

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

(ուսումնական ձեռնարկ)

Երևան
Տնտեսագետ
2009

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

(ուսումնական ձեռնարկ)

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր Գ.Ե.Կիրակոսյանի
և դոկտորական դիբական լաբորատորի պատուհանի
խմբագրությամբ

Եթևան
Դ. Տ. »է՞՞ . »ի
2009

ՀՏՏ 33(07)
ԳՄԴ 65 ց7
Տ 776

Հրապարակության է երաշխավորել ՀՊՏՀ
գիրական խորհուրդը

Նեղինակային խումբ՝
այրովեսոր Կիրակոսյան Գ.Ե. (առաջարան, գլ. 1, 4)
այրովեսոր Խողաթյան Ի.Ե. (գլ. 8, 16, 19, 20),
դոցենտ Խչեյյան Լ.Խ. (գլ. 2, 7, 11),
դոցենտ Թավաղյան Մ.Ն. (գլ. 12, 13, 21, 22, 23),
դոցենտ Վարդանյան Ա.Ա. (գլ. 6, 9, 10),
դոցենտ Գրիգորյան Ս.Ա. (գլ. 14, 15, 17, 18),
դոցենտ Հակոբյան Մ.Ն. (գլ. 5),
դոցենտ Վարդանյան Կ.Ս. (գլ. 3, 24):

Տ 776 Տնտեսագիրության փեսություն (ուսումնական ձեռնարկ), խմբ՝ պ.գ.դ.,
այրով. Գ.Ե. Կիրակոսյանի և պ.գ.թ., այրով. Ի.Ե. Խողաթյանի.-Եր., Տնտեսագետ, 2009.- 752 էջ:

Դասագիրքը դնդեսագիրության փեսության ամբիոնի կողմից
2000թ. հրապարակված և ուսումնական գործընթացում փորձարկված
«Տնտեսագիրության դնդեսություն» ուսումնական ձեռնարկի վերա-
մշակված, լրամշակված և դնդեսագիրության փեսության ժամանա-
կակից առավել հեղինակավոր դնդեսություններով ուղղորդված նոր
շարադրանքն է:

Ուսումնական նյութը շարադրվել է՝ լայնորեն օգտագործելով գրա-
ֆիկական վերլուծության և հետազոտության մյուս մեթոդները:

Դասագիրքը նախադրեսաված է դնդեսագիրական բարձրագույն ու-
սումնական հաստագրությունների ուսանողների և դնդեսագիրու-
թյան դնդեսության ժամանակակից հիմնահարցերով հետաքրքրվողնե-
րի համար:

ԳՄԴ 65 ց7

ISBN 978-99941-51-98-1

©«Տնտեսագետ» հրապարակչություն, 2009

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջարան.....12

ԲԱԺԻՆ I

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

**ԳԼՈՒԽ 1. Տնտեսագիտության գիտական առարկան, գործառույթները
և ուսումնասիրության մեթոդները**

1.1.	Մարդը և տնտեսությունը	13
1.2.	Մարդու մողելը դնտեսագիտության գիտության մեջ	14
1.3.	Տնտեսագիտության գիտության առարկան	18
1.4.	Տնտեսագիտության գիտության ծագման և զարգացման հիմնական ուղղությունները	20
1.5.	Տնտեսագիտության գիտության ուսումնասիրության մեթոդները	26
1.6.	Տնտեսագիտության գիտության հետազոտության սկզբունքները	30
1.7.	Պողիպիվ և նորմագիվ դնտեսագիտություն	32
1.8.	Տնտեսագիտության գիտության և մյուս գիտությունների կապը	33

ԳԼՈՒԽ 2. Տնտեսական հարաբերություններ և օրենքներ:

Տնտեսական պահանջմունքներ և շահեր

2.1.	Տնտեսական զարգացման միտումների և օրինաչափությունների բա- ցահայումը՝ որպես դնտեսագիտության գիտության հիմնախնդիր	38
2.2.	Տնտեսական հարաբերությունների համակարգը	40
2.3.	Տնտեսական օրենքները և դրանց գործողության մեխանիզմը	53
2.4.	Պահանջմունքների էռությունը. դրանց ձևավորման և զարգացման պայ- մանները	61
2.5.	Պահանջմունքների դասակարգումը, դնտեսական պահանջմունքների առաջարար դերը	64
2.6.	Պահանջմունքների բավարարման դնտեսական հիմնախնդիրը. պա- հանջմունքների բարձրացման օրենքը	68
2.7.	Շահերի էռությունը և բնույթը	71
2.8.	Շահերի դասակարգումը, դնտեսական շահերի որոշիչ դերը	75
2.9.	Տնտեսական շահերի իրացումը. նյութական շահագրգուվածություն և նյութական խթանում	78

**ԳԼՈՒԽ 3. Սեփականության հարաբերությունների համակարգը
և սեփականության իրավունքը**

3.1.	«Սեփականություն» հասկացության դնտեսագիտական բովանդա- կությունը	83
3.2.	Սեփականության օբյեկտները, սուբյեկտները և ձևերի էվոլյուցիան	86
3.3.	Սեփականությունն իբրև յուրացման, փիրապերման, դնորինման և օգտագործման գործընթացների ամբողջություն	89

3.4.	Սեփականության իրավունքի գուստությունները	91
3.4.1.	Սեփականության իրավունքների «փունջը»: Ո. Քոռոզի թեորեմը.....	93
3.5.	Սեփականության բազմաձևությունը շուկայական գնդեսությունում....	96
3.6.	Սեփականության ապագելականացման և մասնավորեցման էու- թյունը	103
3.7.	Սեփականության հարաբերությունների վերակառուցումը ՀՀ-ում	107

ԳԼՈՒԽ 4. Տնդեսական զարգացման հիմնախնդիրները և դնդեսական համակարգերի բնութագիրը

4.1.	Տնդեսական գործունեության ընդհանուր բնութագիրը	111
4.2.	Նասարակական արդարություն և հարստություն.....	113
4.3.	Տնդեսական ռեսուրսները, դրանց հիմնական գուստները.....	116
4.4.	Տնդեսական և ոչ դնդեսական բարիքներ	118
4.5.	Տնդեսական ռեսուրսների սահմանափակության սկզբունքը, ռեսուր- սների ծախսը և այլընդունակությունը	119
4.6.	Այլընդունակությունը ծախսերը և արդարության հնարավորություն- ների կորը	122
4.7.	Արդարության հնարավորությունների կորի գույքաշարժի գործոն- ները	124
4.8.	Տնդեսական զարգացման ընդհանուր հիմնախնդիրները. ի՞նչ արդար- ուել, ինչպես արդարուել, ո՞ւմ համար արդարուել.....	126
4.9.	Տնդեսական համակարգի էությունը և հիմնական գիշերը.....	127
4.10.	Ընդունակության կողորդինացումը դարձեր դնդեսական համակարգերում: Գործարքային ծախսեր.....	131

ԲԱԺԻՆ II ՄԻԿՐՈՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 5. Շուկայական դնդեսության էությունը, ձևավորման նախադրյալները և դասակարգումը

5.1.	Շուկայական դնդեսության էությունը և դրա դարձեր սահմանում ները.....	137
5.2.	Շուկայի ձևավորման նախադրյալները և գործողության սկզբունք ները.....	139
5.3.	Փողի ծագումը, էությունը և գործառույթները.....	143
5.4.	Արժեքի հիմնախնդիրը դնդեսագիրության մեջ	148
5.5.	Շուկայի հիմնական դարձերը, օրյեկտները և սուբյեկտները	152
5.6.	Շուկայի հիմնական գործառույթները	155
5.7.	Շուկայի դասակարգման հիմնական մոդելները և կառուցվածքը	157
5.7.1.	Շուկայական ենթառուցվածքի ընդհանուր բնութագիր	159
5.7.2.	Շուկայի հարաբերությունը.....	160
5.8.	Շուկայական մեխանիզմի դրական ու բացասական հարկանիշները.....	161

ԳԼՈՒԽ 6. Տնտեսության պետական հարվածի ընդհանուր բնույթագիրը	
6.1. Խառը գիպի գնումները և դրա կառուցվածքը: Շուկայի ձախողում-ները և «անդամանելի ձեռքի» թուլացումը.....	165
6.2. Տնտեսության պետական միջամբության անհրաժեշտությունը	170
6.3. Պետության դերի ընդլայնումը.....	172
6.4. Պետության գործառույթները.....	176
6.5. Պետական հարվածի չափերի գնահատման ցուցանիշները	182
6.6. Պետության գնումները և դրանսֆերային վճարները՝ որպես պետական ծախսերի բաղադրիչներ: Պետական ծախսերի ֆինանսավորումը	185
6.7. Պետական հարվածի գործունեության պահանջարկը և առաջարկը: Կոլեկտիվ և շուկայական գործունեությունների փարբերությունները և նմանությունները	186
6.8. Պետության գործառույթները գնահատման քաղաքականությունը	190
ԳԼՈՒԽ 7. Պահանջարկի և առաջարկի գետական գործություն	
7.1. Պահանջարկի և առաջարկի գետական հիմնախնդիրները	196
7.2. Պահանջարկի գործառույթը: Անհարվական և ամբողջական պահանջարկ.....	200
7.3. Առաջարկը և արբարդության ծավալը: Անհարվական և ամբողջական առաջարկ.....	206
7.4. Պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը: Շուկայական հավասարակշռություն և շուկայական գին.....	211
7.5. Պահանջարկի և առաջարկի առանձգականությունը	214
7.6. Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոխազդեցության հայեցակարգերը.....	218
ԳԼՈՒԽ 8. Սպառողական վարքի գետական գործությունը	
8.1. Սպառողական վարքի էռությունն ու դերը շուկայական գործառությունում.....	223
8.2. Օգբակարությունը՝ որպես սպառողական վարքի գետական հիմք	227
8.3. Սպառողական վարքի ծևավորման հիմնական դրույթները.....	234
8.4. Բյուջենային սահմանափակման դրույթը	238
8.5. Անվարթերության կորերի գործառույթի բովանդակությունը.....	240
8.6. «Փոխարինման էֆեկտ» և «եկամֆի էֆեկտ» հասկացությունները.....	244
ԳԼՈՒԽ 9. Արբարդության ծախսերը և շահույթը: Սահմանային արբարդուղականության գետական գործությունը: Արբարդության գործուների պահանջարկը և առաջարկը	
9.1. Արբարդության ծախսերի էռությունը և դասակարգումը.....	250
9.1.1. Այլընդունակային ծախսերի հայեցակարգը՝ որպես գործառույթը ծախսերի բացարձության հիմք: Արբարդի և ներքին ծախսեր.....	250
9.1.2. Հասպարուն, փոփոխուն և ընդհանուր ծախսեր	255
9.1.3. Միջին և սահմանային ծախսեր: Նվազող հարույցի օրենքը.....	258

9.2.	Շահույթի գնդեսագիրական բովանդակությունը և գեսակները: Տնտեսական ծախսեր և շահույթ: Նաշվապահական շահույթ և գնդեսական կամ զուր շահույթ: Նորմալ շահույթը՝ որպես գնդեսական ծախսերի դարք.....	265
9.3.	Արփադրության գործոնների ֆունկցիոնալ կախվածությունը: Արփադրական ֆունկցիա 9.3.1. Փոփոխական գործոնի ընդհանուր, միջին և սահմանային արդյունքները, դրանց գրաֆիկական պարկերում..... 9.3.2. Արփադրության մասշտաբի աճող, նվազող և հասպարուն էֆեկտները 269	266
9.4.	Սահմանային արփադրողականության գլեսությունը և արփադրության գործոնների պահանջարկը..... 9.4.1. Արփադրության գործոնների սահմանային արփադրողականությունը ... 9.4.2. Առաջարկը ռեսուրսային շուկաներում և դրա վրա ազդող գործոնները .. 9.4.3. Պահանջարկը ռեսուրսային շուկաներում և դրա վրա ազդող գործոնները 9.4.4. Խղոքանքներ և իզոքոսքեր: Ծախսերի մինիմալացման և շահույթի մաքսիմալացման կանոնները.....	271
9.5.	Ծախսերը երկարաժամկետ շրջանում 279	275

ԳԼՈՒԽ 10. Շուկայական մրցակցությունը և գնագոյացման մեխանիզմը

10.1.	Կապարյալ մրցակցության գլեսությունը	284
10.1.1.	Մրցակցության բովանդակությունը և գործառությունները	284
10.1.2.	Մրցակցության գլեսակները և սուրյեկտները	287
10.1.3.	Մրցակցության հիմնական տիպերը: Կապարյալ մրցակցության բնույթը գծերը	289
10.1.4.	Ֆիրմայի հավասարակշռությունը կապարյալ մրցակցության պայմաններում	293
10.1.5.	Մրցակցային հավասարակշռության որոշումը	299
10.2.	Գները և արփադրանքի ծավալը ոչ կապարյալ մրցակցության հիմնական մոդելներում	302
10.2.1.	Արփադրանքի ծավալը և գնագոյացումը զուր մոնոպոլիայի (մենաշնորհի) պայմաններում: Մոնոպոլիայի եռությունը և բնորոշ գծերը	302
10.2.2.	Մոնոպոլիայի վարքագիծն արփադրանքի ծավալի և զնի որոշման հարցում: Ֆիրմայի հավասարակշռությունը և զուր շահույթը մոնոպոլիայի դեպքում	304
10.2.3.	Կորուսիները ոչ կապարյալ մրցակցության պայմաններում	312
10.2.4.	Մոնոպոլիան և գնային խորականությունը, դրա գեսակները.....	315
10.2.5.	Գերիշխող շուկայական դիրքի գնահապեման ձևերը: Լեռների և ներֆինդայի ինդեքսները (համաթվերը).....	316
10.2.6.	Բնական մոնոպոլիայի առանձնահարկությունները	318
10.2.7.	Օլիգոպոլիայի (խմբաշնորհի) բնորոշ գծերը: Արփադրանքի ծավալը և գնագոյացումը օլիգոպոլիայի պայմաններում.....	320
10.2.8.	Արփադրանքի ծավալը և գնագոյացումը մոնոպոլիսարական մրցակցության (արփադրանքի գարբերակման՝ դիֆերենցման) պայմաններում 325	

10.2.9.	Մոնոպսոնիա: Հավասարակշռությունը մոնոպսոնիայի պայմաններում և դրա առանձնահավկությունները.....	327
10.2.10.	Հակամենաշնորհային քաղաքականության էությունը, էվոլյուցիան, հիմնական սկզբունքները և մեթոդները (ուղղությունները).....	330

ԳԼՈՒԽ 11. Աշխագրանքի շուկան և աշխագրավարձը

11.1.	Աշխագրանքի շուկայի բնորոշ գծերը և առանձնահավկությունները	339
11.2.	Պահանջարկը և առաջարկը աշխագրանքի շուկայում	342
11.3.	Հավասարակշռությունը աշխագրանքի շուկայում: Աշխագրավարձ՝ որպես հավասարակշռության գին	346
11.4.	Աշխագրավարձ՝ որպես գործոնային եկամուգ: Աշխագրավարձի մեծությունը և դրա փարբերական հիմքում ընկած գործոնները	348
11.5.	Ոչ կարարյալ մրցակցությունը աշխագրանքի շուկայում	354

ԳԼՈՒԽ 12. Կապիտալի շուկան և գոլոսը

12.1.	«Կապիտալ» հասկացությունը վիճակագիրության դեսության մեջ	361
12.2.	Կապիտալը՝ որպես արդադրության գործոն: Կապիտալի հիմնական տարրերը.....	364
12.3.	Ֆիզիկական կապիտալի կազմը: Դիմնական և շրջանառու կապիտալ: Դիմնական կապիտալի նաշվածքը.....	366
12.4.	Կապիտալի շուկան, սուբյեկտները և օբյեկտները: Կապիտալի գույք արդադրողականությունը	370
12.5.	Կապիտալի պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը Փիզիկական կապիտալի ծառայությունների շուկայում	373
12.6.	Փոխարժեական կապիտալի շուկայի պահանջարկն ու առաջարկը	376
12.7.	Կապիտալի գոլոսը, դրա էությունը, դինամիկան և գործոնները: Իրական և անվանական գոլոսադրույթ: Դիսկոնվավորում	381
12.8.	Արժեթղթերի շուկայի էությունը, կառուցվածքը և գործառույթները	384
12.9.	Արժեթղթերի փեսակները: Արժեթղթերի փոխարժեքը և դրա վրա ազդող գործոնները	389

ԳԼՈՒԽ 13. Տողային ռեսուրսների շուկա և հողային ռենտա

13.1.	Ագրարային հարաբերությունների էությունը: Տողը՝ որպես արդադրության գործոն.....	394
13.2.	Տողի շուկա: Տողի առաջարկն ու պահանջարկը	396
13.3.	Տողային ռենտայի վիճակագիրական բովանդակությունը: Տողային ռենտայի դեսությունները	400
13.4.	Դիֆերենցիալ ռենտան և դրա փեսակները	404
13.5.	Տողի գինը և դրա վրա ազդող գործոնները: Տողի վիճական գնահարումը	407

ԳԼՈՒԽ 14. Զեռնարկագիրական գործունեությունը և շահույթը

14.1.	Զեռնարկագիրական գործունեության էությունը և դերը շուկայական վիճակագրության մեջ	411
-------	---	-----

14.2.	Զետներեցի գրնչեսական կերպարը և գործառույթները	413
14.3.	Ազադ ձեռներեցության զարգացման նախադրյալները	415
14.4.	Վրաբաղրական ձեռնարկության Էռլյայունը, գրնչեսավարման սկզբունքները և վարքագիծը.....	418
14.5.	Ձեռնարկափիրական գործունեության գրնչակները, ձևերը և առանձնահավկությունները.....	423
14.5.1.	Ձեռնարկափիրական գործունեության գրնչակները, դրանց առավե- լություններն ու թերությունները.....	423
14.5.2.	Ձեռնարկափիրական գործունեության կազմակերպական-իրավական ձևերը.....	429
14.6.	Փոքր բիզնեսի Էռլյայունը և դերը ժամանակակից գրնչեսակարգում	433
14.7.	Բաժնեփիրական ընկերությունները ձեռնարկափիրության համակար- գում.....	438
14.8.	Տնտեսավարման մեխանիզմը և արդադրության միկրոկարգավո- րումը	442
14.9.	Ձեռնարկափիրական ռիսկը և ապահովագրությունը	447
14.10.	Շահույթը՝ որպես ձեռնարկափիրական գործունեության արդյունք. դրա գրնչեսական բովանդակությունը և գործառույթները.....	450
14.11.	Տնտեսական շահույթը և դրա աղբյուրները	454

ԳԼՈՒԽ 15. Եկամուգների բաշխման գրնչությունները և աղքափության հիմնախնդիրը

15.1.	Եկամուգների բաշխման հիմնախնդիրը գրնչեսագիրության գրնչության մեջ	460
15.2.	Բնակչության եկամուգները, դրանց ձևավորման աղբյուրներն ու կառուցվածքը	462
15.3.	Եկամուգների անհավասարությունը և գնահատման եղանակները	465
15.4.	Աղքափության հիմնախնդիրը և դրսնորումները	469
15.5.	Սոցիալական արդարության գրնչությունները	474
15.6.	Սոցիալական արդարության և գրնչեսական արդյունավետության երկրնպրանքը	478
15.7.	Հասարակական բարեկեցությունը և կենսամակարդակը	481
15.8.	Եկամուգների վերաբաշխման բաղաքականության ժամանակակից մոդելները.....	484

ԲԱԺԻՆ III ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱՎԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 16. Ազգային գրնչության հիմնական ցուցանիշները և ազգային հաշիվների համակարգը

16.1.	Ազգային գրնչության հասկացությունը, օրինաչափությունները և հիմնական ցուցանիշները.....	488
16.2.	Արդյունքի, եկամուգի և ծախսերի շրջապատճեղը ազգային գրնչությունում.....	494

16.3.	Ազգային արդյունքի էությունը և հիմնական ցուցանիշները	501
16.4.	ԴՆԱ հաշվարկման մեթոդները	505
16.5.	Անվանական և իրական ԴՆԱ	508
16.6.	Ազգային հաշիվների համակարգը	511
16.7.	Ազգային հարստությունը և դրա կառուցվածքը	514

ԳԼՈՒԽ 17. Ազգային պնդեսության հավասարակշռության հիմնախնդիրները

17.1.	Տնտեսական հավասարակշռության էությունը, նախադրյալներն ու դրսւորումները	517
17.2.	Ընդհանուր պնդեսական հավասարակշռության դասական փեսությունը	520
17.3.	Ընդհանուր պնդեսական հավասարակշռության նորդասական փեսությունը և Վալրասի մոդելը	523
17.4.	Ընդհանուր պնդեսական հավասարակշռությունը «Ամբողջական պահանջարկ-ամբողջական առաջարկ» /AD-AS/ մոդելում	528
17.5.	Ընդհանուր պնդեսական հավասարակշռության քեյնսյան փեսությունը	536
17.6.	Տնտեսության իրական և դրամական հարվածների հավասարակշռությունը	540
17.7.	Մակրոպնդեսական հավասարակշռության «ծախսեր-արդյունքներ» մոդելը	542

ԳԼՈՒԽ 18. Տնտեսական աճի հիմնախնդիրները

18.1.	Տնտեսական աճի էությունը և չափանիշները	546
18.2.	Տնտեսական աճի գործուները և շարժիչ ուժերը	554
18.3.	Գիրապեխնիկական առաջընթացը՝ որպես պնդեսական աճի գործոն և դրա գնահատումը	562
18.4.	Տնտեսական աճի փեսությունների գաղափարական արմագները	569
18.5.	Տնտեսական աճի նորքեյնսյան փեսություններն ու մոդելները	573
18.5.1.	Հարրոդի գնահատումը՝ պնդելով աճի մոդելը	573
18.5.2.	Դոմարի գնահատումը՝ պնդելով աճի դինամիկ (շարժընթաց) հավասարակշռության մոդելը	576
18.6.	Տնտեսական աճի նորդասական փեսություններն ու մոդելները	579
18.6.1.	Քորբ-Դուգլասի արգադրական ֆունկցիայի էությունն ու հարկանիշները	579
18.6.2.	Սոլուի գնահատումը՝ պնդելով աճի մոդելը և Ֆելպսի «կուրպակման ոսկե լանոնը»	581
18.6.3.	Դենիսոնի գնահատումը՝ պնդելով աճի մոդելը	586
18.7.	Տնտեսական աճի ժամանակակից փեսությունները	589
18.7.1.	Տնտեսական աճի սահմանների գնահատումը՝ պնդելով աճի մոդելը	589
18.7.2.	Տնտեսական աճի սահմանների գնահատումը՝ պնդելով աճի մոդելը	591
18.8.	Տնտեսական աճի պերական կարգավորման հիմնախնդիրը	593

ԳԼՈՒԽ 19. Շոկայական տնտեսության պարբերաշրջանային գարգացումը	
19.1. Տնտեսական պարբերաշրջանի էությունը և փուլերը	596
19.2. Տնտեսական պարբերաշրջանի հիմնական դեսությունները	601
19.3. Գործազրկության էությունը, պայմանները և դեսակները	610
19.4. Գործազրկության մակարդակը և դրա գնահատման հիմնախնդիրները	615
19.5. Տնտեսական կայունության ապահովման քաղաքականությունը	619
ԳԼՈՒԽ 20. Սպառում, խնայողություն, ներդրում	
20.1. Սպառում և խնայողություն	623
20.2. «Սպառման հակում» և «խնայողության հակում» հասկացություն ները	624
20.3. «Սպառման սահմանային հակում» և «խնայողության սահմանային հակում» հասկացությունները	629
20.4. Խնայողություն և ներդրում	631
20.5. «Քեյնսյան խաչի» և IS մոդելի տնտեսագիրական բովանդակությունը	637
20.6. «Մուլտիպլիկատոր» (բազմարկից) հասկացության բովանդակությունը, «Խնայողության պարադոքսը»	641
20.7. Արտելերացիայի (արագացուցիչի) էֆեկտի տնտեսագիրական բովանդակությունը	644
ԳԼՈՒԽ 21. Փողի շուկան: Դրամավարկային քաղաքականությունը	
21.1. Փողի ձևերը և դրանց էվոլյուցիան: Փողի ժամանակակից տեսությունները	649
21.2. Դրամական համակարգը, դրա փարբերը և էվոլյուցիան: Շրջանառության համար անհրաժեշտ փողի քանակի որոշումը	652
21.3. Փողի զանգվածը և դրա կառուցվածքը: Փողային ազրեզարներ	655
21.4. Փողի շուկան: Փողի պահանջարկն ու առաջարկը: Հավասարակշռությունը փողի շուկայում	657
21.5. Վարկի էությունը, ձևերը և գործառույթները: Վարկավորման սկզբունքները	667
21.6. Բանկային համակարգը և կառուցվածքը	671
21.7. Պետության դրամավարկային քաղաքականությունը և հիմնական ուղղությունները	676
ԳԼՈՒԽ 22. Ֆինանսական համակարգը և հարկաբյուջեվային քաղաքականությունը	
22.1. Ֆինանսական համակարգը և դրա օղակները: Ֆինանսների էությունը	681
22.2. Պետական բյուջեն և դրա տնտեսագիրական բովանդակությունը: Պետական բյուջեի գործառույթները և կառուցվածքը	684
22.3. Նարկի էությունը և գործառույթները: Նարկման սկզբունքները: Նարկի դեսակները	689
22.4. Պետության հարկաբյուջեվային քաղաքականությունը: Լաֆֆերի կորը	693

22.5. Պեփական բյուջեի պակասուրդը և պեփական պարփքը: Պեփական պարփքի գեսակները և ֆինանսավորման հեփսանքները 697

ԳԼՈՒԽ 23. Սղաճային և հակասղաճային քաղաքականությունը

23.1. Սղաճի էռլթյունը և գեսակները.....	702
23.2. Սղաճի պաղճառները	706
23.3. Սղաճային սպասումներ: Ֆիշերի էֆեկտը: Սղաճի մոնեփարիսպական և ոչ մոնեփարիսպական գեսակներները	710
23.4. Սղաճի սոցիալ-դրամական հեփսանքները.....	712
23.5. Սղաճի և գործազրկության փոխագրեցությունը.....	715
23.6. Հակասղաճային քաղաքականություն: Հարկարյութեփային և դրամավարկային միջոցառումները.....	720

ԳԼՈՒԽ 24. Համաշխարհային պնդեսության զարգացման ժամանակակից դրսերումները

24.1. Համաշխարհային պնդեսության ձևավորումը, էռլթյունը և կառուցվածքը	724
24.2. Աշխարհական միջազգային բաժանումը, մասնագիրացումը և կոռպերացումը	725
24.3. Միջազգային պնդեսական հարաբերությունների էռլթյունը և դրսերումն ձևերը	727
24.3.1. Միջազգային առ-պրի լրեսությունները	727
24.3.1.1. Միջազգային առ-պրի լրեսությունները	729
24.3.1.2. Առ-պրի համաշխարհային կազմակերպության դերն ու նշանակությունը	731
24.3.2. Կապիրայի միջազգային շարժի էռլթյուն և ձևերը	733
24.3.2.1. Կապիրայի արդարականանան լրեսագիրական լրեսությունները	737
24.3.3. Միջազգային արժութային հարաբերությունների էռլթյունը	739
24.3.3.1. Արդարաժութային լրեսարժեքի ձերը	744
24.3.3.2. Միջազգային արժութային համակարգը – Եվրոպական	743

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հնթերցողին ներկայացվող ուսումնական ձեռնարկը Հայաստանի պետքական գնդեսագիրական համալսարանի գնդեսագիրության գետական ամբիոնի կողմից 2000 թ. հրաբարակված «Տնտեսագիրության գետական ձեռնարկ» ուսումնական ձեռնարկի վերակառուցված և լրամշակված տարրերակն է:

Տաշվի առնելով կագարկած դիմոդություններն ու առաջարկությունները և անցած գարդիներին գնդեսագիրության գետական դասավանդման փորձն ու ուսումնական ծրագրի բարեկալան անհրաժեշտությունը՝ կագարկել են կառուցվածքային փոփոխություններ, ավելացվել են նոր գործներ, առանձին գործներում՝ նոր ենթավերնագրեր: Տնտեսագիրության գետական հիմնախնդիրները ներկայացվել են ընդհանուր հիմունքների, միկրոդրության մակարդակներով, որոնք ավելի ամբողջական են դարձել շարադրանքը:

Տեղինակային կողեկիրի վերաբերյալ շարադրման ընթացքում կենդրոնական հիմնախնդիր է դիմոդությունը կազմակերպության պայմաններում շուկայական մեխանիզմի գործողությունը, շուկայական հարաբերությունների զարգացման օրինաչափությունները ու առանձնահագուստությունները:

Ուսումնական ձեռնարկի նոր հրաբարակության մեջ ներկայացվել են դասական, նորդասական, քեյնայան, նորդքեյնայան, սահմանային օգբակարության, հասարակական ընդունակության, մոնեպարիզմի, ռացիոնալ սպասումների, գնդեսական սուբյեկտների վարքագծի և ժամանակակից այլ գետական հիմնական եզրակացությունները:

Տեսական հիմնադրույթներն ավելի ակնառու դարձնելու նպարակով դրանք ներկայացվել են համապարախան գրաֆիկների գետական գործողության փոփոխության վերաբերյալ ներով, որոնք ավելի համոզիչ են դարձնում գետական այս կամ այն հետականությունը:

Առանձնահագուստուկ ուշադրություն է դարձվել գարբեր մողելների ու բանաձևերի օգնությամբ գնդեսագիրության գետական մի շարք հիմնախնդիրների լուսաբանմանը և առանձին թեմաներում անցումային շրջանի գնդեսական հիմնախնդիրներին՝ ապագետականացում, մասնավորեցում, հարկային և ֆինանսական համակարգերի վերակառուցում, գնդեսական կառուցվածքային վերափոխումներ և այլն:

Ուսումնական ձեռնարկի գետեկագրական ապարագում օգբագործվել են նոր գրվածներ գարբեր երկրների և համաշխարհային գնդեսական վերաբերյալ:

Ուսումնական ձեռնարկը օգբակար կլինի գնդեսագիրական բարձրագույն ուսումնական հասարակությունների ուսանողներին, մագիստրանտներին, ասպիրանտներին, դասախոսներին, ինչպես նաև նրանց, ովքեր հետաքրքրվում են գնդեսագիրության գետական ժամանակակից հիմնախնդիրներով:

Տեղինակային կողեկիրի վերաբերյալ շնորհակալություն է հայտնում գրախոսողներին և հրաբարակիներին: Մենք ակնկալում ենք ընթերցողների առաջարկություններն ու քննադադարական դիմոդությունները:

Գ.Ե. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ
Տնտեսագիրության դոկտոր, պրոֆեսոր

Տնտեսագիրության դեսություն (ուսումնական ձեռնարկ)

Տնտեսագիրության դոկտոր, պրոֆեսոր Գ.Ե.Վիրակոսյանի
և տնտեսագիրության թեկնածու, պրոֆեսոր Ի.Ե.Խոջայանի խմբագրությամբ

Հրատ. Խմբագիրներ՝ Ռ. Վարդանյան (գլ. 1-13)
Ռ. Երվանդյան (գլ. 14-24)

Սրբագրիչ՝ Զ. Դովիաննիայան

Համակարգչային
ձևավորումը՝ Ն. Խչեյանի

Դադարձ 375: Չափս՝ $70 \times 100^{1/16}$:
54,8 հետ.մամուլ, 55 հրատ. մամուլ,
47,0 դր. մամուլ, 61,1 դր. պայմ. մամուլ:
Տպաքանակ՝ 1000:

«Տնտեսագեր» հրատարակչություն

Տպագրված է «Տնտեսագեր» հրատարակչության
գրագիրական արժադրամասում
Երևան 25, Նալբանդյան, 128

ԲԱԺԻՆ I ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Գ Լ ՈՒ Խ 1

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ, ԳՈՐԾՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՄԱՆ ՄԵթոդները

1. 1. ՄԱՐԴԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեզ շրջապատող աշխարհը՝ իր բնությունով, փնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, հոգևոր կյանքով և այլ դրանորումներով բարդ է ու բազմաբնույթ: Այդ բազմազանության համակարգում գործում է մարդու՝ օժբված գիտակցված և նպարակառուղղված գործունեություն իրականացնելու ընդունակությամբ: Չխորանալով այդ բազմազանության բարդությունների մեջ, հավրկապես, թե ինչո՞ւ է կենդանական աշխարհում միայն մարդուն հապուկ գիտակցական գործունեությունը, նշենք, որ մի շարք գիտություններ՝ հնագիտություն, մարդաբանություն, պատմություն, հոգեբանություն, փնտեսագիտություն և այլն, բացահայտել են, որ երկրագնդի վրա ի հայր գալու պահից, իր գոյությունը պահպանելու անհրաժեշտությունից ելնելով, մարդը ջանքեր է գործադրել՝ աշխարել է, և դա նրա գոյագրելու պայմանն է ու գիտավոր առանձնահագրկությունը: Ավելին, գիտակցական գործունեություն իրականացնելու ընդունակությունը մարդու կյանքի բոլոր կողմերի՝ դրա աշխարհական, սոցիալական, քաղաքական, հոգևոր և այլն, ելակերպային նախադրյալն է:

Կարող ենք ասել, որ մարդն աշխարել և աշխագում է՝ իր գոյության, իր կյանքի բոլոր կողմերն ապահովելու անհրաժեշտությունից ելնելով: Այսպես, սնունդ ունենալու պահանջը սպիտել է նախնադարյան մարդուն գործադրել որոշակի ջանքեր և հավաքել պարուղներ, հապալապուղներ, բույսեր, կապարել որս և կերակրվել: Այդ ընթացքում մարդու մեջ ծևավորվել է նաև գործադրվող ջանքերը նվազագույնի հասցնելու ձգում, և ասդիմանաբար դրա արդյունքը դարձել է աշխարհական գործիքների, փոխադրամիջոցների, նոր տեխնիկայի և գերազանցության սպեցիալիզացիայի առաջնային նախադրյալն է:

Տնտեսագիտության գործությունը փակում է, որ նշված էվոլյուցիայի մեջ գիտավոր սկզբունքն այն է, որ հենց այնպես ոչինչ չի փրփում մարդուն՝ կենսամիջոցներ ունենալու համար մարդը պետք է ջանքեր գործադրի՝ կապարի աշխարհանք: Այդ իմաստով, աշխարհանքը պետք է դիմարկվի որպես մարդու կողմից կապարվող յուրաքանչյուր համար:

Մարդկանց աշխարհանքային գործունեությունները միմյանցից մեկուսացված չեն, ծավալվում են խմբերով և միավորումներով: Դրանք որոշակի կապերի ու փոխհարաբերությունների մեջ են, լրացնում են միմյանց, որի արդյունքում ձևավորվում է գնդեսառաջուն հասկացությունը: Այդ միջավայրում մարդը ոչ միայն արդարող է, այլ նաև սպառող, ընդ որում՝ սպառում է ոչ միայն իր, այլ նաև ուրիշների սպեղածը:

Ցանկացած ժամանակաշրջանում նման ձևով փոխհարաբերվել, համագործակցել, իրենց գործունեությունն են ծավալել և ծավալում են բազմաթիվ արդարողներ, սպառողներ, ինչը հիմք է գալիս եզրակացնելու, որ մարդը գործել և գործում է որոշակի գնդեսական միջավայրում:

1. 2. ՄԱՐԴՈՒ ՄՈԴԵԼԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵջ

Մարդկային հասարակությունը բաղկացած է բազում անհագներից՝ իրենց գործեր ընդունակություններով, հակումներով, ցանկություններով, նպագակներով և այլն: Ինչո՞ւ է գնդեսագիրության գործությունը խնդիր դնում ներկայացնել մարդու գնդեսական մոդելը, երբ, ինչպես նշել ենք, մարդը, բացի գնդեսականից, ունի նաև կյանքի այլ կողմեր: Բանն այն է, որ գնդեսագիրության գործությունը վերացարկվելով մարդու կյանքի մյուս կողմերից (չժխտելով, որ դրանք կարող են ազդել մարդու գնդեսական գործունեության վրա), ցանկանում է ներկայացնել մարդու վարքագիծը (պահպան, վերաբերմունք, հակում)՝ գնդեսական գործունեության հետ կապված: Այդ նպագակով, գնդեսագիրության գործությունը հիմք է ընդունում մարդկանց միասնականացնող չափանիշները, այն, որ յուրաքանչյուր անհար աշխարհանք կապարող սուբյեկտ է, ունի իր պահանջնունքները (սմվելու, կացարանի, հագուստի, հանգստի և այլն) բավարարելու անհրաժեշտություն, հանդես է գալիս որոշակի գնդեսական միջավայրում և իրականացնում համապարասխան գործունեություն: Տնդեսագիրության գործությունը մարդուն դիմարկում է այդ միջավայրում՝ հիմք ընդունելով նրա վարքագիծը, ինդեկսվուալ կարողությունը, հակումները, համագործակցելու ունակությունը, վերաբերմունքը աշխարհանքի, սահմանված կանոնների կարարման նկարմամք և այլն: Վռաջին հայացքից թվում է, թե նման մոդելումը միակողմանի է և չարդարացված, քանի որ նախորդ շարադրանքում նշել ենք, որ մարդու կյանքը միայն գնդեսականով չի սահմանափակվում, ունի նաև այլ կողմեր՝ քաղաքական, ընդունելիան, հոգևոր և այլն: Դա արդարացվում է նրանով, որ մարդու կյանքի կողմերի կապը փոխադարձ է, իսկ գնդեսականը կարևոր ազդեցություն ունի մարդու կյանքի մյուս կողմերի վրա:

Բացի այդ, երբ այդ բոլորը լրացնում ենք սպառում, խնայողություն, օգնակարություն, պահանջարկ, առաջարկ և այլ հասկացություններով, որոնք կարևոր դեր ունեն մարդու գնդեսական վարքագիծը ձևավորելու գործում, ապա ավելի քան հիմնավոր է գնդեսագիրության գործության մեջ մարդու՝ որպես «գնդեսական մարդ» մոդելավորումը:

Բնական է, որ «գնդեսական մարդ» մոդելը հիմնավորելիս գնդեսագելք գործարանները չեն կարողացել խուսափել իրենց ապրած ժամանակաշրջանի

գնդեսական միջավայրի ազդեցություններից, որի պարճառով ծևավորվել են «գնդեսական մարդ» մողելի տարբեր մոդեցումներ՝ դասական դպրոցի, քեյնսյան և նորդասական:

Դասականների «գնդեսական մարդ» մոդելը: Դասական դպրոցի «գնդեսական մարդ» մողելի էության մեկնաբանությունն ավելի ամբողջական պարկերացնելու համար հիշենք Աղամ Սմիթի (1723-1790) «Ներազուգություն ժողովուրդների հարստության բնույթի և պարճառների մասին» աշխավությունը, որում Ա. Սմիթը մարդու գործունեության հիմնական շեշտը դնում է հարստության սփեղնման և կուրակման վրա՝ այն համարելով ամեն մի գործունեության նպարակ: Սմիթը մարդու գործունեության նպարակի իրականացումը քննարկել է ազադ շուկայական հարաբերությունների համակարգում, որպես շուկայի յուրաքանչյուր գործակալ ազադ է իր գործունեության մեջ, շուկայում նրան ոչ ոք չի խանգարում և ոչ մի բան չի պարփառում: Անգամ պերությունը, ըստ Սմիթի, իրավունք չափը է ունենալ միջամտելու մարդու գործունեությանը, որովհետո շուկան (իր կանոններով) կարգավորում է մարդու գնդեսական գործունեությունն ավելի լավ, քան ամենակարգարյալ պերությունը: Նման պայմաններում, ըստ դասականների, մնում է, որ գնդեսական սուբյեկտը լրիվ գեղեկացված լինի շուկայի «խաղի կանոններին», իր գործունեությունը ծավալի այդ կանոններին համապարախան և նվազագույն ծախսերով հասնի առավելագույն արդյունքի:

Ինչպես գետնում ենք, դասական դպրոցը «գնդեսական մարդու» մոդելը ձևավորելիս դեկադարվել է երկու հիմնական սկզբունքներով.

- ա) մարդու ազադ գործունեություն շուկայում,
- բ) գնդեսական գործակալի լրիվ գեղեկացվածություն շուկայի կանոններին և ռացիոնալ վարքագիծ՝ անհափի ձգումը սահմանափակ հնարավորությունների պայմաններում նվազագույն ծախսերով հասնելու առավելագույն արդյունքի:

Վյաժիստվ, ազադ գնդեսական գործունեություն իրականացնող գնդեսական գործակալին «գնդեսական մարդ» մոդելում դասականները դիմարկում են որպես շուկայի խաղի կանոններին լիարժեք գեղեկացված և ռացիոնալ վարքագիծ դրսենորոդ: Ավելին, Ա. Սմիթը «գնդեսական մարդ» մոդելը ներկայացնելիս չի սահմանափակվում անհափի գործունեությամբ կամ անհափների մակարդակով, այլ դա հասնում է հասարակության մակարդակի: Ըստ նրա՝ շուկայում յուրաքանչյուր անհափ գործում է սեփական շահից ելնելով, սակայն անհափները, իրենց գործունեության ընթացքում դեկադարվելով որոշակի կանոններով, կարգարում են նաև այն, ինչը չին ցանկանա և արդյունքում ընդհանուր շահ են բերում հասարակությանը:

Ներկայացնելով «գնդեսական մարդ» մոդելը, այդուհանդերձ, որոշ անհամաձայնություն պետք է հայդնել դասական դպրոցի մեկնաբանություններին:

Նախ, արդյո՞ք շուկայի բոլոր մասնակիցները լիարժեք գեղեկացված են նրա «խաղի կանոններին» և ունեն գործունեության ռացիոնալ վարքագիծ: Անհրաժեշտ է նկագել, որ շուկայի «խաղի կանոնները» բազմաթիվ են, հաճախակի փոփոխվող, իսկ որոշ պայմաններում՝ խորբային ու դժվար ընկալվող: Տնդեսական գործակալները ձգում են լիարժեք գեղեկացված լինել այդ բոլորին և դրսենորել ռացիոնալ վարքագիծ, սակայն դա միտում է, և նրանք կարգար-

յալ ռացիոնալության չեն կարողանում հասնել: «Եվրևաբար գրնդեսական սուրբեկալիքների լիարժեք գրեղեկացվածությունը և ռացիոնալ վարքագիծը՝ որպես գրնդեսության մեջ «գրնդեսական մարդուն» բնորոշ գիծ, չափը է բացաձականացնել, ինչպես «հիմնավորում են» դասականները:

Երկրորդ կարևոր հանգամանքն այն է, որ գրնդեսական գործակալները, հաճախ կանխամբածված, կարարում են շուկայի կանոններին չհամապատասխանող գործողություններ՝ դիմում են կետծիքների, խարեւության, կնքում են զաղդնի համաձայնություններ և այլն, որոնք իրացիոնալ վարքագծի բացահայր դրսորումներ են: Նշված փաստարկները վկայում են, որ սահմանափակ ռացիոնալ վարքագիծը առավելագույնի չի կարող հասցնել գրնդեսական գործունեությունից սպացվող եկամուսքը և լիարժեք շահ բերել հասարակությանը, ինչպես կարծում են դասականները:

«**Տնդեսական մարդ**» մողելի երկրորդ ուղղությունը կապված է Քեյնսյան դպրոցի և ինսպիրուցիոնալիստների հայեցակերպերի հետ: Մեզ արդեն հայդու է, որ դասականները «գրնդեսական մարդու» մողելը ներկայացնելիս որպես ելակեփ էին ընդունում այն հիմնադրույթները, որ գրնդեսական սուրբեկալիքները լիարժեք գրեղեկացված են շուկայի խաղի կանոններին և իրենց գործունեության մեջ դրսորում են ռացիոնալ վարքագիծ: Քեյնսականները և ինսպիրուցիոնալիստները մերժում են շուկայի կանոններին նրա մասնակիցների լիարժեք գրեղեկացվածությունը և ռացիոնալ վարքագծի՝ դասականների հիմնավորումները: Նրանք այն կարծիքին են, որ.

ա) գրնդեսական կապերն ու հարաբերությունները անսահման ընդլայնվել ու խորացել են, և դրանց լիարժեք գրիրապետելը շափ դժվար է,

բ) մարդու ընդունակությունները երբեմն բավարար չեն՝ գրնդեսական բոլոր կապերն ու հարաբերությունները հաշվարկելու համար,

գ) շուկայական գրնդեսության մեջ մարդու վարքագծի վրա ազդում են նաև հոգեբանական երևույթները՝ կյանքից հաճույք սրանալու ձգումը, ավանդույթների ու սովորույթների պահպանումը, հեղինակության գիրակցումը, որոնք հաշվի չեն առնված դասականների «գրնդեսական մարդ» մողելում:

Ինչպես գրեսնում ենք, քեյնսյան և ինսպիրուցիոնալ «գրնդեսական մարդ» մողելի համար մի կողմից ելակեփ է հանդիսանում գրնդեսական սուրբեկալիքների ոչ լիարժեք գրեղեկացվածությունը, իսկ մյուս կողմից՝ հոգեբանական այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են՝ ավանդույթները, սովորությունները, կյանքից հաճույք սրանալու ձգումը, սպասումները և կամխազգացողությունը:

Ազար միջազգային շուկայի «խաղի կանոններին» լիարժեք գրիրապետելու դասականների մողեցմանը կարելի է հակարել Քեյնսի այն հիմնավորումը, որ առաջ են եկել նոր խթաններ (թվարկում է ութը), որոնք միայն են մարդկանց ձեռնպահ մնալ իրենց սրացած եկամուտները ծախսելուց (խոսքը ձգումների մասին է): Բացի այդ, ըստ Քեյնսի, կուրսական համար կան շարժադիթներ, որոնցով դեկավարվում են առանձին անձինք, ովքեր կարող են փոխվել՝ կախված հասարակության գրնդեսական կառուցվածքից, ռասայական առանձնահագիտությունների, կրթության մակարդակի, պայմանականությունների, կրոնի, բարոյականության մասին պարկերացումների հիման վրա սրենդված սովո-

բույրաներից, գերակայող ներկա հույսերից (սպասումներից), անցյալի փորձից և այլն¹:

Նորդասական ուղղությունը: «Տնտեսական մարդ» մոդելի հիմքում նորդասականները դնում են այն ելակեղային դրույթը, որ ժամանակակից տնտեսության էական փոփոխությունների պատճառով մարդու տնտեսական նպարակներից բացի, դրսնորվել և նրա վարքագծի ձևավորման գործում կարևոր դեր են կարարում հոգևոր նպարակները: Մարդկանց համար կարևորվել են այնպիսի հոգևոր պահանջմունքներ, ինչպիսիք են՝ ինքնահասպատումը, մշակույթի, քաղաքական հայացքների ազագ ընդունումը, այլ մարդկանց հետ կապեր հասպարելու ազագությունը և այլն: Իրականում այդ պահանջմունքներն այսօր դարձել են մարդու ընդհանուր կենսագործունեության բաղկացուցիչը, և այս դեպքում գործ ունենք ոչ թե «քննտեսական մարդու», այլ «սոցիալ-անհարական» մարդու մոդելի հետ, որը պահանջում է դեմոկրատական սկզբունքների և բազմակարծության վրա հիմնված հասարակության գոյություն: Նորդասականները «սոցիալ-անհարական» մարդու մոդելը հիմնավորելու համար որպես ելակեր ընդունում են այն հիմնադրույթը, որ մարդը, ինչպես ցանկացած տնտեսական համակարգում կարարում է ընդունում և ձգում նվազագույն ծախսումներով սպանալ առավելագույն եկամուտ (օգուտ), նույն սկզբունքով է պեսք է առաջնորդվի ոչ տնտեսական համակարգերում՝ քաղաքականության, մշակույթի, սոցիալական, կրոնական և այլն:

Հիմնականում վերը նշվածներն են մարդու մոդելավորման ուղղությունները դնում կազմել մարդկանց պահանջմունքների փոփոխությունների, նրանց վարքագծի էվոլյուցիայի և հասարակության կյանքի փարբեր բնագավառներում դրսնորումների մասին:

Պարկերացում տնտեսության մասին: «Ի՞նչ է տնտեսությունը» և «ինչո՞ւ» է հանդես եկել» հարցերի պարասիանը, կարծում ենք, պեսք է սպանալ մեծ մրգածող Աղամ Սմիթի այն հիմնավորումներից, որոնք դրվել են «Ներազորություն ժողովուրդների հարստության բնույթի և պատճառների մասին» աշխափության մեջ: Ա. Սմիթը առաջինն է խոսել տնտեսական այնպիսի հասկացությունների մասին և վկել դրանց հիմնավորումները, ինչպիսիք են՝ շուկան, ֆիրման, տնային տնտեսությունը և այլն, ներկայացրել է նաև աշխափանքի հասարակական բաժանումը (մասնավորական ներսում, ճյուղերի միջև, ֆիզիկական և մրգավոր աշխափանքի բաժանումը), որոնք տնտեսավարող սուբյեկտների փոխադարձ կապերի, հետևապես՝ տնտեսության ձևավորման ելակերպային պայմաններն են: Տնտեսություն հասկացությունը ընդհանրական կարեգորիա է և ունի իր դրոշակի դրսնորումները՝ դնում տնտեսական գործունեության միջնավոր բջիջները, որոնք առանձին միավորներ են, միմյանցից կիրառված և բացարձակ առանձնացված գործել չեն կարող: Որպեսզի դրանցից յուրաքանչյուրի գործունեությունը լիարժեք լինի, անհրաժեշտ է, որ դրանք գրնակեն փոխադարձ կապերի ու հարաբերությունների մեջ: Տնտեսական առանձին միավորները միմյանց

¹ Տես Զ. Մ. Քեյնս, «Զբաղվածության, գուկոսի և փողի ընդհանուր դեսություն», Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2006, էջ 119 – 120:

կապված են այնպիսի պնդեսական երևույթներով, ինչպիսիք են՝ առաջարկը, պահանջարկը, մրցակցությունը, գինը, եկամուգը, սպառումը, ներդրումը և այլն: Այդ կապերի առկայության պայմաններում մարդը գիտակցում և ձգում է կարարել սահմանափակ ռեսուրսների ընդունություն, դրանց նվազագույն ծախսումների միջոցով հասնել առավելագույն արդյունքի: Այդ ձգումը, թվում է՝ անհարական բնույթ ունի, սակայն անհարական է այնքանով, որքանով իրականացնողներն անհարման են: Իրականում բոլոր անհարմաններն իրենց գործունեությունը կոորդինացնում և փոխադարձաբար պայմանավորում են՝ ենելով ռացիոնալության սկզբունքից և շուկայի «խաղի կանոններից»: Ահա թե ինչո՞ւ, այն դառնում է անհարական գործունեությունների փոխադարձ կապի և պայմանավորվածության ելակեպային պայման:

Ինչպես գետնում ենք, «գնդեսություն» ընդհանրական հասկացությունն անհարական գործունեությունը (բացարձակ խմասով) ոչ թե բացառում է, այլ ընդհակառակը, անհարական գնդեսական գործունեությունները միավորում է այն կապերով, «խաղի կանոններով» ու նպագակներով, որոնք ռեսուրսների նվազագույն ծախսերով ապահովում են առավելագույն արդյունք:

Ենթապես գնդեսությունը պետք է բնորոշել որպես սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումով արքադրված բարիքների բաշխման, փոխանակության և սպառման համար գնդեսության միավորների միջև ձևավորվող կապերի և հարաբերությունների արդյունքում առաջացած ընդհանրական հասկացություն: Այսպեսից է՝ ցանկացած երկրի բազմաթիվ ֆիրմաներն ու գնդեսական միավորները միասին ներկայացնում են գլուխ երկրի գնդեսությունը:

1. 3. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ

Ցուրաքանչյուր գիտություն, ինչպես նշվել է, ունի ուսումնասիրության իր օբյեկտը կամ առարկան: Կախված ուսումնասիրության օբյեկտից՝ գիտությունները դասակարգվում են երկու խմբի՝ բնական և հասարակական: Տնդեսագիտության գնդեսությունն իր բնույթով հասարակական գիտություն է և ուսումնասիրում է մարդու գնդեսական գործունեությունը, դրա հետք կապված՝ նրա վարքագիծը և այն օրինաչափություններն ու օրենքները, որոնք գործում են այս կամ այն գնդեսական համակարգում:

Մարդու գնդեսական գործունեության էվոլյուցիային զուգընթաց, ձևավորվել են այն պարկերացումներն ու մոդելումները, որոնք ամբողջացնում են գնդեսագիտության գնդեսության առարկան:

Սկզբնական պարկերացումները և մեկնաբանությունները գնդեսության մասին գրվել են դեռևս Հանոնքոնի (430-355 մ.թ.ա.) և Վրիսարովելի (364-322 մ.թ.ա.) աշխագություններում, նրանք հիմնավոր միքեր են արքահայքել գնային գնդեսությունը վարելու արվեստի, առևորային կապիտալի, ռեսուրսները խնայողաբար օգտագործելու և այլ գնդեսական երևույթների վերաբերյալ:

Ընդունված է գնդեսագիտության գնդեսության (քաղաքավնդեսության) սկզբնավորումը կապել ֆրանսիացի գնդեսագելք Անդրեասի «Քաղաքավնդեսության գրակարգ» (1615թ.) աշխագության լույսընծայման

հետք: Աշխագությունում հեղինակն ամբողջական պապկերացում է տվել հասարակության փնտեսական գործունեության բնույթի մասին:

Նեփագայում, կապիտալիզմի ձևավորմանը զուգընթաց, ավելի ամբողջացավ փնտեսագիրության դեսությունը (քաղաքափնտեսությունը՝ որպես ինքնուրույն գիրություն, և նրա հերթագործության առարկան դարձան հասարակության հարագության սրեղծման և բաշխման օրինաչափությունները:

Տնտեսագիրության դեսության առարկայի ձևավորման գործում էական ներդրում են ունեցել ֆիզիոլոգապները և հարկապես անգլիական դասական փնտեսագիրության ականավոր ներկայացուցիչներ Ադամ Սմիթը (1723-1790) և Դավիթ Ռիկարդը (1772-1823): Ա. Սմիթի և Դ. Ռիկարդոյի աշխագություններում ուսումնասիրության օբյեկտ են դարձել հասարակության հարագության բնույթը, ձևավորման պարճառները, աշխագության բաժանումը, եկամուգների հարկման սկզբունքները, հասարակության անդամների միջև հարագության բաշխման օրինաչափությունները, ազար մրցակցային շուկայի հիմնախնդիրները, ռենգարյան հարաբերությունները և փնտեսական այլ երևույթներ:

Դասականների կողմից հասարակության հարագության բնույթի և պարճառների վերաբերյալ առաջադրված հիմնադրույթները երկար ժամանակ եղել և մնում են փնտեսագիրության դեսության ուսումնասիրության առարկա:

Օգբվելով Ա. Սմիթի և Դ. Ռիկարդոյի հեփազուրություններից՝ գերմանացի ճանաչված փնտեսագետ Կ. Մարքսը (1818-1883) փնտեսագիրության դեսության ուսումնասիրության առարկային դիմումը նոր ուղղվածություն: Նա մերժեց մասնավոր սեփականությունը, հասարակության փնտեսական կյանքին վերաբերող հարցերին ցուցաբերեց դասակարգային մոդելը և փնտեսագիրության դեսության ուսումնասիրության առարկա համարեց արդարական հարաբերությունները (կապիտալիզմի օրինակով):

XIX դարի վերջին Ալֆրեդ Մարչալը (1842-1924) փնտեսագիրության դեսության ուսումնասիրության առարկա համարեց արդյունավետ պահանջարկը, զբաղվածությունը և գործությունը:

Զ. Չեյնսը (1883-1946) փնտեսագիրության դեսության ուսումնասիրության առարկան համարեց արդյունավետ պահանջարկը, զբաղվածությունը և գործությունը:

Տնտեսագիրության դեսության առարկայի վերաբերյալ մեկնաբանությունները կարելի է շարունակել, սակայն սահմանափակվենք վերը նշվածներով և ընդգծենք, որ բոլոր մեկնաբանություններում հիմնականում շեշտադրվում է մարդու փնտեսական գործունեությունը:

Ենելով վերոնշյալից՝ կարող ենք բար դեպքության դեսության առարկայի սահմանումը: Տնտեսագիրության դեսությունը գիրություն է, որն ուսումնասիրում է սահմանափակ ռեսուրսների ընդրության, բաշխման և օգտագործման ոլորտներում մարդու փնտեսական վարքագիծը: Եթե նշված սահմանումը դիմումներունք հասարակական վերաբերության դեսությունից, այսինքն՝ ամբողջ հասարակության համար, ապա սահմանափակ ռեսուրսների ընդրության, այլընդունակային օգտագործման և բարիքների սրեղծման հետք կապված մարդու փնտեսական վարքագիծը դրսուրվում է ինչպես արդարու-

թյան, այնպես էլ բաշխնան, փոխանակության ու սպառնան գրոծընթացներում: Տնտեսագիրության դեսության առարկայի վերը նշված սահմանումը ենթադրում է, որ մարդու վնասական վարքագիծը ձևավորվում է՝ հիմք ընդունելով մեկ այլ ելակերպային հիմնադրույթ՝ սահմանափակ ռեսուրսների ընդրության և օգտագործման որոշումը կայացնել այնպես, որ ռեսուրսների նվազագույն ծախսումով ապահովվի առավելագույն արդյունք:

Մեզանից յուրաքանչյուրը կցանկանար ունենալ շքեղ և ընդարձակ բնակարան, մեծ հողագործածք և մրգագործություն այսինքն, առաջապար ֆիրմայի արդարադատությունը մերենա, աշխարհի գեղեցիկ գործարքներում շրջագայելու, աշխարհահոգակ նկարիչների գործերը դիմումներու համապատասխան պատճենագործությունը և այլն:

Յանկացած մարդ դեմ չէ այդ բոլորին, որովհետք մարդու պահանջմունքներն անսահմանափակ են: Մարդու այդ ցանկությունը հանդիպում է արգելվի՝ ռեսուրսների սակավությանը կամ սահմանափակ լինելուն, և դա սրբիպում է մարդուն իր փնտեսական գործունեության ընթացքում դրսողել համապարախան վարքագիծ՝ բարձր արդյունքի հասնելու համար, ինչն էլ դառնում է փնտեսագիրության փեսության ուսումնասիրության առարկա:

1.4. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՇՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նիս աշխարհի մբածողները ձգվել են հասկանալ, նկարագրել վնասինական երևոյթները: Մեր թվարկությունից առաջ Քսենոֆոնը (430-355) շրջանառության մեջ է դրել, ապա Արիստոփելի (364-322) կողմից օգբագրործվել է «օյկոնմիա» բառը, որը կազմված է «օյկոս» (փուն, փնային վնասեսություն) և «նոմոս» (գիրելիք, օրենք) հունարեն բառերից: Նրանք այդ բառակապակցությունն իմաստավորել են որպես «փնային վնասեսությունը վարելու արվեստ»: Բնական է, որ նրանք փնային վնասեսությունը վարելու արվեստը չեն հետազողել որպես

² Στίν Φηλ Σαμοθράκην, Οικήματα Τ. Νηρηκαπια, Σύντεταση φημοιστήρων. μακροψηφία συγχρόνων. Εργασία, 1995, τε 31:

ինքնուրույն բնագավառ, այլ դիրքարկել են հասարակության մասին գիտության համակարգում:

Վրդեն նշել ենք, որ գնդեսագիտության գետական՝ որպես ինքնուրույն գիտության հանդես գալը կապված է Անգլուան Մոնկրեֆիենի անվան հետ՝ «քաղաքագիտական գիտություն» գիտաբառով: Դա փեղի է ունեցել XVII դարում, երբ սկզբնավորվել էր կապիտալիզմի գնդեսական համակարգը, և ամրողական պարկերացումներ էին ձևավորվել գնդեսական գարբեր երևոյթների բնույթի ու բովանդակության, մասնավոր սեփականության և այլնի մասին: Բնական է, որ գնդեսական երևոյթներն անընդհանր գարգացել ու փոփոխվել են, որի արդյունքում ձևավորվել են գնդեսագիտության գետական (քաղաքագիտական) գարբեր ուղղություններ:

Մերկանգիխօմ: Նախ նշենք, որ գնդեսագիտության գետական յուրաքանչյուր ուղղություն իր ծագման ժամանակաշրջանի գնդեսական պայմանների արդյունք է:

XVI-XVII դարերում գեղի է ունեցել կապիտալի նախասկզբնական կուրակում և առևտրական կապիտալի ձևավորում: Կապիտալի նախասկզբնական կուրակումը փողային կապիտալի կենդրուացումն է առանձին անհավաների ձեռքում: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը՝ մերկանգիխսպները հասարակության հարստությունը նույնացրել են փողի հետ և դրա սրացման աղբյուր համարել շրջանառության ոլորսը («mercante» իրակերեն բառ է, որը հայերեն նշանակում է վաճառական):

Մերկանգիխսպների կարծիքով՝ հարուստ է համարվում այն երկիրը, որը կարևոր դերակարգարում ունի համաշխարհային առևտրում: Նրանք գնդեսական գարգացման և հարստության կուրակման սկզբունքները սահմանել են հետևյալ կերպ.

1. Փողը դիրքարկել են որպես հարստության համընդհանուր և բացարձակ ձև: Հարուստ է համարվում այն երկիրը, որն ավելի շատ ուկի և արծաթ ունի:
2. Հարստության կուրակման աղբյուր են համարել առևտրուր, հագեցապես արդարին առևտրուր և թանկարժեք մերադների արդյունահանումը:
3. Ապրանքների վաճառքն ավելի շահավետ է, քան գնումը, որովհետք առաջինն օգուտ է բերում, իսկ երկրորդը՝ վնաս: Ենքնապես պետք է շատ վաճառել և քիչ գնել:
4. Ենքնագործության հիմնական բնագավառ է շրջանառության ոլորսը, մասնավորապես՝ արդարին առևտրուր, որի շնորհիվ ապահովում է հարստության իրական մեծությունը:
5. Այդ բոլորին պետք է ավելացնել մերկանգիխսպների կողմից հիմնավորված՝ արդարին առևտրի հովանավորման սկզբունքը:

Մերկանգիխսպներն առաջարկել են արդարանվոր ապրանքների գները սահմանել բարձր, որպեսզի ավելի շատ ուկի և արծաթ ներկրվի երկիր, միաժամանակ սահմանափակել ապրանքների ներմուծումը, որը կկրծագի ուկու և արծաթի արդարանքը: Ավելին, նրանք առաջարկել են արգելել ուկու և արծաթի արդարանումը երկրից և խրախուսել դրանց ներմուծումը:

Մերկանփիլիզմի ճանաչված ներկայացուցիչներից են՝ Թ. Մենը (Վնգիա), Ա. Սերրան (Իսպանիա), Ա. Մոնկրետիենը և Ժ. Կոլբերը (Ֆրանսիա):

Տնտեսագիտության գիտության ձևավորման գործում մերկանփիլիստները կարևոր դեր են կապարել, սակայն նրանց գիտությունը սահմանափակ է, որովհետք հարաբության միակ և բացառիկ ձևը համարել են միայն փողը, իսկ աղբյուրը՝ միայն առևտիքի ոլորտը:

Ֆիզիոկրատիզմ: Այս ուղղությունը սկզբնավորվել է XVII դարի առաջին կեսին, երբ կապիտալիզմը սկսեց զարգանալ հողագործության ոլորտում, և ձևավորվել էր խոշոր հողասեփականությունը, իսկ գյուղագնդեսությունը վճռական դեր էր կապարում տնտեսության մեջ: Այդ էր պարճառը, որ ֆիզիոկրատները իրենց ուսումնասիրության օբյեկտը դարձրին գյուղագնդեսական արգագրությունը: Ֆիզիոկրատ եզրը կազմված է հունարեն «*physis*» (բնություն, հող) և «*kratos*» (հշխանություն, կառավարում) բառերից և նշանակում է բնության հշխանություն:

Նրանք, քննադարելով մերկանփիլիստներին, մերժեցին այն գիտակեպը, որ ուկին հարաբության միակ աղբյուրն է և առաջ քաշեցին այն պնդումը, որ միայն գյուղագնդեսության մեջ զբաղված աշխարհողներն են սպեղծում զուգարդունք, այսինքն՝ եկամուտ, հետևապես երկրի հարաբության սպեղծման միակ աղբյուրը գյուղագնդեսությունն է կամ գյուղագնդեսության մեջ կիրառվող աշխարհանքը:

Ֆիզիոկրատների ճանաչված ներկայացուցիչներից են Ֆրանսուա Քենեն (1694-1774) և Անն Ռոբեր Ժակ Շյուրգոն (1727-1781):

Դասական գնդեսագիտություն: Տնտեսագիտության գիտության մեջ իրենց ուրույն ներդրումն են կապարել Վիլյամ Պեվրին (1623-1687), Ադամ Սմիթը (1723-1790) և Դավիդ Ուիկարդոն (1772-1823): Դասական գնդեսագիտության մեծագույն ծառայությունն այն է, որ մերժեց արժեքի և հասարակության հարաբության սպեղծման ոլորտների՝ նախորդ ուղղություններին բնորոշ սահմանափակություններ՝ հիմնավորելով, որ արժեք և հարաբություն սպեղծվում են գնդեսության բոլոր ճյուղերում ծախսվող աշխարհանքով:

Ա. Սմիթն արժեքի աշխարհանքային գիտության հիմնավորումով ձևավորեց ամբողջական հայեցակարգ կապիտալիզմի բնույթի և շուկայական գնդեսական համակարգի վերաբերյալ, բացահայտեց շահույթի, ռենդայի և աշխարհավարձի՝ եկամուտների ձևավորման օրինաչափությունները: Առանձնահարուկ ուշադրության է արժանի ազադ մրցակցային շուկայի սուբյեկտների լիարժեք ազադության և շուկայի «անդեսանելի ձեռքի» միջոցով գնդեսության կարգավորման՝ Ա. Սմիթի հիմնավորումը:

Ա. Սմիթի գիտության լավագույն շարունակողն էր Դավիդ Ուիկարդոն: Նա մշակել է հողային ռենդայի և փողի քանակական գիտությունները, բացահայտել համեմարտական առավելությունները միջազգային առևտություն: Ուիկարդոն հասարակության սոցիալ-գնդեսական վերլուծությունը համարել է գնդեսագիտության գիտության առարկայի անբաժանելի մասը: Նա հիմնավորել է, որ գնդեսագիտության գիտությունը պետք է բաշխման հարաբերությունների միջոցով մեկնարանի սոցիալական անհավասարություններն ու դրանց պարագաները հասարակության մեջ: Այդ եզրահանգումը նա կապարել է՝ ընդգծելով,

որ արժեքի միակ աղբյուրն աշխափանքն է, և դա է գարբեր դասակարգերի եկամուտների (աշխափավարձ, շահույթ, գոլկոս, ռենդա) աղբյուրը:

Մարքսիզմ կամ գիքական սոցիալիզմի գետություն: Այս ուղղության նշանավոր ներկայացուցիչը Կարլ Մարքսն է: Մարքսի անվան հետ են կապված սեփականության մասնավոր ծեփ բացառման և հանրային սեփականության վրա հիմնված հասարակության ծեփորման հիմնադրույթները: Կ. Մարքսի գիքավոր աշխափությունը՝ «Կապիտալ», որի առաջին հագործը լույս է դրեսել 1867թ., նրան մեծ հոչակ է բերել, իսկ Ֆ. Էնգելսը այն համարել է բանվոր դասակարգի ավելարանը: «Կապիտալ» աշխափության մեջ նա խորացրել է արժեքի աշխափանքային գետությունը, ներկայացրել է աշխափանքի երկակի բնույթը, արժեքի աղբյուր է համարել վերացական աշխափանքը, հիմնավորել է վարձու աշխափանքի շահագործման և հավելյալ արժեքի իր պակերացումները, պարզաբանել է արդարության գնի բովանդակությունը, դրսեսական ճգնաժամերն ու դրանց պարզաբաները, բացարձակ ռենդայի բովանդակությունը և այլն:

Մարքսի գետությունը հիմնականում ուղղված է եղել այն մգրի հիմնավորմանը, որ մասնավոր սեփականությունը և կապիտալիզմն ունեն անցողիկ բնույթ:

Մարժինալիզմի (Փրանսերեն՝ marginal - սահմանային) դպրոց: Սահմանային գետության ճանաչված ներկայացուցիչներից են՝ Կարլ Մենգերը (1840-1921), Ֆրիդրիխ Ֆոն Վիզերը (1851-1926), Օյգեն (Եվգենի) Ֆոն Բեմ-Բավերկը (1851-1914) (ավստրիական դպրոց) և անգլիացի գնդեսագետ Ուիլյամ Սպենվի Ջևոնսը (1835-1882): Այս դպրոցի համար գնդեսական երևույթների հետազոտման ելավելային սկզբունք են հանդիսացել սահմանային մեծություններն ու իրավիճակները: Մարժինալիզմին բնորոշ գիծը գնդեսագիքական վերլուծությունների հոգեբանացումն է: Նրանք մերժել են արժեքի աշխափանքային գետությունը և առաջ քաշել բարիքի արժեստրման կամ գնահապեման սահմանային օգբակարության գետությունը: Հայր նրանց մեկնաբանության՝ գնորդը բարիքը գնում է ոչ թե այն բանի համար, որ դա աշխափանքի արդյունք է և արժեք ունի, այլ այն պարզապով, որ արժեստրում, գնահապում է բարիքի օգբակարությունը: Ավստրիական դպրոցի ներկայացուցիչները բարիքի (ապրանքի) գինը դիպարկել են որպես վաճառողների և գնորդների սուբյեկտիվ գնահապում: Վյայես, Բեմ-Բավերկը գնորդի սուբյեկտիվ գնահապումը համարել է գնի վերին սահման, իսկ վաճառողներին՝ սպորին: Հայր նրա՝ շուկայում կան բազմաթիվ գնորդներ և վաճառողներ, որոնց միջև առկա է մրցակցություն, և շուկայական գինը դրա շնորհիվ բարանվում է վերին և սպորին սահմանների միջև, ինչը նշանակում է, որ փոխանակության ընթացքում անհապական սահմանային օգբակարությունները վերածվում են հասարակական սահմանային օգբակարության: Դասարակական սահմանային օգբակարությունը, իր հերթին, չափվում է այն գնով, որով ապրանքի առաջարկն ու պահանջարկը փոխադարձաբար ծածկում են միմյանց:

Նորդասական ուղղություն: Դասական դպրոցի հետազոտությունները վերաբերել են առանձին ֆիրմաներին (շուկայի առանձին սուբյեկտներին) կամ սահմանափակվել են միկրոմակարդակով: XIX դարի երկրորդ կեսից գնդեսագետները սկսեցին մեծ ուշադրություն դարձնել սահմանափակ ռեսուրսների բաշխման և օգբագործման խնդիրներին՝ դեկավարվելով սահմանային չափա-

նիշներով: Այդ մոդեցմանը համապատասխան՝ շրջանառության մեջ դրվեց «Էկոնոմիկա» հասկացությունը, որը կարծես փոխարինելու եկավ «քաղաքավնդեսությանը» (փնդեսագիրության գետություն): Էկոնոմիկա հասկացությունն առաջինը շրջանառության մեջ է դրել նորդասական դպրոցի հիմնադիր Ալֆրեդ Մարշալը (1842-1924)՝ «Տնտեսագիրության գետության սկզբունքներ» աշխագության մեջ: Ըստ Մարշալի՝ փնդեսագիրության խնդիրը պեսք է լինի սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործման, բարիքների արդարության, բաշխման և սպառնան ընթացքում մարդկանց վարքագծի ընդհանրացված հետազոտությունը, ինչպես նաև ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը:

Իրենց հետազոտություններում նորդասականները ուշադրություն են դարձրել նաև արդարողների և սպառողների կենսամակարդակի մաքսիմալացման խնդիրներին: Մարշալն այն կարծիքին է, որ կենսամակարդակի մաքսիմալացմանը կարելի է հասնել ազար շուկայի և մրցակցության միջոցով հավասարակշռվածություն ապահովելու պայմաններում:

Նորդասական դպրոցի հիմնադիր Ալֆրեդ Մարշալի գաղափարակիցներից էին Վրթուր Պիգուն (1877-1959), Լեոն Վալրասը (1834 -1910), Վիլֆրեդո Պարեպուն (1848 – 1923) և այլք:

Նորդասական դպրոցի ներկայացուցիչներն ընդունելով փնդեսությունն ազար մրցակցային շուկայի միջոցով կարգավորելու և հավասարակշռվածություն ապահովելու գաղափարը՝ մերժեցին պետության միջամբությունը փնդեսությանը, մյուս կողմից՝ առաջնորդվելով սահմանային դպրոցի ելակերպային դրույթներով, առաջ քաշեցին ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի, դրանց առաջականության, սահմանային վերլուծության, փնդեսական գործունեության վրա ժամանակային գործոնի (կարճաժամկետ, երկարաժամկետ) ազդեցության նոր հիմնադրույթներ:

Քեյնսականություն: XX դարի առաջին կեսին համաշխարհային փնդեսությունը հայդնվեց մեծ ճգնաժամի (1923-1933թթ.) մեջ. այն ընդգրկեց զարգացած երկրների փնդեսությունները համարյա ամբողջությամբ և հասարակական արդարության կարգավորման, զարգացման նոր խնդիրներ առաջարեց: Տնտեսագիրության մեջ ձևավորվեց նոր ուղղություն՝ քեյնսականությունը, որի հիմնադիրը դարձավ անգլիացի նշանավոր փնդեսագետ Ջոն Մեյնհարդ Քեյնսը (1883-1946): Քեյնսը իր «Զքաղվածության, պոկոսի և փողի ընդհանուր գետություն» աշխագության մեջ փնդեսագիրական հետազոտության գլխավոր օրյեկտ համարեց մակրոփնդեսական հիմնախնդիրները՝ նշելով, որ միկրոփնդեսագիրությունը չի կարող փառ դրանց լուծման ուղիները:

Քեյնսը մերժեց Մեյի օրենքը և առաջարեց այն ելակերպային դրույթը, ըստ որի՝ փնդեսության շարժիք ուժը պահանջարկն է և այն է՝ արդյունավետ պահանջարկը, իսկ արդյունավետ պահանջարկ ձևավորելու ու խթանելու համար պետք է հենվել պետության հարկարյուջեփային և դրամակարկային քաղաքականությունների վրա:

Ներկայացնելով շուկայի ձախողումները՝ Քեյնսը հիմնավորել է փնդեսության կարգավորման և զարգացման գործում պետության դերը: Քեյնսան գետությունը խորացրել ու զարգացրել են Փող Սամուելսոնը և Ջոն Նիկոլը:

Քեյնսի գետության քննադարությամբ, անցյալ դարի 60-ականներին, հան-

դես եկան մոնեփարիսպները, ապա՝ նորդասական մակրոպնդեսական գետության ներկայացուցիչները:

Մոնեփարիզմ: Այս ուղղության հիմնադիրները հասարակության վնասական գարգացման, դրա դրամանումները կանոնակարգելու հիմնական գործիքը համարեցին փողը և նրա շրջանառությունը: Ենելով այն հիմնադրույթից, որ փողի էմբայական և շրջանառության կազմակերպման դերը վերապահված է պետքությանը, մոնեփարիսպներն առաջ քաշեցին այն հիմնադրույթը, որ փողի էմբայական և շրջանառության կազմակերպման դերը վերապահված է պետքությանը, մոնեփարիսպներն առաջ քաշեցին այն հիմնադրույթը, որ դրամավարկային քաղաքականության միջոցով պետքությունը պետք է իրականացնի գնդեսության կարգավորումը: Դրանից հետևում է, որ գնդեսության պետքական կարգավորման նպագակով պետքությունը պետք է վերահսկի փողի էմբայական, դրա զանգվածը շրջանառության մեջ և բյուջեի հաշվեկշռվածությունը: Ըստ մոնեփարիսպների՝ այդ բոլորը հնարավորություն կրան պետքությանը պայքարելու նաև սղաճի դեմ:

Մոնեփարիզմի ամենաճանաչված ներկայացուցիչ Միլփոն Ֆրիդմենը (1912-2006) քննադարեց Քեյնսի այն հիմնավորումը, որ փողն էական ներգործություն չունի ընդհանուր ծախսերի, սպառման և գնի վրա, ինչպես նաև նրա այն պնդումը, որ շուկան ընդունակ չէ ապահովելու լրիվ գրադադարություն և գների կայունություն, հայփարարեց, որ գնդեսական կյանքն առաջին հերթին կապված է փողի հետ և «պարում է նրա նվազի դրակ»:

Ինսպիրուցիոնալիզմ: Ժամանակակից գնդեսագիրության գետության կարևոր ուղղություններից է: Այդ ուղղության ելակերպային հիմնադրույթն այն է, որ մարդու գործունեությունը պետք է հետազոտել ոչ միայն գնդեսությունում, այլ այն միջավայրում, որին ամրագրված է սահմանակարգ կամ կարգ՝ սահմանված օրենքով: Ինսպիրուցիոնալիզմի ներկայացուցիչները հետազոտում են գնդեսական երևույթներն այն միջավայրում, որին դրանք դրսերվում են: Այդ հիմնավորումով նրանք «գնդեսական մարդ» մոդելի փոխարեն առաջադրեցին «սոցիալական մարդ» մոդելը, այսինքն՝ մարդու մոդելավորումը կապարեցին ոչ թե ենելով միայն գնդեսական միջավայրից, այլ այն ընդհանուր միջավայրից, որում մարդը գործում է և դրսերում համապատասխան վարքագիծ: Այդ միջավայրում կան դարձեր ինսպիրուլիններ՝ պետքություն, ընդունակություն, բարոյական և իրավական նորմեր, արհմիություններ, հասարակական կարծիք, սեփականություն, ավանդույթներ և այլն:

Ինսպիրուցիոնալիզմի ներկայացուցիչներից են՝ Վերլենը, Կոմոնսը, Շելքրայֆը, Չոռովը, Ուիլյամսոնը և այլք:

Տնդեսագիրության գետության ուսումնասիրությունները կարարվում են ինչպես գնդեսության միկրո, այնպես և մակրոմակարդակներում: Միկրոմակարդակի ուսումնասիրությունները կապված են անհապների, առանձին գնային գնդեսությունների, ֆիրմաների և ճյուղերի գնդեսական գործունեության վերլուծության հետ:

Մակրոպնդեսական հետազոտություններով գնդեսագիրության գետությունն ուսումնասիրում է ազգային գնդեսության և նրա կազմի մեջ մընող ինքնուրույն բաղադրիչների՝ գնային գնդեսությունների, մասնավոր հարվածի և կառավարման հարվածի (յուրաքանչյուրը որպես մեկ ամբողջություն) գնդե-

սական գործունեության օրենքները:

Տնտեսագիրության գիտությունը՝ որպես գիտություն, կարարում է որոշակի գործառույթներ՝ ճանաչողական, մեթոդաբանական և կիրառական: **Ճանաչողական** գործառույթը հնարավորություն է փալիս թափանցելու գնդեսական երևոյթների խորքը, հասկանալու դրանց էությունը և ընդլայնելու մեր պարկերացումները գնդեսական աշխարհի և անընդհատ փոփոխվող երևոյթների վերաբերյալ: **Մեթոդաբանական** գործառույթը գիտական հիմք է փալիս կիրառական նշանակության գնդեսական գիտություններում հետազոտություններ կարարելու համար: **Կիրառական** գործառույթը հնարավորություն է փալիս ճիշգր ընդունելու այս կամ այն գնդեսական քաղաքականությունը, ինչպես նաև կարարելու գնդեսության զարգացման կանխադատումներ:

1. 5. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՈՒԽՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Ցուրաքանչյուր գիտություն ունի ուսումնասիրության որոշակի նպարակ, և այդ նպարակն իրականացնելու ընթացքում խորացվում են պարկերացումները հետազոտվող առարկայի վերաբերյալ, հարստացվում և ավելի ամրողջական է դարձվում փոյտական գիտությունը: Մեթոդ բառը (հունարեն *methodos*՝ ճանապարհ դեպի որևէ նպարակ) նշանակում է երևոյթների ճանաչման հնարքների, միջոցների և գործիքների ամբողջություն:

Ցուրաքանչյուր գիտություն ունի ուսումնասիրության իր մեթոդը, և դրա առանձնահավկությունները կապված են փոյտական հետք: Ներազուտության մեթոդը օգնում է լիարժեք պարկերացում կազմելու գիտության ուսումնասիրության սահմանների ու բովանդակության վերաբերյալ: Մեթոդը ձևավորվում և կարարելագործվում է փոյտական գիտությանը առնչվող նոր գիտելիքները և պարկերացումները ընդլայնելու ընթացքում, և դա թույլ է փալիս ասել, որ գիտությունը սկսելում է ուսումնասիրության մեթոդ: Իր հերթին, ուսումնասիրության մեթոդը հարստացնում է գիտության բովանդակությունը և ընդլայնում հետազոտության սահմանները:

Տնտեսագիրության գիտության հետազոտության մեթոդը նշված հավելանիշների ամրողացումն է, դրսևորվում է նեղ և լայն իմաստներով: Նեղ իմաստով՝ գիտական հետազոտության ընթացքում կիրառվող հնար է, գործնական ոլորտի դրսական մշակելու եղանակ (օրինակ՝ մաթեմատիկական մեթոդ, վերլուծության և համարման մեթոդ, գրաֆիկական մեթոդ և այլն):

Լայն իմաստով՝ գնդեսագիրության գիտության հետազոտության մեթոդը օգտագործվող հնարքների և միջոցների ամրողություն է:

Տնտեսագիրության բնագավառում հետազոտություններ կարարելիս չափազանց կարևոր է մեթոդաբանության առանձնացումը: Մեթոդաբանությունը գիտական ճանաչողության ընթացքում օգտագործվող հնարների, սկզբունքների, գործիքների և մոդելների ամրողությունն է: Տնտեսագիրության գիտության մեթոդաբանության օգտագործումը միջոց է՝ գնդեսական բոլոր գիտություններում հետազոտություն կարարելու համար, ըստ դրա էլ՝ գնդեսագի-

գության գեսությունը դնդանական բոլոր գիտությունների գեսական-մեթոդաբանական հիմքն է:

Նեփազուրության մեջ օգտագործել դնդանագիտության գեսության մեթոդաբանությունը՝ նշանակում է կիրառել այն բոլոր հնարները, սկզբունքները, մուգեցումներն ու գործիքները, որոնք ներկայացնում է դնդանագիտության գեսությունը: Մեթոդաբանությունը ճանաչողության միջոց է, որի խնդիրն է ուսումնասիրել գործնականը, ներկայացնել ինչպես կաև բնութագրել երևոյթների միջև գոյություն ունեցող ներքին կայուն կազերն ու հարաբերությունները:

Վերը նշվածից հետևում է, որ դնդանագիտության գեսության և դրա մեթոդաբանության խնդիրն է ճանաչել մարդու դնդանական գործունեությունը, նրա վարքագիծն այդ ընթացքում, դարպողության միջոցով կուրակել համապատասխան գիտելիքներ, կարարել եզրահանգումներ, ապա դրանք սպուզել գործնականում: Ճանաչողության միջոցով է դնդանագիտության գեսությունը ձևավորվել որպես գիտություն և բացարձում է դնդանական աշխարհի վերաբերյալ մեր գիտելիքների ծագման, ձևավորման և զարգացման օրինաչափությունները:

Ճանաչողության ընթացքում մրածողության դրամաբանական գործընթացը գեղի է ունենում դարբեր ձևերով՝ հասկացության, դարպողության, մրածահանգման, ինդուկցիայի և դեղուկցիայի, վերլուծության և համադրման, վարկածների և այլն:

Տնդանագիտության և հասարակության կյանքի մյուս կողմերի հեփազուրության հիմնական մեթոդները՝ վերլուծություն, ինդուկցիա, դեղուկցիա, համանանություն, ճանաչողություն և այլն, առաջադրվել են դեռևս Արխագործելի կողմից և իրենց նշանակությունը պահպանել են առ այսօր: Իհարկե, դնդանական երևոյթների հեփազուրության մեթոդները հարստացել են հասարակության զարգացման ընթացքում և այսօր կազմում են մի մեծ համակարգ:

Տնդանագիտության գեսության և հասարակական մյուս գիտությունների համար հեփազուրության ընդհանուր սկզբունքը է **դիալեկտիկայի** սկզբունքը: Դրա էռլեցունն այն է, որ հասարակական, հավկապես դնդանական երևոյթներն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է դիմարկել դրանք շարժման, զարգացման և փոփոխության ընթացքի մեջ: Այս սկզբունքի երկրորդ կարևոր բնութագրիչն այն է, որ երևոյթների միջև գոյություն ունեն ներքին պարզաբանական կազեր, և երևոյթները պայմանավորում են միմյանց գոյությունը: Ըստ երրորդ բնութագրիչի՝ երևոյթների կազերը և էռլեցունը հնարավոր է բացարձու՝ թափանցելով դրանց խորքը և ներկայացնելով պարզաբանական կազերի բովանդակությունը:

Օրինակ՝ դնդանագիտության գեսության հայտնի կարեգորիաների՝ պահանջարկի և գնի (որպես դնդանական երևոյթների) կապը բացահայտելու համար նախ պետք է պարզաբանել, թե ինչ է պահանջարկը, ապա՝ ինչ է գինը, որից հետո ցույց փալ, որ պահանջարկը կախված է ապրանքի գնից, և պարզաբանելու այս երկու գործունեությունների միջև հակադարձ է (այլ հավասար պայմաններում):

Ելակեր ընդունելով դնդանական երևոյթները հեփազուրելու դիալեկտիկական մոդելումը՝ խնդիր է առաջանում՝ ինչպես հեփազուրել բազմաթիվ

Երևոյթները միաժամանակ, չէ՞ որ դրանք շրջապարփած են գնդեսական երևոյթների և դրանց կապերի բազմություններով, ավելի պարկերավոր՝ գնդեսական երևոյթների հեղեղով։ Խնդրի լուծման համար օգնության է հասնում **գիտական վերացարկման մեթոդը**։ Տնդեսական երևոյթների բազմության և դրանց կապերի հեղեղում չմոլորվելու համար, վերացարկման մեթոդի օգնությամբ, հետազորողն առանձնացնում է ամենաէականը, ամենաքնորոշը՝ վերացարկվում մյուսների գոյությունից, ուսումնասիրում է այն և նոր դիտարկում մյուս երևոյթների հետ կապի մեջ։

Վերացարկման մեթոդից օգբվելիս գնդեսագետ- հետազորողի առջև ծառանում է նոր խնդրի։ Եթե քիմիական, ֆիզիկական, կենսաբանական երևոյթները հետազորելիս կարելի է օգբվել ռեակտիվներից և փորձերից, մանրադիտակից, ապա գնդեսագիրության գետական հետազորությունների ընթացքում դա հնարավոր չէ։ Տևառության մեջ այդ բոլորին փոխարինում է դրամաբանական վերլուծությունը կամ վերացական մուտքությունը, որը հնարավորություն է բայիս թափանցելու երևոյթի խորքը, ճանաչելու դրա բովանդակությունը։

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ գնդեսական երևոյթները ներքին կապով պայմանավորում են միմյանց փոփոխությունները, գնդեսագետ- հետազորողներն օգբվում են մեկ այլ հնարքից՝ այլ հավասար պայմանների սկզբունքից։ Օրինակ, եթե ցանկանում ենք պարզել պահանջարկի և գնի կապը, ապա պահանջարկի վրա ազդող մյուս գործոններն ընդունում ենք հասպարություն։

Տնդեսագիրության գետական հետազորության կարևոր մեթոդներից է **անալիզի և սինթեզի (վերլուծության և համադրման) մեթոդը**։ Այս մեթոդի էությունն այն է, որ հետազորող գնդեսական երևոյթը բաժանում է կամ դրոհում է առանձին փարերի, ապա վերլուծում է յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին։ Օրինակ, շուկայում զնի ձևավորման օրինաչափությունները (դրա վրա ազդող գործոնները) հետազորելու համար պետք է ուսումնասիրել՝ արդադրության ծախսերը, սպառողների եկամուգները, նրանց հակումները, փոխարինող ապրանքների առկայությունը, պահանջարկը և դրանցից յուրաքանչյուրի ազդեցությունն առանձին-առանձին։

Կապարված վերլուծությանը հաջորդում է **համադրումը** (սինթեզը)։ Ճանաչողության այդ մեթոդը պահանջում է միավորել վերլուծության ընթացքում ուսումնասիրված մասերը մեկ ամբողջության մեջ, ինչը հնարավորություն կբարձրացնել պարկերացում կազմելու ամբողջի (օրինակ՝ պահանջարկի) մասին՝ կապված դրա վրա ազդող գործոնների հետ։

Հասարակության գնդեսական կյանքն ուսումնասիրելիս գնդեսագետ-դիտարանն առաջնորդվում է նաև «փասթերից՝ գետական և գետառությունից՝ փասթ» սկզբունքով, այսինքն՝ օգբագործում է **խնդուկցիայի և դեղուկցիայի մեթոդը**։

Խնդուկցիան ճանաչողության մեթոդ է, որով շարժումը կապարվում է մասնավորից (փասթից) դեպի ընդհանուրը։ Տերազորողը, հավաքելով փասթերը, դրանք համակարգում և վերլուծում է այնպես, որ հնարավոր լինի կապարել մուտքին եզրակացություններ, բացահայտել օրինաչափություններ և դրանք փարածել ընդհանուրի վրա։ Օրինակ, ուսումնասիրում ենք, որ նույն բարիքի

հաջորդական միավորների սպառման փաստացի օգբակարությունը սպառողի համար նվազում է: Այսդեպից կարելի է եզրակացնել, նույն երևոյթը բոլոր սպառողներին է վերաբերում, և նրանք կզնեն փվալ բարիքը, եթե դրա գինն իշնի:

Դեղուկցիան ճանաչողության մեթոդ է, որի միջոցով կարարվում է մտային եզրակացություն՝ շարժմելով ընդհանուրից դեպի մասնավորը (փաստը): Օրինակ, բարիքներն ունեն օգբակարություն, որից կարելի է եզրակացնել. եթե որևէ իր օգբակար է, ապա այն բարիք է՝ քրամաբանական ընդհանուր եզրակացությունը համարում ենք բոլոր բարիքներին բնորոշ:

Տեսական վերլուծություններն ավելի պարկերավոր և հասկանալի դարձնելու համար գնդեսագիրության մեջ շար հաճախ օգբագործվում է անալոգիայի (համանմանության) մեթոդը: Դա կարարվում է որևէ հայտնի երևոյթին ոչ հայտնի երևոյթը նմանեցնելու միջոցով, որպեսզի անհայտ երևոյթի բացարությունն ավելի պարկերավոր և հասկանալի դառնա: Օրինակ, փողի շրջանառությունը (բացարրվող երևոյթ) նմանեցվում է արյան շրջանառության հետ:

Տնտեսագիրության կողմից հետազոտվող երևոյթները գրնվում են պարճառահետքնանքային կապերի մեջ. որպեսզի պարզաբանվի այդ կապերի իրական կամ ոչ իրական լինելը, գնդեսագիրության գնեսությունը օգբվում է **Գնդեսական** մոդելների մեթոդից: Դա նշանակում է՝ մոդելի օգնությամբ գնահատել գնդեսական երևոյթների արժեքային (քանակական) կախվածությունը (արդարության ծավալ, ծախսեր, եկամուտ, աշխատավարձ և այլն): Այդ հետազոտության ընթացքում սրացված եզրակացությունն անվանվում է վարկած՝ փորձնական (նմուշային) գնահատական, որի իսկությունը պեսք է սրուգվի գործնականում (վարկածը հասպարվի կամ շիասպարվի):

Տնտեսական երևոյթների գործառնական կախվածությունները ներկայացվում են նաև գրաֆիկների միջոցով, որի օգնությամբ գնեսանելիորեն ցույց է դրվում, թե ինչպես է մի գնդեսական երևոյթի փոփոխության ընթացքը կախված մյուս երևոյթի փոփոխությունից: Օրինակ, զնի փոփոխությունից առաջարկի փոփոխության կախվածությունը ներկայացնող գրաֆիկական պարկերը ցույց է դարձնում, որ այդ կապը ուղիղ համեմատական է (այլ հավասար պայմաններում). ապրանքի զնի աճը ավելացնում է առաջարկը:

Տնտեսագիրության գնեսությունը օգբվում է **մաթեմատիկական և վիճակագրական** հաշվարկման մեթոդից, որի օգնությամբ կարարվում են քանակական վերլուծություններ և բացահայտվում որոշակի պարճառահետքնանքային կապեր ու օրինաչափություններ:

Վրդեն նշել ենք, որ գնդեսագիրության գնեսությունը գնդեսական երևոյթների ուսումնասիրությունը կարարում է՝ հիմք ընդունելով դրանց զարգացումն ու փոփոխությունը: Այդ առումով՝ գնդեսագիրության գնեսությունը կարևորում է **պարմականի և քրամաբանականի** գուգակցման մեթոդի կիրառումը: Օրինակ՝ շուկայական գնդեսության էությունը բացահայտելու համար գնդեսագիրության գնեսությունը ուսումնասիրում է աշխատանքի հասարակական բաժանումը, փոխանակության ծագումը, փողը, ապրանքը, կապիտալը, որովհետև դրանք պարմականորեն և քրամաբանորեն պայմանավորում են միմյանց գոյությունը:

1. 6. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԴԵՏԱԶՈՒԹՅԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Զ. Գոյքնին և Ռ. Սպրոռուալը դնդեսագիտության հետազոտության համար առանձնացնում են հետևյալ սկզբունքները³:

Այլ հավասար պայմանների սկզբունքը: «Այլ հավասար պայմաններ» հասկացությունը ծագել է լարիներեն «սեթրիս պարրիուս» բառակապակցությունից: Տնդեսական երևոյթները բազմաթիվ են, կապված են միմյանց հետ և անընդհափ փոփոխության մեջ են: Սակայն հնարավոր չէ միաժամանակ ուսումնասիրել բազմաթիվ փոփոխվող երևոյթների ազդեցությունը միմյանց վրա: Վյդ պարճառով, երբ դնդեսագետ-հետազոտողը ցանկանում է պարզաբանել մի երևոյթի ազդեցությունը մյուսի վրա, մնացյալ երևոյթների փոփոխությունը անդեսում է՝ ընդունում է հասպարուն, համոզված լինելով, որ մնացյալ երևոյթներն ել փոփոխվում են և ազդում հետազոտվողի վրա: Օրինակ, երբ ցանկանում ենք բացահայտել շուկայական գնի փոփոխության ազդեցությունը ապրանքի պահանջարկի վրա, ապա անդեսում ենք ապրանքի պահանջարկի վրա ազդող այնպիսի գործոնների փոփոխությունը, ինչպիսիք են՝ սպառողի եկամուտները, դպրուածական փոխարինող ապրանքի գինը, սպառողների սովորությունները, հակումները և այլն:

Ուղիղ և հակադարձ կապերի սկզբունքը: Տնդեսագիտության գեսությունը հաճախ դիմարկում է ուղիղ կապ երկու փոփոխականների միջև (այլ հավասար պայմաններում): Վյդ դեպքում երկու փոփոխականներն ել շարժվում են նույն ուղղությամբ: Օրինակ, արդարողողը կավելացնի կոշիկի արդարությունը և կմեծացնի շուկայում դրա առաջարկը, եթե կոշիկի գինը բարձրանում է: Ընդհակառակը, կոշիկի արդարությունը և առաջարկը կկրծապվեն, եթե դրա գինը նվազում է: Դա ուղիղ կապ է երկու փոփոխականների միջև, երբ դրանց փոփոխությունները գենիի են ունենում նույն ուղղությամբ:

Տնդեսական երևոյթների միջև կան նաև հակադարձ կապեր, երբ միմյանց վրա ազդող երկու դնդեսական երևոյթների փոփոխությունները գենիի են ունենում հակառակ ուղղություններով (այլ հավասար պայմաններում): Օրինակ, երբ ապրանքի գինը բարձրանում է՝ ապրանքի նկարմամբ պահանջարկը կրծապվում է: Իսկ երբ ապրանքի գինը իջնում է՝ դրա նկարմամբ պահանջարկը ավելանում է:

Սա հակադարձ կապ է երկու դնդեսական երևոյթների միջև:

Սակավ ռեսուրսների օգբագործումը մեծ ծախս է պահանջում: Ռեսուրսների սակալությունը (սահմանափակ լինելը) թույլ չի տալիս որևէ բարիքի արդարության համար օգբագործվող ռեսուրսները ծախսել մեկ այլ ցանկալի բարիք արդարելու համար: Սա նշանակում է, որ գործնականում ոչինչ անվճար չի դրամադրվում: Դրա համար ամենաբարձր գնահարված գոհարերությը դպրուած փոխարերակի այլընդունական ծախս է: Օրինակ, մարդու դրամադրության դպրուած օրվա ժամանակը սահմանափակ է՝ 24 ժամ, որից 8 ժամը քնելու համար է, եթե այդ 8 ժամից երկու ժամը օգբագործում ենք ֆիլմ դիմելու համար,

³ Տես Զ. Գոյքնի, Ռ. Սպրոռուալ, «Տնդեսագիտություն. մասնավոր և հասարակական ընդունակություն», Երևան, 1999, էջ 11 – 16:

ապա 2 ժամ չենք օգտագործի քննկու նպագրակով, և այդ երկու ժամը դառնում է զոհաբերություններից ամենաարժեքավորը, այլընդունաբային ծախսը:

Որոշում կայացնելը ընդունակություն է պահանջում: Նկատի ունենալով ռեսուրսների սահմանափակությունը՝ որոշում կայացնողները ձգբում են կարարել խելացի ընդունակություն և խուսափել արժեքավոր ռեսուրսների կորսրից: Դա նշանակում է, որ ընդունակություն կարարողը ձգբում է խնայել սահմանափակ ռեսուրսներն ու հասնել իր նպագրակին:

Վյահնքն՝ նվազագույն ծախսերով ընդունակություն է հավասար օգուտ քերող գործերակներից այն, որն ավելի էժան է կամ նույն կերպ՝ հավասար ծախսերով այլընդունակություն է այն, որից ավելի մեծ օգուտ է սպասվում:

Ընդունակության ժամանակ կարենոր դեր են խաղում նաև գնդեսական խթանները: Վյահնքն, եթե ընդունակության ժամանակակի անհապական օգուտը մեծանում է (այլ հավասար պայմաններում), անհապն ավելի հաճույքով է ընդունակություն այդ գործերակները, հակառակ դեպքում՝ քչերը դա կընդունակի:

Տնտեսագիրական մրածելակերպը սահմանային մրածելակերպ է: Մարդու իր գործունեության ընթացքում միշտ դեկավարվում է անձնական շահով և օգուտով, նրա նվազագույն ու խնայողական գնդեսական վարքագիծն ազդում է կայացրած որոշումների, իրավիճակի փոփոխության վրա: Վյահնք է պարզաբան, որ կայացրած որոշումները բնութագրվում են որպես սահմանային:

Տնտեսական գործողությունները հաճախ ունենում են երկրորդական ազդեցություն: Վյահնք դարձուագույն կարելի է ներկայացնել պարզագույն օրինակով: Վրագաղրողների՝ արգաղրությունն ընդլայնելու շահագրգությունը բարձրացնելու նվազակութ պետքությունն իշեցնում է նրանցից զանձվող հարկերի դրույքաչափերը, և, իրոք, արգաղրությունն ընդլայնվում է: Դա հարկերի նվազեցման անմիջական հետևանք է: Սակայն հարկերի դրույքաչափերի նվազեցման պարզաբանվ պակասում են պետքական բյուջեի մուտքերը, արդյունքում՝ կրճագրվում են հանրային բարիքների արգաղրության համար պետքության կողմից կարարվող ծախսերը: Դա էլ դառնում է գնդեսական գործողության երկրորդական ազդեցության հետևանքը:

Ընդունակությունը կարարվում է գնդեսական խթանների փոփոխության ազդեցությամբ: Վյահնք սկզբունքի էլույթունն այն է, որ մարդու ընդունակությունը որևէ բարիք՝ դրանից անհապական օգուտ է սպասում, և եթե, այլ հավասար պայմաններում, այդ օգուտին ավելի է մեծանում, անհապը հաճույքով է շարունակում այդ բարիքի ընդունակությունը: Տակառակ դրան, եթե այդ բարիքի ծախսերն ավելանում են, ապա քչերը կընդունակի: Եզրակացությունն այն է, որ այլ հավասար պայմաններում, եթե ընդունակության գործերակը գրավիչ է, այն ավելի շատ է ընդունակությունը, և հակառակը: Օրինակ, եթե խնձորի գինը բարձրանա (այլ մրգերի համեմագությամբ), սպառողները դրան կարձագանքեն խնձորի գնումը կրճագելով, որովհետև բարձր գինը խնձորի սպառումն ավելի թանկ է դարձնում: Եթե խնձորի գինն իշնի, ապա դրա սպառումը կավելանա՝ խնձորի սպառման ցածր ծախսի հիման վրա:

Վյահնք կանխաղրությունը կիրառելի է բոլոր բարիքների նկարմամբ, որովհետև մի դեպքում ցածր գինը խթանում է փվյալ բարիքի ընդունակությունը, իսկ մյուս դեպքում՝ բարձր գինը կրճագությունը է:

Տեղեկագիր օգնում է ընդունակության կապարել և դրա ձեռքբերումը ծախս է պահանջում: Մարդն իր գործունեության ընթացքում կապարում է ընդունակություն՝ հենվելով սահմանափակ գիրքելիքների վրա: Գիրքելիքի ավելացումը մեծացնում է լավագույն ընդունակությունը, որին կարելի է հասնել՝ տեղեկագիր օգնում ավելացնելով: Տեղեկագիր օգնումը նույնպես սահմանափակ է և ծախս է պահանջում:

Օրինակ, եթե մարդը ցանկանում է բնակարան գնել, ապա կարող է շրջել քաղաքում, ծախսել ժամանակ և փնտրել բնակարան: Կարող է վարձել բնակարանների առք ու վաճառք իրականացնող գործակալի (նա տեղեկություններ ունի բնակարանների վաճառքի վերաբերյալ), ծառայության համար վճարել նրան և արագ գնել բնակարան:

Տեղեկագիր, ցանկացած գնում կապարելու համար մարդիկ փնդում են տեղեկագիր օգնում, քանի որ սպասվող օգույքը առաջանում է ավելի շատ տեղեկագիր օգնում:

Բարիքի կամ ծառայության արժեքը սուբյեկտիվ է: Ինչպես արդեն նշել ենք, անհապների հակումներն ու նախասիրությունները փարբեր են: Կան անհապներ, ովքեր ֆուլֆրողի խաղը դիմումում համար կվճարեն շատ բարձր գին: Կիխնեն մարդիկ, ովքեր կիրածարվեն ֆուլֆրողի մարզադաշտ գնալուց, անգամ եթե մուլքը ձրի է: Նրանք կգերադասեն թափրոնում դիմումում դիմումում:

Ենթադրենք՝ ֆուլֆրողի սիրահարը տվյալ օրվա համար գնել է մուլքի փոմս, սակայն իրավիճակը փոփոխվել է. անհրաժեշտություն է առաջացել ֆուլֆրուային խաղի ժամին այցելել հիվանդ մորը: Վյժմ նա պետք է վաճառի փոմսը: Նարց է առաջանում. ի՞նչ արժե այդ պահին ֆուլֆրողի փոմսը: Եթե նա ընկեր ունի, որը կրա փոմսի համար 5 դոլար՝ այն կարժենա ամենաքիչը այդքան: Իսկ եթե փոմս վաճառողը որոշի գովազդել այն և 5 դոլար ավելի սպանալ, ապա կնշանակի, որ փոմս գնողը ֆուլֆրող դիմումը ավելի է գնահապում: Իսկ եթե որևէ մեկը չգիտի՝ ինչ արժե փոմսը և վճարի ավելի, քան պորտենցիալ գնորդը, ապա նա ավելի է գերադասում ֆուլֆրող դիմումը: Ինչպես դիմում ենք, ֆուլֆրողի փոմսի արժեքումը կապված է սուբյեկտիվ գնահապուման հետ:

Նոյն ձևով՝ ապրանք վաճառողները, եթե կարողանան կանխագիրեալ, թե դա պահանջի համար ինչ կվճարեն մարդիկ, եթե առաջարկվի ընդունակություն, ապա ապրանքը կշարժվի դեպի բարձր գնահապումները, և տեղի կունենա ապրանքի արժեքի բարձրացում:

1. 7. ՊՈԶԻՏԻՎ ԵՎ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Տնտեսագիր օգնում դիմումը գործունեության վերաբերյալ մարդու գործունեության և վարչական գործունեության մասին գիրքությունը, ինքը պահանջում է նաև նրա գործունեության վրա դիմումը կապարվում են միկրոդիմումներում և կապարում կանխագիրեալները: Վերլուծությունները կապարվում են միկրոդիմումներում և իրենց բնույթով լինում են՝ պոզիտիվային և նորմատիվային:

Տնտեսագիր օգնում դիմումը պոզիտիվ գիրքություն է և ներկայացնում է սահմանումներ, որոնք վավերական են կամ մերժելի: Տնտեսագիր օգնում մեջ

պողիփիվ մորեցումը նշանակում է վերլուծությունների միջոցով կուտակված գիրելիք այն մասին, թե «ի՞նչ կա»:

Պողիփիվ դժբախազիփության խնդիրն է վերլուծության միջոցով դառ գիրելիք կամ եզրակացություն որոշակի իրավիճակի փոփոխության հետևանքի վերաբերյալ: Օրինակ՝ շուկայում ապրանքի գինը կարող է բարձրանալ կամ իջնել (իրավիճակի փոփոխություն): Պողիփիվ դժբախազիփությունը պարասիստում է իրավիճակի այդ փոփոխությունից բխող հարցին՝ ինչպես և կիրավի ապրանքի պահանջարկը շուկայում: Պողիփիվ դարձողություններով դեկավարվող հետազոտողը կպարասիստի՝ եթե ապրանքի գինը բարձրանա 15%-ով, դրա պահանջարկը կվրճարվի, իսկ գինը 15%-ով նվազելու դեպքում՝ պահանջարկը կավելանա: Այլ հետազոտողներ կարող են վերլուծել իրական փասթեր (ապրանքի գնի և պահանջարկի իրական փոփոխությունները) և հասպատել կամ մերժել պողիփիվ դժբախազիփության նշան սահմանումները (որոշել ճշգրտությունը): Ասվածից հետևում է, որ պողիփիվ դժբախազիփության սահմանումները կարող են փորձարկվել՝ հասպատվել կամ մերժվել:

Նորմագիվ դժբախազիփությունը, ի դարձերություն պողիփիվի, պարունակում է արժեքային և բարոյական դարձողություն, ինչպես նաև պողիփիվ դժբախազիփության գիրելիքներ:

Նորմագիվ դժբախազիփությունը պարասիստում է «ի՞նչ պետք է լինի» հարցին, օրինակ՝ «Փիրմաները չեն պահանջների գները», «Փիրմաները չեն պահանջնեն շահույթը», «պետքությունը պետք է ավելացնի հարկերը» և այլն:

Դրանք նորմագիվ դարձողություններ են և կապված են դժբախական երևույթների ցանկալի կամ ոչ ցանկալի լինելու գնահատականի հետ:

Պողիփիվ և նորմագիվ դժբախազիփության մեկնաբանությունը, ցույց է դարձնության կապ կա հետազոտության այդ երկու ուղղությունների (հայկապես նորմագիվ հետազոտության) և պետքության դժբախական քաղաքականության միջև: Դա այն պարագաների մասին ամբողջություն է և կոչված է կարգավորելու շուկայի սուբյեկտների դժբախական վարքագիծը, որը դժբախազիփության դժբախազիփության ուսումնասիրության գիշավոր բաղկացուցիչն է: Պետքության դժբախական քաղաքականությունն արդյունավետ է, եթե հետևում է պողիփիվային և նորմագիվային բնույթի հետազոտությունների վրա՝ հաշվի առնելով դրանց դժբախական ընդհանրացումներն ու եզրակացությունները:

1. 8. ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՅՈՒՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԼ

Նախորդ շարադրանքում սահմանեցինք, որ դժբախազիփության դեսությունն ուսումնասիրում է մարդկանց վարքագիծը սահմանափակ ռեսուրսների օգբագործման, բարիքների արդարության, բաշխման, փոխանակության ընթացքում: Դրանք բոլորն իրենց վրա կրում են հասարակության գործունեության մյուս բնագավառների կնիքը և որոշակի արդացում սպանում դժբախա-

կան կյանքում: Բացի այդ, գնդեսագիրության գրեսությունն իր հետազոտությունների ընթացքում օգրվում է մյուս գիրությունների նվաճումներից, փաստերից և հայրնաբերած օրենքներից:

Տնտեսագիրության գրեսությունն իր հետազոտությունների ընթացքում կարևորում է դիալեկտիկայի սկզբունքը և գիրական վերացարկման մեթոդը, որոնք «փիլիսոփայություն» առարկայի մասն են կազմում: Տնտեսագիրության գրեսությունը մեծ չափով օգրվում է փիլիսոփայության այնպիսի մշակումներից, ինչպիսիք են՝ ճանաչողությունը, ձևը և բովանդակությունը, եզակին և ընդհանուրը, քանակը, որակը և այլն: Տնտեսական հետազոտությունների ընթացքում լայնորեն օգրագործվում են փիլիսոփայության հիմնական օրենքների պահանջները:

Չափազանց կարևոր է գնդեսագիրության գրեսության կապը պատմության հետ: «Պատմությունը՝ որպես գիրություն, արձանագրում է մարդկային հասարակության պարմական զարգացման բազում փաստեր, որոնք այս կամ այն ձևով կապված են մարդու գնդեսական կյանքի հետ կամ ներկայացնում են նրա փարբեր կողմերը: Պատմությունը արձանագրում է աշխարհանքի հասարակական բաժանումները, աշխարհագրական հայփնագրությունները, գիրական նվաճումները՝ ժամանակագրական նկարագրությամբ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են հասարակության գնդեսական կյանքին և կարևոր նյութ են փալիս գնդեսական հետազոտությունների համար:

Տնտեսագիրության գրեսության ուսումնասիրության կարևոր օբյեկտ են սեփականությունը և սեփականության իրավունքի ամրագրումը, դրա պաշտպանությունը, գնդեսավարող սուբյեկտների պայմանագրային հարաբերությունները, շուկայի գործականությունը իրավունքներն ու պարտականությունները և այլն, իսկ այդ բոլորի համար գնդեսագիր-հետազոտողը լայնորեն օգրվում է իրավագիրության կարեգորիաներից, իրավունքի կանոններից և ընդհանրապես իրավագիրությունից:

Տնտեսագիրության գրեսությունը հետազոտությունների մեջ լայնորեն օգրագործում է մաթեմատիկական մեթոդները, գնդեսական երևույթների գրաֆիկական պարկերները: Բնական է, որ առանց մաթեմատիկայի իմացության՝ հնարավոր չէ գնդեսական մրահացումները ներկայացնել մաթեմատիկական բանաձևների, գրաֆիկական պարկերների միջոցով և մաթեմատիկական ճշգույթամբ ներկայացնել գնդեսական երևույթների կախվածությունները:

Տնտեսագիրության գրեսությունը կապ ունի նաև սոցիոլոգիայի, հոգեբանության և այլ գիրությունների հետ:

Տնտեսագիրության գրեսությունը՝ որպես մեթոդաբանական գիրություն, գրեսական ուղենիշ և հիմք է հանդիսանում գնդեսական բոլոր գիրությունների համար: Տնտեսական բոլոր գիրություններն իրենց հետազոտությունների ընթացքում օգրվում են գնդեսագիրության մեթոդաբանությունից, կարեգորիաներից ու օրինաչափություններից և իրենց եզրակացությունները հասպարում միայն այդ հիմքի վրա:

Տնտեսական գիրությունների համակարգը կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի:

1. Տեսական մեթոդաբանական (գնդեսագիրության գրեսություն):

2. Ծյուղային (արդյունաբերության գնդեսագիրություն, գյուղագնդեսության գնդեսագիրություն, մարքեթինգ, բիզնեսի կազմակերպում և այլն):
3. Ֆունկցիոնալ (ֆինանսներ, հաշվապահական հաշվառում, աշխագրանքի գնդեսագիրություն և այլն):
4. Խաղը (գնդեսական պարմություն, վիճակագրություն, ժողովրդագրություն, գնդեսության կառավարում, գնդեսական աշխարհագրություն և այլն):

Ինչպես արդեն նշել ենք, գնդեսագիրությունը գործերակում է գնդեսության միկրո, մեզո, մակրո և միջազգային մակարդակներում:

Միկրոմակարդակի հետազոտության խնդիրն է պարզել՝ ինչպես են գործում առանձին գնդեսավարող սուբյեկտները շուկայում: Շուկան իրենից ներկայացնում է երկու խումբ սուբյեկտների՝ վաճառողների և գնորդների կամ արդարողների ու սպառողների փոխհարաբերության մեխանիզմ: Այդ մակարդակում ռեսուրսների ռացիոնալ օգրագործման համար նախ ուսումնասիրվում է ինքնուրույն գործող գնդեսավարող սուբյեկտների՝ անհարմատիկ, գնային գնդեսությունների, ֆիրմաների, ռեսուրսների սեփականագրերերի վարքագիծը, ապա պարզաբանվում է այդ միավորների փոխհարաբերությունների բնույթը:

Ներազոտելով շուկայի մասնակիցների վարքագիծը **միկրոմակարդակում՝** բացահայտվում են նրանց նախասիրությունները, դրանց վրա ազդող գործուները և հիմնավորվում, թե ինչու են շուկայի սուբյեկտներն ընդունում այս կամ այն որոշումը:

Բացի այդ, գետությունը ուսումնասիրում է նաև, թե ինչպես է ձևավորվում այս կամ այն բարիքի պահանջարկը, և ինչպես են որոշում կայացնում արդարողները թողարկվող բարիքների ծավալի և արդարությունը կազմակերպելու ձևերի վերաբերյալ:

Տնտեսության միկրոմակարդակի ուսումնասիրությունների ժամանակ էական ուշադրություն է դարձվում այն հանգամանքին, որ շուկայի մասնակիցների վարքագիծի վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ, սակայն դրանց շարքում ամենազիավորը գիտն է: Բարիքի գիտն այն հիմնական գործոնն է, որը կանոնակարգում է և՝ արդարողողի, և՝ սպառողի վարքագիծը՝ ազդանշան է դավանական մասին, թե երբ պետք է ավելացնել կամ կրճարել դրվագը բարիքի արդարությունը: Այդ իմաստով՝ միկրոմակարդակի հետազոտության համար ելակերպային է շուկայում գնի ձևավորման և դրա փոփոխության պարզաբանումը:

Նաշվի առնելով գնդեսության միկրոմակարդակում շուկայի սուբյեկտների վարքագիծի վրա ազդող գործոնների բազմաթիվությունը՝ գնդեսագիրությունն իր հետազոտությունների ընթացքում օգրվում է «այլ հավասար պայմանների սկզբունքից»:

Տնտեսագիրության գետությունը հետազոտությունները կապարում է նաև **մեզո մակարդակում** (բարաձրի, շրջանի, մարզի, քաղաքի):

Ներազոտության նպագակն է պարզել ռեսուրսների բաշխման և օգրագործման ընթացքում գնդեսավարողների վարքագիծը, ինչպես նաև պարզել այն օրինաչափությունները, որոնք առկա են դրվագը բարածաշրջանում:

Հասարակության գրամադրության դրական նպագակը նշանակում է առաջարկությունը հասարակության համար:

կությունը և դրանք արդյունավելք ծախսելու անհրաժեշտությունը պահանջում են ուսումնասիրել գնդեսությունն ամբողջությամբ՝ **մակրոմակարդակում**:

Ի դարբերություն միկրոմակարդակում կապարվող հետազոտության, գնդեսության ուսումնասիրությունը և վերլուծությունը մակրոմակարդակում ունի այլ խնդիրներ: Այս դեպքում գնդեսագիրության գետությունն ուսումնասիրում է հասարակական արդարությունն իր ամբողջության մեջ՝ կայուն աճը, ռեսուրսների լրիվ օբաղվածությունը, սղաճը և նրա գագանումները, գործազրկության մակարդակը, ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռվածությունը, դրամավարկային համակարգը, ընդհանուր գնդեսական անկայունությունը, հարկարյութերային համակարգը և այլն:

Նշված համակարգի ուսումնասիրության հիման վրա գնդեսագիրությունը ներկայացնում է այն գործիքներն ու քաղաքականությունը, որոնք պետք է օգտագործվեն հասարակության կարճափելու և երկարափելու նպագակներն իրականացնելու համար:

Վերը նշված մոդելումները պահանջում են, որ, օգտագործելով գնդեսագիրության գետության հիմնավորումները, պետքությունը մշակի և գործողության մեջ դնի համապարախան գնդեսական քաղաքականություն: Տնդեսական քաղաքականությունը պետքության կողմից ձեռնարկվող միջոցների և որոշումների ամբողջությունն է, որը ցույց է տալիս, թե ինչպիսին պետք է լինի գնդեսությունը և որոնք են այդ քաղաքականության նպագակները: Ներկայական գնդեսական քաղաքականությունը գնդեսական նպագակների, դրանց կենսագործման ուղիների և միջոցների ամբողջական համակարգն է: Տնդեսական քաղաքականության նպագակների կարող են լինել՝ գնդեսական աճը, արդյունավելությունը, եկամուտների արդարացի բաշխումը, գնդեսական ազագության ապահովումը, զների կայուն մակարդակը, նաև այն բոլոր միջոցառումները, որոնք պետք է նպաստեն նշված նպագակների իրականացմանը:

ԱՅՆ Ե՞Ի ԱՌ Ո՞Յ ՏՆ Ո՞»Ռ

1. Ինչպես եք պատկերացնում մարդ և դժուառություն փոխարաբերությունը:
2. Ո՞րն է «գնդեսական մարդ» հասկացության էությունը և «գնդեսական մարդու» ինչպիսի՞ նողեներ գիտեք:
3. Տնդեսագիրության դեսության առարկայի ի՞նչ սահմանումներ կան, և ի՞նչ է ուսումնասիրում դնդեսագիրության դեսությունը:
4. Ներկայացրեք դնդեսագիրության դեսության ծագման և զարգացման հիմնական ուղղությունները:
5. Որո՞նք են դնդեսագիրության դեսության գործառույթները:
6. Ճանաչողության ինչպիսի՞ մեթոդներ են օգտագործվում դնդեսագիրության դեսության հետազոտությունների ժամանակ:
7. Որո՞նք են դնդեսագիրության դեսության հետազոտությունների հիմնական սկզբունքները:
8. Ինչո՞ւ ենք դնդեսագիրական մրածելակերպը համարում սահմանային:
9. Շեքինյալ արդահայրություններից ո՞րն է պողիպիվային դարձություն և ո՞րը՝ նորմագիրվային:
 - ա) եթե բարիքի գինը բարձրանա, ապա սպառողները քիչ կզնեն,
 - բ) ֆիրմաները չպետք է ավելացնեն շահույթը,
 - գ) փողի առաջարկի ավելացումը կբարձրացնի ապրանքների գինը,
 - դ) պերությունը պետք է ավելացնի հարկերը:
10. Ի՞նչ կապ կա դնդեսագիրության դեսության և մյուս գիրությունների միջև:

ԹՉՈՒՅՅ Ի՞Յ ՏՆ Ե՞Ր օԱՌԱՌՈՒՅ»Ռ

Տնդեսական մարդ	Անալիկ
Դասական դնդեսագիրություն	Սինթեզ
Նորդասական դնդեսագիրություն	Ինդուկցիա
Մերկանփիլիզմ	Դելուկցիա
Ֆիզիոլոգիզմ	Պոգիփիվ
Մարքսիզմ	Նորմագիրվային
Մարժինալիզմ	Միկրոնակարդակ
Մոնեպարիզմ	Մակրոնակարդակ
Ինսդիվիդուալիզմ	Մեզոն մակարդակ
Վերացարկում	

¶ È àô È 2

**î Üî °ê² ï² Ü ð² ð² · °ðàôÂÚàôÜÜ°ð
°ì úð°ÜøÜ°ð:
î Üî °ê² ï² Ü ä² ð² ÜæØàôÜøÜ°ð °ì þ² ð°ð**

**2. 1. î Üî °ê² ï² Ü ¼² ðþ² ðØ² Ü ØÈí àôØÜ°ðÆ °ì
úðÆÜ² â² öàôÂÚàôÜÜ°ðÆ ·² ð² ð² Üî àôØÀ· àðä °ê
î Üî °ê² þÆí àôÂÚ² Üî °êàôÂÚ² Ü ðæØÜ² ï² Ü ÈÜ, Að**

Ծրջապարող իրականության մասին մարդիկ առաջին պարկերացումը կազմում են իրենց ամենօրյա պրակտիկ գործունեության միջոցով՝ որպես զգայական ընկալման արդյունք: Ճանաչողության այս ասդիմանը հենվում է երևույթների՝ արդարքնապես դրսերվող հարկանիշների վրա, իսկ դրանք հաճախ ոչ միայն երևույթների ներքին բովանդակությունը ճիշդ չեն արդացողում, այլև կարող են խարուսիկ դրսերվումներ ունենալ՝ այդ բովանդակության մասին սրբեղծելով կեղծ, իրականությանը չհամապարախանող պարկերացում: Մարդին իր կենսագործունեությունը (կյանքն ու գործունեությունը) իրականացնում է բազմապիսի և բազմաթիվ երևույթների առկայությամբ, որոնց ամբողջությամբ էլ որոշված են նրա գոյության պայմանները, և որոնք միմյանց հետք փարարնույթ կապերի ու փոխազդեցության մեջ են: Այդ պարբառով էլ, եթե պրակտիկ գործունեությունը որոշակի գիրելիքների աղբյուր կարող է ծառայել, ապա երևույթների մասին ամբողջական պարկերացում կարող է ձևավորվել միայն դրանց ներքին, էական հարկանիշների, դրանց միջև գոյություն ունեցող փոխազդեցության բնույթի բացահայտման շնորհիվ, որն էլ գիրական հետազոտության խնդիրն է:

Հասարակական, այդ թվում և փնտեսական երևույթներն ուսումնասիրողը ամենից առաջ պետք է նկատի ունենա դրանց պարմական բնույթը: Տրամաբանականի և պարմականի գուգակցման ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ փնտեսական երևույթները ծագում, ձևավորվում և զարգանում են հասարակական արդարության (արդարողական ուժերի) զարգացման որոշակի մակարդակին ու բնույթին համապարախան, որոնց հետաքա զարգացման շնորհիվ այդ երևույթների մեջ փեղի ունեցող քանակական փոփոխությունները ի վերջո հասցնում են որակական փոփոխության, այսինքն՝ նախկինների փոխարեն առաջ են գալիս նոր երևույթներ կամ մարդկանց միջև նոր փնտեսական կապեր ու հարաբերություններ: Բայց փնտեսական երևույթների ու հարաբերությունների գիրական հետազորությունը, որպես կանոն, սկսվում է ոչ թե դրանց ծագման ու ձևավորման շրջանում, այլ այն ժամանակ, երբ դրանք զարգացման բարձր ասդիմանի են հասնում և իրենց ամբողջության մեջ, որպես համակարգ, ուղղակիորեն որոշում են մարդկանց կենսագործունեության պայ-

մանները: Այսպես, ապրանքային արդադրությանը հագուկ հարաբերություններ և երևույթներ գոյություն ունեին հազարամյակներ առաջ, բայց զինը, արժեքը, շահույթը, փոկուր գիտական հետազոտության համար հրաժարական միայն սկսած 17-18-րդ դարերից, երբ ապրանքային արդադրությունը շաբ երկրներում համընդհանուր բնույթ էր ընդունում, այնինչ սրբագրի հրաժարական և ֆեռալիզմի դարաշրջաններում գնդեսության գիրապես ձևը բնադրայինն էր: Երբ ապրանքադրամական հարաբերությունները դարձան մարդկանց միջև գնդեսական կապերի ու հարաբերությունների հիմնական ծե, մարդկանց ապրելակերպի կախվածությունը շուկայից կանոնավոր ու կայուն բնույթ ընդունեց, որն այդ երևույթների հետազոտությունը կենսականորեն անհրաժեշտ դարձրեց:

Գիտական հետազոտության խնդիրը ոչ միայն այս կամ այն երևույթի էական հագուստին կամ լուսականության միջոցով դրանց մասին որոշակի հասկացությունների կամ կարեգորիաների սահմանումն է՝ վերացարկման մեթոդի կիրառմամբ, այլև երևույթների՝ որպես միասնական ամբողջության մասերի միջև փոխազդացության ու փոխազդեցության պարզաբանումը, առաջարկար օղակի առանձնացումը, որով պայմանավորված են զարգացման ընդհանուր ուղղությունն ու միգրումները: Նման մոփեցումը թույլ է տալիս բացահայտել ուսումնասիրվող գնդեսական համակարգին առավել բնորոշ հագուստիները, այդ համակարգը կազմող գարբերի փոխազդեցության բնույթը և զարգացման միգրումները, հետևապես նաև գնդեսական զարգացման հնարավոր հետևանքները: Տնտեսական երևույթների ճանաչողության այս մակարդակն արդեն գործ ունի երևույթների միջև գոյություն ունեցող պարճառահետևանքային, կայուն կրկնվող կապերի, այսինքն՝ գնդեսական օրենքների բացահայտման հետ, որոնց գործողությամբ էլ որոշվում է զարգացման ընդհանուր օրինաչափությունը:

Հետազոտության այս ասպիհանը հնարավորություն է տալիս այժմ արդեն գնդեսական պրակտիկան, որինից սրբացվում են գնդեսության մասին մեր առաջին պարկերացումները, դիմումը նոր գետանկյունից՝ առանձին երևույթները վերլուծել զարգացման ընդհանուր օրինաչափության շրջանակներում և համապատասխան հասարակական գործողություններ իրականացնել: Մյուս կողմից էլ, երևույթների հետազոտության այդպիսի մակարդակը գնդեսական գարբեր սուբյեկտների գործողություններին գիտական բացարձություն դարձնելու պայմաններ է սպեցիում: Այդ գործողությունների անմիջական շարժառիթները նրանց շահերն են, շահագրգռվածությունը, նպարակներն ու հակումները, որոնք նույնական օրյեկտիվ հիմքեր ունեն, ձևավորվում են սուբյեկտների կենսագործունեության օբյեկտիվ պայմանների ազդեցությամբ և արդացում են թե՛ այդ պայմանների ընդհանրությունը, որը գոյություն ունի դրվագ հասարակության մեջ, թե՛ այն յուրահագությունները, որոնք որոշվում են սուբյեկտների կյանքի նյութական, գնդեսական պայմանների գարբերությամբ: Մարդկանց շահերը, նպարակներն ու ձգումները ուղղված են բնությունից նրանց գրված և պարմականորեն զարգացած պահանջմունքների բավարարմանը: Բայց ոչ չի կարող իրացնել իր շահերը, իրականացնել նպարակները՝ առանց ուրիշների հետ ունեցած հարաբերությունների, այսինքն՝ գնդեսական ցանկա-

յած սուբյեկտի իրացնում է իր շահերը կամ բավարարում իր պահանջմունքները այլ սուբյեկտների հետ ունեցած հարաբերությունների շնորհիվ. նա չի կարող իրացնել իր շահերը առանց հաշվի առնելու այն մարդկանց շահերը, ում հետք օր-յեկարիչն կապված է որպես հարաբերությունների կողմէ: Եվ քանի որ միմյանց հետք հարաբերությունների մեջ գրինվող փարբեր սուբյեկտների շահերը փարբեր են այնքանով, որքանով որ փարբեր են նրանց կյանքի յուրահապուկ լրացքներուն առաջանանալու համար առանձ առանձ կատարելու համար:

Այսպիսով, ինչպես գոյություն ունեցող փնտեսական հարաբերությունները, այնպես էլ այդ հարաբերություններն արդահայքող և մարդկանց պրակտիկ գործունեությունն ուղղորդող շահերն իրենց փոխազդեցության մեջ կազմում են ամբողջական համակարգ, որը, ըստ Էության, շահերի հակասական միասնություն է: Տնտեսական հարաբերությունների և շահերի համակարգային հերազգությունը, փնտեսական օրենքների էության ու բնույթի, գործողության մեխանիզմի բացահայտման հետ միասին, գիտականորեն իիմնավորված փնտեսական բաղարականության դեսական նախադրյալներն են:

Այսպիսով, գնդեսական երևոյթների ճանաչողության գիրական մակարդակը հնարավոր է դարձնում հետազոտության հիմնական նպատակի իրականացումը՝ կապված երևոյթների առավել խորքային, էական կողմերի բացահայտման և դրանց գետական ընդհանրացման հետ: Տնտեսական երևոյթների մասին գետական գիրելիքները նախ արտահայտվում են առանձին հասկացությունների կամ գնդեսական կարեգորիաների միջոցով, որը հիմք է ծառայում հետազոտության հաջորդ փուլում բացահայտելու այդ երևոյթների փոխկապվածության ու փոխազդեցության բնույթը, վեր հանելու առավել էական, կայուն պահճառահետքևանքային կապերն ու կախվածությունը, այսինքն՝ գնդեսական օրենքները, որոնց գործողությամբ էլ որոշվում են զարգացման միջումներն ու ընդհանուր օրինաչափությունները: Տնտեսական հետազոտության այդ բարձրագույն ասպիրանտում ծևակերպվում են գնդեսական օրենքները, որոնք, ըստ Էլոյթյան, դարձյալ որոշակի հասկացություններ կամ կարեգորիաներ են, սակայն, որպես ճանաչողության բարձրագույն մակարդակ, հնարավորություն են գործիքային առավել հիմնավոր ու ամբողջական պարկերացում կազմելու գնդեսական երևոյթների եռթյան, դրանց փոխազդեցության բնույթի ու զարգացման հնարավոր միջումների մասին, որը կարող է օգտագործվել գնդեսական պրակտիկայում՝ ամբողջ գնդեսության կամ դրա առանձին ոլորտներում համապատասխան քաղաքականություն իրականացնելու միջոցով:

2.2. ī Ü ī ° ē ǣ ī ǣ Ü ð ǣ ð ǣ · ° ð à ô Á Ú à ô Ü Ü ° ð Ä ð ǣ Ø ǣ ī ǣ ð ¶ À

Մարդիկ իրենց կենսագործունեության ընթացքում որոշակի հարաբերությունների մեջ են մփնում՝ նյութական և հոգևոր բարիքներ սփեղծելու և իրենց պահանջմունքները բավարարելու նպարակով։ Մարդկանց համարեղ գործունեությունը թելադրված է բարիքների արտադրության օբյեկտիվ պայմաններով, որոնք զոյլություն ունեն անկախ նրանց կամքից և արտահայտում են արդարության հասարակական բնույթը։ Դա նշանակում է, որ արտադրությունը

միշպ էլ փեղի է ունենում մարդկանց միջև գոյություն ունեցող որոշակի հարաբերությունների, նրանց համագործակցության պայմաններում: Արդարավաճարիների սպառումն ու պահանջմունքների բավարարումն, իր հերթին, դարձյալ փեղի է ունենում նրանց միջև գոյություն ունեցող որոշակի հարաբերությունների առկայության պայմաններում և դրանց շնորհիվ: Վյդպիտով, թե՛ բարիքների արդարությունը և թե՛ դրանց յուրացումը մարդկանց կողմից իրականացվում են միասնական, համապեղ գործունեության շնորհիվ, ինչնապես յուրաքանչյուր անհապ կարող է բարիքներ արդարությունը մյուսների հետ ունեցած հարաբերությունների շնորհիվ, արդյունքն է ծառայում է ոչ միայն նրա, այլև մյուսների պահանջմունքների բավարարմանը: Նման բովանդակություն ունեն ոչ միայն արդարությունը և բնպեսությունն ընհանրապես, այլև մարդու գործունեության մյուս ոլորտները (հոգևոր, սոցիալական, քաղաքական՝ իրենց բնորոշ հարաբերություններով):

Սակայն մարդու կենսագործունեության մեջ կարևոր դեր ունեն գնապեսական պայմանները, որոնք ձևավորվում են՝ պայմանավորված արդարության կամ արդարողական ուժերի զարգացման ասդիմանով՝ ամբողջ հասարակության համար և գնապեսական հարաբերությունների բովանդակությամբ՝ առանձին անհապների և մարդկանց խմբերի համար: Գրականության մեջ այդ հարաբերությունները հաճախ անվանվում են նաև արդարական հարաբերություններ, որոնք ընդգրկում են բուն արդարության, բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունների ամբողջությունը: Վյդ իմաստով՝ արդարական հարաբերությունները, իհարկե, գնապեսական հարաբերություններ են և բնութագրում են վերարդարության չորս ոլորտների միասնականությունը, բայց, այնուամենայնիվ, գնապեսական հարաբերություններն ավելի լայն իմաստ ունեն, դրանք առկա են մարդկանց կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, միայնու սկզբ են ցանկացած ոլորտին հափուկ հարաբերությունների հետ (քաղաքական, սոցիալական, հոգեկան), և այսպեղ դժվար է խոսել արդարական հարաբերությունների առկայության մասին: Վյդպիտով, մարդկանց գնապեսական գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն արդարությամբ (թեկուզ վերարդարության իմաստով), և գնապեսական հարաբերություններն էլ գոյություն ունեն այդ գործունեության ցանկացած ոլորտում: Ճիշպ է նաև այն դրությը, որ արդարական հարաբերությունները եական դեր են կարարում հասարակական հարաբերությունների ամբողջության մեջ, քանի որ նյութական բարիքների արդարությունը հասարակական կյանքի հիմքն է, բայց այս դեպքում էլ պեսք է հաշվի առնել ժամանակակից պայմաններում հոգևոր բարիքների դերի աճը մարդկանց կենսագործունեության մեջ, այսինքն՝ նյութական և հոգևոր բարիքների արդարությունն է հասարակական կյանքի հիմքը:

Տնտեսական հարաբերություններն էլ՝ որպես հասարակական հարաբերությունների բաղկացուցիչ մաս, կարևոր դեր ունեն դրանց ամբողջության մեջ: Տնտեսական հարաբերությունների ամբողջությունն, իր հերթին, դրսևորվում է որպես համակարգ, այսինքն՝ իրենից ներկայացնում է գնապեսական հարաբերություններից բաղկացած գոյացություն, որի մեջ մընող այդ առանձին հարաբերությունները իրենց փոխազդեցությամբ ձևավորում են համակարգին հափուկ հարկանիշներ և զարգացման միտումներ, որոնցով օժբված չեն համա-

կարգը կազմող այդ առանձին փարբերը: Նամակարգի փարբերի փեղը ու դերը որոշվում է մյուս փարբերի հետ փոխկապվածության ու փոխազդեցության բնույթով: Դա բացահայտելու համար անհրաժեշտ է նախ նշված փարբերը կամ հարաբերությունները հետազոտել առանձին-առանձին, քանի որ ցանկացած երևոյթի մասին ամբողջական պարկերացում կազմելու համար պետք է բացահայտել դրա առանձին հավկանիշները, բաղկացուցիչ փարբերը, այնուհետև պարզել դրանց փոխկապվածության ու փոխազդեցության բնույթը: Գիրական ուսումնասիրության մեջողների դրամաբանությունն է հուշում է, որ հետազոտությունը պետք է սկսել եզակիից և գնալ դեպի ընդհանուրը, պարզից դեպի բարը, որը հնարավորություն է փախս ընդհանուրի մասին ճեղք բերած գիրելիքների հիման վրա նորից անդրադառնալու եզակիին, բայց այժմ արդեն ընդհանուրի կամ համակարգի շարժման ու զարգացման օրինաչափությունների մասին որոշակի գիրելիքներով: Նամակարգը կազմող փարբերի՝ ենթահամակարգերի, օդակների և առանձին հարաբերությունների փոխազդեցության վերլուծությունը գիրական հիմքեր է սպեղծում բացահայտելու նաև այդ փարբերի փարաբնույթ կախվածությունն ու փոխազդեցությունը, առանձնացնելու համակարգի զարգացման առաջապար օդակը կամ փարը, ցույց փալու համակարգին հագուկ հակասականությունը, միասնականությունն ու զարգացման օրինաչփությունը:

Տնտեսական հարաբերությունների համակարգը զարգացող և նպարականդված համակարգ է: Ուստի այդ համակարգը նախ պետք է դիմում որպես զարգացող կենդանի օրգանիզմ, որը քանակական ու որակական փոփոխությունների մեջ է: Վյու փոփոխությունները դրեի են ունենում դնդեսական սուրյեկտների նպարակամղված գործողությունների միջոցով, ովքեր շահագրգռված են դրվագ համակարգի պահպանման ու զարգացման հարցում, եթե դա համապարպիսանում է իրենց շահերին, հակումներին ու նպարակներին, որոնք ևս ձևավորվել են նրանց կյանքի դնդեսական պայմանների ազդեցությամբ: Սակայն դնդեսական սուրյեկտների համարեղ գործողությունները, եթե դրանք իրականացվում են հասարակական մասշտաբներով, կարող են նպաստել կամ խոշընդունելու, արագացնել կամ դանդաղեցնել այդ փոփոխությունները, որը վկայում է դնդեսական զարգացման մեջ սուրյեկտների գործունեության ակտիվ դերի, ինչպես նաև դնդեսական հարաբերությունների և դրանց համակարգի կառավարելի լինելու մասին: Կառավարման հիմքում պետք է դրվեն դնդեսական համակարգի, դրա կառուցվածքի ու բաղկացուցիչ մասերի վերաբերյալ եղած գիրական ընդհանրացումները:

Տնտեսական հարաբերությունների համակարգի մեջ մընող ենթահամակարգերի, օդակների կամ առանձին հարաբերությունների հետազոտությունը պահանջում է նաև խմբավորել կամ դասակարգել այդ հարաբերությունները, այսինքն, ելնելով որոշակի սկզբունքներից՝ դրանց ծագման, զարգացման պայմաններից և գործողության պարմական ժամանակահարվածից, բովանդակությունից, համակարգի մեջ ունեցած դերից, գործողության ոլորտից կամ այլ հավկանիշներից, այդ հարաբերությունները քննարկել ըստ առանձին խմբերի: Քանի որ դնդեսական հարաբերությունները միշտ դրսնորվում են իրենց կոնկրետ պարմական ձևով, ապա դրանք ամենից առաջ անհրաժեշտ է դասա-

կարգել՝ ելնելով այդ հարաբերությունների ձևավորման, զարգացման ու գործողության պարմական ժամանակահարվածից, այսինքն՝ դրանք դիրքարկել հասարակության բնապարմական առաջընթաց զարգացման ողջ ժամանակաշրջանի և տնտեսական զարգացման փարբեր դարաշրջանների գետանլյունից: Այդ սկզբունքը թույլ է տալիս տնտեսական հարաբերությունների մեջ առանձնացնել համընդհանուր, ընդհանուր և առանձնահարուկ հարաբերություններ:

Նամընդհանուր են այն տնտեսական հարաբերությունները, որոնք գոյություն ունեն հասարակական արդարության զարգացման բոլոր ասպիճաններում, տնտեսական ցանկացած համակարգի պայմաններում: Նամընդհանուր տնտեսական հարաբերություններն արդարացնում են այն ընդհանուրը, որը գոյություն ունի մարդկանց տնտեսական կապերի մեջ հասարակական արդարության զարգացման ցանկացած ասպիճանում, ցանկացած երկրում՝ անկախ այս կամ այն համակարգի սոցիալ-տնտեսական բովանդակությունից:

Աշխարանքի հասարակական բնույթը աշխարանքի հասարակական բաժանման խորացման, արդարական և տնտեսական գործունեության նոր ոլորտների, նոր մասնագիտությունների երևան գալով ավելի ու ավելի է ուժեղանում, ծավալվում, այսինքն՝ տնտեսական սուբյեկտների միջև փոխկապվածությունն ու փոխազդեցությունը ասպիճանաբար ավելի բարդ ու բազմաբնույթ են դառնում: Տնտեսական հարաբերությունների այն ընդհանուր գծերը, որոնք արդյունք են աշխարանքի հասարակական բաժանման, կոռպերացիայի, ինչպես նաև արդարության համակենդրությաման և արդարություն են աշխարանքի ու արդարության հասարակական բնույթից բխող անհրաժեշտ կապերը, պահպանվում են ցանկացած տնտեսաձևի կամ համակարգի պայմաններում: Դրանք, ըստ Եռության, կազմակերպական տնտեսական հարաբերություններ են և արդարայիտում են մարդկանց համարեղ տնտեսական գործունեության ընդհանուր պայմանները: Այդպիսի գործունեությունը ենթադրում է աշխարանքի բաժանում տնտեսության տարրեր ճյուղերի, ձեռնարկությունների և դրանց ներքին սպորտաբաժանումների միջև՝ աշխարանքի ու արդարության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով, որն է, իր հերթին, անհրաժեշտ պայման է համարեղ աշխարանքի մասնակիցների միջև տնտեսական կապերի ձևավորման համար:

Այդ տնտեսական կապերը արդարայիտում են գործունեության և դրա արդյունքների փոխանակության, համարեղ աշխարանքի կոռպերացման և արդարության համակենդրությաման օրյեկտիվ պայմանները, որոնք արդարության զարգացման ցանկացած ասպիճանում անհրաժեշտ են ամբողջ երկրի, տնտեսության դրաների ու ճյուղերի, ինչպես նաև առանձին տնտեսական օղակների (ձեռնարկությունների, տնտեսական կազմակերպությունների) և դրանց ներքին սպորտաբաժանումների մասշտաբով աշխարությունը ու արդարության միջոցները համամասնորեն բաշխելու համար՝ ելնելով նյութական և հոգևոր բարիքների արդյունավետ արդարության ու հասարակական պահանջմունքներն ավելի լրիվ բավարարելու խնդիրներից: Թե՛ աշխարանքի բաժանումն ու կոռպերացումը և թե՛ արդարության համակենդրությաման ասպիճանը անմիջականորեն արդարայիտում են արդարողական ուժերի զարգացման մակարդակը, թելադրված են արդարության պայմաններով, հետևապես վեր-

զինիս զարգացումը իր հետ բերում է աշխափանքի կոռոպերացման նոր ձևեր, ինչպես նաև արփադրության համակենդրոնացման համապարապիսան ասպիճան, բայց ինչպես արփադրությունն ընդհանրապես, այնպես էլ դրանից անմիջապես բխող աշխափանքի կոռոպերացումն ու համակենդրոնացումը, որպես կազմակերպական վնափեսական հարաբերություններ, գոյություն ունեն հասարակական արփադրության զարգացման բոլոր ասպիճաններում, ուստի համընդհանուր հարաբերություններ են:

Տնտեսական հարաբերությունների որոշակի ձևեր, որոնք բնորոշ են ոչ թե բոլոր, այլ այն վնափեսակարգերին, որոնք ընդհանրություններ ունեն՝ կապված արփադրության վնափեսական ձևի հետ, ընդունված է համարել ընդհանուր վնափեսական հարաբերություններ: Այդպիսիք են բնափրային, ապրանքային և պլանաչափորեն կազմակերպվող վնափեսական հարաբերությունները, որոնք արփադրության պարբնական զարգացման վեսանկյունից փոխարինել են մեկը մյուսին: Հայտնի է, որ բնափրային վնափեսական հարաբերությունները փիրապես բերել են եղել վնափեսության նախակապիփրալիսպական զարգացման ամբողջ պարբնական երկարագույն ժամանակահավաքածում, բայց դրանց հաջորդած ապրանքադրամական կամ շուկայական հարաբերությունները ոչ թե հանկարծակի, միանգամից են հայտնվել, այլ փոխանակային հարաբերությունների պարբնական զարգացման արդյունք են, իսկ աշխափանքի արդյունքների փոխանակության անհրաժեշտությունը առաջ է եկել դեռևս նախնադարյան համայնական վնափեսակարգի զարգացման որոշակի ասպիճանում՝ կապված աշխափանքի առաջին խոշոր հասարակական բաժանման, ինչպես նաև վնափեսական սուբյեկտների առանձնացվածության և ինքնուրույնության պայմանների հետ:

Աշխափանքի հաջորդ հասարակական բաժանումները և արփադրողների առանձնացվածության ամրապնդումը նպաստեցին փոխանակության հետագա զարգացմանը՝ նորանոր բարիքներ բերելով փոխանակության ոլորս: Սակայն ապրանքադրամական հարաբերությունները և շուկան փիրապես դարձան միայն կապիփրալիսպական հարաբերությունների ձևավորման շրջանում, եթե արփադրության արդյունքների գերակշռող մասը արդեն ապրանքային փեսք սպացավ, բարիքները սկսեցին արփադրել ոչ թե փվյալ վնափեսության ներսում անմիջականորեն սպառելու, այլ գերազանցապես շուկայի համար: Նարկ է նշել նաև, որ կապիփրալի նախասկզբնական ձևերը (վաճառականական և վաշխառուական) նույնպես ձևավորվել են դեռևս սպրկափիրության դարաշրջանում, բայց մինչև ֆեռադական կարգերի քայլայումն ու վարձու աշխափանքի փրահիմնական կապիփրալիսպական հարաբերությունների ձևավորումն ու հասփառումը դրանք սահմանափակ հարաբերություններ էին և հասարակության մասշբաներով եական դեր չէին կապարում:

Եթե ապրանքադրամական հարաբերությունները համընդհանուր դարձան, և վնափեսական սուբյեկտները սկսեցին ամեն ինչ արփադրել շուկայի համար՝ եկամուտ սպանալու ձգփումով, կպրուկ մեծացավ կապիփրալի դերը արփադրության զարգացման մեջ, այն վերածվեց արփադրության հզոր գործոնի, քանի որ նոր պայմաններում վնափեսական սուբյեկտները օբյեկտիվորեն հակված էին իրենց ունեցած հարաբերության (դրամական, թե՝ նյութական) ավելի մեծ մասը օգբագործել եկամուտ սպանալու համար, այսինքն՝ վերածել կապիփրալի: Այդ

պայմաններում ապրանքային հարաբերությունները, հետևապես նաև շուկան, վճռորոշ են դառնում գնդեսական սուբյեկտների գործունեության մեջ՝ խթանելով նրանց առավել արդյունավետ օգտագործելու աշխափուժն ու արգադրության միջոցները: Ինչպես գեսանք, ապրանքադրամական հարաբերությունները ծագել և ձևավորվել են հասարակության պարբմական զարգացման դրոշակի ասդիմանում, բայց հազարամյակներ շարունակ գնդեսության կազմակերպման հիմնական ձևը մնում էր բնակչայինը, որի տարրերը պահպանվել են նաև ժամանակակից շուկայական գնդեսության մեջ (դրային գնդեսություն, անձնական օժանդակ գնդեսություն): Ենթադրությունը ոչ համընդիանուր են և ոչ է առանձնահապուկ, այլ ընդհանուր գնդեսական հարաբերությունները ոչ համընդիանուր են, որոնք գոյություն ունեն գարբեր գնդեսաձևի պայմաններում:

Առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունները գոյություն ունեն արգադրության պարբմական զարգացման կոնկրետ եղանակի պայմաններում և արգահայփում են գվազ հասարակության գնդեսական կյանքի յուրահագույկ գծերը: Ցանկացած հասարակության գնդեսական համակարգը ոչ թե սույն նախկինից ժառանգած համընդիանուր և ընդհանուր գնդեսական հարաբերությունների ամրողություն է, այլ օժբված է նաև սեփական՝ նախորդներից գարբեր սոցիալ-գնդեսական բովանդակությամբ, որի հիմքում արգադրության միայն այդ եղանակին հապուկ հարաբերություններն են, որոնցով պայմանավորված են այդ հասարակության գնդեսակարգի բովանդակությունը, խնդիրներն ու նպարակները: Առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունները, որոնց ամրողության մեջ առաջարկար են սեփականության հարաբերությունները, պայմանականորեն անցողիկ բնույթ ունեն: Սեփականության հարաբերությունների զարգացմանն ու փոփոխմանը համապատասխան՝ ձևավորվում է առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունների նոր ամրողություն կամ համակարգ, որը ներառում է նյութական և հոգևոր բարիքների արգադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունները:

Ծնորհիվ առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունների, յուրաքանչյուր գնդեսակարգ, որը հիմնված է սեփականության այս կամ այն ձևի կամ ձևերի վրա, օժբվում է միայն իրեն հապուկ, անկրկնելի գծերով ու հավկանիշներով: Մակայն առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունները, որպես միանական գնդեսական համակարգի գարբեր, գոյություն ունեն համընդիանուր և ընդհանուր գնդեսական հարաբերությունների հետ փոխադարձ կապի ու փոփոխագրեցության պայմաններում՝ ուղղորդելով դրանք դեպի այն խնդիրներն ու նպարակները, որոնք բխում են առանձնահապուկ հարաբերությունների բովանդակությունից: Օրինակ՝ ապրանքադրամական հարաբերությունները արգադրության յուրաքանչյուր եղանակի պայմաններում գոյություն ունեն ոչ միայն իբրև առք ու վաճառքի ինքնուրույն գործընթացները կարգավորող հարաբերություններ, այլև նպաստում են գիրապետող սեփականության ձևերի և դրանց վրա հիմնված առանձնահապուկ գնդեսական հարաբերությունների իրացմանը, այսինքն՝ ծառայում են ժամանակի պահանջներին: Ուստի այդ հարաբերությունները (համընդիանուր և ընդհանուր) կարող են օգտագործվել ինչպես գնդեսական առանձին սուբյեկտների եկամուտների ավելացման և

հարսդրացման, այնպես էլ աշխարանքային կոլեկտիվների կամ ամբողջ հասարակության բարեկեցության բարձրացման նպարակով: Որպես կանոն, հասարակական արդարության զարգացման յուրաքանչյուր ասդիմանում, առավել ևս մեկ փնտեսակարգից հաջորդին անցման շրջանում, ցանկացած երկրում միաժամանակ առկա են արդարության միջոցների սեփականության փարբեր ձևեր (մասնավոր, խմբային, բաժնեփիրական, պետական և այլն) և դրանց բովանդակությանը համապատասխանող և իրացումն ապահովող փնտեսական ձևեր կամ կացութածներ: Սակայն, փնտեսական առաջընթացի մեջ առաջարկար դեր է կարարում փնտեսական այն կացութածնը, որը փիրապետող կամ հասարակական մասշտարով գերակշռող է դառնում՝ ապահովելով արդարության ավելի բարձր արդյունավետություն, քան մնացած փնտեսածները: Ներկա ապես, արդարության միջոցների սեփականության և դրա վրա հիմնված այս կամ այն կացութածնի փիրապետությունն ու վճռորոշ դերը որոշվում են ոչ թե մարդկանց կամ սոցիալական սուբյեկտների կամքով ու ցանկություններով, այլ թե կարգություն են արդարության զարգացման պայմաններով, իսկ անմիջականորեն՝ արդարության հասարակական բնույթի զարգացման ասդիմանով: Այսինքն, ի վերջո, հաղթում և փիրապետող է դառնում սեփականության այն ձևը, որն աշխարանքի հասարակական բաժանման և կոռպերացիայի վեցականացման պայմաններում առավել արդյունավետ է՝ փնտեսական սուբյեկտների փոխսկախվածությունն ու նրանց համագործակցությունն իրացնելու գույնը:

Տնտեսական հարաբերությունները գոյություն ունեն ոչ միայն ժամանակի, այլև փարածության մեջ: Ուստի այդ հարաբերություններն անհրաժեշտ է քննարկել նաև դրանց փարածման ոլորտների գետանկյունից: Տնտեսական հարաբերությունների այդպիսի բնութագիրը սովորաբար դրվում է ըստ Վերաբարդության փուլերի դրանք խմբավորելիս: Վյո սկզբունքով առանձնացվում են բուն արդարության բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունները: Տնտեսական հարաբերությունների նման վերլուծությունը հնարավորություն է փալիս այդ հարաբերությունների համակարգը դիվարկելու որպես գործող յուրահապուկ մեխանիզմ, շնորհիվ որի ապահովում է արդարության անընդհապությունը՝ հասարակական վերաբարդությունը, ինչպես նաև դրա փարբեր փուլերի միջև գոյություն ունեցող էական կապերն ու փոխազդեցությունը, որոնք բնորոշ են համակարգի ներքին կառուցվածքն:

Արդարությունը մարդկանց կողմից նյութական և հոգևոր բարիքների սպեղծման գործընթաց է, իրականացվում է նրանց միջև գոյություն ունեցող որոշակի հարաբերությունների պայմաններում, որոնք արդարաբական հարաբերություններ են: Սակայն այս վերջինները չի կարելի սահմանափակել միայն բուն արդարության ոլորտի հարաբերություններով, քանի որ արդարության անընդհապության և վերաբարդության իմաստով՝ բարիքների արդարության գործընթացն ավարտվում է, եթե դրանք իրենց օգտակար հարկանիշներով ծառայում են անձնական և հասարակական պահանջմունքների բավարարմանը, այսինքն՝ սպառման ոլորտում՝ նախապես անցնելով նաև բաշխման և փոխանակության ոլորտները: Արդարության գործընթացը այս գետակեփից շարունակվում է բաշխման և փոխանակության ոլորտներում և ավարտվում

սպառման ոլորփում: Ուստի արփադրական հարաբերությունները ընդգրկում են վերարփադրության բոլոր փուլերը: Բուն արփադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունները չի կարելի դիմքարկել որպես գուգահեռաբար գոյություն ունեցող, միմյանցից անկախ դնդանական կապեր, որոնք գոյություն ունեն մարդկաց միջև: Իրականում այդ հարաբերությունները ոչ միայն սերփորեն կապված են և ազդում են միմյանց վրա, այլև միահյուսված են, ներթափանցված մեկը մյուսի մեջ՝ կազմելով միասնական ամբողջական համակարգ, որն ապահովում է նյութական և հոգևոր բարիքների վերարփադրությունը: Բավական է ասել, որ արփադրությունը, օրինակ, բուն արփադրական հարաբերությունների հետ միասին, ներառում է աշխագումիջև և արփադրության միջոցների բաշխման, արփադրության մասնակիցների միջև գործունեության ու փորձի փոխանակության, ինչպես նաև սպառման հարաբերություններ, որոնք կապված են աշխագումիջև և արփադրության միջոցների արփադրական սպառման հետ: Այսպես բաշխման, փոխանակության և սպառման հարաբերությունները դրսևորվում են ոչ թե որպես վերարփադրության հարաբերականորեն ինքնուրույն փուլերին հապուկ, այլ իբրև գույք արփադրության ոլորփում գոյություն ունեցող հարաբերությունների փարբեր:

Բաշխման հարաբերությունները, որոնք գոյություն ունեն արփադրության ոլորփից դուրս և կարգավորում են մարդկանց գործունեության արդյունքների բաշխումը (օրինակ՝ համախառն ներքին արդյունքի, ազգային եկամֆի, ձեռնարկությունների և բնակչության եկամուտների և այլն), միաժամանակ թե՛ դնդանական համակարգի անհրաժեշտ փարբեր են և թե՛ օժբված են հարաբերական ինքնուրույնությամբ, շնորհիվ որի որոշակի դեր են կապարում դնդանական համակարգի զարգացման մեջ: Բաշխման հարաբերություններով որոշվում է դնդանավարող սուբյեկտների բաժինը **ԴԱՎ-ում**, ընդ որում՝ այդ համախառն արդյունքից հանվում է այն մասը, որն անհրաժեշտ է հասարակության ընդհանուր պահանջմունքների բավարարման համար (կրթություն, գիտություն, առողջապահություն, մշակույթ և այլն): Համախառն արդյունքի որոշակի մասն էլ ուղղվում է ծախսված արփադրության միջոցների փոխափուցմանն ու նորացմանը, ինչպես նաև փարերային աղեքներից ապահովագրմանն ու պերական պաշարների սպեղծմանը:

Չնայած բաշխումը ինքնին նյութական և հոգևոր բարիքներ չի սպեղծում, իր՝ արփադրության վրա ունեցած հակադարձ ազդեցությամբ նպաստում կամ արգելակում է արփադրության զարգացումը: Այսպես, ազգային եկամֆի կութակման և սպառման ֆոնդերի ձևավորումն ու բաշխումը, արփադրության առաջարար ճյուղերում գեխսնիկան նորացնելու, նոր գեխսնողգիանների ներդրման համար անհրաժեշտ միջոցների բաշխումը, ներդրումների խրախուսումը կամ սահմանափակումը կարող են էականորեն խթանել կամ արգելակել արփադրության արդյունավետության աճը, արփադրական կութեկրիվների և անմիջականորեն արփադրումների աշխագրանքային ակդիվությունը: Նման հետևանքներ է ունենում նաև հարկերի միջոցով եկամուտների որոշակի մասի վերաբաշխումը և օգբագործումը հասարակական պահանջմունքները բավարարելու համար, որը միանգամայն անհրաժեշտ, հասարակական դեսանկյունից արդարացված գործընթաց է, և պարահական չէ, որ հարկերի և գուրքերի

գանձումից, որպես կանոն, ծևավորվում է պետքական բյուջեի եկամուպների մեծ մասը: Սակայն, եթե պետքությունը, դարձեր գեսակի հարկերի միջոցով, որոշակի չափից ավելի միջոցներ է հավաքագրում արդարող ձեռնարկություններից կամ կազմակերպություններից, ապա անխուսափելիորեն կթուլանա արդարողների՝ լրացուցիչ, նոր ներդրումներ կապարելու, արդարությունն ընդլայնելու, ինչպես նաև արդարության արդյունավելությունը բարձրացնելու շահագրգությունը: Եվ եթե ձեռնարկությունը բաշխման գվայ համակարգի պայմաններում հնարավորություն չունի դնդեսավարելու ինքնածախսածակման և ինքնաֆինանսավորման սկզբունքներով, ապա չի կարող նաև արդյունավել խթանման համակարգ կիրառել և ապահովել արդարողների շահագրգությունը՝ հասնելու աշխաբանքի ու արդարության բարձր արդյունքների, իսկ հասարակական մասշտաբով դա կարող է հանգեցնել արդարության արդյունավելության նվազման: Ուստի դնդեսական արդյունավել գործունեություն ծավալելու համար անհրաժեշտ է ունենալ բաշխման այնպիսի համակարգ, որը ոչ թե արգելակում, այլ խթանում է արդարության արդյունավելության բարձրացումը, ինչպես նաև ապահովում է հասարակական ընդհանուր պահանջմունքների բավարարումը, նպաստում բնակչության բոլոր խավերի կենսամակարդակի բարձրացմանը:

Փոխանակությունն, իր հերթին, հարաբերական ինքնուրույնություն է ձեռք բերում փոխանակության ոլորտում, շուկայում, որքեղ արդարության մասնակիցները փոխանակում են գործունեության արդյունքները՝ ապրանքները և ծառայությունները: Վարանքների ու ծառայությունների փոխանակությունը այս ոլորտում ուղեկցվում է սեփականության սուբյեկտի փոփոխությամբ և համարժեքային փոխանակության սկզբունքով: Փոխանակության շնորհիվ, արդարության արդյունքը կամ ապրանքը՝ իրեն հապուկ օգտակար հարկանիշներով (բնափայտին դեսպով) և արժեքով, փաստորեն, վերջնական սպառման համար անհրաժեշտ ձևով, որպես բարիք բաշխվում է (բաշխում փոխանակության ոլորտում) հասարակական արդարության սուբյեկտների միջև: Փոխանակությունը՝ որպես հասարակական վերաբարերության փուլ, ոչ միայն նյութական և հոգևոր բարիքները հասցնում է անմիջական սպառողներին՝ նրանց կողմից ներկայացվող պահանջարկին համապատասխան, այլև շուկայական առաջարկի և պահանջարկի ճկուն մեխանիզմի, մրցակցության պայմաններում ձևավորված շուկայական գների միջոցով ակտիվութեան ազդում է թե՛ արդարության և թե՛ սպառման չափերի վրա: Շուկայական փոխանակության գործընթացը, որը կարելի է դիմարկել իբրև առք ու վաճառքի առանձին փուլերի միասնություն, պարունակում է դնդեսական ճգնաժամի թաքնված հնարավորություն, եթե, օրինակ, վաճառողների զգալի մասը իրացնի իր ապրանքները, բայց զնորդներից սպացած փողով այլ ապրանքներ չզնի, այսինքն՝ փողը դուրս հանի շրջանառության ոլորտից: Դա կարող է հասցնել դնդեսական ցնցումների հասարակական մաշշարներով, քանի որ դնդեսական սուբյեկտները միմյանց հետ կապված են բազմաթիվ և բազմաբնույթ հարաբերություններով:

Սպառումը արդարության արդյունքների օգտագործման գործընթաց է, եթե սպեղծված բարիքներն իրենց օգտակար հարկանիշներով ծառայեցվում են արդարության կամ անձնական պահանջմունքների բավարարմանը: Ար-

գաղրական պահանջմունքների բավարարումը կամ արդադրական սպառումը փեղի է ունենում արդադրության ոլորփում, և արդադրական սպառման հարաբերություններն ել դրսնորվում են որպես բուն արդադրության հարաբերությունների գաղր, բաղկացուցիչ մաս և, այս իմաստով, արդադրությունը հանդիս է գալիս իբրև արդադրական սպառման գործընթաց, երբ արդադրության ոլորփում օգտագործվում ու սպառվում են արդադրության միջոցներն ու աշխափումը: Սպառումը առանձնանում և դառնում է վերարդադրության ինքնուրույն փուլ մարդկանց կողմից իրենց անձնական պահանջմունքները բարիքներով բավարարելիս, որը փեղի է ունենում հասարակական արդադրության շրջանակներից որուր, երբ արդադրության ոլորփում արդեղված արդյունքը սպառվում է նրանց կողմից: Անձնական սպառման շնորհիվ փեղի է ունենում նաև մարդու վերարդադրությունը՝ իր ֆիզիկական և հոգևոր կարողություններով հանդերձ: Աշխափումի վերարդադրությունն ապահովող սպառման գործընթացը ինքնին ուղեկցվում է արդադրության արդյունքների ոչնչացմամբ: Սպառման հարաբերությունների բովանդակությունը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն ցույց գրալ այդ հարաբերությունների ոլորփը, այլև սուբյեկտներն ու օրյեկտները, սպառման սահմանները ամրող հասարակության մասշբարով, որը կախված է փվյալ երկրում և փվյալ ժամանակահավաքածում արդադրողական ուժերի զարգացման մակարդակից և անհապների ու սոցիալական խմբերի սպառման իրական չափերից, որոնք որոշվում են փիրապետող փնտեսական հարաբերությունների բովանդակությամբ: Հասարակական վերարդադրության մեջ սպառման փունկցիոնալ դերը կարող է պարզաբանել վերարդադրության մյուս փութերի և հավկապես արդադրության հետ ունեցած կապերի ու փոխազդեցության բացահայտման հիման վրա՝ նկատի ունենալով, որ սպառումը ոչ միայն վերարդադրության ավարտական փուլն է կամ արդադրության բնական, վերջնական նպատակը, այլև արդադրության գործընթացի գլխավոր խթանը, շարժիչ ուժը, որն ուղղորդում է արդադրությունը՝ շուկայական պահանջարկի միջոցով ցույց գրալ հասարակական պահանջմունքների բավարարման իրական սահմաններն ու կառուցվածքը:

Արդադրության և սպառման փոխազդեցությունը մեկնաբանելիս անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հեփսիալը՝ նախ, արդադրությունը, որպես բնության առարկաների վերափոխման և մարդկանց պահանջմունքներին համապատասխան բարիքներ սփեղնելու գործընթաց, ծագել է այդ կենսական, բնությունից փրփած պահանջմունքները բավարարելու անհրաժեշտությունից: Ուսպի արդադրության բնական նպատակը, անկախ դրա հասարակական ձևից, սպառումն է: Առանց սպառման՝ արդադրությունն ան-իմաստ է, քանի որ սպառումը ցանկացած հասարակարգում արդադրության վերջնական նպատակն ու շարժիչ ուժն է: Երկրորդ, չնայած արդադրության այդ բնական նպատակն ու շարժիչ ուժը չի փոխվում, սակայն արդադրողական ուժերի զարգացման պարմական ընթացքը որակական փոփոխություն է առաջ բերում արդադրության և սպառման փոխազդեցության բնույթի մեջ: Մարդկանց՝ բնությունից փրփած կենսական պահանջմունքների ավելի ու ավելի մեծ նաև, արդադրության զարգացմանը զուգընթաց, բավարարվում է ոչ թե բնությունից փրփած բարիքներով, այլ արդադրության արդյունքներով, միաժամանակ արդադրության զարգացման

շնորհիվ ծագում և ձևավորվում են նոր՝ պարբռականորեն զարգացած պահանջմունքներ, որոնց մասին մարդիկ անցյալում նույնիսկ պարկերացում չեն ունեցել: Թե՛ բնական և թե՛ պարբռականորեն զարգացած պահանջմունքների բավարարման հիմքը դառնում է նյութական և հոգևոր բարիքների արտադրությունը: Սպառման չափը ուղղակի կախման մեջ է ընկնում արտադրությունից, քանի որ սպառվել կարող են այնքան բարիքներ, որքան արտադրվել են: Մյուս կողմից էլ, մարդկանց պահանջմունքների բավարարման կամ բարիքների սպառման հնարավորությունները (երբ խոսքը վերաբերում է առանձին անհապներին կամ մարդկանց սոցիալական խմբերին) որոշվում են դիրապենորդ գնդեսական հարաբերությունների բովանդակությամբ: Վյապիսվ, պահանջմունքների ոչ միայն ձևավորման, այլև բավարարման գործընթացը կամ սպառումը հասարակական ձև են ընդունում, արտադրությունը՝ իրեն հագուկ բուն արտադրության հարաբերություններով, հասարակական վերաբարդության մեջ առաջարկ, որոշիչ փուլ է դառնում:

Բուն արտադրության հարաբերությունները գնդեսագիրական գրականության մեջ, որպես կանոն, հանգեցվում են արտադրության միջոցների և աշխագուժի միջացման եղանակին՝ անմիջական կամ միջնորդավորված, որն ակնհայտորեն որոշվում է սեփականության հարաբերությունների բովանդակությամբ: Արտադրության միջոցների և աշխագուժի միջացման եղանակը անմիջական է, եթե անմիջական արտադրողը միաժամանակ այդ միջոցների սեփականագույն է: Վյապես, հազարամյակներ շարունակ սպրկապիրական և ֆեոդալական դարաշրջաններում, բացի արտադրողների գերակշիռ մեծամասնություն կազմող սպրուկներից ու ճորտերից, գոյություն ունեին ազար մարդիկ՝ արիեսավորներ, զյուղացիներ, որոնք արտադրություն էին կազմակերպում իրենց իսկ պարկանող արտադրության միջոցներով և անձնական աշխագումքով, այսինքն՝ արտադրության այդ հիմնական գործոնների միացումը անմիջական բնույթ ուներ, բայց անմիջական արտադրողների մեծամասնությունը այդ հասարակարգում գործ էր ոչ միայն արտադրության միջոցներից, այլև իր իսկ աշխագուժը դիրապենորդու կամ օգտագործելու հնարավորություններից և աշխագում էր արտապնդեսական հարկադրանքով, իրավական ազարությունից գործ էր, գնդեսական սուրյեկտ չէր կարող լինել: Արտադրության գործոնների անմիջական միացում առկա է նաև խմբային, կոլեկտիվ արտադրության պայմաններում, երբ անմիջական արտադրողները արտադրության միջոցների համասեփականագույն են և արտադրական գործընթացն էլ իրականացնում են սեփական աշխագումքով, ինչպես օրինակ՝ սպառողական և արտադրական կոռպերագիլ գնդեսագումքությունները, սոցիալիստական գնդեսակարգի կամ բազմակացության գնդեսական համակարգում գործող արտադրողները, որոնք որոշակի ձևով և որոշակի սահմաններում միավորվում են և արտադրագնդեսական գործունեություն ծավալում կոլեկտիվ սեփականության հիման վրա՝ համապետ աշխագումքով:

Արտադրության միջոցների և աշխագուժի միացումն անմիջական ձև ուներ նախնադարյան հասարակության մեջ, որը հիմնված էր հասարակության ձևավորման այդ վաղ շրջանում դիրապենորդ արտադրության միջոցների և արդյունքների համայնական սեփականության վրա, չնայած յուրացման այդ հա-

մայնական ձևը ոչ թե արդյունք էր արդադրողների կամավոր և գիրակցական միավորման, այլ թեկադրված էր համայնքի կենսունակության բնական պայմաններով: Սպրկափիրության և ֆեռդայիզմի դարաշրջանում անմիջական արդադրողները՝ սպրուկներն ու ճորդերը, դաժանորեն շահագործվում էին իրենց գերերի կողմից՝ արդարներությամբ: Սակայն ֆեռդալական հասարակության ընդերքում զարգացող պարզ ապրանքային արդադրությունը, որը հիմնված է սեփականագիրոց անձնական աշխատանքի վրա, ասդիմանքար վերածվում էր վարձու աշխափանքի վրա հիմնված ապրանքային արդադրության, որդեռ արդադրության միջոցների և աշխափուժի միացումը անմիջական բնույթ չուներ, այլ միջնորդագործական էր աշխափուժի առք ու վաճառքով: Ակզենապես վարձու աշխափողներ էին դաշնում պարզ ապրանքային գննորդեսություն վարող այն գննորդեսագրերը, որոնք, չդիմանալով մրցակցությանը, զրկվում էին իրենց ունեցածքից և սպիավոր էին աշխափանք փնտրել ուրիշների մով: Ներագայում, երբ արդեն ապրանքային արդադրությունը գործնականում ցույց էր տվել բնաիրային գննորդեսության համեմագր իր արդյունավելությունը, երբ վերացվեց նաև ճորդագրիրական իրավունքը, և մարդիկ իրավական ազարություն սպացան, վարձու աշխափանքի վրա հիմնված ապրանքադրամական հարաբերությունները համընդհանուր բնույթ սպացան՝ նախկինում փիրապեփող բնաիրային գննորդեսությունը իր գեղը զիշեց ավելի արդյունավելու գործող շուկայական գննորդեսությանը, իսկ արդարներության հարկադրանքի փոխարեն արդադրության մասնակիցների միջև ձևավորվեցին և ամրապնդվեցին գույք գննորդեսական կախվածության հարաբերություններ:

Վարձու աշխափանքի վրա հիմնված կապիփալիսպական գննորդեսակարգի պայմաններում առկա են նաև մանր ապրանքային գննորդեսություններ, որդեռ արդադրությունն իրականացվում է արդադրության միջոցների սեփականագիրոց անձնական աշխափանքով, ինչպես նաև բնաիրային գննորդեսության որոշ ձևեր, բայց սրանք արդեն օժանդակ դեր են կարարում գննորդեսության մեջ: Նասարակական սպառման համար անհրաժեշտ բարիքների գերակշիռ մասը արդադրություն է վարձու աշխափանքի վրա հիմնված ձեռնարկություններում, որդեռ, որպես արդադրության մասնակիցներ, հարաբերությունների մեջ են մրգնում արդադրության միջոցների սեփականագրերը և աշխափուժի կրողը կամ սեփականագրերը:

Ինչպես գետնում ենք, բուն արդադրական հարաբերությունների հիմքում ընկած են սեփականության հարաբերությունները, բայց դրանք կարող են իրացվել, եթե բաշխումը, փոխանակությունն ու սպառումը՝ իրենց հարուկ հարաբերություններով, համապատասխանում են սեփականության բովանդակությանը, նպաստում են սեփականության հարաբերությունների վերարդադրությանը: Եթե, օրինակ, գննորդեսությունը հիմնված է արդադրության միջոցների մասնավոր սեփականության վրա, ապա արդադրված բարիքների բաշխումը, փոխանակությունը և սպառումը պետք է կարարվեն մասնավոր սեփականագիրոց շահերին համապատասխան, ուղղվեն նրա անձնական և արդադրական պահանջմունքների, իսկ կողեկիրկի սեփականության դեպքում՝ կողեկիրկի պահանջմունքների բավարարմանը: Այլապես, սեփականության դպրությալ ձևը չի կա-

փարի իր ֆունկցիոնալ դերը վերարդադրության մեջ, կկորցնի իր դեմքը, իրերի յուրացման, դնօրինման և օգրագործման իրական հարաբերությունից կվերածվի ֆիկցիայի: Տնտեսանքը՝ արդադրության արդյունավեպության բարձրացման հարցում անհապ կամ կոլեկտիվ սեփականագիրոց շահագրգռվածության անխուսափելի թուլացումն է: Նման իրավիճակ մեր երկրի փնտեսությունում գոյություն ուներ նախկին խորհրդային գնդեսակարգի պայմաններում. արդադրության միջոցների պետական համաժողովրդական և կոռպերադրիվ կոլլագնդեսային ձևերը իրենց շարունակությունը չին գրնում բաշխման ոլորդում, բարիքների բաշխումն իրականացվում էր կենտրոնացված կարգով, առանց հաշվի առնելու անմիջական արդադրողների՝ որպես համապետ սեփականության սուբյեկտների պահանջմունքներն ու շահերը, որն անմիջականորեն իր արդահայդությունն էր գրնում նաև սպառման չափերի մեջ: Փոխանակության ոլորդում ևս գերազնահարգում էր կենտրոնացված կառավարման նշանակությունը, ապրանքների գները սահմանվում էին պետքության կողմից՝ հաճախ հաշվի չառնելով արդադրության ծախքերի մեծությունը և առաջարկի ու պահանջարկի հարաբերակցությունը: Այդ պայմաններում խորհրդային գնդեսակարգում արդադրության միջոցների հասարակական սեփականության վերոհիշյալ երկու ձևերը փաստորեն իրական չին, քանի որ չին իրացվում, այլ մնում էին սույն որպես պետքության կողմից հոչակված սեփականության ձևեր:

Տնտեսական հարաբերությունների համակարգում արդադրության միջոցների սեփականության և դրանցով պայմանավորված բուն արդադրության հարաբերությունների առաջապար օղակի գաղափարն են պաշտպանում նաև այն գնդեսագնդները, ովքեր գնդեսական հարաբերությունները դասակարգում են որպես առաջնային, երկրորդային և երրորդային կամ ածանցյալ հարաբերություններ: Առաջնային կամ հիմնական են համարվում բուն արդադրության հարաբերությունները, որոնք համակարգի հիմնական օղակն են, շարժիչ ուժը, երկրորդային են բաշխման, փոխանակության և սպառման ոլորդուների հարաբերությունները և երրորդային՝ վերնաշենքային իրավագնդեսական և կառավարման հարաբերությունները: Չնայած գնդեսական հարաբերությունների համակարգի նման հիերարխիկ կառուցվածքին, այն չի կարող գործել և զարգանալ՝ հիմնվելով այդ համակարգի միայն հիմնական օղակի վրա՝ առանց համակարգի մյուս դարրերի հետ փոխազդեցության և հակադարձ կապի:

Գոյություն ունեն գնդեսական հարաբերությունների դասակարգման նաև այլ մոդելումներ: Այսպես, ըստ գործողության մակարդակների՝ այդ հարաբերությունները բազմասպիցիան են՝ սկսած ձեռնարկության կամ ֆիրմայի շրջանակներից մինչև գնդեսատեղյան առանձին ճյուղերի, առանձին ոլորդուների, ամբողջ երկրի և համաշխարհային գնդեսատեղյան մակարդակը, որոնցից յուրաքանչյուրում գնդեսական հարաբերությունները ծավալվում և զարգանում են գվայալ մակարդակին հապուկ օրինաչափություններով:

Տնտեսական հարաբերությունները կարելի է խմբավորել ըստ գնդեսական գործունեության և գործունեության արդյունքների փոխանակության եղանակի՝ բնաիրային, ապրանքային և պլանաշափ կազմակերպվող հարաբերություններ: Իհարկե, եղնելով հետազոտության կոնկրետ խնդիրներից, հնարավոր են նաև մի շարք այլ սկզբունքներ, որոնք կարող են դրվել գնդեսական հարաբե-

բությունների դասակարգման հիմքում: Սակայն դնդանական հետազոտության գլխավոր խնդիրը դնդանական հարաբերությունների համակարգի ներքին կառուցվածքի բացահայփումն է, առաջարկար օղակի՝ որպես համակարգի զարգացման շարժիչ ուժի առանձնացումը և մյուս բաղկացուցիչ դարրերի հետ փոխապահածության և փոխագդեցության բնույթի պարզաբանումը, որը հնարավորություն է դալիս նաև գործնականում գիտականորեն հիմնավորված դնդանական բաղաքականություն մշակելու և իրականացնելու ազգային դնդանական մասշտաբներով:

2.3. 1 ӦՇՈՒ ՇԱԾՈՒՅԹ ԱՌԱՋՈՒՅԹ ԱՌԱՋՈՒՅԹ

Քանի որ մարդկանց արբարարաբնական գործունեությունը իրականացվում է նրանց միջև պարմականորեն ձևավորված որոշակի հարաբերությունների պայմաններում, ուստի գոյություն ունեն նաև համապատասխան դնդանական օրենքներ, որոնցով կարգավորվում են այդ հարաբերությունները և դրանց զարգացման միջումները: Տնդանական օրենքները արբահայփում են դնդանական հարաբերությունների էությունը, դրանց ներքին բովանդակությունը, որը մաքրված է այդ հարաբերությունների եզակի, պարահական, չկրկնվող և անկայուն հարգանքներից: Վյու պարճառով ել հետազորողները հաճախ օրենքը նույնացնում են երևույթի էության հետ, դիմում դրանք որպես նույնակարգ հասկացություններ: Վյափառվ, դնդանական օրենքներն արբահայփում են դնդանական երևույթների էությունը, դրանց հարգույթ ներքին, անհրաժեշտ, կայուն և կրկնվող պարճառահետքնանքային կապն ու կախումը: Ցանկացած դնդանական երևույթ, որը, ըստ գիտական հետազորության արդյունքի, ձևակերպվում է որպես հասկացություն, կարեգորիա՝ ապրանք, փող, արժեք, վարկ, փոկու, շահույթ, ռենդիա, աշխարհավարձ և այլն, դնդանական որոշակի հարաբերությունների ամբողջություն է, որը գոյություն ունի դնդանական սուբյեկտների միջև արբարության, բաշխման, փոխանակության և սպառման ոլորֆներում: Տնդանական օրենքների բացահայփումն ու ձևակերպումը գիտական հետազորության բարձրագույն ասդիճանն է, եթե հետազորողը դնդանական հարաբերությունների ամբողջությունից առանձնացնում է առավել էական, կայուն և կրկնվող հարաբերությունները կամ հարգանքները, ցույց դալիս դրանց կապի ու փոխագդեցության բնույթը, որը թույլ է դալիս դնդանական երևույթները կամ հարաբերությունները դիմում դրանց շարժման և զարգացման մեջ: Նման մոդելները հնարավոր են դարձնում նաև դնդանական զարգացման օրինաչափությունների ու միջումների բացահայփումը:

Տնդանական օրենքներն իրենց բնույթով օբյեկտիվ են՝ ինչպես այն դնդանական հարաբերությունները, որոնց էությունը դրանք արբահայփում են, այսինքն՝ գոյություն ունեն մարդկանց կամքից ու գիտակցությունից անկախ: Տնդանական սուբյեկտներից ոչ մեկը, այդ թվում նաև պետքությունը իր օրենսդրական ու գործադիր մարմիններով, չի կարող դնդանական օրենքներ սպեցիալ կամ ոչնչացնել: Եթե, օրինակ, շուկայական դնդանական գարզացման մոդելների ու միջումների բացահայփումը:

թյան պայմաններում պետքությունը փորձի օրենսդրական կարգով սահմանափակել շուկայական հարաբերությունների էությունն արդահայքող և գնդեսությունը կարգավորող օրենքների գործողությունը, ապա դա անխուսափելիորեն կհանգեցնի արդադրության արդյունավետության նվազման, գնդեսական սուրյեկտների շահագրգռվածության թուլացման: Ընդհակառակը, այս ոլորփում պետքության խնդիրը այնպիսի իրավական դաշտ արեղծեն է, որը, որպես կանոն, ապահովում է սեփականության և բաշխման դարբեր ծերի վրա հիմնված շուկայական սուրյեկտների գործունեության հավասար պայմաններ, իսկ թե այդ հարաբերություններից որոնք պիրավետող կդառնան, կորոշվի այն բանից ելնելով, թե գոյություն ունեցող սեփականության դր ծեն է առավել արդյունավետ մրցակցային շուկայական գնդեսության մեջ: Շուկայական գնդեսության մեջ այդ հարաբերությունների էությունն արդահայքող ընդհանուր գնդեսական օրենքների հետ միասին գործում են նաև համընդհանուր և զարգացման դվյալ դարաշրջանին բնորոշ հարաբերությունների էական կրողները, հագուկ են գնդեսական դվյալ համակարգին: Ուրեմն, առանձնահագուկ գնդեսական օրենքները պարմականորեն անցողիկ բնույթ ունեն՝ ժամանակի ընթացքում, մարդկանց կենսագործունեության սոցիալ-գնդեսական պայմանների փոփոխմանը զուգընթաց, փոխվում են նաև այդ պայմաններին բնորոշ գնդեսական օրենքները, որոնք վերաբերում են արդադրական հարաբերությունների որոշակի ամբողջությանը, գործում են գնդեսական հարաբերությունների որոշակի համակարգի շրջանակներում, հիմնված են արդադրության միջոցների սեփականության պարմականորեն կոնկրետ ծեփ վրա՝ նախնադարյան համայնական, սպրկապիրական, ֆեռադական, կապիտալիստական, սոցիալիստական: Նման յուրահագուկ բովանդակություն ունեն հավելյալ արժեքի օրենքը, կապիտալիստական կուրակման օրենքը, պլանաշափ համամասնական զարգացման օրենքը: Քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունում գնդեսությունը ներկայում բազմակացութած է՝ հիմնված սեփականության դարբեր ծերի վրա, ուստի յուրաքանչյուր կացութածի շրջանակներում գործում են որոշակի առանձնահագուկ գնդեսական օրենքներ, որոնք արդահայքում են գնդեսության պետքական, կապիտալիստական, մանրապրանքային, բնադրային հագուածներում ծնավորված գնդեսական հարաբերությունների յուրահագուկ գծերը:

Առանձնահագուկ գնդեսական օրենքների սոցիալ-գնդեսական բովանդակությունը իր արդահայքությունն է գդնում նաև համընդհանուր և ընդհանուր գնդեսական օրենքների մեջ, որոնցով որոշվում են արդադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման համընդհանուր և ընդհանուր պայմանները: Համընդհանուր և ընդհանուր գնդեսական օրենքները, կրելով մարդկանց կենսագործունեության յուրահագուկ պայմանների և դրանք կարգավորող օրենքների որոշիչ ազդեցությունը, դրսևորման յուրահագուկ ծեր են սպա-

նում: Դրա հետ միասին, առանձնահարուկ պնդեսական օրենքները չեն կարող իրացվել առանց համընդիանուր և ընդհանուր պնդեսական օրենքերի հետ փոխազդեցության, որոնցով որոշվում են պնդեսական գործունեության ընդհանուր պայմանները: Վյատես, համընդիանուր պնդեսական օրենքները, ինչպիսիք են՝ արփադրողական ուժերի բնույթին ու զարգացման մակարդակին արփադրական հարաբերությունների համապատասխանության, ժամանակի խնայողության, աշխատանքի բաժանման, պահանջմունքների բարձրակարգ զարգացման (բարձրացման) և ուրիշ համընդիանուր օրենքներ, որոնք համընդիանուր պնդեսական հարաբերությունների էությունն են արփահայքում, գործում են մարդկային հասարակության գոյության և զարգացման բոլոր ժամանակաշրջաններում, բոլոր երկրներում, այսինքն՝ այդ օրենքները վերաբերում են արփադրությանն ընդհանրապես, անկախ դրա սոցիալ-պնդեսական բովանդակությունից, կոնկրետ պարմական ծևերից և այլ առանձնահարփելություններից:

Ընդհանուր պնդեսական օրենքները բնորոշ են ոչ բոլոր պնդեսակարգերին, արփահայքում են այն հարաբերությունների էական կողմերը, որոնք գոյություն ունեն պարմական որոշակի ժամանակաշրջանում՝ միմյանցից իրենց սոցիալ-պնդեսական բովանդակությամբ փարբեր մի քանի արփադրության եղանակների պայմաններում և որոշում են արփադրության, բաշխման և գործունեության արդյունքների փոխանակության պնդեսական ծևերը: Ընդհանուր պնդեսական օրենքները փարբեր են բնափային, շուկայական և պլանաչափ կազմակերպող հարաբերությունների պայմաններում, իսկ բազմակացութածն պնդեսական համակարգում այդ ընդհանուր պնդեսական օրենքները գործում են տվյալ կացութածնի շրջանակներում: Ընդհանուր պնդեսական օրենքներից, առաջին հերթին, անհրաժեշտ է առանձնացնել ապրանքային կամ շուկայական պնդեսությանը հարուկ օրենքները՝ արժեքի օրենքը, առաջարկի և պահանջարկի օրենքները, մրցակցության օրենքը, դրամաշրջանառության օրենքը և այլն, որոնք չեն գործում բնափային և պլանաչափ-համամասնական պնդեսական կապերի վրա հիմնված պնդեսական համակարգերում:

Համընդիանուր և ընդհանուր պնդեսական օրենքները, գործելով փարբեր պնդեսական համակարգերի պայմաններում և ձեռք բերելով դրանց յուրահարուկ բովանդակության որոշ փարբեր, չեն փոխում իրենց սեփական բովանդակությունը: Վռանձնահարուկ պնդեսական օրենքներն, իրենց հերթին, համընդիանուր և ընդհանուր պնդեսական օրենքների հետ փոխկապվածության և փոխազդեցության հերթևանքով չեն կրցնում իրենց յուրահարուկ բովանդակության գիշավոր գծերը: Օրենքների համակարգում պնդեսական օրենքներից յուրաքանչյուրի փեղն ու դերը կանխորոշվում է պնդեսական այն հարաբերությունների ֆունկցիոնալ նշանակությամբ, որոնց էությունն է արփահայքում տվյալ պնդեսական օրենքը: Գործելով որոշակի պնդեսական համակարգի պայմաններում՝ համընդիանուր և ընդհանուր պնդեսական օրենքները որոշում են այն ընդհանուր պնդեսական պայմանները, որոնցում կարող են գործել և իրականացվել առանձնահարուկ պնդեսական օրենքները: Եթե, օրինակ, պնդեսակարգը կապիտալիստական է, ապա արփադրության անմիջական նպարակը՝ շահույթի սպացումն ու յուրացումը, չի կարող իրացվել, եթե հաշվի չառնվեն շուկայական պնդեսության ընդհանուր օրենքները: Ուստի պնդեսա

կան սուբյեկտները, որոնք գործում են որոշակի վիճական համակարգի պայմաններում, պետք է հաշվի առնեն օրյեկտիվորեն գոյություն ունեցող վիճական հարաբերություններն ու օրենքները, ձգիւն ճանաչել դրանք և օգտագործել վիճական պրակտիկայում:

Տնտեսական օրենքների դասակարգման հաջորդ հավելանիշը կամ սկզբունքը դրանցից յուրաքանչյուրի վեղն ու դերն է Վանտեսական օրենքների փվյալ խմբում կամ այդ օրենքների ամբողջ համակարգում։ Այդ մոդելունը թույլ է

գալիս առանձնացնել համընդիանուր, ընդհանուր և առանձնահագուկ օրենքների շրջանակներում գործող հիմնական գնդեսական օրենքները և ցույց դալ դրանցից յուրաքանչյուրի ֆունկցիոնալ դերը համակարգի մեջ: Նամընդիանուր գնդեսական օրենքների խմբում (Ենթահամակարգում) հիմնական է ժամանակի խնայողության օրենքը, քանի որ այն արդարադարձում է ցանկացած արդարության ընդհանուր հիմքերն ու նպագակը՝ ժամանակի, աշխատանքի և արդարության արդյունքների պարճառահետքնանքային փոխազդեցության միջոցով: Ցանկացած հասարակությունում որքան ավելի քիչ ժամանակ է ծախսվում այս կամ այն բարիքն արդարելու համար, այնքան ավելի շատ ժամանակ է խնայողում այլ բարիքների արդարության համար: Նասարակության պարզական զարգացման գումարներունից հաղթանակում է այն գնդեսակարգը, որն աշխատանքի արդարուղականության ավելի բարձր մակարդակ է ապահովում՝ կենդանի և առարկայացած աշխատանքի խնայողության շնորհիվ: Դրանով իսկ նոր գնդեսակարգը խթանում է արդարողական ուժերի զարգացումը և նպաստում ժամանակի խնայողության օրենքի իրականացմանը:

Ապրանքային արդարությանը հագուստ ընդհանուր գնդեսական օրենքների շրջանակներում որպես հիմնական գնդեսական օրենք է հանդես գալիս արժեքի օրենքը, որը կարգավորում է շուկայի սուբյեկտների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, աշխատուժի և արդարության միջոցների բաշխումը գնդեսության ոլորտների ու ճյուղերի միջև, խթանում արդարության արդյունավետության բարձրացումը: Իհարկե, ցանկացած գնդեսական օրենք կարգավորում է մարդկանց գնդեսական գործունեության այս կամ այն կողմը, բայց կարգավորիչ դեր չի կարարում այդ հարաբերությունների ամբողջության շրջանակներում, ինչպիսին որ կարարում է արժեքի օրենքը շուկայական գնդեսության մեջ: Շուկայական հարաբերությունների այս կամ այն կողմը կարգավորող մյուս գնդեսական օրենքները, որոնք արժեքի օրենքի հետ միասին ամբողջություն են կազմում, իրենց գործողությամբ ոչ միայն կարգավորում են որոշակի հարաբերություններ, այլև օրենքի իրացման անհրաժեշտ օլակներն են, առանց որոնց (պահանջարկի, առաջարկի, գնի, մրցակցության և այլն) արժեքի օրենքի մասին խոսելն անզամ ավելորդ է: Վյաբեղ խոսքը միայն արժեքի և շուկայական գնդեսության մյուս օրենքների մասնակցության և այդ շրջանակներում դրանցից յուրաքանչյուրի ունեցած ֆունկցիոնալ դերի փարբերակման մասին է: Թե՛ ժամանակի խնայողության և թե՛ արժեքի օրենքները առաջապար դեր ունեն գնդեսական օրենքների իրենց խմբի կամ ենթահամակարգի օրենքների շրջանակներում, իսկ եթե խոսքը վերաբերում է գնդեսական համակարգի կարգավորմանը, այդ թվում նաև գնդեսության սոցիալական ուղղվածությանը, ապա այսպես վճռական դերը պարկանում է ամբողջ գնդեսական համակարգի հիմնական օրենքին, որն արդարադարձում է գնդեսական համակարգի հարաբերությունների ընդհանուր, առավել եական հարկանիշները, որոշում է արդարության անմիջական նպագակը:

Հիմնական գնդեսական օրենքը, իբրև ամբողջական գնդեսական համակարգի կենաւունակության ու զարգացման օրենք, իր գործողությամբ կարգավորիչ դեր է կարարում համընդիանուր, ընդհանուր և առանձնահագուկ օրենքների ողջ համակցության մեջ՝ ուղղորդելով դրանց դեպի արդարության անմիջա-

կան նպագրակի իրականացումը: Վյսպես, վարձու աշխարհանքի վրա հիմնված կապիտալիստական արդադրության պայմաններն ու անմիջական նպագրակը որոշվում են հավելյալ արդյունքի արդադրության օրենքով, իսկ ասոցիացված (կոլեկտիվ, հասարակական սեփականությամբ միավորված) արդադրության մեջ արդադրության անմիջական նպագրակը անհարական, կոլեկտիվ և հասարակական պահանջմունքների բավարարումն է: Բազմակացութածն դնդեսության մեջ արդադրության անմիջական նպագրակն ու շարժիչ ուժը որոշվում են վլյալ դնդեսածնին հագուկ հիմնական օրենքներով: Օրինակ, շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գործող մանր ապրանքային արդադրության անմիջական նպագրակը (Եթե արդադրությունն իրականացվում է արդադրության միջոցների սեփականագրիրոշ անձնական աշխարհով) արդադրողի և նրա ընդունակի պահանջմունքների բավարարումն է: Մանր ապրանքարդարողը չի կարող հասնել իր նպագրակին՝ առանց հաշվի առնելու շուկայի պայմանները, որոնցում արդադրության միջոցների սեփականագրի անձնական աշխարհով) արդադրության միջոցները օրենքները: Նամընդիանուր և ընդհանուր դնդեսական օրենքները, որոնք որոշում են դնդեսական գործունեության ընդհանուր պայմանները, կարող են նպաստել ցանկացած առանձնահարուկ դնդեսական համակարգի զարգացմանը, ընդունել վլյալ դնդեսակարգին հագուկ որոշակի ուղղվածություն, եթե դրանց պահանջները հաշվի են առնվում դնդեսական սուբյեկտների կողմից:

Տնդեսական օրենքները խմբավորվում են նաև ըստ գործողության եղանակի: Վյդ իմաստով պեսք է պարբերել բացարձակ դնդեսական օրենքները, որոնք անընդիապ գործում են օրենքների վլյալ համակարգի շրջանակներում (հավելյալ արժեքի արդադրության օրենքը, կապիտալիստական կուտակման օրենքը) և օրենքներ, որոնց գործողությունը թուլանում է, երբեմն արգելակվում՝ գոյություն ունեցող հակազդող գործոնների ազդեցությամբ: Վյդակիք են, օրինակ, աշխարհանքի արդադրողականության աճի, դնդեսության համամասնական զարգացման, ժամանակի խնայողության օրենքները, որոնց գործողությունը բացարձակ չէ, անընդիապ չէ, հաճախ արգելակվում և ընդհապվում է հագուկապես արդադրության անկման շրջանում, եթե աշխարհանքի արդադրողականությունը չի աճում, խախտվում են դնդեսության գործերը ոլորդների և ճյուղերի համամասնությունները, հասարակական աշխարհանքի ծախսումները արդյունավեպ չեն: Նման օրենքների գործողության միջումները դրսնորվում են դնդեսության պարմական զարգացման շապի թե քիչ երկարավուն ժամանակահարվածում՝ ցույց գործության պարմական զարգացման ընդհանուր միջումը, որը նույնպես պեսք է հաշվի առնեն դնդեսական սուբյեկտներն իրենց պրակտիկ գործունեության ընթացքում:

Ընդհանրապես, դնդեսական հարաբերությունների և դրանց զարգացման օրենքների՝ դրան ամրողական դնդեսական համակարգի գիրական հետազոտությունը սույլ ճանաչողական նպագրակ չի հետապնդում: Ներազոդության խնդիրն ու հիմնական նպագրակը դնդեսական օրենքների միասնական բարդ համակարգի ներքին բովանդակության, դրա առանձին գործերի փոխազդեցության բնույթի ճանաչողության հիման վրա արդյունավեպ դնդեսական գործունեություն իրականացնելն է կամ, ինչպես ընդունված է ասել, մարդկանց կողմից

իրենց պրակտիկ գործունեության մեջ փնտեսական օրենքների օգբագործումը: Այդ խնդրի լուծումը պահանջում է բացահայտել նաև փնտեսական օրենքների գործողության մեխանիզմը և ցոյց դադար փնտեսական սուբյեկտների և ընդհանրապես մարդու վեղն ու դերը այդ մեխանիզմի մեջ:

Տնտեսական օրենքների օբյեկտիվությունը չի նշանակում, որ դրանք գոյություն ունեն մարդու փնտեսական գործունեությունից դուրս կամ այդ գործունեության հետ կողքի կողքի, ինչպես որ բնության օրենքներն են: Տնտեսական օրենքները մարդկանց միջև գոյություն ունեցող փնտեսական կապերի ու փոխադարձ կախվածության էական, կայուն և կրկնվող հավականիշների արդահայությունն են, որոնք ել ընկած են նրանց փնտեսական գործունեության հիմքում, այսինքն՝ չնայած այդ օրենքները կարող են իրականանալ միայն մարդկանց պրակտիկ գործունեության միջոցով, բայց իրենք են որոշում այդ գործունեության օբյեկտիվ պայմաններն ու ուղղվածությունը: Դա նշանակում է, որ փնտեսական օրենքների գործողությունն ու մարդկանց պրակտիկ փնտեսական գործունեությունը կազմում են մեկ միասնական ամբողջություն, գոյություն չունեն առանձին-առանձին, այլ միևնույն երևոյթի՝ միմյանց սերպաճած երկու կողմերն են: Եթե դրանցից առաջնները՝ փնտեսական օրենքները, իրենց բովանդակությամբ որոշում են փնտեսական զարգացման օբյեկտիվ պայմանները, ապա մարդկանց պրակտիկ գործունեությունը, որի միջոցով իրականանում են այդ օրենքները, երկակի բնույթ ունի՝ իրենից ներկայացնում է արդադրության օբյեկտիվ պայմանների և մարդկանց՝ որոշակիորեն սուբյեկտիվ պրակտիկ գործողությունների միասնություն:

Մարդկանց փնտեսական գործունեությունը, որն անմիջականորեն ուղղված է նրանց նպարակների իրականացմանը, միջնորդավորվում է նրանց կամքով և գիրակցությամբ, որը կարող է կենդ պարկերացում սպեհծել այդ գործունեության շարժադիրների և բովանդակության մասին, երբ թվում է, թե մարդն իր գործունեությունում, այդ թվում և փնտեսության ոլորտում, դեկավարվում է վերացական ցանկություններով: Այնինչ, իրականում մարդը, որպես կանոն, ոչ թե կյանքից կրթված, վերացական նպարակներ է դնում իր առջև, այլ հաշվի է նապում օբյեկտիվ իրականության հետ և այնպիսի խնդիրներ ու նպարակներ է դնում, որոնց լուծման և իրականացման համար գոյություն ունեն նրա կամքից ու գիրակցությունից անկախ օբյեկտիվ պայմաններ: Օրինակ, շուկայի սուբյեկտները՝ զնորդն ու վաճառողը, առք ու վաճառք կապարելիս չեն կարող հաշվի չնպել ապրանքների շուկայական գնի հետ, որը ձևավորվում է շուկայական փնտեսությանը հավուր օբյեկտիվ օրենքների (արժեքի, պահանջարկի, առաջարկի, մրցակցության) գործողության շնորհիվ: Բայց շուկայի սուբյեկտները իրենց գործունեությամբ նախ իրացնում են այդ օրենքները և, երկրորդ, նրանք առք ու վաճառքի գործընթացի պահիվ իրականացնողներ չեն, այլ իրենց կամքի ու գիրակցության շնորհիվ կարող են օգլվել շուկայական իրադրությունից: Տվյալ դեպքում շահում է այն գնորդը կամ վաճառողը, որը ոչ միայն լավագեղյակ է շուկայական իրադրությանը, այլև կարող է կանխափեսել շուկայական գների՝ գրնե առաջիկայում սպասվող փոփոխությունները: Այսպես էական նշանակություն ունի փնտեսական սուբյեկտների կողմից շուկայական հարաբերությունների և դրանք կարգավորող օրենքների գիրակցման ասդի-

ճանը: Քիչ կարևոր չեն նաև մարդկանց կամքը, վճռականությունը, հեփսողականությունը և այլն, այսինքն՝ զուգ սուբյեկտիվ, անձնական հագրկանիշները:

Տնտեսական կյանքում սուբյեկտիվ գործոնի դերն առավել ակնհայր է դառնում, եթե առանձին փնտեսական սուբյեկտների գործողություններից անցում կապարվի հասարակության մասշտաբներով փնտեսական օրենքների ճանաչմանն ու օգտագործմանը, որը հնարավորություն է տալիս ոչ միայն էականորեն բարձրացնելու հասարակական արդարության արդյունավետությունը, այլև արմագապես վերափոխելու մարդկանց կյանքի ու գործունեության պայմանները: Բայց դա ևս կարող է արդյունավետ լինել, եթե այդ հասարակական գործունեությունը հիմնված է փնտեսական զարգացման օրյեկտիվ օրենքների և դրանց համակարգի ճանաչման վրա, որը թույլ է տալիս, եղնելով փնտեսական զարգացման օրինաչափ միտումներից, գիտականորեն հիմնավորված հասարակական գործողություններ իրականացնել, բարեփոխումներ կապարել փնտեսավարման պրակտիկայում: Նաև առաջարկ դեպքում, եթե փնտեսության կառավարման մեջ պետքությունը փորձում է կամայական «բարեփոխումներ» իրականացնել, յենուով բարի մրադրությամբ, դրանք ոչ յեն նպաստում են արդարության արդյունավետության բարձրացմանը, այլ, որպես կանոն, հանգեցնում են փնտեսական կորուսպների:

Քանի որ փնտեսական օրենքներն իրացվում են մարդկանց փնտեսական գործունեության միջոցով, որը գիտակցված և նպագրակամղված գործողությունների ամբողջություն է, ուստի այդ օրենքների գործողության մեխանիզմը օրյեկտիվի և սուբյեկտիվի գործող համակարգ է, որին որոշիչը փնտեսական օրենքների բովանդակությունն է կամ գործունեության օրյեկտիվ պայմանները, որ արդացողվում են սուբյեկտների հակումների, ձգվումների ու նպագրակների մեջ, որոնք հակադարձ ազդեցություն ունեն այդ պայմանների վրա: Տնտեսության պարմական զարգացմանը զուգընթաց, սուբյեկտիվ գործոնի դերը մեծանում է, որն առաջին հերթին կապված է փնտեսական հարաբերությունների և օրենքների ճանաչողության մակարդակի բարձրացման հետ: Տնտեսական սուբյեկտների կամքով ու գիտակցությամբ որոշվող գործողությունների ընդհանրությունը կարող է դրսևորվել իրեն փնտեսական ընդհանուր հոգեբանության կամ հոգեբանական օրենքի արդարացման մեջ: Սակայն հոգեբանական օրենքը չի կարելի նույնացնել փնտեսական օրենքի հետ: Տնտեսական օրենքներն արդարացում են արդարության, բաշխման, փոխանակության և սպառման ոլորտի՝ օրյեկտիվություն ունեցող պայմանները, իսկ հոգեբանական օրենքները մարդկանց և նրանց խմբերի սուբյեկտիվ կողմնորոշման, հակումների, վարքագծի, ձգվումների ու որոշակի գործողության նպագրակների արդարացումն են, որոնք, սակայն, կանխորոշված են կյանքի օրյեկտիվ փնտեսական պայմաններով: Այսպես, 20-րդ դարի մեծագույն փնտեսագետներից Զոն Մեյնարդ Քեյնսը իր համբահայր «Զբաղվածության, փոլոսի և փողի ընդհանուր դեսություն» աշխագության մեջ հիմնավորելով սպառման և խնայողության ոլորտում մարդկանց հակածության, ձգվումների ու վարքագծի «հիմնական հոգեբանական օրենքի» գործողությունը՝ այն չի համարել «փնտեսական օրենք»: Ի լրումն դրա՝ Զ.Մ. Քեյնսը դաշտավայր հոգեբանական օրենքի բովանդակությունը բացագրում է մի շարք օրյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով: Ակնհայր

Է, որ օրյեկտիվ գործոններն են որոշում դժվարացնության և համապարփակման օրենքների ձևավորման ու գործողության պայմանները և ընկած են մարդկանց պրակտիկ գործունեության հիմքում: Սակայն դժվարացնության օրենքները դժվարացնության սուբյեկտիվների գիտակցության մեջ արդացողվում են ոչ թե անմիջականորեն, այլ նրանց պահանջմունքների, շահերի, դժվարացնության շահազգործածության և դժվարացնության խթանման միջոցով, որոնց ազդեցությամբ էլ ձևավորվում են մարդկանց հակումները, վարքագիծը, ձգումներն ու նպագակները:

2.4. ä² ð² ÜæØàôÜøÜºðE%àôÂÚàôÜÀ. , ð² Üò
ðºì²ì àðØ² Üºì ¼²ð¶²ðØ² Ü à² ÚØ² ÜÜºðÀ

Պահանջմունքը պնդեսազիփության արմադական կագեգորիխաներից է, ինչպես որ «արփադրությունն ընդհանրապես», գոյություն ունի հասարակության զարգացման բոլոր դարաշրջաններում, այսինքն՝ համընդիանուր բնույթ ունի: Չնայած մարդու պահանջմունքների առաջացումը հիմնված է նրա կենսաբանական հափկանիշների վրա, և այդ իմաստով պահանջմունքների մեջ առկա են բնական դարձեր, բայց հասարակական արփադրությունը ոչ միայն անընդհափ նոր պահանջմունքներ է ձևավորում, այլև վերափոխում է մարդուն բնորոշ պահանջմունքների բնույթը ու բավարարման պայմանները: Վյու պարճառով էլ պահանջմունքների ծագման և զարգացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը պեսը է հենվի արփադրության պայմանների վերլուծության վրա: Վրփադրությունը նյութական բարիք է սպեղծում սպառման համար, սպառումն իր հերթին առաջ է բերում պահանջմունք: Ենթևապես, պահանջմունքների բավարարումը կախված է արփադրության արդյունքներց, իսկ պահանջմունքներն իրենց հերթին հանդես են զայխս որպես արփադրական գործունեության ներքին դրդապարճառ: Պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտությունը մարդուն մղում է որոշակի արփադրական կամ դրնդեսական գործունեության, որի բնույթը ու ուղղվածությունը արփահայքում են այդ պահանջմունքների կառուցվածքն ու զարգացման ասդիճանը: Վրփադրությունը ձևավորում և առաջ է բերում նաև իրեն բնորոշ պահանջմունքներ, այսինքն՝ արփադրական պահանջմունքներ, որոնց բավարարումը կամ արփադրության իրականացումը մարդկանց անձնական պահանջմունքների բավարարման նախապայմանն է: Մարդիկ դրնդեսական գործունեության շնորհիկ անընդհափ վերսպեղծում և զարգացմում են արփադրական և անձնական պահանջմունքների բավարարման պայմանները:

Լայն իմաստով՝ պահանջմունքները կարեի է բնորոշել որպես շրջապատող իրականության նկադիմամբ անհափի և սոցիալական սուբյեկտի՝ մարդկանց որոշակի հասարակական խմբի, ամբողջ հասարակության կենսագործունեության պայմաններն արբահայփող հարաբերություն։ Քանի որ մարդու գործունեությունը բազմաբնույթ է, նրա պահանջմունքները նույնպես բազմազան են, որոնք դրսևորվում են այդ գործունեության և շրջապատող իրականության միջև անհրաժեշտ կապի ձևով, և որոնց զարգացման մակարդակը արբացոլում է

փվյալ հասարակության գոյության պայմանները: Արդադրությունը ոչ միայն նորանոր պահանջմունքներ է առաջ բերում, այլև սպեղծում է դրանց բավարարման միջոցները՝ արդադրության արդյունքները: Մարդկային հասարակության ծագման և ձևավորման շրջանում արդադրողական ուժերը չնշին են, ուստի այդպիսին են նաև պահանջմունքները: Ժամանակակից մարդու բազմազան պահանջմունքները արդադրության պարմական զարգացման արդյունք են: Եթե պահանջմունքների զարգացման ընդհանուր մակարդակը հասարակության մեջ որոշվում է արդադրողական ուժերի զարգացման ասդիճանով, ապա առանձին անհապների կամ մարդկանց սոցիալական փարբեր խմբերի պահանջմունքների ձևավորման ու բավարարման խնդրում վճռական նշանակություն ունեն սփիրապետող հասարակական հարաբերությունները, առաջին հերթին՝ արդադրության միջոցների սեփականության և դրան համապատասխան՝ արդյունքների բաշխման ձևը: Ակնհայտ է, օրինակ, որ միանգամայն փարբեր են արդադրության միջոցների սեփականագրիոց և վարձու աշխավողի պահանջմունքների թե՛ ձևավորման ու զարգացման և թե՛ բավարարման օբյեկտիվ պայմանները: Ճիշպ է, մարդկային մի շարք կենսական պահանջմունքների մեջ առկա են բնական փարբեր, սակայն կյանքի սոցիալ-վրեսական պայմանների ազդեցությամբ այդ բնականն էլ խորապես ձևափոխվում և հասարակական բովանդակություն է սպանում: Արդադրողական ուժերի զարգացմանը զուգընթաց ոչ միայն ընդլայնվում են մարդկանց պահանջմունքների շրջանակները, այլև դրանցում ասդիճանաբար նվազում է բնական և աճում կյանքի սոցիալ-վրեսական գործոնների դերը, որոնց ազդեցությամբ փոխվում են փարբեր պահանջմունքների հարաբերակցությունը, դրանց զարգացման ուղղությունը: Այդ եղանակով արդադրական հարաբերությունները իրենց կնիքն են դնում պահանջմունքների վրա, դրանց բովանդակության մեջ նպցնում իրենց յուրահապելությունը:

Հասարակության հարաբերությունները ոչ միայն պահանջմունքների ձևավորման ու զարգացման, այլև դրանց բավարարման օբյեկտիվ հիմքն են, քանի որ մարդը կարող է բավարարել իր այս կամ այն պահանջմունքը միայն այլ մարդկանց հետ ունեցած հարաբերությունների շնորհիվ և դրանց միջոցով: Դա է պարզապես, որ ամեն մի անհապ, անկախ իր կամքից և ցանկությունից, ներքնապես կապվում է այն հարաբերությունների հետ, որոնք անհրաժեշտ են նրա պահանջմունքների բավարարման ու զարգացման համար: Բայց առանձին անհապը ոչ միայն օբյեկտ է, որի վրա ներգործում են հասարակական հարաբերություններ, այլև նրա անհապական կենսագործունեությունը, որը նրա պահանջմունքները բավարարելու ուղղվածություն ունի, միաժամանակ այդ հարաբերությունների անմիջական հասպաման և զարգացման պրոցես է, անկախ այն բանից՝ գիտակցվում է դա, թե՛ ոչ: Իհարկե, այսպեսից չի կարելի եզրակացնել, որ մարդիկ հասարակական հարաբերությունները փոխվում ու զարգացնում են ինչ ուղղությամբ ցանկանան, այլ պես է ըմբռնել մարդկանց այրակարգիկ գործունեության և հասարակական հարաբերությունների միասնությունը, ընդունել, որ այդ հարաբերությունները չեն կարող գոյություն ունենալ մարդկանց գործունեությունից զարդ, և մարդիկ իրենց ամենօրյա գործողություններով հարստաց-

նում և զարգացնում են այդ հարաբերությունները՝ անկախ նրանց գիտակցության մեջ վերջինների արդացողման ասդիմանից և իրենց ցանկություններից:

Պահանջմունքներն օբյեկտիվ բնույթ ունեն, քանի որ ծագում և զարգանում են հասարակական կյանքի՝ օբյեկտիվորեն ձևավորված պայմանների ազդեցությամբ և մարդու նկազմամբ դրսնորվում են իբրև նրա կենսագործունեության և արդարին աշխարհի միջև անհրաժեշտ հարաբերություն: Պահանջմունքների բովանդակության մեջ հասարակական հարաբերությունների հետ միասին իրենց արդահայպությունն են գրնում նաև հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները՝ որոշելով այդ պահանջմունքների զարգացման ընդհանուր միջումները: Բայց մարդիկ, որպես կանոն, գիտակցում են իրենց պահանջմունքները և իրենց գործունեությամբ ձգբում են իրականացնել և զարգացնել այն հարաբերությունները, որոնք նպաստում են այդ պահանջմունքների բավարարմանը, իհարկե, հաշվի առնելով կյանքի օբյեկտիվ պայմաններն ու հնարավորությունները: Վյափեղ դրսնորվում է մարդու ակդիվ դերը հասարակական կյանքում, որն ամենից առաջ կախված է նրա կողմից սոցիալ-փնտեսական օբյեկտիվ պայմանների ըմբռնման ասդիմանից և այն գործողություններից, որ նա կարող է իրականացնել դրվագ պայմաններում: Մյուս կողմից, անհապների ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական յուրահապեկություններն իրենց իսկ հակումների, սովորությունների միջոցով հաղորդվում են նրանց պահանջմունքներին, կազմում դրանց առանձնահապուկ կողմը: Տվյալ ժողովրդի պահանջմունքների ձևավորման և կառուցվածքի վրա որոշակիորեն ազդում են նաև բնակլիմայական, ինչպես նաև պարմական զարգացման առանձնահապեկությունները: Բայց սրանք արդեն օբյեկտիվ պայմաններ են: Ինչ վերաբերում է առանձին անհապների՝ որպես սուբյեկտների յուրահապուկ գծերին, ինչպիսիք են՝ ճաշակը, հակումները, սովորությունները և այլն, ապա դրանք ևս ձևավորվում են որոշակի սոցիալական միջավայրում, որն, իբրև օբյեկտիվ իրականություն, էականորեն ազդում է դրանց վրա: Բացի դրանից, առանձին անհապների ինքնապիս հակումները կամ սովորությունները, որոնք արդահայպվում են նրանց պահանջմունքներով, ամենահին էլ չեն կարող զգալի ազդեցություն թողնել այդ պահանջմունքների բնույթի ու զարգացման ընդհանուր ուղղության վրա, այլ կարող են արդացոլվել մարդկաց՝ բնապարմական օբյեկտիվ պայմանների շնորհիվ ձևավորված պահանջմունքների դրսնորման և բավարարման ձևերում:

Գրականության մեջ պահանջմունքը հաճախ նույնացվում է կարիքի հետ՝ պահանջմունքը համարվում է ինչ-որ բանի կարիք, որն անհրաժեշտ է մարդու կենսագործունեության ապահովման համար: Նոյն հաջողությամբ կարելի է պնդել, որ կարիքը պահանջմունք է, որի բավարարումն ապահովում է մարդու գոյությունը, այսինքն՝ կենսական պահանջմունքը: Սովորաբար մարդկանց կարիքները դիմում են որպես նրանց այն կենսական պահանջմունքների ամբողջություն (իհմնականում՝ նյութական), որոնց բավարարումը մարդու գոյության հիմքն է: Ուստի, կարիքը չէ, որ բնութագրում է մարդուն որպես սոցիալական էակի՝ նրա կյանքի ու գործունեության անհրաժեշտ պայմանների գրեանկյունից, որոնք որոշվում են հասարակական արդարության զարգացման դրվագ մակարդակով: Մարդկանց կարիքների սահմանները ևս որոշվում են հասարա-

կական պայմաններով: Պարահական չէ, որ կարիքը միշտ առկա է այն սոցիալական խմբերում, որոնք իրենց եկամուգներով ի վիճակի չեն ապահովելու կենսական պահանջմունքների բավարարումը, իսկ մյուսները, որոնք, իրենց գրաւած հասարակական դիրքին համապարախան, մեծ բաժին ունեն հասարակական արդյունքի մեջ, կարող են նույնիսկ զաղափար չունենալ կարիքի մասին: Այս իմաստով՝ կարիքը քավարարված պահանջմունք է, որը բավարարման առարկաների բացակայության, պակասության հետևանք է: Մյուս կողմից էլ, եթք խոսում ենք մեր կարիքների բավարարման անհրաժեշտության մասին, սովորաբար նկատի ենք առնում կենսականորեն առաջնահերթ պահանջմունքների բավարարումը: Բայց մեր պահանջմունքների ամբողջությունը չի սահմանափակվում միայն դրանցով, այլ ընդգրկում է նաև այն պահանջմունքները, որոնք մարդու ինքնազարգացման իրման են, նրան բնութագրում են հասարակական կյանքում ունեցած ակտիվ դերի, նրա ֆիզիկական ու հոգևոր կարողությունների անընդհափ զարգացման գետանկյունից: Այսպիսով, պահանջմունքներն ավելի լայն իմաստ ունեն, արդահայտում են մարդկանց կենսագործունեության բոլոր կողմերը: Դա է պարճառը, որ յուրաքանչյուր անհափի զարգացման մակարդակը անխօնիորեն կապված է նրա պահանջմունքների շրջանակների և բավարարման պայմանների հետ:

2.5 ©ä ² ð² ÜæØàôÜøÜºðÆ ² ê² ï ² ð¶àôØÀ, í Üí ³ê² ï ² Ü ä ² ð² ÜæØàôÜøÜºðÆ ² ê ² æ ² í ² ð , ³ðÀ

Մարդկանց պահանջմունքների ձևավորման, զարգացման օրինաչափությունների և բավարարման պայմանների ուսումնասիրությամբ գրադարձում են մի շարք բնական և հասարակական գիրություններ, քանի որ պահանջմունքները վերաբերում են մարդու կյանքի ու գործունեության բոլոր ոլորդներին: Տնտեսագիրությունը պահանջմունքների ամբողջությունից առանձնացնում է տնտեսական պահանջմունքները՝ հիմք ընդունելով դրանց բավարարման համար ծառայող գործունեության արդյունքը կամ հենց այդ գործունեության գետանկը: Եթե պահանջմունքների ողջ համակցությունն արդացողում է մարդկանց կյանքի բոլոր կողմերը, ապա գնդեսական պահանջմունքները՝ նրանց կյանքի գնդեսական պայմանները:

Տնտեսագիրական գրականության մեջ կան գնդեսական պահանջմունքների բազմաթիվ սահմանումներ, ինչպես օրինակ՝ գնդեսական պահանջմունքները կեցության նյութական գոյության դրսևորման ձևն են, որոնք պայմանավորված են սոցիալ-գնդեսական զարգացման տիրապետող հարաբերություններով: Կամ՝ գնդեսական պահանջմունքները մարդկանց հարաբերությունների որոշակի օբյեկտիվ ձևեր են՝ կապված վերաբարության արդյունքների հնարավոր և անհրաժեշտ յուրացման հետ և այլն: Մեր կողմից գնդեսական պահանջմունքները բնորոշվում են որպես շրջապատող աշխարհի նկարմամբ սոցիալական սուրյեկտիվ այն հարաբերությունները, որոնք ապահովում են նրա կենսագործունեության գնդեսական պայմանները: Նասարակական զարգացման մեջ գնդեսական պայմանավորում է նաև գնդե-

սական պահանջմունքների առաջապար դերը պահանջմունքների մյուս լրեսակների ծևավորնան, կառուցվածքի և բավարարման պայմանների մեջ: Ոչ գնդեսական պահանջմունքների բազմազանությունը հանգում է երկու հիմնական խմբի հոգևոր և սոցիալական: Չնայած հոգևոր և սոցիալական պահանջմունքները կարող են և անմիջականորեն չբավարարվել արփադրության արդյունքներով, բայց, վերջին հաշվով, զարգանում են նյութական արփադրության հիմքի վրա, որը, սպեղծելով նորանոր սպառարժեքներ, շրջապատող աշխարհի մասին նոր պարկերացումներ ու նոր պահանջմունքներ է առաջ բերում:

Պահանջմունքը գնդեսական կարեգորիա է, գնդեսագիտական հետազոտության օբյեկտ այնքանով, որքանով որ արդահայրում է այն կրող մարդկանց գնդեսական դրությունը: Վյոպիսի մովեցումը թույլ է գովիս գնդեսական պահանջմունքներն ուսումնասիրել հասարակական արփադրության մեջ մարդկանց կամ սոցիալական դարբերի գրաված դիրքի միջոցով, որն արփացում է գովայի հասարակության մեջ դիրքապետող գնդեսական հարաբերությունների բովանդակությունը: Եթե արփադրության միջոցների սեփականության ձևը և դրա վրա հիմնված բուն արփադրական հարաբերությունները ընկած են սոցիալական սուբյեկտների գնդեսական պահանջմունքների հիմքում ամբողջությամբ վերցրած, ապա բաշխման հարաբերություններն անմիջականորեն որոշում են այդ պահանջմունքների ծավալն ու կառուցվածքը, իսկ փոխանակությունը նպասգում է դարբերակելու այդ պահանջմունքներն ըստ առանձին գեներական և սոցիալական սուբյեկտների՝ պայմաններ սպեղծելով արփադրական ու անձնական սպառնան համար:

«Տնդեսական պահանջմունքներ» հասկացությունը գրականության մեջ հաճախ նույնացվում է նյութական պահանջմունքների հետ, այնինչ պահանջմունքների այդ երկու գեներականների միջև առկա են որոշակի դարբերություններ: Նյութական պահանջմունքների բավարարման համար որպես օբյեկտներ կարող են ծառայել ոչ միայն հասարակական արփադրության արդյունքները, այլև բնության կողմից անմիջականորեն դրված առարկաներ, իսկ գնդեսական պահանջմունքները ծնվում և բավարարվում են ոչ թե ընդհանրապես արփաքին աշխարհի երևոյթներով, այլ դրանց այն մասով, որոնք հասարակական արփադրության արդյունքներ են: Բայց դրանով չեն սահմանափակվում գնդեսական պահանջմունքների շրջանակները: Տնդեսական կյանքին մարդկանց մասնակցությունը պետք է դիմու որպես նրանց առանձնահատուկ գնդեսական պահանջմունքի բավարարման միջոց: Նյութական բարիքների արփադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառնան ոլորդներում մարդկանց և սոցիալական դարբերի համար մի շարք պահանջմունքներ (օրինակ՝ վարկի, արփադրության կազմակերպման, ապրանքների իրացման և այլն) պետք է համարել ոչ թե նյութական, այլ զուտ գնդեսական պահանջմունքներ: Մարդկանց նյութական պահանջմունքները, որպես նրանց ֆիզիկական գոյության անհրաժեշտություն, բոլոր գեներակի պահանջմունքների բնական հիմքն են: Տնդեսական պահանջմունքները նույնպես ծնվել են նյութական պահանջմունքների զարգացման հետ կապված: Դժվար է պարկերացնել, որ մարդկային հասարակության ձևավորման վաղ շրջանում, երբ մարդիկ գոյությունը պահպանում էին առավելապես բնության կողմից անմիջականորեն դրված բարիքներով, նրանք կարող էին

գնդեսական որևէ պահանջմունք կամ ընդհանրապես գնդեսություն ունենալ, այնինչ նյութական պահանջմունքները, անկախ դրանց գիտակցման ասդիմանից, որպես գործունեության ներքին դրդապարճառ, նրանց մղում էին համապատասխան գործողությունների: Արդարողական ուժերի զարգացման որոշակի ասդիմանում միայն կարող է խոսք լինել մարդկանց կողմից գնդեսական գործունեություն իրականացնելու մասին: Հասարակության գնդեսական զարգացմանը զուգընթաց, մարդկանց ավելի ու ավելի շատ նյութական պահանջմունքները բավարարվում են արդարության արդյունքներով: Դրանով իսկ նյութական պահանջմունքներին հաղորդվում է հասարակական և ամենից առաջ՝ գնդեսական բովանդակություն, բայց դա չի նշանակում, որ նյութական պահանջմունքները վերանում են, այլ դրանք ընդունում են գնդեսական պահանջմունքների ձև: Արդարողական ուժերի զարգացման ժամանակակից փուլում մարդկանց նյութական պահանջմունքները գերազանցապես բավարարվում են արդարության կողմից սպեհծվող նյութական բարիքներով, ուստի այդ գեսակեցից, դրանք կարելի է դիմել որպես գնդեսական պահանջմունքներ, ավելի ճիշգ՝ դրանց բաղկացուցիչ մաս, քանի որ գնդեսական պահանջմունքներն ավելի լայն իմաստ ունեն:

Ըստ Կ. Մարքսի, մարդկանց պահանջմունքները ծնող գործոնների գեսանկյունից, պեսք է գարբերել բնական և պարմականորեն զարգացած պահանջմունքներ: Բնական են համարվում հագուաքի, սննդի, բնակարանի և նման այլ պահանջմունքները, որոնք ֆիզիոլոգիական հիմք ունեն և գոյություն ունեն հասարակության զարգացման ցանկացած դարաշրջանում: Դրանց կողքին կան և պահանջմունքներ, որոնք առաջ են եկել որպես հասարակության պարմական զարգացման հետևանք, օրինակ՝ գրանսպորտի, կրթության, երաժշգույթյան և այլն: Սակայն պահանջմունքների այդպիսի դասակարգումը պայմանական է, որովհետև մի կողմից՝ բնական պահանջմունքները, արդարողական ուժերի զարգացմանը զուգընթաց, ասդիմանաբար ավելի ու ավելի են կախման մեջ ընկնում արդարությունից և ընդունում պարմականորեն զարգացած պահանջմունքների գծեր, իսկ մյուս կողմից՝ պարմական զարգացմամբ ծագած պահանջմունքներն այնքան են արմագարվում մարդկանց կենսագործունեության մեջ, որ դրսևորվում են իրեն գրված ժամանակի համար բնական անհրաժեշտություն, առանց որոնց արդարությունը չի կարող զարգանալ: Իր հերթին, հասարակական արդարությունը ոչ միայն պայմաններ է սպեհծում այդ պահանջմունքների բավարարման համար, այլև որոշում է դրանց կառուցվածքն ու զարգացման ուղղությունը: Այս իմաստով կարելի է ասել, որ թե՛ բնական և թե՛ պարմական զարգացմամբ առաջ եկած պահանջմունքները հասարակական զարգացման արդյունք են:

Հասարակության սոցիալական կառուցվածքի գեսանկյունից պեսք է գարբերել անձնական, սոցիալական գարբեր խմբերի և հասարակության պահանջմունքները:

Անձնական պահանջմունքները արդարայգում են առանձին անհապի կենսագործունեության պայմանների անհրաժեշտությունը: Դրանք դրսևորվում են որպես մարդու գործունեության ներքին դրդապարճառ, որն ուղղված է նրա կյանքի ու ինքնազարգացման պայմանների ապահովմանը: Որպես գնդեսա-

կան կապեգորիա, անձնական պահանջմունքները դրսեորվում են արփադրության միջոցները և արդյունքները յուրացնելու, ինչպես նաև արփադրության պրոցեսին անձնական մասնակցության անհրաժեշտության ձևով, որոնց ձևավորումը, զարգացումն ու բավարարման պայմանները օբյեկտիվորեն թելադրված են սեփականության և դրանից բխող բաշխման հարաբերություններով:

Անձնական պահանջմունքների կառուցվածքում առաջնայինը նյութական պահանջմունքներն են, առանց որոնց բավարարման խոսք լինել չի կարող մարդու այլ պահանջմունքների մասին, քանի որ դրանք նրա ֆիզիկական գոյության հիմքն են (ինչպես օրինակ՝ մննի, հագուստի, բնակարանի և այլն): Այդ պահանջմունքների հետ միասին, մարդն ունի նաև ֆիզիոլոգիական որոշակի պահանջմունքներ (օրինակ՝ քնելու, շարժվելու, հանգստանալու և այլն): Չնայած մարդու այդ բնական պահանջմունքները միշտ գոյություն ունեն, բայց արփադրության բնույթը, սոցիալական կարգն ու դրանից բխող կյանքի կոնկրետ պայմանները իրենց ազդեցությունն են թողնում այդ պահանջմունքների զարգացման, կառուցվածքի և բավարարման պայմանների վրա:

Մարդու հոգեկան պահանջմունքները կապված են նրա գործունեության բոլոր այն կողմերի հետ, որոնք արփահայքում են նրա ներքին, հոգեկան վիճակը: Դոգեկան պահանջմունքները նույնպես բազմազան են և կարող են բավարարվել ինչպես մշակույթի արժեքներով (օրինակ՝ գեղանկարները, ճարպարապեկական հուշարձանները և այլն), այնպես էլ մշակութային կապարողական գործունեությամբ և բնույթյան առարկաներով:

Սոցիալական պահանջմունքները ծնավորվում են՝ կապված մարդու՝ որպես հասարակության անդամի գործունեության հետ: Նրանց մեջ մտնում են թե՛ քաղաքական, թե՛ մարդու ինքնադրսներման և նրա իրավունքների պաշտպանման պահանջմունքները: Սոցիալական պահանջմունքների բավարարման պայմաններն ու հնարավորություններն ամբողջովին որոշվում են դվյալ հասարակության վերնաշենքային հարաբերությունների բովանդակությամբ, որն արփահայքում է հասարակության զարգացման ընդհանուր մակարդակը:

Մարդկանց սոցիալական խմբերի՝ արփադրական կողեկիվիվների, արփադրության միևնույն ճյուղում աշխատողների կամ այլ բնույթի համագեղ գործունեությամբ զբաղվողների խմբային պահանջմունքները ծնավորվում ու զարգանում են որպես անհապական պահանջմունքների ընդհանրություն, որն արդյունք է նրանց կյանքի ու գործունեության՝ օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող ընդհանուր պայմանների: Առանձին սոցիալական խմբերի պահանջմունքների զարգացման ասդիճանն ու բավարարման պայմանները թելադրված են հասարակության մեջ նրանց զբաղեցրած դիրքով, որի հիմքը արփադրության միջոցների նկարմամբ վերաբերմունքն է կամ սեփականության ձևը: Խմբային պահանջմունքները, որոնք արփահայքում են հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, դրսեորվում են ինչպես արփադրության, այնպես էլ հոգևոր ու սոցիալական որորդներում:

Հասարակական պահանջմունքները մարդկանց անհապական պահանջմունքների ընդհանրության դրսեորման բարձրագույն ձևն են, որոնք բխում են դվյալ հասարակության գոյության և զարգացման ընդհանուր պայմաններից:

Այդ պահանջմունքները, ձևավորվելով իրու հասարակության մեջ գոյություն ունեցող անհափական ու խմբային պահանջմունքների ընդհանուր գծերի ամբողջություն, որոշակի ինքնուրույնություն են արանում և դրսեորվում հասարակության գոյության ու զարգացման ընդհանուր պայմանների ապահովման անհրաժեշտության ձևով: Դրանով իսկ հասարակական պահանջմունքների բարձրարումը դառնում է նաև անհափական ու խմբային պահանջմունքների զարգացման և բավարարման հիմքը և այդ իմաստով էլ առաջարկար դեր ունի պահանջմունքների համակարգում:

Հասարակական պահանջմունքներն առկա են ինչպես արդադրության, այնպես էլ հոգևոր և սոցիալական ոլորփներում: Բայց արդադրական պահանջմունքները վճռորոշ դեր են խաղում, քանի որ ուղղված են նյութական արդադրության զարգացմանը, որը պայմաններ է սպեկուլում բռնոր ոլորփների կենսունակության համար: Արդադրական պահանջմունքներն արդադրության զարգացման ներքին դրդապարճառ են, և քանի որ դրանք հաճախ առաջ են անցնում արդադրության ձեռք բերված մակարդակից, որոշակիորեն կողմնորոշում են արդադրության զարգացումը: Մի կողմից արդադրությունն ինքն է առաջ մղում իր պահանջմունքները, իսկ մյուս կողմից՝ այդ արդադրական պահանջմունքների վրա ներգրածում են մարդկանց անձնական նյութական պահանջմունքներն իրենց կարուցվածքով ու զարգացման միջումներով: Ճիշտ է, արդադրությունն է հասարակության մեջ գոյություն ունեցող բռնոր պահանջմունքների ծագման ու զարգացման հիմքը, բայց վերջիններն արդադրության զարգացման և կողմնորոշման հարցում խթանիչ դեր են կարուում այնքանով, որքանով որ կարող են իրենց զարգացման մեջ առաջ անցնել արդադրությունից, որն էլ դրսևորվում է իրեն արդադրության ու սպառման միջև գոյություն ունեցող դիպեկտիկական հակասություն:

2.6. ä² Đ² ÜæØàôÜøÜ°đÆ' 2 ì² đ² đØ² Ü 1 Üî °ê² Ī² Ü
ĐAEØÜ² EÜ, ÄđÀ. ä² Đ² ÜæØàôÜøÜ°đÆ' 2 đòđ² đØ² Ü
úđ°ÜøÀ

Ինչպես արդեն ասվել է, մարդկանց պահանջմունքների թե՛ ձևավորումն ու զարգացումը և թե՛ բավարարման պայմանները որոշվում են արդարողական ուժերի մակարդակով և հասարակական հարաբերությունների բնույթով։ Դա թույլ է տալիս պնդելու, որ պահանջմունքները և դրանց բավարարման ասդիմանը որոշվում են հասարակական արդարության պայմաններով, ուստի դրանք պեսքը է չափել հասարակական չափանիշով։ Եթե մարդկանց պահանջմունքները հասարակական բնույթ ունեն, ապա դրանք հարաբերական են, որն արդահայպվում է առանձին անհավաների ու տարրեր սոցիալական խմբերի պահանջմունքների բավարարման ասդիմանի չափակցման մեջ։ Այսպես արդեն մեծ նշանակություն ունի ոչ այնքան նյութական բարիքների քանակությունը, որ մենք սպառում ենք, այլ այդ պահանջմունքների բավարարման ասդիմանի հարաբերակցությունը հասարակության մեջ արդեն ձևավորված միջին նորմաներին։ Իհարկե, արդարողական ուժերի զարգացմանը պայմանավորված պա-

հանջմունքների աճի հետ միասին հասարակության բոլոր խավերի բավարարվող պահանջմունքներն ավելանում են, բայց դրա հետ մեկտեղ, կախված հասարակության սոցիալական կառուցվածքից, առանձին անհագությունների և մարդկանց խմբերի վայելքների (փաստացի բավարարվող նոր պահանջմունքների) աճը կարող է խիստ անհավասարաշահ լինել: Ենքևապես յուրաքանչյուրն իր պահանջմունքների բավարարման մակարդակի մասին զաղափար է կազմում՝ նոյնպես եղներվ հասարակական պայմաններից: Մարդը միշտ է ձգվում է բավարարել նորանոր պահանջմունքներ, որոնք ծնվում և ծնավորվում են արդադրողական ուժերի զարգացման արդյունքում, բայց ոչ բոլոր կարող են բավարարել այդ պահանջմունքները՝ կախված հասարակության մեջ իրենց գրաված դիրքից, որը որոշվում է տիրապեսող արդադրական հարաբերությունների բնույթով:

Երբ պահանջմունքն առաջանում է սոսկ սպառման առարկան ընկալելու, նրա օգբակար հագլանիշները յուրացնելու, օգբագործելու հիման վրա, ապա այդպիսի պահանջմունքն ընդունված է համարել բացարձակ: Բայց արդաքին առարկաները կամ սպառողական արժեքները կարող են սրեղծվել միայն արդադրության շնորհիվ: Բացարձակ պահանջմունքները չեն արդահայրում դրվագայի հասարակության զարգացման սոցիալ-գնդեսական յուրահագրկությունը, դրանք գոյություն ունեն ընդհանրապես, որոնցից եղներվ՝ մարդն իր կյանքի փորձով և գիտակցորեն առանձնացնում է այն պահանջմունքները, որոնց բավարարումը կարող է ապահովել նրա՝ պայմանականորեն ծնավորված ապրելակերպը և պայքարում է դրանց բավարարման համար: Այս դեպքում, անկախ իր կամքից, մարդին առնչվում է այն օբյեկտիվ պայմանների հետ, որոնցում ապրում և գործում է, և որոնց հիմքում գնդեսական հարաբերություններն են: Բացարձակ պահանջմունքներից, որոնք որոշակիորեն վերացական են, անցումը իրական պահանջմունքների դրեղի է ունենում վիրապեսող արդադրական, գնդեսական հարաբերությունների ազդեցությամբ: Կյանքի գնդեսական պայմանները մարդկաց և սոցիալական խմբերին կողմնորոշում են պայքարելու այն պահանջմունքների բավարարման համար, որոնք իրական են, այսինքն՝ դրանց բավարարման օբյեկտիվ հիմքերն առկա են: Սակայն հասարակության մեջ գոյություն ունեցող իրական պահանջմունքները չեն կարող ամբողջությամբ բավարարվել և վերածվել փաստացի բավարարվող կամ վճարունակ պահանջմունքների, որոնց ծնավորման և բավարարման վրա ընդհանուր գնդեսական պայմանների հետ միասին ազդում են նաև մարդկանց և նրանց խմբերի կյանքի ու գործունեության առանձնահատուկ պայմանները: Բացի դրանից, իրական պահանջմունքներում միշտ էլ առկա են առաջանցիկ գործեր, այսինքն՝ այնպիսի պահանջմունքներ, որոնք ծնվել են կյանքի օբյեկտիվ պայմաններից, բայց առանձին անհագություններ և սոցիալական խմբեր դրանք բավարարելու հնարավորություններ չունեն:

Անհրաժեշտ է նշել, որ գնդեսագիտական հետազոտության գեսանկյունից առավել բովանդակալից է պահանջմունքների առաջնահերթության հիմնավորումը՝ կախված դրանց բավարարման գնդեսական պայմաններից: Մարդը նախ բավարարում է կենսականորեն առաջնահերթ այն պահանջմունքները, որոնք ոչ միայն իրական են (թելադրված են հասարակական արդադրության զարգացման դրվագայի մակարդակով), այլև իրականության վերածվող, այսինքն՝

վճարունակ պահանջմունքներ են, այսուհետև՝ այն պահանջմունքները, որոնք իրական են հասարակական արդարության զարգացման դպրոցում և որոնց իրական լինելը որոշվում է հասարակական չափանիշներով և, վերջապես, այն պահանջմունքները, որոնք նոր են ձևավորվել և դեռևս հասարակության մասշտաբներով իրական պահանջմունքների չեն վերածվել:

Պահանջմունքները բավարարվում են սպառման միջոցով, որն իր հերթին կախված է արդարությունից, որը սպեղծում է սպառման առարկան ու որոշում սպառման եղանակը: Բայց սպառումն է հակադարձ ազդեցություն ունի արդարության վրա, հանդես է գալիս իրեն արդարության զարգացման ներքին դրդապարճառ և պայմանավորում նյութական բարիքների ու կյանքի պայմանների մշգական վերաբարդությունը: Դա նշանակում է, որ վերաբարդություն են ոչ միայն նյութական բարիքները, այլև պահանջմունքները: Պահանջմունքների վերաբարդության առանձնահագիտությունն այն է, որ վերաբարդության փարբեր փուլերում պահանջմունքներն ինչ-որ չափով առաջ են անցնում՝ խթանելով և արագացնելով այդ փուլերի ընթացքը: Սպառումն, իրեն վերաբարդության վերջին փուլ, պահանջմունքների նկարմամբ եկակեւություն է, քանի որ անմիջականորեն ապահովում է նախկինում ձևավորված պահանջմունքների կրկնությունն ու նոր պահանջմունքների առաջացումը: Պահանջմունքների վերաբարդությունը, ինչպես փեսնում ենք, ընթանում է դրանցում անընդհատ կապարկող քանակական և որակական փոփոխություններով, որը ոչ միայն ավելի բարձր կարգի պահանջմունքներ է ծնում, այլև դրանց բավարարման նոր ձևեր է առաջ բերում: Այդ գործընթացին բնորոշ է անցումը պահանջմունքների մեկ համակարգից մյուսին, դարձրական պահանջմունքների բավարարման փուլից դեպի ավելի բարձրակարգ պահանջմունքների բավարարումը: Պահանջմունքների շարժունակությունը, որը ծնվում է արդարությունից, գոյություն ունեցող պահանջմունքների մշգական զարգացման ու ընդլայնման և նոր պահանջմունքների երևան գալու գործընթացը, որը պայմանավորում է սպառման բնույթը և կողմնորոշում արդարությունը, արդարայդվում են պահանջմունքների աճի կամ բարձրակարգ զարգացման օրենքի բովանդակության մեջ: Պահանջմունքների աճի օրենքն արդարության, պահանջմունքների և սպառման միջև գոյություն ունեցող պարզաւոհելի անքային կապի դրսւումն է: Եթե հաշվի առնենք, որ պահանջմունքները չեն սահմանափակվում անձնական սպառման առարկաների նկարմամբ պահանջմունքներով, այլ ընդգրկում են նաև արդարական պահանջմունքները, որ սպառումն է, իր հերթին, ոչ միայն անձնական, այլև արդարական սպառում է, ապա ավելի պարզ կդառնա, որ պահանջմունքների ձևավորումն ու զարգացումը ընթանում են արդարության և սպառման միասնության պայմաններում:

Ենելով վերոհիշյալ դաստիարակություններից՝ պահանջմունքների աճի կամ բարձրակարգ զարգացման օրենքը կարելի է բնորոշել որպես գոյություն ունեցող և նոր ծնվող անձնական և արդարական պահանջմունքների անընդհատ զարգացման և, դրա հետ կապված, սպառման բնույթի, քանակական ու որակական փոփոխությունների օբյեկտիվ անհրաժեշտություն՝ արդարության պայմանների ազդեցությամբ:

Պահանջմունքների ամի օրենքը արդարայցում է արդարության և սպառման միջև գոյություն ունեցող պարճառահերթիւններին կապերն ու հակասությունները և գոյություն ունի հասարակական զարգացման բոլոր դարաշրջաններում, ուստի համընդիանութ օրենք է: Արդարության և սպառման միջև մշխապես առկա հակասությունների լուծումը նպաստում է մարդկանց պահանջմունքների բավարարման մակարդակի բարձրացմանը:

Պահանջմունքներն, անընդհափ ծնվելով արդարությունից, դառնում են բոլորի կողմից ընդունելի, ստվրական, ապա առաջ անցնում արդարությունից՝, նրան հաղորդելով նոր խթաններ: Արդյունքում՝ որոշակի փուլում ձեռք է բերվում արդարության զարգացման ավելի բարձր ասփիճան, որը հնարավորություն է փայլիս բավարարելու նոր պահանջմունքներ: Արդարության զարգացման բարձր ասփիճանը իր հերթին առաջ է անցնում նախկինում ծևավորված պահանջմունքներից, որոնց բավարարման համար ծառայող առարկաների արդարությունը կրծագվում է, բայց ծնվում են նոր պահանջմունքներ և այսպես շարունակ: Արդարության զարգացման պրոցեսում զարգանում և կարարելագործվում են ոչ միայն արդարության միջոցները, այլև աշխատողները, որոնց պահանջմունքների բավարարմանն էլ ուղղված են սպեցիալիստ արդյունքները: Նոր պահանջմունքների ծնունդը և արդեն ծևավորված պահանջմունքների ընդլայնումը արդարության հերթագա զարգացման կարևորագույն գործոն են:

2.7. **P2** Do ðÆ3/àôÂÚàôÜÀ oì ÜàôÚÂÀ

Հասարակական գրքեսական պրակտիկայում յուրաքանչյուր անհավ, կոլեկտիվ, դասակարգ, մի խոսքով՝ ամեն մի սոցիալական սուբյեկտ, իրազործում է իր նպագրակաները՝ ելնելով պարմականորեն զարգացած իր պահանջմունքներից: Սակայն պահանջմունքները չեն, որ անմիջականորեն ձևավորում են սոցիալական սուբյեկտների նպագրակն ու գործունեությունը: Վյդ պահանջմունքների զարգացման ու բավարարման հիմքում ընկած հասարակական հարաբերությունները մարդկանց պրակտիկ գործունեության մեջ դրսնորվում են որպես շահեր, իսկ վերջիններիս ազդեցությամբ առաջ են գալիս մարդկանց գործունեությունը կողմնորոշող նպագրակները: Չնայած պահանջմունքների բավարարությանը չի դադարում մարդկանց գործունեության խնդիրը լինելուց, այնուամենայնիվ, սխալ կլիներ պահանջմունքներից մեխանիկորեն բխեցնել մարդկանց նպագրակները: Դրա վկայությունն են թեկուզ այն բազմաթիվ փասթերը, երբ մարդիկ այնպիսի նպագրակներ են դնում իրենց առջև, որոնք ոչ միայն անմիջականորեն չեն պայմանավորված նրանց պահանջմունքներով, այլև չեն համապարախանում դրանց և երբեմն էլ մարդկային զոհեր են պահանջում: Գրականության մեջ, սակայն, որպես կանոն, շահերի էռությունը հանգեցվում է պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտությանը: Ճիշտ է, շահերի հիմքում ընկած են մարդկանց պահանջմունքները, որոնք որոշակի ուղղություն են հաղորդում այդ շահերին, իսկ վերջիններիս հասնելու նպագրակով իրականացված գործունեությունը միաժամանակ պահանջմունքների բավարարման գործընթաց է, բայց հասարակական զարգացման մեջ մարդկանց շահերի ֆունկցիոնալ դերը

չի սահմանափակվում դրանով: Պետք է նկափի ունենալ, որ մարդն իր շահերն իրականացնելիս կամ նպարակներն իրազործելիս միշտ «կանխազգում է» կյանքի օբյեկտիվ պայմանները, որոնց հետ սրբազնած է հաշվի նստել և միշտ իր առջև այնպիսի խնդիրներ է դնում, որոնք ի վիճակի է լուծել, քանի որ խնդիրը ծագում է այն ժամանակ, երբ դրա լուծման նյութական պայմաններն առկա են:

Հասարակական կյանքի այդ օբյեկտիվ պայմաններն իրենց արդահայքությունն են զբնում հասարակության զարգացման օրինաչափություններում: Պահանջմունքները նույնպես հասարակության զարգացման օբյեկտիվ ընթացքի արդյունք են, և օբյեկտիվ օրինաչափությունն իր հետքեցի է վանում պահանջմունքները, ուստի վերջինները չեն կարող լիիվ արդացողել հասարակական առաջընթացն իր ամրողության մեջ: Մյուս կողմից էլ, հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրենքները, որոնք ընկած են պահանջմունքների գարգացման հիմքում, արդահայքում են գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերությունների ոչ բոլոր կողմերը, այլ դրանց էական, պարզառահետքնանքային կապերը շարժման ու զարգացման մեջ: Եթե մարդու գործունեությունը մեխանիկորեն կանխորոշվեր այդ օբյեկտիվ օրենքների գործողությամբ, ապա նա կվերածվեր դրանց իրականացման կույր գործիքի: Վյագեղ արդեն մեծ նշանակություն ունի մարդկանց կողմից օբյեկտիվ իրականության ճանաչման ասփիճանը:

Վյագիառվ, մարդկանց գործունեությունը հիմնվում է հասարակական հարաբերությունների, պահանջմունքների և հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրենքների գործողության վրա: Եվ քանի որ այն ամենը, ինչի համար մարդու գործում և պայքարում է, կապված է նրա շահերի հետ, ուստի մարդկանց շահերը ներքնապես կապված են ինչպես հասարակական հարաբերությունների ու պահանջմունքների, այնպես էլ հասարակության զարգացման օրենքների հետ: Եթե նկափի ունենանք, որ պահանջմունքներն իրենց զիխավոր գծերով պայմանավորված են հասարակական հարաբերություններով, իսկ հասարակության զարգացման օրենքներն արդահայքում են այդ հարաբերությունների էական կողմերի կապերը, այսինքն, եթե վերացարկմամբ ընդունենք, որ հասարակական հարաբերություններն արդացողում են թե՛ պահանջմունքները և թե՛ հասարակության զարգացման օրենքները, ապա մարդկանց շահերը կարելի է ընդհանուր ձևով բնորոշել որպես հասարակական հարաբերությունների անմիջական դրսերում նրանց պրակտիկ գործունեության մեջ: Բայց քանի որ պահանջմունքներն ու հասարակության զարգացման օրենքները չեն նույնանում հասարակական հարաբերությունների հետ և որոշակի հարաբերական ինքնուրույնություն ունեն, ուստի շահերի բովանդակությունն ավելի լրիվ կարդացողվի, եթե ցույց տրվի դրանց ուղղվածությունը պահանջմունքների բավարարմանը և կապը հասարակության զարգացման օրենքների հետ:

Ընդհանրացնելով շահերի այդ էական կողմերը, դրանք կարելի է բնորոշել որպես հասարակական հարաբերությունների անմիջական դրսերում մարդկանց գործունեության մեջ, որոնք ուղղված են նրանց պահանջմունքների բավարարմանը և, արդացողելով գիտակցության մեջ, նրանց մղում են իրականացնելու հասարակության զարգացման այս կամ այն օբյեկտիվ հնարավորությունը: Ինչպես գիտենում ենք, պահանջմունքներն ու հասարակության զարգաց-

ման օրենքները մարդկանց գործունեության մեջ փարբեր դեր են խաղում: Պահանջմունքները ցույց են փալիս այդ գործունեության ուղղությունը, իսկ օրենքները՝ գործունեության պայմաններն ու շրջանակները: Եթե շահերի էությունը հանգեցվում է սուկ մարդկանց պահանջմունքների բավարարությունից դուրս է թողնվում մարդու ակրիվ դերը հասարակական առաջընթացի մեջ, նեղացվում են նրա գործունեության շրջանակները: Նասարակական հարաբերությունների զարգացման, պատմության կերպնան մեջ մարդու ակրիվ դերը սերպորեն կապված է հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրենքների ճանաչման և օգլագործման հետ, որոնց վրա հենվում են նրանց շահերը, հենվուապես՝ նպագակներն ու գործունեությունը: Ենելով իրենց պահանջմունքներից և նպագակների հիմքում դնելով հասարակական զարգացման այս կամ այն օբյեկտիվ միտումը՝ մարդիկ իրենց գործունեությամբ զարգացնում են այդ հարաբերությունները և ակրիվ դեր են խաղում պատմության մեջ:

Շահերի էությունը հնարավոր չէ բացահայտել, ցույց փալ դրանց փեղը մարդկանց կյանքում, եթե հասարակական հարաբերությունները քննարկվում են մարդու կենսագործունեությունից անջապ, միակողմանիորեն՝ հերազդության շրջանակներից դուրս թողնելով կենդանի, գործող անհապներին: Վյափիսի միակողմանի, սահմանափակ մոփեցումն ի վերջո հանգեցնում է հասարակական հարաբերությունների հակադրմանը մարդկանց անհապական կյանքին: Վյնինց, հասարակական հարաբերությունների զարգացումը և մարդկանց պրակտիկ գործունեությունը հասարակական առաջընթացն ապահովող միասնական երևոյթ են, ուստի և մարդկանց գործունեության անմիջական շարժառիթները՝ նրանց շահերը, կարող են նաև ծառայել որպես հասարակական հարաբերությունների հետպարության ելակեր: Չանի որ շահերը հասարակական հարաբերությունների անմիջական դրսւորումն են, դրանց բովանդակության, կառուցվածքի և հակասությունների վերլուծությունը կարող է նպաստել հասարակական հարաբերությունների էության և բնույթի պարզաբանմանը: Ընդհանրապես, իրենց հասարակական փնտեսական պրակտիկայում մարդիկ ամենից առաջ գաղափար են կազմում այն երևոյթների մասին, որոնք անմիջական կապ ունեն նրանց ամենօրյա գործունեության հետ, իսկ շահերը, ի փարբերություն հասարակական հարաբերությունների կամ օրենքների, ավելի անմիջականորեն են արբացորում մարդկանց կյանքը և ավելի մաքչելի են նրանց գիտակցությանը:

Գրականության մեջ միշտ էլ ընդունվում է, որ հասարակական հարաբերությունները ներգործում են մարդկանց վրա, որոշում նրանց գործունեության բովանդակությունը, սակայն հաճախ այդ հարաբերությունները քննարկվում են որպես մարդկանց գործունեությունից զապ, նրանց հետ կողըկողըի գոյություն ունեցող և նրանց վրա ազդող արտաքին պայմանների ամբողջություն: Անհրաժեշտ է, մարդկանց վրա հասարակական հարաբերությունների ազդեցությունն ընդունելուց բացի, նկատել նաև, որ, մյուս կողմից, մարդկային գործունեությունը այդ հարաբերությունների հասարակման և զարգացման գործընթաց է: Տեսլապես, շահերն են, որպես այդ հարաբերությունների դրսւորում, մարդկանց գործունեության շնորհիվ դրանց հետ միասին անընդհապ զարգանում ու փո-

փոխվում են: Սա ամենսին չի նշանակում, թե շահերը մարդկանց կամքի ու գիտակցության արդյունք են, թե մարդիկ կարող են դրանք զարգացնել ու փոփոխել ինչ ուղղությամբ որ ցանկանան: Ինչպես որ հասարակական հարաբերությունները մարդկանց գործունեության միջոցով զարգանում ու փոփոխվում են այն ընդհանուր ուղղությամբ, որը թեևադրված է հասարակության զարգացման օբյեկտիվ ընթացքով, այնպես էլ մարդկանց շահերը կարող են փոփոխվել և զարգանալ հասարակական արդարության օբյեկտիվ շրջանակներում: Մարդկանց շահերը, ինչպես և պահանջմունքները, օբյեկտիվ բնույթ ունեցող երևույթ են, քանի որ զարգացման ընթացքում դրանք ենթարկվում են օբյեկտիվ օրենքներին, չնայած փոփոխվում և զարգանում են մարդկանց գործունեության միջոցով, բայց գոյություն ունեն և զարգանում են նրանց գիտակցությունից անկախ, մարդիկ կարող են չփառակցել իրենց շահերը կամ սիալ ըմբռնել դրանք: Գրականության մեջ կարելի է հանդիպել շահերի օբյեկտիվ բնույթը լրիվ կամ մասնակիորեն ժիպող գլուխելուների, ըստ որոնց շահերը մարդկանց գիտակցության ու կամքի դրսուրումն են կամ օբյեկտիվի ու սուբյեկտիվի միասնություն: Մարդկանց շահերին սուբյեկտիվ գծեր վերագրելն ամենից առաջ պայմանավորված է նրանով, որ հաճախ շահերի բովանդակությունը նույնացվում է դրանց իրացման պրոցեսի հետի, որն ընթանում է որպես սուբյեկտիվ գիտակցական գործունեություն, որով նա իրականացնում է իր նպարակները: Բայց եթք ձևավորվել են սուբյեկտիվ նպարակները, այս կամ այն գործողություն կապարելու ձգումը, ապա շահն արդեն կապարել է մարդու գործունեության շարժառիթ լինու իր գործառույթը և այդ գործունեության բուն պրոցեսի նկարմամբ միջնորդվել նրա նպարակներով, իսկ շահերի գիտակցումը դրանք կրող սուբյեկտների կողմից իրականում ժամանակի ինչ-որ հարվածով առանձնանում է դրանց ծագումից:

Մարդկանց նպարակների ձևավորման մեջ, իհարկե, բացի շահերից, ակտիվ մասնակցություն ունի նաև գիտակցությունը: Նպարակը գոյություն չունի գիտակցությունից անկախ, չփառակցված նպարակներ չեն լինում, և եթև մենք մարդկանց շահերը հանգեցնենք նրանց նպարակներին, ապա կամա թե ակամա դրանց կվերագրենք սուբյեկտիվ կողմեր: Արբացոլվելով մարդու գիտակցության մեջ՝ շահերը ոչ թե վերածվում են սուբյեկտիվ գործոնի, այլ դրանց հիման վրա և գիտակցության մասնակցությամբ մարդկանց մեջ ձևավորվում են որոշակի նպարակներ, մոդուլներ ու ձգումներ, որոնցում առկա են սուբյեկտիվ գործություններ: Վյո պարագաները ել մարդկանց գործունեությունը, որը նրանց նպարակների իրականացման գործընթաց է, միշտ էլ ունի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կողմեր: Սուբյեկտիվ կողմը որոշվում է մարդկանց գիտակցությամբ, կախված է նրանց մրածողությունից, կամքից ու ցանկությունից: Սակայն նպարակի ձևավորման որոշիչ գործոնը դարձյալ կամքի օբյեկտիվ հանգամանքներն են, որոնք արդարության զարգացման ընդհանուր ներքին դրդապարճառ, ապա շահերը, որոնք

Մարդկանց շահերը, ինչպես որ պահանջմունքները, պետք է դիմել որպես հասարակության զարգացման բոլոր դարձարջաններին հապուկ համընդիմանուր կապեգորիա: Եթե պահանջմունքները հանդես են զայխ որպես արդարության զարգացման ընդհանուր ներքին դրդապարճառ, ապա շահերը, որոնք

ուղղված են դրանց բավարարմանը, մարդկանց գործունեության անմիջական շարժադիր են, հերթապես և հասարակական արքադրության մշղական ուղղեկիցը։ Շահերի զարգացումն ու դրանց փարբեր վեսակների միջև գոյություն ունեցող փոխազդեցության բնույթը որոշվում են թե՛ պահանջմունքների կառուցվածքի մեջ վենի ունեցող առաջադեմ գործադրությունը և թե՛ գործունեության ընդհանուր օբյեկտիվ պայմաններով, որոնք նույնպես հասարակական արքադրողական ուժերի առաջընթաց զարգացման արդյունք են։

2.8^{CP2}ÐºÐÆ, ²ê²Î²Ð¶àôØÀ,
î Üî °ê²Î²Ü²ÐºÐÆàðàÐÆâ, °ðÀ

Հսկ մարդկանց գործունեության բնագավառների, նրանց շահերը կարելի է դասակարգել երեք հիմնական խմբերի՝

1. պնդեսական, որոնք ընդգրկում են արդադրությունը, բաշխումը, փոխանակությունը և սպառումը,
 2. սոցիալական,
 3. հոգևոր:

Սոցիալական շահերը, որպես մարդկանց գործունեության շարժառիթ, ընդգրկում են ինչպես քաղաքականության, այնպես էլ մարդկանց ինքնադրասնորման, հասարակական գործունեության, սոցիալական ապահովության ոլորտները, իսկ հոգևոր շահերը՝ հոգևոր կյանքի զիմանշությունները, ինչպիսիք են՝ զիգուությունը, արվեստը, բարոյականությունը և այլն:

Մարդկանց վնասական շահերը ձևավորվում և զարգանում են նրանց նյութական շահերի հիման վրա, որոնք ուղղված են նյութական պահանջնունքների բավարարմանը: Բայց հասարակական արդարության զարգացմանը գուգրնեաց, վնասական շահերի կառուցվածքում ասդիմանաբար աճում է բուն վնասական գործունեության մեջ մարդկանց շահերի նշանակությունը, քանի որ ուժեղանում է նրանց նյութական շահերի իրացման կախվածությունը վնասական գործունեությունից: Տնտեսական շահերը որոշիչ նշանակություն ունեն նաև նյութական կյանքի ոլորտից դուրս գյուղական ունեցող շահերի անմիջական է, այլ

միջնորդավորված վերնաշենքային հարաբերություններով, բայց այս վերջինները ևս ոչ թե հասարակության հոգևոր կյանքի տարրեր են, այլ ձևավորվում են փիրապեկող գրնչեսական հարաբերությունների հիմքի վրա և դրսնորվում են որպես մարդկանց գործունեության օբյեկտիվ պայմանների ամբողջություն։ Ըստ իրենց ընդհանրության հավկանիշի՝ շահերը բաժանվում են ամենից առաջ ընդհանուր և անհարական շահերի։ Անհարական շահերը ձևավորվում են ինչպես կյանքի ընդհանուր գրնչեսական պայմանների, այնպես էլ առանձնահագուկ պայմանների ազդեցությամբ, որոնցում գրնչում է անհապօք։ Վերջինները՝ անհարական կյանքի պայմանները, մարդկանց շահերի մեջ մրցնում են իրենց յուրահագությունը, ուստի այդ իմաստով կարենի է ասել. որքան մարդ, այնքան՝ շահ։ Բայց անհարական շահերը, միմյանցից գարբերվելով հանդերձ, օժբված են կյանքի գրնչեսական պայմանների նմանությունից բխող ընդհանուր գծերով։ Քանի որ այդ պայմանների նմանությունը թելաղովում է մարդկանց կյանքի ու գործունեության օբյեկտիվ պայմաններով, ուստի անհարական շահը միաժամանակ ընդհանուր է, այսինքն՝ ընդհանուր շահերի կրողները դարձյալ նույն անհարակներն են, որոնց անհարական շահերի մեջ, անկախ նրանց կամքից, արգացուվում են կյանքի ընդհանուր պայմանները։

Ընդհանուր շահերը ոչ թե վերացական կամ երևակայական բնույթ ունեն, այլ գոյություն ունեն իրականում՝ մարդկանց անհարական շահերի միջև եղած ընդհանրության ձևով, որն արդահայրում է արդադրության մեջ մարդկանց փոխադարձ կախվածությունը՝ նրանց միջև աշխարհանքի բաժանման պայմաններում։ Ընդհանուր և անհարական շահերի միջև գարբերություն չկար նախնարարյան հասարակության վաղ շրջանում, քանի որ մարոիկ իրենց գոյությունը պահպանում էին միայն համարեղ գործունեությամբ, բացակայում էր աշխարհանքի հասարակական բաժանումը, և փաստորեն գարբերություններ չկային համայնքի անդամների կյանքի պայմանների միջև։ Աշխարհանքի հասարակական բաժանմանը գուղքնթաց, դեղի ունեցավ շահերի երկարում, առաջացավ հակասություն առանձին անհապօք կամ գրնչանքի շահի և միմյանց հետ կապված բոլոր անհարակների ընդհանուր շահերի միջև։

Շահերի ընդհանրության ասդիճանը կարող է գարբեր լինել։ Գոյություն ունեն անհարական, ընդհանուկան, խմբային, կոլեկտիվ, դասակարգային, ազգային, միջազգային և համամարդկային շահեր։ Եթե համամարդկային և միջազգային շահերն ուղղված են ամբողջ մարդկության և միմյանց հետ գրնչեսական, քաղաքական և այլ ոլորպներում համագործակցող գարբեր երկրների ժողովուրդների կենսական պահանջմունքների բավարարմանը, ապա դվյալ երկրում առաջնային նշանակություն ունեն ազգային շահերը։ Ազգային շահերը, որոնք ընդգրկում են վայլ ժողովրդի կյանքի ու գործունեության բոլոր կողմերը, առաջին հերթին ուղղված են գրնչեսական գարգացման պայմանների ապահովմանը, որի համար, իր հերթին, որոշիչ նշանակություն ունի առանձին անհարակների, մարդկանց գարբեր խմբերի կամ կոլեկտիվների և ամբողջ հասարակության գրնչեսական շահերի գուգակցումը։

Իհարկե, նկատի ունենալով մարդկանց գարբեր խմբերի կյանքի ու գործունեության պայմանները, կարենի է առանձնացնել վայլ ժողովրդի պահանջման աշխարհողների գարբեր խմբերի, հասարակական արդադրության գարբեր ճյու-

ղերում, միմյանց հետ կապված գարբեր ձեռնարկություններում, արփադրության վնասակար ճյուղերում զբաղվածների, մրավորականության, ուսանողության և այլ կարգի շահեր: Սակայն գլխավոր հասարակության մեջ դիրապեքող արփադրական հարաբերությունների ընթացքն և գնդեսական խնդիրներն առավել արդյունավետ լուծելու համար առաջնային նշանակություն ունի առանձին անհապների, արփադրական կոլեկտիվների և ամբողջ հասարակության շահերի փոխազդեցության վերլուծությունը:

Չժարելով ընդհանուր շահերի իրական գոյությունը, պեսք է նկատի ունենալ, որ մարդկանց անձնական գնդեսական շահերը ելակերպային նշանակություն ունեն, քանի որ առանձին անհապը թե՛ իր անձնական և թե՛ կոլեկտիվ ու հասարակական շահերի կրողն է: Նա, առաջին հերթին, ձգում է իրացնել իր անձնական շահերը: Եթե անհապն աշխափում է արփադրությունում, ապա գործում է իր շահերից ելնելով, քայլ իրացնում է նաև գլխավոր հասարական կոլեկտիվի և հասարակության գնդեսական շահերը, քանի որ արփադրված արդյունքը ծառայում է նաև ընդհանուր պահանջմունքների բավարարմանը:

Վյագեղ դրսնորվում է անձնական, կոլեկտիվ և հասարակական շահերի միասնությունը: Սակայն այդ միասնությունը հակասական բնույթ ունի: Հասարակության պահանջմունքների բավարարումը կամ նրա շահերի իրացնումը, որոնք ապահովում են արփադրության աճի ու զարգացման հիմքերը, իրենց հերթին պայմաններ են սպեղծում անձնական և կոլեկտիվ շահերի իրացման համար: Վյիշնչ, առանձին անհապների և արփադրական ձեռնարկությունների շահերը պահանջում են սպանալ հասարակական արդյունքի ավելի մեծ քաժին, չնայած հասարակության շահերը չեն կարող իրացվել, եթե արդյունքի որոշակի մասը չօգտագործվի արփադրական և ոչ արփադրական կուտակումների, երկրի պաշրպանության ու կառավարման, ինչպես նաև ներքին ու արփաքին քաղաքական խնդիրներ լուծելու համար: Եթե հասարակության անդամների և մարդկանց առանձին խմբերի պահանջմունքները բավարարվեն ի վնաս հասարակության շահերի, ապա դա բացասարար կանդրադառնա արփադրության հետագա զարգացման վրա, որն էլ կիանգեցնի անձնական և կոլեկտիվ շահերի իրացման հնարավորությունների սահմանափակման: Տակասությունն առկա է նաև անձնական և կոլեկտիվ շահերի, ինչպես նաև արփադրական կոլեկտիվի և հասարակության շահերի միջև, որը դրսնորվում է հասարակական արդյունքի յուրացման ոլորտում: Հասարակական արդյունքը, վերջին հաշվով, ամեն մի գնդեսական շահի իրացման նյութական հիմքն է, իսկ կոնկրետ շահերի համար նյութական հիմք են ծառայում այդ արդյունքի գարբեր մասերը: Վյդ պարզաբանով էլ յուրաքանչյուր առանձին գնդեսական շահի իրացնումը անխօսելու կապված է գոյություն ունեցող այլ շահերի իրացման հետ, հետքապես գարբեր շահերի իրականացման ասդիճանը կարող է գարբեր լինել և որոշակիորեն գեղի ունենալ մյուս շահերի հաշվին: Պետքության խնդիրն է գնդեսական գործունեության համար այնպիսի պայմաններ սպեղծելը, որոնք, նախ, խթանում են անհապների և կոլեկտիվների գնդեսական արդյունավետ գործունեությունը և միաժամանակ ապահովում հասարակական պահանջմունքների բավարարումը: Կոլեկտիվ գնդեսական շահերի յուրահապկությունն այն է, որ դրանց միջոցով անձնական շահերը կապվում են, փոխազդեցության մեջ են մրնում հասարա-

կական շահերի հետք: Կոլեկտիվ դրսեւական շահերը, մի կողմից, որպես փվալ կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամի անձնական շահերի մեջ ընդհանուրի, իսկ մյուս կողմից՝ հասարակության շահերի արքահայդություն, ցույց են դալիս անձնական և հասարակական շահերի փոխադարձ կախվածությունը: Եթե պետքության գործունեությունն անմիջականորեն է ուղղված հասարակական շահերի իրացմանը, ապա առանձին անհապներն ու կոլեկտիվներն այդ շահերի իրացմանը մասնակցում են ոչ թե անմիջականորեն, այլ իրենց սեփական շահերի իրացման միջոցով:

Ծովայական հարաբերությունների պայմաններում առանձին գործեսական սուբյեկտների գործունեության և նրանց շահերի իրացման պայմաններն ամբողջովին որոշվում են շուկայի պահանջներով։ Ուստի, եթե անհարական կամ կոլեկտիվ սեփականության վրա հիմնված առանձին ձեռնարկությունը չի կարող գործունեություն ծավալել՝ ենթադրվ հասարակական շահերից, ապա հասարակությունը, ի դեմս պետքության, պետք է ոչ միայն ապահովի արդարության ընդհանուր պայմանները, այլև իր գործեսական քաղաքականությամբ խթանի արդարությունների արդյունավետ աշխարհանքը, որն ուղղակիորեն բխում է հասարակության շահերից։ Առանձին արդարությունը կամ մասնավոր սեփականարքերն օրյեկտիվորեն չի կարող դրսնորել պետական գործելակերպ։ Նա գործեսական պրակտիկայում անմիջականորեն հաշվի է առնում իր նպագակները, որոնց հիմքում սեփական շահերն են։ Ուստի նրա գործունեության միջոցով հասարակական շահերի իրացման ասդիմանն ամրողովին կախված է այն պայմաններից, որոնք պետքությունը սպեհում է այդ գործունեության համար։

2.9@ Üî °ê² ï² Ü þ² ð°ðææð² ðàôøðÀ. Üúàôâ² ï² Ü
þ² ð² ¶ð¶èì² ì àôâúàôÜ °ì Üúàôâ² ï² Ü êâ² üàôø

Տնիքասական պրակտիկայում հասարակական արդարության հետ ունեցած կապի բովանդակության գետանկյունից, մարդկանց գործունեության մեջ պեսքը է տարբերել երկու կրող՝ մի դեպքում նրանք արդարության հետ կապված են որպես արդարողներ, մյուս դեպքում որպես սպառողներ: Նյութական և հոգևոր բարիքների արդարությանն ուղղված մարդկանց գործունեությունը նրանց անձնական պահանջմունքների բավարարման կամ սպառողական գործունեության հիմքն է: Մարդկանց՝ որպես արդարողների նպագրակալաց գործունեությունը հենվում է նրանց կյանքի պայմանների գոյության ու զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունների վրա: Վրաբարական պահանջմունքների բավարարումը չի սահմանափակվում նյութական բարիքների սրբազնամբ, ներառում է նաև աշխատանքի բուն գործընթացում մարդու ֆիզիկական և հոգևոր կարողությունների իրացման ու զարգացման պահանջմունքը:

Ենելով հասարակական արդադրության մեջ նարդու գործունեության երկակի բնույթից՝ նրա շահերի մեջ ևս կարեկի է փարբերել երկու կողմ՝ արդադրողի (գործի) շահեր և սպառողի շահեր: Օրինակ, մասնավոր ձեռնարկագիրոց՝ որպես վիճակական գործի շահը շահույթ սրանալն է, իսկ որպես սպառողի շահույթ յուրացնելը: Բայց նարդու ցանկացած գործունեություն միաժամանակ

նաև նրա պահանջմունքների բավարարման կամ շահերի իրացման գործընթաց է: Եթե սպառողական գործունեության ընթացքում իրացվում է շահի այն կողմը, որը կապված է նյութական և հոգևոր բարիքներ յուրացնելու պահանջմունքների բավարարման հետ, ապա արդարադարձ գործունեությունը մարդու շահի իրացում է այն պարբռառով, որ այդ գործունեության ընթացքում մի կողմից բավարպում է մարդու պահանջմունքը աշխարհական բուն գործընթացի մեջ և, մյուս կողմից, մարդու ընդունաբար իրականացնում է այն հնարավորություններից մեկը, որոնք ծևավորվել են հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունների շնորհիվ: Իրենց այս գործառությունը վնասական շահերը դրսորվում են որպես հասարակական արդարության որոշիչ գործոն:

Տնտեսական շահերի ազդեցությունը հասարակական արդարության զարգացման վրա, դրանց շարժիք ուժը դրսորվում է մարդկանց գիտակցության մեջ արդարությունը և նրանց նպարակները ծևավորվելու միջոցով, որոնք մարդկանց պրակտիկ գործունեության ներքին ազդակն են: Բայց վնասական շահերի գիտակցումը մարդկանց կողմից դեռևս այդ շահերի իրացում չի նշանակում և նրանց արդարադարձ գործունեության չի մղում, եթե գործունեության արդյունքները չեն ուղղվում նրանց պահանջմունքների բավարարմանը: Մարդկանց գիտակցության մեջ վնասական շահերի արդարությունը առաջացնում է նյութական շահագրգորվածություն: Այս իմաստով, նյութական շահագրգորվածությունը վնասական շահերի գիտակցման արդյունք է կամ՝ գիտակցված շահ: Սակայն նյութական շահագրգորվածությունը կարող է վերածվել արդարության զարգացման ներքին շարժառիթի միայն այն դեպքում, եթե գործնականում գոյություն ունի գործունեության արդյունքները մարդկանց պահանջմունքների բավարարմանն ուղղելու կամ, որ նույնն է, արդարողների շահերին համապարասխանող նյութական խթանման հանակարգ:

Տնտեսական շահերը մարդկանց նյութական շահագրգորվածության, ինչպես նաև նյութական խթանման համակարգի հիմքն են, քանի որ նյութական խթանման ծևերը գործուն և արդյունավետ են միայն այն դեպքում, եթե դրանք համապարասխանում են գոյություն ունեցող վնասական շահերին: Նյութական խթանումն, իր հերթին, վնասական շահերի իրացման անհրաժեշտ պայմանն է: Միևնույն ժամանակ, նյութական խթանումից է կախված նյութական շահագրգորվածության ուժը: Պարահական չէ, որ նյութական խթանման կազմակերպման մեջ գործնականում փեղ գրած բացթողումները թուլացնում են արդարողների նյութական շահագրգորվածությունը:

Ինչպես փեսանք, վնասական շահերի ծևավորման ու բռվանդակության մեջ որոշիչ դեր են կարարում վնասական հարաբերությունները, օրենքները և պահանջմունքները, իսկ շահերն, իրենց հերթին, դառնում են մարդու գործունեության շարժառիթ և իրացվում են նյութական շահագրգորվածության և նյութական խթանման միջոցով: Ուրեմն, վերոհիշյալ բոլոր կարեգորիաները սերպորեն կապված են և փոխազդեցության մեջ են, կազմում են միասնական համակարգ, որպես յուրաքանչյուրն իր ֆունկցիոնալ դերն ունի: Կապեգորիաների այդ համակարգում վնասական շահերն առանձնապես կարևոր նշանակություն ունեն այն իմաստով, որ շահերը մարդկանց կյանքի օբյեկտիվ պայմանները, որոնք որոշվում են վնասական օրենքներով, պահանջմունքներով, կապում

Են մարդկանց պրակտիկ գործունեության բովանդակության հետ՝ դրանով իսկ դրսորվելով իբրև համակարգի կենդրոնական օղակ: Քանի որ գնդեսական, այդ թվում և մեր կողմից քննարկվող կարգեցրիաների ինքնուրույնությունը հարաբերական է, ուստի ցանկացած կարգեցրիա կարող է ճանաչողության մեջ և գործնականում արդյունավետ կիրառվել միայն այն դեպքում, եթե աշխաթող չի արվում ամբողջական համակարգի մյուս օղակների հետ դրա փոխկապվածությունն ու փոխազդեցությունը: Իսկ հետազոտողի խնդիրն է այդ հարաբերականորեն ինքնուրույն կարգեցրիաների միջև այնպիսի փոխկապվածության բացահայտումը, որն արդարություն է գնդեսական երևույթների միջև իրականությունում:

Մեր կարծիքով, մարդկանց գնդեսական շահերի մեջ պետք է գարբերել միմյանց վրա փոխադարձորեն ներգործող երկու կողմ, երկու եական հագուստից, որոնցից առաջինն արդացողում է գնդեսական հարաբերությունների ու օրենքների բովանդակությունը, ցույց է գալիս պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտությունը, իսկ երկրորդը՝ այդ շահերի ֆունկցիոնալ դերը մարդկանց պրակտիկ գործունեության մեջ, որը դրսորվում է նյութական շահազգործվածության և նյութական խթանման միջոցով: Ելնելով նշված կարգեցրիաների փոխազդեցության բնույթից՝ կարելի է ընդհանուր գծերով ցույց գրանցած գործությունների ձևավորման և հասարակական արդարության զարգացման մեջ:

1. Արդարողական ուժերի և արդարական հարաբերությունների զարգացման մակարդակին համապատասխան՝ ձևավորվում են մարդկանց գնդեսական պահանջմունքները:
2. Տնտեսական պահանջմունքներն ու հասարակական արդարության զարգացման օբյեկտիվ օրենքներն արդահայտվում են մարդկանց գնդեսական շահերի մեջ և որոշում են դրանց բովանդակությունը:
3. Գիտակցված գնդեսական շահերը մարդկանց մեջ առաջ են բերում նյութական շահազգործվածություն՝ նյութական խթանման որոշակի ձևերի առկայության պայմաններում:
4. Իրենց գնդեսական գործունեության ընթացքում մարդիկ, մի կողմից, բավարարում են պարագաներեն ձևավորված իրենց պահանջմունքները, իսկ մյուս կողմից՝ նպաստում արդարողական ուժերի և արդարական հարաբերությունների զարգացմանը, ուստի և նոր գնդեսական պահանջմունքների երևան գալուն:

Նյութական շահազգործվածությունն ու նյութական խթանումը, որոնք հիմնվում են մարդկանց գնդեսական շահերի վրա և անմիջականորեն ընկած են նրանց նպարակների ու գնդեսական գործունեության հիմքում, արդարության զարգացման կարևորագույն գործոն են: Մարդկանց շահերը հանդես են գալիս որպես գնդեսական գործունեության շարժանիթ՝ գիտակցության մեջ արդարություն և նյութական շահազգործվածություն առաջ բերելու շնորհիվ: Այս իմաստով, նյութական շահազգործվածությունը դրսորվում է որպես նյութական խթանման համապատասխան ձևերի միջոցով գործող գնդեսական շահերի արդարություն: Այլ կերպ ասած, նյութական շահազգործվածությունը գիտակցված և գործող գնդեսական շահն է, որի գործունակությունն ամրապնդ

վում է որոշակի գնդեսական պայմանների՝ խթանների միջոցով: Այսպիսով, նյութական շահագրգռվածությունը կարելի է դիմել որպես գնդեսական շահերի ու նյութական խթանների փոխադարձ կապի, փոխազդեցության ձև, որպես դրանց միասնություն:

Տնդեսական շահերը, իբրև գնդեսական հարաբերությունների դրսերման ձև, անընդհատ փոփոխվում ու զարգանում են և ավելի շարժուն են, քան նյութական խթանման ձևերը: Շահերի այդ անընդհատ փոփոխությունները միշտ չեն, որ ուղեկցվում են նյութական խթանների համապատասխան փոփոխությամբ: Տնդեսական շահերի թերազնահարումը կամ նյութական խթանման ոչ ճիշդ կազմակերպումը թուլացնում են մարդկանց նյութական շահագրգռվածությունը, որի բովանդակության մեջ շահերի միջոցով արգահայտվում են նրանց կյանքի ու գործունեության օբյեկտիվ պայմանները:

ԱՅՆ Ե՞ ԱՌ Ո՞ ՏԵ Ո՞ Ռ

1. Որո՞նք են արդադրության կազմակերպական-գովեսական և սոցիալ-գովեսական հարաբերությունները:
2. Ինչպիսի՞ն է համընդհանուր, ընդհանուր և առանձնահագույկ գովեսական օրենքների փոխապվածության բնույթը:
3. Բացարրեք պահանջմունքների բարձրացման օրենքի դեղը արդադրության և սպառման փոխազդեցության մեջ:
4. Որո՞նք են մարդկանց շահերի ձևավորման ու զարգացման օբյեկտիվ հիմքերը:
5. Մեկնարանեք անհագույն խմբային և հասարակական շահերի փոխազդեցության բնույթը:
6. Ցույց տվեք մարդկանց հակումների, ձգումների և նպագույնների ձևավորման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները:

ԹՎԱԿԱՆ Ե՞ ԱՌ Ո՞ ՏԵ Ո՞ Ռ

Տնտեսական հարաբերություններ և
արդադրական հարաբերություններ

Տնտեսական հարաբերությունների
համակարգ

Համընդհանուր, ընդհանուր և առանձ-
նահագույկ գովեսական հարաբերու-
թյուններ

Արդադրության, բաշխման, փոխա-
նակության և սպառման հարաբերու-
թյունների փոխազդեցությունը

Տնտեսական օրենքներ

Տնտեսական օրենքների համակարգ

Տնտեսական օրենքների գործողու-
թյան մեխանիզմ

Պահանջմունքներ

Տնտեսական և նյութական պա-
հանջմունքներ

Պահանջմունքների բավարարման
նյութական պայմանները

Պահանջմունքների բարձրացման
(բարձրակարգ զարգացման) օրենք

Շահերի եռությունն ու բնույթը

Տնտեսական շահեր

Տնտեսական շահերի համակարգ

Տնտեսական շահերի իրացում,
նյութական շահազգրվածություն և
նյութական խթանում

Տնտեսական սուբյեկտների հակում-
ների, ձգումների ու նպագույնների
օբյեկտիվ հիմքերը

Գ. Լ ՈՒ Խ 3

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

3.1. «ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բարիքների արդադրության գոյությունը ինքնին պահանջում է մարդկանց սոցիալական հարաբերությունների որոշակի կարգավորում, որոնք հանդես են զայիս սեփականության յուրացման առիթով։ Նարցը բավականին բարդ է՝ կապված սեփականության բազմաթիվ դրսնորումների և այն սոցիալական ձևերի ներքին հակասությունների հետ, որոնք բնորոշ են սեփականագիրական հարաբերություններին։ Դասարակության կյանքում չկա մի այնպիսի երևոյթ, որի հետ սեփականությունն այս կամ այն չափով առնչված չինի։

Բարիքների արդադրության գործընթացում մարդկանց միջև առաջացող հարաբերությունները կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ գեխնիկաարդադրական և հասարակական-արդադրական։ Տեխնիկաարդադրական հարաբերություններն առաջանում են արդադրության մեջ ռեսուրսների գեղարաշխման արդյունքում, որը որոշվում է արդադրական գործընթացների կազմակերպմամբ, գեխնիկայով և գեխնոլոգիայով։ Դասարակական-արդադրական հարաբերությունները բնութագրում են մարդկանց վերաբերմունքը արդադրության միջոցների, իրենց և ուրիշների կողմից արդադրված արդյունքների նկագմամբ։ Դա որակական նոր հասկացություն է, որն իր մեջ ներառված հարաբերություններով ներկայանում է որպես սեփականագիրական հարաբերություններ կամ պարզապես սեփականություն։

Սեփականությունը, որպես փնտեսական հարաբերություն, ձևավորվել է դեռևս մարդկային հասարակության սկզբանական արշալույսին։ Սեփականության մասին սկզբնական պատկերացումները գուգորդվում են իրերի և բարիքների գոյության հետ։ Բայց սեփականության նույնացումը իրերի գիրապետման հետ սեփականության մասին դասին պահիս է աղակաղված, մակերեսային պարկերացում։

Սեփականագիրական հարաբերությունները մարդկանց միջև ծագում են բարիքների արդադրության, բաշխման, փոխանակության, տնօրինման և յուրացման ընթացքում։ Աշխաբանքի արդյունքների յուրացումը հարաբերությունների մի ամբողջական համակարգ է, որը սկսվում է արդադրության միջոցների գնորինմամբ և դրանք արդադրության մեջ կիրառելով և ավարդվում սպառման ոլորդում, որպես վերջնականապես ձևավորվում է հասարակության յուրաքանչյուր անդամի պահանջմունքները բավարարելու կենսամիջոցների ամբող-

ջությունը: Այդ հարաբերություններով հասարակության անդամների համար կապարվում է նաև սեփականության իրացումը:

Ցուրաքանչյուր հասարակարգում արդարության միջոցների և սպեղծված արդյունքի նկարմամբ սեփականության հարաբերություններն առաջարար դեր ունեն: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հասարակության գոնդեսական կյանքի հիմքը արդարության գործընթացն է, իսկ վերջինս անհնար է իրագործել առանց սեփականության որոշակի ձևերի: Առանց սեփականության որոշակի ձևերն ու էությունը քննարկելու՝ անհնար է պարկերացնել գոնդեսավարման առանձին սուբյեկտների շահերի բազմազանությունը և հակասական միասնությունը, հասարակության սոցիալական կառուցվածքը և նրա զարգացման ուղղությունները:

Արդարության այութական և հոգևոր բարիքները պեսք է սպառվեն: Որևէ արդյունք սպառելու համար մարդիկ պեսք է այս կամ այն ձևով դա արդարուեն և սպանան: Առանց յուրացման՝ չկա արդարություն: Ցուրաքանչյուր արդարություն մարդկանց կողմից բնության առարկաների յուրացումն է հասարակական որոշակի ձևի սահմաններում և նրա միջոցով: Այս առումով պեսք է նշել, որ սեփականագրիրական հարաբերությունների առկայությունը արդարության գլխավոր, բայց միակ պայմանը չէ:

Արդարության միջոցների սեփականությունն ամենից առաջ վերաբերում է աշխարանքի միջոցներին՝ որպես գվայլ հասարակարգի սոցիալ-գոնդեսական հարաբերությունների էությունը բնութագրող ակտիվ մասի: Սեփականության միջոցով է որոշվում այն ձևը, որով աշխարուժը գործողության մեջ է դնում արդարության միջոցները և իրականացնում արդարության գործընթացը: Տնտեսական համակարգերը միմյանցից տարբերվում են աշխարուժի և արդարության միջոցների միացման եղանակով: Սեփականության միջոցով են որոշվում հասարակության սոցիալական տարրերի խմբերի փոխհարաբերությունների բնույթը ու գոնդեսական վիճակի տարրերությունները:

Տնտեսական հարաբերությունների զարգացած համակարգում սեփականությունն արդահայքում է ամենախորքային կապերը և փոխհարաբերությունները, գոնդեսական կեցության էությունը: Սեփականության հարաբերությունների հետազոտությունը պահանջում է գիտականորեն ուսումնասիրել խորքային երևույթները, ներթափանցել դրանց էության մեջ:

Սեփականության հարաբերությունները միշտ կապված են իրերի գոնդիննան և յուրացման հետ (աշխարանքի միջոցների, աշխարանքի առարկաների): Եթե հասարակությունը աշխարանքի միջոցներին, աշխարանքի առարկաներին և ընդհանրապես արդարության միջոցներին, աշխարանքի առարկաներին և նշանակած արդարության միջոցներին միշտ կապված է ինչպես իր սեփականին, ապա առկա է հասարակական սեփականության ձևը: Եթե հասարակության միայն մի մասը, նրա առանձին խմբերը կամ առանձին անձինք արդարության նշված պայմաններին վերաբերվում են ինչպես իրենց սեփականին, իսկ հասարակության մյուս մասը իրականում զրկված է արդարության պայմանները գոնդիներու իրավունքից, ապա առկա է սեփականության կողեկիրիվ, խմբային կամ մասնավոր ձևը:

Վյապիսով, արդարության հարաբերությունների ամբողջ համակարգի հիմքը արդարության միջոցների սեփականության հարաբերություններն են: Սե-

փականության հարաբերություններն են որոշում արքադրության հասարակական կարգը, հասարակության անդամների ընդհանուր և մասնավոր գնդեսական շահերի բովանդակությունը, մարդու փեղն ու դիրքը հասարակական արքադրության մեջ, հասարակության տցիալական և բարոյական արժեքների ամրող համակարգը: Դրանք այն հարաբերություններն են, որոնցից սկիզբ է առնում հասարակության գնդեսական, տցիալական և քաղաքական ամրող կառուցվածքը, ուստի սեփականության գնդեսական և գործնական հիմնախնդիրները համգուցային նշանակություն ունեն հասարակության էության բացահայտման, դրա որակական նորացման ուղիների որոնման ճանապարհին:

Տնտեսագիլության գնդեսական մեջ կարևոր հարց է սեփականության՝ որպես գնդեսական հասկացության բնորոշումը: Տնտեսագիլության դպրոցները գործեր կերպ են մեկնաբանել սեփականությունը, դրա էությունը և բովանդակությունը:

«Ամաձայն մարքսիստական գնդեսական՝ սեփականությունը, որպես գնդեսական հասկացություն, արքահայփում է արքադրության միջոցների և դրանց օգնությամբ արքադրված նյութական բարիքների յուրացման (օքարման) հարաբերություններ արքադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման գործնթացներում: Սեփականությունը, որպես գնդեսական հասկացություն, գոյություն ունի անկախ մարդկանց կամքից ու գիրքակցությունից: Բարիքները սուբյեկտին պարկանելը պետք է ընդունի ոչ միայն ինքը՝ սեփականագերը, այլև պետք է ընդունեն մյուս սուբյեկտները: Դրա համար էլ սեփականության իրավունքը հանդես է գալիս որպես հասարակական հարաբերություն:

Մի շարք գնդեսագիլներ սեփականությունը դիմել են որպես մարդու հարաբերություն իրերի նկարմամբ: Սեփականության առաջին բնորոշումներից մեկը դրվել է դեռևս հինգերորդ դարում, «Նոումեական իրավունքում»: Այսպես սեփականությունը բնորոշվում է որպես ունեցվածքի՝ «գույքի» դիրքապեսման, օգբագործման և գնորինման իրավունք: Սակայն, պետք է նշել, որ օրենքները չեն սրեղծում սեփականության հարաբերություններ, այլ ամրապնդում են հասարակության ձևավորված հարաբերությունները:

Շուկայական գնդեսականության մեջ սեփականությունը արքադրության նյութական պայմանների և սեփականությունը աշխագումի նկարմամբ ապահովում են արքադրության գործուների համադրման անհրաժեշտությունն այն իմաստով, որ դրանք երկուսն էլ չեն կարող արքադրության պրոցեսում գործել առանց մեկը մյուսի:

Սեփականության հարաբերություններն ընդգրկելով յուրացման, օգբագործման և դիրքապեսման գործնթացները, արքադրության գործուների ու աշխագանքի, արդյունքների վնօրինումը, կանխորոշում են արքադրության զարգացման ռազմավարությունը և մարքավարությունը՝ միջոցների օգբագործման ուղղությունը, աշխագանքի և արքադրության կազմակերպման ձևերի ընդունությունը, ինչպես նաև դրանց նկարմամբ վերահսկողությունը: Սեփականությունը սերպորեն կապված է գործադիր իշխանության գնդեսական գործունեության հետ: Արքադրության կառավարումը հանդես է գալիս որպես սեփականության գործառույթ: Որպես կանոն, արքադրությունը շուկայական գնդեսական պայմաններում կառավարում է նա, ով համարվում է արքադրու-

թյան միջոցների սեփականափեր: Նեփևապես, սեփականությունը իշխանության գործունեության հանգուցային, բայց միակ փարքը չէ:

Ցանկացած երկրի գործունեության կամքի ուսումնասիրության ժամանակ ծագում է շատ կարևոր և արմադրական հարց՝ ո՞ւմ են պարկանում մարդկանց գոյության համար անհրաժեշտ միջոցները, և ո՞վ է դրանք յուրացնում, այսինքն՝ ո՞ւմ է պարկանում դժվար երկրում գործունեության իշխանությունը: Տնտեսական իշխանության եռությունը բացահայտվում է արդարության միջոցների և սպելդված արդյունքների սեփականության հարաբերություններով: Ցուրաքանչյուր հասարակական գործունեության կառուցվածք բնութափրվում է իրեն բնորոշ սեփականության ձևերով: Սեփականության ձևերն են որոշում մնացած բոլոր հարաբերությունների սոցիալ-գործունեության բնույթը, որոնք ձևավորվում են արդարության, բաշխման, փոխանակության և սպառման ոլորտներում: Դրանք ձևավորում են գործունեության համակարգի ներքին կապերը, այն դարձնում մեկ ամբողջություն, կանխափեսում արդարության նպարակամղվածությունը, դրա արդյունքների յուրացման ձևերը և բնույթը:

3.2. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԸ, ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎ ԶԵՎԵՐԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻՎՆ

Սեփականության օբյեկտը սեփականության հարաբերությունների պահի կողմն է՝ բնության առարկաների, իրերի, էներգիայի, գեղեկարգության, ունեցվածքի, հոգևոր և միքավոր արժեքների գեներով, որոնք մասնակի կամ ամբողջական պարկանում են սուբյեկտին: Սեփականության օբյեկտն այն իրերն են, առարկաները կամ գործունեության համակարգի օղակները, որոնց վրա բարձրվում է դժվար սեփականությունը: Սեփականության օբյեկտներ են եղել նախնադարյան մարդու պարզունակ գործիքները, սպրեկափիրության շրջանում՝ զիսավոր արդարողական ուժը՝ սպրուկը և նրա աշխափանքի գործիքները, ֆեռդալիզմի պայմաններում՝ հողը և աշխափագործիքները, սկզբնական շրջանում՝ նաև ճորդ գյուղացին, կապիրալիզմի ժամանակ՝ արդարության միջոցները, դրանցով արդարության ապրանքները և կապիրալը, սոցիալիզմի պայմաններում՝ այն ամենը, ինչը գնորինել է հասարակությունը:

Սեփականության առանձնահապուկ օբյեկտ է աշխափուժը: Տայգնի է, որ աշխափուժը մարդու մրավոր և ֆիզիկական ունակությունների ամբողջությունն է: Տասարակության ամեն մի անդամ սոցիալական սուբյեկտ է և իրավունք ունի ինքնուրույն գործիքներու իր աշխափուժը (բացի սպրեկափիրական արդարությունից, որքեղ աշխափուժի սեփականափերը՝ սպրուկը, պարկանում եր սպրեկափիրոջը): Այդ իմաստով է աշխափուժը սեփականության առանձնահապուկ օբյեկտ է՝ որպես ամեն մի մարդու աշխափանքային կարողությունների ամբողջություն, որպես հասարակական ամեն մի սուբյեկտի բացարձակ գործիքնան մենաշնորհ:

Սեփականության սուբյեկտը կամ սեփականափերը սեփականափիրական հարաբերությունների ակտիվ կողմն է, որը հնարավորություն և իրավունք ունի փիրելու սեփականության օբյեկտը: Սեփականության սուբյեկտները, վերջին

հաշվով, մարդիկ են, որոնք կարող են գործնականում անձնավորել և իրացնել սեփականության իրավունքը: Սեփականության սուբյեկտները որոշակի մարդիկ են, կողեւկիվներ, հասարակությունն ընդհանրապես, կամ հասարակական կառուցվածքի այն միավորը, որը վնօրինում և օգբագործում է սեփականության փվյալ օբյեկտները: Սեփականության սուբյեկտները հասարակության փնդեսական զարգացման դարբեր դարաշրջաններում դարբեր են եղել: Դրանք են՝ նախնադարյան համայնքը, գոհմային ավագանին, սրբկագերերը, ֆեռապները, դագուագործները, մանր ապրանք արդադրողները, ձեռնարկագերերը, մոնոպոլիաները և պետությունը, սոցիալիզմի պայմաններում՝ ձևականորեն նաև աշխարհական կողեւկիվները և հասարակական կազմակերպությունները:

Սեփականությունը պետք է դիմել որոշակի փնդեսական կառուցվածքի հետ կապված: Վրաբադրողական ուժերի որոշակի մակարդակին համապատասխան՝ ծագում են սեփականության որոշակի ձևեր: Սեփականության ձևերը կարող են խթանել կամ արգելակել արդադրողական ուժերի զարգացումը:

Հասարակության պարմական զարգացման ընթացքում սեփականության հարաբերությունները փոփոխվում են բազմաթիվ գործնների ազդեցությամբ: Օրինակ՝ պարտերազմական զավթումների, պեփական օրենսդրության, քաղաքական հեղափոխության հետևանքով և այլն: Պեփությունն էլ, իր հերթին, օրենսդրությամբ սահմանում և պահպանում է գոյություն ունեցող սեփականության հարաբերությունները: Սեփականության ձևերը, օբյեկտները ու սուբյեկտները անցել են բարդ ու երկարագու գործընթաց:

Նախնադարյան փնդեսական համակարգում, որպես արդադրողական ուժերի զարգացման մակարդակը ցածր էր, աշխարհանքի պարզունակ գործիքները և արդադրված արդյունքը համայնական, կողեւկիվ սեփականություն էին: Համայնական սեփականության քայլայումից առաջացան փնդեսական նոր հարաբերություններ: Վրաբադրության միջոցները և դրանցով արդադրված արդյունքը, ինչպես նաև արդադրողը դարձան սրբկագիրոց սեփականությունը: Վրաբադրության միջոցների մասնավոր սեփականությունը հասարակությունը բաժանեց երկու խմբի՝ արդադրողների և արդյունքը յուրացնողների: Ֆեոդալական հասարակարգում մասնավոր սեփականության հարաբերությունները առաջընթաց ունեցան, որովհետև արդադրության ոլորդում առկա էր աշխափողների որոշակի շահազրգովածություն, ինչը բացակայում էր սրբկագիրության շրջանում:

Մասնավոր սեփականությունն իր զարգացման ոսկեդարն ապրեց շուկայական փնդեսության կամ կապիտալիզմի պայմաններում: Կապիտալիզմի զարգացմանը զուգընթաց ձեռնարկագերերի սեփականությունը հիմնականում կենդրունացավ արդադրության միջոցների և աշխարհանքի արդյունքի մեջ: Մոնոպոլիաների զարգացման շրջանում ձեռնարկագերերի մոտ կենդրունացան հակայական միջոցներ, որոնք ներդրվեցին արդյունարերության, գյուղագնդեսության մեջ, բանկերում, բրանսապորտում, առևտուրում և այլուր:

Սեփականության ձևերը, օբյեկտները և սուբյեկտները հասարակության պարմական զարգացման ընթացքում փոփոխվում են փվյալ փուլին բնորոշ բարեփոխումների արդյունքում: Բարեփոխումը երկարագու էվոլյուցիոն անցում է

Սոցիալիզմի պայմաններում արդադրության գիխավոր միջոցները բռնի «ազգայնացվեցին» և հայրարարվեցին հասարակական սեփականություն։ Սոցիալիստական սեփականությունն իր սկզբնական ձևով հանդես եկավ որպես պետքական-համաժողովրդական սեփականություն։ 1930-ական թվականներին գյուղագիրներության կողեւկիրկացման արդյունքում հանդես եկավ կոռուպերատիվ-կողմնային սեփականությունը։ Պետքական-համաժողովրդական և կոռուպերատիվ-կողմնային սեփականությունների՝ որպես սոցիալիստական սեփականության գրադարանական գիխավոր առանձնահարկությունն այն էր, որ հասարակության անդամները գնումնական կարծեցյալ հավասար պայմանների մեջ էին՝ որպես արդադրության միջոցների և արդադրված արդյունքի միասնական, կողեւկիրկիվ գերերեց։ Նախկին ԽՄՀՄ-ում սոցիալիստական սեփականության մի գրադարանական էր նաև հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը, որն անհրաժեշտ էր դրանց կանոնադրական խնդիրներն իրականացնելու համար։ Խորհրդային Միությունում վերացավ մասնավոր սեփականությունը, սակայն պահպանվեց անձնական սեփականությունը, որի կազմում մտնում էին սպառնան առարկաները, բնակարանը, անձնական օգբագործման մեջենան, ամենօրյա օգբագործման գույքը, օժանդակ գնումներով (գյուղական վայրերում), ինչպես նաև բնակչության աշխարհանքային խնայողությունները։

Սեփականության ձևերը չեն խոշնդրովում պայալ իշխանության վնասական կուրսի առավել կոչք փոփոխությունները: Նայդին է, որ վնասական իշխանության ամրողապիրական (բոռպահպար) բնույթը հակում ունի և՛ դեպի մենաշնորհը (մոնոպոլիան), և՛ դեպի բյուրոկրատիան: Վյազեն օրինակ, 1930-ական թվականների կեսերին վարչականացական կարգ հասպազվեց ԽՄԴՄ-ում՝ հասարակական սեփականության պայմաններում և Գերմանիայում, որպես հասպազուն հիմքեր ուներ մասնավոր սեփականությունը: Դրանից հետո նոյն երևույթները կրկնվեցին Իսպանիայում՝ Ֆրանկոյի իշխանության գարիներին և Չիլիում՝ Պինոչետի դիկտուրայի պայմաններում: Ուրեմն, ամեն դեպքում այդ երկրներում վնասական և քաղաքական որոշումներում գիրապեսողը

ամբողջագիրական ռեժիմի պահանջներն էին:

Այսպիսով, սեփականության ձևերի եվոլյուցիան դեղի է ունենում հասարակական արքադրության եվոլյուցիայի գործընթացում, իսկ սեփականության յուրաքանչյուր ձև ունի իր բովանդակությունը, որը պայմանավորված է այդ ձևին վերաբերող սեփականության որոշակի օբյեկտներով և սուբյեկտներով:

3.3. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ, ՏԻՐԱՊԵՏՄԱՆ, ՏՆՈՐԻՆՄԱՆ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԳՈՐԾԼՆԹԱՅՑՆԵՐԻ ԿՄՔՈՂՁՈՒԹՅՈՒՆ

Սեփականությունը կարելի է բնորոշել որպես մարդկանց միջև հարաբերություններ, որոնք վերաբերում են նյութական և հոգևոր բարիքների գոյությանը և դրանց օգրագործմանը: Այլ կերպ՝ սեփականության իրավունքը մարդկանց միջև վարքագծի հարաբերություններ են, որոնք արդունված են հասարակության կողմից պերական օրենքներով, ավանդույթներով, սովորույթներով կամ վարչական կարգադրույթներով և ծագում են՝ կապված նյութական և հոգևոր բարիքների սպեղծման և օգրագործման հետ: Սեփականության վնասական իրացումը կապարվում է այն ժամանակ, երբ սեփականապերը դրանց օգրագործումից եկամուրք է սփանում: Այդ եկամուրքը սեփականություն հանդիսացող միջոցներով սպեղծված արդյունքի մի մասն է: Այն կարող է լինել շահույթի, հարկի, զանազան վճարների վեսքով:

Սեփականության հարաբերությունները վարքագծի նորմեր են նյութական և հոգևոր բարիքների յուրացման առիթով, որոնք ցանկացած մարդ պետք է պահպանի ուրիշ մարդկանց հետ ունեցած փոխհարաբերություններում կամ էլ վնասներ կրի դրանք չպահպանելու դեպքում: Այլ կերպ ասած՝ սեփականության իրավունքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հասարակության կողմից ընդունված որոշակի «խաղի կանոններ»:

Սեփականության իրավունքը նաև որոշակի ռեսուրսների օգրագործման նկարմամբ վերահսկողության, ինչպես նաև այդ առիթով ծագած ծախսերի և օգուփների բաշխման իրավունք է: Շենք սեփականության իրավունքի ճիշդ կիրառմամբ են հասարակության մեջ կարգավորվում առաջարկի և պահանջարկի գործընթացները:

Սեփականության իրավունքի մյուս կարևոր հավկությունն այն է, որ սեփականության ֆենոմենը որոշակի իմաստով հաղթահարում է ռեսուրսների սահմանափակությունը կամ հազվադեպությունը: Ինչպես ավստրիացի փնտեսագետ Կարլ Մենգերն է նշում՝ սեփականությունը, վերջին հաշվով, ենթադրում է նյութական բարիքների գոյություն, որոնց քանակությունն ավելի պակաս է, քան դրանց նկարմամբ պահանջարկը: Ուրեմն սեփականության ինսպիրույթը միակ հնարավոր «կառույցն է», որը որոշ իմաստով լուծելու է բարիքների նկարմամբ պահանջմունքների բավարարման և դրանց սպեղծման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների սահմանափակության խնդիրը:

Սեփականության բովանդակության մեջ զիսավորը և որոշիչը յուրացումն է: Յուրացումը սեփականության օբյեկտի օգարումն է ուրիշ սուբյեկտների կող-

մից, որն իրականացվում է ինչպես գրնչեսական, այնպես էլ ուժային և իրավական միջոցներով:

Նայփնի է, որ սեփականության իրավունքի փոխանցումը դեղի է ունենում վաճառքի դեպքում, եթե սեփականության օբյեկտը նախկին փիրոջից անցնում է երկրորդ անձին: Սակայն սեփականության բովանդակության մեջ կարևոր է առանձնացնել փիրապետում, գնորհնում և օգրագործում հասկացությունները, որոնք գործում են առանց սեփականության իրավունքի փոխանցման: Դա նշանակում է, որ պվյալ օբյեկտի սեփականափերը մնում են նախկինը, իսկ որոշակի հանձնարարականով պվյալ սեփականության գնորհնումը, փիրապետումը կամ օգրագործումը հանձնվում է ուրիշի:

Տիրապետումը ոչ լրիվ, մասնակի յուրացում է: Տիրապետումը սեփականության սկզբնական, ելակետային ձևն է, որն արդահայրվում է սեփականափիրոջ կողմից իրավական փաստաթղթային ձևակերպումով: Առանձին վերցրած՝ փիրապետողը դեռևս չի համարվում լրիվ սեփականափեր՝ այս բատի ամբողջական սոցիալ-քննիչների պարագաներով, բայց նա պարագանագործ է օբյեկտի գնորհնման և օգրագործման հարցում: Տիրապետողը արդարության միջոցների և ընդհանրապես սեփականափիրոջն անձնավորող ներկայացուցիչն է: Տիրապետության սեփականության գործադրումն է սեփականափիրոջ կողմից որոշվող պայմաններում: Օրինակ՝ սեփականության օբյեկտի վարձակալությունը կամ վարկը, որոնք պրվում են ժամկետայնության, վճարելիության, վերադարձելիության, ինչպես նաև եկամուտի մի մասը յուրացնելու պայմանով:

Տնօրինումը սեփականափիրոջ ընդունած որոշումն է սեփականության օբյեկտի կիրառման վերաբերյալ՝ սեփականափիրոջ կողմից թույլագրելի սահմաններում: Ժամանակակից պայմաններում գնորդինումը սեփականության սուբյեկտի և օբյեկտի միջև հարաբերությունների իրացման առավել համապարփակ, բարձրագույն ասպիճանն է, որը սուբյեկտին իրավունք և հնարավորություն է փալիս օբյեկտին վերաբերվելու և օգրագործելու օրենքի սահմաններում:

Սուբյեկտը, որն ունի գնորհնման իրավունք, հնարավորություն ունի իրացնելու սեփականափիրոջ հիմնական իրավասությունները: Այսինքն՝ ուղիներ փնտրել սեփականության օբյեկտի գործադրման համար, գործարքներ կարարել, ինչպիսիք են՝ վաճառելը, վարձակալության փալը, նվիրագրություն կարարելը և այլն: Փաստորեն, սպանալով իրավունք և ռեալ հնարավորություն, դառնում է սեփականության օբյեկտի իրական գնորհնող-սեփականափերը:

Օգրագործումը սեփականության և փիրապետման իրացման ձևն է: Եթե փիրապետումը սեփականության գործառույթն է, ապա օգրագործումը փիրապետման գործառույթն է: Օգրագործումը սեփականության օբյեկտի համապարփանակության փաստացի կիրառումն է՝ հաշվի առնելով օգրագործողի ցանկությունը:

Սեփականության օբյեկտի փիրապետումը և օգրագործումը կարող են միավորվել մեկ սուբյեկտի ձեռքում կամ բաժանվել առանձին սուբյեկտների միջև: Դա նշանակում է, որ ոչ սեփականափերը, ոչ էլ փիրապետողը չեն կարող իրը օգրագործել: Կամ հակառակը՝ կարող է լինել սեփականափեր, բայց չօգրվել սեփականության օբյեկտից, այլ դա հանձնել ուրիշ սուբյեկտի: Օրինակ՝ վարձու-

աշխափուժը օգբագործում է արդադրության միջոցներ՝ զինելով դրանց սեփականափերը: Կամ հյուրանոցի սեփականափերը հիմնականում չի ապրում հյուրանոցում:

Շուկայական գնդեսությունում ձեռնարկության գործադիր գնորենը կարող է սեփականափեր զինել, բայց անպայման պեսք է ունենա սեփականության լիազորված երրորդությունը, այսինքն՝ փիրապետողի, գնորինողի և օգբագործողի իրավունքները: Այսպիսով, սեփականությունը ամբողջական հասկացություն է, որի մասերն են՝ փիրապետումը, օգբագործումը և գնորինումը:

Կարևոր հանգամանք է սեփականության օբյեկտի նկարմամբ պապասիանափությունը, որը հապուկ առանձնացում չի պահանջում, այլ մեխանիկորեն բխում է վերոհիշյալ գործառույթների կիրառումից: Այլ կերպ պապասիանափությունն անվանում են «սեփականության բեռ»: Դա նշանակում է ինչպես արդադրության միջոցների ակդիվ օգբագործման շահագրգովածություն, այնպես էլ դրանց հետագա ճակարպորի, արդյունավետ գործունեության, սեփականության օբյեկտներին հասցված վնասի հարուցման և այլ հարցերում պապասիանափություն: Պեսք է նշել, որ պապասիանափությունը չի վերաբերում սեփականության սուրյեկտներին կամ օբյեկտին, այլ ամենից առաջ ծագում է օգբագործողի և գնորինողի կամ փիրապետողի միջև:

3.4. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ժամանակակից ինսպիրուցիոնալիզմի առավել հայդնի ուղղություններից մեկը սեփականության իրավունքի գնդեսագիրական գույքությունն է: Ցուրաքանչյուր գնդեսական համակարգում սեփականության իրավունքը դիմում է որպես «խաղի կանոն», որը դրսուրվում է հասարակության կողմից վավերացվող երևույթներում:

Անհրաժեշտ է գարբերել սեփականության գնդեսական և իրավական հասկացությունները: Որպես գնդեսական հասկացություն՝ սեփականությունն ունի օբյեկտիվ բնույթ, այն կախված չէ մարդկանց կամքից: Հայդնի է նաև, որ օրենքները ոչ թե սպեհծում են սեփականության հարաբերություններ, այլ ամրագրում են հասարակության մեջ արդեն գոյություն ունեցող հարաբերությունները: Որպես իրավական հասկացություն՝ սեփականությունը օբյեկտիվ գոյություն ունեցող յուրացման հարաբերությունների ձևական (օրենքով) կամ ոչ ձևական (սովորույթով, ավանդույթով) ամրագրումն է և հասարակական պահանջնունների դրսուրման ամրապնդումը, ինչն արդեն գործնականում ձևավորվել է հասարակական գիրակցության հարուկ կարգավորող ձևով: Փաստորեն գոյություն ունեցող սեփականության հարաբերություններն ամրագրվում և պահպանվում են պեսքության կողմից: Օրենսդրությամբ սահմանվում են իրավական նորմեր, որոնք կարգավորում են մարդկանց միջև հարաբերությունները՝ կապված ունեցվածքի գնորինման, օգբագործման և յուրացման հետ, որն առանձին մարդկանց կամ հասարակությանն է պարկանում: Դրա արդյունքում սեփականության հարաբերությունները սպանում են իրավական հարաբերությունների ձևեր, իսկ դրանց սուրյեկտներն օժիրվում են որոշակի սե-

փականության իրավունքով: Օրենսդրության օգնությամբ պետքությունը կարող է ակդիմական ազդել հասարակության նյութական հարստության և դրա կոնկրետ ձևերի փաստացի բաշխման վրա: Վերջին հաշվով, սեփականության օր-յեկանության բաշխումը սուբյեկտների միջև կախված է հասարակական վերաբերության արդյունքներից, որի պրոցեսում դնդեսապես իրացվում է սեփականության իրավունքը:

Որևէ գործարք կապարելիս (ապրանք զնելիս կամ վաճառելիս) իրականում փոխանակվում է սեփականության իրավունքը: Ոչ բոլոր ապրանքներն են հնարավոր գեղափոխել կամ փուն փանել: Օրինակ, բնակարան կամ հողամաս գնողը չի կարող այն նույնիսկ շոշափել: Ուրեմն այս դեպքում փոխանակվում է սեփականության իրավունքը: Շուկայական համակարգում որևէ ապրանք օգտագործելու համար պետք է կամ դրա սեփականագրերը լինել, կամ օգտագործման թույլավորություն հայցել սեփականագրիրոջից: Անհարը կարող է որևէ բարիքի սեփականագրերը դառնալ, եթե դրա դիմաց մեկ ուրիշ բարիք կամ փող է առաջարկում: Այն հասարակարգում, որպես սեփականության իրավունքը չի պահպանվում, ցանկացած քաղաքական ուժ ներկայացնող անձ կարող է վնօրինել սեփականության օբյեկտը՝ առանց հաշվի առնելու սեփականագրիրոջ կամքը կամ արգադրողի ցանկությունները: Այնպես, որպես խարործն պահպանվում է սեփականության իրավունքը, պայմաններն այլ են: Օրինակ, մասնավոր սեփականության իրավունքը ենթադրում է երեք պարտադիր պայմանն:

1. պնօքինման բացառիկ իրավունք,
 2. օրենսդրական պաշտպանվածություն ուժնականացնելու համար,
 3. ուրիշին փոխանցելու կամ փոխանակելու իրավունք:

Մասնավոր սեփականության իրավունքը, վերահսկելու իրավունքի հետ, նախագիծում է նաև պարախանագիրություն: Սեփականության իրավունքն անհագներին սպառում է հաշվի առնել, թե սեփականագիրոց կողմից իր գույքի օգբագործումն ինչ ազդեցություն ունի շրջապատի վրա: Մասնավոր սեփականագիրը չի կարող օգբավել իր սեփականությունից, եթե դրանով խափառում է մեկ այլ սեփականագիրոց սեփականության իրավունքը: Գործնականում կարևոր նշանակություն ունեն սեփականության օրիենտին օգբագործելու հետևյալ չորս պայմանները, որոնք բխում են սեփականության իրավունքից:

1. Սեփականագրերը կարող է իրեն պարկանող միջոցների արդյունավելք օգտագործմամբ օգտակար լինել նաև շրջապարփին: Օրինակ, եթե մեկը ժամանակավորապես ազատ բնակարան ունի և ընդունում է այն վարձով փակու դարբակը, ապա կը դրա այլընդունքային ծախսը, այսինքն՝ դառնակալության վճարից հանած հնարավոր վնասների՝ անհրաժեշտ վերանորոգման և գործարքի ծախսերը: Դրանով բնակարանը վարձակալողը կունենա բնակվերու հարմարավելք պայմաններ, իսկ բնակարանի սեփականագրերը կապահովի սեփական բնակարանի արդյունավելք օգտագործում շրջապարփի համար:

2. Սեփականագիրոց համար շարժառիթներ են սպելծվում՝ պարզած կերպով հոգ փանելու իր սեփականության մասին։ Դա նշանակում է, որ մեքենայի սեփականագիրը պեսքը է փոխի մեքենայի քայլողը, հոգ փանի այն մասին, որ նապատակություն չի ունի և այլն։ Ցանկացած անսարքության դեպքում մեքենայի արժեքը կիշօնի։ Մեքենայի սեփականագիրը կկիրառի հնարավոր բոլոր միջոց-

ները, որպեսզի բարձրացնի մեքենայի արժեքը՝ շրջապափի համար այն դարձնելով ավելի հրապուրիչ: Մասնավոր սեփականության իրավունքը այդ սեփականությունը մրգածված կառավարելու հնարավորություն է ընձեռում:

3. Սեփականագրերը շահագրգռված է սեփականության ապագայի հարցում՝ ակնկալելով, որ ժամանակի ընթացքում այն ավելի արժեքավոր կդառնա: Օրինակ, ենթադրենք՝ ունենք 3 տարի պահված կոնյակ: Կոնյակի արժեքը կրաքարանա, եթե պահվի ևս 4 տարի: Եթե կոնյակն այսօր օգբագործենք, ապա չենք ունենա հետագայում բարձր արժեքով վաճառելու հնարավորություն: Կոնյակը ներկայումս ըմպելու այլընդունաբային ծախսն այն հետագայում վաճառելու անհնարինությունն է: Այսպիսով, մասնավոր սեփականության իրավունքն ապահովում է կոնյակը պահելու լիազորությունը, ինչն ավելի շահավետ է: Եթե կոնյակի օգբագործման հետագումն ավելացնում է դրա արժեքը, ապա սպասում արդարացվում է: Կամ՝ ունենալով հող, դրու կամ գործարան, սեփականագրիոց համար շահավետ է պահպանել դրանք՝ դարձնելով ավելի արժեքը:

4. Սեփականագրերը պարասիստանագում է իր սեփականության ոչ ճիշգ օգբագործման համար: Օրինակ, որպես ավգումեքենայի սեփականագրեր՝ մարդն այն վարելու իրավունք ունի, սակայն երթևեկության կանոնները խախորելու, հարբած վիճակում ավգումեքենա վարելու իրավունք չունի: Կամ՝ քիմիական գործարանի համապատասխան սպորաբաժանումը խսպորեն վերահսկում է իր արդարության պրոցեսը, որովհետև պարասիստանագում է արդարրվող քիմիական նյութերի հնարավոր արգանեփումների հասցրած վնասների համար: Սեփականության հետ կապված որոշակի արգունություններ, ինչպես նաև սեփականագրիոց կողմից սեփականության ճիշգ օգբագործման պարասիստանագրությունը սահմանվում են օրենսդրություն:

3.4.1. Սեփականության իրավունքների «փունջը»: Ո. Քոուզի թեորեմը

Սեփականության իրավունքի առանձնահարկությունը և պաշրպանությունը կապված է սեփականության օբյեկտների և սուրյեկտների կազմավորման ծախսերի հետ, որոնք կարարվում են դարպական համակարգի և արդարադարձության մարմինների և պետության կողմից ընդհանրապես:

Ըստ Էության, շուկայական գննությունում պայմաններում ցանկացած պետքությունում սեփականության իրավունքը պետք է պաշրպանվի պետքության կողմից: Բայց, եթե այս կամ այն պարագաները պետքությունը վագ է կարարում այդ խնդիրը, ապա ֆիրման գննությունը է այլընդունաբային եղանակներ՝ իր սեփականությունը պաշրպանելու համար, այսինքն՝ «գրանիք», որը որոշակի վարձի դիմաց պարագավորվում է պաշրպանել իր սեփականության իրավունքը: Սեփականության իրավունքը դիմում է որպես 11 տարրերից բաղկացած «իրավունքների փունջ»: Իրավունքների ամբողջ «փունջը» 1961 թ. առաջին անգամ ներկայացրել է անգլիացի իրավաբան Ա. Օնորեն: Դրանք են՝

1. պիրավելիքման իրավունք, այսինքն՝ բարիքների նկարմամբ բացառապես ֆիզիկական հսկողության իրավունք,

2. օգտագործման իրավունք, այսինքն՝ բարիքի օգտակար հարկության կիրառման իրավունք,
3. կառավարման իրավունք, այսինքն՝ իրավունք՝ որոշելու, թե ով և ինչպես պետք է ապահովի բարիքի օգտագործումը,
4. եկամֆի սփացման իրավունք, այսինքն՝ բարիքի օգտագործումից սփացված արդյունքին փիրելու իրավունք,
5. ինքնուրույնության իրավունք, այսինքն՝ բարիքի օրարելու, օգտագործելու, փոփոխելու կամ ոչնչացնելու իրավունք,
6. անվանգության իրավունք, այսինքն՝ բարիքի՝ բռնագրավումից և արդարին միջավայրի վնասակար ազրեցությունից պաշտպանվածության երաշխիք,
7. բարիքը ժառանգաբար փոխանցելու իրավունք,
8. բարիքն անժամկետ փիրապետելու իրավունք,
9. բարիքի՝ արդարին միջավայրին վնաս բերող օգտագործման ձևի արգելում,
10. հարուցման իրավունք, այսինքն՝ բարիքի բռնագանձման հնարավորություն՝ պարփքը վճարելու համար,
11. մնացորդային բնույթի իրավունք, այսինքն՝ խախտված իրավասությունների վերականգնումն ապահովող ընթացակարգերի և ինսպիրուվաների գոյության իրավունք:

Սեփականության իրավունքի գնդեսագիրական գրեսության ակունքները պարզաբանել են ամերիկացի երկու հանրահայր գնդեսագիրներ՝ Արմեն Վլյանը և Ռոնալդ Քոուզը: Նեփազայում այս գրեսությանը իրենց մասնակցությունը բերեցին Բարցելը, Բեքբերը, Նորդը, Չենզը, Պոզները և ուրիշներ:

Քոուզի գրեսությունը ձևակերպվել է 1960 թ. լույս գրեսած նրա «Սոցիալական ծախսերի պրոբլեմները» հոդվածում և ներկայում Արևմուղքում ճանաչված է որպես հետպարբերազմյան շրջանի գնդեսագիրական միքի կարևոր նվաճում: Քոուզի գրեսությունը բացահայտեց սեփականության իրավունքի գնդեսագիրական իմաստը:

Ռոնալդ Քոուզը անզիխական ժամանակակից գնդեսագիրության առաջարկներից է: Նա 1991 թ. արժանացել է Նորելյան մրցանակի՝ սեփականության իրավունքի գնդեսագիրական գրեսություն սպեշելու համար: Քոուզի գրեսության հիմնական բովանդակությունը հանգում է հետևյալին. շուկայական հարաբերությունների հետպահ զարգացման պայմանն է համարվում սեփականության իրավունքների փարանջապումը: Սեփականության հիմնական ձևը Քոուզը համարում էր մասնավոր սեփականությունը, իսկ սեփականության մյուս ձևերը առաջանում են մասնավոր սեփականագերերի սեփականության հետք կապված իրավունքների կամավոր միավորման «խմբային, բաժնեվիրական» կամ վերախմբավորման հետքեանքով: Հսկ Ռ. Քոուզի, սեփականության իրավունքի գնդեսական իրացման բնագավառում կարևոր դեր են խաղում արդարին «էքսպերնալ» ներգործությունները, որոնք խանգարում են շուկայական հարաբերությունների ուղղահայաց և հորիզոնական զարգացմանը: Իսկ արդարին ներգործությունների վերացման հարցում չարժե հույսը դնել պետքության միջամբության վրա: Դա կարող է լուծվել շահագրգիռ կողմերի սեփականության

իրավունքների կամավոր միավորման կամ վերախմբավորման ճանապարհով: Պետքության խնդիրը, դիմումը, միայն շուկայական գործակալների միջև սեփականության հսկակ բաշխումն ու պաշտպանությունն է:

Սեփականության իրավունքի գնդեսական իրացման համար Ռ. Քոռոզը շաբ կարևոր է համարում նաև գրանսակցիոն կամ գործարքային ծախսերը: Տրանսակցիոն ծախսերի աննշան լինելու և սեփականության իրավունքի հսկակության դեպքում շուկան ընդունակ է ինքնուրույն, առանց պետքության միջանքության վերացնելու արդարին ներգործությունների հետևանքները և ապահովելու նորմալ գարգացումը: Իսկ եթե գրանսակցիոն ծախսերը շաբ մեծ են, սեփականության իրավունքի խմբավորումը կամ վերաբաշխումը ազդում են արդադրության արդյունավետության և շուկայի գործունեության վրա, «ուսուրանությունը լավագույն ձևով չեն օգգագործվում», ապա պետքության միջանքությունը լավագույն լուծումը չէ: Դնարավոր է, որ պետքության միջանքության հետ կապված ծախսերն ավելի մեծ լինեն, քան շուկայական գրանսակցիոն ծախսերը: Այս ամենը ցույց է տալիս, որ Ռ. Քոռոզը և իր համախոհները ազար շուկայական մեխանիզմի դեսության կողմնակիցներ են և հակված են այդ բնագավառում պետքության դրագության դերը խիստ փորձացնելուն:

Իրականում շուկայական մեխանիզմի եական թերությունների հաղթահարման և կարգավորման գործում, ինչպես նաև գնդեսական կյանքին պետքության միջանքությունը և ակտիվ մասնակցությունը խիստ անհրաժեշտություն է: Պետքության հիմնական գործառույթները դրսւորվում են մակրոպնդեսական քաղաքականության (հակասարերաշրջանային, հակախնֆյացիոն, լրիվ գրադադարության, հակամենաշնորհային և այլն) իրականացման, հասարակական բարիքների մարդուցման և արդարին ներգործությունների կարգավորման, ինչպես նաև սոցիալական հիմնահարցերի լուծման մեջ:

Գործարքային ծախսեր կապարվում են նաև սեփականության օպարման կամ իրավունքի փոխանցման դեպքում: Օրինակ, բնակարանը, ավտոմեքենան, հողագործաքարածքը կամ առանձնապունք վաճառելիս կամ գնելիս և՝ սեփականագերը, և՝ գնորդը դիմում են անշարժ գույքի միջնորդ կազմակերպություններին՝ որի համար երկուսիք վճարում են: Կամ մեկ այլ օրինակ. սեփականությունը վաճառելիս սեփականագերը դիմում է զանազան գովազդային գործակալությունների իր օրյեկտը նկարահանելու, գույքի գարբեր հավկանիշները գովազդելու և այլ նպագաներով, որի համար նույնական վճարում է: Մրանք յուրահագույկ գործարքային ծախսեր են, որոնք վաճառվող օրյեկտի կամ գույքի արժեքին կամ որակին ոչինչ չեն ավելացնում, սակայն զնի գարբ են կազմում:

Այսպիսով, գործարքային ծախսերն անհրաժեշտ ծախսեր են, սակայն դրանք որքան քիչ լինեն, այնքան ձեռնպու է և՝ գնորդին, և՝ վաճառողին:

Երբ սեփականության իրավունքը պարզ որոշված և պաշտպանված է, ապա շուկայական համակարգը շահագրգում է այն մարդկանց, ովքեր օգտագործում են սեփականությունը իրենց գործունեության ծախսերին համապարախան: Սեփականության իրավունքի կարևոր գործառույթը իրավաբանորեն այն պաշտպանելն է վնասվելուց, չարաշահումներից կամ գործություններից: Սեփականության իրավունքը հաճախ «բախվում է» սեփականագերերի եսասիրությանը՝ իրենց ունեցվածքի հետ վարվելու այնպես, ինչպես իրենք են ցանկա-

նում: Եսասիրությունից դրդված՝ սեփականապերերը հաճախ մերժում են նոյնիսկ զննան կամ վարձակալման գայթակղից առաջարկները, օրինակ՝ ավրումեթենայի վարձակալման ֆիրման անհապներին է վաճառում իր մեքենաների ժամանակավոր օգբագործման իրավունքը՝ անդեսելով այն հանգանանքը, որ մեթենայի վերավաճառքի դեպքում դրա արժեքը կընկնի: Կամ բնակարանը հաճախ վարձով է դրվում՝ հաշվի չառնելով բնակարանի անփույթ օգբագործման հետևանքով առաջացող ծախսերը: Բնակարանապերը վնաս է կրում կապարելով վերանորոգման ծախսերը: Եթե սեփականության իրավունքը իրավաբանութեն պաշտպանված է, ապա սեփականապերը հնարավորություն ունի դարպարանում պաշտպանելու իր իրավունքները: Եթե վարորդը վրաերժի է ենթարկել հետիոտնին, ապա կողմերը ոչ միշտ են դիմում դարպարան, որովհետև դեպքը պարզ է, և վարորդը գիտի, որ հետիոտնը կարող է ապացուցել իր մեղքը և հասցրած վնասը: Վյո դեպքում վարորդն ուղղակի կիրավությունը նրան պարագանած վնասը:

Եթե իրավական գործողություններն ուղղված են անհապների իրավունքների պաշտպանությանը, անհապներն իրավունք ունեն և կարող են անհապապես միջոցներ ձեռնարկել՝ պաշտպանելու իրենք իրենց: Պեսությունը ձևավորում է դարպական համակարգը և ապահովում դարպարանների որոշումների պարբառի կապարումը:

3.5. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶՄԱՉԵՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆՈՒՄ

Շուկայական տնտեսության գոյության կարևոր պայմաններից է սեփականության բազմաձևությունը: Դամաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ շուկայական տնտեսության զարգացման և քաղաքակիրթ շուկա ձևավորելու համար անհրաժեշտ է սեփականության բազմաթիվ ձևերի գոյություն: Շուկայական հարաբերությունները անդարձեր չեն այն բանի հանդեպ, թե շուկայի սուբյեկտները որքանով են ինքնուրույն և ազադ իրենց պնդեսական գործունեության մեջ, իհարկե, օրենքի շրջանակներում, անդարձեր չեն նաև ազնիվ մրցակցության պայմանների նկարմամբ: Դրա համար էլ անհրաժեշտ է, որ յուրաքանչյուր սեփականապեր շուկայական տնտեսությունում գրավի իր համապատասխան դեղը, իրականացնի ազնիվ պնդեսական գործունեություն և իրավունքի սահմաններում նաև ազադ շուկայական մրցակցությանը: Ներկայում շուկայական տնտեսությունում գործող սեփականության ձևերը կարելի է խմբավորել և բաժանել գրաբարեսակների: Դրանք են՝

1. հանրային սեփականություն,
2. անհարական սեփականություն,
3. կոլեկտիվ սեփականություն:

Վյժմ առանձին-առանձին քննարկենք սեփականության վերոնշյալ ձևերը և դրանց գրաբարեսակները:

1. Հանրային սեփականությունը և դրա գրաբարեսակները:

Հանրային կամ համաժողովրդական սեփականությունը կոնկրետ դրսւորվում է պետքական և մունիցիպալ սեփականության ձևերով:

Պետական սեփականության դերը հիմնականում պայմանավորված է պետքության գնդեսական դերով: Ժամանակակից աշխարհում շուկայական հարաբերությունների փիրապետության և բազմասեփականության պայմաններում չկա մի երկիր, որքեղ պետքությունը չգրադադար ակդիվ գնդեսական գործունեությամբ: Ուրեմն, պետքության դերը գնդեսության կարգավորման բնագավառում ոչ միայն չի նվազում, այլ ընդհակառակը աճում է: Այն երկրներում, որքեղ զարգացած են շուկայական հարաբերությունները, հարկերի միջոցով կենդրունանում և վերաբաշխվում է համախառն ազգային արդյունքի հիմնական մասը: Օրինակ՝ Շվեդիայում համախառն ազգային արդյունքի 50%-ը, իսկ ԱՄՆ-ում և Ճապոնիայում՝ 33%-ը վերաբաշխվում է պետքության կողմից: Արևմուգյան Եվրոպայի երկրներում հիմնական ֆոնդերի 10-30%-ը պետքության բաժինն է: Համախառն ազգային արդյունքի այդ բաժինն էլ կազմում է պետքության սեփականության աղբյուրը: Պետական սեփականության օգդագործման հիմքը գնդեսության այն ոլորտներն են, որոնցում մեծ է ուղղակի կենդրունական կառավարման և պետական ներդրումների պահանջարկը, իսկ շահութաբերությունը չի համարվում հիմնական գործունեության չափանիշ, այն գործում է՝ ելնելով հասարակության շահերից: Օրինակ՝ պետքության գործունեության ծավալումը գեղեկարգության միջոցների ձեռքբերման, սոցիալական և արդադրական կառուցվածքի սրեղծման, եկոլոգիական պաշտպանվածության, հիմնարար գիրությունների և գիրագործ արդադրության զարգացման, տիեզերքի նվաճման, համաշխարհային օվկիանոսի հարակի ուսումնասիրության և այլ բնագավառներում: Պետական սեփականությունն անհրաժեշտ է նաև ոչ պետական ձեռնարկություններին և բանկերին սնամնացման դեպքում օգնելու, որանց ֆինանսներն առողջացնելու և կարգավորելու գնդեսական գործունեության ժամանակ:

Պետական սեփականությունը, սեփականության մյուս ձևերի համեմապությամբ, ունի որոշակի առավելություններ, որոնք պայմանավորված են նրա գործառույթներով: Պետական սեփականությունը իրականացնում է գնդեսական մակրոկարգավորումը, ձևավորում է հասարակության գնդեսական զարգացման ռազմավարությունը, ապահովում է ազգային գնդեսության լավագույն կառուցվածքը՝ ելնելով արդյունավետության ժամանակակից չափանիշներից: Վերջին հաշվով, պետական սեփականությունն ուղղվում է բնակչության սոցիալական պաշտպանվածությանը և բարեկեցության բարձրացմանը:

Միաժամանակ, անկախ գնդեսական և սոցիալական համակարգից, պետական սեփականությունը մեծ մասամբ գործում է պակաս արդյունավետությամբ, քան սեփականության մյուս ձևերը: Մի կողմից՝ պետական սեփականությունը ծավալվում է այնպիսի ոլորտներում, որքեղ շուկայի հնարավորությունները շաբ սահմանափակ են, մյուս կողմից՝ պետական սեփականության արդյունավետությունը նորմալ գործող շուկաներում նվազում է, որովհետև սեփականապերը դիմագրելու գնդեսական դեռնարկությունը ձկուն չէ և կորցնում է շուկայական կողմնորոշումը: Պետական սեփականության պայմաններում գրեթե անհնար է հրաժարվել յուրացման խարդախ գործարքներից, սրվերային գնդեսությունից, կաշառակերությունից, համընդհանուր անդրներակարությունից և այլ գնդեսական հանցագործություններից:

Հանրային սեփականության մի փարավեսակն է **մոնիցիպալ** սեփականությունը: Մեր հանրապետությունում մունիցիպալ սեփականությունը դեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ համայնքների սեփականությունն է, որը ամրագրված է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում (1996 թ.): Մունիցիպալ կամ համայնքային ձեռնարկությունների գերազույն գործունեությունը դեղական իշխանություններն են (քաղաքային, գյուղական և համայնքային), որոնք իրականացնում են արդարական կամ սպասարկման գործունեություն և համալրում են համայնքի սեփականությունը: Համայնքի սեփականությունը օրենսդրությամբ սահմանված կարգով գործիքնում են դեղական ինքնակառավարման մարմինները: Համայնքի սեփականությունն են կազմում համայնքի փարածքում գրնվող կրթական, մշակութային, առողջապահական հիմնարկները, կոմունալ և կենցաղային սպասարկման ձեռնարկությունները, դեղական նշանակության բոլոր կառույցները, փարածքի հանգստի գործիքները, բնակարանային ֆոնդը, ոչ բնակելի փարածքները, վարչական շենքերը, գրանսպորտային միջոցները, անշարժ ու շարժական այլ գույքը: Համայնքի սեփականությունը գոյանում է պետական ձեռնարկությունները կամ պետական սեփականություն հանդիսացող գույքը համայնքի սեփականությանը հանձնելուց, համայնքի ենթակայության փակ գրնվող ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների գործունեությունից, բարեգործական հարկացումներից, քաղաքացիների և ձեռնարկությունների նվիրագործությունից, օրենսդրությամբ չարգելված այլ աղբյուրներից:

2. Անհարական սեփականությունը և դրա փարավեսակները:

Հասարակության զարգացման պարմական դարաշրջաններում սեփականության հիմնական ձևը եղել է անհարական սեփականությունը, որը փարբեր օբյեկտներ և սուբյեկտներ է ունեցել: Անհարական սեփականության բովանդակությունն այն է, որ սեփականության որոշակի օբյեկտներ գործիքնում և օգտագործվում են առանձին անհարական կողմից: Անհարական սեփականության փարավեսակներն են՝ մասնավոր սեփականությունը, անձնական սեփականությունը, անհարական գյուղացիական փնտեսությունը և այլն: Անհարական սեփականության փարավեսակներն ունեցել են իրենց զարգացման պարմությունը:

Մասնավոր սեփականություն գիտարար պայմանականորեն ընդունվել է պետական, արքունական ունեցվածքը մյուսներից փարբերելու և սահմանազարդու համար: Դրա համար էլ սեփականության բոլոր դեսակները, որոնք պետական չեն, համարվել են մասնավոր: Նեփևաբար, Վրևմբյան փնտեսագիտությունում և գործնականում հասպարզված է այն դեսակները, հանաձայն որի՝ մասնավոր սեփականություն ասելով հասկանում ենք ոչ պետական սեփականության յուրաքանչյուր ձև: Դա էլ իր գրամաբանությունն ունի: **Պետքությունը** հանդիս է գախս որպես ամրող հասարակության ներկայացուցիչ, իսկ սեփականության մնացած սուբյեկտները հասարակության մի մասն են կազմում, դրա համար էլ նրանց ունեցվածքը իրավացիորեն համարվում է մասնավոր սեփականություն:

Մասնավոր սեփականությունը ծագելով ուշ նախնադարում՝ անցել է զարգացման բարդ ու երկարագու ուղի: Մասնավոր սեփականությունը սեփականություն:

թյան այնպիսի ձև է, որը փնօրինվում է առանձին անհափի կողմից և հասարակական սեփականության մյուս օբյեկտներից առանձնացված է: Քաղաքակիրթ հասարակություններում մշակվել են սեփականագրիրոջ վարքագծի որոշակի կանոններ: Մասնավոր սեփականություն են համարվում.

1. Տնագիտներությունը՝ որպես փնդեսական միավոր, որն իրականացնում է բարիքների արդադրություն սեփական կարիքների համար:

2. Օրենքով սահմանված (լեզայ) մասնավոր ձեռնարկությունները, որոնք գործում են համապատասխան օրենսդրությամբ: Սրանց շարքն են դասվում ցանկացած մասշտաբի ձեռնարկությունները՝ լինեն անհագրական, գնայնագործական, միջին, թե խոշոր չափերի:

3. Ընդհագրակյա մասնավոր ձեռնարկությունները, որոնք դասվում են «սպառային փնդեսաւորթյան» շարքը: Դրանց թվում են ապրանքների արդադրության և ծառայությունների ոլորտի այն բոլոր ձեռնարկությունները, որոնցում մասնավոր անձինք գործում են առանց իշխանության հագուկ թույլավության:

4. Մասնավոր ունեցվածքի կամ անձնական խնայողության ցանկացած գործակ, եթե այն գրպած է վարձով կամ մասնավոր անձանց միջև դրամական գործարքների մեջ:

Մասնավոր հագուստը գարգանում է ինքնարերաբար, առանց որևէ արդարին միջամբության, որն էլ վկայում է մասնավոր սեփականության կենսունակության մասին: Մասնավոր հագուստի գարգանում հիմնական պայմաններից մեկը ցանկացած արդադրական գործունեություն (բացի օրենքով սպեհծվածների) ծավալելու գործում լրիվ ազագությունն է:

Մասնավոր սեփականության դասական ձև է կապիտալիստական սեփականությունը: Իր փնդեսական բովանդակությամբ այն սկզբունքորեն տարբերվում է մասնավոր սեփականության նախորդ բոլոր ձևերից:

Կապիտալիստական սեփականությունը նման է մանրապրանքարդարադրողների սեփականությանը: Այն ևս կապված է ապրանքային արդադրության և փոխանակության հետ: Կապիտալիստը մանրապրանքարդարադրողների նման հանդես է գալիս որպես ազագ և հավասար մասնավոր անձ, որպես սեփականության սուբյեկտ: Այս արդարին նմանությունը փնդեսագետներին առիթ փոփեց նույնացնելու մանրապրանքարդարադրողների և կապիտալիստական մասնավոր սեփականությունը: Այսպես պես է տարբերել երկու փիպի մասնավոր սեփականություն, մեկը՝ հիմնված արդադրողի անձնական աշխագույնի (մանրապրանքարդարադրողի) մյուսը՝ վարձով աշխագույնի վրա:

Անհագրական սեփականության մի գործադրություն է անձնական սեփականությունը: **Անձնական սեփականությունը՝** որպես փնդեսական հասկացություն, արդադրություն է հասարակության առանձին անդամների միջև փնդեսական հարաբերություններ՝ կապված բարիքների արդադրության, բաշխման, փոխանակության և յուրացման հետ: Անձնական սեփականությունը հիմնականում կոչված է ապահովելու մարդկանց անձնական լյանքի վերաբարդությունը: Անձնական սեփականությունն առաջացել է նախնադարյան հասարակություն, երբ առանձին ընդունիքներ հարաբերականորեն առանձնացել են համայնքի սեփականությունից: Անձնական սեփականությունը կարող է դրսորվել.

1. սպառման առարկաների անձնական փնօրինման,

2. անձնական օժանդակ գրքեսության,

3. անհարական աշխարհանքային գործունեության ձևով:

Անձնական սեփականության հիմքն ամեն դեպքում անձնական աշխարհանք է: Բայց ձեռնարկադրիոց անձնական սեփականության մասշտաբները շարք ավելի մեծ են, քան աշխարհավորներինը: Աշխարհավորների բացարձակ մեծամասնության անձնական սեփականության չափերը սահմանափակվում են աշխարհավարձով: Շարունակական սղաճը, աշխարհավորներից գանձվող հարկերի մեծացումը, աշխարհավարձի «սառեցումը», աշխարհավարձի բարձրացման համար գործադրության շարժման սահմանափակումները կրճադրում են աշխարհավարհրների իրական եկամուտները, որն էլ իր հերթին սահմանափակում է անձնական սեփականության չափերը: Անհարական սեփականության մի գարագեսակ է անհարական գյուղացիական գրքեսությունը: Այն մեր հանրապետությունում ձևավորվել է 1990-ական թվականներին, հողի մասնավորեցումից հետո: Գյուղական բնակիչը, իր ընդունակից կազմին համապատասխան, սպացավ հողակոր, որի վրա իր ցանկությամբ հիմնեց գյուղապետական մթերքների արդադրություն՝ հաշվի առնելով գեղի բնակլիմայական պայմանները: Անհարական գյուղացիական գրքեսությունները կարող են լինել հողագործական և անասնապահական, քանի որ մասնավորեցվել է նաև նախկին սովխոզների և կոլխոզների անասնագյուղաբանակը: Անհարական գյուղացիական գրքեսությունն ունի երկակի հմասք. մի կողմից՝ դրանցում արդադրված արդյունքը ծառայում է գրված ընդունակից անձնական կարիքները բավարարելուն, մյուս կողմից՝ կարող է ապրանքային ելք ունենալ շուկայի համար:

3. Կոլեկտիվ սեփականությունը և դրա գարագեսակները:

Հասարակության գարգացման որոշակի ասրիճանում մասնավոր սեփականության կողքին հանդես եկան նաև սեփականության այլ ձևեր և գարագեսակներ, ինչպիսին է կոլեկտիվ սեփականությունը՝ իր բազմաթիվ գարագեսակներով: Կոլեկտիվ սեփականության հիմնական գիծն այն է, որ արդադրության միջոցների և սրեղծված արդյունքի յուրացումն ունի կոլեկտիվ, խմբային ձև: Ուրեմն, կոլեկտիվ սեփականությունն ամենից առաջ սեփականության խմբային ձևն է, որի գարագեսակներից հարկ ենք համարում քննարկել կոռպերագիվ սեփականությունը, հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը և խառը սեփականությունը, որոնք ել իրենց հերթին ընդգրկում են բազմաթիվ այլ գեսակներ:

Եթե մասնավոր սեփականությունը ենթադրում է անմիջական արդադրողի անջապում աշխարհանքի նյութական պայմաններից, ապա սեփականության կոլեկտիվ ձևը՝ աշխարհողների միավորում և հավասարություն գրվալ կոլեկտիվի շրջանակներում, որքեղ իրականացվում է արդադրության միջոցների համապետ օգպագործում և յուրացում, զարգանում է ինքնակառավարումը, առաջանում է կոլեկտիվ, խմբային և անհարական գրքեսական շահերի ընդհանրություն:

Կոլեկտիվ սեփականությունն ավելի դիմամիկ է, ճկուն և հնարավորություն է գալիս սեփականագերերին կողմնորոշվելու կոնկրետ գրքեսական պայմաններում: Կոլեկտիվ ձեռնարկությունները լայն գարագում ունեն արդյունաբերության, գյուղապետական շահերի ընդհանրություն, շինարարության, գրանսպորտի, առևսդրի, հասա-

բակական սննդի, վճարովի ծառայությունների ոլորտներում և արդադրության ու սոցիալ-փնտեսական կյանքի այլ բնագավառներում:

Կողեկիվ սեփականության մի գարագեսակ է կոռպերագիվ սեփականությունը: Դա կոռպերագիվի անդամների կամավոր միավորում է՝ համագեղ արդադրություն կամ այլ գործունեություն ծավալելու նպագակով: Կոռպերագիվ սեփականություն են համարվում արդադրության միջոցները և այն ունեցվածքը, որոնք անհրաժեշտ են փնտեսական նպագակների, ինչպես նաև արդադրության մասնակի իրացման համար: Կոռպերագիվի կազմում հնարավոր է սպեղծել այլ կառուցվածքային ենթասպորաբաժանումներ, ինչպես օրինակ՝ արդադրամասեր, ֆերմաներ, արհեստանոցներ, խանութներ և այլն, որոնք գործում են կողեկիվ, ընդունելիան, վարձակալական կամ անհագական կապալի սկզբունքներով:

Կողեկիվ սեփականությունը գարածված է շաբ երկրներում: Ներկայում աշխարհում գործում են մոտ 1 մլն կոռպերագիվ կազմակերպությունների ավելի քան 120 գարագեսակներ, որոնք ընդգրկում են շուրջ 600 մլն մարդ: Առաջին կոռպերագիվները սպեղծվել են Դանիայում և Շվեդիայում, 1880-1885 թթ.՝ զյուղագնդեսական մթերքների վերամշակման և իրացման գծով, իսկ Նիդեռլանդներում և Ֆրանսիայում՝ պարարփանյութերի և զյուղագնդեսական գործիքների ձեռքբերման գծով: Ներկայում ճապոնիայում կոռպերագիվների միջոցով է իրականացվում ազրարային հագվածի ապրանքային արդադրության 90%-ը, Նիդեռլանդներում՝ 60-65%-ը, Գերմանիայում, Իտալիայում և Բելգիայում՝ 50-52%-ը, ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում, Իտալիայում և Բելգիայում՝ 30%-ը: Դիմադրվել է «Միջազգային կոռպերագիվ դաշնություն» կազմակերպությունը, որն այսօր միավորում է 370 մլն կոռպերագիվներ: Կոռպերագիվները կամավոր սկզբունքով կարող են միավորվել և կազմել միություններ կամ միավորումներ՝ ըստ իրենց արդադրական կամ գարածքային ընդհանրության:

Տարածում ունեն կոռպերագիվների երեք հիմնական ձևեր՝ արհեստագործական, արդադրական և սպառողական: Վրեսագործական կոռպերագիվը միավորում է մանրապանքարփառողներին և փնայնագործներին, որոնք համարեն են լուծում հումքի ձեռքբերման և պարբասփի արդադրանքի իրացման հետ կապված հարցերը: Վրաքադրողներն իրենք են համարվում արդադրության միջոցների և արդադրված արդյունքի սեփականագերը:

Ի գարբերություն սպառողական կոռպերագիվների, որոնց գործունեության համար անդամների մասնակցությունը պարագիր չէ, արհեստագործական և արդադրական կոռպերագիվները հիմնված են անդամների անձնական աշխարհանքային ներդրումների վրա: Իրենց գործունեությամբ առանձնանում են զյուղագնդեսական կոռպերագիվները, որոնք նախկին ԽՍՀՄ գարածքում դրսևորվել են կոլխնագետությունների ձևով:

Սպառողական կոռպերագիվները հիմնականում գրադկում են ապրանքների առք ու վաճառքով, որը կազմակերպվում է փայտիրական սկզբունքով: Ներկայում փայտիրերը դառնում են սեփականագերեր: Սեփականության այս ձևը հիմնվում է ընդլայնված վերարփադրության վրա: Սպառողական կոռպերագիվները հիմնականում գործում են շրջանառության ոլորտում, չնայած կարող են իրականացնել նաև արդադրական գործունեություն: Ուստի փնտեսա-

գերբներն (Մ. Ի. Տուգան-Բարանովսկի, Ա. Վ. Զայանով և ուրիշներ) մեծ նշանակություն են դվիլ կոռպերագիվ սեփականությանը:

Խմբային սեփականության շարքն է դասվում հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը: Դրանց մեջ են մվնում արհեստակցական միությունների, Կարմիր խաչի, գիրապելիսնիկական ընկերությունների, սրեղծագործական միությունների, եկեղեցու և այլոց սեփականությունը: Հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը իրենից ներկայացնում է նյութական բարիքների գիրապելուն, օգբագործման և վնօրինման բնագավառում ծագած վնտեսական հարաբերություններ: Հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը ամենից առաջ անհրաժեշտ է նրանց կանոնադրական պահանջները իրականացնելու համար: Սրանք էապես գարրերվում են համաժողովրդական և կողենկիվ սեփականություններից: Հասարակական կազմակերպությունների սեփականությունը մասսամբ է ընդգրկում արդարության ոլորփը: Այն զիսավորապես օգբագործվում է ոչ արդարական նպագակներով, ուղղվում է կրթական, սպորտային և պաշտպանական միջոցառումների անցկացմանը, արհեստակցական, սրեղծագործական, գիրական և այլ կազմակերպությունների անդամների շահերի իրացմանը: Դրա համար էլ հասարակական կազմակերպությունների սեփականության օբյեկտները դասվում են ոչ արդարական նշանակության ֆոնդերի թվին: Դրանց ձևավորման աղբյուրը հիմնականում անդամավճարային մուծումներն են:

Խառը սեփականության ձևը հիմնված է գարբեր սեփականությունների և կազմակերպությունների սեփականության միավորման վրա: Այդ ընկերությունները և կազմակերպությունները բնութագրվում են գործընկերների կապիտաների միավորմամբ, որոնք կազմակերպվում են բաժնեփիրական սկզբունքով: Դրանք համապետ են իրականացնում իրենց վնտեսական գործունեությունը, ապահովում են կողմերի մասնակցությունը կառավարմանը և շահույթի ու ռիսկի բաժանմանը: Խառը ընկերությունները և կազմակերպությունները իրենց սոցիալ-գործեսական բնույթով, գործունեության իրականացման մեթոդներով և նպագակներով խիստ բազմազան են: Դրանք լինում են՝

1. նյութական արդարության ոլորփում գործող ընկերություններ (արդյունաբերության, գյուղագինտեսության, շինարարության),
2. ծառայությունների ոլորփում գործող (ապահովագրական, կենցաղային, բանկային, խորհրդագրվածական և այլն),
3. կոմպլեքսային բնույթի ընկերություններ և կազմակերպություններ:

Ազգային պատկանելության գործակենքից խառը ընկերությունները լինում են՝

1. ազգային, որին մասնակցում է մեկ երկրի կապիտալը,
2. միջազգային, որին մասնակցում է գարբեր երկրների ընկերությունների կապիտալը:

Իրավական առումով՝ խառը ընկերությունների և կազմակերպությունների սեփականությունը կարող է հանդես գալ որպես բաժնեփիրական ընկերությունների սեփականություն, համարվել իրավաբանական անձ՝ ենթարկվելով դվյագ վարչական դատարանի օրենսդրությանը, ինչպես նաև խառը ընկերությունների կնքած պայմանագրերին և կանոնադրությանը:

Խառը սեփականության տիպիկ օրինակ է **բաժնեփիրական սեփականությունը**, որի բաժնեփեր կարող են լինել և՝ պերությունը, և՝ անհար քաղաքացիները, և՝ մոնոպոլիսական միությունները: Բաժնեփիրական ընկերությունները համաշխարհային պրակտիկայում մշակված և փորձված դրվեսավարման ձև են, որին միավորվում են տարբեր սեփականագրերերի միջոցները՝ բաժնեփիրական սկզբունքը: Որպես գործունեության հետևանք, բաժնեփերերն իրենց ներդրված միջոցների դիմաց տարեկան սպանում են եկամուտ՝ շահաբաժնի (դիվլիենդի) դեսպով:

Բաժնեփիրական սեփականությունը առավել կապարյալ, ճկուն, խոշորամասշտար հասարակական արդարությանը համապատասխանող ձև է: Արևմուգքում, եթե հաշվի առնենք նաև փոքր բիզնեսը և գյուղագնդեսությունը, հիմնական ֆոնդերի և արդարության պահպանը 80%-ը բաժնեփիրական սեփականություն է:

3.6. ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՊԵՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ՄԱՍՆԱՎՈՐԵՑՄԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տնտեսական բարեփոխումների հիմքը սեփականագրիրական հարաբերությունների վերակառուցումն ու հարակեցումն է, մի բան, որը մինչ այժմ նախկին ԽՄԴՄ ողջ տարածքում լիարժեք չի իրականացվել:

Տնտեսավարման արդյունավետ ձևերին անցնելուն մեծապես նպաստում է պեփական սեփականության նախ՝ ապապեփականացումը, ապա՝ մասնավորեցումը և բազմաձևության անցնելը: Ինչ է ապապեփականացումը: Դա պեփական կամ մոլիցիպապ սեփականության (հողերի բոլոր գետակներ, արդյունաբերական ծեռնարկություններ, շենքեր և կիսակառուցներ, բաժնեփոմսեր, մշակութային արժեքներ և այլն)՝ վճարով կամ անվարձահարույց հանձնումն է առանձին անհապների կամ ծեռնարկությունների: Այլ կերպ ասած՝ ապապեփականացումը պեփական սեփականության վերակառուցման միջոցների ամբողջությունն է՝ ուղղված դրվեսության մեջ պերության մենաշնորհ դերի վերացմանը: Բացի դրանից, ապապեփականացում նշանակում է՝ պերությունից վերցնել դրվեսական կառավարման գործառույթների մեծ մասը և հանձնել համապատասխան լիազորություններով ծեռնարկություններին: Դրանով ուղղահայաց դրվեսական կապերը փոխարինվում են հորիզոնականով: Ապապեփականացումը դեռևս չի նշանակում պերության լրիվ հետացում դրվեսական ոլորդից: Ժամանակակից արդարությունը չի կարող հաջողությամբ գործել առանց պեփական կարգավորման, որն արդյունավետ է միայն որոշակի սահմաններում: Երբ խախտվում են այդ սահմանները, հասարակական արդարության արդյունավերությունը նվազում է:

Ապապեփականացումը կարող է կրել քողարկված, մասնակի և ապագայնացման բնույթը: Քողարկված բնույթ է կրում այն դեպքում, երբ պեփական ունեցվածքը երկար ժամանակով պրվում է վարձակալությամբ օգտագործելու կամ մասնավոր անձանց, կամ էլ ընկերություններին և կազմակերպություններին: Ապապեփականացումը մասնակի բնույթ է կրում, երբ վաճառվում է, օրի-

նակ, բաժնեփոմսերի որոշակի մասը, անդառների, վարելահողերի և այգիների որոշակի դարաձություն, որոշ ջրանցքներ, դրանսպորտի միջոցներ և այլն: Ապազգայնացման դեպքում պետական որոշմամբ ապազգայնացվում է այն ամենը, ինչ ազգայնացվել է ժամանակին և դարձել պետական սեփականություն:

Խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները ապապետականացվում են բաժնեփիրական ընկերությունների կազմակերպման միջոցով: Ապապետականացումը ենթադրում է պետական խոշոր ձեռնարկությունների վերակազմավորում մանր և միջին արդարությունների: Ապապետականացման հետք սերպ կապի մեջ է մասնավորեցումը: Վերջինս սեփականության ապապետականացման ուղղություններից մեկն է, որի եռաթյունը պետական սեփականության հանձնումն է առանձին քաղաքացիներին և իրավաբանական անձանց՝ որպես մասնավոր սեփականություն: Ապապետականացման և մասնավորեցման միջև կա որոշակի գործերություն: Եթե ապապետականացումն ընդգրկում է գոյություն ունեցող գնդեսական համակարգի վերակառուցման համալիր ծրագիր՝ ուղղված պետական թեկադրանքի վերացմանը և պետությունից անկախ՝ մարդկանց հասարակական գործունեության ոլորտների համար գնդեսական գործունեության պայմանների սպեկտրում, ապա մասնավորեցումը ենթադրում է պետական սեփականության հարաբերությունների արմադրական վերածնափոխման գործընթաց, որպես հանդես են գալիս սեփականության նոր ձևեր: Մասնավորեցման օբյեկտ կարող են լինել ծանր արդյունաբերությունը, մանր և միջին արդյունաբերական և առևտրական ձեռնարկությունները, ծառայությունների ոլորտի ձեռնարկությունները, բնակարանային ֆոնդը, բնակարանային շինարարությունը, գյուղագնդեսական ձեռնարկությունները և այլն: Մասնավորեցմանց հետք սեփականության սուրբեկան են դառնում մասնավոր անձինք, մասնավորեցված ձեռնարկությունների աշխաբողները, բանկերի և բաժնեփիրական ընկերությունների աշխաբանքային կողեկփիվները և այլք:

Մեզանում իրականացվող բարեփոխումների մեջ և՝ ապապետականացումը, և՝ մասնավորեցումը ոչ միայն ամենահիմնային են, այլև ամենաբարդն են, և անցումը շուկայական գնդեսության ջի կարող իրականացվել առանց մասնավորեցման: Մասնավորեցումը կարող է իրականացվել պետական սեփականությունը անվճար հանձնելով մասնավոր անձանց, ձեռնարկությունները արդյունաբերով հետք գննելով, բաժնեփոմսերի վաճառքով, ձեռնարկությունները վարձակալելով, մանր ձեռնարկությունները աճուրդով վաճառելու և այլ ձևերով: Խնդիրն այն է, թե ինչպես անել, որ մասնավորեցումը կապարվի արագ, առողջ ֆինանսական հիմքի վրա, տողական արդարության սկզբունքների պահպանմամբ: Մրանք չափանիշներ են, որոնք անհրաժեշտ է հաշվի առնել մասնավորեցման մեխանիզմները որոշելիս: Մասնավորեցման համաշխարհային փորձը ձևավորել է պետական սեփականությունը մասնակի և ամբողջությամբ մասնավոր հարկածին հանձնելու երկու դրամականացմանց ավելի ձևեր ու մեթոդներ, որոնցից առավել հաճախ կիրառվողներն են՝

1. աճուրդը,
2. մրցութային ընդունումը,
3. ձեռնարկության բաժնեփոմսերի փոխանցումը,

4. կորոնային մեխանիզմը:

1. Աճուրդի մեթոդի կիրառման դեպքում մասնավորեցումն իրականացվում է սեղմ ժամկետներում: Զարգացած շուկայական գնովեսությունում, որքեզ գեղեկարգությունը մաքչելի է բոլորին, պետքական սեփականությունը բաժին է ընկնում նրան, ով առաջարկում է ամենաբարձր գինը: Աճուրդից սպացված եկամուգներով պետքությունը կարող է մարել հարկերը, կարարել նոր ներդրումներ, լուծել բնակչության անապահով խավերի սոցիալական պաշտպանվածության խնդիրները, կանխել սղաճը:

Աճուրդի մեթոդն ունի իր բացասական կողմերը: Աճուրդով մասնավորեցում կարարելու համար հարկավոր է հաշվարկել բնակչության խնայողությունների միջին մակարդակը: Եթե այն ցածր է, ապա դժվար թե բնակչությունը գնի պետքական ունեցվածքը իրական գներով: Նշանակում է՝ պետքական ունեցվածքը կամ պետք է վաճառվի շատ ցածր գներով, կամ այն կզնեն կանխիկ դրամ ունեցողները, արդասահմանցիները, կամ էլ բոլորովին գնող չի ինչ: Այս գարբերակներից ոչ մեկն էլ չի ապահովում սոցիալական արդարության պահպանումը: Բացի դրանից, ոչ մի երաշխիք չկա, որ աճուրդի միջոցով մասնավորեցումը կհանգեցնի գնովեսական առողջ աճի: Եթե գնորդներին որոշակի պահանջներ չներկայացվեն, ապա նրանք ձեռք բերված սեփականության հետ կվարվեն կամայական ձևով, որը կարող է շիամապարասիսել գնովեսության զարգացման պետքական ծրագրին:

2. Մրցութային ընդունակության մեթոդի դեպքում մրցութային հանձնաժողովն առաջադրում է վաճառվող սեփականության օգբագործման պայմանները և այդ պայմաններին առավել համապարասիսանող առանձին անհարմատի, կոլեկտիվների ներկայացրած առաջարկներին համապարասիսան՝ որոշում է, թե ում պետք է վաճառվի օբյեկտը: Ուրեմն, գնողը նա չէ, ով առաջարկում է ամենաբարձր գինը: Ի դրանք առողջի, այս մեթոդը չի ապահովում մասնավորեցմանը հասարակության լայն մասնակցություն, քանի որ մասնակիցներն ընդունում են ըստ ներկայացված առաջարկների: Այս մեթոդի թերությունն այն է, որ համեմատաբար քիչ եկամուգ է ապահովում, և հանձնաժողովը կարող է սուրյեկտիվ լինել: Առավելությունն այն է, որ հաշվի են առնվում գնովեսության ընդհանուր զարգացման պահանջները:

3. Ձեռնարկության բաժնեպոմսերի (փոխանցման) հանձնման մեթոդն այն է, որ բաժնեպոմսները բաշխվում են բնակչության չափահաս անդամների միջև: Նախքան այդ գործընթացի սկսվելը ձեռնարկությունները պետք է վերածվեն պետքությանը պարկանող բաժնեպոմսերական ընկերությունների, որից հետո պետքությունն այն կարող է լինել գնորինման անվճար, կամ էլ կարող է վաճառել բաժնեպոմսները (ինչպես դա կարարվել է Վրևումուրի շաբ երկրներում): Բաժնեպոմսների արժեքը որոշելու համար անհրաժեշտ է նախ որոշել ձեռնարկության արժեքը: Բաժնեպոմսները սկզբում վաճառում են սկզբնական արժեքով, իսկ հետո գայթական պահանջարկի և առաջարկի փոփոխության հետևանքով: Պետքությունը, որպես կանոն, բաժնեպոմսների ամբողջ քանակը չի վաճառում, քանի որ դա կիանգեցնի սեփականության փոշիացման, իսկ դեկավարման արդյունավետությունը ցածր կլինի: Պետքությունը կարող է բաժնեպոմսների խոշոր քանակություններ դրամական պահանջները:

գրեսպներին, միավորումներին, որոնք հավաքարմագրերով գնորինում են այլ իրավաբանական անձանց պարկանող արժեթղթեր՝ դրա դիմաց կափարելով պետքության որոշ հանձնարարություններ, օրինակ՝ կրթաթոշակների, կենսաթոշակների, նպասպների և այլ վճարումներ՝ սպացած շահաբաժինների հաշվին։ Այս մեթոդի դժվարությունն այն է, որ բաժնեփոմսների արժեքը որոշելը խիստ բարդ խնդիր է, հարկապես անցումային գնդեսությամբ երկրներում, որովհետք և ծեռնարկությունների մասին գրեղեկափությունը աղքափ է կամ խստ չկա։ Այդ պարզառով էլ չի բացառվում, որ ծեռնարկությունները կարող են վաճառվել նույնիսկ իրենց իրական արժեքից ցածր գնով։ Բացի դրանից, երբ բաժնեփոմները գրվում են անվճար, պետքությունը գրլվում է զգայի եկամուգներից, որոնք կարող եք օգտագործել սոցիալական խնդիրներ լուծելու համար, իսկ եթե գրախս է բանկերին ու միավորումներին, ապա դա էլ հանգեցնում է սեփականության կենդրունացման մի քանիչ ծեռքում, որն այնքան էլ բարենպաստ չէ ամբողջ գնդեսության համար։

4. Կորոնային մեխանիզմի հիմքում գնդեսագիրական այն հիմնավորումն է, որ մեզանում սեփականությունը սպեղծվել է հասարակության բոլոր չափահաս անդամների աշխարհանքով, հետքարար նրանք պետք է վարձագրվեն կափարած աշխարհանքի համար։ Այդ նպագանով պետքությունը կարող է պետքական սեփականության գնման համար օգտագործել կրրոններ, որոնք հնարավորություն կրան մասնավորեցման գործընթացում ներգրավելու առավելագույն թվով նարդկանց և ապահովելու սոցիալական արդարության սկզբունքը։

Ցուրաքանչյուր քաղաքացուն հասանելիք կրրոնների քանակը պետք է որոշվի պետքության կողմից։ Դրանք կարող են սպանալ 18 տարեկանից բարձր բոլոր անձինք՝ հավասար պայմաններով։ Եթե պետքությունը հիմք ընդունի յուրաքանչյուրի անձնական ավանդը հասարակության հարստության սպեղծման գործում, ապա պետք է գործ ունենա այնպիսի ցուցանիշների հետ, ինչպիսիք են՝ աշխարհանքային սպաժը, աշխարհավարձի չափը և այլն։ Պարզ է, որ կրրոնները մշղապես շրջանառության մեջ լինել չեն կարող, մասնավորեցման գործընթացը ավարտելուց հետո դրանք կիանվեն շրջանառությունից, և փողի քանակը կհավասարվի նախկին նակարդակին։

Մասնավորեցման լիդերը աշխարհում համարվել է Մեծ Բրիտանիան, իսկ դրա իրականացման «գիշավոր ճարպարապետը»՝ Ն. ՈՒղլին։ ՈՒղլին ապացուցեց, որ մասնավորեցումը իսկապես համարվում է գնդեսությանը մեծ արդյունավետություն հաղորդելու միջոց, որովհետք պետքական ծեռնարկություններն աշխարհում են ոչ թե սպառողների, այլ իրենց համար։ Դրանց ֆինանսավորում է ոչ թե սպառողը, այլ պետքությունը, ինչը ծնում է ինամակալություն։ ՈՒղլին այն կարծիքն է, որ մասնավոր հափշածը գործերն ավելի արդյունավետ է վարում, քան պետքությունը, որովհետք, եթե նրանց գործունեությունը սպառողների կողմից չի ընդունվում, ապա մասնավորներին սպառնում է սնանկացում։ Վեասով աշխարհող ծեռնարկությունների մասնավորեցման դեպքում, ըստ ՈՒղլինի, նախ պետք է դուրս գրել այդ ծեռնարկությունների պարբերը, ապա շահագործել սեփականագերերին, որպեսզի ծեռնարկությունը աշխարհի շահույթով։ Սեփականագիրոջը պետք է օգնել և՛ նյութական, և՛ ֆինանսական միջոցներով։ Նրա կարծիքով չպետք է այնպիսի պայմաններ սպեղծել, որ պետքական սեփա-

կանությունը կենդրոնանա միայն հարուսագների ձեռքում, նախ պեսք է ընդունել մասնավորեցման անվճար և արդունյալ ծեր:

Վյափիառվ, ապապետականացումը և մասնավորեցումը դանում են դեպի արդյունավետ արդարության կազմակերպում, դեպի ազար շուկայական հարաբերություններ, որին գիշավոր շարժիչ ուժը կադարյալ մրցակցությունն է: Եվ ապապետականացումը, և՝ մասնավորեցումը միայն ձևավորում են շուկայական գնդեսության մրցակցային պայքարի օբյեկտիվ հիմքերը, որա համար էլ ոչ թե նպագրակ, այլ միջոց են գնդեսության արդյունավետության, ինչպես նաև բնակչության բարեկեցության բարձրացման, գնդեսական գործունեության իրականացման և մրցապայքարի մեջ նընելու համար:

3.7. ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՅՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆՈՒՄ

Տնտեսական ինքնուրույնություն և անկախություն ձեռք բերելուց հետո Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնամուխ եղավ գնդեսական բարեփոխումների իրականացմանը, որի առանցքային ուղղություններից մեկը սեփականության կառուցվածքի փոփոխություններն են: Մեփականագրիական հարաբերությունների վերափոխման նպատակները, ձևերը, եղանակները, միջոցներն ու ժամկերները կապված են գնդեսական, քաղաքական, սոցիալական և հոգեբանական բազմաբնույթ գործուների հաշվառման անհրաժեշտության հետ:

Տեփական սեփականության ապապետականացումը և մասնավորեցումը արմագապետ փոխում են նախկին գնդեսակարգը: Անցնելով նոր գնդեսակարգի՝ անհրաժեշտ է ժամանակին և պարզած ձևով հաշվի առնել հասարակության առանձին խմբերի, աշխարհավորական կոլեկտիվների և ամբողջ հասարակության շահերը, որպեսզի հեփափայում հասարակության շերպավորման, քենուացման և սոցիալական լուրջ բախումների փեղիք չդրվի:

Տայապանի Հանրապետությունը ԱՊԴ երկրների շարքում առաջիններից մեկն էր, որ նախաձեռնեց մասնավորեցման գործընթացը՝ այն դարձնելով հանրապետությունում ընթացող գնդեսական բարեփոխումների հիմնական առանցքը: ՀՀ-ում մասնավորեցումը դեսականորեն դիմում էր որպես գնդեսական, սոցիալական և քաղաքական միջոցառում, որը պեսք է գնդեսության ռացիոնալ կառուցվածքի ձևավորման, գնդեսակարող սուրբեկանության գործունեության արդյունավետության բարձրացման, պետքության և գնդեսական միավորների նյութական, ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման միջոց դառնար:

Մեփականության ապապետականացման և մասնավորեցման հաջողության համար այդ ոլորփի պետական քաղաքականության հիմքում հսկակ պեսք է դրվեն մասնավորեցման նպատակը, այդ նպագակից բխող նոր խնդիրները, մասնավորեցման իրականացման սկզբունքները և այդ գործընթացի բոլոր փուլերում պետական վերահսկողության ուժեղացումը:

Մինչև մասնավորեցման իրականացումը կարևոր է օրենսդիր մարմնի կողմից մասնավորեցման մասին համապարախան օրենքի ընդունումը: Կարևոր

հանգամանք է մասնավորեցման նախապարտապական փուլում պետական վերահսկողության իրականացումը, որը պետք է ներառի՝ մասնավորեցման ենթակա օբյեկտի ընդունակության որոշման նպարակահարմարության, պետական ունեցվածքի զնահարողների և ֆինանսական խորհրդագումարների ճիշգր ընդունակության, ինչպես նաև մասնավորեցումը կանոնակարգող որոշումների կագարման և մասնավորեցվող ունեցվածքի նկարմամբ պոտենցիալ պահանջարկի ճշգրիվ հաշվառման խնդիրները:

Վյուի հետեւ պետությունը պետք է վերահսկի նոր սեփականագերերի սպաննած պարբավորությունների կարարումը, որն ընդգրկում է նոր ձեռնարկությունների հետագա զարգացման ցուցանիշների համակարգի մշակումը և դրանց մոնիթորինգը, ներդրումային կամ սոցիալական պարբավորությունների լրիվ և ժամանակին վերահսկողությունը, մասնավորեցված օբյեկտների մասնագիրացման պահպանումը և այլն:

Պետական սեփականության այս կամ այն օբյեկտի մասնավորեցման նպատակահարմարության մասին որոշումը մշակվում է պետական գույքի կառավարման մարմինների և գործադիր իշխանության շահագրգիռ մյուս մարմինների կողմից:

ՀՀ-ում սեփականագիրական հարաբերությունների վերափոխման օրենսդրահարական դաշտի ձևավորման առաջնեկը եղավ 1992 թվականին ընդունված «Պետական ձեռնարկությունների և անվարդ շինարարության օբյեկտների սեփականաշխորհման և ապագելականացման մասին» ՀՀ օրենքը: Այս օրենքի կարևոր առանձնահավելությունն այն էր, որ ելեկով կոնկրետ ձեռնարկության ֆինանսագնուսական, կազմակերպական և այլ առանձնահավելություններից, հնարավորություն էր տալիս մի քանի մեթոդներով որոշելու ձեռնարկության իրական շուկայական գինը:

Գործնականում կենսագործելիս պարզ դարձան օրենքի մի շարք թերություններ, որոնք լրացվեցին Կառավարության 1993թ., 1994թ., 1995թ. մի շարք որոշումներով: ՀՀ-ում սեփականագիրական հարաբերությունների վերափոխման արդյունավետ ձև ճանաչվեց մասնավոր արդարությունը: Մասնավոր և կոռուպերափի արդարությունը ենթադրում է արդարության միջոցների և արդարության արդյունքի մասնավոր սեփականություն: Այս գործընթացը մեր հանրապետությունում իրականացվում է ասդիմանարար: Սկզբում մասնավորեցվեց հողը և հանրային հոփը: Հողը կադասպրային արժեքով, իսկ անասունները հիմնական ֆոնդերում գրանցված արժեքներով անժամկետ դրվեցին գյուղացուն՝ մասնավոր սեփականության, ժառանգության, վարձակալության և օպարելու իրավունքով:

Վյուի հետեւ ասդիմանարար իրականացվեց առևտի օբյեկտների, մանր և միջին ձեռնարկությունների, ապահովագրական ընկերությունների մասնավորեցում: Արդեն 1995 թվականին հանրապետությունում գյուղադիմության բնագավառում ավարտվել էր հողի և անասնագիշաքանակի մասնավորեցումը՝ հիմնականում գյուղում կազմակերպելով անհարական գյուղացիական և գյուղացիական կոլեկտիվ գնդեսություններ: Մասնավորեցված էր կենցաղսպասարկման և հասարակական սննդի 257 օբյեկտ, իսկ 1997 թ. մասնավորեցված օբյեկտների թիվը կազմեց 4140: 1995 թվականին ոչ պետական հարվածի բա-

Ժինը ազգային եկամբում կազմեց 52%, այդ թվում՝ գյուղագյուղեսության մեջ՝ 96%, նյութական արդադրության այլ ճյուղերում՝ 10%: Ոչ պետական հարվածի քաժինը 1996 թվականին արդյունաբերական արդադրանքի մեջ կազմում էր 6%, ապրանքաշրջանառության մեջ՝ 68%, բնակչությանը մասուցվող վճարովի ծառայությունների մեջ՝ 40%, զբաղվածների շրջանում՝ 50%:

ՀՀ-ում պետական գույքի բոլոր փեսակների, այդ թվում՝ անավարտ շինարարության օբյեկտների մասնավորեցման իրավահարաբերությունների կարգավորման և կարգարելագործման բնագավառում կարևոր նշանակություն ունեցավ 1997 թվականին ընդունված «Պետական գույքի մասնավորեցման (սեփականաշխորհման) մասին» ՀՀ օրենքը: Օրենքում սահմանված են «մասնավորեցում» հասկացությունը, մասնավորեցման օբյեկտները, մասնավորեցման ծրագիրը, սուբյեկտները, մասնավորեցման համար օգտագործվող վճարման միջոցները, գույքի մասնակի անհապույց մասնավորեցումը, մասնավորեցմանն աշխարհավորական կողեկիցիվի անդամների մասնակցելու իրավունքը, ընկերության և կողեկիցիվի փոխհարաբերությունները, մասնավորեցման գործում պետական մարմինների իրավասությունները, պետական գույքի մասնավորեցման կարգը, մասնավորեցումից սպացված միջոցների փնօրինումը, մասնավորեցման գործարքները, օրենսդրությունը խախտելու համար պարագանակվությունը և այլն:

2006 թվականին ՀՀ-ում մասնավորեցվել է 1986 ձեռնարկություն, որից 621-ը՝ ուղղակի վաճառքով, 167-ը՝ մրցույթով, 50-ը՝ աճուրդով, 62-ը՝ լուսային աճուրդով, 1085-ը՝ պետական բաժնենասի ազադ բաժնուրդագրությամբ, 1-ը՝ մասնագիրացված շուկաներում պետական բաժնեգումսերի վաճառքով:

Վյաժիսով, անցումային գնութեսությամբ երկրներում մասնավոր սեփականության ձևավորումն իրականացվում է պետական սեփականության մասնավորեցման գանազան ձևերի կիրառմամբ՝ ուղղված մասնավոր ձեռնարկադրության գարգացմանը: Պետական սեփականության ապահովականացման և մասնավորեցման գործընթացը բազմաբնույթ միջոցառումների համակարգ է, որն ուղղված է արդադրական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների զարգացմանը, շուկայական հարաբերությունների ընդացնմանը, ձեռնարկադրական ակտիվության բարձրացմանը, պետական բյուջեի պակասուրդի կրճագմանը, սեփականագումանը և ամենակարևորը, գնութեսության ազգային մոդելի ձևավորմանը:

ԱՅՆ ԵՒ ԱՌ ՈՅ ՏՆ ՈՇ»՛՛

1. Ո՞րն է «սեփականություն» հասկացության գնդեսագիրական բովանդակությունը: Ի՞նչ հարաբերություններ է այն ներառում:
2. Ի՞նչ է գնդեսական իշխանությունը և ի՞նչ հարաբերություններով է պայմանավորված:
3. Ինչպես կրնութագրեք սեփականության օբյեկտները և սուբյեկտները:
4. Ի՞նչ է նշանակում սեփականության ձևերի զարգացման էվոլյուցիա:
5. Ի՞նչ է նշանակում սեփականության փիրապերում, գնօրինում, օգրագործում և պարապահանապվություն:
6. Ո՞րն է սեփականության իրավունքների փունջը: Բնութագրեք Ռունալդ Քոռոզի թեորիմը:
7. Ի՞նչ է նշանակում հանրային սեփականություն: Որո՞նք են դրա գարագեսակները:
8. Ի՞նչ է նշանակում անհագրական սեփականություն: Որո՞նք են դրա գարագեսակները:
9. Ի՞նչ է կողենկիվ սեփականությունը: Որո՞նք են դրա գարագեսակները:
10. Ի՞նչ է խմբային սեփականությունը: Որո՞նք են դրա գարագեսակները:
11. Ի՞նչ է խառը սեփականությունը: Որո՞նք են դրա գարագեսակները:
12. Ի՞նչ է նշանակում սեփականության ապապերականացում և մասնավորեցում:
13. Որո՞նք են մասնավորեցման մեթոդները:
14. Ինչպես են վերակառուցվել սեփականության հարաբերությունները
«»-ում:

ԾՅՈՒՅՑ Ի՞Յ ՏՆ ԵՒ Ծ ՕԱՌԱ ԱՆ ԾՅ Ե»՛՛

Սեփականություն

Տնդեսական իշխանություն

Սեփականության
հարաբերություններ

Տնդեսական սուբյեկտ

Տնօրինում, փիրապերում,
յուրացում

Տնդեսական օբյեկտ

Տնդեսական կեցություն

Տնդեսական կոռպերապիվ

Հասարակական սեփականություն
Կողենկիվ, խմբային, մասնավոր
սեփականություն

Արհեսպակցական գործարքային
ծախսեր

Սեփականության իրավունք

Ապապերականացում

Սեփականագրեր

Ապագայնացում

ԳԼՈՒԽ 4

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՐԸ

4.1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՐԸ

Կենսամիջոցներ սպեղծելու գործունեություն մարդու ծավալել է հասարակության զարգացման բոլոր ժամանակաշրջաններում: Դեպքը է ասել, որ դա եղել և մնում է մարդու կյանքի զիսավոր և ամենականոնակարգված կողմը: Սպառման համար անհրաժեշտ պարագայի կենսամիջոցներ գոյություն չունեն (բացի բնության՝ սպառման համար պիտանի բարիքներից), դրանց գոյությունը պայմանավորված է մարդու աշխատանքային գործունեությամբ, որն ընդունված է անվանել գործունեություն: Այդուհանդերձ, հարց է ծագում՝ գործեսական գործունեություն հասկացությունը բնորոշ է հասարակության զարգացման բոլոր ասդիմաններին, թե՛ ոչ: Տարցի պարասախանն այն հիմնավոր մեկնաբանությունն է, որ գործեսական գործունեությունը ենթադրում է գործեր գործեսավարողների փոխհարաբերություն, բարիքների շարժ մի գործողության՝ դրանք փոխանակելու կամ փողով գնելու և վաճառելու ձևով: Այդ հայեցակերպից ելեկով՝ գործեսական գործունեություն չի կարող հանդիսանալ ինքնարավարարման նպարակով բարիքների արքադրությունը և սպառումը:

Տնտեսական գործունեությանը բնորոշ են մի քանի սկզբունքային հագեցանիշներ՝ ռեսուրսների ընդունակություն, դրանց այլընդունակություն օգտագործման որոշման կայացում, օգտագործման նպարակի որոշակիություն և սպացված արդյունքի իրացումից եկամուգ սպառում և զգուշություն: Նշված պահանջները ձևավորում են մարդկանց փոխհարաբերությունների ընթացքում և բնութագրվում որպես գործեսական գործունեություն: Այդ իմաստով, նախնադարյան մարդու կողմից բարիքների սպեղծումն ու սպառումը չի կարող համարվել գործեսական գործունեություն, այն պարզապես անհագի շանքերի գործադրում է՝ սեփական գոյությունը պահպանելու նպարակով:

Տնտեսագիրության գործունեությունը մարդու այն գործունեությունն է համարում գործեսական, որի օգտակար կամ ոչ օգտակար լինելը հաշվարկված է, իրականացվում է ռեսուրսների այլընդունակություն օգտագործման և մարդու գործադրություն վերաբերում: Բացի այդ, մարդու՝ որևէ գործունեություն իրականացնելու վարքագծի գործադրությունը կարող է հիմնված լինել նաև ավանդույթների և սովորույթների վրա, ինչը հասպարզել է փորձով և հաշվարկներով:

Ընդհանրացված արգահայփությամբ՝ տնտեսական գործունեության ամենաբնորոշ գիծն այն է, որ տնտեսական գործունեություն սկսելու շարժառիթ է այն եկամուպքը, որը պետք է սրանա տնտեսավարողը, կամ տնտեսական գործունեություն իրականացնելու նրա վճարունակությունը:

Ճիշտ պետք է համարել, որ փողը, նյութական միջոցների տնօրինումը և վճարունակությունը, որոնց վրա մեծ ուշադրություն է դարձնում տնտեսագիփության տեսությունը, տնտեսական գործունեության լծակներն են: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ տնտեսագիփության տեսությունը այդ կարեգորիաները հետազոտում է այնքանով, որքանով դրանք տնտեսական գործունեության շարժառիթներն են, և դրանցով չափվում է ցանկացած տնտեսական գործունեության արդյունք:

Վերը նշվածից չպետք է հետևություն անել, թե մենք անտեսում ենք այն ճշմարգությունը, որ պահանջունքները և դրանք բավարարելու անհրաժեշտությունը նույնական տնտեսական գործունեության շարժառիթներն են, սակայն դա ճշմարիթ է զուր սպառման և մարդու գոյությունը պահպանելու հայեցակերպից: Երբ սպառման համար բարիքների սրեղծումը քննարկում ենք տնտեսական գործունեության տեսանկյունից, տնտեսագիփության տեսության խնդիրն է բացահայփել մարդկանց փոխհարաբերությունները, նրանց վարդագիծը և նպարակները՝ սահմանափակ ռեսուրսները օգտագործելու և որոշակի եկամուտ սպառման կապակցությամբ: Այլ կերպ ասած՝ տնտեսական գործունեությունը չպետք է ներկայացնել պարզապես որպես բարիքների արգաղորդության և սպառման գործընթաց, քանի որ դա ամբողջովին չի արգահայփում տնտեսական գործունեության բովանդակությունը:

Տնտեսական գործունեությունը ենթադրում է մարդկանց փոխհարաբերություններ՝ որոշակի արդյունք սպառման նպարակով: Այդպիսիք են՝ կապիվալի կիրառումը, աշխապանք կապարելը, ունեցվածքը վարձակալության դաշտը, փոխադրումների կազմակերպումը, վարկային և առևտրային գործունեությունները, ծառայությունների և սպասարկումների մաքուցումը և այլն:

Թվում է, թե տնտեսական գործունեությունը դիվարկում ենք անհապական շարժառիթների դեսանկյունից: Սակայն դա այդպես չէ, որովհետեւ յուրաքանչյուր մարդու գործունեություն անհապական է միայն անձնական շահի դեսանկյունից, որի իրացումը պայմանավորված է այլ անհապների հետ փոխհարաբերվելու հանգամանքով: Այդ իմաստով, յուրաքանչյուր անհապի գործունեությունը հասարակության ընդհանուր տնտեսական գործունեության մասն է կազմում: Տնտեսագիփության դեսանկյունը հիմքում դրված են մարդկանց համագործությունը, կոլեկտիվը ու հասարակական գործունեությունները, և միայն դրանով են դրանք սպառման տնտեսական գործունեության բնույթը: Այդ իմաստով դեսանկյունը հասարակական գործունեությունը հասարակական բնույթ ունի:

Տնտեսական գործունեության՝ որպես ընդհանրական հասկացության բնութագործմը պահանջում է նաև դրա որոշակիացում: Ցանկացած տնտեսական գործունեության անմիջական հետևանքը որոշակի օգտակարության սրեղծումն է: Մարդը նյութ չի սպեղծում, այլ աշխապանքով բնության նյութերը վերամշակում է նպարակահարմար ձևով՝ վերածելով համապարասխան օգտակար հավկություն ունեցող բարիքի: Այդ ամբողջ գործընթացը, իր վերջնական

արդյունքի գեսակեփից, համարվում է արգադրություն: Ներևապես, արգադրության մեջ մարդը բնության նյութերը վերամշակում կամ դասավորում է այնպես, որ դրանք իրենց օգբակար հավկություններով բավարարեն հասարակության պահանջմունքները: Այդ բոլորը գեղի է ունենում հասարակական արգադրության գործընթացներում (նկատի ունենք արգադրությունը, բաշխումը, փոխանակությունը և սպառումը):

4.2. ՀԱՍՏԱԿԱՎԱՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՐՍՈՒԹՅՈՒՆ

Զարգացման որ ասդիճանում էլ լինի մարդկային հասարակությունը, նրա զոյլության համար անհրաժեշտ են բարիքներ, որոնք մարդը սպեղծում է՝ ջանքեր գործադրելով, և դա իրականացվում է աշխաբանքով՝ արգադրության մեջ: Արգադրությունը մարդու նպագակահարմար գործունեությունն է, որի ընթացքում նա վերափոխում է բնության առարկաները և օգբագործում իր պահանջմունքները բավարարելով համար: Հասարակական արգադրության անմիջական արդյունքն այն նյութական և ոչ նյութական բարիքներն են, որոնք սպառվում են մարդու կողմից և արգադրության մեջ, ինչպես նաև ապահովում հասարակության ամբողջական վերաբարդությունը:

Պարմական էվոլյուցիայի գետանյունից՝ արգադրությունն անցել է երկար ճանապարհ՝ սպառման պարզագույն բարիքների (սնունդ, հագուստ, փոխադրամիջոց, կացարան) սպեղծումից մինչև ժամանակակից մերենաները, բարդ սարքավորումները, հաշվողական գետինիկան, տիեզերանավերը և այլն:

Ենելով արգադրվող բարիքների գոյածնից՝ ընդունված է տարբերել նյութական և ոչ նյութական արգադրություն: Նյութական է համարվում այն արգադրությունը, որի արդյունքները սպառնում են առարկայական դրսեւում՝ սնունդ, հագուստ, կահույք, մերենաներ, սարքավորումներ, երկաթզծեր, փոխադրամիջոցներ և այլն: Դրանք սպեղծվում են զյուղագրներության, թեյին և սննդի արդյունաբերության, ծանր արդյունաբերության, շինարարության, կոմունալ գննիներության և այլ ոլորփներում:

Ոչ նյութական արգադրության մեջ սպեղծվում են հոգևոր բարիքներ և ծառայություններ, որոնք հիմնականում չեն առարկայանում՝ երաժշգույթուն, կրթություն, բժշկական սպասարկում, գեղագիտական դաստիարակություն, արվեստի այլ ձևեր և այլն:

Արգադրության երկու ոլորփները փոխադրձորեն պայմանավորում են միմյանց և ապահովում հասարակության համակողմանի զարգացումը:

Մարդկանց պահանջմունքների բավարարումը միանվագ գործողություն չէ, այլ անընդհափ գործընթաց է, որի համար պարբադիր է արգադրության անընդհափ կրկնությունը: Այդ իմաստով, արգադրության գործընթացի անընդհափ վերսկսումը կոչվում է վերաբարդություն: Արգադրությունը և վերաբարդությունը գործնականում իրականացվում են գարբեր գննիսավարողների փոխադարձ հարաբերությունների պայմաններում, որը դրանց գալիս է հասարակական բնույթ:

Հասարակական արդադրության մեջ սպեղծված բարիքներն իրենց շարժումը կադրում են փոխկապակցված՝ արդադրության, բաշխման, փոխանակության և սպառման փուլերով, որոնք մարդկանց պահանջմունքները բավարարելու անհրաժեշտ պայմանավորված՝ անընդհատ կրկնվում են և ձևավորում հասարակական վերաբարդության ամբողջական համակարգը։ Այդ իմաստով, արդադրությունը, բաշխումը, փոխանակությունը և սպառումը համարվում են հասարակական վերաբարդության փուլերը։

Արդադրությունը նյութական և հոգևոր բարիքների սպեղծման ելակերային գործընթացն է։ Ելակերային այն իմաստով, որ սպեղծում է մարդու գոյությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ բարիքներ՝ սնունդ, հագուստ, կացարան, փոխադրամիջոց և այլն։ Միաժամանակ, արդադրությունը պեսք է դիմարկել որոշակի բնորեսական համակարգում, որպես սպառման համար բարիքների սպեղծումը չի կարելի համարել արդադրության անմիջական նպարակ, օրինակ՝ շուկայական բնորեսական համակարգը։ Շուկան և ապրանքների իրացումը գնային գրեթեկապվություն են փալիս արդադրություն սկսելու կամ չսկսելու մասին։ Գնային ազդանշանը արդադրություն կազմակերպելու նախադրյալ է այն իմաստով, որ փվյալ գնով ապրանքը վաճառելով՝ բնորեսավարողը կկարողանա փոխհագուցել իր ծախսերը և սպանալ եկամուտը (շահույթ)։ Ներևապես, շուկայական բնորեսության համակարգում արդադրության անմիջական նպարակը շահույթի սպացումն է։ Սպառումը արդադրության անմիջական նպարակ է ավանդական բնորեսությունում, որպես բարիքների արդադրությունն իրականացվում է ինքնաբավարարման սկզբունքով։ Բերված դադողությունները վկայում են, որ արդադրության անմիջական և վերջնական նպարակները կարող են համընկնել, և դա բնորոշ է շուկայական բնորեսությանը, որպես արդադրության անմիջական նպարակը շահույթի սպեղծումն է, իսկ վերջնականը՝ սպառումը։ Տարկ է նշել, որ շուկայական բնորեսության մեջ արդադրության վերջնական նպարակը չի իրացվի (արդադրության մեջ կապիկալ չի ներդրվի), եթե շահույթի սպացումը երաշխավորված չէ։

Փոխանակություն: Արդադրության արդյունքները (բարիքները) իրենց օգագակարությամբ անհրաժեշտ են սպառողներին, և նրանք այդ բարիքները ձեռք են բերում փոխանակության կամ առևտության միջոցով։ Փոխանակությունը գործընթաց է, որի միջոցով բարիքներն անցնում են նրանց, ովքեր դրանք արժևություն են՝ գնահատելով բարիքների օգբակար հագեցությունները։ Օրինակ՝ առևտությով զբաղվողը գելուու որսած ձուկը գնում է ձկնորսից (գելուի ափին ձկան օգբակարությունը փոքր է), տեղափոխում և վաճառում է այնպես, որպես ձկան օգբակարությունն ավելի մեծ է։ Այդ իմաստով, փոխանակությունը դառնում է արդադրության անմիջական և վերջնական նպարակների իրացումը սպասարկելու գործընթաց։ Փոխանակության ոլորսը նույնական օգբակարություն և արժեք է սպեղծում այն իմաստով, որ բարիքն արդադրության սպառողին հասցնելու համար գեղագիտական, պահպանման, գովազդի, վաճառքի և այլ ծախսեր են պահանջվում։ Փոխանակությունը արդադրական գործընթացի շարունակությունն է, որովհետև բարիքները գեղաշարժում են տարածության մեջ, գեղարաշխում է այնպես, որպես բարիքի օգբակարությունը բարձր է գնահատվում և ծառայում է մարդկանց պահանջմունքների բավարարմանը։

Բաշխում: Բաշխումն իր գնդեսական բովանդակությամբ ընդգրկում է ինչպես սպառման համար անհրաժեշտ բարիքների, այնպես էլ արփադրության ռեսուրսների (գործոնների) գեղարքաշխումը հասարակության անդամների միջև։ Անձնական սպառման բարիքների բաշխումն իրականացվում է հասարակության անդամների սպացած եկամուտների օգնությամբ՝ գնային մեխանիզմների միջոցով (նկարի ունենք վերջնական բաշխումը)։ Նույն սկզբունքով են բաշխվում (կամ գեղարքաշխավում) արփադրության ռեսուրսները (գործոնները)։ Երկու դեպքում էլ բարիքների բաշխումն անմիջական կախման մեջ է սեփականության ինսպիրությունը, քանի որ թե՛ անձնական սպառման բարիքները, թե՛ արփադրության ռեսուրսները պարկանում են դրանց սեփականագրերերին։ Չանգեսեղով աշխարհանքի, կապիկապի, հողի և ձեռնարկուական ընդունակության կիրառման համար հասարակության անդամների սպացած փողային եկամուտները՝ որպես բաշխման անվանական և սկզբանական գործիք, պետք է նշել, որ բարիքների և ռեսուրսների՝ որպես սեփականության իրավունքի օբյեկտների իրական բաշխումը գեղի է ունենում շուկայի գնային մեխանիզմի միջոցով։

Սպառումը կարելի է բնութագրել որպես արփադրության արդյունքների «ոչնչացում»։ Այնքանով, որքանով մարդն ընդունակ է սպեղծել օգբակարություններ, նույնքանով նա կարող է սպառել դրանք։ Սպառումը բնութագրվում է որպես արփադրության բացառում, որովհետք սպառման ընթացքում ասդիմանաբար նվազում է բարիքի օգբակարությունը կամ անմիջապես անհետանում է։

Սպառումը գեղի է ունենում երկու՝ անձնական և արփադրողական սպառման ձևով։ Անձնական սպառումը հասարակության անդամների կողմից բարիքների՝ սննողի, հագուազի, կրթության, կացարանի և այլնի սպառումն է։ Անձնական սպառումն ապահովում է մարդու գոյությունը և կրում է անհարական բնույթը։ Անձնական սպառման կազմում կան նաև այնպիսի բարիքներ, որոնց բնույթը պահանջում է հասարակական կամ կոլեկտիվ սպառում՝ անվանգությունից օգբվել, թափրոն դիմել, ֆուլքրոնի խաղին հեփսել և այլն։ Սպառման երկրորդ գեսակը ռեսուրսների կամ արփադրության գործոնների օգբագործումն է՝ արփադրության մեջ նոր բարիքներ սպեղծելու նպատակով։ Վյո իմաստով արփադրությունը բնութագրվում է որպես արփադրության գործոնների սպառման գործընթաց։

Բնութագրելով արփադրություն, բաշխում, փոխանակություն և սպառում գնդեսական կապեգորիաները, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ գնդեսագիրության գեսությունը չի սահմանափակվում անհարական սպառման, փոխանակության կամ մեկ առանձին ֆիրմայում կազմակերպվող արփադրության սահմաններով։ Խնդիրն այն է, որ արփադրությունը չի կարող սահմանափակվել մեկ ֆիրմայի շրջանակներով, կամ սպառումը չի կարող ներկայացվել որպես մեկ առանձին անհարիք բարիքների սպառում այն պարբառապանությամբ, որ արփադրություն իրականացնում են ոչ թե մեկուսացված, այլ աշխարհանքի բաժանման հիման վրա միմյանց հետ փոխարաբերության մեջ գրնվող անհարիքը։ Նեփսապես գոյություն չունի մեկուսացված արփադրություն, բաշխում կամ փոխանակություն։ Վշխարանքի բաժանման հիման վրա արփադրությունը ունեցել է և ունի հասարակական բնույթ։ Վյո մի ամբողջական համակարգ է, որը ձևավորվում է հարաբերականորեն անկախ գնդեսական սուբյեկտների

փոխադարձ կապերի ու հարաբերությունների արդյունքում:

Պահանջմունքներն անընդհափ բավարարելու անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ արփադրության մեջ սպեղծված բարիքների մի մասը կուրպակվում է և դառնում **ազգային հարսफություն**: Դասական դպրոցի ներկայացուցիչներն ազգային հարսֆությունը բնութագրել են որպես նախորդ և ներկա սերնդի աշխատանքով սպեղծված և կուրպակված նյութական բարիքների ամբողջություն: Ժամանակակից փնտեսագիրությունը մերժում է ազգային հարսֆության նման բնորոշումը և գրնում է, որ որպես նախորդ աշխատանքի արդյունք կուրպակված նյութական բարիքների հետ ազգային հարսֆության բաղադրիչներն են նաև բնական ռեսուրսները, մարդու բնական ընդունակությունները, մասնագիրական գիրելիքները, ազար ժամանակը, հոգևոր բարիքները և այլն: Ներկա ազգային հարսֆությունը է համարվում այն ամենը, ինչը արժենորում և գնահապում է մարդը: Բնական է, որ բարիքը մարդն արժենորում է՝ հիմք ընդունելով նրա օգտակարությունը, և ազգային հարսֆության իրական բովանդակությունը գնահապում է այդ մոփեցումից ելեկով՝ անկախ այն բանից՝ բարիքը նյութական է, թե՛ հոգևոր:

Ազգային հարսֆությունը կարելի է ներկայացնել ինչպես բնական, այնպես էլ փողային ձևով: Փողի արժենորման փոփոխությունը կարող է հանգեցնել միևնույն քանակության նյութական բարիքների գնահապուման դարբեր արփահայրությունների: Վյդ պայմանով, հարսֆությունը միշտ պետք է դիմումակել մարդու պահանջմունքները բավարարելու համարեքարում: Վյդ ինասպով, եթե նյութական և հոգևոր բարիքներն առկա են այն քանակությամբ, որ մեզ հասանելի են լիարժեք և կարող են բավարարել մեր պահանջմունքները, ապա մենք հարուսափ ենք:

4.3. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԸ, ԴՐԱՆՑ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Դասարակության անդամների բազմաթիվ պահանջմունքները բավարարելու, անհրաժեշտ բարիքներ սպեղծելու համար մարդիկ իրենց փնտեսական գործունեության մեջ օգտագործում են դարադրեսակ ռեսուրսներ: Վյդ ռեսուրսներն իրենց բնույթով կարող են դրված լինել բնույթյան կողմից (հողը, նրա ընդերքի հարսֆությունները, անդամները, ջրերը և այլն), ինչպես նաև կարող են լինել մարդու աշխատանքի արդյունք (արփադրական նշանակության շենքեր, կառույցներ, մեքենաներ, սարքավորումներ, երկաթագծեր, ճանապարհներ, կապի միջոցներ և այլն) և մարդու աշխատանք՝ որպես առանձնահապուկ ռեսուրս:

Ըստ ծագման բնույթի՝ ռեսուրսները լինում են՝ **չվերարդարվող** և **վերարդարվող**: Չվերարդարվող են այն ռեսուրսները, որոնք դրված են բնույթյան կողմից և մարդու աշխատանքով չեն կարող սպեղծվել: Չվերարդարվող ռեսուրսներ են՝ հողը, հանքային հարսֆությունները, ջուրը, օդը, կուսական անդամները և այլն: Վերարդարվող ռեսուրս է համարվում այն ամենը, ինչ սպեղծվում է մարդու աշխատանքով: Դրանք են՝ արփադրական նշանակության շենքերը, կառույցները, մեքենաները, սարքավորումները, երկաթագծերը, ճանապարհները, կապի միջոցներ և այլն:

ները, հումքը և այլն: Բարիքների սպեղծման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներն արդադրության գործընթացում դիպվում են որպես արդադրության գործոններ և խմբավորվում ըստ իրենց ֆունկցիոնալ նշանակության:

Մարքյան գիտական մեջ արդադրության գործոնները դասակարգվում են երկու խմբի՝ **անձնական** և **իրային գործոնների**: Կ. Մարքսը արդադրության անձնական գործոնը է համարել աշխատուժը կամ մարդու ֆիզիկական և մուավոր ընդունակությունների ամբողջությունը: Իրային գործոնը է համարել այն բոլոր ռեսուրսները, որոնք սպանում են առարկայական դրսւություն: Ըստ Մարքսի՝ արդադրության գործոնները, որպես գրնչեսական կարեգորիա, որոշում են արդադրության սոցիալական ուղղվածությունը:

Մարժինալիսպական դպրոցն առանձնացնում է արդադրության գործոնների չորս՝ աշխատանք, կապիվալ, փող և ձեռնարկուական ընդունակություն:

Ժամանակակից գննիեսագիպույթյունն արդադրության գործոնները դասակարգելիս գիտեկապվությունը դիպարկում է որպես արդադրության գործոն: Վերջինս համարվում է գիպության ներկա նվաճում, որը էականորեն ազդում է արդադրության արդյունավեպության, որակյալ աշխատանքի պարրասպման վրա և մեծացնում է մարդու դերն արդադրության մեջ:

Տողը համարվում է արդադրության բնական գործոն և չի հանդիսանում մարդու աշխատանքի արդյունք: Բացի այդ, հողը պարունակում է հանքային հարսքություններ, ջրեր, անքառային ծածկույթ, վարելահողեր և այլն: Խոսելով հողի՝ որպես արդադրության գործոնի մասին (առաջին հերթին գյուղագնդեսության համար), պեսք է նշել, որ այն ունի մի շարք առանձնահավկություններ.

- հողը կարող է ունենալ բարբեր բերքագիպություն՝ կախված իր բնական հագլություններից, որոնք պայմանավորված են հողի ֆիզիկաքիմիական հագլություններով,
- հողն արդադրության գործոն է, որը չի կարող սպեղծվել մարդու աշխատանքով, այն բնության «պարզեցնելու» և վերարդարելի չէ,
- մարդը չի կարող անվերջ նպաստել հողի բերքագիպության բարձրացմանը. վաղ թե ուշ, հողի վրա կարարվող լրացուցիչ ներդրումները պալիս են ավելի քիչ լրացուցիչ արդյունք:

Կապիվալը՝ որպես արդադրության գործոն, այն բարիքների ամբողջությունն է, որոնք օգագործվում են արդադրության մեջ՝ նոր բարիքներ (նյութական և ոչ նյութական) սպեղծելու համար:

Բնորոշելով կապիվալը որպես արդադրության գործոն՝ գննիեսագեներից շագերն այն նույնացրել են արդադրության միջոցների պաշարի հետ: Այսպես, Ա. Սմիթը կապիվալը սահմանել է որպես կուպակված և առարկայացած աշխատանք: Դ. ՈՒկարդոն կապիվալ է համարել արդադրության միջոցները, իսկ ֆիզիկաքիմիական որպես կապիվալ դիպարկել են հողը:

Մինչդեռ, կապիվալը կարող է ունենալ նաև փողային արդադրություն, ինչպես նաև դրսւորվել որպես մարդու գիպելիքներ, հմգություններ, էներգիա և կիրառվելով արդադրության մեջ՝ ապահովել եկամորի հոսք:

Նմք ընդունելով այն հիմնավորումը, որ ժամանակակից գննիեսագիպությունը արդադրական ծախսերը դասակարգելիս մեծ ուշադրություն է դարձնում

հասպափուն և փոփոխուն ծախսերին, անհրաժեշտ է կարարել նաև կապիվազ արդադրության գործոնի բաժանում հասպափուն և փոփոխուն մասերի՝ կախված սրեղծվող արդյունքի արժեքի փոխանցման ծնից: Ըստ այդ սկզբունքի՝ «կապիվալ» արդադրության գործոնը բաժանվում է հասպափուն և փոփոխուն մասերի:

Հասքափուն է համարվում կապիֆալի այն մասը (արդարական շենքեր, կառույցներ, մեքենաներ, սարքավորումներ, փոխադրամիջոցներ և այլն), որն իր արժեքը նոր սպեղծվող բարիքին փոխանցում է մաս առ մաս (իր մաշվածքին համապատասխան) և արդարության ծավալի ընդլայնման հետ զի փոփոխվում, որն արդարականացնում է արդարության հասքափուն ծախսերում:

Կապիկալի այն մասը (հումք, նյութեր, օժանդակ նյութեր, էներգետիկ ռեսուրսներ), որն արդադրվող բարիքին իր արժեքը փոխանցում է ամբողջությամբ և բարիքի արդադրությունն ավելացնելու հետ փոփոխության է ենթարկվում, համարվում է շրջանառու կապիկալ, իսկ դրա ծախսերը՝ փոփոխուն ծախսեր:

Աշխափանքը որպես արդադրության գործոն դիմարկելիս պետք է նկատի ունենալ աշխափանքի ծառայությունը, որը գնահապելում է և ունի գին: Աշխափանքի ծառայության գնահապեման համար հիմք է հանդիսանում ծառայության որակը, հնչության ասդիճանը և ծառայության արժենորումը:

Աշխափանքի և դրա ծառայության արժեսորման առանձնահավելությունն այն է, որ մարդը, որպես աշխափանքի սուբյեկտ, վճռական դեր է կապարում արփադրության գործոնների համապեղման, դրանց կափարելագործման և, ընդհանրապես, հասարակական արփադրության զարգացման գործում։ Դա է հիմք հանդիսանում, որ հասարակությունը կարևոր գրեղ է գոալիս մարդկային կապիտալում կափարվող ներդրումներին և այն համարում անհագների ընդունակությունները, կարողությունները, գոալամշդ զարգացնելու և աշխափանքի ծառայության արփադրողականությունը բարձրագնելու գլխավոր պայման։

Զեննարկուական լնդունակությունը արփադրության առանձնահապուկ գործոն է և կապված է մարդու կարողությունների հետ՝ արփադրության մեջ նոր արփադրաբեսակների թողարկում, ժամանակակից գիտխնությաների, բիզնեսի կազմակերպման նոր ձևերի ներդրում և այլն:

4.4. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՈՉ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐ

Մարդու աճող պահանջմունքները բավարարելու համար անհրաժեշտ բարիքները, ենթադրությունները և գործությունները պահպան կատարելու համար անհրաժեշտ են:

Մարդու պահանջմունքներին բարիքների հարաբերակցությունը, դրանց՝ հասանելի կամ անհասանելի լինելը բարիքը դարձնում է ոչ փնտեսական և լուսական:

Այսպես, եթե մեկն ապրում է երկրի լնդերքից բխող աղբյուրի կողքին, ապա ջուրը նրա համար չի կարող փնտեսական բարիք լինել այն պարզառով, որ ջուրը հոսում է անընդհատ, անսահմանափակ, և դրա քանակությունը հսկա-

յական չափով գերազանցում է ջրի նկարմամբ դրվագ մարդու պահանջմունքը:

Մարդու համար ջուրը դնեսական բարիք կդառնա, եթե նա դեղափոխվի սակավաջուր դրամագիտ մարդու նրա պահանջմունքը ջրի նկարմամբ գերազանցում է ջրի առկայության՝ մարդուն հասանելիությանը:

Մեզ հայփնի է, որ դասական դնեսական դրամագիտությունը արժեքի աշխարանքային դնեսության սկզբնավորողն է, և այդ հիմքի վրա են ձևավորվել հիմնավորումներ ապրանքի սպառողական արժեքի, փոխանակային արժեքի և արժեքի հիմնա վրա ապրանքների փոխանակության վերաբերյալ:

Սահմանային օգբակարության դնեսության ներկայացուցիչները, հագլապես ավագրիական դպրոցը, մերժեցին արժեքի՝ որպես աշխարանքի արդյունք և փոխանակության հիմք լինելու գաղափարը և դրվագին այն մեկնաբանությունը, որ բարիքը զնվում է ոչ թե այն բանի համար, որ աշխարանքի արդյունք է և արժեք ունի, այլ այն բանի, որ ունի օգբակարություն, ինչը արժենորվում և զնահագվում է զնողի կողմից:

Ենքնապես՝ դնեսական են համարվում այն բարիքները, որոնք մարդկանց պահանջմունքների համեմագրությամբ սահմանափակ են, և սպառողը ձեռք է բերում փոխանակության միջոցով՝ դրանց օգբակարությունն արժևորելու հիմքով: Փոխանակության միջոցով բարիքը սպառում է ապրանքային բնույթ: Բարիքի օգբակարությունը, որով բավարարվում է մարդու այս կամ այն պահանջմունքը, դա բարիքի սպառողական արժեքն է: Միաժամանակ, փոխանակության միջոցով բարիքը ձեռք է բերում ապրանքային բնույթ և փոխանակային արժեք (արժևորում): Ենքնապես, ապրանքի բնութագրիչներ են համարվում սպառողական արժեքը, արժևորումը և փոխանակային արժեքը:

Ապրանքը՝ որպես սպառողական արժեք (օգբակար բարիք), մարդու պահանջմունքները կարող են բավարարել անմիջականորեն (սնունդ, հագուստ, կացարան, հասարակական բարիքներ և այլն), ինչպես նաև արդարողական սպառման՝ նոր բարիքներ արդադրելու ձևով (մերենաներ, սարքավորումներ, արդարական շենքեր, գրանսպորտային միջոցներ և այլն):

4.5. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՍԱՌՄԱՆԱԳԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՔԸ, ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ԾԱԽՍԸ ԵՎ ԱՅԼՇՏՐԱՆՔԸ

Մեզ արդեն հայփնի է, որ մարդու պահանջմունքներն անսահմանափակ են և հասարակության գարգացմանը զուգընթաց դրանք անընդհափ փոփոխվում են և՛ որակական, և՛ քանակական առումով: Մարդը ցանկանում է բավարարել իր բոլոր պահանջմունքները, որի համար պեսք է բավարար չափով արդադրել այն բոլոր բարիքները, որոնք անհրաժեշտ են հասարակության պահանջմունքները բավարարելու համար: Պահանջմունքները բավարարելու համար անհրաժեշտ բարիքների արդադրության պահանջն ունի սահմանափակվածություն, որը պայմանավորված է ռեսուրսների սահմանափակությամբ: Այն ռեսուրսները (քնական, աշխարանքային, կապիրալ, ձեռնարկուական ընդունակություն, գեղեկաբվություն, ժամանակ և այլն), որոնք գրնվում են հասարակության դրամադրության գրական դրամագիտ մարդու պահանջմունքները:

Նախ նշենք, որ օգդագործման համար պիտի անդամները, օգդակար հանաձնութերը, կուսական անդամը, ջուրը, կենդանական և բուսական աշխարհը և այլն, որպես բնական ռեսուրսներ, ոչ միայն սահմանափակ են, այլ նաև զերարկադրվող: Վյոր արդեն հաշվարկներ կան մի շարք բնական ռեսուրսների պաշարների խիստ կրճատնան և անբավարարության մասին: Դրա համար մշակվում են բնապահպանական միջազգային ծրագրեր և բնական ռեսուրսներն արդյունավետ օգդագործելու միջոցառումներ: Սահմանափակ են աշխարհանքային ռեսուրսները՝ քանակով, որակով, աշխափելու կարողությամբ, հնդություններով, ինչպես նաև աշխարհանքային ժամանակով:

Ժամանակը՝ որպես ռեսուրս, նոյնպես սահմանափակ է՝ օրվա վելողությունը 24 ժամ է, որի որոշակի մասն օգբագործվում է քննելու, աշխատանքի, հանգստի և դարձելու ժառայություններից օգբվելու համար:

Ինչպես պեսնում ենք, ռեսուրսների սահմանափակ լինելը խնդիրներ է առաջացնում՝ ինչպես օգբագրութել սահմանափակ ռեսուրսները դարձեր բարիքների արդադրության համար, որպեսզի հնարավոր դառնա հասարակության պահանջմունքների ավելի լիարժեք բավարարումը:

Ինդիրը մեղմելու կարևոր միջոց են ռեսուրսների արդյունավետ ծախսումը, այլընդունակը և այլընդունքային ծախսերը: Ռեսուրսների սահմանափակության սկզբունքից ելնելով՝ հասկանում ենք, որ իրական կյանքում մարդիկ չեն կարողանա այնքան բարիքներ ունենալ, որքան ցանկանում են: Ցուրաքանչյուրը կցանկանար ավելի շապ ժամանակ հարկացնել ճանապարհորդություններին, հանգստին, ավելի շապ գրադՎել սպորտով, ինքնակրթությամբ, կուգենար ունենալ շքենապահներ, մեծ այգի, լողավազան: Սակայն մեր բոլոր ցանկությունները և դրանց իրականացումը պայմանավորված են մեր վնօրինած ռեսուրսներով, որոնք, ինչպես պեսանք, սահմանափակ են: Օրինակ՝ եթե ցանկանում ենք վնօրինվլող ժամանակից շապ հարկացնել սպորտին, ապա ավելի քիչ ժամանակ կունենանք աշխատելու կամ ընթերցանությամբ գրադՎելու համար: Կամ եթե ցանկանում ենք մեր միջոցներից հարկացնել գրուաշրջությանը, ապա քիչ միջոցներ կունենանք սննդին և հազուարին հարկացնելու համար: Բերված դարպողություններից հետևում է, որ բազում բարիքներից օգնվելու ժամանակ, ռեսուրսների սահմանափակության պարճառով, մարդը սփիպված է կապարել ընդունակություն և այլընդունակ: Վյահնքն՝ ընդունակությունը մի բարիքը, այս կամ այն հակուս հրաժարվում է մյուսից:

Ուսուլսների սահմանափակ լինելու խնդիրը վերաբերում է նաև բարիքների արգաղոռության կազմակերպմանը: Մարդն ընդուժյուն է կապարում և որոշում կայացնում, թե սահմանափակ ռեսուլսներից որքան և որ բարիքի արգաղոռության համար հավկացնի: Բնական է, որ ընդուժյունը ենթադրում է նաև այլրնդրանք:

Տնտեսագիրության դեսության կարևոր հիմնադրույթներից մեկն այն է, որ մարդը, իրականացնելով հնարավոր այլընդունակային բարիքներից մեկի արդարությունը կամ ընդունակությունը հնարավոր այլընդունակային բարիքներից մեկի գնումը և սպառումը, կորցնում է այլ բարիք արդարություն կամ գնելու և սպառելու հնարավորությունը: Ինչո՞ւ, որվիեզու նրա գործիքնած ռեսուրսները սահմանափակ են:

Օրինակ՝ ազար ժամանակը կարելի է օգտագործել ընթերցանության, ֆուլքրոլի խաղ դիվելու կամ համերգ զնալու համար: Եթե մարդը որոշում է ֆուլքրոլի խաղ դիվել, ապա նա հրաժարվում է ընթերցանությունից և համերգից, այսինքն՝ այլընդունակային այլ հնարավորություններից: Ներևապես՝ ընթերցանությունը և համերգ զնալը մարդը զոհաբերում է հանուն ֆուլքրոլի խաղը դիվելու: Բերված օրինակը թույլ է փալիս եզրակացնելու՝ այն, ինչը մարդը զոհաբերում է հանուն կապարած ընդունակային դաշտում այլընդունակային ծախսն: Պերք է նշել, որ ծախսն այսպես չպետք է հասկանալ բացարձակ իմաստով, այլ որպես զոհաբերված օգուտ, որը մարդը կստանար ընթերցանությունից և համերգից:

Բնական է, որ ծախսը (այն օգուտը, որը մարդը կստանար բաց թողած հնարավորությունից) որոշվում է միայն ընդունակային կապարողի կողմից, որովհետք միայն նա է զնահապում կորցրածի արժեքը: Իհարկե, այլընդունակը՝ որպես անհապի սուբյեկտիվ վերաբերմունք, կախված է նրա նախասիրություններից, որոնք ժամանակի և փարածության մեջ կարող են փոփոխվել: Տնտեսագիրության գետառությունը գրնում է, որ այլընդունակային ծախսը միշտ կապարվում է նվազագույն արժեքի ուղղությամբ:

Այլընդունակային ծախսերի և այլընդունակային արժեքի վերաբերյալ մեր պարկերացումներն ավելի ամբողջական դարձնելու համար դիվարկենք եղած ռեսուրսները երկու փարբեր ապրանքների համար ծախսելու օրինակ: Նշենք, որ գինը կարելի է արդահայտել ինչպես փողով, այնպես էլ ապրանքով:

Ենթադրենք՝ առկա ֆինանսական ռեսուրսներով կարելի է արդադրել 5 մլն կգ կարագ կամ 30 հազար հար կոսպյում: Սակայն հասարակությանն անհրաժեշտ է ինչպես կարագ, այնպես էլ կոսպյում:

Այժմ գետնենք, թե հասարակությունը գեխնողոգիական ինչպիսի համակցում կարող է կապարել, եթե 1 մլն կգ կարագ արդադրելու այլընդունակային ծախսը կազմում է 2000 կոսպյում:

Արդադրության ռեսուրսների գեխնողոգիական համակցումը

Հնարավորությունները	Կարագ (մլն կգ)	Կոսպյում (հար. հար)	Այլընդունակային արժեք (1մլն կգ կարագ՝ արդահայտված 2 հար. կոսպյումով)
Ա	0	30	-
Բ	1	28	2
Գ	2	24	4
Դ	3	18	6
Ե	4	10	8
Զ	5	0	10

Ներկայացված փարբերակներից երևում է, որ 1 մլն կգ կարագ արդադրելու համար անհրաժեշտ է հրաժարվել 2000 կոսպյումի արդադրությունից (կոսպյումի արդադրությունը 30 հազարից կրճագել 28 հազար): Կարագի արդադրությունն ընդլայնելու համար (1 մլն կգ-ից 2 մլն կգ-ի) անհրաժեշտ է հրաժարվել

արդեն 4000 կոսպյումի արփադրությունից և, վերջապես, կարագի արփադրության ավելացումը 4 մն կգ-ից 5 մն կգ-ի կպահանջի հրաժարվել 10000 կոսպյումի արփադրությունից:

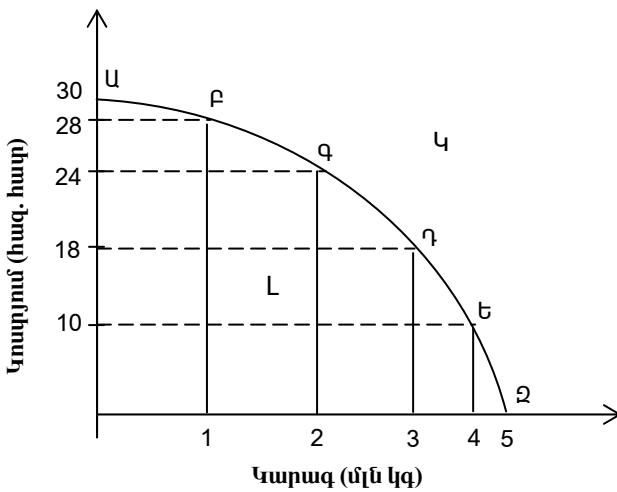
Յուրաքանչյուր հաջորդ 1 մն կգ կարագի արփադրության համար հասարակությունը վճարում է ավելի մեծ զին՝ չարփադրված կոսպյումների ձևով: Ակնհայք է դառնում մի ապրանքի արփադրությունը մյուտպ փոխարինելու աճող ծախսերի կամ բաց թողած հնարավորությունների աճող ծախսերի առկայությունը: Նարգ է ծագում, թե ինչո՞ւ մի ապրանքի (մեր օրինակում՝ կոսպյումի) արփադրությունից մյուս ապրանքի (կարագի) արփադրությանն անցում կափարելիս բաց թողած հնարավորությունների ծախսերը պետք է աճեն: Պարագան այն է, որ մի ապրանքի արփադրությունից մյուսին անցնելիս հասարակությունը սահմանափակ ռեսուրսները հանում է կոսպյումի արփադրությունից և հարկացնում կարագի արփադրությանը, կարագը հասարակության համար (դրա արփադրության ավելացմանը զուգընթաց) ասփիճանաբար թանկ կարծենա: Բանն այն է, որ կարագի և կոսպյումի արփադրության անհրաժեշտ ռեսուրսները միմյանց լիարժեք փոխարինող չեն: Բացի այդ, մի ապրանքի արփադրությունից մյուսին անցումը պահանջում է արփադրության վերակառուցում, վերադասավորում, նոր աշխատողների ընդունում և այլն: Այդ բոլորի հետևանքով արփադրությունը հասարակության համար թանկ կարծենա:

Վերը շարադրվածից կարելի է եզրակացնել, որ ինչպիսի գործունեություն էլ իրականացնի փնտեսավարող սուբյեկտը, նա միշտ կրում է այլընդունելի կամ բաց թողած հնարավորությունների ծախսերը:

4.6. ԱՅԼԸՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ԾԱԽՍԵՐԸ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՐԸ

Ռեսուրսների սահմանափակությունը հասարակությունից պահանջում է դրանց այլընդունելի օգտագործում: Սահմանափակ ռեսուրսների այլընդունելի օգտագործումը մարդիկ ինքնանպարակ չեն կափարում: Նրանք իրենց սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումից ակնկալելով առավելացույն օգուտ՝ դրանց ռացիոնալ ու արդյունավել օգտագործման նպարակային որոշում են կայացնում:

Վերը բերված դասողություններից հարց է ծագում. կարո՞ղ է արփադրական հնարավորությունների գաղափարը դարածվել որևէ երկի ամբողջ փնտեսության վրա: Պարասիստանը դրական է: Այսպես, ենթադրենք՝ որևէ երկրի՝ մշակման ենթակա հողագործությունները կարող են օգտագործվել պղղագործության համար: Եթե երկիրն ավելացնում է ցորենի արփադրությունը, ապա պակասում է պղղի արփադրությունը, և ընդհակառակը: Ռեվլում է, որ դրված ռեսուրսների պայմաններում, եթե ավելացվում է մի բարիքի արփադրությունը, պետք է պակասեցվի մյուսը:

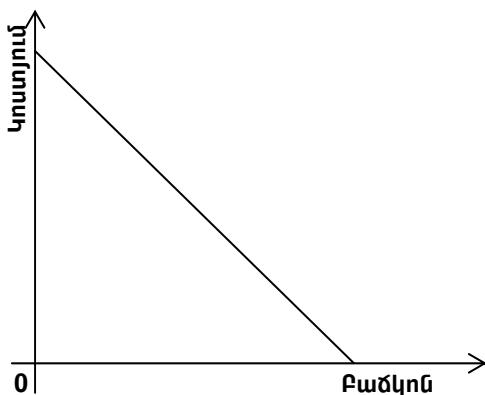
ՊՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՐԾ

4.1. գծապատկերից երևում է, որ եթե առկա ռեսուրսները հավկացվում են միայն կոսպյումի արդադրությանը, ապա կարդարվի 30000 կոսպյում և ոչ մի կիլոգրամ կարագ (կորի վրա դա կհամապատասխանի Ա կետին): Մեկ միլիոն կգ կարագ արդադրելու համար պետք է հրաժարվել երկու հազար կոսպյումի արդադրությունից և սրացված ռեսուրսները հավկացնել 1 մլն կգ կարագի արդադրությանը (կորի վրա դա կհամապատասխանում է Բ կետին): Շարունակելով կարագի արդադրության ավելացումը՝ Զ կետում առկա ամբողջ ռեսուրսները կհավկացվեն կարագի արդադրությանը, կարդարվի 5 մլն կգ կարագ և ոչ մի կոսպյում: Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ կետերով անցնող գիծը ներկայացնում է արդադրության հնարավորությունների կորը՝ փրկած ռեսուրսների պայմաններում: Կորի վրա կարելի է նշել ո թվով կետեր, որոնք ցույց կրան սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումը՝ կոսպյում և կարագ արդադրելու, ինչպես նաև այլնպրանք կարարելու համար: Կորից աջ և վերև նշված «Կ» կետն այն կետն է, որին հասնել հնարավոր չէ՝ ռեսուրսների սահմանափակության պարճառով: Արդադրության հնարավորությունների կորից ձախ և ներքև նշված «Լ» կետը նշանակում է, որ եղած ռեսուրսները լրիվ չեն օգտագործվում արդադրության մեջ, այսինքն՝ առկա են կորուսվներ:

Վրադադրության հնարավորությունների կորով շարժվելով Ա կետից Զ կետը (կրճագելով կոսպյումի արդադրությունը՝ ռեսուրսներ ենք հավկացնում կարագի արդադրության ավելացմանը՝ կարագի արդադրության ավելացմանը զուգընթաց ավելանում են լրացուցիչ քանակի այլընդրանքային կամ բաց թողած հնարավորությունների ծախսերը (մեր օրինակում՝ մեկ լրացուցիչ միավոր կարագ արդադրելու համար ունեցած կորուսվների քանակը, որի արդադրությունից հրաժարվում ենք): Բնականորեն հարց է առաջանում, թե ինչո՞ւ են աճում բաց թողած հնարավորությունների ծախսերը, որը պարզ երևում է վերը բերված գրաֆիկական պայկերից, եթե ռեսուրսները կոսպյումի արդադրությունից հանում ենք և օգտագործում կարագի լրացուցիչ քանակ արդադրելու

համար: Խնդիրն այն է, որ մի բարիքի արփադրությունից մեկ այլ բարիքի արփադրության անցնելիս այդ երկու բարիքների արփադրության համար պահանջվող ռեսուրսները միմյանց լիարժեք փոխարինող չեն: Այսպես՝ կոսպյումի արփադրությամբ զբաղվող աշխատողին կարագի արփադրությամբ զբաղվելու համար անհրաժեշտ է յուրացնել նոր մասնագիրություն, դրա համար անհրաժեշտ է վերապարրապում:

Միաժամանակ կան բարիքներ, որոնց արփադրության համար պահանջվող ռեսուրսները փոխարինելի են, և այդ դեպքում մի բարիքի արփադրությունից մեկ այլ բարիքի արփադրության անցնելիս արփադրության հնարավորությունների կորը կունենա զծային տեսք, որը նշանակում է բաց թողած հնարավորությունների հասպարունակություն:

Պ Ի Յ Ա Յ Ի Լ » Ո 4.2. Միմյանց փոխարինելի ռեսուրսների արփադրության հնարավորությունների կորը

Ասվածից կարող ենք եզրակացնել՝ ինչպիսի գործունեությամբ էլ զբաղված լինի այս կամ այն արփադրողը, նա միշտ է կապարում և այլնպրանքային կամ բաց թողած հնարավորությունների ծախսեր:

4.7. ԱՐՏՎԴՐՈՒԹՅԱՆ ՇԱՀԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿՈՐԻ ՏԵՂԱՇԱՐԺԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հասարակության պահանջմունքների և արփադրության հնարավորությունների փոխարարերությունը դիպարկելիս վճնպեսագիրության դեսությունը սահմանում է, որ պահանջմունքներն ավելանում են անսահմանափակ, մինչդեռ արփադրության հնարավորությունները, ռեսուրսների սահմանափակության հետևանքով, կարող են ավելանալ դանդաղ և միշտ հետք մնալ պահանջմունքից:

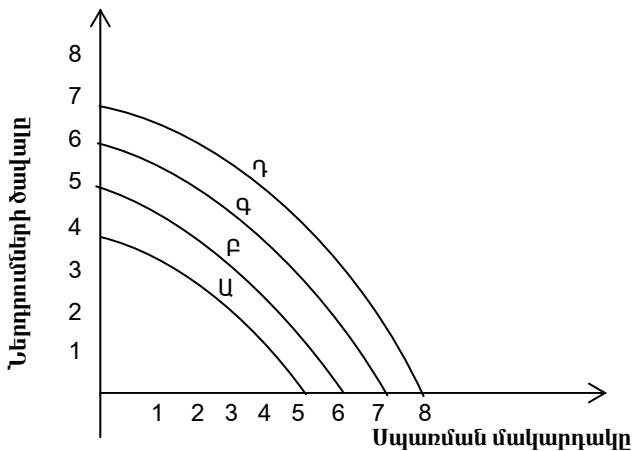
Վյո սահմանումը հնարավորություն է դալիս եզրակացնելու, որ արփադրության հնարավորությունները կարելի են ավելացնել, ինչը նշանակում է արփադրության հնարավորությունների կորի դեղաշարժ:

Արփադրության հնարավորությունների կորի կարող է դեղաշարժել հետևյալ գործոնների ազդեցության միջոցով.

1. արդարության նոր գեիսնիկայի և գեիսնողիայի ներդրում,
 2. նոր հանքավայրերի և օգդակար հանածոների արդյունահանման յուրացում,
 3. արդարության մեջ նորարարությունների ներդրում,
 4. աշխատողների որակական կազմի բարելավում,
 5. ռեսուրսների խնայողություն:

Բնական է, որ նշված բոլոր գործոնները հասարակությունից պահանջում են համապատասխան կապիվալ ներդրումներ, որի արդյունքում ապահովում է գոնդեսական աճ, հետևապես արգադրության հնարավորությունների կորի փեղաշարժ՝ աջ և վերև:

Սպորտի թերվող գծապարկերում ներկայացվում է արդարության հնարավորությունների կորի տեղաշարժն աջ և վերև:

¶Í³ á³ i Í»ñ 4.3. Արփադրության հնարավորությունների կորի վելաշարժը

Տնտեսությունը կարող է օգուզներ սպանալ և ընդլայնվել նաև նորարարությունների միջոցով՝ օգտագործելով նույն ծավակի նյութական և աշխատանքային ռեսուրսներ:

4.8. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ. Ի՞ՆՉ ԱՐՏԱԴՐԵԼ, ԻՆՉՊԵՇ ԱՐՏԱԴՐԵԼ, Ո՞ԴՄ ՀԱՄԱՐ ԱՐՏԱԴՐԵԼ

Մենք պարկերացում կազմեցինք գնդեսական ռեսուրսների, ռեսուրսների օգտագործման և արդադրության հնարավորությունների սահմանափակության մասին: Բնական է, որ արդադրության հնարավորությունների սահմանափակությունը պայմանավորված է ռեսուրսների սահմանափակ լինելու հանգամանքով: Մշամանական պարդկային պահանջմունքներն անսահմանափակ են, և արդադրությունը հնարավորություն չունի դրանք լիարժեք բավարարելու:

Նման պայմաններում գլխավոր գնդեսական հիմնախնդիրները, որին բախվում է ցանկացած հասարակություն, դա բարիքների նկարմամբ մարդկանց անսահմանափակ պահանջմունքների և այդ բարիքներն արդադրելու անհրաժեշտ ռեսուրսների սահմանափակության հակասությունն է:

Խնդրի լուծման նպարակով ֆիրմաները կարարում են ընդունություն և որոշում են կայացնում, թե ի՞նչ արդադրել, ինչպես արդադրել, ո՞ւմ համար արդադրել:

Ի՞նչ արդադրել խնդրի լուծումը կապված է երկու կարևոր հանգամանքների հետ: Առաջինը՝ պահանջարկ ունի՝ արդադրվող բարիքը շուկայում, թե՝ ոչ և երկրորդ՝ արդադրված բարիքի իրացումը շահույթ կրերի՝ արդադրողին, թե՝ ոչ: Շեփուապես ի՞նչ և որքա՞ն պետք է արդադրել հարցի պարավիճանն առաջին հերթին կապվում է շուկայական պահանջարկի հետ: Տնտեսությունը կարող է արդադրել սմունդ, հազուսք, մեքենաներ, զենք, գինամթերք, կենցաղային ապրանքներ և այլն: Սակայն, մինչև որոշում կայացնելը, արդադրողը համապահապիսան գլուխեկապվություն պետք է ունենա, թե ինչպիսին է պահանջարկը նշված բարիքների նկարմամբ (նկարի ունենք քանակը և որակը): **Պահանջարկին առնչվող գլուխեկապվությունը «ի՞նչ արդադրել»** հարցի վերաբերյալ որոշում կայացնելու նախադրյալ է, բայց ոչ վերջնական պայման:

Արդադրողի կողմից որոշում կայացնելու կարևոր պայման է նաև արդադրվող բարիքի իրացումից սպացվող շահույթի խնդիրը: Եթե արդադրվող բարիքի գինը շուկայում այնպիսին է, որով բարիքի իրացումից սպացվող հասույթը կփոխարժությունը կարարած ծախսերը և կապահովի շահույթի սպացում, ապա կկայացվի արդադրություն սկսելու որոշում:

Վյափիսով՝ ի՞նչ արդադրել խնդրի լուծումը պայմանավորված է շուկայում գլուխ բարիքի պահանջարկով և բարիքի իրացումից սպացվող շահույթով:

Ինչպես արդադրել: Որոշակի բարիքների արդադրությունը պահանջում է ռեսուրսների ընդունություն և դրանց տարրեր համակցություն: Օրինակ՝ կահույթ արդադրելու համար անհրաժեշտ է որոշել՝ որքան մեքենա և որքան աշխատանք օգտագործել, ինչպիսի փայտաբեսակ ընդունությունը կարելի է գործել:

Կամ՝ ցորեն արդադրելու համար կարելի է օգտագործել ավելի շաբաթականը և քիչ մեքենա, կարելի է մեքենայացնել ցորենի արդադրությունը և կրծագել աշխատանքի ծախսումը: Վերջապես, կարելի է ցորենի արդադրության մեջ կիրառվող աշխատանքի և մեքենաների քանակը թողնել անփոփոխ և հողը պարարփացնելու միջոցով սպանալ բարձր բերք:

Վյդ բոլորը այն բանի վկայությունն են, որ ինչպես արփադրել խնդիրը կարելի է լուծել ռեսուրսների փարբեր համակցության, այլընդունակային օգտագործման, նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի կիրառման միջոցով՝ նպաստակ ունենալով նվազագույն ծախսերով հասնելու առավելագույն արդյունքի:

Բնական է, որ յուրաքանչյուր բարիքի արփադրության համար կայացվում է առանձին որոշում, թե ռեսուրսների համակցության և այլընդունակային օգտագործման ո՞ր փարբերակն ավելի մեծ արդյունք կապահովի:

Վերը բերված հարցադրման գլխավոր հիմնախնդիրն է՝ ինչպես օգտագործել սահմանափակ ռեսուրսները՝ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար:

Ո՞մ համար արփադրել: Ցուրաքանչյուր արփադրողի համար հիմնարար խնդիր է, թե ով է սպառելու արփադրված բարիքը: Արփադրողի համար այս խնդիրը լուծվում է, եթե արփադրված բարիքը լավագույն գնով վաճառում է սպառողին: Վյդ գործընթացը հաճախ անվանվում է բարիքների բաշխում՝ նկատի ունենալով այն, որ դրանով տեղի է ունենում եկամուտների փոխանակություն բարիքների հետ և սեփականության իրավունքի անցում արփադրողից սպառողին: Պեսքը է նշել, որ ո՞ւմ համար արփադրել խնդիրը լուծման համար կարևոր դեր են կափարում շուկան և շուկայական գինը: Շուկայական գինը այն գործիքն է, որի օգնությամբ բարիքներն անցնում են անձնական և արփադրողական սպառման՝ համապատասխան պահանջարկը ներկայացնողներին:

Սպառման ապրանքների և ռեսուրսների գները որոշիչ են դառնում նաև արփադրության կառուցվածքային փոփոխությունների և հասարակական արփադրության ընդլայնման համար:

4.9. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՐԳԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԻՄՆԱԿԱՆ ՏԻՊԵՐԸ

Հասարակության փնտեսական գործընթացը ենթադրում է բազմաթիվ փնտեսավարող սուբյեկտների, սպառողների և փարբեր կառուցվածքների գործունեությունների միաժամանակյա գործառույթ՝ որոշակի փնտեսական կապերի և հարաբերությունների գործակցումով:

Դրան համապատասխան, պարմական զարգացման ընթացքում մարդկանց փնտեսական կապերը և հարաբերություններն ամբողջանում են որպես որոշակի համակարգ, որն ընդգրկում է այդ հարաբերությունների օբյեկտներն ու սուբյեկտները և դրանց կապերն ու փոխհարաբերությունները: Ցուրաքանչյուր երկրի փնտեսությունը մի մեծ համակարգ է, որում առկա են գործունեության բազում տեսակներ, և գործունեության յուրաքանչյուր ձև կարող է գոյափնել միայն այլ գործունեությունների հետ կապի և փոխհարաբերության պայմաններում:

Կարելի է ասել, որ փնտեսական համակարգը բարիքների արփադրությունը և սպառումը յուրահափուկ ձևերով կանոնակարգելու գործողությունների ամբողջություն է: Դա նշանակում է, որ հասարակության պարմական զարգացման ընթացքում, համապատասխան պայմանների ազդեցությամբ, ձևավորվել են փարբեր փնտեսական համակարգեր:

Կարծում ենք՝ փնտեսական համակարգը սեփականության որոշակի ձևի վրա հիմնված՝ բարիքների արդադրության, փոխանակության և սպառման գործընթացները կարգավորող ինստիտուտների, օրենքների և կանոնների, սովորույթների, ավանդույթների և գործունեության արգելքների ամրողություն է:

Տնտեսական համակարգի ներկայացված սահմանումը վկայում է, որ այն բազմաչափ է և որոշակի պայմանների արդյունք: Դա է պարզաբար, որ փնտեսագիրության դեպքության մեջ առկա են փնտեսական համակարգի գործեր դասակարգումներ: Մարդկային հասարակության պարզմական զարգացման գործեր ժամանակաշրջաններում հասարակության սոցիալ-փնտեսական կյանքում վճռական դեր են կարգարել գործեր գործուներ, որոնց հիման վրա է ձևավորվել են փնտեսական համակարգերը դասակարգելու գործեր չափանիշներ: Դեռևս 14-րդ դարում արաք մրածող Իրն Շալդունը որպես փնտեսական համակարգը բնութագրելու չափանիշ է առաջարկել աշխարհագրական միջավայրը և աշխարհանքի հասարակական բաժանումը:

18-րդ դարում ֆրանսիացի փիլիսոփա Շ. Մոնտեսքյուն, ընդունելով այդ երկու գործուները, փնտեսական համակարգը բնութագրելու համար առաջարկում է հաշվի առնել նաև սեփականությունը և սովորույթները:

Ա. Ժ. Թյուրգոն 18-րդ դարում հասարակության զարգացման գործեր ասպիհանների հերթափոխությունը բացարձել է փիրապես գաղափարների փոփոխությամբ և առաջարկել է հասարակության պարզմական զարգացման եռափիճան ժամանակագրություն՝ կրոնական, քննադասարական կործանման և պետական:

Վելի ուշ Կ. Մարքսի կողմից մշակվել է փնտեսական ժամանակաշրջանների պարբերականացման ֆորմացիաների գործությունը՝ ընդգծելով, որ հասարակության զարգացումը փնտեսական ֆորմացիաների հերթափոխության հաջորդականություն է:

Ժամանակակից փնտեսագիրության մեջ ընդունված է փնտեսական համակարգերի դասակարգումը կարգարել ըստ սեփականության հարաբերությունների բովանդակության և փնտեսական գործընթացները կառավարելու ու կոորդինացնելու բնույթի:

Այդ չափանիշների հիման վրա փնտեսական համակարգերը դասակարգվում են՝

1. ավանդական փնտեսական համակարգ,
2. շուկայական փնտեսություն (իր բոլոր դրսևորումներով),
3. խառը փնտեսություն,
4. վարչահրամայական փնտեսական համակարգ:

Ավանդական փնտեսական համակարգը հիմնված է բազմակացութածնության վրա, այսինքն՝ այդ համակարգում փնտեսավարումն իրականացվում է գործեր ձևերով, որոնցից յուրաքանչյուրը գործում է սեփականության համապատասխան ձևի վրա: Այսպես, քնարապահին-համայնքային փնտեսությունը հիմնված է համայնքային սեփականության վրա, արհեստավորների և զյուղացիության մանրապրանքային արդադրությունը՝ փոքր մասնավոր սեփականության վրա:

Բնաիրային-համայնքային կացութածնի պայմաններում որոշումները կայացվել են համայնքի ավագանու կամ առաջնորդի կողմից: Մանրապրանքային արդարությունն այս համակարգում կողմնորոշված էր ոչ միայն անձնական պահանջմունքների բավարարման, այլ նաև շահույթ սպանալու նպարակին:

Ավանդական տնտեսությանը բնութագրական են արդարության զարգացման ցածր մակարդակ, հետամնաց տեխնիկա և տեխնոլոգիա, ինչպես նաև ձեռքի աշխարհանքի գերակշռություն արդարության մեջ:

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ ավանդական տնտեսական համակարգում տիրապետող են ավանդույթների, սովորությունների և համայնավարական այլ սկզբունքների ժառանգումը, միաժամանակ դրանց կողքին՝ մանրապրանքային տնտեսության դրսնորումներ, որը նոր տնտեսական համակարգի անցման նախադրյալն է:

Շուկայական տնտեսական համակարգը լիարժեք ձևավորվել է XVIII դարում և ամենաճկուն տնտեսական համակարգն է, որը ներքին և արդարին գործուների ազդեցությամբ կարող է ինքնուրույն վերափոխվել ու զարգանալ: Իր պարմական զարգացման ընթացքում այն ընդունել է դասական շուկայական տնտեսության, խառը տնտեսության և սոցիալ-շուկայական տնտեսության դրսնորումներ:

Դասական շուկայական տնտեսությանը բնորոշ են հետևյալ հիմնական հարկանիշները՝

1. տնտեսական ռեսուրսների մասնավոր սեփականություն,
2. կապարյալ մրցակցություն, որն ապահովում է շուկա մուտքի և ելքի, տնտեսության մի ճյուղի մյուս ճյուղ կապիտալի ազադ հոսքի լիարժեք հնարավորություն,
3. շուկայում բազմաթիվ արդարողների առկայություն, որոնք ինքնուրույն որոշում են կայացնում, թե ինչ, ինչպես և ում համար արդարել,
4. միմյանցից անկախ բազմաթիվ սպառողների գոյություն, որոնք ինքնուրույն որոշում են որ արդարանքը և որ արդարողից զնել,
5. առաջարկի և պահանջարկի փոխարքերության հիման վրա ապրանքների շուկայական զնի ազադ ձևավորում,
6. բարիքների արժենորման և համարժեքային փոխանակության ազադություն,
7. սահմանափակ ռեսուրսներն արդյունավետ օգտագործելու և շահույթը մաքսիմալացնելու կողմնորոշվածություն,
8. շուկայի գործունեությանը արդարին միջամբության սահմանափակում:

Ա. Սմիթի արդարայինությամբ՝ դասական շուկան կարգավորվում է «անդեսանելի ձեռքի» միջոցով և մերժում է պետության միջամբությունը: Սակայն XX դարի սկզբին կապարյալ մրցակցային շուկայական մեխանիզմը սկսեց չհամապատասխանել նոր պահանջներին, որի պատճառով զարգացած երկրներում աստիճանաբար ձևավորվեց խառը տնտեսություն: Խառը տնտեսությունը գործում է շուկայական մեխանիզմի և տնտեսության պետական կարգավորման սկզբունքներով: Շուկայական տնտեսության զարգացման ընթացքում պետության նման դերի ձևավորումը պայմանավորված է արդարական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացման անհրաժեշտությամբ ու գիրավեխնիկական առաջընթացով:

XX դարի կեսերին գնդեսությունը որակապես նոր աշխարհանքային ռեստորանների՝ մասնագիրական պարագավածության և մշակույթի բարձր մակարդակ ունեցող աշխարհողների մեծ պահանջարկ ներկայացրեց: Բացի այդ, ձևավորվեցին գնդեսական, սոցիալական և քաղաքական նոր ինստիտուտներ, որոնք սկսեցին էական դեր խաղալ գնդեսության զարգացման գործում: Նշված պահանջարկը իրացնելու գործառույթը սրբանձնեցին պետությունները, որի արդյունքում սկսեց զարգանալ խառը գնդեսությունը: Խառը գնդեսության մեջ շուկայական մեխանիզմի լայնորեն օգտագործմանը զուգընթաց միկրոմակարդակում կարևոր դեր սրբացավ ներփակմային պլանավորումը, իսկ մակրոմակարդակում՝ պետական կարգավորումը:

Ի գարբերություն դասական շուկայի՝ խառը գնդեսությանը ավելի բնորոշ է կողեկիրկիվ մասնավոր սեփականությունը՝ բաժնեփիրական ընկերությունների ձևով և կորպորատիվ կառավարումը: Պետության հիմնական գործառույթը խառը գնդեսությունում սոցիալական խնդիրների լուծման և հասարակական բարիքների նկարմամբ հասարակության պահանջմունքները բավարարելու օգնությամբ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի հավասարակշռվածության կարգավորումն է՝ գնդեսական և ֆինանսական գարբեր գործիքները ու լծակներ օգտագործելու միջոցով: Բնական է, որ պետությունը այդ գործառույթներն իրականացնում է՝ հաշվի առնելով շուկայական մեխանիզմը և նրա պահանջները:

Սոցիալ-շուկայականը ավելի զարգացած գնդեսություն է, որպես ազագության և շուկայական գնդեսավարման սկզբունքները լայնորեն զուգակցվում են սոցիալական կարգի և սոցիալական առաջընթացի ապահովման հետ: «Սոցիալական» գիրաբառը մարմանշում է, որ գնդեսական համակարգը կողմնորոշված է ինչպես գնդեսական, այնպես և սոցիալական նպարակների լուծմանը:

Տնտեսական համակարգի արդյունավետ գործառույթը պայմանավորված է բարենպաստ ինստիտուցիոնալ միջավայրի ձևավորումով, որը ներկայանում է կազմակերպությունների և հիմնարկների գործողությունների որոշակի կանոններով: Սոցիալական շուկայական գնդեսությանը բնորոշ են սոցիալական հետվայալ կանոնները՝

- աշխարհանքի ոլորփի կանոններ,
- սոցիալական ապահովության և օգնության կանոններ,
- գույքային կանոններ,
- բնակարանային կանոններ,
- էկոլոգիական կանոններ,
- բնակչության սոցիալական պաշտպանության կանոններ և այլն:

Գոյություն ունեն շուկայական-սոցիալական գնդեսության գարբեր մողելներ և դրանց շարքում անհրաժեշտ է առանձնացնել սկանդինավյան մողելը: Այս մողելի առանձնահավկություններն այն են, որ պետական սեփականության ցածր գետակարար կշիռը զուգակցվում է հասարակական հարվածի ծանրակշիռ դերի հետ, բարձր է գնդեսության սոցիալականացման մակարդակը, հարկային համակարգի օգնությամբ ՌՍՀ-ի զգալի մասը նպարակառուղղվում է սոցիալական խնդիրների լուծմանը, չափազանց բարձր է նաև բնակչության սե-

փականության և, ընդհանրապես, սոցիալական իրավունքների պաշտպանվածության ասդիմանը և այլն: Ահա թե ինչո՞ւ, միջազգային հանրության կողմից ընդունված է, որ սկանդինավյան երկրները, հարկապես Շվեդիան, զարգանում են շուկայական սոցիալիզմի ուղիով և սոցիալական պետություններ են:

Վարչահրամայական գնդեսական համակարգի դեպքում նյութական ռեսուրսները պերական սեփականություն են, իսկ գնդեսության կոռորդինացումը իրականացվում է պետության կողմից՝ կենդրոնացված կարգով: Բոլոր հիմնական գնդեսական որոշումները կայացվում են կենդրոնացված՝ որպես պլանային սոցիալ-գնդեսական զարգացում: Պահանջին առաջադրանքները կադարելու միջոցով ապահովում է գնդեսության հավասարակշռվածությունը:

Այս համակարգը բնորոշ է եղել նախկին ԽՍՀՄ-ին՝ որպես կենդրոնացված իշխանության և նրա կազմի մեջ մտնող հանրապետություններին (այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությանը): Տնդեսական գործունեության կառավարման և կոռորդինացման վարչահրամայական համակարգը բազում բացասական կողմերի պատճառով կենսունակ չէր, և ԽՍՀՄ-ը փլուզվեց:

Անցումային գնդեսությունը ձևավորվում է մի գնդեսական համակարգից մեկ այլի անցնան շրջանը, կախված օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններից, կարող է ինչպես կարճաժամ (քասմամյակներ), այնպես էլ երկարաժամ (հարյուրավոր դարիներ) լինել: Ներկայումս հետխորհրդային երկրներում գեղի է ունենում անցում վարչահրամայական գնդեսական համակարգից շուկայականի, անցումային գնդեսություն է եղել նաև ավանդական գնդեսական համակարգից շուկայականին անցնան ժամանակ:

Անցումային գնդեսությանը բնորոշ են սեփականության ձևի և գնդեսական գործունեության համակարգման հավաքանիշներ: Բացի այդ, անցումային գնդեսությանը հարուստ են բազմակացութածնություն, սոցիալ-գնդեսական հարաբերությունների սրացում, գնդեսության անկում, գործազրկության աճ, փողի արժեզրկում և այլն:

Դին համակարգի լիարժեք կերպափոխությունը հիմնականում կախված է անցում կափարող երկրի սոցիալ-գնդեսական զարգացածության մակարդակից, ներքին ուժերի դիմադրության ասդիմանից, ավանդույթներից, սովորույթներից, ինչպես նաև արդարությունների ազդեցությունից:

Անցումային շրջանն ավարտված կարելի է համարել, եթե նոր գնդեսական համակարգն ապացուցում է իր գնդեսական և սոցիալական կենսունակությունը, իսկ երկրի բնակչությունը համոզվում է դրանում:

4.10. ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՈՐԴԻՆԱՑՈՒՄԸ ՏԱՐԲԵՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ: ԳՈՐԾԱՐՔԱՅԻՆ ԾԱԽՍԵՐ

Տնդեսական համակարգերը հիմնված են սեփականության որոշակի ձևերի, դրանց համապեղման, գնդեսական գործունեության կազմակերպման դարբեր եղանակների և սկզբունքների, սոցիալական խնդիրները լուծելու դարբեր մոդելների, գնդեսական գործնականության ձևական և ոչ ձևական կանոնների ու ինսպիրատուրների վրա: Դա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր գնդեսական համա-

կարգ ձևավորում է փնտեսական գործունեություն իրականացնելու իր առանձնահագուկ գեղեկարգությունը, որը «ի՞նչ արդադրել, ինչպե՞ս արդադրել և ո՞մ համար արդադրել» իհմնախնդիրների լուծման հիմքն է հանդիսանում:

Միաժամանակ, հասարակությունում առկա են ռեսուրսների սահմանափակության և դրանք արդյունավետ օգտագործելու իհմնախնդիրներ: Նարգ է առաջանում, թե ո՞վ և ինչպե՞ս է կարարում նշված իհմնախնդիրները լուծելու ընդունակության կոորդինացումը այն դեպքում, երբ յուրաքանչյուր մարդ կազմում է փնտեսական գործունեության սեփական նախագիծը, ոնի իր հակումներն ու ճաշակը և պարկերացումները, որոնց միջոցով պետք է իրականացնի բարիքների արդադրություն:

Տնտեսագիրության գրեսությունը նշված իհմնախնդիրները լուծելու համար գործերում է կոորդինացման և որոշում կայացնելու երկու եղանակ՝ **ինքնավար կամ գործերային կարգ և ասդիմանակարգված**:

Ինքնավար կարգի դեպքում արդադրողներն ու սպառողները փնտեսական գործունեության համար անհրաժեշտ գեղեկարգություն սպանում են զնային ազդակների միջոցով:

Ռեսուրսների և դրանցով արդադրվող բարիքների գների բարձրացումը կամ ցածրացումը փնտեսավարող սուբյեկտներին հուշում է, թե որ ուղղությամբ է անհրաժեշտ գործել՝ ի՞նչ, ինչպե՞ս և ո՞մ համար արդադրելու իհմնախնդիրները լուծելու համար:

Ցանկացած փնտեսական համակարգում փնտեսավարող սուբյեկտների և սպառողների համար, որոշումներ կայացնելիս, չափազանց կարևոր է իրենց ծախսերի և սպասվող օգուտի համարումը: Սակայն դա բավական դժվար է այն պարճառով, որ ռեսուրսների, սպառողների, նրանց հակումների, ավանդույթների և սպասումների մասին գեղեկարգությունը ցրված և փարակենդրուացված է: Ենքնապես, այդպիսի փնտեսական համակարգում մարդկանց փնտեսական գործունեության ընդունակությունը կոորդինացվում է գների գործառնական մեխանիզմի կամ այլընդունական ծախսերի միջոցով:

Տնտեսական գործունեության ընդունական կարգը ծագել է բնական ճանապարհով և շուկայական հարաբերությունների պարմական էվոլյուցիայի արդյունք է: Այսպիսով, շուկան՝ իր հաղի կանոններով և զարգացման օրինաչափություններով, ինքնարերական կարգ է:

Իհարկե, անհրաժեշտ է նշել, որ շուկան՝ որպես ինքնարերական կարգ, իր զարգացման, համաշխարհային շուկայական հարաբերությունների ձևավորման ընթացքում ավելի ցրված և ապակենդրուացված է դարձնում գեղեկարգությունը, որի հետևանքով ավելանում են շուկայի ձախողումները, և օրյեկտիվորեն անհրաժեշտ է դառնում պետության միջամբությունը շուկային:

Ասդիմանակարգված (իիերարխիկ) կարգը գեղեկարգություն սպանալու, փնտեսական գործունեության ընդունակություն կարարելու և կոորդինացնելու այն համակարգն է, որի պայմաններում ի՞նչ արդադրել, ինչպե՞ս արդադրել և ո՞ւմ համար արդադրել իհմնախնդիրները լուծվում են մեկ միասնական կենդրունից կամ դեկարգ անձի հրամանների, հանձնարարականների և կարգադրությունների միջոցով: Հիերարխիկ կարգի լավագույն օրինակներ են նախնադարյան համայնական և վարչական պարտականությունները: Առաջինի դեպ-

քում գործունեության կարգավորումն իրականացվել է պոհմի առաջնորդի կամ ավագանու կողմից, իսկ երկրորդում՝ պետքության՝ ի դեմս Պետքականի և կուսակցական կենդրոնական իշխանության:

Վարչականացական գործունեության կարգավորումն իրականացվել է պոհմի գործունեությունը նույնպես կարգավորվել է կենդրոնացված՝ ֆիրմաների ղեկավարության կողմից:

Տնտեսական համակարգերի բնութագրումը պահանջում է նաև պարզաբանել, թե ինչով է պայմանավորված մարդկանց գործեսական գործունեության փարբեր ձևերի ընդունակությունը և կոորդինացումը: Տնտեսական գործունեության ընդունակության և կոորդինացման հիմքում սեփականության իրավունքն է և դրա իրացման արդյունքում սրբացվող եկամուգը: Դա գեղի է ունենում որոշակի գործեսական գործադրքների միջոցով, երբ սեփականության իրավունքը հապկավորված է (պետքական օրենքով կամ ավանդույթով ամրագրված է որոշակի անհապների):

Սեփականության իրավունքի հավելավորումը, ընդունակությունը, կոորդինացումը և սեփականության իրավունքն օգարելու գործադրքները պահանջում են ծախսեր, որոնք գործերվում են բուն արդարության գործընթացում կապարվող ծախսերից և կոչվում են **գործադրքային (գրանագործական) ծախսեր**:

Գործադրքային ծախսեր հասկացությունն առաջինը շրջանառության մեջ է դրել Ռուսական Հանրապետությունում և պահպանության մեջ գործադրքը կապարվում է գործադրքի օբյեկտի, դրա որակի, գնի, գործադրքն իրականացնելու պայմանների և այլնի վերաբերյալ: Այսպես, նույն ապրանքի գները միմյանցից կարող են գործադրքի առանձին շուկաներում, և գործադրքանական է, որ ցածր եկամուգը ունեցող սպառողները, մինչև բարիքը գնելը, շրջում են գործադրքի իշխանությունը կամ վաճառքի այլ կերպով (գործադրքը կամ վաճառքը ամենացածր գինը) և ապա գնումը կարարելու որոշում կայացնում: Բնական է, որ գործադրքը պահպանությունը գործադրում է ջանքեր, կորցնում է ժամանակ, այսինքն՝ կարարում է ծախսեր (գործադրքավորության համար):

Նույն գործադրքանությամբ՝ ցանկացած գնորդ և վաճառող, մինչև գնման և վաճառքի որոշումներ կայացնելը, համապատասխան գործադրությունը է գործադրում ապրանքների որակի, գնի և այլնի վերաբերյալ, որոնք, որպես գործադրություն, պահանջում են համապատասխան ծախսեր և ունեն գին:

2. Տնտեսական պայմանագրեր կնքելու ծախսեր: Անորոշության պայմաններում դժվար է կանխարեսել իրադարձությունների հետագա զարգացումները, այդ պարզաբանով պայմանագրերը գործեսական սուբյեկտների փոխհարաբերություններին պահի են կայունություն: Պայմանագրի պայմանների մշակումը և կողմերի միջև համաձայնեցումը պահանջում են ռեսուրսներ և ժամանակ:

Պարզաբանելու համար ներկայացնենք առևտուն բանկի վարկային գործադրի գործադրը և փոխհարաբերությունը հաճախորդների հետ: Բանկը նախ քննարկում է հաճախորդի վարկային հայքը և կազմակերպում գրույց հայքագործի հետ:

Նաճախորդի վարկունակությունը ուսումնասիրելուց և հայրին կից ներկայացվող ֆինանսական փաստաթղթերի հիման վրա գրվող վարկի ռիսկայնության ասքիճանը գնահապելուց հետո, դրական կարծիքի դեպքում, բանկը կափարում է վարկ գրանադրելու առաջարկ: Միայն այդ բոլոր գործողությունների արդյունքում է կնքվում վարկային պայմանագիր առևտրային բանկի և հաճախորդի միջև: Պայմանագրում ամրագրվում են գրավը, վարկի բնութագիրը, պարփակութեցնող և արգելող պայմանները, վարկային համաձայնագիրը խախութելու իրավիճակները, համաձայնագիրը խախութելու դեպքում նախապեսվող պարփակման միջոցները և այլն: Ինչպես գետնում ենք, վարկային գործարքը կողմերից բավականին ծախսեր է պահանջում:

Պայմանագիր կնքելու ծախսերը կրճատելու նպատակով հաճախ օգտագործվում են պայմանագրի գիտականակ ձևեր:

3. Սեփականության նախասահմանման (որոշակիացման) և սեփականության իրավունքը պաշտպանելու ծախսեր: Օգրագործման հնարավոր եղանակներից ելնելով՝ բարիքն ունի բազում չափումներ, այդ պարզաբնույթ պահանջվում են որոշակի ռեսուրսներ և ժամանակ, որպեսզի հավաք որոշվեն սեփականության իրավունքի օրինակ կարող է ծառայել կից հողամասերի բաժնեփիրության վեճը երկու հարևանների միջև, որը կարելի է համարել սահմանային վեճ: Ռեսուրսների սահմանափակ լինելու պայմաններում նման դարձայնություններ կարող են առաջանալ մշղապես, ընդհուպ պետքությունների միջև: Այդ իմաստով սեփականության իրավունքի նախասահմանմանը, ինչպես նաև իրավունքների սահմանագրումն ու ամրագրումը կարևոր նախադրյալներ են՝ սեփականության իրավունքը պաշտպանելու, ծախսերը կրճատելու համար:

Անհրաժեշտ է նշել, որ խոսքը ոչ միայն սեփականության իրավունքի անմիջական պաշտպանության հետ կապված ծախսերի մասին է, որի էական դարր են հանդիսանում օրինականության պահպանման մարմինների գոյության ծախսերը, այլև, մասնավորապես, կրթության ոլորտում կարարվող ծախսերի մասին, այնքանով, որքանով դրանք ապահովում են.

- մարդկանց գեղեկացվածությունը փոխանակության իրավական և սոցիալական պայմանականություններին,
- սոցիալականացման գործընթացը, որը պայմանավորում է պայմանագրային պարփականությունների համապարասիան կարարումը (պայմանագրում ամրագրված),
- ընդհանուր լեզվի, պարմության և մշակութային արժեքների միջոցով ծախսերի կրճատումը, որոնք կապված են հասարակության խմբերի սոցիալական, էթնիկական և մշակութիւնաբարձրությունների հետ:

Վերը նշված պայմաններն ապահովելու և գործարքային ծախսերը կրճատելու գործում առանցքային դեր է կարարում պայմանագրի գաղափարախությունը կամ դրա կանոնների պահպանումը: Պայմանագրի գաղափարախությունը և դրա պահպանումը հնարավոր են դարձնում, որ սահմանափակումները դաշնան գերակայությունների համակարգի դարը, արժեք անգամ այն դեպքում, երբ պայմանագրի պահանջների խախությունը աննկատ է մնում շրջապարփում:

Ահա թե ինչու, մարդկանց գեղեկացվածությունը, ընդհանուր լեզվի և մշակույթի ձևավորումը սպեղծում են ցանցային էֆեկտ՝ պայմանագրերը ճշգրիտ կափարելու և գործարքային ծախսերը կրծագրելու համար:

4. Օպորտունիստական վարքի ծախսեր: Օպորտունիստական վարքի հիմքում դնդեսավարող սուբյեկտների շահմընկնող շահերն են, որը պայմանավորված է ռեսուրսների սահմանափակությունով, ինչպես նաև փոխհարաբերվող սուբյեկտների միջև պայմանագրի պայմանների ոչ կապարյալ բաժանումով։ Այն դեպքում, եթե պայմանագրի պայմաններով սպասվող ծախսերը, կապված այդ պայմաններից շեղվելու հետ, դառնում են թիզ, քան այն օգույքը, որը պայմանագիրն ապահովում է, դրվագ դնդեսական սուբյեկտը դրսենորում է օպորտունիստական վարքագիծ։

Պայմանագրային հարաբերությունների հայեցակետով գարբերվում է օպորտունիստական վարքի երկու տեսակ՝ **մինչպայմանագրային և հետպայմանագրային**։

Մինչպայմանագրային օպորտունիստական վարքը դրսենորվում է բանակցությունների և պայմանագիրը կնքելու ընթացքում և հիմնականում արդահայրվում է դնդեսական սուբյեկտի կողմից բարիքի բնութագրերը քողարկելու ձևով։ Նման դեպքերում բարիքի քողարկված բնութագրերի թերությունները նկարվում են (դրա գնումից հետո) օգբագործման ընթացքում։

Տնդեսագիտության գետակացությունը դնդեսական պայմանագրերը դիմում է մի քանի փուլերով՝ բանակցություններ, բուն պայմանագրի կնքում, մարդարարում ըստ պայմանագրի, որի հիման վրա օպորտունիստական վարքը կարող է դրսենորվել նաև հետպայմանագրային շրջանում։ Դրա պատճառ կարող է հանդիսանալ կնքված պայմանագրի ոչ լիարժեք լինելը, որովհետև պայմանագիրը կնքելիս հնարավոր չէ կանխադեսել դնդեսական գործակալների բոլոր գործողությունները։ Տեսլապես, ռացիոնալ սուբյեկտը, ձևականորեն չի կարող լինել պայմանագրի պահանջները, պայմանագրով չի կարող լինել պայմանագրային օպորտունիստական վարքը դրսենորումը կապված է նաև պայմանագրի կողմերի գործունեության որակը գնահատելու բարդության հետ։

Հետպայմանագրային օպորտունիստական վարքի դրսենորումը կապված է նաև պայմանագրի կողմերի գործունեության որակը գնահատելու բարդության հետ։

Օպորտունիստական վարքն իր երկու ձևերով գործնականում կարող է դրսենորվել տեղեկաբարվությունը թաքցնելու, խարեւության, անազնվության միջոցով, որոնք իրենց ընդհանրության մեջ նշանակում են գործարքի իրականացման ճիշտ ուղուց շեղում։

ԱՅՆ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ

1. Ինչպես կընութագրեք տնտեսական գործունեությունը:
2. Բնութագրեք հասարակության հարստությունը և դրա կազմը:
3. Ինչպես կընութագրեք արդարության գործընթացը:
4. Ներկայացրեք փոխանակության, բաշխման, սպառման գործընթաց-ները և դրանց փոխադարձ կապը:
5. Որո՞նք են տնտեսական ռեսուրսները և ինչպես են դասակարգվում ըստ ծագման բնույթի:
6. Տնտեսական ռեսուրսների դասակարգման ինչպիսի՞ փեսություններ գիտեք:
7. Բնութագրեք ձեռնարկուական ընդունակությունը՝ որպես արդարու-թյան առանձնահատուկ գործոն:
8. Ի՞նչ է բարիքը, և ինչպես են դասակարգվում դրանք:
9. Բնութագրեք ռեսուրսների սահմանափակությունը, դրանց ծախար և այլընդունակությունը:
10. Ի՞նչ են այլընդունակային ծախսերը:
11. Ինչպիսի՞ն է այլընդունակային ծախսերի և արդարության հնարա-վորությունների կապը:
12. Որո՞նք են արդարության հնարավորությունների կորի գեղաշարժ-ման գործոնները:
13. Ինչպես կլուծեք ի՞նչ արդարութել, ինչպես արդարութել և ո՞ւմ համար արդարութել հիմնախնդիրները:
14. Բնութագրեք տնտեսական համակարգը և դրա հիմնական գիտեք:
15. Ընդունակության կորորդինացման ինչպիսի՞ ծներ գիտեք:
16. Գործարքային ինչպիսի՞ ծախսեր գիտեք:

ԹՎԱԿԱՆ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ

Դասարակության հարստություն	Ոչ տնտեսական բարիք
Բաշխում	Այլընդունակություն
Փոխանակություն	Այլընդունակային ծախս
Սպառում	Ավանդական տնտեսություն
Ռեսուրս	Վարչականացման գործություն
Կապիտալ	Անցումային տնտեսություն
Ձեռնարկուական ընդունակություն	Գործարքային ծախսեր
Բարիք	Օպորտունիտական վարք
Տնտեսական բարիք	

ԲԱԺԻՆ Բ ՄԻԿՐՈՏՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 5

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

5.1. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՏԱՐՔԵՐ ՍԱՇՄԱՆՈՒՄՆԵՐԸ

Հասարակական առաջընթացի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն իր զարգացման դարբեր ասդիճաններում ունեցել է դնդանական որոշակի համակարգ: Տնտեսական համակարգը նյութական և ոչ նյութական բարիքների արդադրության և սպառման, այլ կերպ ասած՝ արդադրողների և սպառողների միջև կարգավորված հարաբերությունների համակարգ է: Տնտեսական կապերն ու հարաբերությունները բոլոր դնդանակարգերում կենսագործվել են որոշակի նպագակներով, կոնկրետ ձևերով ու կանոններով, սկզբունքներով ու եղանակներով: Ցուրաքանչյուր դնդանակարգը բնութագրվում է ընդլայնված վերաբերության պայմաններով, որն արդահայտվում է դնդանական արդյունավետության համապարփասխան ցուցանիշներով:

Մարդկային հասարակության զարգացման ընթացքը ցույց է տվել, որ միշտ էլ, մեծ հաշվով, պայքարը եղել է հոգևոր և նյութական արժեքների առաջնայնության հարցի շուրջ: Այս առումով շուկայի հաղթանակը նյութականի գերակայության արմագավորումն է հասարակական դնդանական կյանքում:

Շուկան ձևավորման նախնական ասդիճանում դիմումը է որպես առևտի վայր կամ հրապարակ (գեղ): Դա բացագրում է նրանով, որ այն հանդես է եկել նախնադարյան համայնական հասարակարգի քայլայման և սրբագրիականի ձևավորման շրջանում, եթե համայնքների միջև փոխանակությունը դիմումը էր ունենում որոշակի դրամական գումարում:

Ներկայում ապրանքային արդադրության զարգացմանը գուգընթաց, շուկան դառնում է ապրանքափողային հարաբերությունների խփացված արդահայտություն:

Ներկայում շուկայական դնդանությունը բնորոշվում է որպես մրցակցությամբ կարգավորվող համակարգ, որը հիմնված է առաջարկի և պահանջարկի դնդանական օրենքի վրա: Ժամանակակից շուկան դնդանական ազագության վրա հիմնված համակարգ է, որը դրսնորվում է ազագ ձեռներեցությամբ, զնագոյացմամբ, մրցակցությամբ, գեղեկարգությամբ և այլնով:

Քանի որ «շուկա» հասկացությունը բազմակողմանի է և բազմաբռվանդակ, ուստի դժվար է փալ դրա միանշանակ սահմանումը: Տնտեսագիրական գրականության մեջ կան փարբեր սահմանումներ, որոնք ընդհանուր գծերի հետ, ունեն էական փարբերություններ:

Դեռևս Վիամ Սմիթը շուկան դիրքում էր որպես «ինքնակարգավորվող համակարգ», որը պայմանավորված է ազար մրցակցությամբ: Նա իր «Տեսպառփություն ժողովուրդների հարստության բնույթի և պարզահների նասխն» (1776թ.) աշխագության մեջ նշել է «անդեսանելի ձեռքի» սկզբունքի նասխն, ըստ որի՝ ազար մրցակցության պայմաններում շուկայում գործող ձեռներեցը հաշվի է առնում բացառապես իր շահը, սակայն արդյունքում ավելի մեծ օգուզ է փալիս հասարակությանը, քան, եթե նախապես գործեր հանուն հասարակության շահերի:

Նորդասական դպրոցի հիմնադիր Ա. Մարշալը իր «Տնտեսագիրության սկզբունքները» (1890թ.) աշխագության մեջ շուկան բնորոշում է որպես «մարդկանց ցանկացած խումբ, որը մվնում է գործարար կապերի մեջ և կնքում ապրանքի հետ կապված գործարքներ»¹: Մեկ այլ առումով Ա. Մարշալը շուկան բնութագործում է որպես «առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերության համակարգ», որը կարգավորվում է պահանջարկի և առաջարկի օրենքով:

Ամերիկացի գնդեսագետը, շուկայագետ Ֆիլիպ Կորլերը շուկայի բնորոշումը կապարում է՝ եղնելով նրա սուբյեկտիվներից: Նրա «Մարքեթինգի հիմնունքներ» աշխագության մեջ շուկան սահմանված է որպես «ապրանքների առկա և հնարավոր գնորդների ամրողջություն»²:

Ինսպիրուցիոնալիզմի ներկայացուցիչ Ուոնալդ Քոռուզը շուկան բնորոշում է որպես «բնական կարգ»: Ըստ նրա՝ շուկան օբյեկտիվորեն սահմանված կարգ է, որը գործում է որոշակի «խաղի կանոններով»: Այնպես, որպես խախտվում է այդ կարգը, թույանում է «սեփականության իրավունքը», որն էլ իր հերթին մեծացնում է «գրանսակցիոն ծախսերը», այսինքն՝ անարդյունավետությունը: Անփականության իրավունքի ամրագրումը, ըստ Ո. Քոռուզի, այն հիմքն է, որը ձևավորում է շուկայական մեխանիզմը՝ իր բոլոր առավելություններով հանդերձ:

Շուկան բազմակողմ է, ուստի պեսք է նրա եռթյունը ներկայացնել փարբեր բնորոշումներով և մեկնաբանություններով: Այժմ շուկան բնորոշենք փարբեր դեսանկյուններից:

1. Առք ու վաճառքի դեսանկյունից շուկան դիրքուրկում է որպես առաջարկի և պահանջարկի, արդարողի և սպառողի փոխհարաբերություն:
2. Տնտեսության կազմակերպման դեսանկյունից՝ շուկան վնասական գործունեության հասարակական ձև է, ինքնակարգավորվող համակարգ:
3. Շուկայի մասնակիցների դեսանկյունից այն բնորոշվում է որպես գնդեսավարող սուբյեկտիվների, գնորդների ու վաճառողների համագործակցության և գնդեսական կապերի արդարադարձման ձև:
4. Ինսպիրուցիոնալ առումով շուկան մի դեղ է, որպես հանդիպում են գնորդն ու վաճառողը:

¹ А. Маршал, Принципы экономической науки, кн. II, М., Прогресс, 1993, ст. 6.

² Ф.Котлер, Г.Армстронг, В. Вонг, Основы маркетинга. Киев-Москва - Санкт-П., 1998, ст. 28.

Ժամանակակից գրնչեսագիրական գրականության մեջ կան շուկայի այլ բնորոշումներ.

- Շուկան ապրանքների արդադրության և փողի միջոցով իրացման հարթերությունների ամբողջություն է:
- Շուկան ապրանքների արդադրության և շրջանառության օրենքներով կազմակերպվող փոխանակություն է:
- Շուկան գնորդների և վաճառողների փոխհարաբերության մեխանիզմ է, այլ խոսքով՝ պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերություն:
- Շուկան ազար՝ կամավոր և համարժեք փոխանակության համակարգ է:

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ շուկան կազմակերպարքնեսական հարթերությունների ամբողջություն է, որն իրականացվում է վերարդարության բոլոր փուլերում՝ արդադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման: Այն յուրօրինակ համագործակցություն է մարդկանց միջև՝ փոխահավեր կապերի հասպարման նպատակով: Շուկայի եռթյունը ներկայացնելու համար անհրաժեշտ է այն քննարկել նաև գնագոյացման գրեսանկյունից: Այսպես, շուկայում գները ձևավորվում և փոխվում են առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերության հիմն վրա: Այս առումով, շուկան բնորոշվում է որպես արդարողների և սպառողների փոխազդեցություն, որը հիմնված է ապակենորունացված և ազար գնագոյացման վրա: Շուկայական մեխանիզմը գնագոյացման մեխանիզմ է, որը գործում է մրցակցությամբ կարգավորվող առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերության միջոցով:

Այսպիսով, շուկան ինքնակարգավորվող մեխանիզմ է, որը գործում է գների ազար փոփոխման միջոցով: Տավասարակշռության մակարդակից գնի բարձրացումը հանգեցնում է շուկայի՝ ապրանքներով գերհազեցման և չիրացված արդարանքի կուտակման, իսկ գնի իշեցումը՝ գնորդների թվի ավելացման: Վերջին դեպքում առաջանում է ապրանքների դեֆիցիտ, որն առաջանում է գների աճ: Արդարության և սպառման փոփոխեցությունը շուկայում արդարայիրվում է առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերությամբ: Շուկայական մեխանիզմը, որը հավասարակշռում է առաջարկն ու պահանջարկը, գործում է որոշակի պայմանների ու նախադրյաների առկայության դեպքում: Շուկայի ձևավորման նախադրյաները և զարգացման պայմանները արդարայիրվում են շուկայի օրենքներում, գործունեության սկզբունքներում և գործառություններում:

5.2. ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ինչպես արդեն նշել ենք, շուկայական հարթերություններն ու շուկան ձևավորվել են հասարակության զարգացման որոշակի ասդիմանում, երբ հանդես են եկել դրանց համապատասխան նախադրյաները: Այդպիսի նախադրյալներ են հանդիսացել.

- աշխատանքի հասարակական բաժանումը, սեփականության բազմաձևությունը,
- գրնչեսական սուրյեկտների հարաբերական ազարությունը և ինքնուրույնությունը,

- ռեսուրսների ազադ փոխանակությունը, ռեսուրսների սահմանափակությունը, փողի ծագումը, գների ազադականացումը,
- գնաքեսական ազադությունը պաշտպանող օրենսդրությունը և իրավական դաշտը:

Շուկայի ձևավորման ելակեփային պայման է հանդիսացել աշխափանքի հասարակական բաժանումը և մասնավորեցումը, որն այսօր էլ չի կորցրել իր դերը, և աշխափանքի խորացող հասարակական բաժանումը շարունակում է ընդլայնել շուկայական հարաբերությունները: Կրա լավագույն ապացույցն աշխափանքի միջազգային բաժանման հիմքի վրա ձևավորվող միջազգային շուկաներն են:

Նախ՝ շուկան ձևավորվել է աշխափանքի նախնական բաժանման հիման վրա՝ որպես մարդկանց գործունեության որոշակի արդյունքների փոխանակության ձև: Աշխափանքի բաժանման և շուկայի ձևավորման գիրական դեսության հիմնադիրը Ա. Սմիթն է: Սմիթը քննարկել է աշխափանքի բաժանման հիմնական դեսակները ինչպես առանձին մասնութակդրության ներսում, այնպես էլ ճյուղերի, արդյունաբերության ու առևտիքի, մրգավոր ու ֆիզիկական աշխափանքների, գրաքանակների միջև և ազգային գննության մեջ ամբողջությամբ:

Մասնագիտացումը աշխափանքի բաժանման դրսնորման ձև է: Այն իրականանում է առարկայական, դեմքային և գեխնողոգիական մասնագիտացումների միջոցով և ծավալվում է ինչպես խորությամբ, անպես էլ գրաքանական առումներով:

Ամբողջացնելով պետք է եզրակացնել, որ աշխափանքի բաժանումը՝ որպես մարդկանց գործունեության միմյանցից առանձնացում, ելակեփային պայման է հանդիսացել շուկայական հարաբերությունների ձևավորման ու զարգացման համար: Ժամանակակից համաշխարհային գննության մեջ աշխափանքի հասարակական բաժանումը պահպանում է իր կարևոր դերը շուկայական հարաբերությունների զարգացման գործում:

Աշխափանքի հասարակական բաժանումը ենթադրում է սեփականության որոշակի ձևեր և արդարությ առանձնացվածություն: Մարդիկ միայն աշխափանքի բաժանումով չեն, որ հարաբերականորեն առանձնացել են միմյանցից, ժամանակի ընթացքում նրանք առանձնացել են նաև սեփականության առումով: Առանձնացված աշխափանքը ձևավորում է նաև առանձնացված սեփականություն, սկզբում՝ խմբային /համայնքի/, ապա առանձին ընդունիքների, մասնավոր, կողեւկրիվ, պերական, միջպետական և այլն: Սեփականության գործերը ձևերի, հագուստերի մասնավոր սեփականության ձևավորումը և սեփականագործերի հանդես գալը ավելի է խորացրել շուկայական հարաբերությունները, դրանց գործում պահպան առանձային բնույթ և զարգացրել շուկան: Սեփականության գննության հիմքունքը, դրանց օրենքները իրացնելու ազադությունն ու հնարավորությունը շուկայական մեխանիզմի շարժիչ ուժն են:

Աշխափանքի հասարակական բաժանումը, սեփականության բազմաձևությունը և դրա օրյեկտների գնության մասնակիությունը ծնում են շուկայի գոյության մյուս պայմանը՝ գննության սուբյեկտների հարաբերական ազադությունը և ինքնուրույնությունը: Այդպիսի գննության սուբյեկտը ազադ է և ինքնուրույն ինչպես իր գործունեության արդյունքներն իրացնելու, այնպես էլ

այդ գործունեության համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք բերելու մեջ: Շուկայում նա հանդես է գալիս թե՛ որպես ազար գնորդ և թե՛ որպես ազար վաճառող:

Աշխարհանքի հասարակական բաժանումը, մասնավոր սեփականությունը, վնադեսական սուբյեկտների հարաբերական ինքնուրույնությունն ու ազարությունը ձևավորում են տարրեր գործունեությունների՝ միմյանց հետ կապվածության դաշտ, որտեղ մուտք են գործում բազմաթիվ գնորդներ ու վաճառողներ, և նրանցից յուրաքանչյուրը ձգբում է հասնել առավելագույն արդյունքի: Նման իրավիճակում վնադեսական սուբյեկտների շահերի բախումն առաջացնում է մրցակցություն: Վյո իմաստով՝ շուկան չի կարելի պատկերացնել առանց մրցակցության, հեղինակության, պետք է նշել, որ մրցակցությունը նաև շուկան թույլ, անկենտունակ և հեռանկար չունեցող վնադեսական սուբյեկտներից մաքրելու միջոց է, որը շար հաճախ առաջացնում է մենաշնորհ և ազար մրցակցությունը վերածվում է իր հակադրությանը: Մյուս կողմից, մրցակցությունը առաջանում է ռեսուրսների սահմանափակության պարբռով:

Շուկայի ձևավորման կարևոր նախադրյալ է նաև ռեսուրսների ազար փոխանակությունը, քանի որ աշխարհանքի հասարակական բաժանումը կարող է լինել նաև կենդրունացված համակարգում, սակայն որպեսզի լինի ազար գնագոյացում և հասդարձի «բնական կարգը», անհրաժեշտ է նաև ռեսուրսների ազար փոխանակություն: Վյո կերպ ասած՝ կարևոր է, որ նաև ձևավորվի ռեսուրսների շուկան, իսկ այնուհետև հնարավոր կլինի շուկայական վնադեսության ձևավորումն ու զարգացումը:

Շուկայի ձևավորման և զարգացման կարևոր նախադրյալ է վնադեսական ազարությունը և «բնական կարգը» ամրագրող օրենսդրությունը: Համապատասխան իրավական նորմերով անհրաժեշտ է պահպանել «խաղի կանոնները», որով գործում են շուկայի սուբյեկտները: Մասնավորապես, եթե օրենքով չպաշտպանվի յուրաքանչյուր սուբյեկտի «սեփականության իրավունքը», ապա չի կարող ձևավորվել ազար փոխանակության համակարգ, այսինքն՝ շուկա: Նման պայմաններում վնադեսական հարաբերությունները կընդունեն անկայուն և քասային բնույթ, կվերանա գործունեության սկզբունքայնությունը:

Վյափառվ, շուկան վնադեսական և իրավական որոշակի նորմերով գործող համակարգ է, որն ունի որոշակի գործողության սկզբունքներ: Վյո սկզբունքներն են՝

1. Շուկայի սուբյեկտների իրավահավասարությունն ու ինքնուրույնությունը:
2. Տնտեսական գործունեության ինքնակարգավորումը:
3. Սպառողի գերակայությունը:
4. Ազար գնագոյացումը:
5. Պայմանագրային հարաբերությունների ազարությունը:
6. Տնտեսական պարագանականագրությունը:
7. Ինքնաֆինանսավորումը:

Իրավունքի դեսակետից, շուկայի յուրաքանչյուր սուբյեկտ հավասար ելակերպային պայմաններում է գլուխում մյուսների նկարմամբ, նրանք բոլորն եւ շուկա են մինում որպես գնորդներ և վաճառողներ: Շուկան չի սահմանափակում

նրանցից որևէ մեկի իրավունքները և առավելություններ չի սպեղծում մյուսի համար: Շուկայական գնդեսությունը հասքարում է ցանկացած գնդեսական սուբյեկտի իրավունքը (անհար, ընդանեկան գնդեսություն, ֆիրմա և այն)՝ ընդունակության մեջ: Եթե այն չի վնասում հասարակությանը և արգելված չէ օրենքով: Շուկայի յուրաքանչյուր սուբյեկտ ինքնուրույն է իր որոշումներում:

Շուկայական համակարգի գործողության կարևոր սկզբունքներից է ինքնակարգավորումը: Ինքնակարգավորումը՝ որպես շուկայի ընդհանուր սկզբունք, իր արգահայտությունը գործում է յուրաքանչյուր գնդեսական սուբյեկտի գործունեության մեջ: Տնտեսական սուբյեկտների գործառույթները, որպես շուկայի գործողության բաղկացուցիչներ, չեն կարող զերծ մնալ ինքնակարգավորումից, չեն կարող չենթարկվել պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերության օրենքին և նրա գործողության հերթևանքներին: Պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությունները շուկայի միջոցով իրենց անմիջական արգահայտությունն են սպանում յուրաքանչյուր գնդեսական սուբյեկտի գործունեության մեջ, դրա հիման վրա ել ինքնակարգավորումը դառնում է ամեն մեկի և ընդհանուր շուկայի գործողության սկզբունք:

Օբյեկտիվորեն ծագում է ինսդիր, թե ինչ լծակի միջոցով է ինքնակարգավորումը շուկայից փոխանցվում յուրաքանչյուր գնդեսական սուբյեկտի: Այդպիսի լծակ է գինը, որը գործում է ազար մրցակցության մեխանիզմով՝ պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությամբ: Գնորդը ձգպում է էժան գնել, իսկ վաճառողը՝ թանկ վաճառել, բայց դրանք միայն ցանկություններ են: Շուկան, ազար գնագոյացման միջոցով, կարող է պարապիսանել, թե վկյալ պահին որ գինն է «ձեռնպու» և գնորդին, և վաճառողին: Այդ իմաստով ազար գնագոյացումը հանդիսանում է շուկայի գործողության սկզբունքներից մեկը: Գնագոյացման հարցում պետքության ցանկացած որոշում ավելի թույլ է և անկարար, քան շուկայում ազար գնագոյացումը, իսկ եթե պետքությունը փորձում է սահմանափակումներ դնել շուկայի վրա, ապա սկսում է գործել սպվերային շրջանառությունը՝ իր բոլոր հետևանքներով:

Շուկայի գործողության կարևոր սկզբունքներից է նաև շուկայում պայմանագրային հարաբերությունների ազարության սկզբունքը: Եթե սեփականության դարբեր ձևերի հիման վրա շուկայում գործող գնդեսական սուբյեկտները օգգում են հավասար իրավունքներից, ազար են դնության գործունեության մեջ, ենթարկվում են գների ազար խաղին, ապա նրանք ազարություն պետք է ունենան նաև պայմանագրային հարաբերություններում: Ինչպես արդեն նշել ենք, շուկա մինում են հազարավոր գնորդներ և վաճառողներ, որոնցից ամեն մեկը ազար է իր պայմանագրային գործունեության մեջ: Նրանք ապրանքների գնման կամ վաճառքի պայմանագիր կարող են կնքել ցանկացած թվով մարդկանց հետ, ազար են ապրանքների կամ ծառայությունների որոշակի քանակ առաջարկելու կամ պահանջելու հարցում, ազար են նաև ապրանքների մարդկարարման ժամկետների առաջադրման և պայմանագիր կնքելու հետ կապված այլ խնդիրներում:

Եթե կան գնդեսական պայմանագրով վավերացված պարբականություններ, ապա շուկան պահանջում է նաև պարբականությունների ճիշդ ու անթերի

կարգարման պարապիտակություն: Դա շուկայի գործողության հաջորդ սկզբունքն է: Պարապականությունների ժամանակին չկարարելը, դրանցում ցանկացած թերություն խախում են շուկայական կանոնավոր հարաբերությունները և վնաս հասցնում ամբողջ վնափեսությանը: Նեփնապես, շուկան տալիս է պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մինելու ազագություններ և միաժամանակ պահանջում է դրանց կարգարման համապատասխան պարապիտակություն: Գործնականում այդ պարապիտականագրվությունը դառնում է իրական և վավերացվում կնքված պայմանագրով:

Շուկայի գործողության կարևոր սկզբունքներից մեկն է սպառողի գերակայությունն է: Սպառողը շուկայում հանդես է գալիս որպես գնորդ և վաճառողի համեմապությամբ ունի որոշակի առավելություններ: Նախ, սպառողը ինքն է ընդունում ապրանքը կամ ծառայությունը, ոչ մեկը նրան չի կարող պարփառել այլ բան գնելու, մինչդեռ, վաճառողը ազագ չէ կոնկրետ սպառողի կամ գնորդի ընդունության հարցում: Սպառողը վաճառողին կարող է պարփառել նաև իր ճաշակը, սպառման ազգային առանձնահավկությունները, նույնիսկ՝ սպառման վայրը և այլն: Այդ իմաստով, սպառողը կամ գնորդը շուկայում սրբանում է ավելի ակտիվ դեր, որոշակի առավելություններ, հավկապես գերակայություն, որոնց հետ չի կարող հաշվի չնսպել վաճառողը:

Շուկայի գործողության կարևոր սկզբունքներից է ինքնաֆինանսավորման սկզբունքը: Վրդեն ներկայացվել են դիմունական գործունեության այն բոլոր ազագությունները, որոնք շուկան ներկայացնում է իր սուբյեկտներին: Միաժամանակ, շուկան իր դիմունական մեխանիզմով պահպանում է այնպիսի կարևոր գործելաձն, ինչպիսին ինքնաֆինանսավորումն է: Շուկան հաշվի է նսպում այն բոլոր ծախսերի հետ, որոնք կարարվում են ապրանքների ու ծառայությունների թողարկման նպատակով, քանի որ դրանց թողարկման համար անհրաժեշտ ուսուրաները (նյութական, աշխատանքային, կապիտալ) գնվել են շուկայում, և դրանց ծախսումով թողարկված արդյունքի վաճառքի գնով սրբացված հասույթը պետք է փոխադրուցի այդ ծախսերը: Սա ինքնաֆինանսավորման սկզբունքի ապահովումն է շուկայի միջոցով: Շուկայում յուրաքանչյուր սուբյեկտ ինքն է իրականացնում իր կողմից կարարվելիք բոլոր ծախսերի ֆինանսավորումը ինչպես սեփական, այնպես էլ փոխառու միջոցներով:

Շուկայական մեխանիզմի գործողության բոլոր սկզբունքները սերպորեն փոխապակցված են և ապահովում են դիմունական համակարգի նորմալ կենսագործունեությունը:

5.3. ՓՈՂԻ ԾԱԳՈՒՄԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅՆԹՆԵՐԸ

Փողի ծագումը՝ որպես փոխանակային հարաբերությունների ծեսավորման և զարգացման կարևոր պայման, պարբական երևույթ է ու ունի ներքին գրամաբանական կապ: Գոյություն ունի փողի ծագման հետազոտության երկու մոդելներ՝ սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ: Սուբյեկտիվ մոդելները դեպքում փողը համարվում է մարդկանց միջև համաձայնության, պայմանավորվածության ար-

դյունք: Այս առումով, հայրնի գրնչեսագեկ Ֆ. Նայեկը փողի ծագման ժամանակաշրջանը բնորոշել է որպես «մարդկային համագործակցության ընդլայնված կարգ»: Պարզ փոխանակության ձևը «բարբերն» է, իսկ ընդլայնված համագործակցության արդյունքում առաջացավ փողը: Օրյեկտիվ մոդելման պարագայում հիմնավորվում է այն, որ փողն ապրանքափոխանակային հարաբերությունների զարգացման արդյունք է: Ապրանքային արդարության զարգացման կարևոր պայման է դառնում փոխանակությունը, որն իր հերթին առաջացնում է մեկ միասնական չափման համակարգի սահմանման անհրաժեշտություն: Այլ կերպ ասած՝ անհրաժեշտ է չափակցել բոլոր ապրանքների արժեքները որոշակի միավորով կամ չափանմուշով: Քանի որ համարժեքությունը փոխանակային հարաբերությունների առանցքն է, ուստի պեսք է սպեղծվեր ապրանքի արժեքը զնահագելու, չափելու միավոր, որը հանդիսացավ **փողը**: Նախքան փողի ի հայր գալը գոյություն են ունեցել դարբեր արժեճաներ, որոնց միջոցով իրականացվել է ապրանքափոխանակությունը: Վրժեճաների զարգացումը և փողի ծագումը կարելի է ներկայացնել որոշակի փուլերով: Այդ փուլերն իրարից դարձագում են փոխանակության զարգացման դրամաբանական հաջորդականությամբ: Առաջին փուլը բնութագրվում է որպես արժեքի պարզ, եզակի կամ պարահական ձև: Փոխանակության այդ փուլում որևէ ապրանք, ժամանակի և դարձության մեջ, պարահականորեն կարող էր փոխանակվել մեկ այլ ապրանքով՝ A=B: Այս հավասարման մեջ A ապրանքը իր արժեքն արդարացնում է մեկ ուրիշ ապրանքի՝ B-ի միջոցով: B ապրանքը A ապրանքի արժեքի արդարայությունն է: Իր արժեքն ուրիշ ապրանքի միջոցով արդարացնում ապրանքը գրնչում է արժեքի հարաբերական ձևի մեջ: Երկրորդ ապրանքը գրնչում է համարժեքային ձևի մեջ: Արժեքի հարաբերական և համարժեքային ձևերը անխօնիորեն կապված են և իրենցից ներկայացնում են արժեքի միևնույն արդարայության հակադիր կողմերը: Ընդ որում, արժեքի հարաբերական ձևը ակտիվ դեր է կապարում, իսկ համարժեքայինը՝ պաշիվ, որովհետք համարժեքը ծառայում է ուրիշ ապրանքի արժեքի արդարացնում համար: Եթե A-ն հավասար է B-ին, նշանակում է՝ A ապրանքի արժեքն իր արդարայությունը սպանում է այլ սպառողական արժեքի՝ B ապրանքի միջոցով, այսինքն՝ համարժեքի դեր կապարող ապրանքի միջոցով: Փաստորեն, ակնհայր է, որ B-ն A-ի համար ծառայում է որպես չափանիշ: Պարահական փոխանակության փուլում համարժեքի կամ արժեքի որոշման չափանիշի դերը չի ամրակցվում որևէ մեկ ապրանքի: Այդ դերը պարահարար կապարում են դարբեր ապրանքներ:

Աշխարհանքի հասարակական բաժանման խորացման հիմքի վրա փոխանակության հետազա զարգացման ընթացքում ավելի ու ավելի մեծ քանակությամբ արդյունքներ էին ներքաշվում փոխանակության մեջ: Այդ փուլում ապրանքները փոխանակվում էին ոչ թե պարահականորեն, այլ դա ավելի կանոնավոր բնույթ էր կրում: A ապրանքը փոխանակվում է ոչ միայն B-ի, այլև C, D և այլ ապրանքների հետ: Փոխանակությունը, փաստորեն, սպանում է հետևյալ գեւքը:

$$A = \begin{cases} B \\ C \\ D \end{cases} \quad (1)$$

Սա նշանակում է, որ համարժեքի դեր կապրարում է ոչ թե մեկ ապրանք (Բ-ն), այլ մի քանի: Փոխանակության այս ձևը, որ ներկայացնում է փոխանակության ասդիճանը, համարվում է արժեքի լրիվ կամ ծավալուն ձևը: Քանի որ A ապրանքը փոխանակվում է մի քանի ապրանքների հետի, ուստի այդ պայմաններում կարևորվում է դրանց միջև ճիշդ քանակական հարաբերակցության սահմանումը, որովհետև, հակառակ դեպքում, կիսախփվի համարժեքայնության սկզբունքը: Վրժեքի լրիվ կամ ծավալուն ձևի պայմաններում արդեն այդ հակասությունը գենասահմանվի է. ապրանքի փոխանակությունը գոյություն ունի ոչ միայն համաձայն թիվ (1) հավասարման, այլ նաև՝ (2) հավասարման.

$$B = \begin{cases} A \\ C \\ D \\ \vdash \omega j \vdash, \end{cases} \quad C = \begin{cases} A \\ B \\ D \\ \vdash \omega j \vdash \end{cases} \quad (2)$$

ինչը նշանակում է, որ այդպիսի խաչաձև փոխանակության ժամանակ շաբ դժվար է ճիշդ հարաբերակցություն սահմանել դարրեր ապրանքների միջև։ Այս հակառակությունը ավելի է խորանում փոխանակության հետքագա զարգացման ընթացքում, եթե ապրանքային արտադրության շրջանակներն ավելի ու ավելի են ընդլայնվում։ Վեդ խճճվածությունից դուրս զայտ համար օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է միասնական համարժեքի կամ չափանիշի ծևավորումը։ Բնականաբար, միասնական համարժեքի դեր կարող է կապարել այն միավորը, որը գինվում է այս հարաբերությունների համակարգում և ենթարկվում է այն նույն կանոններին, ինչ որ՝ փոխանակության մյուս օբյեկտները։ Փաստորեն, վերը նշված հակառակությունը հաղթահարելու նպատակով ապրանքների զանգվածից առանձնացվում է մի ապրանք, որը մյուս բոլորի համար դառնում է համարժեք կամ չափման միավոր։ Արժեքի ծավալուն ծևը հետքիների դառնում է արժեքի համբույսանուր ծև։

$$\begin{matrix} B \\ C \\ D \end{matrix} \Bigg\} = A \quad (3)$$

Բոլոր ապրանքների արժեքը արդեն արգահայպվում է մեկ ապրանքի մեջ, որը դառնում է համընդիանուր ճանաչման օբյեկտ (3): Քանի որ այն համընդիանուր ճանաչում է սպանում բոլորի կողմից, ուստի դառնում է չափման միավոր, որի միջոցով որոշվում են մյուս ապրանքների արժեքները, իրականացվում դարբեր ապրանքների փոխանակությունը: Փաստորեն, ապրանքների անմիջական փոխանակությունը, եթե ապրանքը փոխանակվում է մեկ այլ ապրանքով

(դա կոչվում է նաև բարփեր), փոխարինվում է միջնորդավորված փոխանակությամբ, որպես առանձին օղակ է հանդիսանում ընդհանրական համարժեքը կամ միասնական չափման միավորը (Էլեկտրոնը):

Փոխանակության շրջանակների ընդլայնմանը զուգընթաց, անհրաժեշտություն առաջացավ համընդհանուր համարժեքի կամ միասնական չափման միավորի դերը ամրագրել միայն մեկ ապրանքի: Այդ միակ ապրանքը, որը դարձավ չափմանուշ՝ մյուս ապրանքների արժեքները չափակցելու և միաժամանակ դրաբեր ապառողական արժեք ունեցող ապրանքների փոխանակությունը իրականացնելու համար, կոչվեց **Փող:** Այսպիսով, փողը համընդհանուր համարժեքի ավարփուն ձևն է, ապրանք, որի սպառողական արժեքի հետ սերպաճել է համարժեքային ձևը:

Փոխանակային հարաբերությունների զարգացման ընթացքում փողի դեր են կապարել գործընթացը ապրանքներ: Բայց զարգացման որոշակի փուլում փողի դերը ամրագրվեց ուսկուն: Դա պայմանավորված էր ուսկու մի շարք հավկանիշներով:

1. **Պահպանվածություն:** այն հեշտ է պահպանել, որովհենքն ունի այնպիսի ֆիզիկաքիմիական հավկություններ, որոնց շնորհիվ պահպանում է իր արժեքը գործընթաց պայմաններում:
2. **Բաժանելիություն:** կրելիություն, այսինքն՝ ուսկու ձուլակփորք կարելի է բաժանել գործընթաց՝ ավելի փոքր մասերի, բաժանված յուրաքանչյուր մասը պահպանում է իր արժեքը: Փոքր ծավալի մեջ մեծ արժեք է պարունակում:
3. **Հազվագյուղություն:** Բնության մեջ այն քիչ է, արդյունահանվում է ավելի մեծ դժվարությամբ, ուստի և մյուս ապրանքների համեմապությամբ ունի ավելի մեծ արժեքը: Փոքր քանակի մեջ պարունակում է մեծ արժեքը:

Փողը՝ որպես փոխանակային հարաբերությունների զարգացման արդյունք, իրը լինելու համար ապրանքների չափակցման միջոց, ընդհանրական համարժեքի ավարփուն ձև, զուգակցվում է դրա մի շարք կարևոր գործառույթների ձևավորմամբ, որոնց միջոցով գնդեսական հարաբերություններն ավելի դյուրին և արդյունավել են դառնում: Այսինքն՝ փողի ծագումը միայն միասնական չափման համակարգի սկեղծման անհրաժեշտությամբ չի ավարփվում: Փողը, ձեռք բերելով այդ կարգավիճակը և, փասդորեն, դառնալով ընդունելի բոլորի կողմից, գնդեսական բազմաթիվ փոխհարաբերությունների իրականացումը դարձնում է ավելի շահագետը: Դա հավկապես գետանելի է փոխհարաբերությունների ավելի բարդ ասդիմանում: Բացի դրանից, գնդեսական հարաբերություններում ի հայտ են գալիս բազմաթիվ հակասություններ, որոնց հաղթահարման համար փողը կարևոր դեր է կապարում: Այսպիսով, բացի միասնական չափման միավորի կամ էլեկտրոնի դերից, փողը սկսում է կապարել նաև այլ գործառույթներ: Ըստ վերը նշված դրամաբանության՝ ներկայացնենք, թե այդ գործառույթներից յուրաքանչյուրը գնդեսական ինչ դեր ու նշանակություն ունի:

1. Արժեքի չափի գործառույթ: Փողի՝ որպես ընդհանրական համարժեքի ավարփուն ձև կամ միասնական էլեկտրոն ի հայտ գալը կապված է դրա միջոցով գործընթացը ապրանքների արժեքների չափակցման անհրաժեշտության հետ: Այսինքն՝ բոլոր ապրանքների արժեքը չափակցվում է փողի միջոցով, որի հիմքի

վրա էլ փեղի է ունենում նրանց փոխանակությունը: Փողի միջոցով չափվում են նաև եկամբի՝ ծախսի և պարզավորության արժեքները:

2. Շրջանառության միջոցի գործառույթ: Փողի՝ շրջանառության միջոցի գործառույթը ի հայր է զալիս այն ժամանակ, երբ փոխանակության անմիջական ձևից անցում է կարարվում միջնորդավորված ձևի: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր ապրանքարդարող, իր ապրանքը վաճառելով, ձեռք է բերում փող, իսկ այնուհետև վերջինիս միջոցով գնում է այն ապրանքները, որոնք անհրաժեշտ են իր կարիքները բավարարելու համար: Փաստորեն, գարբեր արդյունքների փոխանակությունը իրականացվում է միջնորդավորված: Այս երևույթը մի կողմից ավելի արդյունավետ է դարձնում փոխանակությունը, իսկ մյուս կողմից՝ սպեկուլում է լրացուցիչ բարդություններ՝ կապված առք ու վաճառքի հնարավոր խզումների առաջացման հետ: Խնդիրն այն է, որ ապրանքի վաճառքը և գնումը կարող է խախված ժամանակի և գարածության մեջ: Այսինքն՝ փոխանակության փողային ձևը պարունակում է ապրանքների վաճառքի և գնման խզման հնարավորություն:

3. Կուբակման միջոցի գործառույթ: Փողը կարող է ժամանակավորապես դուրս գալ շրջանառությունից՝ նորից վերադառնալու հնարավորությամբ: Փողը հարաբության համընդիանուր մարմնացում է: Փողը կուբակվում է՝ վերածվելով խնայողության, գանձի կամ անշարժ գույքի: Այս գործառույթը այլ կերպ կոչվում է նաև խնայողության միջոցի կամ արժեքի պահպանման միջոցի գործառույթ:

4. Վճարման միջոցի գործառույթ: Այս գործառույթի եռության բացահայտումը հնարավորություն է գալիս նախնական պարկերացում կազմելու, թե վերը նշված գննեասական հարաբերություններում առկա դժվարությունները կամ հակասությունները ինչպես են հաղթահարվում փողի այդ գործառույթի միջոցով: Որպես այդպիսի գննեասական հակասություն, իսկ ավելի ճիշգ՝ օրինաչափություն, առկա է այն երևույթը, ըստ որի՝ ժամանակի և գարածության մեջ որևէ արդյունքի արդարության և իրացման գործընթացներն իրար չեն համապատասխանում: Խնդիրն այն է, որ արդարությունը հետքո արդյունքը անմիջապես չի իրացվում, այսինքն՝ փողի չի վերածվում, բայց նրա սեփականագրերը ինչպես արդարական, այնպես էլ անձնական կարիքների բավարարման համար պետք է կարարի բազմաթիվ գնումներ, ինչը պետք է իրականացնի փողի միջոցով, որը կարող է ունենալ միայն որոշակի ժամանակից հետքո: Այս անհամապատասխանության հաղթահարման նպարակով կիրառում է մեկ այլ «հնարք», որը կոչվում է փողի՝ վճարման միջոցի գործառույթ, երբ արդյունքների առքն ու վաճառքը իրականացվում է վճարման հետքածովով: Վճարման միջոցի գործառույթը, փաստորեն, արդեն ներառում է պարտքային փոխարարերություններ: Պարբռային պարբռավորությունների կամ փողի՝ որպես վճարման միջոցի գործառույթը մեծապես նպաստում է գննեասական կապերը ավելի արդյունավետ իրականացնելուն: Փողի՝ որպես վճարման միջոցի գործառույթի հիմքի վրա են ձևավորվել ամբողջ վարկային հարաբերությունները, որոնց նախնական փուլը մուրհակային շրջանառությունն է եղել: Մեկ անձի կողմից մեկ այլ անձի դրվող փողը առաջացնում է պարբռային պարբռագրեր, մուրհակներ, որոնք ունեն իրենց մարման ժամկետը: Քանի որ մուրհակներն ունեն սահմանափակ շրջանառության հնարավորություն, հետքագայում դրանք

փոխարինվում են բանկնուրությունը:

Գոյություն ունեն փողի բազմաթիվ բնորոշումներ և մեկնաբանություններ, մասնավորապես, Ադամ Սմիթը փողը կոչում է «շրջանառության մեծ անիվ», իսկ Փող Սամուելսոնը այն համարում է «շրջանառության քայլուղ», Ֆ. Էնգելսը՝ «ապրանքների ապրանք», որով չափում են բոլոր ապրանքների արժեքները:

«Մոնեփարիզմի» գետության ներկայացուցիչները փողը բնորոշում են որպես «գնագետության ջերմաշափ», իսկ հանրաճանաչ Զ.Մ. Քեյնսը փողը համարում էր «իրացվելի միջոց»: Ժամանակակից ընկալմամբ՝ փողը բացարձակ իրացվելի միջոց է փոխանակության համար: Ոչ մի ապրանք չի կարող ունենալ ավելի մեծ իրացվելիություն, քան փողը: Փողը կրնապում է գործառնական ծախսերը՝ միաժամանակ արագացնելով և հեշտացնելով փոխանակությունը:

5.4. ԱՐԺԵՔԻ ՏԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Փոխանակային հարաբերությունների արդյունավելությունը և զարգացումը հիմնված են համարժեքության սկզբունքի վրա, որն իր հերթին պայմանավորված է յուրաքանչյուր ապրանքի չափման և գնահատման անհրաժեշտությամբ: Արժեքի չափման և գնահատման հիմնախնդիրը կարևորվել է մի շարք գնագետագիրական գետությունների կողմից, որոնք գործեր կերպ են բնորոշել արժեքի էռությունը, այն պայմանավորող գործոնները և դերը փոխանակային հարաբերություններում:

Տնտեսագիրության մեջ հայտնի են արժեքի բազմաթիվ գետություններ, որոնք կարելի են բաժանել երկու խմբի:

ա) արժեքի միագործոնային գետություններ, որոնք արժեքի հիմքում դնում են միայն մեկ գործոն,

բ) արժեքի բազմագործոնային գետություններ, որոնք արժեքը համարում են գործեր գործոններ:

Վյժմ ներկայացնենք արժեքի գերաբերյալ հիմնական գետությունները՝ ըստ իրենց ձևավորման պարմական և դրամաբանական հաջորդականության:

Արժեքի հիմնախնդրի հանգուցալուծման առաջին գետությունը կապված է Ա. Սմիթի և Դ. Օկլարդոյի անվան հետո, նրանք դրեցին արժեքի միագործոն աշխարհաբային գետության հիմքը: Ըստ Ա. Սմիթի՝ ապրանքի արժեքը առարկայացած աշխարհանք է: Ըստ նրա՝ բոլոր ապրանքները աշխարհանքի արդյունք են, և Ա ապրանքը Բ ապրանքից ավելի մեծ արժեք ունի, որովհետո նրա վրա ավելի շատ աշխարհանք է կապարվել: Սմիթը նշում է նաև գործեր իրավիճակներ, մասնավոր դեպքեր, որոնք շեղվում են այդ օրինաչափությունից:

Արժեքի աշխարհանքային գետությունը փորձեց զարգացնել Կարլ Մարքսը, որը արժեքի չափման հիմքում դնում էր ոչ թե ուղղակի աշխարհանքը, այլ բարիքի արվադրության համար ծախսաված «հասարակայնորեն անհրաժեշտ աշխարհը»:

Կ. Մարքսը գործերել է հասարակայնորեն անհրաժեշտ աշխարհանքի երկու դրսւորում՝ կոնկրետ և վերացական:

Կոնկրետ աշխափանքը, որն անմիջական արդյունք է սպեղծում, կոնկրետ գործողություններով սպեղծում է որևէ սպառողական արժեք: Իսկ եթե աշխափանքը դիմարկենք որպես բոլոր ապրանքների սպեղծման հիմք՝ անփեսելով կոնկրետ պայմանները, աշխափանքի միջոցները և այլն, ապա գործ կունենանք վերացական աշխափանքի հետ, որն էլ Կ. Մարքսը համարում էր արժեքի կամ փոխանակային արժեքի հիմքը:

Ինչպես Ա. Սմիթը, այնպես էլ Կ. Մարքսը զուծեցին արժեքի հիմնախնդիրը, և արժեքի աշխափանքային գուստությունը լուրջ ճգնաժամ ունեցավ: Ա. Սմիթի մոտ այն դրսերպեց, այսպես կոչված՝ Սմիթի «դոգմայով» և «պարադոքսով», իսկ Կ. Մարքսի մոտ՝ «հասարակայնորեն անհրաժեշտ աշխափաժամանակով» արժեքի չափման սահմանափակությամբ:

Ա. Սմիթը նշում էր, որ բարիքի արփադրության համար անհրաժեշտ են երեք հիմնական գործոններ՝ հող, աշխափանք և կապիտալ, սակայն արժեքի չափման ժամանակ սահմանափակվում էր միայն աշխափանքային ծախսումները հաշվի առնելով: Նա նշում էր, որ յուրաքանչյուր գործոն սպեղծում է համապարփասիան գործոնային եկամուք, համապարփասիանաբար՝ ռենֆա, աշխափավարձ և գուլոս: Ըստ գրամարանության՝ ապրանքի արժեքի մեջ պեսքը է ներառվեն յուրաքանչյուր գործոնի գծով կափարված ծախսերը: Վյո գրամարանությունը հիմնավորել և զարգացրել է հերդասական գուստության ներկայացուցիչ Ժան Բարիսը Սեյը: Ըստ նրա՝ ապրանքի արժեքի մեծությունը հաշվարկելիս անհրաժեշտ է հավասարապես հաշվի առնել բոլոր գործոնների ծախսերը: Ժ. Սեյը առաջադրեց արժեքի բազմագործոնային գուստությունը՝ արժեքը համարելով արփադրության բոլոր գործոնների հանրագումարը: Փաստորեն Ժ. Սեյը արժեքի հաշվարկման և գնահապման ժամանակ կարևորում էր արփադրության գործոնները՝ առաջնայնությունը դրանով առաջարկին: Վյո առումով նա նշում էր, որ «առաջարկն է որոշում պահանջարկը և ըստ առաջարկի է ձևավորվում համապարփասիան պահանջարկը»:

Վրժեքի վերաբերյալ հաջորդ գուստությունը «սահմանային օգբակարության» գուստությունն էր, որը ձևավորվել է 19-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ ի հակադրության արժեքի աշխափանքային և բազմագործոնային գուստությունների: Ի հակադրություն Ժ. Սեյի, Զլոնսը, Կ. Մենգերը, Ֆ. Վիզերը և այլք նշում էին, որ արժեքի գնահապման գործում որոշիչ դեր ունի ոչ թե առաջարկը, այլ պահանջարկը: Ըստ Զլոնսի՝ արժեքը ձևավորվում է ոչ թե արփադրության, այլ սպառման գործոնների ազդեցությամբ: Վրժեքը պեսքը է դիմարկել ոչ թե որպես ծախս, այլ որպես օգբակարություն: Ցանկացած ապրանք արժևորում է մարդը՝ ելնելով իր սպառողական նախափանային գուստություններից, եկամգից, սահմանային օգբակարությունից: Միևնույն ապրանքը գործեր մարդկանց համար գործեր արժեք կարող է ունենալ, քանի որ արժեքը գնահապման է սուրյեկտիվություն: Ապրանքի արժեքը, կամ որ նույնն է՝ օգբակարությունը ճշգրիտ հաշվել, չափել հնարավոր չէ, սակայն կարելի է այն գնահապել՝ համեմապելով գործեր ապրանքներ կամ դրանց գործեր համախմբություններ: Օրինակ՝ ապրանքների Ա և Բ համախմբերից յուրաքանչյուրի արժեքը չափել, հաշվել չենք կարող, սակայն կարող ենք համեմապելով ասել, որ, օրինակ, Ա համախումբն ավելի մեծ արժեք կամ օգբակարություն ունի, քան Բ-ն:

Սահմանային օգբակարության դեսությունը բաժանվում է երկու ուղղությունների՝ կարդինալիսպական և օրդինալիսպական: Առաջինները գտնում էին, որ արժեքը կարելի է չափել փողով, և որ գինը արբահայքում է արժեքը, իսկ երկրորդները՝ որ արժեքը հաշվել, չափել հնարավոր չէ, թերևս կարելի է միայն համեմափել ապրանքների համախմբերը:

Արժեքի վերաբերյալ հաջորդ դեսությունը ներկայացրել է հայքնի գնութեսագետ Ալֆրեդ Մարշալը: Մարշալը նշում էր, որ «Միևնույն գինը հարուստի և աղքափի համար բարբեր արժեք կարող է ունենալ, այն աղքափի համար ավելի բարձր է, քան հարուստի համար»: Ա. Մարշալը փորձեց «փոխզիջման» ճանապարհով լուծել արժեքի հիմնախնդիրը: Այսպես, Ժ. Սեյր արժեքի հիմքում դնում էր առաջարկը, իսկ Զևնսը՝ պահանջարկը: Առաջին դեպքում կարևորվում էին արբադրության գործոնները, իսկ երկրորդ դեպքում՝ սպառման: Ա. Մարշալը առաջ քաշեց մի դեսակեպ, ըստ որի՝ արժեքի ծևավորման գործում հավասարապես գործում են և՝ պահանջարկի, և՝ առաջարկի գործոնները: Նա առաջարկը և պահանջարկը նմանեցնում է մկրապի երկու սայրերին, որոնցից յուրաքանչյուրը չի կարող գործել առանց մյուսի: Այսպիսով, ըստ Մարշալի՝ շուկայում արժեքը գոյանում է առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերությամբ, և երկուսն էլ կարևոր են հավասարակշռված արժեքի, զնի ծևավորման գործում: Առաջարկի զնի և պահանջարկի զնի համադրությամբ ծևավորվում է շուկայական գինը, որ արբահայքում է զնորդի և վաճառողի ցանկությունները հավասարակշռող արժեքը: Մարշալի դեսության համաձայն՝ արժեգոյացման գործում կարճաժամկետ հարվածում կարևորվում են պահանջարկի գործոնները, իսկ երկարաժամկետում՝ առաջարկինը:

Մարշալից և Զևնսից հետո արժեքի հիմնախնդիրի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները դադարեցին ինքենսիվ լինելուց, քանի որ նրանց դեսությունները փվել էին այդ հիմնախնդրին վերաբերող հարցերից մի մասի լիարժեք պարապիսանները: Սակայն հարվածական է, որ 1900 թվականից հետո, ի դեմս Պարեփոյի, սպեղծվեց մի դեսություն, որը հիմնված էր օրդինալիսպական դեսության վրա:

Մինչ նրա ուսումնասիրությունները, այնպիսի գիրքնականներ, ինչպիսիք են Մարշալն ու Զևնսը, գրնում էին, որ դեսականորեն հնարավոր է չափել օգբակարությունը՝ բավականաչափ փաստեր ունենալու դեպքում: Պարեփոն կորականապես մերժեց այս պնդումը և «օգբակարություն» հասկացությունը փոխարինեց «նախընքրությունների սանդղակ» հասկացությամբ:

Սահմանային օգբակարության առաջին լուրջ ընդդիմախոսը Իրվինգ Ֆիշերն էր, որն իր «Մաթեմատիկական ուսումնասիրություններ զների դեսության մեջ» աշխափությունում փորձեց հիմնավորել, որ շուկայական հավասարակշռվածությունը կախված է անբարերության կորերից և ուրիշ ոչ մի բանից, միևնույն ժամանակ ապացուցելով, որ 3 և ավելի բարիքների անբարերության կորերը հնարավոր են, որ լինեն ոչ լիարժեք, այդ պարճառով էլ չի կարելի մաքնել ինչ-որ օգբակարության ֆունկցիա: Այս պնդումն օգբագործվում է նաև Պարեփոյի կողմից, սակայն այս հիմնախնդրում առաջնային չէ նշված պնդման ապացուցումը, այլ առաջնայինն այն է, որ եթե օգբակարության ֆունկցիան բխեցնենք անբարերության կորերից, ապա կունենա անորոշ բովանդակություն:

Պարեպոյի գեսությունը շարունակեցին Զոն Նիքսն ու Վլենը: Նիքսը սահմանային օգբակարության գետությունը բացադրում էր հեփսյալ կերպ. Եթե օգբակարությունը որակապես անորոշ է, ապա նույնը կարելի է ասել նաև սահմանային օգբակարության մասին, սակայն նա այն կարծիքն էր, որ սահմանային օգբակարության գետությունը սահմանային օգբակարության որոշակիության կարիքը չի է զգում: Եթե զգում է, ապա միայն հեփսյալ գետանկյունից: Ենթադրենք՝ գրված է անհապի պահանջմունքների համակարգը, և նա գիրապետում է մի շարք բարիքների, այս դեպքում, սահմանային օգբակարության որոշակիության պայմաններում, մենք կարող ենք իմանալ սպառողի փոխարինման սահմանային նորման ցանկացած 2 բարիքների ընդունության հարցում: Եթե անհապի ձգում է հավասարակշռության մեջ զբնվել, ապա 2 բարիքների միջև փոխարինման սահմանային նրա նորման պեսք է հավասար լինի այդ բարիքների գների հարաբերությանը:

Ընդհանրացնելով կարելի է նշել, որ արժեքի ժամանակակից գետությունները սկզբունքային մի քանի հարցերում հակադրվում են Մարշալի գետությանը: Նակադրության հիմնական էությունն այն է, որ նրանք նույն կերպ չեն ընկալում սահմանային օգբակարության օգբագործումը՝ արժեքը բնորոշելիս:

Արժեքի գետության մեկնաբանության հարցում լուրջ առաջընթաց է ունեցել նաև հայագիտ գիտեսագել Արմեն Ալյանը:

Ըստ Արմեն Ալյանի՝ հասարակական գնակետությունում արժեքը հիմնվում է շուկայի կողմից ի հայր բերված գնահարականների վրա: Եթե արգադրության գործոններն օգբագործվում են այնպես, որ բերում են ավելի քիչ եկամուգ, քան այդ ռեսուրսների օգբագործման մեկ այլ եղանակ կրերեր, ապա ասում են, որ այդպիսի ռեսուրսօգբագործումը չի փոխադրույցում ռեսուրսների արժեքը: Այս հանգամանքից ենելով՝ յուրաքանչյուր սուբյեկտ ձգում է ամենաարդյունավել կերպով օգբագործել իր ռեսուրսները՝ ակնկալելով, որ վարագույն դեպքում իր արգադրանքի շուկայական գինը կհավասարվի իր օգբագործած ռեսուրսների արժեքին: Այդ պայմանով յուրաքանչյուրը կծագի իր ռեսուրսներն օգբագործել համեմապարար ավելի մեծ եկամուգը ապահովող ոլորտներում, որի հեփսեանքով այն ճյուղերից, որդեռ նույնական կիրառվում է այդ ռեսուրսը, գեղի կունենա ռեսուրսների արդարությունավել ճյուղի արգադրանքի առաջարկի մեծացման հեփսեանքով շուկայում կիշնի վերջինիս գնահարականը, այսինքն՝ գեղի կունենա արժեքի անկում:

Այլ կերպ ասած՝ ռեսուրսի արժեքը չի կարող լինել ավելի փոքր, քան նրա գնահարականն է, եթե օգբագործվում է ամենաարդյունավել կերպով:

Անկախ այն բանից, թե ինչպես են օգբագործվում ռեսուրսները, դրանց արժեքը կիմի նույնը, կփոխվի միայն ռեսուրսների օգբագործումից սրացված բարիքի գնահարականը: Եթե ռեսուրսները չօգբագործվեն ամենաարդյունավել կերպով, ապա դրանց գնահարականը փոքր կիմի արժեքից: Այսպես կարող է առաջանալ հարց. կարո՞ղ են արդյոք ռեսուրսները բերել մի գնահարական, որը բարձր լինի դրանց արժեքից: Պարասխանը միանշանակ է՝ այն, որովհետո գվայալ պահին ռեսուրսների գնահարականը չի ենթադրում ապագայի որևէ գնահարական: Որևէ բարիքի պահանջարկը ժամանակի որևէ պահի կարող է այնքան գերազանցել առաջարկը, որ բարիքի գնահարականը գերազանցի ռեսուրսների արժեքը:

Տնտեսագիրության դեսուլյան մեջ բարիքի արժեքը վերջինիս լավագույն օգբագործումն է փվյալ պահին՝ որովհեք հաջորդ պահին այդ ճանապարհը կարող է ամենաարդյունավելոր չլինել:

Կարելի է նշել, որ ցանկացած գործոն կարելի է համարել արժեքի բարը միայն այն դեպքում, եթե այն ազդում է լավագույն բարբերակի վրա:

Անցանկայի հարկությունների ավելացումը ենթադրում է փվյալ բարիքի գնահարականի, այլ ոչ թե արժեքի նվազում:

Փաստորեն, արժեքը մերժված լավագույն բարբերակի գնահարականն է, որը կարող է փոփոխությունների ենթարկվել՝ կախված լավագույն բարբերակի ցանկայի և անցանկայի հարկությունների փոփոխություններից:

5.5. ՇՈՒԿԱՅԻ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ, ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ

Շուկայական մեխանիզմը գործում է որոշակի օբյեկտիվ օրինաչափությունների հիման վրա, որոնք դրսնորվում են որոշակի բարբերի փոխազդեցությամբ: Շուկան ունի իրեն բնորոշ հիմնական բարբերը, որոնք շուկայական հարաբերությունները դարձնում են ավելի ընդգրկուն և խորը, քան պարզ փոխանակության հարաբերություններն են:

Շուկայի հիմնական բարբերն են՝ պահանջարկը, առաջարկը, մրցակցությունը, գինը և գովազդը:

Շուկայական հարաբերությունները գործողության մեջ են մինում և դառնում իրական հարաբերություններ՝ նշված բարբերի միջոցով: Որպես միասնական շուկայական համակարգի բարբեր կողմերի արդահայփություններ՝ նշված բարբերը գրնավում են փոխադարձ կապերի ու պայմանավորվածությունների մեջ:

Պահանջարկ → Առաջարկ → Մրցակցություն → Գին

Պահանջարկը ապրանքների և ծառայությունների այն քանակն է, որը փվյալ պայմաններում սպառողները կարող են և ցանկանում են իրենց դրամական եկամուտներով գնել շուկայում ծևավորվող գնով, այսինքն՝ պահանջարկը գնողականությունն է, որ կախված է եկամուտներից և գներից: Պեսքը է նշել, որ պահանջարկի մեծությունը պայմանավորված է նաև մի շարք այլ գործոններով՝ սպառողական նախասիրություն, մոդա, սպասումներ և այլն:

Առաջարկը՝ որպես շուկայի հիմնական բարբերից մեկը, ապրանքների ու ծառայությունների այն քանակն է, որը շուկայում ներկայացվում է վաճառքի փվյալ գնով:

Եթե պահանջարկը ներկայացնում են գնորդները կամ սպառողները, ապա առաջարկը՝ վաճառողները կամ արդարողները: Առաջարկը պայմանավորված է արդարական ծախսերով, հումքի և նյութի գներով, դեմքնողիական առաջնորդությունով, արդարողականությամբ և ապրանքի շուկայական գնով:

Պահանջարկը և առաջարկը փոխկապակցված են և կազմում են շուկայական համակարգի երկու հիմնական կողմերը:

Առաջարկը՝ որպես շուկայի տարր, գոյություն ունի որոշակի պահանջարկի առկայության պայմաններում, և ընդհակառակը: Մեկի փոփոխությունը անդրադառնում է մյուսի վրա:

Պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությունը դարձեր կերպ է մեկնաբանվում դնդեսագետների կողմից: Որոշ դնդեսագետներ փորձում են հիմնավորել պահանջարկի առաջնայնությունը, իսկ ոմանք՝ առաջարկինը: Մասնավորապես՝ «մարժինավիսվները» որոշիչ էին համարում պահանջարկը, իսկ «հենքադասականները»՝ առաջարկը:

Նորդասական դպրոցի հիմնադիր Ա. Մարշալը պահանջարկը և առաջարկը համարում է հավասարազոր՝ դրանք նմանեցնելով մկրագի երկու սայրերին:

Տնդեսագիրության մեջ կան դեսություններ, որոնք պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությամբ դնդեսական հավասարակշռության հաստափումը թերհավագրությամբ են ընդունում և համարում են դա մասնավոր դեպք: Ինչպիսին ել լինեն դնդեսակետները, միևնույն է, շուկան առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերությամբ կարգավորվող համակարգ է: Ապրանքի շուկայական արժեքը (գինը) ձևավորվում և փոփոխվում է առաջարկի և պահանջարկի փոխհարաբերությամբ: Մյուս կողմից, շուկայում գործող գինը հավասարակշռություն է սպեղծում առաջարկի և պահանջարկի միջև: Այս առումով շուկայի իրավիճակ ասելով՝ հասկացվում է առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունը, որը կարգավորվում կամ հավասարակշռվում է ազար գնագոյացման միջոցով:

Գինը՝ որպես շուկայի տարր, փաստուն կարգավորիչի դեր է կարգարում առաջարկի և պահանջարկի միջև: Գինը դիտարկվում է ինչպես պահանջարկի, այնպես էլ առաջարկի դեսանկյունից: Պահանջարկի գինը գնորդի կողմից ներկայացվող գինն է, իսկ առաջարկի գինը՝ վաճառողի: Շուկայական գինը սահմանվում է առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությամբ, որը պայմանավորված է մրցակցությամբ: Ինչ վերաբերում է **մրցակցությանը**, ապա պետք է նշել, որ այն համարվում է շուկայի ինքնակարգավորման առանցքը: Այս առումով, ազար մրցակցությունը բնորոշվում է որպես «անդեսանելի ձեռք», որը կարգավորում է շուկան:

Շուկայական հարաբերությունները ազար դնդեսական մրցակցային հարաբերություններ են: Շուկան բաց համակարգ է, որպես հարաբերությունները, մուգքն ու ելքը կարգավորվում են մրցակցության միջոցով: Այն պահին, եթե շուկայում գերիշխանություն են սպանում մեկ կամ մի քանի սահմանափակ թվով ֆիրմաներ, ձևավորվում է մենաշնորհային իրավիճակ, և շուկան դառնում է փակ համակարգ, քանի որ այնպես մուգքը դժվարանում է, և խախտվում են ազար մրցակցության պայմանները:

Անհնար է պարկերացնել ժամանակակից շուկան առանց **գովազդի**, այսինքն՝ առանց համապարասխան դեղեկարգվության իրացման: Անհրաժեշտ դեղեկարգվությունը կարևոր է դնդեսական արդյունավետության դեսանկյունից, ինչպես վաճառողի, այնպես էլ գնորդի համար:

Վերը ասվածից պետք է եզրակացնել, որ շուկան ապրանքների գնման ու վաճառքի պարզունակ վայր չէ, այլ դնդեսական կապերի ու փոխադարձ ազդեցությունների մի բարդ համակարգ, որում ներգրավվում են հասարակական բո-

լոր սուրբյեկտները՝ վերարդադրության ցանկացած օղակում: Շուկա և շուկայական հարաբերությունների մեջ մրգնելը կապված է հասարակական այս կամ այն պահանջմունքը բավարարելու հետ: Արդադրողը շուկա է մուլտ գործում արդադրական ռեսուրսներ ձեռք բերելու և արդադրվածը իրացնելու, սպառող բնակչությունը՝ նյութական և հոգևոր բարիքներ գնելու, բանկը՝ վարկային ռեսուրսներ ձևավորելու և դրանք վաճառելու, առևտուրականը՝ ապրանքներն իրացնելու, պետությունը՝ պարզեցների միջոցով գնումներ կապարելու, ապրանքներ վաճառելու, ինչպես նաև շուկայի կարգավորմանը մասնակցելու, և այդպես յուրաքանչյուր սուրբյեկտ՝ որոշակի նպատակով: Այս ամենով հասարակության բոլոր սուրբյեկտները կապվում են միմյանց ու ձևավորում այն բարդ համակարգը, որը փնտեսագիրության մեջ անվանվում է շուկա, իսկ ձևավորվող հարաբերությունները՝ շուկայական հարաբերություններ: Նման պայմաններում հասարակական ոչ մի պահանջմունք չի կարող բավարարվել՝ շրջանցելով շուկան և շուկայական հարաբերությունները: Թվում է, թե այդպիսի իրավիճակում գործ ունենք մի քասային կազմավորման հետ, որին ոչինչ կարգավորված չէ: Իրականում ճիշդ հակառակն է. շուկայի տարրերի պահանջարկ, առաջարկ, մրցակցություն, գին և գովազդ փոխադարձ կապերն ու պայմանավորվածությունները դառնում են խաղի որոշակի կանոններ և դրվում շուկայի սուրբյեկտների գործունեության հիմքում: Վռաջին հայացքից կարող է թվականը առաջարկ կամ թե ապրանքագործ շուկայում կարող է ապրանք վաճառել ցանկացած բարձր գնով, բայց գործնականում դա հնարավոր չէ, որովհետք շուկայում ապրանքի գինը ձևավորվում է պահանջարկի ու առաջարկի փոխարարերությամբ և մրցակցության ազդեցությամբ: Եեքսապես, շուկան իր տարրերի փոխակապվածության որոշակի կանոններն ունեցող համակարգ է, և եթե սուրբյեկտը չի պահպանում շուկայի խաղի կանոնները, դուրս է մնում այդ միջավայրից:

Պահանջարկը, առաջարկը, գինը և մրցակցությունը ունեն իրենց կրողները, որոնք հանդես են գալիս շուկայական հարաբերություններում և դառնում շուկայի սուրբյեկտներ: Շուկայական հարաբերությունների և շուկայի սուրբյեկտներ են շուկայական գործարքների անմիջական իրականացնողները կամ կրողները՝ փնային փնտեսագությունները, ֆիրմաները և պետությունը:

- Տնային փնտեսությունը մարդկային կապիվալի արդադրության ու վերարդադրության փնտեսական միավոր է, որը ազար ընդունակություն է պահանջմունքների առավելագույն բավարարմանը:
- Ֆիրման փնտեսական միավոր է, որը, օգբագործելով արդադրության գործուները, ապրանքներ է թողարկում և իրացնում, միաժամանակ ձգում է առավելագույն շահույթի:
- Պետությունը ամբողջական փնտեսական միավոր է, որը ներկայանում է կառավարչական հասպագությունների և համակարգերի վեսքով, որոնք ուղղակի և անուղղակի լծակներով ազդում են շուկայի մյուս սուրբյեկտների վրա՝ չսահմանափակելով նրանց ինքնուրույնությունը և ազարությունը:

Շուկայում իրականացվող գործարքների առումով՝ շուկայի սուրբյեկտները բաժանվում են գնորդների և վաճառողների:

Տնային փնտեսությունները, ֆիրմաները և պետքությունը փնտեսական հարաբերությունների մեջ են մգնում միմյանց հետ՝ կապված շուկայի օբյեկտների փիրապելման, օգտագործման և առ ու վաճառքի հետ:

Շուկայի փնտեսական օբյեկտներն են՝ ապրանքները, ծառայությունները, արդարության գործոնները, փողը, արժույթը, արժեթղթերը, փեղեկապվությունը, գիտագրեխնիկական նորամուծությունները, արդունագրերը և այլն: Շուկայի օբյեկտներից յուրաքանչյուրը ունի շուկայում հանդես գալու իր առանձնահավաքությունները, սակայն կարևոր այն է, որ դրանց կապակցությամբ շուկայում ծնակորպում են պահանջարկ ու առաջարկ, գնման և վաճառքի իրական շուկայական հարաբերություններ:

5.6. ՇՈՒԿԱՅԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Շուկան վճռական ազդեցություն է գործում համախառն ներքին արդյունքի արդարության, բաշխման, սպառման և իրացման, հետքեապես փնտեսական գործունեության ամրող ընթացքի վրա: Դրան համապարապիսան՝ վերարգադրության համակարգերում կագարում է որոշակի գործառույթներ: Նշենք դրանցից հիմնականները.

- կարգավորման
- խթանման
- փեղեկապվական
- գնագոյացման
- միջնորդական
- փնտեսության մաքրման
- ինվեգրման և այլն

Կարգավորման գործառույթ: Սուբյեկտները, փնտեսական ազագության հիմքի վրա, փոխհարաբերությունների մեջ են մգնում շուկայում, և թվում է, թե շուկան վերածվում է քասուի: Սակայն շուկան ունի մի հզոր լծակ՝ պահանջարկի ու առաջարկի փոխհարաբերությունը և դրա միջոցով ներգործություն ունի զնի վրա, որի ազդեցությամբ շուկայի սուբյեկտների ազագ փոխհարաբերությունները սպանում են կարգավորված բնույթը: Պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությունը դառնում է այն ազդանշանը, որի հիման վրա կարգավորվում են նաև հասարակական արդարության չափերը: Եթե պահանջարկը գերազանցում է առաջարկը, դա ազդանշան է, որ արդարությունը պետք է ավելանա՝ շուկայի լրացուցիչ պահանջարկը բավարարելու համար: Խսկ եթե առաջարկն է գերազանցում պահանջարկը, դա վկայում է շուկայի՝ ապրանքներով գերհազեցվածության մասին, և արդարության չափերի կրճագրման ազդանշան է: Շուկան այդ ճանապարհով կապ է սրեղծում հազարավոր արդարողների և սպառողների միջև, ապահովում է փնտեսության հաշվեկշռվածությունը և վերարգադրական անընդհապությունն ու համամասնականությունը: Այդ ամենով շուկան կագարում է պահանջարկի և առաջարկի ու արդարության կարգավորման գործառույթ: Չնայած ժամանակակից շուկայական փնտեսություններում պետքությունը ինչ-որ չափով մասնակցում է արդարության, պահանջարկի և

առաջարկի կարգավորման խնդիրներին, սակայն հիմնական դերը այդ գործում կարարում է շուկան, և ինչպես Ա. Սմիթն է նշել, շուկան ավելի լավ է կարգավորում արտադրությունը, քան ամենակարարյալ պերությունը:

Խթանման գործառույթ: Շուկան շահագրգորում է արտադրողներին նվազագույն ծախսերով թողարկել ապրանքներ և սպանալ առավելագույն շահույթ: Բացի այդ, շուկան խթանում է գիտագրեխնիկական նորամուծությունները, որի հիմքի վրա կարարվում է արտադրության ինդենսիվացում և գնդեսության արդյունավելության բարձրացում: Վյու ամենը շուկան իրականացնում է զների օգնությամբ: Գինը այն հզոր լծակն է, որը «պարփակում է» յուրաքանչյուր արդարողի կանոնավոր հետամուգ լինել արդարության նորացմանը, ապրանքների որակի անընդհափ բարելավմանը և շուկայում կայուն դրա ունենալուն: Շուկայի թեկադրանքով՝ աշխագործները շահագրգորված են մշղապես բարձրացնելու իրենց որակավորումը, այսինքն՝ շուկան ներքին խթան է սփեղծում աշխագուժի որակական կազմի բարելավման համար:

Տեղեկագիրական գործառույթ: Շուկայի յուրաքանչյուր սուբյեկտ՝ և՝ արդարող, և՝ սպառող, իր գործունեությունը ծավալելու համար կարիք ունի հսկայական դրենեկագիրական՝ ապրանքների որակի, զների, քանակի, գրնվելու վայրի, օգգակար հավկությունների, դրենագիրական պայմանների և ընդհանրապես շուկայի իրավիճակի վերաբերյալ: Վյու բողոքի մասին ճշմարգացի դրենեկագիրական դրա տարբերական ծառայությունների միջոցով: Ժամանակակից պայմաններում դրենեկագիրական դարձել է հասարակական արդարությունը և սպառումը կարգավորելու հզոր միջոց: Շուկայի այդ ծառայության օգնությամբ կանոնավորվում է գնդեսական սուբյեկտների գործունեությունը:

Գնագոյացման գործառույթ: Շուկայական գնդեսությունում ապրանքի զնման ու վաճառքի փաստացի ծավալը որոշվում է շուկայական զնով, որը կարգավորվում է պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությամբ: Մրցակցային շուկան ծեսավորում է պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռված փոխհարաբերություն, որի հետևանքով ծեսավորված հավասարակշռության գինը այն ուղեցույցն է, որով կողմնորոշվում են գնորդներն ու վաճառողներն իրենց համապատասխան վարքագիր դրսերման ընթացքում: Փաստացի, շուկայական մրցակցությունը ազատ գնագոյացման մեխանիզմի առանցքն է:

Միջնորդական գործառույթ: Բավարար զարգացած և ազատ մրցակցության պայմաններում զնորդը հնարավորություն ունի ընդունակություն ապրանքի ծեսնաբուծություն մաքարարար, միաժամանակ վաճառողին հնարավորություն է ընծեռվում ընդունակություն ամենահարմար և շահավետ գնորդին: Դրանով անմիջական կապ է սպեղծվում արդարության և սպառման միջև, որպես շուկան կարարում է միջնորդական գործառույթ, որն արդարայգում է նաև պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությամբ:

Տնտեսության մաքրման գործառույթ: Ազատ մրցակցության միջոցով շուկան գնդեսությունը, արդարությունը մաքրում է անկենառնակ, անարդյունավետ արդարողներից և խթանում է հեռանկարային և կենսունակ սուբյեկտների զարգացումը: Վրոյունքում՝ շուկայում դրա են գրնում այն ֆիրմաները, որոնք ավելի լավ են հարմարվում պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությանը, այսինքն՝ շուկայի իրավիճակին:

Ինպեգրման գործառույթ: Շուկան միավորում է արտադրության ոլորսը և առևտրական միջնորդներին մեկ ընդհանուր գործընթացի մեջ: Առանց շուկայի՝ արտադրությունը չի կարող ծառայել սպառմանը, իսկ սպառումը չի կարող ներազդել արտադրության վրա, որի արդյունքում սպառողը չի կարող բավարարել իր պահանջմունքները:

Բացի վերոնշյալ հիմնական գործառույթներից, շուկան կապարում է նաև մի շարք այլ գործառույթներ, այդ թվում՝ սոցիալական, գնութեսական, շուկայական սուբյեկտների շահերի իրացման և այլն:

Նշված բոլոր գործառույթները փոխկապակցվում են մեկը մյուսի հետ և արդահայգում են գնութեսական այն բոլոր էֆեկտները, որոնք ունի շուկան:

5.7. ՇՈՒԿԱՅԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՄՈՏԵՅՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՌ-ՈՒՅՑՎԱԾՔԸ

Շուկայական համակարգն ունի որոշակի կառուցվածք, որը կարելի է ներկայացնել դասակարգման գործեր սկզբունքներից ելեկով: Ընդհանրապես, շուկան ունի շարք բարդ կառուցվածք և այն բնութագրելու համար անհրաժեշտ է ընդունել որոշակի չափանիշներ:

Ներկայացնենք շուկայի կառուցվածքը՝ ըստ դասակարգման գործեր չափանիշների:

1. Շուկայի կառուցվածքը ըստ օբյեկտների բնույթի կարելի է ներկայացնել հետևյալ կազմով.

- սպառողական շուկա,
- արտադրության գործուների շուկա,
- ֆինանսական շուկա,
- գեղեկագործության շուկա,
- նորարարության շուկա,
- անշարժ գույքի շուկա:

Սպառողական շուկան իրենից ներկայացնում է սպառողական ապրանքների առք ու վաճառքի հարաբերություն: Վյու կարելի է բաժանել երկու մասի՝ պարենային ապրանքների շուկա և արդյունարերական ապրանքների շուկա: Վյու շուկան կոչված է բավարարելու մարդկանց ամմիջական պահանջմունքները:

Արտադրության գործուների շուկայում գնվում ու վաճառվում են արդարության գործուները՝ հողը, աշխատանքը, կապիֆալը: Վյու շուկան իր հերթին հանդես է գալիս հողի շուկայի, աշխատանքի շուկայի և կապիֆալի շուկայի ձևերով: Գործունային շուկաների գործածված ձևերը համապատասխան բորսաներն են: Հողի շուկայում գնվում և վաճառվում են գյուղագնդեսական և ոչ գյուղագնդեսական նշանակության հողագործությունների աշխատուժը ներկայացվում է որպես առք ու վաճառքի օբյեկտ:

Իրական կապիֆալի շուկայում շրջանառության օբյեկտ են հանդիսանում արդարական նշանակության առարկաները՝ մեքենաներ, հասրոցներ, գեխնոլոգիաներ, հումք և այլն:

Ֆինանսական շուկան կարելի է բաժանել երկու մասի՝ փողի շուկա և արժեթղթերի շուկա: Ֆինանսական շուկայում փողը դառնում է ապրանք: Վյունքն՝ փողը շուկայում, բացի իր հիմնական գործառույթները կափարելուց, նույնպես դառնում է փոխանակության առարկա: Ֆինանսական շուկայում առք ու վաճառքի առարկա են դառնում փողի բաղադրիչները՝ արժույթը և արժեթղթերը:

Ֆինանսական շուկայի կարևոր գործառնությունների շուկան, որպես գնվում և վաճառվում են զանազան արժեթղթերը: Արժեթղթերի շուկայի կազմակերպված ձևը կոչվում է ֆոնդային բորսա:

Տեղեկաբարձրական շուկայում առք ու վաճառքի առարկա են դառնում գեղեկաբարձրական գործերը, ամսագրերը, թերթերը, գովազդի ձևերը, համակարգչային կրիչները և այն ամենը, ինչը պարունակում է անհրաժեշտ գեղեկություն:

Նորարարական շուկայում ներկայացվում են գիլդանիկական առաջընթացի արդյունքները՝ նորագույն գեղեկայի, գեղենողգիայի նոր կազմակերպական մեթոդների և այնի գեղաքով:

Նորարարական շուկայի կարևոր գործառնությունների շուկան, որպես գնվում և վաճառքի առարկա են դառնում որոշակի գործունեությամբ գրադարձու և որոշ իրավունքներ սպանանելու թույլավորությունները, արդյունագրերը:

Անշարժ գույքի շուկան իրենից ներկայացնում է անշարժ գույքի՝ շենքերի և շինուազների հողագործական առք ու վաճառքի հարաբերություն:

2. Շուկան կարելի է դասակարգել ըստ սուբյեկտների.

- գնորդների,
- վաճառողների,
- պետական հասպատությունների,
- միջնորդների:

3. Ըստ գործառքային հապկանի շուկան լինում է.

- գեղական,
- գործառքանային,
- ազգային,
- համաշխարհային:

4. Ըստ մրցակցության գեղակների՝ շուկաները լինում են.

- կապարյալ մրցակցային,
- ոչ կապարյալ մրցակցային:

5. Ըստ ապրանքաշրջանառության կազմակերպման եղանակների՝ շուկան լինում է.

- մանրածախ,
- մեծածախ:

6. Ըստ օրինականության ասրիմանի՝ շուկան լինում է.

- լեզար կամ օրինական,
- անլեզար կամ սպվերային:

7. Ըստ հասունացման և զարգացման ասրիմանի կարելի է դասակարգել.

- զարգացած,
- թույլ զարգացած,
- ձևավորվող:

8. Ըստ հազեցվածության ասրիճանի՝ շուկան լինում է.

- հավասարակշռված,
- պակասորդային,
- ավելցուկային:

Շուկայի յուրաքանչյուր ենթակառուցվածք կարելի է դասակարգել ըստ առանձնահարքկությունների: Օրինակ՝ արժեթղթերի շուկան լինում է առաջնային և երկրորդային:

Նշված ձևերից յուրաքանչյուրը հասարակական վերաբարության մեջ ունի իր ֆունկցիոնալ դերն ու նշանակությունը:

5.7.1. Շուկայական ենթակառուցվածքի ընդհանուր բնութագիրը

Շուկայի ենթակառուցվածքը երեք հիմնական շուկաների՝ ապրանքային, ֆինանսական և աշխափումի կառուցվածքն է, որն ապահովում է շուկայական հարաբերությունների արդյունավետ գործունեությունը:

1. Ապրանքային շուկայի ենթակառուցվածքը ներառում է ապրանքային բորսաները, մեծածախ և մանրածախ առևտությունները, աճուրդները, դրույտագործությունները:

2. Ֆինանսական շուկայի ենթակառուցվածքը ընդգրկում է ֆոնդային և արժութագիրները, բանկերը, ապահովագրական ընկերությունները:

3. Աշխափումի շուկայի ենթակառուցվածքը ընդգրկում է աշխափումի բորսան, գրաղվածության և կաղըների վերապարբռասպնձան կենսդրունը, աշխափումի միգրացիայի կարգավորումը:

70-ական թվականների կեսերից հասպարվում է գովազդային բիզնեսի ինդուստրիան՝ գովազդային ծառայությունների լայն ցանցով: Իսկ գովազդը դիրքարկում է որպես կառավարման նոր համակարգի դարր, մարքեթինգի բաղկացուցիչ մաս:

Տեղեկաբարվությունը շուկայի վիճակի գնահատման և կանխագետաման համար օգտագործվող գովազդներն են: Ցանկացած ֆիրմա շուկայի առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցության, շահույթի նորմայի, գների մակարդակի վերաբերյալ լիարժեք գովազդային կարիք ունի: Սրացված գովազդների հիման վրա ֆիրման մշակում է իր ռազմավարությունը: Շուկայի ենթակառուցվածքի ժամանակակից փուլին հարուկ է անցումը դարրալուծված գովազդային գովազդությունից դրվագների ավարտական մշակման գովազդային համակարգին:

Առևտության հիմունքներով իրականացվում է կառավարչական խորհրդագլուխություն: Մարքեթինգում են ծառայություններ՝ ապրանքների ու ծառայությունների լիցենզիաների, նորարարությունների հետազոտման համար:

Մարքությունը են նաև իրավաբանական ծառայություններ: Ֆիրմաներն օգտվում են նման ծառայություններից, քանի որ դրանց վճարումն ավելի էժան է, քան սեփական մասնագետի վարձագրումը:

Առևտության կազմակերպման եղանակից կախված՝ դարրերում են.

ա) կանխարկ վաճառք,

- բ) ապարիկ վաճառք,
- գ) անկանխիկ վաճառք,
- դ) հիփոթեքային վաճառք,
- ե) բարդեր:

Ըստ իրացման ծավալների՝ փարբերում են մանրածախ և մեծածախ առևտություններ:

Աճուրդը (իրապարակային վաճառք) ապրանքների վաճառքն է՝ գնորդների մրցակցության պայմաններում: Ներքին աճուրդի հետ մեկտեղ, անցկացվում են նաև միջազգային աճուրդներ: Օրինակ՝ Սահմանադրությունը՝ մորթեղենի, Մուսկվայում՝ ցեղային ծիերի, Լոնդոնում՝ արվեստի սպեոծագործությունների աճուրդը:

Տոնավաճառները կանոնավոր կազմակերպված շուկաներ են, որոնք գործում են որոշակի փարածքում, սահմանված ժամկետում: Տարբերվում են ճյուղային, փարածաշրջանային և միջազգային տոնավաճառներ:

Բորսան սպանդարդ ապրանքարեսակների մեծածախ առևտությունների կամ փարադրամի, արժեթղթերի և աշխափումի առք ու վաճառքի շուկա: Բորսաներն այն միջնորդ օղակներն են, որոնք ապահովում են փարբեր արդյունքների իրացումն ըստ դրանց պահանջարկի:

Բորսաներն այս գեսանկյունից յուրահարուկ գեղեկարգվական ծառայություններ են, որոնք նպասգում են փարբեր տնտեսավարող սուբյեկտների միջև անհրաժեշտ փոխհարաբերությունների հասպարմանը: Կախված առևտությունների փոխարժեություն են ապրանքային, ֆոնդային (փարադրամի) և աշխափանքային բորսաներ:

Ապրանքային բորսան նյութական օբյեկտների՝ հումքի, սարքավորումների կազմակերպված շուկա է: Այն բորսաները, որտեղ ներկայացված են փարբեր ապրանքարեսակներ, կոչվում են ունիվերսալ բորսաներ:

Ֆոնդային բորսան արժեթղթերի շուկա է: Արժեթղթերի վաճառքն իրականացվում է աճուրդի սկզբունքով: Ֆոնդային բորսաներում սահմանվում է արժեթղթերի շուկայական գինը, այսինքն՝ դրանց կուրսը:

Աշխափանքի բորսաները իրականացնում են աշխափումի առք ու վաճառք: Դրանք գործադրությունների և աշխափանք փնտրողների միջև միջնորդի դեր են կապարում: Դրանց գործադրություններն են՝ գործազրկների հաշվառումը, նյութական օգնություն կամ նպաստ փրամադրելը, աշխափողների վերադարձնումն կազմակերպումը և այլն:

5.7.2. Շուկայի հարգածավորումը

Շուկան բաղկացած է բազմաթիվ գնորդներից, որոնք փարբեր վերաբերմունք են ցուցաբերում միևնույն ապրանքի (գնի) նկարմամբ: Ելնելով գնորդների փարբերություններից՝ շուկան կարելի է բաժանել փարբեր հարգածների: Շուկայի հարգածավորումը կապարփում է հետևյալ հիմնական հարգածնիշ-ներից ելնելով:

1. Աշխարհագրական հարգածնիշ. հաշվի են առնվում փարածքը, բնակավայրը, բնակչության խփությունը, կլիման և այլն:

2. Նոգերանական հարկանիշ. հաշվի են առնվում մարդու անհապականությունը, կյանքի պայմանները, հասարակական կարգը, հոգերանական փիզը, անձնական հարկանիշները, աշխարհընկալումը և այլն:
3. Վարքագծային հարկանիշ. ներառում է ճաշակը, նախասիրությունները, սպառողի կարգավիճակը, գնում կարարելու դրդապարճառը, սպառման ինքենսիվությունը, ապրանքի ընկալումը և այլն:
4. Ժողովրդագրական հարկանիշ. հաշվի են առնվում շաբ կարևոր սկզբունքներ, այդ թվում՝ գործիքը, սեռը, ընդունակությունը, մասնագիտությունը, եկամուտները, հավագրքը, ազգությունը և այլն:

Կամառողը (արդարությունը) պետք է կարողանա մշակել այնպիսի մարքեթինգային ծրագիր, որ հաշվի առնի յուրաքանչյուր հարվածի առանձնահարկությունները և պահանջները: Այդպիսի ծրագրերը սրբեղջում են հեղևայալ երեք մակարդակներով:

- Զանգվածային մարքեթինգ. վաճառող ֆիրման օգբում է զանգվածային խթանման միջոցներից, որի ժամանակ կրճատվում են արդադրական ծախսերը և իրացման գինը:
- Նպատակային մարքեթինգ. վաճառողը ընդունում է շուկայի որևէ հարված և ձգբում է նվաճել այն՝ հաշվի առնելով դրվագ հարվածի յուրաքանչյուր հաճախորդի պահանջները:
- Ապրանքագրաբերակման մարքեթինգ. ֆիրմաները արդադրում են մեկերկու առուն ապրանք, սակայն շաբ հարվածների համար: Այս դեպքում թողարկում են միևնույն ապրանք՝ գործիքը ձևավորման, քաշի, ձևի, որակի ու գնի:

5.8. ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՄԵԽԱԳՆԻՁՄԻ ԴՐԱԿԱՆ ՈՒԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԴԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Շուկայական համակարգը այլ տնտեսական համակարգի համեմարտ ունի մի շարք առավելություններ և թերություններ: Այլ կերպ ասած՝ շուկայական մեխանիզմը բնութագրվում է մի շարք դրական և բացասական հարկանիշներով:

- Փորձենք առանձնացնել շուկայի դրական կողմերը և առավելությունները.
1. Նախ, կարելի է նշել այն, որ շուկան նպաստում է ռեսուրսների արդյունավետ բաշխմանն ու օգբագործմանը: Տնտեսագիրության գերխնդիրը ռեսուրսների սահմանափակությունն ու սակալությունն է, որի լուծման կարևոր պայմանը ռեսուրսների նկարմամբ խնայողական վարքագիծն է:
 2. Շուկայական մեխանիզմը ապահովում է բարձր տնտեսական աճ և զարգացում: Շուկան խթանման յուրօրինակ համակարգ է ինչպես սպառողի, այնպես էլ արդադրողի գեսանկյունից: Այն նպաստում է աշխարհանքի արդյունավետության բարձրացմանը:
 3. Շուկան նպաստում է կենսամակարդակի բարձրացմանը և կյանքի պայմանների բարելավմանը:

4. Շուկայական մեխանիզմը՝ գործելով մասնավոր սեփականության գերակայության և սեփականության իրավունքի լիակատար իրացման պայմաններում, նպաստում է տրանսակցիոն ծախսերի կրճադրմանը:
5. Շուկան նպաստում է ԳՏԱ-ին և նորարարությանը: Ժամանակակից շուկան շաբ հաճախ բնորոշում են որպես ինտվացիոն գործեսություն:
6. Շուկան վերացնում է ապրանքային դեֆիցիտը և զարգացնում է սպառողական ճաշակը:
7. Շուկան նպաստում է սոցիալ-գործեսական հարաբերությունների զարգացմանը, խորացմանը և ազագությանը: Շուկան նպաստում է մարդկանց ձգումների, նպագրակների և մրգահղացումների իրականացմանը: Ի վերջո, շուկայում արդարությունը և ազագությունը փոխկապակցված են:

Բացի վերոնշյալ առավելություններից, շուկայական համակարգն ունի նաև թերություններ կամ այլ կերպ ասած՝ բացասական կողմեր:

Վյժմ փորձենք ներկայացնել առանձին թերություններ՝ նշելով դրանց դրսևումները:

1. Նախ, որպես շուկայի հիմնական թերություն կարելի է նշել այն, որ այս փեղ հարաբերությունները խիստ նյութականացված են, իսկ հոգևոր արժեքները՝ նսեմացված: Շուկայական հարաբերությունների առանցքը նյութական շահն է, փողը և եկամուտը, որոնք բավանցում են հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորդները: Շուկայում գրեթե ամեն ինչ դառնում է առուծախի առարկա:

2. Շուկայում դրսևորվում է եկամուգների անհավասարաշափ բաշխում, սոցիալական անարդարություն ու սոցիալական բևեռացում: Եկամուգների բաշխման ընթացքում առաջ բերելով անհավասարություն և անդեսելով բաշխման արդարության սկզբունքները՝ շուկան չի ճանաչում աղքադ, անապահով, սոցիալապես անպաշտպան խավին:

3. Շուկայական համակարգում անխուսափելի են գործեսության պարբերաշրջանային դարպանումները, մասնավորապես՝ պարբերաբար կրկնվող ինֆլյացիոն վերելքները, գործազրկության սրացումները, գործեսական անկումները և այլն: Շուկան կարող է «ձախողվել» գաղտնի համաձայնությունների և ոչ ազադ մրցակցության պարբառով:

4. Շուկան չի նպաստում հասարակական բարիքի սփեղծմանը և չի ապահովում բնակչությանը արդարին ոչ ցանկալի ազդեցություններից: Շուկան անդարբեր է հանրային այնպիսի պահանջների բավարարման նկատմամբ, ինչպիսիք են՝ երկրի պաշտպանվածությունը, հասարակական կարգի պահպանումը, ազգային մշակույթի պահպանումը և այլն:

5. Շուկան առաջացնում և խորացնում է բնապահպանական հիմնախնդիրներ: Բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության հարցերը դուրս են շուկայի խնդիրների շրջանակից: Այս առումով կարելի է նշել նաև այն, որ շուկան չի լուծում ապրանքների որակի, մաքրության հիմահարցերը բնապահպանական դեսանելյունից:

6. Վերջապես, շուկայական հարաբերությունները հաճախ ուղեկցվում են անօրինական գործողություններով, չարությամբ, խարեւություններով և այլ բա-

ցասական երևույթներով: Այս ամենի դրսեորման ընդհանրական ձևը «սրբերային շուկան» է, որը թեև ոչ օրինական, սակայն գործում է շուկայի օրենքներով:

Շուկայի կարևոր բացթողում է նաև փնտեսության կառավարման մեջ մակրովնիւսական հետանկարային կանխագրեսումների անկարողությունը, որի պարճառով էլ շուկայական փնտեսությունը աչքի է ընկնում անկայունությամբ:

Շուկայական համակարգի բոլոր առավելություններն ու թերությունները համադրելով՝ կարելի է ասել, որ անհրաժեշտ է օգրվել շուկայի առավելություններից և պետք է մեղմել, փոքրացնել թերությունները: Այդ գործում անփոխարինելի դերակարգարություն ունի պետքությունը:

Շուկայի և պետքության զարգացումը արդահայտվում է խառը փնտեսական համակարգի վեսքով: Ժամանակակից շուկայական հարաբերությունների պայմաններում կարևոր է պետքության փնտեսական դերը, որը դրսեորվում է փնտեսության պետքական կարգավորմամբ:

ÆYùY³ eii áð U³ Y N³ ñó»ñ

1. Ορπ'νք են շուկայի դասական և ժամանակակից բնորոշումները:
 2. Οրπ'նք են շուկայական գննեսության ձևավորման նախադրյալները:
 3. Οրպ'նք են շուկայի հիմնական փարբերը:
 4. Οրպ'նք են շուկայի գործողության սկզբունքները:
 5. Οրպ'նք են շուկայի գործողության գործառույթները:
 6. Ο՞րն է արժեքի հիմնախնդիրը և ինչպիսի՞ փեսություններ կան:
 7. Ներկայացնել շուկայի կառուցվածքը՝ ըստ դասակարգման փարբեր հավկանիշների:
 8. Οրպ'նք են շուկայի ենթակառուցվածքի փարբերը:
 9. Ի՞նչ է շուկայի հավականականությունը:
 10. Οրպ'նք են շուկայի առավելությունները:
 11. Οրպ'նք են շուկայի ծախողման պագճառները:
 12. Οրպ'նք են շուկայական մեխանիզմի թերությունները:

DÇÙÝ³ Ì³ ÝÑ³ ëÌ³ óáõÃÌõÝÝ»ñ

Շուկայական գնդեսություն	Ինքնաֆինանսավորում
Աշխարհանքի հասարակական բաժանում	Սպառողի գերակայություն
Բարփերային փոխանակում	Շուկայի հիմնական գարբեր
Բնագնդեսություն	Շուկայական ենթակառուցվածք
Բազմասեփականություն	Շուկայի հարվածավորում
Ազար զնագործում	Շուկայի ձախողում

Գ. Լ ՈՒ Խ 6

ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹՅԱԳԻՐԸ

6.1. ԽԱՌ-Ը ՏԻՊԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ: ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱԽՈՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ «ԱՆՏԵՍԱՆԵԼԻ ԶԵՌ-ՔԻ» ԹՈՒԱՅՑՈՒՄԸ

Նախորդ թեման նվիրված էր ազագ շուկայական գնդեսությանը՝ որպես գնդեսակարգի գույք մոդելի: Սակայն որպես համընդգրկուն և ամբողջական գնդեսություն՝ այն իրականում գոյություն չունի: Արդի աշխարհում շուկայական գնդեսությունը երկրների գերակշիռ մասի գնդեսության թեև հենքային, բայց ոչ միակ հարգածն է: Իրական գնդեսակարգերը շուկայական մասնավոր և պետական հանրային հարգածների վոխսմիայուսված ամբողջություն են, ինչը հայդուկ է «խառը դիմայի գնդեսություն» կամ պարզապես՝ «խառը գնդեսություն» անվանումով: Եվ այս իրողությունն է անհրաժեշտ է դարձնում դասընթացի ներածական բաժնում նաև գնդեսության պետական հարգածի ընդհանուր գծերով քննարկումը:

Դա կարևոր նախադրյալ է հենց սկզբից գնդեսության կառուցվածքի վերաբերյալ հաշվեկշռված, իրադեսական և ամբողջական պարկերացում կազմելու համար: Նման պարկերացման ճիշդ ծևավորումը հարգապես անհրաժեշտ է ՀՀ-ում, քանի որ հայկական պետականության կորուսքը և պարմականորեն գուական ընդհապումը թուլացրել են անկախ պետության դերի կարևորության համարժեք ընկալումները, պետական շինարարության փորձը և հետքեռողականությունը, պետական մկանության ու գործելակերպի ավանդույթները: **Պարմականորեն ու դրամարանորեն հասպարզած իրողություն է, որ չկայացած պետության մեջ բացառվում է արդյունավետ, քաղաքակիրթ գնդեսության գոյությունը:** Ներևաբար, լիարժեք պետության կայացումը անփոխարինելի նախադրյալ է այդպիսի գնդեսության կազմավորման համար: Ընդհանուր առմամբ, նորմավ պետության իմնական հարկանիշներն են՝

- պետությունը՝ որպես ազգի, երկրի, հասարակության կենսական ընդհանուր շահերի ինսպիրուցիոնալ ներկայացման ու իրացման ենթահամակարգ,
- պետությունը՝ որպես ազգային, քաղաքացիական, անհարգական արժեքների ու իդեալների, հիմնարար սկզբունքների և հեռանկարային նպատակների առաջադրող և իրականացնող,
- պետությունը՝ որպես գույալ ազգի քաղաքակրթության և մշակույթի մաս, դրանց պահպանման և զարգացման գործունակ կառույց:

Պետքության ու գրնչեսության փոխհարաբերությանը բնորոշ են հետևյալ ընդիմանուր իրողությունները: Տնտեսական գործընթացները ծավալվում են որոշակի պետքության շրջանակներում, այսինքն՝ գրնչեսական համակարգը կազմում է պետքության ինսպիրուցիոնալ կառուցվածքի կարևոր բաղադրիչը: Մյուս կողմից, պետքությունը շուկայական փիպի գրնչեսության կարևոր սուբյեկտներից է, այսինքն՝ պետքությունն էլ է իր գործունեությունը ծավալում որոշակի գրնչեսակարգի փիպույթում: Խառը փիպի է համարվում այն գրնչեսությունը, որում համակցվում են շուկայական ինքնակարգավորումը և պետական կարգավորումը, ապրանքները և ծառայությունները հիմնականում արդադրվում են մասնավոր ձեռնարկագիրական և մասամբ՝ պետական հարվածում: Նշված գուգորդումը վերաբերում է նաև գրնչեսական մյուս հիմնահարցերի լուծմանը: Պետքությունը փոխադարձ կապերի մեջ է մյուս գրնչեսական սուբյեկտների հետ, ինչպես նաև որպես առաջարկի կամ պահանջարկի սուբյեկտ, հանդես է գալիս ռեսուրսային ու արդյունքային շուկաներում: Այսպիսով, պետքություն կամ շուկա երկրներանքը մրացածին է: Իրական խնդիրը դրանց արդյունավետ համագործակցության հասպառումն է:

Շուկայական գրնչեսությունը հասարակության գրնչեսական կյանքի կազմակերպման այն եղանակն է, որը հիմնված է արդադրողների և սպառողների ուղղակի և հորիզոնական բնույթի գրնչեսական կապերի վրա, որոնց միջոցով գրեղի է ունենում գարբեր կենսական բարիքների ազար, կամավոր և համարժեք փոխանակությունը: Շուկայական գրնչեսությունն ընդիմանուր ձևով կարելի է բնորոշել որպես մի գրնչեսական համակարգ, որը հիմնված է մասնավոր սեփականության, ազար ձեռնարկագիրության և ընդունակության սկզբունքների վրա և գործում է ապակենքրոնացված կարգով: Ինչպես մյուս գրնչեսական համակարգերը, շուկայական գրնչեսությունը նույնպես ունի իր դրական ու բացասական կողմերը: Դրական կարելի է համարել.

- սահմանափակ ռեսուրսների արդյունավետ գործարաշխումը և օգտագործումը,
- գրնչեսական սուբյեկտների գործունեության ազարությունը, ինքնուրույնությունը և գրնչեսական ակտիվության բարձր աստիճանը,
- զարգացման գործընթացին նպաստումը գրնչեսական հարկադրանքի գարբեր լծակներով, ամենից առաջ մրցակցության, շահույթի ու վնասի, նյութական պարագանային շնորհիվ,
- գրնչեսական սուբյեկտների անձնական բարձր շահագրգռվածությունը գործունեության վերջնական արդյունքների նկարմամբ,
- գիրարեխնիկական առաջնաշացի և նորարարության խթանումը,
- կենսամակարդակի առավել բարձր սպանդարֆների ապահովումը:

Շուկայական մեխանիզմի առավելությունները ներուժային բնույթի են: Չնայած շուկայի բնորոշումներից մեկի համաձայն դա սպոնսարակության (ինքնարերական) կարգ է, այդ առավելությունները չեն իրացվում երաշխավորված՝ ավտոմատ ձևով: Այս հարցում որոշիչ է համապարախան՝ բարենպաստ կամ առնվազն նորմալ միջավայրի դերը: Այդպիսի միջավայրի ավելինան ու պահպանման գործում անհրաժեշտ է պետքության մասնակցությունը: Եթե գվայլ խնդիրի լուծումը պետքությանը հաջողվում է, ապա շուկայական մեխանիզմի

դրական ներուժը ինքնաբացահայպվում է ու իրացվում: Իսկ եթե չի հաջողվում, ապա դա պերության ձախողման դրսերում է, որի պարզաբուլ ոչ միայն խաթարվում է շուկայական մեխանիզմի դրական ներուժի իրացումը, այլև առաջանում են շուկայի ձախողումներ: **Պարահական չէ, որ տարրեր պերություններում շուկայական մեխանիզմի արդյունավետության ասդիճանները մեծապես զանազանվում են՝ բարձր արդյունավետությունից մինչև անարդյունավետության տարաբերույթ դրսերումներ:**

Սակայն անգամ գործողության բարենպաստ միջավայրում շուկայական մեխանիզմը իդեալական, ունիվերսալ կամ ամենակարող չէ: Դրան ներհարուկ են մի շարք թույլ կողմեր և բացասական հեկուանքներ: Շուկայական գնովեսության բացասական կողմեր կամ շուկայի ձախողումներ են համարվում.

- ազագ մրցակցության թուլացումը, անկարար մրցակցության ձևերի փիրապերությունը, ինչպես նաև մենաշնորհացման միբումի ծավալումը,
- հարսփության, եկամուտների շուկայական բաշխման և սպառման էական, անընդունելի, անհավասարությունը,
- ընդհանուր հանրային պահանջմունքներին արձագանքելու անկարողությունը և դրանց բավարարման միջոցների արդյունավետության խթանների թուլությունը կամ բացակայությունը. դա վերաբերում է հանրային (հարկապես զուտ հանրային) բազմապեսակ բարիքներին ու ծառայություններին,
- արդարին էֆեկտների (ազդեցությունների)՝ ծախսերի և օգուտների առկայությունը, որոնք շուկայական գնագոյացման մեխանիզմում անդեսվում են. հաշվառվում են միայն մասնավոր (ներքին) ծախսերը և օգուտները,
- անհամաշափ (ասիմետրիկ) գեղեկարգվության հիմնախնդիրը, երբ ապրանքի (ծառայության) որակի և գործարքի մյուս բնութագրերի վերաբերյալ արդարողների (վաճառողների) և սպառողների գեղեկացվածության, իրազեկության ասդիճանը էապես գրաբերվում է՝ հօգութ առաջինների,
- գնովեսական զարգացման անկայուն բնույթը՝ գործազրկության, ինֆլյացիայի, գործարար ակդիվության պարբերական դադարանումների և մակրովնդեսական անկայունության մյուս դրսերումներով:

«Անդեսանելի ձեռքի» էական ֆունկցիան այն է, որ դրա գործողությամբ փեղի է ունենում անհապական, մասնավոր և ընդհանուր հանրային շահերի փոխհամաձայնեցում, մասնավոր շահերի ուղղորդում հանրային շահերի հունով և դրանց փոխապայմանավորված իրացում: Զ. Թորինը համարում է, որ «անդեսանելի ձեռքը» պարմության մեծագույն զաղափարներից մեկն է: Մրցակցային շուկաները, որոնց շրջանակներում գները, այլ ոչ թե հերթերը և ուցիոնի սահմանումն են հավասարեցնում պահանջարկը և առաջարկը, իրենցից ներկայացնում են սոցիալական կորդինացման հիանալի մեխանիզմ:

Դրա հետք մեկդեղ, Զ. Թորինի համոզմամբ, «անդեսանելի ձեռքի» հայեցակարգը պետք է կերպարփոխվի (մոդիֆիկացվի) արդարին ազդակների և հասարակական բարիքների գոյության հաշվառումով: Այնդեղ, որդեռ անհապական

և հասարակական շահերը կարող են փարամիրվել, առաջանում է պեփական գործունեության անհրաժեշտություն՝ ուղղված կոլեկտիվ շահերի պաշտպանությանը: **Այս դաստիարակության դրամաբանությունը վերաբերում է նաև շուկայի մյուս ձախողումներին, որոնց ազդեցությամբ «անփեսանելի ձեռքը» թուլանում է:** Դրա մեխանիզմը հեփելալն է. շուկայի ձախողման յուրաքանչյուր դրսերում էապես նվազեցնում է շուկայի արդյունավետությունը՝ խաթարում է ռեսուրսների արդյունավետ գեղաքաշխման մեխանիզմը, հարուցում է սոցիալ-դրամաբանական կրորապետությունը:

✓ Շուկայական մեխանիզմի առավելությունը կամ «անփեսանելի ձեռքի» ուժը պայմանավորող հիմնական գործնոր մրցակցությունն է: Զկարգավորվող շուկայական մրցակցության ծավալման միբումներից է մենաշնորհային վարքագծի և կառուցվածքների առաջացումը, դրանց շուկայական իշխանության ամրապնդումը: Այս դեպքում արդարանքի ծավալը կրճարվում է, զները բարձրացվում են, սպառողների ընդունության փարբերակները կրճարվում են, բարեկեցությունը նվազում է:

✓ Շուկան եկամուգների որոշակի հոսք է ապահովում միայն իր փիրույթում գործունեություն ծավալող սուբյեկտներին՝ դրանց մեծությունը փարբերակելով ու պայմանավորելով մարդարարած ռեսուրսների (ծառայությունների) նկարմամբ պահանջարկով, որակով, արդարողականությամբ, փոխարինելիության ասքիճանով և այլն: Եկամուգների ու հարաբության շուկայական բաշխման նորմայ անհամաշխատությունն անհրաժեշտ է իշխանների ու ակտիվության ապահովման դեսանելունից: Սակայն չկարգավորվող շուկայում նշված անհամաշխատությունը, որը խորբային առումով կախված է սեփականության օրյեկտների անհամաշխատ բաշխումից, ասդիճանաբար մեծանում է:

✓ Շուկայական մեխանիզմը ցուցաբերում է հասարակական բարիքների մարդարարման լրիվ կամ մասնակի անընդունակություն: Դա բացադրվում է նրանով, որ, ի փարբերություն մասնավոր բարիքների, որոնք բացառելի են սպառումից զնարման դեպքում և մրցակցային են, հանրային բարիքների սպառումից զնարողներին բացառումը անհնարին է կամ չափազանց ծախսաբար, և դրանք մրցակցային չեն՝ մեկի կողմից հանրային բարիքի սպառումը չի վերացնում կամ սահմանափակում նույն հնարավորությունը մյուսների համար: Ասկածից հեփեւում է, որ հանրային բարիքների արդարության հետ կապված զգալի ծախսերի փոխհարուցման խնդիրը շուկայական մեխանիզմի համար գրեթե անլուծելի է:

✓ Շուկայի առավելությունների դրսերման կարևոր նախապայման է գործարին առնչվող բոլոր ծախսերի և օգուփների լրիվ բաշխումը դրա երկու մասնակիցների միջև, այսինքն՝ այդ ծախսերը և օգուփները ամբողջովին մասնավոր բնույթի են: Սակայն իրականում առաջանում են արդարին ծախսեր, որոնք դրվում են գործարքին ոչ մասնակից երրորդ կողմերի վրա, սակայն չեն փոխհարուցման, և արդարին օգուփներ, որոնք սրանում են գործարքին ոչ մասնակից երրորդ կողմերը, սակայն դրանց համար չեն զնարում: Արդարին ծախսերի և օգուփների առկայության դեպքում մասնավոր ծախսերը և օգուփները դրանց չափով պակաս են սոցիալական (հասարակական) ծախսերից ու օգուփներից: Զկարողանալով ապահովել արդարին ծախսերի և օգուփների լիարժեք հաշվա-

ռումը, շուկան սոցիալապես արդյունավելու քանակը գերազանցող չափով մարդարարում է արբարին ծախսեր պարբռող և սոցիալապես արդյունավելու քանակին զիջող չափով՝ արբարին օգուտներ բերող արբարանքները:

✓ Ռացիոնալ ընդունության հնարավորությունը մեծապես պայմանավորված է լիարժեք գեղեկարգվության մարզելիությամբ: Անհամաշափ գեղեկարգվության գարածված երևույթները կրճադրում են այդ մարզելիությունը և հնարավորությունը: Վրաբարդողներն անհամեմապ ավելի շատ և սպույգ գեղեկարգվություն ունեն իրենց արբարանքի վերաբերյալ, քան գնորդները և կարող են ձգել այդ առավելությունը փոխարկելու լրացուցիչ օգուտների: Բացի այդ, նրանք զգալի ազդեցություն կարող են թողնել գնորդների պարկերացումների վրա գովազդի միջոցով: Շատ ապրանքների ու ծառայությունների դեպքում (դեղամիջոցներ, սննդամթերք և այլն) հարակ կողմնորոշումը դժվարին խնդիր է նույնիսկ նեղ մասնագետների համար:

✓ Տնտեսական անկայունության պարբռության հարցում առկա են գրեթե հակադիր մոդեցումներ ու բանավեճ: Քեյնսյան մոդեցմամբ՝ անկայունությունը ներկարուկ է շուկայական տնտեսությանը: Նորդասական մոդեցմամբ՝ այդ անկայունության հիմնական պարբռությունը մեկը պերական միջամբությունն է: Տնտեսական (գործարար) ակդիվության մակարդակի կրկնվող գարանումները բազմազործոն օբյեկտիվ գործնթաց են և առավելապես պայմանավորված են գննդեսական զարգացման ռիսկային, հավանականային ու անորոշ բնույթով: Սակայն թե՛ շուկայի, թե՛ պետքության ձախողումները մեծացնում են այդ գարանումների թափը և դրսեւորվում են որպես ապակայունացնող գործոն:

Վսափառվ, որպես գննդեսական գործիք, շուկայական մասնավոր հարվածն անհրաժեշտ է, բայց ոչ բավարար: Այն անհրաժեշտ է շուկայի առավելությունների շնորհիվ, որոնք հարկադրու ցայտուն արբահայդրվում են հարակ սահմանված մասնավոր սեփականության, նորմալ մրցակցության պայմաններում՝ վերաբերելով հիմնականում մասնավոր բարիքներին: Այն բավարար չէ, քանի որ գոյություն ունի կենսական հիմնախնդիրների մի շրջանակ, որոնց լուծման մեջ շուկան մրցունակ չէ կամ պարզապես նախադեսված չէ դրա համար: Կան այլընդունաբային, ավելի արդյունավելու գործիքներ, որոնք վերաբերում են պերական հարվածին:

Տնտեսության պերական հարվածը խառը գննդեսության այն մասն է, որում գննդեսական գործունեություն իրականացնող սուրբեկար պերությունն է: Պերական հարվածի գործունեության ոլորտը բավականին ընդարձակ է. նախնական ընդիանուր մոդեցմամբ՝ այն ընդգրկում է կենդրունական ու գեղական իշխանությունների գործունեությունը՝ պերական կառավարումը և գննդեսության կարգավորումը, արբարական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զգալի մասը: Դրանք հիմնականում սպեհծվում են պերական բյուջեի ներդրումներով:

Պերական հարվածի գործունեության անմիջական նպագակը որոշակի ապրանքների ու ծառայությունների առաջարկի՝ ուղղակի պերականորեն ապահովումն է՝ լրիվ ծավալով կամ մի մասով, ազադ մարզելիությամբ կամ վճարման արդինյալ պայմաններով: Այդ նպագակի իրականացման այլընդ-

բանքային և հետգիեցրե տարածում գրնող ուղի է պետական ուղղակի առաջարկի փոխարեն ֆինանսավորման անուղղակի մեխանիզմի կիրառումը, երբ պետքությունը սուբյեկտավորում է նաև նույն գործունեության ու համապատասխան առաջարկի ապահովումը մասնավոր հարվածի կողմից:

Վյափիառվ, պետական հարվածի գործունեությունը և պետական միջամբության հիմնական ձևերը կարելի է ներկայացնել այսպես.

▪ **պետքությունը որպես կարգավորող.** իրականացնում է գնդեսության մասնավոր հարվածի պետական կարգավորում և պետական հարվածի կառավարում,

▪ **պետքությունը որպես արդարուող.** ուղղակիորեն ապահովում է հանրային բարիքների (ծառայությունների) առաջարկը պետական հարվածի կողմից,

▪ **պետքությունը որպես ֆինանսավորող.** անուղղակիորեն նպաստում է հանրային բարիքների առաջարկի ապահովմանը՝ դրանց մյուս արդարություններին և/կամ սպառողներին ֆինանսական աջակցության բրամադրումով:

Ընդունված է համարել, որ պետական հասկապությունների գործերից գերից մեկն այն է, որ դրանք շահույթ սպանալու նպատակ չեն հետապնդում կամ չենք է հետապնդեն, ինչպես, օրինակ, մասնավոր ձեռնարկությունները: Չնայած դրան, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պետական ինստիտուտների նպատակն է կամ պետք է լինի հնարավոր առավելագույն սոցիալական օգուտների պրամադրումը: Նամենայնդեպս, արդյունավելու պետքության չափանիշը համապատասխանում է արդյունավելության հայեցակարգային ընկալմանը. պետքության գործունեության հետ կապված բոլոր, ներառյալ այլընդունակային ծախսերը պետք է ապահովեն ավելի մեծ սոցիալական օգուտներ ամբողջ հասարակության համար:

6.2. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԻՋԱՄԱԴՐԱՅԻ ԱՆԴՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

Տնտեսագիրական գրականության մեջ նշվում են գնդեսությանը պետական միջամբության անհրաժեշտության վարաբնույթ պատճառներ: Դրանց առաջին խումբը կապված է շուկայական մեխանիզմների արդյունավելու գործողության համար անհրաժեշտ ինստիտուցիոնալ նախադրյալների ապահովման հետ: Շուկայական ինքնակարգավորման քաղաքակիրթ միջավայրի սրեղծման լավագույն լուծումը իրավական պետքության հասպատումն է. հիմնականում նկարի են առնվտում մարդկանց կյանքի անվտանգության և ազար գործունեության երաշխավորումը, սեփականության իրավունքների լիարժեք սպեցիֆիկացումը (հարակ նախասահմանումը, որոշակիացումը) և պաշտպանությունը, մրցակցային նորմա միջավայրի ապահովումը:

Տնտեսությանը պետական միջամբության անհրաժեշտության փաստակների երկրորդ խումբը կապում են շուկայական համակարգի թերությունների հետ: Տարեր հեղինակներ դրանք անվանում են շուկայի ձախողումներ, անկարարություն, արագներ կամ ֆիսակը: Նախորդ բաժնում քննարկվեցին շուկայի ձախողումները, որոնք էապես թուլացնում են շուկայական մեխա-

նիզմի արդյունավելությունը: Տնտեսական կյանքին պերական միջամբության օրյեկտիվ հիմքերի ու անհրաժեշտության հիմնավորումը նախ շաղկապված է այդ ձախողումներին: Փ. Սամուելսոնի արդարացնությամբ՝ կառավարության «գրեսանելի ձեռքը» ամուր հենված է փնտեսական դրամաբանության վրա: Ինչպես է դա դրսենորվում:

Ենթադրվում է, որ պերական միջամբության նպարակն է շուկայի ձախուղումների (ավելի ճիշգ՝ շուկայական գույք մեխանիզմի ուղեկից հեփևանքների) կանխումը, ուղղումը և կարգավորումը: Դա միջամբության շարժադիր լինելու ծանրակշիռ փաստարկ է, սակայն չի կարող միշտ ու ամենուրեք երաշխիք ծառայել միջամբության հաջորդության կամ արդյունավելության համար: Ինչպես շուկային, այնպես էլ պերական միջամբությանը բնորոշ են դրական և բացասական հեփևանքները կամ ձախողումները:

Տնտեսական կյանքում պերական դերի ակտիվացումը զգալիորեն պայմանավորված է նաև երրորդ խմբի գործուներով, որոնք առնչվում են տնտեսության զարգացման նոր միջուկումներին: Այդպիսիք են, օրինակ, գիրարտեխնոլոգիական արդի գործուները, որոնք առաջացնում են հասարակական վերահսկողության և աջակցության կարիք գրեխնոլոգիական զարգացումների նկարմամբ՝ ելնելով երկրի համար դրանց ռազմավարական նշանակությունից: Չենարկությունների աննախադեպ խոշորացումը միաժամանակ մեծացնում է նրանց մասնավոր գործունեության սոցիալական հեփևանքների ընդգրկումը՝ նույնպես առաջացնելով պերական կարգավորման անհրաժեշտություն: Բացի այդ, իրենց բնույթից ենելով, որոշակի գործունեություններ, ինչպիսիք են՝ ռազմական արդարությունը, արումային էներգետիկան, կենսաբանական հեփագործությունները, դառնում են պերական հարվածի մենաշնորհը:

Տնտեսության պերական միջամբության պարճառների մեջ էական պեղունեն սոցիալական քաղաքականության հրամայականները, որոնք ենթադրում են պերական կողմից կենսական բարիքների բաշխման կարգավորում և վերաբաշխում: Սոցիալական քաղաքականությունը պերական գործունեությունն է՝ տնտեսությանը սոցիալական ուղղվածության հաղորդման, սոցիալական պաշտպանության և ընդհանուր բարեկեցության ապահովման նպարակով:

Տնտեսական ու սոցիալական երևույթները համապատասխանաբար «միջոցնպարակ» փոխադրյան կապի մեջ են: Տնտեսական զարգացումը ռեսուրսային նախադրյաներ է սպեղծում կենսապայմանների ընդհանուր բարեկալման համար: Մյուս կողմից, սոցիալական քաղաքականությունը պերական ներկայությունը է ոչ միայն կենսապահովող դերը, այլև հերարդարձ էական ազդեցությունը արդարագրներական գործունեության արդյունավելության վրա: Սոցիալական ճիշգ քաղաքականությունը դարձել է փնտեսական զարգացման ծանրակշիռ գործոն, քանի որ կենսամակարդակի պահպանումը և բարձրացումը դրվեսական ակտիվության լավագույն խթաններ են: Բացի այդ, տնտեսական զարգացումը ներկայում բարձր պահանջներ է ներկայացնում մարդկանց առողջական, կրթական, մասնագիրական, աշխատանքային ու գործարար հագեկանիշների նկարմամբ, որոնք զգալի չափով ձևավորվում են սոցիալական ոլորսում:

Սոցիալական քաղաքականության կարևոր ուղղություններ են համարվում

նաև աշխափունակ բնակչության զբաղվածության ապահովումը, աշխափանքի շուկայի, նրա վարձափրության նվազագույն չափի կարգավորումը, գործադրուների և աշխափողների միջև կնքող պայմանագրերի կափարումը, աշխափանքի անվտանգությունն ու պայմանները, ինչպես նաև գործազրկության դեպքում սոցիալական երաշխիքները և դրա կրծագման ուղղությամբ անհրաժեշտ քայլերը:

Շուկայական տնտեսությանը բնորոշ է պարբերաշրջանային (ցիկլային) գարգացումը: Դրանից բխող տարանումները չեն կարող հաղթահարվել շուկայական ինքնակարգավորման մեխանիզմով, ունենում են սոցիալ-տնտեսական հիվանդագին հետևանքներ: Արդի հասարակության ու պետքության համար ասդիմանաբար կարևորվում է հնարավորին չափ առանց ցնցումների գարգացումը: Ներևաբար, մակրոտնտեսական կայունության պահպանումը և հասարակական վերարդարության նորմայ ընթացքին բարենպաստումը պայմանավորում են պետքության կողմից իրականացվող հակապարբերաշրջանային (հակացիկլային) կարգավորման կարևորությունը:

Պետքական միջամբության և կենքրոնացված կառավարման անհրաժեշտությունը պայմանավորող գործոններ են նաև երկրի պաշտպանության համակարգը, ազգաբնակչության աճը և ուրբանիզացիայի խորացումը, դրանց հետևանքով հասարակական բարիքների նկարմամբ մեծացող պահանջարկը, շրջակա միջավայրի բնապահպանական հիմնահարցերի սրումը և այլն:

Վերոհիշյալ պարբառները առավելապես կապված են երկրի ներքին գնութեական կյանքի հետ: Սակայն ծանրակշիռ են նաև պետքության դերի արդարին տնտեսական գործոնները: Տնտեսական գլոբալացումը, արդարին կապերի ակտիվացումը, տարածաշրջանային մրցակցության ուժեղացումը առաջադրում են խնդիրներ, որոնք հնարավոր չեն լուծել առանց պետքության մասնակցության: Համաշխարհային տնտեսության կառուցվածքում կարևոր է միջազգային կազմակերպությունների նշանակությունը: Դրանք գործում են միջավեպական կոռորդինացման ու կարգավորման եղանակով, ուստի պահանջվում է անդամ երկրների՝ պետքական մակարդակով մասնակցությունը: Նոյնը վերաբերում է երկրողն ու բազմակողմ միջավեպական տնտեսական համագործակցությանը՝ ընդհուպ մինչև ինտեգրման զանազան կառույցներում անդամակցությունը:

Այսպիսով, տնտեսական կյանքին պետքության կարգավորիչ միջամբությունը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է:

6.3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԻ ԸՆԴԱՑՆՈՒՄԸ

Հասարակության կյանքի ընդհանուր կազմակերպման ու կառավարման հիմնական ձևը եղել և մնում է պետքությունը: Արփաքին վրանգներից երկրի և նրա բնակչության պաշտպանությունը, երկրի ներքին կյանքում իրավակարգի հասպարումը, օրինականության ու հասարակական կայունության պահպանումը պետքության գոյությունն իմաստավորող անհրաժեշտ ուղղակի գործառույթներն են: Սակայն, ամեն մի պետքություն մշտապես սրանձնում է նաև տնտեսա-

կան, ֆինանսական գործառույթներ: Առանձին երկրներում դա տեղի է ունենում փարբեր ձևերով, մասշտաբներով ու արդյունքներով, որոնց բնորոշ են ինչպես ընդհանրություններ, այնպես էլ առանձնահավկություններ: Բոլոր դեպքերում պետքությանն առաջադրվում է ընդհանուր գերխնդիր՝ հասարակության՝ որպես սոցիալ-դրվեսական օրգանիզմի կառավարումը և նորմալ կենսագործունեության ապահովումը: Վյդ առումով օրինաչափ է վերջին մի քանի դասնամյակում պետքության դրվեսական դերի կարևորության ասդիմանի ակնառու բարձրացումը, ինչպես նաև այն, որ երկրում սոցիալ-դրվեսական իրավիճակի վերջնական պարասիստագործուն պետքությունն է:

Պետքության վճնդեսական դերի հարցում վճնդեսագիրական մոդեցումները եապես փարբերվում են: Նակադրությունները և բանավեճերը թերևս սկզբնավորվել են 18-րդ դարում և առկա են առայսօր: Այսպես, վճնդեսությանը պետքական միջամբության անհրաժեշտությունը հիմնավորում էին մերկանգիլիսպները և այդ սկզբունքը կիրառում գործնականում: Այնուհետով ֆիզիոկրավները կարևորեցին ազագականության սկզբունքը և պետքական միջամբության մերժման վրա հիմնված մոդեցումը: Ա. Սմիթի առաջադրած հայեցակարգի համաձայն՝ կառավարության միջամբությունը խաթարում է շուկայական համակարգի արդյունավելությունը:

Ա. Սմիթի հիմնական գաղափարներից մեկն այն է, որ «Պետքությունը բարբարության ամենացածր ասդիմանից մինչև բարեկեցության վերին ասդիմանի բարձրացնելու համար պետք են սուկ խաղաղություն, թեթև հարկեր և հանդուրժողականություն կառավարման մեջ. մնացած ամեն ինչը կանի իրերի բնական ընթացքը»: Ակնառու է, որ առաջին երեք պայմանները դիվվում են որպես անհրաժեշտ և անմիջաբար լիովին կախված են պետքությունից, այսինքն՝ ընդունվում է պետքության դերի կարևորությունը: Առկա է նաև այն միտքը, որ իրերի բնական ընթացքը դրական արդյունքներ կարող է ապահովել նպաստավոր միջավայրում: Պետքության և շուկայի ճիշտ փոխգործակցությունը ի վիճակի է պանելու թռիչքած զարգացման: Տարսության աճին խանգարող բացասական գործոն է համարվում ոչ ճիշտ պետքական քաղաքականությունը: Պետքության դերի վերաբերյալ դասական պարկերացումների մեջ սա առողջ և միշտ այժմեական շեշտադրում է. պետքական միջամբությունը վճնդեսությանը ոչ թե աննպարակահարմար է ընդհանրապես, այլ այն դեպքում, եթե դեպքի է ունենում սխալ ու ոչ կոմպեքտնար (կարողունակ) ձևով: Զախողումներ հարուցող միջամբությունների դեպքում ճշնարփացի է պետքության քաղաքականության անարդյունավելության վերաբերյալ նաև նորդասականների գրակետքը: Իր վճնդեսագիրական հայկական աշխարհության մեջ Ա. Սմիթը անդրադարձել է նաև պետքության իմանախնդրին, մասնավորապես նրա վճնդեսական քաղաքականությանը՝ հարկում, պետքական բյուջե, պետքական պարբռք: Ըստ Էռլյան, սա նշանակում է, որ նա առաջին անգամ համակարգված ուսումնասիրել է վճնդեսության պետքական հարվածը:

Պետքության գործառույթների առումով՝ Սմիթի գրեսակետը հետևյալն է. «Բնական ազագության համակարգում միապետը պետք է կարարի միայն երեք պարբռք՝ բարձր նշանակալիության, բայց դրա հետը՝ հսկակ, պարզ և հասկանալի: Առաջին՝ հասարակությանը պաշտպանել ուրիշ անկախ պետքությունների

կողմից բռնության ցանկացած ակդից կամ հարձակումից: Երկրորդ՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու հնարավորին չափով պաշտպանել անարդարությունից կամ ճնշումից, կամ էլ սահմանել արդարադապության հսքակ համակարգ: Եվ երրորդ՝ սփեղծել և պահպանել հասարակական որոշ ձեռնարկություններ և հասքափություններ, որոնք երբեք չի կարող սփեղծել ու պահպանել մասնավոր անձը կամ խումբը»:

Վյապիսով, Սմիթը կշռադապված մովեցում է ցուցաբերել, նա ոչ թե ժխտել, այլ կարևորել է պետքության դերը՝ միաժամանակ շեշտելով դրա հսքակ ու սահմանափակ փիրությը: Սմիթի ժամանակաշրջանի համենավ՝ ներկա աշխարհը, վնասությունը և պետքությունը խորապես փոխվել են: Մի շարք երկրների կառավարություններ պետքության պասիվ և երկրորդական («գիշերային պահակի») վնասության դերի պարկերացումից բխող քաղաքականություն կիրառում էին 19-րդ դարում, ընդհուպ մինչև մեծ դեպքեսիան: Արդի իրողությունների խորապակերում այն դրսորվում է իրեն արդեն ժամանակավրեալ, ծայրահեղ ազարական:

20-րդ դարում մի քանի դասնամյակ գոյափնեց հակառակ ծայրահեղությունը՝ պետքության համընդգրկուն և մենաշնորհային վնասության դերի մովեցումից ելնող հրամայական դիպի վնասությունը: Դրանում շուկայական սկզբունքներն ու մեխանիզմները փոխարինվել են պետքական վնասությարման ու կարգավորման ամբողջապիրական համակարգով: Նշված ծայրահեղ մովեցումների միջակայքում կան մի շարք մովեցումներ, որոնք ելնում են շուկայական ու պետքական կարգավորման գործություններից, հարաբերակցությունից, պետքական միջամբության սահմանների և ուղրությունների ոչ միաբեսակ ըմբռնումից:

Պետքության վնասության դերի հիմնախնդիրը գույք վնասագիրական չէ: Վյագեղ թե՛ նախկինում, թե՛ ներկայումս առկա են նաև զաղափարախոսական, քաղաքական և սոցիալական շեշտադրումներ, որոնք պայմանավորված են միանգամայն կոնկրետ շահերով և զգալի ազդեցություն են ունենում ինչպես հիմնախնդիրի մաքուցման, այնպես էլ առաջարկվող «դեղագումների» վրա:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ պետքության վնասության դերին առնչվող այս կամ այն արմագական հայեցակարգին ամենածանրակշիռ ու համոզի հակաֆաստարկը ներկայացրել է իրական կյանքը՝ սրիպելով կենսագործել հակադիր քաղաքականություն: Վյագես, 1929-1933թթ. մեծ ճգնաժամը նման մի փաստարկ էր՝ ընդդեմ դասական գետության, հօգուք պետքական միջամբության անհրաժեշտության և հանուն գվայլ վնասության կենսունակության պահպանման ու բնականու զարգացման: Մեծ դեպքեսիայի հաղթահարման հարցում շուկայական մեխանիզմի անընդունակության գիրակցումը եղակեփ ծառայեց Զ. Քեյնսի ուսմունքի մշակման ու հիմնավորման, ինչպես նաև դրա գործնական կիրառման համար: Նմանապես, կոմունիստական վնասության քայլայումը առավել ճնշող փաստարկն էր՝ ընդդեմ հրամայական վնասության և հօգուք շուկայական դիպի վնասության անցման գործընթացների ծավալման:

Վյապիսով, պավմական փաստերին հետքադարձ հայացքը համոզում է, որ վնասության իրականությունը գեսագործնական առումով արդյունավելորեն

նպաստել է «կամ պերություն, կամ շուկա» երկրնքրանքից հրաժարվելուն ու դրա փոխարեն «և՝ պերություն, և՝ շուկա» զուգընքրանքը որդեգրելուն: Տեսաբանները թերևս կշարունակեն իրենց բանավեճը, սակայն արդեն բոլորովին ուրիշ իրողությունների խորապավերի վրա: Ինչպես նշել է, արդի պայմաններում բոլոր երկրների գնդեսությունները այս կամ այն չափով խառը բնույթ ունեն՝ իրենցից ներկայացնելով շուկայական և պերական հարվածների բազմակերպ ու օրգանական համադրություն: Կարելի է պնդել, որ ներկայումս ու գեսանելի ապագայում դա ելակերպային, անշրջելի իրողություն է:

Շուկայական և պերական հարվածների գործադրությունը և հարաբերակցությունը հնարավոր են ոչ միայն գործադրությունը և հարաբերակցությունը նույնպես հասպարզում է փասթերով և նշանակում է, որ եկնելով առաջադրված խնդիրների բնույթից ու գերակայություններից՝ երկրում փոփոխություն է պերության ու շուկայի հարաբերակցությունը՝ դրանցից մեկի կամ մյուսի դերն ավելի կարևորելով: Կարելի է հասպարզել, որ քաղաքակիրթ գնդեսական աշխարհում կայացած իրողություն է աշխագանքի յուրագրեսակ բաժանումը շուկայի և պերության միջև՝ գնդեսական հիմնախնդիրների լուծման և կառավարման նպագակով:

Տնտեսության համակարգային վերափոխումների կազմակերպման և ուղղորդման, այսինքն՝ անցումային գործընթացի մենեջմենթի միակ սուբյեկտը պերությունն է: **Անցումը նախևառաջ վերաբերում է պերության դերի փոխակերպմանը: Մենաշնորհային սեփականագիրոց, ուղղակի գնդեսակարողի, կենդրունացված պլանավորողի դերի առումով այն էապես կրճագակում է, սակայն անուղղակի կարգավորման իմաստով՝ նույնքան էապես կարևորվում:**

Մի շարք երկրներ անցման ռազմավարության հիմք ընդունեցին արմագրական ազագականացումը: Դրանով էր զգալի չափով պայմանավորված, որ վերափոխումներն ունեցան գործադրության ու հախուտն ընթացք, ուղեկցվեցին չարաշահումներով, արդարության կարուկ, խորը, երթեմն ե՝ գործադրությամբ, սոցիալական բներացումով և այլն: Այս բացասական արդյունքներն ապացուցում են, որ մեծ սխալ էր պերության հապճեապ արդարությունը գնդեսության կարգավորման ոլորփից, դեռևս լիարժեք չկայացած շուկայական մեխանիզմների ինքնակարգավորման ներուժի գերազնահապումը, իրական հավաքածի կազմակերպումը և մեկուսացումը վերափոխումների գործընթացից, սոցիալական աճող լարվածության անդեսումը:

Վերափոխումների առլա արդյունքները դեռևս հեռու են հրչակված նպագակներից, և երկրի բնակչության զգալի մասը դժվարին կացության մեջ է: Առաջացած հեփսանքները իշխանություններին հարկադրեցին գիրակցել պերության գործառույթների վերաբանման անհրաժեշտությունը: Նորանկախ երկրների, հարկապես ՀՀ փորձը հասպարզում է, որ պերության գնդեսական դերի արհեստական նսեմացումը և գնդեսությունից պերության ինքնամեկուսացումը (ոչ թե անմիջական գնդեսավարման առումով, այլ կարգավորման շեշտակի կրճագրումը, ըստ էության՝ ճախողումը) հակամելք են գործող օրինաշափություններին, և միայն արմագրական ազագականացման արդյունքում բա-

ցառվում է մրցունակ ու արդյունավետ գնդեսահամակարգի ձևավորումը:

Այսպիսով, որպես անցումային ռազմավարության ընթացիկ ու վերջնական նպարակային մոդել, անհրաժեշտ է ընդունել գնդեսական համակարգի սոցիալ-շուկայական կամ խառը գիշայի որևէ գարագեսակը, որի կոնկրետ բնութագրերը նպարակահարմար է ճշգրի՝ հաշվի առնելով երկրի պայմանները, ինչպես նաև ազգային, պարմատաշխարհագրական, ռազմաքաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական առանձնահարաբերությունները և միջազգային փորձի հիմնավորված գեղայնացումը: Դա հնարավորություն կրա պետքության ընդհանուր շահերի ինսպիրուցիոնալ ներկայացուցիչ ու պաշտպան, իրականացնելու այդ կարգավիճակից բխող անհրաժեշտ գործառույթները, դրանով իսկ բացառելու գնդեսական վերափոխումների ինքնանպարակ բնույթը, երաշխավորելու դրանց արդյունավետ ավարքը՝ կենսունակ, արդիական, քաղաքակիրթ գնդեսության սրբեղծումով:

6.4. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Զարգացած երկրների փորձը հասպարում է, որ ժամանակակից պետքությանը ներհապուկ են մեծաթիվ ու բազմապիսի գործառույթներ, որոնք կապարվում են գնդեսական կյանքի բոլոր հիմնական բնագավառներում: Ընդ որում, այդ երկրների նվաճումների մեջ ծանրակշիռ դեր ունի նաև պետքության կողմից իր գործառույթների պարշաճ իրականացումը: Նոյն գրամաբանությամբ, այդ գործառույթների ծախողումը մի շարք երկրների գնդեսական լճացման, հերամնացության և աղքաբության հիմնական պարբառներից է:

Անհրաժեշտ է ընդգծել գնդեսության իրավաօրենսդրական կարգավորման գործառույթը, որը հիմնարար նշանակություն ունի: Այդ համընդգրկուն գործառույթի փիրույթում ներառվում են գնդեսական, ձեռնարկագիրական գործունեության սկզբունքներն ու ձևերը, մրցակցային ու ներդրումային միջավայրը, սեփականության հարաբերությունները, աշխատանքային ու սոցիալական հիմնահարցերը, հարկաբյուջեփային և դրամավարկային ոլորտները, արդարքին կապերը և այլն՝ գործնականում գնդեսական կյանքի բոլոր բնագավառները, կառուցվածքները և սուբյեկտները, նրանց փոխհարաբերությունները:

Իրավաօրենսդրական կարգավորման գործառույթի նպագակը ձեռնարկագիրության զարգացման, սոցիալ-գնդեսական առաջնաշատ իրավական բարենպաստ ու կայուն միջավայր ապահովելն է: Դա ենթադրում է, այսպես կոչված, «խաղի կանոնների» հավակ սահմանում արդադրողների, սպառողների, միջնորդների և հենց պետքության համար, գնդեսական սուբյեկտների վարքագծի նորմների, իրավունքների ու պարփականությունների ամրագրում և պաշտպանություն, նրանց փոխհարաբերությունների որոշակիություն ու հուսալիություն՝ պայմանագրային պարփակությունների կապարման երաշխավորում: Դիմնարար նշանակություն ունի ոչ միայն նպաստավոր գնդեսական օրենսդրության համալիր ընդունումը, այլև դրա հետևողական գործնական կիրառումը, քանի որ ուրիշ կերպ հնարավոր չէ շուկայական ուժերի քաղաքակիրթ գործողությունը, գնդեսական սուբյեկտների շահերի փոխհամաձայնեցումը,

սոցիալ-քննիչների կամ արդյունավետության աճը, իրավահավասարության, կայունության ու վստահության մթնոլորդի վերականգնումը, վերջին հաշվով՝ իրականում կայացած պետությունը:

Պետության հիմնական գործառույթներից մեկը բնափեսության պետական հավաքածի նորմալ գործունեության կազմակերպումը և կառավարումն է: Դրա միջոցով պետությունը հասարակությանն ու բնափեսությանն ապահովում է հանրային բազմապիսի բարիքներով, որոնք ունեն հարաձուն կենսական նշանակություն: Հանրային բարիքների արդարության գործում պետության դերը որոշչ է: Այս իրողությունը պայմանավորում է պետական հավաքածի զգայի չափերը և փոփոխություններ է առաջացնում ռեսուրսների գեղարքաշխման, գրադաժանության, ֆինանսական հոսքերի մեջ և ՌԱ կառուցվածքում:

Հանրային բարիքներն անհրաժեշտ են ոչ միայն սոցիալական, այլև ուղղակի բնափեսական նկարառություններով: Նման բարիքներ են՝ ազգային պաշտպանությունն ու անվտանգությունը, օրինականության ու իրավակարգի պահպանումը, հանրային առողջապահությունը և կրթությունը, պետական կառավարումը, ճանապարհագրանսպորտային հիմնական ենթակառույցները, հիմնարար գիրական հետազոտությունները, մշակույթը, փոստային ծառայությունը և այլն:

Պետության բնափեսական գործառույթներից մեջ առանցքային նշանակություն ունի մրցակցային նորմալ միջավայրի ապահովումը՝ մրցակցության պաշտպանությունը: Դա բացագրվում է նրանով, որ մենաշնորհացման դրսևորումները լրջորեն թուլացնում են մրցակցության կարգավորիչ և առաջընթացը խթանող ներուժը, դրանով իսկ նվազեցնում շուկայական բնափեսության արդյունավետությունը, ինչը կանխելու կամ կարգավորելու համար պահանջվում է պետության միջամբությունը: Այս իրագործվում է հիմնականում հակամենաշնորհային օրենսդրության հիմնան վրա, որն ավելի քան մեկդարյա պարմություն ունի: Բնական և արհեստական մենաշնորհների նկարմամբ կիրառվում են գրադարակված մոդելներ: Բնական մենաշնորհի դեպքում բնորոշ է պետության կողմից գների կարգավորումը, մյուս բնութագրերի սահմանումը, հարկումը, ինչպես նաև որոշ մենաշնորհային ձեռնարկությունների ազգայնացումը: Այդ մեթոդները նախընդունվելի են մենաշնորհային դիրքի չարաշահումների կանխման կամ սահմանափակման նպարակով:

Արհեստական մենաշնորհների դեպքում օրենսդրությամբ նախադրեավում է ճյուղերի կառուցվածքի, ձեռնարկությունների չափերի, շուկայում նրանց փոխադարձ, ինչպես նաև սպառողների հետ հարաբերությունների կարգավորում, գների ամրագրման, շուկաների բաժանման, հակամարցակցային միաձուլումների, գնային խպրականության արգելում և այլն: Տնտեսական համակարգափոխություն կապարող երկրներում կարևորվում է հակամենաշնորհային օրենսդրության մշակումը և գործադրումը՝ մրցակցության մեխանիզմի պաշտպանության և լիարժեք կիրառման նպարակով: Այս իրողությունը հայաստանում երկար թերագնահարվում էր, ինչ մասին վկայում է հիշյալ օրենսդրության ուշացումով ընդունումը: Մինչդեռ անցումը շուկայական բնափեսության առաջնահերթ ենթադրում է մրցակցային կարգի սրբեղում՝ որպես վերափոխումների կարևոր նպարակ:

Ժամանակակից հասարակարգում կարևոր է պետքան գործառույթը մակրոպնդեսական կայունացման և աճի խթանման գործում: Այսպես իհմնախնդիրը գործազրկության և սղաճի (հնֆլյացիայի) բարձր մակարդակների բացառումն է, որն ուղղված է լրիվ զբաղվածության ու գների կայունության ապահովմանը: Որպես այդ խնդրի լուծման գլխավոր գործիքներ՝ օգբագործվում են հարկաբյուջեային և դրամավարկային քաղաքականության համապատասխան միջոցառումները:

Պետքան գործունեության մեջ կարևոր փեղ ունի եկամուպների և հարսպության վերաբաշխման գործառույթը՝ չափավորելով դրանց անհավասարությունը սոցիալական արդարության ու պաշտպանվածության շրջանակներում: Շուկայական բաշխման մեխանիզմն առաջացնում է եկամուպների անհավասարություն և կենսամակարդակի փարբերակում՝ առանձին մարդկանց, ընդամենը լրիվ և սոցիալական խմբերի միջև: Այդ անհավասարությունը նրոշակի սահմաններում նույնիսկ անհրաժեշտ է՝ գնդեսական ակդիվությունն ու մրցակցությունը չթուլացնելու նպարակով: Ծայրասպիթան խորը անհավասարությունն անհրաժեշտ է դարձնում պետքան միջամբությունը՝ եկամուպների ու հարսպության վերաբաշխման միջոցով այն հանրորեն ընդունելի սահմաններում պահելու գործում՝ դրանով իսկ կանխելով կամ թուլացնելով անցանկալի սոցիալական լարվածությունը, առավել ևս՝ թևոացումը:

Եկամուպների անհավասարությունը մեղմելու և դրանց որոշակի կայունությունն ապահովելու նպարակով պետքան միջամբությունը որոշ դեպքերում միջամբություն է շուկայական գնագոյացման գործընթացին: Այդպիսին է նվազագույն աշխարհավարձի չափի օրենսդրական սահմանումը կամ զուղարկնեսական արդարությանը իրացման գների պետքական կարգավորումը:

Եկամուպների բաշխման ու վերաբաշխման գործընթացներում պետքական քաղաքականությունը՝ միջամբության ծավալի ու խորության առումով, դարբեր երկրներում նույնը չէ: Առաջացող ընդհանուր իհմնահարցը գնդեսական աճի կայունության և սոցիալական պաշտպանության գուգորդումն է: Մի շարք երկրներ, իհմնականում արևմտաեվրոպական, կարևորում են կենսանվազգույնից ոչ ցածր եկամուպների երաշխավորումը, ինչը ենթադրում է պետքան կողմից ավելի ինքնենսիվ վերաբաշխում և ծավալուն սոցիալական ծրագրեր: Մյուս մոդելներու մունքը է հարկապես ԱՄՆ-ին. դրա համաձայն՝ պետքան խնդիրը այնպիսի պայմանների սրեղծումն է, որ մարդկանց հնարավորություն ընձեռվի եկամուպները մեծացնել սեփական ջանքերի գործադրումով:

Անցումային վերափոխումների ընթացքում եկամուպների ու հարսպության անհավասարությունը դրսևորվում է թևոացման ծայրահեղ ձևով: Այս պայմաններում պետքան վերաբաշխուղ դերի նորմալ իրականացմանը խոչընդունակություն են սպվերային գնդեսական բարձր գրեսակարար կշիռը, աշխարհական եկամուպների ցածր մակարդակը և հարաբերական փոքր մասնաբաժինը, լայնամաշտար գործազրկությունը, հասցեազրկած սոցիալական օգնության ցուցաբերման հսկակ չափանիշների բացակայությունը, դրա աննշան չափը նույնիսկ նվազագույն ապրուարթերի համեմապությամբ:

Շրջակա միջամբայրի վրա արդարական գործունեության բացասական ազդեցության ուժեղացումը մեծապես կարևորում է պետքան բնապահպահությամբ:

նական քաղաքականության դերը: Մարդկանց առողջության, շրջակա միջավայրի պահպանության ու վերականգնման նպատակով արդարագնութեական ու գիտականիկական զարգացումն անվտանգ դարձնելը պետքության վնասեական և սոցիալական կարևոր գործառույթն է, որովհետք դա անհրաժեշտ է ներկա ու գալիք սերունդների նորմալ կենսագործունեության, առողջ կենսակերպի համար:

Բնապահպանական ներդրումների գերակշիռ մասն իրականացվում է պետական միջոցների հաշվին՝ առանձին երկրներում կազմելով **ՌՍԱ 1-2%-ը**: Այդ նպատակով կարգավոր ծախսերին բնորոշ է աճի միտումը, ինչը վկայում է բնապահպանության կենսական նշանակությունը գիտակցելու մասին: Սակայն այդ ծախսերը դեռևս անբավարար են բնությանը պարզառված կորուսպները (դրանք գնահարվում են **ՌՍԱ 4-6%-ի չափով**) փոխհարկությունը և առավել ևս՝ կանխարգելիչ դիմումների բնապահպանության համար:

Առաջարկար պետքությունները իրականացնում են համարի բնապահպանական քաղաքականություն: Այն ընդգրկում է համապարասիան օրենսդրական բազան և ինսպիրացիոնալ կառույցները պետական իշխանության գործեր մակարդակներում: Այսպես, ԱՄՆ շրջակա միջավայրի պահպանման գործակալության վերահսկողության օբյեկտներն են՝ օդը և ջուրը, վրանգավոր թափոնները, պետքիցիդները, ռադիացիան, թունավոր նյութերը: Պարենի և դեղամիջոցների վերահսկման վարչությունը հետևում է պարենային ապրանքների անվտանգությանը: Սպառողական ապրանքների անվտանգության հանձնաժողովի վերահսկողության գործում պահպանական պահպան 10 հազար դրամի առավելագույն գործում կատարվում է առավելագույն ապահովագույն պահպանը:

Պետքության բնապահպանական քաղաքականությունն իրագործվում է մի շարք ուղղություններով.

- պետքության կողմից իրականացվող միջոցառումներ՝ գիտափորձնական աշխարհանքների կազմակերպում և ֆինանսավորում, մասնագետների պարբռասպում, առանձին ձեռնարկություններում բնապահպանական կառույցների գործառում, միջազգային պարփակությունների կարարում,
- մասնավոր հարվածում բնապահպանական գործունեության պետական խթանում և աջակցություն՝ վնասեական գործերի լծակներով՝ հարկային արդարություններ, ցածրագույն վարկեր, ուղղակի սուբսիդիաներ, բնապահպանական գործունեությունների վերաբերության արագացման ամորտիզացիա և այլն,
- նորմագիվային կարգավորում և համապարասիան պարփակությունների կիրառում (բնապահպանական արգելվներ և սահմանափակումներ, փորձաքննություն, աղբորբման վճարների սահմանում, որոնք հավասար կամ մոտ են միավոր արդարագույն արդարագույն ծախսերին, օրենսդրության պահպանման գործություն և գործառնություն՝ դրա խախտման դեպքում):

Պետքության վերը նշված գործառույթները առավելապես առնչվում են երկրի ներքին վնասեական կյանքին: Սակայն արդի աշխարհում պիտապետող են այս կամ այն չափով բաց բնույթի վնասեականությունները, ուստի պետքությանն ամրագրվում են մի շարք գործառույթներ՝ արդարագույն գործունեության պահպանման գործունեությունը և գործառնությունը՝ դրա խախտման դեպքում:

պերի բնագավառում: Պերությունները միջազգային գնդեսական հարաբերությունների կենտրոնական սուրյեկտներն են, որոնց առաջադրվում է դրանց կազմակերպման ու կարգաբերման խնդիրը: Վերջինս հարկապես կարևորվում է նորանկախ երկրների համար:

Առանձնապես կենսական նշանակություն ունեն պերությանը ներհապուկ արդարին գնդեսական այնպիսի կոնկրետ գործառույթներ, ինչպիսիք են՝ այլ երկրների ու միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության ծավալումը՝ երկրի ազգային-պետական շահերի հերթողական ներկայացման ու իրացման հիման վրա, ազգային գնդեսության մրցունակության ամրապնդումը և անվտանգությունը, հայրենական արդարության խրախուսումը և արդահանման ներուժի իրացման կազմակերպումը, առևտրային ու վճարային հաշվեկշիռների կարգավորումը, առևտրային ու մաքսային հիմնավորված քաղաքականության իրականացումը, ազգային արժույթի կուրսի կայունացումը և այլն:

Դասարակական կյանքի օրինաչափություններից մեկը պերության գնդեսական դերի և իրականացման ձևերի պարբերական փոփոխություններն են: Սա բնորոշ է նոյնիսկ կայացած հասարակարգերին, որքեզ նոր պայմանների ու հիմնախնդիրների թեկադրանքով պերությունը ձեռնարկում է գնդեսական վերափոխումներ: Ամեն դեպքում, նպագակը համակարգի կենսունակության ու ճկունության ամրապնդումն է, ըստ որում, պերության դերն այս հարցում մնում է անժխտելի ու կարևոր: Երբեմն դրանք ընթանում են պերության գնդեսական դերի ակդիվացման, երբեմն է՝ պերական միջանգության սահմանափակման ու թուլացման ուղղությամբ: Այդպիսի գնդեսական քաղաքականություն է ապակարգավորումը, որը 80-ական թվականներից հետո բնորոշ է մի շարք առաջադրար երկրների՝ ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ճապոնիա, ԳՖՌ և այլն: Ապակարգավորման շրջանակներում գնդեսական կյանքին պերական միջամբության մասշտաբները նեղացվում են, կարգավորման եղանակների կիրառումը սահմանափակվում է, առհասարակ թուլացվում է պերական վերահսկողությունը: Այդ քաղաքականությունը կարևորում է շուկայական ուժերն ու մեխանիզմները և ուղղված է դրանց ակդիվացմանը:

Պերության դերն առաջնային է դառնում հարկապես անցումային վերափոխումներ կապարող երկրներում: Նենց պերությունն է վերափոխումների կազմակերպողը, իրագործողը, ուղղորդողն ու պարախանափուն: Միայն այս հանգամանքը պերությանն առաջադրում է քազում նոր հիմնախնդիրներ: Կարևոր հարց է, թե պերությունը որքան լավ կամ վար է կարողանում դրանք լուծել:

Անցումային շրջանին բնորոշ հիմնարար փոխակերպումներն առաջացնում են անկայունության աճ. նախկին մեխանիզմները վերացվում են անհամեմագ ավելի արագ, քան սպետծվում են նորերը և կարգաբերվում նրանց գործողությունը: Այդ պարճառով կարող են ծավալվել գարերային զարգացումներ, որոնք, որպես կանոն, պերությանը սկսում են պարբարել իրավիճակային արձագանքների վարքագիծ: Այս դեպքում վերափոխումները հեշտությամբ դառնում են ինքնանպարակ, անցումային շրջանի դժվարությունները խաթարում են սոցիալական աջակցությունը:

Վերափոխումների նման ընթացքից խուսափելու կամ դրա հեփևանքները հաղթահարելու գործում պետքության դերը վճռական է և արդահայդրվում է մի շարք առանձնահարուկ գործառությունների սպանձնումով ու կափարումով:

Դրանցից են՝

- վերափոխումների համակողմանի իրավական նախապարհասպությունը, դրանց ընթացքի նկարնամբ վերահսկելության պահպանումը,
- նոր գնդեսակարգի հասպարման համար անհրաժեշտ ինսպիրուցիոնալ կառույցների ձևավորումը,
- անցումային քաղաքականության հակաճգնաժամային ուղղորդումը,
- հեփևողական աջակցումը քաղաքակիրթ մրցակցային միջավայրի սրեղմանը, ազգային գնդեսության մրցունակության ուժեղացմանը,
- փոխված պայմանների և առկա ռեսուրսների լիարժեք հաշվառման հիման վրա կառույցվածքային ու արդյունաբերական քաղաքականության ծրագրավորումը և իրականացումը,
- բնակչության կարիքավոր խավերի նվազագույն սոցիալական պաշտպանությունը, գնդեսական զարգացման սոցիալական ուղղվածության ապահովումը:

Բացի այդ, ՀՀ-ում կան կենսականորեն կարևոր ուրիշ հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումից կախված է գնդեսական վերափոխումների հաջողությունը։ Այդպիսիք են՝ ներդրումային բարենպաստ պայմանների երաշխավորումը, լայնամասշտար սպվերային գնդեսության կրծագործումը և ներգրավումը օրինական գործունեության ու հարկման վիճույթ, արդարադարձական կենսունակ ոլորտիների և զանգվածային զբաղվածության վերականգնումը, հասարակության սոցիալական կառույցվածքի նորմալացումը, երկրի և ժողովրդի սեփական ներուժի կարևորումը, համախմբումը և իրացումը, ինչպես նաև արդարին ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը, բնակչության ու ձեռներեցների հետքագա արդարագործի կանխումը, նրանց վերադարձի համար սոցիալ-գնդեսական, բարոյահոգեբանական պայմանների սպեհումը, կրթության, առողջապահության, գիրության, մշակույթի ոլորտների պերական հովանավորումը։

Պետքության գնդեսական կարևոր գործառույթներից է նաև կանխարեսումը։ Կանխարեսման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է գնդեսական զարգացումների հավանականային բնույթով։ Դա բխում է գնդեսության մասշտաբների մեծացումից, կառույցվածքի ու կապերի բարդացումից, գիրագրեինիկական առաջընթացի հարածուն դերից ու անորոշությունից, պահանջարկի փոփոխականությունից, արդարին դարավեսակ գործուների ազդեցությունից և այլն։ Կանխարեսման արդյունքները ծառայում են նպարակների հսկակեցմանը, ընդհանրապես գնդեսական քաղաքականության որևէ կուրսի նախընդրությանը, դրա գործադրման հավանական հեփևանքների գնահատմանը։

Տնտեսական կանխարեսումը համարվում է գիրականորեն հիմնավորված պարկերացումների մի ամբողջություն, որը մարդնանշում է գնդեսության կամ դրա մի հարգածի զարգացման միջումները, ապագայում հնարավոր իրավիճակի բնութագրերը, ինչպես նաև ցանկալի վիճակի ապահովման անհրաժեշտ նա-

խապայմանները: Կանխադեսումը պետք է ունենա արժանահավաք ու համակողմանի փեղեկադրված բազա, հենվի դրա խորը վերլուծության և զարգացման միգրումների ու փարբերակների բացահայտման վրա: Առանձին երկրի փնտեսական զարգացման կանխադեսումը կարող է լիարժեք լինել գորակ և փարածաշրջանային զարգացման պայմանների հաշվառման դեպքում:

6.5. ՊԵՏԱԿԱՆ ՇԱՏՎԱԾԻ ԶԱՓԵՐԻ ԳՆԱՇԱՏՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Տնտեսության պետական հարվածի չափերն ամենից առաջ կախված են փնտեսական համակարգի տիպից: Վարչականացական գործությունում պետական հարվածն արհեստականորեն ուժացվում է՝ հավակնելով փոխարինել (կամ արդարացնել) շուկայական մեխանիզմները: Դրակիրկան ապացուցում է, որ դա ժամանակի ընթացքում համակարգի համար կործանարար է դառնում, քանի որ գործության ազագության, ինքնուրույն ծերնարկագիրության, մրցակցության, հետաքարդ կապերի անդասումը խաթարում է գործության սուբյեկտների ու ողջ համակարգի կենաունակությունը: Վարչականացական համակարգում պետական կարգավորումը վերաբերում է գործե ամբողջապես պետականացված, միահարաբ գործությանը: Պետությունը մենաշնորհացնում է և՛ ծերնարկագիրությունը, և՛ գործությանը: Կարգավորումն այսպես դրսուրվում է կենտրոնացված գործության պետական ինքնակարգավորման ձևով:

Շուկայական գործության դեպքում գերազնահարվագում են մասնավոր ծերնարկագիրության դերն ու շուկայական մեխանիզմի ինքնակարգավորման ներուժը և, համապատասխանաբար, գործության պետական կարգավորման համար թողնվում է խիստ նեղացված գիրույթ: Տվյալ համակարգի համար սա նույնպես կարող է կործանարար լինել, եթե ծավալվող ապակայունացումների դեպքում չկիրառվի պետական համարժեք միջամբությունն ու կարգավորումը:

Խառը տիպի գործություններում գործում են և՛ շուկայական մեխանիզմները, և՛ պետական կարգավորիչները: Այս համագործ գործողությունը էապես ձևափոխում է ինչպես շուկայական համակարգը, այնպես էլ պետության գործության պետական կարգավորումը համեմատաբար մասնակի բնույթ ունի, իսկ դրա օբյեկտը բազմահարված գործությունն է, ըստ որում, առանցքային դերը վերապահված է մասնավոր հարվածին, որի գործունեությունը ծավալվում է հիմնականում շուկայական ինքնակարգավորման եղանակներով: Տնտեսության պետական հարվածի չափերը խառը տիպի գործությունում ամրագրված չեն, ընդհակառակը՝ որոշակի գիրույթում ենթարկվում են ընդարձակման կամ նեղացման:

Այս հարցում որոշիչ գործոններից են կառավարող կուսակցությունների քաղաքական և սոցիալ-գործության ծրագրերը, հասարակության ազդեցիկ խավերի գործադրությունները: Որպես կանոն, պահպանողական և ազարական կուսակցությունների իշխանության շրջանում գործության պետական

կարգավորման շրջանակները նեղացվում են, իսկ ձախ ուժերի իշխանության պայմաններում պետական միջամբությունն ընդայնվում է և ակդիվացվում:

Տնտեսության պետական կարգավորման ասհմանների ընդունության օրենկութիվ չափանիշները և փոփոխությունը առավել անմիջականորեն կապված են առաջադրված հիմնախնդիրների բնույթի, առկա ռեսուրսների ծավալի և կառավարության կողմից դրանց արդյունավետ օգրագործման ունակության, ինչպես նաև պետական կարգավորման հետևանքների ու արդյունքների հետ:

Թե՛ շուկան, թե՛ պետությունը վնասական համապարախան հիմնախնդիրների լուծման գործում ավելի արդյունավետ են և անփոխարինելի ու այդ դեպքերում պետք է միջյանց չփառագրեն, այլ համագործակցեն ու փոխացնեն: Դրա հետ մեկտեղ, և՛ շուկան, և՛ պետությունը գերծ չեն ձախողումներից, հարկապես երբ խախտվում են նրանց ներհապուկ գործառույթների բնական սահմանները:

Պետական հարվածի չափերի գնահարման համար հիմնական են մի քանի ցուցանիշներ:

Պետական հարվածի շրջանակներում կազմակերպվող ապրանքների և ծառայությունների արդարության ցուցանիշները՝ դեսականին, ծավալը և այլն, բացարձակ արդարացնելու հարաբերական՝ ՇՆԱ-ի նկարմամբ: ՇՆ-ում մասնավոր հարվածի բաժինը ներկայումս կազմում է ՇՆԱ ավելի քան 80%-ը:

Հարկերի ընդհանուր մուգքերը և դրանց մասնաբաժինը ՇՆԱ-ի նկարմամբ: Կարևոր ցուցանիշ է նաև հարկահավաքության հետ կապված ծախսերի դեսակարար կշիռը հարկային եկամուգների նկարմամբ: Առաջարար երկրներում հարկերը ներկայումս կազմում են ՇՆԱ 25-50%-ը: ՇՆ-ում հարկային եկամուգները ՇՆԱ-ի նկարմամբ 2003 և 2004թթ. կազմել են 13,1%, իսկ 2005թ.՝ 13,6%:

Պետական ծախսերի ընդհանուր մեծությունը և դրա մասնաբաժինը ՇՆԱ-ի նկարմամբ, պետական ծախսերի կառուցվածքն ըստ իշխանության գործեր մակարդակների՝ կենդրոնական, գեղական և այլն, ինչպես նաև բոլոր այս ցուցանիշների դիմամիկան, միկրոմերը, փոփոխման դեմքերի վարքը: 60-ական թվականներից հետո շատ երկրներում պետական ծախսերն աճել են ավելի արագ, քան ՇՆԱ-ն: Վերջին յոթ տասնամյակում այս ցուցանիշը ԱՄՆ-ում աճել է շուրջ 12 անգամ՝ ֆեդերալ կառավարության ծախսերը 1929թ. կազմում էին ՇՆԱ ընդհանունը 3%-ը, 1985թ.՝ 25%-ը, ներկայումս՝ 1/3-ից ավելի: Պետական ծախսերը ՇՆԱ-ի նկարմամբ 2005թ. ծվերիայում կազմել են 56,4%, Ֆրանսիայում՝ 54,4%, Գերմանիայում՝ 46,8%, Մեծ Բրիտանիայում՝ 36,6%, Իռլանդիայում՝ 34,4%, ճապոնիայում՝ 36,9%, ԱՄՆ-ում՝ 34-35%, Ռուսաստանում՝ վերջին դարիներին մոտ 27%: ՇՆ-ում պետքը դիմքերի ծախսերը ՇՆԱ-ի նկարմամբ 2003թ. կազմել են 19,2%, 2004թ.՝ 17,5%, 2005թ.՝ 18,6%: Համարվում է, որ զարգացած երկրներում այդ ցուցանիշը մուգեցել է որոշակի օպտիմումի. նույնիսկ ազագական վերափոխումներն այդ երկրներում դրվագ ցուցանիշը վերջին քսան դարում գործնականում չեն փոփոխել: ՏԴԶԿ անդամ բոլոր երկրներում 1987թ. այն միջինում կազմել է 40,4%, իսկ 2006թ.՝ 40,6%: Եվրոպական երկրների դեսական և արժութային միության մասնակիցների համար ֆինանսական

բաղաքանությունը մնացել է որպես կառավարությունների առանձնաշնորհ: Պետական բյուջեի և սոցիալական ֆոնդերի միջոցով նրանք վերաբաշխում են միջինը ՇՆԱ 48-50%-ը: Ներկայումս Ֆրանսիան համարվում է Եվրոպայում միակ երկիրը, որը չի կրաքում, այլ մեծացնում է իր պետական ծախսերը, այն դեպքում, եթե հարևան երկրներում դրանք արդեն չեն գերազանցում 48%-ը:

Պետական ծախսերի նշված ցուցանիշները՝ դիմարկված դրանց երկու հիմնական բաղադրիչների՝ ապրանքների ու ծառայությունների պետական գնումների և գրանսֆերվային վճարների կրրվածքով: Ապրանքների ու ծառայությունների պետական գնումները վերաբերում են ռեսուրսային (գործոնային) շուկաներում և արդյունքային (սպառողական ապրանքների) շուկաներում կարարվող պետական ծախսերին:

Պետական ապարագի պահպանման ծախսերի բացարձակ մեծությունը և գենակարար կշիռը պետական ծախսերի մեջ, դրանց փոփոխման գեմ-պերը:

Պետական հարվածում գրադադարի թվաքանակը և գենակարար կշիռն ընդհանուր գրադադարության մեջ, այդ թվում նաև պետական ապարագի աշխարհողների կրրվածքով: Վյազես, ԱՄՆ-ում պետական հարվածում աշխարհում է բոլոր գրադադարի 1/6-ը, Մեծ Բրիտանիայում՝ 1/3-ը, Ֆրանսիայում՝ 15%-ը, ԳՖՆ-ում՝ 13%-ը, Ավստրիայում՝ 1/4-ը:

Որոշակի կրրվածքով պետական հարվածի չափերի գնահարման համար բնութագրական են նաև պետական բյուջեի պակասուրդի, պետական պարփքի (ներքին և արքաքին), դրա սպասարկման ծախսերի բացարձակ ու հարաբերական ցուցանիշները, դրանց դիմանամիկան և այլն:

1870-1913թթ., երբ աշխարհում դեռևս չկային սոցիալական պաշտպանության համակարգեր, հանրային պետական ծախսման մասնաբաժնի ցուցանիշը ՇՆԱ-ում այսօրվա չափանիշներով շատ ցածր էր: 18 երկրների խմբի համար, ներառյալ ներկայումս բարեկեցիկ երկիր համարվողներից շաբերը, այդ 43-ամյա ժամանակաշրջանում պետական ծախսերը միջին հաշվով կազմում էին ՇՆԱ 11-13%-ը, այդ թվում՝ կրթության համար՝ ՇՆԱ-ի մոտ 0,6%-ը, առողջապահության համար՝ 0,3%-ը, թոշակների համար՝ 0,4%-ը, իսկ գործազրկության փոփոխության և այլ գործառնութեան ծրագրերի համար դրանք աննշան էին: 1998-2002թթ. դրվագներով միայն կրթության ոլորտում պետական ծախսերը գերազանցել են ՇՆԱ 8%-ը Շվեյցարիայում և Դանիայում, 7%-ը՝ Ֆինլանդիայում, Լեհաստանում և Էստոնիայում, Ֆրանսիայում և Իռլանդիայում դրանք կազմել են 6%:

90-ական թվականների կեսերին ԱՄՆ-ում կրթության ընդհանուր ծախսերի 79%-ը ծածկվել է պետական կողմից և միայն 21%-ը՝ բաղաքացիների անձնական միջոցներից: Առողջապահության ծախսերի կառուցվածքում պետական ծախսերը կազմել են 71%: Ընդհանուր հարվածումները սոցիալական ապահովագրության, առողջապահության, կրթության, բնակարանային շինարարության, աղքաքներին օգնության և այլ ծրագրերին կազմել են երկրի ՇՆԱ 20,9%-ը: Արևմտյան Եվրոպայում այդ ցուցանիշն ավելի բարձր է:

6.6. ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ՏՐԱՆՍՖԵՐՏԱՅԻՆ ՎՃԱՐՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԲԱՂԱԴՐԻՉՆԵՐ: ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՈՒՄԸ

Պետական գնումները ապրանքների և ծառայությունների գնումներն են ֆեղերալ (կենտրոնական), նահանգային և տեղական իշխանության մարմինների կողմից՝ ռեսուրսային ու արդյունքային շուկաներում:

Տրանսֆերվային վճարները կառավարության կողմից անհափներին կամ կազմակերպություններին փրկող վճարներն են՝ առանց ուղղակի փոխհարուցման ակնկալիքի: Դրանք չեն ներառում ապրանքների ու ծառայությունների որևէ արտադրություն կամ փոխանակություն, այսինքն՝ ունեն անհարույց, ոչ համարժեքային բնույթ: Որպես կանոն, գործնականում փարածված են եկամֆի թեսավորման վրա հիմնված դրանսֆերվային վճարները, որոնք կառավարության ծրագրեր են, երբ փոխանցվող գումարը նվազում է սրացողների զույգ եկամֆի մեծացմանը զուգընթաց: Ըստ որում, բազային կամ հիմնական դրանսֆերվային վճար է համարվում փոխանցված այն գումարը, որը եկամֆի թեսավորման վրա հիմնված դրանսֆերվային վճարների ծրագրում դրվում է, երբ սրացողի զույգ եկամուգը զրոյական է: Կառավարության Workfare ծրագրերը ակնկալում են հանրային աջակցություն սրացողների զրադաշտության հետանկարների վիճակի բարելավում՝ ի պարասիան դրամադրված աջակցության:

Կարիքավորության չափանիշ է համարվում սեփական կայուն եկամուգների բացակայությունը կամ դրանց խիսք անբավարար չափը՝ բնակչության համապարասխան կարեզորիաների կրրվածքով: Ելնելով դրանից՝ պետքությունը սրեղծում է սոցիալական ապահովության համակարգ, որի գործունեության նպարակը կարիքավոր անապահով խավերին դրամական, նյութական օգնության դրամադրումն է՝ գոյագրան համար բավարար չափով, երկարաժամկետ հիմունքով, որպես կանոն, ամսական պարերականությամբ:

Սոցիալական ապահովությունն անհրաժեշտաբար ունի կոնկրետ հասցեագրված բնույթ, քանի որ վերաբերում է միայն այն մարդկանց, ովքեր, օրենսդրությամբ սահմանված կարգով, իրավունք ունեն սրբանալու գուական աջակցություն: Այդ կարգավիճակը շաղկապես է դարձնի, լինի և մասնակի անաշխարունակության, գործազրկության, մայրության և մանկության պաշտպանության, գոյամիջոցների սակավության կամ անբավարության հանգամանքների հետ, որոնց օրինակիվ հիմնականում ակնհայր է:

Սոցիալական ապահովությունն իրականացվում է նաև պետական ու տեղական բյուջեների հաշվին՝ դրաբարեսակ նպաստների և փոխանցավճարների միջոցով: Այդպիսիք են՝ ժամանակավոր աջակցության ձևերը, միանվագ սոցիալական օգնության ցուցաբերումը, փոխհարուցումների և արդունությունների դրամադրումը: Գոյություն ունեն նպաստների բազմազան գուակներ՝ ժամանակավոր անաշխարունակության, գործազրկության, կրթության սրացման, բնակարանային, նպաստներ երեխաներին, բազմազավակ ընդունակներին, միայնակ մայրերին և այլն: Տրանսֆերվային վճարները, որպես կանոն, հաս-

գրադապքած բնույթի եկամուպներ են, սակայն կարող են գների փոփոխման հաշվառումով պարբերաբար վերանայվել:

Ներկայումս ՀՀ-ում սոցիալական քաղաքականությունն իրականացվում է ընդունելի նպաստների միջոցով: Այս դեպքում կարիքավորության սուբյեկտն ընդունի է, իսկ նպաստի չափը հաշվարկվում է՝ ենելով բազային մեծությունից և անդամների թվով պայմանավորված հավելագումարից: Սոցիալական ապահովության հիմքում դեռևս դրվագ չէ նվազագույն ապրուստարժեքի պաշտոնական մեծությունը: ՀՀ-ում աղքադության ընդանելի նպաստների համակարգում 2003թ. ընդգրկված էր 179332, իսկ 2005թ.¹ 146726 ընդունիք: Մեկ ընդունիքի նպաստի միջին ամսական չափը կազմել է համապատասխանաբար՝ 6319 և 13328 դրամ: Դամեմադրության համար նշենք, որ ծայրահետ աղքադության միջին ամսական (պարենային) գիծը 2005թ. կազմել է 13266 դրամ:

Պերական ծախսերի ֆինանսավորման հիմնական աղբյուր են հարկումից սպացվող միջոցները: Նարկերից բացի, այդ նպաստակով ներգրավվում են օգտագործողների վճարները կամ պետական ծառայություններից օգրվողներից գանձվող վճարները (գուրքերը), պետական պարտքերը, ինչպես նաև պետական սեփականության մասնավորեցումից սպացվող միջոցները: Եթե օգտագործողների վճարներին բնորոշ է սպառում-վճարում ուղղակի կապը և համարժեքային բնույթը, ապա նույնը դժվար է ասել հարկերի մասին (որոշ նմանություն կարելի է նկատել նպագակային հարկերի առումով): Նարկերի դեպքում սպառում-վճարում կապը լավագույն դեպքում ընդհանուր անուղղակի բնույթի է: Բյուջեի պակասուրդի առաջացման դեպքում դրա ֆինանսավորման հիմնական աղբյուր է դաշնում պետական պարտքը կամ փոխառությունը: Բյուջեի պակասուրդը հարկերի և օգրվողների վճարների անբավարարությունն է պետական ծախսերը ֆինանսավորելու համար կամ՝ այդ ծախսերի գերազանցումը հարկերի և օգրվողների վճարների հանրագումարից: Ի վարբերություն նախորդ երկու աղբյուրների, պարտքային եղանակով ներգրավված միջոցները ենթակա են վերադարձման և սպասարկման գոլոսավճարների կարարման: Ավելի մանրամասն այդ հարցերը կը նարկվեն համապատասխան թեմաներում:

6. 7. ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԸ: ԿՈԼԵԿՏԻՎ ԵՎ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նախորդ շարադրանքում քննարկված գարաքնույթ մի շարք իրողությունները պայմանավորում են պետական հարվածի գործունեության նկարմամբ պահանջարկը: Անփոփելով կարելի է ասել, որ հասարակության ու փնտեսության ընդհանուր պահանջնունքները պետքության գործառույթների ու դրա արդյունքների նկարմամբ ձևավորում են համապատասխան պահանջարկ: Լուսաբանելու համար օգտակար կլինի պետական հարվածի գործունեության ներկայացումը հետևյալ դիմումում նշենք:

-
- Պետքության բոլոր այն ծառայությունները, որոնք նպաստակառ են մասնավոր հարվածում շուկայական մեխանիզմի արդյունավետ գործողության նպաստավոր պայմանների սրեղծմանը:
 - Պետքության բոլոր այն ծառայությունները, որոնք նպաստակառ են շուկայական մեխանիզմի գործողությանը բնորոշ ծախողումների կանխարգելմանը, թուլացմանը և կարգավորմանը:
 - Բուն պետքական հարվածում գործունեության պարշաճ կազմակերպումը և գործառույթների իրականացումը: Այսինք առկա է հիմնախնդիրների բավականին լայն շրջանակ, որոնց ուսումնասիրությամբ զբաղվում է հասարակական ընդունակությունը: Այն համեմատաբար երիտարդար ուղղություն է, որ մշակվել է մի կողմից՝ գնդեսագիրության, մյուս կողմից՝ քաղաքագիրության ու պետքական կառավարման գումարության գումարության արդյունքում: Դիմահարցի էությունն այն է, թե ինչպես պետքական որոշումների ընդունումը և իրագործումը ծառայեցնել հանրային, այլ ոչ թե հարվածական՝ ազդեցիկ անձնական և խմբային շահերին:

Պետքական հարվածի կողմից որևէ բարիքի առաջարկն ընդհանուր դեպքում որոշվում է շուկայի, այսինքն՝ առևտրային ընկերությունների կողմից այդպիսի առաջարկն ապահովելու անընդունակությամբ: Սակայն համարվում է, որ միայն դա բավարար չէ պետքական կողմից այդ առաջարկի ապահովման համար: Անհրաժեշտ է, որ այն շահավետ լինի քաղաքական գործիքներին (ապահովի ընդունակությունը, հնարավորին չափ ավելի մեծ իշխանությունը և ազդեցությունը, ֆինանսավորման դրամադրումը, եկամուտների հոսքի ավելացումը, վերընդունակությունը և այլն): Պահանջվում են նաև ֆինանսական ռեսուրսներ, որոնք չեն ուղղվում քաղաքական գործիքների նախընդունակության այլ նպատակներին:

Տնտեսապես ակտիվ բնակչությունն իր աշխատանքային ու ձեռնարկագիրական գործունեության ծավալման համար բնականոն միջավայրի, նպաստավոր պայմանների և գործող երաշխիքների կարիք է զգում: Դա պետքական հարվածի գործունեության նկարմամբ պահանջարկի ամենաորոշիչ բաղադրիչն է: Պետքական հարվածի կողմից համապատասխան առաջարկն ապահովվում է նախևառաջ ֆորմալ նորմերի (հասքարված կանոնների) մշակման, սահմանման և պահպանման միջոցով: Լավագույն դեպքում այն արդարական գործում է քաղաքական, իրավական, սոցիալական և նակրութեսական կայունության հասնելու, ինչպես նաև երկրում աշխատանքի ու գործարարության առողջ մշնոլորդի, համերաշխության, համագործակցության, փոխադարձ պարագայության սկզբունքները հասքարելու միջոցով:

Պետքական հարվածի գործունեության նկարմամբ պահանջարկի հանգույցին դրսևորումներից է այն իրողությունը, որ շուկայական համակարգը դնդեսապես ոչ ակտիվ բնակչությանը չի ապահովում եկամուտներով կամ անբավարար չափով է ապահովում: Մշակես կամ ժամանակավորապես այդ վիճակում գրնչորդ մարդկանց նվազագույն կենսապահովման նպատակով պետքությունը նախաձեռնում և իրականացնում է եկամուտների վերաբաշխում: Եկամուտների վերաբաշխման և դրանսֆերիֆների հարկացման պետքական քաղա-

քականությունը ներկայացնում է պետության կողմից սոցիալական պաշտպանության առաջարկը:

Էապես աճել են սոցիալական հավկացումների բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշները: Այդուհանդերձ, հասարակության փարբեր խավերի միջև ընդհանուր եկամֆի բաշխման համամասնությունները գրեթե պահպանվում են. հարկային լծակներով վերաբաշխումը մեծ ազդեցություն չունի անհավասարության կրծագոման վրա (օրինակ, ԱՄՆ-ում բնակչության առավել ապահովված 20%-ի եկամուտների գենակարար կշիռը հարկումից առաջ և հետո փարբերվում է 2 տոկոսային կերպով: Եեփևաբար, բարեկեցության աճը և դրա սոցիալական ընդգրկման լայնացումը դեռի են ունեցել հիմնականում ՇԱՀ-ի մեծացման շնորհիվ):

Տնտեսության պետական և շուկայական հարվածներն ունեն ինչպես ընդհանրություններ (նմանություններ), այնպես էլ փարբերություններ: Երկուսն էլ գործում են գննի տեսության ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում, ուստի դրանց կողմից առաջարկվող բարիքները, վերջին հաշվով, վճարովի են, սակայն շուկայական հարվածը հիմնված է սպառողների կողմից ուղղակի վճարման՝ փոխհարուցման սկզբունքի վրա, մինչդեռ պետական հարվածում այն կարող է անհապական մակարդակում փոխարինվել բարիքի անհապույց դրամադրումով:

Ուսուրսների սահմանափակության հեփևանքով առաջացող մրցակցությունը բնորոշ է թե՛ շուկայական, թե՛ պետական հարվածին: Սակայն էական փարբերություններ կան մրցակցության դիավի ու մեխանիզմի, մրցակցային առավելությունների բնույթի, ծևավերման և իրացման պայմանների, մրցունակության նախադրյանների և չափանիշների առումով: Մրցակցությունը ծավալվում է ոչ միայն յուրաքանչյուր հարվածի ներքին փիրույթում, այլև դրանց միջև:

Պետական և շուկայական հարվածների ընդհանրության ու փարբերության մեկ այլ դրսւորում կապված է հարստության և եկամուտների հետ: Կամարվում է, որ երկու հարվածում էլ դրանց սպացումը և մեծացումը նպատակային ինդիք է: Նմանություն կա նաև բննարկվող հարվածներում դրանց անհամաշփ բաշխման առկայության իմաստով: Սակայն մյուս առումներով բնորոշ են փարբերությունները. այսպես՝ դա վերաբերում է հարստության և եկամուտների ադրյուրներին, սպացման ուղիներին, չափներին, պահանջվող ժամանակին և այլն:

Պետությունը գննի եսական հարաբերությունների յուրօրինակ սուրյեկտ է: Որպես հասարակության հավաքական կամքը ներկայացնող ու կարարող ինսպիրուցիոնալ կառույց, պետությունն օժիվված է իրավաբաղաքական իշխանության լծակներով, մասնավորապես՝ վարչական հարկադրանքի գործադրման իրավագոր հնարավորությամբ, որն իրականացվում է իշխանություն-ենթակայություն սկզբունքով: Որոշակի բնագավառներում դրանք ունեն մենաշնորհային բնույթ, ինչպես օրինակ, պետական օրենսդրության մշակումը, գործադրումը, փոփոխությունների ընդունումը: Մենաշնորհային ծևով են դրսւորվում նաև պետության գննի եսական իշխանության մի շաբթ լծակներ, ինչպիսիք են՝ դրամաշրջանառության կազմակերպումը և կարգավորումը, հարկային բաղաքակա-

նությունը, պետքական բյուջեի ընդունումն ու կափարումը և այլն: Շուկայական հարվածին, մասամբ նաև պետքական հարվածին ներհագույկ գնդեսական մեթոդները հիմնված են գնդեսական շահերի հաշվառման, փոխհամաձայնեցման և նորմալ իրացման մոդեցումների վրա:

Սոցիալ-գնդեսական բնույթի համազգային խնդիրները լուծելու համար պետքության անհրաժեշտ են նյութական և ոչ նյութական համապատասխան ռեսուրսներ ու գործիքներ: Դրանց հավաքագրման ու օգտագործման հարցում հիմնական գեղ են գրադեցում պետքական սեփականությունը, ծեռնարկագիրությունը և ենթակառույցները, պետքական բյուջեն, մասնավոր հարվածի ուղղումն ու կարգավորման նպատակով իրագործվող գնդեսական քաղաքականության բազմապիսի ուղղությունները՝ իրենց համապատասխան գործիքներով, օրենսդիր, գործադիր և իրավապահ իշխանության կառույցները, գեղեկարգական ծառայությունները, գնդեսական դիվանագիրությունը և այլն:

Սոցիալ-գնդեսական գործառույթները կափարելու նպատակով պետքությունը կիրառում է կարգավորման որոշակի մեթոդներ ու միջոցներ: Դրա նպագակն է, ելեկով հասարակության ընթացիկ ու հեռանկարային շահերից, մասնակցություն ունենալ գնդեսական համակարգին առաջադրվող՝ «ի՞նչ, ինչպէ՞ս և ո՞ւմ համար արգադրել» հիմնահարցերի լուծման գործում: Որպես հիմնահարցեր, դրանք ընդհանուր են պետքական և շուկայական հարվածների համար, սակայն լուծման մեխանիզմների առումով փարբերությունն էական է: Պետքական հարվածում դա գեղի է ունենում քաղաքական գործընթացի միջոցով, քենարկությունների մեխանիզմով՝ մեծամասնության կամքի հիման վրա և ենթադրում է քաղաքական պայքար և փոխգիշում: Իր բնույթով դա հասարակական կամ սոցիալական ընդրություն է: Շուկայական հարվածին ներհագույկ են գնդեսական գործընթացը և մասնավոր ընդրությունը՝ հորիզոնական բնույթի իրավահավասար ու կամավոր կապերի գերիշխումով: Այսպես նույնպես առկա է յուրագետակ քվեարկության մեխանիզմը, սակայն «մեկ մարդ՝ մեկ ծայն» սահմանափակող քաղաքական սկզբունքը փոխարինվում է անհափի կողմից իր գնօրինած փողային «ձայներով» կամ՝ «հեռացող ուրբերով» քվեարկության գնդեսական սկզբունքով: Բացի այդ, եթե շուկայական ապրանքների դեպքում, որպես կանոն, բացառվում է կապակցված գնումների հանգամանքը, և սպառողները հնարավորություն ունեն գնելու առանձին-առանձին, ըստ իրենց նախասիրությունների, ապա «քաղաքական ապրանքների և ծառայությունների» դեպքում նրանք հաճախ հնարավորություն չեն ունենում խուսափելու «փաթեթային գնումից»:

Տրաբապ է դառնում նաև «ի՞նչը կարգավորել, ինչպէ՞ս կարգավորել և ի՞նչ նպագակով՝ ո՞ւմ օգիրին, ինչը՝ համար» հարցախումբը: Այսպես, հարկային կարգավորման միջոցով պետքությունը վերաբաշխում է եկամուտները, ծևավորում պետքությունը եկամուտների հիմնական մասը, ներգործում արգադրագնդեսական գործունեության ընթացքի ու բնույթի վրա՝ խթանիչ կամ սահմանափակող կերպով:

Բյուջետային կարգավորումը գեղի է ունենում հավաքագրված ֆինանսական ռեսուրսների վերաբաշխման և օգտագործման միջոցով՝ ելեկով առաջադրված գերակայություններից: Դրանով պետքությունը էապես ծևափոխում է բոլոր ռեսուրսային հոսքերը, դրանց ուղղվածությունը, ծավալը և գենմանը:

6.8. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա. Շիմնական նպատակները և ուղղությունները

Տնտեսական քաղաքականության համակարգում առանցքային է նպատակների դեղն ու դերը. դնդեսական քաղաքականությունը միջոց է երկրի դնդեսության նորմալ զարգացման և նրա ազգաբնակչության բարեկեցության բարձրացման համար: Անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև այն հարցին, թե պետությունն ինչ նպատակներ է հետապնդում դնդեսության կարգավորման միջոցով: Որպես հասարակության դնդեսական զարգացման ընդհանուր դիպական նպատակներ՝ գրականության մեջ նշվում են.

- ազգային դնդեսության մակրոպնդեսական հավասարակշռության և կայունության պահպանումը, հափկապես գների և փողի կայունությունը,
- դնդեսական աճի ապահովումը և սոցիալ-դնդեսական արդյունավետության ցուցանիշների բարեկավման խթանումը,
- ռեսուրսների լրիվ զբաղվածության ապահովումը,
- եկամուտների արդարացի բաշխումը և սոցիալական պաշտպանությունը,
- առևտրային ու վճարային հաշվեկշիռների բարեկավումը,
- երկրի ազգային դնդեսության մրցունակության ամրապնդումը,
- կենսամիջավայրի պաշտպանությունն ու առողջացումը:

Ընդհանրացնող նպատակը, վերջին հաշվով, հասարակական բարեկեցության աճն է՝ դնդեսական զարգացման նպաստավոր պայմաններ սպեղծելու և դրա սոցիալական ուղղվածությունն ու ընդգրկումն ապահովելու միջոցով: Տնտեսական զարգացման արդի ընդհանրացնող չափանիշը հանրության բոլոր անդամների կյանքի որակի բարեկավման հնարավորությունների իրացումն է:

Թվարկված նպատակների միջև կարող են լինել հակասություններ: Դեպքեաբար, կարևորվում է դպրուական ժամանակահարկածի դնդեսական զարգացման բնույթից ու առանձնահարկություններից բխող կոնկրետ նպատակների հիմնավորված ու հսկակ առաջադրումը: Դրա նախապայմանը գերակայությունների ճիշդ ընդունումն է, որի շնորհիվ նպատակների հակասականությունը մեղմվում է, և մեծանում է դրանց համալիր իրականացման հնարավորությունը:

Տնտեսական քաղաքականության իրականացման հիմնական սուրյեկտը պետքությունն է, որը դա կապարում է ուղղակի և անուղղակի մեթոդներով: Այս դեպքում կարևորվում է կարգավորիչ ներգործության հաղորդման բնույթը. դա դեռի է ունենում անմիջական, թե՝ միջնորդավորված ձևով: Որպես կանոն, դնդեսության պետական ուղղակի կարգավորման միջոցներ են համարվում.

- ձեռնարկությունների դեղաբաշխման ու շինարարության հսկողությունը,
- բնապահպանական և սանհիպարական վերահսկողությունը,
- արդարանքի (ծառայությունների) որակի սպանդարֆները և հսկողությունը,
- աշխատանքային ու սոցիալական օրենսդրությունը,
- ֆինանսական մասնակցությունը վերաբադրության գործընթացին,

-
- հակամենաշնորհային կարգավորումը,
 - զների վերահսկողությունը՝ հարգկապես պետքական հարգածում:

Առաջարար երկրները փնտեսության պետքական կարգավորման հիմնական շեշտը դնում են անուղղակի մեթոդների վրա: Այս մոդելումը հարգկապես բնորոշ է վերջին երկու դաշտական հարգածումը՝ հետանկարային գարգացման նախադրյալների ապահովմանը: Կարգավորման այդպիսի միջոցներ են՝

- մրցունակության ամրապնդման խրախուսումը՝ արդադրագրեսակների, ձեռնարկությունների և ամբողջ ազգային գնդեսության գծով,
- գիրական և արդադրական նորասրեղծության խթանումը,
- աշխատողների գրադադության ու մասնագիրական որակավորման, վերապարրասպման կարգավորումը,
- դարագետական ենթակառույցների հիմնումը և բարեկավումը,
- դրամավարկային, հարկաբյուջեպային, ամորդիկացիոն քաղաքականության գործիքները,
- գնդեսության պետքական ծրագրավորումը և այլն:

Զարգացած երկրների պրակտիկայում, առավել գարածված անուղղակի մեթոդների կիրառման իմաստով, օրինաչափ է, որ հիմնական են համարվում պետքության կողմից իրականացվող հարկաբյուջեպային և դրամավարկային քաղաքականությունները: Բացի դրանից, գոյություն ունեն և կիրառվում են գնդեսական քաղաքականության այլ ուղղություններ, ինչպիսիք են՝

- կառուցվածքային և ներդրումային (ինվեստիցիոն) քաղաքականությունը,
- գիրաբեխնիկական և արդյունաբերական քաղաքականությունը,
- գարածաշրջանային (ռեգիոնար) և ազրարային քաղաքականությունը,
- սոցիալական և ժողովրդագրական (դեմոքրաֆիական) քաղաքականությունը,
- արդարին գնդեսական քաղաքականությունը և այլն:

բ. Տնտեսական քաղաքականության ռազմավարությունը (սպրաքեգիան) և մարդարականությունը (փակրիկան)

Պողիփիվ և նորմադիվ գնդեսագիրությունը փոխայմանավորված են, սակայն դրանցից երկրորդն առավել սերպորեն է կապված գնդեսական քաղաքականության հետ: Վերջինս բաղկացած է հետևյալ հիմնական մասերից, որոնք օրգանապես կապված են իրար.

- Տնտեսական զարգացման նպարակների և խնդիրների հարակ ձևակերպումը և առաջադրումը (ըստ էության՝ նպարակների ընդունություն):
- Այն միջոցների, մեխանիզմների, ուղիների և ռեսուրսների ընդունությունը, որոնց գործադրման շնորհիվ կարող են իրագործել նպարակները: Տնտեսական քաղաքականության այս կամ այն կուրսի որդեգրումը կանխորոշում է միջոցների շրջանակը և կիրառման չափը: Օրինակ, սղաճի (ինֆյացիայի) դեմ պայքարը ենթադրում է փողի զանգվածի սահմանափակող վերահսկողության ուժեղացում, կամ՝ ազարական առևտունությունը առաջնորդվելը կրծագում է հովանավորչական (պրոֆեկցիոնիզմի) լծակների գործածությունը:

-
- Նախարեսված արդյունքներին հասնելու համար փվյալ քաղաքականության իրականացման կազմակերպումը, ընթացքում վերահսկողությունը և կարգավորումը՝ անհրաժեշտ վերանայումների ու շփկումների կատարումը:

Տնտեսական քաղաքականության արդյունավետությունը կախված է մի շարք հանգամանքներից.

- Զարգացման գերակայությունների ճիշդ սահմանումը: Դա խիստ կարևոր է, քանի որ հասարակության գնդեսական զարգացման նպատակները, որոշակի միասնության հետ, ունենում են դարբեր ուղղվածություն և չեն կարող միաժամանակ իրագործել, որից էլ բխում է նրանց միջև որոշակի ընդունակություն կապարելու անհրաժեշտությունը:

- Տնտեսական քաղաքականության գիբական հիմնավորվածությունը: Տնտեսագիբության գնդեսական քաղաքականության գիբական ու գնդեսական հիմքն է և կարևոր խնդիր ունի մշակելու և հիմնավորելու նախընդունելի գնդեսական քաղաքականությունը, կանխագիտելու դրա անմիջական ու հետահար հետևանքները (անմիջական հետևանքները բացահայտ են, սակայն որոշումներ ընդունելիս միայն դրանց հաշվառումը կարող է ապակողմնորոշող լինել, ուստի եական է քողարկված հետահար հետևանքների բացահայփումը և դրանց պարզած հաշվառումով որոշումների ընդունումը): Մյուս կողմից, գնդեսական քաղաքականությունը գնդեսությանն անընդհագ առաջադրում է նոր գործնական հիմնախնդիրներ՝ բարձրացնելով նրա կիրառական նշանակությունը:

- Ճիշդ ընդունության մեջ պատճենական հիմնավոր մեծապես կախված է կիրառվող միջոցների բնույթից, այսինքն՝ կարևոր է կարգավորման միջոցի և նպատակի համապատասխանության ապահովումը, դրա՝ ժամանակին ու հետևողական կիրառումը: Կակառակ դեպքում ձախողումները և կորուսպները անխուսափելի են:

- Տնտեսական քաղաքականության մեջ պայմանագրական հաշվառությունների լիարժեք հաշվառումը՝ պատճենական, մշակութային, աշխարհաքաղաքան, ազգային ավանդույթներ և մքածելակերպ, ռեսուրսային ապահովածություն և այլն:

- Ընդունության մեջ պատճենական քաղաքականության իրականացման ընթացքում քաղաքական կամքի և հետևողականության դրսուրումը, քանի որ գնդեսական քաղաքականության հաջողությունը պայմանավորված է ոչ միայն գնդեսական, այլև արդարագնդեսական դարբեր գործուներով:

Վյափիսով, գնդեսական քաղաքականության բարդությունը կապված է գերակայությունների ճիշդ որոշման, քաղաքականության դարբեր ուղղությունների համադրման, նպատակների և միջոցների համարժեքության ապահովման դժվարությունների հետ: Դրանց հաղթահարման համար պահանջվող նախադրյաներից են՝ պետական մոդելեցումը, մասնագիտական հմգությունը, պարագանագիտությունը, կազմակերպվածությունը և այլն: Քաղաքականության արդյունավետությունը մեծապես կախված է այն բանից, թե որքանով է դրանց համարել առկայությունը բնորոշ պետության գործառույթներն իրագործող սուբյեկտների, ինսպիրուցիոնալ կառույցների գործունեությանը:

Վունձնացվում է տնտեսական քաղաքականության երկու հիմնական դիպ՝ տնտեսական ռազմավարություն և տնտեսական մարդավարություն: **Տնտեսական ռազմավարությունը** երկարաժամկեպ կրրվածքով երկրի տնտեսական զարգացման ուղղվածության որոշումն է, ընդհանուր հիմնախնդիրների առաջարրումը և դրանց լուծման հիմնական ուղիների ընդունությունը: Դա հնարավորություն է դայիս ունենալու զարգացման հեռանկարի սպույզ կողմնորոշիչ և խուսափելու իրավիճակային քաղաքականությունից՝ իր պասիվ ու վայրիվերունությունով:

Տնտեսական մարդավարությունն ունի կարճաժամկեպ ընդգրկում և վերաբերում է երկրի զարգացման ընթացիկ հիմնահարցերին և քաղաքականությանը: Գլխավոր խնդիրը հիմնավոր տնտեսական ռազմավարության մշակումը և ընդունումն է, այսուհետեւ՝ դրանց տնտեսական մարդավարության բխեցումը, որոշակիացումը և իրականացումը: Տնտեսական մարդավարության պարբերական շեղումները և նահանջները ճիշդ ռազմավարությունից անթույլավրելի են, քանի որ վերջին հաշվով դրանք կարող են աղճապել ու փոխել բուն ռազմավարական կողմնորոշումը:

Տնտեսական քաղաքականության ռազմավարության ու մարդավարության շաղկապման կարևոր միջոց են նպագրակային ծրագրերը: Բովանդակային առումով պետքության տնտեսական ծրագրերը բազմազան են՝ գիտագրեխնիկական ծրագրեր (գիտական հետազոտություններ, նորամուծությունների ներդրում փարբեր բնագավառներում), արդադրագրներական ծրագրեր (բազային ենթակառուցվածքների, նոր ճյուղերի զարգացում), սոցիալ-տնտեսական ծրագրեր (բնակարանային շինարարության ծավալում, գրառվածության ընդլայնում), սոցիալական ծրագրեր (առողջապահություն, կենսաթոշակային ապահովություն), կազմակերպարներական ծրագրեր (տնտեսական վերափոխումներ փարբեր ուղղություններով), փարածաշրջնային ծրագրեր (աղեղի գործություններում) և այլն:

Այս ծրագրերն ունեն համայիր ու նպագրակային բնույթ: Յուրաքանչյուր ծրագիր ուսուլաբաներով ապահովված միջոցառումների ամրողությունն է: Տնտեսության ծրագրավորման արդյունավերությունը կախված է ծրագրերի ընդունության և մշակման հիմնավորվածությունից, հեռանկարային զարգացումների ճիշդ կանխագրանքումից, ծրագրերի փոխհամաձայնեցումից, ռեսուրսային ապահովումից, իրականացման պարշաճ կազմակերպումից և վերահսկողությունից:

գ. Պետքության ձախողումների մասին

Տնտեսության պետքական կարգավորումը անհրաժեշտություն է: Դրանից ելնելով՝ պետքությունը կապարում է որոշակի նպագրակաղրումներ և դրանք իրագործելու հնարավորություններ ունի: Սակայն կարևոր է այն հարցը, թե ինչքանով է դա հաջողվում պետքությանը, և որոնք են հաջողության նախապայմանները: Այս առումով, պետքությունները էապես փարբերվում են. մի շարք երկրներում պետքությունը լրջորեն նպասգրում է տնտեսական զարգացմանը: Զիշ չեն նաև այնպիսի պետքությունները, որոնք իրենց ապաշնորի կառավարմամբ, տնտեսական սխալ քաղաքականությամբ քայլայում են երկրի տնտեսությունը, բարդացում են առկա հիմնախնդիրների լուծումը, խաթարում հասարակու-

թյան վստահությունը պերության նկարմամբ: **Ժամանակակից ընկալմամբ՝** պերության կամ կառավարության ձախողումը սահմանվում է որպես առաջադրված սոցիալ-վնդեսական ցանկալի նպատակների իրականացման անկարողություն, սպանձնած գործառույթների պարշաճ կարգարման փայլում: **Դրա հետևանքով հասարակության ծախսերը գերազանցում են օգուքները՝ առաջացնելով զուր կորուսպներ:** Այս մոդելումը դժվար չէ ինքնուրույն կիրառել նախորդ շարադրանքի դրույթների նկարմամբ, ուստի կարելի է սահմանափակվել մի քանի օրինակով:

Կարևոր նշանակություն ունի, թե պերությունը որքանով է կարողանում կարգարել իր գործառույթները, որքանով է համարժեք ներկայացնում հասարակության կենսական շահերը, ինչպես է կազմակերպում ու համակարգում իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դաստիարակության կազմական մարմինների գործունեությունը, ինչ սկզբունքներով է գործունեությունը, ինչ սկզբունքներով է գործունեությունը և այլն: **Պերական կարգավորման արդյունավետության վրա խիստ բացասաբար են ազդում վարչական ապարագի բյուրոկրատիզմը և կոռուպցիան, նրա սերպանումը սպվերային գործության և կազմակերպված հանցավորության հետ, վերջին հաշվով՝ պերական իշխանության լծակների չարաշահումը:** Նման երևույթներն առավել զանգվածային բնույթ ունեն անցումային շրջան վերապրող երկրներում՝ խորացնելով նրանցում առկա «ծուղակային» գործեր վիճակները: **Ենքնաբար, կարգավորման առաջնային օբյեկտ է պերական շինարարության բնագավառը, իշխանությունների օրինական գործունեության ապահովումը, իրավական պերության ձևավորումը:**

Պերության ձախողման ընդհանրացնող արդահայփություն է երկրում կենսամակարդակի զանգվածային, խորը և գուական անկումը, բնակչության զգալի մասի արդարացնումը և աղքաբացումը: Այդ պարագայում իրավապ են՝ մարդկանց անձնական և գույքային անվտանգությունը, աշխարհանքային և գործարար իրավունքների պաշտպանվածությունը և դրանց իրականացման հնարավորությունները, նվազագույն ապրուստարժեքի պաշտոնական ընդունումը և դրա հիման վրա սոցիալ-վնդեսական քաղաքականության իրականացումը, բարոյահոգեբանական մթնոլորդի առողջացումը, բնական կենսամիջավայրի իրավիճակային բնութագրերի բարելավումը:

ԱՅՆ ԵՎ ՇՈՒՐԱԿԱՆ ՊՐԵՄԻԱՄՆԵՐԸ

1. Որո՞նք են շուրական մեխանիզմի հիմնական թերությունները (ձախողումները):
2. Որո՞նք են գործառույթների շնորհիվ է կապարվում պետական միջամբության հիմնավորումները:
3. Ի՞նչ գործառույթների շնորհիվ է կապարվում պետական գործառույթները:
4. Ի՞նչո՞ւ պետք է պետական սպանման որոշակի գործիքների արդարությունը:
5. Որո՞նք են մասնավոր և սոցիալական ծախսերի ու օգուտների չհամընկնան պարագաները և հետապնդությունները:
6. Ի՞նչ ցուցանիշներով են գնահատվում գործառույթյան պետական հարվածի չափերը:
7. Որո՞նք են պետական սոցիալ-գործառույթյան քաղաքականության դիպային նպարակները և հիմնական ուղղությունները:

ԹՎՅԱՅՑ Ի՞Չ ԵՎ ՏԻՍ ԾԱՌԱՋԱՌԱՅ»՛՛

Տնտեսական քաղաքականություն

Հանրային բարիքներ

Արդարին էֆեկտներ

Տեղեկադրվության անհամաշափություն

Շուրջայի ծախողում (ֆիասկո)

Խառը գործիքի գործառույթյուն

Պետական հարված

Պետական հարված գործառույթյուններ

Պետական հարվածի
գործունեության պահանջարկ

Պետական հարվածի
գործունեության առաջարկ

Ապրանքների և ծառայությունների
պետական գնումներ

Տրանսֆերային վճարներ

Պետական կարգավորման ծախողում

Գ. Լ. ՈՒ Խ 7

ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

7.1. ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Պահանջարկն ու առաջարկը՝ որպես շուկայական գործության կարեզորիա, գների ու մրցակցության հետ միասին և դրանց միջոցով արդահայտում են արդադրության և սպառման փոխարաբերությունը՝ ցույց տալով արդադրության հնարավորություններն ու սպառման սահմանները։ Սակայն, դրսւորվելով իրեն արդադրության ու սպառման շուկայական փոխազդեցության ձևեր, պահանջարկն ու առաջարկը որոշակի ինքնուրույնություն են ձեռք բերում և ակդիվորեն ներգործում արդադրության և սպառման պայմանների վրա։

Պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը ցույց է տալիս, թե ինչ համամասնությամբ է բաշխվել աշխատանքը հասարակական արդադրության գործեր ուղղված ների միջև։ Այդ հարաբերակցության փոփոխությունները մրցակցության և շուկայական գների գործառումների միջոցով կողմնորոշում են արդադրողներին զարգացնելու այն ապրանքների արդադրությունը, որոնց նկարմամբ մեծ է պահանջարկը՝ դրանով իսկ նրանց գործունեությունը ուղղելով հասարակական պահանջմունքների բավարարմանը՝ վերաբաշխելով արդադրության գործուները արդադրության գործեր ճյուղերի միջև՝ ըստ այդ պահանջմունքների կառուցվածքի։

Ապրանքների ու ծառայությունների շուկայական պահանջարկի հիմքում ընկած են հասարակական պահանջմունքները, որոնց ծավալն ու կառուցվածքը որոշվում են արդադրության պայմաններով։ Բայց եթե մի կողմից՝ պահանջարկն արդացողում է գնորդի՝ պարմականորեն ձևավորված պահանջմունքները և շուկայում դրսւորվում որպես այդ պահանջմունքներին համապատասխան որոշակի ապրանքներ ձեռք բերելու ցանկություն, ապա մյուս կողմից՝ պահանջարկի ձևավորման և իրացման մեջ արդահայրվում է շուկայում գործող գների պայմաններում այդ ապրանքների դիմաց վճարելու հնարավորությունը, որը որոշվում է այդ նպարակի համար գնորդի մով առկա փողի քանակությամբ։ Փաստորեն, պահանջարկը գնորդի այն պահանջմունքների շուկայական դրսւորման ձևում է, որոնց բավարարման համար նա կարող է ձեռք բերել որոշակի ապրանքներ և օգնություն տալու համար իր ունեցած դրամագումարով։ Այսպիսով, պահանջարկի մեջ արդացողվում են գնորդի վճարունակ պահանջմունքները, որոնց ծավալն ու կառուցվածքը որոշվում են թե՛ պահանջմունքների զարգացման ասդիմանով և թե՛ նրա եկամուգների մեծությամբ։

Շուկայում ապրանքները գնվում են կամ իրեն արդադրության միջոցներ, կամ կենսամիջոցներ (անձնական սպառման առարկաներ) և օգնագործվում

արդադրողական կամ անձնական սպառման համար: Կարող է թվալ, թե պահանջարկի կողմում կանգնած է հասարակական պահանջմունքների որոշակի հասպարուն մեծություն, որն իր բավարարման համար արդյունքի որոշակի քանակություն է պահանջում: Սակայն պահանջմունքների քանակական որոշվածությունը իրականում առաջարկան է և երերուն նախ՝ այն պարզաբունք, որ արդադրողական սպառումը ընդլայնված վերաբարդության մեջ անխուսափելիութեն աճի միտում ունի, իսկ բնակչությունը, թեկուզ շարունակի սպառել սովորական միջին չափերով, դարձյալ պեսքը է իր բրամբության դրակ ունենա ոչ միայն կենսամիջոցների նույն քանակը, այլև ինչ-որ մի լրացուցիչ քանակ՝ բնակչության թվի գարեւան աճին համապատասխան: Երկրորդ՝ հասարակական պահանջմունքները պեսքը է որոշակիացնել, և շուկայական գնութեսության մեջ կարելի է խոսել միայն այն պահանջմունքների ծավալի ու բավարարման պայմանների մասին, որոնք դրսորվում են իրքն վճարունակ պահանջմունքներ կամ պահանջարկ, որի մեծությունը որոշվում է շուկայի պայմաններով, առաջին հերթին՝ գների մակարդակով: Եթե, օրինակ, կենսամիջոցներն ավելի էժան լինեն, ապա բնակչությունը իր եկամուտներով ավելի շապ ապրանքներ կզնի և ծառայություններից կօգտվի, իսկ արդադրողներն էլ, իրենց հերթին, նույն փողով ավելի շապ արդադրության միջոցներ ձեռք կրերեն և դրանով իսկ հասարակական պահանջմունքների ավելի մեծ քայլինը կբավարարվի: Մյուս կողմից էլ, արդադրողական և անձնական սպառման ընդլայնումը նյութական պայմաններ է սպեհում հասարակական պահանջմունքների հետքագա զարգացման համար: Այսպիսով, պահանջարկը՝ որպես վճարունակ պահանջմունք, ոչ միայն ծագում է հասարակական պահանջմունքների հիմքի վրա, այլև շուկայական մեխանիզմի միջոցով որոշակիորեն ազդում է դրանց ձևավորման ու զարգացման պայմանների վրա:

Եթե պահանջարկն արդացողում է սպառման անհրաժեշտությունն ու կոնկրետ պայմանները, որոնք ձևավորվում են շուկայում գործող գների ազդեցությամբ, ապա առաջարկը ներկայացնում է արդադրությունը, դրսորվում որպես ապրանքների ու ծառայությունների որոշակի ամբողջություն, որը կարող է շուկա դուրս բերվել այդ նույն գների և արդադրության հնարավորությունների սահմաններում: Ամեն մի կոնկրետ դեպքում առաջարկը բնութագրում է փվալ ապրանքն իրացնելու՝ վաճառողի հնարավորությունն ու ցանկությունը՝ շուկայում ձևավորված գնով: Այդպիսով, առաջարկն ու պահանջարկը միմյանց դեմ կանգնում են որպես արդադրության ու սպառման շուկայական փոխարարերության արդահայպություն՝ ցույց դրանք, թե արդադրողները որքան ապրանք կարող են առաջարկել գնորդներին, և վերջինները որքան կարող են ձեռք բերել՝ շուկայի պայմաններին համապատասխան:

Պահանջարկն ու առաջարկը հավասար են կամ միմյանց ծածկում են այն դեպքում, եթե գնորդները հնարավորություն ու ցանկություն ունեն գնելու այնքան ապրանքներ և ծառայություններ, որքան հնարավորություն ունեն և նպաստակարգված արդադրում և շուկա են ներկայացնում վաճառողները: Նման պարագայում ապրանքները շուկայում իրացվում են շուկայական արժեքին համապատասխանող գնով: Որպեսզի իրականություն դառնա գների այդ մոդավոր համապատասխանությունը ապրանքների արժեքին, անհրաժեշտ է ոչ միայն

պահանջարկին համամասնական չափերով արդադրել և շուկա հանել, այլև պետք է պահպանվեն ևս երկու կարևոր պայման՝ նախ, փոխանակությունը չպետք է պարահական բնույթ կրի, այլ պետք է դրսորվի որպես ապրանքների իրացման կայուն և օրինաչափ ձև, և երկրորդ՝ շուկայում պետք է գոյություն չունենա այնպիսի մենաշնորհ, որը կարող է գործարքին մասնակցող կողմերին սրբագր առք ու վաճառքն իրականացնել արժեքից ավելի բարձր կամ ցածր գնով։ Բայց այդպիսի համապարախանություն, վերջին հաշվով, կարող է ձեռք բերվել գարբեր պայմաններում արդադրված միևնույն դեակի ու որակի ապրանքների անհապական արժեքների հավասարեցման և հասարակական արժեքի կամ, որ նույն է, շուկայական արժեքի ծևավորման հիման վրա, որդեռ վճռական նշանակություն ունի այդ նույն ապրանքն արդադրողների միջև մրցակցությունը՝ շուկա հանել ապրանքների մի այնպիսի քանակություն, որի համար հասարակությունը ընդունակ է վճարել շուկայի արժեքով։ Եթե շուկայում ապրանքների զանգվածը գերազանցում է այդ վճարունակ պահանջմունքը, ապա դրանք պետք է վաճառվեն շուկայական արժեքից ցածր գնով, և ընդհակառակը՝ ապրանքները շուկայական արժեքից բարձր գնով կվաճառվեն, եթե դրանց զանգվածը փոքր լինի պահանջարկի ծավալից կամ, որ նույն է, եթե վաճառողների միջև մրցակցային պայքարն ուժեղ չէ, որ սրբագի նրանց՝ ապրանքների այդ պահանջվող քանակը շուկա հանելու։ Եթե փոփոխվեն արդադրության պայմանները, որոնք ապրանքների արդադրության հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատաժամանակի մեծության միջոցով փոխում են նաև դրանց շուկայական արժեքը, ապա այլ կիրառեն նաև ապրանքների ամբողջ զանգվածի իրացման պայմանները։ Եթե ընկնում է շուկայական արժեքը, ապա ընդլայնվում է վճարունակ պահանջմունքը կամ պահանջարկը և որոշակի սահմաններում ավելի շատ ապրանքներ են վաճառվում, աճում է սպառման չափը, իսկ շուկայական արժեքի բարձրացման դեպքում սեղմվում են վճարունակ պահանջմունքները, և ապրանքների ավելի փոքր քանակ է իրացվում։ Նեփեապես, եթե պահանջարկն ու առաջարկը կարգավորում են շուկայական գինը, ավելի ճիշգ՝ գների շեղումները շուկայական արժեքից, ապա, մյուս կողմից, շուկայական արժեքը է՝ որպես գների փարանումների կենդրոն, կարգավորում պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցությունը։

Առաջարկն արդահայրվում է արդյունքի այն քանակության մեջ, որը գրնվում է շուկայում կամ կարող է շուկա բերվել։ Եթե այդ քանակը ավելի մեծ է կամ ավելի փոքր, քան դրա նկարմամբ պահանջարկը, ապա դա հանգեցնում է շուկայական արժեքից ապրանքների գների շեղումների։ Եթե շուկա ներկայացվող ապրանքների քանակի կամ առաջարկի և այդ ապրանքների նկարմամբ եղած պահանջարկի փարբերությունը զգալի է, ապա շուկայական գներն էլ զգալի չափով կշեղվեն արժեքից։ Տարբերությունը, որն առաջ է զայխ արդադրության ապրանքների քանակի և դրանց այն քանակի միջև, որը կարող է իրացվել շուկայական արժեքով, բացադրվում է երկու պարագաներով՝ կամ փոփոխում է այդ քանակը՝ վերաբարդրության մասշտաբների փոփոխության շնորհիվ, որի դեպքում փոփոխում է առաջարկը, իսկ պահանջարկը կարող է անփոփոխ մնալ, որի հեփեանքը գերարդադրությունն է կամ թերարդադրությունը, մյուս դեպքում՝ առաջարկը անփոփոխ է մնում, իսկ պահանջարկը, փարբեր

պարագաներով, մեծանում կամ փոքրանում է հասցնելով նոյն հետևանքին, եթե ապրանքների գները շեղվում են դրանց շուկայական արժեքից: Վյաբեղ ցայդուն դրսուրվում է շուկայական արժեքից ապրանքների գների շեղումների կախվածությունը առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունից:

Պահանջարկի և առաջարկի հավասարության դեպքում, եթե դրանք միմյանց ծածկում են, եթե ապրանքային զանգվածը իրացվում է իր շուկայական արժեքով, դադարում է դրանց ազդեցությունը շուկայի վրա, և շուկայական իրադրության փոփոխությունները պետք է բացարձել այլ գործոնների առկայությամբ։ Սակայն իրականում առաջարկն ու պահանջարկը երբեք չեն հավասարվում, միմյանց չեն ծածկում կամ եթե ծածկում են, ապա սույն պարահարար՝ որպես միմյանց նկատմամբ հակադիր շարժման անցողիկ վիճակ, իսկ դրանց փարբերությունը մշտական, կայուն բնույթ է կրում, որն արդահայփում է շուկայական արժեքից գների շեղումների մեջ։ Սակայն, դրա հետո միասին, պահանջարկի և առաջարկի մեծությունները իրենց անհավասարության մեջ, շնորհիվ շարժման հակադիր բնույթի, ձգվում են ծածկել միմյանց, և եթե շարժման հանրագումարը քննարկենք որոշակի ժամանակաշրջանի համար, ապա կնկատենք, որ դրանք միմյանց ծածկում են որպես իրենց մշտական շարժման փրամարանական հերթևանք՝ արդահայփերով պահանջարկի և առաջարկի միջին մեծությունները, իսկ շուկայական արժեքից շեղվող գները նույնպես ձգվում են միջին գների, որոնց ծևավորմանը՝ գները վերցին հաշվով հավասարվում են ապրանքների շուկայական արժեքներին։

Այսպիսով, պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցության վերլուծությունը մի կողմից կարող է բացահայտել ապրանքների գների՝ շուկայական արժեքներից շեղվելու պայմանները և, մյուս կողմից էլ, այն միկրոմը, որն ուղղված է այդ շեղումների վերացմանը կամ պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության ազդեցության վերացմանը։ Այդ միկրոմը արդացուում է պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցության բնույթը։ Եթե, օրինակ, պահանջարկը նվազում է, գինը՝ նույնական, ապա դա կարող է հասցնել վվյալ ճյուղից կապիտալի արվահոսքի, որը փոքրացնում է առաջարկը։ Այդպիսի իրադրության մեջ հնարավոր է շուկայական արժեքի նվազում՝ շնորհիվ արդարության գործընթացում կապարկած նորամուծությունների, և այդ արժեքի հավասարեցում շուկայական գնին։ Իսկ եթե աճում է պահանջարկը, և դրա հետ միասին գինը բարձրանում է շուկայական արժեքից, վվյալ ճյուղում ավելի շատ կապիտալ կներդրվի, ավելի շատ ապրանքներ կարպարվեն և կգերազանցեն գոյություն ունեցող պահանջարկը, ապրանքների գները կշեղվեն արժեքից ցած, կամ կարող է նաև, արդարության պայմանների վարդարացման պարճառով, ապրանքների շուկայական արժեքը, հեկուապես և գները այնպիսի չափով բարձրանան, որ պահանջարկը սահմանափակվի։

Ինչպես դեսնում ենք, եթե պահանջարկն ու առաջարկը որոշում են ապրանքի շուկայական գինը, ապա մյուս կողմից է շուկայական գինն է որոշում առաջարկի և պահանջարկի մեծությունը: Պահանջարկի մեծության վրա շուկայական գնի ազդեցությունը ուղղակի է և ակներև՝ պահանջարկը մեծանում է, եթե գինը նվազում է, և ընդհակառակը: Բայց առաջարկի մեծությունը նույնպես կախված է ապրանքների գնից, որովհետև առաջարկվող ապրանքների գների մեծության մեջ զգալի բաժին են կազմում այն արդարամիջոցների զներ,

որոնք սպառվել են արդադրության գործընթացում: Բայց դրանից, առաջարկվող ապրանքների գները ընկած են արդադրողների եկամուտների ձևավորման հիմքում:

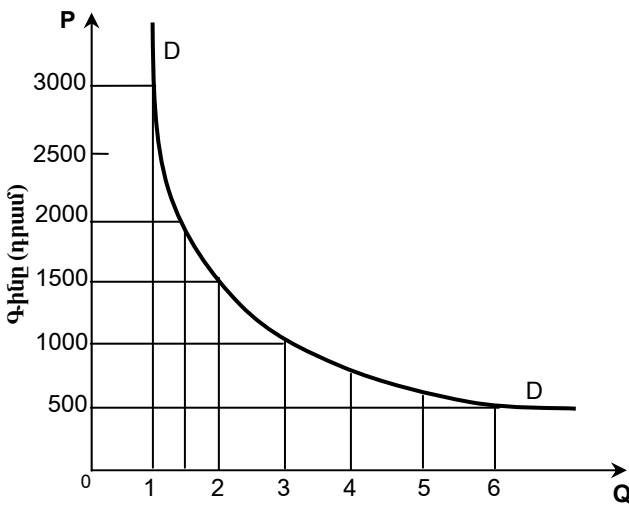
Պահանջարկի, առաջարկի և գների այդ բարդ փոխկապվածությունը, եթե նկատի ունենանք նաև, որ պահանջարկը որոշում է առաջարկը և, ընդհակառակը, առաջարկը որոշում է պահանջարկը, կարող է լուրջ խառնաշփոթ առաջ բերել, եթե նշված կափեզորիաների շարքում չառանձնացվի առաջարար օդակը, այն հարաբերությունը, որը շուկայական մեխանիզմի շարժիչ ուժն է: Դժվար չէ ըմբռնել, որ պահանջարկի ու առաջարկի ենթադրյալ հավասարությունը ընկած է ապրանքների շուկայական արժեքի ձևավորման հիմքում և գյուղայուն ունի իրեն «քնական գին», որը որոշվում է արդադրության ծախսերով, այսինքն՝ պահանջարկից ու առաջարկից անկախ, հետևապես, ամենից քիչ կարող է դրանցով որոշվել: Ինչ վերաբերում է մրցակցությանն ու շուկայական գների գաղանումներին, դրանք համապատասխանում են պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության փոփոխություններին: Շուկայի սուբյեկտները ևս իրենց պրակտիկ գործունեության ընթացքում որոշակի գործառնություններ են կապարում՝ ելնելով գործող գների մակարդակից կամ, լավագույն դեպքում, դրանց փոփոխությունների առաջիկա որոշ միտումներից: Ուստի շուկայական մեխանիզմի գործողության բնույթը բացահայտելու համար ամենից առաջ պետք է վերլուծել պահանջարկի և առաջարկի կախվածության բնույթը շուկայական գներից:

7.2. ՊԱՐԱՆՁԱՐԿԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԸ: ԱՆՁԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՊԱՐԱՆՁԱՐԿ

Շուկայական գործեսության մեջ համընդիմանուր գնդեսական գործունեության որոշիչներից մեկը պահանջարկի մեծությունն է, որի միջոցով շուկան իր պահանջն է ներկայացնում արդադրությանը՝ այս կամ այն ապրանքի արդադրությունն ավելացնելու կամ կրճարելու վերաբերյալ: Պահանջարկի մեծությունը կամ ծավալը որոշվում է ապրանքների և ծառայությունների այն քանակով, որ գնորդները ցանկանում են և կարող են ձեռք բերել շուկայում ձևավորված գներով՝ դժվար ժամանակահավածում: Ներկայական պահանջարկի մեծությունը ամենից առաջ կախված է իրացվող ապրանքների և ծառայությունների գներից: Դրա հետ միասին, պահանջարկի մեծության կամ ծավալի վրա ազդում են նաև այլ գործուներ՝ գնորդների եկամուտների մեծությունը, փոխարինող ապրանքների առկայությունը, սպառողական ճաշակը, սովորությունները և այլն, որոնք ոչ գնային գործուներ են: Բայց քանի որ գների ազդեցությունը պահանջարկի մեծության վրա էական է, ուստի նախ քննարկենք պահանջարկի այդ միազդունային կախվածությունը գնից՝ ընդունելով, որ մյուս գործուները անփոփոխ են: Վերացարկում կապարելով՝ պարզաբանենք, թե այս կամ այն ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը ինչպես է փոփոխվում կախված այդ ապրանքի գնից, չնայած իրականում թվարկած մյուս գործուները ազդում են ոչ միայն պահանջարկի մեծության, այլև հենց գների վրա:

Պահանջարկի մեծության կամ ծավալի՝ միայն ապրանքների ու ծառայությունների գնից ունեցած կախվածության վերլուծությունը անհրաժեշտ է այնքանով, որքանով որ այն հնարավորություն է սփեղծում բացահայտելու պահանջարկի փոփոխության առավել ընդհանուր և որոշիչ օրինաչափությունը, որը դրսորվում է իբրև պահանջարկի օրենք: Այդ օրենքն արգահայտում է այն եական, կայուն, պարզաբանված կապերը, որ գոյություն ունեն պահանջարկի և գնի միջև. և ցույց է տալիս, որ պահանջարկի մեծության կախումը ապրանքի գնից հակադարձ համեմատական բնույթ ունի, այսինքն՝ եթե ապրանքների կամ ծառայությունների գներն աճում են, պահանջարկը փոքրանում է, և ընդհակառակը: Այդպիսի կախվածության առկայությունը դժվար չէ ընկալել, քանի որ գնորդը ապրանքներ ձեռք բերելու և ծառայություններից օգրվելու համար որոշակի դրամագումար կարող է դրամադրել, ուստի նա այնքան ավելի քիչ ապրանքներ կարող է գնել, որքան ավելի բարձր են դրանց գները, և ընդհակառակը՝ ցածր գների դեպքում նա նույն գումարով ավելի շատ ապրանքներ ձեռք կրերի: Պահանջարկի օրենքը գրաֆիկորեն կարելի է պարկերել պահանջարկի կորի փեսքով, որն արգացոլում է պահանջարկի մեծության կամ ծավալի և գնի միջև գոյություն ունեցող կապն ու կախվածությունը: Այդ կորի փեսքը ցույց է դրված գծապակեր 7.1-ում, ընդ որում՝ այն չի փոխվում՝ կախված այն բանից, թե դա վերաբերում է առանձին անհապի, մարդկանց խմբերի կամ շուկայական անբողջական պահանջարկին: Եթե գները գրեթե գները կամ շուկայական անբողջական պահանջարկին:

Այսպիսով, գնաճը կրճատում, իսկ օրինակ, ընդհանիքը տապահի մսի համար շաբաթվա ընթացքում կարող է ծախսել 3000 դրամ, ապա կարող է ձեռք բերել 2 կգ միս, եթե մսի գինը 1500 դրամ է, կամ 3 կգ, եթե գինը 1000 դրամ է, իսկ եթե գինը բարձրանա մինչև 2000 դրամ, ապա ընդհանումը 1,5 կգ և այլն: Այսպիսով, գնաճը կրճատում, իսկ գների իշեցումը, ընդհակառակը, մեծացնում է պահանջարկը: Ապրանքների ավելի ցածր գները ոչ միայն մեծացնում են նույն սպառողի կողմից այդ ապրանքի նկարմամբ ունեցած պահանջարկը, այլև հաճախ նոր գնորդներ են ներգրավում շուկա: Օրինակ, ընդհամենը մի քանի տասնամյակ առաջ շաբաթ քչերը կարող էին ձեռք բերել անհապական համակարգիչներ՝ դրանց խիստ բարձր գների պարզապու, իսկ եթե այդ գները կրրուկ ընկան, համակարգիչների նկարմամբ պահանջարկը մեծացավ, և այժմ դրանք լայնորեն օգրագործվում են թե՛ հիմնարկ-ձեռնարկություններում և թե՛ կենցաղում: Ապրանքի գնի իշեցումը հաճախ խթանում է սպառման չափը նաև նույն գնորդի կողմից: Եթե կենցրակներգիսի գները շաբաթ բարձր են, մարդիկ հակված են այն օգրագործել միայն լուսավորության համար, իսկ եթե ցածր են, ապա նաև՝ սառնարանների, հեռուստացույցների, կենցաղային այլ սարքեր գործարկելու, հաճախ նաև ջեռուցման համար:

ՄԻ Ձ Ի Շ» 7.1. Տավարի մսի պահանջարկը

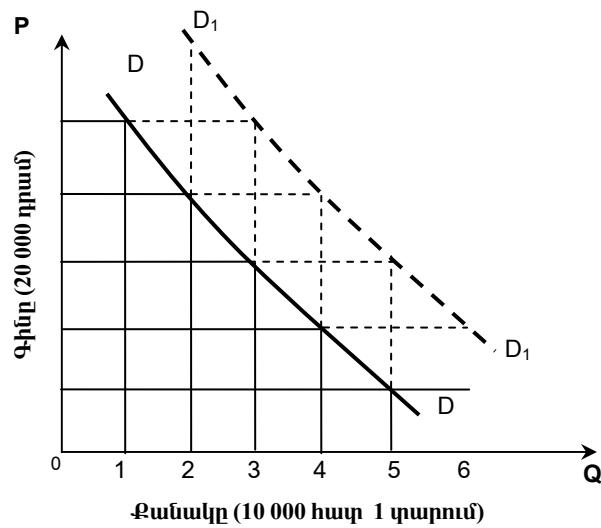
Ապրանքների գների բարձրացման համեմատ դրանց նկատմամբ պահանջարկի նվազումը բացապրում է երկու հիմնական պարբռառներով: Առաջինը եկամուտների ազդեցությունն է, որն անմիջապես զգացնել է դաշտի: Եթե գինը բարձրանում է, գնորդը իր ունեցած փողով դրվագ ապրանքի ավելի քիչ քանակություն կարող է ձեռք բերել: Այս դեպքում փաստորեն սրացվում է, որ նրա իրական եկամուտն է փոքրանում, որովհետև ունեցած փողը կարող է արդահայրվել ավելի քիչ քանակությամբ ապրանքների մեջ, նշանակում է նաև, որ իջնում է գնորդի կենսամակարդարկը: Երկրորդ, այս կամ այն ապրանքի նկատմամբ պահանջարկի նվազումը, գների բարձրացման պայմաններում, դեղի է ունենում շնորհիվ փոխարինող ապրանքների առկայության: Օրինակ, եթե դրավարի մսի գինը բարձրանում է որոշ սահմաններից ավելի, գնորդը գերադասում է իր ունեցած դրամագիխով ձեռք բերել ոչխարի կամ թռչնի միս (իհարկե, եթե վերջինների գները ավելի ցածր են): Իսկ եթե դրվագ ապրանքը գործնականում անփոխարինելի է՝ յուրահապուկ սպառարժեք ունենալու պարբռառով, ապա գնի բարձրացման դեպքում գնորդը սրիպված է ավելի քիչ քանակություն ձեռք բերել, եթե նրա եկամուտները չեն աճել: Եկամբի ազդեցությունն ու փոխարինման ազդեցությունը գործում են միաժամանակ և նույն ուղղությամբ՝ գների իջնելու դեպքում նպաստելով պահանջարկի մեծացմանը: Բացառություն են կազմում ցածրորակ ապրանքները, որոնց գների փոփոխության դեպքում եկամբի ազդեցությունն ու փոխարինման ազդեցությունը գործում են հակառակ ուղղություններով: Եթե նման ցածր սպառողական հագեցանիշներ ունեցող ապրանքները աննշան բաժին ունեն սպառողական ընդհանուր ծախտերի մեջ, ապա փոխարինման ազդեցությունն է գերակշռում, և գնորդն ավելի շատ է գնում այդ ապրանքներից: Սակայն երբեմն, կախված գնորդի պահանջարկի կառուցվածքից, որոշ ապրանքների գների իջնեցումը փոքրացնում է պահանջարկը, իսկ բարձրա-

ցումը՝ մեծացնում: Այդպիսի ցածրակարգ սպառողական հավկանիշներով օժդիքած ապրանքը ընդունված է անվանել Գիֆֆենի ապրանք, իսկ եկամփի և փոխարինման ազդեցությունների այդ յուրահապուկ դրսնորումը՝ Գիֆֆենի ազդեցություն: Անզիացի տնտեսագենք Ո. Գիֆֆենը նկարագրել է ննան իրադրություն, երբ աղքադ բանվորական ընդունիքները ավելի մեծ պահանջարկ էին ներկայացնում և ավելացնում կարդոֆիլի սպառումը, չնայած գները բարձրանում էին, քանի որ կարդոֆիլը նրանց սննդաբաժնի հիմնական մասն էր կազմում, իսկ ավելի արժեքավոր սննդամեթերները նրանց համար մարդէկի չէին: Պահանջարկի օրենքից շեղումներից մեկն էլ որոշ սպառողների կողմից պահանջարկի կրծագումն է որդշակի ապրանքների նկարմամբ, որոնց գները ոչ թե աճել, այլ նվազել են, և դրանք հասանելի են դարձել շաբերի համար, իսկ իրենք չեն ուզում լինել «ինչպես բոլորը»: Տաճախ էլ թանկարժեք և հազվագյուղ ապրանքների գների աճը ուղեկցվում է դրանց նկարմամբ հարուստ գնորդների կողմից պահանջարկի մեծացնամբ, որն ընդունված է անվանել Վեբլենի էֆեկտ: Պեպք է նշել, որ վերը նկարագրվածները սույն մասնակի դեպքեր են՝ բացառություններ պահանջարկի գնային փոփոխության կանոններից:

Երբ քննարկվում է շուկայական ամբողջական պահանջարկը, ապա պեսքը է նկափի ունենալ, որ, որպես անհապական պահանջմունքների գումար, այն դրսնորվում է բոլոր անհապների կողմից պահանջվող ապրանքների քանակության մեջ՝ այդ ապրանքներից յուրաքանչյուրի շուկայական գնի պայմաններում: Իսկ շուկայական պահանջարկի ձևավորման մեջ արդարին գործոնները, ինչպիսիք են՝ եկամփի միջին մակարդակը, քնակչության թիվը, փոխարինող ապրանքների առկայությունը, սովորություններն ու անհապական ճաշակը, որոնցից մենք վերացարկվել էինք անհապական պահանջարկը վերլուծելիս, կարևոր նշանակություն ունեն: Շուկայական ամբողջական պահանջարկի մեծությունը անմիջականորեն արդացում է սպառողների միջին եկամուգների մակարդակը, քանի որ որքան աճում են այդ եկամուգները, մարդիկ ավելի շաբ փարբեր սպառարժեքներ գնելու հակում են դրսնորում: Շուկայի ծավալը, որը կարելի է որոշել շուկայի հետք առնչվող քնակչության թվով, նույնպես անմիջականորեն ազդում է պահանջարկի մեծության վրա: Երևան քաղաքի շուկայական ամբողջական պահանջարկն, օրինակ, այնքան անգամ ավելի մեծ է Էջմիածին քաղաքի շուկայական պահանջարկից, որքան անգամ Երևանի քնակչությունը ավելի է Էջմիածնի քնակչությունից, եթե ապրանքների գները, եկամուգները և անհապական սպառման չափերը նույնն են: Միմյանց փոխարինող ապրանքների առկայությունը և դրանց գների փարբերությունները որոշակի դեր են խաղում շուկայական պահանջարկի կառուցվածքի մեջ: Տվյալ ապրանքի պահանջարկը փոքրանում է, եթե փոխարինող ապրանքի գնը դպիալ իրավիճակում ավելի փոքր է: Օրինակ, եթե քենզինի գինը բարձր է, ավտոմեքենաների համար որպես վառելիք օգտագործվում է զագը, և ընդհակառակը: Մարդկանց սովորությունները, ճաշակն ու նախասիրությունները նույնպես շուկայական ամբողջական պահանջարկի մեծության և կառուցվածքի նկարմամբ հանդես են գալիս իբրև որոշիչ գործոններ:

Թվարկված արդարին գործոնները, վերջին հաշվով, որոշում են շուկայական պահանջարկի ուժը և գործարքում պահանջարկի կորը, որն արդացում

է այդ գործոնների փոփոխությունը: Օրինակ, վերջին տասնամյակներում գունավոր հեռուստացույցների նկարմամբ պահանջարկի մեծացումը կապված է բնակչության աճի, մարդկանց նախապահության փոփոխության հետ, շնորհիվ որոնց ձևավորվեց պահանջարկի այլ մակարդակ, որը գրաֆիկորեն դրսևորվում է պահանջարկի կորի փեղաշարժով: Գծապակեր 7.2-ը ցույց է տալիս գունավոր հեռուստացույցների պահանջարկի կորի փեղաշարժը դեպի աջ, որը հետևանք է պահանջարկի ձևավորման հիմքում ընկած ոչ գնային գործոնների, և որից երևում է պահանջարկի ընդհանուր աճը, քանի որ բոլոր գների դեպքում ավելի շատ հեռուստացույց կվաճառվի:

¶Í³ à³ i Í»ñ 7.2. នៅពីរាជរដ្ឋប្រជាធិបតេយ្យនៃរដ្ឋបាល ពាណិជ្ជកម្មរបស់រដ្ឋបាល

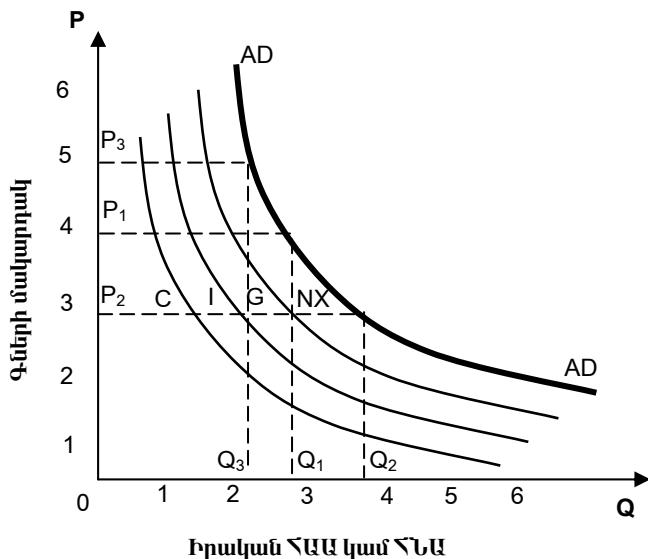
Պահանջարկի վրա ազդող ոչ գնային գործոնները որոշակի պայմաններ են սպեղծում, շնորհիվ որոնց պահանջարկի կորը բեղաշարժվում է աջ կամ ձախ: Օրինակ, եթե փորձենք տարեկան կրթվածքով գրաֆիկորեն պարկերել վառալիքի պահանջարկը Հայաստանի Հանրապետությունում, ապա 1998-99թթ., դաք ձմեռվա հետևանքով, վառելիքի պահանջարկի կորը բեղաշարժվել է դեպի ձախ՝ ցույց տալով պահանջարկի նվազում, իսկ եթե ուսումնասիրենք զովացուցիչ ջրերի պահանջարկի փոփոխությունները, կնկագինք, որ առանձին անհայտների նախասիրությունների ազդեցության դրական անընդհակար փոխվում է նաև դրանց առանձին բեսակների շուկայական պահանջարկը, հետևապես դրանցից յուրաքանչյուրի պահանջարկի կորը կարող է բեղաշարժվել դեպի աջ կամ դեպի ձախ:

Ամբողջական պահանջարկը ոչ միայն սպառման առարկաների, այլև արդարության միջոցների նկազմամբ բոլոր գնդեսավարող սուրյեկտների պահանջարկի հանրագումարն է: Ուստի երկրի մասշբարով այդ ամբողջական պահանջարկը վերաբերում է արդարության միջոցների, սպառման առարկաների ու ծառայությունների զծով ծախսերի այն ամբողջ քանակությանը, որ կապա-

բում են սպառողներն ու գործարար մարդիկ, այսինքն՝ այդ ամբողջական պահանջարկն արտահայքում է գնում սուբյեկտների լրիվ ծախսերը և կախված է թե՛ սպառողների գնած անձնական սպառման առարկաների, թե՛ գործարանների գնած արտադրության միջոցների քանակությունից և թե՛ պերական գնումներից ու զուտ արտահանումից: Այդ ծախսերի մակարդակը կամ ամբողջական պահանջարկի մեծությունը կախված է ինչպես գների մակարդակից, այնպես էլ գնումների քանակությունից և այլ արտաքին գործոններից:

Ամբողջական պահանջարկի չորս գիսավոր բաղադրիչները՝ սպառումը, ներքին մասնավոր ներդրումը, պերական գնումները և զուտ արտահանումը կարելի է պարկերել գրաֆիկորեն (գծապարկեր 7.3), որն արտացոլում է համախառն ազգային արդյունքի իրական մեծության և գների ընդհանուր մակարդակի առնչությունը՝ ըստ պահանջարկի բաղադրիչ մասերի:

Ինչպես գետնում ենք, գների երեք փարբեր մակարդակների դեպքում ամբողջական պահանջարկը պայմանավորում է համախառն ազգային արդյունքի երեք փարբեր քանակություն: Դրա հետ միասին, ամբողջական պահանջարկի կորը իր բաղադրիչների հետ միասին փեղաշարժվում է, եթե գնումների քանականության մեջ փեղի են ունենում փոփոխություններ, ինչպիսիք են՝ գործարարության պայմանների, պերական գնումների մեծության, հարկերի չափի, ինչպես նաև արտաքին քաղաքականության փոփոխությունները:

Պահանջարկի բաղադրիչները

Ամբողջական պահանջարկի կորի վարընթաց շարժումը հիմնված է միայն գների փոփոխության վրա, իսկ մյուս բոլոր գործոնները ենթադրվում են հաստատուն: Բայց ապրանքների ու ծառայությունների գների մակարդակը անմի-

ջականորեն կախված է շրջանառության մեջ եղած փողի քանակությունից, որը նույնպես ենթադրվել է իբրև հասպարուն մեծություն: Եթե փողի այդ քանակությունը, որը բաց է թողնվում շրջանառության մեջ, չի փոխվում, ապա զների բարձրացման հետ փոխանակության դորպում փողի պակաս կզգացվի, առաջ կազ փողի սղություն, կփոքրանա փողի իրական առաջարկը, որը իրենից ներկայացնում է փողի անվանական առաջարկի (երկրի կենտրոնական դրամագրան կողմից բաց թողնվող փողի) և ապրանքների զների հարաբերության փոքրացում: Փողի սղությունը լուրջ հետևանքների կարող է հասցնել, քանի որ երբ այն ավելի սակավ է, աճում են գուկոսադրույքները, ավելի ու ավելի է դժվարանում վարկ սպանալը, իշնում է արժեթողթերի գինը: Այդ բոլորը հանգեցնում են ինչպես ներդրման, այնպես էլ սպառման ու զուր արդարական անկման, այսինքն՝ փողի սղությունը առաջ է բերում ամբողջ իրական սպառման նվազում, որն արդարականում է ամբողջական պահանջարկի կողի վարընթաց շարժման երկայնքով: Բայց իրականում փողի առաջարկը, ինչպես ամբողջական պահանջարկի վրա ազդող մյուս ոչ զնային գործոնները, ոչ թե հասպարուն են, այլ փոփոխություն են, և դրանք արդարականությունը են ամբողջական պահանջարկի մեծության մեջ: Փողի առաջարկի մեծացումը նպաստում է ներդրման ընդլայնմանը, քանի որ իշնում են գուկոսադրույքները, և բարեկավում են վարկ սպանալու պայմանները: Փողի այդպիսի քաղաքականությունը զուգակցվում է ֆինանսական քաղաքականության հետ, ինչպես, օրինակ, հարկադրույքների իշնությունը կամ դրանսֆերպային վճարումների (թոշակներ, նպաստներ և այլն) մեծացումը ավելացնում են բնակչության եկամուտները և նպաստում սպառման աճին: Սպառման ծավալի կամ ամբողջական պահանջարկի մեծության վրա ազդում են նաև արդարին փոփոխականներ՝ արդարին գործունեությունը, որն ուղղված է արդարական ընդլայնմանը, արդարին քաղաքական իրադրությունը: Արդարին գործեսական ու քաղաքական գործոնները հաճախ ազդեցնություն են ունենում գլուխ երկրի գործեսական զարգացման վրա՝ փոփոխություններ առաջ բերելով նաև այդ երկրի գործեսական կյանքի ընդհանուր պայմաններում:

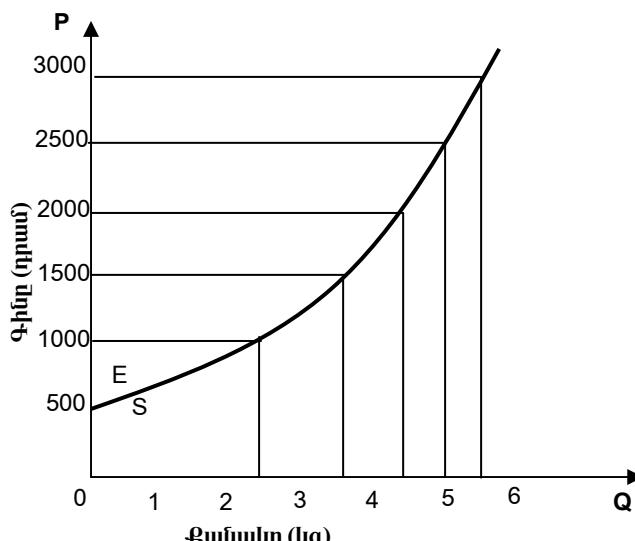
7.3. ԱՌԱՋԱՐԿԸ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱՎԱԼԸ: ԱՆԴԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿ

Առաջարկը պահանջարկի ապահովման անհրաժեշտ պայմանն է, որը գոյություն ունի նյութական բարիքների ու ծառայությունների որոշակի քանակության ծնունդ: Այն շուկայում դրսանորվում է իբրև վաճառողի (արդարադրողի) կողմից իր ապրանքները շուկայական զներով իրացնելու հնարավորություն և ցանկություն: Քանակապես առաջարկը կարող է բնութագրվել ապրանքների ու ծառայությունների այն ծավալով, որը վաճառողն ընդունակ է և կարող է ներկայացնել շուկա՝ իր արդարական կարողություններին համապատասխան և իրացնել դրանք որոշակի զներով:

Առաջարկի ծավալը ևս, բացի զներից, կախված է մի շարք ոչ զնային գործոններից, ինչպիսիք են՝ արդարական հնարավորությունները, արդարու-

թյան ծախսերը, փոխարինող ապրանքների գները, շուկայական իրադրության առաջիկա փոփոխությունների սպասումները: Նշված գործոնները ընդունելով իբրև հասպագուն մեծություն՝ նախ քննարկենք առաջարկի և գնի կապը, այսինքն՝ ցույց տանք, թե շուկայական գնի փոփոխությունը ինչպես է արդահայդում այն ապրանքների քանակության մեջ, որ արդադրողները, մյուս գործոնների հավասարության դեպքում, կարող են և շահագրգուված են արդադրել և իրացնել: Առաջարկի մեծության կամ ծավալի կախվածությունը ապրանքների շուկայական գներից արդահայդում է առաջարկի մեծության ու կառուցվածքի փոփոխությունների առավել եական պայմանը, որն ընկած է արդադրողների գնովեսական գործունեության հիմքում և, որպես նյութական խթան, նրանց մղում է ընդլայնելու կամ կրճատելու դվյալ ապրանքների արդադրությունը, իսկ դա շուկայում դրսնորվում է առաջարկի մեծացման կամ փոքրացման ձևով:

Առաջարկի և շուկայական գնի առնչությունը գրաֆիկորեն արդահայդում է առաջարկի կորի միջոցով, որը ցույց է տալիս, թե ամեն մի գնի դեպքում որքան է արդադրողների կողմից առաջարկվող ապրանքների քանակը: Դարձյալ դիմումը մեծության վավարի մասի գների փոփոխությունը, բայց այս անգամ արդեն առաջարկի մեծության վրա դրա ունեցած ազդեցության գենանկունից:

Շաբաթ 7.4. Տավարի մասի առաջարկը

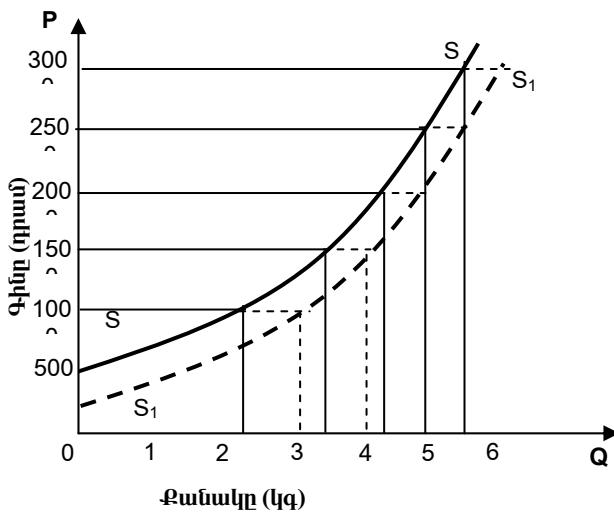
Առաջարկի կորը ցույց է տալիս, որ, նախ, միա արդադրողները կարող են և շուկայի համար կարպադրեն միայն որոշակի գներից սկսած, օրինակ, եթե մասի գինը 500 դրամ է, առաջարկը (Ե կետում) հավասար է 0-ի: Դա նշանակում է, որ այդ գնի դեպքում արդադրողի համար մասի արդադրությունը անհմասք է, շահութաբեր չէ, իսկ 500-ից ավելի բարձր գների դեպքում կորը շարժվում է դեպի վեր և աջ՝ ցույց տալով, որ գնի բարձրացումն ուղեկցվում է առաջարկվող քանակի ավելացմամբ: Ապրանքների շուկայական գնի և առաջարկի ծավալի միջև այդ ուղիղ համեմապական կախվածությունը, որպես առաջարկի ձևավորման ու

շարժման առավել էական ու կայուն հարկանիշ, դրսեորվում է իբրև առաջարկի օրենք, ըստ որի, մյուս հավասար պայմանների դեպքում, առաջարկի մեծությունը կամ ծավալը մեծանում է ապրանքի գնի բարձրացմանը զուգընթաց: Առաջարկի օրենքն իր օրյեկտիվ գործողությամբ խթանում է արփադրողներին՝ ավելացնելու ապրանքների արփադրությունն ու վաճառքը, քանի որ, եթե արփադրության ծախսերը չեն փոխվում, գների բարձրացման հետ միասին մեծանում է շահույթը: Շուկայական վճարեսության մեջ այդ միտումը կայուն բնույթ ունի, չնայած այն իրականանում է արփադրողների միջև մրցակցության պայմաններում: Պեսքը է նկատել նաև, որ չնայած գնի բարձրացմանը զուգընթաց առաջարկը համապարապիանարար մեծանում է, բայց, որոշակի բարձր գնից սկսած, առաջարկի աճը նվազում է և, ի վերջո, դադարում է, որն արփահայքում է փլյալ ապրանքի արփադրությունն ավելացնելու միջոցների սահմանափակությունը: Դա նշանակում է, որ առաջարկի ծավալը, անկախ գնից, սահմանափակված է ապրանքի այն քանակով, որն իր հնարավորությունների սահմաններում արփադրողը կարող է արփադրել և շուկա հանել:

Առաջարկը որոշող կարևոր գործոններից են նաև արփադրության ծախքերը: Որքան ապրանքի արփադրության ծախքերը դրա շուկայական գնից ցածր են, այնքան ավելի մեծ շահագրգուվածություն ունեն արփադրողները՝ ավելացնելու այդ ապրանքների արփադրությունը և իրացնելու դրանք, հետևապես՝ մեծացնելու առաջարկը, և ընդհակառակը, եթե այդ ծախքերը բարձր են, ձեռնարկագրերը կրճագում է արփադրությունը, իսկ եթե արփադրության ծախքերի մեծությունը հասնում է ապրանքի շուկայական գնին կամ անցնում է դրանից, նա սրիական է դադարեցնել արփադրությունը և փոխել իր գործունեության բնույթը: Արփադրության ծախքերի մակարդակը ձևավորվում է փեխնողոգիայի և ներդրումային ծախքերի հիման վրա: Տավարի մասի արփադրության ծախքերը կախված են, մի կողմից, առավել մսավոր անասունների առկայությունից և, մյուս կողմից էլ, դրանք պահելու և բրելու ներդրումային ծախքերի մակարդակից: Առաջարկի մեծության վրա ազդող հաջորդ կարևոր գործոնը փոխարինող ապրանքների գներն են: Դրանցից մեկի գնի աճելու դեպքում մյուսի առաջարկի նվազման միտում է նկարվում: Օրինակ, եթե բարձրանում է բավարի մասի շուկայական գինը, ապա փոքրանում է ոչխարի մասի առաջարկը, և ընդհակառակը: Եթե ձեռնարկագրերը թե՛ բավարի և թե՛ ոչխարի միևնույն կարող է արփադրել, ապա նա կլրճափի բավարի մասի արփադրությունը և համապարապիանորեն կավելացնի ոչխարի մասնը, եթե վերջինի շուկայական գները բարձրանում են: Առաջարկի վրա որոշակի ազդեցություն են թողնում նաև շուկայական իրադրությունը, շուկայի կազմակերպական բնույթը, գների փոփոխության առաջիկա ակնկալումները: Օրինակ, եթե շուկան մենաշնորհային բնույթ ունի, առաջարկի ցանկացած մակարդակի դեպքում գինը բարձր է, իսկ եթե մրցակցային է և բաց նաև օպարերելոյա արփադրողների համար, առաջարկը կարող է մեծանալ թե՛ գների բարձրացման ազդեցությամբ և թե՛ անկախ դրանից, այսինքն՝ գրեղաշարժվել:

Առաջարկը, ապրանքի գնից բացի, գրեղաշարժվում է այլ գործոնների փոփոխության հետևանքով ևս: Առաջարկի մեծացումը այդ դեպքում արփահայքում է առաջարկի կորի դեպի աջ գրեղաշարժումով, եթե շուկայական ցանկա-

ցած գնի դեպքում ավելանում է առաջարկվող քանակությունը (սեռ՝ գծապատկեր 7.5): Քանի դեռ առաջարկը մեծանում կամ փոքրանում է ապրանքի գնի փոփոխության ազդեցությամբ, առաջարկն ու առաջարկի կորը չեն փեղաշարժվում: Բայց եթե փոփոխվում են առաջարկը որոշող մյուս գործուները, որոնք ընկած են ապրանքների արգադրության ու վաճառքի ընդհանուր պայմանների հիմքում, ինչպիսիք են դեխտողիական և արգադրության ծախքերի փոփոխությունները, արգասահմանյան ապրանքների հոսքը, հաճախ նաև բնակիմայական փոփոխությունները, առաջարկը դեղաշարժվում է, այսինքն՝ գներից անկախ, ծևակորպում է առաջարկի նոր մակարդակ: Օրինակ, եթե գվայլ բարին բարենպաստ է եղել գյուղագննդեսական արգադրության համար, աճել է բերքագրվությունը, փաստորեն, գյուղագննդեսական մթերքների գների համեմատ կրճագիտել են արգադրության ծախքերը, ապա առաջարկվող քանակությունը կմեծանա: Եթեև նոր նույնը կլինի արգասահմանից գվայլ երկրի շուկա գյուղագննդեսական մթերքների ազատ հոսքի դեպքում:

Պ Ի ՞ Ճ ՞ Շ ՞ Ռ 7.5. Տավարի մասի առաջարկի փեղաշարժը

Առաջարկի փեղաշարժի կորը ցույց է տալիս, որ եթե ապրանքի արգադրության ծախքերը նվազում են, կամ աճում է այդ նույն ապրանքի ներմուծումը արգասահմանից, յուրաքանչյուր գնի դեպքում վաճառողներն ավելի շատ ապրանք կառաջարկեն, որի հետևանքն է առաջարկի կորի դեպի աջ փեղաշարժն է:

Ապրանքների ու ծառայությունների անհապական առաջարկների հանրագումարը ամբողջական առաջարկն է, որն իրենից ներկայացնում է ապրանքների ու ծառայությունների այն ամբողջությունը, որ գվայլ երկրի ձեռնարկությունները կարող են և արգադրում ու վաճառում են գվայլ ժամանակահապածում: Ընդհանուր առաջարկի մեծությունը որոշվում է գվայլ երկրի արգադրական կարողությամբ և գների ու ծախսերի մակարդակով: Որպես կանոն, ձեռնարկությունները շահագրգության մակարդակում են արգադրել լրիվ կարողությամբ և իրացնել արդյունքը բարձր գներով: Սակայն, եթե գների ու ծախսերի մակարդակը ցած

է, ձեռնարկությունների արփադրելու ունակությունը լրիվ չի օգտագործվում, առաջ է զայիս ավելցուկային կարողություն, իսկ զների գերաճի շրջանում, երբ պահանջարկը կփրուկ մեծանում է, հնարավոր է, որ ձեռնարկություններն աշխատեն լրիվ կարողությամբ՝ այդ ավելացած պահանջարկը բավարարելու համար: Այսպիսով, ամբողջական առաջարկը որոշվում է զների մակարդակով և կախված է փվյալ երկրի գնդեսության արփադրական ներդրումների ծավալից ու արդյունավետությունից:

Ամբողջական առաջարկը, որն արփահայրում է գնդեսության արփադրական և զնագոյացման պայմանները, կարևոր նշանակություն ունի փվյալ երկրի թե՛ կարճաժամկետ և թե՛ երկարաժամկետ հեռանկարային գարգացման համար, քանի որ որոշում է իրական արփադրանքի մեծությունը, արփադրական կարողությունների օգտագործման և գործազրկության մակարդակը և հետանկարում դրսորվում որպես երկրի գնդեսական առաջընթացը պայմանավորող գործոն: Ներուժային արփադրանքը կամ գնդեսության արփադրելու կարողությունը ամբողջական առաջարկի հիմնական որոշիչն է, քանի որ ցույց է փայիս գնդեսության արփադրական հնարավորության սահմանները՝ աշխատուժի ու արփադրության միջոցների որոշակի քանակության և մաքչելի գնդեսությայի համակցման պայմաններում: Ներուժային համախառն ազգային արդյունքը գրականության մեջ բնորոշվում է որպես իրական համախառն ազգային արդյունքի այս մեծությունը, որը գնդեսությունը կարող է արփադրել գրադադարական ընդունված չափանիշային մակարդակի դեպքում կամ, այսպես կոչված՝ «գործազրկության բնական մակարդակի» պայմաններում, որը, մի շաբաթ գնդեսագետների կարծիքով, հավասար է 6 փոկոսի: Ներուժային արփադրանքի ամբողջ քանակությունը կարփադրվեր և կառաջարկվեր, եթե պահանջարկն աճեր սահուն, իսկ արփադրողները գործեին առանց ցնցումների: Սակայն իրականում ամբողջական պահանջարկն աճում է զգալի փափանումներով, որը սրիպում է ձեռնարկագերերին ներուժային արփադրանքից ավելի քիչ արփադրել, երբ ամբողջական պահանջարկը սեղմնում է և երբեմն էլ, երբ կդրուկ մեծանում է (օրինակ՝ պարերազմի ժամանակ), նոյնիսկ ներուժային արփադրանքից ավելի՝ արփադրական ռեսուրսները չափից ավելի ինքնասիվ օգտագործելու շնորհիվ:

Ներուժային արփադրանքի մակարդակը ձևավորվում է աշխատուժի և արփադրության միջոցների նվազագույն անգործության պայմաններում, իսկ ներդրումների մեծացումը նպաստում է ներուժային արփադրանքի ու ամբողջական առաջարկի աճին: Բայց արփադրության ծախքերի ավելացումը բարձրացնում է նաև ապրանքների զները: Նոր, ավելի բարձր և համեմատաբար կայուն զների պայմաններում կիստանվեն ներդրումները, որը կարփահայրվի առաջարկի կորի գնդաշարժով դեպի վեր: Կրաքարության ծախքերի հիմնական մասը կազմում է աշխատավարձի ծախսը, բայց արփադրանքի քանակի ավելացման մեջ, որպես կանոն, ավելի մեծ ավանդ ունի ոչ թե աշխատուժի ներդրումների ավելացումը, այլ նոր գնդեսության ծախքերի աճը ամբողջական առաջարկի կորը գնդաշարժում է դեպի վեր, ապա ներուժային արփադրանքի աճը, որը աշխատուժի, արփադրության միջոցների ավելացման կամ գնդեսության փոփոխությունների արդյունք է, այդ կորը գնդաշարժում է դեպի աջ՝ դուրս՝ ցույց փալով գնդեսության արփադրելու կարողությունների և ամբողջական առաջարկի մեծացումը:

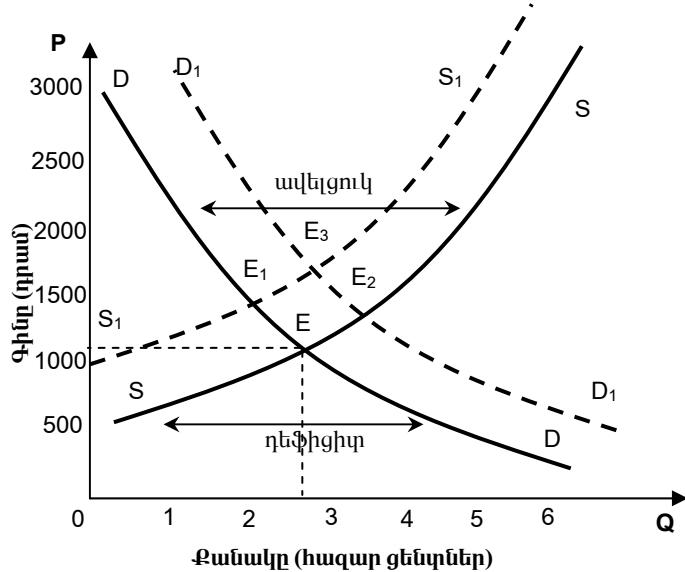
7.4. ՊԱՇԱՆՁԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ԳԻՆ

Մինչև այժմ պահանջարկն ու առաջարկը քննարկել ենք առանձին-առանձին և պարզել, թե յուրաքանչյուր գնի դեպքում ապրանքների ի՞նչ քանակություն կարող են և ցանկանում են գնել գնորդները, և որքան կարող են և ցանկանում են վաճառել արդարողները: Պահանջարկի և առաջարկի միասնական վերլուծությունը նպաստակ ունի որոշելու ապրանքների և ծառայությունների այն իրական գինն ու քանակը, որ ձևավորվում են շուկայում: Պահանջարկն ու առաջարկը շուկայական մրցակցության միջոցով գործում են հավասարակշռված գին և դրան համապատասխանող ապրանքի քանակ ապահովելու ուղղությամբ, և երբ ձևավորվում է այնպիսի մի գին, որի դեպքում ապրանքների այն քանակությունը, որ առաջարկվում է, հավասար է շուկայական պահանջարկին, առաջ է զայխ շուկայական հավասարակշռություն: Այդպիսի գինը կոչվում է հավասարակշռող գին, որն ապահովում է սպառողների կողմից պահանջվող ապրանքների քանակության և առաջարկվող արդարության մակարդակից, ապա ապրանքների մի մասը կարող է չիրացվել այդ գնով, ուստի գինն իշնելու հակում ունի, իսկ եթե ընդհակառակը՝ շուկայական գինը հավասարակշռության գնից ցածր է, գնորդները հակված են անհրաժեշտ քանակության ապրանք ձեռք բերել ավելի բարձր գնով, այսինքն՝ գինը այդ դեպքում բարձրանալու հակում ունի: Այնինչ, հավասարակշռող գինի պայմաններում, գինը միփում չունի բարձրանալու կամ իշնելու, ցանկալի պահանջներն ու ցանկալի առաջարկները բավարարվում են: Ըստ անգլիացի նշանավոր գրնորեսագեեվ Ալֆրեդ Մարշալի, ապրանքի շուկայական գինը որոշվում է երկու գործոնների ազդեցությամբ. սահմանային օգբակարությամբ որոշվում է «պահանջարկի գինը», իսկ արդարության ծախքերով՝ «առաջարկի գինը», որոնց փոխազդեցությամբ էլ ձևավորվում է հավասարակշռության գինը:

Շուկայական հավասարակշռությունը կարելի է ցույց տալ պահանջարկի ու առաջարկի կորերի համադրման միջոցով (գծապակեր 7.6), որպես այդ կորերի հարման կերպ կամ հավասարակշռության կերպ որոշում է հավասարակշռող գինն ու քանակը:

Շուկայական հավասարակշռության կերպ (E) մեր օրինակում ցույց է տալիս, որ երբ մսի գինը 1100 դրամ է, արդարողներն առաջարկում են այնքան միս, որքան կարող են և ցանկանում են այդ գնով գնել գնորդները, այսինքն՝ առաջարկն ու պահանջարկը հավասար են (2,7 հազար գ): Եթե մսի գինը բարձր է հավասարակշռող գնից, օրինակ՝ 1500 կամ 2000 դրամ է, ապա մսի առաջարկվող քանակն ավելի մեծ է, քան պահանջվող քանակը, իեվլսապես առաջ է զայխ ավելցուկ, իսկ եթե, ասենք, գինը ցածր է հավասարակշռող գնից (700 կամ 800 դրամ), ապա առաջարկվող քանակն ավելի փոքր է, քան պահանջվող քանակը կամ պահանջարկը, որի հեվլսանքով առաջ է զայխ սրբություն և գների բարձրացման միփում, ի տարբերություն ավելցուկի, երբ գները իշնելու միփում

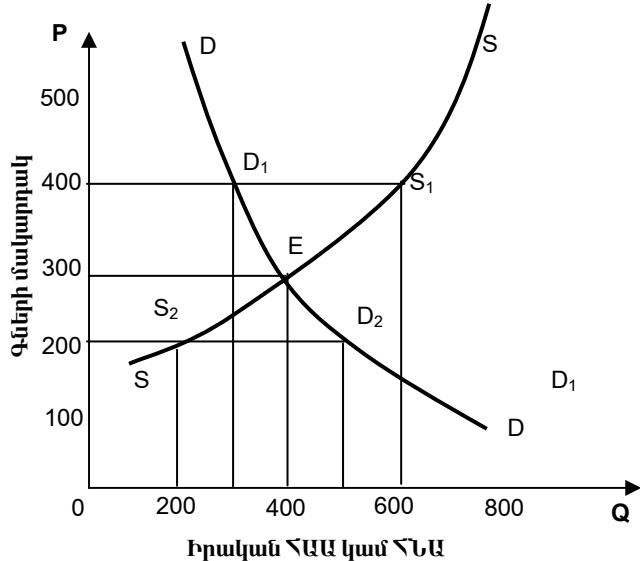
ունեն: Առաջարկի և պահանջարկի դեղաշարժերի դեպքում փոխվում են առաջարկվող ապրանքի քանակն ու գինը, և շուկայական հավասարակշռություն է ձեռք բերվում մեկ այլ գնի ու քանակի դեպքում: Օրինակ, եթե առաջարկը կրճագրվում է, ասենք, զյուղապնդեական մթերքների արտադրության վագ պայմանների պարզառով, և առաջարկի կորը դեղաշարժվում է դեպի ծախ (S_1), ապա փոքրանում է ապրանքի առաջարկվող քանակությունը, բարձրանում է գինը, որի հետևանքով պահանջարկը սեղմվում է, և հավասարակշռություն է սպեցիֆիկում նոր E_1 կերպում, իսկ եթե առաջարկը մնում է անփոփոխ, պահանջարկը մեծանում է, և պահանջարկի կորը շարժվում է դեպի աջ (D_1), ապա, ապրանքի պահանջվող քանակի ավելացման հետևանքով, դարձյալ գինը բարձրանում է, և այս անզամ արդեն արտադրողներն ավելի շապ ապրանք կվաճառեն ու ավելի բարձր գնով (E_2 կերպում): Չնայած միշտ է ապրանքների վաճառված քանակությունը հավասար է գնված քանակությանը, բայց շուկայական հավասարակշռություն սպեցիֆիկում է միայն այն ժամանակ, երբ հավասարակշռված են առաջարկն ու պահանջարկը, և ձևավորվում է գնի համեմատարար կայուն այնպիսի մակարդակ, որի դեպքում արտադրողները առաջարկում են ապրանքների ճիշգ այնպիսի քանակություն, որը ցանկանում են գնել գնորդները (E, E_3):

**Հ Ի Յ ա չ ի Շ » 7.6. Շուկայական հավասարակշռություն
(բավարի մսի առաջարկը և պահանջարկը)**

Շուկայական հավասարակշռությունը հասարակության մասշտաբով դրսորվում է իբրև ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի համապարասիստանություն՝ պահանվելով ապրանքների ու ծառայությունների գների որոշակի ամբողջական մակարդակ: Վյո մակրոնպեսական հավասարակշռությունը ձեռք է բերվում շնորհիկ ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի փոխազդեցության, որի հետևանքով որոշակի հարաբե-

բակցություն է ձևավորվում համախառն ազգային արդյունքի մեծության և գների ընդհանուր մակարդակի միջև: Դա կարելի է ցույց տալ ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերի համադրման միջոցով (գծապարկեր 7.7), որոնց հարման կետը (E) արդահայտում է մակրոպնդեսական հավասարակշռությունը, եթե ամբողջական առաջարկն ու ամբողջական պահանջարկը հավասար են:

Հ Ի ՞ ՞ ՞ Ի ՞ ՞ ՞ 7.7. Շուկայական ընդհանուր հավասարակշռություն

Շուկայական ընդհանուր հավասարակշռությունը, մեր օրինակում, ձեռք է բերվում E կետում, որը ցույց է տալիս այն իրական համախառն արդարանքը (400) և ընդհանուր գների մակարդակը (300), որը բավարարում է թե՛ արդարողներին և թե՛ սպառողներին: Ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի կորերը ցույց են տալիս ԾԱ-ի և գների ընդհանուր մակարդակի հարաբերակցությունը, եթե հասպարուն են փողի առաջարկը, ֆինանսական քաղաքականությունը և հիմնական միջոցների պաշարները: Եթե, օրինակ, գների մակարդակն աճի մինչև 400 միավոր, ապա ձեռնարկությունները կձգին ավելի շատ ապրանք վաճառել (առաջարկը կմեծանա մինչև S₁ կետը և կկազմի 600), իսկ պահանջարկը կսահմանափակվի (D₁) և կիջնի 300-ի: Ձեռնարկությունները սրբազն կլինեն կրծագել արդարությունը և իշեցնել գները, այսինքն՝ շարժվել դեպի հավասարակշռության վիճակ: Իսկ եթե գները իշնում են, ասենք, մինչև 200, առաջարկը կփոքրանա (S₂) և կկազմի 200, պահանջարկը (D₂) կհասնի 500-ի: Դա կհանգեցնի ապրանքների սղության և գների բարձրացման, որը կնպաստի արդարանքի ավելացմանը, այսինքն՝ դարձյալ վաճառողների ու գնորդների գործողությունները ուղղված կլինեն հավասարակշռության սրեղծմանը, որի դեպքում առաջարկն ու պահանջարկը հավասարվում են:

7.5. ՊԱՌԱՆՁԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ԱՌԱՋԳԱՎԱՐՄԱՆ ԹՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

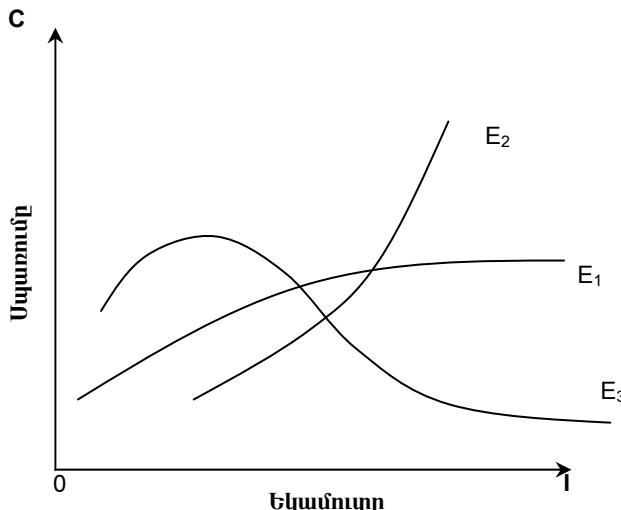
Հուկայական հավասարակշռության իրական պարկերը սփանալու համար անհրաժեշտ է ոչ միայն հաշվի առնել գների հակադարձ համեմարտական ազդեցությունը պահանջարկի և ուղիղ համեմարտականը՝ առաջարկի վրա, այլև ցույց դրա պահանջարկի և առաջարկի աճի կամ կրծագրման չափը՝ կախված գնի փոփոխությունից: Պահանջարկի մեծության փոփոխության հարաբերությունը գնի փոփոխությանը պահանջարկի առաձգականությունն է ըստ գնի՝ $E_D^P = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P_1}$: Այս հարաբերությունը կամ պահանջարկի առաձգականության գործակիցը ցույց է դրանով կմեծանալ ապրանքի նկատմամբ պահանջարկը գնի միավոր իշխելու կամ որքանով կփոքրանալ այդ պահանջարկը գնի միավոր բարձրանալու դեպքում: Եթե, օրինակ, գնի իջեցումը առաջ է բերում պահանջարկի աճ նույն չափերով, որքանով որ գնին է իջել, ապա առաձգականության գործակիցը հավասար է 1-ի կամ, ինչպես ընդունված է ասել, դրա դեպքում պահանջարկի առաձգականությունը միավոր է: Պահանջարկը առաձգական է համարվում, եթե առաձգականության գործակիցը 1-ից մեծ է և ոչ առաձգական, եթե 1-ից փոքր է:

Պահանջարկի առաձգականությունը կախված է մի շարք գործոններից՝ փոխարինող ապրանքների առկայությունից, ապրանքի սպառողական յուրահագույկ հարկանիշներից ու որակից, դրա՝ սպառողի բյուջեի մեջ ունեցած գեսակարար կշռից, ճաշակից և այլն: Ապրանքների գնից կախված՝ պահանջարկի առաձգականությունը մեծ է, եթե ապրանքները շատ փոխարինողներ ունեն, իսկ քիչ փոխարինողներ ունեցող ապրանքներինը՝ փոքր: Կան նաև ապրանքներ, որոնք ընդհանրապես փոխարինողներ չունեն և բավարարում են մարդու առավել կենսական պահանջմունքները, օրինակ՝ հացը, աղը, խմելու ջուրը, որոնց պահանջարկը կախված է կամ աննշան չափով կարող է կախված լինել դրանց շուկայական գնից, այսինքն՝ դրանց պահանջարկի առաձգականությունը մոտ է զրոյի:

Ապրանքի պահանջարկի առաձգականությունը՝ փոխարինող կամ լրացնող ապրանքների գների հարաբերությամբ, կոչվում է խաչածն առաձգականություն (օրինակ՝ մսի կամ զովացուցիչ ջրերի դարրեր գեսակները փոխարինող, իսկ սեղանն ու աթոռը, թուղթն ու գրիքը, ավտոմեքենան ու ավտոդրոդը միմյանց լրացնող ապրանքներ են): Խաչածն առաձգականության գործակիցը և ապրանքի պահանջարկի փոփոխության հարաբերությունն է և ապրանքի գնի՝ $E_a^P = \frac{\Delta Q_a}{Q_a} : \frac{\Delta P_b}{P_b}$: Փոխարինող ապրանքների համար խաչածն փոփոխությանը՝ $E_a^P = \frac{\Delta Q_a}{Q_a} : \frac{\Delta P_b}{P_b}$: Փոխարինող ապրանքների համար խաչածն գրոյից մեծ է (գավարի մսի գնի աճը մեծացնում է ոչխարի մսի պահանջարկը), իսկ միմյանց լրացնող ապրանքների խաչածն առաձգականությունը գրոյից փոքր է (սեղանի գնի բարձրացումը փոքրացնում է ինչպես սեղանի, այնպես էլ աթոռի պահանջարկը):

Պահանջարկի վրա ազդող կարևորագույն գործոններից մեկը եկամուպների մեծությունն է: Պահանջարկի փոփոխության կախվածությունը գնորդի եկամբի մեծությունից արփահայքվում է պահանջարկի առաձգականության միջոցով՝ կախված եկամբից: Եկամբի ազդեցությունը պահանջարկի վրա արփահայքվում է պահանջարկի առաձգականության գործակցով՝ $E_D^I = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta I}{I}$,

որպես E_D^I -ն պահանջարկի առաձգականությունն է ըստ եկամբի, I -ը՝ գնորդի եկամուպը, Q -ն՝ պահանջարկի մեծացմանը, չնայած այդ ազդեցության չափը, կախված ապրանքների սպառողական յուրահագրկություններից, փարբեր է: Օրինակ, հայտնի է, որ եկամուպների ավելացումը ավելի շատ մեծացնում է երկարագույն օգրագործման ապրանքների, քան ամենօրյա օգրագործման ապրանքների պահանջարկը: Տարբեր ապրանքների պահանջարկի փոփոխության վրա եկամուպների ազդեցության բնույթի մասին կարելի է դագել գերմանացի փնտեսագետ Է.Էնգելի կողմէի միջոցով (գծապատճեր 7.8):

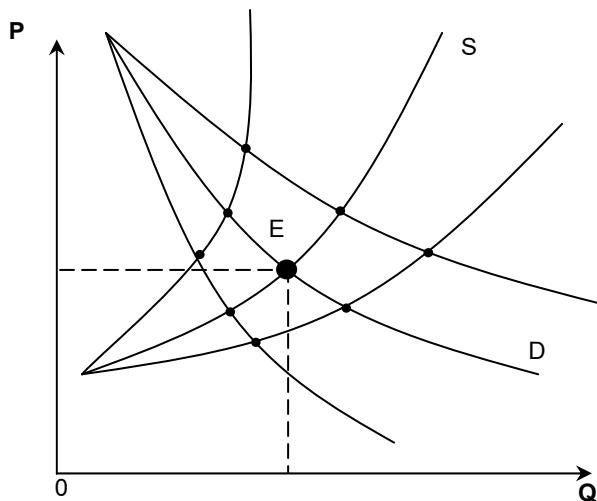

7.8. Էնգելի կողմէ

(E_1 -ը՝ սովորական ապրանքներ,
 E_2 -ը՝ պերճանքի առարկաներ
 E_3 -ը՝ ցածրորակ ապրանքներ)

Առաջարկի մեծության փոփոխությունը՝ կախված գնից, բնութագրվում է առաջարկի առաձգականությամբ: Առաջարկի փոփոխության չափը որոշվում է առաձգականության գործակցով, որը հաշվարկվում է որպես առաջարկի փոփոխության հարաբերություն գնի փոփոխությանը՝ $E_S^P = \frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P}$: Պահանջարկի և առաջարկի առաձգականությունը ցույց դրվող՝ արփաքնապես իրար նման բա-

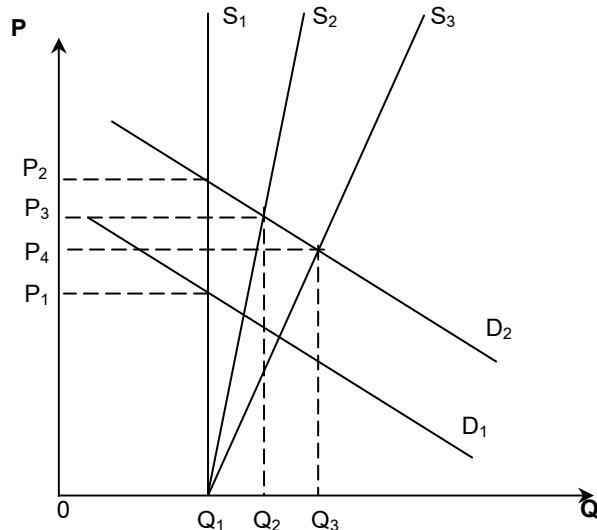
նաձևերը ամենին չեն խոսում դրանց հավասարության մասին: Բավական է հիշել, որ պահանջարկի կախումը գնից հակադարձ համեմաբական է, առաջարկինը գնից՝ ուղիղ համեմաբական, իսկ Q-ն առաջին դեպքում պահանջվող ապրանքների մեծությունն է, իսկ երկրորդ դեպքում՝ առաջարկվող: Եթե ապրանքի գները փոփոխվում են, բայց առաջարկի մեծությունը (Q) մնում է անփոփոխ, ապա դպյալ ապրանքի առաջարկը բացարձակապես առաձգական չէ, իսկ եթե գնի չնչին իջնումը կրտուկ կրճագրում է առաջարկը կամ գնի չնչին բարձրացումը հանգեցնում է առաջարկի բազմապարփել մեծացման, այս դեպքում արդեն առաջարկը բացարձակ առաձգական է: Եթե գնի փոփոխությունը ($\frac{\Delta P}{P}$) նույն չափով է փոփոխում առաջարկվող քանակը ($\frac{\Delta Q}{Q}$), այսինքն՝ $\frac{\Delta Q}{Q} : \frac{\Delta P}{P} = 1$, ապա գործ ունենք առաջարկի միավոր առաձգականության հետ: Որքան ավելի մեծ է առաջարկի առաձգականությունը, այնքան ավելի հարթ գործ ունի առաջարկի կորը, իսկ որքան ավելի փոքր է այդ գործակիցը՝ այնքան ավելի ուղղաձիգ: Առաջարկի և պահանջարկի կորերի ավելի հարթ կամ ավելի ուղղաձիգ լինելը արդացողվում են առաջարկի և պահանջարկի հավասարակշռության կերպի փարբեր դիրքերում (գծապատկեր 7.9):

**ՊԼՅԱՅԻ Ի ՇՐ 7.9. Պահանջարկի և առաջարկի
առաձգականության ազդեցությունը
շուկայական հավասարակշռության վրա:**

Եթե վերցնենք պահանջարկի և առաջարկի երեք փարբեր կորեր (ինչպես ցույց է դրված նկարում), ապա, բացի միավոր առաձգականությունը ցույց փոփոխ է կերպից, կարելի է ցույց դրա պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության ևս 8 կերպ: Առաջարկի առաձգականության փոփոխություն են առաջանում նաև այլ գործոնների՝ արդարության ծախքերի կառուցվածքը, արդարական կարողությունների ծանրաբեռնվածության ասդիմանը, ազար աշ-

խարանքային ռեսուրսների առկայությունը, կապիվալի միջնուղային փեղաշարժի պայմանները և այլն:

¶ 1° ձ և յ 1»՛ 7.10. Առաջարկի առաձգականության փոփոխությունը

Առաջարկի առաձգականության փոփոխության մեջ մեծ դեր ունի ժամանակի գործոնը, քանի որ ապրանքների և ծառայությունների գների փոփոխությունը արդահայտվում է առաջարկի մեծության մեջ ոչ թե ակնթարթորեն, այլ որոշակի ժամանակի ընթացքում: Նոր գներին հարմարվելու համար արդարողին բավական ժամանակ է պետք, որպեսզի, ելնելով այդ գների մակարդակից, կրճագիր կամ ընդլայնի առաջարկը: Եթե օրինակ, փվյալ ապրանքի շուկայական գինը բարձրացել է, ապա արդարողուն անմիջապես չի կարող մեծացնել առաջարկը: Նա պետք է արդարանքի թողարկումը ավելացնի՝ արդարության միջոցներն ավելի ինքնենսիվ օգտագործելու, եղած արդարական կարողությունները ամբողջությամբ գործադրելու, նոր արդարության միջոցներ ու աշխագուժ արդարության մեջ ներգրավելու, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում նոր ձեռնարկություններ հիմնադրելու միջոցով, որի հնարավորությունը բավիս են ապրանքի բարձր գները և խթանում են արդարողին նման գործունեություն իրականացնելու: Բայց արդարության մեջ յուրաքանչյուր այդպիսի փոփոխություն կապարելը որոշակի ժամանակ է պահանջում: Վյդ պարագառով էլ սովորաբար առանձնացնում են արդարողի՝ շուկայական իրադրությանը հարմարվելու երեք ժամանակահավաքած: Կարճաժամկետ, միջին ժամկետ և երկարաժամկետը: Կարճաժամկետում արդարողն ի վիճակի չէ ավելացնել կամ կրճագել առաջարկը, ուստի պահանջարկի փոփոխությունը պետք է հարմարվի գնի համապարախան փոփոխությանը: Միջին ժամկետը ընթացքում նա կարող է պահանջարկին հարմարվել՝ գործադրելով ֆիրմայի ներքին ռեսուրսները՝ մեծացնելով արդարության ծավալը սարքավորումների ծանրա-

բետնվածության ասդիմանը և դրանց օգտագործման ինքնախվությունը բարձրացնելու, կուտակված ապրանքային պաշարներն իրացնելու և այլ միջոցներով։ Դա հնարավորություն է գրանցական չափով ավելացնելու առաջարկը (Q_2), որի դեպքում առաջարկի կորը ուղղաձիգ դիրքից (S_1) որոշ թեքություն կընդունի (S_2), և արգադրանքի գինն է որոշակիորեն կիշնի՝ P_2 -ից P_3 , առաջարկը որոշ չափով առաջարկական կրառնա։ Երկարաժամկետ հարվածում արգադրողը հնարավորություն ունի արմադրապես վերափոխելու արգադրության պայմանները՝ նորացնելու մեքենաներն ու սարքավորումները, ընդլայնելու արգադրությունը, անհրաժեշտության դեպքում նոր ձեռնարկություն հիմնադրելու, ինչի շնորհիվ ավելի զգայի չափերով կընդունի (Q_3), առաջարկի կորը ավելի մեծ շեղում կունենա (S_3) սկզբնական ուղղաձիգ դիրքից (S_1), և գինն է ավելի կիշնի՝ մինչև P_4 մակարդակը, իսկ առաջարկի առաջարկանությունն ավելի մեծ կլինի նախորդի համեմադրությամբ։

7.6. ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՊԱՇԱՆՉԱՐԿԻ ԵՎ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՇԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԸ

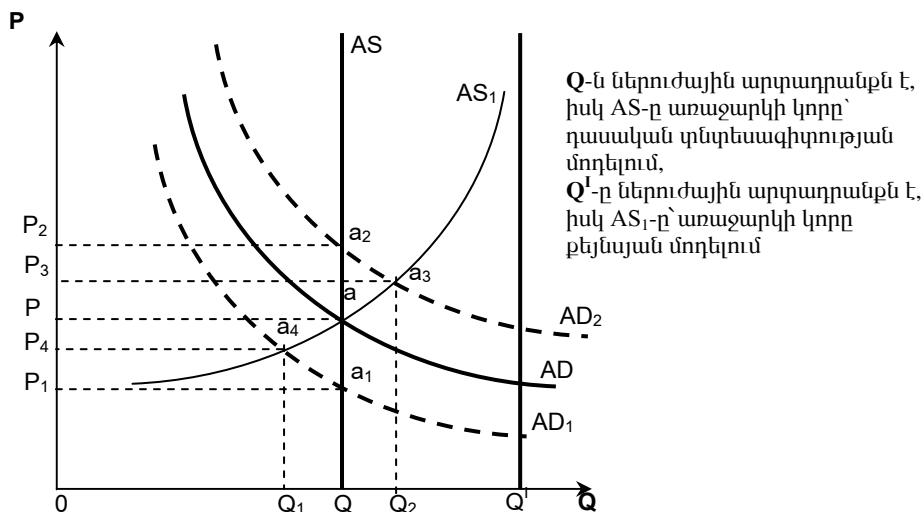
Ժամանակակից գրնչեսագիրության մեջ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոխագրեցության ու զարգացման վերաբերյալ գոյություն ունեն երկու ուղղություններ։ Դասական դպրոցին հարող գրնչեսագիրներն այն կարծիքին են, որ արգադրանքի վրա ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը համարյա թե վեսական ագրեցություն չունի, այսինքն՝ պնդում են, որ ամբողջական առաջարկի կորը խիստ թեք է կամ նույնիսկ ուղղաձիգ, իսկ \mathcal{Q} Քեյնսը և նրա հետնորդները ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունները դիրքում են որպես արգադրանքի մեծությունը որոշող վեսական և նշանակալի գործոն։ Դասական մոդելները, սկսած Ադամ Սմիթից մինչև ժամանակակից նոր դասական գրնչեսագիրության ներկայացուցիչները, հենվում է շուկայական գրնչեսության մեջ հզոր և ինքնակարգավորվող ուժերի գոյության ենթադրության վրա։ Տվյալ դեպքում ընդունվում է, որ պահանջարկի գործեր մակարդակների դեպքում գներն ու աշխատավարձը իրենց ճկունությամբ այնպես են հարմարվում, որ արգադրանքի ծավալն իր վրա չի կրում գների ընդհանուր մակարդակի ագրեցությունը։ Սակայն գրնչեսական պրակտիկայում աշխատավարձն ու արգադրության մյուս ծախսերը որոշակի ժամանակահարվածի համար կայուն մակարդակ ունեն, ճկուն չեն։ Սովորաբար աշխատավարձի չափը որոշվում է աշխատանքային պայմանագործ, մի քանի գործարք համար, և այդ ընթացքում դրամական աշխատավարձի մեծությունը հիմնականում կայուն է։ Մյուս ծախսերը, ինչպիսիք են՝ վարձավճարը, հումքի, նյութերի, եներգիայի գները նույնպես կարճաժամկետ հեռանկարում կայուն են և ձեռք են բերվում մարդարարների հետ պայմանավորված գներով։ Վյդ պայմաններում ձեռնարկությունները, ամբողջական պահանջարկի աճի հետ, հակած են առաջարկելու ավելի շաբ արգադրանք, եթե նկարվում է գների բարձրացում, այսինքն՝ ամբողջական առաջարկի կորը կունենա դեպքի վեր թեքվող դեպք /քեյնսյան/։ Իսկ երկարաժամկետ հեռանկարում արգադրության ծախսերի նշված գործերի

գները ճկունություն են ցուցաբերում, փոխվում են՝ վերանայվում են աշխափավարձի և փարձավճարի պայմանագրերը, հումքի և նյութերի գները նույնպես փոխվում և հարմարվում են արդադրանքի ավելի բարձր գներին: Ավելի բարձր պահանջարկին այժմ արդեն կհամապատասխանեն արդադրանքի և արդադրության ծախքերի ավելի բարձր մակարդակներ: Իսկ երբ ծախսերն աճում են ճկուն կերպով, հարմարվելով արդադրանքի գներին, ձեռնարկությունները չեն կարող բարձրացնել շահութաբերությունը՝ օգտվելով ամբողջական պահանջարկի ավելի բարձր մակարդակից, քանի որ արդադրողներն արդեն գործունեն գների և ծախքերի այնպիսի հարաբերակցության հետ, որպիսին առկա էր մինչև պահանջարկի փոփոխությունը: Ներևանքը լինում է այն, որ բարձր գինը դադարում է արդադրանքն ավելացնելու դրդապարճառ լինելուց, հետքեապես՝ ամբողջական առաջարկի կորը մոդեռնում է ուղղաձիգ դիրքին՝ ցույց փալով առաջարկող արդադրանքի անկախությունը գնից և դնդեսության երկարաժամկետ հավասարակշռված մակարդակը: Առաջարկվող արդադրանքի մեծությունը մոդեռնում է ներուժային արդադրանքին:

Տնտեսության հավասարակշռության հարցում քեյնսյան և դասական մոդեռնների տարրերությունն այն է, որ, ըստ առաջինների, գներն ու աշխափավարձը հարմարվում են դանդաղորեն, և հավասարակշռող ուժերը կարող են դրսորվել միայն երկար տարիների փնդեսական զարգացման հետքեանքով, իսկ դասականների կարծիքով, գներն ու աշխափավարձը այնքան ճկուն են, որ փնդեսությունը հավասարակշռության են բերում շաբ արագ, անմիջապես: Դասական փնդեսագիրության ներկայացուցիչները, հավաքալով շուկայական փնդեսության ինքնակարգավորվող ուժերի հզորությանը, դեռևս վաղ շրջանում, սկսած Դ. Ռիկարդոյից, պնդում էին, որ գործարարության պարերաշրջանները ժամանակավոր բնույթ ունեն, ինքնակարգավորվող, ինքնաշվկվող են, իսկ գերարդադրությունն անհնար է, քանի որ «առաջարկը սպեղծում է իր սեփական պահանջարկը», որն արդահայտում է ֆրանսիացի փնդեսագետ Զ. Սեյի կողմից առաջ քաշված՝ շուկաների օրենքի բովանդակությունը: Ըստ դասական փնդեսագետների եզրակացության, քանի որ գներն ու աշխափավարձը բավականին ճկուն են և ամեն անգամ արագորեն հարմարվում են, ուստի շուկայական հավասարակշռությունն էլ անմիջականորեն վերականգնվում է, հետքեապես փնդեսությունը միշտ գործում է լրիվ գրադաժությամբ և իր ներուժային արդադրանքի մակարդակով: Դասական փեսակետի համաձայն՝ ամբողջական պահանջարկի ազդեցությամբ փոփոխվում են միայն գները, բայց ոչ՝ արդադրանքի մեծությունն ու զբաղվածությունը, և գների ու աշխափավարձի ճկունությունը բավարար պայման է ծախսերի իրական մակարդակ և լրիվ գրադաժություն ապահովելու համար:

Զ. Քեյնսի աշխափությունների և հագեցապես «Ընդհանուր դեսություն» գրքի երևան զալով (1936թ.)՝ փնդեսագետների շրջանում ձևավորվեց դասական փեսակետի հանդեպ նոր, այլընդունքային մոդեռնում: Քեյնսը ոչ միայն առաջադրեց ամբողջական պահանջարկի գաղափարը, այև ցույց փվեց, որ ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը, գների ու աշխափավարձի ոչ ճկուն լինելու պարբառով, համապատասխան փոփոխություն են առաջ բերում ամբողջական առաջարկի մեջ, այնպես որ ամբողջական պահանջարկի կորի՝ գներից

կախված վարընթաց շարժումը համադրվում է ամբողջական առաջարկի վերընթաց կորին: Գծապատկեր 7.11-ում պարկերված են ամբողջական առաջարկի դասական ուղղաձիգ գիծը և քեյնյան ամբողջական առաջարկի վերընթաց կորը:

7.11. Ամբողջական առաջարկի դասական և քեյնյան մոդելները

AS ուղղաձիգ գիծը ցույց է տալիս, որ, դասական մոդելում համաձայն, ամբողջական առաջարկը կախված չէ պահանջարկի կամ գների փոփոխությունից և միշտ հավասար է պոդենցիալ ԸՆԱ-ին (Q կեպում), իսկ պահանջարկի գեղաշարժը դեպի AD_1 կամ AD_2 , առանց փոփոխության առաջարկը, նոր հավասարակշռություն է առաջ բերում a_1 կամ a_2 կեպերում՝ դրանց համապատասխանող P_1 և P_2 գներով: Վյափիսով, ըստ դասականների՝ ամբողջական պահանջարկի բաղաքանությունը չի կարող ազդել արդարանքի մակարդակի և գործազրկության վրա, և գների ու աշխատավարձի ճկունությունը թույլ է տալիս անընդհափ ապահովել լրիվ գրադադարձություն, եթե դրանքությունը թողարկում է իր պոդենցիալ արդարանքը:

Քեյնյան ամբողջական առաջարկի վերընթաց կորը (AS_1) ցույց է տալիս, որ առաջարկվող արդարանքի մեծությունը կախված է ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունից՝ գների ու աշխատավարձի ոչ ճկուն լինելու, հարաբերական կայունության պահանջով: Եթե, օրինակ, ամբողջական պահանջարկի սկզբնական հավասարակշռության AD կորը գեղաշարժվում է դեպի AD_2 դիրքը, հասարակշռության գինը P -ից բարձրանում է մինչև P_3 , և ճեղնարկությունները, շահույթը մեծացնելու ձգությունը, արդարանքի բանակն ավելացնում են Q -ից Q_2 , կամ, եթե ամբողջական պահանջարկը սեղմվում է (AD_1), գներն իջնում են P_4 մակարդակ, ճեղնարկությունները սրիպված են լինում:

կրծագրել առաջարկվող արդադրանքի քանակը մինչև Q₁ մակարդակը, նոր հավասարակշռություն է ձեռք բերվում A₄ կերպում, որը թերզբաղվածության հավասարակշռություն է, երբ արդադրանքը, ներուժայինի համեմատությամբ, խիստ փոքր է: Քեյնսը ցույց տվեց, որ տնտեսությունը, աշխատավայրի և գների ոչ ճկուն լինելու պարճառով, կարող է մնալ թերարդադրության և բարձր գործազրկության վիճակում, ուստի փողի և ֆինանսական քաղաքականության միջոցով պետքությունը կարող է խթանել տնտեսական աճը, արդադրանքի ներուժայինին մուտքագրելով:

Վյապիսով, եթե դասական տեսակետը շուկայական տնտեսության գարզացումը կապում է տնտեսության մեջ գոյություն ունեցող ինքնակարգավորվող ուժերի հետ, ժիստում է պետքական միջամբության նշանակությունը, ապա Քեյնսը և նրա տեսությանը հարողները գիտում են, որ շուկայական ինքնակարգավորման մեխանիզմը լիակատար չէ և չի կարող ինքնին ապահովել արդադրության ու զբաղվածության բարձր մակարդակ, ուստի պետքություններն իրենց խելամիտ քաղաքականությամբ կարող են, առաջին հերթին ամրողական պահանջարկի վրա ազդելու միջոցով, նպաստել ազգային արդյունքի ավելացմանն ու զբաղվածության մեծացմանը:

AÝùÝ³ ëï áõ Ù³ YÑ³ ñó»ñ

1. Բացադրեք պահանջմունք և պահանջարկ հասկացությունների փոխհարաբերությունն ու փոխվավածությունը:
 2. Որո՞նք են պահանջարկի կորի գործաշարժի ոչ գնային գործոնները:
 3. Որո՞նք են ամբողջական պահանջարկի բաղադրիչները:
 4. Բացադրեք ամբողջական առաջարկ և ներուժային արդադրանք հասկացությունների փոխազդեցությունը:
 5. Ի՞նչ գործոններ են ընկած առաջարկի կորի գործաշարժի հիմքում:
 6. Որո՞նք են շուկայական գնի ձևավորման պայմանները:
 7. Համեմատեք պահանջարկի և առաջարկի առաձգականությունները, նշեք դրանց գործը շուկայական հավասարակշռության մեջ:

ĐCÙÝ³ Ì³ ÝÑ³ ëÌ³ óáôÃlãôÝÝ»ñ

Պահանջարկ	Առաջարկ
Պահանջարկի գործեսական օրենք	Առաջարկի գործեսական օրենք
Պահանջարկի փեղաշարժ	Անհարական և ամբողջական առաջարկ
Անհարական և ամբողջական պահանջարկ	Առաջարկի փեղաշարժ
Եկամուգների և փոխարինող ապրանքների ազդեցություն	Ներուժային արգադրանք
Պահանջարկի առաձգականություն	Առաջարկի առաձգականություն
	Շուկայական հավասարակշռություն և շուկայական գին

Գ Լ ՈՒ Խ 8

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՁԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

8.1. ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՁԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԴԵՐԸ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆՈՒՄ

Տնտեսական գործությունների համակարգերի ընդհանուր հարկանիշներից մեկն այն է, որ ապրանքների ու ծառայությունների արդարության վերջնական նպագույքը սպառումն է: Սպառման երևույթի վնափեսագիրական էությունը ապրանքների ու ծառայությունների, սպառողական արժեքի կամ դրանց օգբակարույթյան հարկանիշների իրացումն է: Դա գործնական է, որի ժամանակ մարդիկ և հասարակությունը բավարարում են իրենց պահանջմունքները:

Տասարակության վնափեսական լյանքը կազմված է մի քանի օղակներից, որոնցից մեկն էլ սպառումն է, որը քննարկվում է որպես վերջին օղակ, սակայն դա չի նշանակում, թե հասարակության վնափեսական գործունեությունը ավարտվում և կանգ է առնում: Տնտեսական, առավել ևս արդարական գործունեությունը շարունակ կրկնվում է, և դա թույլ է տալիս կարարել հիմնավոր հետապնդություն, որ արդարության և սպառման, ինչպես նաև բաշխման ու փոխանակության ու դրանց ամբողջության միջև գործող կապերն ունեն անընդհափքությունը:

Տնտեսական գործունեության ժամանակ հասարակության լյանքում առաջացած բոլոր կապերն ունեն երկկողմանի գործողության բնույթ, այսինքն՝ գործում է փոխազդեցության կանոնը: Մարդիկ արդարությունը կազմակերպում են սպառման համար բարիքներ արդարությունը նպագույք, իսկ սպառումն իր հերթին շարժանիթ է՝ արդարությունը վերսկսելու համար: Սպառման ծավալը և կառուցվածքը ամբողջությամբ պայմանավորված են արդարությամբ, իսկ սպառումն իր հերթին հականարձ ազդեցություն է գործում արդարության վրա՝ նպասպելով կամ արգելակելով դրա զարգացումը:

Սպառման և արդարության միջև գոյություն ունեցող կապը ենթադրում է արդարողության և սպառողի միջև վնափեսական կապերի առկայություն: Արդարությունը վնափեսական հարաբերություններում սովորաբար հանդես է գալիս թելադրողի դերում: Դա հարկապես բնորոշ է այն վնափեսական համակարգերին, որի մեջ է պերության վնափեսական հարվածի դերը և գոյություն ունի վնափեսության կենտրոնացման բարձր ասպիճան: Իսկ երբ վնափեսության մեջ իր ամբողջ ուժով սկսում է գործել սպառողի հասարակական փունկցիան, արդարությունը սպիտական է հաշվի նախել նրա ցանկությունների, պահանջմունքների ու հնարինությունների հետ: Արդարության և սպառման կապը կամ ազդեցության ձևը դառնում է երկկողմանի, որը նպասպում է պահանջարկի ու առաջարկի

միջև հավասարակշռության հասքադրմանը, պնդեսության կայունացմանն ու զարգացմանը: Այդպիսի գնդեսական իրավիճակը բնորոշ է շուկայական կազմավորված մեխանիզմ ունեցող գնդեսական համակարգին, որտեղ սպառողարդարդող երկկողմանի գործող կապերի ազդեցությամբ ծևավորվում են սպառողի վարքի շաբ նորմեր:

Շուկայական գնդեսությունը դեպի սպառողը կողմնորոշված գնդեսական համակարգ է: Դրանով էլ պայմանավորված է գնդեսագիրության գեսության մշկական հետաքրքրությունը սովորական սպառողի՝ շուկայում դրսւորած վարքագծի նկազմամբ: Այդ հարցերի պարագաները պարզաբանելիս գնդեսագիրության գեսությունը բացահայփում է այն շարժադիրները, որոնցով դեկավարվում է սպառողը, եթե ընդունություն է կապարում շուկայում եղած ապրանքների բազմազանության պայմաններում:

Առանձին սպառողի վարքը կարող է և ոչ մի ազդեցություն չթողնել շուկայական հարաբերությունների վրա, սակայն գնդեսագիրության գեսությունը բացահայփում է, որ ինչքան էլ անհապները իրարից տարբերվեն, որպես սպառողներ նրանց վարքում դրսւորվում են օրինաչափություններ, որոնք, լինելով կայուն ու կրկնվող, դառնում են գործուն ուժ և ազդում են շուկայի հիմնական գարբերի և առաջին հերթին՝ պահանջարկի ու առաջարկի գործողության մեխանիզմների վրա:

Սպառողական վարքի վերլուծությունն ունի կարևոր գործնական նշանակություն: Դրա օգնությամբ արդարողները կարող են որոշել իրենց ապրանքների գների մակարդակը, հարկացի երր թողարկում են նորույթ, իսկ գնորդները, որպես սպառողներ, կարող են ավելի արդյունավետ որոշումներ կայացնել: Արդարող-գնորդ շուկայական կապերի հետազոտության արդյունքում գնդեսագիրության գեսությունը բացահայփում և առանձնացնում է մի քանի հիմնադրույթներ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ կազմում են սպառողական վարքի գնդեսագիրական գեսության բովանդակությունը:

Վարանքների և ծառայությունների շուկաներում գետի ունեցող գործարքներին հիմնականում մասնակցում են երկու գնդեսավարող սուբյեկտներ՝ գնային գնդեսություններն ու ֆիրմաները: Տնային գնդեսությունների վարքով որոշվում է ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը, իսկ ֆիրմաների վարքով՝ դրանց առաջարկը: Պահանջարկ-առաջարկ հարաբերակցության հիմնախնդիրը ներկայացնում է ոչ միայն գեսական, այլ նաև գործնական հետաքրքրություն: Շուկայում սպառողը, որպես պահանջարկին անձնավորող սուբյեկտ, ձգում է ճիշդ կողմնորոշվել ապրանքների և ծառայությունների բազմազանության և բազմաքանակության պայմաններում, կապարել ճիշդ ընդունություն, որի դեպքում կարող է նվազագույն ծախսերով ձեռք բերել առավելագույն օգրակարություն: Սպառողները այդ խնդիրը հաճախ լուծում են կռահումների և փորձի հիման վրա՝ թույլ դադար նաև որոշակի սխալներ:

Ինչ վերաբերում է արդարողներին, ովքեր անձնավորում են առաջարկը, ապա նրանք շուկայական գնդեսությունում հանդես են գալիս նախ և առաջ որպես սպառողներ (գնորդներ), քանի որ գնում են և՝ անձնական սպառման, և՝ արդարողական սպառման ապրանքներ ու ծառայություններ: Սակայն նրանց գլխավոր գործառույթը ձեռնարկադիրական գործունեության կազմակերպումն

ու իրականացումն է, որի ժամանակ ծախսում են զգալի գումարներ՝ շուկայական պահանջարկն ուսումնասիրելու նպարակով, որպեսզի պարզեն ընդհանուր սպառողական վարքի առանձնահարքի թյունները և կարողանան հակագդել դժուային դժուակառությունների վարքին:

Ցանկացած գիրություն իր գումանակ մշակելիս օգբվում է վերացարկման մեթոդից, որովհետո հիմնական խնդիրը լուծելու համար սփյառագիր է կապարել մի շարք մեթոդաբանական ենթադրություններ, որպեսզի ամբողջ ուշադրությունը կենքրոնացնի սկզբունքային և առանցքային նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների վրա: Սպառողական վարքի վերլուծության ժամանակ դժուակառությունը կարարում է հետևյալ վերացական ենթադրությունները.

1. Ապրանքների և ծառայությունների բոլոր շուկաները կարարյալ մրցակցային շուկաներ են, որին զները որոշվում են ազար շուկայական հարաբերություններով:
2. Տնային դժուակառություններն ու ֆիրմաները սպառման կամ արդադրության հետ կապված ընդունակություն կարարելու և որոշում կայացնելու համար ունեն լրիվ և հավասարի գործեկագիր գործություն գների, գործությունների, աշխատավարձի, արդադրության ծախսերի և այլ ցուցանիշների վերաբերյալ:
3. Սպառողական ընդունակության ժամանակ որպես հիմք վերցվում է օգբակարությունը, որի մեծությունը չափելի է:
4. Վրաբարող-վաճառողները և գնորդ-սպառողները շուկայում դրսւորում են ռացիոնալ վարքագիծ, քանի որ ամեն մի լրացուցիչ միավոր արդադրելիս կամ գնելիս ձգբում են, որ ծախսերն ավելի փոքր լինեն:
5. Սպառողները չեն փոխում իրենց նախասիրությունները և միշտ գերադասում են սպառանալ մեծ օգբակարություն: Օրինակ. եթե X ապրանքի օգբակարությունը մեծ է Y ապրանքի օգբակարությունից, իսկ Y-ինը՝ Z -ի օգբակարությունից, ապա X և Z ապրանքների միջև ընդունակություն կարելիս սպառողը անպայման կը նայի X-ը:

Դժվար չէ հասկանալ, որ վերը նշված ենթադրությունները և դրանց կայունությունը պայմանական բնույթ ունեն և կյանքում շապի հազվադեպ են պարահում: Ըստ էության, ոչ մի դժուակառության համակարգում չկան կարարյալ մրցակցության շուկաներ, և ոչ միշտ է գնորդների ու վաճառողների վարքը համապատասխանում ռացիոնալ լինելու պայմաններին:

Եթե մի փոքր պարզեցված քննարկենք առանձին սպառողի վարքը, ապա կարելի է ասել, որ նա շուկայում գինվող անթիվ-անհամար ապրանքներ ու ծառայություններ վաճառողների շրջապատում իրեն շապի անօգնական և անուժ է զգում: Առաջին հայացքից թվում է, որ նրա վարքագիծը չի կարող քիչ թե շապի լուրջ ազդեցություն ունենալ դժուակառության վրա, որի դեմքը որոշողը հսկա ձեռնարկություններն են, վերազգային կորպորացիաները, բնական ու արհեստական մոնոպոլիաները: Նույնիսկ այն շուկաներում, որին սպառողին պետք է «ձեռքից ձեռք խլել», օրինակ, անձնական սպառման ապրանքների շուկաներում, սպառող անհատի «ձայնը» գրեթե լսելի չէ, ուրեմն նա չի կարող լուրջ ազդեցություն թողնել այդ ապրանքներն արդադրող ֆիրմաների վրա:

Սակայն իրողությունն այլ է, եթե նկատի ենք ունենում գրնչեսական կապերի, հավրկապես սպառում-արդադրություն կապի, երկկողմանի գործողության հանգամանքը, որպես չի կարելի թերազնահավել սպառողի ազդեցության ուժը արդադրողների վրա, թեևուզ հեփսւյալ նկարառումներից ելնելով.

1. անհավ սպառողները, որպես մի ամբողջություն, ներկայացնում են ողջ հասարակությունը, որն արդեն գործուն ուժ է, և դա անդեսել անհնար է,
2. չնայած նրանցից յուրաքանչյուրը բացարձակապես ինքնուրույն է որոշում կայացնում ինչ և ինչքան գնելու հարցում, սակայն այդ խնդիրները լուծելիս նրանք դրսեւորում են շար ու շար ընդհանուր մոդեցումներ:

Նշված հանգամանքները խիստ կարևոր են, քանի որ սպիտում են ֆիլմաներին հաշվի նստել սպառողների կողեկփիվ, հավաքական կարծիքի հետ, երբ նրանք լուծում են արդադրության կազմակերպման երեք հիմնահարցերը: Եթե սպառողների մեծ մասը համաձայն է իր փողերը վճարել որևէ ապրանքի դիմաց և վճարել ավելի, քան արդադրողի ծախսերն են, ապա արդադրողը շահույթ կապանա: Սպառողների հակառակ վարքի դեպքում ֆիրմային սպառում է սնանկացում: Այս պարզ ու հասկանալի մեխանիզմը շուկայում գործում է որպես սպառող-արդադրող հակառած կապի մեխանիզմ, որն ինքնիրեն, առանց կողմնակի ազդեցության, համաձայնեցնում է արդադրության ծավալն ու կառուցվածքը սպառման ծավալի ու կառուցվածքի հետ: Այս կանոնը բնորոշ է ոչ միայն անձնական սպառման ապրանքների, այլև արդադրության միջոցների արդադրության ու սպառման գործընթացներին: Արդյունքում ձևավորվում է մի իրավիճակ, երբ փոխադարձ կապի ողջ փեխնողգիշական շղթան գործում է այնպես, որ վերջին հաշվով արդադրվում են հենց այն ապրանքներն ու ծառայությունները, որոնք վաճառվելու ու գնվելու հավանականություն ունեն: Իհարկե, իրական լյանքում կարող են առաջանալ այլ իրավիճակներ, օրինակ, գովազդի օգնությամբ սպառողին սպիտում են գնելի իրեն ոչ անհրաժեշտ կամ է կասկածելի հավկություններ ունեցող ապրանք: Նման իրավիճակները պեսք է դիմում որպես բացառություններ, որոնք միևնույն ժամանակ հասպարում են այն ընդհանուր կանոնը, որ ֆիրմաների մեծամասնությունը ձգվում է լավագույն կերպով հարմարվել սպառողների պահանջմունքներին, քանզի սպառողի հանդեպ ազնիվ լինելը ֆիրմայի պարիվն է և բարձրացնում է նրա հեղինակությունը շուկայում: Բացի դրանից, զարգացած երկրներում վաղուց գործում են սպառողի շահերը պաշտպանող հասարակական ու պետական մեխանիզմներ: Այսպիսով, առանց չափազանցության, սպառողին կարելի է անվանել արդադրող ֆիրմաների ճակարպագիրը որոշող տուրեկփ, երբ նա իր փողով «քվեարկում Ե» այս կամ այն ապրանքին «կողմ» կամ «դեմ»: Սպառողական վարքի գետությունում այս հանգամանքը ձևակերպված է որպես սպառողի ինքնիշխանության դրույթ:

Շուկայական գրնչեսությունում սպառողի վարքի վրա հիմնականում ազդում են երեք գործոններ՝ պահանջմունքը, գինը և եկամուտը: Պահանջմունքը դրսեւովում է որպես փարբեր բարիքներ սպառելու ցանկություն: Բայց քանի որ սպառման ենթակա բարիքների գետականին բազմագան է, ապա սպառողը անհրաժեշտ է համարում որոշել դրանց օգտակարության ասդիմանը և ըստ դրա է կարգավորել սպառման թե՛ հերթականությունը և թե՛ քանակը: Այսպես մարդու կենսական կարիքները բավարարող ապրանքները սպառվում են առա-

ջին հերթին, իսկ մյուսները՝ ըստ սպառողի համար դրանց անհրաժեշտության ասդիմանի: Այլ կերպ ասած, մարդ անհապին հափուկ է իր պահանջմունքների բավարարման ժամանակ որոշակի կարգավորվածության սահմանումը:

Պահանջմունքների բավարարման կարգավորվածությունը բացադրվում է նաև այն հանգամանքով, որ ցանկացած ապրանք և ծառայություն ունի իր գինը: Այդ դեպքում պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտության և հերթականության խնդիրը լուծելիս սպառողը համեմապում է այն ապրանքների զները, որոնք կարող են փոխարինել մեկը մյուսին կամ հաշվի է առնում նույնագիա ապրանքների որակական հավկանիշները: Օրինակ՝ շուկայական սուբյեկտը ցանկանում է զնել ավլումերենա: Նոր մերենան արժե 10 հազար միավոր, իսկ օգրագործվածը՝ 5 հազար: Եթե ընդուն նորը, ապա կարող է օգրագործել մի քանի գրադարձ՝ առանց լուրջ վերանորոգումների, իսկ եթե ընդուն օգրագործվածը, ապա սպիտակած կլինիկ միշտ կապարել լրացուցիչ ծախսեր, որոնց գումարը նույն ժամանակահարվածում կարող է գերազանցել 5 հազար միավորի սահմանը: Ուրեմն, առավել հաջող գրադարձը նոր ավլումերենա զնելը, սակայն այս դեպքում պետք է հաշվի առնի սպառողական վարքի վրա ազդող երրորդ գործոնը՝ եկամուգը:

Որպես կանոն, սպառողների մեծամասնության համար եկամուգի չափը շաբթ լուրջ խնդիր է, և նրանցից շաբթը կնախընդուն օգրագործված մերենա զնելու գրադարձը: Ինարկե, կարելի է նաև վարկ վերցնել, բայց այդ դեպքում սպիտակած կլինին սահմանափակել գալիք ծախսերը, հրաժարվել որոշ պահանջմունքների բավարարումից և այլն:

Վյափիսով, սպառողական վարքը ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկի ձևավորման գործընթաց է, որի ժամանակ սպառողի սուբյեկտիվ ընդության և պահանջարկի մեծության վրա ազդում են պահանջմունքները, զինը և եկամուգը:

8.2. ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐԴԵՍ ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՁԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔ

Օգրակարության և դրա հության քննարկումները սկսվել են XVIII դարում: Քննարկման հետևողություններից կարևոր է այն դիմումը, որ ապրանքների փոխանակության ժամանակ դրանց քանակական հարաբերությունները որոշվում են նրանով, թե փոխանակության մասնակիցները ինչպես են գնահապում ապրանքների օգրակարության չափը: Դա նշանակում է, որ այս կամ այն ապրանքի արժեքը կամ արժեքայնությունը կախված է գնումական գործարքի մասնակիցների անհապական գնահապումներից, նրանց անձնական հակումներից: Դրանով օգրակարության գործությունը գնորդ-սպառողին, իր պահանջմունքներով, սուբյեկտիվ հակումներով հանդերձ, դարձեց գնումական հերազգության օբյեկտ՝ սպառման հարաբերություններին վերագրելով առաջնակար դեր:

Իրոք, ապրանքների ու ծառայությունների սպառման հիմքում ընկած է դրանց սպառողական արժեքը կամ մարդկանց պահանջմունքները բավարարե-

լու ընդունակությունը: Դա նշանակում է, որ ապրանքը կամ ծառայությունը սպառողի համար պեսք է որոշակի օգրակարություն ներկայացնի: Օգրակարությունը սուբյեկտիվ կափեգորիա է, և դրանով է բացարրվում այն փասքը, թե ինչու է դպյալ սպառողը նախապարզությունը դալիս այս կամ այն բարիքին: Այսպիսով, օգրակարության դրամական նշանակությունը դրսորվում է նրանում, որ գնորդն ընդրում և պահանջարկ է ներկայացնում հենց որոշակի ապրանքի նկարմամբ, որոշակի պայմաններում:

«Օգրակարություն» գիրքաբառը առաջին անգամ շրջանառության մեջ է դրել անգիտայի գիրքեագեպ Իրենեում Բենթամը՝ իր օգրապաշտական հայեցակետի շրջանակներում: Նա այն կարծիքին էր, որ մարդու գործունեության նպագակը իր բարեկեցության բարձրացումն է, որը Ի. Բենթամը առաջարկում էր չափել բոլոր հաճույքների գումարից հանելով դրանց ձեռքբերման չափանիքները՝ ժամանակի դպյալ հարվածում: Ներգագայում, նրա հայրենակից Ու. Չունսը բացահայտեց այդ կափեգորիայի և զնի կապը, որն ավելի մանրամասն հերազդության ավագրիական դպրոցի հայփնի ներկայացուցիչներ Կ. Մենգերը, Ե. Բեմ-Բավերկը և Ֆ. Վիզերը, ովքեր մանրամասն քննարկեցին օգրակարության նվազման երևույթը, երբ նույն բարիքից սպառվում է մի քանի միավոր, և դրա հիման վրա ձևավորվեց սահմանային դրսությունը:

Տնտեսագիրության գիրքեագեպ առաջին շաբ կողմնակիցներ ունի այն գիրքեագեպը, որ սպառողական վարքի գիրքեագեպ վերացական կանխադրույթներից (գիրքեագեպուի 1) առավել խոցելին և թույլը օգրակարության և ծախսերի հետ դրա համարության հնարավորության կանխադրույթն է: Այդ եզրակացությունը հիմնավորվում է այն պարզ գրամաբանությամբ, որ օգրակարության գնահատումը անհարական, սուբյեկտիվ բնույթ ունի¹, այսինքն, նույն իրի օգրակարությունը ամեն մի անհապ դպյալ պահին գնահատում է գարբեր կերպ և գարբեր չափով՝ ելնելով իր նախահրություններից, ճաշակից և հանգամանքներից: Բացի դրանից, նույն անհապը նույն իրի օգրակարությունը գարբեր ժամանակներում և գարբեր պայմաններում նույնպես գարբեր կերպ է գնահատում: Օրինակ, ջրի և աղամանի օգրակարության համեմագությունը և գնահապումը, որը հայդին է Սմիթի պարադոքս անվանումով:

Այս ամենից կարելի է հեթևություն անել, որ օգրակարությունը անհապ է չափել և համեմապել մի այլ բանի մեծության հետ, օրինակ՝ ծախսերի: Նման հեթևությունն ընդունում են նույնիսկ սպառողական վարքի գիրքեագեպ կողմնակիցները և առաջարկում են կիրառել օգրակարության չափման պայմանական միավոր՝ յուրի անգամ սպառողի օգրակարություն, որի պայմանանշանը Ս գառն է²:

Կ.Մակլինելլն ու Ա. Բրյուն դա համարում են չափման միտացածին միավոր և մանկավարժական ու դասավանդման շաբ հարմար հնարք, որը հնարավորություն է դպյալ սպառողի վարքագծի մասին դարպողությունները գեղափոխելու քանակական մեծությունների դաշտ:

Անհապ սպառողը ազաք է ընդրություն կապարելու հարցում, և ամեն անգամ որոշումը կայացվում է այն ապրանքի օգրին, որի սպառումից, ըստ սուբ-

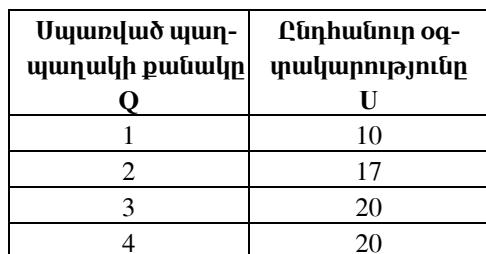
¹ С. Фишер, Р. Дорнвуш, Р. Шмалензи. Экономика. М., 1993, стр. 98.

² К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. Экономикс, М., 2007, стр. 449.

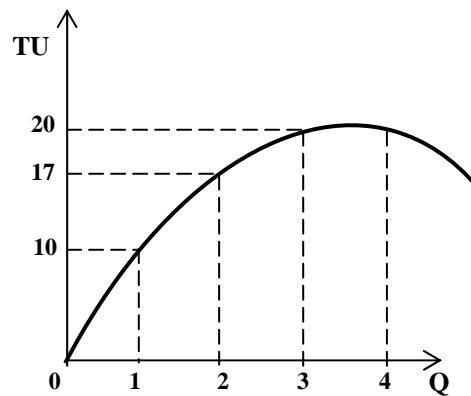
յեկիվ մոդեցման, կարելի է սպանալ ավելի մեծ օգտակարություն։ Քանի որ պահանջմունքը բավարարելու համար մարդը սրիպված է սպառել փարբեր ապրանքներ, որոնք նրա համար ունեն օգտակարության փարբեր չափեր, ապա նա ձգում է դրանց սպառումից սրացվող օգտակարությունը հասցնել առավելագույնի։ Եթե դա նրան հաջողվում է, ապա համարում է, որ սպացել է օգուպ, շահ։

Առավելագույն օգբակարություն կարելի է ստանալ նաև նոյն բարիքից, եթե սպառվում է դրանից որոշակի քանակություն, որովհետք ամեն մի նոր միավոր ավելացնում է օգբակարության կամ բավարարվածության ասդիճանը: Վյապիսով, օգբակարություն հասկացության քննարկումը թույլ է տալիս առանձնացնել օգբակարության երկու դիա՝ ընդհանուր և սահմանային:

Ընդհանուր օգբակարությունը ժամանակի որոշակի հավվածում ապրանքների կամ ծառայությունների սպառումից պահանջմունքների բավարարվածության ընդհանուր չափն է, որն ընդունված է նշել TU (total utility) հապավումով: Եթե որևէ մեկը զնել է 4 պահպաղակ, ապա նա առաջին պահպաղակի սպառումից սրանում է դրա առավելագույն օգբակարությունը, օրինակ՝ 10U, երկրորդից սրանում է ինչ-որ չափով պակաս բավարարվածություն կամ օգբակարություն՝ 7U, երրորդից՝ 3U, չորրորդից՝ 0. Կամ պարզապես հրաժարվում է դրա սպառումից: Այս օրինակը կարելի է ներկայացնել աղյուսակի և գծապարկերի գետքով, որոնք գրեսանելի են դարձնում փվյալ ապրանքի սպառման ժամանակ սպացված ընդհանուր օգբակարության փոփոխման երևույթը:

² Ölköö³ I 8.1.

¶Í³ à³ i Í»ñ 8.1.

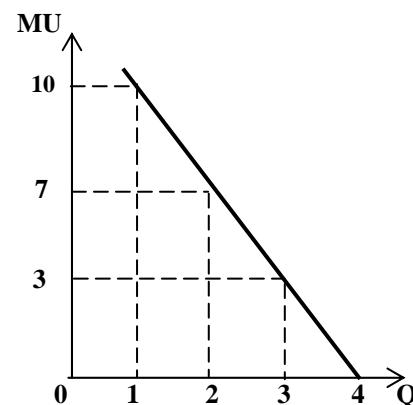
Ընդհանուր օգտակարություն

Ընդհանուր օգբակարության թե՛ աղյուսակը և թե՛ գծապարկերը վկայում են, որ ցանկացած պահանջմունք շուրջ թե՛ ուշ լրիվ բավարարվում է՝ նույն բարիքից ինչ-որ բանակություն սպառելու շնորհիվ, և ընդհանուր օգբակարությունը իր առավելագույն սահմանին հասնում է ասփիճանաբար: Ընդ որում, ամեն մի ասփիճանում նկատելի է օգբակարության կամ բավարարվածության մակարդակի աճի բացարձակ նվազում: Չի բացառվում, որ 5-րդ պաղպաղակի հարկադրված սպառումը առաջացնի ոչ թե բավականություն, այլ փհաճություն, այսինքն՝ դրա օգբակարությունը կունենա բազասական նիշ, օրինակ՝ -15, և

ընդհանուր օգտակարությունը խսկույն կլրճապվի այդքանով: Դրա համար էլ ընդհանուր օգտակարության կորը կունենա վարընթաց գեսք:

Օգտակարության հայեցակեպը իր հետագա զարգացումը սբացավ սահմանային օգտակարության դեսության շրջանակներում, որն ավելի ճշմարգացի և իրավեսական է նկարագրում օգտակարության նվազման երևույթը: Սահմանային օգտակարությունը պահանջմունքների բավարարվածության այն լրացուցիչ չափն է, որը սպառողը սպանում է սպառվող ապրանքի անեն մի հաջորդ միավորից, որն ընդունված է նշել MU (marginal utility) հապավումով: Ամեն մի սպառող ապրանքի լրացուցիչ միավորի օգտակարությունը գնահատում է դրա իշեցման հավկանիշը նկատի ունենալով, այսինքն՝ լրացուցիչ կամ սահմանային օգտակարությունն ունի նվազման ֆունկցիա: Օգտակարության նման փոփոխությունն առաջին անգամ քննարկել է գերմանացի փնտեսագետ Գերման Շուենը և ձևակերպել է սահմանային օգտակարության նվազման օրենքը, որը փնտեսագիրության մեջ հայրնի է որպես Շուենի առաջին օրենք: Վերը բերված օրինակի փվյալներով կարելի է ներկայացնել սահմանային օգտակարության նվազող ֆունկցիան՝ աղյուսակի և գծապատճերի փեսքով:

Սպառված պաղպաղակի քանակը Q	Սահմանային օգտակարությունը MU
1	10
2	7
3	3
4	0

ՀՅԱՆՔ Ե 8.2.

Սահմանային օգտակարությունը

ՄԻ Ճ Ե Ի Ի՞ն 8.2.

Սահմանային օգտակարությունը

Օգտակարության դեսությունը ելնում է այն դրույթից, որ օգտակարության չափը, մեծությունը կախված է սպառվող բարիքների քանակից: Դրանից կարելի է եզրակացնել, որ ընդհանուր օգտակարությունը (TU) կարելի է որոշել նաև սպառվող միավորների սահմանային օգտակարության (MU) մեծությունները գումարելով: Սակայն սպառողը փվյալ ապրանքի և ծառայության արժեքայնությունը որոշելիս նկատի ունի ոչ թե ընդհանուր օգտակարությունը, այլ հենց լրացուցիչ կամ սահմանային միավորի օգտակարությունը: Դրանից է կախված սպառողի հետագա վարը՝ կշարունակի կապարել նոր գնումներ, թե՝ ոչ: Այդ խնդրի լուծման նպատակով սահմանային օգտակարության դեսության շրջանակներում քննարկվում է նաև ապրանքի արժեքի հիմնախնդիրը:

Սահմանային դեսության առանցքային գաղափարներից մեկն էլ այն է, որ ապրանքի արժեքը կամ արժեքայնությունը, որը կարելի է հասկանալ նաև որ-

պես օգբակարության հոմանիշ, որոշվում է ոչ թե ապրանքի արդարության ծախսերով, այլ այն օգբակար էֆեկտով, որը սպառվող ապրանքի վերջին կամ սահմանային միավորը պարբռում է սպառողին:

Այս մոդելը հակասում էր դասական վիճակագիրության ավանդական գաղափարներին (Ա. Սմիթ, Դ. Ոկլարդը, Կ. Մարքս, Ջ. Միլ), քանի որ որպես վիճակագիր գործունեության վերջնական արդյունքների գնահատական, ընդունվում է օգտակարությունը: Տնտեսագեներից շաբերի կարծիքով օգտակարության գետական այդ մոդելը հեղաշրջում առաջացրեց վիճակագիրության մեջ, և դա անվանեցին «մարժինալիստական (սահմանային) հեղափոխություն»:

Այսուհանդերձ, ավելի մեծ թիվ են կազմում այն փրկեսագետները, որոնց կարծիքով մարժինալիզմը սուբյեկտիվ հոգեբանական փեսություն է, և դա բավական հիմնավոր գնահատական է: Սահմանային գաղափարի հիմնադիրները համոզված պնդում են, որ փրկեսական բոլոր կարեգորիաները պեսք է բացարձի միայն իրերի նկարմանը սուբյեկտի ունեցած նախասիրություններով, սպասումներով, ճանաչողության ասդիմանով: Օրինակ՝ ըստ Շ.Մենգերի՝ իրերը ինքնին գործ են օբյեկտիվ հավկանիշներից և իրերին հավկանիշներ (լավն է, վարդն է) վերագրում են մարդիկ՝ իրենց անձնական ընդունակությունների սահմաններում: Իհարկե, այդ միջիբ նոր չէր, քանի որ Շ.Մենգերից մոտ 250 փարի առաջ նման միջիբ արդահայրել էր Վ.Շերսապիրը՝ իր ««Նամեկ» դրամայում՝ իրերն ինքնին ոչ լավն են և ոչ ել վարդ, այլ մարդիկ են դրանց այդպես գնահատում:

Սահմանային օգբակարության դեսությունը իր նվազող ֆունկցիայի դրույթով լրիվ փրամաքանական է, սակայն դնդանագետ-հետազոտողներից շափերին շփոթեցնում է այն հանգամանքը, որ օգբակարությունը հնարավոր չէ նույնիսկ մորթավոր չափել՝ դրա սուբյեկտիվ բնույթի պարզաբնույթով: Իսկ այն, ինչը հնարավոր չէ չափել, չափ դժվար է օգբագործել որպես դեսական դրույթների հավասարի ապացույց, հաբեկապես դնդանագետական վերլուծությունների ժամանակ:

Օգբակարության չափման հարցում սահմանային գրեսության շրջանակներում ծևավորվել է երկու մոդելը՝ կարդինալիստական (քանակական, թվային) և օրդինայիստական (կարգային):

Կարդինալիսքական մոփեցման կողմնակիցները (Եվ. Բեմ-Բավերկ, Ու. Զևոնս, Ալֆ. Մարշալ, Դ. Ռոբերտսոն և այլն) օգբակարության չափման ժամանակ դիմքարկում են դրա սուբյեկտիվ արժեքայնությունը, այսինքն, մարդու վերաբերունքը պայմանավորված է Պահանջմունքների բավարարությունը դրա հետին տևականությամբ: Պահանջմունքների բավարարությունը պահանջվում է ուղարկում համանակի դրույթում, որն ուղեկցվում է պայմանավորված հագեցվածության աճով, ընդ որում՝ սպառվող ամեն մի նոր միավոր ունի ավելի փոքր օգբակարություն: Նման դիրքորոշման դեպքում բարիքի կամ ապրանքի սուբյեկտիվ արժեքայնությունը պայմանավորված է դրա քանակով: Որքան շատ է բարիքի քանակը, այնքան փոքր է դրա հերթական միավորի օգբակարությունը կամ արժեքայնությունը, և անհրաժեշտության դեպքում սպառողը կիրաժարվի հենց վերջին միավորից: Այս ենթադրության հիման վրա կարդինալիսքական մոփեցումը կագաղական է հենքություն, որ բարիքի արժեքայնությունը որոշվում է այն միավորի սահմանային օգբակարությունը:

թյան ասդիմանով, որով բավարարվում է ընդհանուր պահանջմունքը: Մեր օրինակում դա կլինի պաղպաղակի 3-րդ միավորը, որի սահմանային օգբակարության չափից ելնելով, ըստ կարդինալիսպների, սպառողը կզնահափի մյուս երկու միավորների արժեքայնությունը: Սակայն իրական լյանքում արժեքայնությունն ունի չափման դրամական արբահայքություն, այսինքն՝ զին, որի փարթերն են ծախսերը և շահույթը, և որը, որպես կանոն, հավասար չէ սահմանային օգբակարության մեծությանը:

«Ամաձայն սպառողական վարքի կարդինալիսպական հայեցակեփի՝ փվյալ գնով և փվյալ ապրանքներից ու ծառայություններից ինչ-որ քանակություն գնելու դեպքում ոչ միշտ է, որ գլուխ է ունենում համարժեք փոխանակություն: Դեռ ավելին, շաբ հնարավոր է, որ սպառողը սպանա ինչ-որ օգուփ, որը սպառողական վարքի ընդհանուր գետությունում անվանում են «սպառողական ռենդա» կամ «սպառողական ավելցուկ»:

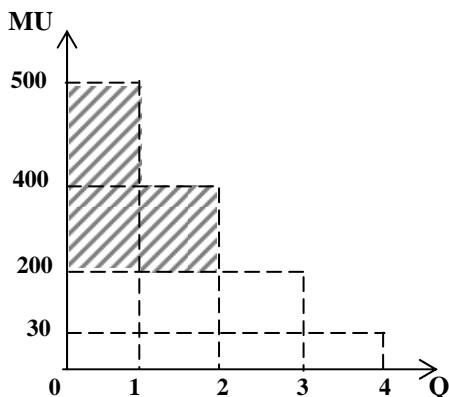
Սպառողի ավելցուկի եռությունն այն է, որ գնորդը փվյալ ապրանքից գնում է այն քանակությամբ, որ վերջին միավորի սահմանային օգբակարության դրամական գնահափումը հավասարվի այդ ապրանքի գնին: Բայց քանի որ ամեն մի լրացուցիչ միավոր հաջորդի համենափ (3-րդը՝ 4-րդի, 4-րդը՝ 5-րդի) ունի բարձր սահմանային օգբակարություն, ապա սպացվում է, որ բացի վերջին միավորից, մյուսների սահմանային օգբակարության դրամական չափը մեծ է այդ ապրանքի գնից, որը, վերջին հաշվով, գնորդը վճարում է:

Վյսինքն՝ սպառողի գրամաբանությամբ, փվյալ ապրանքի վերջին միավորի սահմանային օգբակարության դրամական արբահայքությունը և միավորի գինը հավասար են: Վյսիսի գրամաբանության արդյունքում սպառողը, թվում է, թե սպանում է ինչ-որ օգուփ, ռենդա: Բացաբրենք դա օրինակով:

Ենթադրենք՝ պաղպաղակի առաջին միավորի սպառումից սպացված օգբակարությունը սպառողը գնահափում է 500 յուփի կամ դրամ, երկրորդի սպառումից սպացված օգբակարությունը՝ 400, երրորդինից սպացվածը՝ 200, չորրորդինը՝ 30 և այլն: Պաղպաղակի միավորի շուկայական գինը 200 դրամ է, ուրեմն սպառողը կիրաժարվի 4-րդ միավորից, իսկ նախորդ երեք միավորներից սպացած ընդհանուր օգբակարությունը կկազմի 1100 յուփի կամ դրամ: Սպառողը վճարել է ընդհանուր 600 դրամ, և ըստ նրա՝ ինքը շահել է 500 դրամ (1100-600): Կարելի է կառուցել «սպառողի ավելցուկ» հասկացության գրաֆիկական պարկերը (թիվ ս գծապատկեր 8.3): Գծապարկերում սպառողի ավելցուկը կոորդինատների հարթության վրա պարկերված է նշացված դարածքով:

Օրդինալիսպական մոդելման կողմնակիցները (Վ. Պարեփո, Զ. Դիբս, Ֆ. Էջուուլի, Ռ. Ալեք և այլք) սկզբունքորեն իրաժարվեցին սահմանային օգբակարության մեծությունն ընդունել որպես օգբակարության չափման համապիտանի միավոր և առաջարկեցին այլ մոդելցում: Ըստ նրանց՝ սպառողները որոշակի պահանջմունք բավարարելու համար սովորաբար միաժամանակ օգտագործում են փարբեր ապրանքներ կամ ապրանքների հավաքածու: Ուրեմն սահմանային օգբակարության բացարձակ մեծությունների փոխարեն ավելի արդյունավետ է կիրառել հարաբերական մեծություններ: Դրա համար անհրաժեշտ է համեմափել փարբեր ապրանքներից կազմված հավաքածուները և պարզել դրանց նկարմամբ սպառողների նախապատվությունների ասդիմանը, դրանց կարգը:

Նման վերլուծություն և համեմապություն կարելի է կապարել անփարբերության կորերի դրույթի օգնությամբ, եթե առանձին ապրանքի միավորի սահմանային օգտակարությունը դառնում է հավաքածուի ընդհանուր օգտակարության փարո, այսինքն՝ «լուծվում է» ընդհանուր օգտակարության մեջ:

¶ Ի՞շ ա՞ յ Ի » 8.3. Սպառողական ավելցուկ

Սահմանային օգտակարության օրդինալիստրական հայեցակեպի հիմքում ընկած են սպառողական վարքի հեվլույալ ճշմարտությունները:

1. Սպառողի նախապարփություններն ունեն կարգավորված, սանրդակային բնույթ: Դա նշանակում է, որ սպառողն ունի քարբեր պահանջմունքներ, դրանց բավարարման համար պահանջվում են ապրանքների գործեր հավաքածուներ, և նա կարող է դրանք համեմապել, օրինակ՝ X և Y հավաքածուները նաև գերադասում է Z հավաքածուից, ուրեմն X և Y հավաքածուները նախընդունվելի են:

2. Սպառողի նախապարփությունների գեղաշարժման երևույթը: Եթե սպառողը համեմապում է մի շարք հավաքածուներ, ապա աշխափում է ընդունել լավագույնը, օրինակ՝ X հավաքածուն գերադասում է Y հավաքածուից, Y-ը՝ Z հավաքածուից, ուստի նրա նախապարփությունը բոլոր դեպքերում X հավաքածուի կողմն է:

3. Պահանջմունքների առավել լրիվ բավարարվածության ձգություն: Սա նշանակում է, որ սպառողը չի հրաժարվի լրացուցիչ միավորի սպառումից, քանի դեռ չի բավարարել իր պահանջմունքը և քանի դեռ գրնում է, որ դա կբարձրացնի իր բարեկեցության մակարդակը:

4. Սահմանային օգտակարության նվազման դրույթը:

8.3. ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՏԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ

Սպառողական վարքի ձևավորման հիմքում ընկած է ապրանքների օգտակարության հարկանիշը, որը մարդկանց պահանջմունքների բավարարման գլխավոր և միակ պայմանն է: Դրա հիման վրա ձևավորվում է նաև պահանջարկը՝ որպես պահանջմունքի բավարարման քանակական որոշակիություն: Ինչպես պարզել ենք, պահանջարկի փոփեական օրենքը բացահայրում է զնի մեծության և պահանջարկի քանակի միջև գոյություն ունեցող հակադարձ կապը: Վյու հիմասրով, պահանջարկի օրենքի գործողությունով կարելի է բացադրել սպառողի խելամփության հանգամանքը: Բարձր գինը, իրոք, կարող է սպառողին վաճել շուկայից, իսկ ցածր գինը, հակառակը՝ խրախուսում է սպառողին ավելի շատ զնումներ կարարել: Քննարկենք սպառողի վարքի երկրորդ դրսությունը, որի ձևավորման ժամանակ կարևոր դեր են խաղում սահմանային օգտակարության նվազման, նախընդունությունների, օգտակարության առավելացման և սպառողական հավասարակշռության դրույթները:

Ընդհանուր առմամբ, մարդկանց պահանջմունքները անսահման են, և դրանց բավարարումը թվում է անհնար, սակայն կրնկրեակ ապրանքի նկարմամբ պահանջմունքը կարող է բավարարվել: Ժամանակի որոշակի հարվածում, որպես կանոն, մարդկանց ճաշակը, եկամուտները և նրանց պահանջարկի, հեփեաբար վարքի մյուս պայմանները մնում են կայուն, անփոփոխ, և սպառողները կարող են ձեռք բերել որոշակի ապրանքների ու ծառայությունների ինչ-որ քանակ: Որքան մեծ է այդ քանակը, այնքան փոքր է սպառողների՝ նոյն ապրանքներից և ծառայություններից լրացուցիչ միավոր զնելու ցանկությունը և ձգությունը: Նրանց այդ վարքագիծը պայմանավորված է սահմանային օգտակարության նվազման օրենքի գործողությամբ: Վյու հանգամանքն ավելի ակնառու է երկարագի օգտագործման ապրանքների զնումների ժամանակ: Օրինակ՝ ավագութենայի պահանջմունքը կարող է առաջացնել դրա զնման շատ մեծ ցանկություն, իսկ երկրորդն ունենալու ցանկությունն արդեն փոքր է և այդպես շարունակ: Նույնիսկ շատ հարուստ ընդունիքներ, որոնք կարող են զնել մի ամբողջ ավտոպարկ, սովորաբար անձնական պահանջմունքների բավարարման համար զնում են 4-5 մեթենա:

Տնտեսագիտությունը, նկատի ունենալով սպառողների նման խելամիք վարքը, առաջադրել է մի գաղափար, ըստ որի՝ ամեն մի պահանջմունք կարող է բավարարվել նոյն բարիքից մի քանի նմուշ կամ երկու և ավելի բարիքներից կազմված հավաքածու սպառելու միջոցով: Ընդ որում, բարիքներից յուրաքանչյուրը, որպես սահմանային միավոր, նախորդի համեմատ սպառողի համար կունենա ավելի փոքր օգտակարություն, հեփեաբար կառաջացնի այդ միավորը զնելու ավելի փոքր ցանկություն, որը իսկույն կդրսնորվի նրա սպառողական վարքագծում: Դա ավելի առարկայական պարկերացնելու համար օգտվենք նախորդ շարադրանքի օրինակից: Ենթադրենք՝ սահմանային օգտակարության նվազման օրենքը սկսում է գործել պատպաղակի հենց առաջին միավորի սպառություն: Ամեն մի հաջորդ միավոր ավելի փոքր օգտակարություն ունի սպառողի համար, քանի որ պաղպաղակի պահանջմունքն ասդիմանաբար բավարարվում

Է: Սահմանային օգբակարության աղյուսակն ու գրաֆիկը ակնառու ցույց են փալիս պաղպաղակի այն քանակը, որից ավելի սպառողն այլևս չի գնում:

Տնտեսագիրության համար առանձնահագուստ կարևորություն ունի այն հանգամանքը, որ սահմանային օգբակարության նվազման կորը ևս ապացուցում է պահանջարկի կորի բացասական թեքության երևույթը: Եթե ապրանքի ամեն մի հաջորդ միավորն ունի ավելի փոքր սահմանային կամ լրացուցիչ օգբակարություն, ապա սպառողը լրացուցիչ միավորը կզնի այն դեպքում, եթե իշխում է դրվագը գինը: Բացի դրանից, ենթելով հենց նույն դադողությունից, սպառողը կարող է որոշել այլևս չգնել լրացուցիչ միավոր նույն ապրանքից, նույն գնով, քանի որ կարող է այդ գումարով այլ ապրանք գնել, որը նրա համար այլընդունակային «օգբակարություն» սպանալու հնարավորություն է ներկայացնում: Եթե այս ամենը դիմում է արդարության մասին՝ գինը՝ լրացուցիչ գնումներ կապարելու սպառողական ցանկությունը խթանելու նպարակով: Այսպիսին է, փաստորեն, պահանջարկի կորի դիմումը հիմնավորելու դրամաբանությունը ըստ նվազող սահմանային օգբակարության դրույթի:

Սահմանային օգբակարության նվազման դրույթը թույլ է փալիս հիմնավորել նաև սպառողական վարքի այլ դրսևորումներ: Դա առանցքային նշանակություն ունի սպառողական այն վարքագծի բացապրության համար, եթե սպառողը սփիպված է լինում իր դրամական եկամուտը բաշխել դարբեր ապրանքներ ու ծառայություններ գնելու համար: Սովորական կամ «միջին» սպառողները դրսևորում են փիպական վարք և, որպես օրինաչափություն, նման իրավիճակներում են հետևյալ պարկերացումներից:

1. Քանի որ նրանք խելամիփ վարք դրսևորում սպառողներ են, ապա աշխատում են այնպես բնօրինել իրենց եկամուտները, որ ձեռք բերած ապրանքներից ու ծառայություններից սպանան առավել հնարավոր մեծ ընդհանուր օգբակարություն:

2. Կարելի է ապացուցված համարել նաև, որ խելամիփ սպառողներն ունեն ապրանքների և ծառայությունների ընդուրության բավական հսկակ համակարգ, որն ընդունված է անվանել սպառողի նախընդուրությունների դրույթ: Նախընդուրությունների դրույթը վկայում է, որ սպառողները շար լավ գիրակցում են, թե ինչպիսի սահմանային օգբակարություն կարող են սպանալ դրվագը ապրանքի ամեն մի լրացուցիչ միավորից, եթե որոշեն կապարել լրացուցիչ գնումներ:

3. Սպառողների պահանջմունքները բավարարող բոլոր ապրանքներն ու ծառայությունները ունեն գին, որովհետև դրանց արդարության համար պահանջվող ռեսուրսները նույնական գնվում և վաճառվում են: Վկնհայք է, որ եթե սպառողի եկամուտները սահմանափակ են, ապա գների սահմանված մակարդակում նրանք չեն կարող գնել այն ամենը, ինչի պահանջմունք ունեն դրվագը պահին, հետևյալ կարող են գնել սահմանափակ քանակով ապրանքների և ծառայությունների հավաքածու: Այդ դեպքում նրանք պետք է համեմափեն ապրանքների ու ծառայությունների սահմանային օգբակարության ասդիմանները՝ ընդհանուր օգբակարությունը առավելացույնի հասցնելու նպարակով:

4. Ցանկացած երկրում շար փոքր թիվ են կազմում այն մարդիկ, ովքեր

իրենց թույլ կփան զնել «ամեն բան, ինչ հնարավոր է»: Ընդհանուր կանոնն այն է, որ դրամական եկամուգները սահմանափակ են, և զնորդները ապրանքների և ծառայությունների սահմանային օգտակարությունները համեմապելուց բացի, դրանք համեմապում են նաև իրենց դրամական եկամուգի մեկ միավորի «սահմանային օգտակարության» հետ, ինչը նույնական էական ազդեցություն է գործում սպառողական վարքի վրա:

Այս կարգի դափողությունները վերաբերում են բոլոր սպառողներին: Ելնելով դրանցից՝ սպառողներն իրենք են որոշում, թե իրենց եկամուտների սահմաններում ինչ ապրանքներ ու ծառայություններ և ինչ քանակով պետք է ընդունեն ու գնեն, որպեսզի իրենց պահանջմունքները կարողանան բավարարել հնարավոր առավել մեծ օգտակարությամբ: Այլ կերպ ասած՝ օգտակարության առավելացման կամ պահանջմունքների բավարարումն առավելագույնի հասցնելու կանոնը պահանջում է, որ սպառողները իրենց դրամական եկամուտները բաշխելիս նկատի ունենան, որ եկամուտի ամեն մի միավորով, գնելով հավաքածողի մեջ մփնող ապրանքներից լրացուցիչ միավորներ, յուրաքանչյուր միավորի սպառումից պետք է սպառնան նոյն չափի սահմանային կամ լրացուցիչ օգտակարություն, որը պետք է համարժեք լինի փողի լրացուցիչ միավորի սահմանային օգտակարությանը: Նման պարագայում հավաքածողի մեջ մփնող ամեն մի ապրանք կունենա նոյն մեծության միջին կշռված սահմանային օգտակարություն՝ ըստ գնի: Օրինակ՝ հավաքածողն կազմված է X, Y և Z ապրանքներից, որոնցից յուրաքանչյուրի սահմանային միավորը ունի փարբեր գնի, իեփևաբար տարբեր միջին սահմանային օգտակարություն՝ ըստ գնի, ինչը երևում է 8.3 առյուսակից:

2 ÖLÅØE 3 I 8.3

ԱՌԱՎԵԼ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախաքածուի կառուցվածքը	Սահմանային միավորի գինը P	Սահմանային օգբակարության մեծությունը MU	Միջին կշռված սահմանային օգբակարությունը ըստ զնի MU:P
X	100	1000	10
Y	40	800	20
Z	30	450	15

Այսուակի փվալներից երևում է, որ հավաքածուի ընդիանուր օգբակարությունը կազմում է 2250, իսկ միջին կշռված սահմանային օգբակարությունը՝ 45 յուրիդիկ: Հավաքածուի ապրանքների սահմանային օգբակարության աղյուսակից պարզվում է, որ Y ապրանքն ունի ամենաբարձր միջին կշռված սահմանային օգբակարություն, և սպառողի եկամֆի մեկ միավորը, դպյալ դեպքում, ունի արդյունավետության ավելի մեծ ասպիճան: Սպառողը կաշխատի գնել բարձր սամանային օգբակարություն ունեցող ապրանքներից ավելի շար և դրա համար պետք է հրաժարվի X ապրանքի որոշ քանակից: Ենթադրենք՝ նա հրաժարվում է X ապրանքի մեկ միավորից և լրացնելու գնումը է 2,5 միավոր Y

ապրանքից: Այդ դեպքում X ապրանքի սահմանային օգրակարությունը կմեծանա, իսկ ընդհանուր օգրակարությունը՝ կնվազի, մինչդեռ Y ապրանքի սահմանային օգրակարությունը կնվազի, իսկ ընդհանուր օգրակարությունը՝ կրարձրանա: Կարարելով իր դրամական եկամուտների վերաբաշխում՝ սպառողը, վերջին հաշվով, հավասարակշռում է հավաքածուի մեջ միանող ապրանքների սահմանային օգրակարության մեծությունները, միաժամանակ ձեռք է բերում առավելագույն ընդհանուր օգրակարություն: Դա կարելի է ցույց տալ հետևյալ աղյուսակի օգնությամբ:

Հ 8.4
ՄՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ԱՌԱՎԵԼԱԳՈՒՅՆ
ԸՆԴԱՑՈՒՐ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դավաքածուի կառուցվածքը	Սահմանային միավորի գինը P	Սահմանային օգրակարության մեծությունը MU	Միջին կշռված սահ- մանային օգրակա- րությունը ըստ գնի MU:P
X -1	100	1500	15
Y+2,5	40	600	15
Z	30	450	15

Սպառողը, եկնելով սահմանային օգրակարության նվազման, նախընդությունների և ընդհանուր օգրակարության առավելացման դրույթներից, կաշխատի հավասարեցնել X, Y և Z ապրանքների սահմանային օգրակարությունները, ինչպես և դրամական միավորի արդյունավելության գործակիցը: Իր եկամուտների սահմաններում, չխախտելով հավաքածուի սովորական կառուցվածքը և միջին կշռված սահմանային օգրակարության ամբողջական մեծությունը, սպառողն, այնուամենայնիվ, ձեռք է բերում առավելագույն ընդհանուր օգրակարություն՝ 2550 յուրի ՝ 2250-ի փոխարեն, և այս վարքագիծը սպառողական վարքի դրամական մեջ դիմում են որպես սպառողի հավասարակշռության կամ օգրակարության առավելացման դրույթի կենսագործում:

Օգրակարության առավելացման դրույթից հետևում է, որ սպառողներն իրենց պահանջմունքների առանձին վենակմեր բավարարում են ինքնանսիվության փարբեր ասքիճաններով, որը նույնպես զույգ սուբյեկտիվ բնույթ ունի: Սակայն պահանջմունքների բավարարման գործընթացում կարելի է բացահայտել օրյեկտիվ բնույթ ունեցող այնպիսի մի երևույթ, ինչպիսին կենսական պահանջմունքների բավարարման առաջնահերթությունն է: Դասկանալի է, որ ցանկացած սպառող ինքն է փնօրինում իր պահանջմունքները բավարարելու և իր շուկայական պահանջարկի ձևափորման գործընթացները՝ դրանց հերթականության որոշակի սանդղակի օգնությամբ, որի առաջին փեղերը զբաղեցնում են առավել անհետապնդելի պահանջմունքները: Կեկավարվելով այդ օրինաչափության պահանջներով, սպառողը ասքիճանաբար անցնում է պակաս անհետապնդելի կամ կենսական նշանակություն ունեցող պահանջմունքների բավարարմանը, և վերջին հաշվով, սպառովող բարիքների սահմանային օգրակարություն-

ները հավասարվում են: Այս երևույթը նույնպես հետագործվել է Գ. Ռուենի կողմից, և նրա գեսական հետևողական հայտնի է որպես Շուենի երկրորդ օրենք, ըստ որի՝ ընդհանուր օգտակարության առավելացման ժամանակ սպառվող բոլոր բարիքների սահմանային օգտակարությունները հավասարվում են:

Դա կարելի է ներկայացնել հետևյալ հավասարման օգնությամբ, որն ընդունված է անվանել սպառողի կողմից իր օգտակարության առավելացման բանաձև:

$$\frac{MU_x}{P_x} = \frac{MU_y}{P_y} = \frac{MU_z}{P_z} = \dots = \frac{MU_n}{P_n} :$$

8.4. ԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՍԱՄՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ԴՐՈՒՅԹԸ

Սպառողական վարքի գետական օրդինալիստական կամ կարգային հայեցակեփի համաձայն՝ սպառողի վարքը պեսք է քննարկել երկու գետականկյունով. 1) ի՞նչ վարք կդրսնորի սպառողը կամ զնորդը դպիյալ սահմանափակ եկամփի դեպքում և 2) առկա ապրանքներից ի՞նչ հավաքածու կցանկանա զնել, եթե դրանց օգտակարությունները համարժեք են:

Սպառողի ամեն մի ցանկություն չէ, որ կարող է իրացվել, հետքաբար նրա ամեն մի ընկրությունն է իրականություն չի կարող դառնալ: Դրան, ամենից առաջ, խանգարում, խոշոնդոփում են ժամանակն ու եկամուքը: Օրինակ՝ մարդիկ հաճախ բողոքում են, որ իրենց մրգադրությունների իրականացմանը խանգարում է ժամանակի սղությունը, հետքաբար, ինչ սահմանափակ է՝ կարելի է արժենորել:

Սպառողական վարքի գետական հնարավորություն է դպիյալ կարգաբեկու նաև «ժամանակ» գործոնի վերլուծություն և որոշելու, թե ինչպես կարելի է չափել դրա արժեքայնությունը: Թե՛ սպառողական և թե՛ արդարական գործունեությունը դրելի է ունենում ժամանակի որոշակի վսկության ընթացքում, և դա պեսք է դիմուլ որպես սպառողի վարքի և արդարողի վարքի ընդհանուր հագույք:

Տնտեսագիրության գետական ժամանակը նույնպես դիմում է որպես արժեքավոր գնում կամ ռեսուրս: Այսպես, մարդը, աշխատանքի ընթացքում ծախսելով որոշակի ժամանակ, կարող է սպանալ, ենթադրենք՝ 5000-ից մինչև 50000 դրամ աշխատավարձ՝ ենելով իր ընդունակություններից, հմգությունից և այլն: Իսկ եթե նա այդ նույն ժամանակն օգտագործում է հանգստի կամ սպառողական գործունեության այլ դրսնորումների վրա, ապա պեսք է ընդունել, որ կորցնում է այդ գումարը՝ որպես հնարավոր եկամուք:

Սպառողական վարքի գետական հիմնադիրներն ու կողմնակիցները, ելնելով սահմանային օգտակարության դրույթից, որպես կանոն, ենթադրում են, որ սպառումը ակնթարթային, դպիյալ պահին փեղի ունեցող գործընթաց է: Սակայն դրամարանական է նաև այն դիմուլ կումը, որ սպառողական ապրանքներից շաբերի սպառումը պահանջում է ավելի շաբ ժամանակ, և դրանց զները որոշելիս պեսք է նկարի ունենալ նաև սպառման ժամանակի արժեքը: Օրինակ՝ կի-

նոյի գրում արժե 1000 դրամ, իսկ համերգինը՝ 1500, կինոյի գրառությունը 3 ժամ է, իսկ համերգինը՝ 1 ժամ: Եթե 1 ժամ աշխարանքի վարձագրությունը կազմում է 1000 դրամ, ապա կինոյի գրումսի արժեքը հավասար է 4000 դրամի ($1000+3 \times 1000$), իսկ համերգի գրումսի լրիվ արժեքը հավասար է 2500 ($1500+1000$): Սպացվում է, որ համերգի գրումսի լրիվ արժեքը ավելի փոքր է, քան կինոյի գրումսի լրիվ արժեքը: Եթե նկարի ունենանք սահմանային օգտակարության դրութը, ապա պետք է ավելի շատ կինո դիմել, քան հաճախել համերգ: Իսկ եթե նկարի ունենանք ծախսված ամբողջ ժամանակի արժեքայնությունը, ապա կարելի է հանգել հակառակ հետևողայն:

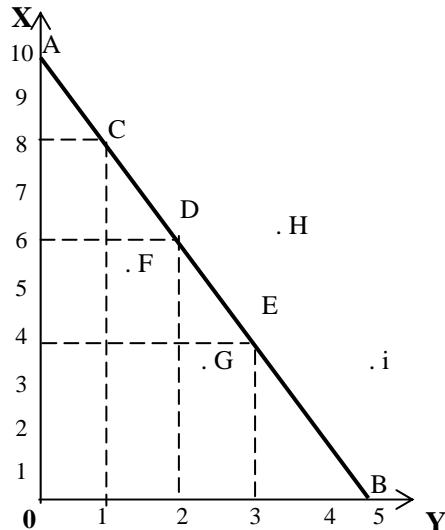
Ժամանակի արժեքայնության դրույթը ժամանակակից պայմաններում ունի իր որոշակի արբահայքությունը: Այսպես, խոշոր կորպորացիայի մենեջերը իր ժամանակը զնահագում է շատ բարձր և ուղևորությունների դեպքում օգտվում է օդանավերի ծառայություններից, չնայած օդանավի գրումը թանկ արժե, իսկ թռչակառուն կգերադասի ավտոբուսը կամ գնացքը, որովհետև նրա համար ժամանակն ունի փոքր արժեք:

Սպառողական վարքի վրա ավելի ակնառու, որոշիչ ազդեցություն է թռողնում եկամուգը, և պարահական չէ, որ գնումների մեծամասնությունը այդ արգելքին մեծ կարևորություն է պալիս: Սպառողի համար հասանելի են միայն շուկայական այն որոշումների իրականացումները, որոնք, այսպես ասած, տեղավորվում են նրա եկամուգների սահմաններում: Այս կարևոր գնումների մեջ անվանում են բյուջե-բային սահմանափակման դրույթ:

Բյուջեփային սահմանափակման դրույթը նույնական կարելի է ներկայացնել գրաֆիկի օգնությամբ, որպես սպացված ուղիղը կամ կորը ցույց կփառառողի՝ ընդունակություն կարարելու վարերակները կամ հնարավորությունները՝ եկամուգի փոխական դեպքում: Ենթադրենք՝ սպառողի եկամուգը (բյուջեն) կազմում է 10 հազ. դրամ, և նա ընդունակություն է կարարում երկու ապրանքների միջև՝ X (սնունդ) և Y (հագուստ): X ապրանքի մեկ միավորն արժե 1000 դրամ, իսկ Y-ինը՝ 2000 դրամ: Եթե ամբողջ եկամուգը ծախսվի X ապրանքը զնելու համար, ապա կոռորդինապների ուղղահայց առանցքի վրա կարարում մի կետ, որը ցույց կփառառողի սպառման առավելագույն քանակը՝ 10 միավոր, իսկ եթե սպառողը զնի միայն Y ապրանքից, ապա հորիզոնական առանցքի համապատասխան կետը ցույց կփառառողի սպառման առավելագույն քանակը՝ 5 միավոր: Երկու ծայրակետերը միացնող AB ուղիղը կոչվում է բյուջեփային սահմանափակման ուղիղ կամ կոր (գծապատճեր 8.4): Բյուջեփային սահմանափակման ուղիղ ցանկացած կետով (C, D, E, ...) կարելի է որոշել, թե սպառողը X և Y ապրանքներից ինչպիսի համակցություններ կարող է ընքանական ծախսելով իր ամբողջ եկամուգը: Օրինակ՝ D կետը վկայում է, որ X ապրանքից 6 միավոր զնելու դեպքում կարելի է միաժամանակ զնել Y ապրանքից 2 միավոր և այսպես շարունակ:

Բյուջեփային սահմանափակման ուղիղ ծախս հապվածի ամեն մի կետ (F, G, ...) ցույց կփառառողը նույնական կարող է ընդունակություն կարարել և զնել X և Y ապրանքներից որոշ քանակ, սակայն նրա եկամուգը լրիվ չի ծախսվի: Բյուջեփային սահմանափակման ուղիղ աջ հապվածի կետերը (H, i, ...), ցույց

Են պայիս X և Y ապրանքների քանակների այնպիսի համակցություններ, որոնք գլխնվում են դժվար սպառողի հնարավորության սահմաններից դուրս, և դրանք չեն կարող ընդունվել որպես շուկայական իրավեսական ընդունակություն:

¶ 1³ Ճ 3 Տ Ի Ի » 8.4. Բյուջեվային սահմանափակման ուղիղը

Այսպիսով, սպառողը, շուկայի պայմաններից ելնելով, կարող է ընդունել լուծում՝ կապարել AB ուղղի կեփերի և դրանցից ձախ գյուղու հարվածի դաշտում: Եթե նկատի ունենք, որ սպառողը ռացիոնալ վարք ունեցող սուբյեկտ է, ապա նրա ընդունելու հարվածայինից AB ուղղի վրա, իսկ եթե ունի խնայողություն կապարելու գործում, ապա ընդունելու կապարվածից AB ուղղի ձախ հարվածում: Բյուջեփային սահմանափակման կորի օգնությամբ կարելի է կարծիք կազմել նաև սպառողի նախասիրությունների մասին: Մեր օրինակի դվյաներով կարելի է պարզել՝ դվյան սպառողը պահանջում է, թե՝ համեմատած ուղղությունը:

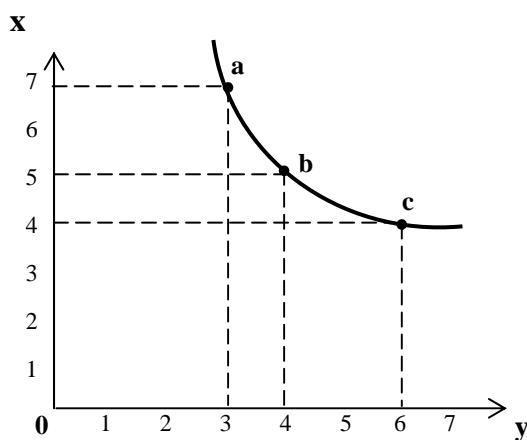
8.5. ԱՆՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սահմանային օգբակարության հայեցակերպ, ինչպես նշել ենք, ունի մեթոդական բնույթի թերություններ, և ամենաէականն այն է, որ դա սուբյեկտիվ բնույթի հասկացություն է, հետևաբար օբյեկտիվորեն չափել ու համեմափել՝ գործնականում անհնար է: Սպառողական վարքի գեսությունը, նման դժվարություններից խուսափելու նպատակով, սպառողի մրցակցային վարքի և պահանջարկի ձևավորման հիմնախնդիրների քննարկման ժամանակ օգրվում է նաև անսպառերության կորեր հասկացությունից: Անսպառերության կորը երկու ապրանքներից կազմված և սպառողի համար նույն օգբակարությունն ունեցող

այլընտրանքային համակցությունների երկրաչափական պարկերն է: Այդ հասկացության հետազոտման և համապարասխան հետևողությունների ձևակերպման խնդրում մեծ ավանդ ունեն **Զ. Շիբոյ և Վ. Պարեփոն:**

Անդարբերության կորերի վերլուծության հիմքում այն դրույթն է, որ սպառողին բոլորովին է անհրաժեշտ ճշգրիտ կամ որոշել այս կամ այն բարիքի օգտակարությունը, այլ բավական է, որ նա կարողանա, ըստ իր ցանկությունների և հնարավորությունների, ճշգրիտ ընդունել կարարել: Ընդունելու մյուս գործընթացների հանդեպ նա չեզոք վերաբերունք կամ վարք է դրսւում, որն անվանել են «անդարբերության վարք»: Այս ամենը սպառողական վարքի օրինավիսապական գործության դրույթների հիման վրա կարարված հետքետքություններ են:

Շուկայում գնորդը հնարավորություն ունի գործեր ապրանքներից գործեր կառուցվածք ունեցող հավաքածուներ ընդունելու: Սպառողի նման վարքը կարելի է ներկայացնել և մեկնարանել գրաֆիկի օգնությամբ՝ դիմելով անդարբերության կորերի դրույթին: Օրինակ՝ սպառողները կարող են ընդունելու կարգարել x (սնունդ) և y (հագուստ) ապրանքներից հետևյալ քանակներով՝ $7x$ և $3y$, $5x$ և $4y$, $4x$ և $6y$ ՝ ունենալով որոշակի եկամուտ: Քանի որ սպառողներն ունեն գործեր նախապարփակություններ, ապա նշված գործերակներից մեկը որևէ սպառողի համար կարող է լինել ամենահարմարը: Տարբերակներից յուրաքանչյուրում մեկ ապրանքի փոքր քանակություննը փոխհարփուցվում է մյուս ապրանքի քանակի ավելացմամբ, որի հետևանքով գործերակներից յուրաքանչյուրի սպառողական էֆեկտը մյուսներից չի գործերվի:

Ռ 1³ ա 3 Ի Ռ 8.5. Անդարբերության կորը

Ներևաբար, սշված երեք գործերակները սպառողների կողմից արժանանում են նույն գնահապեմանը, որովհետև նրանց գործիքները կոորդինատների հարթության վրա կարդահայպվեն a , b և c կետերի դիրքերով, որոնք միացնող կորը կոչվում է անդարբերության կոր և հիշեցնում է պահանջարկի կորի դիրքը: Դա, իհարկե, պարահական չէ, որովհետև անհապական անդարբերության կորերը,

Վերջին հաշվով, ցույց են տրամադրության մեջ մտնող X և Y ապրանքների քանակների ընդհանուր պահանջարկը: Ուրեմն, անդարբերության կորը իր հագուստի համար պահանջներով, ըստ էռաջան, բացահայտում է շուկայական պահանջարկի բովանդակության կարևորագույն առանձնահավկությունները:

Սպառողական վարքի գործության մեջ անդարբերության կորերի գաղափարը, որպես հետազոտման «գործիք», հնարավորություն է տրամադրությունուները՝ ըստ դրանց «կարգային» վիճակի: Անդարբերության յուրաքանչյուր կոր ներկայացնում է տրամադրության կազմված և սպառողի համար միևնույն օգտակարությունն ունեցող հավաքածուների շարք, և նրա համար միևնույն է, թե որը կընդունի:

Անդարբերության կորերին բնորոշ են մի շարք հավաքանիշներ:

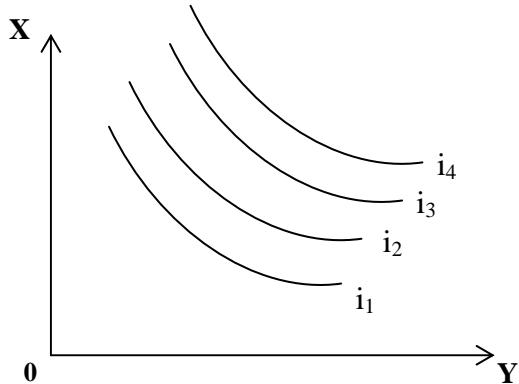
1. Սպառողների անդարբերության կորերն ունեն բացասական թերվածություն, քանի որ բնութագրում են համարժեք և փոխարինելի հավաքածուների հարաբերակցությունը: Նույն անդարբերության կորի վրա գրնվող կեպերը դրանք նույն օգտակարությամբ և սպառողական էֆեկտով օժիված ապրանքային հավաքածուներ են, որոնք կարող են տրամադրել միայն դրանց նկարմամբ գոյություն ունեցող նախապարփակություններով:

2. Անդարբերության կորի թերվածությունը բավական մեծ որոշակիությամբ ցույց է տրամադրել հավաքածուների սահմանային օգտակարության քանակական հարաբերությունը: Օրինակ, ա և ս կեպերի հարվածում կորն ունի թերվածության նույն անկյունը, և Ս կեպում X ապրանքի մեկ միավորից հրաժարվելը փոխհարփություն է Y ապրանքի 2 միավորով:

3. Ցուրաքանչյուր անդարբերության կոր համապարասիսանում է սպառման միայն մեկ մակարդակի՝ տրամադրելու հավաքածուների կարևորությանը կամ «կարգի» համաձայն: Ընդունակության ամեն մի տրամադրության կամ ապրանքի հավաքածու լինել, սակայն դրանք գրնվում են նույն անդարբերության կորի վրա:

Անդարբերության կորերի գործության բովանդակության քննարկման ժամանակ ակնհայք է դառնում, որ դրանք սերպուեն կապված են բյուջեային սահմանափակման և սպառողական հավաքածության դրույթների հետ: Անդարբերության կորի ցանկացած կեպ շոշափող պահանջարկի կորը ցույց կտա տրամադրության և թե՛ նախապարփակության և թե՛ եկամբի սահմանափակության փոխհարաբերության դիրքը կոորդինատների հարթության վրա: Նա մնացած կեպերով անցնող պահանջարկի կորերի հանդեպ հետաքրքրություն չի դրսեւ, որովհետև դրանք ցույց կտան ուրիշ սպառողների վարքագիծը: Եթե տրամադրության կամ ապրանքի հավաքածուների փոփոխության հիման վրա կոորդինատների հարթության վրա նշենք նրա՝ ընդունակություն կարգելու մի քանի տրամադրության վրա նշենք նրա՝ ընդունակություն կարգելու շարք, որն անվանում են սպառողական նախապարփակությունների կամ անդարբերության կորերի քարտեզ (տե՛ս գծապատկեր 8.6):

Քանի որ սպառողներն ունեն փարբեր ճաշակ, եկամուտներ և պայմաններն էլ ամեն անգամ նույնը չեն, ապա ակնհայք է, որ նրանցից յուրաքանչյուրը կունենա նախասիրությունների կամ անփարբերության կորերի իր սեփական քար-պեզը:

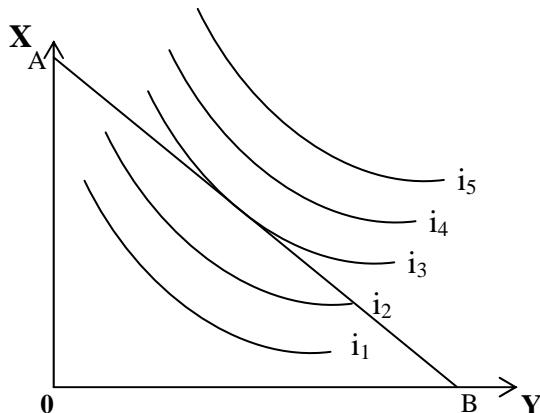

¶ ۱۳ آ ۳ i ۱۶۷ ۸.۶. Անփարբերության կորերի քարտեզը

Անդարբերության կորերի քարտեզը ևս դրսևորում է որոշակի հավկանիշներ.

- այն կարող է բաղկացած լինել անթիվ կորերից,
 - կոռորդինատների առանցքից կամ սկզբնակետից հեռու գրնվող կորերը վկայում են ընդհանուր օգբակարության ավելի բարձր մակարդակի մասին,
 - քարտեզի կորերը երբեք չեն հարվում, որովհետք դրանցից յուրաքանչյուրը ցույց է փայխ ընդհանուր օգբակարության փարբեր մակարդակ,
 - կորերի ուսուցիկ կողմը ուղղված է դեպի կոռորդինատների սկզբնակետը,
 - անբարբերության կորերը շարժվելով դեպի աջ՝ ասքիճանաբար ձեռք են բերում ավելի փոքր թեքություն, և դա պայմանավորված է սահմանային օգբակարության նվազման օրենքի գործողությամբ, որովհետք ավելանում են սպառվող բարիքների քանակները:

Սպահողական վարքի դեսույթունը անփարբերության կորերի քարտեզի դրվագներում է բարեկարգ պահպանական գործությունը և անփառ պահպանական գործությունը: Անփառ պահպանական գործությունը կազմության մեջ առաջարկվում է անփառ պահպանական գործությունը: Անփառ պահպանական գործությունը կազմության մեջ առաջարկվում է անփառ պահպանական գործությունը:

**¶ Ի՞ շ ա ՞ յ ի Ի ՞ ՞ ՞ 8.7. Բյուջենպային սահմանափակության և
անփարբերության կորերի փոխհարաբերությունը**

Բյուջենպային սահմանափակման AB կորից ձախ գյուղող կորերը սպառողն անփեսում է, քանի որ նա իր եկամֆի սահմաններում կարող է ավելի մեծ օգբակարություն ստանալ, իսկ աջ գյուղող կորերը նրա համար անհասանելի են: Բյուջենպային սահմանափակման և անփարբերության i_3 կորի հարման կեզն այն սահմանն է, որտեղ առավելագույն չափով համընկնում են սպառողի հնարավորություններն ու ցանկությունները, այսինքն՝ նա ձեռք է բերում սպառողական հավասարակշռություն:

Հասկանալի է, որ բյուջենպային սահմանափակման և անփարբերության կորերի հարման կեզի դիրքը կախված է ինչպես սպառողի եկամֆի փոփոխությունից, այնպես էլ հավաքածուի ապրանքների գների փափանումներից: Եթե բյուջենպային սահմանափակման կորը շարժվի աջ, ապա սպառողը կսպանա եկամութքն օգբագործելու և հավաքածուի ապրանքներից փոխարինման վարք դրսերելու ավելի արդյունավետ հնարավորություն:

Վյափիսով, սպառողական վարքի գրեսությունը սահմանային օգբակարության քանակական որոշակիության խնդիրը լուծելու կարդինալիսպական մոդելումից անցում է կափարում օրդինալիսպական հայեցակեպին:

8.6. «ՓՈԽԱՐԻՆՄԱՆ ԷՖԵԿՏ» ԵՎ «ԵԿԱՄՏԻ ԷՖԵԿՏ» ՇԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

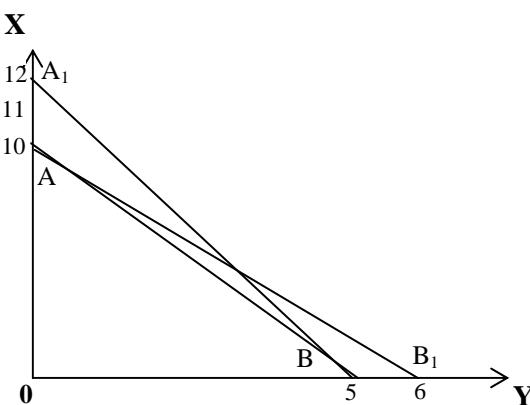
Սպառողի պահանջարկի մեծության և կառուցվածքի ծևավորման վրա, ինչպես նշվեց, առավել հիմնավոր ազդեցություն թողնում են ապրանքների ու ծառայությունների շուկայական գներն ու սպառողների եկամութքները: Նշված գործուներից գները, ի փարբերություն եկամութքների, ավելի արագ են փոխվում: Եթե դրանք ընդունենք որպես փրկած մեծություն, որի պայմաններում սպառողն արդեն ընդունելու է կափարել և, ըստ իր դարողության, գնել է ապրանք-

ների ու ծառայությունների լավագույն հավաքածուն, ապա զների արագ փոփոխությունը նրա հետագա սպառողական վարքում անպայման կառաջացնի որոշակի փոփոխություններ:

Ենթադրենք՝ սպառողի ընդրած հավաքածուի որոշ ապրանքների զները իջել են՝ եկամբի անփոփոխության պայմաններում. նա կփնտեսի դրամական միջոցներ, կունենա «ազար» գումար, որը, որպես ռացիոնալ սպառող, պեսք է օգրագործի լրացուցիչ գնումներ կարարելու համար: Սպառողը կարող է, առանց փոխելու հավաքածուի կառուցվածքը, ավելացնել էժանացած ապրանքների գնումները, քանի որ մյուս ապրանքները դարձել են համեմաբարար թանկ, կամ էլ կարող է զնել այնպիսի ապրանքներ և ծառայություններ, որոնք մինչ այդ ընդգրկված չեն նրա հավաքածուի մեջ: Եթե դեպքում էլ մեծանում է սպառողական պահանջարկը, հետևաբար փոխվում է սպառողական վարքը:

Առաջին դեպքում սպառողը, փասբորեն, այսպիս ասած՝ «թանկ» ապրանքները փոխարինում է էժանացած ապրանքներով. այդ վարքագիծը սփացել է «փոխարինման էֆեկտ» անվանումը: Եթերորդ դեպքում նա գնում է այլ պահանջմունքներ բավարարող ապրանքներ ու ծառայություններ. այդ վարքագիծը սփացել է «եկամբի էֆեկտ» անվանումը:

Օգրագործենք 8.4 գծապատճերի փվյալները և ընդունենք, որ սպառողի եկամուգը 10 հազ. դրամ է, և նրա հավաքածուն կազմված է X (սնունդ) և Y (հագուստ) ապրանքներից: Եթե X ապրանքի գինը իջել է այնքան, որ նա կարող է զնել ևս երկու միավոր, ապա այդպես էլ կվարվի՝ կզնի 12 միավոր սնունդ, իսկ եթե այդ նույն չափով իջել է Y ապրանքի գինը, հագուստի քանակը կավելացնի մեկ միավորով: Այդ իրավիճակներին համապարապիսան՝ կփոխվի նաև բյուջե-փային սահմանափակման AB կորի դիրքը կոորդինատային հարթության վրա՝ A₁B և AB₁ (դիւն՝ գծապատճեր 8.8):

Պյուջեփային սահմանափակման կորի փեղաշարժը ըստ X և Y ապրանքների զնի փոփոխության

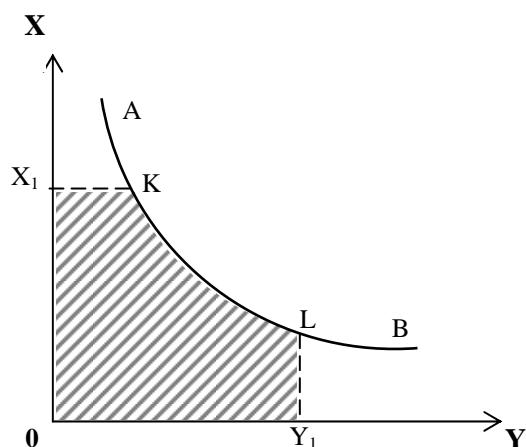
Փոխարինման էֆեկտի ազդեցությունը դրսևորվում է սպառողական հավաքածուի կառուցվածքի փոփոխության մեջ, քանի որ դրա կառուցվածքում սկսում են գերակշռել «էժանացած» ապրանքները: Դա կարարվում է սպառողի

Եկամփի վերաբաշխման շնորհիվ, երբ նա ազագված դրամական միջոցներով սկսում է ավելի շար գնել «Էժանացած ապրանքներ»: Կարելի է հետևողություն կարարել, որ կփոխվի նաև պահանջմունքների բավարարման կառուցվածքը, այսինքն՝ կմեծանան էժանացած ապրանքների սպառման ծավալները: Վյափիսով, հավաքածուի մեջ սպառողական ապրանքների որոշ մասի գների շարժով պայմանավորված պահանջարկի կառուցվածքի փոփոխությունը, ի հաշիվ էժանացած ապրանքների գենակարար կշռի ավելացման, սպառողական վարքի փետությունը անվանում է փոփոխինման էֆեկտ:

Փոխարինման էֆեկտը սպառողին թույլ է պալիս համեմափել իր ծախսերը սպացված լրացուցիչ օգրակարության հետ և միաժամանակ որոշ ապրանքներ գնելու հարցում ձեռք բերել հավասարակշռություն եկամուգների բաշխման բնագավառում: Փոխարինման ենթակա ապրանքների քանակները ըստ դրանց օգրակարության և ըստ ձեռք բերման ծախսերի հարկանիշների չափակցելու նպագակով սպառողական վարքի փետությունը օգրագործում է փոփոխինման սահմանային նորմա (MRS-marginal rate of substitution) հասկացությունը:

Փոխարինման սահմանային նորման ցույց է պալիս լրացուցիչ մեկ միավոր որևէ ապրանք ձեռք բերելու համար այլ ապրանքների որոշ քանակությունից հրաժարվելու մեծությունը: Այդ խնդիրը սպառողական վարքի փետությունը քննարկում է փոփոխինման փիրույթ հասկացության օգնությամբ: Փոխարինման փիրույթը անվարբերության կորի երկու և ավելի կետերով պարփակված կոռորդինատների առանցքի այն դրամքն է, որի սահմաններում հնարավոր է կարարել X և Y ապրանքների արդյունավետ փոփոխինում և ապահովել առավելագույն օգրակարություն:

Ենթադրենք՝ սպառողն ընդունում է X_1 և Y_1 քանակները: AB անդարբերության կորի վրա դրանք համապատասխանում են K և L կետերին, նշանակում է՝ X_1OY_1LK փիրույթի վրա KL -ը անդարբերության կորի այն հավաքածն է, որի սպառողը կարող է առավելագույնի հասցնել նաև իր դրամական եկամուգների օգրակարությունը:

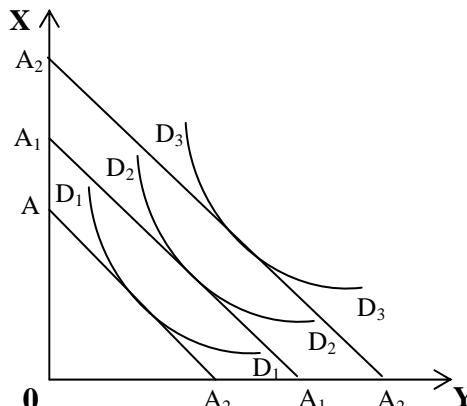
ՊՐԵ Ձ Ա Յ Ի Շ»Ռ 8.9. Փոխարինման փիրույթ

Փոխարինման սահմանային նորման որոշվում է X և Y ապրանքների սահմանային օգտակարությունների (MU) կամ այդ ապրանքների գների (P) հարաբերության միջոցով, որը կունենա հետևյալ բանաձևի դեպքը.

$$MRS_{X,Y} = MU_X : MU_Y = P_X : P_Y$$

Բանաձևից հետևում է, որ եթե X ապրանքի միավորի վրա կափարած ծախսը ապահովում է ավելի բարձր սահմանային օգտակարություն, քան Y ապրանքի միավորի վրա կափարած ծախսը, ապա սպառողն իր ընդհանուր օգտակարությունն առավելագույնի կհասցնի՝ ավելացնելով X ապրանքի գնումների քանակը կամ դրանց սպառումը:

Ինչպես նշվեց, սպառողական ապրանքների շուկայում գների իջեցման հետևանքով սպառողների վարքի փոփոխման մյուս դրսեւորումն այն է, որ նրանք «լրացուցիչ» եկամուգը օգտագործում են նոր պահանջմունքներ բավարարող ապրանքներ ու ծառայություններ գնելու համար, որոնք մինչ այդ չէին մրգնում սովորական հավաքածուի մեջ: Դա ևս նշանակում է սպառողի գնողունակության մեծացում, պահանջարկի աճ և նման է այն երևույթին, երբ իրոք մեծանում է սպառողի եկամուգը: Նարզն այն է, թե լրացուցիչ եկամուգը դրվագը դեպքում ինչ փոփոխություն կառաջացնի սպառողի վարքում: Այսպես, նա կարող է դա պահել որպես խնայողություն, կարող է և օգտագործել նոր պահանջմունքներ բավարարող ապրանքներ գնելու նպարակով, որը շար ավելի բնորոշ է խելամիսի վարք դրսեւող սպառողին:

Ց 13 ձ 3 Ի Շ» 8.10. Եկամուգի եֆեկտի ազդեցությունը բյուջեային սահմանափակության և պահանջարկի կորերի դեղաշարժի վրա

Ըստ սպառողական վարքի դեսության՝ լրացուցիչ եկամուգով գնվում են այն ապրանքները, որոնց պահանջարկը մեծանում է եկամուգի մեծացմանը զուգահետո: Այդ կարգի ապրանքներն ընդունված է անվանել «նորմալ ապրանքներ», որոնց որակական հավկանիշներն ավելի բարձր են, քան սպառողական սովորական հավաքածուի մեջ մրգնող ապրանքներինը: Եկամուգ և սպառում կապին բնորոշ է այն, որ պահանջարկի կորը դեղաշարժվում է կոորդինադների հար-

թության վրա՝ աջ կամ ձախ: Այդ կապի սահմաններում եկամբի էֆեկտ հասկացության էությունն այն է, որ սպառողը հնարավորություն ունի ավելի շատ գրեսակի ապրանքներ գնելու, հետևաբար պահանջարկի կորը, ինչպես և բյուջեփային սահմանափակման կորը, կունենան դեպի աջ շարժվելու հակում, որը կարելի է ցույց տալ գրաֆիկի օգնությամբ:

Փոխարինման էֆեկտը և եկամբի էֆեկտը գործում են սերվ կապի մեջ և ինչպես պարզվեց, առաջացնում են գնողունակ պահանջարկի փոփոխություն: Պահանջարկի վնասական օրենքի գործողության համաձայն՝ զնի բարձրացումը իշեցնում է պահանջարկի մեծությունը: Սակայն վնասավագիրությունը չի բացառում այնպիսի շուկայական իրավիճակի հնարավորությունը, եթե որոշ ապրանքների գների բարձրացումը ոչ միայն չի կրճարում դրանց պահանջարկը, այլ նույնիսկ մեծացնում է: Դրանք, որպես կանոն, կարող են լինել առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ: Դա նշանակում է, որ եկամբի էֆեկտը, այսինքն՝ լրացուցիչ եկամբի առաջացման հնարավորությունը, ավելի մեծ ազդեցություն է գործում գնողունակ պահանջարկի վրա, քան փոխարինման էֆեկտը: Դրանց հետևում է, որ որոշ ապրանքների գների բարձրացումը սպառողների փոխարինման վարքագիծ չի առաջացնում, և նրանք շարունակում են գնել նույն ապրանքը և նույնիսկ ավելի մեծ քանակով: Պահանջարկի օրենքի գործողության նման գործորդնակությունը առաջին անգամ հետքազութել է անզիացի վնասավեպ Ռեբերվ Գիֆենը, և այդ կարգի ապրանքները սպացել են «Գիֆենի ապրանքներ» անվանումը: Ու. Գիֆենը, դիվարկելով Անգլիայի և Իռլանդիայի աղքաբ ընդանիքների բյուջեները, նկատել է, որ հացի, կարպոֆիլի գների բարձրացումը այնպիսի խոր ճեղքվածք է առաջացնում նրանց ընդանեկան բյուջեներում, և այնքան է բարձրանում փողի միավորի սահմանային օգբակարության ասդիճանը, որ նրանք գերադասում են կրճարել միս, կարագ, թխվածք գնելու պահանջարկը, քանի որ նույնիսկ այդ պայմաններում հացն ու կարպոֆիլը մնում են ամենաէժան սննդամթերքները, որը նրանք ի վիճակի են գնել ու գնում են նախկինից ավելի շատ: Այս դեպքում էլ պարզ երևում է, որ փոխարինման էֆեկտը շատ թույլ է արդարականացնելու համար: Վլֆ. Մարշալը նման երևույթին ուշադրություն է դարձրել արժեքի և օգբակարության կապը քննարկելիս:

Իրականում «Գիֆենի ապրանքներն» այնքան էլ մեծ թիվ չեն կազմում, սակայն սպառողական վարքի դեսության գրամաբանական հետևություններում այդպիսի ապրանքների առկայությունը չի բացառվում: Կարելի է եզրակացնել, որ իրական վնասավական կյանքում «Գիֆենի ապրանքների» հայփնվելը վկայում է սոցիալական անբարենպաստ իրավիճակի մասին, եթե հասարակության որոշ խավեր սկսում են ավելի վագ ապրել, և ընդհանուր կենսամակարդակը իշնում է:

ԱՅՆ Ե՞՛ ԱՌ Ո՞Յ ՏԵ՛Ռ Ո՞Ռ»Ռ

- Ի՞նչ կապ գոյություն ունի պահանջարկի և եկամֆի ու փոխարինման էֆեկտների միջև:
- Օգբակարությունը սպառողի համար ե՞րբ կլինի առավելագույնը (բանաձևը):
- Օգբակարության առավելացման և պահանջարկի գրաֆիկների վրա կորերը ինչո՞ւ նույն դիրքն ունեն:
- Ի՞նչ է ցույց դալիս կողորդինագների առանցքից անվարբերության կորերից յուրաքանչյուրի հետավորությունը:
- Ինչո՞ւ է նվազում լրացուցիչ միավորից սպացված օգբակարությունը:

ԹՎԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բարիքների հավաքածու (զամբյուղ)	Սպառողական ընդունության խնդիր
Օգբակարություն	Անվարբերության կոր
Հնդիանուր օգբակարություն	Սպառողի հավասարակշռություն (օպտիմում)
Օգբակարության կարգային (օրդինալիսպական) ֆունկցիա	Դուենի օրենքներ
Օգբակարության քանակային (կարդինալիսպական) ֆունկցիա	Բյուջեվային սահմանափակում
Սպառողական ավելցուկ	Փոխարինման էֆեկտ
Սահմանային օգբակարություն	Եկամֆի էֆեկտ
Սահմանային օգբակարության նվազման հակում	«Գիֆենի ապրանքներ»

Գ Լ ՈՒ Խ 9

ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԽՍԵՐԸ ԵՎ ՇԱՇՈՒՅԹԸ: ՍԱՌՄԱՆԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԸ

9.1. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱԽՍԵՐԻ ԷՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

9.1.1. Այլընդրանքային ծախսերի հայեցակարգը՝ որպես տնտեսական ծախսերի բացադրության հիմք: Արդարին և ներքին ծախսեր

Նախորդ թեմայում ներկայացված սպառողական վարքի գենուրայունը բնութագրում է տնային տնտեսությունների ընդունակությունը բարիքների շուկաներում: Այդ նպագակով օգտագործվեցին պահանջարկի փեսության հիմնադրույթները և կորերը՝ ծավալելով ու խորացնելով վերլուծությունը սահմանային օգտակարության դաշտում: Սակայն երկու կարևոր հարցեր դեռևս ենթակա են քննարկման այս և հաջորդ մի քանի թեմաներում: Առաջինն այն է, թե որդեռ և ինչպես են ձևավորվում սպառողների եկամուպները, կամ՝ նրանք ում և ինչ գներով են վաճառում իրենց ռեսուրսները: Գործոնային շուկաներում դաշտում տնային տնտեսություններն առաջարկում և վաճառում են գործոնային ծառայություններ (դա կարելի է նկարագրել առաջարկի կորերի միջոցով)՝ սպառություններու և կամուլվները, իսկ պահանջարկ են ներկայացնում ֆիրմաները՝ կարարելով ծախսեր: Արդարության գործոնների շուկաներում գնագոյացման օրինաչափությունները կանխորոշում և բացահայտում են եկամուպների ու հարստության բաշխման արդի գենուրայան հիմունքները:

Երկրորդ հարցն այն է, թե սպառողներն ումից են գնում ապրանքները և ինչ գներով, կամ՝ ովքեր և ինչպես են ապահովում այդ բարիքների առաջարկը: Բարիքների շուկաներում դաշտում տնային տնտեսությունները ներկայացնում են պահանջարկ, իսկ դրանց առաջարկն ապահովում է ֆիրմաների կողմից: Դա ուսումնասիրելու նպագակով կօգտագործվեն առաջարկի գենուրայան հիմնադրույթները և կորերը՝ ծավալելով ու խորացնելով վերլուծությունը արդարության ծախսերի գենուրայան միջոցով: Դրա հիման վրա էլ ամբողջական կներկայացվի վերջնական բարիքների շուկայում գնագոյացման մեխանիզմը:

Նշված հարցերը պարզաբանելու նպագակով անհրաժեշտ է նախ ընդհանուր գծերով ուսումնասիրել, թե ռեսուրսների ու բարիքների շաղկապված շուկաներում ինչ շարժադիրներով է ուղղորդվում ֆիրմաների վարքը և ընդունակությունը՝ ինչի համար և ինչպես են նրանք ապահովում բարիքների առաջարկը:

Դամաձայն նորդասական գետառթյան հայեցակարգային ենթադրության՝ ֆիրմաները ռեսուրսները համակցում և փոխակերպում են նոր արդադրանքի՝ ձգբեղով դրա իրացումից սպանալ շահույթ և այն հասցնել առավելագույնի:

Վյշ նպագակին հասնելու համար ֆիրմաներն իրենց արդադրագնութեական գործունեության ընթացքում բազմաթիվ ու փարաբնույթ վճիռներ են կայացնում կամ դնդեսական ընդունություն են կապարում: Դրանք հիմնականում վերաբերում են հետքյալ հարցերին՝

- **Ինչ արդադրել.** ըստ Էության, սա ապրանքների գետականու որոշման խնդիրն է: Դրան գուգահետ առաջադրվում է նաև ինչքան արդադրել հարցը, որը կենդրունական դեռ ունի ֆիրմայի գործունեության մեջ:
- **Ինչպես արդադրել** ընդրված ապրանքները՝ ում կողմից, որդեղ, եթք, որ գեխնողիքիայի հիմնան վրա, ռեսուրսների ինչպիսի հարաբերակցությամբ և այն: Սրանք ֆիրմայի համար նույնպես շաբ կարևոր հարցեր են, քանի որ դրանց ճիշգի լուծման դեպքում է հնարավոր ռեսուրսները համակցել օպրիմալ ձևով, օգտագործել արդյունավելութեն, ծախսերը հասցնել նվազագույնի:
- **Ում համար արդադրել** ապրանքները՝ գնորդների ինչ խմբերի նկարառումով: Ֆիրմայի նպագակների իրացումը կախված է գնորդների պահանջարկի գործեր բնութագրերից ու դրանց փոփոխությունից:
- **Ինչպես իրացնել,** այսինքն՝ կազմակերպել և ապահովել բարիքների վաճառահանումը շուկայում՝ հարկապես կարևորելով որքան արդադրանք, որդեղ՝ որ շուկաներում և ինչ գներով իրացնելու հարցերը:

Ֆիրմայի գետառթյունը բացադրում է, թե ֆիրմաներն ինչպես են գործում և պարագաներու նշանակած հարցերին: Ֆիրմայի նպագակադրման կարևորությունն այն է, որ դնդեսական գործեր սուբյեկտների, այդ թվում՝ ֆիրմաների վարքը բացադրելու և կանխադեսելու առումով եական է նրանց կոնկրետ նպագակների հմացությունը, քանի որ դնդեսական գործի շարժառիթներն ու գործողությունները բխում են առաջադրած նպագակից և ուղղված են դրա իրագործմանը:

Մրցակցության կոնկրետ հիմնախնդիրների քննարկումից առաջ նպագակահարմար է անդրադառնալ շահույթի դնդեսագիրական մեկնաբանությանը, ինչպես նաև ուրվագծել այն հիմնարար ընդհանուր կանոնները, որոնցով պետք է ուղղորդվի շահույթը մաքսիմալացնող ամեն մի ֆիրմա՝ անկախ շուկայական կառուցվածքի գործակից: Դրանց զգալի մասը շաղկապված է արդադրության ծախսերի հետ, և ֆիրման պետք է հաշվի առնի դրանց մակարդակը, դինամիկան, հարաբերակցությունը գների նկազմամբ: Դա բացադրվում է նրանով, որ առավելագույն շահույթի սպացման հնարավորությունները սահմանափակող հիմնական գործուներից մեկը ծախսերն են: Ծախսերը նվազագույնի հասցնելն առավելագույն շահույթի սպացման անհրաժեշտ, թեև ոչ բավարար, պայման է:

Տնդեսագիրական մրցանակների հիմնարար սկզբունքների համաձայն՝ դնդեսական ռեսուրսների օգտագործումը կապված է գգալի ծախսերի կապարման անհրաժեշտության հետ: Ռեսուրսների սահմանափակությունը և դրանց օգտագործման գանազան գործերակների առկայությունը դնդեսական սուբյեկտներին հարկադրում է կապարել այս կամ այն ընդրությունը: Ցանկացած

դեպքում այդպիսի յուրաքանչյուր ընդունակություն կապված է որոշակի գործառնությունների հետ, քանի որ որևէ գործառնությունը միաժամանակ բացառվում են մյուսները: Բարիքի այլընդունակային արժեքը զնահարվում է այն բարիքների քանակով, որոնցից անհրաժեշտ է հրաժարվել դրվագը բարիքն արփաղելու կամ նրա թողարկումն ավելացնելու համար: Դա ակնառու պարկերվում է արփաղրական հնարավորությունների կողով: Սահմանափակ ռեսուրսների լրիվ զբաղվածության (եթե գմբետայթյունը գրնվում է այդ կորի կամ սահմանագծի վրա) և նվազող հարվույցի պայմաններում բարիքներից մեկի արփաղրության ավելացումն անհրաժեշտ է դարձնում մյուս բարիքի արփաղրության հարածուն կրճագումը: Այս առնչությունը հայտնի է որպես աճող այլընդունակային ծախսերի օրենք:

Ֆիրմաների կողմից ապրանքների առաջարկի ծավալի վրա ազդող հիմնական գործոնները ծախսերի մեծությունն ու դիմամիկան են, ուստի ծախսերի վերլուծությունն ազդում է շուկայում դրսուրվող վարքագծի, թողարկվող արփաղրանքի ծավալի և ծևավորվող զների վերաբերյալ ֆիրմայի որոշումների ընդունման վրա: Որպեսզի այդ որոշումները լինեն հիմնավորված, անհրաժեշտ է դրանք կայացնել գմբետական ծախսերի կրթվածքով: Տեսականորեն դրանց էռությունն այն է, որ արփացոլում են որևէ նվազագի իրագործման կամ դրվագ ընդունական ծախսը համար անհրաժեշտ բոլոր «զոհաբերումների» հանրագումարը: Դա նշանակում է, որ գմբետական ծախսերն ունեն այլընդունակային բնույթ, այսինքն՝ ներկայացնում են այլընդունակային ծախսերի ամբողջություն: Այլ կերպ ասած՝ **գմբետական ծախսը չափվում է որպես այլընդունակային ծախս, որը ռեսուրսի արժեքը է դրա լավագույն այլընդունակային օգտագործման վարբերակում:** Նեվելաբար, այլընդունակային ծախսերի հայեցակարգի այդ չափանիշով զնահարվում է դրվագ գործառնությունը ռեսուրսների օգտագործման ռացիոնալության ասդիմանը: Համաձայն այդ չափանիշի՝ լավագույնն այն ընդունակությունն է, որն ունի ամենափոքր այլընդունակային ծախսը: Եթե դա ապահովված է, ապա կարելի է նշել, որ ռեսուրսների գեղարաշխումն իրականացվել է հնարավոր ամենաարդյունավետ ձևով:

Ծախսերի կառուցվածքը և գմբետական դաշտակարգվում են գործեր չափանիշների հիման վրա: **Տնտեսական ծախսերի հիմնական բաղադրիչներն են արփաքին և ներքին ծախսերը:** Տեսական և գործնական առումներով այս դաշտակարգումն ունի հիմնարար նշանակություն: Ռեսուրսային արփաքին ծախսերը որոշակի վճարումներ են, որոնք ռեսուրս օգտագործողները պետք է կարարեն սահմանափակ ռեսուրսների մաքակարաբներին (սեփականագերերին՝ դրանով նրանց համար ապահովելով եկամուտների հոսք, իսկ իրենց համար՝ այդ ռեսուրսների ներգրավման հնարավորություն: Նման ծախսերն ունեն բացահայտ բնույթ և, որպես կանոն, կապված են փողային վճարումների հետ: Բացի նշվածից, սեփական ռեսուրսների օգտագործումը նույնպես կապված է այլընդունակային ծախսերի հետ: Այլընդունակային արժեքի կապեգորիան դրսուրվում է ինչպես արփաքին սուրյեկտներին պատկանող ռեսուրսների, այնպես էլ սեփական ռեսուրսների օգտագործման գործընթացում: Այսպիսով, այլընդունակային արժեքն ընդհանրական բնույթ ունի և արփահայտվում է ցանկացած ընդունակություն կարգելու և համապատասխան գործունեություն իրականացնե-

լու ընթացքում: Ըստ Էության՝ այն անուղղակիորեն ներկայացնում է որևէ ընդունակություն ամբողջ գինը:

Նշենք, որ էական գործերություն կա ծախսերի գնումնագիրական և հաշվապահական ըմբռնումների միջև, և ըստ այդմ՝ նույնքան էական գործերություն է առաջանում նաև հաշվարկված շահույթի քանակական չափերի մեջ: Դամապարասխանաբար՝ գործերվում են գնումնագիրական շահույթ և հաշվապահական շահույթ հասկացությունները: Որպես կանոն, հաշվապահական ծախսերը չեն արգացողում բարիքների արգադրության այլընդունակային ծախսերն ամբողջությամբ կամ արգացողում են մասամբ: Եեթևարար, հաշվապահական շահույթը այդ դեպքերում ավելի մեծ է, քան գնումնագիրական շահույթը:

Հաշվապահական հաշվառման մեջ արգացողվում են միայն արգաքին ծախսերը: Դրանք ծախսերը են համարվում ինչպես գնումնագիրական, այնպես էլ հաշվապահական առումով: Եեթևարար, ծախսերի գնումնագիրական ու հաշվապահական սահմանումները գործերվում են մեկ այլ գործակեղից: Տնտեսագերների կարծիքով, հաշվապահության մեջ արգացողվող արգաքին ծախսերը չեն ներկայացնում ֆիրմայի ընդհանուր ծախսերը: Դա բացադրվում է նրանով, որ հաշվապահությունը գործ է ունենում բացահայտ բնույթ ունեցող արգաքին ծախսերի հետ, որոնք փողային վճարումների գործով կարգարվում են ֆիրմային գործարնույթ ռեսուրսներ մաքակարարողներին՝ պայմանով, որ նրանք ֆիրմայի սեփականագերեր չեն: Այդ փափի ռեսուրսների կորվածքով այլընդունակային ծախսերը հենց դրանց ներգրավման հետ կապված՝ ֆիրմայի համապարասխան վճարումներն են, ինչպիսիք են՝ վարձու աշխատողների աշխատավարձը, ինսքի, նյութերի ձեռքբերման ծախսերը, գործառնությունները բանկերին և այլն: Ըստ որում, հաշվապահական մոդելները պայմանագիր կարգացնելու համար աշխատավարձը պահպանում է գործունեության հետահայաց գնահատումը փաստական ծախսերի կորվածքով:

Տնտեսագերները, գործառնականում նաև ձեռնարկագերերը, նկարի են ունենում նաև ոչ բացահայտ ծախսերը, որոնք կոչվում են ներքին ծախսեր: Դրանք այլընդունակային ծախսերի մյուս մասն են, որ կապված են ֆիրմայի սեփական ռեսուրսների օգտագործման հետ: Թեև դրանք կարող են զբանարկել փողային վճարումների գործով և դուրս են մնում հաշվապահական հաշվառման գործույթից, բոլորովին չի նշանակում, որ անվճար ռեսուրսներ են: **Սեփական գործառնությունների աշխատավարձը և աշխատավարձը դաշտում են բաց թողած օգուտներ, քանի որ կարող էին սպացվել այլընդունակային կիրառման պայմաններում:** Այդ ռեսուրսների փոխհափուցման համար օբյեկտիվորեն ծախսային բեռ է առաջանում, քանի որ դրանք նույնպես սահմանագործությունների մեջ պարզեցնում են: Դրա մեծությունը պարզեցնում է այլընդունակային ծախսերի հայեցակարգը, որի համաձայն՝ այդ ծախսերը պետք է գնահատել լավագույն այլընդունակային օգտագործման գործերակում դպրոցական գործույթում արժեքով: Այսպես, օրինակ, եթե ձեռնարկագերները մեկ այլ աշխատավարձում, որպես վարձու աշխատավարձ, կարող եք վաստակել X աշխատավարձ, ապա իր համար աշխատելու դեպքում նա ոչ բացահայտ նույն X գործույթում չափով ծախս է կրում՝ որպես սեփական աշխատավարձի:

վարձագրություն։ Եեքևաբար, ընդհանուր գնդեսական ծախսի ամրող մեծությունը սպանալու համար արդարքին ծախսերին անհրաժեշտ է գումարել ներքին ծախսերը։

Այսպիսով, գրնորդական մոդեռնան դեռևս կարևորվում է ներքին ծախսերի հաշվառումը որպես իրական ծախսեր, ինչն անհրաժեշտ է հիմնավորված որոշումների ընդունման, ֆիրմայի ընթացիկ և հեռանկարային գործունեության լիարժեք գնահավաքման համար: Վյընքրանքային ծախսերի հայեցակարգի կարևոր նշանակությունը նաև այն է, որ ընդգծում է **լրիվ ծախսերի** հաշվառման անհրաժեշտությունը: Դրանց մի մասն ընդունում է դրամական ծախսերի՝ վճարումների ձև, մյուս մասը՝ չի ընդունում: Վերջինս նույնպես արդարացնելու մասին է, միայն թե՝ բաց թողած օգուպների գնահավաքման առումով: Դրանք այն «զոհաբերված» եկամուգներն են, որոնք կապացվեին այդ ռեսուրսների վաճառքի դեպքում, սակայն չն սպացվում դրանք սեփական արդարության մեջ օգտագործելիս և դրսերվում են որպես ծախս:

Ոչ բացահայր բնույթ ունեցող ներքին ծախսերն անվանում են նաև վերագրված ծախսեր: Վերագրված ծախսն այն այլընթրանքային ծախսն է, որն առաջանում է, երբ ռեսուրսի սեփականափերը այն իրականացնում է որևէ այլ ձևով, քան դրա լավագույն օգտագործման դարրերակն է: Այդ առումով ներքին ծախսերը մեկնաբանվում են նաև որպես սեփական ռեսուրսների ինքնուրույն օգտագործման համար փոխհարուցում: Վերագրված ծախսն ընկալելու համար ենթարրենք՝ 100 հազ. դրամով վարձակալվող դարածքից ձեռնարկաբերք իրաժարվում ու փեղափոխվում է սեփական դարածքը: Ինչպես դա կազմի ընդհանուր դրվագներում առաջանական ծախսի վրա՝ արդյոք այն կերպարվի նոյն չափով: Պարախանքը կախված է դրվագի այլընթրանքային ծախսից: Եթե սեփականափերը կարողանար այդ դարածքը նոյն վճարով վարձակալության դարձնելու համար առաջանական ծախսի վրա՝ այդ դրամական առաջանական ծախսը կազմում է 100 հազ.: Ընդհանուր դրվագներում առաջանական ծախսը մնում է անփոփոխ: պարզապես փոխփոխության է ենթարկվում արդարքին և ներքին ծախսերի հարաբերակցությունը: Խոչ եթե նա կարողանար պահանջ ընդհանուր 30 հազ. վարձական ծախսը այդ ֆիրմայի համար կազմեր 30 հազ.: Ընդհանուր դրվագներում առաջանական ծախսը կազմում է 70 հազ. դրամով:

Բերված օրինակները հասպարեցին, որ հաշվապահական ծախսերը, որպես կանոն, թերագնահապում են գնդեսական ծախսերը։ Սակայն, երբեմն հաշվապահական ծախսերը գերազանցում են գնդեսական ծախսերը։ Ենթադրենք՝ կնքված վարձակալական պայմանագրի համաձայն՝ մերենայի փառեկան վարձավճարը 200 հազ. դրամ է, և ժամկետը լրանում է մեկ փարի հետո։ Որքան է ևս մի փարի այդ մերենան օգդագործելու ծախսը։ Հաշվապահական առումով պարախանն է՝ 200 հազ.։ Սակայն գնդեսագիրական առումով՝ միայն վարձակալության պայմանագրի հիման վրա հնարավոր չէ ճիշդ պարախանել հարցին։ Սա բացարքիվում է նրանով, որ ֆիրման պարփակութել է 200 հազ. վճարել անկախ այն հանգամանքից՝ օգդագործում է մերենան, թե՛ ոչ

Ներևաբար, արդեն գործող պայմանագրի դեպքում, 200 հազ. դրամը ֆիրմայի համար մեքենան օգտագործելու այլընդրանքային ծախսի չափը չէ: Եթե մեքենայի ուրիշ՝ լավագույն այլընդրանքային օգտագործում չկա, ապա այն այլընդրանքային ծախս չունի: Իսկ եթե վարձակալը չի օգտագործում մեքենան, սակայն կարող է ենթավարձակալության բառ 120 հազ. դրամով, ապա այդ պարագայում մեքենան նրա կողմից օգտագործելու այլընդրանքային ծախսը կկազմի 120 հազ.՝ ենթավարձակալության բաց թողած եկամուքի չափ: Վարձավճարի և այլընդրանքային ծախսի միջև գոյացած 80 հազ. դրամ պարբերությունը համարվում է **անվերադարձ ծախս**, որովհետո եթե այն մի անգամ ծախսվել է, ապա հետո սրանալու որևէ ճանապարհ չկա:

Անվերադարձ ծախսն այնպիսի գործոնային ծախս է, որ արդեն կապարված լինելով՝ նույնիսկ ձեռնարկության փակման արդյունքում չի կարող վերականգնվել՝ չփոխադրությունում ծախս է (որոշ դեպքերում մասնակիորեն կարող է փոխադրություն): Թեև անվերադարձ ծախսն առօրյա իմաստով ծախս է, սակայն փնտեսական ծախս չէ, քանի որ այլընդրանքային բնույթ չունի: 120 հազ. դրամը, որ ֆիրման կարող է սրանալ մեքենան այլընդրանքային օգտագործման մեջ դնելով՝ այլընդրանքային ծախս է: 80 հազ. անվերադարձ ծախսը փնտեսական ծախս չէ, քանի որ ֆիրման այդքանը վճարում է անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ է անում: Ավելի ակնառու կարող է լինել հասպոցների հետք կապված այն անվերադարձ ծախսերի օրինակը, որոնք առաջացել են դրանց շուկայական արժեքի նվազման հետևանքով. այս դեպքում անվերադարձ ծախսը հավասար է շուկայական համապատասխան գների փարբերությանը: Անվերադարձ ծախսերը ձեռնարկության արդարրական գործունեության հետք կապված ընթացիկ ծախսերի մեջ չեն հաշվառվում: Անվերադարձ ծախսերն ունեն միանվագ բնույթ, կապված են անցյալում ընդունված որոշումների հետք և դրանց հետևանքն են: Այդ առումով, դրանք հաճախ ուղղակի առնչություն չեն ունենում գործարարության ներկա և ապագա վճիռների կայացման հետք (անուղղակիորեն կարող են օգտակար լինել պեղեկապրվական առումով՝ որպես անցյալի փորձի իմաստավորում և հաշվառում): Ներևաբար, անվերադարձ ծախսն ունի կարծամկերպ բնույթ, իսկ երկարաժամկետում այն բացառվում է:

Այսպիսով, այլընդրանքային ծախսի հայեցակարգի չափանիշների կիրառումը կարող է պարզել, թե ֆիրման արդյոք սրանում է հնարավոր ամենամեծ հարուցքն իր ակդրիվներից, և ինչպես հասնել դրան:

9.1.2. Հասպարուն, փոփոխուն և ընդհանուր ծախսեր

Ընդհանուր փնտեսական ծախսերի կառուցվածքը դասակարգվում է նաև արդարանքի թողարկման ծավալից դրանց կախվածության չափանիշով: Այդ առումով փարբերում են հասպարուն և փոփոխուն ծախսեր: Սակայն, եթե ընդգծվում է, որ ծախսերը կախված են միայն արդարանքի ծավալից, ապա ենթադրվում է, որ որոշ գործոններ մնում են անփոփոխ: Դրանք են՝

- **Գործոնային գները.** ուսուրաների որևէ գործածք համակցության դեպքում դրանցից մեկի կամ մի քանիսի գների փոփոխությունը փոփոխում է այն վճարումների չափը, որ պետք է կապարել ուսուրաների դիմաց:

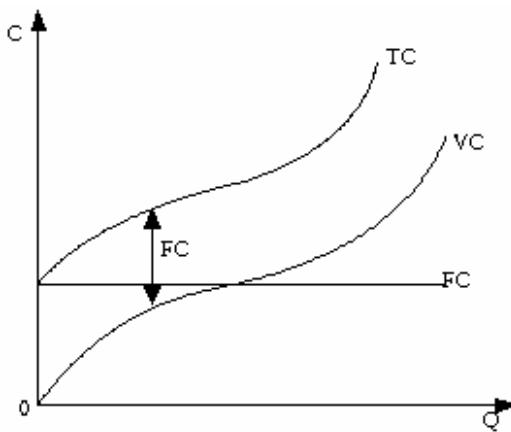
Օրինակ, որևէ հումքագրեսակի գնի բարձրացումը հանգեցնում է արդարանքի արգաղրության ծախսերի ավելացման: Գործոնային գների փոփոխությանը ֆիրման կարող է արձագանքել իր կողմից օգբազործվող ռեսուրսների համակցությունը փոխելով: Օրինակ, ավելի բարձր աշխատավարձի դեպքում ֆիրման կարող է նախընքրել ավելի շատ մեքենաների ու ավելի քիչ աշխատողների համակցման դաշտերակը:

- **Կիրառվող վեխնոլոգիան.** դվյալ ծավալով արգաղրանքի արգաղրության անհրաժեշտ ծախսը կախված է այն քանից, թե ֆիրման դաշտեր ռեսուրսների նկարմամբ որքան կարիք ունի: Ռեսուրսների և թողարկման միջև վեխնոլոգիական փոխհարաբերությունը ընդհանուր ծախսի կորի հանգույցին որոշիչն է: Օրինակ, եթե ֆիրման կիրառում է ռեսուրսի քանակը կրճագող նորամուծություն, նրա ծախսերը կնվազեն:
- **Տարկերը.** արգաղրողների համար դրանք ծախսեր են, ուստի հարկերի և ծախսերի որևէ փոփոխություն կարպարվում է նույն ուղղությամբ:
- **Արգաղրանքի բնույթը.** դրված ծավալով արգաղրանքի թողարկման համար ռեսուրսների նկարմամբ պահանջարկը կախված է դրանց որակական հավկանիշներից:

Նշված գործոնների փոփոխություններն առաջացնում են ծախսերի դարբեր գրեսակների կորերի համապարախան վեղաշարժեր՝ դեպի վեր կամ ներքև: Վյապես, ռեսուրսների գնի նվազումը կամ վեխնոլոգիական նորամուծությունը ծախսերի կորը կիշեցնեն, իսկ հարկերի մեծացումն այն կրաքարացնի:

Նկարի ունենալով կարպարված վերապահումը և կիրառելով այլ հավասար պայմանների սկզբունքը՝ հետաքա շարադրանքում կարևորվում ու քննարկվում է այն հարցը, թե ինչպես է կարպարվում արգաղրանքի ծավալի ընդունակությունը ֆիրմայի կողմից: Նամարվում է, որ ընդհանուր ծախսի կորը դաշտում է ծախսային ամրող վեղեկարգվությունը, որ անհրաժեշտ է արգաղրանքի այդ ծավալը գրնելու համար:

Ընդհանուր դաշտում կամ գույք կամ դաշտում շահույթի մեծության որոշման կարևոր բաղադրիչներից մեկն է: Արգաղրանքի դվյալ քանակի թողարկման ընդհանուր դաշտում կամ գույք կամ դաշտում շահույթի մոդելուն չափված այն նվազագույն ծախսերն են, որ ֆիրման պետք է կարպարի այդ քանակն արգաղրելու համար: Քանի որ բոլոր ծախսերը համարվում են այլընդունակային, ապա ընդհանուր ծախսերն են բաղկացած են բացահայտ և վերապրված ծախսերից: Ընդհանուր դաշտում կամ դաշտում շահույթի մեծության գույքը կամ դաշտում արգաղրանքի քանակին: Եթե դրանց վերաբերյալ կան համապարախան դաշտում պահանջարկը առաջարկում է կառուցել ընդհանուր ծախսի կորը (գրես գծապատկեր 9.1): Արգաղրանքի դվյալ ծավալի դեպքում ընդհանուր ծախսի կորի բարձրությունը ցույց է դաշտում այդ քանակի արգաղրանքի թողարկման համար ֆիրմայի կարպարած ընդհանուր ծախսը: Օրինակ, դվյալ ժամանակահարվածում յ ծավալով արգաղրանքի գծով ֆիրմայի ընդհանուր ծախսը կկազմի՝ $TC_y = FC + VC_y$, որին էլ բարձրացնելով՝ FC -ն հասպարուն ծախսն է, VC_y -ն՝ փոփոխուն ծախսը:

ՊԻՅԱՅՐ Ի Ի՞՞ն 9.1. Հասպարուն, փոփոխուն և ընդհանուր ծախսերը

Ընդհանուր ծախսերը բաղկացած են հասպարուն և փոփոխուն ծախսերից՝ $TC = FC + VC$: Այս դասակարգումը վերաբերում է միայն կարճաժամկետ շրջանին: Հասպարուն համարվում են այն բացահայտ և վերագրված միագումար ծախսերը, որոնք ուղղակիորեն կախված չեն թողարկվող արդարանքի ծավալից: Նույնիսկ արդարանք չթողարկելու դեպքում այդ ծախսերը՝ FC , պահպանում են իրենց մեծությունը՝ ներկայացնելով նաև ընդհանուր ծախսը՝ TC : Հասպարուն ծախսերի մեծ մասն ունի պարզադիր բնույթ, և ֆիրմայի համար իփսի դժվար է վերահսկել դրանց չափը: Գրաֆիկորեն դրանք պարկերվում են հորիզոնական ուղիղով (9.1 գծապատկերում դա FC -ն է): Հասպարուն ծախսերի օրինակ են՝ շենքերի և սարքավորումների ամորտիզացիան, վարձակալական վճարները, ֆիրմայի դեկավար անձնակազմի ծառայողական ռոճիկը, անշարժ գույքի հարկը, պարզադիր ապահովագրական վճարները, սեփական դրամական միջոցների ներդրման դեպքում բաց թողած գույքային եկամուգը, պարզաբուների գծով վճարումները, պահպանության ծախսերը և այլն:

Փոփոխուն ծախսերն (VC) այն դրամական և վերագրված միագումար ծախսերն են, որոնք ուղղակիորեն պայմանավորված են արդարանքի թողարկման ծավալով: Արդարանք չթողարկելու դեպքում փոփոխուն ծախսեր չեն լինում, իսկ այնուհետև, արդարանքի ծավալի աճին գուգրնթաց՝ դրանք որոշակի համամասնությամբ մեծանում են: Այսպես՝ կարճաժամկետ շրջանում աշխատանքը և հումքը փոփոխական գործոն են: Փոփոխուն ծախսեր են՝ բանվորների աշխատավարձը, հումքի գնման, էեկարգաւորդիայի, վառելիքի, ջրի, օժանդակ նյութերի ձեռքբերման ծախսերը, գրանսապորտային՝ բեռնափոխադրումների ծախսերը: Երկարաժամկետ շրջանում բոլոր ծախսերը փոփոխուն են, քանի որ երկարաժամկետում հասպարուն ծախսերը նույնպես դառնում են փոփոխուն ծախսեր: Ենթաքարար, հասպարուն և փոփոխուն ծախսերի փարանշապումը երկարաժամկետում կորցնում է իր ուժը:

Ֆիրմայի ծախսերի մեծությունը կախված է օգտագործվող ռեսուրսների քանակից: Ուստի բաների օպտիմալ համակցությունը գտնելու և համապատասխան ծախսերը որոշելու համար ֆիրման պես է նախ հսկակեցնի իր ընդրու-

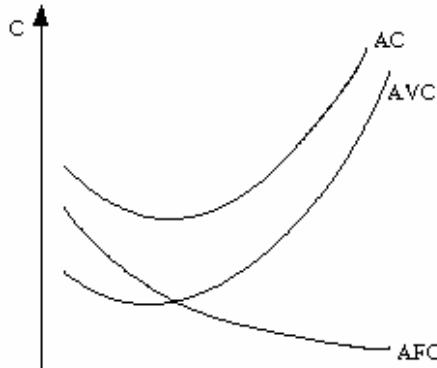
թյան փարբերակները, քանի որ օգտագործվող ռեսուրսների քանակի փոփոխությունը պահանջում է փարբեր ժամանակափածներ՝ եթե դա հնարավոր է անել համեմատաբար արագ, ապա քիչ ժամանակ, իսկ հակառակ դեպքերում՝ դեպքան ժամանակ:

Ինչքան ավելի շատ ժամանակ ունի ֆիրման ռեսուրսների վերաբերյալ իր վճիռները կայացնելու համար, այնքան ավելի շատ ընդունակ փարբերակներ նա կունենա: Տեսքևաբար, ֆիրմայի գործոնային որոշումները կախված են դրա համար նրա ունեցած ժամանակից: Ժամանակի ընթացքում ռեսուրսային որոշումների շրջանակի փոփոխությունը վերաբերում է նաև արդարության ընդհանուր ծախսերին: Ծախսերի մշակված հայեցակարգը հաշվի է առնում կարգավորման ժամանակը: **Այդ առումով փարբերակվում են արդարության ծախսերը կարճաժամկետ և երկարաժամկետ շրջանում:** Այդ ժամանակաշրջանների փարբերության բացարրությունը կապվում է արդարական կարողությունների փոփոխման հնարավորության հետ: Կարճաժամկետ է համարվում այն շրջանը, որը բավարար չէ նոր արդարական կարողությունների գործարկման համար, թեև հնարավոր է ինքենիվացնել առկա կարողությունների օգտագործումը, այսինքն՝ արդարանքի թողարկման աճը հնարավոր է միայն փոփոխուն ծախսերի մեծացման միջոցով: **Երկարաժամկետ է համարվում այն շրջանը**, որն անհրաժեշտ և բավարար է կարողությունների ընդլայնման կամ ֆիրմայի չափերի մեծացման համար՝ արդարության ծավալը հնարավոր է ավելացնել ոչ միայն փոփոխուն ծախսերի, այլև հասպարուն ծախսերի մեծացման հաշվին: Այդ ժամանակահափակածի կոնկրետ գործությունը կախված է ճյուղային առանձնահարկություններից և կարող է լինել մի քանի շաբաթից կամ ամսից մինչև մի քանի դարի:

9.1.3. Միջին և սահմանային ծախսեր: Նվազող հարուցի օրենքը

Ծախսերի կարևոր գեսակներից մեկը միջին ծախսերն են, որոնք ցույց են փայիս ծախսերի չափը միավոր արդարանքի հաշվով: Միջին ծախսերը հաշվարկելու համար ընդհանուր ծախսերի մեծությունը բաժանվում է արդարանքի ծավալի վրա՝ $AC(ATC)=TC/Q$: Միջին փոփոխուն և միջին հասպարուն ծախսերը հաշվարկվում են նույն ձևով՝ $AVC=VC/Q$; $AFC=FC/Q$: Զանի որ ընդհանուր ծախսը հավասար է փոփոխուն ծախսի և հասպարուն ծախսի գումարին՝ $TC=VC+FC$, ապա միջին ընդհանուր ծախսը հավասար է միջին փոփոխուն ծախսի և միջին հասպարուն ծախսի գումարին՝ $AC=AVC+AFC$: Այդ կապն արդարայիկում է նաև դրանց գործիքական պարկերում (դեւն գծապարկեր 9.2), որպես արդարանքի ցանկացած ծավալի դեպքում միջին ընդհանուր ծախսի կորի և միջին փոփոխուն ծախսի կորի միջև հեռավորությունը ուղղահայացով հավասար է միջին հասպարուն ծախսին: Այսպես նույնպես արդարայիկում է միջին հասպարուն ծախսի (AFC) անընդհափ նվազումը՝ թողարկման աճին զուգընթաց: Դա նաև նշանակում է, որ միջին ընդհանուր ծախսի՝ ATC , և միջին փոփոխուն ծախսի՝ AVC , կորերն անընդհափ մոդենում են իրար: Ինչպես երևում է գծապարկերից, միջին ընդհանուր ծախսերը սկզբում բարձր են, քանի որ թողարկումը դեռևս փոքրածավալ է, և հասպարուն ծախսերը բաշխվում են

քիչ արդադրանքի վրա: Այնուհետև, միջին ընդհանուր ծախսերը նվազում են՝ թողարկման աճի և հասպարուն ծախսերն ավելի շաբ արդադրանքի վրա բաշխվելու հաշվին, իսկ հետո, նվազող հափույցի օրենքին համապարասիան՝ դրանք աճում են: Նմանադիա դինամիկա ունեն նաև միջին փոփոխուն ծախսերը:

Պ Ի ՞ ՞ Տ Ի ՞ ՞ 9.2. Միջին հասպարուն, միջին փոփոխուն և միջին ընդհանուր ծախսերը

Միջին փնտեսական ծախսը կարևոր դեր է խաղում ֆիրմայի գոյության և արդադրանքի ընդունակության հարցում: Երկարաժամկետ առումով այն որոշիչ է, քանի որ դրանց փոխհափուցման անկարողությունը կհանգեցնի շուկայից դուրս գալուն: Մյուս կողմից՝ լինելով ֆիրմայի շուկայական դիրքի ցուցանիշ, միջին ընդհանուր ծախսի սպասվող մեծությունը չափանիշ է ծառայում շուկա մուգքի վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար. մուգքը տեղի է ունենում, եթե հնարավոր է այդ ծախսը փոխհափուցել, հակառակ դեպքում մուգքը չի իրականանա: Ասվածից բխում է, որ արդադրողների վարքագծին բնորոշ է միջին ծախսերի հնարավորին չափ նվազեցման ձգումը:

Եթե գործունեության դադարեցման վճիռ է կայացվում, ապա ֆիրման համեմափում է իր միջին եկամուգը միջին փնտեսական ծախսերի հետ: Քանի որ կարճական շրջանում ծախսումները հասպարուն գործուների վրա փնտեսական ծախսեր չեն, ապա կարճաժամկետ դադարեցման որոշում կայացնելիս միջին ծախսի համարժեք չափումը կարճաժամկետ միջին փոփոխուն ծախսն է: Այն բնորոշվում է իրեն կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսի և արդադրանքի քանակի հարաբերություն:

Ֆիրմայի կարճաժամկետ սահմանային ծախսը կարելի է բնորոշել որպես կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսի փոփոխություն՝ կապված արդադրանքի մեկ միավորով ավելի արդադրության հետ՝ $MC = ^\Delta VC / ^\Delta Q$: Եթե $Q=1$, ապա կարելի է գրել՝ $MC = VC_n - VC_{n-1}$: Նոյն արդյունքը կփառ նաև կարճաժամկետ ընդհանուր ծախսի փոփոխությունը՝ $MC = ^\Delta TC / ^\Delta Q$, կամ՝ $MC = TC_n - TC_{n-1}$, որովհետք վերջինիս մեջ միայն կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսն է, որ արդադրանքի փարբեր ծավալների դեպքում փոփոխվում է: Ֆիրմայի սահմանային ծախսի կորը, հագելապես կարճաժամկետ շրջանում, կենքրոնական դեր է խաղում շահույթը մաքսիմալացնող ֆիրմայի արդադրանքի ծավալը որոշելու հարցում: Դա պայմա-

նավորված է նրանով, որ սահմանային ծախսը ցույց է տրալիս թողարկման ընդլայնման հետ կապված լրացուցիչ ծախսը կամ դրա կրծագրման հետ կապված ծախսի գնակետումը, այսինքն՝ անհրաժեշտ բնութագիր է այս կամ այն որոշումն ընդունելիս: Միջին ծախսի ցուցանիշն այդ գեղեկությունը չի տրալիս: **Քանի դեռ բարիքների լրացուցիչ թողարկումից ֆիրման սպանում է ավելի շատ սահմանային եկամուպ, քան կարարվող սահմանային ծախսն է, կարելի է մեծացնել սպացվող շահույթը:**

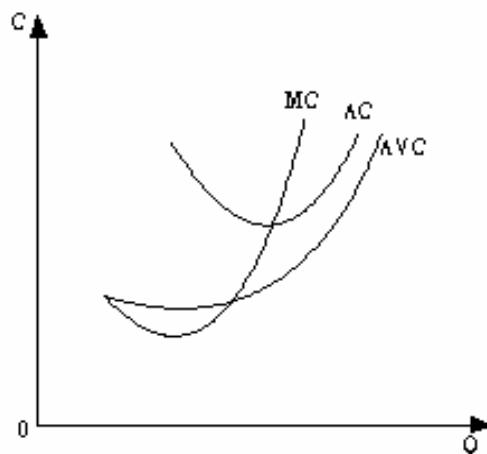
Ըստ բնորոշման, սահմանային ծախսն ածանցված է փոփոխուն ծախսից: Իր հերթին, փոփոխուն ծախսը բխում է արդարական ֆունկցիայից: Դրանից հետևում է, որ սահմանային ծախսը կախված է արդարական ֆունկցիայի հիմքում ընկած գեղենողգիայի բնութագրերից: Կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսը նույնպես կարող է շաղկապվել գեղենողգիայի հետ, եթե ֆիրման գին ընդունող է գործոնային շուկայում: Ավելի հսկակեցնելու համար քննարկենք սահմանային ծախսի և սահմանային ֆիզիկական արդյունքի փոխհարաբերությունը:

Եթե ֆիրման ցանկանում է արդարել ավելի շատ արդարանք, ապա կարձ շրջանում նա պետք է զնի ավելի շատ փոփոխուն ռեսուրսներ: Ուստի արդարանքի սահմանային ծախսը կարձ շրջանում հավասար է փոփոխուն ռեսուրսների այն լրացուցիչ քանակին, որ ֆիրման պետք է զնի/վարձի լրացուցիչ արդարանքը թողարկելու համար՝ բազմապարկած փողի այն քանակով, որ ֆիրման պետք է վճարի փոփոխուն ռեսուրսի յուրաքանչյուր լրացուցիչ միավորի համար: Ասվածից բխում է **գործոնի սահմանային ծախս** հասկացությունը: Գործոնի սահմանային ծախսը փողի այն լրացուցիչ քանակն է, որ ֆիրման պետք է վճարի դժվար գործոնի, այսպես՝ փոփոխուն ռեսուրսի, հաջորդական ամեն միավորի համար: Կիրառելով այս հասկացությունը՝ կարճաժամկետ սահմանային ծախսը = լրացուցիչ մեկ միավոր արդարանք թողարկելու համար պահանջվող փոփոխուն ռեսուրսի լրացուցիչ քանակ X փոփոխուն գործոնի սահմանային ծախս:

Միջին փոփոխուն ծախսը կարելի է հաշվարկել նաև ուրիշ եղանակով՝ բազմապարկելով միավոր արդարանքին ընկնող փոփոխական ռեսուրսի միջին քանակը դրա գնով (օրինակ՝ միավոր արդարանքի հաշվով աշխափողների միջին թվաքանակ x աշխափափարձ): Նաշվարկի փարբեր եղանակները փայլս են միևնույն արդյունքը: Սակայն այս եղանակի քննարկման պարզաւն այն է, որ օգնում է հասկանալու միջին փոփոխուն ծախսի կորի ձևը: Կարճաժամկետ միջին փոփոխուն ծախսի հաշվարկման երկրորդ մեթոդի համաձայն, եթե առկա են աճող սահմանային հարույցներ, ապա միջին ծախսը կնվազի արդարանքի քանակի մեծացմանը զուգընթաց: Այսպես միջին փոփոխուն ծախսի կորը կլինի վարընթաց՝ գեղեւ գծապարկեր 9.3:

Իսկ եթե ընդհանուր արդարանքը շաբանում է, ապա արդարանքի բոլոր ծավալների դեպքում, նվազող սահմանային արդյունքի պայմաններում ֆիրման ավելի շատ փոփոխուն ռեսուրսների կարիք է ունենում: Ենքնարար, կարճաժամկետ միջին փոփոխուն ծախսն աճում է արդարանքի քանակի ավելացմանը զուգընթաց: Այսպես միջին փոփոխուն ծախսի կորը կլինի վերընթաց:

AVC և MC կորերը գրաֆիկորեն եղնում են միևնույն կետից: Դրա դնդեսագիրական բացադրությունն այն է, որ կախված չինելով հասպարուն ծախսերից (քանի որ դրանց մեծությունը նույնն է արդադրանքի փարբեր ծավալների դեպքում), սահմանային ծախսերը արդադրանքի շար փոքր թողարկման դեպքում համընկնում են միջին փոփոխուն ծախսերին: Ընդ որում, **սահմանային ծախսի կորը միջին ընդհանուրը և միջին փոփոխուն ծախսերի կորերի հետ հապվում է դրանց նվազագույն կետերում:**

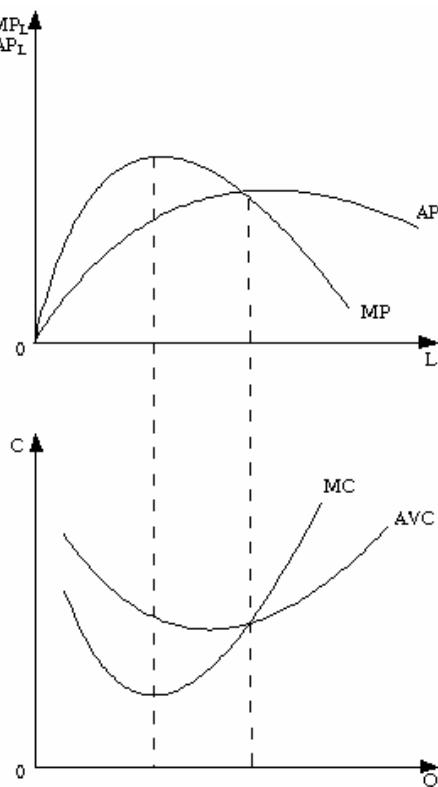

Պ Ի Յ Ա Յ Ի Շ Ա Յ 9. 3. Միջին ընդհանուր, միջին փոփոխուն և սահմանային ծախսերը

Կարճաժամկետ միջին ընդհանուր ծախսը բնորոշվում է որպես կարճաժամկետ ընդհանուր ծախսի և արդադրանքի քանակի հարաբերություն. $ATC=TC/Q$: Կարճաժամկետ միջին ընդհանուր ծախսի կորը և կարճաժամկետ միջին փոփոխուն ծախսի կորն ասդիմանաբար մոտենում են արդադրանքի թողարկման մեծ ծավալների դեպքում: Նրանց միջև գարբերությունը հավասար է կարճաժամկետ միջին հասպարուն ծախսին: Վերջինս բնորոշվում է կարճաժամկետ հասպարուն ծախսի և արդադրանքի քանակի հարաբերությամբ: Քանի որ կարճաժամկետ հասպարուն ծախսը անփոփոխ է, ապա կարճաժամկետ միջին հասպարուն ծախսը կնվազի արդադրանքի քանակի աճին զուգընթաց:

Կարճաժամկետ սահմանային ծախսի և կարճաժամկետ միջին փոփոխուն ծախսի փոփոխարարերությունը պայմանավորված է նրանով, որ դրանց կորերը ծագում են փոփոխուն ծախսի միևնույն կորից: Ինչպես պարկերված է զծապարկեր 9.4-ի ներքևի հարցադում, դրանց կապն արդահայփում է նրանում, որ

- եթե թողարկման որոշ քանակների համար սահմանային ծախսը պակաս է միջին փոփոխուն ծախսից, վերջինս նվազում է,
- եթե թողարկման որոշ քանակների համար սահմանային ծախսն ավելին է միջին փոփոխուն ծախսից, վերջինս աճում է:

¶ Ի՞՞ ա՞ յ ի Ի՞՞ ն 9.4. Սահմանային և միջին արդադրողականության առնչությունը սահմանային և միջին ծախսերի հետ

Այլ կերպ ասած՝ եթե AVC և MC կորերի հարման կետին համապատասխան արդադրանքը Q^* է, ապա Q^* -ից պակաս արդադրանքի ծավալների դեպքում սահմանային ծախսի կորն ավելի ցածր է գրեղադրված, քան միջին փոփոխուն ծախսի կորը, ուստի այդ փիրույթում միջին փոփոխուն ծախսի կորը վարընթաց է: Մյուս կողմից, Q^* -ն գերազանցող արդադրանքի ծավալների դեպքում սահմանային ծախսի կորն ավելի վեր է գրեղադրված, քան միջին փոփոխուն ծախսի կորը. այդ փիրույթում միջին փոփոխուն ծախսի կորը վերընթաց է:

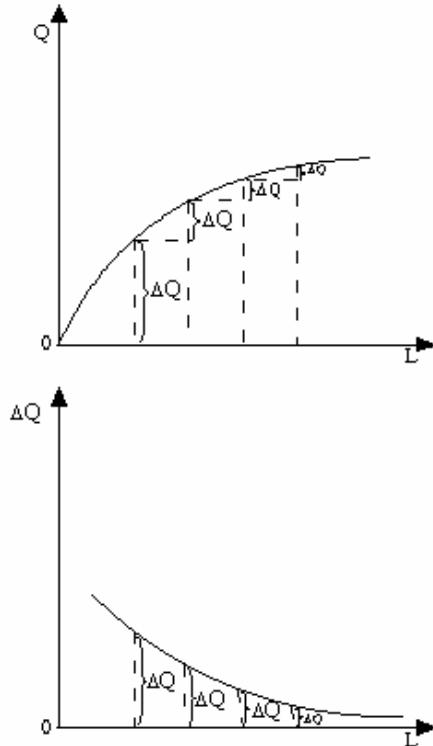
Տրված գրաֆիկում միջին փոփոխուն ծախսի կորը վարընթաց է սահմանային ծախսի կորի հետ հապելուց առաջ. այնուհետև այն դառնում է վերընթաց: Ասվածից հետևում է, որ այդ կորերի հարումը պետի է ունենում միջին փոփոխուն ծախսի ամենացածր կերպում: Այդ կորերի դիրքը, համապատասխան ծախսերի մեծությունը և դինամիկան պայմանավորված են սահմանային և միջին արդադրողականության կորերի դիրքով ու դինամիկայով (դեռև 9.4-ի վերևի հարցադր)՝ որքան դրանք բարձր են, այնքան սահմանային ու միջին ծախսերը ցածր են, և հակառակը:

Կարճաժամկետ ծախսերը բնութագրվում են որոշ հարկանիշներով: **Ֆիրմայի կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսերի կորը** պետք է ունենա վերընթաց ուղղվածություն: Դա բացադրվում է նրանով, որ ավելի շատ արդադրանք թո-

դարձելու համար ֆիրման պետք է գնի ավելի շաբ ռեսուրսներ, ինչը կապված է ավելի մեծ ծախսերի հետ: Կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսերի կորի մյուս հարկանիշն այն է, որ նրա դիրքը կախված է կապիվալի քանակից: Եթե կապիվալի պաշարը մեծ է, ապա ֆիրման պետի քիչ աշխատողներ է վարձում գովազ ծավալի արդարանքն արդարելու համար: Ենքևաբար, կապիվալի աճը հանգեցնում է ֆիրմայի կարճաժամկետ փոփոխուն ծախսերի կորի գույքաշարժին դեպի ներքև:

Կարող է գործիքայի թվականը որ ավելի շաբ կապիվալ վարձելը հանգեցնում է ավելի ցածր գննուածական ծախսի: Դա բացաբրում է նրանով, որ կարճաժամկետ գննուածական ծախսերի ճիշտ չափումը այլընդրանքային ծախսն է: Թեև կարճայի շրջանում առկա կապիվալը չունի այլընդրանքային ծախս, դա չի նշանակում, որ ֆիրման պետք է փորձի գնել անհամամասնական մեծ ծավալով կապիվալ: Կարճայի շրջանում ֆիրման չի էլ կարող դա անել, քանի որ կապիվալը մնու է կայուն: Իսկ երկարաժամկետ շրջանում, եթե ֆիրման կարող է կարգավորել իր կապիվալի մակարդակը, կապիվալն ունի դրական այլընդրանքային ծախս: Եթե ֆիրման դրամական միջոցները չի ծախսում ֆիզիկական կապիվալի վրա, ապա նա կարող է ծախսել այլ նպագրակներով: Այսպիսով, եթե ֆիրման կայացնում է երկարաժամկետ որոշումներ, նա կներառի կապիվալի ծախսումները իր ծախսի մեջ:

Նարկ է նշել, որ կարճաժամկետ սահմանային ու միջին ծախսերի կորերի հարկանիշները վերաբերում են նաև երկարաժամկետ ծախսերի կորերին:

ՊՐԵ Ձ Ա Յ Ի Շ Ա Ռ 9.5. Նվազող հարկույցի օրենքը

Փոփոխուն և հասպարուն ծախսերի հարաբերակցությունը արդադրանքի փարբեր ծավալների դեպքում նույնը չի մնում: Թողարկման աճի որոշակի փուլում փոփոխուն ծախսերի ավելացման տեմպը զիջում է արդադրանքի ծավալի մեծացման տեմպին, ինչը պայմանավորված է փոփոխուն գործոնի աճող հափույցով: Սակայն ինչոր պահից սկսած, փոփոխուն ռեսուրսի՝ դիցուք, աշխատանքի միավորների հաջորդական հավասարաչափ ավելացումը անփոփոխ ռեսուրսներին, օրինակ՝ կապիտալին կամ հողին, բերում է փոփոխուն ռեսուրսի ամեն մի հաջորդ միավորի կրրվածքով նվազող սահմանային արդյունքում: Այլ կերպ ասած՝ նշված ռեսուրսների փոխազդեցության արդյունքում սպասվող հափույցը, նրանց հարաբերակցության փոփոխմանը զուգընթաց, մեծանում է ասդիմանաբար նվազող չափով, կամ՝ արդադրանքի յուրաքանչյուր միավոր հավելածի համար պահանջվում են ավելի ու ավելի շար փոփոխուն ռեսուրսներ, հետևաբար՝ մեծացող սահմանային ծախսեր: Դա հայտնի է **նվազող հափույցի օրենք կամ սկզբունք**, ինչպես նաև **նվազող սահմանային արդադրողականության (նվազող եկամուտաբերության) օրենք** անվանումներով: Գծապարկեր 9.5-ի վերևի մասում պարկերված է այդ օրենքի գործողությունն ընդհանուր արդյունքի՝ Q-ի դանդաղող աճով. ^Q-ի նշված չափերը հետզհետքեւ նվազում են, իսկ ներքեւի մասում ուղղակի դրված է կրճարվող ^Q-ի կրրվածքով:

Նվազող հափույցի օրենքով է բացարրվում կարճաժամկետ շրջանում ֆիրմայի սահմանային ծախսերի և միջին ընդհանուր ծախսերի՝ որոշակի պահից սկսվող ավելացումը, հետևաբար նաև՝ առաջարկի կորի վերընթաց դիրքը: Սակայն հարկ է նկափի ունենալ, որ դրա գործողության պայմանը ռեսուրսների մի մասի անփոփոխ լինելն է, այսինքն՝ կարճաժամկետ շրջանը: Բացի այդ, ռեսուրսների արդադրողականությունն ընդունվում է անփոփոխ: Այդ օրենքի բացարրությունը կամ հիմնավորումը կապված է հետևյալի հետք. եթե փոփոխուն և հասպարուն ռեսուրսների հարաբերակցությունը բնութագրվում է հասպարուն ռեսուրսների ավելցուկով (օրինակ՝ շար մեքենաներ, քիչ աշխատողներ), ապա փոփոխուն ռեսուրսների ավելացումը կնպաստի հափույցի աճին: Ռեսուրսների միջև օպտիմալ համամասնությանը ասդիմանաբար մոդելնալուն զուգընթաց, հարույցի հավելածի չափերը նույնպես ասդիմանաբար կնպազեն, և ընդհանուր հափույցը կիասնի իր բարձրակետին: Դրանից հետք փոփոխուն ռեսուրսի հետքագա ավելացումը հանգեցնում է նվազող հափույցի: Այս դեպքում կրկին խախվագում է ռեսուրսների միջև օպտիմալ համամասնությունը, սակայն դա արդեն բնութագրվում է փոփոխուն ռեսուրսների ավելցուկով: Նվազող հափույցի դրսնորումները հնարավոր է թուլացնել, նույնիսկ աճող կամ հասպարուն հափույց ապահովել երկարաժամկետում ռեսուրսների միջև քանակական, որակական և կառուցվածքային առումով օպտիմալ հարաբերակցության հասպարման, նոր գեխնողոգիաների կիրառման, արդադրության կազմակերպման մեթոդների բարելավման շնորհիվ:

9.2. ՇԱՇՈՒՅԹԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԾԱԽՄԵՐ ԵՎ ՇԱՇՈՒՅԹ: ՀԱՇՎԱՊԱՌԱԿԱՆ ՇԱՇՈՒՅԹ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՄ ԶՈՒՏ ՇԱՇՈՒՅԹ: ՆՈՐՄԱԼ ՇԱՇՈՒՅԹ-Ը ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԾԱԽՄԵՐԻ ՏԱՐՐ

Ֆիրմայի գործունեության անմիջական նպագակը շահույթի սփացումն է և այն առավելագույնի հասցնելը: Ավելի որոշակիացնելով՝ այդ դրույթը վերաբերում է պնդեսական կամ զուր շահույթին: Շահույթի մաքսիմալացման մոդելում նախ ենթադրում է դրա հաշվարկման հսկակեցում: Վաճառելով իր թողարկած ապրանքները՝ ֆիրման սփանում է որոշակի եկամուր: Այն կոչվում է ընդհանուր (համախառն) եկամուր կամ հասույթ: Դա վճարումների այն ամբողջությունն է՝ գին-քանակ արդարույալով, որը ֆիրման սփանում է բարիքների շուկայում իր արդարանքի վաճառքից: Այդ վճարումները կապարում են սպառողները:

Սակայն դրանից առաջ ֆիրման գործոնային շուկաներում կապարում է վճարումներ այն ռեսուրսների դիմաց, որոնք օգտագործվում են իր արդարանքի թողարկման մեջ: Ֆիրմայի բոլոր այդ վճարումները գործոնային շուկաներում կոչվում են ընդհանուր արդարքին ծախսեր: Ֆիրմայի պնդեսական շահույթը որոշվում է որպես նրա սփացած ընդհանուր եկամֆի և նրա կողմից վճարված/կրած ընդհանուր պնդեսական ծախսերի փարբերություն: Եթե վերջինս դրական է, ապա նշանակում է, որ ֆիրմայի սեփականագրերերը սփացել են եկամուր, որը մնացել է արդարության մեջ օգտագործված բոլոր գործոնների համար վճարելուց հետո:

Շահույթի գործակները և դրանց կրնկեր մեծությունները կարող են գարբերվել՝ կախված այն բանից, թե ինչ պարբեր են ներառվում կամ բացառվում ընդհանուր ծախսերի մեջ: Եթե շահույթի մեծությունը հաշվարկելու համար ֆիրմայի ընդհանուր եկամֆից հանվեն միայն արդարքին ծախսերը, ապա կարացվի **հաշվապահական շահույթը**, իսկ եթե ընդհանուր եկամֆից հանվի արդարքին ու ներքին ծախսերի միազումար մեծությունը, ապա կարացվի **պնդեսական շահույթը**: Վերջին դեպքում, փափորեն, արդարքին և ներքին ծախսերի ամբողջությամբ գնահատվում է ընդհանուր պնդեսական ծախսերի մեծությունը, որն իրենից ներկայացնում է օգտագործված բոլոր ռեսուրսների՝ ինչպես սեփական, այնպես էլ մաքակարարներից գնված, այլընդրանքային ծախսերի գումարը: Ներկայական պնդեսական շահույթը սպեսադում ու սփանում են այն ֆիրմաները, որոնք կարողանում են ռեսուրսները փոխակերպել այնպիսի արդարույանքի, որի շուկայական արժեքն ավելի մեծ է օգտագործված ռեսուրսների այլընդրանքային արժեքից: Այսպիսով, զուր կամ պնդեսական շահույթը այլընդրանքային լրիվ ծախսերի նկազմամբ համախառն եկամֆի գերազանցումն է, իսկ այդպիսի շահույթի սփացման փարբերակների որոնումը, բացահայտումը և իրականացումը պնդեսական զարգացման դրդապահճառներից են:

Հաշվապահական և պնդեսական շահույթները փարբերվում են ներքին (վերագրված) ծախսերի չափով: Եթե ֆիրմայի ընդհանուր եկամուրը հավասար է նրա ընդհանուր պնդեսական ծախսին, ապա զուր շահույթը գրոյական է: Սա-

կայն այս դեպքում ֆիրման կարող է սպանալ նորմալ շահույթ և շարունակում է գործունեությունը: Դա բացապրվում է նրանով, որ ֆիրմայի սեփական ռեսուրսները փոխադրուցվում են իրենց այլընդունքային ծախսի չափով: Նորմալ շահույթը համարվում է ներքին ծախսերի բարրերից մեկը: Ներքին ծախսերի մյուս բարրերը կապված են սեփական ռեսուրսների ինքնուրույն օգտագործմանն ուղեկցող բաց թողնված օգույքների հետ: Նորմալ շահույթը գործունեության նվազագույն անհրաժեշտ հարույցն է, որով փոխադրուցվում է ձեռնարկագիրական գործառույթների կարգադրումը: Առանց դրա սպացման՝ գործունեության շարունակումը չի կարող նպաստակահարմար դիմումների համար: Այդ դեպքում ձեռներեցը կունենա երկու բարրերակ: 1) փոխել գործունեության ոլորտը՝ զբաղվելով ավելի եկամբարելու գործունեությունը, 2) իր զբաղվածությունը իրականացնել վարձու աշխատանքի հիմունքով, իսկ մյուս սեփական ռեսուրսների օգտագործման իրավունքը վաճառել այլ սուբյեկտների: Ենքնարար, նորմալ շահույթը եկամբի նվազագույն չափ է, որ անհրաժեշտ է ռեսուրսները բվյալ ոլորտ ներգրավելու և օգտագործելու համար: Այդ պահճառով, երկարաժամկետում նորմալ շահույթի չսպացումը հանգեցնում է բվյալ ճյուղից (շուկայից) ելքի:

Հաշվապահական շահույթի սպացումը դեռևս բավարար չէ ֆիրմայի գործունեության արդյունավետությունը գնահատելու համար: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ ներքին ծախսերը կամ չափանիշ դարձնել զուր շահույթը: Եթե ընդհանուր եկամուտը և դնդանական ծախսերը համընկնում են, այսինքն՝ զուր շահույթը չի սպացվում, ապա ներքին ծախսերի ամբողջ մեծությունն առերևույթ դրսուրվում է որպես հաշվապահական շահույթ: Սա բխում է նաև հենքնայի առնչությունից՝ զուր շահույթը = հաշվապահական շահույթ - ներքին (վերագրված) ծախսեր: Եթե ընդհանուր դնդանական ծախսը մեծ է եկամուտից, ապա սպացվում է բացասական զուր շահույթ՝ ֆիրման կրում է դնդանական վճառ: Դա կարող է նույնիսկ զուր շահույթի հաշվապահական շահույթի դրական մեծության հետ: Չնայած դրան, այս դեպքում առավել ձեռնորդու և հիմնավորված որոշումը գործունեության լրիվ դադարեցումն է: Մյուս կողմից, հաշվապահական շահույթի բացասական մեծությունը (վճառը) ինքնին չի կարող հիմք լինել անարդյունավետության մասին միարժեք հետևության համար: Եթե դա զուր շահույթը է դրական զուր շահույթի սպացման հետ, ապա ճիշդ է գործունեությունը շարունակելու որոշումը:

9.3. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՖՈԲՆԿՑԻՈՆԱԼ ԿԱԽՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ: ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՖՈԲՆԿՑԻԱ

Արդարության գենուրական մեջ առանձնակի կարևորություն է դրվում ֆիրմաների արդարական գործունեության հիմնախնդիրների քննարկմանը: Արդարական գործունեության ընթացքում ձեռնարկությունները համակցում (ծախսում) են զանազան ռեսուրսներ և դրա շնորհիվ թողարկում շուկայում վաճառքի համար նախադաշտական բարերեր բարիքներ: Սահմանափակ ռեսուրսնե-

թից հնարավոր է սպանալ նույնպես սահմանափակ արդադրանք: **Այդ իրողության պարագայում շահույթի ձգվող ֆիրմաներին առաջադրվող խնդիրներից մեկը ռեսուրսների օպտիմալ համակցումն է**, և նրանք ծանրակշիռ պարագաներ ունեն ապահովելու ռեսուրսների խնայողաբար օգտագործումը և ծախսերի հնարավորին չափ նվազեցումը, այսինքն՝ ցուցաբերելու գնապեսող վարքագիծ:

Արդադրությունը նկարագրվում է արդադրական ֆունկցիաներով և իզոքվանիքներով: Դրա գրեսական մեկնակեպն այն գաղափարն է, որ ձեռնարկության գեխնողիքապես արդյունավետ արդադրական գործունեությունը, որի ընթացքում մի գրեսակի արդադրանքի՝ Y , թողարկման համար ծախսվում է երկու գրեսակի ռեսուրս՝ X_1 , X_2 , կարելի է նկարագրել հետքեյալ արդադրական ֆունկցիայով՝ $Y=f(X_1, X_2)$: Տեխնոլոգիապես արդյունավետ նշանակում է, որ ռեսուրսների փոյզայի համակցումներից սպացվում է հնարավոր առավելագույն թողարկումը, կամ գործունեությունը կազմակերպված է լավագույն գեխնողիքայի հիման վրա, այսինքն՝ արդադրանքի փրկած համակցությունն արդադրվում է ռեսուրսների նվազագույն ծախսով: **Նորամուծությունների կիրառման շնորհիվ լավագույն գեխնողիքայի փոփոխությունը հանգեցնում է նաև արդադրական ֆունկցիայի փոփոխության:** Եթե արդադրանքի փրկած նույն քանակի թողարկման համար անհրաժեշտ ռեսուրսների բոլոր հնարավոր գուգակցումներն արդացողվեն հարթության մեջ, ապա կարացվի իզոքվանիքի կորի գրաֆիկը (գլուխ գծապարկեր 9.8):

Արդադրական ֆունկցիան պարզ և հարմար գործիք է՝ արդահայտելու արդադրանքի թողարկման դինամիկայի և դրա համար կիրառվող ռեսուրսների ծավալի փոփոխության միջև առկա կապը: **Այն ցույց է տալիս ռեսուրսների ամեն մի համակցության դեպքում սպացվող արդադրանքի ամենամեծ ծավալը, ինչպես նաև ռեսուրսների բոլոր այն փարբեր համակցումները, որոնք թողարկում են միևնույն ծավալի արդադրանք:** Այսպիսով, արդադրական ֆունկցիան արդահայտում է կիրառվող գործոնի կամ գործոնների հետ կապված ծախսերի և թողարկված արդադրանքի ծավալի միջև կապը: Ավելի որոշակի՝ արդադրական ֆունկցիան արդահայտում է արդադրանքի առավելագույն քանակը՝ փրկած ռեսուրսների դեպքում: Կան փարբեր փիպի արդադրական ֆունկցիաներ: Ընդհանուր գենսով կիրառվող բոլոր՝ n թվով ռեսուրսներից արդադրանքի ծավալի կախումը կարելի է նկարագրել $Y=f(r_1, r_2, r_3, \dots, r_n)$ ֆունկցիայով: Եթեկու հիմնական գործոնների՝ աշխատանքի (L) և կապիփալի (K) կորիվածքով արդադրական ֆունկցիան է՝ $Y=f(L, K)$: Քոր-Դուգլասի արդադրական ֆունկցիան ունի հետքեյալ գիտարքը՝ $Y=AK^L b$, որտեղ Y -ն արդադրանքի քանակությունն է, L -ը և b -ն ասքիճանային ցուցիչներ են, որոնք համապատասխանաբար արդահայտում են ընդհանուր արդյունքի փոփոխությունը՝ $1\%-ով$ կապիփալի և աշխատանքի ավելացման դեպքում: A-ն արդահայտում է որակական պարամետրեր, որոնք չեն հաշվառվել աշխատանքի կամ կապիփալի մեծությամբ: Կարարված հաշվարկների արդյունքում սպացվեց $Y=1,01 K^{0,25} L^{0,75}$ ֆունկցիան, որպես՝ $I+b=1$:

Նորդասական փիպի արդադրական ֆունկցիայի դեպքում առանցքային է «սահմանային արդադրողականություն» հասկացությունը: Համարվում է, որ

աշխափանքի սահմանային արփադրողականությունը հավասար է աշխափանքի գնին՝ աշխափավարձին, իսկ կապիփալի սահմանային արփադրողականությունը հավասար է կապիփալային բարիքների ծառայությունների գնին՝ ռենդիտային վճարումներին: Արփադրության գումարը մեջ ձևակերպված են նվազող սահմանային արփադրողականության օրենքը և ռեսուրսների փոխադարձ փոխարինման նվազող սահմանային նորմայի սկզբունքը: Առաջինի համաձայն՝ ռեսուրսներից որևէ մեկի ծախսերի աճի դեպքում դրա սահմանային արփադրողականությունը նվազում է: Ուսուրաների փոխարինման սահմանային նորման առաջին ռեսուրսը երկրորդով փոխարինելու սահմանային հարաբերությունն է այն դեպքում, եթե Y հասպարուն թողարկման պարագայում առաջին ռեսուրսի ծախսերի կրճարումը փոխափուցվում է երկրորդ ռեսուրսի ծախսերի աճով: Այն հավասար է ռեսուրսների սահմանային արփադրողականությունների հարաբերությանը (գույն իզոքվանդներին վերաբերող հափածը):

9.3.1. Փոփոխական գործոնի ընդհանուր, միջին և սահմանային արդյունքները, դրանց գրաֆիկական պարկերումը

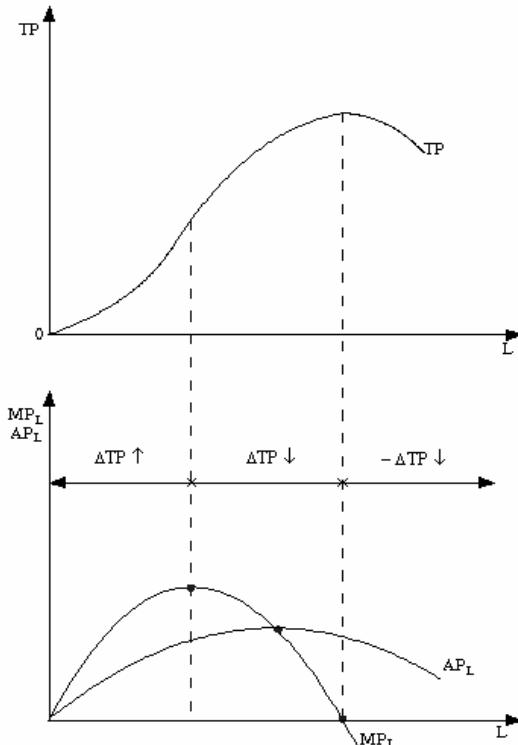
Նվազող հափույցի օրենքը քննարկելիս ռեսուրսներից մեկն ընդունվում էր հասպարուն մեծությամբ, իսկ մյուսը՝ փոփոխական: Արփադրական ֆունկցիայի գրաֆիկական պարկերները կարելի է դիպարկել մեկ, այնուհետև՝ երկու գործոնի կրրվածքով: Առաջին դեպքում՝ $y=f(L)$, $K=const$, որը քննարկվում է այսպես, իսկ մյուսը՝ իզոքվանդին վերաբերող հափածում: Ուսուրահարաբերությունը՝ միջին արդյունքը (AP) հավասար է արփադրանքի ընդհանուր ծավալի և գույալ գործոնի կիրառվող քանակի հարաբերությանը: Կապիփալի միջին արդյունքը $h = TP/L$: Դրանք համապարասիսանաբար արփահայքում են կապիփալի արփադրողականությունը և աշխափանքի արփադրողականությունը:

Ընդհանուր արդյունքն արփադրանքի թողարկված քանակությունն է՝ $Y=TP$:

Ուսուրահարաբերությունը (գործոնի) սահմանային արդյունքը (MP) հավասար է արփադրանքի ծավալի այն փոփոխությանը (աճ կամ նվազում), որը կապված է գույալ ռեսուրսի օգրագործվող քանակը մեկ միավորով փոփոխելու (աճ կամ նվազում) հետո: Կապիփալի սահմանային արդյունքը որոշվում է հետևյալ քանածուով՝ $MP_K = \frac{\Delta Y}{\Delta K}$, իսկ աշխափանքի սահմանային արդյունքը՝ $MP_L = \frac{\Delta Y}{\Delta L}$: Ինչպես երևում է քանածներից, այս կամ այն գործոնի փոփոխության դեպքում ընդհանուր արդյունքի փոփոխությունն ամրողացվին վերաբերվում է գույալ գործոնին: Դրանք համապարասիսանաբար արփահայքում են կապիփալի սահմանային արփադրողականությունը և աշխափանքի սահմանային արփադրողականությունը:

Ինչպես երևում է գծապարկեր 9.6-ից, փոփոխական գործոնի միջին և սահմանային արդյունքների միջև առկա են հետևյալ դինամիկ առնչությունները: Այն միջակայքում, որպես $MP_L > AP_L$, միջին արփադրողականությունն անընդհափ աճում է՝ $MP_L = AP_L$ կեզդում հասնելով իր բարձրակերպին: Սահմանային արփադրողականությունն ավելի շուրջ է հասնում իր բարձրակերպին, քան միջին

արտադրողականությունը: Քանի դեռ MP_L -ն աճում է, ընդհանուր արդյունքի հավելածը մեծացող է: Այն միջակայքում, որտեղ $MP_L < AP_L$, միջին արտադրողականությունն անընդհափ նվազում է: Ասկածից բխում է, որ փոփոխական գործոնի սահմանային արտադրողականության կորը միջին արտադրողականության կորի հետ հապփում է վերջինիս բարձրակերպում: Եթե MP_L -ը նվազում է, սակայն դեռևս մնում է դրական, ապա այդ միջակայքում ընդհանուր արդյունքը թեև աճում է, բայց նվազող չափով: Այսինքն, որտեղ սահմանային արտադրողականությունը հավասարվում է զրոյի, ընդհանուր արդյունքը հասնում է առավելագույնի, որից հետո սկսում է բացարձակ չափով նվազել՝ սահմանային արդյունքի մեծությունն արդեն բացասական է:

Պատճեն և Շաբաթ 9.6. Փոփոխական գործոնի ընդհանուր, միջին և սահմանային արդյունքները

9.3.2. Արտադրության մասշտարի աճող, նվազող և հասպարուն էֆեկտները

Կարճաժամկետ ծախսերի վերլուծությունը քննարկում էր, թե ինչ է գեղի ունենում, եթե ֆիրման մեծացնում է մի գործոնի քանակը՝ մյուսների քանակը թողնելով հասպարուն: Այս դեպքում փաստորեն դիրքարկվում է **փոփոխական գործոնի հավույցի** դինամիկան: Երկարաժամկերպում ֆիրման ունի ավելի մեծ ճկունություն, քանի որ կարող է փոփոխել իր բոլոր ռեսուրսները միաժամանակ:

Դա նշանակում է, որ ֆիրման կարող է փոխել իր գործունեության մասշտաբը: **Մասշտաբի փոփոխությունը կիրառվող բոլոր գործոնների միաժամանակյա և համամասնական փոփոխությունն Է՝ ավելացումը կամ կրճագումը:** Ներկա արարար, այն դիրքությունը է արդեն միայն երկարաժամկետ շրջանի կորպաձքով: Կարևոր հարց է, թե խոչըն ֆիրմա լինելու դեպքում կան արդյոք ծախսային առավելություններ: Այլ կերպ ասած՝ արդարադարձի ծավալի մեծացմանը զուգընթաց, միջին ծախսերը նույն են մնում, աճում են, թե՝ նվազում: Դա որոշակիացնելու համար օգտագործում է **մասշտաբից հարուցից** գաղափարը: **Այդ հարուցից ցույց է փալիս այն առնչությունը, որն առաջանում է մասշտաբի փոփոխության և արդարադարձի ծավալի դինամիկայի միջև:** Մասշտաբի մեծացումը կարող է ուղեկցվել հարուցից երեք հնարավոր գաղափարակով՝ հասպատուն հարուցից, նվազող հարուցից և աճող հարուցից:

Եթե երկարաժամկետ միջին ծախսերը նվազում են արդարադարձի ծավալի աճին զուգընթաց, ապա ծախսերը դրսնորում են մասշտաբից գնդեսումներ, հակառակ դեպքում՝ մասշտաբից ապաբնդեսումներ: Արդարության մասշտաբի աճող էֆեկտի դեպքում, այլ հավասար պայմաններում, երկարաժամկետ միջին ծախսերը կնվազեն: Մասշտաբից գնդեսումները ծախսերի փունկցիայում սերպորեն կապված են արդարադարձական ֆունկցիայի մասշտաբից հարուցիցներին: Ենթադրենք՝ ֆիրման որոշում է կրկնապարկել արդարադարձի ծավալը: Եթե ֆիրմայի գերազանցության ապահովում է մասշտաբից հասպատուն հարուցից, ապա ֆիրման պետք է կրկնապարկի բոլոր ռեսուրսները: Ենթադրելով, որ ռեսուրսների գները չեն փոփոխվում ավելի շատ ռեսուրսներ գնելու դեպքում, այդ կրկնապարկման էֆեկտը կլինի գործունային ծախսերի կրկնապարկումը: Ներկա արարար, մասշտաբից հասպատուն հարուցից դեպքում երկարաժամկետ միջին ծախսերի մեծությունը կմնա անփոփոխ՝ արդարադարձի ծավալի փոփոխությունների պարագայում: Սա կարելի է պարկերել երկարաժամկետ միջին ծախսերի հորիզոնական ուղղությունը: Այս դեպքում՝ $y_1=f(nL, nK)$, $y_1=yn$:

Եթե արդարադարձական ֆունկցիան բնութագրվում է մասշտաբից նվազող հարուցով, ապա արդարադարձի ծավալի աճը՝ k անգամ, կուտեկցվի ռեսուրսների առաջնայիկ աճով՝ n անգամ, այսինքն՝ $k < n$: Ներկա արարար, գործունային ընդհանուր ծախսերը կամեն ավելի արագ, քան արդարադարձի ծավալը, ուստի միջին ծախսերը կամեն: Այսպիսով, մասշտաբից նվազող հարուցից դեպքում երկարաժամկետ միջին ծախսերի ֆունկցիան արդարադարձի ծավալի փոփոխությունների պարագայում: Սա կարելի է պարկերել երկարաժամկետ միջին ծախսերի հորիզոնական ուղղությունը: Այս դեպքում՝ $y_1=f(nL, nK)$, $y_1 < yn$:

Եթե հենքային գերազանցության ապահովում է աճող հարուցից, ապա միջին ծախսերի կորը վարընթաց է: Այդ փոփոխարարերությունը հերքում է այն փաստից, որ արդարադարձը կրկնապարկելու (կամ՝ k անգամ աճի) համար ֆիրման ռեսուրսները պետք է ավելացնի դրանից պակաս չափով կամ n անգամ, որպես՝ $k > n$: Ներկա արարար՝ ընդհանուր ծախսերն աճում են ավելի դանդաղ, քան արդարադարձի ծավալը: Այս դեպքում՝ $y_1=f(nL, nK)$, $y_1 > yn$: Այսպիսով, եթե արդարադարձական ֆունկցիան արդարադարձի ծավալի փոփոխությունը է մասշտաբից աճող հարուցից՝ երկարաժամկետ միջին ծախսերի ֆունկցիան ցույց է փալիս մասշտաբից գնդեսումներ, կամ՝ մասշտաբի դրական էֆեկտ (վերջինիս սրացման համար որոշիչ դեր են

խաղում զանգվածային արդադրության կազմակերպումը, աշխարհանքի բաժանումը և մասնագիտացումը, նորագույն, ներառյալ ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների կիրառումը, սրանդարքացումը և այլն):

Անող հարույցի փուլում գրնվելը նշանակում է, որ ֆիրման դեռևս չի հասել իր նվազագույն արդյունավետ չափին: Դա փեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ երկարաժամկետ միջին ծախսերը հասնում են իրենց նվազագույնին: Այդ կերպում ֆիրման ունի օպպիմալ չափեր: Սակայն հնարավոր են նաև այլ տարրերակներ: Այսպես, եթե այդ կերպին հասնելուց հետո ֆիրման մփնում է հասրափուն հարույցի ընդարձակ փիրույթ, ապա այդ ամբողջ հարվածում կլինեն ֆիրմայի բավականին տարրեր, սակայն արդյունավետ չափեր, որոնք նվազագույն արդյունավետին գերազանցում են մեծությամբ, սակայն նույնն են միջին ծախսերով:

Մասշարից տնտեսումը կարող է ծագել նաև նոր արդադրագետակների սպեցիալիզացիայի հետո՝ դրանց փարածման դեպքում: Անհրաժեշտ ծախսերը կապարփում են, և սկզբում նշանակություն չունի արդադրանքի բանակը: Տիպական է համարվում համակարգչային ծրագրերի օրինակը: Դրանց մշակումը կարող է լինել շաբ թամկ, բայց հետո լրացուցիչ պարբեների արդադրությունը բավականին էժան է: Դրա առաջին օրինակի միջին ծախսը շաբ բարձր է, քանի որ ընդգրկում է մշակման ամբողջ ծախսը: Երբ ֆիրման արդադրում է այդ ծրագրի ավելի շաբ պարբեներ, ապա մշակման հետ կապված ծախսերը բաշխվում են ավելի շաբ միավորների վրա, և միջին ծախսերը նվազում են: Այդ նվազումը շարունակվում է այնքան, քանի դեռ լրացուցիչ պարբեների սահմանային ծախսը մնում է միջին ծախսից ցածր: Այսպիսով, ինչքան ավելի շաբ պարբեներ է արդադրում ֆիրման, այնքան ավելի ցածր է նրա միջին ծախսը՝ առկա են մասշարից գննութեաւումներ:

9.4. ՍԱՌՄԱՆԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԻ ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԸ

9.4.1. Արդադրության գործոնների սահմանային արդադրողականությունը

Այս հարցի կապակցությամբ նախ անհրաժեշտ է անդրադառնալ սահմանային արդադրողականության գործությանը: Արդադրության գործոնների սահմանային արդադրողականության գործությունն ամբողջական ձևով մշակվել է ամերիկացի տնտեսագետ Ջոն Բեյթս Կարլի կողմից: Այդ գործությունը հիմնվում էր արդադրության գործոնների վերաբերյալ Սեյի հայեցակարգի վրա, ինչպես նաև հողի նվազող պարագաներության օրենքի ընդհանրացման վրա:

Կարլը ձևակերպեց արդադրության գործոնների նվազող սահմանային արդադրողականության օրենքը: Վերջինիս համաձայն՝ արդադրության որևէ գործոնի ավելացման դեպքում նրա սահմանային արդադրողականությունը նվազում է՝ պայմանով, որ մյուս գործոնները մնում են անփոփոխ: Սահմանային

արդադրողականության գետառությունն առաջադրվել է հասարակության մեջ բաշխման գործընթացի բացարության նպատակով: Ըստ դիմարկվող մոդելման, բաշխման համամասնությունները պայմանավորված են գործոնի սահմանային արդադրողականությամբ, այսինքն՝ յուրաքանչյուր գործոնային եկամուտ իրենից ներկայացնում է գործությունը գործոնային եկամուտ իրենից ներկայացնում է գործությունը գործոնային եկամուտ: Այս հարցադրումը կարևոր է այն առումով, որ Սեյի գետառությունը չէր պատասխանում այն հարցին, թե ինչպես է որոշվում յուրաքանչյուր գործոնի բաժինը և համապատասխան գործոնային եկամուտը: Սեյը ընդամենը ընդգծում էր այն հանգամանքը, որ հողը, կապիֆալը և աշխափանքը հավասարագոր մասնակցում են արժեքի սպերդման այրոցեսին և սրանում են համապատասխան գործոնային եկամուտ:

Սահմանային արդադրողականության գետառության համաձայն՝ առանձին գործոնների սահմանային արդյունքներին համարժեք չափով դրանց սեփականապերերի եկամուգների ձևավորումը դիմում է արդյունավերության և արդարության չափանիշներին համապատասխանող: Իհարկե, այդ պնդումը կապարված է վերապահումով՝ այդպես է ազար մրցակցության պայմաններում: Սակայն այդ գետառությունը նաև քննադապվել է: Վյապես, նրանում առաջադրվող չափանիշին համապատասխանող եկամուգների բաշխումը բնութագրվում է զգալի անհամաշափությամբ, ինչը համարվում է անարդարացի: Իրականում զերակշռում են ոչ կափարյալ մրցակցության պայմանները, ուստի մեծապես դժվարանում է սահմանային արդյունքների համարժեք չափումը: Որպես բաշխման գետառություն, այն ամբողջական չէ, քանի որ փորձում է բացարիել միայն գործոնային եկամուգների, այլ ոչ թե հասարակության եկամուգների ձևավորումը:

Դամարվում է, որ սահմանային արդադրողականության գետառությունը լիարժեք չի բացարում նույնիսկ ռեսուրսային շուկաներում գնագոյացման պրոցեսը, քանի որ անդեպես են ռեսուրսների առաջարկի հետ կապված հարցերը: Ուստի այդ գետառության ժամանակակից կարգավիճակը հիմնականում այն է, որ դրա հիման վրա է բացարիվում արդադրության գործոնների նկատմամբ պահանջարկի ձևավորումը: Վյան ընկած է նաև արդադրության ժամանակակից գետառության հիմքում: Դրա համաձայն՝ արդադրության բոլոր գործոնները փոխադարձ կախվածությամբ մասնակցում են արդյունքի սպերդմանը, ըստ որում՝ այդ կախվածությունը դրսևորվում է ինչպես յուրաքանչյուր գործոնի արդադրողականության ասդիճանի, այնպես էլ դրա գնի միջոցով: Սահմանային արդադրողականության գետառության հիման վրա հետագայում մշակվեցին արդադրական ֆունկցիաները:

9.4.2. Առաջարկը ռեսուրսային շուկաներում և դրա վրա ազդող գործոնները

Շուկայական մեխանիզմի գործողության սկզբունքները և օրինաչափություններն ընդհանուր առմամբ պահպանվում են նաև ռեսուրսային շուկաներում: Դա բոլորովին չի բացառում կարևոր առանձնահակիրքությունների առկայությունը: Սակայն դրանք ավելի հանգամանորեն կը քննարկվեն կոնկրետ ռե-

սուրային շուկաներին նվիրված առանձին թեմաներում: Վյագեղ կարևորվում է ռեսուրսային շուկաներին, դրանցում առաջարկին և պահանջարկին բնորոշ գծերի, ազդող գործոնների ընդհանուր քննարկումը: Անհարկի կրկնություններից խուսափելու համար պարզապես կարելի է նշել, որ գներն այդ շուկաներում նույնպես ծևավորվում ու փոփոխվում են պահանջարկի և առաջարկի փոխագողեցության շնորհիվ: Գների այս կամ այն դինամիկան իր հերթին ազդում է ռեսուրսների առաջարկի և պահանջարկի վրա:

Բարիքների և ռեսուրսների, եկամուտների և ծախսերի շրջապատճեցի պարզագույն սինեմայում ընդունված մոդելներու համաձայն՝ ֆնային գնապեսություններն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով, վերջին հաշվով, գնապեսական ռեսուրսների առաջարկն ապահովող սուբյեկտն են: Իրականում ռեսուրսների սեփականագերեր և շուկայում դրանց մաքակարարներ են ինչպես գնային գնապեսությունները, այնպես էլ ֆիրմաները և պետությունը, այսինքն՝ այդ դերում հանդես են գալիս շուկայական գնապեսության բոլոր սուբյեկտները:

Առաջարկի օրենքի համաձայն՝ ռեսուրսների գների և դրանց առաջարկի մեծության միջև առկա է ուղիղ համեմաքական կապ՝ այլ հավասար պայմաններում: Դա նշանակում է, որ գնային գնապեսությունները ռեսուրսների աճող գներին կծագեն արձագանքել առաջարկի ծավալի մեծացումով, և հակառակը: Սակայն առաջարկի կորը ցույց է տալիս, թե շուկայում հնարավոր փարբեր գների պայմաններում գնային գնապեսությունները որքան ռեսուրսներ կցանկանան իրացնել, իսկ թե կոնկրետ ինչ գներ կծավալով են շուկաներում՝ կախված է դրանց նկարմամբ պահանջարկի բնութագրերից և դրանց փոփոխությունից:

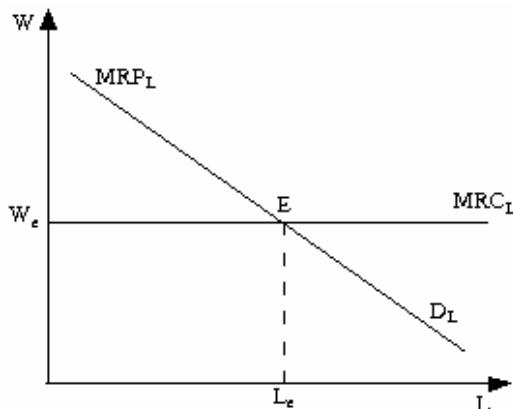
Կարճաժամկետ շրջանի համեմաք՝ ռեսուրսների առաջարկն ավելի առաջական է դառնում երկարաժամկետ շրջանում: Դա տեղի է ունենում առաջարկի մեծացումը խթանող պահանջարկի աճի և գնային գործոնների լրիվ օգտագործմանը զուգընթաց: Առաջարկի առաջականության աճի պրոցեսը երկարաժամկերում հանգեցնում է առաջարկվող ռեսուրսների քանակի ավելացման և դրա հետևանքով՝ գների նվազման: Այն կարճաժամկերում կապված է գների բարձրացման հետ, որոնք հետո որոշ չափով իշխում են: Այդ առումով փարբերում են ակնթարթային (ընթացիկ), կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հավասարակշռություն: Ֆիզիկական և մարդկային կապիկալի առաջարկն ապագայում ընդլայնելու համար պահանջվում է ներկայումս դրանց մեջ կարարել ներդրումներ:

Բարիքների շուկայում առաջարկի կորի գեղագիտական պայմանավորված են մի շարք գործոնների փոփոխությամբ: Դրանցից են՝ ծախսերը, փոխարինիչ ապրանքների գները, գերինորդիան, բնական աղեփները (երաշք, հեղեղումներ, երկրաշարժ և այլն) և սոցիալ-քաղաքական ցնցումները:

9.4.3. Պահանջարկը ռեսուրսային շուկաներում և դրա վրա ազդող գործոնները

Ռեսուրսային շուկաներում պահանջարկի և առաջարկի փոխագողեցության ընդհանուր օրինաչափությունները նույնն են՝ ինչ որ բարիքների շուկաներում: Սակայն առկա են նաև կարևոր առանձնահավակություններ: Դիմումականում դրանք են՝

- **Ուսուրաների նկարմամբ պահանջարկն ունի ածանցյալ բնույթ,** քանի որ բխում, ածանցվում է այդ ռեսուրսներով արդադրվող վերջնական ապրանքների պահանջարկից ու դրա փարբեր փոփոխություններից: Եթե մեծանում է (նվազում է) պահանջարկը վերջնական ապրանքի նկարմամբ, ապա նույնը կագարվում է ռեսուրսի պահանջարկի հետ՝ դրա կորը դրելաշարժվում է դեպի աջ (ձախ):
- **Ուսուրաների նկարմամբ պահանջարկն ունի համարեղ բնույթ,** քանի որ որևէ բարիք արդադրելու համար անհրաժեշտ բոլոր ռեսուրսների նկարմամբ դրսորվում է միաժամանակյա պահանջարկ: Եթե մի առանձին ռեսուրսի նկարմամբ ցուցաբերվում է պահանջարկ, ապա փոխկապակցված ձևով դա պեսք է վերաբերի նաև մյուս ռեսուրսներին, որոնք ծավալի, որակի և դեխնողոգիական հարաբերակցության իմաստով ենթակա են համակցման՝ նոր արդադրանք թողարկելու համար:
- **Ուսուրաների պահանջարկի հիմնական որոշիչներից մեկը դրանց արդադրողականությունն է:** Դա բացաբարվում է նրանով, որ ռեսուրսները միշանկյալ բնույթի արդադրական բարիքներ են, և բացի այդ, դրանք որակական առումով համաստե չեն, այլ փարբերական են: Այլ հավասար պայմաններում, որքան ավելի արդադրողական է փվյալ ռեսուրսը, այնքան ավելի մեծ պահանջարկ կունենա, և հակառակը:
- **Ուսուրաների պահանջարկը կախվածության մեջ է նաև վերջնական ապրանքների գներից՝ ուղիղ համեմարտական ձևով:**

**¶ Ի՞՞ ա՞ ի Շ»՛ 9.7. Փոփոխական ռեսուրսի գնվող քանակի որոշումը
ֆիրմայի կողմից**

Պահանջարկի օրենքի համաձայն՝ ռեսուրսների գների և դրանց պահանջարկի մեծության միջև առկա է հակադարձ համեմարտական կապ՝ այլ հավասար պայմաններում: Դա նշանակում է, որ ֆիրմաները ռեսուրսների աճող գներին կծզբեն արձագանքել պահանջարկի ծավալի կրճագումով, և հակառակը: Սակայն պահանջարկի կորը ցույց է փալիս, թե շուկայում հնարավոր փարբեր գների պայմաններում ֆիրմաները որքան ռեսուրսներ կցանկանան գնել, իսկ թե

կոնկրետ ինչ գներ կծւափրվեն շուկաներում՝ կախված է դրանց առաջարկի բնութագրերից և փոփոխությունից:

Պահանջարկի օրենքի հիմնավորումը ռեսուրսային շուկայում առանձնահարուկ է նրանով, որ դրա հիմքում ընկած է նվազող սահմանային արտադրողականությունը:

Գործոնային շուկաներում գնումների վերաբերյալ ֆիրմաների ընդունակության վրա ծանրակշիռ ազդեցություն է թողնում **արդյունքի սահմանային հասույթը (MRP): Այն ներկայացնում է ռեսուրսի (գործոնի) սահմանային ֆիզիկական արդյունքի և արտադրանքի սահմանային հասույթի (եկամուտի) արդարույթը՝ **MRP=MPxMR**: Այլ կերպ սասած, ցույց է տրամադրվում այն փոփոխությունը, որը կապված է ռեսուրսի լրացուցիչ միավորի օգտագործման հետ: Ռեսուրսի (գործոնի) սահմանային արդյունքի և դրա միջոցով թողարկված արդարանքի վաճառքի զնի արդարույթը կոչվում է սահմանային արդյունքի արժեք (VMP): **VMP=MPxP**: Կապարյալ մրցակցության պայմաններում սահմանային հասույթը հավասար է զնին, այսինքն՝ **MR=P**, ուստիև այդ դեպքում ռեսուրսի **MRP=VMP**: Ոչ կապարյալ մրցակցության դեպքում **MR<P**, հետևի արդարույթը՝ **MRP>VMP**:**

Ուսուլաների նկարմամբ ֆիրմայի պահանջարկի կորը ներկայացնում է արդյունքի սահմանային հասույթի՝ MRP -ի դինամիկան՝ դրևած գծապատկեր 9.7-ը։ Գործոնի քանակի ավելացմանը զուգընթաց այն նվազում է։ Ներկայարար, ֆիրման պարբռասփ է դրա նկարմամբ պահանջարկի ծավալը մեծացնել միայն ավելի ցածր գների դեպքում։ Իսկ ռեսուլտի դրված շուկայական գնի դեպքում՝ W_c , առավելագույն շահույթի ձգքող ֆիրման պետք է ձեռք բերի այնպիսի քանակի ռեսուլտ՝ L_c , որի դեպքում $MRPL = MRC_L$, ըստ որում, կարարյալ մրցակցության դեպքում $MRC_L = W_c$, այսինքն՝ արդյունքի սահմանային հասույթը հավասար է գործոնի ձեռքբերման սահմանային ծախսին։ Եթե $MRPL > MRC_L$, ապա ֆիրման պետք է մեծացնի ռեսուլտի գնվող քանակը, հակառակ դեպքում՝ կրճադիր։

9.4.4. Իզոքվանդներ և իզոքոսփեր: Ծախսերի մինիմալացման և շահութի մաքսիմալացման կանոնները

Իզոքվանդ նշանակում է հավասար քանակ: Դա բոլոր այն կերպերով անցնող կորն է, որոնք ցույց են տալիս փոփոխվող ռեսուրսների փարբեր համակցումներով արդարանքի միևնույն՝ մշշապես հավասար ծավալով թողարկման ապահովումը: Եթե ռեսուրսներից մեկի քանակը նվազում է, ապա թողարկման դրվագը ծավալը պահպանելու համար անհրաժեշտ է ավելացնել մյուսի քանակը, այսինքն՝ այդ ռեսուրսները կարող են մինչև որոշ ասդիման միմյանց փոխարինել: Իզոքվանդը երկու ռեսուրսով և նի արդարագրեսակով արդարական ֆունկցիայի գրաֆիկական պարկերում է: Իսկ եթք գործոններից մեկը անփոփոխ է, ապա իզոքվանդի համաձայն՝ մաքչելի է միայն ռեսուրսների համապատասխան եզակի համակցումը:

Երկու գործոնի կարվածքով իզոքվանդի գրաֆիկում կորի վրա գտնվող բոլոր կեպերն արգահայտում են արգադրանքի միևնույն քանակը, սակայն գոր-

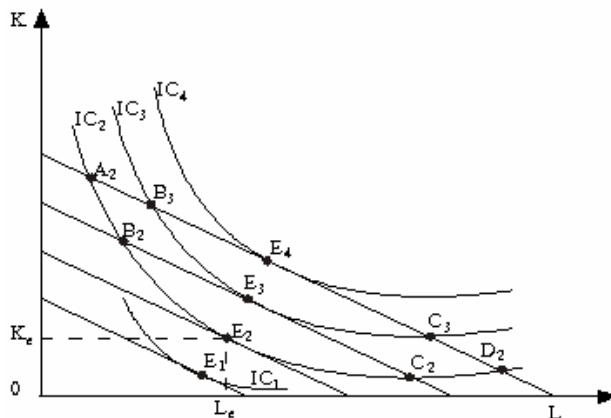
ծոնների փարբեր գուգորդման դեպքում: Իզոքվանդի առաջին հավկությունն այն է, որ նրանք հավվող չեն (փրանգիփիվ են): Դա բացադրվում է նրանով, որ յուրաքանչյուր իզոքվանդ՝ իր բոլոր կերպերով, ներկայացնում է թողարկման միևնույն ծավալը, ուստի ավելի քիչ թողարկումը կարգահայփվի դեպի ծախ փեղակայփած իզոքվանդով, իսկ ավելի շաբ թողարկումը՝ աջ փեղակայփած իզոքվանդով: Դա նաև նշանակում է, որ ինչքան կոորդինադների սկզբնակեփից հեռու է անցնում իզոքվանդը, այնքան արգադրանքի ավելի մեծ քանակ է ներկայացնում: Իզոքվանդներն ունեն բացասական թեքություն, որի պարճառը կիրառվող ռեսուրսների մասնակի փոխարինելիությունն է: Վյապես, եթե կիրառվող կապիփալի մեծությունը կրճարփում է, ապա այդ պարճառով արգադրանքի թողարկման նվազումը կկազմի՝ ${}^{\wedge}Q={}^{\wedge}KxMP_k$: Վյդ նվազումն ամբողջովին փոխափուցփում է կիրառվող աշխատանքի ավելացման հաշվին՝ ${}^{\wedge}Q={}^{\wedge}LxMP_L$: Նեփնարար՝ ${}^{\wedge}KxMP_k={}^{\wedge}LxMP_L$: Վյափեղից հեփնում է, որ փեխնողոգիական փոխարինման սահմանային նորման՝ $MRTS={}^{\wedge}K/{}^{\wedge}L=MP_L/MP_K$, հավասար է իզոքվանդի փվյալ կերում նրա թեքությանը, ինչն էլ հավասար է աշխատանքի և կապիփալի սահմանային արդյունքների հարաբերությանը:

Տեխնոլոգիական փոխարինման սահմանային նորման նվազում է, ինչը բացադրվում է հեփնելով. եթե կապիփալի փոխարինվում է աշխատանքով, ապա կապիփալի կրճարփած քանակի դեպքում դրա սահմանային արգադրողականությունն աճում է, իսկ աշխատանքի ավելացված քանակի դեպքում դրա սահմանային արգադրողականությունը նվազում է: MP_L/MP_K հարաբերությունը բնականաբար կնվազի, եթե դրա համարից նվազում է, իսկ հայդրարը՝ աճում: Տնտեսագիրական ինասպն այն է, որ աշխատանք գործոնի հարածուն ավելացման համար պահանջվող կապիփալ գործոնի նվազեցման չափն անընդհափ փոքրանում է:

Տեխնոլոգիական փոխարինման նվազող սահմանային նորմայի պարճառով իզոքվանդներն ունեն ուռուցիկ գենը առանցքների սկզբնակեփի նկապմամբ: Իզոքվանդները համանման են սպառողների անփարբերության կորերին:

Իզոքուսպ նշանակում է հավասար ծախսեր: Դա բոլոր այն կերպերով անցնող ուղիղն է, որոնք ցույց են փալիս, թե առկա դրամական միջոցների նույն գումարով՝ հավասար ծախսերով, համակցվող ռեսուրսների ինչ քանակներ է հնարավոր ձեռք բերել: Իզոքուսպը նմանություն ունի սպառողի բյուջեփային գծի հետ: Իզոքուսպն արգահայփում է ոչ միայն երկու գործոնի հավասար ծախսումները, այլև ֆիրմայի բյուջեփային սահմանափակումը: Ֆիրմայի բյուջեն կարելի է ներկայացնել որպես զնվոր ռեսուրսների քանակի և զների արգադրյապների հանրագրումար (պայմանով, որ ամբողջովին ծախսվում է այդ նպափակով): $B=KxP_k+LxP_L$: Իզոքուսպը նույնպես հակադարձ կապ է արգահայփում զնվոր ռեսուրսների քանակների միջև, ուստի այն ունի բացասական թեքություն: Իզոքուսպի թեքության ասփիճանը, ի փարբերություն իզոքվանդի, հասփարուն է: Վյն հավասար է՝ ${}^{\wedge}K/{}^{\wedge}L= P_L/P_k$, այսինքն՝ արգադրության գեստության մեջ փոխարինման սահմանային նորման հավասար է նաև ռեսուրսների գործոնային զների հարաբերությանը: Դա նշանակում է, որ թեկուզ մեկ ռեսուրսի զնի փոփիսման դեպքում իզոքուսպի թեքության ասփիճանը նույնպես փոխվում է:

Այսպես, եթե այլ հավասար պայմաններում աշխարհանքի գինը բարձրանա, իզոքուսպի թերության ասդիմանը կմեծանա, և հակառակը: Անփոփոխ գների դեպքում ռեսուրսների գնվող քանակների համաչափ ավելացումը պահանջում է ֆիրմայի բյուջեի մեծացում, ինչն արդահայտվում է իզոքուսպի դեպի ազ գրեշարժով:

Հ Ի Յ Ա Յ Ի Լ Ե Ր 9. 8. Ֆիրմայի իզոքվանդները, իզոքուսպերը և հավասարակշռությունը

Կան ռեսուրսների՝ գործոնների փարբեր համակցումներ, որոնք բավարար են արդադրանքի գործառ քանակն արդադրելու համար: Եթե նկարի ունենանք երկու հիմնական գործոն՝ աշխարհանքը և կապիֆալը, ապա իզոքվանդի գրաֆիկը ցույց կտա կարճաժամկետ շրջանում արդադրանքի տվյալ քանակն արդադրելու համար անհրաժեշտ աշխարհանքի և կապիֆալի հնարավոր համակցումները: Սակայն դրանք կարող են ունենալ տարբեր ծախսեր: Շահույթը մաքսիմացնող ֆիրման նպարակամղված է գրնելու ռեսուրսների իրագործելի համակցումներից ամենաէֆանը, քանի որ ավելի բարձր ծախսերը ֆիրմայի համար նշանակում են ավելի քիչ շահույթ:

Վյսքեղ կարևորվում է այն հարցը, թե ֆիրման ինչպես է ընդունում ռեսուրսների օպդիմալ համակցությունը արդադրանքի տվյալ ծավալի դեպքում, որպեսզի դա լինի արդադրանքի որոշված ծավալի արդադրության ամենաէժան ուղին: Այլ խոսքով՝ շահույթն առավելագույնի հասցնող ֆիրմային միաժամանակ առաջադրվում է ամեն մի քանակի դեպքում ծախսերը նվազագույնի հասցնելու խնդիր: Արդադրական ֆունկցիան ցույց է տալիս, թե գործոնների որ համակցումները կարող են օգտագործվել արդադրանքի տվյալ ծավալն արդադրելու համար: Քանի որ ռեսուրսների համար վճարումները գնահարվում են այլնորանքային ծախսերի մոտեցումով, ապա հիմնահարցը ռեսուրսների համակցումներից այն մեկի որոշումն է, որն ապահովում է ցանկալի արդադրանքի թողարկումը և ոնի նվազագույն (այլընդունելի) ծախս:

Ռեսուրսների վերաբերյալ ֆիրմայի վճիռները կանխորոշում են ինչքան արդադրելու շուրջ ֆիրմայի ընդունումը: Ռեսուրսների վերաբերյալ ֆիրմայի որոշումից բխում է ընդհանուր ծախսի ֆունկցիան: Ֆիրման կարող է նվազա-

գույնի հասցնել իր ծախսերը՝ ընդունով երկու գործոնի համակցությունն ըստ այն կետի, որպես իզոքոսարք՝ բյուջեփային գիծը, շոշափում է իզոքանդին: Ինչպես երևում է գծապարկեր $9.8\text{-}jg$, E_2 կետում IC_2 իզոքոսարք շոշափում է IQ_2 իզոքանդին, իսկ զնվող քանակներն են՝ L_c և K_c : Թեև A_2 , B_2 , C_2 և D_2 նույն քանակները գրինդում են IQ_2 իզոքանդին վրա, սակայն դրանց գործոնային համակցումներն ավելի ծախսաբար են, քանի որ ավելի աջ գեղադրված իզոքոսարքի վրա են: E_2 կետում ծախսերը նվազագույն են, որի ապահովման կանոնը հետևյալն է. այդ կետում իզոքանդին և իզոքոսարքի թերության ասդիմանները համբնկնում են, ուստի կարելի է գրել. քանի որ ${}^A\!K/{}^A\!L=MP_L/MP_K$ և ${}^A\!K/{}^A\!L=PL/P_K$, ապա՝ $MP_L/MP_K=PL/P_K$: Դարձ ծևափոխումից սրացվում է $MP_L/PL=MP_K/P_K$, որն էլ ծախսերը նվազագույնի հասցնելու կանոնն է: Դրա վնաբեսագիրական իմաստն այն է, որ միավոր ծախսն ամեն ռեսուրսի վրա ապահովում է հավասարամեծ սահմանային արդյունք: Եթե այդ կանոնը դեռ չի կարարվել, ապա խթան կլինի մի գործոնը մյուտք փոխարինելու համար: Դա գեղի կունենա մինչև հավասարության հասկապումը:

Այնուհետև, մյուս հաջորդական իզոքոսարքի ու իզոքանդիների նմանափիա կերպով՝ E_1 , E_2 , E_3 և E_4 միացման հիմնա վրա կարող է ծևափորվել թողարկման աճի ամեն մակարդակի համար նվազագույն ծախսերի կորը՝ ընդլայնման կամ աճի հետագիծը (ռեսուրսների անփոփոխ զների պայմաններում): Թողարկման ծավալի դինամիկան արդարացնելու ցուցանիշները դնելով հորիզոնական առանցքի վրա, իսկ համապատասխան ծախսային գույքները՝ ուղահայաց առանցքի վրա, կսրացվի ընդհանուր ծախսի կորը և համապատասխանաբար՝ սահմանային և միջին ծախսերի կորերը, որոնք հանգուցային դեր են խաղում արդարանքի ծավալի որոշման հարցում:

Որևէ ֆիրմայի արդարանքի նկարմամբ պահանջարկի գրված կորի դեպքում հնարավոր է որոշել նրա ընդհանուր եկամուտը՝ համախառն հասույթը: Վերիշենք, որ պահանջարկի կորն արդարացնելու մեջ է հնարավոր գույքը դեպքում արդարանքի պահանջվող քանակը: Սակայն դրանից բացի, պահանջարկի կորը ցույց է տալիս նաև գույքայի քանակի համար առավելագույն զինը, այսինքն՝ պահանջարկի զինը, որը ֆիրման կարող է սահմանել այդ քանակի համար և վաճառել: Այդ զնից բարձր զնի սահմանումը համագոր է պահանջվող քանակի կրճարմանը, և հակառակը: Առավելագույն շահույթի սրացման հարցում պահանջարկի կամ արդարանքի իրացման գործոնի որոշիչ դերն արդարացնելու մեջ է շահույթի մաքսիմալացման հետևյալ կանոնում՝ քանի որ կարարյալ մրցակցության դեպքում $MRP_L=PL$ և $MRP_K=P_K$, ապա՝ $MRP_L/PL=MRP_K/P_K=1$: Դրա վնաբեսագիրական իմաստն այն է, որ գործոնային միավոր ծախսի հաշվով պետք է սրացվի այդ ծախսի չափով գործոնի հավասարամեծ սահմանային հասույթ:

Ֆիրմայի ընդհանուր հասույթը ցույց է տալիս այն փոխարարերությունը, որն առկա է ֆիրմայի արդարանքի ծավալի և նրա սրացած եկամուտի մեծության միջև: Այն կարելի է հաշվարկել գույքայի ժամանակահարվածում վաճառված արդարանքի քանակի և դրա միավորի զնի արդարացնելով: Հսկ որում, ֆիրմայի արդարանքի նկարմամբ պահանջարկի կորը պարունակում է այն ողջ գեղեկարգությունը, որ անհրաժեշտ է ֆիրմային իր ընդհանուր հասույթի

Փունկցիան հաշվարկելու համար:

Ասվածը գրաֆիկորեն պարկերելու համար հորիզոնական առանցքին նշանակվում է արդարանքի ծավալը, իսկ ուղղահայաց առանցքին՝ ընդհանուր հասույթը: Կարագվի ֆիրմայի ընդհանուր հասույթի կորը: Արդարանքի յուրաքանչյուր մակարդակի դեպքում ընդհանուր հասույթի կորի բարձրությունը ցույց կփառ ընդհանուր հասույթի այն ամենաբարձր մակարդակը, որ ֆիրման կարող է ստանալ պվյալ քանակով արդարանքի վաճառքից:

Շահույթի մեծության հաշվարկման հիմնական բաղադրիչներն են եկամուգը (հասույթը) և ծախսերը: Շահույթը հավասար է ընդհանուր հասույթի և ընդհանուր ծախսի գործերությանը: Շահույթը մաքսիմալացնող արդարանքի ծավալի որոշման համար ֆիրման պետք է համարի ընդհանուր հասույթի կորն ընդհանուր ծախսի կորի հետո՝ արդարանքի գործեր ծավալների դեպքում: Եթե միևնույն գրաֆիկի վրա համադրվեն այդ կորերը, ապա նրանց միջև ուղղահայաց հեռավորությունը ցույց կփառ շահույթը: Նման ամենամեծ հեռավորությունն ապահովող արդարանքի քանակի դեպքում սպացվում է առավելագույն շահույթը: Ասվածից հետևում է, որ շահույթը մաքսիմալացներու համար ֆիրման պետք է արդարի այն քանակով, որի դեպքում ընդհանուր եկամուգի (համախառն հասույթի) կորն ամենամեծ հեռավորությամբ է վեր գեղադրված ընդհանուր գնդեսական ծախսի կորից: Կարարյալ և ոչ կարարյալ մրցակցության պայմանների համար համապատասխան գրաֆիկները ներկայացված են հաջորդ երկու թեմաներում:

Վյու հեռավորություններն առանձին գրաֆիկով պարկերելու դեպքում կարագվի շահույթի Փունկցիայի կորը: Վյու արդարակայտում է ֆիրմայի արդարանքի ծավալի և սպացված շահույթի մեծության փոխարարերությունը: Ֆիրման կնախընդուի արդարել այն քանակով, որի դեպքում շահույթի կորը կիանի իր բարձրակետին: Փորձեք ինքնուրույն պարկերել այդ գրաֆիկը:

9.5. ԾԱԽՍԵՐԸ ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

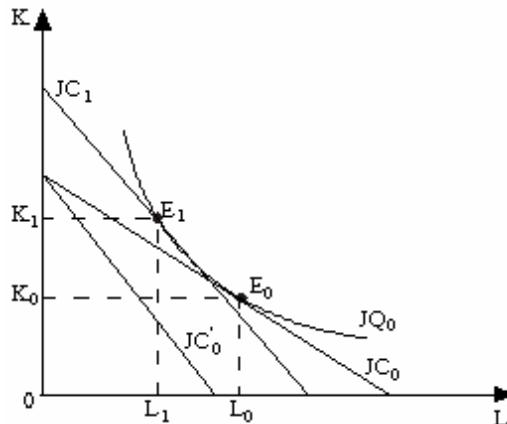
Երկարաժամկետ շրջանում բոլոր գործոնները դառնում են փոփոխուն: Վյու իրավիճակում ֆիրման կարող է կարգավորել իր բոլոր ռեսուրսների մակարդակը, այսինքն՝ փոխել կարճաժամկետ որոշումը և ընդունել երկարաժամկետ որոշում: Վյու հանգամանքից բխում է, որ՝

- ✓ բացահայտ և վերագրված ծախսումները բոլոր գործոնների գծով գննդեսական ծախսեր են,
- ✓ մեկից ավելի գործոնների ծավալի փոփոխումը ֆիրմայի համար հնարավոր է դարձնում մի գործոնի քանակի փոխարինումը մյուսով:

Գործոնների փոխարինելիության հնարավորությունը նշանակում է, որ երկար շրջանում ֆիրման ունի իրական ընդուրության գործերակներ, եթե ընդուրում է գործոնների համակցությունը: Վյու ընդուրության սկզբունքը նույնն է՝ իր շահույթը առավելագույնի հասցնելու համար ֆիրման պետք է ընդուրությունը այն ամենաէժան համակցությունը, որով կարող է արդարել արդարանքի ցանկալի ծավալը: Վյու խոսքով, ֆիրման պետք է կարարի ռեսուրսների գննե-

սապես արդյունավետ ընդունակություն: Դա իրենից ներկայացնում է ռեսուրսների այն համակցությունը, որն ունի ամենացածր այլընդունակային ծախսը:

Գրաֆիկորեն պատկերելու նպագրակով իզոքվանտի կորի միջոցով նախ ներկայացվում են գործոնային համակցումները, որոնք կարող են օգտագործվել ցանկալի արդյունաբերության մեջ: Մյուս քայլը գործոնների փարբեր այն համակցումների գծով ծախսերի հաշվարկումն է, որոնցով հնարավոր է արդյունաչվող արդյունաբերությունը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՐԴՅՈՒՆԱՑՎՈՒՄ

Ռեսուրսների գնաճառությունը գրաֆիկով համակցությունը գրնելու համար պեսականորեն օգտագործվում են իզոքվանտի և իզոքոսի կորերը: Իզոքոսի կորը կիրառվում է գրված ծավալով արդյունաբերության արդյունաբերության մեջ պահանջվող ռեսուրսների ամենացածր ծախսով համակցությունը երկարավակ շրջանում գրնելու համար:

Վյուիենք, իզոքվանտի կորի վրա դրվում է իզոքոսի գրաֆիկը, և որոշվում է ռեսուրսների հավասարակշիռ համակցությունը: Արդյունքում որոշվում է նաև տվյալ քանակն արդյունաբերության համար ծախսը: Եթե սկզբնական հավասարակշուղությունը եղել է E_0 կետում՝ գործոնների L_0 և K_0 քանակով, ապա աշխատանքի գնի բարձրացման հետևանքով դրա քանակը կկրծագուի և կփոխարինվի կապիկալի լրացուցիչ քանակով: Գործոնների նոր համակցություն կլինի L_1 և K_1 փարբերակը, որի ծախսերն ավելի մեծ են, քանի որ ավելի աշ գրնելող իզոքոսի վրա են:

Երկարաժամկետ ընդհանուր ծախսն այլընդունակային ծախսի պայմաններով չափված ընդհանուր ծախսումների նվազագույն մակարդակն է, որը պահանջվում է երկարավակ շրջանում արդյունաբերության գրված քանակն արդյունաբերության մեջ:

Ֆիրմայի երկարաժամկետ ընդհանուր ծախսի կորն արդածելու համար անհրաժեշտ է հեփելյալը.

ա) որոշել կամ ընդունակային ծախսի գրաֆիկը,

-
- բ) գրնել ռեսուրսների օպտիմալ համակցությունը՝ իզոքվանդի և իզոքութի կորերով,
- գ) հաշվել ռեսուրսների այդ համակցության ծախսը՝ յուրաքանչյուր ռեսուրսի զնի ու օգրագործված քանակների արդադրյալների հանրագումարով,
- դ) գրաֆիկի վրա նշել համապարասխան կերպ, այնուհետև միացնել նույն եղանակով որոշված մյուս կերպերը:

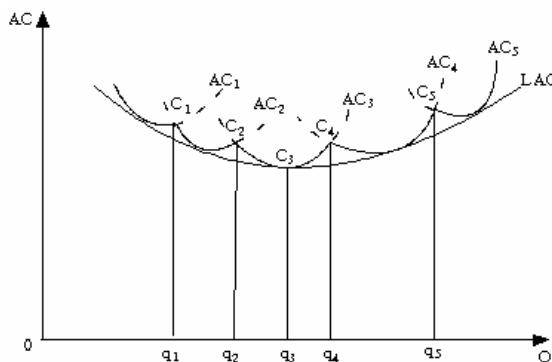
Սահմանային ծախսը վճռական դեր ունի ինչքան արդադրել հարցին պարագանելու առումով: Այդ սկզբունքը պահպանվում է նաև երկարաժամկերպում: Դրա ձևակերպումը որոշակիացվում է այսպես. երկարաժամկերպ շրջանի համար արդադրանքի ծավալը որոշելիս հարկ է օգրագործել երկարաժամկերպ սահմանային ծախսը՝ որպես ծախսի համարժեք չափում: Արդադրանքի երկարաժամկերպ սահմանային ծախսը հավասար է երկարաժամկերպ ընդհանուր ծախսի փոփոխությանը, որը գրեթի է ունենում ևս մեկ միավոր արդադրանքի արդադրության շնորհիվ: Այդ ցուցանիշն արդահայքում է, թե ինչպես է սահմանային ծախսը կախված ֆիրմայում կիրառվող գեխսնողգիայից՝ իզոքվանդների միջոցով, և գործոնային գներից՝ իզոքութերի միջոցով:

Երկարաժամկերպ միջին ծախսը որոշվում է երկարաժամկերպ ընդհանուր ծախսը բաժանելով արդադրված արդադրանքի քանակի վրա: Արդադրության երկարաժամկերպ միջին փնտեսական ծախսը կարևոր դեր ունի ֆիրմայի գործունեության դադարեցման կանոնի մեջ: Երկարաժամկերպ որոշման համար ֆիրման իր ընդրությունը կապարելիս պետք է հիմնվի երկարաժամկերպ միջին փնտեսական ծախսի վրա: Քանի որ երկարաժամկերպ շրջանում բոլոր գործոնային ծախսումները փնտեսական ծախսեր են, ապա երկարաժամկերպ միջին փնտեսական ծախսը կախվասարվի երկարաժամկերպ ընդհանուր ծախսի և արդադրանքի քանակի հարաբերությանը:

Ռեսուրսների վերաբերյալ ֆիրմայի ընդրությունը կախված է նրանից, թե ֆիրման պետք է ընդունի կարճաժամկերպ, թե՝ երկարաժամկերպ որոշում: Արդադրանքի գործառնությունը կարճաժամկերպ և երկարաժամկերպ ծախսերը կարող են փարբերվել:

Դա բացարձություն է նրանով, որ՝

- Կարճափել շրջանում հասքագում գործուները չունեն այլընդրանքային օգրագործումներ, ուստի ֆիրմայի կողմից այդ գործուների վրա կապարված ծախսերը անվերադարձ են՝ փնտեսական (այլընդրանքային) ծախսեր չեն: Երկարաժամկերպ շրջանում ռեսուրսների բոլոր մակարդակները փոփոխական են, և չեն անվերադարձ ծախսեր: Ներկայացները բոլոր ծախսերը փնտեսական ծախսեր են, ինչի հերթիւն անքորդ երկարաժամկերպ փնտեսական ծախսերը գերազանցում են կարճաժամկերպ փնտեսական ծախսերը:
- Քանի որ երկարաժամկերպում մեկից ավելի գործուների մակարդակները կարող են փոփոխվել, ֆիրմայի համար կարող է հնարավոր դառնալ մի գործոնի քանակի փոխարինումը մյուսով: Այս աճած ճկունությունը միավում ունի նվազեցնելու արդադրանքի գործառնությունը քանակի արդադրության ծախսը:

ՀԻՅ ՁՅ Ի ՇԱ 9.10. Ֆիրմայի երկարաժամկետ միջին ծախսերը

Ֆիրմայի երկարաժամկետ միջին ընդհանուր ծախսերի կորի գրաֆիկը ցույց է տվալիս, թե Ֆիրմայի (կարողությունների) ընդլայնման կամ կրճարման դեպքում ինչպես է տեղի ունենում ընդհանուր ծախսերի փոփոխությունը: Ինչպես երևում է գծապատճեր 9.10-ում, մինչև C_3 կետը դրանք նվազում են մասշտարի էֆեկտի, ներառյալ գեխնոլոգիական նորացման շնորհիվ և հասնում իրենց երկարաժամկետ նվազագույնին (դա համապատասխանում է Ֆիրմայի օպտիմալ չափին), այնուհետև Ֆիրմայի կարողությունների հետագա ընդլայնումն ուղեկցվում է միջին ծախսերի մեծացումով: Երկարաժամկեպում Ֆիրման ունենում է ծախսերի կարճաժամկետ բազմաթիվ կորեր: Արդարական կարողությունների փոփոխմանը զուգընթաց, միջին ծախսերի դինամիկան արդահայփում է $C_1C_2C_3C_4C_5$ ալիքաձև կորով, որի յուրաքանչյուր մասը համապատասխանում է կարողության փոփոխման որևէ փուլի: Այն նաև արդահայփում է շուկայական իրավիճակի փոփոխություններին ի պարասախան Փիրմայի այս կամ այն ընդրությունը՝ արդարական կարողություններն ընդլայնելու կամ կրճարելու առումով: q_1 , q_2 , q_3 , q_4 և q_5 քանակներն արդահայփում են համապատասխան կարճաժամկետ կորերի դեպքում նվազագույն միջին ծախսերը: Այսպես, մնալով AC_1 կորի վրա, q_1 քանակից ավելի արդարելը կուղեկցվի միջին ծախսերի աճով: Դա Ֆիրմային դրույմ է մեծացնել մասշտարը՝ անցնել AC_2 կորին և այդպես շարունակ: Լծորդող կորով միացնելով կարճաժամկետ միջին ծախսերի կորերը, սպացվում է երկարաժամկետ միջին ծախսերի LAC կորը:

ԱՅՆ Ե՞ Ա ՈՒ Տ Ե Ն ՈՇ»Ռ

1. Ծախսերի ինչ գեսակներ են առանձնացվում, և ո՞րն է դրանցից յուրաքանչյուրի բովանդակությունը:
2. Որո՞նք են շահույթի հիմնական գեսակները և ինչպե՞ս են կապված միմյանց:
3. Ի՞նչ են արդահայքում միջին ծախսերը և ինչպե՞ս են կապված սահմանային ծախսերի հետ:
4. Ի՞նչ ազդեցություն է ունենում գործոնի միջին արդադրողականությունը ծախսերի վրա:
5. Ո՞րն է նվազող հարույցի օրենքի իմաստը:
6. Ո՞րն է արդադրական ֆունկցիայի էությունը:
7. Ո՞րն է ծախսերը նվազագույնի հասցնող գործոնների համակցության պայմանը:

ԴՀՆ Ե Յ Ն Ե Շ Ո Ա Շ Ո Ր Ե Ր »Ռ

Տնտեսական ծախսեր	Գործոնի ընդիանուր արդյունք
Այլընդունքային ծախսեր	Գործոնի սահմանային արդյունք
Արդարքին ծախսեր	Արդյունքի սահմանային հասույթ (գործոնի սահմանային արդյունք դրամական արդահայքությամբ)
Ներքին ծախսեր	Սահմանային արդյունքի արժեք
Ընդհանուր (համախառն) ծախսեր	Նվազող հարույցի օրենք
Հաստաքուն ծախսեր	Արդադրական ֆունկցիա
Փոփոխուն ծախսեր	Իզոքվանդիներ
Միջին ծախսեր	Տեխնոլոգիական փոխարինման սահմանային նորմա
Հաշվապահական շահույթ	Իզոքուսպեր
Տնտեսական (զուր) շահույթ	Մասշտաբի էֆեկտ (հարույց)
Նորմալ շահույթ	Մասշտաբի աճող էֆեկտ
Սահմանային արդադրողականություն	Մասշտաբի նվազող էֆեկտ
Սահմանային ծախսեր	Մասշտաբի հաստաքուն էֆեկտ
Գործոնի սահմանային ծախսեր	Ծախսերի մինիմալացման կանոն
Սահմանային արդյունք	Ծահույթի մաքսիմալացման կանոն
Արդադրական գործոնների պահանջարկ	
Արդադրական գործոնների առաջարկ	

ԳԼՈՒԽ 10

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՆԱԳՈՅԱՅՄԱՆ ՄԵԽԱԿՆԻՉՄԱՆ

10.1. ԿԱՏԱՐՅԱԼ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

10.1.1. Մրցակցության բովանդակությունը և գործառույթները

Հանրահայք իրողություն է փնտեսական կյանքում մրցակցության անհրաժեշտությունը և առանցքային դերը: Այս հանգամանքը մրցակցության համար ժեք գրեսական կարևորման հիմքերից է: Տիպիկ է ամերիկացի պրոֆեսոր Ջ. Քորի մոդելը: այն հարցին, թե ինչի մասին է փնտեսագիրությունը, նա ուսանողներին նախևառաջ ներկայացնում է հետևյալ բնորոշումը. «**Տնտեսագիրությունը մրցակցության մասին է, բայց նաև՝ համագործակցության (կոռպերացման) մասին»:** Այս դրույթն արժեքավոր է նրանով, որ մրցակցությունը դիմում է որպես փնտեսագիրության առարկայի այլընդունակային նոր սահմանման բովանդակային առանցք, և ընդգծվում է դրան փոխկապակցված նույնական կարգավիճակը համագործակցության առումով:

Նախ անդրադառնանք մրցակցության անխուսափելիությանը: Այն անխուսափելի է համարվում այնքանով, որքանով փնտեսական ռեսուրսները սահմանափակ են: Եթե ռեսուրսների սահմանափակությունն օբյեկտիվ և մշտական է, ապա մրցակցությունը նույնպես այդպիսի բնույթ ունի: Մրցակցությունն անխուսափելի է նաև մարդկանց՝ իրենց կենամակարդակը անընդհապ բարեկավելու ձգուման և համապատասխան վարդագիծ դրսուրեկտ պարբռություն: Շնորհարար, մրցակցությունը եղել և մնում է փնտեսական զարգացման անբաժան ուղղելիքը:

Մրցակցությունը բնորոշ է բոլոր փնտեսակարգերին, սակայն բնութագրվում է դրսուրման տարրեր ձևերով և համապատասխան առանձնահարկություններով: Առավելապես դա պայմանավորված է սահմանափակ ռեսուրսների նորմավորման եղանակով: Շուկայական դիմում փնտեսությանը ներհագույկ է նորմավորման գնային մեխանիզմը: Այդ պարբռությունը հիմնականում կը ներկայական շուկայական մրցակցության հիմնահարցերը:

Փնտեսական մրցակցության անհրաժեշտությունը պայմանավորված է շուկայական փնտեսության գոյության և արդյունավետ գործողության համար նրա կենսական նշանակությամբ: Մրցակցությունը նորմավ շուկայական փնտեսության կարևորագույն տարր է: Դրանք առանց մեկը մյուսի գոյություն ունենալ և լիարժեք գործել չեն կարող: Պարկերավոր ասում են, որ մրցակցությունը շուկայի ոգին է: Մյուս կողմից, առանց շուկայի չի կարող գոյություն ունենալ և ծա-

Վալվել գնդեսական մրցակցություն, դրա հիմնական “ասպարեզը” շուկան է: Դիմնավորումն այն է, որ մրցակցությունը գնդեսական ազարության ապահովման հիմնարար մեխանիզմ է, իսկ գնդեսական ազարությունը, ամենից առաջ, ազար ձեռնարկագիրության հնարավորությունն է, որն անհրաժեշտ նախադրյալ է մրցակցության ծավալման համար:

Տնտեսագիրության մեջ կան մրցակցության դարբեր բնորոշումներ, որոնց համադրումը թույլ է դրախու մրցակցության վերաբերյալ ձևավորել հնարավորին չափ համակողմանի պարկերացում: Նախ նշենք, որ մրցակցություն հասկացությունն առաջացել է լարիներեն «**concurere**» բառից, որը նշանակում է «բախվել»: Նկատի ունենալով բարիքների՝ առաջարկն ապահովող գնդեսական սուբյեկտների՝ արդադրողների (ֆիրմաների, ձեռնարկությունների) և վաճառողների մրցակցությունը, այն բնորոշվում է որպես նրանց միջև գնդեսական պայքար՝ շուկայում իրենց բաժինն ունենալու և շահույթ սփանալու նպագակով: Ընդ որում, խոսք շուկայում դրվագ արդադրանքի ընդհանուր վաճառքում որոշակի հարաբերական բաժնի նվաճման, դրա ամրապնդման և հնարավորության դեպքում՝ մեծացման մասին է: Այս բնորոշումն առավելապես շեշտադրում է մրցակցության նպարակային ուղղվածությունը՝ երկարաժամկետ առումով:

Մեկ այլ բնորոշման համաձայն՝ մրցակցությունն արդադրողների պայքարն է սպառողների նախապարփությանն արժանանալու համար: Այլ խոսքով՝ մրցակցությունն արդադրողների և սպառողների յուրաքեսակ փոխագողեցություն է, որում դիմամիկ կերպով կոռորդինացվում են նրանց գնդեսական որոշումները կամ ընդունվածությունը: Ընդ որում, համարվում է, որ սպառողները և արդադրողները, որպես կանոն, ունեն դարձեր, սակայն այդ խմբերից յուրաքանչյուրի համար միևնույն նպագակը: Այս մոդելում կարևոր է նաև նրանով, որ ընդգծվում է սպառողների գերակայության սկզբունքը, այսինքն՝ արդադրողների որոշակի կախվածությունը սպառողներից: Փաստորեն, այս դեպքում սպառողներին վերապահվում է արդադրողների միջև մրցակցության վերջնական արբիրի՝ դադարի դեր, այսինքն՝ սպառողներն են որոշում, թե որ արդադրողների նպարակն է իրացվում և ինչ չափով: Որքան սպառողներն ավելի շաբ հնարավորություն ունենան իրացնելու այդ դերը, այնքան մրցակցությունն ավելի ուժեղ ու սուր կլինի: Դրանից բխում է արդադրողներին ուղղված այն ազդանշանը, որ մրցակցության մեջ հավանական հաջողության ներգործուն միջոցը սպառողների պահանջնունքների բավարարումն է առավել նախընդունված պարամետրերով՝ գնի, որակի, վաճառքի այլ պայմանների առումով: Տեսքնարար, առավել մրցունակ պիքի լինեն նրանք, ովքեր ավելի լավ են ծառայում սպառողին:

Մրցակցությունը սահմանվում է նաև որպես արդադրողների միջև գնդեսական պայքար՝ սահմանափակ ռեսուրսների փոխինման, բարիքների արդադրության և իրացման առավել շահավետ պայմանների համար: Այս մոդելումից հետևում է, որ 1) մրցակցությունն ընդգրկում է ձեռնարկագիրական գործունեության բոլոր փուլերը՝ անհրաժեշտ ռեսուրսների ներգրավում, բարիքների արդադրություն՝ արդյունավելության առկա պահանջների հաշվառմով և գործարարության արդյունքների գնահարում շուկայական չափանիշներով, 2) մրցակցությունը դիմամիկ բնույթի ու չկանխորոշվող արդյունքներով

գործընթաց է և ենթադրում է որոշակի փոխախավածություն մրցակից ար-
փառողների միջև:

Մրցակցության եռթյունը ամբողջական ձևով է բացահայտվում դրա գոր-
ծառույթների միջոցով: Դրանցից են.

ա) Տնտեսական հարկադրում և խթանում. Վերջինիս մեջ զուգակցվում են,
պարկերավոր ասած, «բլիթի և նդրակի էֆեկտները»: Դրանք հիմնված են շա-
հույթի և վնասի մեխանիզմի վրա: Մրցակցության հիմնական առանձնահատ-
կությունն այն է, որ շահույթի սրացումը հավանական է, բայց երաշխավորված
չէ, իսկ վնասը՝ հնարավոր է, բայց ոչ անխուսափելի, այսինքն՝ գործունեության
արդյունքը ֆիլմաների համար սկզբնապես պարունակում է զգայի անորոշու-
թյուն, չնայած այն իրողությանը, որ մրցակցության նշված չափանիշը հսկակ է
ու կայուն: Բացի այդ, մրցակցությունը օբյեկտիվորեն հարկադրում է տնտեսա-
կան սուրյեկտներին մեծացնելու ներդրումները, ընդլայնելու արդադրությունը,
իրականացնելու կազմակերպական և կառուցվածքային վերափոխումներ:

բ) Արդյունավելության բարձրացում և տնտեսական աճի ապահովում.
այսպես ընդգրկումը բավականին լայն է, ներառյալ գիրավեխնիկական նորա-
մուծությունների կիրառումը և դրա գենպերի արագացումը (սա կարելի է ներ-
կայացնել նաև որպես մրցակցության նորարարական՝ ինովացիոն գործառույթ),
աշխարհանքի արդարողականության աճը, ծախսերի ռացիոնալացումը, ար-
դադրության ծավալների մեծացումը, արդարանքի գենականու նորացումը և
որպես բարեկավումը, վարչումների կրծագումը և վերացումը:

գ) Գնագոյացման գործառույթ. Լինելով շուկայական տնտեսության
առանցքային դարձ՝ մրցակցությունն էական դեր է խարում գնագոյացման մե-
խանիզմում: Որքան մրցակցությունը սասփիկ է, այնքան ակնառու է դրսնոր-
վում դրա ներգործությունը գների իջեցման ուղղությամբ: Եվ ընդհակառակը՝
մրցակցության թուլացումը, մանավանդ մենաշնորհային իրավիճակներում, ճա-
նապարհ է բացում գների արհեստական, պարտադրվող բարձրացման համար:

դ) Տնտեսական ռեսուրսների գործառույթ՝ դրանց օգտա-
գործման այլընդունակային դարձերակների միջև (սպարիկ գենականկյուն), ինչ-
պես նաև հերազարդարական գործառույթ (դինամիկ գենականկյուն). այս
գործառույթի կարևոր բաղադրիչ է ներդրումային ռեսուրսների ուղղորդումը,
ներառյալ դրանց միջային գործառույթը: Մրցունակության ուժեղացման
նպարակադրումը հանգեցնում է ներդրումների չափերի մեծացմանը:

ե) Եկամուգների բաշխման գործառույթ՝ ըստ տնտեսական գործունեու-
թյան վերջնական, այսինքն՝ շուկայում գնահարված արդյունքների կամ ըստ
մրցունակության ասպիճանի: Նորմալ մրցակցությունը նպաստում է եկամուգ-
ների առավել համաշափ բաշխմանը և նվազեցնում է բաշխման ծայրահեղ ան-
համաշափությունը:

գ) Հակամենաշնորհային գործառույթ. կամարգելվում է շուկայական չա-
փայից ավելի իշխանության ձևավորումը, հաղթահարվում է դրա չարաշահումը:

է) Կարգավորման գործառույթ. մրցակցությունը շուկայական ինքնակար-
գավորման մեխանիզմի հանգուցային դարձն է, որի գործողությամբ դնդե-
սության մեջ պեղի են ունենում կառուցվածքային և կազմակերպական փոփո-

խություններ, պահպանվում կամ վերականգնվում են դնդանական գարաբենույթ համամասնությունները:

ը) Սպառողների շահերի պաշտպանության գործառույթ. իր եռաջամբ, նշանակությամբ առաջնակարգ դեր ունի, և մյուս բոլոր գործառույթները, վերջին հաշվով, իրենց արդարականացնելուն են գդնում դրա մեջ:

Վյափիսով, մրցակցությունը դնդանական գարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություն է: Նշված գործառույթների կարարման միջոցով մրցակցությունն ընդհանրացված ձևով հանդես է գալիս որպես դնդանական առաջընթացի հիմնական շարժիչ ուժերից մեկը:

10.1.2. Մրցակցության դեսակները և սուբյեկտները

Իրականում մրցակցությունը դրսևորվում է բազմաթիվ դեսակներով: Ուսումնասիրությունը նպագակային դարձնելու համար իրականացվում է մրցակցության դեսակների դասակարգում՝ այս կամ այն հարկանիշից ելնելով: Վյափես, սկզբունքային է ազնիվ (քարեխիղճ) և անազնիվ (անքարեխիղճ) մրցակցության գարանչագրումը: Մրցակցության վերը քննարկված գործառույթների լիարժեք իրականացումը հնարավոր է միայն ազնիվ մրցակցության պայմաններում: Եվ հակառակը՝ անազնիվ մրցակցությունը լինելով օպորդունիսական վարդի դրսևորում, էապես կրճագում է մրցակցության բարերար ազդեցությունը և նենակափոխում նրա բուն իմաստը: Ինչպես ասում է արևելյան իմաստնությունը: «Որպես դնդանական առաջընթաց է ձեռք բերվում առանց հոգևոր հիմունքի ազդեցության, այնպես եսասիրությունը, մրցակցությունը և ազահությունը հասարակությանը պատրիհաս են բերում»:

Մրցակցությունը միայն դնդանական կյանքին ներհապուկ երևույթ չէ: Այդ իմաստով, ըստ մրցակցության բնույթի կարելի է առանձնացնել **դնդանական մրցակցությունը**, որին բնորոշ է **դնդանական ռենդայի** հետապնդումը (դա մարդկանց ձգքումն է՝ սրանալու դնդանական առավելություն նոր կամ բարելավված, կամ էլ ավելի ցածր ծախսերով ապրանքների արդարության միջոցով) և **քաղաքական մրցակցությունը**, որին բնորոշ է **քաղաքական ռենդայի** հետապնդումը (դա որոշակի անհապների կամ խմբերի ձգքումն է՝ քաջալերելու կառավարության այնպիսի ակդիվությունը, որն իրենց համար կապահովի դնդանական առավելության սրացումը): Ընդ որում, քաղաքական ռենդայի իրացման կարևոր քաղադրիչներից է դնդանականը: Գլոբալ առումով քաղաքական մրցակցությունը կարող է դրսևորվել նաև ռազմաքաղաքական մրցակցության ձևով: Եվ դրա առանցքային ուղղություններից մեկը դարձյալ աշխարհագնդեսական մրցակցությունն է: Վերջինս կարող է ծավալվել դարբեր դիպլոմատիկային, օրինակ՝ շուկայական և վարչական դնդանական դնդանական գլխավոր քառուների միջև, ինչպես նաև աշխարհագնդեսական գլխավոր քառուների միջև՝ օրինակ, ԱՄՆ-ի, Եվրոպիության, Ճապոնիայի ու Արևելյան Ասիայի մյուս երկրների միջև:

Վյաժմայում առավելապես կարևորվում է դնդանական մրցակցությունը, որի դնդաներին էլ վերաբերում է հետապնդումը: Դրանցից մեկն այն է, թե դարածքային ընդգրկման առումով որ շուկաներում է ծավալվում: Նշված չափանիշի հիման վրա դնդանական գալիսավոր քառուների միջև, օրինակ՝ Շուկայական և վարչական դնդանական դնդանական գլխավոր քառուների միջև՝ օրինակ, ԱՄՆ-ի, Եվրոպիության, Ճապոնիայի ու Արևելյան Ասիայի մյուս երկրների միջև:

Մրցակցություն: Ներքին մրցակցությունը փեղի է ունենում որևէ երկրի ազգային շուկայում: Դրան, որպես մրցակցության սուբյեկտներ, կարող են մասնակցել ինչպես ռեզիդենտները, այնպես էլ ոչ ռեզիդենտները, իսկ մրցակցության օբյեկտ է հայրենական թողարկման և ներմուծված արտադրանքը: Այս պարագայում ներքին արտադրողները բախվում են օպարերկրյա մրցակցությանը իրենց երկրում: Վրաքաջին մրցակցությունը ծավալվում է երկրի սահմաններից դուրս՝ համաշխարհային կամ տարածաշրջանային շուկաներում: Այսպես մրցակցում են տարբեր երկրների ռեզիդենտները: Երկրի արտադրողների գուսանկյունից մրցակցության օբյեկտ է դաշնում նրանց կողմից արտահանվող արտադրանքը: Այս պարագայում էլ նրանք բախվում են օպարերկրյա մրցակցությանը անդրազգային շուկաներում:

Մրցակցության նշված գուսակների սուբյեկտներ են հանդիսանում տարբեր երկրների արտադրողներ՝ ֆիրմաներ, ձեռնարկություններ, կորպորացիաներ, գումարական առանձին ճյուղեր և այլն, վերջին հաշվով, ազգային գումարական ներքին գումարով, մրցակցությունը ծավալվում է կոնկրետ արտադրողների, ճյուղերի և պետությունների կամ գումարական ազգային մոդելների, ինչպես նաև տարբեր ինքնուրության համարական միջուկում: Այսպիսով, մրցակցությունը ձեռք է բերում գլոբալ բնույթ: Սրանով շեշտվում է ոչ միայն այն իրողությունը, որ համաշխարհային գումարական գումարական ժամանակից ի վեր մրցակցության շրջանակները մեծապես ընդլայնվել են՝ ծավալվելով միջազգային շուկաներում, այլև այն հարածուն դերը, որ օպարերկրյա մրցակցությունը խաղում է գլոբալ երկրի ներքին մրցակցային միջավայրում:

Մրցակցության գուսակների սահմանազարման մեջ այլ չափանիշ է **մրցակցությունը ռեսուրսային և արդյունքային շուկաներում:** Առաջին դեպքում մրցակցությունն արտադրողների միջև ծավալվում է գումարական ռեսուրսների նկարմամբ պահանջարկի ներկայացման դիրույթում, այսինքն՝ պարագախան է գումարում այն հարցին, թե որ արտադրողներն են սպանում ռեսուրսների գումարին: Ուստի ուղարկում է մրցակցությունը արտադրողների միջև ծավալվում է թողարկված բարիքների առաջարկի ներկայացման դիրույթում: **Մրցակցության այս վերջին գուսակը քննարկվող թեմայի անմիջական օբյեկտն է:**

Մրցակցության գուսակների բավականին իին դասակարգում է **ներճյուղային ու միջնուղային մրցակցության** առանձնացումը: Ներճյուղային մրցակցությունն ընթանում է միևնույն ճյուղի տարբեր արտադրողների միջև: Այս դեպքում մրցակցության օբյեկտը նույն կարեգորիայի ապրանքներն են: Միջնուղային մրցակցությունը ծավալվում է տարբեր ճյուղերի, հավածների, ինչպես նաև դրանց տարբեր արտադրանքների միջև՝ հասնելով ընդհանուր ընդգրկման, որովհետև յուրաքանչյուրը մրցում է մյուս բոլորի հետ: Այս իրողությունը պայմանավորված է սպառողների եկամուտների սահմանափակությամբ, որի դեպքում նույնիսկ անկախ ապրանքները դաշնում են մրցակիցներ, քանի որ դրանցից մեկի վրա միջոցների ծախսումը նվազեցնում է մյուսների ձեռքբերման հնարավորությունը:

Մրցակցության գուսակներից է գնային և ոչ գնային մրցակցությունը: Առաջինը գուսակի է ունենում մրցակիցների կողմից գների նվազեցման սցենարով

(դրա ծայրահեղ դրսեւորումը «զնային պատերազմն» է), որը կարող է դրսեւորվել ուղղակիորեն, եթե գինն իշեցվում է, ներառյալ դրա մասին գրեղեկացումից կամ հայդարարությունից հետո, և անուղղակիորեն, ոչ բացահայփ. օրինակ՝ գնի որոշ աճը ուղեկցվում է որակի առաջանցիկ բարեկավումով: Ոչ զնային մրցակցությունը հիմնված է ապրանքի որակի, գովազդի և այլ պարամետրերի փարբերությունների վրա: Այս դեպում բազմազանեցվում (դիվերսիֆիկացվում) են մրցակցության օբյեկտները, ինչի շնորհիվ ընդլայնվում են մրցակցության հնարավորությունները:

Նորմալ մրցակցությունը հիմնականում վերաբերում է արբադրողներին: Սակայն դա չի նշանակում, որ մրցակցություն չկա սպառողների միջև: Վերջինս հարկապես բնորոշ է վարչականացական գիտի գնդեսակարգերին, մանավանդ փարբեր ռեսուրսների ու բարիքների խրոնիկական պակասուրդի (դեֆիցիտի) պայմաններում, ինչը հանգեցնում է արբադրողի թեկաղրանքին, նրանց շուկայական իշխանության ձևավորմանն ու չարաշահմանը: Այդպիսի իրավիճակներում դադարում է գործել սպառողների գերակայության սկզբունքը: Սպառողների միջև մրցակցությունը չի բացառվում նաև շուկայական գիտի գնդեսությունում: Նախ դա կարող է լինել առանձին շուկաներում թույլ մրցակցային միջավայրի կամ մենաշնորհայնության ուժեղացման պայմաններում: Սպառողների մրցակցության դրսեւորում կարելի է համարել նաև կենսամակարդակի բարձրացմանն ուղղված նրանց վարքը, եթե դա զանգվածային բնույթ ունի: Մրա ծայրահեղ դեպքը կապված է «Վերլենի Էֆեկտի» կամ ցուցադրական սպառման հետ, մանավանդ եթե այն վարակիչ փարածման հարկանիշ է ունենում:

Մրցակցության գրեսակների դասակարգման գիսավոր չափանիշներից մեկը կապված է շուկայական կառուցվածքի ֆունկցիոնալ առանձնահարկությունների հետ: Դրանց փարբերություններով է պայմանավորված մրցակցության մի քանի հիմնական գիտերի առանձնացումը:

10.1.3. Մրցակցության հիմնական գիտերը: Կապարյալ մրցակցության բնորոշ գծերը

Իրական շուկաները մի շաբթ կարևոր պարամետրերի գծով (դրանք սպորտ կներկայացվեն) ունեն զգալի փարբերություններ: Այս հանգամանքն արբահայրվում է ըստ առանձին շուկաների մրցակցության բնույթի և ասդիմանի փարբերվող դրսեւորումներով: Այսպես շուկաները, այնպես էլ մրցակցությունը փարբերական են: Մրցակցության հիմնական գիտերը կամ շուկայական կառուցվածքները առանձնացվում են հետևյալ հարկանիշների հիման վրա.

ա) Վրաբերողների (Վաճառողների) և սպառողների (գնորդների) թիվը շուկայում, ինչպես նաև դրանց չափերը՝ շուկայի ընդհանուր ծավալի նկատմամբ:

բ) Շուկայում վաճառվող արբադրանքի բնույթը. այն կարող է լինել սպանդարի (համատեռ, նույնարիայ՝ առանց անհարական բնութագրերի, հափոկ ապրանքանիշների, տարրերական կամ որոշ դեպքերում՝ դրանց զուգակցումով):

գ) Շուկա մուսք գործելու և ելքի ազագության ասդիճանը մասնակիցների համար. խոսքը վերաբերում է մուսքի ու ելքի պայմաններին, արգելվներին և դրանց բնույթին: Շուկա մուսքի պարամետրերը ցույց են տալիս, թե նոր արդարողի համար ինչ ասդիճանի դժվարություն կամ ծախսագություն ունի արդարանքի թողարկումը սկսելը (օրենսդրական, ֆինանսական, փեխնողոգիական արգելվներ):

դ) Վաճառվող արդարանքի գների նկարմամբ շուկայի մասնակիցների վերահսկողության առկայությունը և ասդիճանը. ըստ այս չափանիշի՝ շուկաները լինում են՝ զին ընդունող շուկաներ, որոնցում առանձին կողմերն ազդեցություն չունեն գների ահանանան հարցում և հարմարվում են շուկայում որոշված գնին. օրինակ՝ զին ընդունող ֆիրմայի արդարանքի նկարմամբ պահանջարկը բացարձակապես առաջարկան է, և զին որոշող (որոնող) շուկաներ, որոնցում առանձին մասնակիցները կարող են տարրեր չափով ներգործել զնագոյացման վրա. այսպես՝ զին որոշող ֆիրման զինը բարձրացնելու դեպքում կորցնում է իր գնորդների միայն մի մասին, իսկ այն նվազեցնելու դեպքում հաջողությամբ հասնում է վաճառքի ընդլայնման նվազագույնը՝ առկա է պահանջարկի ստվորական վարընթաց կոր:

ե) Շուկայական գեղեկարգության մաքչելիությունը. այն է, երբ գնորդները և վաճառողները գեղեկարգած են լինում գների, ապրանքների, մաքչելի այլընդունակների, պահանջարկի և առաջարկի մասին:

Թվարկված պարամետրերի հիման վրա առանձնացվում է մրցակցության երկու հիմնական գիհայ՝ կարարյալ (ազար, անսահմանափակ, լրիվ) և ոչ կարարյալ (սահմանափակ) մրցակցություն, որի դրսևորման հիմնական ձևերն են մենաշնորհը (մոնոպոլիան), խմբաշնորհը (օլիգոպոլիան) և մենաշնորհային մրցակցությունը (կամ՝ մրցակցությունը գարբերակված արդյունքների շուկաներում): Մրցակցության բոլոր այս ձևերը վերոնշյալ պարամետրերի գարբեր համադրություններ են, որոնք ձևավորում են ճյուղային շուկաների մեծ մասում հնարավոր գիպային կառուցվածքները և իրավիճակները: Բնական է, որ մրցակցության գործընթացին առնչվող բոլոր գնականական սուբյեկտները իրենց վարքագիծը և գործունեության հիմնահարցերի՝ գիխավորապես գների ու արդարության ծավալի վերաբերյալ որոշումները ձգվում են հարմարեցնել կոնկրետ շուկայի պայմաններին՝ հաշվի առնելով իրենց շուկայական դիրքի ինչպես առավելությունները, այնպես էլ սահմանափակումները: Դա նաև նշանակում է, որ շուկաները չեն կարող միավեսակ արդյունավեպությամբ գործել կարարյալ և ոչ կարարյալ մրցակցության պայմաններում:

Կարարյալ մրցակցության մորելին վերագրվում է գրեսական և գործնական որոշակի նշանակություն: Այդ հայեցակարգը նկարագրում է մրցակցության գործընթացը իդեալական պայմաններում և այդ առումով՝ ավելի շար գիրական վերացարկում է: Կարարյալ մրցակցության առկայությունը գնական կյանքի ոլորտների մեծ մասում հնարավոր չէ, կամ էլ՝ աննպարակահարմար է: Չնայած դրան, կարարյալ մրցակցության մոդելի մշակումը և ուսումնասիրությունը դիրքում են որպես մրցակցության իրական գործընթացների հետազոտման ելակետ և գրեսական հիմք: Այդ մոդելն արժեքավոր է նաև նրանով, որ արդարությունը է ամենամրցակցային միջավայրը և դրամադրում

որոշակի նմուշ (Էփալոն)` իրական մրցակցային պայմանները նկարագրելու, այդ նմուշից շեղումների ասպիճանը բնութագրելու համար: Բացի այդ, մի շարք իրական շուկաներ ավելի մոտ են կապարյալ մրցակցության մոդելին, քան ոչ կապարյալ մրցակցության որևէ այլ մոդելի: Այդպիսիք են, օրինակ, արժութային շուկաները, արժեթղթերի և այլ ֆոնդային ապրանքների շուկաները, ինչպես նաև որոշ գյուղագյուղեսական ապրանքների շուկաները:

Կապարյալ մրցակցությունը բնութագրվում է հետևյալ պարամետրերի ամբողջական և միաժամանակյա առկայությամբ.

ա) **Վրափադրողների և սպառողների մեծ թվաքանակ շուկայում, որոնցից յուրաքանչյուրի գույքակարգը կշուն այնքան փոքր է շուկայական առաջարկի և պահանջարկի մեջ, որ բացառում է շուկայական հավասարակշիռ գնի վրա ներազդման հնարավորությունը:** Այս պարագայում առանձին ֆիրմայի կողմից արփադրանքի շափ կամ քիչ իրացումը չի ազդի շուկայական գնի վրա: Այս պայմաններում որևէ արփադրողի կողմից շուկայական գնից բարձր գնի սահմանման փորձը համարժեք կլինի վաճառքների կորսպին (նա չի կարողանա իրացնել արփադրանքը), քանի որ գնորդները լայն հնարավորություններ ունեն անմիջապես կողմնորոշվելու դեպի բազմաթիվ այլ արփադրողների նույնագիպ արփադրանքը՝ ավելի ցածր շուկայական գնով, իսկ շուկայական գնից ցածր գնի սահմանման փորձի դեպքում նրանք անհարկի կրուժեն գների փարբերության պարբառով, քանի որ կարող էին իրացնել ավելի բարձր շուկայական գնով: Դա նշանակում է, որ կապարյալ մրցակցության շուկան գին ընդունող շուկա է, որի պայմաններում արփադրողները խնդիր ունեն միայն որոշելու արփադրանքի թողարկման ծավալը և նվազեցնելու արփադրության ծախսերը՝ առավելագույն շահույթ սպանալու նպագակով: Կապարյալ մրցակցության դեպքում գին ընդունողներ են ինչպես վաճառողները, այնպես էլ գնորդները:

բ) **Ֆիրմաներն առաջարկում են համասեռ արփադրանք կամ բացակայում է արփադրանքի փարբերակումը (դիֆերենցումը).** այդ դեպքում սպառողներն ունենում են փարբեր արփադրողների հավասար ընքրության հնարավորություն (սպառողները չեն դրսենորում որևէ փեսակի նախապարփություն՝ համասեռ արփադրանքի լրիվ փոխարինելիության շնորհիվ. փոխարինման սահմանային նորման հասպարուն է և հավասար 1-ի), այսինքն՝ սպառողի համար միևնույն է՝ որ արփադրողից գնել, քանի որ բոլորի արփադրանքի գինը և որակը նույնն են: Ինչքան ավելի համասեռ է արփադրանքը և բարձր փոխարինելիության ասփիճանը, այդքան ավելի ուժեղ է մրցակցությունը: Դա նաև նշանակում է, որ այս մոդելում բացակայում է ոչ գնային մրցակցությունը:

գ) **Շուկա մուտք գործելը և ելքը ազագ են, այսինքն՝ մասնակիցների համար արգելվել չկան. առկա է շուկա ազագ մուտքի և շուկայից ազագ ելքի հնարավորություն: Ազագ մուտքը շուկա նշանակում է, որ նոր առաջարկողները կարող են մրցնել շուկա առանց որևէ սահմանափակումների:**

դ) **Վրափադրության բոլոր գործոնները, ինչպես նաև ֆիրմաներն ունեն բարձր ասփիճանի (գրեսականորեն անսահմանափակ) շարժունակություն (մորիլություն՝ միջնուղային գեղաշարժերի առումով, բացի այդ շուկայի սուրբեկանությունից):** Ազագ մուտքը շուկա առանց որևէ սահմանափակումների:

ե) Բոլոր մասնակիցներին հավասարապես մաքչելի է շուկայի իրավիճակի և գործարքի փարբեր պարամետրերի վերաբերյալ անհրաժեշտ և լիարժեք գործեկապվությունը, այսինքն՝ չկան անհամաչափ գործեկապվության դրսորումներ: Սա ձևակերպվում է նաև որպես լրիվ գործեկապվության առկայություն և դրա որոնման արհամարիելի փոքր ծախսեր: Գնորդները լավ գործեկացված են մրցակիցների առաջարկությունների վերաբերյալ՝ գների և մաքչելի այլընդունելի առումով:

զ) Բացակայում է պերական միջամբությունը, այսինքն՝ շուկան դիրքում է որպես ամբողջովին ինքնակարգավորվող մեխանիզմ:

է) Բացառում է ֆիրմաների միջև գաղտնի համաձայնության որևէ հնարավորություն: Մրցակից ֆիրմաները գործում են միմյանցից անկախ՝ իրենց կողմից վաճառվող արտադրանքի քանակի վերաբերյալ որոշում կայացնելիս նրանք չեն սպասում մյուս մրցակիցների հավանական արձագանքին, չեն անհանգամանում նրանց կողմից արտադրանքի քանակի հնարավոր ավելացման կամ կրճարման պարասիստ քայլերից և հաշվի չեն առնում այդ բոլորը:

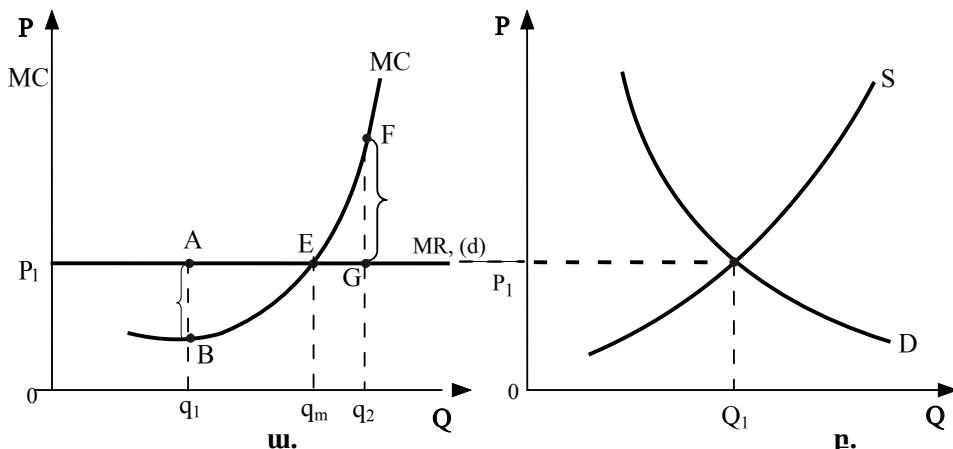
Կարարյալ մրցակցության պայմանները հետևյալ ձևով են ներկայացնում պրոֆեսոր Զ. Ռոբերտսը. «Կարարյալ մրցակցության գաղափարն ունի մի շարք գործանքներ. մոնոպոլ իշխանության բացակայություն, պահանջարկի և առաջարկի կորեր, որոնք անհապին պարկերանում են հորիզոնական, վաճառքների և գնումների անհապական ծավալների արհամարիելի փոքր չափը ճյուղային ազգեգափների համեմաբությամբ, շուկայի կողմից դրված գների ընդունում; զրոյական շահույթներ և հավասար հարուց գործունեության բոլոր գործակներից; սահմանային ծախսերին հավասար գներ, ինչպես նաև արտադրության գործոնների եկամուպներ՝ հավասար դրանց սահմանային արդյունքի արժեքին, վերջապես, ռեսուրսների շուկայական գործարաշխման Պարեպուարդյունավելություն և «անգեսանելի ձեռքի» գործողություն»: Սպիտերը նշում է նաև արդարքին էֆեկտների և աճող հարուց բացակայությունը¹:

Ակնհայտ է, որ իրականում հնարավոր չեն բոլոր այս պայմանների լրիվ բավարարումը: Այդ առումով համարվում է, որ նշված պայմաններից թեկուզ մեկի խախորումը կարարյալ մրցակցությունը վերածում է ոչ կարարյալ մրցակցության: Նեփևաբար, որքան ավելի շաբ և զգալի են իրական շուկաների նկարագրերը շեղված վերոնշյալ գործական մոդելից, այնքան ավելի շաբ է բնորոշ ոչ կարարյալ մրցակցությունը: **Մրցակցային ճյուղի արդի հիմնական չափանիշները հակիրճ կարելի են ներկայացնել այսպես.** ա) կամ մեծաթիվ գնորդներ ու վաճառողներ, բ) ոչ մի առանձին գնորդ կամ վաճառող չի կարողանում ներգործել ապրանքի գնի վրա, գ) հավասարակշիռ գինն ու քանակը որոշվում են շուկայում գնորդների ու վաճառողների (շուկայական պահանջարկի և առաջարկի) փոխազդեցությամբ:

¹ **Робертс Дж.** Рынки совершенной и несовершенной конкуренции, в кн.: Экономическая теория/Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена. Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 2004, с. 654.

10.1.4. Ֆիրմայի հավասարակշռությունը կափարյալ մրցակցության պայմաններում

Կափարյալ մրցակցության դասական հայեցակարգի համաձայն՝ ֆիրմաները ծգություն են առավելագույնի հասցնել շահույթը: Նույնիսկ այս դրույթը միարժեքորեն ընդունելու կամ վիճարկելու դեպքում շահույթի սրացման նպավակաղրումը բնական է, անհրաժեշտ և օրինաչափ (ֆիրմայի այլ նպավակաղրումներ կարող են լինել շուկայում որոշակի մասնաբաժնի ձեռքբերումը, շուկայական դիրքի ամրապնդումը, վաճառքների ծավալի ընդլայնումը, արդարական կարողությունների մեծացումը և այլն): Նշված հայեցակարգի մյուս նախադրյալը ֆիրմաների կողմից ծախսերը հնարավոր նվազագույնին հասցնելու ծգությունն է: Կափարյալ մրցակցության դեպքում առանձին ֆիրմայի արդարական նկարմամբ պահանջարկը՝ d , բացարձակապես առածզական է և գրաֆիկորեն կարելի է պարկերել հետևյալ կերպ (գլու 10.1. ա գծապատճերը):

ՊԼՅԱ ՁՅԱ Ի ՇՐՋԱ 10.1. Մրցակցային ֆիրմայի արդարական պահանջարկը

Անհավական առաջարկողի վարքին յուրահավուկ է, որ որոշումներ ընդունելիս հիմնվում է ֆիրմայի պահանջարկի կորի վրա: Դա նշանակում է, որ ֆիրման, անկախ իր արդարականքի քանակից, դրա ավելացումից կամ նվազեցումից, կարող է վաճառել նոյն գնով՝ դրվագ շուկայական գնով՝ P_1 (այն որոշվում է շուկայական պահանջարկի՝ D , և առաջարկի՝ S , փոխազդեցությամբ՝ գլու 10.1. բ. գծապատճերը): Վյապես է, քանի որ գին ընդունող ֆիրման կարիք չունի իշեցնելու գինը, եթե պեսք է վաճառի բարիքի լրացուցիչ միավոր (այդ դեպքում շուկայական գնից ցածր վաճառելը կիխի ոչ խելամիք): Մյուս կողմից, շուկայական գնից ավելի բարձր գնով վաճառելն է անհնարին կլինի: Եթե շուկայում գրեղի է ունենում գների բարձրացում կամ նվազում, ապա ոչ թե առանձին ֆիրմայի, այլ միայն շուկայական պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցության՝ դրանց փոփոխության և գրեղաշարժի շնորհիվ: Արդյունքում՝ d -ն կդեղաշարժվի վերև կամ ներքև:

Ինչ չափանիշով է որոշվում արդադրանքի այն քանակը, որի դեպքում ֆիրման սրանում է առավելագույն շահույթ: Այդ հարցի գլուխական պարապիտանը փրկում է սահմանային ծախսերի (MC) և սահմանային եկամֆի (MR) համարման միջոցով: Այլ խոսքով, որպես չափանիշ է ծախսում սահմանային մասնավոր օգուտի մոդելումը: Շահույթը կարող է հասնել առավելագույնի, եթե ապահովվում է $MC=MR$ պայմանը: **Անհրաժեշտ է շեշտել, որ սահմանային սկզբունքի այդ հիմնարար պայմանն ունի ունիվերսալ բնույթ թե՛ կարարյալ, թե՛ ոչ կարարյալ մրցակցության համար, ինչպես կարճաժամկետ, այնպես էլ երկարաժամկետ կրրվածքով:**

Կարարյալ մրցակցության դեպքում առանձին ֆիրմայի արդադրանքի նկարմամբ պահանջարկի հորիզոնական ուղիղը միաժամանակ ցույց է տալիս ֆիրմայի սրացած սահմանային եկամուգը, որը նույնպես հասլավուն մեծություն է արդադրանքի բոլոր քանակների դեպքում, քանի որ բարիքի լրացուցիչ միավորները վաճառվում են միևնույն գնով: **Նեփենաբար՝ $MR=P$, այսինքն՝ մրցակցային ֆիրմայի սրացած սահմանային եկամուգը համընկնում է գնի հետք: Դա նշանակում է, որ արդադրողի սրացած սահմանային օգուտը բարիքի լրացուցիչ միավորի վաճառքից հավասար է դրա գնումից գնորդի սրացած սահմանային օգուտին:** Ասվածից նաև բխում է, որ փվյալ դեպքում համընկնում են մրցակցային ֆիրմայի սահմանային եկամուգը և միջին եկամուգը՝ AR ($MR=AR$), որը ցույց է տալիս եկամֆի մեծությունը միավոր արդադրանքի հաշվով և որոշվում է ընդհանուր եկամֆի և արդադրանքի քանակի հարաբերությամբ՝ $AR=TR/Q$:

Ինչպես երևում է գծապատկեր 10.1-ից, շահույթը առավելագույնի հասցնող արդադրանքի քանակը՝ q_m , համապատասխանում է MC և MR կորերի հարման կերպին: Դա բացաբերվում է հետևյալ կերպ: Վնասապես ռացիոնալ վարքագիծը բոլոր սուբյեկտների, նաև ֆիրմաների համար ենթադրում է, որ իմաստ ունի արդադրությունն ընդլայնել բոլոր այն միավորների հաշվին, որոնց սահմանային եկամուգը գերազանցում է սահմանային ծախսը (օրինակ, q_1 -ի դեպքում դրա մեծությունը կազմում է AB), այսինքն՝ **MR>MC**: Այդ ընդլայնումը կարող է փեղի ունենալ մինչև **MC=MR** պայմանի հասպարումը:

Արդադրանքի ծավալի փոփոխության, դիցուք՝ ավելացման որոշում կայացնելու դեպքում պահանջվում է կարարել որոշակի լրացուցիչ ծախս, և դրա իրացումից սրացվում է որոշակի լրացուցիչ եկամուգը: Ենթադրենք՝ ֆիրման թողարկում է N ծավալով արդադրանք և դիմումը է $n+1$ հաջորդ միավորի թողարկման նպարակահարմարության հարցը: Եթե դրա վրա կարարվող սահմանային ծախսը կազմում է **MC=500** դրամ, իսկ սահմանային եկամուգը՝ **MR=800** դրամ, ապա անհրաժեշտ է այն թողարկել, քանի որ հակառակ դեպքում այդ միավորի շնորհիվ հնարավոր 300 դրամ շահույթը չի սրացվի, և կխաթարվի շահույթի հնարավոր առավելագույն մեծության սրացումը: Ուրեմն կնշանակի, որ ֆիրման դեռևս չի մաքսիմալացրել իր շահույթը, քանի դեռ արդադրանքի ծավալի աճը մեկ միավորով կարող է մեծացնել շահույթը:

Նոյն մոդելում պրամաքանությամբ, անհրաժեշտ է կրծարել բոլոր այն սահմանային միավորների արդադրությունը, որոնց գծով **MC>MR**, քանի որ փվյալ լրացուցիչ միավորի վրա ֆիրման ավելի շաբ ծախս է կարարում, քան

դրա իրացումից հասույթ սպանում՝ փաստորեն այն թողարկելով վնասով (գծապարկեր 10.1-ում զշ-րդ միավորի դեպքում այն հավասար է FG հարվածին) և դրանից խուսափելու համար թողարկման ծավալը կլրճաբարվի այնքան, մինչև որ վերահասպարվի **MC=MR** պայմանը: Նշված կրճաբումն այդ դեպքում վերաբերում է վնասաբեր միավորներին: Այսպիսով, միայն այդ պայմանին համապատասխան քանակով արդադրանքի թողարկման դեպքում ֆիրման կարող է սպանալ առավելագույն շահույթը: Այլ կերպ ասած՝ մրցակցային (գին ընդունող) ֆիրման շահույթը մաքսիմալացնող կամ վնասը մինիմալացնող արդադրանքի ծավալը որոշելու համար պետք է ընդունի այն քանակը, որի դեպքում սահմանային ծախսը հավասար է սահմանային եկամուտին և արդադրանքի գնին՝ **MC=MR=P:** Այսպիսով, սահմանային եկամուտի ու սահմանային ծախսի համադրման շնորհիվ բացահայտվում է, թե ինչպես է փոփոխվում շահույթը (վնասը) արդադրանքի ծավալի փոփոխության պայմաններում:

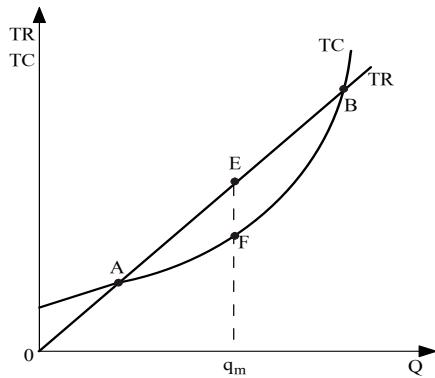
Մրցակցային ֆիրմայի հավասարակշռության դեպքում նրա կողմից թողարկվող արդադրանքի հավասարակշիռ քանակը որոշվում է նաև հերթական եղանակով. այնքեղ, որդեռ հարվածում են ֆիրմայի անհապական առաջարկի և պահանջարկի կորերը՝ համապատասխան ծավալի արդադրանքը հավասարակշիռ է: Անհարական պահանջարկի հորիզոնականն ածանցվում է շուկայական հավասարակշռության գնից:

Դրանից բացի, կարճաժամկեպում արդադրանքի օպերիմակ՝ շահույթը առավելագույնի հասցնող ծավալը որոշելու ժամանակ գործող ֆիրման կարող է ցուցաբերել նաև «համախառն հասույթ-ընդհանուր ծախս» մոդելումը (գին գծապարկեր 10.2): Դրա համաձայն, առավելագույն շահույթը սպացվում է արդադրանքի այն ծավալից՝ զա, որի դեպքում համախառն հասույթը ամենամեծ՝ EF չափով է գերազանցում ընդհանուր ծախսը: Դա համապատասխանում է TR և TC կորերի միջև ուղղահայցով ամենամեծ հեռավորությանը: Եթե ընդհանուր ծախսերն են գերազանցում համախառն հասույթը (մինչև A կետը և B կետից հետո), ապա դա պարբերության չափով առաջանում է վնաս: Այն հնարավոր նվազագույնի հասցնելու համար պահանջվում է թողարկել այնքան արդադրանք, որի դեպքում այդ դարձերությունը ամենափոքրն է և պակաս է ընդհանուր հասպատուն ծախսերից:

Եթե ընդհանուր հասույթի և ընդհանուր ծախսի մոդելում համաձայն շահույթը հավասար է դրանց դարձերությանը՝ **P=TR-TC**, ապա սահմանային սկզբունքի համաձայն՝ շահույթի փոփոխությունը հավասար է ընդհանուր հասույթի փոփոխության և ընդհանուր ծախսի փոփոխության դարձերությանը, այսինքն՝ **^AP=^TR-^TC**: Ինչպես նշվել է, փոփոխությունն ընդհանուր հասույթի մեջ, որը պայմանավորված է մեկ միավորով ավելի արդադրանքի վաճառքով, կոչվում է սահմանային եկամուտ կամ հասույթ՝ MR: Դամանման դրամաբանությամբ՝ սահմանային ծախսն ընդհանուր ծախսի փոփոխությունն է՝ մեկ միավորով ավելի արդադրանքի արդադրության հետ կապված:

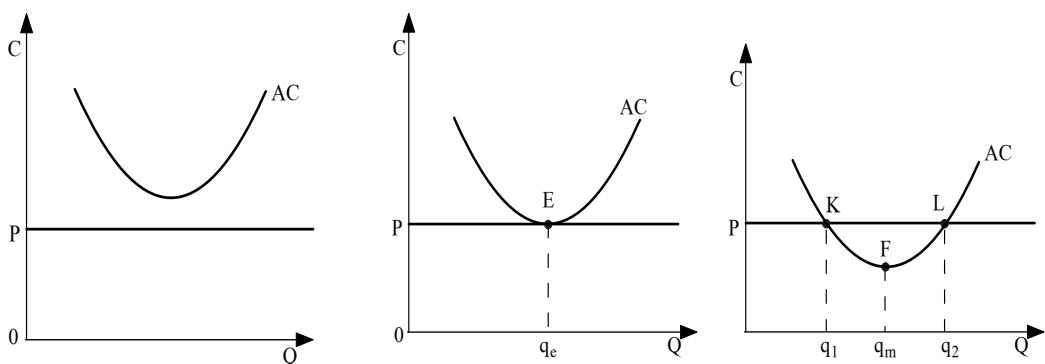
Ընդհանուր և սահմանային մոդելումները փոխկապակցված են: Դրա մի արդահայտությունն այն է, որ ընդհանուր հասույթի դաշտում կարելի է հաշվարկել սահմանային հասույթը, իսկ վերջինիս դաշտում միջոցով՝ ընդհանուր հասույթը: Ընդհանուր հասույթը հավասար է արդադրված բոլոր միա-

Վորների սահմանային հասույթների հանրագումարին: Կարարյալ մրցակցային ֆիրմայի համախառն եկամուտը՝ TR , հավասար է արդադրանքի գնի՝ P և դրա իրացման ծավալի՝ Q , արդադրյալին՝ $TR = PxQ$: Գրաֆիկորեն դրա պակերը առանցքների սկզբնակեպից ենող վերընթաց ուղիղ է, որի թեքության ասրի-ճանը կախված է գնի մակարդակից. ինչքան այն բարձր է, այնքան դա ավելի ուղղաձիգ է, և հակառակը:

Պ Ի ՞ ՞ Ե ՞ ՞ ՞ 10.2. Ֆիրմայի շահույթը մաքսիմալացնող արդադրանքի ծավալի որոշումը «ընդհանուր եկամուտ-ընդհանուր ծախս» մոդելում

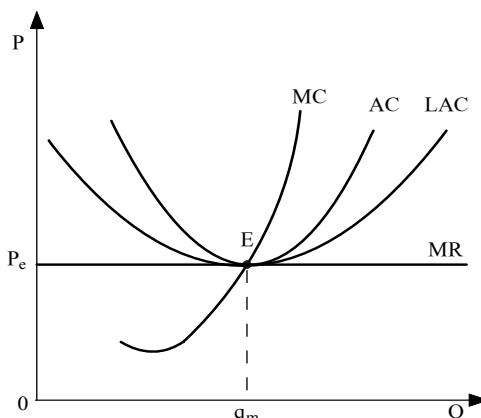
Շահույթի զանգվածի որոշման համար միայն սահմանային ծախսերի վերլուծությունը բավարար չէ. պահանջվում է այն համարել միջին ծախսերի (AC) հետ (մինչև վերապահում չարվի, միջին ծախսերի փակ նկատի կառնվեն միջին ընդհանուր ծախսերը՝ TAC): Միջին ծախսերի և շուկայական գների համադրումը բնութագրում է ֆիրմայի շուկայական դիրքը (գլուխ գույք 10.3) այն առումով, որ ցույց է դարձնում արդադրանքի հաշվով սպացվող շահույթի չափը: Սա նույնպես որոշիչ ցուցանիշ է, սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ ֆիրման նպարակ չի դնում առավելագույնի հասցնել միավոր արդադրանքին բաժին ընկնող շահույթը: Այդպիսի նպարակադրման օրինակը շահույթի ընդհանուր զանգվածն է:

Պ Ի ՞ ՞ Ե ՞ ՞ ՞ 10.3. Մրցակցային ֆիրմայի շուկայական դիրքի տարրերակները

Երեք հնարավոր դեպքերից առաջինում (գծապատկեր 10.3-ի ձախ գծապատկերում) ֆիրման չի կարողանում փոխադրուցել նույնիսկ իր նվազագույն միջին ծախսերը, այսինքն՝ $AC > P$: Այլ հավասար պայմաններում, այդպիսի ֆիրմաները մրցունակ չեն և կարող են արփամդվել դրվագույթում: Ներագայում, եթե այդ շուկայում ֆիրմաների թիվը և արփադրանքը կրճագիր է, գները կրարձրանան, և կապահովվի $AC = P$ պայմանը: Այն նկարագրում է առավել կայուն շուկայական իրավիճակը, եթե ֆիրման սրբանում է միայն նորմալ շահույթ, այսինքն՝ բացակայում են ինչպես վնասները, այնպես էլ զուրկ շահույթը (մեջքեղի գծապատկեր): Եթրորդ դեպքում, արփադրանքի թողարկման որոշակի միջակայքում՝ $AC < P$, ֆիրման կարող է սրբանալ զուրկ շահույթ (աչ գծապատկեր): Այս իրավիճակը նույնպես կայուն չէ այն իմաստով, որ զուրկ շահույթի սրբանումը ճյուղ է ներգրավում այլ ֆիրմաների, ինչի արդյունքում արփադրանքի շուկայական առաջարկը մեծանում է, իսկ գները նվազում են: Վյու զործընթացը դեղի է ունենում մինչև $AC = P$ պայմանի վերահասրագումը, որի դեպքում ճյուղում գործող ֆիրմաները խթան չունեն թողնելու այն, իսկ ուրիշ ֆիրմաներ խթան չունեն ներթափանցելու ճյուղ:

Կարարյալ մրցակցության մոդելում ֆիրմայի հավասարակշռությունն արփահայփում է հետևյալ պայմանով՝ $MC = MR = AC = P$: Գրաֆիկորեն այն պատկերված է գծապատկեր 10.4-ում: Երկարաժամկեպ շրջանի համար կարելի է հավելել $LAC = AC$ պայմանը, որպես LAC -ը երկարաժամկեպում միջին ծախսերն են (դրանց բովանդակության և կորի կառուցման վերաբերյալ ավելի հանգամանորեն ներկայացված է նախորդ թեմայում): Կարճաժամկեպում և երկարաժամկեպում միջին ծախսերի համընկնումը ցույց է տալիս, որ ֆիրման գրել է իր օպտիմալ չափը:

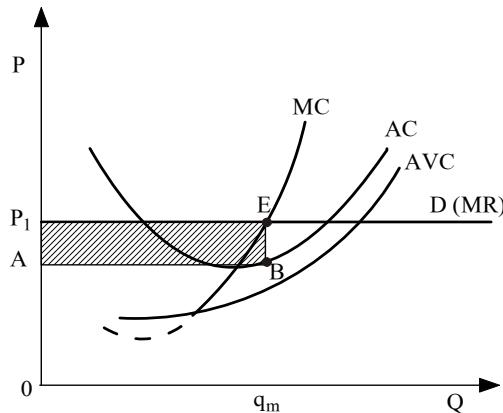

10.4. Մրցակցային ֆիրմայի երկարաժամկեպ հավասարակշռությունը

$AC = P$ պայմանը ցույց է տալիս, որ դրվագում դրվագեական ռեսուրսների օգտագործման արփադրական արդյունավերությունն օպտիմալ է: $MC = P$ պայմանը նշանակում է, որ դրվագեական ռեսուրսներն օգտագործման այլընդունակների միջև բաշխվել են սպառողների նախահրությունների հաշվառու-

մով: Դա բացադրվում է այն հանգամանքով, որ գինը դիմարկվում է որպես բարիքի սահմանային օգտակարության չափ, որը հավասարվում է սահմանային ծախսին:

Ֆիրմայի սրացած առավելագույն գնութեական շահույթի մեծությունը գրաֆիկորեն պարկերված է գծապատկեր 10.5-ում: Կրած վնասի նվազագույն մեծությունը կարելի է պարկերել համանման մոդելում, միայն թե զնի հորիզոնական ուղիղից վեր տեղադրված AC կորի նկատառումով (կարպարեք ինքնուրույն):

ՊԼՅ ՁՅ Ի»Ռ 10.5. Ֆիրմայի առավելագույն գնութեական շահույթը կարճաժամկեպում

Այն ընկալելու համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալ պարզ առնչությունները. Ֆիրմայի ընդհանուր եկամուտը որոշվում է արդադրանքի քանակի և զնի արդադրյալով՝ $TR=P_1 \times q_m$: Ֆիրմայի ընդհանուր ծախսերը որոշվում են արդադրանքի քանակի և միջին ծախսերի արդադրյալով՝ $TC=Q \times AC$ ($q_m \times B(q_m)$): Ֆիրմայի սրացած շահույթը (վնասը) ընդհանուր եկամուտի և ընդհանուր ծախսերի փարբերությունն է՝ $TR-TC$: Գծապատկեր 10.5-ում ցույց է դրված զույգ շահույթի հնարավոր առավելագույն մեծությունը: Ուշադրություն պետք է դարձնել B կերպին, որը բարանցապում է միջին ծախսը՝ AO կամ Bq_m հարվածները, և միավոր արդադրանքի հաշվով շահույթը օպերիմալ թողարկման դեպքում՝ P_1A կամ EB հարվածները: Կարճաժամկեպ առաջարկի կորը համընկնում է ֆիրմայի կարճաժամկեպ սահմանային ծախսի կորի այն հարվածին, որը վերև է ընկած կարճաժամկեպ միջին փոփոխուն ծախսերի՝ AVC կորից: Նույն ձևով, երկարաժամկեպ սահմանային ծախսերի կորի հետ այնպես, որպես դա է ընկած կարճաժամկեպ միջին փոփոխուն ծախսերի՝ AVC կորից: Նույն ձևով, երկարաժամկեպ սահմանային ծախսերի կորի հետ այնպես, որպես դա է ընկած կարճաժամկեպ միջին փոփոխուն ծախսերի՝ AVC կորից:

Ֆիրմայի հավանական վարքագիծը վնասների դեպքում առանձին դիմարկման նյութ է: Ամենից առաջ, ֆիրման պետք է նվազագույնի հասցնի վնասի չափը: Այսուհետեւ, հնարավոր են հետևյալ դեպքերը. 1) **Ֆիրման շարունակում է գործունեությունը:** Պարզելու համար, թե ֆիրման երբ է նվազագույնի հասցնում վնասի չափը, անհրաժեշտ է գինը համադրել ինչպես միջին ծախսի, այն-

պես էլ միջին փոփոխուն ծախսի հետ: Եթե գինը ցածր է նվազագույն միջին ծախսից, սակայն միաժամանակ բարձր է նվազագույն միջին փոփոխուն ծախսից, այսինքն՝ **P<ACmin**, **P>AVCmin**, ապա գործունեությունը շարունակելու դեպքում ֆիրմայի ընդհանուր ծախսը կգերազանցի ընդհանուր հասույթը՝ **TC>TR**, սակայն միաժամանակ կփոխադրությունը փոփոխուն ծախսերը և հասույթուն ծախսերի մի մասը: Քննարկվող դեպքում, եթե ֆիրման որոշի դադարեցնել իր գործունեությունը, վնասի չափն ավելի մեծ կլինի, քանի որ այն կհամընկնի հասպարուն ծախսերի լրիվ մեծությանը (դադարեցնելով արգադրությունը, ֆիրման շարունակում է հասպարուն ծախսեր կարարել, ըստ որում՝ դրանք ունեն անվերադարձ ծախսերի բնույթ): Ասվածից բխում է, որ **P>AVCmin** պայմանի դեպքում ֆիրմային ավելի ծեռնորու է կարճաժամկետ շրջանում շարունակել արգադրանքի թողարկումը, քան դադարեցնել, որովհետև այդ պարագայում է հաջողվում առավելապես նվազեցնել վնասները: Վյո դեպքի պայմանը կարելի է արգահայքել նաև այսպես. **TR>VC**, այսինքն՝ ֆիրմային նպաստակահարմար է գործունեության շարունակումը, եթե դրա շնորհիվ սպացվող նկամութը գերազանցում է փոփոխական ռեսուրսների ծախսերը: 2) **Եթե P=AVCmin**, ապա ֆիրմայի համար փարբերություն չկա գործունեությունը շարունակելու կամ դադարեցնելու վճիռների միջև: 3) **Ֆիրման դադարեցնում է արգադրական գործունեությունը, եթե P<AVCmin**, այսինքն՝ գինն անբավարար է նույնիսկ նվազագույն միջին փոփոխուն ծախսերը փոփոխադրությունը համար: Երկարաժամկետ շրջանի առումով այս հարցը դիպարկելիս կարելի է նշել, որ եթե գինը ցածր է միջին ծախսից, ապա ճյուղում գործող ֆիրմային ծեռնորու է շուկայից ելքը, քան արգադրելը: Իսկ շուկայում չգրնվող ֆիրմային ծեռնորու է դրսում մնալը, քան մուտքը շուկա: **P<LRACmin** գների դեպքում՝ շուկա առաջարկված քանակը կհավասարվի 0-ի:

10.1.5. Մրցակցային հավասարակշռության որոշումը

Մրցակցային շուկայի հավասարակշռությունը գրնելու ելակեպն այն է, որ վաճառողներն ու գնորդները այսպես գին ընդունողներ են, ուստի նրանց վարքը կարելի է նկարագրել համապատասխանաբար առաջարկի ու պահանջարկի կորերով: Դրանից հետո հավասարակշռության շուկայական գնի և հավասարակշիռ քանակի որոշումը դժվար չէ: Սակայն այդ շուկայական գինը և քանակը գրնելու համար օգտագործվում են շուկայական պահանջարկի և առաջարկի կորերը: Մինչդեռ գին ընդունող ֆիրմայի վերլուծությունը վերաբերում էր դրա **անհավասկան** պահանջարկի և առաջարկի կորերին: Ուստի հարց է առաջնում իսկ ինչպես կառուցել ֆիրմաների շուկայական պահանջարկի և առաջարկի կորերը:

Ֆիրմաների կարծ- և երկարաժամկետ վարքերի միջև կան եական դարբերություններ: Կարճ ժամկետում նոր ֆիրմաներ չեն կարող մուտք գործել շուկա, քանի որ նրանք չեն կարող ծեռք բերել պահանջվող հասպարուն ռեսուրսները: Շերլսաբար, կարճ ժամկետում շուկայական կորերի ուրվագծումը պարզապես կպահանջի հանրագումարել շուկայում արդեն գրնվող անհավական ֆիրմաների առաջարկի և պահանջարկի կորերը: Սակայն երկարաժամկետում նոր

Փիրմաներ կարող են մփնել շուկա և գոյություն ունեցող որոշ Փիրմաներ այնպեղից կարող են դուրս գալ: Դրա հետևանքով, ճյուղում Փիրմաների քանակը երկարաժամկեպում երաշխավորված է: Փիրմաների քանակն ինքնին որոշվում է որպես հավասարակշռության մի մաս: Այս էական գործերության պարագաները կարծիք կարծիք երկար ժամանակահարկածները քննարկվում են առանձին:

Կարճաժամկեպ շրջան: Մրցակցային հավասարակշռությունը կարծ ժամկեպում դիմարկելու համար նախ անհրաժեշտ է կառուցել շուկայական առաջարկի կորը՝ Փիրմաների անհարական առաջարկի կորերից: Առանձին Փիրմայի կարճաժամկեպ առաջարկի կորը նրա սահմանային ծախսի կորի այն հարվածն է, որն ավելի բարձր կամ վեր է տեղադրված նրա միջին փոփոխուն ծախսերի կորից: Դա բխում է գործեր շուկայական գների դեպքում MC=MR=P պայմանի կամ կանոնի կիրառումից:

Ֆիրմաների շուկայական առաջարկի կորը սրբանալու համար հանրազումարփում են կարճաժամկեպում հասրափուն քանակով առանձին Փիրմաների՝ առաջարկի կորերը (ճյուղի բոլոր Փիրմաների սահմանային ծախսերի կորերի հորիզոնական գումարը՝ միջին փոփոխուն ծախսը գերազանցող հարվածների կարգաձրով): Գրաֆիկորեն դա պարկերվում է համապարասխան կորերի հորիզոնական տեղաշարժով դեպի աշ: Այս գործողությամբ որոշվում է, թե գործող գործերը գների դեպքում որքան է կազմում արդադրանքի **ընդհանուր քանակը**, որը ցանկանում են առաջարկել Փիրմաները:

Շուկայական պահանջարկը: Այն ենթադրությունը, որ գնորդները գին ընդունող են, թույլ է գալիս նրանց հավաքական վարքն արդահայրել շուկայական պահանջարկի կորով: Դա նույնական կարգավորում է անհարական պահանջարկի կորերի հորիզոնական հանրագումարման միջոցով:

Շուկայական հավասարակշռություն: Շուկայական առաջարկի և պահանջարկի կորերը սրբանալու հետո կարելի է տեսնել, թե շուկայական գինն ինչպես է դրանք բերում հավասարակշռության: Զանի որ շուկայի բոլոր մասնակիցները գին ընդունող են, ապա մրցակցային շուկան հավասարակշռության մեջ է, եթե գործակած գերակշռող շուկայական գնի դեպքում ա) գնորդներն ընդուրում են գնումների, իսկ վաճառողները՝ թողարկման օպդիմալ մակարդակը, թե առաջարկողները կամենում են արդադրել այնքան, որքան գնորդները ցանկանում են գնել, և գնորդները կամենում են գնել այնքան, որքան առաջարկողները որոշում են արդադրել: Նավասարակշռության գնի դեպքում արդադրանքի պահանջվող քանակը հավասար է առաջարկված քանակին: Ներքում կամ չկամ ազդակ՝ գնի բարձրացման կամ նվազման համար:

Երկարաժամկեպ շրջան: Երկար ժամանակաշրջանում շուկա կարող են մուգք գործել նոր Փիրմաներ և արդադրել գործող Փիրմաներից: Դրա հետևանքով կարծ և երկարաժամկեպ հավասարակշռությունները կարող են փարթերվել: Մրցակցային շուկայի երկարաժամկեպ հավասարակշռության քննարկումը սկսվում է **շուկայական առաջարկի կորի** կառուցումով՝ շուկայում բոլոր արդադրողների առաջարկի կորերը հանրագումարելով: Եթե մուգքը շուկա լիներ արգելափակված, ապա դա դյուրին կլիներ, քանի որ առաջարկողների թվաքանակը կլիներ անփոփոխ: Զանի որ կարարյալ մրցակցային շուկայում մուգքն ազար է, ապա երկարաժամկեպ շուկայական առաջարկի կորի ուրվա-

գծումը դժվարանում է: ճյուղում ֆիրմաների թվաքանակը պայմանավորված է լինում ֆիրմաների արձագանքով զների փոփոխմանը: Այսպես, երկար ժամանակաշրջանում ֆիրման կարող է համակցել բոլոր այն ռեսուրսները, որոնք պահանջվում են շուկա մրգնելու համար, իսկ ոչ շահութաբեր ֆիրմաները կարող են դադարեցնել իրենց գործունեությունը փվյալ ճյուղում: Ենքևաբար, յուրաքանչյուր ֆիրմա կայացնում է երկարաժամկետ որոշում՝ գործել թե չգործել այդ շուկայում: Տվյալ զնի դեպքում արդադրանքի շուկայական առաջարկի ծավալը որոշելու համար պետք է իմանալ՝ այն ֆիրմաների քանակը, որոնք նախընդունել են լինել շուկայում, բ) շուկայում գործող յուրաքանչյուր ֆիրմայի առաջարկած քանակը:

Գին ընդունող ֆիրմայի առաջարկի կորի դրական մասը նրա սահմանային ծախսի կորի այն հարվածն է, որ գինվում է միջին ծախսի կորից վեր: Եթե գինը փվյալ քանակի համար գերազանցում է միջին ծախսը, ապա ֆիրման վասրակում է զուր շահույթ: Այդ գինը նոր ֆիրմաների կներգրավի ճյուղ՝ վնասական շահույթ վասրակելու հետանկարով: Նոր ֆիրմաների մուտքը առաջարկի ընդհանուր ծավալը մեծացնում է: Քանի դեռ գինը ենթադրվում է անփոփոխ, նոր ֆիրմաների շարունակվող մուտքը, ինչպես նաև գործող ֆիրմաների կողմից գործունեության մասշտաբի ընդլայնումը կհանգեցնեն այն բանին, **որ այդ զնի պայմաններում** ֆիրմաները կկամենան առաջարկել ավելի շատ, քան սպառողները կպահանջեն: Սակայն երբ մուտքն ազար է՝ ֆիրման կարող է վասրակել զուր շահույթ՝ մուտքը գործելով շուկա: Այդ հնարավորությունը գրավում է նոր ֆիրմաներին՝ մուտքը գործել ճյուղ՝ մեծացնելով շուկայական առաջարկը, ինչը կհանգեցնի զների իշեցմանը մինչև միջին ծախսերի մակարդակը: Այս բոլորի հետևանքով ֆիրմաները երկարաժամկեպում զուր շահույթ չեն սպանա: Վեսաների դեպքում դեղի կունենա ֆիրմաների արդարությունը, որի արդյունքում առաջարկը կնվազի այնքան ժամանակ, մինչև որ ապրանքի զները կփոխարժուած միջին ծախսերը:

Ինչպես նշվել է, երկարաժամկեպ միջին ծախսերի նվազագույնից ցածր բոլոր զների դեպքում ամեն մի ֆիրմայի կողմից առաջարկված երկարաժամկեպ քանակը կլինի 0, հետևաբար նույնը կվերաբերի նաև շուկայում առաջարկվող ընդհանուր քանակին: Մյուս հնարավոր դեպքը զնի և երկարաժամկեպ միջին ծախսերի նվազագույնի հավասարությունն է: Այս պարագայում շուկայում գրնվող ֆիրման մաքսիմալացնում է իր շահույթը՝ արդադրելով համապատասխան քանակ, որի դեպքում **MC=MR**: Գնի և արդադրանքի այդ համակցության դեպքում միջին եկամուտը հավասարվում է միջին ծախսին, և ֆիրման վասրակում է զրոյական վնասական շահույթ: Այդպիսի ֆիրմայի համար միևնույնն է գրնվել շուկայում, թե նրանից դուրս: Այսպիսով, երկարաժամկեպ շուկայական առաջարկի կորը հորիզոնական ուղիղ է զնի այն մակարդակում, որը հավասար է երկարաժամկեպ միջին ծախսերի նվազագույնին: Երկարաժամկեպում առաջարկի կորը, հասրավուն ծախսերով ճյուղի համար, բացարձակապես առաձգական է, իսկ աճող ծախսերով ճյուղի համար՝ վերընթաց:

10.2. ԳՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԾԱՎԱԼԸ ՈՉ ԿԱՏԱՐՅԱԸ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐՈՒՄ

10.2.1. Արդարանքի ծավալը և գնագոյացումը զուր մոնոպոլիայի (մենաշնորհի) պայմաններում: Մոնոպոլիայի էռլեյոնը և բնորոշ գծերը

Կարարյալ մրցակցության հայեցակարգի քննարկումից պարզ դարձավ, որ իրականում անհնարին է դրա բոլոր պայմանների լիարժեք ապահովումը: Այդ իմաստով, կարարյալ մրցակցության մոդելը կարելի է դիմուլ որպես մասնավոր դեպք, որն ունի բացառիկ բնույթ: Սակայն նման դափողությունը վերաբերում է ոչ միայն կարարյալ մրցակցությանը, այլև զուր մոնոպոլիային: Տարբերությունն այն է, որ զուր մոնոպոլիան կարարյալ մրցակցությանը հակադիր շուկայական կառուցվածք է: Այսպիսով, իրական մրցակցային մոդելների գերակշիռ մասն ընկած է կարարյալ մրցակցության և զուր մոնոպոլիայի միջակայքում: Ընդ որում, մոնոպոլիսարական մրցակցությունն ավելի մորթիկ է կարարյալ մրցակցությանը, իսկ օլիգոպոլիան (խմբաշնորհը՝ մոնոպոլիային: Նախ ներկայացնենք մոնոպոլիայի մոդելը:

Զուր մոնոպոլիայի դեպքում արդարող և վաճառող Փիրման միակն է, այն ներկայացնում է տվյալ ճյուղը (Փիրման և ճյուղը համընկնում են), փաստորեն չունի ուղղակի մրցակիցներ և վերահսկում է տվյալ արդարանքի շուկայական ամբողջ առաջարկը: Սրամից հետևում է, որ արդարանքի առաջարկը՝ ճյուղի և Փիրմայի կողմանցով, ինչպես նաև ճյուղի և Փիրմայի արդարանքի նկարմամբ պահանջարկը նույնպես համընկնում են: **Այսպիսով, մոնոպոլիայի շուկայական կառուցվածքում փոխգործակցում են եզակի արդարողը և մեծաթիվ սպառողները:** Մոնոպոլիան որպես Փիրմայի գիշա դիմուրկելու մորթեցմանը ավելի շափ համապատասխանում է խոշոր չափի ընկերությունը, որն առաջարկ է որևէ ճյուղում և դրա շնորհիվ հանգուցային դիրք ունի ամբողջ գնաբեռության մեջ: Սակայն դա չի նշանակում, որ ամեն մի խոշոր ընկերություն մոնոպոլիա է (եթե այդպիսի ընկերության շուկայական մասնաբաժինը մեծ չէ, ապա չի կարող մոնոպոլիա համարվել), կամ՝ ոչ խոշոր ընկերությունը չի կարող մոնոպոլիա լինել (կարող է, եթե ապահովում է շուկայական առաջարկի գերակշիռ մասը): Ներկա արարար, եական է ոչ այնքան Փիրմայի չափն ինքնին, որքան նրա չափը շուկայական առաջարկի նկարմամբ: Այդ իմաստով՝ մոնոպոլիան դիմուրկում է նաև որպես գնաբեռության վարքագծի գեսակ, որին բնորոշ է թելադրանքային բնույթը՝ վաճառքի պայմանների կանխորոշման համար:

Զուր մոնոպոլիայի մյուս կարևոր հավելանիշը համասեռ և, որպես կանոն, կենսականորեն անհրաժեշտ, հաճախ լիարժեք փոխարինիչներ չունեցող բարիքների թողարկումն է կամ մարդակարարումը: Այդպիսիք են, օրինակ, ջուրը, էլեկտրաէներգիան, բնական գազը, հեռախոսակավոր և այլն: Ինչպես նշում էր Զուր Օռբինստոնը, մոնոպոլիա նշանակում է սուսկ այն, որ առանձին արդարողողի արդարանքը, որպես կանոն, պետք է զգալիորեն փարանջապահ լինի փոխարինիչ ապրանքներից: Այս իրողությունը մոնոպոլիզմի աղբյուր

է, քանի որ սպառողական ընդունությունը վերածում է կոչք երկընդունությունից՝ հրաժարվել փոխարիքի օգտագործումից, բավարարվել ոչ լիարժեք փոխարինիչներով (հաճախ դա դժվար, նույնիսկ անհնար է անել) կամ հարմարվել արդարողություն թեկադրանքին: Վերջինս դառնում է սպառողին պարփակող գրեթե միակ «ընդունությունը»: **Նշանակած հարաբերություններն անհրաժեշտ ու բավարար են մոնոպոլիայի նախնական բնորոշման համար. մոնոպոլիան այնպիսի ճյուղ է, որը ներկայացնում է միակ արդարողը կամ վաճառողը, և որի եզակի արդարությունը ցունի լիարժեք փոխարինիչներ:** Իհարկե, միակ արդարող/վաճառող նախադրյալն իրականում գրեթե անհնար է ապահովել, քանի որ միշտ կարելի է գրնել որոշ փոխարինիչներ՝ թեկուզ ոչ լիարժեք:

Չուփ մոնոպոլիային բնորոշ է ծանրակշիռ ազդեցությունը գների վրա: Այն գին որոնող կամ որոշող շուկայական կառուցվածք է: Գին որոշող են համարվում բնակչության վճիռներ կայացնող այն սուրյեկտիվները, որոնք զիտակցում են, որ վաճառվող կամ գնվող քանակի վերաբերյալ իրենց կարգարած ընդունությունը ներգործում է գների վրա: *Միաժամանակ՝ մոնոպոլիայի պայմաններում սպառողները հանդես են զալիս իրու զին ընդունողներ՝ միայնակցից անկախ, շիստագործակցված վարքով:* Արդարանքի փաստացի իրացումը հիմնականում կախված է մոնոպոլիայի սահմանած գնից՝ այլ բարիքների գներից ուղղակիորեն կախված չէ: Այս հանգամանքը շուկայական իշխանության հիմնական բաղադրիչներից է, ըստ որում՝ զույգ մոնոպոլիան շուկայական իշխանության ծայրահեղ դեպքն է: *Իսկ շուկայական իշխանություն է համարվում այն իրադրությունը, երբ մեկ կամ մի քանի ֆիրմա էապէս ազդում են իրենց արդարությունը՝ գնի վրա, և նոր ֆիրմաներ մուտք չեն գործում այդ ճյուղը՝ արձագանքելով բնակչության շահույթի առկայությանը:*

Շուկայական իշխանության գոյության չափանիշներից մեկն է այն է, որ ֆիրման կամ ֆիրմաները կարող են զույգ շահույթ արանալ անզամ երկարաժամկետ հարվածում, ընդ որում՝ 1) առանց նոր մրցակիցներ ներգրավելու, քանի որ առկա են նոր ֆիրմաների մուտքի կոչք սահմանափակումներ, 2) առանց արդարություն բարեկավման, 3) առանց արդարության ծախսերի կրճագման: **Շերլիսաբար,** շուկայական իշխանությունը մեկ կամ մի քանի ֆիրմայի հնարավություն է փալիս սահմանելու ավելի բարձր զին, քան կլիներ մրցակցային հավասարակշռության գինը:

Չուփ մոնոպոլիան բնութագրվում է նաև մուտքի մեծ արգելքներով, որոնց հաղթահարումը հաճախ անհնարին է: **Նման դեպքերում ասում են, որ շուկայի մուտքը արգելափակված է,** այսինքն՝ նոր առաջարկողների համար անհնարին է մուտքը գործել շուկա՝ ողջամիգ, հիմնավորված ծախսերով: Բանն այն է, որ կարծածամկետում անհաղթահարելի մուտքի արգելքները երկարաժամկետում կարող են թուլացվել անուղղակի մրցակցությամբ, այսինքն՝ դառնալ հաղթահարելի: Այդ իմաստով, մենաշնորհի առաջացնան աղբյուր է համարվում նախ այն իրողությունը, որ գործունեության որոշ ոլորդներում «ծախսարդյունավերության» չափանիշի առումով նպարակահարմար չէ շուկայի սպասարկումը մեկից ավելի առաջարկողների կողմից: Որպես օրինակ կարող է ծառայել մեկից ավելի ջրագծերի, հաղորդակցության գծերի, խողովակաշարերի

անցկացման ակնհայր աննպարակահարմարությունը: Այսպիսի դեպքերում երկարաժամկետ շրջանում միջին ծախսերի հնարավոր նվազագույն մակարդակն ապահովում է միայն երբ բարիքի կամ ծառայության ամբողջ շուկան սպասարկվում է մեկ արդարություն (վաճառողի) կողմից:

Նոր ֆիրմաների՝ շուկա մուգրի սահմանափակումները համարվում են շուկայական իշխանության կարևոր նախադրյալ: Մուգրի արգելվները սահմանափակում են շուկայում գործող և նախկինում ամրապնդված ֆիրմաների հետ նորեկ ֆիրմայի հավասարագոր մրցակցության հնարավորությունը: Մուգրի արգելվ ասելով հասկանում ենք որևէ պայման, որը նոր ֆիրմաներին խանգարում է մուգր գործել վվյալ ճյուղ՝ այնպես արդեն գործող ֆիրմաների համեմագ նույն կամ նույնիսկ ավելի ցածր ծախսային պայմաններով: Մուգրի արգելվների հարցի հրաժարականությունը կախված է նրանից, թե որքանով է հնարավոր կամ անհնարին դրանց հաղթահարումը: Մուգրի արգելվները բարձրանույթ են և կարող են լինել՝

▪ **գնորդեական՝ նյութական, ֆինանսական արգելվներ,** որոնք կապված են պահանջվող հիմնական կապիքայի մեծ չափերի, համապարախան գենինողգիաների կիրառման բարդության, մասշրաբի բարձր էֆեկտի, թանկարժեք գովազդի անհրաժեշտության և այլ գործոնների հետ,

▪ **իրավական (լեզար) արգելվներ՝** արդունագրեր, հեղինակային իրավունքներ, գործունեության պարփակիր թույլափուլություն, որևէ անհրաժեշտ, հարկապես չվերարդարվող ռեսուրսի պաշարների նկարմամբ բացառիկ սեփականության իրավունքներ, ուստի վվյալ ռեսուրսի անմատչելիություն,

▪ **անլեզար արգելվներ՝** գործող ֆիրմաների կողմից անբարեխիղճ մրցակցության զանազան ձևերի կիրառում:

Նշված արգելվների մի մասն ըստ քնույթի համարվում է «բնական», մյուս մասը՝ արհեստական: Լինում են նաև կազմակերպական, գեղեկարգվական, արդարին գնորդեական, քաղաքական, գուական, ժամանակավոր և այլ արգելվներ:

Այսպիսով, մոնոպոլիան որոշում է կամ հնարավորություն ունի ընդունուելու իր արդարանքի գինը և կարող է շահույթ սպանալ առանց մրցակիցներ ներգրավելու: Մոնոպոլիայի բնորոշ գծերի այս քննարկումից հետևում է, որ դրանք մոնոպոլիսար ֆիրմային մղում են համապարախան գնորդեական վարքագծի: Անհրաժեշտ է ավելի հանգամանորեն անդրադառնալ դրա դրսևություններին, դրդապարճառներին, հետևանքներին ու կարգավորման մեթոդներին:

10.2.2. Մոնոպոլիայի վարքագիծն արդարանքի ծավալի և գնի որոշման հարցում: Ֆիրմայի հավասարակշռությունը և զուր շահույթը մոնոպոլիայի դեպքում

Վրաբարանքի թողարկման ծավալի և գնի մակարդակի վերաբերյալ գնորդեական որոշումների ընդունումն ավելի բարդ խնդիր է մոնոպոլիայի, քան կարարյալ մրցակցության պայմաններում: Եթե մրցակցային ֆիրման գին ընդունող է և խնդիր ունի միայն որոշելու իր արդարանքի քանակը շուկայի սահմանած գնի պարագայում (վերիշենք, որ մրցակցային ֆիրմայի կողմից

համեմատաբար շար կամ քիչ արփադրելն ու վաճառելը չի ներգործում արփադրանքի հավասարակշիռ զնի վրա, իսկ այդ գինը որոշում է շուկան), ապա մոնոպոլիսով ֆիրման խնդիր ունի որոնելու ու ընդունելու իր արփադրանքի և՝ ծավալը, և՝ գինը, որոնց դեպքում կարանա առավելագույն շահույթ: Ըստ որում, արփադրանքի քանակը, որը մոնոպոլիան նախարեսում է վաճառել, ազդում է դրա զնի վրա: Ներկա արփար, որոշելով արփադրանքի ծավալը, մոնոպոլիսովը որոշում է նաև համապատասխան գինը: Չնայած շուկայական իշխանությանը՝ մոնոպոլիան չի կարող կամայականորեն սահմանել կամ բարձրացնել իր արփադրանքի գինը, քանի որ այդ շուկայական իշխանությունն անսահմանափակ չէ, այլ սահմանափակված է պահանջարկի օրենքի գործողությամբ և իրական պահանջարկի պայմաններով: Բացի այդ, գինը ճիշդ գեղեկարգություն է բարձր սպառողի համար բարիքի լրացուցիչ միավորի արժեքի մասին՝ անկախ այն բանից, վաճառողը գին ընդունող է, թե մոնոպոլիսով:

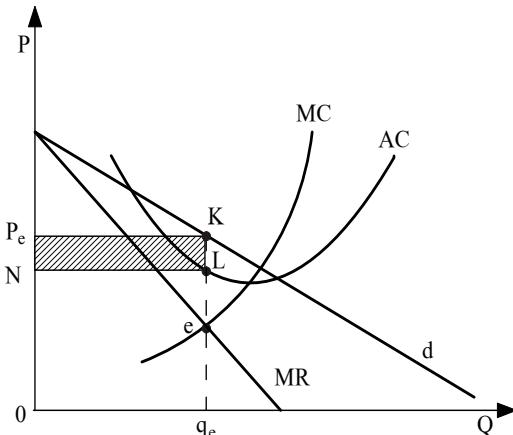
Մոնոպոլիայի դեպքում պահանջարկի օրենքը գործում է. եթե մոնոպոլիսովը բարձրացնի գինը, ապա միաժամանակ նա չի կարող սպառողներին թելադրել նաև պահանջարկի մեծությունը: Դա անկախ է մոնոպոլիսովի ազդեցությունից: Աճող զների պարագայում մոնոպոլիսովը կիրացնի ավելի քիչ արփադրանք, իսկ եթե նա ցանկանում է մեծացնել վաճառքի ծավալը, ապա հարկադրված է որոշ չափով նվազեցնել գինը: Մոնոպոլիսովը որոնում է այնպիսի գին, որն առավելագույնի կիացնի համախառն շահույթը: Սա է նրա գլխավոր նպատակը և ոչ թե պարզապես առավելագույն զնի սահմանումը՝ միավոր արփադրանքի հաշվով ամենամեծ շահույթի սրբացումը: Մոնոպոլիսովի արփադրանքի պահանջարկը թեև առածգական չէ, սակայն գործնականում չի կարող լինել բացարձակապես ոչ առածգական: Ուստի իր զնային քաղաքականության մեջ մոնոպոլիսովը սահմանափակված է ինչպես սպառողների վճարունակ պահանջարկի մեծությամբ, պյանպես է փոխարինիչ ապրանքների նախընդունության հնարավոր վարքով: Այդ առումով պարզաբանված է այն կանխադրույթը, որի համաձայն՝ զնորդները լիարժեք իրագել են մոնոպոլիսովի սահմանած զնի, նրա ապրանքի ընութագրերի, ինչպես նաև մարզելի այլընդունելի մասերի:

Եթե մրցակցային ֆիրմայի հավասարակշռության պայմաններից մեկը սահմանային եկամֆի և զնի հավասարությունն է $MR=P$ (այսինքն՝ գրաֆիկորեն համընկնում են պահանջարկի և սահմանային եկամֆի հորիզոնական ուղիղները), ապա մոնոպոլիայի դեպքում սահմանային եկամուպը փոքր է գնից՝ $MR < P$, նշված ուղիղներն արդեն չեն համընկնում, այլ երկարվում են՝ ունենալով բացասական թերում (գլեն գծապարկեր 10.6): Դա բացարձակում է այն հանգամանքով, որ ավելի շար իրացնելու համար պահանջվում է զնի որոշակի իշեցում, ըստ որում՝ այդ նվազած գինը վերաբերում է ոչ միայն արփադրանքի սահմանային միավորին, այլև բոլոր նախորդ միավորներին: Այս դեպքում պահանջարկի օրենքի և պահանջարկի զնի մասին է մոնոպոլիային բնորոշ է բացասական թեքվածություն ունեցող պահանջարկի սովորական կոր:

Մոնոպոլիայի պայմաններում ֆիրման իր արփադրանքի ծավալը որոշելու համար նույնպես առաջնորդվում է սահմանային սկզբունքով, այսինքն՝ շահույթն առավելագույնի հասցնելու նպատակով ֆիրման թողարկում է ար-

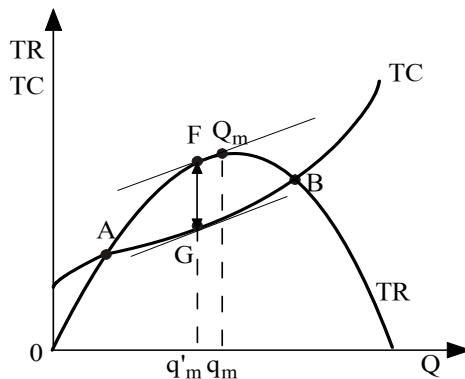
Վարդանքի այն ծավալը, որի դեպքում սահմանային ծախսը և սահմանային եկամուգը հավասարվում են՝ $MC=MR$ (ենթադրվում է, որ մոնոպոլիստ ֆիրմայի վարքագիծը նույնական դրսւուրվում է շահույթի մաքսիմալացման վարկածի շրջանակներում):

Վերիիշենք, որ սահմանային եկամուգը ցույց է տալիս ընդհանուր եկամուգի այն փոփոխությունը, որը կապված է արդարության կողմից վաճառված արդարանքի՝ մեկ միավորով փոփոխության հետ: Քննարկվող դեպքում սահմանային եկամուգն արդարայում է արդարանքի լրացուցիչ միավորի վաճառքից մոնոպոլիստի սպացած մասնավոր օգուտը: Քանի որ $MR > MC$, ապա մոնոպոլիստ ֆիրմային ձեռնորդությունը է արդարանքի քանակի ավելացումը, և դա նպաստում է շահույթի աճին: Իսկ եթե $MR < MC$, ապա ձեռնորդությունի արդարանքի քանակի կրճագումը, որը նույնական կնպաստի շահույթի աճին, կամ՝ վնասի առկայության դեպքում՝ դրա նվազեցմանը: Մոնոպոլիայի առանձնահավելություններից և դրա քննադարության պատճառներից մեկն այն է, որ արդարանքի հավասարակշիռ քանակն ավելի փոքր է, քան կարող էր լինել մրցակցային հավասարակշռության պարագայում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶՈՒՐ ՄՈՆՈՊՈԼԻԱՅԻ ԿՈՂՄԻՑ ՎԻՆԳԵՍԱԿԱՆ ՇԱՀՈՒՅԹԸ ՄԱՔՍԻՄԱԼԱՑՄԱՆ ԱՐԴԱՐԱՆՔԻ ԾԱՎԱԼԻ և ԳՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Ասվածից հետուում է, որ ֆիրման է կերպում կետողարկի $MR=MC$ պայմանին համապարախան q_e ծավալի արդարանքը: Գինը սահմանվում է որպես այդ քանակի իրացման առավելագույն՝ պահանջարկի գին՝ P_e : q_e քանակը և P_e գինը փոփոխապված են պահանջարկի կողքի (d) K կերպով: Թողարկման և գնի այդ գուգակցումով ֆիրման արանում է վինգեսական շահույթ՝ սպահագծված ուղղանկյան՝ NP_eKL մակերեսի չափով, որի մի կողմը արդարանքի քանակն է, մյուսը՝ միավոր արդարանքի շահույթը՝ NP_e , կամ KL : Նկարում վինգեսական շահույթը արդարայիլում է նաև որպես ընդհանուր հասույթի և ընդհանուր ծախսի դարբերություն՝ դա համապարախանաբար OP_eKq_e և $ONLq_e$ ուղղանկյունների մակերեսների դարբերությունն է: Ընդհանուր հասույթի և ընդհանուր ծախսի ուղղակի մոդելումը ներկայացված է գծապարկեր 10.7-ում:

ՊԼՅԱՅԻ Ի Ե»Ռ 10.7. Զույգ մոնոպոլիայի կրղմից տնտեսական շահույթը մաքսիմալացնող արդադրանքի ծավալի որոշումը

Ա և Բ կերպերն անվնասաբերության կերպեր են, որպես $TR=TC$: Մինչև Ա կերպը և Բ կերպից հետո՝ համապարփական քանակի թողարկման դեպքում, զործունեությունը վնասաբեր է, քանի որ $TC > TR$: Շահույթաբեր թողարկումն ընկած է Ա և Բ կերպերի միջակայքում, որպես բոլոր քանակների համար՝ $TR > TC$: Սակայն առավելագույն շահույթը համապարփականում է TR և TC կորերի միջև ուղղահայցով ամենամեծ հետապորությանը՝ FG հարվածին: **Գծապարփերը ցույց է տալիս նաև առավելագույն շահույթի և առավելագույն ընդհանուր հասույթի պարբերությունը:** Մոնոպոլիսարքի բուն նպակակն առավելագույն շահույթի սպացումն է: Դա դեղի է ունենում q' քանակի դեպքում, եթե ընդհանուր հասույթը դեռևս չի հասել Q_m բարձրակերպին՝ ավելի մեծ q_m թողարկումով: Վերջին դեպքում, թեև ընդհանուր հասույթն առավելագույնն է, սակայն շահույթի զանգվածն ավելի փոքր է: F և G կերպերով անցնող TR և TC կորերի զուգահեռ շղշափողները ցույց են տալիս սահմանային եկամուրի և սահմանային ծախսի հավասար մեծության պայմանը:

Կարարյալ մրցակցության և մոնոպոլիայի մոդելների միջև կա նաև հետքայի էական պարբերությունը: Կարարյալ մրցակցության դեպքում գինն արդարացնում է ինչպես արդադրողի, այնպես էլ սպառողի սպացած սահմանային օգույքը, որը երկուսի համար նույնն է: Իսկ մոնոպոլիայի դեպքում գինն արդահայքում կամ չափում է միայն սպառողի սպացած սահմանային օգույքը, եթե նա զնում է բարիքի լրացուցիչ միավոր: Սակայն գինը չի չափում արդադրանքի լրացուցիչ միավորի վաճառքից մոնոպոլիսարքի սահմանային օգույքը: Մինչդեռ, մոնոպոլիսարք ֆիրմայի՝ լրացուցիչ վաճառված բարիքի միավորից սպացած սահմանային օգույքը արդահայքում է սահմանային եկամուրի մեծությամբ: Այսպեսից պարզ է, որ արդադրանքի որևէ սահմանային միավորի զնումն ավելի շատ սահմանային օգույք է բերում սպառողին, քան դրա թողարկումն ու վաճառքը՝ արդադրողին: Խոսքն առայժմ միայն մասնավոր սահմանային օգույքի մասին է: Նարկ է ընդգծել, որ բոլոր տնտեսական սուբյեկտները իրենց որևէ ընդությամբ և դինամիկայով: Այս չափանիշն ընդհանուր է նաև կարարյալ մրցակցության և մոնոպոլիայի մոդելների միջև կա նաև հետքայի էական պարբերությունը:

թյան և մոնոպոլիայի սուբյեկտների համար: Նեփևաբար, արդադրանքի թողարկման ծավալի վերաբերյալ որոշում ընդունելիս մոնոպոլիստը բարիքի լրացուցիչ միավորը կարծեքավորի ավելի քիչ, քան գնորդը: Այլ խոսքով՝ **մոնոպոլիստի սահմանային օգուտը բարիքի (ծառայության) լրացուցիչ միավորի իրացումից ավելի փոքր է, քան այդ միավորի գնումից սպառողի սահմանային օգուտը:**

Մոնոպոլիայի վերլուծությունը կարող է ավելի ակնառու լինել, եթե ներկայացնենք թվային կոնկրետ օրինակով:

**Թ-ՊՂԱՐԿՈՒՄԸ, ԳՆԵՐԸ, ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ ԵՎ ԾԱԽՄԵՐԸ
ՄՈՆՈՊՈԼԻԱՅԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
(առավելագույն շահույթի որոշման պայմանական օրինակ)**

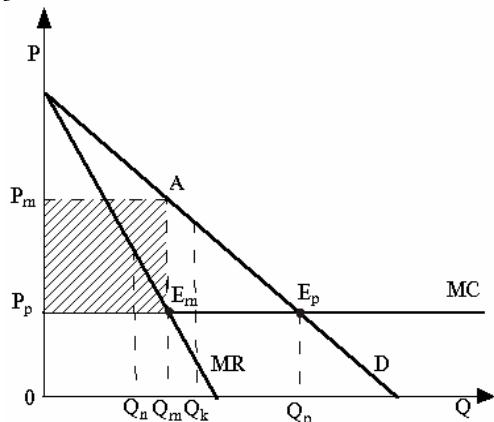
Քանակը	Գինը	Ընդհանուր եկամուքը	Սահմանային եկամուքը	Սահմանային ծախսը	Ընդհանուր ծախսը	Շահույթը
Q (1)	P (2)	TR (3)	MR (4)	MC (5)	TC (6)	Pf (7)
1	20	20	20	10	10	10
2	19	38	18	10	20	18
3	18	54	16	10	30	24
4	17	68	14	10	40	28
5	16	80	12	10	50	30
6	15	90	10	10	60	30
7	14	98	8	10	70	28
8	13	104	6	10	80	24
9	12	108	4	10	90	18
10	11	110	2	10	100	10

Ներկայացված պայմանական դրվագները հիմնված են մոնոպոլիայի արդարանքի նկարմամբ պահանջարկի և սահմանային ծախսերի ցուցանիշների վրա: Վերիիշենք, որ եթե գրված են արդարանքի գինն ու քանակը որևէ ժամանակահարվածի կորուստով, ապա ընդհանուր եկամուքը որոշվում է դրանց արդարանքի վերաբերյալ, այսինքն՝ **TR=PxQ**: Սահմանային եկամուքն ընդհանուր եկամուքի փոփոխությունն է՝ կապված արդարանքի իրացման՝ մեկ միավորով փոփոխության հետ, այսինքն՝ **MR=TR_n-TR_{n-1}**: Սահմանային եկամուքը նվազում է արդարանքի քանակական աճին զուգընթաց: Սահմանային ծախսն ընդհանուր ծախսի այն փոփոխությունն է, որը կապված է արդարանքի՝ մեկ միավորով ավելացման հետ՝ **MC=TC_n-TC_{n-1}**: Եթե գրված է սահմանային ծախսը, ապա ընդհանուր ծախսն իրենից կներկայացնի հաջորդական սահմանային ծախսերի գումարը: Շահույթը որոշվում է ընդհանուր եկամուքի և ընդհանուր ծախսի գարբերությամբ, այսինքն **Pf=TR-TC**:

Սահմանային սկզբունքի համաձայն՝ մոնոպոլիստին ամենամեծ շահույթը ապահովող արդարանքի քանակը որոշելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ծախսերը: Սահմանային սկզբունքին հեփեւելը նշանակում է, որ շահույթը

կիասնի առավելագույնի, եթե սահմանային եկամուքը հավասարվի սահմանային ծախսին: Բերված օրինակում ենթադրվում է, որ սահմանային ծախսը հասպարուն է և յուրաքանչյուր միավորի համար կազմում է 10: Վերիշելով, որ սահմանային եկամուքը նվազում է արդադրանքի աճին զուգընթաց, և հաշվի առնելով, որ սահմանային ծախսը անփոփոխ մեծություն է, պարզ կդառնա, որ դրանք կուղղորդվեն դեպի հավասարություն արդադրանքի աճին զուգընթաց: Այդուսակից երևում է, որ, դիցուք, 3 միավոր արդադրանքի դեպքում սահմանային եկամուքը գերազանցում է սահմանային ծախսը 6 միավորով՝ 16-10: Մեկ միավորով արդադրանքի ավելացումը կմեծացնի ընդհանուր եկամուքը 14-ով՝ 68-54, իսկ ընդհանուր ծախսը՝ 10-ով՝ 40-30: Արդյունքում շահույթը կմեծանա 4 միավորով՝ 14-10: Ներևաբար, եթե $MR > MC$, ապա մոնոպոլիստը կմեծացնի արդադրանքի ծավալը մինչև $MR = MC$:

Արդադրանքի 7-րդ միավորի պարագայում սահմանային եկամուքը՝ 8, փոքր է սահմանային ծախսից՝ 10, ուստի մեկ միավորով արդադրանքի կրճագումը կմեծացնի շահույթը 2 միավորով: Ներևաբար, եթե $MR < MC$, ապա նպագակահարմար է արդադրանքի ծավալի որոշակի կրճագումը: $MR = MC$ պայմանն ապահովում է 6 միավոր արդադրանքի դեպքում, եթե սպացվում է առավելագույն շահույթը՝ 30 միավոր: Պեսքը է հսկակ սահմանազարել շահույթի մաքսիմալացումը ընդհանուր եկամուքի մաքսիմալացումից: Դրանց գործերությունն արդացողված է նաև այդուսակում. այսպես, շահույթն առավելագույնի հասցնող արդադրանքի քանակի հետագա մեծացման դեպքում ընդհանուր եկամուքը կարող է միաժամանակ աճել, սակայն դա արդեն ուղեկցվում է շահույթի նվազումով:

**Պ Ի Յ Ճ Յ Շ Ո Ւ Ր Ա Յ Ի Խ Ա Վ Ա Ս Ա Ր Ա Կ Շ Ռ Ո Ւ Թ Ե Յ Ո Ւ Ն Բ՝ Q_m , P_m ,
և մրցակցային հավասարակշռությունը՝ Q_p , P_p**

Ներկայացված թվային օրինակի հիման վրա մոնոպոլիայի կողմից շահույթի մաքսիմալացման պրոցեսը և հավասարակշռությունը բացարձելու համար դա կարելի է ներկայացնել նաև գրաֆիկական եղանակով: Այն համարում է պահանջարկի, սահմանային եկամուքի և սահմանային ծախսի կորերը: Սահմա-

նային ծախսի հասպարուն լինելու ենթադրության դեպքում դրա գրաֆիկը հորիզոնական ուղիղ է: Սահմանային եկամփի կորը, որը մոնոպոլիստի սահմանային օգուտի կորն է, ընկած է պահանջարկի կորից ներքև, որն էլ գնորդների սահմանային օգուտի կորն է: Այլ խոսքով, սահմանային եկամփի կորը գրավում է միջնագծի դիրք ուղղահայաց առանցքի և պահանջարկի կորի միջև, այսինքն՝ կիսում է հորիզոնական առանցքի համապատասխան՝ 0D հարվածը: Եեւսարար նաև՝ $P_p E_m = E_m E_p$:

Սահմանային սկզբունքի համաձայն՝ մոնոպոլիստը նախապարփռություն է փայխ արգադրանքի Q_m ծավալին, քանի որ այդ դեպքում է **MR=MC**: Միաժամանակ, մոնոպոլիստը սահմանում է փվալ քանակը վաճառելու հնարավոր ամենաբարձր գինը՝ P_m -ը: Ենթադրենք՝ գրաֆիկում պարկերված MC -ն ցույց է փայխ մրցակցային դարձած ճյուղի սահմանային ծախսը: Դա նշանակում է, որ մոնոպոլիստի սահմանային ծախսի կորը մրցակցային ճյուղի համար կլինի առաջարկի կոր: Այդ դեպքում արգադրողի համար ընդունելի նվազագույն գինը՝ առաջարկի գինը, նրա արգադրանքի առաջին միավորի համար կլիներ սահմանային ծախս՝ MC -ի կամ P_p -ի չափով: Նվազագույն գինը նույնը կլիներ նաև արգադրանքի մյուս բոլոր միավորների համար: Այդ նվազագույն գինը կանխորոշում է սահմանային ծախսի կորը: Եթե այս մենաշնորհային ճյուղը դառնար մրցակցային, ապա հավասարակշռության գինը կլիներ P_p , արգադրանքի հավասարակշռ քանակը՝ Q_p , իսկ դրամական շահույթը կիավասարվեր գրոյի: Մոնոպոլիստը կրճագում է արգադրանքի ծավալը դրա մրցակցային մակարդակի համեմագ՝ $Q_m Q_p$ չափով, իսկ դրա միջոցով գինը բարձրացնում է մրցակցային գնի նվազմամբ՝ P_p -ից մինչև P_m : Այդ իրողություններն արգացողում են մոնոպոլիայի հարուցած դրամական անարդյունավելությունը: Մոնոպոլիստի գույք շահույթը զծապարկեր 10.8-ում $P_p P_m A E_m$ ուղղանկյան մակերեսն է: Կրճագում արգադրանքի ծավալը և բարձրացնելով գինը՝ մոնոպոլիստը ճեղքվածը է առաջացնում ապրանքի պահանջարկի գնի և առաջարկի գնի միջև: Պահանջարկի գինն արգահայտում է սպառողների սահմանային օգուտը կամ բարիքի ևս մեկ միավորի արժեքը, իսկ առաջարկի գինը՝ բարիքի արգադրության սահմանային ծախսերը կամ մյուս ապրանքների այն միավորների արժեքը, որոնք «զոհաբերվել» են այն արգադրելու համար, այլ խոսքով՝ այլընդունակային ծախսերը: Քննարկվող դեպքում պահանջարկի գինը ավելի բարձր է, քան առաջարկի գինը, այսինքն՝ առկա է պոտենցիալ օգուտ առևտրից, սակայն վերջինս դեղի չի ունեցել, և այդ օգուտը չի իրացվել: Եեւսարար, մոնոպոլիայի պայմաններում արգադրանքի ծավալը զծում է արդյունավելու արգադրանքի մակարդակին, որի դեպքում սահմանային սոցիալական օգուտը հավասարվում է սահմանային սոցիալական ծախսին՝ **MSB=MSC**:

Նկարագրվածի հակադիր պարկերն է մրցակցության պայմաններում: Այսինքն սպառողների և արգադրողների սահմանային օգուտները հավասար են, իսկ վերջինն էլ, իր հերթին, համարժեք է սահմանային այլընդունակային ծախսին՝ MOC : Սրանից հետևում է, որ ապրանքի լրացուցիչ միավորի արժեքը հավասարվում է այն արգադրելու այլընդունակային ծախսին: Սպառողները և արգադրողներն իրականացնում են պոտենցիալ օգուտ պարունակող բոլոր գործարքները, քանի որ հավասարակշռության դեպքում գինը չափում է ինչպես

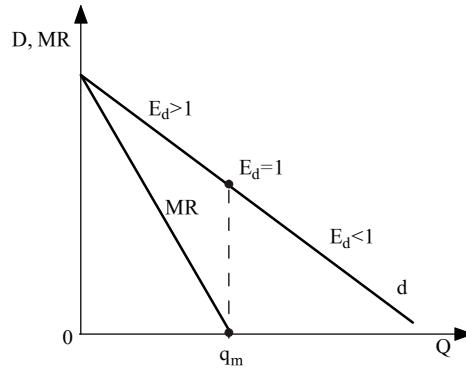
լրացուցիչ միավորի արժեքը, այնպես էլ այդ նույն միավորի արդադրության ծախսերը: Այլ խոսքով՝ պահանջարկի գինը հավասարվում է առաջարկի գնին:

Գծապարկեր 10.8-ը պարզորոշ ցույց է տալիս, որ քանի դեռ $MR > MC$, այսինքն՝ MR -ի գրաֆիկն ավելի վեր կամ բարձր է գեղադրված MC -ի նկարմամբ, ապա արդադրանքի ավելացումը մինչև Q_m կմեծացնի նաև շահույթը: Նաև առակ դեպքում, եթե $MR < MC$, շահույթը կմեծանա արդադրանքի կրճարման շնորհիվ՝ նույնպես մինչև Q_m : Նվազարար, մոնուպոլիսարի համար դավար դեպքում շահույթն առավելացույնի հասցնող արդադրանքի ծավալը՝ Q_m , որոշվում է E_m կետից հջոնդ ուղղահայցով:

Ընդունված իր կողմից թողարկվող արդադրանքի կրնկրեափ ծավալը՝ մոնուպոլիսար ֆիրման դրանով իսկ ընդունվում է նաև վաճառքի կրնկրեափ գինը, եթե գրված են պահանջարկի և ծախսի պայմանները: Արդադրանքի գույքը քանակը մոնուպոլիսայի կողմից վաճառքում է հնարավոր առավելացույն՝ պահանջարկի գնով: Դա համապատասխանում է արդադրանքի այդ ծավալի կետից ելնող ուղղահայցի՝ պահանջարկի կորին հարման A կետին համարժեք P_m գնին: Դրանից բարձր գնի սահմանումը շահավեափ չի ինի մոնուպոլիսայի համար, քանի որ կիանգեցնի վաճառքող արդադրանքի քանակի և սրացվող շահույթի կրճարման: Առհասարակ, գների բարձրացման միջոցով շահույթի մեծացման վարքագիծը մոնուպոլիսան կարող է դրսնորել ոչ միշտ և միայն սահմանափակ միջակայքում: Վերջինս շաղկապվում է նաև պահանջարկի առածզականության (էլաստիկության) հայեցակարգի հետք. պահանջարկի ուղղի գործեր հարվածներն ունեն գործեր առածզականություն: Մոնուպոլիսարը կձգի խուսափել իր պահանջարկի կորի ոչ առածզական հարվածից, որդեռ $MR < 0$ (գեն գծապարկեր 10.9): Պահանջարկի կորի այդ հարվածում գների բարձրացումը ձեռնորու է մոնուպոլիսային, քանի որ նրա ընդհանուր հասույթը մեծանում է: Մյուս կողմից, պահանջարկի կորի առածզական հարվածի մի մասում մոնուպոլիսային ձեռնորու կարող է լինել գների իշեցումը, քանի որ դա նույնպես մեծացնում է ընդհանուր հասույթը: Վերջնական որոշումը բխում է առավելացույն շահույթի կանոնից, որն իրականացվում է պահանջարկի կորի միայն առածզական հարվածում:

Առածզական պահանջարկի գիրույթում ($E_d > 1$) սահմանային եկամուգը թեև ասքիճանաբար նվազում է, բայց մնում է դրական մեծություն: Այդ նույն գիրույթում ընդհանուր եկամուգն աճում է: $E_d = 1$ կետին համապատասխան քանակի դեպքում $MR = 0$, միաժամանակ՝ $TR - q$ հասնում է իր բարձրակետին Q_m կետում (գեն գծապարկեր 10.7):

Ի գործերություն մրցակցային ֆիրմայի, մոնուպոլիսար ֆիրման կարող է գնակեսական շահույթ սրանալ հավասարակշռության վիճակում: Դրա պայմանը կարելի է արդահայքել այսպես՝ $MC = MR < AC < P$: Դա նշանակում է, որ մոնուպոլիսը վերահսկում է իր արդադրանքի ծավալը և որոնում է շահույթը մաքսիմալացնող գին, որը սահմանվում է արդադրանքի այն ծավալին համապատասխան, եթե $MR = MC$: Միաժամանակ՝ գինը գերազանցում է սահմանային ծախսը, ինչը վկայում է ռեսուրսների անարդյունավեպ օգտագործման մասին:

¶Í³ à³ i Í»ñ 10.9. Πωκανχωρίκή ή υακιμανιάχην έκαμψη ηβναμικλαν ηξ
καφαργαλ μρցακցության պայմաններում

Մոնոպոլիայի կարևոր գծերից մեկն այն է, որ զուր շահույթն ունի բավականին կայուն բնույթ: Այդ իմաստով, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ շրջանների փարբերակումը կորցնում է էական դերը, եթե մուտքի բարձր արգելքները փակում են նոր մրցակից ֆիրմաների ներթափանցումն այդ ճնութ: Այդ ձևով վնասական շահույթի սրացման համար մոնոպոլիան ենթարկվում է քննադարության: Սակայն նաև համարվում է, որ մոնոպոլիայի շահույթը զուր կորուսափ չէ վնասատույցյան համար, այլ եկամֆի ակամա փոխանցում սպառողներից մոնոպոլիսափին: Իրականում, մոնոպոլիան զուր շահույթի մշտական երաշխիք չունի, իսկ ոչ բարվոր կառավարումով, բարձր ծախսերով մոնոպոլիան թույլ պահանջարկի դեպքում կարող է շահույթաբեր չլինել:

10.2.3. Կորուսիները ոչ կադարյալ մրցակցության պայմաններում

Մոնուպոլիսարի և մրցակցային ֆիրմայի ծախսերը կարող են փարբեր լինել: Մասշտարի էֆեկտը կարող է ապահովել ավելի ցածր միջին ծախսեր մոնուպոլիսարի համար, ինչն անմաքչելի է մրցակցային ֆիրմաներին: Սակայն մոնուպոլիսարները կարող են զգալի ծախսեր կապարել պետքության դրամադրած արդյունավետությամբ պահպանելու համար, բացի այդ՝ ռեսուրսների առավել էժան համակցումով արդարությունը ունակությամբ նրանք հիմնականում զիջում են մրցակից ֆիրմաներին: Մոնուպոլիսայի դեպքում կան ծախսերի վրա հակադիր ուղղությամբ ազդող գործոններ: Ծախսերը նվազեցնող գործոնների խումբը ներառում է արդարության խոշոր մասշտարով պայմանավորված դրական էֆեկտը, ինչպիսիք են՝ հասքափուն ծախսերի վնասատումը, կենդրոնացված մարդակարարման և վաճառահանման, մարդաթիվների շնորհիվ վնասատումը և այլն: Ծախսերի մեծացում հարուցող գործոններից են՝ նորամուծությունների և ռիսկի նկարմամբ խթանների թուլացումը, կառավարչական ապարատի ուժացումը, բյուրոկրատացումը և այլն: Միևնույն իրողությունը կարող է փարամիտվող հետքեանքների հանգեցնել. այսպես, մոնուպոլիսարը մրցակցային ֆիրմայի համեմար ծանրակշիռ առավելություն ունի զիգարեխնիկական զարգացման ֆինանսական ռեսուրսների առումով, սակայն դրա իրականացման խթանները միշտ չեն, որ ուժեղ են:

Մոնոպոլիայի առկայության, դրա հարուցած՝ ռեսուրսների անարդյունավելք փեղաբաշխման հետևանքով մեծանում է եկամուգների և հարսդության անհավասարությունը, նվազում է բնակչության կենսամակարդակը: Քննարկումից պարզ դարձավ, որ կապարյալ մրցակցության համեմադրությամբ ոչ կապարյալ մրցակցության, հավկապես մոնոպոլիայի պայմաններում արդարանքի թողարկման ծավալի կրճագման և գների բարձրացման հետևանքով էական փոփոխություն է կրում սպառողի ավելցուկը. 1) այն զգալի չափով նվազում է՝ արդարակայքելով սպառողների բարեկեցության կրճագումը, 2) սպառողի ավելցուկի նշանակալից մասը փոխակերպվում է մոնոպոլիայի դրսեսական շահույթի, 3) մնացած մասը ներառվում է գույք կորսարի մեջ՝ ոչ որի բաժին չհասնելով:

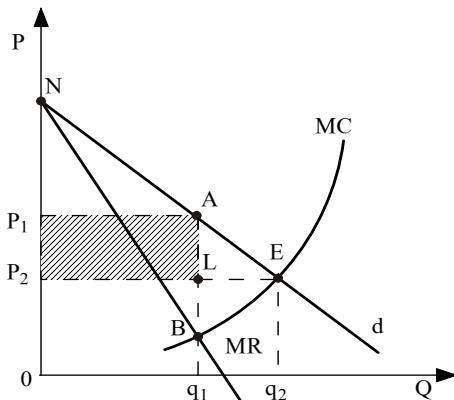
Արդարողի ավելցուկը նրա սպացած ընդհանուր եկամուգն է հանած արդարանքի արդարության ընդհանուր այլընքրանքային ծախսը: Տվյալ քանակի սահմանային միավորի համար այն հավասար է շուկայական զնի և առաջարկի զնի փարբերությանը: Այն գույք շահումի կամ օգուփի մեծություն է, որ արդարակայքում է փոխանակային գործարքի շահավետության ասդիմանն արդարողի համար: Արդարողի ավելցուկը գրաֆիկորեն պարկերվում է այն փիրույթով, որը պարփակված է ներքինից՝ առաջարկի կորուկ, վերևից՝ հավասարակշիռ զնի ուղղով, ծախսից՝ ուղղահայաց առանցքով: Ասվածի հիման վրա փորձեք դա կապարել ինքնուրույն:

Սպառողի ավելցուկն ապրանքի սպառումից սպացվող ընդհանուր օգուփի (փողով արդարակայքած) և դրա համար ընդհանուր վճարման գարբերություն է: Այն գույք շահումի կամ օգուփի մեծություն է, որ արդարակայքում է փոխանակային գործարքի շահավետության ասդիմանը սպառողի համար: Սպառողների և արդարողների ավելցուկների միազգումար մեծությունը՝ ընդհանուր ավելցուկը, ցույց է դաշտում կամ օգուփը հասարակության համար: Դրա՝ դեսականորեն հնարավոր առավելագույն մեծությունն իրացվում է կապարյալ մրցակցության պայմաններում շուկայական հավասարակշռության դեպքում՝ ապահովելով դրսեսական արդյունավետության ամենաբարձր մակարդակը:

Նշված իրավիճակում թողարկվում է արդարանքի սոցիալապես արդյունավելք քանակը: Դրան հասնելու ընթացքում գուգակցվում են մասնավոր արդարողների սպացած շահույթի մեծացումը և հասարակության սպացած գույք օգուփի մեծացումը: Ոչ կապարյալ մրցակցության պայմաններում, որպես կանոն, արդարանքի փասբացի թողարկումը պակաս է դրա սոցիալապես արդյունավելք քանակից: Այդ դեպքում ավելի փոքր են ինչպես ընդհանուր օգուփը, այնպես էլ ընդհանուր ծախսը, սակայն օգուփի կրճագման չափը գերազանցում է ծախսի նվազման չափը: Դրանց գարբերությունը ցույց է դաշտում մրցակցային ընդհանուր ավելցուկի կամ հասարակության գույք օգուփի նվազած մասը:

Ոչ կապարյալ մրցակցության, հավկապես մոնոպոլիայի պայմաններում կորուսպների զնահագուման մոփեցումը շաղկապվում է նախնառաջ դրսեսական արդյունավետության կորսարի չափանիշին: Մոնոպոլիսոր մրցակցային հավասարակշիռ քանակից պակաս է արդարությունը միաժամանակ ընդդեմ պարզությունը գին: Արդարանքի թողարկումը կրճագելու պարճառով դեղի է

ունենում ընդհանուր օգուփի նվազում: Վերջինիս մի մասը միաժամանակ ներկայացնում է սպառողների ծախսերի և արդադրողների ծախսերի համապատասխան կրճագումը (սահմանային ծախսերի հասպարուն լինելու ենթադրությամբ): Այս դեպքում, եթե ուսուրաները լիարժեք հավկացվեն օգուգործման այլ գարբերակների, ապա զույգ օգուփի կորուսպ գրեղի չի ունենա: Ընդհանուր օգուփի նվազման մյուս մասը հենց մոնոպոլիայի պարճառած կորուսպն է: Այն սպառողի ավելցուկի այնպիսի կորուսպ է, որը չի փոխադրուցվում ուրիշ բնագավառներում արդադրանքի թողարկման մեծացումից սպառողի ավելցուկի աճով: **Զույգ, լիիվ** («մեռյալ բեռ») կորուսպը մրցակցային ընդհանուր ավելցուկի այն մասն է, որը կորցնում են սպառողները՝ գծապարկեր 10.10-ի ALE եռանկյան մակերեսի չափով (ինչպես նաև արդադրողները՝ սահմանային ծախսերի վերընթաց կորի դեպքում BLE եռանկյան մակերեսի չափով), սակայն չի փոխակերպում մոնոպոլիայի շահույթի: Այդ մասը՝ ABE (ALE+BLE) պարկերի մակերեսի չափով, ուսուրաների թերբեղաբաշխման պարճառով պարզապես անհետանում է, որպես պոտենցիալ օգուփ՝ չի իրացվում և ոչ չի սպառում: Այն կոչվում է նաև սոցիալական զույգ կորուսպ, որը սոցիալական ծախսի գերազանցումն է սոցիալական օգուփից՝ արդադրության որոշ բնագավառի կորպածքով:

¶ 10.10. Զույգ կորուսպը ոչ կարարյալ մրցակցության պայմաններում

Նշված կորուսպը գրեղի է ունենում այն պարճառով, որ մոնոպոլիսիփի գործունեության ոլորփում ուսուրաների ընթացիկ արժեքն ավելի բարձր է, քան դրանց արժեքն օգուգործման այլ գարբերակների դեպքում:

Մոնոպոլիայի զույգ կորսփի գնահարման մոդելեցումներից մեկը դրա հարաբերական մեծությունն է **ԾԱՀ-ի նկարմամբ**: ԱՍՄ-ում դրա կազմում է մոդավորապես 0,5-2%: Մյուս մոդելեցման համաձայն՝ դրա գարբերական մեծությունն այդ երկրում մեկ անգամ հաշվով գնահարփում է 100-500 դոլար՝ մեծամասամբ շիամարվելով խոշոր կորուսպ: Գրականության մեջ նշվում են հեփսւյալ պարճառները, որոնց շնորհիվ կորուսպն ավելի մեծ չէ:

- արդաքին (օգարերկրյա) մրցակցության ուժեղացումը,

- նոր գիտելիքները, գիտելիքները և արդարագիտակները,
- մրցակցության ինդենսիվացումը երկրում ապակարգավորման արդյունքում,
- նոր ֆիրմաների մուտքի կամ պուրենցիալ մրցակցության սպառնալիքը, որ չափավորում է զնի բարձրացման կարողությունը՝ կրծագեղով զուր կորուսքը: Փորձագիտական վերլուծության որոշ արդյունքների համաձայն՝ այդ կարևոր գործոնի բացակայության դեպքում կորուսքը կլիներ կրկնապարիկ ավելի:

10.2.4. Մոնոպոլիան և գնային խորականությունը, դրա գիտակները

Գնային խորականությունը տարբեր գնորդներին միևնույն որակի բարիքի միաժամանակյա վաճառքն է տարբեր գներով, երբ դա հիմնավորված կամ արդարացված չէ բարիքի արդարության և փոխադրման տարբեր ծախսերով: Գնային խորականություն կարարում են մենաշնորհային իշխանություն ունեցող ֆիրմաները: Գնային խորականության նպարակն արդարողություն/վաճառողի կողմից սպառողի ավելցուկի լրիվ կամ մասնակի յուրացումն է: Դրա շնորհիվ մոնոպոլիան կարող է առավելագույնի հասցնել իր սպացած շահույթը:

Առանձնացվում են գնային խորականության երեք գիտակ՝ առաջին, երկրորդ և երրորդ ասպիճանի: Առաջին ասպիճանի կամ կարարյալ գնային խորականության դեպքում մոնոպոլիստին հաջողվում է յուրացնել և շահույթի փոխարկել սպառողի ամբողջ ավելցուկը: Դա գեղի է ունենում ապրանքի յուրաքանչյուր միավորը պահանջարկի գնով, այսինքն՝ հնարավոր առավելագույն գնով վաճառելու շնորհիկ: Այս դեպքում սահմանային եկամուքի և պահանջարկի կորերը համընկնում են, իսկ սահմանային եկամուքը մեծանում է՝ հասնելով ու հավասարվելով զնին՝ **MR=P**: Տեսականորեն այս պարզ մոփեցումը խիստ դժվար է գործնական կիրառման առումով: Տիմնական պարբերությունը կապվում է տարբեր գնորդների համար ընդունելի պահանջարկի զնի կոնկրետ մակարդակի իմացության գեղեկարգվական բարդության հետ: Այս գիտակի կիրառման օրինակ կարող են լինել բժիշկների, փաստաբանների կողմից հաճախորդներին առաջարկվող տարբեր գները:

Երկրորդ ասպիճանի գնային խորականությունը կապված է գնվող քանակից կախված՝ բարիքի գների տարբերակման հետ: Գնային քաղաքականության այս մոփեցման իրականացման գործիքը մեծաքանակ գնումների դեպքում գնային գեղեկի դրամադրումն է: Երրորդ ասպիճանի գնային խորականության նախապայմանը շուկայի հարվածավորումն է՝ գնորդների տարաբաժանումն առանձին խմբերի, մասերի (սեզմենսիների)՝ կախված նրանց մոփիվացիայից և այլ բնորոշ ցուցանիշներից, մասնավորապես՝ պահանջարկի տարբեր առաջականության հիման վրա գնորդների խմբավորումը և մեկուսացված շուկաների միջև ապրանքի (ծառայության) գեղաշարժի կամ վերավաճառքի հնարավորության բացառումը: Տվյալ դեպքում, ցածր առաջականությամբ հարվածում սահմանվում են բարձր գներ, իսկ բարձր առաջականությամբ հարվածում ցածր գներ: Տարբերակված գների փոխարեն միջինացված միասնական զնի

սահմանման դեպքում վաճառքների ծավալը ավելի փոքր կլինի: Դա նշանակում է, որ խփրական գները կարող են օգտագործվել արդարությունն ընդլայնելու համար՝ դրանով ապահովելով արդարության մասշտաբից գնովեսումներ: Բացի այդ, կարող են մեծանալ փոխանակային գործարքների ընդհանուր օգուտները՝ նվազեցնելով բաշխման անարդյունավետության չափերը: Գնային խփրականությունը կարող է կիրառվել նաև ըստ ժամանակի չափանիշի՝ սեզոնային և այլ խսպառ վաճառքների ձևով՝ նույնակերպ նպաստելով առաջարկի և պահանջարկի մեծության աճին: Գնային խփրականություն հաճախ կիրառում են կոմունալ ծառայություններ մասնակությունը ֆիրմաներ՝ ավելի բարձր սակագներ սահմանելով կազմակերպությունների համար՝ անհար սպառողների համեմատությամբ:

Շուկայի հարվածավորումը կարող է լինել նաև՝ ա) աշխարհագրական, եթե այն կափարվում է ըստ երկրի վարչադրամակային գործարքների՝ մարզեր, շրջաններ, քաղաքներ և այլն, բ) դեմոքրատիական (ժողովրդագրական), եթե հիմնվում է սերի, գործիքի, ընդունակի չափի, ազգության վրա, գ) հոգեբանական, եթե կափարվում է անձի փիպերի, գույալ սոցիալական շերտին պարկանելու, զբաղմունքի դրասակի, կյանքի ոճի ու կենսակերպի հավելանիշներով, դ) վարքագծային, եթե խմբերի բաժանումը կախված է գնորդների կրթության (գիտելիքների) և եկամուտի մակարդակից, ապրանքի և դրա օգտագործման նկարմամբ ռեակցիայի բնույթից:

10.2.5. Գերիշխող շուկայական դիրքի գնահավման ձևերը: Լեռների և ճերֆինդալի ինդեքսները (համաթվերը)

Շուկան կարող է բնութագրվել նաև եզակի կամ մի քանի խոշոր ֆիրմաների գործադրությամբ, որը պայմանավորված է լինում նախևառաջ մոնոպոլիայի գործակներով: Առանձնացվում են մոնոպոլիայի հետևյալ գործակները. բաց մոնոպոլիա, փակ մոնոպոլիա, բնական մոնոպոլիա: Եթե ֆիրման շուկա է վաճառահանում նոր արդարագույն գործարկելով միջակցությունից պաշտպանության հարուստ միջոցառումներ, ապա դա բաց մոնոպոլիա է: Փակ մոնոպոլիային բնորոշ է պաշտպանության այնպիսի միջոցների կիրառումը, ինչպիսիք են՝ գիրական հայտնագործության գրանցումը, հետինակային իրավունքի ամրագրումը և իրացումը: Բնական մոնոպոլիայի դեպքում ֆիրման գործում է այնպիսի ճյուղում, որքեղ առավելագույն արդյունավետությունը ձեռք է բերվում միայն արդարագույն գործում, որը բավարարում է շուկայական պահանջարկը լրիվ չափով:

Շուկայում գերակշռության ասդիմանի բնութագրման համար օգտագործվում է շուկայի կենդանացում (կոնցենտրացիա) հասկացությունը: Այն արժահայտում է շուկայում մեկ կամ մի քանի խոշոր ֆիրմաների շուկայական իշխանության ասպիճանը: Տարբերում ենք կենդանացման բացարձակ և հարաբերական ձևերը: Բացարձակ կենդանացումն առնչվում է ֆիրմաների թվաքանակին՝ անկախ դրանց հարաբերական մեծությունից: Զանակապես այն չափում է կենդանացման գործակցի միջոցով, որը ցույց է տալիս գույալ ճյուղի վաճառքների ծավալում առավել խոշոր 3, 4, 6, 8 կամ 10 ֆիրմաների գործակա-

բար կշիռը (մասնաբաժինը): Կենդրոնացման գործակիցն ունի որոշ թերություններ: Այն շուկայում ֆիրմայի ազդեցության ճշգրիտ ցուցանիշ չէ, քանի որ կարող է անփեսվել պիրապես ֆիրմաների թվաքանակի հանգամանքը. այսպես, եթե ճյուղում գերակշռում է մեկ խոշորագույն ֆիրմա՝ ճյուղային վաճառքի մեջ 80%-ով և չորս ֆիրմաներ՝ 20-ական %-ով, ապա կսփացվի նույն գործակիցը:

Գրականության մեջ նշվում են նաև կենդրոնացման գործակցի այլ թերություններ: Այսպես, անհրաժեշտ է գործակցի մեծությունը ճշգրիտ գովազդ ճյուղում արդարին մրցակցության և վաճառքների ընդհանուր ծավալում ներմուծման բաղադրիչի հաշվառումնով: Կենդրոնացման գործակիցը չի արգացողություն նաև շուկա մուտքի պայմանները, հարկապես արգելվների բնույթը: Մուտքի ցածր արգելվների դեպքում նույնիսկ փորբարձիկ արգադրողներով շուկան կարող է լինել մրցակցային: Բացի այդ, գործակիցն անփեսում է շուկաներում փոխարինող ապրանքների առկայության և գարբերակման ասդիմանի ազդեցությունը: Այս գործոններն եաւես բարեկավում են մրցակցային միջավայրը: Ներկայարար, շուկայի կենդրոնացման գործակիցը պետք է կիրառել այլ բնութագրերի հետ համադրելով:

Տարաբերական կենդրոնացումը հաշվի է առնում շուկայում ֆիրմաների մեծության գարբերությունները: Դրա գրաֆիկական պարկերման համար օգտագործվում է Լորենցի կորի փիպի կենդրոնացման կորը, իսկ որպես չափման միջոց է ծառայում Զինիի համապատասխան գործակիցը: Այս գրաֆիկի հորիզոնական առանցքի վրա նշվում է ֆիրմաների ընդհանուր թվի աճողական բաժինը, իսկ ուղղահայաց առանցքի վրա՝ նրանց աճողական բաժինն ընդհանուր վաճառքի մեջ: Կիսորդը ներկայացնում է դիմումագրի լրիվ համաշխափ բաշխվածությունը: Որքան կենդրոնացման կորը կիսորդից հեռու է, այնքան կենդրոնացումն ավելի մեծ է:

Շուկայում մենաշնորհային իշխանության հիմքերից մեկը պայմանավորված է ֆիրմաների թվաքանակի գործոնով: Շուկայում իշխանության ամենաբարձր ասդիմանը բնորոշ է մոնոպոլիային: Անզիացի գնդեսագիր **Ա.** Լեռները մենաշնորհային իշխանության ցուցանիշն առաջարկել է հաշվարկել հեփեյալ բանաձևով. **L=P-MC/P:** Այդ ինդեքսի մեծությունը գրնվում է հեփեյալ միջակայրում. **0<L<1:** Քանի որ կապարյալ մրցակցության պարագայում **P=MC**, ուստի **L=0:** Լեռների ինդեքսի բարձր լինելը արդյո՞ք երաշխավորում է համախառն մեծ շահույթ՝ այդ հարցի պարագասխանը կախված է միջին ծախսերի և զնի հարաբերակցությունից: Ինչպես նշվել է, մոնոպոլիայի ծգրում է առավելագույնի հասցնել համախառն շահույթը, որի մեծությունը որոշվում է **TR-TC** գարբերությամբ, որպես **TC=ACxQ:** Լեռների բարձր ինդեքս ունեցող ֆիրման կարող է սպանալ ավելի քիչ համախառն շահույթ, եթե նրա միջին ծախսերն ավելի մեծ են: Այլ խոսքով՝ համախառն շահույթը կախված է միջին ծախսերի կորի գեղադիրքի բարձրությունից, իսկ Լեռների ինդեքսը՝ պահանջարկի կորի թեքությունից:

Շուկայում մենաշնորհային իշխանության աղբյուրներ կարող են դիմումներ ֆիրմայի արգադրանքի նկարմամբ պահանջարկի գնային ցածր առածքականությունը (ինչքան ցածր է այն, այդքան մեծ է մենաշնորհային իշխանության աղբյուրները):

թյունը), պահանջարկի խաչաձև առաձգականության դրական գործակցի թվային փոքր արժեքը (վերջինս վկայում է փոխարինիչների սակավության կամ ոչ լիարժեքության մասին), տվյալ ճյուղի ֆիրմաների միջև փոխգործակցությունը բացահայտ կամ զաղբնի համաձայնության միջոցով:

Շուկայի կենդրունացման ցուցանիշներից է Ներֆինդալի ինդեքսը, որը թույլ է դրական գնահատել շուկայի կենդրունացումը ինչպես ամեն մի ֆիրմայի մասնաբաժնի ցուցանիշով, այնպես էլ որպես տվյալ շուկայում բարիքներ վաճառող բոլոր ֆիրմաների՝ շուկայում ունեցած մասնաբաժինների (տոկոսներով արտահայտված) քառակուսիների գումարը: Ներֆինդալի ինդեքսը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով. $H=S_1^2+S_2^2+\dots S_n^2$, որտեղ S_i -ը ամենամեծ մասնաբաժին ունեցող ֆիրմայի կշիռն է, S_2 -ը՝ երկրորդ ֆիրմայի և այդպես հաջորդաբար՝ նվազման կարգով (ճյուղի առավել խոշոր 50 ֆիրմայի համար հաշվարկվող ցուցանիշը հայդրի է Ներֆինդալ-Դիրշմանի ինդեքս անվանումով): Ներֆինդալի ինդեքսի ամենամեծ թվային արժեքը կարող է կազմել 10000, քանի որ զույգ մոնոպոլիայի դեպքում եզակի ֆիրմայի դեսակարար կշիռը 100% է: Ի դարձերություն կենդրունացման գործակցի, այս ինդեքսը կարող է որոշել ֆիրմաների քանակից կախված դարձերությունը շուկայի կենդրունացման մակարդակի մեջ: Օրինակ, 5 ֆիրմաների հավասար (20%-ական) մասնաբաժինների դեպքում Ներֆինդալի ինդեքսը կկազմի 2000, իսկ եթե նրանցից մեկի բաժինը լինի 40%, իսկ մյուս չորսինը՝ 15-ական տոկոս, ապա արդեն կկազմի 2500: Մինչև ինդեքսի 1000 արժեքը շուկան դիվգում է որպես չկենդրունացված: 1800 և ավելի մեծ ինդեքսը համարվում է բարձր կենդրունացման ասքիճան: Օգբագործվում է շուկաներում մենաշնորհային իշխանության հնարավորությունների գնահավաքման համար, հորիզոնական միաձուլման (միավեսակ արտադրանք թողարկող և միևնույն շուկայում մրցակցող ֆիրմաների միասնական ֆիրմա դառնալը) պրակտիկայի օրինականությունը որոշելու համար:

10.2.6. Բնական մոնոպոլիայի առանձնահարկերությունները

Բնական են համարվում այն մոնոպոլիաները, որոնք առաջանում և գոյություն են ունենում, երբ պահանջարկի և ծախսի պայմաններն այնպիսին են, որ տվյալ ճյուղում կարող է գոյափնել միայն մեկ ֆիրմա: Տնտեսության որոշակի ճյուղերում (ջրի, էլեկտրաէներգիայի, գազի մարտակարարումը, հեռախոսակապը, երկաթուղային, խողովակաշարային վրանսպորտը, կարելային հեռուստագործությունը և այլն) արտադրության կազմակերպումն ավելի արդյունավետ է միակ ֆիրմայի առկայության պարագայում՝ առանց մրցակիցների, երբ արտադրանքի ցանկացած ծավալի թողարկումն ավելի էժան է լինում: Նման արդյունավետությունը կարող է բացադրվել համապատասխան ճյուղերի համար արտադրության մասշտաբի աճի հապուկ նշանակությամբ: Դա արտահայտվում է նրանում, որ գուական ժամանակաշրջանում արտադրանքի թողարկման ծավալի աճին զուգընթաց, արտադրողի երկարաժամկետ միջին ծախսերը հասցում են նվազագույնի և շարունակում են մնալ ցածր մակարդակի վրա: Գրաֆիկորեն դա արտացոլվում է ֆիրմայի միջին ծախսերի անընդհատ նվազող կորով, որի համաձայն՝ արտադրանքի մեծացող քանակին համապա-

գրախանում է նվազող միջին ծախսը, և հակառակը: Հարկ է նաև նշել, որ թողարկման բոլոր մակարդակների դեպքում միջին ծախսերը գերազանցում են սահմանային ծախսերը՝ **AC>MC**: Ներկայարար, սահմանային ծախսերի կորը նույնպես անընդհափ նվազող է և գրաֆիկորեն ավելի ցածր է դեղադրված միջին ծախսերի կորի համեմաբությամբ:

Վերը շարադրվածի հիման վրա կարելի է տպալ բնական մոնոպոլիայի հետվայլ բնորոշումը: Դա այնպիսի ճյուղ է, որտեղ միակ ֆիրմայի գոյությունն առավել արդյունավետ է արտադրության աճին ուղեկցող մասշտարից ծանրակշիռ դրվեսան շնորհիվ: Այլ խոսքով՝ բնական մոնոպոլիայի դեպքում դրսերվում և իրացվում է մասշտարի աճող մեծ հարուցք, իսկ ծախսերի մակարդակն անհամեմափ ավելի ցածր է, քան կարող էր լինել մրցակցության մյուս դիպերի, այդ թվում նաև կարարյալ մրցակցության պայմաններում: Բնական մոնոպոլիայի առաջացումը մեծապես պայմանավորված է հասպարուն ծախսերի բարձր մակարդակ հարուցք գումարությամբ կիրառումով: Այս պարագայում, որքան մեծանում է թողարկումը, այնքան միջին ծախսերը նվազում են, քանի որ հասպարուն ծախսերի գերակշռող մեծությունը բաշխվում է ավելի մեծաքանակ արտադրանքի վրա: Բնական մոնոպոլիայի կարևոր գծերից և առավելագույն արդյունավելության հասնելու չափանիշներից մեկն է այն է, որ միակ ֆիրման կարող է բավարարել գույալ բարիքի նկարմամբ շուկայական ողջ պահանջարկը: Այդ առումով նույնպես բնական մոնոպոլիան անհամեմափ ավելի մրցունակ է հավանական նոր ֆիրմայի նկարմամբ:

Բնական մոնոպոլիայի մոդելում մրցակցությունը կարող է դիմում անհնար և աննպարակահարմար՝ ամենից առաջ արդյունավելության չափանիշի գումարունիշը: Այս դեպքում մրցակցությունը կիանգեցնի սահմանափակ ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործմանը, չարդարացված մեծածավալ ներդրումների կարարմանը: Եթե նույնիսկ մրցակցներ թափանցեն, ապա միջին ծախսերը կածեն, և նրանք չեն կարողանա ապահովել անհրաժեշտ մրցունակություն, քանի որ մոնոպոլիստի **ցածր ծախսերի մրցակցային բացարձակ առավելությունը** նրանց դուրս կմղի շուկայից: Ներկայարար, նշված առումներով, որոշակի ճյուղերում բնական մոնոպոլիան կարելի է դիմում անհրաժեշտություն:

Բնական մոնոպոլիայի կողմից շուկայական իշխանության հնարավոր չարաշահումների կանխարգելման նպագակով երկրների մեծ մասում դրանց գործունեության վրա սահմանվում է պետքական հսկողություն: Թե՛ պետքական սեփականություն, թե՛ պետքության կողմից կարգավորման օրենքով լինելու դեպքում գները սահմանում է պետքությունը, այլ ոչ թե բնական մոնոպոլիան:

Բնական մոնոպոլիայի դեպքում թողարկման ծավալն ու գինը նույնպես որոշվում են սահմանային սկզբունքով, այսինքն՝ համապարասխանում են **MC=MR**՝ շահույթի մաքսիմալացման պայմանին: Ընդ որում, եթե **P>AC>MC**, ապա բնական մոնոպոլիայի կարգավիճակում գրնվող ֆիրման սպանում է համապարասխան գնութեական շահույթ:

Բնական մոնոպոլիաների գործունեության կարգավորման հիմնական խնդիրը գների բարձրացման կամ թողարկման ծավալի արհեստական սահմանափակման արգելքների սպեհումն է, քանի որ վերջինս նույնպես կարող է

հանգեցնել գների բարձրացման: Այդ կարգավորման հիմնական կանոններն են. 1) հանրության համար լավագույն գները սահմանային ծախսերին առավելապես մոք մակարդակում են, սակայն այդ դեպքում զինը ցածր է միջին ծախսից, և վերջինիս փոխհարգուցումը կպահանջի համապատասխան չափի սուրսիդավորում, 2) բնական մոնոպոլիայի արդարացի շահույթը չպետք է գերազանցի ներդրված կապիտալի նորմալ շահույթը՝ այդ առումով կարգավորվող զինը սահմանվում է երկարաժամկետ միջին ծախսերի ու պահանջարկի կորերի հարգման մակարդակում: Դա նշանակում է, որ մոնոպոլիստի արգադրանքի համար պետքության կողմից դրվում է գնի այնպիսի սահման, որն արգադրողին հնարավորություն է գալիս փոխհարգուցելու ծախսերը և սպանալու ներդրված կապիտալի նորմալ շահույթը, 3) պերական կարգավորումը պետք է ապահովի արգադրության արդյունավետությունը, մասնավորապես՝ միջին ծախսերի կրճագման խթանների սպեոդման ճանապարհով: Դրանցից մեկը երկարաժամկետ կորրվածքով անփոփոխ գների սահմանումն է: Այդ դեպքում մոնոպոլիստը քաջազերվում է ծախսերը նվազեցնելով ժամանակավորապես մեծացնել շահույթը՝ այսինքն՝ սպանալ նորմալ շահույթին որոշ չափով գերազանցող շահույթ: Մյուս ուղղությունը կապված է որակի նկարմամբ վերահսկողության իրականացման հետ: Այսպես նախ անհրաժեշտ է կանխարգելել որակի վարժարացման հաշվին ծախսերի գրնչեանան հնարավոր վարքը: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ բնական մոնոպոլիայի ճյուղերում մրցակցությունն ուղղակի իմաստով հնարավոր չէ, ապա մրցակցային միջավայրի բարելավման գարբերակ կարող է լինել ճյուղ մուտք գործելու իրավունքի համար մրցակցությունը:

10.2.7. Օլիգոպոլիայի (խմբաշնորհի) բնորոշ գծերը: Արգադրանքի ծավալը և գնագոյացումը օլիգոպոլիայի պայմաններում

Օլիգոպոլիան ոչ կապարյալ մրցակցության շուկաների փիպերից մեկն է: Օլիգոպոլիա հասկացությունը բաղկացած է հունարեն ոլոց՝ ոչ շաբ, մի քանի և ուղղությունը եմ բառերից: Շաբ փեսարաններ այն կարծիքին են, որ օլիգոպոլիան արդի գրնչեանում շուկայի գերակշռող ձևն է: Այսպես, ԱՄՆ-ում շուկայական իշխանություն ունեցող ճյուղերի մեծ մասն օլիգոպոլիստական բնույթ ունի: Տեսքեագիրության գրնչության մեջ օլիգոպոլիա համարվում է մրցակցային այն կառուցվածքը (ճյուղը), որի դեպքում շուկայում կան մի քանի՝ ոչ մեծ թվով համեմապարագ խոշոր արգադրողներ/Վաճառողներ, որոնցից ամեն մեկը դնուինում է շուկայական զգայի մասնարաժնի: Օլիգոպոլիայի այս բնութագիրը համապատասխանում է շուկայում մրցակիցների թվաքանակի ու նրանց մեծության չափանիշին: Այդ հարկանիշով օլիգոպոլիան գարբերվում է մյուս բոլոր շուկայական կառուցվածքներից: Օլիգոպոլիայի շուկայական ձևերի օրինակներ են՝ մարդարար և բեռնարար ավտոմեքենաների որոշակի դասերի, կոմերցիոն ինքնաթիռների, անվաղողերի, նավթի, սառնարանների, լվացքի մեքենաների, ծխախտքի, պողպարի, ալյումինի, պլաստմասաների շուկաները և այլն:

Օլիգոպոլիայի գոյության համար գրեսականորեն կպահանջվի առնվազն երկու արդարողություն և կամ վաճառողի առկայություն: Այդպիսի շուկայական կառուցվածքը կոչվում է դուոպոլիա և օլիգոպոլիայի մասնավոր դեպքն է: Իրականում օլիգոպոլիայի մոդելները բաղկացած են երեք ու ավելի արդարողություններից: Դա կախված է նրանից, թե քանի արդարողությունը է անհրաժեշտ փվյալ արդարանքի շուկայում ներկայացվող պահանջարկը լրիվ կամ հիմնականում բավարարելու համար: Օլիգոպոլիադիմերը դա կարող են իրականացնել միայն միասնական ջանքերով:

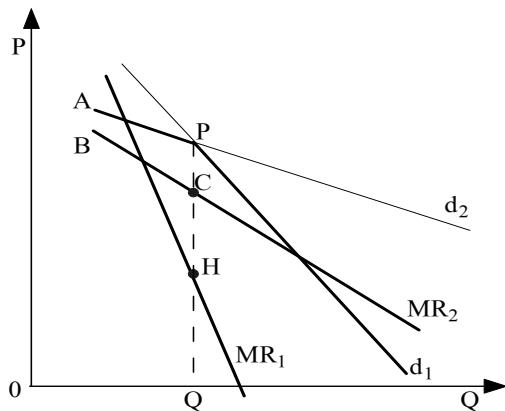
Օլիգոպոլիան կարող է լինել համասեռ և ոչ համասեռ: Օլիգոպոլիան համասեռ է, եթե առաջարկվող բարիքները գործնականում նույնական են, այսինքն՝ լիարժեք փոխարինիչներ են և ոչ համասեռ է, եթե դրանք փարբերակված են: Նույնիսկ զգայի փարբերակվածության դեպքում մրցակիցների արդարանքը պետք է պահպանի փոխարինիչի իր դերը: Ընդ որում, արդարանքի բնույթի հարցն այսպես դիմումը է սպառողների ընդունության և գնահավաքնան գրեսանկյունից:

Ինչպես մոնոպոլիան, այնպես էլ օլիգոպոլիան իրենից ներկայացնում է գին որոշող կամ գին որոնող շուկայական կառուցվածք: Այդուհանդերձ, զույգ մոնոպոլիայի համեմապությամբ օլիգոպոլիայի մենաշնորհային բնույթի ներգործությունը գնի նկարմամբ ավելի թույլ է: Սակայն օլիգոպոլիայի դեպքում արդարողությամբ արդարանքի իրացման ծավալը կախված է ոչ միայն նրա սահմանած գնից (այդ ցուցանիշը միայն գնից է կախված մոնոպոլիայի դեպքում), այլև մյուս արդարողությունների սահմանած գներից, քանի որ շուկան փաստորեն բաժանված է նրանց միջև: Այսինքն առկա է օլիգոպոլիստների փոխականական երևոյթը, որը մյուս շուկայական կառուցվածքներից օլիգոպոլիայի կարևորագույն դաշտերից առանձնահատկությունն է: Փոխականական գիրակցությունը օլիգոպոլիստների վարքագիր որոշիչ գործոններից է: Փոխականական գրանցությունը դրսևորվում է նրանում, որ ավրանքների քանակի և գնի հարցում որևէ ընդունուելի կարարելիս յուրաքանչյուր օլիգոպոլիստ հաշվի է առնում մրցակիցների հավանական արձագանք-գործողությունը, ինչպես նաև ինքն է փոփոխում սեփական վարքագիր՝ ի պատճենական մրցակիցների ձեռնարկած քայլերի, քանի որ մի օլիգոպոլիստի կարգարած փոփոխությունը ներգործում է մյուսների պարամետրերի վրա (հիմնականում՝ գին, քանակ, որակ, շահույթ): Ինչպես առանձին-առանձին, այնպես էլ ամբողջ ճյուղի կամ շուկայի: Ըստ որում, որքան բարիքներն ավելի շատ են համասեռ դիմումը գնորդների կողմից, այնքան նշանակած փոխականական արձագանքը պահպան է: Եվ հակառակը, որքան ավելի փարբերակված լինի արդարանքը, այնքան օլիգոպոլիստների փոխականական գնականը:

Օլիգոպոլիայի պայմաններում մրցակցությունն առավելապես ոչ գնային բնույթի է: Ոչ գնային մրցակցությունը հիմնական է սպառողների ներգրավման վրա ոչ թե գնի նվազեցման միջոցով, այլ այնպիսի գործոնների շնորհիվ, ինչպիսիք են՝ արդարանքի որակի բարեկավումը, վաճառքի նպաստավոր պայմանները, հետվաճառքային գրեսական սպասարկումը, գովազդը և այլն: Օլիգոպոլիայի բնորոշ գծերից մեկն այն է, որ գին ընդունողի կարգավիճակում գրնվող գնորդները շուկայի պարամետրերի մասին կարող են լավ գրեթեկացված լինել կամ չլինել:

Գաղփնի համաձայնության վրա չիմնված օլիգոպոլիայի դեպքում պահանջարկի բեկված կորը

Պահանջարկի բեկված կորի մոդելում քննարկվում է մրցակիցներից մեկի վարքի փոփոխությանը մյուսների պարագայի արձագանքը: Ենթադրենք ոչ համասեռ օլիգոպոլիական ճյուղը բաղկացած է շուկայում մոտավորապես հավասար բաժին ունեցող 3 ֆիրմայից, որոնք գաղփնի համաձայնություն չեն կնքում զների սահմանման հարցում: Եթե այդ ֆիրմաներից մեկի արդարանքի ընթացիկ գինն ու վաճառքները բրված են, ապա ֆիրմայի վաճառքի կամ նրա արդարանքի նկարմամբ պահանջարկի կորի դեպքը կախված կլինի նրանից, թե ինչպիսին կլինեն մրցակիցների պարագայի գործողությունները, եթե փվյալ ֆիրման կարարի գնի փոփոխություն: Իր հերթին, այս հանգամանքը պայմանավորված է օլիգոպոլիայի պայմաններում մրցակիցների համընդհանուր փոխախախածությամբ և նրանց կոնկրետ արձագանքների անհայտությամբ:

**Պահանջարկի բեկված կորը՝ APd_1 և սահմանային
եկամֆի խզված կորը՝ $BCHMR_1$**

Թեև համարվում է, որ առաջադրված հարցի պարագայի միարժեք չէ, այդուհանդերձ կարելի է քննարկել արձագանքի հետևյալ հավանական դարբերակները: Նախ դիբարկենք ֆիրմաներից մեկի ձեռնարկած գնի որևէ փոփոխությանը մյուս ֆիրմաների համարժեք արձագանքի դեպքը, այսինքն՝ եթե մի ֆիրման իջեցնի գինը, մյուսները նոյնպես իջեցնում են, իսկ երբ բարձրացնի գինը, մյուսները նոյնպես բարձրացնում են: Գնի իջեցում նախաձեռնած ֆիրմայի վաճառքի ծավալը կմեծանա, բայց ոչ եապես, ընդ որում՝ ոչ մրցակիցների հաշվին, քանի որ մրցակիցները, հեփսելով նոյն վարքագծին, խանգարում են այդ ֆիրմային իրենց նկարմամբ գնային առավելություն սրանալ: Սակայն, զների իջեցման շնորհիվ փվյալ օլիգոպոլիական ճյուղի արդարանքի ընդհանուր իրացումը կարող է որոշ չափով աճել: Դա դեղի կունենա այլ ճյուղերի հաշվին:

Եթե ֆիրմաներից մեկը բարձրացնի գինը, ապա նրա արդարանքի իրացման ծավալը կնվազի չափավոր, քանի որ մրցակիցների կողմից նոյն վար-

քագծի դրսւորումը թույլ չի փա, որ առաջին ֆիրման արդամանվի շուկայից: Հնդ որում, ներճյուղային առումով արդարանքի իրացման կառուցվածքում մրցակիցների միջև վերաբաշխում չի կարարվում: Այս դեպքում, գների բարձրացման հետևանքով օլիգոպոլիստական ճյուղը որոշ չափով կը որցնի իր ընդհանուր վաճառքի մի մասը՝ հօգուտ այլ ոլորտների: **Մի օլիգոպոլիստի կողմից գնի այս կամ այն փոփոխությանը մյուսների համարժեք արձագանքի դեպքում նախաձեռնող ֆիրմայի պահանջարկի կորը՝ մշտական գնային առաջականություն (Էլաստիկություն):**

Արձագանքի մյուս հավանական տարրերակը գնի որևէ փոփոխության անդեսումն է, այսինքն՝ անկախ այն բանից՝ մրցակից ֆիրման կրիմի գնի իշեցման, թե բարձրացման՝ մյուսներն անփոփոխ են թողնում իրենց արդարանքի գինը: **Գնի փոփոխությունն նախաձեռնած ֆիրմայի պահանջարկի կորը, այս դեպքում մշտական կորը՝ մյուսների բարձր գնային առաջականությունն, քանի զների համահարթման դեպքում:** Եթե ֆիրմաներից մեկն իշեցնի գինը, իսկ մրցակիցները չարձագանքեն, ապա նա զգալիորեն կմեծացնի իր վաճառքի ծավալը մրցակիցների հաշվին, քանի որ նրանցից ավելի էժան կվաճառի: Եթե մի ֆիրմա թանկացնի իր արդարանքը, իսկ մյուսները թողնեն անփոփոխ, ապա նա հավանաբար կը որցնի իր զնորդների զգալի մասին՝ հօգուտ մրցակիցների և կարող է ինչ-որ չափով արդամանվել շուկայից:

Այս փարբերակների քննարկումից հետո կարելի է առաջարկել այն հարցը, թե օլիգոպոլիստական ֆիրման ինչպիսի արձագանք կարող է սպասել մրցակիցներից՝ իր կողմից իրագործվող գների որևէ փոփոխության դեպքում: **Խելամիտ ու փորձով հասպարված պարախան արձագանք է համարվում գների իշեցման դեպքում դրան հետևելը Pd հավածում շուկայում իրենց բաժնի կրճարում թույլ չըպարու կամ այն պահպանելու նպարակով և գնի բարձրացմանը չի ենթակա ԱՊ հաղվածում:** Պահանջարկի բեկված կորը և դրան ուղեկցող սահմանային եկամուտի կորը օգնում են բացարձելու այդ շուկաներին բնորոշ գների կոշփությունը (ոչ ճկունությունը), սակայն դրանք չեն բացարձում գների փվալ մակարդակի ձևավորումը:

Գաղղնի համաձայնություն՝ կարգել: Կարգելն արդարողների կազմակերպված խումբ է, որ կառավարում է մասնակիցների թողարկած արդարանքի ծավալը և դրա գնագոյացումն այնպես, ինչպես դա անում են մոնոպոլիաները: Այս մոդելի համաձայն՝ օլիգոպոլիստները իրենց միջև մրցակցությունը սահմանափակելու, ինչպես նաև նոր ֆիրմաների մուտքը արգելակելու նպարակով կարող են կնքել գաղղնի համաձայնություն: Վերջինս կարող է վերաբերել միասնական բարձր գների սահմանմանը, մասնակիցների շուկայական բաժինների որոշմանը: OPEC-ի նման մի քանի վաճառողների իրենց գործունեությունը ծավալում են մոնոպոլիաների պես: Դա դեպքի է ունենում կարգելի ձևավորման ճանապարհով: Նաշողություն ունենալու համար կարգելը պետք է կրճարի արդարանքի ծավալը և կանխարգելի նոր ֆիրմաների մուտքը: Սրա իրագործումը ենթադրում է կարգելի մասնակիցների միջև համաձայնություն, կոռապերացիա և հարկադրանք:

Կարգելային համաձայնությունը պահանջում է, որ բոլոր հիմնական արդարողները պայմանավորվեն ինչպես ընդհանուր արդարանքի ծավալի,

այնպես էլ կարգելի անդամների միջև դրա բաժանման վերաբերյալ: Կարգելային համաձայնության նպատակը արգաղրանքի քանակի կրծագումն է և զնի բարձրացումը մրցակցային զնից վեր: Նամաձայնությունը նախագետում է այն արարողակարգը, որը պեսք կիրառվի ծագող հիմնահարցերի լուծման համար: Սակայն դա չի կարող կանխագետել ու լուծել հնարավոր բոլոր հիմնախնդիրները:

Կարգելի անդամները պեսք է մշտապես համագործակցեն՝ լինեն կոռպերացիայի մեջ և պայմանների փոփոխման դեպքում կայացնեն նոր համաձայնություններ: Եթե հաջող կարգելի նախապայմանները կան՝ ցածր առածզականությամբ մեծ պահանջարկ, համաստ արգաղրանք, նմանադիա ծախսային բնութագրեր, մուգքի զգալի արգելքներ և այլն, ապա զինը կգերազանցի կարգելի ամեն մի անդամի թողարկած արգաղրանքի արգաղրության սահմանային ծախսերը: Օրինակ, ԱՄՆ-ում 2000թ. սկզբներին մեկ բարեկ նավթի զինը մուր էր 30 դոլարին, մինչդեռ OPEC-ի որոշ անդամներ կարող էին նավթի բարեկն արգաղրել և միջազգային շուկա մարդարարել 5% դոլարից ել պակաս գնով:

Գնային լիդերություն: Վյո մոդելում բացառվում է բացահայփ գնային մրցակցությունը, և պեսք է ունենում ճյուղի բոլոր օլիգոպոլիսակների շահերի և վարքի կոռորդինացիա՝ լիդերին հեփսելու շուրջ լուր համաձայնության միջոցով: Զարգացած երկրներում սա հարկապես բարածված է վերամշակող արդյունաբերության մեջ: Ճյուղի ամենախոշոր և գերմիկապես առաջարկար ֆիրման սահմանում է զինը, իսկ մյուսները հարում են այդ գնին: Եթե նրանք համարժեք հեփսենում են լիդերի կողմից կապարվող գնային բարեկ փոփոխություններին, ապա փասփորեն հանդես են զայիս որպես լիդերի որոշած զինն ընդունողներ: Իր հերթին, լիդերը զինը փոխում է անհրաժեշտության դեպքում՝ երբ փոխում են միջին ծախսերը (արգաղրության գործոնների գնային փոփոխություն, հարկադրույժների փոփոխություն և այլն): Լիդերը դա անում է նաև հազվադեպ և զգուշորեն՝ հաշվի առնելով իր ազդեցության ոլորդում գրնվող ֆիրմաների հնարավորությունները:

Գնագոյացու «ծախսեր պյուս» սկզբունքով: Գնային վարքի այս մոդելը հաճախ հանդիպում է օլիգոպոլիայի նախորդ գեսակների հետ միահյուսված: Դա պայմանավորված է գործնական ուղղաձությամբ՝ կոնկրետ գնի մակարդակի որոշման կարողությամբ: Վյո հարցին ուղղակի պարապիսան չէր գրվում հարկապես պահանջարկի բեկված կորի և գնային լիդերության մոդելներում: «Ծախսեր պյուս» մոդելը կապված է թողարկման և շահույթի պյանավորման հետ: Վրագաղրանքի զինը որոշվում է միջին ծախսերին գումարելով շահույթը, որը հաշվարկվում է միջին ծախսի նկարմամբ գույսային հարաբերությամբ: Բայց շահույթի ո՞ր նորման և ո՞ր միջին ծախսերը ներառել գնի մեջ. չէ որ միջին ծախսերի մեծությունը կախված է թողարկման ծավալից, իսկ շահույթի նորման՝ վաճառքների փոփոխությունը ծավալից: Այդ պարապուվ ֆիրմաները պահանջում են թողարկման փիպային ծավալ, օրինակ՝ արգաղրական կարողությունների լրիվ բեռնվածության 75-80%-ի չափով: Շահույթը պյանավորվում է որպես նվազագույն գնային գնային ծախսական շահույթ՝ գույսային արգահայդրությամբ՝ ենելով ճյուղի շահույթի վերջին բարիների միջին նորմայից: «Ծախսեր պյուս» սկզբունքը սպանդարպ գնագոյացման հիմքն է, որի շուրջ գները կարող են գարանվել՝

արձագանքելով իրավիճակային փոփոխություններին: Այդ մողեկի գործողության դեպքում մոդավորապես նույն միջին ծախսերն ունեցող օլիգոպոլիստները կարող են համահարթել գները և առավելագույնի հասցնել ընդհանուր համարեղ շահույթը:

Օլիգոպոլիստները նույնպես ունի դրական և բացասական կողմեր: Լինելով փոփոխավածության մեջ՝ օլիգոպոլիստները գները սահմանում են կշռադափ-ված, դրանք փոփոխում են հազվադեպ ու զգույշ: Գների նկարմամբ օլիգո-պոլիստները նշանակալից չեն, որքան մոնոպոլիստի դեպքում: Օլիգոպոլիստները հասարակությանը պատճառում է ավելի քիչ կորուստ, քան մոնոպոլիստները՝ գիրակցված թերարդարության գնալով: Սակայն օլիգոպո-լիստները նշանակալից չեն, որքան մոնոպոլիստները բարձր են: Օլիգոպոլիստները կարող են թուլացնել նոր գերազանցությունների մշակման և ներդրման, արդարանքի էժանացման խթանները, սահմանափակել նոր ֆիրմաների կողմից մրցակցությունը:

10.2.8. Արդարանքի ծավալը և գնագոյացումը մոնոպոլիստական մրցակցության (արդարանքի գարբերակման՝ դիֆերենցման) պայմաններում

Շուկայում արդարողների (վաճառողների) թվաքանակի չափանիշով երկրորդ գեղիքը գրադեցնում է այս մողեկը՝ կապարյալ մրցակցությունից հետո: Նրանք բավականաշատ մեծաթիվ են, և յուրաքանչյուրի մասնաբաժինն արդարության և իրացման, շուկայական պահանջարկի ընդհանուր ծավալում կարող է փոքր լինել:

Մրցակից ֆիրմաները շուկայում վաճառում են չափանիշարգացված (փարերակված) ապրանքներ: Վյափեղ կան մի շարք հարկանիշներով բարիքների գործերակման հնարավորություններ. դրանք են՝ արդարին գենքը՝ ոճը, դրակը, ապրանքանիշի առկայությունը և դրանով պայմանավորված համբավը, կամ դրա բացակայությունը, վաճառքի պայմաններն ու երաշխիքները, սպասարկումը, գեղադիրքի հարմարությունը, գովազդը և այլն: Բարիքների գործերակ-վածությունը վաճառողներին հնարավորություն է ընձեռում սպանալու մեջանա-շնորհային իշխանության որոշ մասնաբաժին: Նշված իրողությունը մեծապես կարևորում է ոչ գնային մրցակցության նշանակությունը: Տարբերակված ապ-րանքները լիարժեք փոխարինիչներ չեն համարվում: Դամենայնդեպս, դրանք որակյալ փոխարինիչներ են, որոնց խաչած առաջականությունը դրական է ու համեմատարար բարձր:

Մոնոպոլիստական մրցակցության մողեկը շուկա մուգքի և ելքի ազագության ասքիճանով հաջորդում է կապարյալ մրցակցությանը: Վյն համարվում է մուգքի ցածր արգելքներով բնութագրվող շուկայական կառուցվածք, այսինքն՝ որոշ արգելքներ կան, սակայն դրանց հաղթահարումը համեմատարար դյուրին է: Վյափանվ, գործող ֆիրմաները դիմագրավում են ինչպես գոյություն ունեցող ֆիրմաների, այնպես էլ շուկա մուգքը գործող նոր արդարողների ու պոդենցիալ մրցակիցների մրցակցությանը: Նորեկները կարող են ունենալ որոշ դժվարություններ, քանի որ նրանց արդարանքը շուկայում ամրապնդվելու խնդիր ունի, իսկ «հնարնակները» ունեն մրցակցային առավելություն:

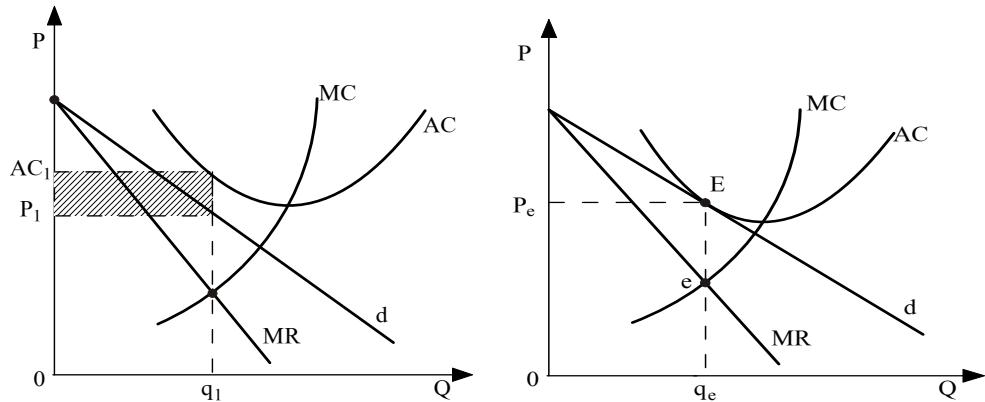
Շուկայական այս կառուցվածքի կարևոր գծերից մեկն այն է, որ օլիգոպոլիային բնորոշ արգաղրողների փոխախվածությունը, նրանց միջև զաղքնի կամ բացահայտ համաձայնության հնարավորությունը, դադարում են գոյություն ունենալուց: Դա պես է ունենում արգաղրանքի նշանակալից չափով փարբերակման, ինչպես նաև արգաղրողների համեմարտաբար մեծ թվաքանակի շնորհիվ:

Քննարկվող մոդելն իր անվանման մեջ զուգորդում է մրցակցություն և մոնոպոլիստական գերմինները: Այսպես պեսք է պարզաբանվի, թե որն է մոնոպոլիստական մրցակցից ֆիրմաների շուկայական որոշ իշխանության հիմքը: Այդ իշխանությունն արգահայրվում է զնի նկարմամբ որոշակի ազդեցությամբ՝ ապրանքի փարբերակումը թույլ է փալիս մրցակցներից անկախ, ինքնուրույն սահմանել գինը: Դրա շնորհիվ այս մոդելում ֆիրմաների մեծ մասը ոչ այնքան գին ընդունող է, որքան գին որոնող: Սակայն, այդ ազդեցությունն այնքան ուժեղ չէ, որքան մոնոպոլիստի կամ օլիգոպոլիստի դեպքում, և դասվում է թույլ ազդեցության կարգին: Գնագոյացման հարցում մոնոպոլիստական դիրքի ինչոր փարբերի առկայությունը բացաբարվում է նաև յուրաքանչյուր ֆիրմայի գործունեության ոլորտի համարվող ամեն մի առանձին շուկայում պահանջարկի փարբեր առաձգականությամբ: Եթե առանձին մրցակցային ֆիրմայի արգաղրանքի նկարմամբ պահանջարկը գրաֆիկորեն պարկերվում էր հորիզոնական ուղղով, ապա այսպես այն դաշնում է բացասական թեքումով պահանջարկի սովորական կոր: Այսանձին ֆիրմաների այդ կորերը համարվում են ընդհանուր առմամբ բավականաչափ առաձգական: Դա նշանակում է, որ գնի և սահմանային ծախսի միջև փարբերությունը մեծ չէ: Այդպիսի փարբերությունը որոշակի կորուսք է պարբռառում հասարակությանը, սակայն դա փոխհարուցվում է սպառողական ընդունության հնարավորությունների ընդլայնումով:

Վյափիսով, երբ մուգքի արգելքները ցածր են, բայց միաժամանակ ֆիրմաները կարող են սահմանել գները (գին որոնող են), ապա քննարկվող մոդելը դրսեւրվում է որպես մրցակցային գին որոնող շուկա: Տեսակետ կա, ըստ որի՝ մոնոպոլիստական մրցակցություն անվանումը սիսակ է, քանի որ այդ մոդելում մոնոպոլիստական ոչինչ չկա: Այս դեպքում առաջարկվում է այլընդունակային անվանում՝ գին որոշող շուկաներ՝ մուգքի ցածր արգելքներով²: Վերջին հանգամանքը կարևորվում է նրանով, որ թողարկման ծավալի որոշման ժամանակ վճռական նշանակություն է փրկում շահույթի ու վնասի մեխանիզմին՝ ինչպես գնի ընդունման, այնպես էլ գնի որոնման դեպքերում:

Մոնոպոլիստական մրցակցության օրինակներ են համարվում հագուստի, կոշկելենի, ըմակելիքների, օճանելիքի, կոսմետիկ ապրանքների, օճառի և լվացքի փոշիների, կահույքի, ինչպես նաև մանրածախ առևտրային, գուրիստական, գրահրաբարակչական ծառայությունների շուկաները և այլն: Մոնոպոլիստական մրցակցության պայմաններում շուկայի կենտրոնացման գործակիցը բավական ցածր է գնահարվում՝ այսպես, 4 ամենամեծ ֆիրմաների մասնաբաժինը կազմում է մինչև 25%, իսկ 8 ֆիրմաների կորպածքով՝ մինչև 50%:

² Զ. Գոռթնի, Ռ. Սպրոու և համահեղինակներ, Տնտեսագիրություն. մասնավոր և հասարական ընդունություն, Եր., 1999, էջ 600:

Պահում և վճարում կամ պահանջման դեպքում

Շահույթը առավելագույնի հասցնելու համար ֆիրման արդյունաբերությունը է այն պահի քանակի արդյունաբերությունը, որի դեպքում $MR=MC$, այսինքն՝ սահմանային սկզբունքի համաձայն: Կարճաժամկետում դա կարող է ապահովել վնասական շահույթի սպացում (գլուխ գծապատճեր 10.6): Սակայն երկարաժամկետում մրցակցության ճնշումով գինն իջնում է ընդհանուր միջին ծախսի մակարդակին՝ $P=AC$ (սակայն միջին ծախսը դեռևս չի հասել իր նվազագույնին), գույք շահույթը անհետանում է, և ֆիրմաները սպանում են միայն նորմալ շահույթը: Այս հարցում էական է մուտքի և ելքի ցածր արգելվների, դեպի ճյուղ նոր մրցակիցների ներհոսքի և արդարության շահույթների ու վնասների մեջանիզմի ինքնակարգավորիչ դերը: Այսպես, կարճաժամկետում ֆիրմայի գործունեությունը կարող է հանգեցնել նաև վնասների: Շուկայից ելքի որոշում կայացնելու դեպքում այն իրազործելը դժվար չի համարվում, քանի որ հիմնական ակտիվների վրա կարգավոր ծախսերը հնարավոր է փոխհարվուցել, այսինքն՝ դրանք անվերադարձելի ծախսեր չեն:

10.2.9. Մոնոպոլիա: Տավասարակշռությունը մոնոպոլիայի պայմաններում և դրա առանձնահարկությունները

Այն դեպքում, եթե շուկայում առկա են մեծաթիվ արդյունաբերություններ և փոքրաթիվ գնորդներ, վերջիններս կարող են գնվող քանակի փոփոխման միջոցով ներազել գնորդի վրա: Նման ներգործությունն առավել նշանակալից կլինի մեկ գնորդի առկայության պարագայում՝ դրսնորվելով իրեն գնորդի մոնոպոլիա: Շուկայական այն կառուցվածքը, որը բնութագրվում է բազմաթիվ վաճառողների ու միակ գնորդի առկայությամբ, սպացել է մոնոպոլիայի անվանումը: Իսկ եզակի գնորդը կոչվում է մոնոպոլիստ: Փաստում, մոնոպոլիայի դեպքում գնորդն ունի մենաշնորհային դիրք, իսկ արդյունաբերի (վաճառողների) միջև ծավալում է մրցակցություն: Ասվածից հետևում է, որ այդ առումով մոնո-

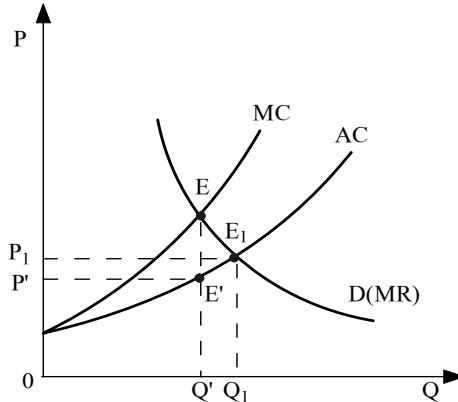
պոլիան ու մոնոպսոնիան հակադիր կառուցվածքներ են, թեև երկուսն էլ փարբեր սուրյեկտների մենաշնորհայնության արդահայփություն են:

Նախիան մոնոպսոնիայի դեպքում զնագոյացման քննարկումը, նպարակահարմար է գնորդի գիտականությունից դիմարկել կարարյալ և ոչ կարարյալ մրցակցության շուկաները: Վաճառողների միջև կարարյալ մրցակցության հագեցանիշներից մեկն առանձին վաճառողի համար պահանջարկի կորի բացարձակ առանձգականությունն է: **Նմանապես, գնորդների միջև կարարյալ մրցակցության այդպիսի չափանիշ է առանձին գնորդի համար առաջարկի կորի բացարձակ առանձգականությունը** (դրա գրաֆիկը փորձեք պարկերել ինքնուրույն): Դա նաև նշանակում է, որ գնորդը չի կարող վվյալ ապրանքը գնել հավասարակշիռ շուկայական գնից ցածր գնով, և դրանից բարձր գնով հնարավոր է գնել առաջարկվող ամբողջ քանակը:

Կարարյալ մրցակցության պայմաններում ոչ վաճառողները, ոչ էլ գնորդները հնարավորություն չունեն ներազելու շուկայական գների վրա՝ բոլորն էլ հանդես են զալիս որպես գին ընդունողներ: Զոան Ռոբինսոնի մեկնարանության համաձայն, քանի դեռ գնորդների միջև պահպանվում է կարարյալ մրցակցությունը, յուրաքանչյուր գնորդի համար արդարանքի սահմանային օգրակարությունը հավասար կլինի դրա գնին՝ **МУ=Р:** Արդարանքի գինը համընկնում է գնորդի սահմանային ծախսերին, իսկ նրա սահմանային օգրակարությունը որոշվում է որպես մի մեծություն, որը հավասարեցվում է սահմանային ծախսերին: Եթե վվյալ գնորդի գիտականությունից որևէ բարիքի առաջարկը բնութագրվում է բացարձակ առանձգականությամբ, այդ բարիքի ցանկացած քանակության դեպքում սահմանային օգրակարությունը հավասար կլինի գնին՝ չէ որ վվյալ դեպքում գինը համընկնում է սահմանային ծախսերին՝ **Р=МС:** Շեքսաբար, գնորդի համար սահմանային օգրակարության կորի դիմարկումը որպես պահանջարկի կոր ճիշդ է այն ենթադրության դեպքում, որ գնորդների, ինչպես նաև վաճառողների միջև գոյություն ունի կարարյալ մրցակցություն, այսինքն՝ արդարավորության սահմանային ծախսերը համընկնում են արդարանքի գնին, իսկ վաճառողի սահմանային ծախսերի կորը համընկնում է նրա արդարանքի առաջարկի կորին: Այսպիսով, եթե գնորդների միջև հասպարվել են կարարյալ մրցակցության հարաբերություններ, կարելի է համարել, որ այդպիսի շուկայի համար պահանջարկի կորը միաժամանակ գնորդների՝ որպես մարդկանց որոշակի խմբի համար սահմանային օգրակարության կորն է: Գնված արդարանքի ընդհանուր քանակը գնորդների միջև այնպես է բաժանվում, որ նրանցից մեկի ձեռք բերած արդարանքի սահմանային օգրակարությունը համընկնում է այդ արդարանքի գնին:

Շուկայական որոշակի վարք դրսևորելու ժամանակ գնորդը նույնպես դեկավարվում է սահմանային սկզբունքով, այսինքն՝ հավասարակշռության հասնելու համար նա պետք է համեմատի սահմանային ծախսերը և սահմանային եկամուտը. **МС=MR: Գնորդի համար սահմանային ծախսերը բարիքի լրացուցիչ միավորի ձեռքբերման հետ կապված հավելյալ ծախսերն են:** Եթե գնվող ապրանքի գինն անփոփոխ է, ապա համընկնում է գնորդի սահմանային ծախսերին. **Р=МС:** Իսկ իրենից ի՞նչ է ներկայացնում գնորդի սահմանային եկամուտը: Դա կարող է արդարայիշտել օգրակարության հավելածով, քանի որ,

գնելով ապրանքը, սպառողը դեկավարվում է այն օրինաչափություններով, որոնք բնորոշ են սահմանային օգբակարության դինամիկային: Ներևաբար, զնորդի պահանջարկի կորը սահմանային օգբակարության կամ սահմանային եկամֆի կորն է:

Պ Ի Յ Ա Յ Ի Ռ Ա Յ 10.13. Գ Ն Վ Ո Ղ Ք Ա Ն Ա Կ Բ և Ճ Ե Խ Բ Ե Ր Մ Ա Ն Գ Ի Ն Բ Մ Ո Ն Ո Վ Ս Ո Ն Ի Ա յ ի դ Ե պ ր ո ւ մ

Մոնոպունիայի պայմաններում առաջարկի կորը չի կարող պահպանել իր հորիզոնական դիրքը, քանի որ այնպես առկա է ընդամենը մեկ գնորդ, որը նույնպես գին որոշող կամ որոնող է: Վյա արդեն արտահայտելու է ամբողջ ճյուղի առաջարկը: Մոնոպունիայի համար առաջարկի կորը ճյուղի միջին ծախսերի կորն է: Մոնոպունիայի հավասարակշռությունը դիմարկենք այդ կորի վերընթաց հարգածի դեպքում: Կարարյալ մրցակցության պարագայում զնորդի գիւսակետից AC և MC կորերը ներկայացվում են նոյն հորիզոնական ուղղով: Մոնոպունիայի ժամանակ այն երկարվում է՝ ըստ որում, MC-ն աճում է ավելի արագ, քան AC-ն: Սակայն մոնոպունիայի հնարավորություն ունի զնումները կարարելու ամեն քանակի համար նվազագույն՝ առաջարկի գնով: Նամապարագասան կերպերը միշտ AC կորի վրա են:

Մոնոպունիայի կողմից գնվող արդարանքի ծավալը որոշվում է սահմանային սկզբունքով՝ MC և MR(D, MU) կորերի հարման Ե կետին համապարախան Q' քանակով: Վյա կախված է նաև ճյուղում առաջարկի պայմաններից ու առաջարկի գնի մակարդակից: Ինչպես սկզբում նշվել էր, մոնոպունիայի փոփոխելով գնվող ծավալները, ազդում է շուկայական գնի վրա: Նման հնարավորությունը պայմանավորված է նաև գնվող արդարանքի բնույթով: Օրինակ՝ շուրջ փակող արդարանքի դեպքում:

Կարարյալ մրցակցության դեպքում հավասարակշռություն կհասպարվեր E₁ կերպով՝ գնվող Q₁ քանակով և ճեղքերման P₁ գնով: Տվյալ իրավիճակում մրցակցությունը ծավալվում է գին ընդունողի կարգավիճակում հայդրնված արդարողների (վաճառողների) միջև, ինչի ազդեցությանք գինը կիշնի: Մոնոպունիայի, որը գին որոշողի կարգավիճակում է, հնարավորություն է սպանում ճնշում գործադրելու իր կողմից գնվող ապրանքների գնի վրա՝ իշեցման ուղղությամբ և սահմանելու այնպիսի գներ, որոնք ավելի ցածր են կարարյալ մրցա-

կցային գների համեմատ: Վրդյունքում՝ մոնոպսոնիայի հավասարակշռությունը կհասպարփի Ե՛ կեզում՝ գնվող՝ Q՝ ավելի քիչ քանակով և ձեռքբերման ավելի շաճ՝ P՝ գնով:

Մոնոպսոնիայի հավասարակշռությունը ճյուղի միջին ծախսերի կորի վարընթաց հարփածում դիմարկելու դեպքում MC-ն նվազում է ավելի արագ, քան AC-ն: Դա նշանակում է, որ կարարյալ մրցակցության համեմապությամբ այս փարբերակում, որը ոչ դիմարկան է համարվում, մոնոպսոնիստը կգնի ավելի շաճ և ավելի շաճը գնով:

Ամփոփելով նշենք, որ ինչպես մոնոպոլիստը, մոնոպսոնիստը նույնպես կարող է կիրառել գնային խսրականության քաղաքականություն: Դրա հնարավորությունն ընձեռում են առանձին վաճառողների առաջարկի փարբեր առածզականությունները: Մոնոպսոնիստն ավելի շաճ է գնում կամ մեծացնում է իր գնումները այն արդադրողներից, որոնց առաջարկն ավելի առածզական է, և հակառակը:

10.2.10. Տակամենաշնորհային քաղաքականության Էռլայունը, Էվլոյուցիան, հիմնական սկզբունքները և մեթոդները (ուղղությունները)

Մրցակցության պաշտպանությունը պետքության հիմնարար փնտեսական գործառույթներից է: Այն իրազործվում է մրցակցության աջակցման քաղաքականությամբ, որն ավելի ընդգրկուն հասկացություն է, քան հակամենաշնորհային կարգավորումը: Վերջինս մաս է կազմում մրցակցության պաշտպանության միջոցառումների ամբողջության մեջ: Այսիդեն ներառվում են նաև առանձին շուկաներում մրցակցության զարգացման և խրախուսման միջոցառումները, բարեխիղճ մրցակցության կանոնների մշակումը և գործադրումը, անբարեխիղճ մրցակցային վարքի դրսնորումների մեկնաբանությունը, շուկաներում կենսարունացման և այլ պարամետրերի մոնիթորինգի ցանցի սպեհումը, կիրառվող միջոցառումների վերաբերյալ լիարժեք գեղեկարգության փարածումը, սպառողների շահերի պաշտպանության օրենսդրության և արդյունավետ մեխանիզմի սպեհումը:

Տակամենաշնորհային քաղաքականությունը փնտեսական, օրենսդրական և վարչական ակդեմիա ամբողջություն է, որոնք ուղղված են մրցակցության օպդիմալ ինքնենսիվության ապահովմանը և ներքին շուկայի մոնոպոլացման պայմանների սահմանափակմանը: Այդ քաղաքականությունը պետք է կանխարգելի արիեսարական մոնոպոլիաների սպեհումը և շուկայական իշխանության չարաշակումը: Արևմտարքի զարգացած երկրներում դրա իրականացումն ունի դրսական պրակտիկա: Օրենսդրական միջոցների հետ լայնորեն կիրառվում են վարչական միջոցներ: Առավել ներգործուն են համարվում փնտեսական բնույթի միջոցառումները, որոնց իմաստն արդադրանքի գների աճի սահմանափակման քաղաքականության մեջ է:

Տակամենաշնորհային օրենսդրությունը մրցակցության երաշխիքների սպեհման և պահպանման նպարակով իմմնված ինսփիլուցիոնալ շրջանակների կարևորագույն բաղադրիչներից է, որը սահմանում է շուկաներում թույ-

լաբրվող գործունեության փիրույքը: Մյուս կանոնների նման՝ այն պնդեսական ընդունակության իրավիճակներում կապարում է հնարավորությունների ընձեռնան և միաժամանակ՝ սահմանափակումների գործառույթ՝ ներառելով այն մեխանիզմները, որոնք ապահովում են տվյալ կանոնների պահպանումը:

Նակամենաշնորհային օրենսդրության խնդիրներից են, թե ում շահերը պետք է այն պաշտպանի, և ինչ իրավունքներ ունեն նրանք, արգելված գործողությունների առանձնացումը, այն պարժամիջոցները և դրանց կիրառման մեխանիզմների սահմանումը, որոնք կարող են կանխարգելել չթույլադրված գործողությունների կապարումը, դրա գործողության շրջանակների, որորդների և սուրբեկալունակության հարակեցումը (ում և ինչի վրա գարածվելու են իրավական նորմերը):

Շուկայական գործընթացների ինքնարերական (սպոնֆան) գարգացումը կարող է ուղեկցվել պնդեսական կյանքի այս կամ այն ոլորդների մոնոպոլացումով, այսինքն՝ կապարյալ մրցակցությունը վերածվում է ոչ կապարյալ մրցակցության: Սա դիպվում է որպես կապարյալ մրցակցության թերություն: Ուստի հակամենաշնորհային կարգավորման ուղղություններից մեկն ապամոնոպոլացումն է:

Շուկայական իշխանությունը կարող է պայմանավորված լինել այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են՝ շուկայի կենդրունացումը, գաղփնի և բացահայք համաձայնությունները շուկայի բաժանման ու գների մակարդակի շուրջ, արհեստական դեֆիցիտների սպեղծումը և այլն: Նակամենաշնորհային օրենսդրությունը նպագակառուղղված է կանխելու գնդեսական արդյունավելության համար աննպաստ, սահմանափակող գործարար արակերպիկան: Վերջինս նշանակում է շուկայում մրցակցության սահմանափակմանն ուղղված գործողությունների ամբողջություն, որոնք հանգեցնում են սպառողների բարեկեցության նվազմանը: Ենթաքարար, հակամենաշնորհային օրենսդրության նպագակը մրցակցությունը սահմանափակող գործողությունների կանխարգելումն է:

Նակամենաշնորհային օրենսդրությունն իրենից ներկայացնում է այնպիսի օրենքների փաթեթ, որոնք ուղղված են շուկայի հաջող գործողությանը և ֆիրմաների միջև մրցակցության կարգարերմանը: Դա օրենքների ու իրավական նորմերի ճյուղավորված քարդ համակարգ է, որի միջուկը կազմում են հակապրեսփային օրենքները: Դրանք արգելում են գների սահմանումը (Փիքսումը) և կարգելային կամ մոնոպոլիսաբական բնույթի մյուս բացահայք վարքերը: Շարերկներում օրենսդրական կարգով ամրագրված են ապրանքների և ծառայությունների որոշակի շուկայի մոնոպոլացման թույլադրելի մակարդակները: Նակամենաշնորհային օրենսդրության պայմանները խախտող ֆիրմաները ենթարկվում են վարչական ներգործությունների, ներառյալ խոչոր գուգանքների:

Ներկայացնենք հակամենաշնորհային օրենսդրության հիմնադրույթները Ամերիկայի և Գերմանիայի օրինակով: 1890թ. ԱՄՆ-ում ընդունված Շերմանի օրենքը առաջինն է համարվում (1974թ. ընդունված ուղղումով՝ դրա հոդվածների խախտումը համարվում է «ծանր հանցանք»): Դրա համաձայն՝ նահանգների միջև կամ օպարերելոյա պետքությունների հետ առևտության սահմանափակմանն ուղղված ամեն պայմանագիր (կոնքրետական) և գրեստի կամ այլ ձևով ամեն միավորում, ինչպես նաև գաղփնի համաձայնություն հայդարարվում են անօրինա-

կան: Ֆեղերավ կառավարությունն իրավունք ունի դադալական կարգով պարտելու ֆիրմաներին՝ լուծարումով, խախտում համարվող գործունեության գեսակի արգելումով, դրույթական պարագանարկության ենթարկելով և այլն: Տուժած մասնավոր կողմերը նույնպես կարող են այդ օրենքի խախտման հայցով դիմել դադարան, և դրա հասդարման դեպքում նրանք փոխհարուցման իրավունք ունեն՝ կորագի կամ վնասի արժեքի եռապարիկ չափով: Շերմանի օրենքն ավելի շատ ուղղված է արդեն գոյություն ունեցող մոնուպուլիաների դեմ:

1914 թ. ընդունվեց Քեյփոնի օրենքը, որն ուներ նաև կանխարգելման նպատակ ունեցող դրույթներ: Այդ օրենքով արգելվում էին՝

- գնային քաղաքականության մեջ խփրականությունը, եթե դա արդարացված չէ ծախսերի գործերությամբ (1936թ. ընդունված Ռոբինսոն-Փաթմանի օրենքով այն խսդացվեց),
- հարկադրական համաձայնությունները՝ ապրանքների վաճառքը՝ պարզովող դրասականիով,
- ֆիրմաների միաձուլումը մրցակիցների բաժնեգումարի գնման միջոցով, եթե դա հանգեցնում է մրցակցության թուլացման (1950թ. ընդունված Սելլեր-Քեֆովերի օրենքով միաձուլման գործընթացը խսդացվեց. արգելվեց նաև մրցակիցների ակտիվների իրային գործերի գնումը),
- մրցակից ֆիրմաների գնորենների խորհուրդներում պաշտոնների համարելումը:

1914թ. սփեղծվեց Ֆեղերավ առևտուրային հանձնաժողով, որը նախագեսված էր որպես անկախ մարմին՝ հակագրեադային օրենսդրության կենացործման, հարկապես ընկերությունների հակամրցակցային միաձուլման դեմ պայքարի համար: 1938թ. այդ հանձնաժողովի վրա դրվեց նաև հանրությանը մոլորության մեջ զցող կամ կեղծ գովազդից պաշտպանության պարագանարկությունը: Այդ հանձնաժողովն իրավասու է վարելու հետաքննություններ՝ ինչպես սեփական նախաձեռնությամբ, այնպես էլ շահագրգիռ կողմերի պահանջով, կազմակերպելու հանրային լսումներ և հրապարակելու արգելող կարգադրագրեր, հարուցելու դադարական գործեր:

ԳՖԴ-ի հակամենաշնորհային օրենսդրությունը: Մրցակցության սահմանափակման դեմ օրենքը (ՄՍՕ) գործողության մեջ է դրվել 1958թ. հունվարի 1-ին: Դրա համառով անվանումն է՝ «կարգելային օրենք»: Այն հիմնված է մի կողմից՝ նեղիբերալիզմի՝ որպես գնդեսական կարգի քաղաքականության գաղափարախոսության վրա, մյուս կողմից՝ ԱՄՆ-ի հակագրեադային օրենսդրության վրա: Նախնական ձևով ՄՍՕ-ն, որը կոչվում էր նաև «գնդեսական կարգի սահմանադրություն», իր գործառույթները կապարում էր միայն մասնակիորեն: Դրանում կապարված բազմակի ուղղումների (1965, 1973, 1976, 1980, 1989) նպարակը մրցակցային հարաբերությունների կարգավորման կանոնների խսդացումն էր: ՄՍՕ-ի կենացումնական բաղադրիչներ են համարվում՝

- կարգելների արգելումը,
- չարաշահումների բացահայտումը,
- միաձուլումների նկագմամբ հսկողությունը:

Գոյություն ունեն նաև պակաս կարևոր համարվող կանոններ, որոնք վերա-

բերում են մրցակցության ուղղահայաց սահմանափակմանը, մեծաթիվ բացառություններին և արարողակարգային (պրոցեսուայ) հարցերին:

Կարգելների արգելման հիմնական սկզբունքը: Կարգելները՝ որպես մրցակցության սահմանափակման ձև, հայդին են եղել արդեն Դին Շռոմում («կարգել» բառն ունի լաբինական ծագում և նշանակում է «պաշտպանության միություն»): ԳՖՌ-ում գործող օրենքների համաձայն՝ կարգել ասելով հասկանում են միևնույն ճյուղի, այսինքն՝ նույն շուկայի ձեռնարկությունների միջև պայմանագրի, որը կնքվել է այդ պայմանագրի կողմերի միջև մրցակցության սահմանափակման նպատակով: Ըստ որում՝ համարվում է, որ այդ ձեռնարկությունները իրավաբանորեն, իսկ հաճախ նաև վնասապես անկախ են:

Քանի որ պայմանադիրները միևնույն շուկայի սուբյեկտներ են, մարակարաններ, ապա կարգելն իրենից ներկայացնում է մրցակցության հորիզոնական սահմանափակում: Ըստ մրցակցության սահմանափակման հարկանիշ՝ առանձնացնում են կարգելների փարբեր վեսակներ.

- գնային կարգել (պայմանավորվածություն ապրանքների՝ որոշակի գնից ոչ ցածր վաճառքի մասին),
- դարածաշրջանային պաշտպանության կարգել (կարգելի մասնակիցների միջև շուկաների դարածաշրջանային բաժանումը),
- քվուրավորման կարգել (մասնակիցները մրցնում են վաճառքների ծավալի սահմանափակումներ):

Կարգելային պայմանագրերը հաճախ ներառում են կարգադրագրեր՝ մասնակիցների նպատակների ապահովման համար և մրցնում են պայմանագրային (կրնվենցիոնալ) դրուգանքներ: Դրանք հարկավես անհրաժեշտ են, եթե կարգելի մասնակիցների թիվը հարաբերականորեն մեծ է, իսկ դա նշանակում է, որ համաձայնագրի խախորումների բացահայտումը բոլորովին հեշտ չէ: Իսկ մի քանի մասնակցի դեպքում այդպիսի դրուգանքների անհրաժեշտություն չկա, քանի որ կարգելային պայմանագրի կապարումը մրցակիցների գուգակեր վարքի շնորհիվ մեծամասամբ ծառայում է ամենից առաջ դրվագ պայմանագրը կնքած սուբյեկտների շահերին:

ՄՍՕ-ի համաձայն՝ կարգելները արգելված են սկզբունքորեն: Զնակերպման իմաստը հակիրճ այսպիսին է՝ պայմանագրերը, որոնք կնքվում են ձեռնարկությունների կողմից համապետ նպատակների հանելու համար, համարվում են անվավեր, եթե թույլ են դրախու ազդել շուկայի պայմանների վրա՝ մրցակցության սահմանափակման միջոցով: Այս կերպը սահմանում է սուսկ կարգելային պայմանագրի անվավերությունը: Սակայն, քանի որ օրենքը սահմանում է դրամական դրուգանքներ նման պայմանագրերի կրնման և մրցակցության ուրիշ սահմանափակումների համար, հիմքեր կան խոսելու ուղղակի արգելքի մասին:

20-րդ դարի սկզբին Գերմանիան կարգելների դասական երկիր էր՝ ածուխի, կալիումի և պողպատի հայդին սինդիկատներով: Առաջին լուրջ հակամենաշնորհային միջոցառումը ապակարգելացման մասին օրենքների ընդունումն էր, որոնք մրցվեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, չնայած դրանց հաջողությունը միանգամայն սահմանափակ էր:

Երկար ժամանակ պարզ չէր՝ կարգելների կազմավորման արգելքը արդյոք դարածվում է նաև համաձայնեցված վարքի (գործողությունների) վրա: Նամա-

ձայնեցված վարքը գրեղ է գրնում այն դեպքերում, երբ ճյուղի ձեռնարկությունները դիմամաք իրենց վարքը կախվածության մեջ են դնում այլ արդարողների գործողություններից՝ այդպիսով վերացնելով մրցակցության անորոշությունը և ոհսկերը: 1973թ. սահմանվեց ձեռնարկությունների համաձայնեցված վարքի արգելք: Տվյալ դրույթը վերաբերում է նաև մրցակցության ուղղահայաց սահմանափակումների արգելքին, սակայն դրա կիրառման գիշավոր ոլորտը միանշանակ գրնում է կարգելների արգելման վիրույթում:

Ապացուցել վարքի ոչ պաշփռնական համաձայնեցումը չափազանց դժվար է. պարզապես «զուգահեռ վարքը»՝ որպես փոխհամաձայնեցված վարքի ինդիկատոր՝ անբավարար է: Զուգահեռ վարքի մասին խոսում են այն ժամանակ, երբ մրցակիցները փոփոխում են թողարկման որոշ պարամետրերը և առաջին հերթին գները՝ նույն ուղղությամբ: Այդպիսի զուգահեռ վարքը կարող է լինել ինչպես ոչ պաշփռնական համաձայնության, այնպես էլ շուկայի մասնակիցների ուժեղ փոխվախսվածության հետևանքը:

Շուկայում գերիշխող դիրք ունեցող ձեռնարկությունների չարաշահումների բացահայտումը: Մրցակցության սահմանափակումները կարող են հարուցվել նաև նրանով, որ ձեռնարկությունը կամ ընկերությունների խումբը շուկայում զբաղեցնում են գերիշխող դիրք: Այնառու է, որ դրա պարզաբները՝ միավորում, ներքին աճ, մրցակցի հեռանալը շուկայից, նշանակություն չունեն: ՄՍՕ-ը թույլագրում է այդպիսի ձեռնարկությունների գոյությունը, սակայն արգելում է նրանց կողմից շուկայական իշխանության օգբագործման չարաշահումը: Ֆեղերական կարգելային գերագույն վարչությունը միջամբության համար անհրաժեշտ ու բավարար պայման են համարվում հետևյալ փաստացի հայդանիշները՝ **գերիշխող դիրքը և շուկայական իշխանության չարաշահումը:**

ՄՍՕ-ը նախապեսում է, որ արդարողների շուկայական դիրքերի վերաբերյալ որոշումներ ընդունելիս կարգելային գերագույն վարչությունը և դադարանն օգբագործում են շուկայի բաժնի և գործեկան շրջանառության որոշակի ցուցանիշներ: Այդպիսիք են.

- 1 ձեռնարկությունը՝ շուկայի 33 գործուք և ավելին,
- 3 ձեռնարկություն՝ շուկայի 50 գործուք և ավելին,
- 5 ձեռնարկություն՝ շուկայի 66 գործուք և ավելին:

Շուկայական իշխանության չարաշահումը բարերակվում է երկու գործակի՝ չարաշահում սահմանափակման միջոցով և չարաշահում շահագործման միջոցով: Չարաշահումը սահմանափակման միջոցով գրեղ է ունենում այն ժամանակ, երբ շուկայում գերիշխող դիրք զբաղեցնող ձեռնարկությունը՝ որպես բարիքների վաճառող կամ գնորդ, առանց պարզած արդարացման, էապես սահմանափակում է մյուս ձեռնարկությունների մրցակցային հնարավորությունները: Չարաշահումը շահագործման միջոցով մեկնաբանվում է որպես գործարքների կնքման գնային և այլ նախապայմանների առաջադրում և թելադրանք:

Չնայած մշակման և կիրառման ավելի քան հարյուրամյա փորձին, հակամենաշնորհային քաղաքականության և օրենսդրության գործնական հիմնախնդիրների շուրջ ծավալված գործական գործակարծությունները և բանավեճը շարունակվում են: Որոշ գործակեդրների հակադրությունը վկայում է հանգույալունակության և մասին: Այսպես:

▪ նախ էական գարբերություններ կամ շուկայական իշխանություն ունեցող կառուցվածքների՝ մոնոպոլիայի և օլիգոպոլիայի կամ ձեռնարկագրիական մոնոպոլիայի քննադասգրության և պաշտպանության, դրական ու բացասական կողմերի, դրանց հարաբերակցության գնդեսական գնահատման հարցում,

▪ հակադիր են մի կողմից՝ հակամենաշնորհային կարգավորման վեասակար և ավելորդ լինելու, մյուս կողմից՝ այն խսդացնելու և ավելի ազդեցիկ լծակներ գործադրելու մոդեցումները,

▪ գարակարծության մեկ այլ օրինակ է որոշ հեղինակների կողմից մրցակցային միջավայրի բարեկավման գգալի ավանդի վերագրումը հակամենաշնորհային քաղաքականությանը, և որոշ հեղինակների այն կարծիքը, որ այդ քաղաքականությունը երբեմն ավելի շաք ծառայում է շուկայական իշխանության սուրյեկտների, քան թե մրցակիցների ու սպառողների շահերին,

▪ կարծիքների համաձայնությունը քաղաքայում է նաև հակագրեսագային օրենսդրության ներուժի գնահատման առումով. այսպես, ամերիկացի մի խումբ գնդեսագեցներ Շերմանի, Ջեյփոնի և մյուս օրենքների մի շաք հասկացություններ և դրույժներ համարում են ոչ հսկակ, խրթին, մեկնաբանություն պահանջող, իսկ մեկ այլ խմբի կարծիքով, այդ օրենքներն ուժեղացնում են ճյուղերի՝ մրցակցային մնալու կամ դառնալու միգումը:

Շուկայական իշխանության չափավորմանն ուղղված քաղաքականությունը կարող է ուղղորդվել հետքայալ ընդհանուր սկզբունքների ընդունումով և կիրառումով: Առաջինը նոյն կամ նմանափակ արդարանք թողարկող ֆիրմաների միաձուլումների սահմանափակումն է և զների սահմանման (ֆիքսման) արգելում: Երկրորդը պետքության կողմից գնդեսական ռենդայի հետքապնդման քաջարումն է՝ այդպիսի վարքագծի արգելքների վերացումով, արդունագրերի և հեղինակային իրավունքների երաշխավորումով, ինչպես նաև հիմնարար հետքագրությունների աջակցումով: Երրորդը քաղաքական ռենդայի հետքապնդման կոչքը հակամատանումն է՝ առաջին հերթին նրանով, որ պետքությունը չափոք է դառնա շուկայական իշխանության աղբյուր: Այս առումով անթույլագրելի է համարվում, որ քաղաքական ռենդայի հետքապնդումն ավելի շահավետ լինի գնդեսական ռենդայի հետքապնդումից: Անհրաժեշտ է, որ լինի հակառակը:

Գործունեության արդունագրման (լիցենզավորման) գիպի կարգավորումն ուղեկցվում է մուգքի որոշակի սահմանափակումով կամ էլ գոյություն ունեցող մուգքի արգելքների մեծացումով: Շաք գնդեսագեցներ դա համարում են մրցակցությունն արհեստականորեն սահմանափակող առաջնային գործոն և հագուկ շահերով համապարապիսան խմբերի հովանավորության ձև:

Գոյություն ունեն պետքության հակամենաշնորհային քաղաքականության մի շաք գարաբնույթ մեթոդներ: Դրանց կիրառման արդյունավետությունը կահնած է նախ նրանից, թե առաջադրվող նպարակները և խնդիրները որքանով են ճիշդ ու հիմնավորված և ապա՝ դրանց իրագործելիության ամենաբարձր ասդիճանն ապահովելու համարժեք ներուժ ունեցող մեթոդի ընդունումից: Դա նշանակում է, որ կվյալ հիմնախնդրի բնույթի հաշվառումով յուրաքանչյուր մեթոդ ունի իր ուժեղ և թույլ կողմերը (եթե մի մեթոդ քավական արդյունավետ է որևէ խնդրի լուծման համար, ապա կարող է պիտանի զինել մեկ այլ խնդրի

լուծման համար), կիրառման հետևանքների ու արդյունքների առումով՝ բերած օգուտները և հարուցած ծախսերը: Դրանց միջև առավելագույն փարբերություն ունեցող մեթոդը նախընքրելի է մյուսներից: Շեքիաբար, փարբերակած մոդեցումը և մեթոդների ընդուղական (սելեկտիվ) կիրառումն անհրաժեշտություն են: Դրանք դիմումական հետևական որոշակի ուղղություններով:

Շուկայական մեծ իշխանություն ունեցող Փիրմաների կողմից արդարանքի գների, թողարկման ծավալի և որակի կարգավորում (վերահսկողություն): Սա առավելապես կիրառվում է բնական մոնոպոլիաների նկատմամբ: Սակայն գների վերահսկողության մեթոդն օգտագործվում է անհամեմատ ավելի լայն ընդգրկումով: Մասնավորապես, արգելվում են գների սահմանման շուրջ համաձայնությունները, դեմայինգային գներով վաճառքը՝ մրցակիցներին շուկայից արդարմելու նպարակով:

Շուկայում կամ ճյուղում չափից ավելի շուկայական իշխանության ձևավորման կանխարգելում, ինչպես նաև դրա թուլացում: Կանխարգելման նպագակ կարող են ունենալ կենդրունացման թույլագրելի առավելագույն չափանիշների սահմանումը, դրանց հիման վրա Փիրմաների միաձուլումների (հարկապես հորիզոնական և ուղղահայց) նկարմամբ վերահսկողությունը, մուտքի իրավական և վարչական արգելքների նվազեցումը, փոքր և միջին բիզնեսի խրախուսումը և աջակցությունը: Շուկայական իշխանության թուլացման համար կարող են կիրառվել մոնոպոլիստ Փիրմայի մասնավորումը, ինչպես նաև նոր մրցակիցների ներգրավումն այդ ոլորտի:

Վրաքարին (օպարերկրյա) մրցակցության կոչք մեխանիզմի ներգործության շրջանակների մեծացում: Այս մեթոդն էապես բարձրացնում է մոցունակության նշանակությունը, ներքին մրցակցության պայմանների վարժարացման փոխարեն սրում և ուժեղացնում է դրանք, ուստի ունի նաև հակամենաշնորհային ուղղվածություն: Դրա իրագործումը ենթադրում է՝ կապիտալի բաց շուկայի, գործարար և ներդրումային առողջ միջավայրի ապահովում, հովանավորչական քաղաքականության թուլացում՝ միջազգային առևտրի սակագնային ու ոչ սակագնային զանազան արգելքների մեջմացում կամ սահմանափակում:

Շուկայական իշխանություն ունեցող գործունեության կազմակերպում պետական հավակածի փիրույթում: Այս դեպքում համապատասխան ապրանքի կամ ծառայության առաջարկի ապահովման գործառույթը դրվում է պետական կարգավիճակով կազմակերպությունների վրա: Բացառիկ պետական մոնոպոլիայի հիմունքով է վերջի ունենում նաև հազարայություն մի շաբթ ռեսուրսների՝ հողակրորների, ընդերքի, անդամական գործառնությունների գործառնությունը, ռադիոհաճախականությունների գործառնությունը և այլն:

Մենաշնորհային դիրքի հավանական չափահումները կանխելու եղանակներից մեկն առաջադրվել է «պոդենցիալ մրցակցային շուկաների» գետսության մեջ: Դրա համաձայն, եթե նոյնիսկ դվյալ ոլորտում փաստացի գործում են փոքրաթիվ Փիրմաներ, սակայն մուտքի և ելքի արգելքները ցածր են, ապա դրա պոտենցիալ մրցակիցների՝ ճյուղ ներթափանցման իրական սպառնալիքը գործող Փիրմաներին դրդում է խուսափել շուկայական իշխանության չափահումից: Մասնավորապես, այդ գործությունը հասպարում է այն դրույթը, որ օլիգոպոլիստական շուկաներում գները, նշված պարբերությունը կարող են

մով լինել մրցակցային պայմանների գներին: Որպես օրինակ բերվում են սակագները (փարիֆները) օդային փրանսպորտում, որպես չնայած մրցակիցները համեմատաբար մեծաթիվ չեն, այդ սակագները մնում են բավականին ցածր, քանի որ զործող ավիարևնկերությունների կողմից դրանց բարձրացման վործի դեպքում պոտենցիալ մրցակիցները կներխուժեն նրանց շուկան և կիջեցնեն այդ սակագները: Դա նշանակում է, որ քանի դեռ վստահություն կա շուկայի՝ պոտենցիալ մրցակցային լինելու առումով, մրցակցության խթանման նպատակով պետքական միջամտություն չի պահանջվում: Սակայն եթե շուկան պահանջվող չափով մրցակցային չէ, և նշված վստահությունը բացակայում է, ապա անհրաժեշտ է նախապես այն դարձնել պորենցիալ մրցակցային: Այդ դեսակետից շատ դժվար է պահանջման մեջ մնալ առաջարկում են ապակարգավորման շնորհիվ հեշտացնել մուտքի պայմանները: Նրանք դա նախընդունելի են համարում ուղղակի կարգավորումից՝ ավելի ցածր գներ և բարձր արդյունավետություն ապահովելու առումով:

ԱՅՆ Ե՞Ի ԱՌ ՄՅ ՏՆ ԻՆ»Ն

1. Որո՞նք են մրցակցության հիմնական գործառույթները:
2. Ինչպե՞ս են սահմանվում զները կափարյալ մրցակցության պայմաններում:
3. Որո՞նք են կափարյալ մրցակցության բնորոշ գծերը:
4. Վրասդրանքի թողարկման որ ծավալի դեպքում է սրացվում առավելագույն շահույթը:
5. Ինչպե՞ս է որոշվում շահույթը առավելագույնի հասցնող մոնոպոլ գինը:
6. Ի՞նչ է բնական մոնոպոլիան: Որո՞նք են դրա պետական կարգավորման մոդելեցումները:
7. Որո՞նք են շուկայական իշխանության առաջացման պարճառները և պետության հակամենաշնորհային քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

ՃԾԱԿ Ի՞Յ ՏՆ Է Ի՞Յ օԱՌԱԾԱԾՈՒՅ»Ն

Տնտեսական մրցակցություն	Գնային լիդերություն
Կափարյալ մրցակցություն	Կարգել
Ոչ կափարյալ մրցակցություն	Մոնոպոլիստական մրցակցություն
Գին ընդունող շուկաներ	Գնային մրցակցություն
Գին որոշող (որոնող) շուկաներ	Ոչ գնային մրցակցություն
Ֆիրմայի հավասարակշռություն	Մոնոպսոնիա
Շուկայական իշխանություն	Համախառն եկամուտ (հասույթ)
Մուտքի արգելքներ	Սահմանային եկամուտ (հասույթ)
Մոնոպոլիա	Շահույթի նարսիմալացման վարկած
Գնային խրբականություն	Վրասդրողի ավելցուկ
Շուկայի հարվածավորում	Զույգ կորուստ («մեռյալ բեռ»)
Շուկայի կենտրոնացում	Հակամենաշնորհային քաղաքականություն
Օլիգոպոլիա	

ԳԼՈՒԽ 11

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋՆԱՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

11.1. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԲՆՈՐՈՇ ԳԾԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋՆԱՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ուսուրաների կամ արփադրության գործոնների շուկան, որպես ձևավորված գներով իրականացվում է դրանց առք ու վաճառքը, էական ազդեցություն ունի ինչպես տնային գնութեառությունների՝ որպես այդ ռեսուրսների մաքակարարողների, այնպես էլ գործարարների եկամուտների մեծության վրա: Բացի դրանից, արփադրության գործոնների շուկայում ձևավորված գների մեխանիզմի միջոցով ռեսուրսները վերաբաշխվում են արփադրության ճյուղերի և գարբեր ֆիրմաների միջև, իսկ պետքությունը հաշվի է առնում այդ շուկայում դրսուրվող օրինաչափությունները գնութեան քաղաքականության մեջ՝ արփադրության արդյունավետության և բնակչության բարեկեցության հետ կապված որոշակի խնդիրներ լուծելու համար:

Ուսուրաների շուկաներից մեկը աշխատանքի շուկան է, որին բնութագրական են ինչպես ռեսուրսների շուկային հագուկ ընդհանուր գծեր, այնպես էլ միայն իրեն բնորոշ գծեր և առանձնահագույքություններ: Աշխատանքի շուկայում, ինչպես մյուս ռեսուրսների շուկաներում, պահանջարկը ածանցյալ բնույթ ունի: Ոչ ոք աշխատանքի նկարմամբ պահանջարկ չի ներկայացնում հանուն այդ աշխատանքի, այլ միշտ էլ նկատի ունի այն նյութական ու հոգևոր բարիքները, որ նա կսրանա գովյալ աշխատանքը գործադրելով նյութական կամ ոչ նյութական արփադրության ոլորտներում: Սակայն աշխատանքի շուկան ռեսուրսների մյուս շուկաներից առանձնանում է մի շարք էական հագուանիշներով: Նախ՝ աշխատանքը, ի տարբերություն հողի կամ կապիտալի, իրային բնութագիր չունի: Դրան բնորոշող էական հագուանիշը նպագակամուկած գործունեությամբ աշխատանքի առարկաների ձևափոխումն է և հարմարեցումը մարդկանց պահանջմունքներին: Աշխատանքը, որի արդյունքը նյութական կամ հոգևոր բարիքներն են, մարդու ունակությունների, նրա ֆիզիկական ու հոգևոր կարողությունների ծախսան գործընթաց է, և որպես այդպիսին՝ աշխատանքը չի կարող ինքնուրույն գոյություն ունենալ, քանի որ այն մարդու կենսագործունեության էական հագուանիշ է ու նրանից անբաժան, իսկ աշխատողն իր աշխատուժի հետ միասին չի կարող առք ու վաճառքի առարկա դառնալ այն հասարակության մեջ, որպես իրավական ազակություն ունի. նրա նկարմամբ չի կարող արփադրեցված էական հագուանիշը գործադրվել: Միանգամայն այլ հա-բարեկություններ էին գործում, օրինակ, սպրկափիրական հասարակարգում, եթե սպրուկը հավասարեցված էր արփադրության միջոցներին, բացարձակորեն իրավագուրկ էր, ազակ կերպով գնվում և վաճառվում էր իր ֆիզիկական և հոգևոր

կարողությունների՝ աշխափումի հետ միասին, հեքիսապես նա չէր կարող փնտեսական հարաբերությունների սուբյեկտ լինել: Անմիջական արփադրողների նկարմամբ արփափնտեսական հարկադրանքը պահպանվում էր նաև ֆեռդալական հասարակության մեջ, և միայն շուկայական գոնդեսության՝ որպես գոնդեսության գիրապեփող ծեր դատավոր շրջանում, երբ արփադրության անմիջական նպարակը դարձավ շահույթի սպացումը՝ բարիքներ արփադրելու և դրանք շուկայում իրացնելու միջոցով, որն անհամեմապ ավելի արդյունավելու էր նախորդ՝ բնափրային ծեր ունեցող ֆեռդալական գոնդեսության նկարմամբ, ակնհայր դարձան նաև վարձու աշխափանքի վրա հիմնված արփադրության առավելությունները: Այդպիսի հարաբերությունների վրա հիմնված ապրանքային գոնդեսությունները ծերավորվել են ապրանքադրամային հարաբերությունների պարմական զարգացման արդյունքում, դեռևս ֆեռդալական գոնդեսական համակարգի գիրապեփության պայմաններում, իսկ XVIII-XIX դդ. ընթացքում վարձու աշխափանքի վրա հիմնված ապրանքադրամային հարաբերությունները ասփիճանաբար գիրապեփող դարձան մի շարք արդյունաբերական զարգացած երկրներում, որին մեծապես նպաստեց ճորժափրական իրավունքի օրենսդրական վերացումը: Նոր պայմաններում արփադրության միջոցների սեփականափերը և անմիջական աշխափողը, որը գուրկ էր այդ միջոցներից, բայց իրավական ազափություն ուներ, կարող են հարաբերությունների մեջ մինել որպես շուկայի իրավահակասար սուբյեկտները: Աշխափանքի շուկան ծերավորվում է այդ օբյեկտիվ պայմանների առկայությամբ և գոնդեսական անհրաժեշտության ազդեցությամբ, շնորհիվ որի շուկայի սուբյեկտների հարաբերությունները գույք գոնդեսական բովանդակություն ունեն, և նրանց՝ միմյանցից ունեցած կախվածությունը նույնպես գոնդեսական բնույթ ունի:

Աշխափանքի շուկայի ծերավորման պարմական պայմանների վերոհիշյալ համառոք նկարագրից հետո մեկ անգամ ևս անդրադառնանք այդ շուկայի օբյեկտին՝ այն յուրահապուկ ապրանքին, որը փվյալ դեպքում առք ու վաճառքի առարկան է, որի նկարմամբ պահանջարկ են ներկայացնում գործարարներն ու պետությունը, իսկ առաջարկը՝ գոնային գոնդեսությունները: Ինչպես արդեն նշվել է, աշխափանքի նկարմամբ պահանջարկը ածանցյալ բնույթ ունի: Գնորդի համար հետաքրքրություն է ներկայացնում ոչ թե աշխափանքն ինքնին, այլ այդ աշխափանքի գործադրմամբ սրեղծվող բարիքը, այսինքն՝ պահանջարկը ներկայացնողը գնահապում է աշխափանքի արդյունքը: Ելնելով դրանից և նկատի ունենալով նաև, որ շաբ դժվար է աշխափանքի շուկայի օբյեկտի դերում ներկայացնել և հիմնավորել աշխափանքը, հաճախ այդ գործառույթը փորձում են վերագրել, ամրագրել այսպես կոչված՝ «աշխափանքի ծառայություններին»: Սակայն, եթե աշխափանքն ինքը առք ու վաճառքի առարկա չէ, քանի որ առք ու վաճառքի պահին այն պարզապես գոյություն չունի, ապա այդ «աշխափանքի ծառայությունները» կարող են իրենց զգացնել դրա միայն աշխափանքի գործընթացն ավարփելուց հետո և ոչ թե նախօրոք: Այնինչ, առք ու վաճառքի գործարի պահին պահանջարկ ներկայացնողը գնահապում է ապրանքի օգբակարությունը, դրա սպառողական հավլանիշները, փվյալ դեպքում՝ աշխափանք կափարողի ունակությունները, նրա ֆիզիկական և հոգևոր կարողությունների ամբողջությունը կամ աշխափուժը՝ իրեն հարուկ որակներով, որը նա կարող է

Ժամանակավորապես գնօրինել և օգտագործել այս կամ այն բարիքն արդարեկու և շուկա հանելու համար: Աշխափուժի կրողը կամ սեփականափերը, իր հերթին, իր ֆիզիկական և հոգևոր կարողությունների՝ աշխափուժի գնօրինումն ու օգտագործումը ժամանակավորապես զիջում է գնորդին, իհարկե որոշակի վարձագրության դիմաց, որն էլ աշխափուժի գինն է: Գործարքը միշտ է ժամանակավոր բնույթ ունի, այլապես ինքը՝ աշխափուժի կրողը, կվերածվեր ապրանքի, ինչպես սպրուկը: Գնորդը կափարվելիք աշխափանքի օգտակարության մասին կարող է գաղափար կազմել միայն գեղեկանալով վաճառողի՝ այս կամ այն արդադրափնտեսական գործառույթներ իրականացնելու կամ պարզ գործողություններ կարարելու ունակություններին, այսինքն՝ աշխափուժի որակին և ըստ այդմ է գնահապում է այն, իսկ վաճառողը, որն առաջարկում է իր ծառայությունը կամ զիջում է իր աշխափուժի գնօրինումն ու օգտագործումը ժամանակավորապես, զինը սահմանելիս, որպես հիմք է ընդունում իր աշխափուժի վերաբարդության ծախսերը՝ նկափի ունենալով անձամբ իր և իր ընդունիքի աճող պահանջմունքների բավարարման անհրաժեշտությունը, նյութական և հոգևոր բարիքների զների սպասվող փոփոխությունները և այլն: Այսպիսով, աշխափուժի զինը, որը շուկայում դրսւորվում է իրեւ աշխափանքի զին, ձևավորվում է աշխափուժի սահմանային օգտակարությամբ որոշվող պահանջարկի զնի և աշխափուժի սեփականափիրոց և նրա ընդունիքի վերաբարդության կամ, որ նույնն է, աշխափուժի արդադրության ծախսերով որոշվող առաջարկի զնի փոփոխությունը արդյունքով, երբ գնորդն ու վաճառողը համաձայնության են գալիս աշխափուժի ժամանակավոր առք ու վաճառքի զնի, այսինքն՝ աշխափավարձի մեծության վերաբերյալ:

Աշխափանքի շուկան մյուս ապրանքների շուկաների համեմափությամբ մի շարք առանձնահափկություններ ունի: Նախ, այսպես զների հետ միասին մեծ նշանակություն ունեն ոչ զնային պայմանները կամ գործոնները՝ աշխափանքային միշտավայրը, գրավչությունը, անվանգությունը, ունակությունները զարգացնելու հնարավորությունը և այլն: Երկրորդ, աշխափանքի շուկայի վրա որոշակի ազդեցություն են թողնում այնպիսի ինսփրուցիոնալ կառույցներ, ինչպիսիք են՝ պերական մարմինները, արհմիությունները, ձեռնարկագրերերի միությունները և այլն: Երրորդ, այդ շուկայում վաճառվող ապրանքը խիստ փարբերակաված է, և գոյություն ունեն աշխափանքի բազմաբնույթ շուկաներ, որուեղան առաջարկվում է քարբեր մասնափությունների փիրապեսող անձանց աշխափուժը: Չորրորդ, աշխափանքի զինը կամ աշխափավարձի մեծությունը մյուս ապրանքների զների համեմափությամբ քիչ շարժուն կամ «ճկուն» է: Դինգերորդ, աշխափանքի շուկայում աշխափուժի կրողները վաճառում են իրենց ունեցած միակ ապրանքը, որից անմիջականորեն կախված է նրանց կենսամակարդակը, այդ պարզապես էլ վաճառողների և գնորդների միջև հաճախ սուր հակասություններ են առաջ գալիս: Այս գործընթացներում ակդիվ մասնակցություն է ցուցաբերում պեփությունը՝ սահմանելով նվազագույն աշխափավարձը, աշխափորվա գունդությունը, գործազուրկների նպաստի մեծությունը և մի քանի այլ չափանիշներ: Աշխափանքի շուկան այդպիսով կարգավորվում է ոչ միայն զուր գնությունների միջոցով: Դա խոսում է աշխափանքի շուկայի՝ ոչ կափարյալ մրցակցային շուկա լինելու

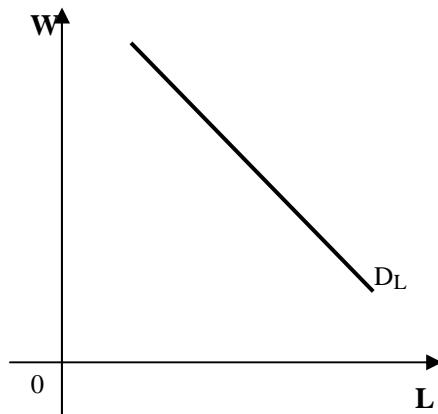
մասին: Սակայն, այդ ոչ կարարյալ մրցակցային շուկայի մասին ամբողջական պարկերացում ունենալու համար անհրաժեշտ է նախ քննարկել աշխափուժի պահանջարկն ու առաջարկը և դրանց հավասարակշռության պայմանները կարարյալ մրցակցային շուկայում: Նման վերացարկումը, որ կարարվում է ժամանակակից աշխափանքի շուկան վերլուծելիս, հնարավորություն է փալիս աշխափանքի կարարյալ մրցակցային շուկային հագուկ օրինաչափությունների հիման վրա բացահայտելու աշխափանքի ոչ կարարյալ մրցակցային շուկային բնորոշ գծերն ու առանձնահավակությունները, մանավանդ որ շուկայական գնումների հարաբերությունների ձևավորման և զարգացման շրջանում աշխափանքի շուկան, ինչպես և մյուս շուկաները, իր բնույթով ավելի մուգ էր կարարյալ մրցակցային շուկային:

11.2. ՊԱՇԱՆՁԱՐԿԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅՑՈՒՄ

Կարարյալ մրցակցային շուկայում աշխափանքի որոշակի դեսակի նկարմամբ պահանջարկ են ներկայացնում միմյանց հետ մրցակցող բազմաթիվ ֆիրմաներ, իսկ աշխափանքի դրվագ դեսակն առաջարկում են միևնույն որակավորումն ունեցող և միմյանցից անկախ բազմաթիվ աշխափողներ, ուստի ոչ ֆիրմաները և ոչ էլ աշխափողները չեն կարող ազդել աշխափուժի շուկայական գնի վրա: Այդ պայմաններում ձեռնարկագիրոց կողմից վարձվող աշխափողների թվաքանակը կախված է աշխափուժի շուկայական գնի կամ աշխափափարձի մեծության և դրամական արտահայտությամբ աշխափանքի սահմանային արդյունքի հարաբերակցությունից: Քանի որ աշխափավարձի մեծությունը որոշվում է շուկայի պայմաններով, և ձեռնարկագիրը չի կարող փոփոխել այն, ուստի ամեն անգամ նոր աշխափողներ վարձելիս նրանց աշխափանքի սահմանային (լրացուցիչ) արդյունքի արժեքը կամ գինը նա պետք է համեմափի նրանց վճարվող աշխափավարձի հետ: Քանի դեռ աշխափանքի սահմանային արդյունքը մեծ է աշխափավարձից, որը ձեռնարկագիրոց համար աշխափանքի ուսուրսի օգբագործման սահմանային ծախսն է, նա շարունակում է նոր աշխափողներ վարձել և ավելացնել համախառն եկամուքը: Սակայն աշխափողների թվի ավելացմանը զուգընթաց սահմանային արդյունքը փոքրանում է և ապա հավասարվում աշխափանքի սահմանային ծախսերին (MRP=MRC), որից հետո նոր աշխափողներ վարձելը ոչ միայն եկամբարել չէ, այլև կորուսքների է հանգեցնում: Ուսարի ձեռնարկագիրը դադարեցնում է աշխափողներ վարձելը, եթե սահմանային եկամուքն ու սահմանային ծախսերը հավասարվում են: Եթե, օրինակ, վարձված աշխափողների թիվն այնպիսին է, որ նրանց որոշ մասի աշխափանքի սահմանային ծախսերը (MRC) մեծ են նրանց աշխափանքով սպեցիալիզացված սահմանային արդյունքի արժեքից (MRP), ապա նրանք չեն փոխհափուցում իրենց վրա ֆիրմայի կողմից կարարված ծախսերը և ազարվում են աշխափանքից:

Քանի որ աշխափանքի կարարյալ մրցակցային շուկայում աշխափուժի գինը կամ աշխափավարձի մեծությունը որոշվում են շուկայի պայմաններով՝ ձեռնարկագիրոցից և աշխափողներից անկախ որոշակի գործոնների ազդեցու-

թյամբ, ուստի ձեռնարկավերը ավելի մեծ պահանջարկ կներկայացներ, եթե աշխատավարձի մակարդակը (դրույքը) կամ աշխափուժի շուկայական գինը ցածր է, և ընդհակառակը: Աշխափավարձի դրույքը բարձրացնելու դեպքում ձեռնարկավերը ծախսերի և եկամուտների հավասարակշռությունը պահպանելու նպավակով կլրճարի պահանջարկը, իսկ ցածրանալու դեպքում՝ աշխափուժի պահանջարկը կավելացնի: Աշխափուժի պահանջարկի և աշխափավարձի միջև ֆունկցիոնալ կապի բնույթը կարելի է ցույց տալ գրաֆիկորեն (տե՛ս գծապատկեր 11.1):

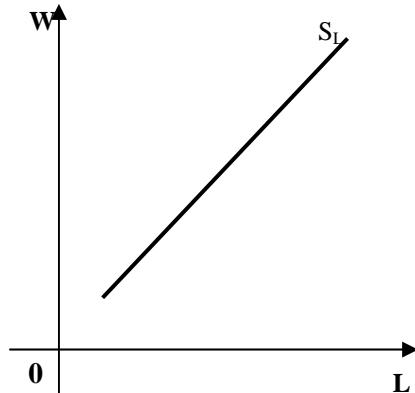
*L-ը պահանջվող աշխատանքի քանակն է,
W-ն՝ աշխատավարձի մեծությունը:*

¶ I³ ձ՝ Ի »ռ11.1. Աշխափուժի պահանջարկի կորը

Աշխափուժի պահանջարկի կորը, որը, զնից կախված, վարընթաց փեսք ունի, արդացնում է աշխատանքի նվազող սահմանային եկամբարերությունը, որի ազդեցությամբ աշխափավարձի բարձրացումը կրճարում է աշխափուժի նկարմամբ պահանջարկը: D_L կորի ցանկացած կետը ցույց է տալիս, թե որքան է աշխափուժի պահանջարկը աշխափավարձի դժվար մակարդակի պայմաններում:

Միանգամայն այլ են աշխափուժի առաջարկի մեծությունը որոշող գործուները: Կարարյալ մրցակցային շուկայում աշխափողները հավակնում են եղած ազար աշխափափեղերին ազար մրցակցային պայմաններում: Բայց, դրա հետք միասին, գործազրկության բացակայության դեպքում, որը նույնպես կարարյալ մրցակցային շուկայի հարկանիշներից է և դասական գննդեսագիրության հիմնադրույթներից մեկը, աշխափուժի նկարմամբ պահանջարկ ներկայացնողները սպիտակ կլինեն աշխափավարձի ավելի բարձր դրույքներ սահմանել, քանի որ ֆիրմաներն այդ պարագայում պետք է ավելացնեն աշխափողների թվաքանակը մյուս ճյուղերից, այլ ձեռնարկություններից կամ գննդեսական շրջաններից՝ իրապուրելով աշխափողներին ավելի բարձր վարձագրությամբ: Նման իրավիճակում աշխափուժի առաջարկը կարող է մեծանալ նաև այն անձանց հաշվին,

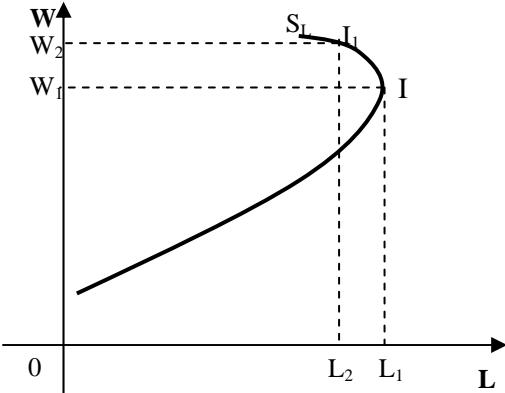
ովքեր չեն աշխափում ավելի ցածր վարձագրության պարբռառով, ինչպես նաև դնային աշխափանքով զբաղվողների հաշվին, ովքեր գերադասում են վարձու աշխափանքի անցնել՝ նկափի ունենալով բարձր աշխափավարձը: Այսպիսով, աշխափուժի առաջարկը մեծանում է աշխափավարձի մակարդակի աճի հետ միասին: Աշխափուժի առաջարկի և աշխափավարձի մեծության ֆունկցիոնալ կախվածության գրաֆիկական պարկերը (գծապարկեր 11.2) ցույց է տալիս, որ աշխափուժի առաջարկի S_L կորը վերընթաց է:

ՊԼ ՀԱՅ Ի ԻՇՆ 11.2. Աշխափուժի առաջարկի կորը

Աշխափուժի առաջարկի կորը ցույց է տալիս, որ աշխափավարձի բարձրացումը ուղեկցվում է աշխափուժի առաջարկի ավելացմամբ, իսկ ցածրացումը՝ առաջարկի կրճադմամբ: Աշխափուժի ամբողջական առաջարկը կախված է նաև այլ գործոններից, ինչպիսիք են՝ երկրի բնակչության ընդհանուր թվաքանակը, դրա մեջ ყննդեսապես ակտիվ բնակչության դեսակարար կշիռը, աշխափօրվա միջին դրույթունը, աշխափողների մասնագիրական և որակական կազմը և այլն:

Աշխափանքի շուկայում անհափական առաջարկի ձևավորման մեջ, ինչպես ցույց են տվել ուսումնասիրությունները, որոշակի դեր են խաղում առանձին աշխափողների եկամֆի մեծությունն ու ազար ժամանակի սահմանները: Մարդիկ հակված են աշխափելու և ավելացնելու աշխափանքային ժամանակը, քանի դեռ նրանց՝ աշխափավարձի ձևով սպացած եկամուգները, իրենց կարծիքով, դեռևս բավարար չեն բարեկեցիկ և նյութապես ապահով կյանքի համար, իսկ եկամուգների որոշակի մակարդակից սկսած, երբ նյութական դրույթունը բարեկավում է, և ընդունակ ապրում է բարեկեցիկ կյանքով, հակված են ավելի քիչ աշխափելու, մեծացնելու ազար ժամանակը՝ աշխափաժամանակի հաշվին և օգրվելու հանգարի ու ինքնազարգացման, ինքնահասփարման հնարավորությունից: Անհափական առաջարկի այս հակումներից առաջինը, երբ աշխափողի նյութական պայմանները նրան սրիպում են ավելի շատ աշխափել, կոչվում է փոխարինման ազդեցություն: Գծապարկեր 11.3-ը աշխափուժի անհափական առաջարկի գրաֆիկական պարկերն են, որպես առաջարկի կորը արդացողում է վերոնշյալ առանձնահարկությունը:

ՊԼՅԱՅԻ ՃԵՆ 11.3. Աշխագումի անհարական առաջարկի կորը

Մինչև I կեպը առաջարկի կորը վերընթաց է, այսինքն՝ աշխագումարձի բարձրացումը ուղեկցվում է աշխագումի առաջարկի ավելացմամբ, իսկ դրանից հետո առաջարկի կորը փոխում է ուղղությունը՝ սպանալով հակառակ թեքություն՝ ցույց փալով, որ աշխագումարձի հեփազար բարձրացումը ուղեկցվում է ոչ թե առաջարկի ավելացմամբ, այլ ընդհակառակը՝ կրծագմամբ, օրինակ՝ I₁ կեպում, որտեղ առաջարկը փոքր է I կեպին համապարփականող առաջարկից ($L_2 < L_1$), չնայած I₁ կեպում աշխագումարձը ավելի բարձր է (W_2), քան աշխագումարձը I կեպում (W_1): Սրացվում է այնպես, որ միևնույն գործոնը՝ աշխագումարձի մեծությունը, մի դեպքում խթանում է անհարական աշխագումի առաջարկը (մինչև I կեպը), իսկ մյուս դեպքում՝ սահմանափակում կամ կրծագում է այդ առաջարկը: Դա դեղի է ունենում այն պարբառով, որ քանի դեռ աշխագողների եկամուտները փոքր են, իսկ աշխագումարձը բարձրանալու միջում ունի, աշխագում յուրաքանչյուր ժամը բարձր է վարձագրվում, իսկ ազաք ժամանակի ամեն մեկ ժամը նրանց կողմից դիմում է որպես ձեռքից բաց թողած եկամուգ, աշխագողը ձգում է բաց ցանցում այդ հնարավորությունը՝ ազաք ժամանակը փոխարինելով աշխագումանակով: Դրանով, փասդրեն, ազաք ժամանակը փոխարինվում է ապրանքների և ծառայությունների որոշակի քանակությամբ, որ աշխագողը ձեռք է բերում շնորհիվ աշխագումարձի աճի: Այդ փոխարինման ազդեցությունը դրսնորվում է մինչև I կեպը (գծապարկեր 11.3), այսինքն՝ մինչև առաջարկի կորի՝ դեպի հակառակ ուղղությամբ շարժումը:

Եկամրի ազդեցությունը սկսում է գերակշռել, եթե աշխագողը հասնում է որոշակի նյութական բարձր բարեկեցության մակարդակի, որն, իհարկե, փոխում է մարդու վերաբերմունքը ազաք ժամանակի նկագմամբ: Այդ ազաք ժամանակն արդեն աշխագողի կողմից չի դիմում որպես հանուրդ՝ հնարավոր ավելի բարձր եկամրից, այլ որպես վայելքի և ինքնազարգացման ժամանակ, մանավանդ որ եկամուգների նախորդ աճը թույլ է դալիս ավելի քիչ աշխագում դեպքում և ապահովել իրեն և իր ընդհանիքին անհրաժեշտ նյութական և հոգևոր բարիքներով: Այդ պարբառով է առաջարկի կորի՝ I կեպից անցնելուց հետո եկամրի ազդեցությունը շոշափելի է դառնում, որն արբահայտվում է առաջարկի կրծագման մեջ I₁ կեպում, չնայած աշխագումարձն այդ կեպում ավելի

բարձր է: Քանի որ խոսքը աշխափուժի անհարական առաջարկի մասին է, ուստի դժվար է ասել, թե աշխափավարձի ինչպիսի մեծությունից է սկսում եկամֆի ազդեցությունը գերակշռել փոխարինման ազդեցությանը: Մարդկանց պարկերացումները իրենց նյութական բարեկեցության և եկամֆի իրական մեծության մասին փարբեր են: Միայն անհրաժեշտ է նշել, որ առաջարկի կորը ամբողջական առաջարկի կամ ճյուղային մակարդակով հակառակ թեքության միգում չի ցուցաբերում, այսինքն՝ փոխարինման ազդեցությունն ու եկամֆի ազդեցությունը իրենց զգացնել են դաշտի միայն անհարական առաջարկի շրջանակներում:

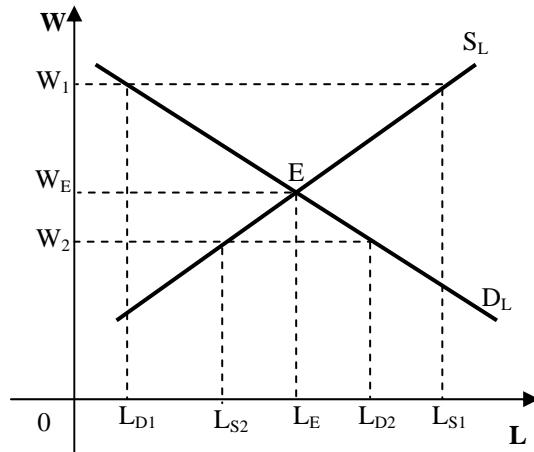
11.3. ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՑՈՒՄ: ԱՇԽԱՏԱՎԱՐՉՈՒՅԹ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅԱՆ ԳԻՆ

Եթե պահանջարկի և առաջարկի առանձին-առանձին քննարկումն անհրաժեշտ է շուկայական գրնչեսությանն հակուլ այդ երևույթների բնորոշ գծերն ու առանձնահարկությունները ցույց փառու համար, ապա դրանց համարեղ վերլուծությունը, փոխկապվածության և փոխազդեցության բնույթի բացահայտումը հնարավորություն են դաշտի շուկայական մեխանիզմի կառուցվածքի և շարժիչ ուժերի մասին: Ինչպես ցանկացած շուկայում, այնպես էլ աշխափանքի շուկայում պահանջարկն ու առաջարկը փոխայմանավորված են, ապահովում և իմաստավորում են միմյանց գոյությունը: Տվյալ դեպքում, եթե խոսքը աշխափանքի շուկայի մասին է, աշխափուժի պահանջարկն ու առաջարկը քննարկելիս անհրաժեշտ է առանձնակի ուշադրություն դարձնել մրցակցության բնույթին, որն ավելի հեռու է կափարյալ լինելուց, քան ապրանքային շուկաներում: Այնուամենայնիվ, պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցության քննարկումը պեսը է սկսել կափարյալ մրցակցային շուկայի պայմաններից եկնելով, որը թույլ է դաշտի աշխափանքի իրական ոչ կափարյալ շուկան վերլուծելիս օգտագործել նախորդ դիրքարկման արդյունքները՝ աշխափանքի շուկային բնորոշ ընդիհանուր հարկանիշների վերաբերյալ:

Աշխափանքի կափարյալ մրցակցային շուկայի իրադրության վերլուծությունը սկսնենք պահանջարկի և առաջարկի կորերի համադրումից (գծապարկեր 11.4):

Աշխափուժի պահանջարկի կորի և առաջարկի կորի հապման E կեվրը ցույց է դաշտի առաջարկի և պահանջարկի հավասարությունը՝ աշխափավարձի դրույթի որոշակի մակարդակը (W_E) և դրանով պայմանավորված առաջարկի մեծությունը (L_E): Ե կեպում շուկան գփնվում է հավասարակշռության վիճակում, այսինքն՝ ծերնարկափերերը կարող են և ցանկանում են վճարել W_E դրույքաչափով աշխափավարձ, իսկ աշխափավորները պարբռաստ են, իրենց հերթին, L_E մեծությամբ աշխափուժ առաջարկել այդ W_E գնով: Ե կեվրը միաժամանակ, լիակաբար մրցակցային շուկայում, բնութագրում է լրիվ գրաղվածության վիճակը, եթե բոլոր աշխափողները ընդունված են աշխափանքի: Մնացած դեպքերում, եթե աշխափավարձը մեծ է կամ փոքր W_E -ից, հավասարակշռությունը աշխա-

գանքի շուկայում խախտվում է: Այդպիսով, երբ պահանջարկն ու առաջարկը հավասարվում են, աշխատավարձը դրսուրվում է որպես հավասարակշռության գին աշխատանքի շուկայում:

Պատճենական աշխատանքի շուկայում

Աշխատավարձի դրույքի ցանկացած փոփոխություն W_E մակարդակից դեպի վեր կամ դեպի վար համապարասխան փոփոխություններ է առաջ բերում թե՛ պահանջարկի և թե՛ առաջարկի ծավալների մեջ՝ առաջինի վրա հակադարձ, իսկ երկրորդի վրա՝ ուղղի համեմատական ազդեցությամբ: Այսպես, եթե աշխատավարձի դրույքը բարձրանում է մինչև W_1 մակարդակը, ապա պահանջարկը սեղմվում է և սահմանափակվում $0-L_{D1}$ հարվածով, իսկ առաջարկն ընդլայնվում է մինչև $0-L_{S1}$ մակարդակը, որը մեծ է պահանջվող քանակից $L_{S1}-L_{D1}$ մեծ հարվածի չափով: Դա այնպիսի իրավիճակ է, երբ լրիվ գրաղվածությունից մեծ շեղում է գրեթե ունենում՝ աշխատողները շաբ ավելի քիչ են, քան աշխատել ցանկացողները, որոնք պարբռասր են աշխատել իրենց համար ձեռնպու W_1 բարձր աշխատավարձով: Այլ իրավիճակ է սպեկուլում աշխատավարձի իշնելու դեպքում: Եթե, օրինակ, հավասարակշռության W_E մակարդակից իշնում է մինչև W_2 մակարդակը, արդեն պահանջարկն է մեծանում՝ $0-L_E$ չափից հասնելով $0-L_{D2}$ -ի, իսկ առաջարկը սահմանափակվում է $0-L_{S2}$ հարվածով, որի հետևանքով ազադ աշխատավարձեր են գոյանում, քանի որ աշխատուժի դերերը չեն ցանկանում աշխատել W_2 ցածր աշխատավարձով:

Աշխատանքի շուկայի հավասարակշռության նկարագրված երկու շեղումներն են կարարյալ մրցակցության պայմաններում կայուն բնույթ չունեն, իրադրությունը շրկվում է շուկայական մեխանիզմին հապուկ կարգավորիչ լծակների ազդեցությամբ: Եթե առաջարկը գերազանցում է պահանջարկը, ինչպես առաջին դեպքում է, երբ աշխատավարձի դրույքը մեծ է հավասարակշռության W_E գնից, գործազրկություն է առաջ գալիս, մարդիկ հակված են աշխատանք գրնելու՝ թեկուց ցածր աշխատավարձով, որն իր ազդեցությունն է թողնում նաև արդարության մեջ փվյալ պահին գրաղված աշխատողների վարքագծի վրա, իսկ ձեռնարկադրերը փվյալ դեպքում պարբռասր են ավելի մեծ

թվով աշխափողներ վարձելու՝ աշխափավարձի մակարդակն իջեցնելու պայմանով: Աշխափուժ առաջարկողներն ել, իրենց հերթին, և միմյանց միջև մրցակցության պայմաններում, պափրասպ են աշխափելու՝ գործազուրկներն աշխափանք ունենալու, իսկ զբաղվածներն իրենց աշխափափեղը չկորցնելու համար: Երկրորդ դեպքում, երբ աշխափուժի նկազմամբ պահանջարկն է գերազանցում առաջարկը՝ աշխափավարձի ցածր դրույքի պափճառով, ձեռնարկափերը թափուր աշխափափերը լրացնելու համար հակված են նոր աշխափողներ վարձելու՝ թեկուզ ավելի բարձր վճարով, քան դպվալ պահին ձևավորված աշխափավարձի դրույքն է, որն էլ խթանում է աշխափողներին՝ ներգրավվելու աշխափանքի մեջ: Երկու դեպքում էլ շուկայական մեխանիզմի շարժիչ ուժերը առաջարկն ու պահանջարկը փանում են դեպի հավասարակշռության դիրքն ու հավասարակշռության գինը, որոնք վերականգնվում են նոր մակարդակներով և նորից խախտվելու հնարավորություններով: Սակայն աշխափավարձի դրույքների մեծության փոփոխությունները կախված են ոչ միայն շուկայական իրադրությունից, այլև աշխափանքի շուկայից դուրս գտնվող այլ գործոններից, որոնք հանդես են գալիս որպես աշխափավարձի մակարդակի վրա ազդող պայմաններ և արդարացնելու աշխափուժի վերաբարության և օգբագործման հարաբերությունների ամբողջությունը:

11.4. ԱՇԽԱՓԱՎԱՐՁԸ ՈՐԴԵՍ ԳՈՐԾՈՆԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏ: ԱՇԽԱՓԱՎԱՐՁԻ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԴՐԱ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ԴԻՄՔՈՒՄ ԸՆԿԱԾ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Հայտնի է, որ աշխափանքը, հողի, կապիփալի և ձեռնարկափիրական գործունեության հետ միասին, արփադրության կարևորագույն գործոն է: Որպես այդպիսին՝ աշխափանքը մի շարք հարկանիշներով փարբերվում է արփադրության մյուս գործոններից: Այն, նախ, արփադրության ակդիվ գործոնն է, շնորհիվ որի արփադրության միջոցները շարժման մեջ են դրվում, և իրականացվում է բարիքների սպեցիալիզման գործընթացը: Երկրորդ, աշխափանքն ինքնին իրային բովանդակություն չունի, շոշափելի չէ, այլ գոյություն ունի իբրև մարդու ֆիզիկական և հոգևոր կարողությունների կամ աշխափուժի ծախսման գործընթաց, որի արդյունքը նյութական և հոգևոր բարիքներն են: Երրորդ, աշխափանքը կարող է գոյություն ունենալ և որպես գործընթաց իրականացվել միայն արփադրությանը աշխափուժի կրողի՝ մարդու անմիջական մասնակցության շնորհիվ: Նշված առանձնահագույկ գծերը պայմանավորում են նաև աշխափանքի՝ որպես արփադրության գործոնի շրջանառության յուրահագույկ բնույթը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում: Ինչպես արփադրության բոլոր գործոնները, այնպես էլ աշխափանքն ունի իր շուկայական գինը, որը ձևավորվում է պահանջարկի և առաջարկի փոխազդեցությամբ և հավասար է աշխափավարձի դրույքին: Աշխափուժի գինը կամ աշխափավարձը սփանում է աշխափանք կափարողը՝ աշխափուժի սեփականափերը, և այս դեպքում աշխափավարձը դրսնորվում է իբրև գործոնային եկամուտ: Աշխափավարձը որպես գոր-

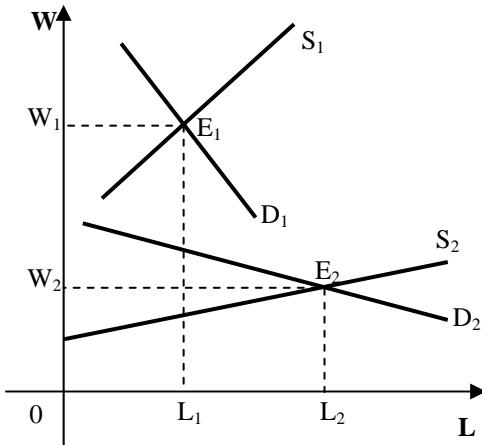
ծոնային եկամուտ դիրքարկելը հնարավորություն է փալիս բացահայփելու աշխափապարձի և աշխափանքի սահմանային արդյունքի կամ արփադրողականության անմիջական առնչությունը, ցույց փալու եկամուգների՝ ըստ արփադրության գործոնների բաշխման մեխանիզմի բովանդակությունն ու կառուցվածքը: Սակայն, իիմնավորված պետք է համարել նաև այն փեսակերը, ըստ որի՝ շուկայում վաճառվում և գնվում է ոչ թե աշխափանքը, այլ գվյալ կոնկրետ աշխափանքը կափարելու ունակությունը կամ աշխափուժը: Նշված մովեցումները իրականում այնքան էլ հակասական չեն, որքան կարող է թվալ: Դրանք միևնույն երևույթը փարբեր կողմներից դիրքարկելու և քննարկելու արդյունք են: Աշխափանքի շուկան և աշխափավարձը՝ որպես աշխափանքի գին հասկացությունները դնդեսագիրության մեջ գոյություն ունեն հարյուրամյակներ շարունակ և որպես այդպիսիք՝ արփացոլում են շուկայական դնդեսության մեջ աշխափանքային հարաբերությունների բովանդակությունը: Մյուս գեսակերի կողմնակիցները ավելի քան հիմքեր ունեն պնդելու, որ աշխափավարձը աշխափուժի գինն է, որը դրսևորվում է իբրև աշխափանքի գին, քանի որ առ ու վաճառքի պահին, աշխափանքը գոյություն չունի, այն ավելի ուշ է կափարվելու, և գնորդը աշխափանքի սպասվող արդյունավերության մասին կարող է պարկերացում կազմել միայն աշխափողի ֆիզիկական և հոգևոր կարողությունների, այսինքն՝ աշխափուժի միջոցով, որն առկա է գործարքի պահին, և աշխափուժի առաջարկի հիմքում էլ ընկած են մարդու և իր աշխափուժի վերաբարդության պայմանները: Դիրքավի, եթե գնորդին հետաքրքրում է ապրանքի օգբակարությունը՝ դիմում աշխափանքի սահմանային արդյունքը, որն ըստ Եռոյան պահանջարկի գինն է, ապա առաջարկի գնի հիմքում ընկած են աշխափուժի վերաբարդության ծախսերը՝ նյութական և հոգևոր բարիքների որոշակի ամբողջություն, որը կարող է ձեռք բերվել աշխափավարձով:

Երբ խոսքը աշխափավարձի մեծության մասին է, ապա միշտ պետք է նկատի ունենալ իրական աշխափավարձը, քանի որ անվանական աշխափավարձը, որը աշխափողը սպանում է փողի ձևով, որոշակի իմաստով խորիրդանշական է և խարուսիկ կարող է լինել դիմում աշխափողի և նրա ընդառնիքի վերաբարդության ծախսերը ծածկելու դեսանկյունից: Անվանական աշխափավարձը կարող է ցույց փալ փարբեր աշխափողների աշխափավարձերի մեծության հարաբերակցությունը, բայց ոչ առանձին աշխափողի և նրա ընդառնիքի բարեկեցության ասքիճանը, որը կարող է ձեռք բերվել այդ աշխափավարձով: Ընդառնիքի բարեկեցության մակարդակը կախված է նրանից, թե որքան նյութական և հոգևոր բարիքներ կարող է ձեռք բերել և սպառել որպես աշխափավարձ սպացած գումարով (անվանական աշխափավարձով): Ուստի իրական աշխափավարձը անվանական աշխափավարձն է՝ արփահայփված ապրանքների և ծառայությունների գներով: Քանի որ այս վերջինների գները, որպես կանոն, ավելի արագ են փոփոխվում քան աշխափավարձի դրույքները, ապա հնարավոր է, որ անվանական աշխափավարձի բարձրացումը ուղեկցվի իրական աշխափավարձի ոչ միայն անփոփոխ մնալով, այլև երբեմն իշեցմամբ, երբ ապրանքների ու ծառայությունների գներն աճում են ավելի արագ, քան աշխափավարձը, որը հարկապես զգացնել է փալիս սղածի պայմաններում:

Աշխափավարձի մեծությունն ընդհանրապես որոշվում է արդադրության պայմաններով, քանի որ արդադրության զարգացման ասդիմանից են կախված մարդկանց պահանջմունքների սահմաններն ու կառուցվածքը, որը նրանք ձգում են բավարարել իրենց սպացած աշխափավարձով՝ ապահովելով աշխափումի վերաբարձրությունը։ Վյու պարզաբնությունը աշխափումի առաջարկի գինը միշտ էլ իր հիմքում ունի աշխափումի վերաբարձրության ծախսերի ամրողությունը։ Պահանջարկի գինը, որն արդահայտում է աշխափանքի սահմանային արդադրանքի մեծությունը, նույնպես որոշվում է արդադրության զարգացման մակարդակով կամ աշխափանքի արդադրողականությամբ։ Պարահական չէ, որ աշխափավարձի մակարդակը ընդհանրապես ավելի բարձր է գնդեսական զարգացման ավելի բարձր ասդիման ունեցող երկրներում (Գերմանիա, Դանիա, Շվեյցարիա, ԱՄՆ, Ճապոնիա) և ցածր՝ զարգացող երկրներում։ Աշխափավարձի մեծության գարբերությունները, որ գոյություն ունեն գնդեսապես զարգացած երկրների և զարգացող երկրների միջև, խոսում են ոչ միայն աշխափանքի սահմանային արդյունքի, այլև աշխափումի որակի և դրա վերաբարձրության ծախսերի գարբերությունների մասին։

Երկրի ներսում ևս աշխափավարձի մակարդակը ամեն մի կոնկրետ աշխափանքի ոլորտում կախված է աշխափողի որակավորումից և մասնագիտական պարապավածությունից, որն իր արդահայտությունն է գրնում աշխափանքի սահմանային արդյունքի մեծության մեջ։ Շուկայական գնդեսության մեջ առավել բարձր են վարձափրություն գնդեսության վարբեր ոլորտներում զբաղված այն աշխափողները, որոնց աշխափանքն ավելի բարձրորակ է, ավելի արդադրողական, որն արդյունք է բարձրորակ աշխափումի արդադրության և վերաբարձրության նախնական զգայի ծախսերի, որոնք պեսք է փոխհափուցվեն աշխափավարձի մեծությամբ (բժիշկներ, իրավաբաններ, գնդեսագետներ, դասախոսներ և այլն)։ Մինչդեռ, հարուկ պարտապություն չպահանջող պարզ աշխափանքներ կարարողների աշխափավարձի դրույթները ցածր են, քանի որ այս դեպքում փոքր են թե՛ աշխափումի վերաբարձրության ծախսերը և թե՛ աշխափանքի սահմանային արդյունքը, բայց բարձր է առաջարկի առաջարկականությունը՝ գնից կախված, քանի որ առաջարկի շրջանակները սահմանափակված չեն հարուկ պարտապություն սպանալու անհրաժեշտությամբ։ Ակնհայր է, որ աշխափանքի շուկայում վերոնշյալ աշխափողների երկու խմբերի միջև մրցակցություն չի կարող լինել, այսինքն՝ ցածրորակ աշխափում ներկայացնողները մրցակցում են միմյանց հետ՝ աշխափավարձի մեծության և աշխափանքային լավագույն պայմանների համար, իսկ բարձրորակ աշխափում ներկայացնողների շուկայում մրցակցությունը սահմանափակված է յուրաքանչյուր մասնագիտության շրջանակներով (բժիշկների, իրավաբանների, անգլերենի ուսուցիչների և այլն), ուստի առաջարկի առաջարկականությունն էլ անհամեմապ փոքր է, որովհետև գարբեր մասնագիտություններ ունեցող բարձրորակ աշխափում առաջարկողները միմյանց հետ չեն կարող մրցակցել աշխափանքի շուկայում։ Վյափիսով, աշխափանքի շուկայում, աշխափանքի որակից և աշխափողի մասնագիտությունից կախված, բազմաթիվ հարվածավորված շուկաներ գոյություն ունեն, որոնցից յուրաքանչյուրում ձևավորվում է աշխափավարձի գարբեր մակարդակ՝ պայմանավորված աշխափանքի կոնկրետ գնդեսակով, որա-

կով և մրցակցային պայմաններով։ Որպես պարզագույն օրինակ, ցույց տանք բժշկի և պահակի՝ իրենց գետակով ու որակով միանգամայն դարբեր աշխատանքների պահանջարկի ու առաջարկի առանձնահատկությունների և աշխատութիւնների վերաբերյալ պարզաբանութեան պահանջարկը (գծապահանջարկ 11.5):

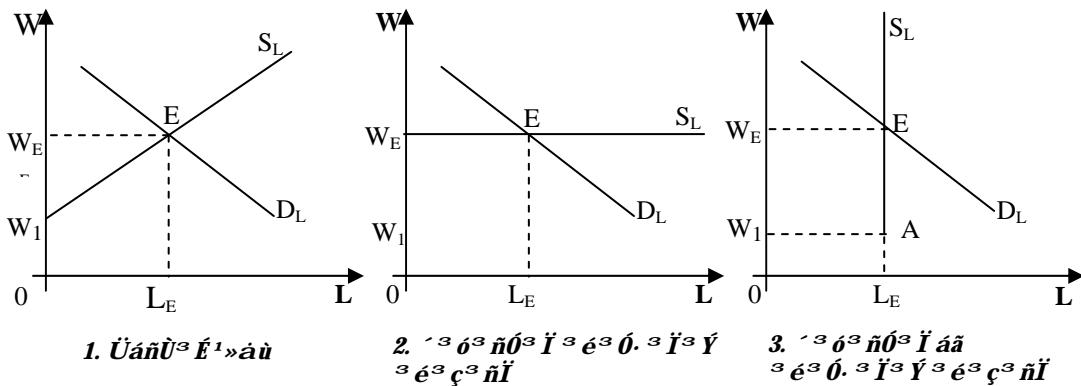
¶Í³ à³ i Í»ñ 11.5. Աշխափողների չմրցակցող խմբերը աշխափանքի շուկայում

Դժվար է նկապել, որ թժկի աշխափանքի պահանջարկի և առաջարկի կորերը (D_1 , S_1) և հավասարակշռության կերպը (E_1) կամ աշխափուժի գինը, պահակի աշխափանքի պահանջարկի և առաջարկի (D_2 , S_2) և հավասարակշռության կերպի (E_2) համեմատությամբ, միանգամայն դարձելու դիրքը ունեն: Բժշկի՝ նախապես մեծ ծախսեր պահանջող և որակյալ աշխափանքի նկարմամբ շուկայում ավելի մեծ պահանջարկ է ձևավորվում, ինչպես ամեն մի սահմանափակ ռեսուրսի, որի առաջարկը փոքր է հավասարակշռության E_1 կերպում և հավասար է $0\text{-}L_1$ -ի, իսկ զինը բարձր է (W_1) և պահանջարկի ու առաջարկի առաձգականությունը՝ փոքր: Մինչեւ, նախնական պարբասարկածություն չպահանջող պահակի պարզ աշխափանքը կարող է կարարել ցանկացած մարդ, առաջարկը սահմանափակ է և գնից կախված՝ ընդգծված առաձգական է, պահանջարկը նույնպես առաձգական է և շուկայական ցածր գների պայմաններում կարող է մեծանալ: Աշխափանքի այս երկու դարձելու դեմքների շուկայական գնի ձևավորման հիմքում ընկած է այդ աշխափանքները կարարողների աշխափուժի վերաբարդության ծախսերի մեծ դարձերությունը, որն արփացոլվում է դրանց սահմանային արդյունքի և, հետևապես, շուկայական գնի մեջ:

Գյուղական տներ աշխատանքի նաև այնպիսի գեսակներ, որոնք իրենց բնույթով կամ աշխատանքային պայմանների առանձնահավաքույթուններով մարդկանց համար գրավիչ են, կեղուր և փհած են, ծանր կամ առողջության համար վրանգավոր աշխատանքներ են, բայց հասարակույթյան համար՝ անհրաժեշտ և օգբակար, ուստի աշխատավարձի միջոցով պետք է խթանվի ննան աշխատանքը, այսինքն՝ պետք է սահմանվեն աշխատավարձի ավելի բարձր դրույքներ: Աշխատավարձի այդպիսի վարբերակումը, որը բխում է աշխատանքի բնույթի և աշխատանքային պայմանների վարբերությունը փոխա-

փուցելու անհրաժեշտությունից, կոչվում է հավասարեցնող կամ փոխհարուցող փարբերակում: Տնտեսական պրակտիկայում այդ փարբերակումը դրսեւորվում է աշխատանքային ծանր պայմաններ ունեցող ճյուղերում՝ քիմիական, մեքանաշակման և առողջության համար վագանգավոր այլ ճյուղերում, ինչպես նաև հանքահորերում կամ ծայր հյուսիսի պայմաններում աշխատողների համար՝ աշխատավարձերի ավելի բարձր դրույթների ձևով:

Աշխատավարձի փարբերակման համար հիմք են ծառայում նաև մարդկանց բնածին ընդունակությունների փարբերությունը, փաղանդը: Իրենց փաղանդով ազքի ընկնող մասնագետների աշխատանքի զնի մեջ առկա են ռենդայի փարբեր, քանի որ նման աշխատանքը դասվում է խիստ սահմանափակ ռեսուրսների (ինչպես օրինակ՝ հողի) թվին: Եթե այս գեսանկյունից վերլուծենք վարձու աշխատողների եկամուտների կառուցվածքը, ապա այդ եկամուտների մեջ կարելի է առանձնացնել երկու բաղադրիչ՝ առաջինը վարձու աշխատողին իր աշխատավարձում պահող կամ զապող աշխատավարձն է, իսկ երկրորդը՝ գնդեսական ռենդան, որի մեծությունը կախված է աշխատողի ընդունակություններից ու փաղանդից, ընդունակությունը կախված է աշխատողի ընդունակություններից ու մեծ է գնդեսական ռենդան: Ցույց փանք այդ կախվածության պարկերը գրաֆիկների միջոցով՝ երեք փարբեր դեպքերի համար (գծապատկեր 11.6):

**11.6. Զապող աշխատավարձը և գնդեսական ռենդան
աշխատանքի շուկայում**

Առաջին դեպքում աշխատավարձը ներկայացված է $0W_EE L_E$ ուղղանկյան մակերեսով, որի մի մասը՝ $0W_1EL_E$ -ն իրենից ներկայացնում է զապող մասը: Դրա վերին սահմանը անցնում է առաջարկի կողի երկայնքով, և եթե աշխատանքի զինը ցածր լինի կորի թերությամբ որոշվող շուկայական նվազագույն զնից, ապա աշխատողը կիրաժարվի աշխատանքից կամ կրեղափոխվի այլ աշխատանքի՝ աշխատավարձի զապող բաղադրիչը իր գործառույթը չի կարարի: Կարգարյալ մրցակցային շուկայում յուրաքանչյուր աշխատողի աշխատավարձը որոշվում է շուկայական հավասարակշուրջան դրույթով (W_E), որն ավելին է, քան նրա կողմից ընդունելի նվազագույն զինը, բացառությամբ սահմանային

աշխափողի, որի համար աշխափավարձի զսպող բաղադրիչը համընկնում է նրա համար ընդունելի նվազագույն աշխափավարձին: Այսպիսով, զսպող աշխափավարձի մեծությունը որոշվում է աշխափանքի օգբագործման այլընդունակային արժեքով, որը առաջին դեպքում ներկայացած է **0W_EEL_E** քառանկյան **0W₁EL_E** մասով, իսկ մյուս մասը՝ $W_1 - W_E$ եռանկյունին այն բաղադրիչն է, որը գերազանցում է աշխափանքի այլընդունակային օգբագործման արժեքը՝ փնտեսական ռենվան:

Երկրորդ և երրորդ դեպքերը ծայրահետ դեպքերն են, երբ առաջարկը բացարձակ առածգական է (11.6.2) և բացարձակ ոչ առածգական (11.6.3): Երկրորդ դեպքում, որին աշխափանքի առաջարկը բացարձակ առածգական է, աշխափողի եկամուտն ամրողությամբ ($0W_{E}EL_E$ մակերեսով) զսպող աշխափավարձն է, իսկ փնտեսական ռենվա չի ծևավորվում: Նման իրավիճակը ավելի շատ բնորոշ է ցածր որակավորում ունեցող աշխափողներին, որոնք հեշտությամբ փոխում են աշխափափեղը՝ գների աննշան փոփոխության դեպքում այս կամ այն փեսակի պարզ աշխափանքը փոխելով նման այլ աշխափանքներով: Միանգամայն այլ է իրադրությունը երրորդ դեպքում (11.6.3), երբ օգբագործվում է խիաք սահմանափակ չափով գոյություն ունեցող յուրահափորկ աշխափանքը (օրինակ՝ հանրահայտ երգի կամ գեղանկարչի), որը բացարկի է իր փեսակի մեջ, որի առաջարկը ամենահամարժելի կամ այսինքն՝ այդ ռեսուրսի օգբագործման այլընդունակային արժեքը կամ այլընդունակային ծախսերը բացակայում են, առաջարկի կորը (S_L) ուղարկած գրեսը ունի, բայց սկզբում է ոչ թե գնի 0 մակարդակից, այլ W_1 գնին համապատասխանող A կերպից (ոչ ոք չի աշխափի՝ սկսած գնի 0 մակարդակից), և $0W_{E}EL_E$ քառանկյան ամրող մակերեսը իրենից ներկայացնում է փնտեսական ռենվան: Նման յուրահափորկ և հազվագյուտ աշխափանքի փնտեսական ռենվայի չափերը կախված են միայն պահանջարկի մեծությունից և կարող են փափանվել պահանջարկի կորի դիրքի փոփոխության փակակ:

Հասարակական արդարության զարգացմանը զուգընթաց, աշխափանքի բաժանման խորացման, նոր մասնագիտությունների երևան զարու և աշխափողների մասնագիտական կազմի ընդլայնման և աշխափողների ներճյուղային և միջնյուղային փեղաշարժերի մեղմացման անհրաժեշտության ազդեցությամբ աշխափավարձի փարբերակումը կարող է նոր ծևեր ու դրսուրումներ ցուցաբերել:

Աշխափավարձի փարբերակման հիմքերից մեկն էլ մարդկային կապիտալում ներդրումներ կարարելու անհրաժեշտությունն է: Մարդկային կապիտալ ասելով պեսքը է հասկանալ մարդու ներուժային կարողությունների ամրողությունը, որը ծևավորվում և հարսփանում է նրա կյանքի ու գործունեության ընթացքում: Ներդրումները մարդկային կապիտալում այն ծախսերն են, որ կարուում են աշխափողները, ծեռնարկափերերը և պետքությունը կրթության, մասնագիտական պարբասպության, որակավորման բարձրացման, բուժսպասարկման և այլ ուղղություններով, որոնք անմիջականորեն կամ վերջին հաշվով նպաստում են աշխափանքի արդարողականության բարձրացմանը: Չեռնարկափիրոց կողմից աշխափանքի արդարողականության բարձրացման համար կափարվող ծախսերն, օրինակ, պեսքը է ներդրումներ համարել, որոնք նրան

թույլ են փալիս ներկա ծախսերի միջոցով ապահովել եկամուգների ավելի մեծ հոսք ապագայում: Նույնը կարելի է ասել դժուար դժուար են ծախսում իրենց կրթության և մասնագիտական որակների բարձրացման համար, իրենց գործունեության ընթացքում ավելի մեծ եկամուգներ են սպանում, քան նրանք, ովքեր այդ նպագրակով ավելի քիչ են ծախսում: Ավելի մեծ եկամուգների սպացումը բացադրվում է նրանով, որ նախ՝ կրթությամբ ու մասնագիտական գիտելիքներով բարձրորակ աշխատողների թիվը հարաբերականորեն փոքր է, հետևապես փոքր է նաև նրանց աշխատանքի առաջարկը, երկրորդ՝ նրանց աշխատանքն ավելի արդադրողական է և մեծ պահանջարկ ունի: Տնտեսական պրակտիկան ցույց է փալիս, որ ավելի կրթված և մասնագիտական գիտելիքներով բարձրորակ աշխատողների աշխատավարձը ավելի արագ է բարձրանում, քան այն աշխատողներինը, որոնք կրթության ավելի ցածր մակարդակ և մասնագիտական պակաս գիտելիքներ ունեն: Պերությունն, իր հերթին, ամբողջ երկրի մասշփառով, ներդրումներ կապարելով մարդկային կապիտալում, ոչ միայն նպաստում է աշխատանքի արդադրողականության բարձրացմանը, այլև սոցիալական կարևոր խնդիր է լուծում՝ ձգվում է անհապների համար որոշակի սահմաններում ապահովել կրթության և մասնագիտական գիտելիքներ սպանալու հավասար պայմաններ:

11.5. ՈՉ ԿԱՏԱՐՅԱԼ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅՑՈՒՄ

Աշխատանքի կարարյալ մրցակցային շուկայի վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ շուկայական մեխանիզմը իր գործողությամբ՝ մրցակցության և զների միջոցով կարգավորում է կոնկրետ աշխատանքի գործեր գեսակների բաշխումը և վերաբաշխումը դժուարության մեջ և բացառում է շափ թե քիչ երկարավել գործազրկության հնարավորությունը: Կայուն գործազրկության առկայությունը, իր հերթին, խոսում է այն մասին, որ աշխատանքի շուկայում բացակայում են լիակատար մրցակցության պայմանները՝ աշխատուժի ազագ ներհոսքը և արդարության աշխատանքի շուկայի գործեր հարվածների միջև, առաձգական (ճկուն) աշխատավարձը, կապարյալ գեղեկապվությունը և այլն: Հավասարակշռության վիճակից աշխատավարձի մակարդակի կայուն շեղումները վկայում են աշխատանքի շուկայում արդարմրցակցային գործուների առկայության մասին, որոնք հակադրված են կապարյալ մրցակցության մեխանիզմին և հիմնականում գործում են աշխատավարձի բարձրացման ուղղությամբ: Պարահական չէ, որ գործազրկության առկայությունը կամ նույնիսկ դրա աճը աշխատավարձի մակարդակի անկման և լրիվ գրադադար պահանջնական չեն հանգեցնում:

Այդ արդամրցակցային կամ, ավելի ճիշդ, հակամրցակցային գործուները գոյություն ունեն թե՛ որպես շուկայական հարաբերություններին ներքնապես հագուստ կապահպակներ, ինչպիսիք են լիակատար գեղեկապվության պակասը և շուկայի սուբյեկտների գեղաշարժման սահմանափակությունը, և թե՛ որպես դժուարության մեջ ձևավորված գործեր ինսպիրացների՝ պետքության, արհ-

միությունների և խոշոր կորպորացիաների գործունեության արդյունք: Գործնականում շաբերը հաճախ տեղեկություններ չունեն աշխափանքային ազար վեղերի առկայության մասին, որոնք նրանք կարող էին գրադացնել իրենց կարողություններով՝ դրանով իսկ համապատասխան աշխափանք գրնել կամ տեղափոխվել ավելի բարձր վարձափրվող աշխափանքի: Այդ պարզաբնությունը աշխափութիւնի առաջարկի կառուցվածքի փոփոխությունները կարող են բավարար չինել գործունեության դժվար տեսակի աշխափանքի վարձափրությունը հավասարեցնելու համար: Նույն հերթիւնները են աշխափողների կողմից իրենց բնակավայրեր չփոխելու օրյեկտիվ պարզաբնությունը բացապրվող հակումը: Որպես կանոն, մարդիկ չեն ցանկանում փոխել բնակության վայրը ոչ միայն կենցաղային լրացուցիչ հոգսերի ու անհարմարությունների, այլև հարազարներին, ընկերներին, ինչպես նաև աշխափանքային կոլեկտիվին չլրելու նկարառումներով:

Ավելի քան զգայի է աշխափանքի շուկայի վրա վերոնշյալ ինսպիրուվների հակամրցակցային ազդեցությունը: Պերությունը ամենուրեք սահմանում է աշխափավարձի երաշխափորված նվազագույն մակարդակ, ակրիվ սոցիալական քաղաքականությունը է իրականացնում՝ նպագրակ ունենալով մեղմացնել շուկայական վրա առաջարկության մեջ օրյեկտիվորեն գոյություն ունեցող եկամուգների անհավասարության խորացումն ու սոցիալական դաշտեր խմբերի՝ որպես հարուստների և աղքափների քենացման միգրումը: Պերությունը եկամուգների բաշխման շուկայական մեխանիզմին հարուկ ֆունկցիոնալ սկզբունքը, որը եկամուգը ըստ արդարության գործուների բաշխումն է, ձգբում է լրացնել անհավական բաշխման սկզբունքով՝ այդ նպագրակին ուղղելով պերական եկամուգների որոշակի մասը: Վրիմիությունների գործունեությունը, իր հերթին, հիմնականում ուղղված է աշխափավարձի մակարդակի բարձրացմանը՝ աշխափանքի շուկայի պայմանների վրա ազդելու միջոցով, որը նոյնպես հակասում է բաշխման շուկայական սկզբունքին: Խոշոր կորպորացիաները, որպես կանոն, ձգբում են պահպանել աշխափավարձի կայուն դրույքներ՝ անկախ դժվար պահպան աշխափանքի շուկայում ձևավորված պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունից, որը համապարասխանում է դժվար պահպան աշխափութիւնը ազար վեղաշարժը և, հերթիւն, հակասում կարարյալ մրցակցային շուկայի սկզբունքներին:

Աշխափանքի շուկայի ինսպիրուցիոնալ կարգավորման հնարավորության և դրա արդյունավելության գաղափարը հենվում է աշխափութիւնի առք ու վաճառքի հարաբերությունների յուրահափուկ բնույթի վրա, քանի որ աշխափութիւնը ու վաճառքը կապարվում է շաբ թե քիչ վեսական ժամանակահարվածով և որոշակի վարձավճարով, որոնք ամրագրվում են աշխափանքային պայմանագրով: Ուստի յուրաքանչյուր առանձին աշխափող, պայմանագրով նախափեաված ժամանակահարվածի ընթացքում, անկախ է աշխափանքի շուկայի ազդեցությունից, շուկայից դուրս է գրնչում: Առանձին աշխափողի հետ կնքվող աշխափանքային պայմանագիրը հենվում է կոլեկտիվ պայմանագրի վրա, և դրանով որոշվող հիմնական ցուցանիշները (աշխափավարձի մեծությունը, աշխափօրվա վեսակությունը և այլն) չեն կարող ավելի անբարենպաստ լինել, քան կոլեկտիվ պայմանագրով որոշվող չափանիշները: Փաստորեն, առանձին աշխա-

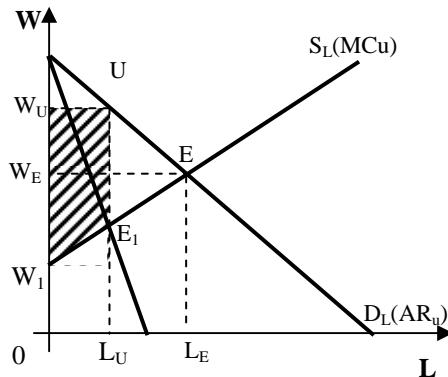
փողը չի կարող վարձվել կողեւկիվ պայմանագրով նախաքեսված նվազագույն չափանիշներից ավելի վաղ պայմաններով, որը բացառում է վարձու աշխագողների միջև այնպիսի մրցակցությունը, երբ նրանց որոշ մասը համաձայն է աշխագրանք սրանալ ձեռնարկագրի կողմից թելադրվող վարագույն պայմաններով։ Արհմիությունների կողմից պայմանագրի միջոցով կարգավորվում են վարձու աշխագրանքի օգտագործման բոլոր հիմնական պայմանները՝ աշխագրավարձի մեծությունը, աշխագրանքային օրվա և շաբաթվա գումարը վեցությունը, աշխագողին վարձելու և ազարգության ազարգության գումարը և այլն։

Աշխագրանքային հարաբերությունների կարգավորման կարևորագույն խնդիրը արհմիությունների համար աշխագրավարձի մակարդակն է, որի բարձրացման նպարակով կիրառվում են որոշակի մեթոդներ։ Դրանցից առաջինը արհմիությունների կողմից աշխագումի առաջարկի սահմանափակումն է, որը պահանջարկի կայունության պայմաններում հանգեցնում է հավասարակշռության գնի, այսինքն՝ աշխագրավարձի գնի բարձրացման։ Աշխագումի առաջարկի սահմանափակման համար մի շարք միջոցներ են օգտագործվում՝ դրդում են կառավարությանը արդասահմանից աշխագումի ներհոսքը սահմանափակելուն, աշխագրաժամանակի առավելագույն գումարությունը կրճագելուն ուղղված օրենքներ ընդունել, սահմանում են արհմիության անդամ ընդունվելու բարձր վճարներ՝ միաժամանակ արգելելով արհմիության անդամ չհանդիսացող անձանց աշխագրանքի ընդունել, երկարացնում են առանձին մասնագիրությունների գծով աշակերտության ժամկետը և այլն։ Երկրորդը արհմիությունների կողմից պայմանագրով նախագիրվող աշխագրավարձի դրույթի ուղղակի բարձրացումն է, որին նրանք հասնում են կողեւկիվ պայմանագրերի մշակման և կնքման ընթացքում։ Երրորդը արհմիությունների կողմից աշխագումի պահանջարկ մեծացնելու միջոցով՝ ելնելով շուկայական իրադրությունից, այս կամ այն ապրանքի գուվազդային միջոցառումների կազմակերպումը՝ դրվագը ճյուղում գործադրվող աշխագումի պահանջարկը բարձրացնելու նպարակով։

Արհմիությունների նման գործունեությունը հաճախ ճյուղային արհմիություններին հասցնում է դրվագը ճյուղի աշխագրանքի շուկայում մոնոպոլ դիրքի, իսկ մոնոպոլացման ասդիմանը կախված է նրանից, թե ճյուղային արհմիության մեջ աշխագումների որ մասն է ընդգրկված։ Աշխագրանքի շուկայում աշխագումի գնի կամ աշխագրավարձի ծևագորման հարցում արհմիության մոնոպոլ դիրքը կարելի է ներկայացնել գրաֆիկորեն (գծապատճեր 11.7)։

Եթե արհմիության մոնոպոլ դիրքը համեմագենք ապրանքային շուկայում գործող ֆիրմայի դիրքի հետք, որը ձգվում է առավելագույն շահույթի, ապա կնկագենք, որ երկուսն էլ նույն ուղղությամբ են գործում, այն դարբերությամբ, որ արհմիությունը ձգվում է առավելագույնի հասցնել դրվագական ռենդաման, որը սրանում են աշխագրողները ($W_1 W_U U E_1$ պարկերի մակերեսով)։ Շահույթի մաքսիմալացման ձգվող ֆիրմայի հետք համեմագելիս արհմիության համար

աշխատանքի շուկայում ձևավորված պահանջարկի D_L կորը կարելի է ներկայացնել որպես նրա միջին շահույթի կոր՝ AR_U , իսկ ավելի փոքր պահանջարկի դեպքում՝ սահմանային եկամուգը՝ MR_U : Առաջարկի կորը (S_L) արհմիության համար սահմանային ծախսերի կորն է (MC_U): Աշխատանքի ճյուղային շուկայի հավասարակշռությունը, որը արհմիության կողմից մոնոպոլացված է, ձեռք է բերվում E_1 կեպում, որպես հարված են սահմանային եկամուգն ու սահմանային ծախսը (MR_U, MC_U), որից ուղղագիծ գրանցում դեպի պահանջարկի կորը՝ կարանանք Ս կեպը, որը ցույց է տալիս աշխատումի գնի W_U մակարդակը, որը մեծ է միջին W_E մակարդակից: Սակայն զբաղված աշխատողների թիվը (L_U) փոքր է, քան կարող էր լինել (L_E): Այսպիսով, առավելագույնի հասցնելով գնուեսական ռեփան՝ արհմիությունը հասնում է աշխատավարձի բարձրացման՝ արդարության մեջ զբաղված բանվորների թվի կրճագման միջոցով կամ շեղելով շուկան լրիվ զբաղվածության վիճակից:

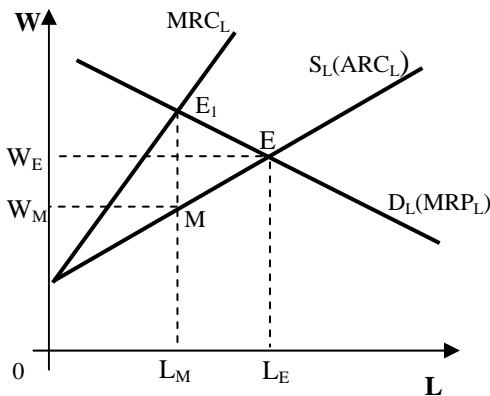

Հ 1.3 ա չ ի Շ ա 7. Աշխատանքի շուկայում արհմիության մոնոպոլիան

Աշխատանքի շուկայում պահանջարկը կարող է նաև կենդրոնանալ միայն մեկ գնորդի մոտ: Նման իրավիճակի կարելի է հանդիպել փոքր քաղաքներում, եթե որպես աշխատումի գնորդ հանդես է գալիս այնպես գործող միակ ձեռնարկությունը: Այդ դեպքում աշխատանքի շուկայում առկա է մոնոպոնիա, որն էլ ներկայացնում է աշխատումի պահանջարկը (գծապատճեր 11.8): Պահանջարկի D_L կորը մոնոպոնիայի համար սահմանային արդյունքի կորն է MRP_L , իսկ առաջարկի կորը՝ S_L -ը, աշխատանքի համար կարարվող միջին ծախսերի կորը (ARC_L):

Դեպք է նկատի ունենալ, որ մոնոպոնիստի մոտ ռեսուրսի սահմանային ծախսերը (MRC_L), աշխատումի գնումն ավելացնելուն զուգընթաց, ավելի արագ են աճում, քան ռեսուրսի միջին ծախսերը (ARC_L), որը մեզ արդեն հայդնի է արդարության ծախսերի կառուցվածքի վերլուծությունից: Մոնոպոնիայի պայմաններում հավասարակշռությունը աշխատանքի շուկայում որոշվում է ռեսուրսի սահմանային ծախսերի կորի (MRC_L) և ռեսուրսի օգբազործման սահմանային արդյունքի եկամուգի կորի (MRP_L) հարման E_1 կեպով, որից ուղղահայաց գրանցում մինչև առաջարկի կորը (S_L)՝ կորոշվի M կեպը, որն էլ ցույց է տալիս մոնոպոնիայի դեպքում աշխատավարձի մակարդակը (W_M): Մինչդեռ,

լիակաբար մրցակցության պայմաններում աշխատավարձի մակարդակը կորոշվի Ե կերպին համապատասխանող W_E մակարդակով, որը մեծ է W_M -ից:

Հ Ի ՞ ՞ Ի Ռ Ա Ռ Ա Ռ Ա Ն Բ Ի Շ Ո Ւ Կ Ա Յ Ո Ւ Մ Փ Ի Բ Ր Մ Ա Յ Ի Մ Ո Ւ Ո Վ Ս Ո Ւ Խ Ա Ն

Աշխատանքի շուկայում հնարավոր է նաև վերը քննարկված երկու հակառակ ուղղություններով գործող մենաշնորհային գիրապետության՝ արհմիությունների մոնոպոլիայի և մոնոպունիայի միաժամանակյա առկայություն, որն ընդունված է անվանել կրկնակի մոնոպոլիա: Վյդ դեպքում աշխատավարձի մակարդակը, կախված արհմիության և մոնոպունիստի միջև ուժերի հարաբերակցությունից կրագրանվի արհմիության մոնոպոլիայի շնորհիվ ձևավորվող բարձր և մոնոպունիստի կողմից սահմանվող ցածր աշխատավարձի միջև: Արհմիության և մոնոպունիայի՝ միմյանց դեմ ուղղված գործողությունները աշխատանքի շուկայում ավելի շատ նպաստում են աշխատումի զնի շեղմանը հավասարակշռության գնից, քան գրանում դեպի այդ գինը: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ աշխատանքի շուկայում գույք մոնոպոլիան կամ գույք մոնոպունիան խիստ հազվադեպ երևույթներ են: Եթե նկատի ունենանք, որ ժամանակակից աշխատանքի շուկայի վրա աճում է պերական ազդեցությունը, ապա պարզ կդառնա, թե որքան սեղմված են մրցակցային հարաբերություններն այդ շուկայում:

Պետքությունը օրենսդրական կարգով հսկողության է ենթարկում աշխատանքին հարաբերությունների հիմնական հանգույցները, որոնք միմյանց են կապում աշխատումի զնորդներին ու վաճառողներին և, միաժամանակ, հանդես է գալիս որպես աշխատումի զնորդ պերական հարվածում: Շուկայական հարաբերությունների, և առաջին հերթին՝ աշխատանքի շուկայի վրա, մեծ ազդեցություն է թողնում պետքության սոցիալական քաղաքականությունը: Պետքության կողմից իրականացվող սոցիալական ծրագրերը՝ բնակչության չքավոր խավերին օգնությունը, գործազրկության համար նպաստները, սոցիալական փարբեր վճարները, թոշակները և այլն, որոշակիրորեն նպաստում են վարձու աշխատողների փնտեսական դրության կայունացմանը, թուլացնում են շուկայական մեխանիզմի ազդեցությունը նրանց նյութական պայմանների վրա: Պետքությունը նաև որոշակի միջնորդական դեր է կապարում աշխատանքի շուկա-

յում՝ մասնակիորեն իր վրա վերցնելով աշխափափեղեր գտնելու և առաջարկելու գործառույթը։ Աշխափողների կրթության և վերապարասպնան պեղական համակարգը նպասպում է նրանց հարմարեցմանը շուկայի փոփոխվող պայմաններին։

Ժամանակակից նորդասական տնտեսագիրության ներկայացուցիչներն այն կարծիքին են, որ աշխափանքի շուկայի կարգավորվածությունն այժմ այնպիսի հետևանքների է հասցրել, որ դժվար է այն շուկա համարել, քանի որ կորցրել է երբեմնի ճկունությունը, աչքի է ընկնում խրոնիկական անհավասարակշռությամբ, որոնք շուկայի մեխանիզմը կարգավորող սուբյեկտների միջամբության խիստ մեծացման արդյունք են։ Այդ պարճառով էլ, անդում են նորդասականները, տնտեսական կյանքը սկսել է աչքի ընկնել արդարության արդյունավերության թույլ դրսերումներով և համափարած գործազրկությամբ, որին նպասպում է նաև տնտեսության գլոբալացումը, որը գիրարկելիքներական առաջիմության արագացման պայմաններում նոր, ավելի բարձր պահանջներ է ներկայացնում աշխափումի որակին։ Սպեղծված իրավիճակից ելքը նորդասականները գրեսնում են աշխափանքի շուկայի ապակարգավորման և աշխափափարձի անհափական դրույքների համակարգի ներդրման (շուկայի ֆլեքսիբիլացման) մեջ։

ԱՅՆ ԵՇ ԱՌ ՄՅ ՏՆ ՈՇ»Ն

1. Նշեք աշխափանքի շուկայի առանձնահավելությունները արդարության մյուս գործոնների շուկաների համեմարությամբ:
2. Բացաբրեք աշխափուժի անհափական առաջարկի յուրահավելության բովանդակությունը:
3. Մեկնաբանեք աշխափավարձը՝ որպես հավասարակշռության գին և որպես գործոնային եկամուտ հասկացությունների փոխհարաբերությունը:
4. Որո՞նք են իրական աշխափավարձի մեծությունը որոշող գործոնները:
5. Ի՞նչ օբյեկտիվ պայմաններով է թելադրվում ոչ լիակափար մրցակցության առկայությունը աշխափանքի շուկայում:

ԹԾՆԿ ԻՇ ՏՆ ԵՌ ՕԱՌԱՆԿԾՈՒՎ»Ն

Աշխափանքի շուկա

Պահանջարկը աշխափանքի շուկայում

Առաջարկը աշխափանքի շուկայում

Աշխափուժի անհափական առաջարկի յուրահավելությունը

Հավասարակշռությունը աշխափանքի շուկայում

Աշխափավարձը՝ որպես հավասարակշռության գին

Աշխափավարձը՝ որպես գործոնային եկամուտ

Անվանական և իրական աշխափավարձ

Զսպող աշխափավարձ և գնդեսական ռենֆրա

Ոչ կափարյալ մրցակցություն աշխափանքի շուկայում

Արիմիությունների մոնոպոլիան և ֆիրմայի մոնոպսոնիան աշխափանքի շուկայում

ԳԼՈՒԽ 12

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՇՈՒԿԱՆ ԵՎ ՏՈԿՈՍԼ

12.1. «ԿԱՊԻՏԱԼ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Կապիտալը դնութեազգիրության դեսության հիմնական և առավել բարդ կագեգորիաներից է: Այս հասկացությունը օգտագործվում է իրական դնութեազգի համակարգի կողմից սփեղծված արքադրության գործոնը բնութագրելու համար: Կապիտալ բարիքներ են կոչվում այն արքադրական բարիքները, որոնք օգտագործվում են որպես արքադրության գործոնների ծախսեր՝ հերացա արքադրության կազմակերպման համար: Կապիտալը, որպես այդպիսին, բարիքներվում է «հող» և «աշխատանք» գործոններից, որոնք սփեղծված չեն դնութեազգի կողմից: Իրական կյանքում կապիտալ բարիքները շաբ բազմազան են: Այդ պարճառով դնութեազգիրության դեսության մեջ այն բարբեր մեկնաբանություններ է սպացել: «Կապիտալ» կագեգորիան առաջացել է լաբիներեն «capitalis» բառից և թարգմանվում է որպես «զիսավոր ունեցվածք», «զիսավոր դրամագույխ»: Կապիտալը արքագործում է ցանկացած գործունեության՝ արդյունաբերության, զյուղագնդեսության, շինարարության, գրանսպորտի, սոցիալական ծառայությունների ոլորտի, բանկային, ֆինանսական բնագավառների նյութական պայմանները: Դրա համար է կապիտալ կագեգորիան դարձել է բարբեր դարաշրջանների դնութեազգեավների ուսումնասիրության օբյեկտ: Նրանց հայացքները կապիտալի բնույթի վերաբերյալ ծառայել են սոցիալ-դնութեազգական զարգացման մակարդակների, դնութեազգան կառուցվածքի, դնութեազգիրության զարգացման ասդիճանի և այլ երևույթների արքացոլման համար:

Սակայն բարբեր մեկնաբանություններ դվյող մասնագեգները միասնական են այն հարցում, որ կապիտալը ավանսավորվում է, այսինքն՝ վերջնականապես այն չի ծախսվում և շրջանառության մեջ է դրվում, որպեսզի նորից վերադառնա իր սեփականագիրոջը ու նրան որոշակի եկամուտ ապահովի շահույթի ձևով: Այսպիսով, կապիտալի բնույթի և շահույթի սպացման աղբյուրի բացարության դնութեազգիրության դնութեազգիրության դարբեր դպրոցների ներկայացուցիչները սկզբունքորեն բարբերվում են իրարից:

«Կապիտալ» կագեգորիայի առաջին մեկնաբանությունը դվյող են մերկանդիկապները: Նրանք կապիտալը նույնացնում էին փողի հետ, որի աղբյուրը համարում էին առևտրական կապիտալը, որը ապահովում էր ակդիվ առևտրական հաշվեկշիռ՝ անհամարժեք արքաքին առևտրական փոխանակության միջոցով: Մերկանդիկապները փողն ու կապիտալը նույնացնում էին:

Ֆիզիոլոգապները դնդեսագիրության դեսության մեջ կապիրալ կարեգորիան դիրարկել են որպես կուրակված արժեք՝ արտադրության կազմակերպման համար: Ֆիզիոլոգապների այս գաղափարը հիմք հանդիսացավ կապիրալի դեսության սբերդման համար: Ավելին, ֆիզիոլոգապները վերլուծության ենթարկեցին կապիրալի բաղկացուցիչ մասերը՝ առանձնացնելով «ամենամյա ավանսներ», դարեւկան ծախսեր և «նախասկզբնական ավանսներ», զյուղագնդեսական արտադրության կազմնակերպման ֆոնդ, որը ծախսվում է միշտ շարք դարիների ընթացքում: Ըստ Էության, ֆիզիոլոգապների նման մոդելումը համապատասխանում է կապիրալի բաժանմանը հիմնական և շրջանառու մասերի: Ֆիզիոլոգապների համար փող, հեփսաբար և դրանական կապիրալ գոյություն չուներ: Նրանք ընդունել են, որ փողը հարսդրության ձև չէ, այն միայն շրջանառության միջոցի գործառույթ է կապարում:

Չնայած կապիրալի վերաբերյալ ֆիզիոլոգապական գաղափարները սահմանափակվում էին միայն զյուղագնդեսության մեջ կիրառվող կապիրալի իմաստով, այնուամենայնիվ դրանք կարևոր են խաղացել այդ կարեգորիայի դնդեսագիրական բովանդակության ընկալման համար: Եվ պարահական չէ, որ դասական դնդեսագիրության նախահայրերից Ա. Սմիթը կապիրալը դիրարկել է որպես արտադրության այնպիսի միջոց, նյութական հարսդրություն, որի արդարողական օգրագործումը հնարավորություն է դալիս շահույթ սպանալու: Ա. Սմիթը արտադրողական կապիրալ ասելով հասկանում էր ընդհանրապես նյութական արդարության մեջ կիրառվող կապիրալը: Դ. ՈՒկարդոն կապիրալը բնութագրել է որպես արտադրության մեջ գրնվող հասարակական հարսդրության մի մասը, որը բարկացած է կենսամիջոցներից, գործիքներից, հումքից, մեքենաներից և այլն, որոնք անհրաժեշտ են աշխատանքը շարժման մեջ դնելու համար: Ըստ դնդեսագիրության դասական դպրոցի ներկայացուցիչների՝ կապիրալ են հանդիսացել նաև նախնադարյան մարդու ներքն ու աղեղը: Կապիրալը մեկնաբանվել է որպես հավիքենական կարեգորիա, որը հագուկ է բոլոր ժամանակներին և ժողովուրդներին:

Տնդեսագիրության դասական դպրոցի հետքնորդները նույնպես մեծ ուշադրություն են դարձրել «կապիրալ» կարեգորիայի լուսաբանմանը: Այսպես, Ռ. Մալթուար կապիրալը բնութագրել է որպես նախնինում արդարված բարիքներ, պաշարներ, որոնք մարդիկ օգրագործում են շահույթ սպանալու համար:

Զ.Ս. Միլլը կապիրալ է համարել նախնին աշխատանքով սբերդված բարիքների ամբողջությունը, որը նախադեսակած է արդարության համար: Ըստ Զ.Ս. Միլլի՝ կապիրալի չափերը սահմանափակվում է արդյունաբերության չափերը, և կապիրալը խնայողությունների արդյունք է: Զ. Միլլը զարգացնելով այդ գաղափարը՝ նշել է, որ կապիրալը, լինելով խնայողության արդյունք, գործողության մեջ սպառվում է: Կապիրալի հության բացահայտումը որպես խնայողության հեփսանք, հիմք է ծառայում կապիրալը որպես հագուկ ներդրումային աշխատանքի արդյունք բնութագրելու համար: Այս գաղափարը կապիրալի դնդեսության հետագա զարգացման համար կարևոր միջոց է եղել:

Ս. Միսնոնդին, հենվելով իր նախորդների մեկնաբանությունների վրա, նշել է, որ կապիրալը ինքնաամելու հավելություն ունի: Ժ. Բ. Մեյլը, լրացնելով կապի-

գրալի գետությունը, հաշվի է առել այնպիսի բնորոշ գծեր, որոնք որոշում են արդարադրության միջոցների սեփականագրիրոջ եկամուգը, ձեռնարկագրիրական, կառավարչական ունակությունները:

Ա. Մարշալը կապիֆրալի գարրերի մեջ է ընդգրկել մարդկանց գիտելիքները, հմգությունները, փորձը և այլն:

Վյո բոլորը վկայում են, որ հասարակության զարգացմանը զուգընթաց, գնդեսագներները կապիֆրալ կապեգորիան քննարկել են առավել լայն իմաստով:

Իր ժամանակին Ա. Մարշալը նշել է, որ կապիֆրալ կապեգորիան ունի նաև սոցիալական բովանդակություն, որը մանրամասն քննարկվել է Կ. Մարքսի կողմից: Կ. Մարքսը «Կապիֆրալ» աշխագրության մեջ դրվել է բոլոր հիմնական գնդեսական կապեգորիաների և հավկապես «կապիֆրալ» կապեգորիայի բնորոշումը: Կ. Մարքսը դրվել է այդ կապեգորիայի մի քանի բնորոշումներ, որոնցից ամենահամառուստն այն է, որ կապիֆրալը մի արժեք է, որը հավելյալ արժեք է բերում, այսինքն՝ կապիֆրալը ինքնաաճող արժեք է: Նա վերլուծել է կապիֆրալի համընդիանուր բանաձևը. **Փ-Ա-Ֆ+ԴՓ** և լուծել է այդ բանաձևի հակասությունը արժեքի օրենքի շրջանակներում՝ ապացուցելով, որ ՃՓ-ը առաջանում է ոչ թե շրջանառության, այլ արդադրության ոլորտում: Խորացնելով կապիֆրալի հետքագործությունը՝ նա նշել է, որ այդ կապեգորիան իրենից ներկայացնում է նյութական բարիքների արգադրության ոլորտում մարդկանց միջև ձևավորված հասարակական գնդեսական հարաբերություն: Ըստ Կ. Մարքսի՝ կապիֆրալը փող չէ: Փողը կապիֆրալ է դառնում այն դեպքում, եթե շարժման մեջ է, նրանով ձեռք են բերվում արգադրության միջոցներ և աշխագուժ, կազմակերպվում է արգադրություն, և արգադրության միջոցների սեփականագրերը հնարավորություն են սպանում յուրացնելու վարձու աշխագողների չվարձագրված աշխագրանքի մի մասը:

Սակայն պետք է նշել, որ վարձու աշխագողների աշխագրանքը չի կարող և չպետք է ամբողջությամբ վարձագրվի: Վարձու աշխագողների աշխագրանքի մի մասի չվարձագրելը օրենկույթ անհրաժեշտություն է, որը հասարակության սոցիալ-գնդեսական զարգացման գործում առաջընթաց դեր է խաղում՝ նյութական հիմք է ծառայում արգադրության ընդլայնման, բյուջեի եկամուգների ձևավորման և սոցիալական ծրագրերի իրացման համար:

Ժամանակակից գիտաբեկնիկական առաջընթացը էական փոփոխություններ է ներցրել արգադրողական ուժերի կառուցվածքում: Բարդ ու թանկարժեք գեինիկական ու գեինոլոգիան նոր պահանջներ է ներկայացնում կրթությանը, աշխագողների մասնագիտական որակակրթմանը: Այդ պայմաններում օրինաչափ է **մարդկային կապիֆրալի** գետության ձևավորումը: Դրա էությունն այն է, որ մարդու կրթության վրա կապարված ծախսերը դիտարկվում են որպես «մարդու մեջ կապարված կապիֆրալ ներդրումներ», իսկ գիտելիքների, հմգությունների, փորձի կուրսակումը՝ որպես «մարդկային կապիֆրալի» կուրսակում: Մարդկային կապիֆրալը բնութագրվում է անհապականությամբ: Վերջինիս առանձնահապրկությունն այն է, որ հանգեցնում է մարդու ինքելեկությալ կապիֆրալի մոնոպոլացմանը: Այդ պարճառով, ժամանակակից գնդեսագիտական

գրականության մեջ գիրապեսող է այն գեսակեփը, որ վարձու աշխափողը աս-
փիճանաբար վերածվում է սեփականագիրոց: Ժամանակակից պայմաններում
աշխափողը աշխափանքի շուկայում վաճառում է ոչ միայն իր աշխափանքի
ծառայությունը, այլ նաև դնօրինում է արտադրության կարևորագույն գործոն-
ներից մեկին՝ ինֆեկտիվալ կապիֆալին: Արտադրության մեջ այդ կապիֆալի
օգտագործումը սեփականագիրոջը հնարավորություն է գալիս դնօրինելու իր
մասնակցությամբ արտադրված արդյունքի իրացումից սրացված եկամֆի մի
մասը:

Վյափիսով, մարդկային հասարակության զարգացմանը գուգընթաց, կապի-
ֆալ կապեգորիան ասդիճանաբար ավելի լայն իմաստով է քննարկվում: Ուստի,
ներկայում կապիֆալ ասելով հասկացվում է եկամուգների հոսք ապահովող
արժողությունը: Կապիֆալի բերած եկամուգները իրական կյանքում գարբեր
ձևերով են հանդես գալիս՝ շահարաժին (դիվիդենդ), հողային ռենտա, վարձա-
վճար, դոկու, շահույթ և այլն:

12.2. ԿԱՊԻՏԱԼԸ ՈՐԴԵՍ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ: ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

Արտադրության գործոնների շարքում իր ուրույն դեղն ունի կապիֆալը:
Կապիֆալը, որպես արտադրության գործոն, հանդես է գալիս ապրանքների և
ծառայությունների արտադրության մեջ օգտագործվող բարիքների ամբողջու-
թյան գեաքով: Դրանք են՝ գործիքները, մեքենաները, սարքավորումները, պա-
հեսաբային վիճակները, պրանապորտային կոմունիկացիաները, կապի
միջոցները և այլն: Վերջիններս եական ազդեցություն են ունենում արտադրա-
կան գործընթացի ընդհանուր արդյունավեպության վրա: Այլ կերպ ասած՝ ցան-
կացած արտադրական գործընթաց սկսելու համար անհրաժեշտ է նախապես
որոշակի կապիֆալ ավանսավորել, որից հետո՝օգտագործել: Վյահնքն՝ կապի-
ֆալ գործոնը իր արտահայպությունը սրանում է կանխավճարված կապիֆալի
գեաքով: Նախասկզբնական ավանսավորված կապիֆալ ասելով հասկանում
ենք հասպարուն ռեսուրսների՝ շենքերի, կառույցների, սարքավորումների և
այլն ու փոփոխուն ռեսուրսների՝ հումքի, նյութերի, աշխափումի, կոմոնալ
ծառայությունների ձեռքբերման համար կապարված ծախսերը որոշակի
գործի կազմակերպման և շահույթի սրացման նպագակով: Ինչպես գեսանում
ենք, կապիֆալ գործոնը հանդես է գալիս գարբեր ձևերով: Այդ բոլորը մեկ
ընդհանուր նպագակ է հետապնդում՝ ապահովել որոշակի մեծության շահույթի
սրացումը:

Ենելով կապիֆալ գործոնի բնույթից ու նշանակությունից՝ ժամանակակից
վիճակնագիրության վետությունը այն գարբեր գեսանկյուններից է քննարկում: Վյափիսու, կապիֆալը սրորաբաժանվում է Փիզիկական և ոչ Փիզիկական ձևե-
րի: Ֆիզիկական կապիֆալը ներառում է արտադրական և ոչ արտադրական
բնույթի բարիքները՝ շենքերը, կառույցները, սարքավորումները, հումքը, նյութե-
րը և այլն:

Ոչ Փիզիկական կապիտալի օրինակ կարող է հանդիսանալ մարդկային կապիտալը: Վերջինս իրենից ներկայացնում է նախորդ «արքադրության» արդյունք: Կրթության, դաստիարակության, աշխատանքային հմգությունների սպացում: Գիտելիքների սպացումը գնահատվում է որպես այնպիսի ներդրում, որը կապիտալ է ծևափորում, և որը հերազայում իր սեփականագիրոջը պարբերաբար եկամուտի հոսք է ապահովում առավել բարձր աշխատավարձի ծևով, հերագրքիր աշխատանքով, սոցիալական կարգավիճակի բարելավումով և այլն:

Ոչ Փիզիկական կապիտալի դարադրեսակ է Փիրմայի «համբավը»: Բանն այն է, որ Փիրմայի կողմից թողարկվող արքադրանքի համբավը բարձրացնելու նպարակով ծախսեր են պահանջվում գովազդի, հասարակության հետք հարաբերություններ սպեցիալիստների համար: Նշված ծախսերը, ըստ Էռլյան, ներդրումներ են, որոնք ծևափորում են Փիրմայի հարուկ կապիտալը՝ նրա համբավը: Այդ համբավի պահպանումը կարող է Փիրմային երկար ժամանակ եկամուտ ապահովել՝ թողարկվող արքադրանքի նկարմամբ մեծ պահանջարկի հիման վրա: Դա կնշանակի ապրանքաշրջանառության մեծացում, հեշտությամբ վարկերի ձեռքբերում և այլն:

Ոչ Փիզիկական կապիտալ է համարվում գիրքական կապիտալը: Այդ կապիտալը սպեցիալիստ է գիրքահետազոտական և փորձակոնսուլտատիվ աշխատանքների համար կարգաված ներդրումներով: Վյափիսի կապիտալ կանխավճարումների շնորհիվ կրաքարանա աշխատանքի արքադրողականությունը և կամիշ շահույթը:

Վյափիսով, կապիտալ գործոնը մեկնարանվում է ինչպես Փիզիկական, այնպես է ոչ Փիզիկական գիրքահետազոտական գործություններից:

Ընդհանրապես, կապիտալը գոյություն ունի և գործում է գործեր ծևերով: Յուրաքանչյուր կապիտալ իր «առաջին քայլը» կարարում է փողի ծևով, չնայած փողը ինքնին դեռևս կապիտալ չէ: Դա դրամական կապիտալն է, որի էռլյունը արքադրության գործոնների միացման համար անհրաժեշտ պայմանների սպեցիալիստն է: Զետեղ գործությունը որոշակի դրամական ռեսուրսների, ներդրումների շուկայից ձեռք է բերում անհրաժեշտ արքադրության միջոցներ, իսկ աշխատանքի շուկայից՝ աշխատում: Եթե նա չունի համապարասիսն քարածքներ՝ իր արքադրությունը գեղարաշխելու համար, ապա դիմում է հողի շուկային՝ որոշակի հողագործությունը ձեռք բերելու համար:

Կապիտալի մյուս ձևը արքադրողական կապիտալն է, որի հիմնական գործառույթը ձեռք բերված արքադրության գործոնների արդյունավետ միացումն է, արքադրության կազմակերպումն ու կառավարումը որոշակի եկամուտ սպանալու նպագակով:

Կապիտալի երրորդ ձևը ապրանքային կապիտալն է: Մրա հիմնական գործառույթը արքադրողական կապիտալի կողմից սպեցիալիստ ապրանքների ու ծառայությունների իրացումն է, որի շնորհիվ է ապրանքային կապիտալը վերածվում է դրամական կապիտալի: Ինչպես գիրքահետազոտական կապիտալը վերադարձնում է իր նախասակրեական ծևին՝ փողին: Տեղին է նշել, որ Փիրման չի դադարեցնում իր գործունեությունը արքադրության ապրանքների ու ծառայությունների իրացումից հետո: Իրացումից սպացված դրամագումարը նորից ուղղվում

է արդադրության վերականգնմանը: Այսինքն՝ կապիվալի շարժը շարունակվում է, և կապիվալի շրջապատճեղը վերածվում է պարույքի: **Կապիվալի պարույքը** կապիվալի շարժի մշտապես վերականգնվող գործընթաց է և ընդգրկում է բազմաթիվ առանձին շրջապատճեղներ՝ որպես արդադրության և շրջանառության գործընթացների միասնություն:

Ֆիրմայի միջոցների շարժը ունի գործնական մեծ իմաստ: Դրանց հիմնան վրա ճշգրվում է կապիվալի կառուցվածքը, բացահայտվում են ծախսերի և եկամուգների բովանդակությունը, ֆիրմայի արդյունավետ գործունեության ապահովման պայմանները: Այսպիսով, կապիվալի շրջապատճեղի և պարույքի հետ են կապված գնութեսական գործունեության և գնութեսական կառավարման ողջ համակարգի ծևավորման գործընթացները:

12.3. ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԿԱԶՄԸ: ՌԻՄԱԿԱՆ ԵՎ ՇՐՋԱՆԱՌՈՒ ԿԱՊԻՏԱԼ: ՌԻՄԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՄԱՇՎԱԾՔԸ

Կապիվալի գործառնական ձևերի հաշվառումը և դրանց շարժման առանձնահարկությունները հնարավորություն են գործադրության ամբողջ կապիվալը բաժանելու հիմնական և շրջանառու մասերի:

Հիմնական կապիվալ է կոչվում արդադրողական կապիվալի այն մասը, որը երկար ժամանակով (մեկ դարուց ավելի) մասնակցում է արդադրության գործընթացին, նրա արժեքը չի փոփոխվում, այլ միայն փոխանցվում է պարբասփի արդադրանքին մի քանի շրջապատճեղների ընթացքում, դրանց օգբագործմանը գուգընթաց: Հիմնական կապիվալի շարքն են դասվում շենքերը, կառույցները, մեքենաները, սարքավորումները, փոխանցող հարմարանքները, գրանսպորտային միջոցները, չափիչ կամ լաբորատոր սարքերը և այլ գույքը:

Շրջանառու կապիվալը ֆիրմայի կապիվալի այն մասն է, որը կարճ ժամանակով մասնակցում է կապիվալի շարժմանը, իր արժեքը ամբողջությամբ փոխանցում է պարբասփի արդադրանքին և բավական մեծ արագությամբ փոխում է իր սկզբնական ձևը: Շրջանառու կապիվալ են համարվում հումքը, նյութերը, կիսաֆարբիկարները, վառելիքը, աշխատավարձը և այն, որոնք ամբողջությամբ սպառվում են մեկ արդադրական պարբերաշրջանի ընթացքում: Շրջանառու կապիվալի մյուս մասը գոյություն ունի այրանքային և դրամական ձևով: Ընդհանրապես, շրջանառու կապիվալի բոլոր բարերերը կարճ ժամանակահարվածում փոխում են իրենց սկզբնական ձևը. հումքը վերածվում է պարբասփի արդադրանքի (ապրանքի), ապրանքը իրացվելով՝ վերածվում է փողի, փողը ուղղվում է արդադրության գործուների ձեռքբերմանը:

Իր պարույքի ընթացքում ֆիրմայի կապիվալը հանդես է գալիս որպես միջոցների մի ամբողջություն, որը մասնակցում է ապրանքների արդադրությանը և միաժամանակ հանդես է գալիս որպես այդ միջոցների ծևավորման աղբյուր: Դա հիմք է ծառայում ֆիրմայի կապիվալը **ակտիվ և պասիվ** մասերի բաժանելու համար: **Ֆիրմայի ակտիվներն** այն միջոցներն են, որոնցում կապիվալ է

ներդրվում: Դրանք այն հիմնական և շրջանառու կապիտալներն են, որոնք իրականում գործողության մեջ են գտնվում՝ լինի արդադրության, թե՛ շրջանառության մեջ: **Ֆիրմայի պասիվները** իրենցից ներկայացնում են ֆիրմայի գործունեության ֆինանսավորման աղյուրները: Պասիվների մեջ են ընդգրկվում սեփական և փոխառու կապիտալները:

Կապիտալի պրոյցքը ներկայացվում է որպես ֆիրմայի ծախսերի ծևավորման գործընթաց: Ընդ որում, ծախսերը ծևավորվում են ինչպես արդադրության, այնպես էլ շրջանառության ոլորտում: Հիմնական և շրջանառու կապիտալները բարեբեր ծևով են մասնակցում ծախսերի ծևավորմանը: Շրջանառու կապիտալը ամբողջությամբ է մասնակցում ֆիրմայի ծախսերի ծևավորմանը: Դումքի, նյութերի, կիսաֆարբիկապների, վառելիքի արժեքը ամբողջությամբ փոխանցվում է թողարկող արդյունքին կապիտալի մեկ շրջապատճեցի ընթացքում: Ֆիրմայի կողմից սպեոդվող արդյունքի արժեքի մեջ են մտնում նաև աշխատավարձի գծով կապարված վճարումները:

Ինչ վերաբերում է հիմնական կապիտալին, ապա այն ծախսերի ծևավորմանը մասնակցում է փոխառության կողմէն՝ **մաշվածքով և ամորտիվացիայով**:

Հիմնական կապիտալի մաշվածքը իրենից ներկայացնում է նրա արժեքի ասդիմանաբար նվազում, սպառողական արժեքի և օգտակարության կորուսփ:

Գոյություն ունի հիմնական կապիտալի մաշվածքի երկու գենսակ. ֆիզիկական և բարյական:

Հիմնական կապիտալի **ֆիզիկական մաշվածքը** հիմնական կապիտալի օգտակար հագեցանիշների ասդիմանաբար կորապի գործընթացն է: Աղյունքում՝ զայս է այնպիսի մի պահ, որ ֆիրման սպիտակած ֆիզիկապես լրիվ մաշված հիմնական կապիտալը փոխարինում է նորով: Ֆիզիկական մաշվածքի չափը կախված է հիմնական կապիտալի օգտագործումից և ինքնենսիվությունից: Եթե արդադրության գործընթացը բեկնողապես ճիշդ է կազմակերպված, ապա հիմնական կապիտալի բարեբերի ծառայության ժամկետը մեծանում է:

Կախված մաշվածքի ներգրավումից՝ արդադրական ծախսերի մեջ բարեբում ենք ֆիզիկական մաշվածքի երկու գենսակ: Առաջինն այն է, երբ հիմնական կապիտալի օգտակարությունը կորսփի է ենթարկվում արդադրության գործընթացում օգտագործման հեգուսանքով: Դա օրինաչափ երևույթ է, որովհեգու կապված է արդադրության ծավալի հետ և կազմում է արդադրության փոփոխական ծախսերի բարը: Ֆիզիկական մաշվածքի երկրորդ գենսակն այն է, երբ հիմնական կապիտալի բարեբերի օգտակարությունը կորչում է անգործությունից կամ ոչ արդյունավետ օգտագործումից: Մաշվածքի այդ գենսակը վերաբերում է հասպարուն ծախսերին:

Ֆիզիկական մաշվածքից կորուսփները կարելի է կրճատել ընթացիկ և կապիտալ նորոգումների հաշվին: Այդուհանդերձ, ժամանակի ընթացքում կապիտալի նորոգման արդյունավետությունը ավելի ու ավելի նվազում է:

Բարյական մաշվածք: **Հիմնական կապիտալի բարյական մաշվածքը** բեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ կապիտալը դեռ ֆիզիկապես պիտանի է օգտագործման, սակայն ավելի էժան և առավել ժամանակակից մեքենասարքավորումների առկայության պարագայում, գործողը բարյապես մաշվում է, և

գնդեսապես նպարակահարմար չէ դրա շահագործումը: Բարոյական մաշվածքի հիմքը գիտագրեխնիկական առաջընթացն է, որի հետևանքով շուկա են դուրս բերվում հիմնական կապիտալի առավել արդարողական գործություններ:

Տարբերում են բարոյական մաշվածքի երկու ձև: Առաջին դեպքում արդարության գործոնների շուկա են մուտք գործում հիմնական կապիտալի հարաբերականորեն ավելի էժան գարրեր՝ մեքենաներ, սարքավորումներ, հարմարանքներ, դրանսպորտային միջոցներ և այլն: Բարոյական մաշվածքի այս ձևը անհրաժեշտ չի դարձնում հին գրեխնիկայի անմիջապես փոխարինումը նորով՝ մինչև դրանց ֆիզիկապես մաշվելու ժամկետները: Սակայն մաշվածքի այս ձևը վկայում է մասնակի կորուսպների մասին և գործող սարքավորումները նորով փոխարինելու անհրաժեշտություն է առաջացնում: Դաճախ բարոյական մաշվածքի առաջին ձևը անվանում են նաև **մասնակի արժեգորկում**:

Բարոյական մաշվածքի երկրորդ ձևը դրսնորվում է այն դեպքում, երբ շուկայում, համեմարքած գործող կապիտալի հետ, երևան են զայխ առավել ժամանակակից և արդարողական կապիտալի գարրեր: Բարոյական մաշվածքի երկրորդ ձևը պահանջում է հին սարքավորումների փոխարինում նորով՝ մինչև դրանց ֆիզիկական մաշվածքի ժամկետի լրանալը: Դակառակ դեպքում ֆիրման կարգադրի բարձր ծախսերով արդյունքներ նրանց համեմագր, ուշեր նոր գրեխնիկա են օգտագործում: Այդպիսի ֆիրմաները կակտեն քիչ եկամուտներ սպանալ և արդյունքում կերպնեն իրենց մրցունակությունը: Գրականության մեջ բարոյական մաշվածքի այս ձևը հաճախ անվանում են նաև հիմնական **կապիտալի լրիվ արժեգորկում**:

Ընդհանրապես, բարոյական մաշվածքը վերաբերում է արդարության հասքագործուն ծախսերին, որովհետև դրա մեծությունը կապված չէ արդարության ծավալների փոփոխության հետ:

Հիմնական կապիտալի մաշվածքը փոխանցվում է նոր սպեոդվող արդյունքին և փոխհարուցվում է վերջինիս իրացման ժամանակ: Պարբռասպի արդարանքի իրացումից սպացված հատույթից մաշվածքի արժեքը փոխանցվում է համապատասխան ամորտիզացիայի հաշվին: **Ամորտիզացիան իրենից ներկայացնում է հիմնական կապիտալի արժեքի փոխհարուցման ձև՝ ֆիզիկական և բարոյական մաշվածքի դեպքում դրանք վերականգնելու նպատակով:** Հիմնական կապիտալի արժեքի փոխանցման ինվենսիվությունը բացահայտվում է ամորտիզացիայի նորմայի միջոցով, որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$N_{\text{ԱՄ}} = \frac{\text{ԱՄ}}{\text{Կ}} \times 100\%,$$

որպես՝

$N_{\text{ԱՄ}}$ - ամորտիզացիայի նորման է,

ԱՄ - ամորտիզացիոն հարկացումներն են. փոխանցված արժեքի մեծությունն է որոշակի ժամանակաշրջանուն (մեկ դարվա ընթացքում),

Կ - հիմնական կապիտալն է:

Օրինակ, եթե սարքավորման ամորտիզացիայի դարեկան նորման 10% է, ապա դա նշանակում է, որ նրա սկզբնական արժեքի 10%-ը ամեն դարի փո-

խանցվում է նոր սպեղծվող արդյունքին: Այս դեպքում ֆիրմայի հիմնական կապիտալի օգբազործման հետ կապված ծախսերի փոխանցման ամբողջ գործընթացը կկազմի 10 տարի:

Ամորփիզացիայի նորման ուղղակիրորեն կախված է հիմնական կապիտալի ֆիզիկական և բարոյական մաշվածքի ժամանակից: Դիմնական կապիտալի դեխնոլոգիապես հիմնավորված ֆիզիկական մաշվածքը ապահովում է արժեքի լրիվ փոխանցումը թողարկվող արդյունքին: Բարոյական մաշվածքը բարդացնում է ամորփիզացիայի գործընթացը: Դիմնական կապիտալը բարոյական մաշման արդյունքում կորցնում է իր արժեքը: Նեվիսարար, փաստացի ծախսերի մի մասը չի մնանում կապիտալի ընդհանուր պայուսիքի մեջ՝ ամորփիզացիայի նորման իշնում է:

Դիմնական կապիտալի արժեքի փոխանցումը պարբռասփի արբադրանքին կարող է վերջի ունենալ դաշտեր արագությամբ, որը որոշում է ծախսերի առաջացման դաշտեր ինքնենսիվությունը, ծախսերի փոխանցումը, շահույթի ձևավորումը: Դա կախված է ամորփիզացիայի կիրառման մեթոդից: Ժամանակակից պայմաններում առավել գարածված են ամորփիզացիայի հեվլույալ մեթոդները:

Գծային ամորփիզացիայի մեթոդ: Նշանակում է հիմնական կապիտալի գարբերի արժեքի դուրսգրում պարբռասփի ապրանքի արժեքին՝ դաշտեր մասերով օգբազործման ամբողջ ժամանակաշրջանի ընթացքում: Դրա շնորհիվ ֆիրմաները հնարավորություն են սպանում նվազագույնի հասցնելու ծախսերը և մեծացնելու շահույթը՝ միայն շրջանառու կապիտալի ծախսերի կրճադրման հաշվին:

Արագացված ամորփիզացիայի մեթոդ: Դիմնական կապիտալի արժեքի արագացված դուրսգրումն է՝ թողարկվող արդյունքի արժեքին: Արագացված ամորփիզացիան խթանում է հիմնական կապիտալի նորացումը ամորփիզացիայի ֆոնդի արագացված ձևավորման հաշվին: Սակայն, պեսք է նշել, որ արագացված ամորփիզացիան բարդություններ է սպեղծում ֆիրմայի համար: Դա հանգեցնում է արբադրության ծախսերի մեծացմանը, հեվլույար և իշեցնում է անհրաժեշտ շահույթի սպացման հնարավորությունները: Բացի դրանից, արագացված ամորփիզացիան պայմաններ է սպեղծում գների բարձրացման համար, որը կարող է բացասարար անդրադարձնալ արբադրանքի իրացման մասշտաբների, հեվլույար նաև համախառն եկամուտի մեծության վրա: Վերջինիս հաշվին ձևավորվում է հիմնական կապիտալի նորացման ֆինանսավորումը:

Պեսք է նշել, որ ամորփիզացիայի կուպակված գումարները չեն հարկվում, այն ընդհանուր պայման է ֆիրմայի ներդրումային գործունեության ակդիվացման համար:

Ամորփիզացիայի նվազող մնացորդի մեթոդ: Բնութագրվում է հիմնական կապիտալի արժեքի արագացված դուրսգրման՝ թողարկվող արբադրանքին: Այս դեպքում հիմք է ընդունվում հաշվեկշռային արժեքը վվյալ պահին: Սովորաբար ամորփիզացիայի նորման բարձրացվում է արագացման գործակցով: Արդյունքում՝ ակդիվի շահագործման առաջին գարիներին ամորփիզացիան կարարվում է մեծ չափերով, որն այնուհետև, գարեցդարի նվազում է: Ամորփի-

զացիայի նվազող մնացորդի մեթոդը հիմնված է ակտիվ հիմնական միջոցների արդադրողականության վրա, որը հնարավորություն է դալիս ծևավորելու արդադրության հավասարաչափ ծախսեր արդադրանքի միավորի հաշվով, հետքաբար չի հանգեցնում զների բարձրացման, պահանջարկի ու իրացման ծավալների կրճատման:

Ընդհանրապես ամորփիզացիայի նորմաները սահմանվում են կազմակերպությունների կողմից՝ եղնելով օգրակար ծառայության ժամկետներից, որոնց նվազագույն չափերը սահմանված են հարկային օրենսդրությամբ: Դա նշանակում է, որ ամորփիզացիայի հաշվարկման գործընթացը պետքության վերահսկության դաշտում է:

12.4. ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՇՈՒԿԱՆ, ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԸ ԵՎ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԸ: ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԶՈՒՏ ԱՐՏԱԴՐՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կապիտալի շուկան արդադրության գործոնների շուկայի բաղկացուցիչ մասն է: Կապիտալը՝ որպես արդադրության գործոն, իրենից ներկայացնում է բարիքների ամբողջություն, որը անցյալի աշխարհանքային գործունեության արդյունք է և օգրագործվում է նոր բարիքների սպեռծման նպատակով: Ներքուապես արդադրության գործոնների շուկայում կապիտալը հանդես է գալիս որպես ֆիզիկական կապիտալ, ինչը ընդունված է անվանել արդադրական ֆոնդեր: Վերջիններս կապիտալ բարիքներ են, որոնց օգրագործումը հնարավորություն է դալիս ապագայում մեծացնելու եկամուպների հոսքը: Կապիտալ բարիքներ են բոլոր կարգի շենքերն ու կառույցները, արդադրական նշանակության գելխնիկան, մեքենաները, սարքավորումները, գործիքները, հումքը, նյութերը, էներգիան, գաղափարները և այլն: Ինչպես երևում է թվարկումից, ժամանակակից գննութեան մեջ կապիտալը ընդգրկում է ֆիզիկապես շոշափելի և ոչ շոշափելի օբյեկտները:

Կապիտալ բարիքների շուկան ենթարկվում է շուկայական մեխանիզմի գործողության սկզբունքներին: Սակայն այս շուկայում առաջարկը և պահանջարկը ունեն որոշակի առանձնահավկություններ, մասնավորապես՝ այսպես սահմանվում է կապիտալ բարիքի յուրաքանչյուր գործադրելու գինը: Ընդ որում՝ զնի դերում հանդես է գալիս այն եկամուպը, որը կսրացվի ֆիզիկական կապիտալի արդադրողական օգրագործման հետքանքով: Ֆիզիկական կապիտալի բոլոր գելխները, դրանց բազմազանության պատճառով, հնարավոր չեն նյութահրային արդահայփությամբ գումարել իրար: Սակայն շուկան պահանջում է դրանց միասնական գնահապում և չափակցում, առանց որի հնարավոր չեն ընդունել հիմնավորված ներդրումային որոշումներ և կարպել հնարավոր եկամուպների հաշվարկ: Ցանկացած ֆիզիկական կապիտալի գնահապումը կապարվում է դրանական ձևով: Դրամական արդահայփությամբ կարելի է գումարել հիմքութեկարակայանի, գրականութերի, համակարգիչների, հումքի, նյութերի, շինությունների արժեքները: Ըստ էության, արդադրական նշանակության բոլոր գննութեական բարիքները, դրամական արդահայփությամբ, ձեռք են բե-

բում կապիվալ ակրիվների փեսք, որոնք շրջանառում են շուկայում:

Ընդհանրապես կապիվալ գործոնի շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ անհրաժեշտ է փարբերել **կապիվալի պաշար և հոսք** կապեգորիաները: Կապիվալի **պաշարը** ժամանակի որոշակի հարվածում կուրպակված արդադրական նշանակության բարիքներն են, **հոսքը՝** այն ներդրումները, որոնց շնորհիվ փեղի է ունենում գրյություն ունեցող կապիվալ բարիքների՝ արդադրական սարքավորումների, մեքենաների և այլնի ավելացում ժամանակի որոշակի հարվածում: Այսիսով, ֆիզիկական կապիվալի պաշարների մեծացումը փեղի է ունենում ներդրումների հաշվին:

Բացի դրանից, կապիվալի շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ անհրաժեշտ է փարբերել նաև **կապիվալ և կապիվալի ծառայություններ** հասկացությունները: Կապիվալը այս դեպքում պաշար է, իսկ կապիվալի ծառայությունը՝ հոսք: Օրինակ, արդադրական հասքոցը պաշար է, իսկ այդ հասքոցի շահագործման ընթացքում գրամադրված ծառայությունները՝ հոսք: Այս ամբողջը վկայում է, որ կապիվալ բարիքի գին ասելով պետք է հասկանալ կոնկրետ ֆիզիկական կապիվալի այս կամ այն գինը, իսկ կապիվալի ծառայության գինը ժամանակի որոշակի հարվածում դրանից օգնվելու դիմաց գրված վճարն է կամ վարձակալական վճարը: Նման բացահայտումները հիմք են հանդիսանում կապիվալի շուկան հարվածավորելու համար: Տարբերակվում են այդ շուկայի երեք հարվածներ.

- ա. կապիվալ բարիքների շուկա, որպես գնվում և վաճառվում են արդադրական ֆոնդեր,
- բ. կապիվալ ծառայությունների շուկա, որպես այդ ֆոնդերը կարող են վարձակալության գրվելու որոշակի վճարի դիմաց,
- գ. փոխարժեական կապիվալի շուկա, որպես փնտեսավարող սուբյեկտները կապիվալ բարիքներ ձեռք բերելու համար կարողանում են դրամական միջոցներ հայթայթել:

Ուսումնասիրությունները ցույց են փայխ, որ կապիվալ բարիքների սպեհման համար պահանջվում են որոշակի դրամական միջոցներ: Վերջիններս փնտեսագիրության գումարության մեջ կոչվում են **ներդրումային կապիվալ** կամ **ներդրումային ֆոնդեր**: Ենքնարար ռեսուրսների շուկայում կապիվալի պահանջարկը հանդես է գալիս ներդրումային ֆոնդերի նկարմամբ պահանջարկի ձևով, որն անհրաժեշտ է կոնկրետ ֆիզիկական կապիվալի ձեռքբերման համար: Ուսպի, կապիվալի շուկայում գործարքի օրենքի է ոչ միայն կապիվալ բարիքը, որը նախարեսված է արդադրության համար, այլ նաև ներդրումային դրամական կապիվալը, որը կօգտագործվի դրամական սպեհման համար:

Չուր արդարին գումարակից ներդրումային միջոցների պահանջարկը հանդես է գալիս որպես որոշակի դրամագումարի պահանջարկ: Սակայն, փողի ամեն մի գումար կապիվալ չէ: Որպեսզի փողը կապիվալ դառնա, պետք է ներդրվի արդադրության մեջ և եկամուտ բերի: Պարահական չէ, որ կապիվալի մեկնարանման ժամանակ այն նույնացվում է եկամուտ բերելու ընդունակության հետ:

Այսիսով, փողը՝ որպես փող և որպես դրամական կապիվալ նույնական չեն: Նախ՝ ձեռնարկագրերին փող է անհրաժեշտ ֆիզիկական կապիվալ ձեռք

բերելու համար, որի պատճառով ֆիրմաները ներդրումային միջոցների պահանջարկ են ներկայացնում: Տնային գնաքեսություններին նույնպես փող է պեսքը, սակայն այդ պահանջարկի բնույթը այլ է, կապված չէ ձեռնարկագրիական գործունեության հետ: Երկրորդ՝ դրամական կապիտալը ունիվերսալ բնույթի կապիտալ է, որի կարիքն ունեն ապրանքներ և ծառայություններ արդյունաբերության և գնային գնաքեսությունները:

Կապիկալի շուկայի սուբյեկտներ են բոլոր փնտեսավարողները, որոնք պահանջարկ են ներկայացնում կապիկալի գործեր ձևերի նկարմամբ, ինչպես նաև կապիկալ բարիքներ առաջարկողները: Կապիկալի նկարմամբ պահանջարկի ներկայացման ձևից ենթադրով՝ գործերում ենք.

Առաջին. պահանջարկ, որը ներկայացվում է արդեն արքադրված կապի-
տալ բարիքների նկատմամբ՝ շենքերի, կառույցների, մեքենաների, սարքավ-
րումների և այլն:

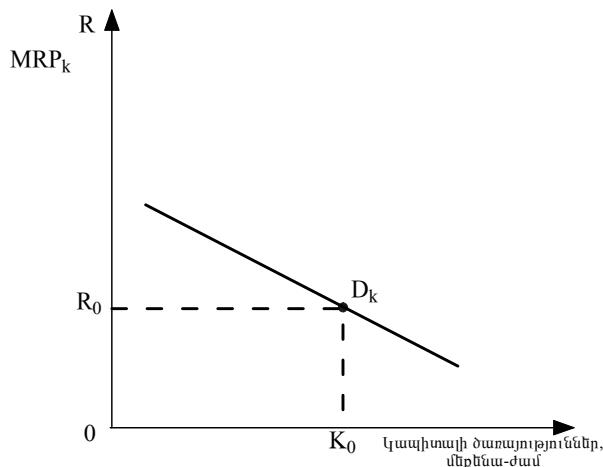
Երկրորդ. պահանջարկ ներդրումային Փոնդերի նկազմամբ, որոնց շնորհիվ սպեղծվում են ֆիզիկական կապիտալի անհրաժեշտ փարզերը: Կապիտալի նկազմամբ պահանջարկը ածանցվում է ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկից: Սա նշանակում է, որ արդարության մեջ կիրառվող ֆիզիկական կապիտալը, աշխատանք գործոնի նման, օժգած է արդարողականությամբ, որովհետև ֆիզիկական կապիտալի կիրառման միջոցով կարելի է նոր արդարանք սրբանալ: Տնտեսագիրության գետությունը առանձնացնում է **կապիտալի գույք արդարողականություն** հասկացությունը: Վերջինս կապիտալի օգնությամբ արդարված սպառողական արժեքների և կապիտալի սպեղծման համար ծախսված սպառողական արժեքների փարբերությունն է: Կապիտալի գույք արդարողականության որոշումը ինքնանպատճեն չէ: Տնտեսագիրության գետությունը այդ կարեգորիայի միջոցով սահմանում է կապիտալ ներդրումների եկամբարերությունը և կապիտալի նկազմամբ պահանջարկը: Կապիտալ ներդրումների եկամբարերությունը հարաբերական ցուցանիշ է: Այսինքն՝ կապիտալի գույք արդարողականությունը՝ որպես կապիտալի եկամբարություն (արդահայպված բոլոսներով), կոչվում է **բոլոսի «բնական» նորմա:** Վերջինս կապ ցունի բանկերի կողմից սահմանված գոլկոսի հետք: Այդ արդահայպությունը շրջանառության մեջ է դրվել նորդասական գետության մեջ այն հիմնավիրումով, որ կապիտալի՝ գոլկոսի ձևով եկամուս բերելու հարկությունը կապիտալ գործոնի բնական հարկությունն է: Կապիտալի բերած եկամբի նորման կարևոր դեր է խաղում այլընդունքային նախագծերում՝ դարբեր ներդրումների օգբակարության համեմատման ժամանակ: Այսինքն՝ այլ հավասար պայմաններում, ռացիոնալ դնդեսավարող սուբյեկտը նախապարփությունը փալիս է այն ներդրումային ծրագրերին, որոնք ավելի բարձր եկամուսներ կապահովվեն:

12.5. ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՊԱՌԱՆԶԱՐԿԻ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԾԱՌԱՅՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱՅՑՈՒՄ

Կապիտալ բարիքների և կապիտալի ծառայությունների շուկաների միջև եղած փարբերությունների շնորհիվ հնարավոր է դաշնում սահմանազարել կապիտալի պահանջարկի և առաջարկի սուբյեկտները՝ կապիտալի շուկայի փարբեր հարվածներում։ Ընդհանրապես, արդադրության գործոններ առաջարկողները դիմային գործեսություններն են, իսկ արդադրության գործոնների պահանջարկ են ներկայացնում ֆիրմաները (բիզնեսը)։ Կապիտալի ծառայությունների շուկայում պահանջարկն ու առաջարկը իրականացնում են ֆիրմաները, որոնք որոշակի վարձավճարով վարձակալության են գործում պարագաները կապիտալ բարիքները։

Եթե խոսքը վերաբերում է կապիտալ գործոնի պահանջարկին, ապա մենք չենք կարող վերացարկվել փոխառու միջոցների պահանջից, որոնք անհրաժեշտ են ֆիզիկական կապիտալի ձեռքբերման համար։ Այսպիսով, կապիտալի պահանջարկը փոխառու միջոցների, այլ ոչ թե պարզապես փողի նկարմամբ պահանջարկ է։ Ընդհանրապես, բիզնեսի կողմից փոխառու միջոցների նկարմամբ ներկայացվող պահանջարկը կոչված է համարելու արդադրական ֆոնդերը կամ ֆիզիկական կապիտալի գործությունը։ Բացի դրանից, ֆիզիկական կապիտալի, ինչպես և արդադրության մյուս գործոնների պահանջարկը ածանցյալ պահանջարկ է, այսինքն՝ կախված է ֆիզիկական կապիտալի օգտագործումով արդադրվող բարիքների պահանջարկից։

Կապիտալի ծառայությունների պահանջարկը գրաֆիկորեն կարելի է ներկայացնել հետևյալ ձևով։

Համապատասխան պահանջարկը՝ որպես կապիտալի սահմանային եկամդարերության արդացոլում

Գծապակերից երևում է, որ արդադրական գործնթացում շատ կապի-
փալ ծառայությունների ընդգրկմանը զուգընթաց, իշնում է կապիփալի արդյու-
նավելությունը՝ դրամական արդահայփությամբ (MRP_k): Այդ օրինաչափու-
թյունը նկատվել է նաև աշխատանքի ծառայությունների մեծացման ժամանակ,
եթե դրա սահմանային արդյունքը իշնում է: Երկու դեպքում է մենք առնչվում
ենք եկամբարերության նվազող օրենքի հետ: Այս օրենքը հնարավորություն է
փալիս ընկալելու կապիփալի եկամբարերության մակարդակի դինամիկան
կամ կապիփալի զուտ արդադրողականությունը:

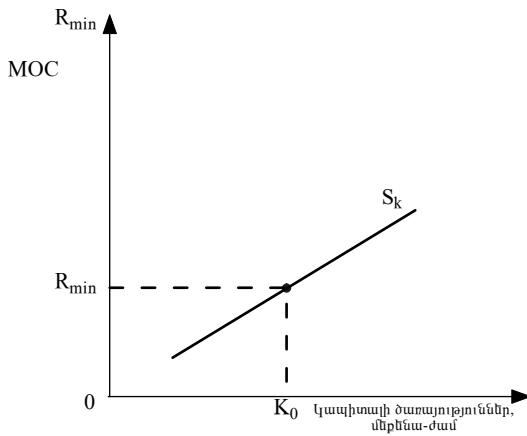
Այլ հավասար պայմանների դեպքում (աշխատանք և հող գործոնների օգ-
գուգործման ծավալների անփոփոխության դեպքում) արդադրության մեջ կա-
պիփալի ծառայությունների ընդգրկման աճին զուգընթաց, կապիփալի զուտ
արդադրողականությունը անկման միջում ունի: Այս օրինաչափության մասին
ժամանակին նշել են ականավոր դրսեազեպներ Ա. Միջթը, Դ. Ռիկարդոն, Կ.
Մարքսը, Ա. Մարշալը և ուրիշներ:

Եթե կապիփալ ներդրումները փվյալ ոլորքում աճում են, ապա դրանց
եկամբարերության մակարդակը որոշ ժամանակ հետո սկսում է իշնել, իսկ այն
ճյուղերում, որունք կապիփալը արդահուում է, եկամբարերության մակար-
դակը սկսում է աճել: Այսպիսով, կարարյալ մրցակցության պայմաններում կա-
պիփալի ազար գեղաշարժը հանգեցնում է փարքեր կապիփալ ներդրումների
այլընդունակային արժողությունների համահարթեցմանը:

Տարց է առաջանում. ի՞նչ քանակի կապիփալի ծառայություն է ձեռք բերելու
ֆիրման: Տարցին պարախանելու համար դիմումը կապիփալների 12.1 գծապակերը:
Դրա համար անհրաժեշտ է դրամական արդահայփությամբ կապիփալի սահ-
մանային արդյունքը (MRP_k) համեմատել շուկայում ծեսավորված կապիփալի ծա-
ռայության գնի, այսինքն՝ վարձավճարի հետ (R): Կապիփալի ծառայության օպ-
տիմալ քանակություն ձեռք կրերվի այն դեպքում, եթե MRP_k հավասար կլինի
վարձավճարին (R): Գծապակերում R_o -ն K_o - կապիփալ ծառայության քանակն
է:

Ինչ վերաբերում է կապիփալ ծառայության առաջարկին, ապա պետք է
նշել, որ այն միջմանց դրամադրում են ֆիրմաները: Ընդ որում՝ կապիփալի ծա-
ռայության առաջարկը կարելի է քննարկել և՝ կարճաժամկեպում, և՝ երկարա-
ժամկեպում: Կարճաժամկեպում կապիփալի ծառայության առաջարկը առաջ-
գական չէ, որովհետեւ կարճ ժամանակահավածում հնարավոր չէ ավելացնել
մերենաների, սարքավորումների և այլնի քանակը: Բայց երկարաժամկեպում
կապիփալի ծառայության առաջարկը առաջգական է, որովհետեւ փոխվում է
երկրի կապիփալ պաշարի մեծությունը, ուստի հնարավոր է ավելի շատ կապի-
փալի ծառայության առաջարկ: Եթե վերջինս պարկերենք գրաֆիկորեն, ապա
կունենա հետևյալ դրսերը:

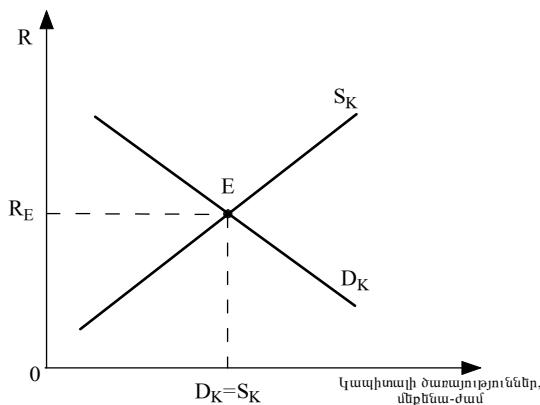
Օրինագների առանցքի վրա գեղադրված են կապիփալի օգտագործման
բաց թողած հնարավորությունների սահմանային ծախսերը (MOC) և նվազա-
գույն վարձակալական վճարը (R_{min}):

¶ 13 ձ և Ի՞՞ն 12.2. Կապիտալի ծառայության առաջարկը՝ որպես կապիտալի օգտագործման բաց թողած հնարավորությունների սահմանային ծախսերի արդացոլում

Գծապարկերից երևում է, որ կապիտալի ծառայության առաջարկի S_k կորին ունի դրական թերվածություն, որովհետև կապիտալի ծառայությունն առաջարկող սուբյեկտները իրաժարվում են կապիտալի այլընդունելիքային օգտագործումից: Եթե շուկայում կապիտալի ծառայության դիմաց վճարը մեծ լինի, ապա ավելի շատ դրանից կառաջարկվի: Որպեսզի որոշվի ծառայությունների շուկա դուրս բերվող կապիտալի քանակը, պեսք է համեմատել նվազագույն ընդունելի վարձավճարի չափը (R_{min}) բաց թողած հնարավորությունների սահմանային ծախսերի հետ (MOC-marginal opportunity cost): Բանն այն է, որ ֆիրման կապիտալ բարիքները վարձակալության դաշտում բաց թողած հնարավորությունների ծախսեր է ունենում: Այդ բարիքի գնման դեպքում պեսք է որոշակի դրամագումար ծախսել: Վերջինս կարող է լինել սեփական կամ փոխառու: Եթե ֆիրման ծախսեր իր սեփական դրամական միջոցները, ապա որոշակի ժամանակով պեսք է իրաժարվեր այդ դրամագումարի այլընդունելիքային օգտագործումից: Ասենք, այդ դրամագումարը կարող էր բանկ ներդնել և գույնու սրանալ կամ կարող էր հողամաս գնել և վարձով դրալ: Ինչպես պարզվում է, կապիտալի ծառայությունների շուկան անխօնելիորեն կապված է փոխառու միջոցների շուկայի հետ: Այլ կերպ ասած՝ ֆիրման ինչքան մեծ գումար ներդնի կապիտալ բարիքների գնման համար, այնքան մեծ կլինեն բաց թողած հնարավորությունների այն սահմանային ծախսերը, որոնք նա է կրում:

Եթե կապիտալի ծառայության պահանջարկի և առաջարկի վերը բերված գրաֆիկները միացնենք, ապա կսրանանք ֆիզիկական կապիտալի ծառայությունների շուկայի հավասարակշռված պարկերը:

¶ 13 ձ ա 3 Շ 12.3. Հավասարակշռությունը Փիզիկական կապիտալի ծառայությունների շուկայում

Ինչպես երևում է գծապատճերից, կապիտալի ծառայության պահանջարկը հավասարակշռվում է դրա առաջարկի հետ R_E ռենդաշային գնահարման կամ վարձավճարի դեպքում: S_K և D_K կորերի ցանկացած գեղաշարժ, կապված գեխնողիաների, սպառողական ճաշակների և այլ գործոնների փոփոխության ազդեցության հետ, կիսասպիրի հավասարակշռությունը կապիտալի ծառայությունների շուկայում:

12.6. ՓՈԽԱՏՎԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ՊԱՌԱՆՁԱՐԿՆ ՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿԸ

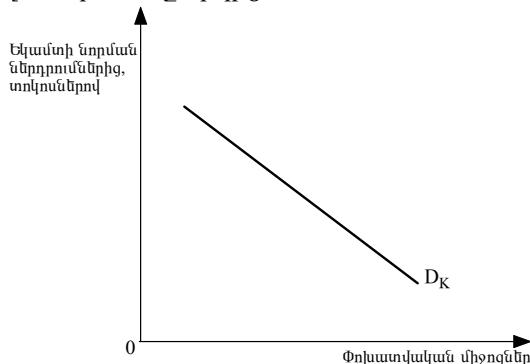
Արդարական գործընթացի իրականացման ժամանակ ֆիրմաները օգտագործում են բազմաթիվ կապիտալային ռեսուրսներ: Դրանց համար միջոցները են համապարասիան դրամական միջոցները: Սակայն որևէ ներդրումային ծրագրում որոշակի գումար կանխավճարելու համար պետք է այն կուտակել, որի համար պահանջվում է երկար ժամանակ: Բացի դրանից, շատ դեպքերում ֆիրմաները ի վիճակի չեն լինում անհրաժեշտ գումարը սեփական միջոցներից կուտակելու և կապիտալային ռեսուրսներում ներդրումներ կատարելու նպարակով նրանք օգրվում են ուրիշ սեփականագերերի դրամական միջոցներից: Այսպիսով, ֆիրմաները ներդրումներ կատարելու նպարակով օգրվում են ոչ միայն սեփական, այլ նաև փոխարժեական կապիտալից:

Փոխարժեական կապիտալը դրամական կապիտալի այն գեսակն է, որը նրա սեփականագերությունը կողմից այլ գննեավարող սուբյեկտներին փոխ է պրվում որոշակի վճար՝ փոկուս սպանալու նպարակով: Հասարակության արդարողական ուժերի զարգացման արդյունքում արդյունաբերական կապիտալը վերարդարության գործընթացում դրսւորում է որոշակի առանձնահարկություններ: Կապիտալի շրջապատճեղի ընթացքում որոշ ֆիրմաներ ունենում են ժամանակավորապես ազար դրամական միջոցներ: Այդպես է գեղի ունենում փոխարժեական կապիտալի առանձնացումը արդյունաբերական կապիտալից:

Հնդ որում, փոխարժեական կապիտալն էականորեն բարբերվում է դրամական կապիտալից: Դրամական կապիտալն արդյունաբերողի կողմից օգտագործվում է որպես արքադրության գործոնների գնման միջոց: Այլ կերպ ասած, կապիտալի ձև է ընդունում վերաբրադրության ամբողջ գործընթացի շրջանակներում: Մինչդեռ փոխարժեական կապիտալը սկզբից նեթ հանդես է գալիս որպես այնպիսի կապիտալ, որն ընդունակ է շահույթ բերելու: Այսպիսով, փոխարժեական կապիտալի առաջացումը ենթադրում է փոխարժեական կապիտալի շուկայի ձևավորում: Այդ շուկան օժգված է մի շարք բնորոշ գծերով:

1. Փոխարժեական կապիտալի շուկայում ստվորաբար գործում են երկու սուբյեկտներ՝ ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների սեփականագերը և ձեռներեցը, որի նպարակն է այդ «անշարժ կապիտալ» շարժման մեջ դնել, որպեսզի շահույթ ստանա:
2. Առք ու վաճառքի օրինակ է դառնում մի յուրահագույկ ապրանք՝ կապիտալը, այսինքն՝ փողը, որը լրացուցիչ օգտակարություն է ձեռք բերում՝ շահույթ ապահովելու հարկություն:
3. Փոխարժեական կապիտալի շուկան ծառայում է արքադրողների պահանջունքների բավարարմանը՝ ինչպես կարճաժամկետ վարկերի, այնպես էլ երկարաժամկետը կապիտալ ներդրումների միջոցով:

Այսպիսով, եթե գոյություն ունի փոխարժեական կապիտալի շուկա, ապա դրա բնորոշ հարկանիշներից են փոխարժեական կապիտալի պահանջարկն ու առաջարկը: Կապիտալի պահանջարկի սուբյեկտներն են ձեռներեցները՝ արքադրական գործունեությամբ գրաղվողները: Կապիտալի (որպես արքադրության գործոնի) պահանջարկը արքադրության գործոնների ձեռքբերման պահանջ է: Ճիշտ է, կապիտալի պահանջարկը որոշակի դրամագումարի պահանջ է, բայց փողի պահանջարկը և փողի ձևով կապիտալի պահանջարկը բարբեր բաներ են: Ձեռներեցը պահանջարկ է դրսնորում ներդրումային միջոցների նկարմամբ, այսինքն՝ ձգբում է որոշակի դրամագումար ձեռք բերել արքադրության միջոցներ գնելու համար: Իսկ եթե մարդը պահանջարկ է ներկայացնում ընդհանրապես փողի նկարմամբ, որը կապված չէ ձեռնարկարդիրական գործունեության հետ, ապա այդպիսի պահանջարկը բարբերվում է փողի ձևով կապիտալի նկարմամբ եղած պահանջարկից:

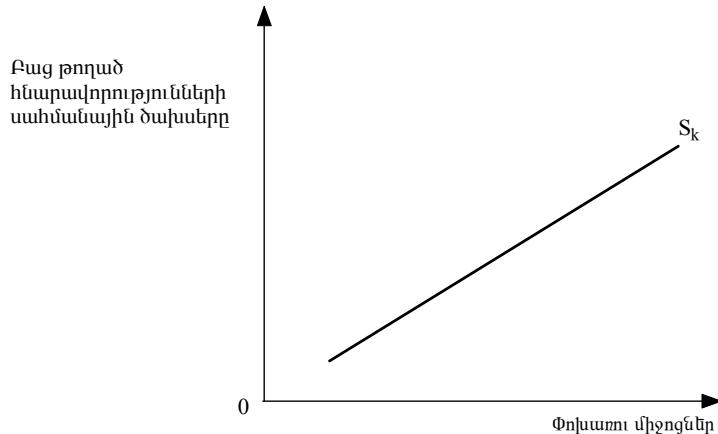
Պ Ի Յ Ա Յ Ի Ռ » 12.4. Փոխառու միջոցների (փոխարժեական կապիտալի) շուկայի պահանջարկը

Փոխարժեական կապիտալի պահանջարկի գրաֆիկական պարկերը կարելի է ներկայացնել, եթե աբսցիսների առանցքի վրա դեղադրենք փոխարժեական կապիտալի մեծությունը, իսկ օրդինատների առանցքի վրա՝ ներդրումներից սրացված եկամուգը:

Տե՛կ պահանջարկի կորը, որը ոչ թե ֆիզիկական կապիտալի ծառայությունների պահանջարկի, այլ փոխառու միջոցների պահանջարկի կորն է, ունի բացասական թեքվածություն: Դա բացարրվում է ներդրումների սահմանային արդարողականության անկմամբ, եթե մեծանում է ներգրավվող փոխարժեական կապիտալի քանակը: Ներդրումներից սրացվող եկամուգի նորման հաշվարկվում է որպես ներդրումներից սրացվող եկամուգի հարաբերություն ներդրումային միջոցների ծավալին՝ փոկուսային արդարադարձությամբ: Եթե ներդրված 1000 միավոր կապիտալը բարեկան թերում է 100 միավոր եկամուգ, ապա ներդրումից սրացված եկամուգի նորման կլազմի $100/1000 \times 100\% = 10\%$:

Փոխարժեական կապիտալի առաջարկի սուբյեկտներ են ժամանակավորապես ազար դրամական միջոցների այն սեփականագրերերը, ովքեր իրենց միջոցներն առաջարկում են արդարական գործունեությամբ գրադարձներին:

Փոխառու միջոցների առաջարկի գրաֆիկական պարկերն ունի հերթևալ գեները:

¶ 1³ ա 3 և 12.5. Փոխառու միջոցների շուկայի առաջարկը

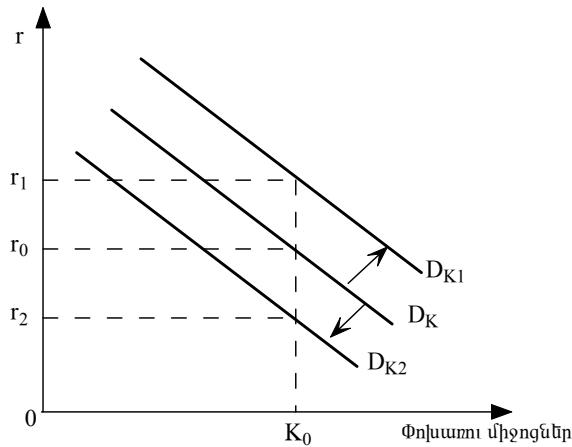
Գրաֆիկի հորիզոնական առանցքի վրա դեղադրվում է փոխառու միջոցների մեծությունը՝ դրամական արդարադարձությամբ, ուղղահայաց առանցքի վրա՝ բաց թողած հնարավորությունների սահմանային ծախսերը կամ խնայողությունների ընթացիկ սպառումից հրաժարվելու գինը: Վերջինս չափվում է ժամանակի նախապարփակության նորմայով՝ արդարադարձ փոկուսներով: Գրաֆիկի S_k կորը արդարությունը է տնային տնտեսությունների խնայողությունների առաջարկը:

Ընդհանրապես, փոխարժեական կապիտալի շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ կարևոր նշանակություն է սպառում **ժամանակի գործոնը**: Այսպես, S_k կորը վկայում է, որ տնային տնտեսությունները հրաժարվում են իրենց խնայողությունների ընթացիկ սպառումից և դրամը դրամադրում են որպես վար-

կեր: Այդ գործարքով գրնային գրնչեսությունները ակնկալում են եկամուգների հոսք ապագայում: Տոկոսն էլ այն վճարն է, որի դիմաց փոխառու միջոցների սեփականագիրը կապիտալի ընթացիկ օգտագործման հնարավորություն է գրալիս: Այդ վճարն էլ դրամական կապիտալի սեփականագիրներին շահագրգռում է հրաժարվելու կապիտալի ընթացիկ սպառումից: Այլ կերպ ասած, **փոկոսը (Վճարը) բարիքների ընթացիկ սպառումից հրաժարվելու դիմաց դրված գին է:**

Ի դեպ, պետք է նշել, որ փոխադրվական կապիտալի շուկայում պահանջարկի և առաջարկի կորերը կարող են գեղաշարժվել դարբեր գործոնների ազդեցության վակ:

Սկզբում քննարկենք փոխադրվական կապիտալի պահանջարկի վրա ազդող գործոնները, որոնք արդացողված են 12.6. գծապատկերի D_k կորի փեսքով:

¶ 12.6. Փոխառու միջոցների պահանջարկի կորի գեղաշարժը

Նախ՝ պահանջարկի փոփոխությունը կարող է գենի ունենալ ֆիզիկական կապիտալի սահմանային արդադրողականության բարձրացման կամ նվազման հետևանքով: Սա մեկ անգամ ևս վկայում է ֆիզիկական կապիտալի ծառայությունների և փոխադրվական կապիտալի շուկաների փոխականացության մասին: Ենթադրենք՝ կապիտալի սահմանային արդադրողականությունը բարձրացել է: Այս դեպքում D_k կորը կվեղաշարժվի աջ՝ վերև և կընդունի D_{k1} դիրքը, և ընդհակառակը:

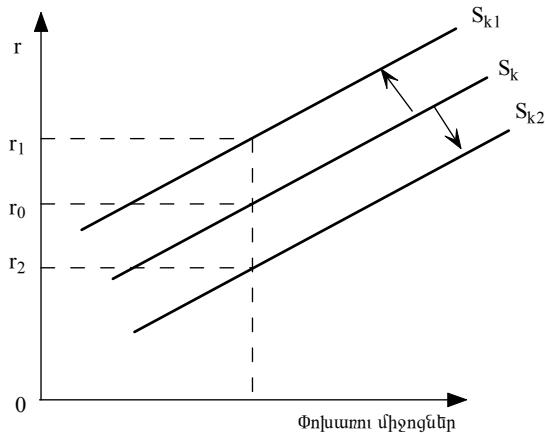
Երկրորդ՝ կապիտալի պահանջարկի կորը կարող է գեղաշարժվել սպառողների ճաշակի և նախասիրությունների փոփոխության հետևանքով: Դայնի է, որ ֆիզիկական կապիտալի պահանջարկը ածանցյալ պահանջարկ է: Եթե նվազի կարկանդակի պահանջարկը, ապա կնվազի կարկանդակ պարբռասպող սարքի պահանջարկը, հետևաբար և կնվազի պահանջարկը փոխադրվական կապիտալի շուկայում: Պահանջարկի կորը D_k դիրքից կվեղաշարժվի D_{k2} դիրքը:

Երրորդ՝ սղաճը և սղաճային սպասումները նույնպես ազդում են D_k կորի գեղաշարժի վրա: Դա հարկապես ընդգծված է արդահայրվում կարճաժամկեր վարկերի շուկայում: Զեռնարկագրերը գիրակցում են, որ սղաճի շնորհիվ իր արդադրանքի գները բարձրացել են, որեմն շահույթն է մեծանալու: Ուստի,

վարկ վերցնելով, այն մարելու է արժեզրկված փողերով: Արդյունքում՝ D_k կորը գեղարձվում է դեպի վեր ու աջ, հերթափառ գոկսադրույթն է բարձրանում r_0 -ից r_1 մակարդակը՝ միևնույն K_0 փոխառու միջոցների պահանջարկի մեծության դեպքում:

Զորբորի՝ փոխադրվական կապիտալի պահանջարկի կորի գեղաշարժի վրա ազդում է հարկային քաղաքականության փոփոխությունը: Եթե հարկադրույթները բարձրանան, ապա կապիտալի պահանջարկի կորը կփեղաշարժվի դեպի ներքն՝ ձախ՝ D_{k2} դիրքը, որովհետև հարկային բնոր թուլացնում է ներդրումներ կապարելու շահագրգռվածությունը, և ընդհակառակը:

Փոխադրված կապիքալի առաջարկի վրա նույնպես ազդում են բազմաթիվ գործոններ, որոնց շնորհիվ առաջարկի կորը փեղաշարժվում է: Դա պարզ երևում է հետևյալ գրաֆիկական պարկերից:

¶ I³ à³ i I»ñ 12.7. Φημιανοί μιχογνήρι άπωροι κρύψανται σε πάρκα και στοιχεία για να αποφύγουν την επιβολή της νέας φορολογίας.

Առաջին՝ փոխառու միջոցների առաջարկի կորի գրեղաշարժի վրա ազդում է սղաճը: S_k կորը գրեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ վերև՝ S_{k1} -ը, որովհետք սղաճի ժամանակ K_0 փոխառու միջոցներին համապատասխանում է բարձր r_1 գոլկոսադրույթը: Եթե փողը կորցնում է իր զնողունակությունը, վարկագրուները բարձրացնում են գոլկոսադրույթը, որպեսզի փրկեն իրենց դրամական միջոցները արժեզրկումից:

Երկրորդ՝ փոխառու կապիտալի կորի գեղաշարժը կախված է նաև գործարք ակրիվության փուլից, որում զբնվում է գննի հավասար պայմաններում, անկման փուլում մարդիկ ձգքում են ավելի շար խնայել, քան ծախսել, ուստի առաջարկի կորը կրեղաշարժվի դեպի աջ՝ ներքև։ Կօ փոխառու միջոցների առաջարկին կհամապատասխանի առավել ցածր՝ r_2 գոլկուսադրույթ, և ընդհակառակը։ Տնտեսության վերելքի շրջանում մեծանում է փոխառու միջոցների պահանջարկը, բարձրանում է գոլկուսադրույթը՝ r_1 կեվը, և առաջարկը S_k դիրքից գեղաշարժվում է S_{k+1} դիրք՝ կապիտալի նույն S_k առաջարկի համար։

Երրորդ՝ առաջարկի կորի փեղաշարժի վրա ազդում են նաև հարկային և դրամավարկային քաղաքականությունները:

Այս բոլորից հեքոն նպագրակահարմար է բացահայրել փոխարվական կապիտալի ձևավորման աղբյուրները: Այսպես, արդյունաբերական կապիտալի շրջապարույքի ընթացքում դնդեսավարողների մոտ գոյանում են ժամանակավորապես ազար դրամական միջոցներ: Դրանք ամորփիզացիոն հավլացումներն են, ժամանակավորապես ազար շրջանառու միջոցների արժեքն է՝ կապված ապրանքների իրացման և հումքի, նյութերի, վառելիքի ու այլնի ձեռքբերման ժամանակների միջև եղած փարբերության հետ, շահույթի այն մասը, որը նախագրեսված է արգադրության ընդլայնման համար: Փոխարվական կապիտալի աղբյուրներ են նաև բնակչության դրամական միջոցների խնայողությունները, ինչպես նաև ռանդիյե խավի դրամական միջոցները (այն մարդիկ, ովքեր ապրում են իրենց դրամական միջոցների փոկուսներով): Ժամանակավորապես ազար դրամական միջոցները իրենց սեփականապերերին եկամուտ չեն բերում, ուստի նպագրակահարմար և ճիշդ է դրանք փոխառության դրամ՝ անզամ ոչ մեծ փոկուսներով:

12.7. ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՏՈԿՈՍԸ, ԴՐԱ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ: ԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՏՈԿՈՍԱԴՐՈՒՅՔ: ԴԻՍԿՈՆՏԱՎՈՐՈՒՄ

Ինչպես նշվել է, փոխարվական կապիտալի ձևում գրնվող փողն ունի յուրահագուկ հավլանիշ՝ շահույթ բերելու հավկություն: Տնտեսավարողները վարկ սրանալով՝ դրամական միջոցների սեփականապիտուքը, բացի փոխարվության գումարը վերադարձնելուց, վճարում են որոշակի գումար՝ փոկուսի ձևում: Այսպիսով փոկուսը փոխարվական կապիտալի ծառայությունից ժամանակավոր օգրվելու դիմաց փրկող վճարն է: Ենթադրենք՝ փողագերը փոխառության է դրվել 1000 միավոր փող և պահանջում է վերադարձնելու ժամանակավելի վճարել 200 միավոր՝ դրա ծառայությունից օգրվելու դիմաց: Այդ 200 միավորը իրենից կներկայացնի փոխարվական փոկուսի գումարը: Առաջին հայացքից թվում է, թե փոկուսը կապիտալ-ապրանքի գինն է: Բայց դա այդպես չէ: Մեր օրինակում վարկառուն 200 միավորը վճարում է ոչ թե 1000 միավորի, այլ դրանից օգրվելու դիմաց: Ուրեմն փոկուսը փոխարվական կապիտալի ծառայության գինն է:

Տեքուսարար դրա մեծությունը որոշվում է փոխարվական կապիտալի պահանջարկով և առաջարկով, այսինքն՝ ճիշդ այնպես, ինչպես ցանկացած ապրանքի շուկայական գինը:

Տայգնի է, որ շուկայական դնդեսառության պայմաններում շուկայի սուրյեկտները դրսնորում են համապարասիան վարքագիծ: Օրինակ՝ մարդիկ նախապարփությունը դրահան են այսօրվա և ոչ թե ապագայի բարիքներին: Այդ երևույթը դնդեսագիրության մեջ հայդնի է «ժամանակային նախապարփություն» անվանումով: Որպեսզի կապիտալի սեփականապերը շահագրգռված լինի հրաժարվելու դրահան պահին իր միջոցները դնօրինելուց, անհրաժեշտ է դրա համար նրան վարձագրել: Այսպիսով, դրամական ձևում գրնվող կապիտալը իր դրահանը դնութակի եկամուտ է բերում: Քանակապես փոխարվական

գոլոսը արդահայվում է գարվա ընթացքում հաշվարկվող գոլոսադրույթի միջոցով: Տոկոսադրույթը հաշվարկվում է փոխարվության գրված կապիտալի մեծության դիմաց.

$$t = \frac{R_{\text{պ}}}{K_{\text{փոխ}}} \times 100\%,$$

որպես՝

t - փոխարվական կապիտալի գոլոսադրույթն է,

$R_{\text{պ}}$ - փոխարվական կապիտալի գարեւկան բերած եկամուգն է,

$K_{\text{փոխ}}$ - փոխառության գրված կապիտալի մեծությունն է:

Օրինակ, ենթադրենք՝ փոխառության է գրվել 2500 միավոր դրամական կապիտալ, որը գարվա ընթացքում փիրոջը բերել է 500 միավոր եկամուգ: Փոխարվական գոլոսի նորման կամ դրույթը հավասար կլինի:

$$t = \frac{500}{2500} \times 100\% = 20\%:$$

Տնտեսագիրության գետության մեջ գարեւրակվում են գոլոսի **իրական և դրամական գետությունները**: Տոկոսի իրական գետությունը առաջադրվել է նորդասական գնդեսագիրության կողմից: Ըստ նորդասականների՝ գոլոսը գոյություն ունի բոլոր գնդեսական համակարգերում: Դա բացադրվում է այն հանգամանքով, որ բոլոր համակարգերում կապիտալը օժբված է արդադրողականությամբ, և բոլոր համակարգերում նախապարփառություն է գրվում առկա, այլ ոչ թե ապագայի բարիքներին: Ինչ վերաբերում է գոլոսի **դրամական գետությանը**, պեսք է նշել, որ դրա հիմնադիրը Զ. Մ. Քենսան է, ով նշել է, **որ գոլոսը փողի իրացվելիությունից բաժանվելու դիմաց վճար է**: Այսինքն՝ գոլոսի բնույթը հանգեցվում է զուտ դրամական երևույթին:

Գործնականում փոխարվական գոլոսի նորմայի վրա ազդում են մի շարք գործոններ, որոնցից կարելի է նշել. ռիսկը, վարկի գրամադրման ժամկետը, վարկի չափը, հարկերի գանձումը, կապիտալի շուկայի մոնոպոլացման ասդիանը, գոլոսի նորմայի չափը՝ կախված հաճախորդի սոցիալական վիճակից:

- Ո-իսկ:** Շուկայի պայմաններում ռիսկը կապված է անորոշության հետ: Վարկագունդը սովորաբար ռիսկի է դիմում, եթե իր սեփականությունը գրամադրում է ուրիշին: Շար հաճախ նա վարկառուի ֆինանսական վիճակի մասին հսկակ պարկերացում չի ունենում: Այսպիսով, ինքան մեծ է վարկագունդի անհանգույթությունը, որ վարկը կարող է հետ չվերադարձել, այնքան գոլոսի նորման բարձր է, և ընդհակառակը:
- Վարկի գրամադրման ժամկետ:** Որքան կապիտալի գրամադրման ժամկետը երկար է, այնքան մեծ են վարկագունդի այլնորոշական հնարավությունները, ինչպես նաև չվերադարձման ռիսկը, ուստի վարկագունդը գոլոսի նորմայի բարձրացման շնորհիվ փոխարվուցում է թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը, և ընհակառակը:
- Վարկի չափ:** Որքան փոխարվական կապիտալի առաջարկը փոքր է,

այնքան գուկոսի նորման բարձր է, որովհետև վարկի ցանկացած չափի դեպքում վարչակառավարչական ծախսերը նույնն են լինում:

4. **Նարկերի գանձում:** Զանի որ փոխարքական կապիտալի սեփականագերերի եկամուպները հարկվում են, այդ պարզապուշ վարկագում հարկերը հաշվարքում է այդ գուկոսի մեջ, և գուկոսի նորման բարձրանում է:
5. **Կապիտալի շուկայի մոնոպոլացման ասթիճան:** Դայգնի է, որ շուկայական գրնժեսության պայմաններում վարկ դրամադրում են բանկերը: Ինչքան դպված գումարը քիչ լինեն, այնքան գուկոսի նորման բարձր կինդի, որովհետև փոխարքական կապիտալի առաջարկը փոքր է մնում պահանջարկից, և հակառակը:
6. **Տոկոսի նորմայի չափը՝ կախված հաճախորդի սոցիալական վիճակից:** Խոշոր արդադրողներին վարկը դրամադրվում է արգունյալ պայմաններով: Իսկ փոքր և միջին արդադրողների, ազգաքնակցության համար սահմանվում են գուկոսի բարձր նորմաներ, հարկապես երկարաժամկետ վարկերի դիմաց: Բացի դրանից, վարկի սրացման համար մեծ ապահովվածություն է պահանջվում:

Տնտեսավարման պրակտիկայում գոյություն ունեն գուկոսի շուկայական և միջին նորմաներ: Տոկոսի շուկայական նորման կապիտալի շուկայում ցանկացած պահին ձևավորված նորման է: Եթե փոխարքական կապիտալի առաջարկն աճում է գուկոսի շուկայական նորման ցածր է լինում: Իր հերթին, դրամական կապիտալի պահանջարկն ու առաջարկը կախված են արդադրության զարգացման պարբերաշրջանի փուլերից: Տոկոսի նորման բարձր մակարդակի է հասնում ճգնաժամի շրջանում, եթե կդրուկ աճում է պահանջարկը դրամական կապիտալի նկարմամբ:

Տոկոսի միջին նորման արդացոլում է գուկոսի դիմամիկայի երկարաժամկետ միջումները և որոշվում է տնտեսական պարբերաշրջանների ընթացքում ձևավորված գուկոսադրույթների միջինուու:

Ընդհանրապես, սղածի պայմաններում կարևոր նշանակություն է սրանում գուկոսի անվանական և իրական նորմաների գործերումը: Անվանական նորման գուկոսի ընթացիկ շուկայական նորման է՝ առանց սղածի գենմագերը հաշվի առնելու: Տոկոսի իրական նորման գուկոսի անվանական նորման է, որը հաշվարքում է՝ հաշվի առնելով սղածի մակարդակը: Օրինակ, ենթադրենք՝ արժեգրկման մակարդակը հասել է 11%-ի, իսկ գուկոսի անվանական դրույթը 16% է: Այս դեպքում գուկոսի իրական նորման հավասար կլինի 16%-11%=5%:

Փոխարքական գուկոսի բնութագրման ժամանակ կարևոր նշանակություն է սրանում ժամանակի գործոնը: Վերջինիս դերը բացադրվում է դիսկրինավորման միջոցով: Դիսկրինավորումն այսօրվա ծախսերի և ապագա եկամուպների համեմապումն է: Որպեսզի վարկ դրամադրվի, հարկապես երկար ժամկերով, պետք է հաշվարկել ապագա եկամուպի կամ փողի այսօրվա արժեքը կամ համադրել այսօրվա ծախսերը և ապագա եկամուպները: Այսինքն՝ պետք է հաշվի առնել արժեգրկման մակարդակը: Դիսկրինավորումը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$V_p = \frac{V_t}{(1+r)^t} ,$$

որպես՝

V_p - ապագա դրամագումարի այսօրվա արժեքն է,

V_t - այսօրվա դրամագումարի ապագա արժեքն է,

այսինքն՝ գրամադրված վարկի գումարն է՝ իր գոլկումներով հանդերձ,

t - տարիների թիվն է,

r - գոլկուի նորման է:

Այսպիսով, դիսկոնֆրավորման ժամանակ գոլկուի անվանական նորման ճշգրվում է ենթադրվող արժեզրկման մեծությամբ, և դրա շնորհիվ սրացվում է գոլկուի իրական նորման:

Օրինակ, ենթադրենք՝ ծեռներեցը ներդրել է 2000 միավոր կապիտալ, պայմանով, որ 5 տարվա ընթացքում տարեկան պետք է սպանա 500 միավոր եկամուգ: Ուրեմն, 5 տարվա ընթացքում նա պետք է սպանա 2500 միավոր: Ենթադրենք՝ գոլկուի նորման հավասար է 2%-ի: Այս դեպքում կունենանք.

$$V_p = \frac{V_t}{(1+r)^t} = \frac{2500}{(1+0.02)^5} = 2272.7:$$

Եթե համեմափենք պահանջվող ներդրումների գումարը՝ 2000-ը, դիսկոնֆրավորված մեծության հետք՝ 2272.7-ի, ապա պարզ կատարնա, որ ապագա եկամանի գումարը ավելի մեծ է, քան ներկայումս կապարվող ծախսն է, ուստի այդպիսի ներդրումներն արդարացվում են: Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ ինչքան ժամանակահարվածը կարճ է (t) և գոլկուի նորման (r) ցածր, այնքան մեծ է ապագա եկամուգների դիսկոնֆրավորված եկամուգը:

Տայպինի է, որ գոլկուը գործոնային եկամուգ է, որը սպանում է կապիտալի սեփականագերը: Իսկ դնդանավարող սուբյեկտի համար գոլկուը ծախս է: Նշանակում է՝ երկուսի համար էլ գոլկուի մեծությունը կարևոր դեր է խաղում:

12.8. ԱՐԺԵԹՂԹԵՐԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ,

ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Շուկայական դնդանավարությունը իրենից ներկայացնում է տարբեր շուկաների ամբողջություն: Դրանցից մեկը ֆինանսական շուկան է: Վերջինիս շնորհիվ դնդանավարող սուբյեկտների, պետքության, նաև անձանց դրամական միջոցները հավաքագրվելով՝ վերածվում են վարկային միջոցների և ուղղվում են դնդանավարության այլ ոլորդների գարգացմանը: Այսինքն՝ ֆինանսական շուկայի (փոխարվական կապիտալի շուկայի) հիմնական գործառույթը ազագ դրամական միջոցները փոխարվական կապիտալի վերածելն է: Ֆինանսական շուկան սպորադաժամկում է դրամական շուկայի և կապիտալի շուկայի:

Դրամական շուկան կարճաժամկետ վարկային գործարքների շուկան է (որպես կարգ, մինչև մեկ տամկետով):

Ֆինանսական շուկայի կառուցվածքային օղակներից է կապիֆալի շուկան, որը ընդգրկում է միջին և երկարաժամկետ վարկերը, բաժնեգումանները, պարփառությունները: Կապիֆալի շուկան իր հերթին սպորտաժանվում է երկու ենթաձևերի՝ արժեթղթերի շուկայի և միջին ու երկարաժամկետ բանկային վարկերի շուկայի: Հաճախ արժեթղթերի շուկան կոչվում է ֆոնդային ակտիվների շուկա:

Եթե դրամական միջոցների շուկան իրենից ներկայացնում է բարձր իրացվելիության շարժ կարճաժամկետ պահանջմունքների բավարարման համար, ապա կապիֆալի շուկան ապահովում է ֆինանսական ռեսուրսների պահանջարկը երկարաժամկետում:

Արժեթղթերի շուկան արժեթղթերի թողարկման, գեղաքաշխման և շրջանառության առնչությամբ առաջացող փոխհարաբերությունների համակարգն է:

Արժեթղթությունը փաստաթուղթ է, որը արդարադարձում է դրա թողարկողի և գնողների փոխհարաբերությունները: Արժեթղթերը լինում են բազմաթիվ գեղակների: Դրանցից են՝ բաժնեգումանները, պարփառությունները, սեփականաշնորհման հավասպագրերը, առևտուրային արժեթղթերը, մուրհակները, ավանդային հավասպագրերը և այլն:

Արժեթղթերի շուկայի փնտեսական էությունը արդարադարձությունների միջոցով: Այդ շուկայի գործառույթներն են.

- Ներդրումային:** Արժեթղթերի շրջանառության շնորհիվ գեղի է ունենում փնտեսավարող սուբյեկտների և մասնավոր անձանց ժամանակավորապես ազագ դրամական միջոցների հավաքագրումը՝ փնտեսության մեջ ներդնելու նպագակով: Այս գործառույթը մեծ նշանակություն է սպանում ֆինանսական ռեսուրսների բաշխման կենսորնացված համակարգից շուկայականին անցնելու պայմաններում:
- Վերաբաշխման:** Արժեթղթերի շուկայի միջոցով գեղի է ունենում կապիֆալի միջնորդության և միջնորդության գեղաքաշխում՝ փնտեսության առավել արդյունավետ գարգացման համար:
- Պետական բյուջեի պակասուրդի ծածկման:** Տնտեսավարման պրակտիկայում պետական բյուջեի պակասուրդի ծածկման նպագակով թողարկում է փարբեր կարգի արժեթղթեր և վերջիններիս իրացման արդյունքում հարթեցվում են հարկային վճարների անհավասարաչափ մուգրերի հետևանքով առաջացած դժվարությունները:
- Տեղեկագիրական:** Արժեթղթերի շուկան, գեղեկագրվություն պալով շուկայի մասնակիցներին, արագացնում է գործարքների և հաշվարկների գործընթացը: Արժեթղթերի շուկայի կազմակերպման շնորհիվ հնարավորություն է սպեհածվում անհրաժեշտ գեղեկագրվության բազայի միջոցով հավաքագրելու ազագ դրամական միջոցները՝ փնտեսության կառուցվածքային վերակառուցումները ապահովելու համար: Բացի դրանից, արժեթղթերի շուկան, ապահովելով դրամական միջոցների հոսքը դեպի ներդրումային նպագակներ, վերջին հաշվով իշեցնում է սղաճը և նպաստում կուրակման ու սպառման համամասնությունների կանոնավորմանը:

Ինչպես ամեն մի շուկա, այնպես էլ արժեթղթերի շուկան ունի իր սուբյեկտ-ները: Դրանք են.

1. **Էմիգրենտները** այն իրավաբանական անձինք են, ովքեր իրականացնում են արժեթղթերի թողարկում (Էմիսիա) և պարախանագություն են կրում դրանց համար:
2. **Ներդրողները** այն իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք են, ովքեր իրենց հաշվին և իրենց անունից ձեռք են բերում արժեթղթեր:
3. **Ներդրումային ինսփրուվները** այն իրավաբանական անձինք են, ովքեր հանդես են գալիս որպես խորհրդականներ, ֆինանսական միջնորդներ և ներդրումային ընկերություններ:

Արժեթղթերի շուկան լինում է երկու գործակի.

ա. առաջնային,

բ. երկրորդային:

Արժեթղթերի առաջնային շուկայում իրականացվում է արժեթղթերի գենարաշխումը՝ դրանց առաջին օգարումը: Այսինքն, առաջնային շուկայում էմիգրենտը՝ ձեռնարկությունները, պերական հիմնարկությունները իրացնում են իրենց կողմից թողարկված նոր արժեթղթերը և դրանց դիմաց սպանում են անհրաժեշտ դրամական միջոցներ: Այսպիսի արժեթղթերը անմիջապես ձեռք են բերում սկզբնական ներդրողները:

Առաջնային սեփականագիրոջից արժեթուղթը մուտք է գործում երկրորդային շուկա: Այսինքն՝ սկզբնական ներդրողները իրավունք ունեն այդ արժեթղթերը վաճառելու ուրիշ անձանց, ովքեր իրենց հերթին կարող են դրանք իրացնել և այդպես շարունակ: Երկրորդային շուկան իր գործունեությամբ նպաստավոր պայմաններ է սպեղծում արժեթղթերի վերավաճառման, հեփեաբար և նոր արժեթղթերի թողարկման համար:

Երկրորդային շուկան բաժանվում է արժեթղթերի բորսայական (սակարանային) և արդարորսայական (արդարակարանային) պարույքների: Եթե խոսքը բորսայական պարույքի մասին է, նշանակում է՝ արժեթղթերի առքն ու վաճառքը գեղի է ունում բորսայում: Բորսայական պարույքի դեպքում կարելի է առանձնացնել հեփեապար բնորոշ գծերը.

1. արժեթղթերի առք ու վաճառքի համար առկա է միասնական կենդրուն՝ ֆոնդային բորս,
2. բորսայում արժեթղթերի պարույքը իրականացվում է աճուրդի հիման վրա,
3. առք ու վաճառքի հետ կապված բոլոր գործարքները կապարվում են բորսայի օրենքներով,
4. բորսայի գործարքները խիստ մասնագիրացված են ըստ առանձին գենակների,
5. արժեթղթերի իրացումը կապարվում է առևտրային միջնորդների (բրոքերների, դիլերների, մակլերների) միջոցով:

Արդարորսայական պարույքի ժամանակ արժեթղթերի առք ու վաճառքը գեղի է ունենում բորսայի սահմաններից դուրս, գնորդի և վաճառողի անմիջական համաձայնության հիման վրա: Արժեթղթերի արդարորսայական պարույքը բնութագրվում է այլ գծերով.

1. չունի միասնական առևտրական կենդրոն,
2. արժեթղթերի առքն ու վաճառքը կապարփում է ոչ թե գնորդների և վաճառողների միջև անցկացվող աճուրդի հիման վրա, այլ բրոքերային գրասենյակների միջոցով,
3. գործարքի գները սահմանվում են մասնակիցների բանակցությունների ընթացքում,
4. բրոքերային գրասենյակները մասնագիրացված չեն ըստ գործարքների գրեսակների և այլն:

Արժեթղթերի երկրորդային շուկայի հիմնական բաղադրամասը ֆոնդային բորսան է: **Ֆոնդային բորսան այն կազմակերպված շուկան է, որին իրականացվում են արժեթղթերի առքի ու վաճառքի գործարքները:** Բորսայի գրեղեկապվության հիման վրա իրենց ֆինանսական և տնտեսական ռազմավարությունն են կառուցում ինչպես տնտեսավարող սուբյեկտները, այնպես էլ կառավարությունները, ազգաբնակչությունը: Ֆոնդային բորսաներում գործարքները կնքելիս, արժեթղթերի կուրսը որոշելիս անհրաժեշտ է բոլոր կանոնները պահպանել: Կազմական դեպքում կարող են առաջանալ տնտեսական լուրջ դժվարություններ: Դրանցից խուսափելու համար կառավարությունները խիստ հսկողություն են սահմանում: Ընդհանրապես, ֆոնդային բորսաները գործում են կառավարության թույլպվությամբ: Կառավարությունը սահմանում է ֆոնդային բորսայի գործունեության կանոնները և մշգրավես դիմուրդներ է նշանակում՝ գործարքների օրինականությունը սպուզելու համար:

Բորսայում շրջանառության հիմնական մասնակիցները արժեթղթեր վաճառողներն են: Տարբեր երկրներում դրանց գործերը ձևով են անվանում. բրոքերային, մակերային ֆիրմաներ, ներդրումային բանկեր, դիլերներ և այլն: Տնտեսավարող սուբյեկտների հանձնարարությամբ դրանք շրջանառության մեջ են բաց թողնում արժեթղթեր, գրադպում են դրանց առուճախով՝ ինչպես իրենց անունից և իրենց հաշվին, այնպես էլ հօգութ և ի հաշիվ այլ անձի:

Ժամանակակից գիրապեհնիկական առաջադիմությունը լայն հնարավորություններ է սպեղծում ֆոնդային բորսաների գործունեության արդյունավելությունը բարձրացնելու համար: Վյապես, ֆոնդային բորսաներն այսօր իրենց գրամադրության դրամական գործունեության մշակման էլեկտրոնային բարդ համակարգեր: Բորսայական առևտրում համակարգիչների լայն կիրառումը նպաստում է այդ առևտրի արդյունավելության բարձրացմանը: Վյանդական բորսան՝ բարձր բղավող աշխույժ երիտրասարդներով, հեռախոսային և հեռագրային սարքերով, ասքիճանաբար անցյալ է դառնում: Վյժմ բորսայական միջնորդը, իր համակարգիչը միացնելով բորսայի գրեղեկապվական կենդրոնի հետ, առանց դնից դուրս գալու, սպանում է անհրաժեշտ գրեղեկությունները: Ֆոնդային բորսայի անդամները իրավունք ունեն առևտուր կապարելու միայն ֆոնդային ապրանքներով: Ֆոնդային ապրանքներ են համարվում՝ արժեթղթերը, վարկային ռեսուրսները, համաշխարհային չափանիշներին համապատասխանող թանկարժեք մերժադատները:

Ֆոնդային բորսաները իրենց գործունեությունը իրականացնում են գործակալների միջոցով: Նրանք են.

- Մակերք:** Այս անձն է, որը գործարքների մասնակիցների հանդիպում է կազմակերպում, այսինքն՝ ինքը գործարք չի կնքում և վարձագրվում է արժեթղթերի գնորդների և վաճառողների կողմից:
- Քրոբերք:** Անձ է կամ ֆիրմա, արժեթղթերի առանձին գործակների գծով նեղ մասնագետ, ով ուղղակիորեն ազդում է առևտրական գործարքի վրա: Դրա դիմաց նա սպառում է որոշակի վարձագրություն կամ կոմիսիոն վճար՝ կողմերի համաձայնությամբ:
- Դիլերք:** Այս անձն է, որը իր անունից և իր հաշվին գնում է արժեթղթեր, որից հետո վաճառում է դրանք: Վերավաճառքից սպացված հասույթը կազմում է նրա եկամուտը: Դիլերք իրավունք ունի իրապարակելու արժեթղթերի առք ու վաճառքի հետ կապված նաև այլ պայմաններ: Օրինակ, գնվող կամ վաճառվող արժեթղթերի նվազագույն կամ առավելագույն քանակը, հայրարարված գների գործողության ժամկետը և այլն:

Արժեթղթերի բորսայական գործարքների գործակներն են.

ա. **Դրամարկղային գործարքներ:** Այս դեպքում արժեթղթերի արժեքը անմիջապես վճարվում է: Ներկայումս բոլոր փոխանցումները կարարվում են համակարգչային ցանցի միջոցով:

բ. **Ժամկեպային գործարքներ:** Մի կողմը պարբավորվում է սահմանված ժամկեպում որոշակի ֆոնդային արժեքներ հանձնել մյուս կողմին՝ վճարելով նախապես սահմանված գումարը: Ժամկեպային գործարքները կարող են ներկայացված լինել նաև ֆյուչերսի ձևով: Սովորաբար բորսայական գործարքների գերակշիռ մասը ֆյուչերային գործարքներն են. պայմանավորված ժամկեպի լրանալուց հետո գործարքի մասնակիցներից մեկը մյուսին պետք է վճարի այն գործերությունը, որն առաջացել է գործարքի կնքման ժամանակ սահմանված կուրսի և պայմանագրի ժամկեպը լրանալու պահին փաստացի ձևավորված կուրսի միջև: Օրինակ, եթե վաճառողը արժեթղուղթը պետք է իրացնի մեկ ամսվա ընթացքում 200 միավորով, իսկ այդ ընթացքում արժեթղթի կուրսը դարձել է 240 միավոր, ապա գնորդը շահում է, որովհետև արժեթղուղթը գնում է 200 միավորով, իսկ կարող է վաճառել 240 միավորով: Արժեթղթի կուրսի անկման դեպքում, ասենք մինչև 160 միավոր, շահում է վաճառողը, որովհետև 160 միավորով ձեռք բերած արժեթղուղթը նա կվաճառի 200 միավորով:

գ. **Կրիպտօադային գործարքներ:** Դիմնված են գարբեր բորսաներում արժեթղթերի վերավաճառքի վրա (կուրսերի միջև եղած գարբերությունների շնորհիվ):

դ. **Փաթեթային գործարքներ:** Դիմնված են արժեթղթերի մեծ խմբաքանակի առք ու վաճառքի վրա:

Արժեթղթերի շուկայի կարգավորումը գործնական մեծ նշանակություն ունի: Սովորաբար դա կապարվում է պետքության միջոցով: Պետքությունը այդ նպարակով մշակում է նորմատիվային փաստաթղթեր, որոնց օգնությամբ կարգավորում է արժեթղթերի շուկան: Բացի դրանից, պետքական բյուջեի պակասուրդի պարագայում, պետքությունը թողարկում է պարբավումներ: Այս դեպքում պետքությունը իշեցնում է փոխարժեական գործությունները, որպեսզի ցածր գործությունը կարողանա գործառական գործությունները: Եթե գործությունը իշեցնում է, ապա բաժնեկումների և պարբավումների կուրսերը կրաքարանան:

12.9. ԱՐԺԵԹ-ՂԹԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ: ԱՐԺԵԹ-ՂԹԵՐԻ ՓՈԽԱՐԺԵՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Ինչպես պարզեցինք, արժեթղթերի շուկայում շրջանառություն են կարարում միջին և երկարաժամկետ արժեթղթեր: Արժեթղթերը լինում են հասպարագոված և չհասպարագոված եկամուգներ ապահովողներ: Բացի դրանից, արժեթղթերը կարող են փոխանցվել ուրիշ անձանց: Արժեթղթերի ամենաբարածված և զանգվածային գենակներից են բաժնեփոմները: **Բաժնեփոմար (լատիներեն actio риарից է, որը նշանակում է վճորինել, թույլավորել, պահանջել) արժեթուղթ է**, որը վկայում է դրա վիրոց կողմից բաժնեփիրական ընկերության ընդհանուր կապիտալի մեջ որոշակի բաժնեմասի ներդրման մասին և նրան իրավունք է վերապահում ընկերության շահույթից որոշակի եկամուգ սրանալով՝ իր ներդրումներին համապարասխան: Բաժնեփոմսը չհասպարագոված եկամուգ ապահովող արժեթուղթ է: Ընդհանրապես, բաժնեփոմն թողարկող ընկերությունը պետք է մանրամասն դեղեկություն գտա: Իրավունքը սրանալուց հետո բաժնեփիրական ընկերությունը հայդրարարում է բաժնեփոմների թողարկման մասին և դրանք գարածում է ներդրումային բանկի միջոցով:

Վյապիսով, բաժնեփոմսը նախ՝ սեփականության իրավունք է, երկրորդ՝ շահույթ սրանալու իրավունք: Բաժնեփոմսի բերած շահույթը կոչվում է շահարաժին (դիվիլենդ): Բաժնեփոմսի վրա նշված արժեքը կոչվում է անվանական արժեք: Վերջինս որոշվում է հետևյալ կերպ: բաժնեփիրական ընկերության գործող, իրական կապիտալի արժեքը բաժնեմում է բաժնեփոմների թվի վրա: Սակայն արժեթղթերի շուկայում բաժնեփոմսի առք ու վաճառքը կարարվում է ոչ թե այդ նշված արժեքով, այլ արժեթղթերի շուկայում գարերայնորեն ձևավորված գներով:

Բաժնեփոմսի գիսավոր առանձնահավկություններից մեկն այն է, որ բաժնեփիրական դաշտում կամ բաժնեփոմսի համար վճարված գումարը: Տեսն դա է հնարավորություն է գալիք բաժնեփիրական ընկերությանը ազագ գնորինելու իր կապիտալը, առանց վախենալու, որ դրա մի մասը կարող է հետք վերադարձվել կայափիրոջը: Պարզվում է, որ բաժնեփոմն ձեռք բերողը միշտ ոխսի է դիմում: Մյուս կողմից, սրացվում է, որ բաժնեփոմսը անժամկետ արժեթուղթ է: Բաժնեփոմսը կարող է իր նշանակությունն ու իմաստը կորցնել միայն այն դեպքում, եթե բաժնեփիրական ընկերությունը դադարի գոյություն ունենալուց:

Բաժնեփոմսը, որպես սեփականություն, փիրոջը ձայնի իրավունք է գալիք: Վյահնքն՝ բաժնեփոմսի սեփականագերը հնարավորություն է սրանում մասնակցելու ընկերության կառավարմանը:

Որպես բաժնեփոմսի առանձնահավկություն կարող ենք նշել նաև այն, որ չնայած բաժնեփոմսը սեփականագիրոջը որոշակի շահույթ սրանալու իրավունք է վերապահում, բայց ոչ մի հանձնարարություն չի ամրագրում պարփառիր շահույթ վճարելու մասին: Եթե ընկերությունը շահարաժին չի վճարում,

ապա բաժնեփոմսի սեփականագիրոջը իրավունք չի փրկած բողոքելու դրա դեմ: Չէ՛ որ բաժնեփոմսի սեփականագիրերն ընդհանուր կապիտալի համասեփականագիրերն են և, որպես այդպիսիք, կամավոր իրենց վրա են վերցնում ընկերության վնասների կամ սնանկացման ռիսկը: Սովորաբար, շահաբաժնի չափը կարող է փափանվել՝ կախված ընկերության գործունեությունից: Ընկերությունը ինքն է որոշում շահաբաժնների ձևով շահույթի բաշխման կարգը: Այն կարող է բաշխվել կամ ամբողջությամբ, կամ մասնակիրեն: Բաժնեփոմսը նորից կարող է փողի վերածվել միայն ու միայն վաճառելու դեպքում:

Տարբեր երկրներում շրջանառության մեջ են գործում գարբեր գեսակի բաժնեփոմսեր: Բաժնեփոմսի առավել փարածված գարագիրեսակներն են.

Սովորական և արգոնյալ բաժնեփոմսեր: Սովորական է կոչվում այն բաժնեփոմսը, որի սեփականագիրոջը փրկած են բաժնեփիրական ընկերության սահմանած իրավունքներ: Այսպես, դրանք իրենց սեփականագիրոջը իրավունք են փալիս մասնակցելու բաժնեփիրերի ժողովին՝ ձայնի իրավունքով: Բացի դրանից, շահաբաժնների (ընկերության լուծարման դեպքում՝ լուծարային արժեքի) վճարումը կարող է իրականացվել միայն համապարասխան միջոցները արգոնյալ բաժնեփոմս ունեցողներին վճարելու հետո:

Արգոնյալ բաժնեփոմսը ենթադրում է դրա սեփականագիրոջ որոշակի արգոնությունների մասին: Օրինակ՝ արգոնյալ բաժնեփոմսով վճարվում է նախապես սահմանված շահաբաժննը: Գոյություն ունի արգոնյալ բաժնեփոմսերի երկու գեսակ: Դրանցից մեկը հասպարազրված շահաբաժնով բաժնեփոմսերն են: Մրանք իրենց բնույթով նման են պարտապոմսերին: Մյուսը՝ հասպարազրված շահաբաժնով բաժնեփոմսերն են, որոնցով նախագիրվում է նաև ընկերության բաշխվող շահույթի լրացուցիչ մասնակցություն կամ հասպարազրված շահաբաժնին որոշակի լրավճարի հավկացում: Արգոնյալ բաժնեփոմսերը իրենց սեփականագիրերին ձայնի իրավունք չեն փալիս:

Ներկայացուցական և անվանական բաժնեփոմսեր: Ներկայացուցական է կոչվում այն բաժնեփոմսը, որը ներկայացնողը իրավաբանորեն հասպարում է, որ ինքը բաժնեփիրական ընկերության փայագեր է: Անվանական է կոչվում այն բաժնեփոմսը, որի սեփականագիրոջ գովազները գրանցված են ընկերության բաժնեփիրական մագյանում: Բացի այդ, անվանական բաժնեփոմսը ուրիշին փոխանցելիս պահանջվում է դրա վրա համապարասխան գրառում կապարել՝ բաժնեփիրերի ժողովի թույլավորությամբ:

Զայնի իրավունք գովող և չգովող բաժնեփոմսեր: Զայնի իրավունք գովող է համարվում այն բաժնեփոմսը, որը սեփականագիրոջը իրավունք է փալիս մասնակցելու ընկերության գործունեության կառավարմանը: Իսկ ձայն չապահովող բաժնեփոմսերը իրենց գործունեության կառավարմանը: Իսկ ձայն չապահովող չեն կարող մասնակցել ընկերության կառավարմանը: «Զայն չունեցող» բաժնեփոմսի սեփականագիրերը են համարվում նաև արգոնյալ բաժնեփոմսեր ունեցողները, որովհետև նրանք իրավունք չունեն մասնակցելու ընկերության կառավարմանը:

Արժեթղթերի շուկայի կարևորագույն գարբերից են **պարտապոմսերը**: Մրանք թողարկվում են կառավարությունների և ընկերությունների կողմից, որոնք իրենց սեփականագիրերին իրավունք են վերապահում սպանալու հաս-

գարբագրված գարենկան եկամուգը: Սակայն պարբագրումսերը իրենց տերերին իրավունք չեն գալիս մասնակցելու ընկերության կառավարմանը: Պարբագրումսերը լինում են կարճաժամկետ՝ մինչև մեկ գարի ժամկետով, միջին ժամկետային՝ 1-ից մինչև 5 գարի և երկարաժամկետ՝ 5-ից մինչև 30 գարի: Պարբագրումսի ժամկետի լրանալուց հետո այն պետք է հետ գնվի: Որպես կարգ, էմիգրենտը այն հետ է գնում ըստ անվանական արժեքի: Պարբագրումսի բերած եկամուգը վճարվում է նրա սեփականագիրոջ՝ հավասար մասերով պարբագրումսի գործողության ողջ գործունեության ընթացքում: Պարբագրումսը ամենահուսալի արժեքուղթն է, որն ապահոված է պետքության կամ ընկերության բոլոր նյութական ակդիվներով: Ճիշտ է, պարբագրումսից արացված եկամուգը սովորաբար ցածր է շահարաժնից, բայց կարևոր այն է, որ պարբագրումսի դեպքում բացակայում է ոխոկը:

Պարբագրումսի թողարկման նպարակը կարող է լինել կապիֆրալի ձևավորում՝ նոր արբարձրական գործունեություն իրականացնելու համար: Հսկ եկամբարերության ասթիճանի՝ պարբագրումսերը նույնականացնելու համար: Այսպես, կան պարբագրումսեր, որոնք օժիված են այսպես կոչված՝ գագանվող գործուներով, այսինքն՝ դրանց եկամուգը գագանվում է՝ կախված կապիֆրալի շուկայի իրավիճակից: Գոյություն ունեն նաև «զրոյական» եկամբով պարբագրումսեր, որոնք իրենց գործերին ոչ մի եկամուգ չեն ապահովում, սակայն նման պարբագրումսեր թողարկելու պահին վաճառվում են անվանական արժեքից ցածր գներով, իսկ ժամկետը լրանալուց հետո մարվում են անվանական արժեքով: Այսպիսով, մարման պահի և ձեռքբերման գների գարբերությունը պարբագրումսի գիրոց եկամուգն է:

Չնայած բաժնեբումսերն ու պարբագրումսերը արժեթղթերի գարագեսակներ են, բայց դրանք խիստ գարբերվում են: Այսպես, եթե բաժնեբումսի բերած եկամուգը՝ շահարաժինը, կախված է ընկերության գործեսական գործունեությունից, այսինքն՝ կայուն մեծություն չէ, ապա պարբագրումսի բերած եկամուգը նախապես որոշված է՝ կայուն մեծություն է: Եթե բաժնեբումսը սեփականության իրավունք է, ապա պարբագրումսը՝ վարկավորողի իրավունքն է: Եվ վերջապես, բաժնեբումսի սեփականագիրը կարող է մասնակցել ընկերության կառավարմանը, իսկ պարբագրումսի սեփականագիրը՝ ոչ:

Արժեթղթի գարագեսակ է **դեպոզիֆրային հավասարագիրը** (սերփիֆիկալը): Սա մի արժեթղթ է, որը թողարկվում է վարկային հիմնարկների կողմից և վկայում է, որ ավանդագրված են ավանդագրուի դրամական միջոցները, և նա իրավունք ունի սպանալու այդ դեպոզիֆը:

Խնայողական հավասարագրեր: Արժեթղթի այնպիսի ձևեր են, որոնք ցույց են գալիս, որ մարդկանց դրամական խնայողությունները ավանդագրված են վարկային հիմնարկներում: Խնայողական հավասարագրի գործը իրավունք ունի սպանալու և՝ ավանդ և՝ դրա դիմաց հաշվարկված գործուները: Խնայողական հավասարագրերը ևս կարող են լինել ցածր և ժամկետային:

Մուրհակը պարբագրային պարբագրության արժեթղթության մասին պահումը չէ ակդիվներով: Մուրհակի գնումը կապված է ոխոկի հետ: Հսկ էության, մուրհակը գրավոր պարբագրագիր է, որպես նշված է պարբագրի գումարը, դրա դիմաց վճարվելիք գործուները և վճարման ժամկետը: Մուրհակային պարբագրու-

թյան առարկա կարող է հանդիսանալ միայն փողը: Ընդհանրապես, մուրհակների առաջացումը կապված է եղել առևտրային վարկի հետ: Ներազայում ֆինանսավարկային հարաբերությունների զարգացումը հանգեցրեց ֆինանսական մուրհակների առաջացմանը, որոնք ապահովված չեն ապրանքային գործարքներով, և որոնցով ձևակերպվում են միայն բանկերի միջև ծագած պարբռային հարաբերությունները: Որպես արժեթուղթ, մուրհակը դարձել է գրավի մի ձև՝ բանկային վարկի սրբազման ժամանակ: Լայն գարածում են սրբացել գանձարանային մուրհակները, որոնք հասպարագրում են պետքության պարբռավորությունները և պետքության անունից վաճառվում են բանկերի և ընկերությունների կողմից՝ պետքական բյուջեի ճեղքվածքը ծածկելու համար:

Զեկը արժեթուղթ է, պարունակում է չեկ փողի գրավոր հրամանը վարկային հիմնարկին՝ չեկը ներկայացնողին վճարել դրանում նշված գումարը:

Բաժնեփոմսը՝ որպես շահագրագրված եկամուտ բերող արժեթուղթ, ենթարկվում է առք ու վաճառքի: Այն գինը, որով գնվում և վաճառվում է բաժնեփոմսը, կոչվում է **բաժնեփոմսի կուրս**: Բաժնեփոմսի կուրսը կախված է երկու գործոնից. շահաբաժնի մեծությունից և փոխադրվական գոլկոսի նորմայից: Ինչքան շահաբաժնը մեծ լինի, այնքան բաժնեփոմսի կուրսը բարձր կլինի: Եթե մարդը որոշել է բաժնեփոմս գնել, ապա երկընդունակի առաջ է կանգնում.

ա. փողը որպես վարկ գումանակ կայուն գոլկոս սրանա,

բ. գնի բաժնեփոմս, որը գոլկոսի համեմարտությամբ ավելի բարձր շահաբաժնին է բերում:

Այս երկընդունակը լուծվում է այսպես. բաժնեփոմսը վաճառվում է այնպիսի գումարով, որը, բանկում ներդնելով, այնքան եկամուտ կրերի (գոլկոսի ձևով), որը հավասար կլինի շահաբաժնին:

Բաժնեփոմսի կուրսը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\text{ԲԿ} = \frac{\text{Դ}}{\text{ԲՏ}} \times 100,$$

որպես՝

ԲԿ - բաժնեփոմսի կուրսն է,

Դ - բաժնեփոմսից սրբազման շահաբաժնն է,

ԲՏ - բանկային գոլկոսի նորման է:

Օրինակ, ենթադրենք՝ 1000 միավոր անվանական արժեք ունեցող բաժնեփոմսը դիրքության վերում է 80 միավոր շահաբաժնն: Բանկի փոխադրվական գոլկոսի նորման 4% է: Այսպիսի բաժնեփոմսը ֆոնդային բորսայում կվաճառվի:

$$\text{ԲԿ} = \frac{80 \times 100\%}{4\%} = 2000 \text{ միավոր:}$$

Որպես կանոն, բաժնեփոմսերի վաճառքից սրբազման գումարը գերազանցում է արբադրության մեջ ներդրված իրական կապիտալի արժեքը: Ընկերության հիմնադրման ժամանակ բաժնեփոմսերի վաճառքը հնարավորություն է փալիս կազմակերպիչներին սրբազմության այսպես կոչված՝ հիմնադրական շահույթը:

ԱՅՆ ԵՇ ՇՈՒ ՏՎ ՏՆ ԻՆ»Ռ

1. Պարզաբանեք «կապիտալ» հասկացության բովանդակությունը:
2. Ի՞նչ եք հասկանում «կապիտալը որպես արդադրության գործոն» ասելով:
3. Որո՞նք են կապիտալ գործոնի հիմնական փարբերը:
4. Ի՞նչ հարկանիշի հիման վրա ենք ֆիզիկական կապիտալը բաժանում հիմնական և շրջանառու մասերի:
5. Ինչպես է հաշվարկվում ամորփիզացիոն դրույքաչափը:
6. Պարզաբանեք «կապիտալը որպես պաշար» և «կապիտալը որպես հոսք» արդահայտությունների իմաստը:
7. Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում փոխարվական կապիտալը, որո՞նք են դրա ձևավորման աղբյուրները:
8. Ի՞նչ է դոկումենտը և ինչի՞ համար է վճարվում:
9. Ի՞նչ է դիսկոնֆրամը:
10. Ի՞նչ է արժեթուղթը, որո՞նք են դրա շուկայի առանձնահարկությունները:

ՃԾԱՅ Ի ՏՎ ՏՆ ՇՈՒ ՏՎ ՏՆ»Ռ

Կապիտալ

Մարդկային կապիտալ

Կապիտալը որպես արդադրության
գործոն

Նախասկզբնական ավանսավորված
կապիտալ

Ֆիզիկական և ոչ ֆիզիկական
կապիտալ

Դրամական կապիտալ

Արդադրողական կապիտալ

Ազրանքային կապիտալ

Կապիտալի շրջապույտ և պարույր

Դիմնական կապիտալ

Շրջանառու կապիտալ

Կապիտալի ակտիվ մաս

Կապիտալի պասիվ մաս

Ամորփիզացիա

Ֆիզիկական մաշվածք

Բարոյական մաշվածք

Կապիտալի շուկա

Կապիտալի զուտ արդադրողակա-
նություն

Կապիտալը որպես պաշար և հոսք

Կապիտալի ծառայություններ

Կապիտալի պահանջարկի և առա-
ջարկի սուբյեկտներ

Փոխարվական կապիտալ

Փոխարվական դոկումենտ

Տոկոսի իրական և դրամական գե-
սություններ

Տոկոսի անվանական և իրական
նորմաներ

ԳԼՈՒԽ 13

ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՇՈՒԿԱ ԵՎ ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱ

13.1. ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՌՔԱՅՈՒՆԸ: ՀՈՂԱՅԻՆ ԱՐՏԱՎՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

Գյուղագնդեսությունը նյութական արդադրության հիմնական ոլորդներից մեկն է: Ցուրաքանչյուր երկրի համար այն բնվեսության կենսականորեն կարևոր ոլորդ է:

Տնտեսության այս ոլորդն ունի իր առանձնահագույքունները, մասնավորապես՝ այսպես արդադրության բնական և բնվեսական գործոնները սերպ միահյուսված են: Բնական գործոնը գյուղագնդեսության մեջ էական դեր է խաղում, որովհետք հողը գյուղագնդեսական արդադրության հիմնական գործոնն է:

Տնտեսագիրության բնական մեջ «հող» են կոչվում բոլոր բնական ռեսուրսները (մշակվող հողագարածքները, ջրային ռեսուրսները, օգդակար հանածոների հանքավայրերը և այլն): Այդ դեպքում «հող» ասելով՝ նկատի է առնվում կամ հողագործության, կամ շինությունների կառուցման համար օգտագործվող հողի վերին շերտը: Ի տարբերություն այլ ճյուղերի արդադրության միջոցների, որոնք անցյալի աշխատանքի արդյունք են, հողը բնության շնորհն է: Այն չվերարդադրվող արդադրության միջոց է, ֆիզիկապես անշարժ և քանակը սահմանափակ:

Տնտեսագիրության բնական տարրերը ուղղությունների ներկայացուցիչների կողմից այդ կարեգորիայի հետազոտությունը հանգեցրել է ազրարային հարաբերությունների էռության և դրանց օրինաչափությունների զարգացման տարրեր գնահատականների:

Ազրարային հարաբերությունները գյուղագնդեսական արդադրանքի վերաբերության կապակցությամբ բնվեսավարող սուբյեկտների միջև ձևավորված սոցիալ-բնվեսական փոխհարաբերություններն են:

Այդ հարաբերությունները, ամենից առաջ, կապված են հողի՝ որպես արդադրության առանձնահագույք գործոնի դերի հետ: Նողը նյութական բարիքների սկզբնական աղբյուրն է: Այն չինելով աշխատանքի արդյունք, բայց ներգրավված լինելով մարդկանց արդադրական բազմագույն գործունեության մեջ, վերածվում է արդադրության համընդիանուր գործոնի: Արդադրության տարրերը ոլորդներում հողի դերը միապեսակ չեն, օրինակ՝ վերամշակող արդյունաբերության մեջ հողը ձեռնարկությունների գլուխացնական վայր է:

Մինչդեռ, գյուղագնդեսության մեջ արդադրության գործընթացը անմիջա-

բար կապված է հողի բերքագության հետ: Այսպես հողը աշխագանքի գործնականացման ակդիմական գործում է և հանդիսանում է արգադրության գլխավոր միջոցը: Այսպիսով, հողի մի շաբթ առանձնահագություններ ազգային հարաբերությունների առաջացման նյութական պայման են: Այդ առանձնահագություններից կարելի է նշել.

- հողի խիստ սահմանափակությունը,
- հողի ոչ վերարդադրելի լինելը,
- հողագությունների համեմագական որակական և այլ բնույթի գործությունները:

Քանի որ գյուղագնդեսության ոլորդում հողը արգադրության կազմակերպման գլխավոր գործունն է, ապա դրանով են պայմանավորված նաև գյուղագնդեսության՝ որպես արգադրության ոլորդի առանձնահագությունները.

- Արգադրության միջոցների և աշխագանքի առարկաների ինքնագիպությունը: Գյուղագնդեսական արգադրության գլխանողական գործութացները միջնորդավորված են բուսական և կենդանական օրգանիզմների կենսաօրգանական երևույթներով:
- Գյուղագնդեսության ոլորդում էական դեր են խաղում աշխարհագրակիմայական պայմանները:
- Գյուղագնդեսական արգադրության մեջ առանձնահագուկ է ժամանակի գործոնի և սեզոնայնության դերը: Աշխագանքի և արգադրության ժամանակները փարբեր են: Բացի այդ աշխագանքի ժամանակը՝ վարուցանքի և բերքի հավաքման ժամկետները նվազագույնի են հասցված:
- Դիմնական կապիտալի կառուցվածքի և պատույքի փարբերությունը:

Գյուղագնդեսության մեջ հիմնական կապիտալի կազմի մեջ են ներառվում նաև բանող և մթերագործ անասունների հոգեբերք, բազմամյա գննարանները, և կապիտալի պատույքի փոխությունը բավականին երկար է:

Այսպիսով, վերոնշյալից կարելի է մի ընդհանուր եզրակացություն կարարել, որ գյուղագնդեսության բնորոշ առանձնահագություններն ունեն օբյեկտիվ բնույթ, որոնք անհնարին է վերացնել:

Արգադրության բոլոր գործուների շաբթում հող գործոնը յուրահագուկ է նաև նրանով, որ անշարժ է, և նրա ընդհանուր մակերեսը փլյալ գործում խիստ որոշակի է: Իսկ դա նշանակում է, որ հողի և մյուս բնական ռեսուրսների առաջարկը առաջական չէ՝ գնդեսական շրջանառության մեջ կարող է ընդգրկվել միայն այնքան հողագությունը, որը առկա է վլյալ գործում:

Շուկայական գնդեսության պայմաններում ազգային հարաբերությունների եռթյունը սերպորեն կապված է **հողագիրապետման** և **հողօգուագործման** հարաբերությունների հետ:

Տողագիրապետումը որոշակի հողագությունը նկարմամբ գործում է ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի՝ պարմականորեն ծևակորված իրավունքների ճանաչումն է հասարակության կողմից, որն էլ ընկալվում է որպես հողի սեփականության իրավունք:

Շուկայական գնդեսություն ունեցող երկրներում ազգային հարաբերությունները կառուցվում են հողի նկարմամբ սեփականության գործեր ծևերի

Վրա:

Նողօգտագործումը օրենքով սահմանված կարգով հողից օգտվելն է: Պարփադիր չէ, որ հողից օգտվողը լինի դրա սեփականագերը: Նողօգտագործումը հնարավորություն է տալիս անցնելու նոր տիպի հողային հարաբերությունների: Նող օգտագործողը իրավունք ունի ինքնուրույն կազմակերպելու իր արդարությունը, լինելու արդարության արդյունքի և սրացված շահույթի սեփականագերը: Եթե հողի օգտագործումը կատարվում է վարձակալության իմանունքներով, ապա վարձակալը չի կարող հողակարողը վաճառել կամ էլ գրավ դնել:

Ժամանակակից ԳՏԱՀ-ի պայմաններում հողի՝ որպես արդարության համընդիանուր պայմանի դերը ասդիմանաբար բարձրանում է: Այլ կերպ ասած՝ աճում է հողի նկարմամբ պահանջը՝ ճանապարհների շինարարության, հանգստի գործիքների սպեհման, էլեկտրահաղորդագծերի անցկացման և այլ նպարակների համար: Դա հանգեցնում է գյուղագնդեսական նշանակության հողագործագործների կրծագուման: Ներկայումս հողի նկարմամբ պահանջարկը գերազանցում է դրա առաջարկը: Նողի սահմանափակությունը այն դարձնում է բարձր արժողություն ունեցող անշարժ գույք: Այս բոլորի արդյունքում հողի գինը աճում է: Նողի գնի անընդհափ աճը խթանում է տարբեր ոլորփների խոշոր ձեւներեցներին՝ թափանցելու գյուղագնդեսական ոլորք: Այսպիսով, դեղի է ունենում խոշոր ազրարային կապիտալի և արդյունաբերա-առևտուրական կապիտալների ինքնեզրում: Այդ բազայի վրա էլ ձևավորվում է խոշոր բիզնեսի մի նոր տարարակեսակ՝ ագրորիզնեսը: **Վերջինիս վնագնեսական էռությունն այն է, որ ագրարային արդարությունն առավել ամբողջությամբ է ներգրավում հասարակական կապիտալի շրջապատճեղի ընդհանուր մեխանիզմի մեջ:** Ագրորիզնեսը գյուղագնդեսական մթերքների արդարության, պահպանման, վերամշակման և դրանցից արդարության հումքի ու սպառման առարկաների բաշխման, ինչպես նաև գյուղագնդեսությանը անհրաժեշտ արդարության միջոցներով ու ծառայություններով մարդակարարման գործընթացների ամբողջություն է:

13.2. ՌՈՂԻ ՇՈՒԿԱ: ՌՈՂԻ ԱՌԱՋԱՐԿՆ ՈՒ ՊԱՇԱՆՁԱՐԿԸ

Ինչպես արդարության մյուս գործոնները, այնպես էլ «հող» գործոնը ունի իր շուկան: Սակայն հողի շուկան յուրահապուկ շուկա է:

1. Նողը բնության փված բարիք է և ոչ թե աշխարհանքի արդյունք: Այնուամենայնիվ, հողը առք ու վաճառքի օբյեկտ է, որի հիման վրա առաջանում են նաև հողի վարձակալության հարաբերություններ:
2. Նողագործները փարբերվում են ըստ իրենց բնական բերրիության, չնայած լրացուցիչ աշխարհանքային և կապիտալ ծախսերի շնորհիվ կարելի է հողի բերքագությունը բարձրացնել, ինչն ընդունված է անվանել գնդեսական բերրիություն:
3. Նողի և այլ բնական ռեսուրսների առաջարկը խիստ որոշակի է, որի պարզաբանվ նրա առաջարկը բացարձակապես առաձգական չէ:

Այսպիսով, հողի շուկայի առանձնահագուկ բնույթը պայմանավորված է օգտագործման համար պիտի հողագործների խիստ սահմանափակությամբ: Վյդպիսի սահմանափակությամբ օժգուած չեն ոչ «աշխարհանք» և ոչ էլ «կապիտալ» գործոնները: Դրանք վերաբարդրվող գործոններ են և պահանջարկի աճի դեպքում հնարավոր է ավելացնել: Մինչդեռ «հող» գործոնը այդպիսին չէ: Բայց կարող ենք նշել, որ երկարաժամկետում հողի առաջարկը հնարավոր է ինչ-որ չափով մեծացնել անմշակ հողերի, ճահճուղների չորացման, թփուղների վերացման և այլ միջոցառումների շնորհիվ: Կարճաժամկետում հնարավոր չէ հողի առաջարկը մեծացնել, որքան էլ որ դրա պահանջարկը ավելանա:

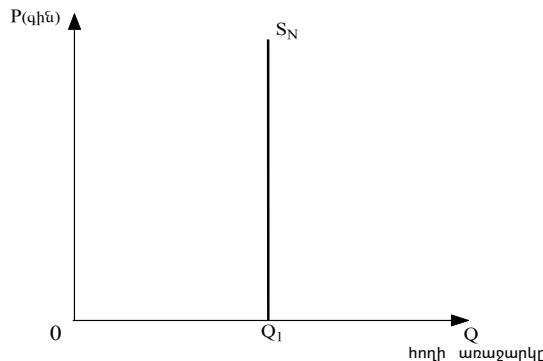
Հողի շուկայի ուսումնասիրության ժամանակ մենք առնչվում ենք «**հողի ծառայություն» և «**հող**» հասկացություններին:**

Ընդհանրապես հողի շուկայի գոյությունը պայմանավորված է դրա երկու հիմնական սուբյեկտների գործունեությամբ՝ հողասեփականագրերերի և գյուղագնդեսական գործարարների: Առաջինները, հողը վարձակալության դալով, ձևավորում են հողի ծառայությունների առաջարկը: Երկրորդները, վարձակալելով այս կամ այն հողակուրը, դրանով իսկ պահանջարկ են առաջ բերում: Եթե հողասեփականագրերը ինքն է մշակում հողը կամ վարձակալը հողամասը ձեռք է բերում որպես սեփականություն, ապա սեփականագիրոց և ձեռներեցի գործառույթները համարեղվում են՝ ի դեմս մեկ անձի:

Առաջարկվող կամ պահանջվող հողերի գործադրությունը չափվում են ֆիզիկական ցուցանիշներով. օրինակ՝ քառակուսի մեզք, ար, հելքար և այլն: Վյդցուցանիշներն են որոշում են հողի ծառայությունների մեծությունը: Հողի ծառայություն ասելով պետք է հասկանալ դվյալ գործադրից օգտակար նյութական բարիքներ սպանալու հանգանանքը, իսկ հող ասելով՝ ինչ-որ կապիտալ բարիք կամ ակդիվ:

Հողի ծառայության հետ են կապված վարձավճարային և ռենդիտային հարաբերությունները, իսկ հող կապելորիայի հետ՝ դրա առք ու վաճառքի ժամանակ զնի ձևավորման հարաբերությունները:

Հողի առաջարկի վրա ազդող գործոններից են բերրիությունը և դրա գեղադիրքը: Ուստի երբ խոսվում է հողի սահմանափակության մասին, ապա նկատի է առնվում որոշակի որակի, որոշակի գրեղում գործունեությունը հողակուրը: Ինչքան էլ այս գործոնները որակական փոփոխության ենթարկվեն, միևնույն է, հնարավոր չէ հողի առաջարկը էականորեն մեծացնել: Զանի որ հողի առաջարկը առաջական չէ, ապա դրա գրաֆիկական պարկերը կունենա հեփսւյալ դեսքը.

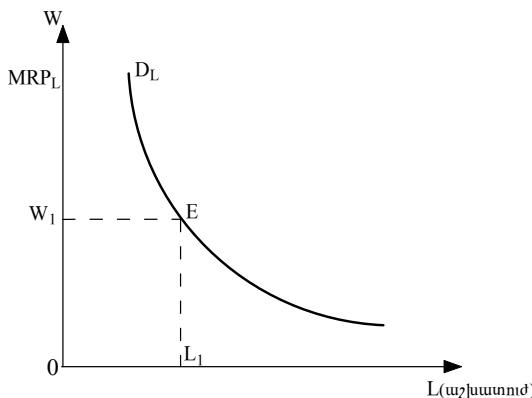

¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 13.1. Հողի առաջարկը

Քանի որ հողի ծառայությունից օգբվելու դիմաց սպացված եկամուտը հողային ռենդան է, ապա վերջինս կարելի է քննարկել սահմանային արդյունքի հիման վրա: Վերջին հաշվով, սահմանային արդյունքի շնորհիվ է որոշվում յուրաքանչյուր գործոնի ներդրումը և վարձագրության չափը:

Դարզության համար զյուղագննիւսության սահմանային արդյունքի եկամֆի խնդիրը քննարկենք երկու գործոնի՝ հողի և աշխատանքի առումներով: Քանի որ հողի առաջարկը հասպարագրված է, ուրեմն այդ գործոնը կլինի հասպարուն, իսկ փոփոխական գործոնը կլինի աշխատանքը:

Այս պայմաններում ֆերմերը լրացուցիչ աշխատուժ կվարձի այնքան ժամանակ, քանի դեռ վարձված աշխատողի սպեղծած սահմանային արդյունքից սպացված եկամուտը չի հավասարվի աշխատավարձի մեծությանը:

¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 13.2. Աշխատավարձի և հողային ռենդանայի բաժինը սպեղծված արդյունքում

Գծապարկերից պարզ երևում է, որ վարձվող աշխատողների թվաքանակը L_1 -ն է, եթե սահմանային արդյունքի արժեքը հավասարվում է W_1 , այսինքն՝ համընկնում է աշխատավարձի մակարդակին: Գյուղագննիւսության աշխատողների աշխատավարձը կկազմի $O W_1 E L_1$ մակերեսը, իսկ դրանից վերև ընկած $W_1 E D_L$ -ը մակերեսը իրենից կներկայացնի հողային ռենդանայի մեծությունը,

այսինքն՝ հողային ռենֆան որոշվում է ամբողջ արդյունքի արժեքից աշխարավարձը հանելով:

Հողի շուկայի կարևորագույն փարբերից է հողի նկարմամբ **պահանջարկը**: Հողը արդադրության այնպիսի գործոն է, որը **չունի այլընդրանքային արժեք ամբողջ հասարակության համար**: Եթե արդադրության մյուս գործոնների առաջարկի կորերն ունեն դրական թերզածություն, որովհետև դրանց ծառայություններից օգնվեն ունի աճող այլընդրանքային ծախսեր, ապա հողի առաջարկի կորը առաձգական չէ, և դրա այլընդրանքային ծախսերը հավասար են զրոյի:

Հողի ծառայությունների պահանջարկ ասելով պետք է հասկանալ այն հողի քանակը, որը ցանկանում են վարձակալել հողագործները դպրության մակարդակի պայմաններում: Հողի ծառայությունների պահանջարկը, ցանկացած փնտեսական ռեսուրսի ծառայության պահանջարկի նման, ունի ածանցյալ բնույթ և կախված է պարենային ապրանքների պահանջարկից: Նշանակում է՝ վարձակալվող հողագործքի վարձավճարի մեծությունը կախված է ոչ միայն դրա վրա արդադրվող արդյունքների քանակից, այլ նաև այն եկամբի մեծությունից, որը կարելի է սպանալ արդադրված արդյունքների իրացումից: Եփեաբար հողի պահանջարկը կախված է սահմանային եկամբի մեծությունից՝ այն լրացուցիչ եկամբի, որը կարող է սպացվել հողի լրացուցիչ յուրաքանչյուր միավորի օգրագործումից:

$$MRP_T = \Delta TR / \Delta T = MP_T \cdot MR,$$

որպես՝

MRP_T - հողի սահմանային եկամբարերությունն է,

ΔTR - ընդհանուր եկամբի հավելածն է,

ΔT - հողի քանակի հավելածն է,

MP_T - հողից սահմանային արդյունքն է՝ հողի լրացուցիչ յուրաքանչյուր միավորի օգրագործումից սպացված,

MR - սահմանային եկամուգն է՝ լրացուցիչ արդյունքի իրացումից սպացված եկամուգը:

Քանի որ գյուղագնդեսությունը ավելի շատ մոտ է կարարյալ մրցակցության մոդելին, ապա հողի սահմանային եկամուգը կորոշվի սահմանային արդյունքի և շուկայական գնի արդադրյալով:

$$MRT = MPT \cdot P,$$

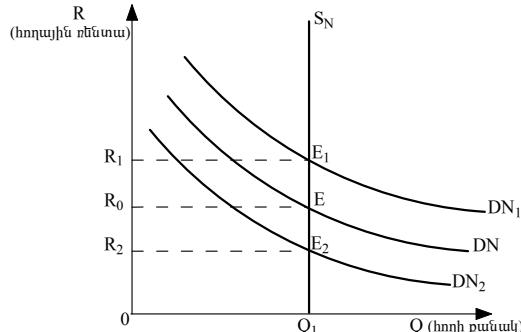
որպես՝

P - գյուղագնդեսական մթերքների շուկայական գինն է:

Եթե գյուղագնդեսական մթերքների գինը հասպարուն է, ապա հողի սահմանային ռենֆայի գնահապման մեծությունը կնվազի՝ նորանոր հողակդորներ արդադրության մեջ ներգրավելու գուգընթաց, ինչն էլ բացադրվում է նվազող հարուցի օրենքի գործողությամբ:

Այսպիսով, հողի պահանջարկի կորը, ի փարբերություն նրա առաջարկի կորի, ունի բացասական թերզածություն. դա բացադրվում է նրանով, որ շրջանառության մեջ ընդգրկվող նոր հողակդորների հետևանքով լավագույն հողամասերի հետ մշակվում են նաև վագ որակի հողամասերը: Այժմ դեսնենք, թե

ինչպես է հողի շուկայում հավասարակշռություն ստեղծվում: Դիմարկենք գծապիկերը.

¶ 13.3. Հավասարակշռությունը հողի շուկայում

S_N -ը հողի առաջարկի կորն է, D_N -ը՝ հողի պահանջարկի կորը, իսկ R_0 կերը հողային ռենդայի մակարդակն է, որը հավասարակշռում է հողի առաջարկն ու պահանջարկը E կերում: Եթե ռենդայի մակարդակը բարձրանա R_0 կերից R_1 կերը, ապա հողի առաջարկը կգերազանցի դրա պահանջարկը: Այդ դեպքում հողասեփականագերերը դժվարության առաջ կկանգնեն հողը վարձակալության դաշտում: Սպիտական նրանք հողային ռենդայի դրույքը կիշեցնեն: Ենթադրենք՝ այն իշնում է մինչև R_2 կերը, այս դեպքում հողի պահանջարկը կգերազանցի դրա առաջարկը, և հողասեփականագերերը կբարձրացնեն ռենդայն: Եվ այդպես շարունակ:

Քանի որ հողի նկարմամբ առաջարկը բացարձակապես առածզական չէ, ապա հողային ռենդան որոշում է հողի պահանջարկը: Ինչքան պահանջարկի կորը՝ D_N , բարձր լինի, այնքան ռենդան բարձր մակարդակի կլինի, և ընդհակառակը: Ինչպես արդեն հայտնի է, հողի նկարմամբ պահանջարկը ածանցյալ պահանջարկ է, ճիշդ այնպես, ինչպես և մյուս արդարության գործոններինը: Օրինակ, եթե հացահափիկի գինը իշնի, ապա հողի պահանջարկը՝ հացահափիկ աճեցնելու համար, կնվազի: Ուրեմն ռենդայի մակարդակը ևս կնվազի: Վերը նշվածը ամբողջությամբ վերաբերում է նաև ոչ զյուղապնդեսական նպատակների համար օգտագործվող հողերի պահանջարկին: Խոսքը շինարարության, ենթակառուցվածքային օբյեկտների սպեհնան, արդյունաբերական նպատակների համար հողի պահանջարկի մասին է: Ավելին, գոյություն ունի հողի սղածային պահանջարկ: Սղածի բարձր գենապերի պայմաններում փողը արժեգրկումից փրկելու համար մարդիկ պահանջարկ են ներկայացնում անշարժ գույքի նկարմամբ: Տողի սեփականությունը նաև հարսկության պահպանման և բազմապատկման երաշխիք է, այդ պատճառով սղածի ժամանակ մեծանում է հողի պահանջարկը:

13.3. ՌԵՆՏԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՀՈՂԱՅԻՆ ՌԵՆՏԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ռենտային հարաբերությունների քննարկման ժամանակ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հողային ռենտայի և վարձավճարի գարբերություններին: Վարձավճարը և ռենտան համընկնում են, եթե վարձակալվող հողի վրա նախկինում կապիտալ ներդրումներ չեն իրականացվել: Հակառակ դեպքում վարձավճարը ռենտայի հետ ընդգրկում է հողի վրա ներդրված կապիտալի գույքը, ինչպես նաև հիմնական կապիտալի ամորֆիզացիոն հավելացումները: Դա կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձնի միջոցով.

$$\Phi = R + r + A,$$

որդեռ՝

Ψ - վարձակալական վճարն է,

R - ռենտան,

r - գույքը,

A - հիմնական կապիտալի ամորֆիզացիան է, որը վարձակալության է գրվել հողի հետ:

Վարձավճարի մեջ ներդրված կապիտալի գույքուի և հիմնական կապիտալի ամորֆիզացիոն հավելացումների ընդգրկումը կապված է թողարկվող արդարանքին դրանց արժեքի փոխանցման հետ:

Եթե փվյալ հողակիրորի վրա կան կառույցներ (ենթադրենք՝ շենքեր), ապա ակնհայք է, որ դրանք որոշակի արժեք են ներկայացնում: Տվյալ կառույցի սեփականագիրը կարող էր դրա վրա ծախսված գումարը բանկում պահել և գույքու սրանալ:

Փաստորեն փվյալ իրավիճակում նա վարձակալին է փոխանցում կառույցի գույքով նյութականացված դրանագումարը, որից օգրվելու դիմաց վարձակալը պարփակվոր է գույքու վճարել:

Ինչ վերաբերում է ամորֆիզացիոն հավելացումներին, ապա ակնհայք է, որ աշխարհանքի միջոցները (կառույցները), այսինքն՝ հիմնական կապիտալը, շահագործման ընթացքում մաշվում են և իրենց արժեքը փոխանցում են թողարկվող արդարանքին: Վերջինիս իրացումից հետո վարձակալը պարփակվոր է կառույցի սեփականագիրոջը փոխանցել մաշվածի արժեքը:

Այսպիսով, վարձավճարն ավելի լայն հասկացություն է, քան հողային ռենտան:

Քանի որ հողը սահմանափակ ռեսուրս է, ապա այդ հանգամանքը առաջ է բերում դրա մոնոպոլ յուրացումը առանձին սուբյեկտների՝ պետքության, մասնավոր կամ կոլեկտիվ սեփականագիրների կողմից: Այլանձնագործությամբ հարաբերությունների պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքային գործոնի փիրապերման շնորհիվ եկամուտը է սրանում դնդեսական ռենտայի գույքով: Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

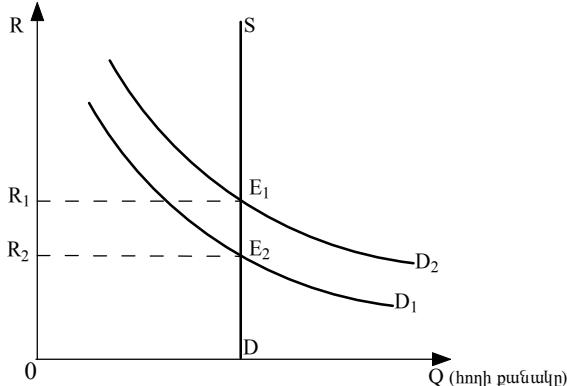
Հնդհանրապես գույքու վերաբերության պայմաններում հողասեփականագիրը փվյալ արդարանքայի գույքով:

յին ռենդական գումարայի մասնավոր դեպքն է: «Ռենդա» բառը առաջացել է ֆրանսերեն «rente» (լատիներեն «reddita») բառից, որը բառացի նշանակում է «հետք բրված»: Այսպիսով, ռենդան հողօգտագործողի արդարած արդյունքից սպացված եկամուքի մի մասի փոխանցումն է հողասեփականագիրոջը:

Տնտեսական ռենդան ոչ միայն գյուղագրնեսության մեջ սպեհված եկամուքի մի մասն է, այև ցանկացած ռեսուրսի բերած եկամուքն է, որի առաջարկը խիստ սահմանափակ է: Օրինակ՝ նավթարդյունաբերությունից սպացվող ռենդան կամ յուրահագրուկ ունակությունների՝ օրինակ հանրահայր երգչի ձայնի հետք կապված եկամուքը:

Տնտեսագիրության մեջ հողի և այլ բնական ռեսուրսների առաջարկը քննարկվում է որպես **պաշար**, իսկ ռենդան՝ դրանից առաջացող եկամուքի **հոսք**:

Սկզբնական շրջանում ռենդան հիմնախնդիրը ծագել էր հողագործության մեջ, այդ իսկ պարճառով «հողային ռենդա» և «գումարական ռենդա» հասկացությունները նույնացվել են: Մինչդեռ «գումարական ռենդա» հասկացությունը «հողային ռենդա» հասկացությունից լայն է: Տողի և այլ բնական ռեսուրսների քանակի հասպարագրված լինելը հանգեցնում է այն բանին, որ պահանջարկը դառնում է միակ գործոնը, որը որոշում է ռենդայի մեծությունը: Տնտեսական ռենդայի գրաֆիկն ունի հետքեալ գործը.

Հ Ի Յ Ա Յ Ի Շ » 13.4. Տնտեսական ռենդան

Տողի առաջարկի կորը՝ S-ը, ուղղահայաց է հորիզոնական առանցքին, որովհետք առաջարկը առածզական չէ: Իսկ պահանջարկի կորը, կախված ռենդայից, փոփոխությունների է ենթարկվում: Սրբազնում է, որ հողի նկագրմանը պահանջարկի փոփոխությունը դեպի այս կամ այն կողմ, անփոփոխ առաջարկի դեպքում, ազդում է ռենդայի մեծության վրա: Ենթարենք, հողի նկագրմանը պահանջարկը աճել է, և պահանջարկի կորը D₁-ից գեղաշարժվել է D₂ (գծապարկեր 13.4): Արդյունքում ռենդան R₁-ից աճել է մինչև R₂: Սակայն ռենդայի փոփոխությունը ոչ մի ազդեցություն չի գործում հողի առաջարկի վրա: Եթե ռենդայի մակարդակը R₁ կերպով իջնի, ապա, առաջարկի ծավալի անփոփոխության շնորհիվ, վարձակալների միջև մրցակցությունը կբարձրացնի ռենդայի մեծությունը: Այսպիսով, ռենդան, պահանջարկի ազդեցության գործի շուրջը: Տողի առաջարկի

ոչ առաջականության պայմաններում դնդանական ռենտան ամբողջությամբ կախված է հողի պահանջարկի փոփոխությունից:

Տնտեսավարման պրակտիկայում հանդիպում ենք նաև քվազիռենտա հասկացությանը («քվազի» նշանակում է «իբրև», «համարյա»):

Քվազիռենտա գերշահույթ է, որը պայմանավորված է արտադրության այս կամ այն գործոնի օգտագործման սահմանափակությամբ՝ պահանջարկի աճի և արտադրանքի գնի բարձրացման պայմաններում: Եթե գործոնների կամ ռեսուրսների առաջարկը ասդիմանաբար մեծանա, և գները իշխեն, ապա քվազիռենտան կվերանա:

Քվազիռենտայի առաջացման և վերացման վառ օրինակ կարող է հանդիսանալ XX դարի 70-ական թվականների «նավթային շոկը»: Նավթի նկարմամբ պահանջարկի մեծացումը հանգեցրեց գների աննախադեպ բարձրացմանը: Նավթարդյունահանողները դրա հետևանքով գերշահույթներ կամ քվազիռենտային եկամուգներ ստացան: Սակայն որոշ ժամանակ անց (5-8 տարի) էներգառեսուրսների արտադրության ոլորտներում կապիտալ ներդրումների մեծացման արդյունքում մեծացավ էներգակիրների առաջարկը, գները իրենց հունի մեծ մրան, հետևաբար քվազիռենտան վերացավ:

Այսպիսով, ռենտային հարաբերությունները հողասեփականագիրոց և վարձակալի միջև առաջացած հարաբերություններն են՝ շահույթի բաշխման գեսակերպից:

Շահույթի մի մասը, սովորական շահույթի նման, բաժին է ընկնում ձեռներեցին, իսկ մյուս մասը գերշահույթի փեսքով ստանում է հողասեփականագիրը՝ որպես ռենտա: Այսպիսով, հողային ռենտան հողի սեփականության իրավունքի իրացման դնդանական ձևն է:

Սկզբնական շրջանում հողային ռենտան այնքան դարաձված կապեզորիա էր, որ XVII-XVIII դարերի դնդանագեները՝ Զ. Լոկը, Ա. Թյուրգոն և ուրիշներ, փոխարքական գոլոսը նույնացրել էին հողային ռենտայի հետ: Շեփազայում կապիտալ և հող գործոնների դերերը փոխվեցին: Կ. Մարքսը «Կապիտալ» III հագործում սկզբում քննարկում էր գոլոս բերող կապիտալը, իսկ հետո՝ ռենտայի հարցերը: Դա չպետք է պարահական երևոյթ համարել: Բանն այն է, որ ուսումնասիրվող ժամանակահարվածում ազգային եկամֆի շուրջ 50%-ը սպեղծվել է զուրագնդեսության մեջ, որի գործել կեսը յուրացվում էր հողասեփականագիրների կողմից: Ներկայումս պարզերը էականորեն փոխվել է: Ազրային ոլորտում սպեղծվող ազգային եկամֆի բաժինը բավականին նվազել է:

Ժամանակին ֆիզիոլոգիապները ռենտան համարել են բնության պարզեցում: Ռենտայի գետսությունների գարգացման գործում խոշոր ավանդ է ունեցել Դ. Ռիկարդոն: Նա առաջինն էր, որ փորձեց հողային ռենտան բացագրել արժեքի օրենքի հիման վրա: Ռենտան բնութագրելով որպես արդյունքի հասարակական և անհարական արժեքների փարբերություն՝ Դ. Ռիկարդոն ռենտայի առաջացումը հնարավոր է համարել միայն լավ որակի հողերից վագր որակին անցնելու դեպքում: Բացի դրանից, նա նշել է, որ միևնույն հողակրորդի վրա կապիտալի հաջորդական ներդրումը կընութագրվի արտադրողականության անկմանը: Այս գաղափարը ընկալվել է բազմաթիվ դնդանագեների կողմից և հելլագայում

մեկնաբանվել որպես արդադրության գործոնների նվազող արդադրողականության օրենքի մի տարրերակ:

Տնտեսագիրության տեսության նորդասական ուղղությունը հողային ռենտայի ուսումնասիրությունը կապարում է սահմանային արդյունքի և սահմանային հագույցի դրույթների հիման վրա՝ եղելով այն տրամաբանությունից, որ սահմանային արդյունքի չափերն են որոշում յուրաքանչյուր գործոնի ներդրումը և բաժինը արդյունքի մեջ: Այս տեսանկյունից էլ քննարկվում է դժվարեական ռենտայի էությունը: Ռենտայի վետության ուսումնասիրության ժամանակ Ա. Մարշալը կարևորում է ժամանակի գործոնը և քննարկում է ռենտայի առաջացման երկարաժամկետ և կարճաժամկետ իրավիճակները: Հսկ նրա՝ վարձակալը յուրացնում է կարճաժամկետ նպաստավոր պայմանների շնորհիվ առաջած եկամուտը, իսկ հողաբերը՝ երկարաժամկետում սփեղծվածը: Կարճաժամկետում սփացված այդ լրացուցիչ եկամուտը Մարշալը վերագրել է քվազիռենտային:

Վյապիսով, ռենտայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող բազմազան տեսությունները վկայում են դրա ոչ միապեսակ բնորոշումների մասին:

13.4. ԴԻՖԵՐԵՆՑԻԱԼ ՌԵՆՏԱՆ ԵՎ ԴՐԱ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տնտեսական ռենտայի քննարկման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել հողագործության դրական բնութագրիները: Իրականում հողագործությունը էականորեն տարբերվում են և՛ իրենց բերրիությամբ, և՛ տեղաբաշխվածությամբ: Այս տարբերությունները պայմանավորում են հողագործությունների արդյունքագույթյան տարբեր ասդիճանները՝ կապիտալի միևնույն ծախսերի դեպքում լավ որակի հողամասերից սփացվում է ավելի շատ գյուղագիտական արդադրանք, քան վագրագույն հողերից:

Ընդհանրապես, գյուղագիտական արդյունքների շուկայական գները որոշվում են վագր որակի հողամասերի արդադրության պայմաններով, որովհետու հասարակության պահանջմունքների բավարարման համար լավ և միջին որակի հողամասերից սփացված արդյունքները բավարար չեն, նման հողագործությունները սահմանափակ են: Այդ պատճառով էլ շրջանառության մեջ են դրվում վագր որակի հողամասերը: Եթե գյուղագիտական մթերքների շուկայական գները սահմանվեն միջին որակի հողամասերում կարաված ծախսերի հիման վրա, ապա վագր որակի հողամասերի վարձակալները կբայթայվեն, որովհետու ի վիճակի չեն լինի փոխագործելու իրենց կարարած ծախսերը: Բացի այդ, գյուղագիտական մթերքների ամբողջական պահանջարկը լավ և միջին որակի հողամասերից սփացված արդյունքների հաշվին չեր բավարարվի, ինչու արդյունքները կական բարձրանալ այնքան ժամանակ, մինչև հասնեն վագր որակի հողամասերի ծախսերի մակարդակին: Այս դեպքում նաև վագր որակի հողամասերը մշակելու անհրաժեշտություն կառաջանա, և դրանք նույնպես կվարձակալվեն: Գյուղագիտական արդադրանքի առաջարկը շուկայում կավելանա,

և հավասարակշռված գինը կսահմանվի վագր որակի հողամասերի վրա կապարված ծախսերին համապարախան: Շեփեւաբար լավ և միջին հողամասերից դժուարությունները, նորմալ շահույթից բացի, կսրանան լրացուցիչ կամ ավելցուկային շահույթ, որի համար նախադրյալ է հանդիսացել հողերի բերդիության միջև եղած տարբերությունը: **Դրա համար Էլ այդ ավելցուկային շահույթը կոչվում է դիֆերենցիալ (տարբերակային) ռենվա:**

Տարց է առաջանում. ինչո՞ւ են վարձակալները համաձայնվում դժուարական գործունեություն իրականացնել վագր որակի հողամասերում: Բանն այն է, որ այդ ծեռներեցները, օգրվելով զյուղապնդեսական մթերքների գնագոյացման առանձնահագույթուններից, ոչ միայն կփոխադրուցեն իրենց կագարած ծախսերը, այլ նաև կսրանան նորմալ շահույթ: Տակառակ դեպքում նրանք չեն զրադիկ զյուղապնդեսական գործունեությամբ: Բացի այդ, լավ և միջին որակի հողամասերի սահմանափակությունը ազդակ է հանդիսանում վագր որակի հողամասերի օգրագործման համար: Մյուս կողմից, բնակչության թվաքանակի աճը և արդյունաբերության զարգացումը անխուսափելիորեն փոխում են զյուղապնդեսական արդարանքի պահանջարկի և առաջարկի հարաբերակցությունը՝ հօգուտ պահանջարկի: Սա ել իր հերթին առաջ է բերում շուկայական գների այնպիսի բարձրացում, որի դեպքում վագր որակի հողակորորների վրա կագարած կապիտալ ներդրումները ծեռներեցներին կապահովեն շահույթի սրացում: Այսպիսով, զյուղապնդեսական մթերքների շուկայական գինը կարգավորվում է վագր որակի հողամասերի արդարության պայմանով:

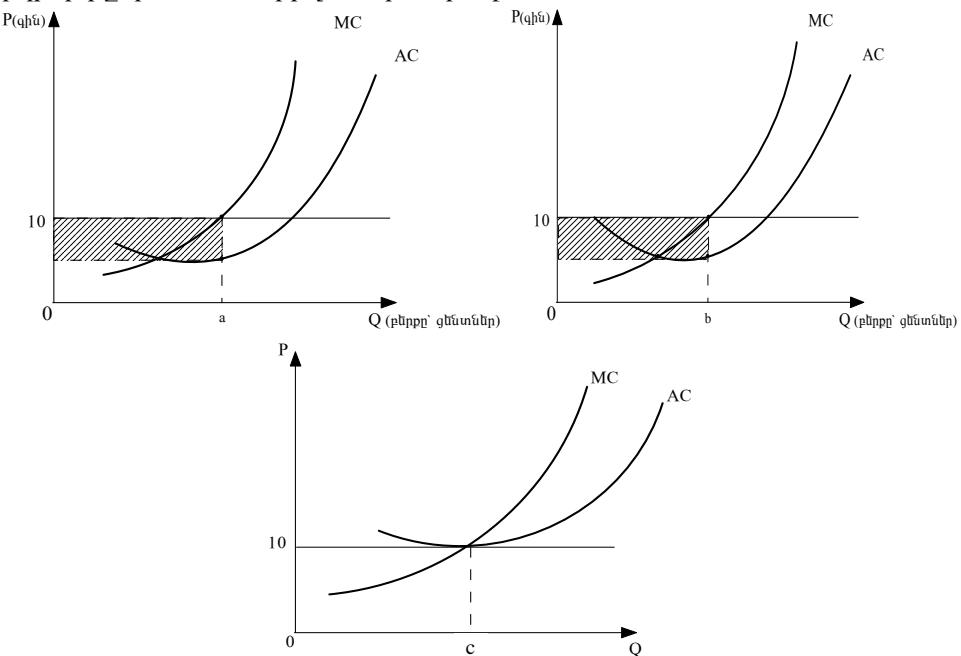
Լավ և միջին որակի հողամասերի վրա դժուարություն վարողների անհագական ծախսերը ավելի ցածր են, քան վագր որակի հողամասերի վրա դժուարություն վարողներինը: Ուստի առաջանում է ավելցուկային եկամուտ, շահույթ, որի քանակական մեծությունը հավասար է զյուղապնդեսական մթերքների շուկայական գնի և լավ ու միջին հողամասերի վրա դժուարություն վարողների անհագական միջին ծախսերի դարբարությանը: Քանի որ այդ ավելցուկային շահույթը հողամասերի բնական որակական հավկանիշների արդյունք է, ուստի այն անցնում է հողասեփականագիրոց դրամադրության վակ: Եթե դժուարությունը սուբյեկտը ոչ թե հողի սեփականագիրն է, այլ վարձակալը, ապա այդ ավելցուկային շահույթը ընդունում է դիֆերենցիալ հողային ռենվայի դեսք և հողասեփականագիրոց անցնում է վարձավճարի միջոցով: Իսկ եթե լավ ու միջին որակի հողամասերի վրա դժուարությունը սուբյեկտը միաժամանակ հողասեփականագիրն է, ապա ավելցուկային շահույթը յուրացվում է որպես դժուարության ռենվա:

Այսպիսով, դիֆերենցիալ ռենվան լրացուցիչ եկամուտ է, որը յուրացվում է հողասեփականագիրոց կողմից ոչ առաձգական առաջարկ ունեցող հողամասերի օգրագործման շնորհիվ, և որի դարձելու դրամադրությանը հարաբերվում են իրենց բերդիությամբ:

Ծողամասերը դարձերվում են նաև զյուղապնդեսական մթերքների իրացման շուկաների նկատմամբ իրենց դեղաբաշխավածությամբ: Քանի որ արդյունքների դեղափոխումը իրացման շուկաներ ծախսերի հետ է կապված, ուստի դրանք միանում են արդարության ծախսերի մեջ: Այն դժուարականագիրները,

որոնց հողամասերը մով են իրացման շուկաներին, ավելի ցածր միջին ծախսեր կունենան, քան շուկաներից հեռու գտնվողները: Նեփևաբար, գնդեսավարողները, որոնց գնդեսությունները մով են իրացման շուկաներին, լրացուցիչ շահույթ են սպանում, որն էլ ընդունում է դիմերենցիալ ռենվայի ձև: Եթե հողամասերը գարբերվում են իրացման շուկաների նկազմամբ իրենց գեղաբաշխությամբ, ապա դա առաջ է բերում, միավոր արդարադարձի հաշվով, դրանսպորտային և այլ ծախսերի անհավասարություն, որն էլ ըստ գեղաբաշխության դիմերենցիալ ռենվայի ծևավորման պայման է հանդիսանում:

Դիմերենցիալ ռենվայի ծևավորման գործնթացը կարելի է ցույց տալ միջին և սահմանային ծախսերի կորերի միջոցով՝ ընդունելով որ բոլոր ֆերմերային գնդեսությունները գործում են կարարյալ մրցակցային շուկայի պայմաններում: Այս դեպքում ցանկացած ֆերմերի արդարադարձի նկազմամբ պահանջարկի կորը կունենա հորիզոնական գեղ:

¶ 13^թ առ ի 13.5. Դիմերենցիալ հողային ռենվա

Գծապակերներում պարզեր որակի հողակորոների վրա արդարադարձի արդարությունից սպացվող լրացուցիչ եկամուտները կամ դիմերենցիալ ռենվան: Առաջին գծապակերում (a) պարզերված է լավ որակի հողամաս, որի միջին ծախսերը (AC) ավելի ցածր են: Դա նշանակում է, որ այդ հողամասում արդարություն կազմակերպող գնդեսավարող սուբյեկտը սպանում է դիմերենցիալ ռենվա, որի չափերը հավասար են գծապակերված մակերեսին, իսկ երկրորդում (b) գնդեսավարող սուբյեկտի արդարադարձի միջին ծախսերը (AC), նախորդի համեմատ, բարձր են, ուստի նա կսրանա քիչ

դիմությունը հավասար է գծապարկերված մակերեսին: Ինչ վերաբերում է երրորդ (c)` վագ որակի հողակտորի վրա գնդեսավարող սուբյեկտին, ապա նրա միջին և սահմանային ծախսերը հավասար են, հետուարար նա կփոխագուցի միայն իր ծախսերը, դիմությալ ռենդան այսպես հավասար է գրոյի (գինս գծապարկեր 13.5c): Եթե շուկայում գյուղագնդեսական մթերքի գինը իշնի հորիզոնական գծից, ապա գծապարկեր 13.5c-ում պարկերված գնդեսությունը չի կարող անգամ փոփոխագուցել իր կարարած ծախսերը և սրբազն պետք է հեռանա շուկայից:

Դիմությալ ռենդան լինում է երկու գումարի.

ա) դիմությալ ռենդան I,

բ) դիմությալ ռենդան II:

Դիմությալ ռենդան I-ի սուբյեկտ կապված է հողամասերի բնական բերդիության և իրացման շուկաների նկարմամբ հողամասերի գեղարաշխվածության հետ:

Ի տարբերություն դիմությալ ռենդան I-ի, դիմությալ ռենդան II-ը կապված է հողերի բերդագույթյան «արհեստական» բարձրացման հետ, եթե նույն հողակտորի վրա լրացուցիչ կապիտալ ներդրումներն են կարարվում: Դիմությալ ռենդան II-ի առաջացումը պայմանավորված է գյուղագնդեսության արդյունավետությամբ: Քանի որ կապիտալի լրացուցիչ ներդրումները ունենում են գարբեր արգադրողականություններ, ապա առավել արգադրողական ներդրումները փոփոխագուցում են արգադրանքի մեծ քանակությամբ, քան թե համանման ներդրումները վագ որակի հողամասերում, որոնց ծախսերով կարգավորում են շուկայական գները: Այսպիսով, առավել արգադրողական ներդրումները (լրացուցիչ) ապահովում են լրացուցիչ եկամուտ, որոնք հերազարդում անցնելով հողամասերի ծեռքը, վերածվում են դիմությալ ռենդան II-ի:

Գյուղագնդեսական արգադրության արդյունավետ վարման արդյունքում առաջացած լրացուցիչ շահույթը, մինչև վարձակալության ժամկետի լրանալը, սուբյեկտ է վարձակալը: Եթե վարձակալության ժամկետը ավարտվում է, ապա հողամասերի հաշվի է առնում կապիտալի լրացուցիչ ներդրումից սուբյեկտ եկամուտը և վարձակալության նոր պայմանագիր կնքելիս վարձակալման վճարը բարձրացնում է լրացուցիչ շահույթի չափով: Դրա հիման վրա հողամասերի յուրացնում է այդ շահույթը դիմությալ ռենդան II-ի ձևով: Այս ամբողջի հետևանքով հողամասերի հարաբերությունը և վարձակալի միջև պայքար է գնում վարձակալական պայմանագրի կնքման ժամկետների շուրջ: Առաջնը ձգում է պայմանագիրը կարճ ժամանակով կնքել, որպեսզի լրացուցիչ շահույթը կամ դիմությալ ռենդան II-ը ինքը սուբյեկտ: Խսկ վարձակալը ձգում է պայմանագիրը երկար ժամանակով կնքել, որպեսզի իր կողմից կարգարված լրացուցիչ կապիտալ ներդրումների պարունակությունը ավելի երկար ժամանակ վայելի:

Այսպիսով, դիմությալ ռենդան I-ը և II-ը մի կողմից՝ գյուղագնդեսական ձևնարկագիրոց ծախսերի բաղադրիչներն են, որովհետո վճարվում են հասույթից՝ որպես ծախսեր՝ վարձակալված ոչ առածգական առաջարկ ունեցող հողա-

կպորի դիմաց, մյուս կողմից էլ՝ արժեքի ավելցուկ, որն առաջանում է բնության, աշխատանքի և կապիտալի ավել բարձր արդադրողականությունից:

13.5. ՀՈՂԻ ԳԻՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ: ՀՈՂԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Ինչպես հայրնի է, հողը բնության պարզեցն է: Սակայն կապված այն բանի հետ, որ հողը իր սեփականագիրոցը եկամուգը է բերում ռենտայի գործողությունը, ապրանքային արդադրության պայմաններում այն ծեղքը է բերում ապրանքային ծեղք, այսինքն՝ գնվում և վաճառվում է: Քանի որ հողի նկարմամբ նույնպիսի պահանջարկ է ներկայացվում, ինչպիսին արդադրության մյուս գործոնների (աշխատանքի և կապիտալի) նկարմամբ, ապա այն գինը ունի: Հողամասը դիմարկելով որպես այնպիսի կապիտալ բարիք, որը եկամուգը է բերում, կարող ենք եզրակացնել, որ հողի գինը կախված է երկու գործոններից.

1. հողային ռենտայի չափից,
2. փոխարժեական գործուփակությամբ:

Հողի՝ որպես արդադրության գործոնի գնումը իրականացվում է հանուն այն ռենտայի կամ ամենամյա կայուն եկամուգի, որը բերում է հողը: Ուստի հողի գինը որոշվում է այն ռենտայի մեծությամբ, որը ամեն դարձ կապանա դրա սեփականագիրը: Մյուս կողմից, փողագրերը, ով ցանկանում է հողակտոր գնել, ունի այլընդունաբային գարբերակ՝ իր դրամագումարը եկամդրաբեր օգբագործելու: Նա կարող է իր փողը որպես ավանդ դնել բանկում և գործուփակությունը եկամուգ սպանալ: Ուրեմն, հողի գինը հավասար է այն դրամագումարին, որը բանկում պահելու դեպքում՝ իր գործոցը գործուփակությունը կամ նույնական եկամուգը, որքան հողից սպացվող ռենտան է:

Այսպիսով, հողի գինը որոշվում է հետևյալ բանաձևով.

Հողի գինը = R/S 100%,

որպես՝

R-ը հողային ռենտայի ամենամյա մեծությունն է,

S-ը փոխարժեական գործուփակությամբ դրույքը է:

Օրինակ, եթե հողակտորից ամեն դարձ սպացվում է 2000 միավոր ռենտա, իսկ փոխարժեական գործուփակությունը՝ 5% է, ապա դրամագումարը կվաճառվի 40000 միավոր փողով (2000/5% · 100%):

Բանաձևից պարզ երևում է, որ հողի գնի վրա ազդում է երկու գործոն՝ ռենտայի մեծությունը և փոխարժեական գործուփակությունը, մինչդեռ իրական կյանքում հողի գինը կախված է բազմաթիվ գործոններից, որոնք ազդում են հողի պահանջարկի և առաջարկի վրա: Այսպես, հողի գնի աճը կարող է պայմանավորված լինել հողի՝ ոչ զյուղագրներում նապարակներով օգբագործելու պահանջարկի աճով: Հողի նկարմամբ պահանջարկը կպրուկ աճում է սղաճի պայմաններում, իսկ դա հանգեցնում է հողի գնի բարձրացմանը: Հողի գնի դիմամիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այն կայուն աճի միավում է ցուցա-

բերում: Դա պայմանավորված է հողի՝ որպես արդադրության գործոնի սահմանափակությամբ և հողի պահանջարկի աճով:

Տնտեսավարման պրակտիկայում կարևոր նշանակություն է սպանում հողի վնասական գնահապումը: Դրա անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հողային ռեսուրսների սահմանափակությամբ, ինչպես նաև բնական և վնասական պայմանների բազմազանությամբ (կլիմայով, հողերի կառուցվածքով, դեղադիրքով, հողօգտագործման մշակույթով և այլն): Ռողի վնասական գնահապումը նպասգում է հողային ռեսուրսների առավել արդյունավետ օգրագործմանը և տնտեսական գործունեության վերլուծություններին: Ռողի վնասական գնահապում համար եկակեք է հանդիսանում հողի կառուցվածքը, հագուստը հողային համապարախան շերպը: Վերջինիս շնորհիվ իրականացվում է հողի արդադրական ունակության գնահապումը: Ռողի սկզբնական գնահապումը կարարվում է ոչ մեծ թվով մշակաբույսերի գծով, որոնք կարևոր արդադրական նշանակություն ունեն կովյալ գործածքի համար: Դրանից հետո անցում է կարարվում բնապահական շրջանավորմանը, այլ կերպ ասած՝ այնպիսի չափանիշների սահմանմանը, որոնք ազդում են բերքագության վրա:

Ռողի վնասական գնահապում ընդհանուր ցուցանիշներից են.

- բերքագությունը մեկ հեկտարից,
- ծախսերի փոխապուցումը՝ 1 միավոր դրամական ծախսերին բաժին ընկնող համախառն արդյունքի արժեքը,
- դիֆերենցիալ ռենտայի մեծությունը և այլն:

Ռողի վնասական գնահապում ժամանակ լայնորեն օգրվում են հողային կաղապրից: Դա իրենից ներկայացնում է հողի վերաբերյալ անհրաժեշտ գովազների համակարգված ամփոփումը: Ռողային կաղապրը հայդնի է եղել դեռևս մ.թ.ա. Դին Եգիպտոսում, որը օգագործվել է հիմնականում որպես հարկերի գանձման գլխավոր միջոց: Ռողային կաղապրի մեջ նշված են լինում կովյալ հողականությունը օգրվելու իրավական հիմքերը, գործածքը մշակաբույսերի աճեցման համար կարևոր որակական հագուստները, հողի վնասական գնահապում չափորոշիչները:

Ռողային կաղապրի բուն նպագությունը գյուղագնդեսության ճիշք մասնագիտացման ուղղության ընդունումն է, հետեւաբար և՝ արդադրության արդյունավետության բարձրացումը:

ԱՅՆ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ

1. Ի՞նչ է հողային ռենդան: Ինչո՞վ է փարբերվում վարձավճարից:
2. Հողային ռենդանը ի՞նչ փեսակներ են ծեզ հայփնի:
3. Ինչպես է որոշվում հողի գինը: Գնի որոշման ժամանակ ի՞նչն է կարևոր հողային ռենդան, թե՝ փոխափական փոկոսի դրույքաչափը:
4. Ինչո՞ւ ռենդան ֆերմերի համար ծախս է, իսկ հասարակության համար՝ բնության պարզեցում: Ի՞նչ է նշանակում հողի օգտագործման այլընդունակությունը գործարակության մեջ:

ՁՉՈՒ Ի՞ Ե՞ Տ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ Ե՞ ԱՌ Ո՞ Տ

Ագրարային հարաբերություններ	Հողային ռենդան
Հողը որպես արդադրության գործոն	Վարձավճար
Հողագիրապետում	Տնտեսական ռենդան
Հողօգտագործում	Քվազիոնդուն
Ագրոբիզնես	Դիմունացիալ (գործարակային) ռենդան
Հողի շուկա	Հողի գին
Հողի ծառայությունների պահանջարկ	

QUIZ 14

ՀԵՇՎԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

**14.1. ԶԵՐՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԷՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԴԵՐԸ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵջ**

Ժամանակակից գնդեսապհության գետության մեջ ձեռնարկադիրական գործունեությունը կամ ձեռներեցության ընդունակությունը աշխափանքի, հողի և կապիքալի հետք մեկքեղ դիվլում է որպես արդադրության ինքնուրույն գործուն: Ձեռնարկադիրությունը յուրահապուկ գործոն է, որովհետք դրա շնորհիվ է իրականացվում արդադրության մյուս գործոնների միավորումը, համադրումն ու օգնագործումը գնդեսապարման միասնական գործնթացի մեջ:

Ձեռնարկագիրական գործունեությունը ոչ միայն դնդեսագիրության դեստում է, այլ առհասարակ դնդեսական գիրությունների ուսումնագիրության օբյեկտ է: Դրանով է բացարկվում ձեռնարկագիրական գործունեության եւթյան բնորոշումների, մեկնաբանությունների բազմազանությունը: Իր դնդեսական բնույթով ձեռնարկագիրական գործունեությունն անխօնական կապված է շուկայական դնդեսական հետք, չնայած այն ավելի հին պարմություն ունի: Այս իմաստով ձեռնարկագիրությունը շուկայական դնդեսական դասակարգություններից մեկն է:

Զեռնարկագիրությունը շահավետ նախաձեռնողական գործունեություն է՝ ուղղված արդարության ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման լավագույն եղանակների ընդունությանն ու եկամբի սպացմանը։ Զեռնարկագիրական գործունեությունը փնտեսավարման եղանակ է, որին բնորոշ է նախաձեռնությունը, նորարարությունը, փնտեսական պարասիանագությունը, ճկունությունը և ռիսկը։ Զեռնարկագիրության եւթյունը բնութագրվում է նաև որպես փնտեսավարող կազմակերպության փնտեսական վարուազի յուրահապուկ գեսակ։

Զենարկապիրական գործունեությունն ուղղված է հասարակական պահանջմունքների բավարարմանը, սակայն անմիջական նպագրակը, բուն շարժադիրը նյութական շահն է, որն արփահայպվում է առավելագույն շահույթ սպանալու ձգվումով։ Այս իմաստով վնասավարման պրակրիկայում ձեռնարկագիրությունը նույնացվում է «բիզնես» հասկացության հետ։ Բիզնեսը կամ գործարարությունը ցանկացած գործունեություն է, որի նպագրակը օգուտ, շահույթ սպանալն է։ Զենարկապիրական գործունեությունն արփադրապնդեսական բնույթի գործունեություն է, վնասավարման որոշակի եղանակ, մինչդեռ բիզնեսը կարող է դուրս գալ արփադրապնդեսական գործունեության շրջանակներից։ Գործարարությունը ցանկացած շահավետ զրադաշտում կամ գործունեությունը անհաջող կամ անհաջող է առաջանալու համար։

թյուն է, մինչդեռ ձեռնարկագիրական գործունեության նպատակը երբեմն կարող է լինել ոչ թե շահույթի, այլ որևէ «օգտակար արդյունքի սփացումը»: Այդ է վկայում «շահույթ սփանալու նպատակ չի եփապնդող» կազմակերպությունների առկայությունը ձեռնարկագիրական գործունեության համակարգում: Առանձին դեպքերում (պետքական գնդեսավարման շրջանակներում) ձեռնարկագիրական գործունեությունն ավելի լայն նպատակներ կարող է հեփապնդել, քան շահույթի սփացումը, եթե դա կապված է երկրի ազգային գնդեսության հետանկարային խնդիրների և հասարակության սոցիալական բնույթի պրոբլեմների լուծման հետ:

Այսպիսով, ձեռնարկագիրությունը գործարարության ձեվերից մեկն է, որը բնույթագովում է նորարարությամբ ու սպեղծարար բնույթով: Տնտեսավարման պրակտիկայում կարող են գոյություն ունենալ բիզնեսի բազմազան ձևեր ու գործերակներ, մասնավորապես՝ սպեկուլյարիվ բիզնեսը, սպվերային բիզնեսը, անօրինական ձեռնարկագիրությունը, կեղծ «գրանային» ձեռնարկագիրությունը, դրամական միջոցների լեզաւացումը կամ «լվացումը» և այլն:

Ժամանակակից գնդեսագիրության մեջ ձեռնարկագիրական գործունեության էությունը քննարկվում է երեք գործառնություններով. որպես գնդեսական կարեգորիա, որպես գնդեսավարման մեթոդ, որպես գնդեսական մդածողության գործառնության:

Ձեռնարկագիրական գործունեությունը՝ որպես **գնդեսական կարեգորիա**, հանդիս է գալիս որպես սեփականության հարաբերությունների վրա հիմնված գնդեսավարման հարաբերությունների ենթահամակարգ: Ձեռնարկագիրության՝ որպես գնդեսական կարեգորիայի բովանդակությունն արդահայրվում է նրա օրյեկտով և սուբյեկտով: Ըստ ձեռներեցության սուբյեկտի՝ գոյություն ունեն ձեռնարկագիրական գործունեության երեք ձևեր՝ անհարական, կոլեկտիվ և պետական, որոնք արդահայրում են սեփականության համապատասխան ձևին բնորոշ գնդեսական հարաբերություններ: Այլ կերպ ասած՝ ձեռնարկագիրական գործունեությունն արդահայրվում է սեփականության հարաբերությունների և գնդեսավարման հարաբերությունների միասնությունը: Ձեռնարկագիրական գործունեության օրյեկտը է արդադրության գործուների արդյունավել օգտագործման եղանակների ընդունությունը՝ առավելագույն եկամուտ սպառնալու ակնկալիքով: Ձեռներեցությունը ենթադրում է գնդեսական ռեսուրսների համադրության հնարավոր նոր եղանակներ և նպատակ է հեփապնդում սպեղծել սպառողական նոր բարիքներ, բացահայտել արդադրական դիմուլյոգիաների և գոյություն ունեցող ապրանքների առևտուրային օգտագործման նոր եղանակներ, նվաճել իրացման նոր շուկաներ և հումքի նոր աղբյուրներ, մենաշնորհ ձեռք բերել արդադրության դրվագ ճյուղում:

Ձեռնարկագիրական գործունեությունը՝ որպես **գնդեսավարման մեթոդ**, գնդեսավարման ձևերի, եղանակների ամբողջություն է, որոնց նպատակը առավել եկամֆի սփացումն է արդադրական ռեսուրսների արդյունավել օգտագործման շնորհիվ: Ձեռնարկագիրական գործունեության՝ որպես գնդեսավարման մեթոդի, կարևոր հարկանիշ ու պայման է գնդեսավարող սուբյեկտների ինքնուրույնությունն ու անկախությունը, նրանց որոշակի ազագություն-

ների և իրավունքների առկայությունը:

Մյուս պայմանն ու հագլանիշն ընդունված որոշումների, ըստ այդմ՝ գնդեսական ռիսկի համար պարապահանապվությունն է, որը պայմանավորված է շուկայի անորոշությամբ և անկանխապեսելիությամբ: Շուկայական իրավիճակի անորոշությունը ձեռնարկափիրական գործունեության մշգական ուղեկիցն է, որն ավելի է բարձրացնում պարապահանապվությունը վերջինիս հետևանքների համար:

Ձեռնարկափիրության՝ որպես գնդեսավարման մեթոդի կարևոր հագլանիշներից է նաև առավելագույն կամ կայուն շահույթ սպանալու ձգումը, որը վերջին ժամանակներս դադարել է պարզաբեր պայման լինելուց, քանի որ ձեռնարկափիրական գործունեության շաբ կառույցներ ներկայումս դուրս են գալիս զուր գնդեսական խնդիրների շրջանակներից: Դրանք մասնակցում են հասարակության տցիալական պրոբլեմների լուծմանը՝ «զոհաբերելով» իրենց միջոցները մշակույթի, կրթության, առողջապահության, շրջակա միջավայրի պահպանման գործընթացների զարգացման ու բարելավման համար:

Ձեռնարկափիրական գործունեությունը՝ որպես **գնդեսական միաժողովական յուրահապուկ գործակ**, բնութագրվում է այն առանձնահապուկ հայացքների և ընդունակությունների ամբողջությամբ, որով օժիւած է ձեռնարկուի կամ ձեռներեցի անձը:

Ձեռնարկափիրական գործունեությունը գնդեսավարման յուրահապուկ արվեստ է: Այն գնդեսական ու կազմակերպական բնույթի սրբեղագործական գործունեություն է հանուն շահույթի, որին բնորոշ է նախաձեռնության ու նորարարության ազարտությունը:

14.2. ԶԵՌՆԵՐԵՑԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԾ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ձեռնարկափիրական գործունեության համակարգում կենդրոնական դեմքը ձեռներեցն է, որի գործունեությամբ է պայմանավորված ձեռնարկափիրության հաջողությունը: Տնտեսագիրության մեջ ձեռներեցություն, ձեռներեց հասկացություններն առաջին անգամ կիրառվել են դեռևս XVIII դարում, անգլիացի գնդեսագետ Ռ. Կանդիլյոնի կողմից: Լսու նրա՝ ձեռնարկուն անորոշ, անկայուն եկամուտներ ունեցող անձնավորություն է, որի հիմնական գործույթը բարբեր ապրանքային շուկաներում առաջարկի համապատասխանեցումն է պահանջարկին: Շուկանդացի նշանավոր գնդեսագետ Ա. Սմիթը ձեռներեցին բնութագրել է որպես մի մարդու, որը միշտ հակված է դեպի իր սեփական շահը, օգուրը, որին հետամուռ լինելով՝ նա հաճախ «անդեսանելի ձեռքով» ուղղվում է հասարակության շահերին ծառայելու նպարակին, որը բոլորովին չէր մարդում նրա գործունեության շրջանակների մեջ:

Խնդրո հարցին է անդրադարձել նաև ֆրանսիացի գնդեսագետ Ժ.Բ. Սեյը: Նա նշել է ձեռներեցի՝ որպես գնդեսական գործակալի միջնորդի ակրիվ դերը արդարության գործուները միավորելու ասպարեզում: Սեյը պարզաբանել է նաև ձեռներեցի եկամուտների բնույթը, դրա մի մասը համարելով որպես յուրա-

գրեակ գրվող վարձագրություն ձեռնարկագիրական ընդունակությունների համար: Գերմանացի գրնչեսագետ Վ. Զոմբարպը ձեռներեցին բնորոշել է որպես նվաճող, կազմակերպիչ և առևտրական: Ձեռներեցը իր կամքի ու հասքագրականության շնորհիվ կարողանում է նվաճել մարդկանց վսպահությունը, կազմակերպել նրանց համապեղ աշխագրանքը, համոզել, շարժել վերջիններիս հետքարքրությունը, որպեսզի գնեն իր ապրանքները: Ձեռներեցության գրեակ մշակման ու զարգացման գործում մեծ ավանդ է ներդրել ավագրիացի նշանավոր գրնչեսագետ Ի. Շումագետերը: Նա ձեռներեցի հիմնական հագլանիշներից առավել կարևոր համարել է նորարարության ձգորդումը և ոհսկի գնալու պարրասպականությունը: Ըստ Շումագետերի՝ լինել ձեռներեց նշանակում է անել այն, ինչ չեն անում ուրիշները:

Ձեռներեց հասկացությունը սերպորեն կապված է սեփականագրեր հասկացության հետ: Սակայն ոչ միշտ է, որ սեփականագրերը կարող է ձեռներեց կամ արգադրության կառավարիչ լինել: Սեփականագրերը միաժամանակ ձեռներեց է համարվում փոքր ձեռներեցության ժամանակ, իսկ խոշոր արգադրության մեջ, որպես կանոն, փեղի է ունենում սեփականագրիոց և ձեռներեցի գարանցագում: Սեփականությունից ձեռներեցության գարանցագում գործընթացը դրսւորվեց հագլանի բանկերի և բաժնեգիրական ընկերությունների կազմավորումով ու գործունեությամբ:

Ձեռներեցության կառավարչական գործառույթի առանձնացումը սեփականությունից նկապվել է նաև սպրկագիրական և ֆեռղալական հասարակարգերում, սակայն լայնորեն դրսւորվել է կապիտալիզմի ժամանակ: Վարկային հարաբերությունների զարգացումը և սեփականության անհագրական ձևից անցումը կորպորատիվ, բաժնեգիրական սեփականությանը, հանգեցրին ձեռներեցության անջապմանը բուն սեփականությունից: Կապիտալ-սեփականության և կապիտալ-գործառույթի գարանցագուման երևույթը քննարկվել է Կ. Մարքսի կողմից, երբ դեռևս նոր էին ձևավորվել բաժնեգիրական ընկերությունները:

Ժամանակակից գրնչեսագիրության մեջ առանձնացվում են ձեռներեցի որոշակի հագլանիշներ, որոնք բնութագրում են նրա գրնչեսական կերպարն ու վարքագիծը շուկայական գրնչեսական համակարգում: Վյագես՝

- ա) ձեռներեցը պարփակում կամ նախաձեռնություն է ցուցաբերում միավորել գրնչեսական ռեսուրսները ապրանքային արգադրության միամնական գործընթացում՝ դատնապով արգադրության շարժիչ ուժը,
- բ) ձեռներեցի կարևոր խնդիրներից է գործունեության ընթացքում հիմնական վճիռների, հեռանկարային կուրսի ընդունումը,
- շ) ձեռներեցը նորարար է, որը ձգորդում է առևտրային հիմունքներով գրնչեսական շրջանառության մեջ դնել նոր արգադրական գրեխնողագիաներ և բիզնեսի կազմակերպման նոր ձևեր՝ անընդհատ նորացնելով արգադրագրեսակները,
- դ) ձեռներեցն այն անձնավորությունն է, որին բնորոշ է գրնչեսական ոհսկի դիմելու պարրասպականությունը: Դրանով նա վկանգում, ոհսկի է ենթարկում ոչ միայն իր աշխագրանքն ու հեղինակությունը, այլև իր և գործընկերների ներդրած միջոցները, դրա փոխարեն նա հագուցում է սպանում՝ վասպակելով ձեռնարկագիրական եկամուգ:

Հնդիանուր առմամբ ձեռներեցության մեջ ուժեղ են փնտեսական գործունեության հոգերանական կողմերը՝ նպարակառդպվածությունը, իրեն փորձելու պարագաների առաջնային դերին ու ննջականներին համոզելու ընդունակությունը, անկախությունն ու իր նկարմամբ վսփահությունը, հաշվենկագությունը, ճշգրիտությունը, բարձր կարգապահությունը և այլն:

Շուկայական փնտեսության պայմաններում **ձեռներեցի գործառույթները** կարելի է բաժանել երեք խմբի՝ ռեսուրսային, կազմակերպչական և սպեղծագործական:

Ռեսուրսային գործառույթի էությունն այն է, որ ձեռներեցը իր պրամադրության վակ գրնալող ֆինանսական միջոցներով ձեռք է բերում փնտեսական գործունեության համար անհրաժեշտ գործոններ ու ռեսուրսներ: Այլ կերպ ասած՝ նպագակը դրամական կապիկալի վերածումն է արդադրողական կապիկալի գարրերի:

Կազմակերպչական գործառույթը արդահայրվում է նրանով, որ ձեռներեցը ապահովում է արդադրության գործոնների այնպիսի միացում ու համակցություն, որն առավել արդյունավետորեն է նպաստում նախագետական փնտեսական նպագակային խնդրի լուծմանը:

Սպեղծագործական գործառույթն արդահայրվում է կազմակերպական փնտեսական նորարարությամբ, որի նշանակությունը հավկապես կարևորվում է ժամանակակից գիրագրելի համաշխարհային առաջընթացի և ոչ զնային մրցակցության ընդլայնման պայմաններում: Վրագորեն աճում է գիրագրելի համաշխարհային մշակումների շուկան կամ ռիսկային (վենչուրային) բիզնեսը, որը կապված է դեմքնիկայի ու դեմքնոգիայի նորույթների կիրառման հետ:

Ներկայում զարգացած շատ երկրներում որոշակիորեն որվագծված են XXI դարի ձեռներեցության հեռանկարային ուղղվածությունները: Այսպես, օրինակ, ճապոնիայում մեծ դժուարություն է գործում գիրված գործադրությունների ավելի արագ և լավագույն ձևով են ներդնում գիրված գործադրությունների շահագույն առաջնային գործադրությունները: Գերմանիայում, Անգլիայում և Ֆրանսիայում շեշտը դրվում է արդյունաբերական գիրված գործադրությունների վրա, համարելով, որ նա, ով ուժեղ է արդյունաբերական գիրված գործադրությունների մեջ, հաջողություն կունենա նաև գիրված գործադրության ու գիրված գործադրությունների մեջ: ԱՄՆ-ում ուշադրության կենտրոնում աշխագողների մրացությունը զարգացման խնդիրն է, որից կախված է գործարարության գիրված գործադրության ներուժը:

14.3. ԱԶԱՏ ԶԵՌՆԵՐԵՑՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ

Զարգացած և բաղաքավիրթ շուկայական հարաբերությունները բնութագրվում են ձեռնարկագիրական գործունեության ազարությամբ: Ձեռնարկագիրության ազարությունը շուկայական փնտեսության կարևոր հավկանիշներից ու սկզբունքներից է, ըստ այդմ է ընդունված է ասել՝ «Շուկայական փնտեսությունը ազար ձեռներեցության փնտեսություն է»:

Ազադ ձեռներեցության բովանդակությունն արդահայփվում է նրանով, որ յուրաքանչյուր ձեռներեց ազագորեն կարող է ընդունելության իր նախակիրած շահավետ բնագավառը և կապիտալ ներդնել այնքետ, առանց արգելների մուտք գործել արդադրության ցանկացած ճյուղ, ընդունելության իրական գործունեության դեսակն ու ձևը, ինքնուրույն որոշել՝ ինչ արդադրել և որքան, ինչպես արդադրել և ուժ համար, ինչպես կառավարել արդադրությունը և այն, և այն:

Ձեռնարկագիրության ազագությունն ունի ոչ թե բացարձակ, այլ հարաբերական բնույթ, որովհետք այն կախված է շուկայական մեխանիզմի այնպիսի գործունեությունը յուրաքանչյուր երկրում կարգավորվում է համապատասխան օրենքներով ու իրավական նորմերով, որոնք սահմանում են ձեռնարկագիրական գործունեության թույլագրելի ձևերը, ձեռներեցների իրավունքները, պարփականություններն ու ազագությունները: Դրանից բացի, ձեռնարկագիրական գործունեություն երբեմն կարելի է իրականացնել միայն համապատասխան պետքական լիցենզիաների կամ թույլագրությունների առկայության դեպքում:

Այս բոլորից հետևում է, որ ազադ ձեռներեցություն ասելով չպետք է հասկանալ գնդիսավարող սուբյեկտների կամայականություն ու անարխիա, գործերայնություն և քառու, ինչպես երեսմն ներկայացվում է: Ազադ ձեռնարկագիրության եռությունը ազագորեն ընդունելություն կապարելու և ինքնուրույն, անկաշկանդ գնդեսավարելու մեջ է, որի ձևակորման ու հետագա զարգացման համար գոյություն ունեն անհրաժեշտ պայմաններ ու նախադրյաներ:

Ազադ ձեռնարկագիրության համար անհրաժեշտ պայմաններից է սեփականության բազմազան ձևերի առկայությունը և դրանց իմքնի վրա՝ գնդիսավարման համապատասխան համակարգերի կազմակերպումը: Սեփականության պետքական ձևի գործադրության պայմաններում երկրի գնդեսական կյանքի բոլոր ոլորփները ենթարկվում էին կառավարման վարչականական համակարգին, որը գորեթե անհնար էր դարձնում ազադ ձեռներեցությունը: Տեսլարար սեփականության պետքական ձևի մենաշնորհի վերացումը անհրաժեշտ պայման էր շուկայական հարաբերությունների և, մասնավորապես, ազադ ձեռնարկագիրության զարգացման համար: Սակայն սեփականության բազմազան ձևերի առկայությունը դեռևս բավարար պայման չէ ազադ ձեռներեցության համար, որովհետք այն կարող է իրականացվել միայն գնդեսավարման համապատասխան մեխանիզմի միջոցով: Այս նպագակով շուկայական գնդեսական համակարգին անցնող երկրներում գնդեսական հարաբերությունների վերափոխման եղակեդ է համարվում պետքական սեփականության ապապետականացումն ու մասնավորեցումը, որոնք ազադ ձեռներեցության գնդեսական նախադրյան են:

Ազադ ձեռներեցության համար անհրաժեշտ են որոշակի իրավական նախադրյալներ, այսինքն՝ այնպիսի օրենքներ ու իրավական նորմեր, որոնք կթույլագրեն ձեռնարկագիրական գործունեություն իրականացնել գնդեսության գործեր բնագավառներում: Ընդ որում՝ դրանով միապեսակ պայմաններ կամ սեփականության ապապետականացումն ու մասնավորեցումը, որոնք ազադ ձեռներեցության գնդեսական նախադրյալն են:

կանության ձևից և ելակերպային, մեկնարկային պայմաններից: Այլ կերպ ասած՝ ազադ ձեռներեցության համար անհրաժեշտ է միասնական իրավական դաշտ, որը ապահովի բոլոր դժուարագործների միավեսակ, հավասար իրավունքներն ու դժուարագործները:

Ազադ ձեռնարկագիրական գործունեությունը մեծապես պայմանավորված է նաև շուկայական դժուարագործներուն լիարժեք մեխանիզմի առկայությամբ: Խոսքը շուկայական ենթակառուցվածքի այնպիսի փարբերի մասին է, ինչպիսիք են ապրանքային և ֆոնդային բորսաները, առևտուրային բանկերը, մեծածախ առևտուրի բազաներում ռեսուրսների ձեռքբերման մարզելիությունը, վարկեր սպանալու հնարավորությունները, շուկայական իրավիճակին իրազեկ լինելու կամ դժուարագործությունները և այլն:

Շուկայական դժուարագործության պայմաններում ձեռներեցության ակդիվացման անհրաժեշտ նախադրյալներից է համարվում ազադ դժուարագործությունը, որը արդարացնության զարգացման և ընդհանրապես դժուարագործության առաջընթացի խթանից ուժերից է: Ազադ դժուարագործությունը ենթադրում է դժուարագործությունների կամ դրանց վաճառողների զգալի բանակություն և դժուարագործությունների ազադ մուտք դժուարագործությունների համար:

Ազադ ձեռնարկագիրության զարգացումը պետք է ապահովի անհագությունների մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիության երաշխիքներ և սեփականագրկման բացառում: Տնտեսավարման ազարտությունը պետք է բացառի նաև պետքական կառավարման օրգանների ուղղակի միջանբությունը արդարական ձեռնարկությունների դժուարագործության գործունեությանը, բացի օրենքով նախագրեսակած դեպքերից:

Ազադ ձեռնարկագիրության զարգացման կարևոր նախադրյալ են դժուարագործության ապամոնոպղացումը և պետքության հակամոնոպղային քաղաքականության իրականացումը: Պետքական սեփականության համապարած գիրապետության պայմաններում անխուսափելիորեն ձևավորվում է պետքական մենաշնորհ, որն իր հերթին առաջացնում է մենաշնորհի այլ դժուակներ, որոնց սուբյեկտ են դժուարագործությունները, նախարարությունները, վերջիններիս ենթակայության դրական գործույթը և առաջարկությունները: Այդ մասին է վկայում արդարացնության համակենքրունացումը և նեղ առարկայական մասնագիրացումը, որը հանգեցրել էր նախկին Խորհրդային Միության դժուարագործության չափազանց բարձր արդարացնության մենաշնորհացմանը: Օրինակ, նախկին Խորհրդային Միությունում 1991 թ. մոդեռնացման մեջ առաջարկվել է 2 հազ. արդարացնության դժուարագործության արդարացնության առաջարկությունների մեջ մեկ խոշոր ձեռնարկության բաժինը կազմում էր դժուարագործության պահանջանական կազմում կազմության 80%-ը: Արդյունաբերական արդարացնության շուրջ 109 արդարացնության առաջարկությունների մեջ մեկ խոշոր ձեռնարկության բաժինը կազմում էր դժուարագործության պահանջանական կազմության 89%-ը: Արդարացնության մեջ պահանջանական կազմում կազմության 80%-ը կազմում էր դժուարագործության պահանջանական կազմության 7 և ավելի մրցակից փիրմանների առկայության դեպքում: Ընդ որում՝ ենթադրվում է, որ դրանցից խոշորագործության բաժինը կազմում է ըստ Հարֆինալ-Հարիմանի համաթվի, ըստ որի՝ շուկան մենաշնորհացման դժուարագործության պահանջանական կազմության 7 և ավելի մրցակից փիրմանների առկայության դեպքում:

նը չպեսք է գերազանցի վաճառքի ընդհանուր ծավալի 31%-ը, երկու ֆիրմայինը՝ 44%-ը, երեքինը՝ 54%-ը, չորսինը՝ 64%-ը:

Տնտեսության այսպիսի իրավիճակում շուկայական հարաբերությունների ձևավորման և ազար ձեռնարկապիրության զարգացման համար կարևոր նշանակություն է սպանում մենաշնորհի հաղթահարումը և ազար տնտեսական մրցակցության ապահովումը: Էկոնոմիկայի ապամենաշնորհացման շնորհիվ խոշոր ձեռնարկությունների բազայի վրա սպեցիալիզացման և արտադրանքը թողարկող փոքր և միջին ձեռնարկություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս մրցակցություն ծավալել այդ արտադրագրեսակը թողարկող ձեռնարկությունների միջև, նվազեցնել արտադրության ծախքերը, բարձրացնել արտադրանքի որակը: Միևնույն ժամանակ դա նպաստում է սպառողների շահերի ապահովմանը, քանի որ նրանք ընդունակ են կապարելու հնարավորություն են սպանում դպրոցական ապահովության համար:

14.4. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՉԵՌՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՄԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՎԱՐՔԱԳԻԾԸ

Դասարակական արտադրությունը կամ երկրի ազգային տնտեսությունը գործարկության բարդ համակարգ է, որն ընդգրկում է բազմաթիվ կառուցվածքային օդակներ, ինչպիսիք են՝ արտադրության ճյուղերը և ենթաճյուղերը, արտադրական ձեռնարկությունները, դրանց միավորումները կամ ֆիրմաները: Դասարակական արտադրության այսպիսի միկրոլառուցվածքում արտադրական ձեռնարկությունը հանդես է գալիս որպես տնտեսության կազմակերպման սկզբնական, հիմնական օդակ: Դա պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով՝

- ա) ձեռնարկությունը կամ ֆիրման գործարքային (փրանսակցիոն) ծախքերին հարմարվելու առավել արդյունավետ ձևն է,
- բ) արտադրական ձեռնարկություններում է գետի ունենում արտադրության գործոնների միացումն ու նյութական, հոգևոր բարիքների սպեցիալիզացումը: Այլ կերպ ասած՝ ձեռնարկությունը համարվում է աշխատանքի հասարակական բաժանման և տնտեսավարման հիմնական բջիջը,
- գ) արտադրական ձեռնարկություններում են սկզբնավորվում տնտեսավարող սուբյեկտների միջև տնտեսական հարաբերությունները և իրացվում մարդկանց տնտեսական շահերը:

Ձեռնարկությունը՝ որպես հասարակական արտադրության սկզբնական և հիմնական օդակ, հասկացվում է երկակի իմաստով: Մի կողմից՝ ձեռնարկությունը մարդկանց կողեկիցիվ է, որը հիմնված է աշխատանքի կոռպերացիայի և ընդհանուր տնտեսական շահերի վրա: Մյուս կողմից՝ ձեռնարկություն ասելով հասկացվում է արտադրության միջոցների ամբողջություն, որի վեխնողության միասնությունը հարմարեցված է որոշակի արդյունք սպեցիալիզացման համար: Ձեռնարկությունը ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ տեխնիկակիրական

հարաբերությունների համակարգ է, այսինքն՝ այն մի կողմից՝ գնդեսավարող սուրյեկտ է, որը գործում է հասարակական հարաբերությունների համակարգում, մյուս կողմից՝ արդադրության կազմակերպական ձև է ու աշխարհանքի կոռպերացիայի որոշակի գեաակ:

Տեսքեսական գործունեությունը միշտ իրականացվում է որոշակի կազմակերպական ձևով: Արդադրության մեքենայական փուլին անցնելով՝ արդադրության կազմակերպման հիմնական ձևը դարձավ ձեռնարկությունը, որը հիմնված էր աշխարհանքի բարդ կոռպերացիայի վրա: Ձեռնարկության ժամանակակից ձևը ֆարբիկան է, որը հիմնված է սկզբունքորեն նոր գիտի կոռպերացիայի վրա: Եթե մասնութակուրային ժամանակաշրջանում արդադրության կազմակերպման ելակերպը աշխարհողն էր, ապա ժամանակակից ֆարբիկայում առաջնայինը դեմքնիկան է: Վյունքն՝ ֆարբիկան մեքենաների բարդ կոռպերացիա է:

Ժամանակակից գնդեսագիրության մեջ ֆիրմայի կամ ձեռնարկության բնույթը դիմում է տեխնոլոգիական և ինսպիրուցիոնալ գեսանկյուններով: Տեխնոլոգիական գեսանկյունով ֆիրման համարվում է որպես արդադրական գործունեություն իրականացնող և որևէ արդադրանք թողարկող կազմակերպություն, որը հենապես առաջարկույն շահույթ սպանալու նպագակ: Վյագեղ կարևորվում է արդադրական գործառույթի կիրառությունը: Ինսպիրուցիոնալ մոդելման համաձայն ֆիրմայի հետազոտման գիտակող հիմնախնդիրը ոչ թե շահույթի մաքսիմալացման պայմաններն են, այլ հենց ֆիրմայի բուն առաջացումը և դրա հետազա զարգացման օրինաճափությունները: Հսկամերիկացի գնդեսագետ Ռ. Քոռոզի՝ ֆիրման և շուկան լրացնում են միմյանց որպես գնդեսագույն կազմակերպման այլընդունելի նորմաներ՝ գործարքային ծախքերը գնդեսագույն իմաստով: Այլ կերպ ասած՝ ֆիրման դիմում է որպես ինսպիրուցիոնալ կառույց, որպես հարաբերությունների համակարգ, եթե ուսուրաների շարժի ուղղությունները կախված են հենց ձեռներեցներից և շուկայական անորոշության մեջ նրանց կողմնորոշվելու կարողություններից:

Ձեռնարկությունը ինքնուրույն գնդեսական միավոր է, որը գնդեսական արդադրական գործուներ, իրականացնում է նյութական բարիքների արդադրություն և մաքուցում է ծառայություններ՝ նպագագույն ծախսումներով սպանալ առավելագույն եկամուգ: Ժամանակակից գնդեսավարման պրակտիկայում գրեթե նույնացվում են «ձեռնարկություն» և «ֆիրմա» հասկացությունները: Սակայն իրականում ժամանակակից ֆիրման ավելի լայն հասկացություն է, որը ստվորաբար միավորում է մեկ կամ ավելի ձեռնարկություններ ու արդադրություններ: Վերջինիս անհրաժեշտությունը հազվապես կարևորվում է շուկայական մրցակցության բացասական հետևանքներից խուսափելու և գնդեսական ուսկը մեղմացնելու առումով, քանի որ մեկ արդադրագրեսակ թողարկող ձեռնարկության գործունեությունն ավելի մեծ չափով է կախված շուկայական իրավիճակի փոփոխությունից: Ֆիրմայի կարևոր հարկանիշ է հանարվում իրավաբանական անձի կարգավիճակը, մինչդեռ ոչ բոլոր ձեռնարկություններն (օրինակ՝ միանձնյա ձեռնարկությունը) ունեն այդ կարգավիճակը: Բացի այդ, եթե ձեռնարկություն հասկացությունը կիրառվում է արդադրության գործընթացի կազմակերպման իմաստով, ապա ֆիրմա հասկա-

ցույթյունը ձեռնարկությունը բնութագրում է որպես շուկայական տնտեսության կառույց:

Վրափաղրական ձեռնարկության, ֆիրմայի դերն ու նշանակությունը ժամանակակից տնտեսության մեջ գնահարելու համար նախ և առաջ պեսք է պարզաբանել, թե ինչով է պայմանավորված դրանց առաջացման անհրաժեշտությունը: Հայքնի է, որ շուկան ապահովում է տնտեսավարման ազագություն, մինչդեռ ֆիրման սահմանափակում է այն, քանի որ ենթադրում է վարչադրավական (հիերարխիկ) ասքիճանակարգված կառավարում, վերահսկողություն և արփաղրության պլանավորում: Վյահնքն՝ ձեռնարկությունները, ֆիրմաները լինելով շուկայական տնտեսության վարդական օդակներ, առաջին հայացքից կարծես թե հակադրվում են շուկայական մեխանիզմի բուն էությանը: Սակայն իրականում այդպես չէ, քանի որ տնտեսության այսպիսի միկրոկառուցվածքի անհրաժեշտությունը բխում է հենց շուկայական մեխանիզմի էությունից: Տարցն այն է, որ շուկայական մեխանիզմը պահանջում է որոշակի ծախսումներ, որոնք կոչվում են դրանսակցիոն կամ գործարքային ծախքեր: Շուկայի յուրաքանչյուր մասնակից պեսք է ծախսումներ կարարի իր մարդարարների և գնորդների մասին գեղեկարգվություն ձեռք բերելու, պայմանագրեր կնքելու, դրանց կարարումը հսկելու համար և այլն: Այլ կերպ ասած՝ գործարքային ծախքերն առաջանում են շուկայի մասնակիցների միջև հարաբերությունների, գործարքների իրականացման ժամանակ: Եթե ամբողջ տնտեսությունը հանդիսանար համապարած շուկա, որը կազմված լիներ առանձին ֆիզիկական անձանցից կամ մենափետություններից, ապա շուկայական բազմաթիվ, փոքր գործարքների հետվանքով կպահանջվեր գործարքային ծախքերի հսկայական ծավալ: Նենց ֆիրմայի նպագակն է կրծագել գործարքային ծախսումները, որոնք կապված են շուկայական գործընթացների կոռորդինացման հետք: Ֆիրմայի ներսում գործարքներն իրականացվում են առանց շուկայի միջնորդության, որի հետքեանքով գործարքային ծախքերը հասնում են նվազագույնի: Այս չափանիշը կարևոր դեր է խաղում նաև ձեռնարկությունների օպտիմալ չափերը որոշելիս:

Ձեռնարկության արփաղրական գործունեության կազմակերպման կապակցությամբ առաջացող տնտեսական հարաբերությունների համակարգը արփահայփվում է տնտեսավարման մեխանիզմի միջոցով: Ձեռնարկության արփաղրական գործունեությունն իրականացվում է **տնտեսավարման սկզբունքների** հիման վրա: Ձեռնարկության՝ որպես տնտեսավարման հիմնական օդակի գործունեության կարևոր հավկանիշ և սկզբունք է տնտեսական առանձնացվածությունն ու ինքնուրույնությունը: Ձեռնարկության տնտեսական անկախությունը կամ առանձնացվածությունը նրան բնութագրում է որպես շուկայական հարաբերությունների սուբյեկտ, որը հարաբերականորեն առանձնացված ձևով դնորինում է իր դրամադրության վակ գրնվող արփաղրական ռեսուրսներն ու արփաղրության արդյունքները: Տնտեսական առանձնացվածությունն արփահայփվում է նաև նրանով, որ ձեռնարկությունն իր տնտեսական գործունեության արդյունքների հաշվին է իրականացնում անհապական վերաբրադրությունը և ապահովում ռեսուրսների փակ դնտեսական շրջապատճեղը: Ձեռնարկության դնտեսական առանձնացվածության ասդիճանը պայմանավորված է

գոյություն ունեցող սեփականության ձևերով և արդարության հանրայնացման մակարդակով:

Տնտեսական ինքնուրույնությունը ձեռնարկության դրվագական առանձնացվածության դրսնորման ձև է: Վյն կազմակերպական-վնափեսական և իրավական հարաբերություններին վերաբերող հասկացություն է: Տնտեսական ինքնուրույնությունն արդարայիշվում է նրանով, որ ձեռնարկությունը հանդես է գալիս որպես իրավաբանական անձ (ունի առանձնացված ունեցվածք և դրանով է պարապիսանագրությունների կափարման համար), ունի իր կանոնադրությունը, կնիքը, հաշվարկային հաշիվը բանկում, ինքնուրույն հաշվապահական հաշվեկշիռը, պայմանագրային պարփակություններ կնքելու իրավունք և այլն: Զենքարկությունն ինքնուրույն է որոշում իր կազմակերպչական կառուցվածքը և դրվագական վնափեսական մողելը: Զենքարկության դրվագական ինքնուրույնությունն արդարայիշվում է այն իրավունքներով ու ազարություններով, որոնք սահմանված են օրենքով:

Զենքնարկության վիճակսավարման կարևոր սկզբունքը **ինքնածախահագուման** և **շահութաբերության** ապահովումն է, որը ձեռնարկափակական գործունեության վիճակական բովանդակությունն է: Այսինքն՝ ձեռնարկությունը պետք է կարողանա փոխադարձ իր կարարած արքադրության ծախսերը և ապահովել որոշակի եկամուտ կամ շահույթ (շահույթ սպանալու նպարակ չի-դարձնող ձեռնարկություններում առավել կարևորվում է ինքնածախահագուման սկզբունքը): Առավելագույն շահույթ սպանալու ձգումով է արքահայրվում ձեռնարկության նյութական շահագրգռվածությունը:

Տնիքավարնան մյուս սկզբունքը **ինքնաֆինանսավորումն** է, որի համաձայն ձեռնարկությունն այնքան շահույթ պետք է ստանա, որ հնարավորություն ունենա սեփական միջոցներով ապահովել արդարության հերթագա զարգացումն ու կարարելագործումը: Այլ կերպ ասած՝ եթե ինքնածախսահարուցման շնորհիվ ձեռնարկությունը կարողանում է ապահովել պարզ վերաբարություն, ապա ինքնաֆինանսավորումը նպաստում է ընդլայնված վերաբարության իրականացմանը:

Տնտեսավարման սկզբունք է նաև ձեռնարկության նյութական պարագանականագույնը, որը նա կրում է այլ հիմնարկ-ձեռնարկությունների և պետքության նկարմամբ՝ իր պայմանագրային պարտավորությունները կադարելու համար: Տնտեսավարման յուրահագույն սկզբունք է նաև **ինքնակառավարումը**, որի համաձայն յուրաքանչյուր ձեռնարկություն ինքնուրույն իրականացնում է արդադրության գործընթացի կազմակերպումն ու կառավարումը:

Այսպիսով, ձեռնարկության դրսեսավարման հիմնական սկզբունքներն ամփոփում են ինքնուրույնության, ինքնածախսահպուցման, ինքնաֆինանսավորման, ինքնակառավարման մեջ, որը դրսեսավարման պրակտիկայում ընդունված է խորհրդանշական ձևով անվանել չորս «Ի»-երի սկզբունք:

Ժամանակակից պնտեսազիփության մեջ Ֆիրմայի դեսությունը հիմնված է առավելագույն շահույթ արանալու սկզբունքի վրա: Սակայն գոյություն ունեն նաև Ֆիրմայի գործունեության շարժադրաների այլ մեկնաբանություններ: Այսպես, օրինակ, որպես Ֆիրմայի գործունեության նպարակ է ընդունվում ոչ թե շահույթի մաքսիմացումը, այլ վաճառքների առավելագույն ծավալ ապահովությունը:

Վելը: Մեկ այլ գրեսակետի համաձայն, որն սպացել է **բավարարման գրեսություն** անվանումը, Ֆիրման ծգրում է հասնել շահույթի որոշակի մակարդակի, իսկ այնուհետև, բավարարվելով դրանով, ջանքեր չի գործադրում այն մաքսիմալացնելու համար: Գոյություն ունի նաև **Էվոլյուցիոն գրեսություն**, որի համաձայն Ֆիրման պարզապես ծգրում է առավելագույն շահույթի, սակայն դրան հասնում է շար հազվադեպ ու պարահականորեն:

Այսուհանդերձ, առավելագույն շահույթի սպացումը, թեկուզ և այն չընդունվի որպես Ֆիրմայի գործունեության զիսավոր նպատակ, միևնույն է, շուկայական գնապետության շարժիք ուժն է: Դրա հիման վրա է շուկայական մրցակցության պայմաններում Ֆիրման որոշում է իր գնապետական ռազմավարությունն ու վարքագիծը:

Զետենարկության գործունեության հանրագումարը սպացված եկամուգն է, որը նյութական բարիքների ու ծառայությունների արփադրության և դրանց իրացման արդյունքում Ֆիրմայի սպացած դրամական գումարն է: Եկամուգի մեծությունը և նրա շարժընթացը վկայում են Ֆիրմայի գործունեության արդյունավետության, ինչպես նաև արփադրանքի հասարակական ճանաչման նախին: Տարբերվում են համախառն, միջին և սահմանային եկամուգ հասկացությունները: Համախառն եկամուգը ընդհանուր դրամական հասույթն է, որը Ֆիրման սպանում է արփադրված արփադրանքի իրացումից գոյացած եկամուգի և արփադրացումային եկամուգների ծևով: Վերջիններս կապված չեն Ֆիրմայի անմիջական արփադրական գործունեության հետ և հանդես են գալիս շահարաժինների, ավանդների դիմաց գործուներից գործուներից արփադրանքի միավորի իրացումից սպացված եկամուգների և այլ ծևերով: Միջին եկամուգը արփադրանքի միավորի իրացումից սպացվող եկամուգն է: Սահմանային եկամուգը համախառն եկամուգի հավելածն է, որը սպացվում է արփադրանքի լրացուցիչ միավորի արփադրության և իրացման հետևանքով:

Սահմանային եկամուգի և սահմանային ծախսերի համեմագությունը կարևոր նշանակություն ունի Ֆիրմայի գործունեության ծրագիրը մշակելու և փարբեր շուկայական իրավիճակներում Ֆիրմայի գնապետական վարքագիծը որոշելու համար:

Զետենարկագիրական գործունեությունը, որը հիմնված է առավելագույն շահույթ սպանալու սկզբունքի վրա, արփահայփվում է եկամուգների և ծախսերի գործության մեծացմամբ: Առավելագույն շահույթ սպանալու ծգրումն էլ հենց պայմանավորում է **Ֆիրմայի գնապետական վարքագիծը**, նրա գործունեության առանձնահարքելությունները գնապետական վարքեր իրավիճակներում: Ֆիրմայի վարքագծի վրա էական ազդեցություն ունեն շուկայական մրցակցության ծևերը:

Կափարյալ մրցակցության շուկայում ոչ մի Ֆիրմա չի կարող էավել իր արփադրանքի զնի վրա, քանի որ այն սահմանվում է միայն ընդհանուր շուկայական առաջարկի և պահանջարկի փոխարարելության միջոցով: Եթե Ֆիրման բարձրացնի իր արփադրանքի զինք, ապա կկորցնի գնորդներին. Վերջիններս ապրանքներ կզնեն մրցակից Ֆիրմաներից, և կնվազեն վաճառքների ծավալն ու եկամուգները: Այլ կերպ սասած՝ կափարյալ կամ ազար մրցակցության շուկայում արփադրող Ֆիրման չի կարող իշխել ապրանքների զների վրա:

Ներևաբար, որպեսզի ֆիրման առավելագույն շահույթ սպանա, կարող է միայն ավելացնել արդադրության ծավալները: Այս դեպքում էլ հարց է առաջանում, թե ֆիրման ի՞նչ քանակության արդադրանք պետք է արդադրի ու վաճառի, որպեսզի առավելագույն շահույթ սպանա: Այս խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է համեմագրել արդադրանքի շուկայական գինը և ֆիրմայի սահմանային ծախսերը: Դրանով պարզվում է, թե լրացուցիչ արդադրանքի յուրաքանչյուր հաջորդ միավորը որքանո՞վ է ավելացնում ֆիրմայի ընդհանուր եկամուտը և ընդհանուր ծախսերը, որոնք բնութագրվում են սահմանային եկամուտ և սահմանային ծախսեր հասկացություններով:

Եթե սահմանային եկամուտը գերազանցում է սահմանային ծախսերը, ապա յուրաքանչյուր լրացուցիչ արդադրված արդադրանքի միավորի հերթանքով ֆիրմայի եկամուտը ավելի մեծ չափով է ավելանում, քան ընդհանուր ծախսերը: Արդադրության ծավալի մեծացմամբ ֆիրմայի շահույթն ավելանում է սահմանային եկամուտի և սահմանային ծախսերի փարբերության չափով: Այս գեղից հերթանքում է, որ ֆիրմայի շահույթն առավելագույն մեծության է հասնում այն դեպքում, եթե արդադրանքի գինը և սահմանային ծախսերը հավասարակշռում են միմյանց: Այսինքն՝ ֆիրման արդադրության ծավալի օպտիմալ մակարդակի է հասնում գնի և սահմանային ծախսերի հավասարակշռության պայմաններում: Եթե արդադրության ծավալը մեծ կամ փոքր լինի օպտիմալ մակարդակից, ապա շահույթը իր առավելագույն չափից կփոքրանա: Շահույթի մաքսիմալացման այս սկզբունքը կիրառելի է ոչ միայն ֆիրմայի, այլև ամբողջ գնդեսության համար:

Ոչ կարարյալ մրցակցության շուկայի պայմաններում ֆիրմայի վարքագիծն ունի որոշակի առանձնահարքելություններ՝ պայմանավորված նրանով, թե ոչ կարարյալ մրցակցության շուկայում արդադրողը կարո՞ղ է ազդել արդադրանքի շուկայական գնի վրա: Այս պայմաններում, որպեսզի ֆիրման առավելագույն շահույթ սպանա, պետք է արդադրության և իրացման ծավալները մեծացնի այնքան, քանի դեռ յուրաքանչյուր լրացուցիչ արդադրանքի արդադրության սահմանային ծախսերը փոքր կլինեն, քան այն սահմանային կամ լրացուցիչ եկամուտը, որն սպացվում է այդ արդադրանքի միավորի իրացումից: Ներևաբար, արդադրության օպտիմալ ծավալ կապահովվի և առավելագույն շահույթ կարացվի միայն այն դեպքում, եթե սահմանային եկամուտը հավասարվում է սահմանային ծախսերին:

14.5. ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ, ԶԵՎԵՐԸ ԵՎ ԱՌԱՋՆԱՇԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

14.5.1. ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎԵԽԱԿԱՆՆԵՐԸ. ԴՐԱՆՑ Առավելություններն ու թերությունները

Շուկայական գնդեսության պայմաններում ձեռնարկադրական գործունեությունը դրսևորվում է կազմակերպման դաշտեր ձևերով, որը սեփականության ձևերի բազմազանության արդյունք է: Տվյալ գնդեսական համակարգում

գոյություն ունեցող պնդեսավարման ձևերը հիմնված են գոյություն ունեցող սեփականության ձևերի վրա: Տնտեսավարման ձևը արտադրության կազմակերպման եղանակն է: Ընդ որում՝ սեփականության միևնույն ձևի հիմքի վրա կարող են կազմակերպվել պնդեսավարման մի քանի ձևեր: Օրինակ, պերական սեփականության բազայի վրա կարող են առաջանալ պնդեսավարման այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են՝ վարձակալությունը, բաժնեփիրական ընկերությունը, համագլուխ (խառը) ձեռնարկությունները և այլն: Այլ կերպ ասած՝ պնդեսավարման ձևերն ավելի բազմազան կարող են լինել, քան սեփականության ձևերը:

Զեռնարկապիրական գործունեությունը արդադրության փարբեր ճյուղերում և ոլորֆներում ունի որոշակի առանձնահավկություններ և փարբերվում է իր բովանդակությամբ ու գործունեության ընթացքով։ Կախված ձեռնարկափիրական գործունեության բովանդակությունից և հասարակական արդյունքի վերարդադրության գործընթացների հիմնական փուլերի հետ ունեցած կապից՝ փարբերվում են ձեռներեցության հետևյալ գետակները՝ արդադրական, առևտուրային, ֆինանսավարկային, ապահովագորական, միջնորդական։

Աղուադրական ձեռներեցությունը բիզնեսի ամենակարևոր և միաժամանակ բարդ գույքն է, որը վերաբերում է նյութական, հոգևոր բարիքների արդարությանը և ծառայությունների բոլոր գույքներին: Առևտրային ձեռներեցության ժամանակ ձեռներեցը համդես է գալիս առևտրականի դերում և իրացնում է դրա պարագաների այլ սուբյեկտներից ձեռք բերած պարտասիր արդարանքները: **Ֆինանսավարկային ձեռներեցությունը** առևտրային ձեռներեցության հագուկ գույքն է, որի ժամանակ առք ու վաճառքի առարկա են փողը, արդարությանը, արժեթղթերը: **Ապահովագրական ձեռներեցությունը** արդարայիշտ է ունեցվածքի, կյանքի և առողջության, դրա պահպան ուսկի կամավոր ապահովագրության գույքով: **Միջնորդական ձեռներեցությունը** ձեռներեցի կողմից միջնորդական և գեղեկարգվական ծառայությունների մաքուցումն է դրա պահպան այլ գույքներին, մասնավորապես՝ բորսայական գործունեության իրականացումը: Գոյություն ունեն ձեռնարկագիրական գործունեության երեք հիմնական ձևեր.

- ա) սոցիալ-գնդեսական,
բ) կազմակերպական-գնդեսական,
գ) կազմակերպական-իրավական:

Ձեռնարկափիրական գործունեության սոցիալ-փնտեսական ձևերը բնութագրում են ոչ միայն սեփականության սուրբեկովը, այլև վրաբեսավարման սուրբեկովը: Վյսինքն՝ ձեռներեցության կամ բիզնեսի սոցիալ-փնտեսական բնույթը պայմանավորված է սեփականության այն ձևով, որի վրա հիմնված է: Սեփականության ձևից կախված՝ վարքերվում են ձեռնարկափիրական գործունեության պերական, կողեւկորիկ և անհարդական դեակաները:

Պետական ձեռներեցության դեպքում վնասավարող սուբյեկտը ձեռնարկափրական գործունեություն է իրականացնում պետական միջոցների հաշվին: Այս դեպքում պետական սեփականության օրյկաները ամրացվում են առանձին ձեռնարկություններին լրիվ վնասավարման իրավունքով, որը նախադասում է դրանց փրառապետում, փնօրինում ու օգպագործում: Վրևէմբյան վնասազիրության մեջ պետությունն ինքնին վնասավարող սուբյեկտ չի դիմում, քանի որ

շուկայական պնդեսության համակարգում պետքության կարևոր խնդիրը համարվում է ձեռնարկապիհրական գործունեության միասնական «խաղի կանոնների» սահմանումը և հսկողության իրականացումը դրանց կափարման նկատմամբ: Այս իմաստով պետքական ձեռնարկությունը դժբանավարման հարաբերությունների համակարգում երկակի դիրք ունի: Այն մի կողմից՝ պետքական կենդրունացված կառավարման օրյեկտ է, մյուս կողմից՝ հանդես է գալիս որպես շուկայական հարաբերությունների ինքնուրույն սուբյեկտ:

Կոլեկտիվ ձեռներեցութունը պնդեսավարման այն ձևն է, որի դեպքում արդարության միջոցներն ու արդյունքները մարդկանց որևէ խմբի կողեկից սեփականությունն են: Կոլեկտիվ ձեռնարկապիհրությունն ունի դրսևրման փարբեր ձևեր, ինչպիսիք են՝ կոռպերափիվները, կոլեկտիվ գյուղացիական պնդեսությունները, բաժնեփիրական ընկերությունները և այլն:

Անհարական ձեռներեցութունը կազմակերպվում է անհարական սեփականության հիմնան վրա, ինչպես նաև այն դեպքում, երբ պնդեսավարող սուբյեկտը՝ անհարական վարձակալում է ուրիշին պարկանող սեփականությունը (օրինակ՝ պետքական ձեռնարկությունների վարձակալության դեպքում):

Ժամանակակից դժբանագիրության մեջ ձեռնարկապիհրական գործունեության **կազմակերպական-պնդեսավական ձևերը** դասակարգելիս հիմք են ընդունվում ոչ միայն սեփականության ձևերը կամ դրանց այս կամ այն համակցությունը, այլև դրա վրա հիմնված ձեռնարկապիհրության կազմակերպական գրեսակը: Այս իմաստով առանձնացվում են ձեռնարկապիհրական գործունեության կազմակերպական-դժբանավական երեք հիմնական գրեսակներ.

- ա) անհարական (միանձնյա) ձեռնարկապիհրություն,
- բ) ընկերակցություն (գործընկերություն),
- գ) կորպորացիա (բաժնեփիրական) ընկերություն:

Ձեռնարկապիհրական գործունեության նշանակած ձևերն ընդունված են ներկայացնել մասնավոր և հասարակական ձեռնարկապիհրության գործունեությունը: Ընդունված մասնավոր ձեռներեցությանն են դասվում անհարական ձեռնարկապիհրությունը և ընկերակցությունը, իսկ հասարակականին՝ կորպորացիաները:

Անհարակապիհրութունը դժբանավարման այն ձևն է, որի դեպքում ձեռներեցը առևտնական գործունեություն է իրականացնում իրեն պարկանող սեփականության հիմնան վրա՝ անմիջականորեն կառավարելով այն և լիակաբար պարագանական գործունեություն կրելով նրա արդյունքների համար: Շուկայական դժբանավարման վրա հիմնված գործերը բոլոր երկրներում անհարական ձեռներեցությունը քանակական գերակշիռ մաս է կազմում ձեռնարկապիհրական գործունեության բոլոր կազմակերպական ձևերի մեջ, թեպետ նրա բաժինը երկրի ընդհանուր դժբանավական շրջանառության մեջ այնքան էլ նշանակալից չէ: Անհարական ձեռներեցությունը բիզնեսի անհարականացված ձևն է, որ պայմանավորված է ոչ միայն կազմակերպման ու գործունեության պարզությամբ, այլև նրա որոշակի առավելություններով, ինչպիսիք են շահագրգուվածությունը կամ մոփիկացիան, օպերատիվությունը և ճկունությունը, որոնք դրսևրման են հետևյալ կերպ:

1. Անհար ձեռներեցը, որպես միանձնյա սեփականաբեր, ինքնուրույն է պնդունում արդարագութեական գործունեությունից սպացված շա-

հույթը և, զինելով իրավաբանական անձ, վճարում է միայն եկամբահարկ, որն ինքնին հղոր խթան է նախաձեռնողական գործունեության համար: Մյուս կողմից՝ կառավարման գործունեությանը անմիջական մասնակցությունը նրան ոչ միայն անձնական բավարարվածություն է պարզաբում, այլև նպաստում է հասարակության մեջ սեփական դիրքի ամրապնդմանը:

2. Անհար ձեռներեցը առավել մոդիկից է առնչվում շուկայական պահանջարկին և, անմիջականորեն շփվելով մարդարարների ու սպառողների հետ, կարողանում է օպերատիվ կերպով արձագանքել շուկայական իրավիճակի ամենաաննշան գործառումներին:
3. Իրականացնելով փոքր ծավալի արգադրագրնեսական գործունեություն, անհար ձեռներեցները կարողանում են ավելի արագ և ճկուն վերակողմնորոշել իրենց գործունեությունը դեպի առավել մրցունակ արգադրագրեսակների թողարկումը:

Այս առավելություններով հանդերձ՝ անհարական ձեռնարկագիրությունն ունի նաև որոշակի թերություններ: Այսպես՝

1. Անհարական ձեռնարկագիրության ֆինանսական հնարավորությունները սահմանափակ են, քանի որ դժվարություններ են առաջանում մեծ կապիտալներ ներգրավելու համար: Դրա հետևանքով անհար ձեռներեցը ավելի քիչ հնարավորություններ ունի խոշոր արգադրություն կազմակերպելու հանար, հետքւարար նա գրկվում է այն հնարավոր գնուեսական արդյունքից, որը կարող էր սպացվել «արգադրության մասշտաբից»:
2. Անհարական ձեռնարկագիրության մրցունակությունը շուկայում ցածր է այն պարզառով, որ այն ռեսուրսներ է ձեռք բերում ոչ մեծ խմբանակներով և սպիտակած է դրա դիմաց ավելի բարձր գին վճարել: Այդ պարզառով արգադրության ծախսերը խոշոր արգադրության համեմատությամբ բարձր են:
3. Անհարական ձեռնարկագիրությունում ընդհանուր առմամբ ցածր է կառավարման արդյունավետությունը, քանի որ անհար ձեռներեցը միաժամանակ իրականացնում է կառավարչական այնպիսի գործառույթներ, ինչպիսիք են՝ ֆինանսական, մարդարարման, մարքեթինգային և այլն, որոնք նրանից պահանջում են ոչ միայն համապատասխան մասնագիտական գիտելիքներ, այլև աշխարհանքային գերլարվածություն:
4. Անհարական ձեռնարկագիրության էական թերություններից է նաև ձեռներեցի լիակարար գնուեսական պարասիանարվությունը, քանի որ գործունեության արդյունքների համար նա պարասիանագու է ոչ միայն ձեռնարկության ակդիվներով, այլև իր ամբողջ սեփական ունեցվածքով, որից նա կարող է գրկվել անբարենպաստ ֆինանսական ելքի դեպքում: Այլ կերպ ասած՝ անհարական ձեռնարկագիրության ռիսկի գործոնը շատ բարձր է, որն էլ կաշկանդում է անհար ձեռներեցի նորարարական հնարավորությունները:

Ընկերակցությունը կամ գործնկերությունը երկու կամ ավելի անհար ձեռներեցների միավորումն է բաժնեմասային սեփականության հիման վրա, որոնք

համարել գործունեություն են իրականացնում և անմիջականորեն մասնակցում կառավարմանը:

Ընկերակցությունը կամ գործընկերությունը պահպանում է անհապական ձեռնարկափիրության առավելությունները, միաժամանակ լուծում որոշ բարդություններ, որոնք բնորոշ են անհապական ձեռներեցությանը: Ընկերակցությունն ունի հետևյալ առավելությունները կամ դրական հարկանիշները.

1. Ընկերակցությունն ունի ֆինանսական ռեսուրսների ներգրավման ավելի մեծ հնարավորություններ, որը պայմանավորված է նրա մասնակիցների ավելի լայն շրջանակով, ինչպես նաև վարկեր սպանալու հնարավորություններով, որը երաշխիք է ընկերակցության ավելի լայն ունեցվածքային բազայի:
2. Գործընկերությունը հնարավորություն է տալիս փոքրացնել գնդեսական ռիսկը, քանի որ վերջինս վերաբերում է ընկերակցության անդամներից յուրաքանչյուրին:
3. Ընկերակցությունը հնարավորություն է տալիս բարձրացնել կառավարման արդյունավետությունը, քանի որ կառավարման կողեկիցիվ պայմաններում կառավարչական գործառույթները բաժանվում են մասնակիցների միջև:
4. Նշանակալիորեն բարձրանում է նաև բուն ձեռնարկության՝ որպես գնդեսավարող սուբյեկտի կայունությունը, քանի որ մասնակիցներից որևէ մեկի՝ ընկերակցությունից դուրս գալու դեպքում նրա փայարաժինը կարող է փոխանցվել այլ անձի:

Նշված առավելություններով համերձ, ընկերակցությունը գերծ չէ նաև թերություններից: Վյապես՝

1. Կառավարման գործառույթների բաժանումը ընկերակցության անդամների միջև դժվարություններ է սպեղծում հնարավոր կոնֆլիկտների առաջացման առումով, որոնք կարող են կապված լինել մասնակիցների միջև մրցակցության, ինչպես նաև առաջնայնության համար պայքարի հետ: Վյա բոլորի հետևանքով իջնում է որոշումներ ընդունելու օպերատիվության ասդիճանը:
2. Ընկերակցության գործունեության ընթացքում հնարավոր է գործընկերների հայացքների անհամապեղելիություն և ֆիրմայի գործունեության նպագակների ոչ միապեսակ ըմբռնում, որը նույնպես կոնֆլիկտային իրավիճակ կարող է սպեղծել:
3. Գործընկերների անահմանափակ պարասիստանապրվությունը երբեմն կարող է հանգեցնել ընկերակցության քայլայնանը նրանցից մեկի կողմից թույլ փրկած չարաշահումների և կոպիկ սխալների պարճառով:
4. Բարդություններ կարող են առաջանալ նաև ֆիրմայի ընդհանուր եկամուտների և վնասների մեջ յուրաքանչյուր գործընկերոջ իրական բաժինը որոշելիս:

Ժամանակակից շուկայական գնդեսությունում ձեռնարկափիրական գործունեության կազմակերպական-գնդեսական ձևերի կառուցվածքում վճռական դեր է խաղում Կորպորացիան: Կորպորացիան կամ ինչպես ընդունված է ասել՝ բաժնեփիրական ընկերությունը, ձեռնարկափիրական գործունեության այն-

պիսի ձև է, որի սեփականությունը ծևավորվում է պարբառումսերի և բաժնեգումսերի վաճառքի միջոցով՝ անհարական կապիտալների միավորման շնորհիվ: Զեռնարկագրիության կազմակերպական ձևերի մեջ կորպորացիաներն ունեն համեսք բաժին՝ 20-25%, սակայն նրանց բաժին է ընկնում երկրի ընդհանուր գնդեսական շրջանառության 80-90%-ը: Կորպորացիաների գիսավոր գնդեսական առանձնահարկությունն այն է, որ գնդեսավարման այս ձևի դեպքում վերջնականապես դեղի է ունենում սեփականության և կառավարման գործառնություն: Այս հանգամանքն էլ հենց այն գնդեսահրավակական հիմքն է, որը պայմանավորում է կորպորացիաների առավելությունները: Դրանք են՝

1. Կորպորացիան գրեթե անսահմանափակ հնարավորություն ունի դրամական կապիտալներ ներգրավելու և լայն մասշտաբի ներդրումներ կապարելու համար, որն իրականացվում է բաժնեգումսերի ու պարբառումսերի վաճառքի միջոցով:
2. Կորպորացիայում միմյանցից սահմանազարված են բաժնեփերերի ունեցվածքային և անձնական իրավունքները: Ունեցվածքայինին է վերաբերում շահաբաժին սպանալու, ինչպես նաև ֆիրման լուծարվելու դեպքում նրա ունեցվածքի արժեքից մաս սպանալու իրավունքը: Անձնականին է վերաբերում բաժնեփիրական ընկերության գործերի կառավարմանը մասնակցելու իրավունքը: Այլ կերպ ասած՝ բաժնեփերը կարող են չմասնակցել ընկերության կառավարմանը, սակայն պահպանել իր ունեցվածքային իրավունքը:
3. Կառավարման գործառույթի առանձնացումը սեփականությունից պայմանավորում է կորպորացիայի գործունեության կայունությունը՝ որպես գնդեսավարող սուբյեկտի, քանի որ այն փասբորեն գործում է հիմնադիրներից ու մասնակիցներից անկախ, և ընկերությունից բաժնեփերի մի մասի հեռանալն անզամ չի հանգեցնի ֆիրմայի փակմանը:
4. Կորպորացիան հնարավորություն ունի բանիմաց մասնագետներ ներգրավել կառավարչական գործառույթներն արդյունավելու հրականացնելու համար:

Ինչպես ձեռնարկագրիրական գործունեության մյուս ձևերը, այնպես էլ կորպորացիան, առավելություններով հանդերձ, գերծ չէ և թերություններից:

1. Կորպորացիայի եական թերություններից է կրկնակի հարկավճարումը մի շարք երկրներում: Այսպես, կորպորացիան վճարում է շահութահարկ, իսկ բաժնեփերերը շահաբաժիններից վճարում են եկամբահարկ, այն դեպքում, եթե շահաբաժինը, որպես բաժնեփիրական ընկերության գույք շահույթի մաս, արդեն իսկ հարկման է ենթարկվել շահութահարկի միջոցով:
2. Կորպորացիայի գործեկան ֆինանսական հաշվեպահության պարբառից լինելը թափանցիկ է դարձնում նրա գործունեությունը մրցակից ֆիրմաների համար: Այս իմաստով կորպորացիան «խոցելի» է անհարական ձեռնարկագրիրության և ընկերակցության համեմատությամբ:
3. Կորպորացիայում սեփականության և վերահսկողության գործառույթները գործառնության միջանցից, որովհետև բազմաթիվ սեփականագրեր հազարդեալ են միջանցից, որովհետև բազմաթիվ սեփականագրեր հազարդեալ են միջանցից, կառավարման գործընթացի և

-
- Ֆիրմայի գործունեության վերահսկողությանը: Դա կարող է հանգեցնել փնտեսական չարաշահումների, մասնավորապես՝ իրական արժեքային ապահովություն չունեցող բաժնեփոմսերի թողարկմանն ու վաճառքին:
4. Կորպորացիայում որոշակի հակասական, լարված իրավիճակ է առաջանում բաժնեփերերի և ընկերության կառավարիչների կամ մենեջերների միջև: Բաժնեփերերը շահագրգռված են առավելագույն շահաբաժին սրբանալ, իսկ մենեջերները ջանում են այն փոքրացնել, որպեսզի ավելի շար կապիկա ներգրավեն շրջանառության մեջ:

Տնտեսագիրության գետության մեջ և փնտեսավարման պրակտիկայում «կորպորացիա» և «բաժնեփիրական ընկերություն» հասկացություններն օգտագործվում են գրեթե նույն նշանակությամբ, սակայն անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ «կորպորացիան» ավելի լայն հասկացություն է: Վերջինիս առավել փարածված դեսակը բաժնեփիրական ընկերությունն է: Կորպորաֆիվ կազմակերպությունների մեջ առանձնանում են նաև, այսպես կոչված՝ «**S**-կորպորացիաները», որոնք իրենցից ներկայացնում են կորպորացիաների և գործընկերությունների գործակցումը: «S»-ն անգլերեն «փոքր» բառի սկզբնագրան է: «S»-կորպորացիայի արդինյալ կարգավիճակ մասնավորապես փրկում է ԱՄՆ-ում փոքր կորպորացիաներին, որոնց եկամուտը համարվում է նրա սեփականագերի եկամուտ և հարկվում է միայն եկամբահարկով:

Տողինգները նույնպես կորպորացիայի փարագեսակ են, որոնք ձեռք բերելով այլ կորպորացիաների բաժնեփոմսերի վերահսկիչ ծրարը՝ հանդես են զալիս որպես կորպորաֆիվ միության յուրահագույկ ձև: Արդերկրներում լայնորեն փարածված են նաև արոֆեսիոնալ **կորպորացիաները**, որոնք միավորումներ են ըստ մասնագիրական հարկանիշի (օրինակ՝ իրավաբանների, բժիշկների և այլն), որոնց մասնակիցները համապատասխան ծառայություններ են իրականացնում: Պրոֆեսիոնալ կորպորացիաները հանդես են զալիս որպես փակ փիպի բաժնեփիրական ընկերության յուրահագույկ ձև:

14.5.2. Զեռնարկագրիրական գործունեության կազմակերպական-իրավական ձևերը

Զեռնարկագրիրական գործունեության կազմակերպական-իրավական են համարվում անհագական ձեռնարկագրիրության, ընկերակցության (գործընկերության), կորպորացիայի դրսևորման փարբեր թույլագրելի ձևերը՝ յուրաքանչյուր երկրի փնտեսավարման պրակտիկայում գործող իրավական օրենքներին համապատասխան:

Ժամանակակից փնտեսավարման պրակտիկայում ընդունված է ձեռնարկագրիրական գործունեության սուբյեկտներին առանձնացնել ֆիզիկական անձանց և իրավաբանական անձանց խմբերի: Իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող ձեռնարկություններն իրենց հերթին, կախված գործունեության հիմնական նպագրակից, լինում են առևտրային և ոչ առևտրային (ոչ կոմերցիոն) կազմակերպություններ: Առևտրային (կոմերցիոն) են կոչվում այն կազմակերպությունները, որոնց գործունեության հիմնական նպագրակը շահույթ սրբանալն է: Ոչ առևտրային կազմակերպություններն իրենց գործունեությամբ շահույթ սրբանալու նպագրակ չեն հետապնդում:

Առևտրային կազմակերպությունները հանդիս են գալիս բնակչութեական ընկերակցության, բնակչութեական ընկերության, արդադրական կոռպերարքիվի և պետական ունիփար ձեռնարկությունների դեսպով։ Իսկ ոչ առևտրային կազմակերպությունները՝ հասարակական միավորումների, հիմնադիրների և իրավաբանական անձանց միությունների դեսպով։

Համառուրակի անդրադառնանք ձեռնարկադիրական գործունեության կազմակերպական-իրավական հիմնական ձևերին, որոնք ներկայացված են դասակարգման 14.1 գծապատճերով:

ԱՆԻԱՓԱԿԱՆ (**ԸՆՎԱՆԵԼՈՒ**) ձեռնարկությունը պատկանում է անհափին կամ ընվանիքի անդամներին՝ անձնական սեփականության իրավունքով։ Այն հիմնված է սեփականագիրոց անձնական աշխափանքի վրա, իսկ առանձին դեպքերում կարող է գործել վարձու աշխաբողների ընդգրկմամբ։ Անիափական ձեռնարկությունը, ինչպես նաև զյուղացիական գնութեավությունը, գնութեավարման համակարգում հանդես են զայիս որպես ֆիզիկական անձ՝ գործունեություն իրականացնելով իրենց գույքային պարասանագությամբ։

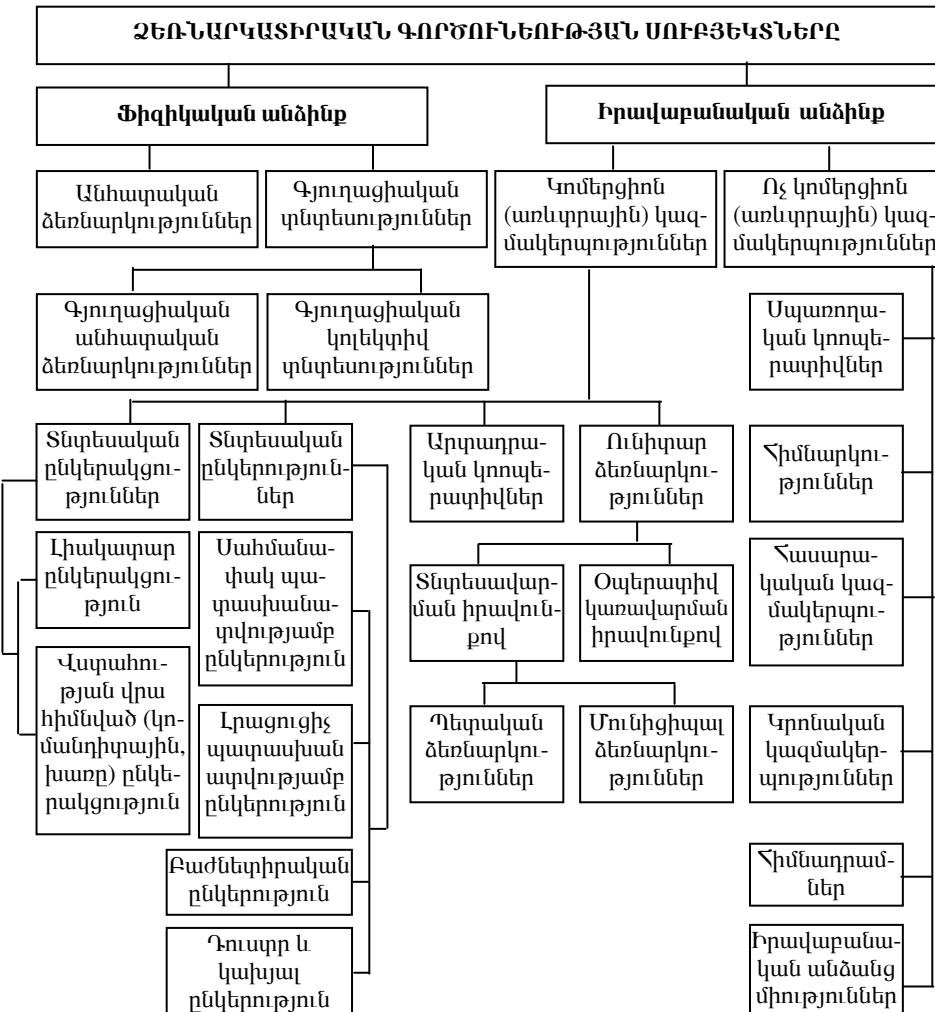
Գյուղացիական վնասատրեյունները հանդիս են զալիս գյուղացիական անհարական և գյուղացիական կոլեկտիվ վնասատրեյունների ձևով: **Անհարական (մասնավոր) գյուղացիական վնասառթունը** գյուղաբնակչական արդարությանքի ապրանքային արդարություն իրականացնող ընդունելիքան ձեռնարկություն է: **Գյուղացիական կոլեկտիվ վնասառթունը** կոլեկտիվ և խառը սեփականության վրա հիմնված գյուղաբնակչական մշերքների ապրանքային արդարություն ապահովող ձեռնարկություն է:

Տնտեսական ընկերակցությունները և ընկերությունները կանոնադրական կապիվալ ունեցող առևտորային կազմակերպություններ են, որքեղ այդ կապիվալը գոյացել է հիմնադիրների կամ մասնակիցների բաժնեմասային ներդրումներից: Տնտեսական ընկերակցությունը լինում է լիակատար և վստահության վրա հիմնված կամ կոմանդիվային: **Լիակատար** է կոչվում այն փնտեսական ընկերակցությունը, որի մասնակիցները ընկերության անունից գրաղվում են ձեռնարկադիրական գործունեությամբ և իրենց պարկանող ամբողջ գույքով պարախանագրություն են կրում նրա պարտավորությունների համար: **Վստահության վրա հիմնված (կոմանդիվային, խառը) ընկերակցությունը** բնութագրվում է նրանով, որ իր կազմում պեսքը է ունենա աշխազն մեկ գործնկեր ավանդաբու (կոմանդիվ), որն ի տարբերություն լիակատար անդամների, ընկերակցության պարտավորությունների համար գույքային պարախանագրություն է կրում իր ներդրած պահանջների գումարի սահմաններում:

Տնտեսական ընկերությունները հանդիս են զայխ սահմանափակ պարագանական ապրանքատեսակները՝ լրացուցիչ պարագանապվությամբ ընկերության, բաժնետիրական ընկերության, առանձին դեպքերում՝ դուսպր և կախյալ ընկերությունների ձևերով:

Սահմանափակ պարասիւնափությամբ ընկերությունն այնպիսի միավորում է, որի կապիֆալը ծևավորվում է նրա մասնակիցների ներդրումների հիման վրա, որոնք ընկերության պարփառությունների համար սահմանափակ պարասիւնափություն են կրում՝ իրենց ներդրած փայտաժնի սահմաններում (այն երեմն անվանվում է անգլերեն «սահմանափակ» բառի կրծափ գրառով՝ «Ltd.»):

ՀԵՇՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԵՎԵՐԸ

¶ Ի³ ա³ ի Շ»՛ 14.1.

Լրացուցիչ պատասխանապվությամբ ընկերություն համարվում է մեկ կամ մի քանի անձանց հիմնադրած ընկերությունը, որի մասնակիցները նրա պարտավորությունների համար պատասխանապվություն են կրում ոչ միայն իրենց ներդրած փայտաճնի չափով, այլև անհրաժեշտության դեպքում նաև իրենց գույքի մի մասով՝ ավանդների արժեքի նկարմամբ սահմանված բազմապարիկի չափով:

Բաժնեփիրական ընկերությունը կոլեկտիվ ձեռնարկություն է, որը կազմավորվում է փայտափիրական սկզբունքով, բաժնեփոմսերի վաճառքի միջոցով, և որի մասնակիցների պատասխանապվությունը սահմանափակված է նրանց պարկանող բաժնեփոմսերի անվանական արժեքով:

Դուսպր ընկերությունն այնպիսի ձեռնարկություն է, որի սեփականության գերակշիռ մասը պարկանում է մեկ այլ ձեռնարկությանը կամ «մայր ընկերությանը», որը հնարավորություն ունի վերահսկել նրա որոշումները: Տնտեսական ընկերությունը կախյալ է համարվում այն դեպքում, եթե հիմնական ընկերությունն ունի բաժնետիրական ընկերության քվեարկող (ձայնի իրավունք փվող) բաժնեգումանը 20%-ից ավելին:

Արդարական կոռուպտիվը կողեկից սեփականության և իր անդամների անձնական աշխարհնից վրա հիմնված ձեռնարկություն է, որը եկամուգ կամ այլ օգբակար արդյունք ստանում է մասնակիցների նյութական կարիքների բավարարման նպատակով: Կոռուպտիվը իրավունք ունի ներգրավելու նաև վարձու աշխարհողների: Արդարական կոռուպտիվները երբեմն հանդես են զայխու «ժողովրդական ձեռնարկության» ձևով: **Սպառողական կոռուպտիվը**, ի բարբերություն արդարական կոռուպտիվի, շահույթ ստանալու նպարակ չինդիրապնդող ձեռնարկություն է, որն սպեղծվում է իր անդամների գործունեությանն օժանդակելու և նրանց ծառայություններ մաքուցելու համար:

Ունիփար (միապարը) ձեռնարկությունը առևտրային կազմակերպություն է, որի գույքի սեփականության իրավունքը պարկանում է նրա հիմնադիրներին և կենդրունացված է մեկ անձի մով (մասնավորապես՝ պետության և նրա սուբյեկտների): Ունիփար ձեռնարկությունները կարող են հիմնված լինել գնդեսավարման իրավունքի և օպերատիվ կառավարման իրավունքի վրա, որոնց գործունեությունը պետք է սեփականագիրոց կողմից նրանց գրված իրավասությունների ծավալն ու բնույթն է: Տնտեսավարման իրավունքով ունիփար ձեռնարկությունը թույլադրելի սահմաններում ունի իրեն գրամատիկ գործունեությունը՝ միայն այն օգբագործելու իրավունք: Տնտեսավարման իրավունքով ձեռնարկությունները հանդես են զայխու պետական և մունիցիալ ձևերով, որոնց կապիֆալի գոյացման աղբյուրը համապարասիանաբար պետության ու նրա սուբյեկտների սեփականությունն է: Օպերատիվ կառավարման իրավունքով ձեռնարկությունը կարող է սպեղծվել միայն պետական սեփականության հիմնավար վրա, պետական «զանձարանի» միջոցներով, և գործում է նրա խիստ վերահսկողության ու պարագանագրվության ներքո:

Ոչ կոմերցիոն (ոչ առևտրային) կազմակերպությունները կարելի են երկայնքնել հեկույալ խմբերով՝ հասարակական միավորումներ, հիմնադրամներ, հիմնարկներ, իրավաբանական անձանց միություններ:

Տասարակական միավորումներ են հաճարվում քաղաքացիների կամավոր միավորումները, որոնք միավորվել են իրենց շահերի ընդհանրության հիման վրա՝ հոգևոր կամ ոչ նյութական այլ պահանջմունքներ բավարարելու համար (հասարակական կազմակերպությունները, սպառողական կոռուպտիվները, կրոնական կազմակերպությունները և այլն):

Հիմնադրամները անդամություն չունեցող կազմակերպություններ են, որոնք կազմակերպվում են քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց կամավոր գույքային ներդրումների հիման վրա և սոցիալական, բարեգործական,

մշակութային և այլ հանրօգույք գործունեություն իրականացնելու նպատակ են հետապնդում:

Տիմնարկները այնպիսի կազմակերպություններ են, որոնք սեփականարիտոց կողմից (մասնավորապես պետության) սպեղծվել են ոչ առևտրային բնույթի գործունեություն իրականացնելու համար և լրիվ կամ մասնակիորեն ֆինանսավորվում են նրա կողմից: Այդպիսին են բյուջեփային հիմնարկները:

Իրավաբանական անձանց միությունները սպեղծվում են առևտրային և ոչ առևտրային բնույթի կազմակերպությունների կողմից՝ իրենց գործունեությունը համակարգելու, ինչպես նաև ընդհանուր շահերը ներկայացնելու ու պաշտպանելու նպատակով:

14.6. **ՓՈՔՐ ԲԻԶՆԵՍԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴԵՐԸ** **ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏՆՏԵՍԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Ձեռնարկագրիրական գործունեության ձևերի մեջ առանձնացվում են փոքր, միջին և խոշոր ձեռնարկությունները, որոնց համար որպես չափանիշ է ընդունվում արտադրության համակենդրոնացման ասդիճանը: Ժամանակակից շուկայական գործության պայմաններում առանձնահարուկ դեր ունեն փոքր ձեռնարկությունները: Փոքր գործարարությունը (բիզնեսը) նոր երևույթ չէ, բայց և այնպես նրա դերն ու նշանակությունը էապես փոխվել է՝ կապված գիտագիտական առաջընթացի գործուների հետ: Ներկայիս շուկայական գործության պայմաններում փոքր ձեռնարկությունները դադարել են նախկին գոյնագործական փոքր արտադրությունները լինելուց, և այսօր դրանք գործության մի հարգածն են, որոնք էական դեր են խաղում գործեսական համակարգի կայունության և դինամիկ զարգացման գործում:

Շուկայական հարաբերությունների զարգացման գործում փոքր բիզնեսի յուրահարուկությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ բազմաթիվ գործարար մարդիկ, ձեռներեցներ, որոնք ցանկանում են զբաղվել ձեռնարկագրիրական գործունեությամբ, իրենց հնարավորություններն ու ընդունակությունները նախ և առաջ «փորձարկում են» հենց փոքր ձեռներեցության ոլորփում: Արևմբրյան երկրներում փոքր բիզնեսը կազմում է գործեսության խոշոր հարգածներից մեկը, որքեղ աշխատում են երկրի զբաղվածների կեսից ավելին: Փոքր ձեռնարկությունների բաժինը գործեսավարող սուբյեկտների ընդհանուր քանակում կազմում է 70-90 %:

Չնայած փոքր ձեռնարկագրիրության լայն դաշտականը, դեռևս միասնական մոդելում չկա նրա բնորոշման համար: Ներկայում փոքր բիզնեսի համար որպես հիմնական չափանիշ է ընդունվում ներգրավված աշխատողների թվաքանակը: Նման մոդելումը նպագակահարմար է վիճակագրության և պետական կարգավորման նորմաների կիրառման դեսանկյունից, սակայն դա, ըստ էության, չի արդահայքում փվյալ երևույթի գործեսական բովանդակությունը: Առավել ևս, որ փոքր բիզնեսի բնորոշման քանակական չափանիշներն ունեն ազգային առանձնահարգություններ: Այսպես, օրինակ, ԱՄՆ-ում փոքր ձեռնարկությունների շարքն են դասվում մինչև 500 աշխատող ունեցող գործությունները:

Վարող սուբյեկտները կամ դիմումական միավորները, ճապոնիայում՝ մինչև 300, սկզբանավայրը երկրներում և Ռուսաստանում՝ մինչև 100: Մեր հանրապետությունում փոքր է կոչվում այն ծեռնարկությունը, որն ունի ոչ ավելի, քան արդյունաբերության և շինարարության ոլորտում՝ 200, նյութական արդարության մյուս ճյուղերում՝ 50, գիտության բնագավառում՝ 50, առևտուրում և այլ ոլորտներում՝ 15 աշխարհագրեա (1999 թ. գործողության մեջ դրված «ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում») փոքր ծեռնարկությունը չի ներկայացված որպես ծեռնարկության կազմակերպարավական առանձին, ինքնուրույն տեսակ): Այս իմաստով փոքր ծեռնարկություն կարող են համարվել այն արդարությունները, որոնք համապատասխանում են վերը նշված չափանիշներին: Մասնավորապես, փոքր բիզնեսին կարելի է վերագրել անհարական (միանձնյա) ծեռնարկություններն ու գյուղացիական գննությունները:

Փոքր ծեռնարկությունը ծեռնարկադիրական գործունեության որոշակի կարգավիճակ է, որը առանձին դեպքերում կարող է դրվել նաև պետքության կողմից: Այսպիսին են, օրինակ, ինձական նշել ենք, ԱՄՆ-ում գոյություն ունեցող «Տ» կորպորացիաները, որոնք, ըստ էության, փոքր բիզնեսի կարգավիճակ ունեն: Ի դեպ, հարկ է նկատի ունենալ, որ դիմումական միերուկառուցվածքը գնահատելիս, արդարության համակենդրոնացման ասդիմանն ու ծեռնարկությունների չափերը որոշելիս որպես չափանիշ պերք է հաշվի առնել ոչ միայն աշխարհուների թվաքանակը, այլև արդարությունների կամ վաճառքների ծավալը, իիմնական կապիտալի մեծությունը:

Փոքր բիզնեսի դերն ու նշանակությունն ավելի է մեծանում շուկայական դիմումական ծեռնարկան պայմաններում: Այն հնարավորություն է գույնի սպեցիալիստների ու ամրապնդել շուկայական միջավայրը, դիմումական շրջանառության մեջ ներգրավել բնակչության ֆինանսական և նյութական ռեսուրսները, մեղմացնել հասարակության մեջ նկարվող սոցիալական լարվածությունը: Փոքր ծեռնարկադիրությունը շուկայական դիմումական յուրագույն իիմք է, որը միմյանց հետ կապակցում է բոլոր օղակները, թույլ չփառվ, այսպես կոչված՝ «լուսկուրային» (մնացորդային) էկոնոմիկայի» դրսնորումներ, որդեռ որոշ ապրանքների առարկությունը ուղեկցվում է այլ ապրանքների պակասուրդով: Այլ կերպ ասած՝ փոքր ծեռնարկություններն իրենց գործունեությամբ լրացնում, զրադեցնում են երկրի դիմումական այն դարարկ, ազատ բնագավառները, որդեռ խոշոր ֆիրմաների ներդրումներն անարդյունավետ են: Փոքր ծեռնարկությունները գործում են իիմնականում սպառման ապրանքների արդարության, առևտուրի, հասարակական սննդի, ծառայությունների ու սպասարկումների ոլորտում, նպաստում են լրացուցիչ աշխարհագետների արենդմանը և գործազրկության կրծագրմանը:

Փոքր ծեռնարկությունները յուրահագույկ դեր ունեն նաև գիտագեիմնիկական առաջընթացի արագացման գործում, քանի որ դիմումական ավելի ճկուն են և արագ են կողմնորոշվում դեպի նորագույն գեխնիկան ու գեխնոլոգիական հայտնագործությունները: Արևմուտքում փոքր ծեռնարկադիրության յուրահագույկ ձև է համարվում ոխկային (վենցուրային) բիզնեսը: Վենցուրային ֆիրման առևտուրային կազմակերպություն է, որը գործում է գիտական հետազոտությունների մշակման և հետազոտության գարզացման բնագավառում, որդեռ կապիտալի

ներդրման գնդեսական ռիսկը շաբ մեծ է: Վենչուրային ֆիրմաները գործում են նորամուծությունների ոլորտում և, դնօրինելով դրանց, կարողանում են անհրաժեշտ գիրական մշակումներով ու խորհրդագրվություններով ապահովել նոր արդարագիտական ներդրումն ու յուրացումը այլ ֆիրմաների կողմից:

Փոքր բիզնեսի կարևորությունը շուկայական գնդեսությունում պայմանավորված է նաև նրանով, որ մշակական մրցակցային միջավայր է ապահովում գնդեսության մեջ՝ միաժամանակ մեղմացնելով արդարության մոնուպուլացման դրսորումները: Դա հնարավոր է դառնում փոքր ձեռնարկությունների բազմաքանակության և ճկունության, ապրանքների ու ծառայությունների ոչ բարձր գների շնորհիվ:

Փոքր բիզնեսի նշանակած առավելությունները բնավ չեն նշանակում, թե ներկայիս հասարակական արդարության համակարգում առաջարկար դերը պարկանում է փոքր ձեռնարկություններին, որովհեք ժամանակակից գնդեսության իրական հիմքը կազմում են խոշոր ձեռնարկությունները: Արդարության համակենդրունացման և կենդրունացման արդյունավետությունը, որը հանգեցնում է ձեռնարկությունների խոշորացմանը, ապացուցված ու հիմնավորված է գնդեսավարման երկարագու պրակտիկայով: Խոշոր ձեռնարկությունների առավելությունները հետևյալն են.

1. Խոշոր ձեռնարկությունները նախ և առաջ շահում են արդարության մասշտաբի հիման վրա, քանի որ արդարության ծավալի մեծացումը որոշակի մակարդակում ուղեկցվում է արդարանքի միավորի վրա կարգաված միջին հասպարուն ծախքերի կրծագմանը, որն էլ բարձրացնում է ձեռնարկության շահութաքերությունը:
2. Խոշոր ձեռնարկությունն ավելի մեծ հնարավորություններ ունի բանկային վարկ սպանալու և դրանով արդարական բազան նորացնելու, նորագոյն թանկարժեք գրեխնիկա ու գրեխնորդիա ներդնելու համար: Դրան նպաստող հանգամանք են նաև նրա ունեցած սեփական ֆինանսական միջոցներն ու հնարավորությունները:
3. Խոշոր ձեռնարկությունը կարող է բազմագույնակացնել (դիվերսիֆիկացնել) իր արդարությունը, որը նրան հնարավորություն է բալիս հեշտությամբ հարմարվել փոփոխվող շուկայական իրավիճակին և դիմակայել շուկայական մրցակցությանը:
4. Արդարության կենդրունացումը խոշոր ձեռնարկություններում ընդլայնում է գնդեսության կենդրունացված կարգավորման հնարավորություններն ու չափագծերը: Զարգացած երկների արդյունաբերական արդարության գրեթե կեսը ներկայումս փաստորեն կառավարվում է կորպորացիոն մակարդակով:
5. Խոշոր ֆիրման հնարավորություն ունի զանգվածային արդարություն իրականացնել, որպիսին չունեն փոքր ձեռնարկությունները: Օրինակ, ԱՄՆ-ում զյուղագնդեսության ճյուղում փոքր ֆիրմաների 34%-ը արդարություն է զյուղագնդեսական արդարանքի միայն 3.2%-ը, իսկ խոշոր գնդեսությունների 1.4%-ը՝ 32%-ը:
6. Խոշոր ֆիրմաները գիրապեկնիկական զարգացման առաջարկարներ են, քանի որ արդարության նոր ճյուղեր հիմնելու և խոշորածավալ

գիրահետազոտական աշխատանքներ կադրելու ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն: Օրինակ, ներկայում ավտոմոբիլաշխնորշյան մեջ «մուգբային» կամ նվազագույն ներդրումները կազմում են 1 մլդ դոլար: ԱՄՆ-ում բոլոր գիրական հետազոտությունների 90%-ից ավելին ապահովում է 600 կորպորացիաների կողմից կադրված ֆինանսավորման կամ ներդրումների հաշվին:

7. Խոշոր ֆիրմաները բնութագրվում են իրենց դիրքի կայունությամբ և ամրությամբ, քանի որ դրանք երբեք ֆիզիկապես չեն լուծարվում, այլ միայն փոխվում են սեփականագրերերը:

Ժամանակակից ձեռնարկագրիության զարգացման մեջ նկարվում են երկու միգրումներ՝ **արդարության համակենդրոնացման աճ**, որն արդահայպվում է ձեռնարկության չափերի մեծացմամբ, և **դրան հակազդող գործոնների ուժեղացում**, որն արդահայրվում է ձեռնարկության չափերի օպտիմալացմամբ: Եթե ձեռնարկության չափերի խոշորացման միգրումը բխում է խոշոր ձեռնարկությունների վերը նշված առավելությունից, ապա ձեռնարկության ավելի մեծացմանը հակազդող միգրումը պայմանավորված է խոշոր ձեռնարկությունների այնպիսի թերություններով, ինչպիսիք են արդարության կառավարման դժվարություններն ու անհրաժեշտ ճկունության իշեցումը, կառավարման գործընթացում բյուրոկրատական երևոյթների դրսնորումը, գրանսպորտային ծախսերի մեծացումը՝ կապված մեծ քանակի հումքի և պարտասպի արդարանքի փոխադրման հետ, որոնք հանգեցնում են արդարության շահութաբերության մակարդակի նվազեցման:

Նշված երկու հակադիր միգրումների միջև հակասության լուծումը հանգեցնում է ձեռնարկությունների նոր միավորումների կազմավորմանը: Արդարության այսպիսի կենդրոնացման օպտիմալությունը որոշվում է ոչ թե շահութաբերության մակարդակով, այլ տնտեսական կայունությամբ, մրցունակությամբ և շուկաների վրա վերահսկողության ասդիմանով: Դրանով լուծվում է նաև մեկ այլ խնդիր, այն է՝ ճյուղային մրցակցության մեղմացումը և նոր մրցակիցների համար գովազարկ ճյուղ թափանցելու արգելվների ուժեղացումը:

Ձեռնարկությունների միավորումները կազմավորվում են սերբածման կամ միաձուլման հետևյալ ձևերով.

1. Նորիզոնական միաձուլում, որն արդարության կենդրոնացումն է միաբնակ արդարանք թողարկող ձեռնարկությունների միավորման ուղիղվ, որի գլխավոր նպատակը ներճյուղային մրցակցության մեղմացումն է և «արդարության մասշբաբի էֆեկտի» մեծացումը:
2. Ուղարայաց միաձուլում, որը գենի է ունենում արդարության գենուլոգիական միևնույն շղթայի տարրեր օղակներ հանդիսացող ձեռնարկությունների միավորմամբ և ներփակ արդարութական համալիրների սպեհմամբ, որոնք կարող են հանգեցնել մենաշնորհային վիճակի:
3. Կոնգրումերագրային միաձուլում, որը բարբեր ճյուղային պարկանելության ձեռնարկությունների միավորում է, որոնք գեխնողոգիապես ամենին կապված չեն միմյանց հետ: Հսկ էության, սա արդարության բազմագեսակացման՝ (դիվերսիֆիկացման) մի եղանակ է, որի նպատակ

կը շուկայական իրավիճակի գրադանումների ազդեցության մեղմացումն ու նոր ճյուղեր և շուկաներ ներթափանցելն է:

Ժամանակակից շուկայական մրցակցության պայմաններում, եթե խոշոր ընկերակցությունները, ֆիրմաները ձգքում են մենաշնորհել արտադրությունը և վերահսկողություն սահմանել շուկաների վրա, պարզապես զարմանք է հարուցում այն իրողությունը, թե խոշոր, հզոր ձեռնարկություններն ինչպես են իրենց կողքին «հանդուրժում» փոքր ձեռնարկությունների գոյությունը: Փոքր բիզնեսի կենաւուակությունն ունի իր վնասական հիմքերը և պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով.

1. Խոշոր կորպորացիաներին պարզապես նպարակահարմար չէ քայլայել, ոչնչացնել փոքր բիզնեսը, եթե այն ուղղակի վրանգ չի սպառնում իրենց գործունեության համար: Փոքր ֆիրմայի ներգրավումը, կլանումը խոշոր ֆիրմայի կառուցվածքում պակաս շահավետ է, քան նրա հետ գործնական համագործակցությունը: Փոքր ձեռնարկությունների գերակշռող մասը ուղղակի կամ անուղղակի ձևով գրնվում է խոշոր կորպորացիաների գործում («Զեներալ Էլեկտրիկ» ազդեցության ոլորտում կան 60 հազ. փոքր ու միջին ձեռնարկություններ, «Ֆիարի» ոլորտում՝ 40 հազ.): Մնալով ինքնուրույն՝ նրանք փաարորեն մրգնում են արտադրական համալիրի մեջ, արտադրում են առանձին դեպալներ ու հանգույցներ և դառնում խոշոր կորպորացիաների արտադրական գեղամասերը: Այսպիսի համագործակցությունը ձեռնպու է նաև փոքր ձեռնարկություններին, քանի որ դրանք ձեռք են բերում կայուն իրացման շուկա և առանձին դեպերում խոշոր կորպորացիաների կողմից սպանում են օժանդակություն և վարկեր: Այսպիսով, փոքր ձեռնարկությունները, պահպանելով իրենց ինքնուրույնությունը, իրականում դառնում են խոշոր ֆիրմաների օրգանական գարրերը:
2. Խոշոր կորպորացիաների համագործակցությունը փոքր բիզնեսի հետ ներկայումս դրսեռքում է նաև ֆրանշայզի ձևով: Վերջինս փոքր ֆիրմաների համակարգ է, որը խոշոր ձեռնարկության հետ պայմանագիր է կնքում նրա ֆիրմային ապրանքանիշից օգբվելու իրավունքի համար՝ դառնալով խոշոր ընկերության արտադրանքի մանրածախ վաճառողը: Դրանով փոքր ֆիրմաները խոշոր ընկերությունների կողմից սպանում են հովանավորություն, առևսդային ոլորտ, վարկեր և օգնություններ:
3. Փոքր ձեռնարկությունները ստորաբար ընդունում են գործունեության այնպիսի ոլորտներ, որքեղ նպարակահարմար չէ զանգվածային արտադրության իրականացումը: Այդպիսին են լայն սպառնան ապրանքների արտադրությունը, առևսդուրը, հասարակական սնունդը, սպասարկման ու ծառայությունների ոլորտը և այլն: Այլ կերպ ասած՝ փոքր ֆիրմաները հիմնականում ունենում են գործունեության իրենց բնագավառը և ուղղակիորեն չեն կանգնում խոշոր բիզնեսի ճանապարհին:
4. Փոքր բիզնեսի (գործարարության) կենաւուակությունը պայմանավորված է նաև նրա պարզությամբ ու գրավչությամբ: Ձեռնարկադրիտական գործունեությամբ զբաղվել ցանկացողներից շաբերը ձգքում են իրենց սպուգել հենց բիզնեսի այս պարզագույն ձևում: Մյուս կողմից՝ փոքր

բիզնեսի շնորհիվ մարդիկ ոչ միայն գրնչեսական ինքնուրույնություն են ձեռք բերում, այլև պարզապես աշխատանքային բավարարվածություն են զգում այդ գործունեությունից: Ըստ սոցիոլոգիական հարցման արդյունքների՝ Անգլիայում փոքր բիզնեսով գրաղվողների միայն 8%-ն է, որ այդ գործունեությամբ հարստանալու նպատակադրվածություն ունի:

5. Փոքր բիզնեսի կենսունակության գործում կարևոր դեր է խաղում պետքության կրողմից ցույց տրվող աջակցությունը, քանի որ ավանդաբար այն դիրքում է որպես ազգային ձեռներեցության խորհրդանշ: Փոքր բիզնեսի նկարմամբ ցուցաբերված օժանդակությունն արդահայրվում է հարկային արդյունություններով ու գեղեցրով, արդյոնյալ վարկեր գրամադրելով, պետքության հակամենաշնորհային բաղաքականությամբ:

14.7. ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐՈՒԹՅԱՅՆ ԴԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Զերնարկագիրական գործունեության ժամանակակից ձևերի համակարգում նշանակալից դրեզ ունեն բաժնեգիրական ընկերությունները, որոնք իրենց բնույթով առավել չափով են համապարփականում շուկայական գրնչեսավարման մեխանիզմին:

Բաժնեգիրական ընկերությունը ձևոնարկագիրության այնպիսի ձև է, որի կապիֆալը ձևավորվում է բաժնեգումսերի վաճառքի շնորհիվ: Բաժնեգիրական ընկերությունները կամ, ինչպես ընդունված է արքերկրներում, կորպորացիաները, առաջին անգամ հանդես են եկել Անգլիայում և Հոլանդիայում դեռևս XVII դարում: Բաժնեգիրական ընկերությունների առաջացման համար անհրաժեշտ նախադրյալ հանդիսացավ կապիֆալ-պետականության և կապիֆալ-գործառության գրարանջափումը, որը պայմանավորված էր փոխարկական կապիֆալի գործունեությամբ: Բաժնեգիրական ընկերությունները հարկապես լայնորեն գրարանջափումը արդյունաբերական հեղաշրջումից հետո: Դա բացադրվում է նրանով, որ արդարության կապիֆալիստական եղանակի զարգացմամբ անհամապարփականություն է առաջանում խոշոր ձեռնարկությունների (երկարությունների շինարարություն, մեքենաշինական գործարաններ, խոշոր բանկեր և այլն) կազմակերպման համար անհրաժեշտ կապիֆալի մեծության և անհարկան կապիֆալների սահմանափակ հնարավորությունների միջև: Վյու անհամապարփականությունը կամ հակասությունը հաղթահարվում է կապիֆալի կենդրունացման, մասնավորապես՝ բաժնեգիրական ընկերությունների կազմակերպման միջոցով: Վյու կապակցությամբ ժամանակին Կ.Մարքսը նշել է, որ աշխարհը երկար ժամանակ գրկված կլիներ երկաթուղիներից, եթե չիներ կապիֆալի կենդրունացման գործընթացը: Բաժնեգիրական ընկերությունները բաժնեգումսերի վաճառքի շնորհիվ կարճ ժամանակահարվածում ապահովում են անհարկան կապիֆալների և հասարակության ազատ դրամական միջոցների կենդրունացում, որանով իսկ լուծելով այն հակասությունը, որ գոյություն ունի արդարության մասշտաբների խոշորացման և անհարկան կապիֆալների

սահմանափակ հնարավորությունների միջև: Կարևոր հանգամանքը է նաև ժամանակի գործոնը, քանի որ արդարության համակենչորոնացման շնորհիվ անհարական կապիտալների չափերի մեծացումը երկար ժամանակ կապահանջեր, որին է իր հերթին կրամակներ զիրագույնի կազմական առաջընթացը:

Բաժնեփիրական ընկերությունների կազմակերպումը հնարավորություն է դաստիարակության արգադրության հանրայնացման մակարդակը, որն արգահայտվում է, այսպես կոչված «կապիրաֆի դեմոկրատացման» գործընթացով։ Բաժնեփիրական ընկերությունը կողեկզիկ սեփականության հիման վրա կազմակերպված ձեռնարկություն է, հետևաբար այն մեջմացնում է մասնավոր և հասարակական սեփականության միջև եղած հակասությունները։ Վյու է վկայում այն, որ շուկայական վճնութեան անցում կապարող նախկին սոցիալիստական երկրներում սեփականության ապապեփականացման և սեփականաշնորհման կարևոր ձև ընդունվեց բաժնեփիրական ընկերությունների սպեեծումը։

Բաժնեփիրական ընկերության կապիտալը գոյանում է բաժնեփոմսերի թողարկման և իրացման շնորհիվ: Այն մասամբ կարող է լրացվել նաև պարզաբունքով վաճառքի միջոցով, ինչպես նաև բանկային վարկի միջոցների հաշվին: Այս իմաստով բաժնեփիրական ընկերության սեփականությունը բաղկացած է երկու մասից՝ **սեփական կապիտալից** և **փոխառու կապիտալից**: Բաժնեփոմս գնողները բաժնեփիրական ընկերության սեփականագրերեր են, որոնք իրավունք ունեն բարեկան որոշ բաժին սպանալ ընկերության բաշխման ենթակա շահույթից, որը կոչվում է **շահաբաժին** (դիվիլենդ): Բաժնեփոմսը արժեթուղթ է, որը վկայում է բաժնեփիրական ընկերությունում ներդրած կապիտալի չափի և շահույթաբաժին արանալու իրավունքի մասին: Բաժնեփիրական ընկերության անդամները կամ բաժնեփերերը ընկերության պարբավորությունների համար պարագանարկություն են կրում և վնասների վնասական ռիսկը կիրավում են իրենց ունեցած բաժնեմասի շրջանակներում: Բաժնեփիրական ընկերության պարբավորությունը գնողները ոչ թե նրա սեփականագրերերն են, այլ վարկավորողները: Ներքևաբար պարբավորությունը վաճառքից ձևավորված գումարը վարկի միջոցների հետ մեկտեղ կազմում է բաժնեփիրական ընկերության փոխառու կամ ոչ սեփական կապիտալը: Ի տարրերություն բաժնեփոմսերի, պարբավորությունը դիմաց եկամուքը վճարվում է ֆիքսված կամ կայուն դոկումենտով: Պարբավորությունը ենթակա է հերգանան և մարզում է սահմանված ժամկետը լրանայոց հետո:

Բամենքիրական ընկերության կապիվալը իր բնույթով մի կողմից՝ իրական կամ ֆիզիկական կապիվալ է, որը փաստացիորեն գործում է բուն արդարագութեական գործունեության մեջ, մյուս կողմից՝ ձևական կամ ֆիկփիլ կապիվալ, որը հանդիս է զալիս արժեթարթերի, այսինքն՝ բաժնեբոնսերի ու պարփառումների ձևով, որոնք ըստ էության ոչ թե իրական կապիվալ են, այլ սեփականության վկայագիր կամ դիվորու:

թյունները, որոնց բաժնեգոմսները բաշխվում են բաժանորդագրության ձևով և ազագորեն գնվում ու վաճառվում են արժեթղթերի շուկայում կամ ֆոնդային բորսայում: Բաց բաժնեգիրական ընկերությունները կազմակերպվում են այն դեպքերում, եթե մեծ չափագծերի կապիվալ կենդրունացնելու կամ հավաքագրելու անհրաժեշտություն է առաջանում, որը հնարավոր է իրականացնել միայն մեծ թվով բաժնեգիրերի ներգրավման շնորհիվ: Այս իմաստով բաց բաժնեգիրական ընկերություններն արդերկրներում անվանվում են նաև «իրապարակային»:

Փակ բաժնեգիրական ընկերություններն իրենց բնույթով նման են սահմանափակ պարասիանապվությամբ ընկերություններին, որոնց անդամների թվաքանակը սահմանափակ է, նրանցից որևէ մեկի՝ ընկերությունից դուրս գալու դեպքում վերջինիս բաժնեմասը առաջին հերթին բաշխվում է հիմնադիրների միջև, իսկ առանձին դեպքերում՝ նրանց համաձայնությամբ: Նարարար է նաև նոր բաժնեգիրերի ներգրավում ընկերության մեջ: Փակ բաժնեգիրական ընկերության անդամները ընկերության պարբավորությունների համար պարասիանապվություն են կրում իրենց ունեցած բաժնեմասերի սահմաններում, իսկ բաց բաժնեգիրական ընկերության պարբավորությունների համար՝ ընկերությունն իր ունեցվածքի (կանոնադիր ֆոնդի, ունեցվածքի ֆոնդի) շրջանակներում:

Անցումային ժամանակաշրջանում մեր հանրապետությունում իրականացվող սեփականաշնորհման և ապագելականացման գործընթացում կարևոր նշանակություն է պրվում բաժնեգիրական ընկերությունների կազմավորմանը: Դա պայմանավորված է ձեռնարկագիրական գործունեության կորպորացիոն ձևի այն առավելություններով, որոնց մասին արդեն խոսել ենք: Ապագելականացման առաջին փուլում, որպես կանոն, կազմավորվում են փակ բաժնեգիրական ընկերություններ՝ պերության և սեփականաշնորհվող վվյալ ձեռնարկության կողեկիրվի մասնակցությամբ: Սեփականաշնորհման երկրորդ փուլում սպեղծվում են բաց բաժնեգիրական ընկերություններ: Պերական սեփականության 20%-ը ենթակա է անհապույց սեփականաշնորհման, իսկ մնացած 80% պերական բաժնեմասը վաճառքի է հանվում բաժնեգոմսների ձևով: Հնդ որում վերջինիս 20%-ը ձեռք բերելու առաջնահերթ իրավունքը վերապահված է սեփականաշնորհվող ձեռնարկության կողեկիրվի անդամներին: Այսինքն՝ բաժնեգիրական ընկերության բաժնեգոմսների առնվազն 36%-ը կարող են ձեռք բերել փվյալ ձեռնարկության կողեկիրվի անդամները: Այլ կերպ ասած՝ սեփականաշնորհվող ձեռնարկության կողեկիրվի հնարավորություն է ընձեռվում ձեռք բերել կազմավորվող բաժնեգիրական ընկերության բաժնեգոմսների «վերահսկիչ ծրարը»: Դա բաժնեգոմսների այն բանակությունն է, որը հնարավորություն է փախստելողություն իրականացնել բաժնեգիրական ընկերության գործունեության նկարմամբ: Տեսականորեն «վերահսկիչ ծրարը» պետք է գերազանցի բաժնեգոմսների ընդհանուր քանակի 50%-ը: Սակայն իրականում բաժնեգոմսների նույնիսկ 20-25%-ը կարող է բավարար լինել «վերահսկիչ ծրարը» դիրքորհինելու համար, որը պայմանավորված է բաժնեգիրերի մեծամասնության առկայությամբ, որոնք կարող են լինել անհավաներ, ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք:

Համաշխարհային գնդեսավարման պրակտիկայում գոյություն ունեն բաժնեփրական սեփականության կազմավորման մի շարք մոդելներ, որոնք կարելի է բաժանել երկու խմբի.

1. «Անգուաքսոնական» մոդել, որի ընթացքում բաժնեփոմսերի 20-30%-ը անշարժ է, չի շրջանառվում և երկար ժամանակ մնալով փոքրաթիվ, միմյանց համախոհ անձանց ձեռքում, ըստ էության առաջացնում է յուրահագուկ «վերահսկիչ ծրագ»: Դրան հակառակ՝ բաժնեփոմսերի 70-80%-ը շարժական է, ինչպությամբ անցնում է ձեռքից ձեռք և համարվում է արժեթղթերի երկրորդային շուկայի կամ ֆոնդային բորսայի գործառնությունների օրյեկտ:
2. «Մայրցամաքային» մոդել, որի դեպքում մշգական բաժնեփերերի ձեռքում կենքրոնացված են բաժնեփոմսերի 70-80%-ը, իսկ 20-30%-ը մրգնում է արժեթղթերի շուկա:

Բաժնեփոմսերի բաշխման այս երկու մոդելների արմագական տարրերությունն այն է, որ առաջին մոդելը թույլ է տալիս բորսայում շրջանառվող արժեթղթերից ձևավորել նոր «վերահսկիչ ծրաբներ», իսկ երկրորդ մոդելի դեպքում վերջինիս փնօրինումը անհամենափ կայուն բնույթ է կրում: Բաժնեփրական ընկերությունների գործունեության պրակտիկայում ներկայումս գոյություն ունի «ոսկե բաժնեփոմս» հասկացությունը, որի դերը (մասնավորապես՝ պետությունը) հնարավորություն և իրավուր է ասանում վերահսկելու ընկերության գործունեությունը՝ անկախ մյուս բաժնեփերերի միջև բաժնեփոմսերի բաշխման համամասնությունից:

Բաժնեփրական ընկերությունն իր գնդեսական բովանդակությամբ և կառավարման կազմակերպական կառուցվածքով կոլեկտիվ ձեռնարկություն է, որի գործունեությունը կարգավորվում է «Բաժնեփրական ընկերությունների մասին» օրենքով և այլ օրենսդրական ակտերով: Բաժնեփրական ընկերության բարձրագույն մարմինը բաժնեփերերի ընդհանուր ժողովն է, որը սովորաբար գումարվում է տարեկան մեկ անգամ: Վյու հասքարակում է բաժնեփրական ընկերության ֆինանսական գործունեության տարեկան հաշվեպահպետությունը, պահուստային ու ռեզերվային ֆոնդերին հարկացումների չափերը, վճարվող շահարձնի (դիվիդենդների) մեծությունը: Բաժնեփերերի ընդհանուր ժողովը ընդունում է ընկերության խորհրդի կազմ և նախագահ, վերսպուգիչ հանձնաժողով, դիվիդենդների խորհուրդը: Ընկերության ընթացիկ գործունեությունը դեկավարում է վարչությունը և նրա գործադիր գնօրենը:

Բաժնեփրական ընկերությունը առևտնագործություն է, որի նպագակն է առավելագույն շահույթի արագումը:

Բաժնեփրական ընկերության շահույթի բաշխումն ունի որոշակի առանձնահավկություններ՝ պայմանավորված բաժնեփրական կապիտալի բնույթով: համախառն եկամբից հարկերը հանելուց և շահութահարկը վճարելուց հետո գոյանում է բաժնեփրական ընկերության գույք շահույթը: Դրանից հարկացումներ են կապարվում ընկերության պահուստային ֆոնդերին, արդարության հետագա զարգացմանն ու կապարելագործմանը, համարվում է հիմնադիր ֆոնդը, որից հետո մնում է բաշխման ենթակա շահույթը: Բաշխման ենթակա շահույթից բաժնեփոմսերի դիմաց վճարվում է շահարաժին, որի մեծությունը

հասպարում է բաժնեփերերի ընդհանուր ժողովը: Սովորաբար շահաբաժնի չափը որոշելու համար բաշխման ենթակա շահույթը բաժանվում է բաժնեփոմսերի քանակի վրա:

Բաժնեփիրական ընկերության շահույթը, ինչպես նշել ենք, որպես կանոն, կրկնակի հարկման է ենթարկվում, քանի որ շահութահարկ վճարելուց բացի եկամֆահարկ է գանձվում նաև շահաբաժնից ու տոկոսներից (մեր համրապետությունում 1998 թ. սկսած շահաբաժններից ու տոկոսներից եկամֆահարկ չի գանձվում):

Բաժնեփիրական ընկերության հիմնադիրները, բացի իրենց ունեցած բաժնեփոմների բերած շահաբաժնից, սպանում են նաև հիմնադրական շահույթ: Վերջինս առաջանում է երկու եղանակով. նախ՝ հիմնադրական շահույթը բաժնեփոմսի կուրսի և նրա անվանական արժեքի փարբերությունն է, և ապա կապված է բաժնեփիրական ընկերության կապիֆալի, այսպես կոչված՝ «նոսրացման» հետ: Հիմնադիրներն ավելի շաբ բաժնեփոմներ են թողարկում ու վաճառում, քան անհրաժեշտ է ընկերության հիմնադիր կապիֆալը լրացնելու համար: Այս դեպքում հիմնադրական շահույթ կարող է առաջանալ նաև բաժնեփոմսի կուրսի և անվանական արժեքի հավասարության դեպքում:

14.8. ՏՆՏԵՍԱՎԱՐՄԱՆ ՄԵԽԱՇՆԻՉՄԸԼ ԵՎ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻԿՐՈԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸԼ

Ցանկացած գնդեսական համակարգ ունի իրեն բնորոշ գործունեության եղանակը, արդարության կազմակերպման ու կարգավորման յուրահարուկ համակարգը: Հասարակական արդարությունն ունի որոշակի կարգավորվածություն, առանց որի պարզապես չի կարող գործել ու գոյություն ունենալ: Այն եղանակը, որի օգնությամբ իրականացվում է հասարակության գնդեսական կյանքի կազմակերպումը, գործունեությունն ու զարգացումը, հենց գնդեսական մեխանիզմն է: Տնտեսական մեխանիզմն իր բովանդակությամբ և կառուցվածքով բարդ ու բազմակողմանի գնդեսական հասկացություն է: Առավել ընդհանուր բնորոշմամբ՝ գնդեսական մեխանիզմը գնդեսավարման եղանակի ու գնդեսության կառավարման ձևերի, մեթոդների ամբողջությունն է: Տնտեսագիրական գրականության մեջ կարելի է հանդիպել գնդեսական մեխանիզմ և գնդեսավարման մեխանիզմ հասկացությունների միավեսակ մեկնաբանությունների: Իրենց բովանդակությամբ այս հասկացությունները գրեթե նույնական են, սակայն փարբերվում են կառուցվածքով և գործունեության ոլորզներով: Տնտեսական մեխանիզմը բնութագրում է հասարակական արդարության մակրոկարգավորման համակարգը, իսկ գնդեսավարման մեխանիզմը հասկացությունը սովորաբար կիրառվում է արդարության միկրոկարգավորման իմասպով:

Տնտեսավարման հարաբերություններն այն կազմակերպական-գնդեսական հարաբերություններն են, որոնք գրնվում են գնդեսական հարաբերությունների մակերևության, արդարին շերպում և բնութագրում են արդարության կազմակերպման ու կարգավորման եղանակը: Կազմակերպական-գնդե-

սական հարաբերությունների կամ դնդեսավարման հարաբերությունների ամբողջությունն է հենց կազմում է դնդեսական մեխանիզմի հիմնական բովանդակությունը։ Կազմակերպական-դնդեսական հարաբերություններն ունեն ածանցյալ բնույթ, քանի որ դրանց բովանդակությունը պայմանավորված է յուրացման կամ սեփականության հարաբերություններով։ Սակայն դրանք միևնույն ժամանակ ակդրիվ դեր են խաղում սեփականության դնդեսական իրացման գործում։ Կազմակերպական-դնդեսական հարաբերությունները ձևավորվում են արդադրության կազմակերպման, աշխատանքի բաժանման, արդադրության մասնագիտացման ու կոռագերացման, արդադրության կառավարման գործընթացների հետ կապված։ Տնդեսական մեխանիզմի բովանդակությունն արդահայպվում է ոչ միայն դնդեսավարման հարաբերություններով։ Նրա կազմի մեջ են մտնում դնդեսական գործունեության խթանների համակարգը, դնդեսական գործընթացների կարգավորման քաղաքական-իրավական ձևերը։ Այլ կեած՝ ասած՝ դնդեսական մեխանիզմը, արդահայպելով հասարակության դնդեսական բազիսի մակերևութային շերտի դնդեսական հարաբերությունները, միաժամանակ անմիջականորեն առնչվում է նաև վերնաշենքային հարաբերությունների հետ, ինչպիսիք են՝ պետության դնդեսական քաղաքականությունը, իրավական օրենքներն ու նորմագիվների համակարգը։

Տնդեսագիրության դեսության մեջ և դնդեսավարման պրակտիկայում դնդեսական մեխանիզմ հասկացությունը ներկայացվում է երեք իմաստներով։ **Առաջինը** դնդեսական մեխանիզմի դեսական հայեցակարգն է, որն արդահայպում է դպյալ դնդեսական համակարգի նպագակային ուղղվածությունը և պետության դնդեսական քաղաքականության ռազմավարության բաղկացուցիչ մասն է։ **Երկրորդը** նորմագիվային դնդեսական մեխանիզմն է, որն արդահայրվում է այն որոշումներով, պետական-իրավական ակդերով, իրահանգներով ու նորմագիվների համակարգով, որոնք նպաստում են դեսական վերացական բնույթ ունեցող դնդեսական մեխանիզմի վերածնանը իրական դնդեսական մեխանիզմի։ **Երրորդը** գործող դնդեսական մեխանիզմն է. այն ըստ էության իրական դնդեսական հարաբերությունների ու կապերի ամբողջությունն է, որոնց միջավայրում դեիսի է ունենում դնդեսավարող սուրյեկտների գործունեությունը։ Այն փաստորեն իր ձևերով ու մեթոդներով բնութագրվում է դնդեսավարման մեխանիզմ հասկացությամբ։ Տնդեսավարման պրակտիկայում հնարավոր է այնպիսի իրավիճակ, երբ դնդեսական մեխանիզմի դեսական հայեցակարգը, նորմագիվային դնդեսական մեխանիզմը և գործող դնդեսական մեխանիզմը իրենց հիմնավորվածությամբ ու կարգավելությամբ չհամապատասխանեն միմյանց և դնդեսական մեխանիզմի ընդհանուր դեսական հայեցակարգին կամ հիմնադրույթին, որը սահմանված է դպյալ ժամանակաշրջանում դնդեսական քաղաքականության ռազմավարությամբ։

Տնդեսական մեխանիզմը՝ որպես դնդեսավարման հարաբերությունների ենթահամակարգ, կարևոր դեր ունի պետության դնդեսական քաղաքականությունը իրական կյանքում կենսագործելու ժամանակ։ Տնդեսական քաղաքականության մարդավարական ծրագիրն արդահայպվում է հենց դնդեսավարման այն ձևերի ու մեթոդների միջոցով, որոնք կոչված են իրականացնելու դնդեսական քաղաքականության ռազմավարական նպագակները։ Հասարակության

զարգացման յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան բնութագրվում է իրեն բնորոշ փնտեսական մեխանիզմով, որ պարբերաբար փոփոխվում ու փնտեսական համակարգի զարգացման հետ կապարելագործվում է: Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ է նկարի ունենալ, որ փնտեսական մեխանիզմն իրենից ներկայացնում է ընդհանուրի, առանձնահարուկի և եզակի միասնություն: Օրինակ, փնտեսական մեխանիզմի շուկայական մոդելը համընդհանուր է համարվում կապիտալիստական փնտեսակարգի համար, որը նրա զարգացման դարբեր փուլերում դրսւորվել է որոշակի առանձնահարուկ ձևերով, ինչպիսիք են՝ ազար մրցակցության փնտեսական մեխանիզմը, մոնոպոլիստական մրցակցության մեխանիզմը, էկոնոմիկայի պետական կազմավորման մեխանիզմը, խառը փնտեսական շուկայական մեխանիզմը և այլն: Ժամանակակից շուկայական մեխանիզմն առանձին երկրներում դրսւորվում է որոշակի ազգային մոդելներով, ինչպես, օրինակ, շվեդականը, ամերիկյանը, ճապոնականը, գերմանականը և այլն: Այլ կերպ ասած՝ փնտեսական մեխանիզմը չի կարելի համարել փնտեսավարման հարաբերությունների կայուն, միաբեսակ համակարգ, որովհետև նրա բովանդակությունը կազմող կազմակերպական-փնտեսական հարաբերությունները շարժունակ են և զարգանում ու կապարելագործվում են որոշակի գործուների ազդեցության դրակ:

- ա) արդադրողական ուժերի մակարդակի աճը և արդադրության գիրափեխմիկական հիմքում կարարվող առաջադիմական փոփոխությունները, որոնք կապված են արդադրության մերենայացման, ավտոմատացման և համակարգչայնացման հետ,
- բ) հասարակության փնտեսական բազիսում կամ սոցիալ-փնտեսական հարաբերությունների համակարգում գեղի ունեցող արմադրական փոփոխությունները, որոնք արդահայտվում են սեփականության հարաբերությունների դիալեկտիկայով, մասնավորապես ապապետականացման ու սեփականաշնորհման գործընթացով,
- շ) հասարակության քաղաքական-քաղաքարական վերնաշենքում գեղի ունեցող արմադրական փոփոխությունները, որոնք հանգեցնում են պետքության փնտեսական քաղաքականության ռազմավարական կուրսի և դրան համապարախան փնտեսավարման մեխանիզմի կապարելագործմանը,
- դ) գլուխ ժամանակաշրջանում երկրի առջև ծառացած կրնկրեփ փնտեսական և սոցիալ-քաղաքական խնդիրները, որոնք համապարախան փոփոխություններ են առաջացնում փնտեսավարման մեխանիզմի մեջ,
- ե) երկրի արդարին քաղաքական և փնտեսական պայմանների փոփոխությունը, որոնք նոյնպես անհրաժեշտ են համապարախան փոփոխություններ կապարելու երկրի փնտեսական համակարգում և փնտեսավարման մեխանիզմում:

Տնտեսական մեխանիզմի էռության ու գործառույթների պարզաբնությունը կարող ենք եզրակացնել, որ այն ունի բարդ կառուցվածք, և փնտեսական մեխանիզմն ընդգրկում է այնպիսի կառուցվածքային դարրեր, ինչպիսիք են՝ արդադրողական ուժերի կազմակերպման ձևերը, կազմակերպական-փնտեսական հարաբերությունների ենթահամակարգը, փնտեսական գործընթացների կար-

գավորնան քաղաքական-իրավական ձևերը: Այս բոլորի ամբողջությունը կազմում է տնտեսական մեխանիզմի սկզբնական, ելակեպային կառուցվածքը, որը հիմնականում ունի տեսական բնույթը: Տնտեսական մեխանիզմի կոնկրետ կառուցվածքային մակարդակը իր մեջ ներառում է այնպիսի տնտեսական տարրեր, որոնք անմիջականորեն դրսուրվում են տնտեսավարման պրակտիկայում: Տնտեսական մեխանիզմի կառուցվածքային օդակներն են պլանավորումը, արդարության կառավարումը և տնտեսական խթանումը: **Պլանավորումը** տնտեսական մեխանիզմի առանձնահատուկ օդակն է, որն արգադրության զարգացմանը փակի է որոշակի կազմակերպվածություն ու կարգավորվածություն: Այս կարող է հանդես գալ ազգային տնտեսության կենտրոնացված պլանավորման (ինչպես նախկին սոցիալիստական տնտեսակարգում), մակրո-դրագրավորման ու կանխագիծման, ներֆիրմային պլանավորման ձևություն: Շուկայական տնտեսության անցնելու պայմաններում կենտրոնացված պլանավորումը կորցնում է իր նախկին նշանակությունը, սակայն, դրան հակառակ, ուժեղանում է ներֆիրմային պլանավորման կարևորությունը, քանի որ դրանով է պայմանավորված ֆիրմայի կենսունակությունը շուկայական տարերքում և մրցակցային պայքարում: Դրանով էլեկտրոնային զարգացման պլանային և շուկայական մեխանիզմները ոչ թե բացառում, այլ լրացնում են միմյանց:

Ժամանակակից շուկայի պայմաններում կարևոր նշանակություն է դրվում ֆիրմայի **բիզնես-պլանին**, որը նրա գործունեության ծրագրի իրականացման գեխնիկապնդեսական հիմնավորումն է: Ֆիրմայի բիզնես-պլանն ընդգրկում է հետևյալ բաժինները.

- գեղեկություններ ֆիրմայի և նրա գործունեության մասին,
- ֆիրմայի գործունեության նպատակները և խնդիրները,
- բիզնեսի արդյունքի կամ արդարությանքի նկարագրությունը,
- իրացման շուկայի, պահանջարկի, վաճառքի շարժընթացի վերլուծությունը,
- բիզնես-պլանի մարքեթինգային ծրագրը,
- ձեռնարկության աշխատանքների կազմակերպման սխեման,
- բիզնես-ծրագրի ռեսուրսային ֆինանսական ապահովվածությունը,
- տնտեսական գործունեության արդյունավետության գնահատումը,
- ֆիրմայի հետքագա գործունեության ծրագրային սխեման:

Տնտեսական մեխանիզմի մյուս օդակը **տնտեսական խթանումն է**, որը ներառում է երկու կողմեր: Առաջինը վերջնական բարձր արդյունքների հասնելու նյութական շահագրգուվածությունն է, իսկ երկրորդը՝ տնտեսական պարբառությունների կազմակարգը կազմված է այնպիսի տնտեսական լծակներից, որոնք ներգործում են անձնական, կղեկեղիկ և հասարակական շահերի վրա: Տնտեսական խթանման համակարգի մեջ են մտնում աշխատանքի վարձագրության և պարզեցնելու մեջ անձնական համակարգերը, եկամուտների բաշխման մեխանիզմը, գնագոյացման համակարգը, ֆինանսավարկային լծակները և այլն:

Տնտեսական մեխանիզմի կառուցվածքային օդակ է նաև **արդարության կառավարումը**: Կառավարումը լայն իմաստով ընդգրկում է էլեկտրոնային զարգացման մեխանիզմը, գնագոյացման համակարգը, ֆինանսավարկային լծակները և այլն:

զիրակցորեն ներգործելու ամբողջ համակարգը, իսկ ներ իմաստով կառավարումը փնտեսավարման մեխանիզմի ենթահամակարգ է: Կառավարման ենթահամակարգը ներառում է արդադրության կառավարման ձևերն ու մեթոդները, կառավարման կազմակերպական կառուցվածքը, փնտեսական կապերի կազմակերպման ձևերը և այլն: Աշխաբանքի բաժանման խորացման հետևանքով արդադրության կառավարումը առանձնանում է որպես գործունեության ուրույն գետակ: Կառավարման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է արդադրության գործընթացի հասարակական բնույթով: Կ. Մարքսը նշել է, որ ցանկացած հասարակական, համարեղ աշխաբանք կառավարվելու կարիք է զգում, որի շնորհիվ համաձայնեցվում է անհարական աշխաբողների գործունեությունը. «Եթե առանձին ջութակահար ինքն է կառավարում իրեն, ապա նվազախումբը դիրիժորի կարիք է զգում»:

Կառավարումը նոր նշանակություն ու բովանդակություն ձեռք բերեց բաժնեկիրական ընկերությունների առաջացման հետևանքով, որը հանգեցրեց կառավարման գործառույթի փարանջապմանը սեփականությունից: Այս գործընթացը հետքագայում բնութագրվեց որպես «կառավարչական հեղափոխություն», իսկ կառավարումն սպացավ «մենեօմենթ» զիրական անվանումը: Մենեօմենթը գրեական և գործնական գիրելիքների համակարգ է արդադրության կառավարման սկզբունքների, մեթոդների, եղանակների ու ձևերի մասին: Ժամանակակից շուկայի պայմաններու մենեօմենթը համարվում է արդադրության միկրոլարգավորման համակարգի կարևոր փարրը: Այդպիսին է նաև մարքեթինգը: Մարքեթինգը շուկայի հետքագործման ու նրա կազմակերպման, կարգավորման եղանակների ու ձևերի ամբողջությունն է: Մարքեթինգը զիրություն է շուկայավարության մասին:

Արդադրության կառավարումը բնութագրվում է որոշակի սկզբունքներով ու մեթոդներով: Կառավարման կարևոր սկզբունքներն են՝ նպագակառողպածությունը, ճկունությունը և օպերատիվությունը, դեմոկրատիայի և ցենտրալիզմի, միանձնյա և կողեզրական դեկավարման, ճյուղային և փարածքային կառավարման գործակումը: Արդադրության կառավարման գործընթացը հիմնված է վարչականացման, փնտեսական և սոցիալ-հոգեբանական մեթոդների վրա: Կենդրուացված պլանային կառավարման համակարգին առավել բնորոշ էր կառավարման վարչականացման մեթոդը, իսկ շուկայական փնտեսավարման մեխանիզմն առավելապես հիմնված է կառավարման փնտեսական և սոցիալ-հոգեբանական մեթոդների կիրառության վրա:

Ժամանակակից շուկայական փնտեսության պայմաններում միկրոպնիտեսական կարգավորման մեխանիզմը դրսևորվում է ֆիրմայի գործունեության շուկայական և զիրակցական կարգավորման ձևերով: Շուկայական կարգավորման մեխանիզմն ունի փարերային բնույթ և հիմնված է պահանջարկի, առաջարկի, գնագոյացման և մրցակցության գործոնների վրա: Մակրոկարգավորման շուկայական մեխանիզմը գործակցվում է զիրակցական կարգավորման հետ, որը դրսևորվում է ֆիրմայի փնտեսական գործունեության կազմակերպման, պլանավորման, կոռորդինացման մեջ: Միկրոպնիտեսական կարգավորմը ֆիրմայի մակարդակով դրսևորվում է նրա ռազմավարության մշակմամբ, մենեօմենթի և մարքեթինգային գործունեությամբ: Ֆիրմայի գործունեության

կարգավորումն իրականացվում է նաև պետական կարգավորման համակարգի միջոցով, որն արդահայրվում է պետությունից փրամադրվող ֆինանսական օգնությամբ, դրա համար հարկերի գանձմամբ, պետական հակամոնոպոլային քաղաքականությամբ, գների պետական կարգավորմամբ և այլն:

14.9. ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ՌԻՄԿԸ ԵՎ ԱՊԱՇՈՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ոիսկը լայն հասկացություն է և բնորոշ է մարդկային գործունեության բազմաթիվ բնագավառներին, այդ թվում և ծեռնարկագրի համար գործունեությանը, որն ընդունված է անվանել **փնտեսական ռիսկ**: Ոիսկի գործուն ավելի է կարևորվում շուկայական գործեսության պայմաններում, որպես գործեսական զարգացմանն առավելապես բնորոշ է անորոշությունը, որը բխում է բոլոր գործեսավարողների գործունեության ազարությունից: Ոիսկը գործեսական զարգացման գործընթացի և հետևանքների անորոշությունն ու անկանխարեւությունն է, վենաս և կորուսփներ ունենալու հնարավորության հավանականության ասպարանը: Ոիսկ ասելով հասկանում ենք այն իրավիճակը, երբ իմանալով յուրաքանչյուր մասնակի երևույթի հավանականության ելքը, այնուամենայնիվ, հնարավոր չէ ճշգրիտ կանխարեւել վերջնական արդյունքը: Տնտեսական ռիսկը կապարած ներդրումներն են կամ է ունեցած ակդիվները կորցնելու հնարավոր վիրանգի ասպիրանը:

Տնտեսական ռիսկը շուկայական գործեսության պայմաններում կապված է գլխավորապես շուկայի անորոշության, շուկայական գործեկագրվությանը ոչ լրիվ գիրապետելու, շուկայական իրավիճակի անկայունության և դրա վրա ազդող ներքին ու արդարքին գործուների առկայության հետ: Անորոշությունը, ի գործերություն ռիսկի, առաջանում է շուկայական իրավիճակի այն փոփոխություններից ու իրադարձություններից, որոնք բավականին դժվար է կանխարեւել և որոնց հավանականությունը հնարավոր չէ գնահատել: Տնտեսական ռիսկի և անորոշության հիմնախնդիրը գործեսագիրության մեջ երկար ժամանակ թերագնահապել է: Դասական գործեսագիրությունը գրնում էր, որ շուկայական գործեսությունը ինքնակարգավորվող համակարգ է և անդեւ ռիսկը, այն համարում էր արդարքին գործոն: XX դարի առաջին կեսի նորդասական գործեսագիրության շապ ներկայացնություններ կամածանքով էին վերաբերվում գործունեության այն բոլոր ոլորդներին, որպես ռիսկի գործոնը և անորոշությունը ակնհայտ դեր էին խաղում: Մասնավորապես արժեթղթերի շուկայում բորսայական գործունեությունը նմանեցնում էին թղթախաղի կամ էլ վիճակախաղի հետ: Եվ միայն 1940-ական թթ. գործեսական ռիսկը և անորոշությունը ընդունվեց որպես ծեռնարկագրի համար գործունեության անհուսափելի ուղեկից և լուրջ հետազոտություններ կապարվեցին այդ ուղղությամբ:

Ամերիկացի գործեսագերներ Ջ. Նեյմանը և Օ. Մորգենշփեյնը իրագրակեցին «Խաղերի գետականությունը և գործեսական վարքագիծը» գիրքը, որպես ֆիրմայի շահույթի և անհապի օգտակարության մաքսիմալացման հիմնախնդիրը հետազոտվում է ռիսկի գործոնի և անորոշության հաշվառմամբ: «Նեյման-Մոր-

գենշտեյնի» գետավայան համաձայն անհարք ընդունում է միայն այն այլընդուները, որոնք բարիքների առավելագույն օգտակարություն են ապահովում, իսկ ֆիրմաներն ընդունում են այն այլընդուները, որոնք ներդրումներից առավելագույն շահույթ սպանալու ավելի մեծ հավանականություն են գրալիս:

Տնտեսական ռիսկի և անորոշության հիմնախնդրի հետազուրման գործում մեծ ներդրում են ունեցել ամերիկացի գնդեսագետներ Կ. Էրրոուն, Գ. Մարկովիցը, Ֆ. Նայփը և ուրիշներ, որոնք տնտեսական ռիսկը համարեցին ձեռնարկադիրական գործունեության հիմնական հարկանիշներից մեկը: Ռիսկի գործուն ավելի է կարևորվում փոխարվական կամ վարկային հարաբերությունների պայմաններում, քանի որ ձեռներեցը պետք է ոչ միայն իր սեփական կապիֆալի եկամֆարերությունն ապահովի, այլև դոկումենտով հանդերձ հետ վերադարձնի փոխառու կապիֆալը:

Վյափիսով, տնտեսական ռիսկը վնասներ կրելու կամ էլ նախագետաված եկամուգները չսպանալու հավանականությունն է: Տնտեսական գործունեության ոլորտում ռիսկը կարարում է վերլուծական, նորարարական և խթանիչ գործառույթներ: Վերլուծական գործառույթը արդարացնում է նրանով, որ ռիսկի առկայության պայմաններում ձեռներեցը որոշակի գնդեսական վերլուծություն է կարարում և ճգփում գպնել, ընդունել առավել շահավետ և նվազագույն ռիսկային լուծումներ: Նորարարական գործառույթը արդարացնում է նրանով, որ գնդեսական ռիսկը փոքրացնելու համար ձեռներեցն ընդունում է ոչ ավանդական որոշումներ (վերջինս իր հերթին կարող է ռիսկի նոր աղբյուր լինել): Խթանիչ գործառույթը դրսերվում է նրանով, որ նպաստում է ձեռներեցի սրեղծագործական ունակությունների զարգացմանն ու հարսկացմանը, ուստիրսների խնայողաբար և առավել արդյունավետ օգտագործմանը:

Տարբերվում են գնդեսական ռիսկերի գործեր գետակներ, որոնցից հիմնականներն են՝ արդարականը, առևտրայինը, ֆինանսականը, բանկայինը, ներդրումայինը: Արդարական ռիսկը կապված է արդարության ծավալների, նյութական ու աշխատանքային ծախսերի փոփոխության, խորան, անորակ արդարանքի առաջացման, գարերային աղեքների հետևանքով ունեցվածքի կորսարի, արդարական վթարների, չնախագետաված պարապուրդների, ունեցվածքի գողացման և այնի հետ: Առևտրային ռիսկը առաջանում է արդարված ապրանքների իրացման և ելակերպային ռեսուրսների զննան գործընթացում, որոնք կապված են զների ոչ շահավետ փոփոխության, շրջանառության ժամանակ ապրանքների կորսարի, շրջանառության ծախսերի չնախագետաված բարձրացման հետ: Ֆինանսական ռիսկը կապված է անվճարունակ, անբարեխիղճ գործընկեր-ֆիրմաների հետ, արժույթի և արժեթղթերի կուրսի անբարենպաստ փոփոխությունների հետ: Բանկային ռիսկը կապված է վրամադրված վարկերը հետ չսպանալու, ներդրված ավանդներն ու դեպոզիտները կորցնելու, դոկումենտույթի չկանխագետաված փոփոխությունների հետ: Ներդրումային ռիսկը արդարացնում է կարարված կապիֆալ ներդրումները ժամանակին և նախագետաված չափերով չհարդուցվելու, սպասվելիք արդյունքները չսպանալու (հարկապես գիրահերազգործական, երկրարանական-հետախուզական ոլորտում, գյուղագրութեան մեջ), բարձր արժեգրկման հետևանքով դրանք արժեգրելիք վելու ձևերով:

Տնտեսական ռիսկի մեծությունը փողի այն քանակն է, որը կորսվել է կամ կարող է կորսվել ռիսկային գնդեսական գործունեության ընթացքում: Այս դեպքում անհրաժեշտություն է առաջանում գնահատել ռիսկի մեծությունը: Ռիսկը գնահատելու, չափելու համար կիրառվում են գորբեր մեթոդներ, ինչպիսիք են՝ վիճակագրական, փորձագիրական, հաշվարկա-վերլուծական մեթոդները: Վիճակագրական մեթոդի էությունն այն է, որ ուսումնասիրվում են անցյալում դեղի ունեցած նույնագիր կորուսպները և դրա հիման վրա արկարկման (էքսպույացիոն) եղանակով կանխարեսումներ են կապարում ապագայի համար: Փորձագիրական մեթոդի դեպքում հիմք են ընդունվում այդ դորքի մասնագետների և փորձառու ձեռներեցների կարծիքները: Հաշվարկա-վերլուծական մեթոդը հիմնված է գնդեսա-մաթեմատիկական հաշվարկների, գնդեսական վերլուծության, ծրագրավորման և գրաֆիկական եղանակների վրա:

Տնտեսավարման պրակտիկայում կիրառվում են գնդեսական կամ ձեռնարկագիրական ռիսկի մեղմացման և դրանից կորուսպները փոքրացնելու այնպիսի հիմնական ուղիներ ու եղանակներ, ինչպիսիք են ապահովագրությունը, ռիսկային ծրագրերի մշակման մեջ փորձառու մասնագետների և խորիրդագուների ներգրավումը, հարակից հիմնախնդիրների խորը վերլուծությունը, միջոցների պահեստավորումը (ռեզերվացումը) չնախարեսաված ծախսերը ծածկելու համար, շուկայական իրավիճակի զարգացման միջումների կանխարեսումը, դեղեկագրվության հավաքագրումն ու մշակումը:

Ապահովագրությունը գնդեսական ռիսկի փոքրացման ավանդական եղանակն է: Ապահովագրությունը մի գործընթաց է, որը ապահովագրվողին հնարավորություն է գրախս մեծ կորուսպների ռիսկը փոխանակել անհամեմատ փոքրով: Այլ կերպ ասած՝ գնդեսավարողները գոհարերում են իրենց ընթացիկ սպառնան կամ էլ եկանքի մի մասը, որպեսզի խուսափեն ապագայի ավելի մեծ հավանական կորուսպներից: Որպես կանոն, ռիսկի ուղղակի ապահովագրումը իրականացվում է ապահովագրական ձեռներեցությամբ գրադադար կազմակերպությունների կողմից: Ռիսկի ապահովագրությունը կապարվում է ոչ միայն ապահովագրական ընկերությունների, կազմակերպությունների կողմից, այլև գործունեության ռիսկային ոլորտներում գործող գնդեսավարողների կողմից իրականացվող այնպիսի միջոցառումների շնորհիվ, ինչպիսիք են ռիսկերի միավորումը, ռիսկի բաշխումը և դիվերսիֆիկացումը:

Ապահովագրվածության հավելանշից ելնելով գորբերում են ապահովագրվող, չափահովագրվող և ընդունելի ռիսկեր: **Ապահովագրվող ռիսկը** նշանակում է, որ ապահովագրական ընկերությունը վճարում է ձեռնարկագիրոջը ռիսկի համար, որի չափը կարող է հավասար լինել հնարավոր վնասին: Այս դեպքում ապահովագրման արժեքը, որը ներառվում է ֆիրմայի ծախսերի մեջ, չի գերազանցում ապահովագրական վճարին, որը դրվում է ապահովագրական ընկերության կողմից: Ապահովագրվող ռիսկի մյուս գորբերակն այն է, որ ապահովագրվողը ձգում է ամբողջովին փոխարքուցել հնարավոր ֆինանսական կորուսպները:

Չափահովագրվող ռիսկը հնարավոր կորուսպների ռիսկն է: Ներկայումս չափահովագրվող ռիսկը հարաբերական նշանակություն ունի, որովհետև այն ըստ էության «ապահովագրվում է» ֆյուչերսային գործարքների, հեջավորման և

շուկայական գործարքների այլ դրսակներով:

Ընդունելի ռիսկը սեփական կապիտալի մեծության և առավելագույն հնարավոր կորուսկների այնպիսի հարաբերակցություն է, որի թույլագրելի մեծությունը փոքր չէ 3-ից:

Գործնականում դնդանական ռիսկը փոքրացնելու կամ այն ապահովագրելու եղանակներից է **ռիսկի միավորումը**, որի դեպքում ռիսկը բաժանվում է մի քանի մասնակիցների միջև և, հետևաբար, դնդանական անհաջողության դեպքում կորուսկները, յուրաքանչյուրին բաժին ընկնող ռիսկի մեծությունը փոքրանում է: Այս մեթոդի հիման վրա ձևավորվում են գարբեր կուեկտիվ հիմնադրամներ, փոխօգնության դրամարկեր: Սովորական ապահովագրական ընկերությունների գործունեությունը նույնպես հիմնված է ռիսկի միավորման եղանակի վրա, քանի որ մեծ քանակության դնդանավարողներ, մուծելով ապահովագրական վճարներ, միավորում են ռիսկը, իսկ ապահովագրական դեպքերը ոչ մեծ փոկու են կազմում և փոխհագուցվում են ընկերության ընդհանուր դրամարկելից:

Ռիսկի բաշխումն ապահովագրության մի եղանակ է, որը կիրառվում է հավանական խոշոր վնասի դեպքում, եթե մեկ ապահովագրական ընկերություն ամբողջովին ընդունակ չէ իր վրա վերցնել ապահովագրական պարբավորությունները: Օրինակ՝ ֆիրման հրդեհից ապահովագրելու համար չի կարող այդ մեծ ծավալի ռիսկը միավորել, ուստի դիմում է խոշոր ապահովագրական ասոցիացիայի, և ռիսկը բաշխվում է նրա կազմի մեջ մինող ընկերությունների միջև:

Ֆիվերսիֆիկացիան ռիսկի ապահովագրության կամ փոքրացման այնպիսի եղանակ է, որի դեպքում դնդանավարող կազմակերպություններն իրենց ֆինանսական միջոցները ներդնում են գործունեության գարբեր ոլորներում, որպեսզի որևէ ոլորքում կրած կորուսկները հնարավորինս փոխհագուցեն այլ ոլորքներից: Վրասրացիան դիվերսիֆիկացման կամ բազմադեսակացման գարածված եղանակ է գարբեր բաժնեփիրական ընկերությունների բաժնեփուլում:

14.10. ՇԱՆՈՒՅԹԸ ՈՐՊԵՍ ԶԵՌՆԱՐԿԱՏԻՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔ. ԴՐԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Տնդանական գործության մեջ դնդանական ռեսուրսներից կամ արդարադարձության գործուներից սրացվող եկամուսներն ընդունված է անվանել **գործոնային եկամուսներ**: Վրասրացիան գործուների սեփականագրերը սրանում են եկամուսների իրենց բաժինը, որոնք դրսևորվում են որոշակի ձևերով: Առավել ընդհանուր մոփեցմամբ աշխարհանքային ռեսուրսների գործոնային եկամուսը աշխարհավարձն է, հողի և առհասարակ բնական ռեսուրսների գործոնային եկամուսը՝ ռենդան, կապիտալի գործոնային եկամուսը՝ փոկուր (որպես դրամական կապիտալի սեփականագրերի եկամուս), և շահույթը (որպես իրական կապիտալի սեփականագրերի եկամուս): Իսկ ձեռնարկագիրա-

կան ընդունակությունների գործոնային եկամուքը ձեռնարկագիրական եկամուքն է կամ ձեռնարկագիրական շահույթը: Սակայն իրական փնտեսական կյանքում, հավաքես ֆիրմաներում, դժվար է սահմանազագել այս գործոնային եկամուքների տեսակները, առավել ևս, որ դրանք հաճախ համագրեղվում են արդարանքի վաճառքից սպացվող եկամուքների մեջ: Այս բարդությունը կապված է ձեռնարկագիրական եկամուքը որոշելու հետ:

Ձեռնարկագիրական ընդունակությունը, որպես փնտեսական ռեսուրս կամ արդարացնելու գործոն, ունի իր յուրահագույկ վարձագրությունը, որն ընդունված է անվանել **ձեռնարկագիրական եկամուք:** Իրական փնտեսական կյանքում, փնտեսավարման պրակտիկայում, դժվար է առանձնացնել ձեռնարկագիրական եկամուքը, այնուհանդերձ, այն վերացական հասկացություն չէ: Ձեռնարկագիրական եկամուքն այն վարձագրությունն է, որը ձեռներեցն սպանում է փնտեսական ռեսուրսները միավորելու և օգտագործելու իր կազմակերպական աշխատանքի համար, այդ ռեսուրսներն օգտագործելուց հնարավոր վնասներ կրելու ռիսկի, փնտեսական նախաձեռնության, նորարարության, շուկայի մոնոպոլ գիրապետության համար: Տնտեսագիրապետության վետության մեջ ընդունված է ձեռներեցի եկամուքը բաժանել երկու մասի, որոնք նորմալ շահույթի և փնտեսական շահույթի հիմքն են համարվում:

Ձեռնարկագիրական շահույթը ըստ էության ձեռներեցության ընդունակության գործոնային եկամուքն է, առանց որի ձեռնարկագիրական գործունեությունը անխնապ է դառնում: Ինչպես նշել է Յո. Շումանի «Առանց զարգացման չկա ձեռնարկագիրական շահույթ, իսկ առանց վերջինիս չի լինում զարգացում»: Ֆիրմայի եկամուքներից ձեռնարկագիրական շահույթի սահմանազարման բարդությունը պայմանավորված է ձեռնարկագիրական գործունեության հետևյալ առանձնահավկություններով.

- ա) ձեռնարկագիրական ընդունակությունը որպես գործոն, ի պարբերություն կապիվալի և հողի, տեսանելի ու շոշափելի չէ,
- բ) ձեռնարկագիրական շահույթը չենք կարող մեկնարանել որպես յուրահագույկ հավասարակշռված գին, ինչպես որ դա կարարվում էր աշխատանքի, կապիվալի և հողի շուկաների պարագայում:

Այդ պատճառով փնտեսագետները ձգում են շահույթի բնույթը բացագրել յուրագիպ ձևով՝ առանձնացնելով երկու հիմնական դեմքերը¹.

- ա) շահույթը մեկնարանվում է որպես ձեռներեցության ընդունակության գործոնի սահմանային արդյունք կամ եկամուք,
- բ) շահույթը ներկայացվում է որպես մնացորդային եկամուք, որը մնում է արդարության մյուս գործոնները փոխադրությունը հետո:

Պառաջին դեմքերի ներկայացուցիչները (մասնավորապես անգլիացի փնտեսագետ Ալ. Մարշալը) ձեռնարկագիրական ընդունակության գործոնային եկամուք են համարում նորմալ շահույթը: Դրան հակադրվելով՝ շվեդ փնտեսագետ Կ. Վիկսելլը գիտում է, որ արդարացնելու գործոնը՝ ձեռներեցությունը, ճշգրիփ քանակական որոշման ենթակա չէ: Անգլիացի փնտեսագետ Է. Էջուրուրի կարծիքով ձեռներեցությունը չի համապարասիանում միագրիպու-

¹ Ст. История экономических учений, под ред. В.АВТОНОМОВА, М., 2001, т. 299.

թյան չափանիշին, հեգլսաբար հնարավորություն չի պալիս ձեռներեցության գործոնի նկարմամբ կիրառել սահմանային արդադրողականության սկզբունքը:

Երկրորդ փեսակեպի ներկայացուցիչները զույգ շահույթը դիմում են որպես մնացորդային եկամուտ, որն ավելցուկ է այլընդունելիքային ծախսերի նկապմամբ, և մնացորդ է, որն առաջանում է իրական արդարադարձական ծախսերը վճարելուց հետո: Այս եկամուտը ձեռներեցն սպանում է իր յուրահապուկ ձեռնարկագիրական գործառույթը կապարելու համար: Վերջինս իր բնույթով դարձնելում է ռեսուրսների սեփականագիրոց գործառույթներից, որը եկամուտ է սպանում գրուստի (ռենդրայի) գիտաքով և մենենցերի կառավարչական գործառույթից, որի համար եկամուտը նա հաշվարկում է աշխատավարձի ձևով: Այս գրեսակեպի համաձայն կապիտալի գործոնային եկամուտը գրուստի համապատասխան շահույթը: Այս իմաստով ձեռնարկագիրական շահույթը զույգ կամ մաքուր շահույթն է կամ նորմալ շահույթը գերազանցող դիմումական շահույթը:

Զետնարկադիրական կամ փնտեսական շահույթը, ըստ փարբեր հեղինակների փեսակեպների, կապված է ձեռնարկագրիրական գործունեության որևէ հարկանիշի հետ: Ըստ անզիացի փնտեսագետի՝ Ա.Կանդիլյոնի, ամերիկացիներ Հ.Թյուննի, Ֆ.Նայքի՝ ձեռնարկագրիրությունը ուսկի և անորոշության բնոյի կրումն է, որը պետք է փոխհարուցվի շահույթով: Ըստ Փրանսիացի փնտեսագետի Ժ.-Բ.Սեյի՝ ձեռնարկագրիրությունը արքադրության գործոնների կոռոդինացիան է, իսկ շահույթը՝ դրա արդյունքը: Ըստ ավստրիացի փնտեսագետի՝ Յո.Շումանի պետքիրությունը ձեռնարկագրիրական շահույթը նորարարության արդյունք է, իսկ ավստրիացի գիտնական Ի.Կիրցները համարում է, որ ձեռնարկագրիրական շահույթը սպեկուլարիկ գործարքների արդյունքում ձևավորված եկամուտն է:

Շահույթ՝ որպես եկամուսք, դիվարկվում է լայն և նեղ իմաստներով: Լայն իմաստով այն համախառն եկամբի՝ ծախսերին գերազանցող մասն է: Շահույթը ըստ էության գործոնային գույք եկամուսքների ամբողջությունն է, քանի որ ֆիրմայի արդարանքի իրացումից սպացվող եկամուսքը գերազանցապես ծախսվում է արդարության գործոնների դիմաց վճարելու համար: Այն դեպքում, եթե ֆիրման օգտագործում է իր սեփական գննութեալկան ռեսուրսները, ապա դրանից սպացվող եկամուսքն ամբողջությամբ ներկայանում է որպես ֆիրմայի շահույթ: Նեղ իմաստով շահույթը իրական կապիտալից, որպես արդարության գործոնի, սպացվող եկամուսքն է: Եթե խոսվում է ֆիրմայի կամ ձեռնարկության շահույթի մասին, ապա շահույթը հասկացվում է լայն իմաստով, որը կոմպլեքսային ցուցանիշ է և արդացոլում է ֆիրմայի գննութեալկան գործունեության արդյունքները:

Ծահույթի վնասական բռվանդակությունը, դերն ու նշանակությունը արդարացնելու մասին պատճենագիրը պահպանվում է ՀՀ օրենսդրության մեջ՝ առաջարկված կազմությունների միջոցով (հաշվարկային, խթանման, բաշխման և ֆինանսական):

Նաշվարկային գործառվայրային է ուղյունն այն է, որ շահույթը ֆիրմայի գործունեության պնդեսական արդյունավետությունն ու եկամֆարերությունը զնահափելու կարևոր ցուցանիշներից մեկն է համարվում: Նաշվարկային գործառվայրունքը արդարադարձում է շահույթի զանգվածի և նորմայի ցուցանիշներով: Շա-

հույյթի զանգվածը նրա բացարձարկ մեծությունն է, որը որոշելու համար ֆիրմայի համախառն հասույթից հանում ենք համախառն ծախսերը: Միավոր արդարանքից սրացվող շահույթը որոշելու համար շուկայական գնից հանում ենք միջին ծախսերը: Շահույթի զանգվածը դեռևս ամբողջական պարկերացում չի տալիս ֆիրմայի գործունեության փնտեսական արդյունավետության նասին, որովհետև պետք է հաշվի առնվի նաև, թե շահույթը ինչպիսի ռեսուրսային ծախսերով ու ջանքերով է սրացվել: Դրա համար անհրաժեշտ է հաշվարկել շահույթի նորման կամ շահութաբերության մակարդակը և սրացված շահույթը չափակցել կապարված ծախսերի հերթ: Շահույթի նորման կամ ֆիրմայի շահութաբերությունը գնահապես է երկու եղանակով: Մի դեպքում շահույթը հարաբերում ենք ներդրված կապիտալի արժեքին, որը ցույց է տալիս, թե ներդրված յուրաքանչյուր միավոր կապիտալից որքան շահույթը է սրացվում, կամ ավանսավորված կապիտալը տարեկան քանի դոկումենտ է մեծանում նոր սպեշալիզացած արժեքի հաշվին: Մյուս դեպքում շահույթի նորման որոշելու համար շահույթը հարաբերում ենք կապարված ծախսերին, որը բնութագրում է ֆիրմայի ընթացիկ շահութաբերությունն ըստ փաստացի ծախսերի և ըստ արդարապեսակների:

Չեզոնարկապիրական գործունեության նպատակը շահույթի մաքսիմալացումն է, որի ուղիներն են՝ վաճառքի կամ իրացման ծավալների մեծացումը, արդարաբերության ծախսերի կրճագումը, շուկայական գնի բարձրացումը, աշխատանքի արդարադարձականության բարձրացումը, կապիտալի փնտեսական շրջապատճենի արագացումը:

Խթանման գործառության էությունն այն է, որ շահույթ սրանալու ձգումը ինքնին շահագրգում է ծերներեցին դրա առավելագույն մակարդակն ապահովելու համար: Այս առնչությամբ Կ.Մարքսը նշում է, որ շահույթի բացակայության դեպքում կապիտալը գրնվում է մերյալ վիճակում, 5% շահութաբերության պարագայում կապիտալը կենդանության նշաններ է ցույց տալիս, 10%-ի դեպքում աշխուժանում է, 20%-ի դեպքում դառնում է հանդուգն, իսկ 300%-ի դեպքում կապիտալը ոչ մի ոճիրի առջև կանգ չի առնում, միայն թե հասնի դրան: Շահույթի շահադրիչ գործառությունն արդահայփվում է նրանով, որ ոչ կապարյալ մրցակցության պայմաններում, եթե կարևորվում է ոչ գնային մրցակցությունը, յուրաքանչյուր ֆիրմա ձգում է կապարելագործել արդարաբերության վեհինիկան ու վեհինողիան, դրանով իսկ կրճագել արդարաբերության ծախսերն ու մեծացնել շահույթը: Այս իմաստով առավելագույն շահույթի ձգումը նպաստում է գիրաբեկնիկական առաջընթացին և երկրի փնտեսական զարգացմանը: Ժամանակակից փնտեսագիրության մեջ երթեմն որպես ֆիրմայի գլխավոր նպարակ է ներկայացվում ոչ թե շահույթի, այլ վաճառքների կամ իրացման ծավալների մաքսիմալացումը, որը մասշտարի էֆեկտի հիման վրա, ի վերջո, դարձյալ հանգեցնում է շահույթի զանգվածի մեծացմանը:

Բաշխիչ գործառության էությունը արդահայփվում է նրանով, որ շահույթի նորմաների ճյուղային բարբերությունները և շահույթի միջին նորմայի ձևավորման ընդհանուր միբումը հանգեցնում է կապիտալների միջնուղային դեղաբաշխմանը: Ցուրաքանչյուրը ձգում է իր կապիտալը ներդնել բարձր շահութաբերությամբ ոլորդներում, և այդ միջնուղային մրցակցության արդյունքում

Ճանաչում է շահույթի միջին կամ հասարակական նորման: Շահույթի բաշխիչ գործառույթը արգահայտվում է նաև նրանով, որ դրա շնորհիվ գեղի է ունենում ռեսուրսների արդյունավետ բաշխման ընդունությունը դրանց այլընդունքային կիրառման եղանակների միջև:

14.11. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՌՈՒՅԹԸ ԵՎ ԴՐԱ ԱՂԲՅՈՒՄՆԵՐԸ

Շահույթը բանակալան իմաստով ֆիրմայի համախառն եկամփի և համախառն ծախքերի գարբերությունն է: Նամախառն եկամուպը ֆիրմայի սպացած դրամական հասույթն է, որն առաջանում է ինչպես պարրասպի արքադրանքի և ծառայությունների իրացումից, այնպես էլ արքահրացումային գործունեությունից՝ դեպոզիտների դիմաց սպացվող գործուներից, շահաբաժններից, վարձավճարներից, սպացվող գործանքներից, իհմնական միջոցների լուծարման գումարներից և այլն: Շահույթը հաշվարկելու առաջին բաղադրիչ՝ համախառն եկամուպի որոշման ժամանակ էական բարդություն չի առաջանում, մինչդեռ մյուս բաղադրիչ՝ համախառն ծախսերի հետ կապված որոշակի դժվարություններ առաջանում են, քանի որ դրանք դրսւորվում են գարբեր ձևերով:

Ծահույթը որդիկելու համար անհրաժեշտ է ֆիրմայի վրաբեսական ծախսերի մեջ սահմանազարել արդարին և ներքին ծախսերը, ըստ այդմ էլ ձևավորվում է հաշվապահական և վրաբեսական շահույթը: Արդարին ծախսերը բացահայր, ակնհայր ծախսեր են, որոնց համար ֆիրման վճարում է մագակարարներին, որոնք և ձևակերպվում են հաշվապահական փաստաթղթերում: Ներքին ծախսերը թաքնված, քողարկված ծախսերն են. դրանք կապված են ֆիրմայի սեփական ռեսուրսների օգտագործման հետ, որոնց դիմաց ֆիրման չի վճարում և որպես ծախս՝ հաշվապահական ձևակերպում չեն սպանում:

Սակայն վրաբեսազիքության վետությունը գրնում է, որ վրաբեսական ծախսերի մեջ պեղք է մինեն արփադրության բոլոր գործոնների ծառայությունների արժեքը, անկախ նրանից՝ դրանք զնվել են շուկայից, և ֆիրման վճարել է դրանց դիմաց, թե՛ ֆիրմայի սեփականությունն են, և դրանց դիմաց չի վճարվել: Օգբագործելով սեփական ռեսուրսները (սեփական կապիտալը, հողը, ձեռներեցության ընդունակությունները, աշխատանքը՝ ֆիրման կամ դրանց սեփականագերերը բացահայտ ծախսեր չեն կրում, և դրանք հանդես են զայխ որպես

զվարված կամ քողարկված ծախսեր: Սակայն, ըստ Էության, դրանք նույնպես ծախսեր են և համարվում են որպես այլընդունակային ծախսեր կամ չօգտագործված, բաց թողնված հնարավորությունների ծախսեր: Այլ կերպ ասած՝ եթե ֆիրման կամ ձեռներեցը իր սեփական ռեսուրսներուն օգտագործեր այլընդունակային փարբերականերով (կապիկալը դրվեր բանկում, հիմնական միջոցները փրկեն վարձակալության), ապա հնարավորություն կունենար եկամուտ սրանալ փոկոսի, վարձավճարի փեսքով: Բայց քանի որ այդպիսի այլընդունակային եկամուտներ սրանալու հնարավորությունները բաց են թողնվել, ապա չսրացված եկամուտները հարաբերական իմաստով ծախս են համարվում և պեսք է ներառվեն դնդեսական ծախսերի մեջ ու հաշվի առնվեն գույք շահույթը հաշվարկելիս:

Տնտեսական ծախսերի այս փարագեսակներից կախված՝ ժամանակակից դնդեսագիրության մեջ փարբերվում են հաշվապահական շահույթ, նորմալ շահույթ, դնդեսական շահույթ հասկացությունները: Հաշվապահական շահույթը ֆիրմայի այն եկամուտն է, որը գոյանում է համախառն եկամուտից արդարին ակնհայր ծախսերը հանելուց հետո: Տնտեսական շահույթն այն եկամուտն է, որը գոյանում է համախառն եկամուտից հանելով ոչ միայն արդարին, այլև ներքին ծախսերը: Նորմալ շահույթը ժամանակակից դնդեսագիրության մեջ ներկայացվում է որպես դնդեսական ծախսերի փարբ, այն նվազագույն եկամուտը, որը ֆիրման կարող էր սրանալ, եթե իր սեփական ռեսուրսներուն օգտագործեր այլընդունակային փարբերակներով: Նորմալ շահույթը կամ, այսպես կոչված գոյական շահույթը այն նվազագույն եկամուտն է, որն ապահովում է ձեռներեցի գրծունեությունը դրվալ ոլորգում: Այն ձեռներեցի երաշխավորված եկամուտն է: Զրոյական շահույթ է կոչվում ոչ թե այն պարբառով, որ ձեռներեցը կամ ֆիրման շահույթը չի սրանում, այլ այն, որ շահույթն այնքան է, որ առնվազն այդքան եկամուտ կարացվեր, եթե սեփական ռեսուրսները կիրառվեին այլընդունակային փարբերակով, մասնավորապես, կապիկալը դրվեր բանկում և դոկու թերերը: Առավելագույն շահույթի ծգրումը նշանակում է հենց նորմալ շահույթը գերազանցող եկամուտի կամ գերշահույթի սրացումը, որն էլ հենց դնդեսական շահույթն է:

Տնտեսական ծախսերի, հաշվապահական, նորմալ և դնդեսական շահույթների փոխկապվածությունը կարելի է ներկայացնել ֆիրմայի համախառն եկամուտի կառուցվածքի գծապարկերով (գծապարկեր 14.2)²:

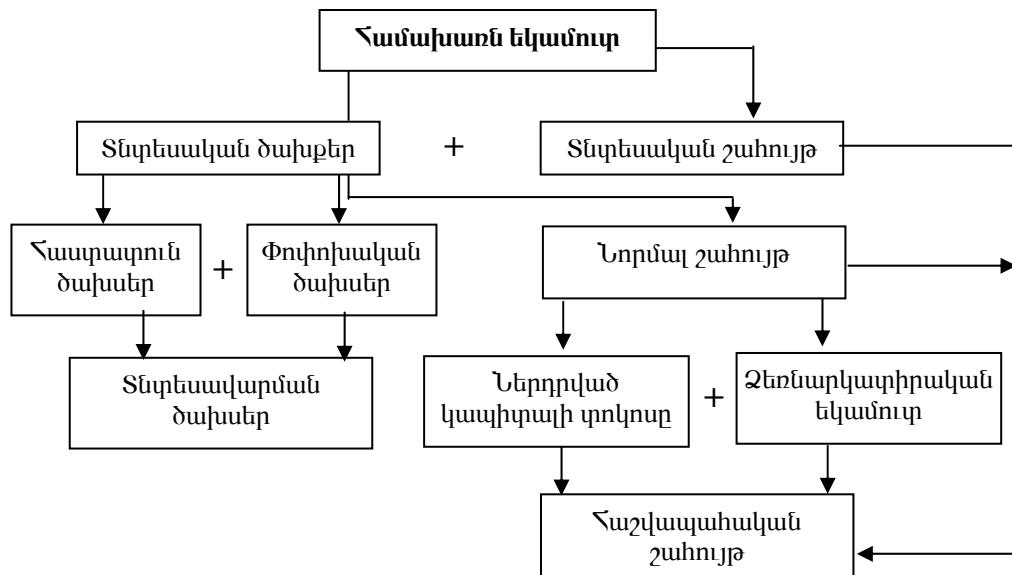
Տնտեսական շահույթն ըստ Էության նորմալ շահույթը գերազանցող եկամուտն է կամ գերշահույթը, որը ձեռներեցը յուրացնում է որպես ձեռնարկագիրական եկամուտ: Տնտեսական շահույթը ձեռներեցի գույք կամ մաքուր շահույթն է, որը գոյանում է սեփական կապիկալի դիմաց փոկորս հանելուց հետո:

Տնտեսական շահույթի աղբյուրները պարզաբանելու համար հարկավոր է ձեռներեցի գրծունեությունը փարբերել մենեջերի, իրավաբանի, ինժեների և ֆիրմայի այլ մասնագետների գործունեությունից, որոնք իրենց աշխատանքի դիմաց աշխատավարձ են սրանում: Եթե նորմալ շահույթը ձեռներեցի երաշխավորված եկամուտն է կամ նրա յուրահարկուկ աշխատավարձը, ապա դնդեսա-

² Стру Экономическая теория, под ред. Н.И.Базылева. Минск, 1998, № 238:

կան շահույթը հանդես է գալիս որպես ձեռներեցության ընդունակության գործոնային եկամուտ և այլ կերպ կոչվում է նաև ձեռնարկագիրական շահույթ:

ՖԻՐՄԱՅԻ ՇԱՄԱՆԱՌԻ ԵԿԱՄՈՒՄ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

¶ 1³ ձ 3 ՛ Շ » 14.2.

Տնտեսական շահույթի առաջացման աղբյուրները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է վնասատությունը դիմարկել կայուն (սպաֆիկ) և շարժման (դիմամիկ) վիճակներում: **Տնտեսության սպաֆիկ (կայուն) վիճակը** բնութագրվում է նրանով, որ գոյություն ունեն ազատ մրցակցություն, կապիտալի ազատ միջուղային գործարքեր, գեղեկարգություն սպանալու մարզելիություն, արդարության գեղենիկագրեխնողիքական մակարդակի կայունություն, սպառողների պահանջմունքների և նախասիրությունների գրեթե անփոփոխ վիճակ: Այլ կերպ ասած՝ սպաֆիկ վնասատությունը միանձամայն կանխադեսելի ու ենթադրելի է, և դրա վնասական անորոշությունն ու ռիսկը նվազագույնի են հասցված: Նման պայմաններում վնասական շահույթը վերանում է, և ձեռներեցը կառավարչական աշխատանքի դիմաց պարզապես աշխատավարձ է սպառում, որովհետո կապարում է այն աշխատանքները, ինչ որ մյուսները:

Տնտեսության դիմամիկ (շարժման) վիճակը բնութագրվում է շուկայական պահանջարկի ու առաջարկի մեծությունը որոշող գործոնների և շուկայական իրավիճակի անընդհափ փոփոխությամբ, վնասական անորոշության և ռիսկի գործոնի ուղեկցությամբ, հետևաբար այս պայմաններում է, որ պեզք է դրսերվեն ձեռներեցության ընդունակությունները: Ոչ կապարյալ մրցակցության պայմաններում սպացվող լրացուցիչ եկամուտը, որը գերազանցում է նորմալ շահույթը, վերագրվում է հենց ձեռներեցի յուրահարուկ ընդունակություն-

ների գործադրմանը: Այլ կերպ ասած՝ փնտեսական շահույթը դրսևորվում է հենց շարժնթաց փնտեսության պայմաններում, որքեզ ձեռներեցն այնպիսի գործունեություն է ծավալում, որն առանձնահագույկ է, բարբերվում է մյուսների գործունեություններից, որն էլ նրան ձեռնարկագրիական շահույթ սրանալու հնարավորություն է ընձեռում: Վյսպիտով, կարելի է ասել, որ փնտեսական շահույթը ձեռներեցի եկամուգի մի մասն է: Ձեռներեցը՝ որպես արդադրության կազմակերպիչ, դրա դիմաց աշխատավարձ է սրանում: Եթե նա դպյակ ֆիրմայում ունի ներդրված կապիտալ, ապա եկամուգ է սրանում գոլոսի, շահարաժնի գերազանցությունը: Իսկ եթե նա կարողանում է շուկայի անորոշության պայմաններում լրացնել եկամուգ բերել ֆիրմային, ապա դա կիամարվի ձեռներեցի վասրակը կամ ձեռնարկագրիական շահույթը: Շուկայի անորոշության և բարձր փնտեսական ռիսկի պայմաններում շապ է կարևորվում ձեռներեցի գործունեությունը, որն իր մեջ ամփոփում է արդադրության կազմակերպիչ, կառավարչի, առևտրականի, շուկայագետի, ֆինանսիստի, մյուսների հավկանիշները, հավկանիշներ, որոնցով օժգված են կապիտալի բոլոր սեփականագրերերը, հեքուարար գերադասելի է ունենալ նման կարգի մի կառավարչի, որը կկարողանա կողմնորոշվել շուկայական անորոշության մեջ և «փնտեսական նավը» անվնաս ու անհրաժեշտ «ավարով» կամ եկամբով դուրս կը երի ալեկոն օվկիանոսից:

Տնտեսական զարգացման մեջ ձեռներեցի դերի նշանավոր դեսարաններից մեկը՝ Ի.Շումագերգերը, նշել է, որ փնտեսական շահույթը պայմանավորված է գլխավորակես ձեռներեցի նորարարությամբ և արդադրության գործուների նոր կոնքինացիայով, որոնք դրսևորվում են հեքուայլ կերպ:

- ա) նոր, սպառողներին դեռևս անհայր բարիքների սրեղծումը կամ եղածի որակական նոր հավկանիշներով բարբերակի սրեղծումը,
- բ) արդադրության նոր եղանակների ու մեթոդների ներդրումը,
- գ) իրացման նոր շուկաների ներթափանցումն ու յուրացումը,
- դ) հումքի և կիսաֆարբիկագների նոր աղբյուրների ձեռքբերումը,
- ե) շուկայական փոփոխակող իրավիճակներում ֆիրմայի մենաշնորհային դիրքի ապահովումը կամ մրցակից ֆիրմաների մենաշնորհային դիրքի հաղթահարումն ու վերացումը:

Փառ այսպիսի նորարարական հավկանիշների շնորհիվ է, որ ձեռնարկագրիական գործունեությունը հանդես է գալիս որպես արդադրության յուրահագույկ գործոն, իսկ փնտեսական շահույթը՝ որպես դրա արդյունք, որը դրսևորվում է շարժնթաց փնտեսության պայմաններում: Նորմալ շահույթը բնորոշ է կայուն փնտեսությանն ու ազադ մրցակցության շուկային: Սակայն կայուն փնտեսություն, որպես այդպիսին, իրականում գոյություն չունի, քանի որ այն միշտ գրնվում է զարգացման գործընթացում՝ փոփոխակում է բնակչությունը, առաջանում են նոր պահանջներ, բացահայտվում հումքի և էներգիայի նոր աղբյուրներ, զարգանում են գիրությունն ու գերինիկան, փնտեսական գեղեկագվությունը դառնում է դժվարամագքելի: Այլ կերպ ասած՝ ցանկացած շուկայական իրավիճակ բնորոշագրվում է անորոշությամբ և մենաշնորհացման վրանգներով: Տնտեսական ռիսկն էլ այդ անորոշության մեջ ներթափացելն է և շահելու կամ տանու տալու հարաբերակցությունը գնահատելու ունակությունը: Շուկայի անորոշությունը, փնտեսական ռիսկն ու մենաշնորհը հաղթահարելու

ընդունակությունն էլ հենց գնդեսական շահույթի աղբյուր է: Տնդեսական շահույթի առաջացումն ընդհանուր առմամբ պայմանավորված է հերքևալ հանգամանքներով.

- ա) գնդեսական շահույթը հագույց է ձեռներեցի կողմից չափահովագրված ռիսկերն իր վրա վերցնելու դիմաց,
- բ) գնդեսական շահույթը համարվում է որպես վարձահագույց՝ նորարարություններ ներդնողությամար,
- գ) գնդեսական շահույթի աղբյուր է նաև շուկայում մենաշնորհային դիրք նվաճելու գործունեությունը, որն ինքնին գերշահույթ սպանալու նախադրյալ է:

ԱՅՆ Ե՞՛ ԱՌ ՍՎ ՏՎ ԻՆ ԻՆ»Ռ

1. Ի՞նչ է ձեռնարկագիրական գործունեությունը:
2. Ո՞վ է առաջին անգամ կարևորել «ձեռներեցության ընդունակություն» գործոնը:
3. Ինչպիսի՞ փոխկապվածություն ունի ձեռնարկագիրական գործունեության և գործարարության (բիզնեսի) միջև:
4. Որո՞նք են ձեռներեցի փնտեսական կերպարի բնորոշ գծերը:
5. Որո՞նք են ձեռնարկագիրական գործունեության փեսակները:
6. Որո՞նք են ձեռնարկագիրական գործունեության ձևերը:
7. Կարո՞ղ է շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող կազմակերպությունը եկամուտ սպանալ:
8. Որո՞նք են ազար ձեռնարկագիրական գործունեության նախադրյալները:
9. Ի՞նչ է բաժնեգիրական ընկերությունը: Թվարկել դրա առավելությունները:
10. Որո՞նք են փոքր գործարարության (բիզնեսի) բնորոշ գծերը:
11. Ի՞նչ է հաշվապահական շահույթը:
12. Ի՞նչ է նորմալ կամ զրոյական շահույթը:
13. Որո՞նք են փնտեսական շահույթի աղբյուրները:
14. Ի՞նչ է ձեռնարկագիրական եկամուգը:
15. Ի՞նչ է փնտեսական ռիսկը:
16. Ի՞նչ եղանակներով է հնարավոր մեղմացնել փնտեսական ռիսկը:

ԾՃԱՐԵՎ ԻՎ ՏՎ ԵՎ ՕԱՌԱՆՇՈՒ»Ռ

Ֆիրմայի նորդասական փեսությունը

Ֆիրմայի ինսպիրուցիոնալ
փեսությունը

Ֆիրմա

Կազմակերպություն

Ձեռնարկություն

Անհար ձեռներեց

Գործընկերություն

Բաժնեգիրական ընկերություն
(կրթագիրացիա)

Բազմագույնականի
(դիվերսիֆիկացիա)

Տնտեսական ռիսկ

Ապահովագրություն

Տնտեսական շահույթ

Ձեռնարկագիրական շահույթ

Նորմալ, զրոյական շահույթ

Սահմանափակ պարասխանագրվությամբ ընկերություն

Տնտեսական ընկերակցություն

Լիակագուար փնտեսական ընկերակցություն

Կոմանդիգրային ընկերակցություն

Վրաստական կոռպերագիվ

Սպառողական կոռպերագիվ

Միաբարր ձեռնարկություն

Հասարակական և կրոնական
կազմակերպություններ

Դիմադրամներ (Փոնդեր)

Կայուն և շարժմանտաց փնտեսություն

ԳԼՈՒԽ 15

ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԲԱՇԽՄԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

15.1. ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԲԱՇԽՄԱՆ ԴԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Եկամուտների բաշխման հիմնախնդիրը կարևորվել է փնտեսագիրության գրեթե բոլոր ուղղությունների կողմից, քանի որ փնտեսագիրությունն ի սկզբանե, դասական բնորոշմամբ, համարվել է գիրություն հարաբությունն ավելացնելու և այն բաշխելու եղանակների մասին: Ժամանակակից փնտեսագիրության մեջ փնտեսության զարգացման երեք համընդհանուր խնդիրներից մեկը՝ «Ում համար արդարութեղ»-ը, վերաբերում է արդարութած բարիքների, եկամուտների բաշխման հիմնախնդրին: Եկամուտների բաշխումը սոցիալական քաղաքականության կարևոր բաղադրիչներից մեկն է: Նեղ իմաստով այն պետության ու կառավարության այն միջոցառումներն են, որոնք ուղղված են հասարակության եկամուտների բաշխմանն ու վերաբաշխմանը:

Բաշխման հարաբերությունները փնտեսական հարաբերությունների համակարգի կարևոր օղակներից են՝ արդարության, փոխանակության և սպառման հարաբերությունների հետ մեկտեղ: Բաշխումը միջանկյալ, կապակցող օղակ է բարիքների արդարության և սպառման միջև: Բաշխման հարաբերությունների բնույթը, եղանակներն ու ձևերը պայմանավորված են նրանով, թե ինչպիսին են փիրապերող սեփականության հարաբերությունները և, դրանցով պայմանավորված՝ բուն արդարության մեջ ձևավորվող փնտեսական հարաբերությունները: Բաշխման հարաբերությունները, կախված լինելով արդարության հարաբերություններից, պասսիվ դերում չեն. դրանք ակդիվորեն կարող են ներգործել արդարության հարաբերությունների վրա: Եկամուտների բաշխման սկզբունքները, եղանակներն ու ձևերը կարող են խթանել, արագացնել արդարության զարգացումը, բարձրացնել փնտեսական արդյունավետությունը և մեծացնել վերջնական արդյունքները, եթե դրանք նպաստում են աշխատողների փնտեսական շահերի խթանմանն ու նյութական շահադրդմանը: Դեռևս XX դարի սկզբներին ամերիկացի հայփնի գործարար Ն. Ֆորդը իր ֆիրմաներում 50%-ով բարձրացրեց աշխատավարձը, որի արդյունքում աշխատանքի արդարողականությունը բարձրացավ կրկնակի: Այլ դեպքում, եթե եկամուտները բաշխվում են անարդարացի և աշխատողներին չեն շահադրդում, ապա աշխատանքի խթանները մարտւմ են, և արդարության զարգացումը դանդադում է:

Բաշխման հարաբերությունները գնդեսագիրության մեջ դիրքարկվում են լայն և ներ իմաստներով: *Լայն իմաստով* բաշխում ասելով հասկանում ենք արդարության ռեսուրսների և աշխափումի բաշխումը հասարակական արդարության տարրեր ոլորտների ու ճյուղերի միջև, *ներ իմաստով՝* կենսամիջոցների բաշխումը հասարակության անդամների միջև, որի արդյունքում ձևավորվում են նրանց եկամուտները: Դա նախ դրամական եկամուտների բաշխումն է, որը հասարակության յուրաքանչյուր անդամի հնարավորություն է գրալիս՝ ձեռք բերելու անհրաժեշտ կենսամիջոցներ: Եկամուտների բաշխումը ցույց է գրալիս, թե սպեղծված «հասարակական կարկանդակը» ինչպես և ինչ սկզբունքներով է բաշխվում հասարակության անդամների միջև: Այսինքն իմադիրը հասարակական արդյունքն արդարացի բաշխելու մեջ չէ, այլ այն, որ այդ բաշխումը կապարվի՝ նպաստելով հասարակական արդյունքի հետագա մեծացմանը:

Բաշխման հարաբերությունները ածանցյալ հարաբերություններ են արդարության և դրանց հիմքը հանդիսացող սեփականության հարաբերություններից: Այս հանգամանքից ելնելով գնդեսագիրության մեջ ձևավորվել է այն գրեսակեփը, թե եկամուտների բաշխումը դրսորվում է գործոնային եկամուտների ձևավորմամբ, այսինքն՝ արդարության յուրաքանչյուր գործոնի սեփականագրեր «հասարակական կարկանդակից» բաժին է սպանում այն չափով, որքափով մասնակցել է նրա սպեղծմանը: Այլ կերպ ասած՝ գրեղի է ունենում եկամուտների գործառական (ֆունկցիոնալ) բաշխում, որի հետևանքով ձևավորվում են գործոնային եկամուտները՝ աշխատավարձը, գործուքը, ռենդանը, շահույթը՝ որպես աշխատանքի, կապիտալի, բնական ռեսուրսների ու ծեռներեցության ընդունակությունների սահմանային արդարողականության արդյունք: Այսուհետք գրեղի է ունենում եկամուտների անհարական կամ անձնավորված բաշխումը հասարակության անդամների միջև, անկախ նրանից, թե նրանք արդարության որ գործոնի սեփականագրեր են: Եկամուտների գործառական և անհարական բաշխումը հարաբերական նշանակություն ունի, որովհետք արդարության գործոնները իրականում ներթափանցում են միմյանց մեջ, և մարդկանց սոցիալական կարգավիճակը հնարավոր չէ հսկակորեն սահմանել: Այսպես, օրինակ, եթե աշխատունակ բնակչության 90%-ը վարձու աշխատող է, ապա սեփականագրերը են գրեթե 50%-ը: Սոցիալական կարգավիճակի գործերակումն արդահայրվում է նրանով, որ վարձու աշխատողները կարող են լինել նաև բաժնեպոմսերի, պարտագումների, անշարժ գույքի սեփականագրեր, ունենալ իրենց բիզնեսը և աշխատավարձից բացի եկամուտներ սպանալ շահարածնի, գորկոսի, ռենդանը և շահույթի ձևով:

Եկամուտների գործառական բաշխման հետևանքով ձևավորվում են սկզբնական, առաջնային եկամուտները, որից հետո դրանց վերաբաշխման արդյունքում ձևավորվում են անհարական կամ անձնավորված եկամուտները, և հասարակության յուրաքանչյուր անդամ «հասարակական կարկանդակից» սպանում է իր բաժինը: Վերջինս կախված է ոչ միայն հասարակական արդյունքի մեծությունից, այլև նրանից, թե ինչ սկզբունքներով է բաշխվում հասարակական արդյունքը: Ժամանակակից շուկայական հարաբերությունների պայմաններում եկամուտների բաշխումն իրականացվում է ըստ արդարության գործոնների սեփականության և դրանց սահմանային արդարողականության:

Եկամուտների վերաբաշխման և անհարական եկամուտների ձևավորման գործում իր կարգավորիչ գործառույթըն է կիրառում պետքությունը: Եկամուտների վերաբաշխման պետքական քաղաքականության շնորհիվ իրականացվում է հասարակական արդյունքի այնպիսի վերաբաշխում, որպեսզի ապահովվեն հասարակության յուրաքանչյուր անդամի նվազագույն կենսապայմանները:

15.2. ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԸ, ԴՐԱՆՑ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՆ ՈՒ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Բնակչության եկամուտների ձևավորման աղբյուրները պայմանավորված են նրանով, թե ինչպիսին է բաշխման հարաբերությունների բնույթը, և ինչ սկզբունքներով է իրականացվում հասարակական արդյունքի կամ «ազգային կարկանդակի» բաշխումը: Բնակչության եկամուտների ձևավորումը պետքության սոցիալական քաղաքականության կարևոր ուղղություններից մեկն է: «Եկամուտ» հասկացությունը բավականին լայն իմաստ ունի. նախ՝ այն ներկայացնում է փնտեսական գործունեության արդյունքների դրամական արդահայփությունը, ապա դիմարկվում է նաև որպես արքադրված արքադրանքի արժեքի գերազանցում արքադրության ծախսերին: Եկամուտ հասկացությունը կիրառվում է նաև որպես արքադրված բարիքների արժեքի մեջ յուրաքանչյուր սոցիալական խմբի կամ առանձին անհատի կարարած ներդրման բաժին կամ փոխհարդարություն:

Բնակչության եկամուտների մակարդակը նրանց կենսապայմանների կարևոր բարձրիքներից մեկն է, քանի որ դրանով են պայմանավորված անհատի նյութական և հոգևոր կյանքի հնարավորությունները՝ կենսական պահանջմունքների բավարարումը, կրթության սպացումը, առողջության պահպանումը, հանգիստը և այլն:

Հասարակության եկամուտների մակարդակը պայմանավորված է ոչ միայն աշխատավարձի չափերով, այլ նաև հարկերի մակարդակով, ապրանքների ու ծառայությունների մանրածախ գների շարժընթացով: Այս իմաստով բնակչության եկամուտների մակարդակն ու շարժընթացը գնահատելու համար փնտեսագիրության մեջ փարբերական գործում են անվանական, գնօրինվող և իրական եկամուտներ հասկացությունները:

Անվանական եկամուտը փողի այն քանակն է, որն անհապր սպանում է որոշակի ժամանակահարվածում իր աշխատանքային գործունեության արդյունքում կամ այլ աղբյուրներից:

Տնօրինվող եկամուտն անվանական եկամուտի այն մասն է, որը կարող է օգտագործվել անձնական սպառման և խնայողություններ կարարելու համար: Տնօրինվող եկամուտը գոյանում է անվանական եկամուտի հարկերի և պարբառի վճարումների գումարը հանելուց հետո:

Իրական եկամուտը ապրանքների ու ծառայությունների այն քանակն է, որը հնարավոր է ձեռք բերել գնօրինվող եկամուտի գների փույլ մակարդակի և դրանց փոփոխության պայմաններում:

Բնակչության եկամուտների ձևավորման հիմնախնդրի առնչությամբ գոյու-

թյուն ունեն առանձին գրեսակեփներ, ըստ որոնց եկամուգների ձևավորման աղբյուրներ են դիբարկվում.

- ա) գործոնային եկամուգները,
- բ) պեպության սոցիալական օգնության ծրագրերով սպացվող եկամուգները,
- գ) Փինանսական համակարգից սպացվող դրամական եկամուգները:

Գործոնային եկամուգներ ձևավորվում են եկամուգների գործառութային բաշխման արդյունքում և դրսորվում են աշխատավարձի, գործուի, ռենգային եկամուգների, շահույթի գեներով։ Այլ կերպ ասած՝ արդադրության յուրաքանչյուր գործոնի սեփականարեր ազգային եկամարդից մասնաբաժին է սպանում իր ներդրմանը համապարախան՝ պվյալ գործոնի սահմանային արդադրողականության սկզբունքի հիման վրա։ Այսպիսով, ձևավորվում են հասարակության առաջնային եկամուգները։ Այնուհետև եկամուգների վերաբաշխման շնորհիվ, որի լծակներ են պեպության սոցիալական քաղաքականությունը, հարկերը և սոցիալական դրանսֆերվուները, ձևավորվում են հասարակության անդամների անհապական (անձնական) եկամուգները։ Սոցիալական քաղաքականությունը եկամուգների բաշխման այնպիսի եղանակների ու սկզբունքների կիրառում է, որոնց օգնությամբ մեղմացվում են եկամուգների անհավասարությունները, ապահովվում աշխատանքի նկարմամբ նյութական շահագրգորությունն ու հասարակության անդամների նվազագույն կենսապայմանները։ Նարկերի միջոցով պեպությունը պեպական բյուջե է մուրքագրում ազգային եկամարդի որոշակի մասը, որպեսզի այն օգբագործի հասարակության սոցիալական զարգացման ծրագրերն իրագործելու համար։ Սոցիալական դրանսֆերվուները նույնական եկամուգների վերաբաշխման լծակ են, քանի որ դրանց շնորհիվ հասարակության անդամները ձեռք են բերում նվազագույն կենսապահովման միջոցներ։

Պեպության սոցիալական օգնության ծրագրերի միջոցով եկամուգները, որոնք այլ կերպ կոչվում են սոցիալական դրանսֆերվուներ, ներառում են այն վճարումները, որոնք կառավարության կողմից դրվում են անհապույց կամ ապագայում անուղղակի հարուց սպանալու ակնկալիքով։ Սոցիալական դրանսֆերվուների ձևով առաջացող եկամուգներն են. բնակչության կենսաթոշակային ապահովումը, ժամանակավոր անաշխատունակության համար վճարումները, նպասգների վճարումը երեխաների խնամքի, բժշկական սպասարկման, անապահով ընդունակություններին, գործազրկության համար և այլն։ Անհրաժեշտ է նկագի ունենալ մի կարևոր հանգամանք. բնակչության եկամուգներում դրանսֆերվային վճարումների գրեսակարար կշռի և աշխատավարձի հարաբերակցությունը կարևոր դեր է խաղում անհարդի գրնդեսական վարքագծի և նրա աշխատանքային շահադրդիչների ձևավորման գործում։

Ֆինանսական հանակարգից սպացվող բնակչության դրամական եկամուգները հանդես են զալիս պեպական ապահովագրական վճարումների, վարկերի դրամադրման, բանկային ավանդների գործուների, բաժնեգործուների շահաբաժնի, պարբագրումների գործուների, գրանցումների շահումների, մասնավոր ապահովագրական վճարումների և այլ ձևերով։

Բնակչության եկամուգների ձևավորման աղբյուրները մեկնաբանելու մյուս գրեսակեփի համաձայն առանձնացվում են եկամուգների երկու խմբեր՝ կախ-

ված դրանց առաջացման բնույթից.

ա) աշխագրանքային եկամուտներ:

բ) ոչ աշխագրանքային եկամուտներ:

Աշխագրանքային են այն եկամուտները, որոնց առաջացումն անմիջականորեն կապված է մարդու աշխագրանքային գործունեության հետ: Ոչ աշխագրանքային են համարվում այն եկամուտները, որոնց սպացումը կվյալ պահին կապված չէ մարդու աշխագրանքային գործունեության հետ: Աշխագրանքային եկամուտները հանդես են զայխ աշխագրավարձի, ձեռնարկագիրական գործունեությունից սպացվող եկամուտների ձևերով: Ոչ աշխագրանքային են սեփականությունից կամ ունեցվածքից սպացվող եկամուտները, ինչպիսիք են վարձակալական վճարը, ռենտան, գույքը, շահաբաժնը, ինչպես նաև սոցիալական գրանսֆերպները, օգնությունները, ժառանգությունը, նվիրագությունը, շահումները և այլն:

Առանձին դեպքերում անաշխագ են համարվում նաև անօրինական ճանապարհով, անկեզա բիզնեսով, կաշառքով, գողությամբ, կոռուպցիայի և ֆինանսական խարդախություններով ձեռք բերված եկամուտները: Սակայն դրանք հարկավոր է սահմանազարդել արդարացիորեն սպացվող ոչ աշխագրանքային բնույթի եկամուտներից՝ գույքը, շահաբաժնը և այլն, որովհետք դրանք ի վերջո ապահովվում են նախկին աշխագրանքային գործունեությամբ վասրակած և խնայողության վերածված եկամուտներից:

Բնակչության եկամուտների մեկ այլ դասակարգմամբ առանձնացվում են հետևյալ խմբերը.

1. Եկամուտներ գրաղվածությունից (աշխագրավարձ, ձեռնարկագիրական գործունեությունից եկամուտներ):
2. Եկամուտներ ինքնազբաղվածությունից (ազագ գրաղմունքի վեր մարդիկ, ֆերմերներ (զյուղացիներ), այլ անհագ ձեռներեցներ և առևտրականներ):
3. Եկամուտներ սեփականությունից (ռենտային եկամուտներ, գույքը, շահաբաժնը):
4. Տրանսֆերպային եկամուտներ (ընթացիկ գրանսֆերպներ, ֆիրմաների բարեգործություններ, պետրական նպաստներ և այլ վճարներ):

Բնակչության եկամուտները բնութագրվում են որոշակի կառուցվածքով: Եկամուտների կառուցվածքը ցույց է տալիս, թե եկամուտի յուրաքանչյուր գրեսակ եկամուտների ընդհանուր ծավալում ինչպիսի տեսակարար կշիռ ունի: Ըստ Ազգային վիճակագրության ծառայության՝ Հայաստանում բնակչության դրամական եկամուտներն ունեն հետևյալ կառուցվածքը.

- ա) Վարձու աշխագրողների աշխագրանքի վարձագրությունը՝ 34,5%,
- բ) սոցիալական գրանսֆերպները՝ 7,1%,
- գ) մուգրեր ֆինանսական համակարգից, եկամուտներ սեփականությունից, ձեռնարկագիրական գործունեությունից՝ 38,9%,
- դ) մուգրեր գրանսֆեր վաճառքից՝ 19,5%:

Զարգացած երկներում բնակչության եկամուտների կառուցվածքում 70%-ից ավելին կազմում է աշխագրավարձի բաժինը: Նախկին սոցիալիստական

հասարակարգում աշխափավարձի բաժինը նույնպես գրեթե այդքան էր, սակայն շուկայական դնդանությանն անցման ժամանակաշրջանում այն բավականին պակասեց: Եկամուտների կառուցվածքում այսպիսի եական փոփոխությունը բացարձում է հետևյալ հանգամանքներով.

1. Անցումային ժամանակաշրջանում դնդանության ճշգրիտագույն իրավիճակի հետևյանքով շաբաթ ձեռնարկություններ չեն աշխափում կամ աշխափում էին թերթեռնված, գործազրկությունը մեծ չափերի էր, որն է անդրադարձավ աշխափավարձի ոչ միայն բացարձակ մեծության, այլև դեսակարար կշռի վրա:
2. Շուկայական հարաբերությունների ծևափորմանը գուգընթաց առաջացան եկամուտների նոր դեսակներ, ինչպիսիք են շահարաժինը, ռենտագին եկամուտները, ձեռնարկադրամական գործունեությունից եկամուտները, որի հետևյանքով աշխափավարձի բաժինը բնակչության ընդհանուր եկամուտների մեջ փոքրացավ:

Անցումային ժամանակաշրջանում զգայինը կրճարվեց նաև սոցիալական դրամաֆերմաների դեսակարար կշռը, որը նախկին դնդանության 25%-ից իջել է մինչև 7,1%-ի: Այս կառուցվածքային փոփոխությունը պայմանավորված էր նրանով, որ մի կողմից՝ բավականին կրճարվեցին կենսաթոշակների, նպաստների չափերը, մյուս կողմից՝ շուկայական հարաբերությունները ներթափանցեցին առողջապահության, կրթության և նախկին անվճար ծառայությունների շաբաթորդին, այդ պատճառով կրճարվեց սոցիալական դրամաֆերմաների բաժինը բնակչության եկամուտների մեջ:

Տարկ է նշել, որ Հայաստանում բնակչության եկամուտների կառուցվածքում առանձնահարուկ դեր են խաղում արքերկրներից սպացվող անձնական դրամաֆերմաները (հարազարդներից, բարեկամներից, ընկերներից), որոնք մուգավոր հաշվարկներով կազմում են 1,2 մլրդ դրամ, որը գրեթե հավասար է հանրապետության ներկայիս պետական բյուջեին:

15.3. ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԱՍՐՈՒԹՅՈՒՆԸ **ԵՎ ԳՆԱՎԱՏՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ**

Եկամուտների անհավասարությունը բնորոշ է բոլոր դնդանության համակարգերին: Եկամուտների վերաբաշխման շուկայական մեխանիզմը, անգամ կենսորունացված պլանային կարգավորումը չեն կարող վերացնել եկամուտների անհավասարությունը: Ներկայական եկամուտների անհավասարությունը շուկայական դնդանության զարգացման ներքին օրինաչափությունն է:

Եկամուտների անհավասարությունը չպետք է դիմում որպես սոցիալական արդարության սկզբունքի խախուսում (խնդրին կանդրադառնանք հաջորդ ենթավերնագրում), այլ պետք է ընդունել որպես ՌՍԱ -ի սպեհման համար կարպած ներդրման դրաբերությունների արդյունք և որպես դնդանության զարգացումն ու խթանումն ապահովելու ամերաժեղություն: Վյուհանդերձ, հասարակության անդամների եկամուտների անհավասարության մեղմումը ցանկացած

պետքության սոցիալական խնդիրներից է, որպեսզի եկամուգների վերաբաշխման դաշտեր լծակների օգնությամբ կրճադրվի հարուստների և աղքադների եկամբային ճեղքվածքը:

Տասարակության եկամուգների անհավասարությունն ունի իր օրյեկտիվ հիմքերը և պայմանավորված է որոշակի գործոններով, որոնք ներկայացվում են հետևյալ խմբերով.

1. Աշխատանքային ընդունակությունների դարբերությունները: Մարդիկ ի ձնե միմյանցից դարբերվում են իրենց ֆիզիկական, հոգևոր, մտավոր ու քանական աշխատանքային ընդունակություններով ու կարողություններով, հետքաբար այլ հավասար պայմաններում անխուսափելի են նաև նրանց վասպակների դարբերությունները:

2. Կրթական մակարդակի դարբերությունները: Մարդիկ իրենց կրթության և մասնագիտական պատրաստվածության մակարդակներով բավականին դարբեր են միմյանցից, հետքաբար դարբեր են լինում նաև նրանց վասպակները: Այլ կերպ ասած՝ մարդկային կապիտալում կարարվող ներդրումն ինքնին լրացուցիչ եկամբայի աղբյուր է: Առավել ևս, որ հասարակության մեջ գոյություն ունեն մի շարք մասնագիտություններ (բժիշկ, իրավաբան, ֆինանսիսագործ-գնումնագետ, մենեջեր, համակարգչային գործությունների մասնագետ և այլն), որոնց դիրքապես բարձր վարկանիշի և մեծ վասպակի երաշխիք է:

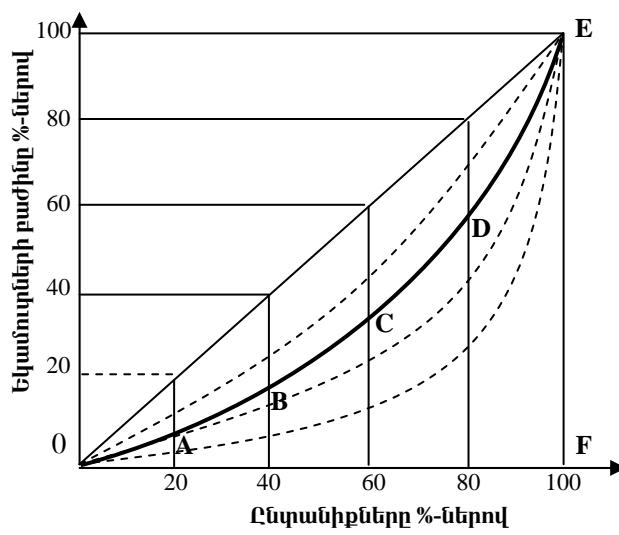
3. Մասնագիտական ճաշակը և ռիսկը: Մարդիկ, որոնք պատրաստվակամորեն կարարում են ծանր, հոգնեցուցիչ, արգաժամյա, լարված, ոչ հարգի աշխատանքներ, բնականաբար ավելի բարձր աշխատավարձ են սպանում: Որոշ մարդիկ են, ծգբեկով բարձր եկամուգների, դիմում են գնդեսական ռիսկի՝ իրենց ֆինանսական միջոցները կիրառում են բիզնեսի որևէ բնագավառում:

4. Տեխականության դիրքապեսում: Ֆիզիկական, դրամական, ֆինանսական կապիտալը վնօրինողները, որպես սեփականագեր եկամուգ են սպանում ռենտրային, գործուսային, շահութաբաժնային եկամուգների ձևերով: Շուկայական գնդեսության պայմաններում հարկադաս սեփականությունից սպացվող եկամուգներն են որոշում գնային գնդեսությունների վիճակը եկամուգների բուրգի վերին մասում: Եվ այն փաստը, որ «հարսպությունն է ծնում հարսպություն», ավելի է ուժեղացնում եկամուգների անհավասար բաշխվածությունը:

5. Հաջողակությունը և բախսը, որոնք անսպասելի շահումների, հարսպության և ունեցվածքի դեր են դարձնում ոմանց:

6. Ընդունիքների կազմի ու կառուցվածքի դարբերությունները: Կան բազմանդամ ընդունիքներ, որպես ապրում են հաշմանդամներ, ծերեր. դրանց շնչային եկամուգը բնականաբար փոքր է լինում: Այս հանգամանքից ենելով, եթե անգամ բոլորը հավասար աշխատավարձ սպանան, միևնույն է, եկամուգների հավասարություն չի ապահովվի:

Ինչպես գետնում ենք, հասարակության եկամուգների դարբերության պատճառներն ու գործոնները բազմաթիվ ու բազմաբնույթ են, այնպես որ, եթե հասարակության անդամների համար ապահովվեն հավասար «մեկնարկային պայմաններ», ապա միևնույն է, նրանց եկամբային անհավասարությունը չի վերանա: Խնդիրն այն է, որ հնարավորինս մեղմացվի եկամուգների դարբերակ-

Պ Ի ՞ ՞ Տ Ի ՞ ՞ Ա 15.1. Լորենցի կորը:

Լորենցի կորը հիմնված է կուպակային (կումուլյատիվ) բաժինների հաշվարկման վրա, այսինքն՝ այդ բաժինները սպանում ենք հաջորդը նախորդին գումարելով: OE գիծը բնութագրում է բնակչության եկամուտների բացարձակ հավասար բաշխվածությունը, այսինքն՝ բնակչության 20%-ին բաժին է ընկել եկամուտների 20%-ը, 40%-ին՝ 40%-ը և այլն: OFE ուղիղ անկյունը բնութագրում է եկամուտների բացարձակ անհավասարությունը: OACDE կորը, որը Լորենցի կորն է, բնութագրում է բանկչության եկամուտների անհավասար բաշխվածությունը. օրինակ, բնակչության 60%-ին բաժին է ընկել եկամուտների 30%-ը: Որքան կորը հեռու է OE գծից, այնքան եկամուտներն անհավասար են բաշխված, որքան կորը մոտ լինի OE գծին, նույնքան եկամուտները հավասարաչափ են բաշխված:

Լորենցի կորը կառուցվում է առանց հարկերը վճարելու և դրանսֆերվներն սպանալու: Նարկերը վճարելուց հետո նրա ճկվածությունը փոքրանում և մոդե-նում է ՕԵ գծին, իսկ դրանսֆերվները սպանալուց հետո կորն էլ ավելի է մոդե-նում եկամուտների հավասար բաշխվածության գծին: Օրինակ, ԱՄՆ-ում պե-փական դրանսֆերվային վճարները կազմում են ամենացածր եկամուտներ ունեցող մարդկանց խմբի եկամուտների մոդավորապես 75%-ը: Լորենցի կորը կառուցելիս հաշվի են առնվում նաև սեփականությունից, ձեռնարկագիրական գործունեությունից, աշխատանքից սպացվող եկամուտները: Վերջիններս պարզ են, որ Լորենցի կորը կրեղաշարժեն դեպի աջ՝ խորացնելով եկամուտների անհա-վասար բաշխվածությունը: Լորենցի կորը ցոյց է դալիս, թե հասարակական արդյունքի բաշխումը երկրում որքան է անհամաշաբ: Ըստ մասնավոր գնահա-փումների՝ ԱՄՆ-ում 400 ընդանիքներ դաշտավայրապես 10%-ը, Ռուսասփառում 40 ընդանիքներ՝ ՌԴ-ի 16%-ը, Հայասփառում 44 ըն-դանիքներ՝ ՌԴ-ի 55%-ը¹:

Եկամուտների անհավասար բաշխվածությունը Լորենցի կորագծի միջոցով՝ գնահապելիս համեմապվում են նաև **բվինսփիլային գործակիցները**, այսինքն՝ բարձր եկամուտներ ունեցող 20% բնակչության եկամուտները համեմապվում են ցածր եկամուտներով բնակչության 20%-ի եկամուտների հետ:

Եկամուտների բաշխման անհավասարությունը գնահապվում է նաև **դեցի-լային գործակիցներով**, այսինքն՝ բանկչությունը բաժանվում է 10 խմբերի՝ յու-րաքանչյուրում 10% բնակչությամբ: Այնուհետև 10% բարձր եկամուտներ ունեցող խմբի եկամուտները համեմապվում են ցածր եկամուտներ ունեցող 10% բնակչության եկամուտների հետ: Օրինակ, Շվեյցարիայում բարձր և ցածր եկա-մուտներ ունեցող բնակչության 10%-ի եկամուտների հարաբերակցությունը նախքան հարկեր վճարելն ու դրանսֆերվներն սպանալը կազմում է 100:1, իսկ հարկերը վճարելուց և դրանսֆերվներն սպանալուց հետո՝ 4:1:

Եկամուտների դաշտավակածությունը գնահապելու համար դիմումները մեջ կիրառվում է նաև **Զինիի գործակիցը**¹ (ի պարիվ իդական գնահապելի Կորրադո Զինի), որը անմիջականորեն կապված է Լորենցի կո-րագծի հետ: Այս դեպքում Լորենցի կորի և եկամուտների բացարձակ հավասար բաշխվածության **ՕԵ** գծի միջև ընկած մակերեսը, որը նշանակվում է **T** դրագով, բաժանում ենք **OFE** եռանկյան մակերեսի վրա: Այսինքն՝ Զինիի գործակիցը (**G**) որոշվում է հետևյալ կերպ:

$$G = \frac{T}{OFE} :$$

Այս գործակիցը գրնվում է 0-ից 1 միջակայքում՝ $0 \leq G \leq 1$:

Որքան գործակիցը մոդենում է 1-ի, այնքան եկամուտների անհավասարու-թյունը խորանում է: Զարգացած երկրներում Զինիի գործակիցը 0,25-0,35 է: Զարգացող երկրներում այն գերազանցում է 0,5-ից:

¹Տես «Իրավունք», թիվ 45, հունիս, 2007:

15.4. ԱՂՋԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Եկամուտների անհավասար բաշխվածությունը հասարակության մեջ հանգեցնում է սոցիալական շերպավորման՝ ունևորների, չունեուրների և հարուսափների խավերի առաջացմանը, որի արդյունքում աղքափությունը դառնում է հասարակության բնորոշ հարլկանիշներից մեկը: Ժամանակին թոմաս Մալթուպը աղքափության պարբառ կապում էր բնակչության թվաքանակի աճի և կենսամիջոցների արդարության գրեմատների անհամապարախսանության հետ: Կարլ Մարքսը աղքափության պարբառ համարել է մասնավոր սեփականությունը և ձեռնարկագործերի շահույթի ու վարձու բանվորների աշխափավարձի անհամաշափի հարաբերակցությունը: Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում եկամուտների բաշխման գործոնային սկզբունքը եկամուտների անհավասարությանն ու աղքափությանը բայիս է բնականոն բնույթը:

Աղքափությունը հասարակության մի մասի սոցիալ-գոնդեսական այնպիսի վիճակն է, որի դեպքում բնակչության որոշակի խավեր չունեն փվյալ հասարակության նորմաներով սահմանված նվազագույն գոյամիջոցներ: Աղքափությունը գոյություն ունի բոլոր երկրներում, սակայն դա հարաբերական է: Զարգացած երկրներում աղքափության մակարդակը կարող է մեկ այլ երկրում հարսփության և ճնշության չափանիշ համարվել: Օրինակ, ԱՄՆ-ում աղքափության մակարդակը ընդամենքի հաշվով (4 անձից բաղկացած) գնահափում է փարեկան 14.000 դոլար: Այս չափանիշով ԱՄՆ-ի բնակչության 13%-ը աղքափ է համարվում: Մինչդեռ այլ երկրներում դա կարող է դիմուլե բարեկեցության բարձր մակարդակ: Բնակչության աղքափությունը բնութագովում է ոչ միայն անվանական եկամուտի նվազագույն մեծությամբ, այլև եկամուտների սպառման կամ սպառողական ծախսերի կառուցվածքով: Զարգացած երկրներում ընդունված է աղքափ համարել այն ընդամենքներին, որոնք իրենց դրամական եկամուտի 1/3-ից ավելին են ծախսում սննդամթերքի ձեռքբերման համար:

Աղքափությունը գնահափում է նաև իրական աշխափավարձի մակարդակով կամ զնողունակությամբ: Առանձին դեպքերում կարող են կիրառվել նաև աղքափության գնահափման այլ չափանիշներ: Այսպես, Գերմանիայում ընդունված է «աղքափ» համարել այն մարդկանց, ովքեր շարաթը գոնե մեկ անգամ զարեցրափուն չեն հաճախում: Այս դեպքում խոսքը վերաբերում է ոչ այնքան նյութական ապահովածությանը, որքան հոգսեր չունենալուն և ազափ ժամանակը նպագակահարմար օգտագործելուն: Աղքափության մակարդակը գնահափում է նաև բնակչության եկամուտների բնեռացվածության կամ կենսդրուսացվածության ասդիճանով:

«Դ»-ում աղքափության հիմնախնդիրն ավելի սրվեց հարլկապես 1990-ական թվականներին, երբ նախկին խորհրդային հանրապետություններն անցում էին կափառում շուկայական գննութեական հարաբերությունների: Մեր հանրապետությունում բնակչության աղքափությունը հասավ բարձր մակարդակի, որի պարբառներից էր նաև գննութեական շրջափակումը, վառելիքաէներգետիկ ճգնաժամը, պատերազմական իրավիճակը, դրամական բարեփոխումը, սեփականաշնորհման գործընթացի թերությունները և այլն, և այլն:

Աղքափության մակարդակը կամ շեմը գնահավելու համար կիրառվում են մի շաբթ ցուցանիշներ:

Աղքափության բացարձակ գիծը կյանքի նվազագույն մակարդակն է, որը որոշվում է մարդու նվազագույն կենսաբանական պահանջմունքների հիմնան վրա և ընդգրկում է մարդու առաջնահերթ պահանջմունքները բավարարելու համար անհրաժեշտ ապրանքների ու ծառայությունների հավաքածուն՝ *սպառողական զամբյուղ:*

Կենսանվազագույնը անհրաժեշտ կալորիականություն ապահովող սննդամթերքի բնեղեն հավաքածուն է, ինչպես նաև ոչ պարենային ապրանքների ու ծառայությունների ծախսերը, հարկերն ու պարփառիր վճարները, որոնք նախարեսված են ցածր եկամուտներով ընդունակությամբ: Կենսանվազագույնն ընդգրկում է 35 պարենային ապրանքներ (2300 կ/կալ օրական) և 79 ոչ պարենային ապրանքներ: Կենսանվազագույնը հաճախ անվանվում է նաև *աղքափության զիծ:*

Աղքափության հարաբերական գիծը ցույց է տալիս, թե որքան արժե նվազագույն սպառողական զամբյուղը (աղքափության գիծը) միջին աշխափավարձի նկարմամբ: Օրինակ, Ռուսաստանում աղքափության բացարձակ գիծը կազմում է միջին աշխափավարձի 40%-ը, Եվրոմիության երկրներում՝ 50%-ը, Հայաստանում՝ 30%-ը:

Աղքափության փարածվածությունը ցույց է տալիս աղքագր բնակչության թվաքանակը կամ փեսակարար կշիռը:

Աղքափության խորությունը ցույց է տալիս աղքագր ընդունակությամբ միջին շերտումը կենսանվազագույնից:

Նվազագույն սպառողական բյուջեն ապրանքների և ծառայությունների նվազագույն ծավալն է, որն անհրաժեշտ է մարդու նորմալ կենսագործունեության համար: Նվազագույն սպառողական բյուջեն Ռուսաստանում կազմված է 200 ապրանքներից ու ծառայություններից, որոնց 80-ը սննդամթերք է: Նվազագույն սպառողական բյուջեն ունի հետևյալ կառուցվածքը՝ սննդամթերք՝ 45%, ոչ պարենային ապրանքներ՝ 39%, ծառայություններ՝ 13%, հարկեր և գուրքեր՝ 3%:

Ուղիղնալ սպառողական բյուջեն ներկայացնում է ապրանքների, ծառայությունների, ոչ պարենային ապրանքների՝ գիտականորեն հիմնավորված նորմաներին համապարասիան ծավալը, որոնք անհրաժեշտ են մարդու ռացիոնալ պահանջմունքները բավարարելու համար: Ծախսերի կառուցվածքով ռացիոնալ սպառողական բյուջեն փարբերվում է նվազագույն բյուջեից. նրանում սննդամթերքի ծախսերի բաժինն էապես քիչ է՝ 30%, ոչ պարենային ապրանքներին՝ 47%, բոլոր ծառայություններին՝ 23%:

Բնակչության շերտավորումը ըստ եկամուտների՝ կախված կենսանվազագույնից և նվազագույն սպառողական զամբյուղից, հնարավորություն է տալիս առանձնացնել նյութական ապահովածության փարբեր մակարդակներ ունեցող մարդկանց հետևյալ խմբերը.

- ա) «աղքագր» ընդունակություն, որոնց շնչային եկամուտը ցածր կամ հավասար է կենսանվազագույնին,
- բ) «անապահով» ընդունակություն, որոնց շնչային եկամուտը գրեթե 0 է կենսանվազագույնի և նվազագույն սպառողական բյուջեի միջակայքում,

-
- գ) «ապահով» ընդանիքներ, որոնց շնչային եկամուքը գրնվում է նվազագույն սպառողական բյուջեի և ռացիոնալ սպառողական բյուջեի միջև,
 - դ) «հարուսափ» ընդանիքներ, որոնց շնչային եկամուքը բարձր է ռացիոնալ սպառողական բյուջեից:

Վղբագրությունը հասարակության համար բացասական երևույթ է ոչ միայն բնակչության, այլև սոցիալ-հոգեբանական առումով: Ամենաընդհանուր բնութագրմամբ՝ «աղքաբությունը որոշակի կենսական նվազագույնի ապահովման անկարողությունն է»: Սակայն աղքաբությունը բնութագրվում է ոչ միայն նյութական, այլ նաև ոչ նյութական չափանիշներով: Նյութական աղքաբությունը բնորոշվում է եկամուտների և սպառնան անբավարար մակարդակով, իսկ ոչ նյութական աղքաբությունը հիմնականում բնութագրվում է մարդու սոցիալական անպաշտպանվածությամբ ու մերժվածությամբ: Վղբագին գանցում ու մորահոգում է ոչ միայն նյութական կարիքը, այլև սոցիալ-հոգեբանական ընկանականությունը, ոչ լիարժեքությունն ու մերժվածությունը: Այս առումով գեղին է հիշել դարերի խորքի եկող ասպավածանշային այն միգրը, որ «հարուսափությունը շատ բարեկամներ կավելցնե, բայց աղքաբը իր բարեկամնեն կուրպի»:

Ներկայում Հայաստանում աղքաբության մակարդակը գնահավում է մորավորապես 42%-ի: Վղբագրության մակարդակը երբեմն գնահավում է օրական 1 ՎՄՌ դոլարից պակաս եկամուտ ունեցող բնակչության թվաքանակով, ըստ որի՝ այն կազմում է մորավորապես 25%: Վղբագրության իրական և համեմատարար լիարժեք ցուցանիշ կարելի է համարել մեկ շնչի հաշվով ամսական 20 հազ. դրամը, որը մորավորապես հավասար է գնողունակության համարժեքության գործակցով (3,38)⁷ վերահաշվարկված օրական 4 ՎՄՌ դոլարին: Վերը նշված 20 հազ. դրամ ցուցանիշը, ի դեպ, պարահական թիվ չէ և մորավորապես համեմատելի է խորհրդային գործակություն ունեցող աղքաբության գծի հետ, ըստ որի՝ մինչև շուկայական հարաբերություններին անցնելը Հայաստանում աղքաբությունը կազմել է 20%: Ըստ ՀՀ առողջապահության նախարարության հաշվարկների՝ ներկայում Հայաստանում նվազագույն սպառողական բյուջեն 31,6 հազ. դրամ է, իսկ 2008 թ. նվազագույն աշխատավարձի նախարարությունը՝ 25 հազ. և միջին կենսապեշուակի 21 հազ. դրամը բավականին հեռու են դրանից: Հայաստանում աղքաբության մակարդակի բարձրացումը պայմանավորված էր շուկայական հարաբերություններին անցման գործընթացներով, որի արդյունքում խիստ կրճաբվեցին ՇԱՀ-ի ծավալները, մեծացավ եկամուտների բաշխման անհավասարությունը, որոնք հանգեցրին սոցիալական լարվածության ուժեղացմանը: Կենդրունացված պլանային գնութետությունից շուկայականին անցման շրջանում պեսությունն ըստ եռթյան դուրս է գալիս գնականության ոլորտից՝ իրեն վերապահելով գլխավորապես հարկերի միջոցով եկամուտները վերաբաշխելու գործառույթ, որի անարդյունավետ իրականացման արդյունքում այն չի կարողանում անհրաժեշտ միջոցներ կենդրունացնել իր ձեռքում և իրագործել անընդհափ ավելացող սոցիալական ծրագրերը:

Մեր հանրապետությունում աղքաբությունը բնութագրվում է ինչպես բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՇԱՀ-ի ծավալով, որը մոտ 10 անգամ ցածր է զարգացած երկրների մակարդակից, այնպես էլ եկամուտների թվաքանակությունը աղքաբությունը կազմում է մոտ 10 անգամ աղքաբությունը:

փիճանով, որը գրեթե 2 անգամ գերազանցում է զարգացած երկրների ցուցանիշը և 5 անգամ՝ նախկին խորհրդային ժամանակաշրջանինը։ Աղքափության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրով նախարարությունը է, որ միայն 2015 թ. հնարավոր կլինի ունենալ խորհրդային շրջանին բնորոշ եկամուտների բնեուացում և սոցիալական լարվածության համեմատաբար ցածր մակարդակ՝ 19,7% աղքափություն։

Եկամուտների անհավասարություն և բնեուացում գոյություն ունի գրեթե բոլոր, այդ թվում և զարգացած երկրներում։ Աշխարհում եկամուտների քաշիման անհավասարությամբ ազդի են ընկնում հարկապես Լաբինական Ամերիկայի երկրները, որոնց ցուցանիշները համեմատելի են մեր հանրապետության ցուցանիշների հետ։ Օրինակ, Բրազիլիայում, ինչպես և Հայաստանում, ամենահարուստ 20% բնակչության գործելկան եկամուտները 32 անգամ գերազանցում են 20% ամենաղքաք բնակչության եկամուտները։ Տարկ է նշել, որ որոշ զարգացած երկրներում (մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ում) եկամուտների բնեուացումը հիմնականում պայմանավորված է ոչ թե ծայրահեղ աղքափների, այլ ծայրահեղ հարուստների առկայությամբ։

Շուկայական գնութեառության պայմաններում պետքության կարևոր խնդիրներից է եկամուտների վերաբաշխումը, որի իրականացման կարևոր լծակը հարկային քաղաքականությունն է։ Որքան բարձր լինի հարկային դրույքաչափերը (մինչև որոշակի սահմանագիծը), այնքան մեծ կլինեն պետքական բյուջեի եկամուտները և պետքության կողմից իրականացվող սոցիալական ծրագրերի իրագործման հնարավորությունները։ Սակայն որպեսզի հարկերն ունենան իրական վերաբաշխութական գործառություն, դրանք պետք է ոչ միայն հնարավորին չափ շար, այլև ճիշդ և նպաստակատողված ձևով հավաքել։

Հայաստանում պետքական բյուջեի հարկային մուտքերի մեծ մասը բաժին է ընկնում անուղղակի հարկերին, որոնք իրենց բնույթով սպառողական հարկեր են, քանի որ ներառված լինելով ապրանքների զների մեջ, ըստ էության, վճարվում են սպառողների կողմից։ Մեր հանրապետության բնակչության գերակշռող մասը փաստորեն սոցիալական անապահով սպառողներ են, հերթևարար իրենց եկամբի մեծ մասը ծախսելով (սպառելով)՝ նրանք դրանով իսկ եկամբի նկամմամբ ավելի մեծ փոկոսի հարկեր են վճարում, քան հարուստները, որոնք իրենց մեծ ծավալի եկամբի զգալի մասը խնայում են և այդ չափով սպառողական կամ անուղղակի հարկեր չեն վճարում։ Բացի դրանից, որքան մեծ լինեն անուղղակի հարկերը, այնքան անապահով աղքաք խավերը սփիպված են պետքության կողմից սոցիալական գրանսֆերվների ձևով հարկացված եկամուտների ավելի մեծ մասը կրկին «վերաբարձնել» պետքությանը։ Այդ երկու հանգամանքներից ենելով, կարծում ենք, հարկերի վերաբաշխութական գործառությը իրական դարձնելու համար, անհրաժեշտության դեպքում, պետք է մեծացնել ուղղակի հարկերի, մասնավորապես՝ եկամբահարկի և շահույթահարկի դրույքաչափերը, որոնք հիմնականում վճարվում են բնակչության առավել ապահովված խավերի կողմից։

Եկամուտների հարկային վերաբաշխման արդյունավերության վրա բացասարար է անդրադառնում նաև սպվերային գնութեառության առկայությունը, որի պարճառով հարկերի և ՌՍՁ-ի հարաբերակցությունը զգալիորեն փոքրանում է՝

ներուժի հնարավոր հարաբերակցության համեմաք: Այսպես, Հայաստանում գործող հարկային դրույքաչափերը ենթադրում են, որ հարկերի և ՇՆԱ-ի հարաբերակցությունը 2006 թ. պետք է կազմեր առնվազն 24-25%, սակայն իրականում կազմել է 16,5%, այսինքն՝ որոշ դրսագրություններ դուրս են մնացել հարկային դաշտից, կամ է նրանց նկազմամբ լիարժեքորեն չի կիրառվել հարկային օրենսդրությունը: Նշանակում է՝ հասարակությունը ամեն դարի կորցնում է ՇՆԱ-ի առնվազն 7%-ը պետքական բյուջեում հավաքագրելու և երկրի սոցիալ-դրսագրության զարգացման կարիքներին հավկացնելու հնարավորությունը:

Հայաստանում, ինչպես նաև աղքաբության բարձր մակարդակ ունեցող այլ երկրներում, աղքաբության հաղթահարման գործում կարևոր դեր կարող է խաղալ արքերկրներից սպացված օժանդակության նպաստակային և առավել արդյունավել օգտագործումը: Ներկայում Հայաստանը աղքաբության հաղթահարման համար բավականին մեծ ծավալի արդարքին օժանդակություն սպացող երկրներից մեկն է: Այդ օժանդակության ծավալը ներկայումս կազմում է ՇՆԱ-ի գրեթե 11%-ը (այն դեպքում, եթե զարգացող երկրների միջին ցուցանիշը ընդամենը 0,8% է), որը մեր հանրապետության մեկ բնակչի հաշվով դարեկան կազմում է 54,7 ԱՄՆ դոլար (զարգացող երկրներում այդ միջինը 9,5 ԱՄՆ դոլար է): Եթե արքերկրների օժանդակությունը և միջազգային վարկերը չնպաստեն ձեռնարկությունների վերագործարկմանը, նոր աշխատավեղերի սրեղծմանը և ՇՆԱ-ի իրական ծավալների ու աճի գենալի մեծացմանը, ապա արդարքին պետքական պարզքը կ'ավելի կիսրացնի աղքաբությունը և կհանգեցնի նոր պրոլետարիատի: Ներկայում Հայաստանի արդարքին պետքական պարզքը 1,2 մլրդ ԱՄՆ դոլար է, որը կազմում է ՇՆԱ-ի մոտ 40%-ը: Այս արդարքին պարզքի դիմաց վճարվող գուկոսները հետագայում կազմելու են մոտ 100 մլն ԱՄՆ դոլոր, որը մասնավորապես հավասար է ընդունելիան նպաստների գծով վճարվող գումարներին:

Վյոր Հայաստանում կենսագործվում է «Աղքաբության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր» (ԱՌՈ-Ծ), որը նախադասում է 2015 թ. աղքաբության մակարդակն էապես կրծագել և հասցնել 19,7%-ի: Նախադասում է կրծագել եկամուտների անհավասարությունը, որը հիմնականում կապվում է պետքության կողմից իրականացվող եկամուտային քաղաքականության հետ, որի արդյունքում նվազագույն աշխատավարձը կհամապատասխանեցվի 2015 թ. աղքաբության պարենային գծին, կենսաթոշակները կհասցվեն 27 հազ. դրամի, ընդունելիան նպաստները՝ 20 հազ. դրամի, միջին աշխատավարձը՝ 70 հազ. դրամի: Կարեղծվեն 248 հազ. աշխատավեղեր, և զգալիորեն կկրծագվի գործազրկության մակարդակը: Աղքաբության հաղթահարման ծրագիրը ենթադրում է պետքության հարկային եկամուտների ավելացում ոչ միայն լրացուցիչ ներդրումների, այլև հարկային եկամուտների զգալիորեն ավելացման հաշվին: Նախադասում է 2015 թ. «հարկային բեռը» հասցնել 22,6%-ի՝ ներկայիս 16,5%-ի փոխարեն, և միաժամանակ պայքարել սրբագրային դրսագրության ու կոռուպցիայի դեմ:

15.5. ՍՈՅԻԱԼԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վրդարությունն ամենալայն իմաստով ազնվություն է, անաշառություն ու անկողմնակալություն: Եթե արդարությունը դիմարկենք բարեկեցության գետաւթյան գետանկյունից, ապա արդարացի պետք է համարել այնպիսի բաշխումը, որը համապատասխանում է երկու պայմանների:

ա) մի կողմից՝ բաշխումը պետք է լինի իրավահավասար, երբ հասարակության ոչ մի սուբյեկտ մեկ այլ անձի ապրանքային հավաքածուն չի գերադասում իր սեփական ապրանքային հավաքածուից,

բ) մյուս կողմից՝ բաշխումը պետք է լինի արդյունավետ ըստ Պարեսրպոյի, այսինքն՝ եթե բարձրացվի հասարակության մի անդամի բարեկեցությունը, ապա սրբազնական ապրանքային հավաքածուից:

Վրդարությունն ընդհանրապես հասարակական կարեգորիա է, որը կարող է ունենալ պարմական, ազգային, իրավաքաղաքական, բարոյահոգերանական, սոցիալ-դժունական և այլ դրսնորումներ, որոնք կախված են հիմնախմնդիրների ընդգրկման շրջանակներից ու դրանք իրականացնելու պայմաններից: Սոցիալ-դժունական արդարությունը հիմք է դառնում արդարության բոլոր դրսնորումների համար՝ առաջ մղելով մարդու կենսագործունեությունն ապահովելու նյութական պայմանների սպեկուլար և բարիքների արդարացի բաշխման անհրաժեշտությունը: Քանի որ ցանկացած հասարակարգում արդարության վերջնական նպարակը հասարակության պահանջմունքների բավարարումն ու մարդկանց սոցիալական զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանների սպեկուլումն է, ուստի «սոցիալական արդարություն» հասկացությունն արդարության է հասարակության կենսագործունեության գրեթե բոլոր ոլորդներն ու պայմանները:

Տնտեսագիրության մեջ սոցիալական արդարության հիմնախմնդիրն առավելապես կապվում է հասարակության եկամուտների բաշխման սկզբունքների հետ: Վրդարությունը գլխավորապես արդարայրում է բոլոր մարդկանց կենսամիջոցների և իրավունքների օգտագործման հավասարությունը: Եկամուտների հավասարեցումը, շաբերի կարծիքով, մարմնավորում է սոցիալական արդարությունը և արդարայրում նրա բովանդակությունը: «Հավասարությունը» ինքնին փիլիսոփայական կարեգորիա է և կապված է մեկ այլ կարեգորիայի՝ «արդարության» հետ: Մական եթե հավասարությունը կարելի է զնահագույն գնահատել գնահատելու մեջ (օրինակ, եկամուտներից օգտվելու բոլորի իրավահավասարությունը): Մասնավոր սեփականության և դժունական, գույքային անհավասարության առաջացմամբ սոցիալական արդարությունն սկսեց տարբերվել հավասարությունից՝ ներառելով նաև մարդկանց դիրքի ու դրության տարբերությունները նրանց արժանիքներին համապատասխան:

Սոցիալական արդարությունն ունի փարբեր մեկնաբանումներ, ինչը վկայում է այդ կարեգորիայի բազմակողմանիության մասին: Մեր կարծիքով, բնավ պարփառիք չէ արդարության փարբեր դրսնորումները համակցել, ամբողջացնել մեկ ընդհանուր գաղափարի մեջ: Ընդհակառակը, դրա փարբեր մեկնաբա-

նումների, ծևերի, դրսնորումների ճանաչումն ու կիրառումը առավել նպագա-
կալաց կղարձնեն հիմնախնդրի ուսումնափրությունը և կնպաստեն արդարու-
թյան եռթյան համակողմանի բացահայտմանը:

Արդարության հիմնախնդրին առաջին անգամ անդրադարձել է Արհապովելը: Նա արդարությունը բաժնել է հավասարարականի և բաշխողականի՝ արդարության հարուկ գրեսակ համարելով փոխհապուցումը կամ վարձապրությունը, որը պետք է ենի բաշխման համամասնականության սկզբոննից²: Ենուագյում արդարության՝ հավասարության և համամասնականության (ըստ արժանիքների) այսպիսի սահմանազարումը պահպանվել է հասարակության գործը ողջ ապանության ընթացքում:

Արդարությունն ունի պարմական բնույթ և պայմանավորված է մարդկանց կյանքի կոնկրետ պայմաններով: Մարդկանց հարաբերություններն արդարացի կարելի է համարել այն դեպքում միայն, եթե դրանք համապարասիանում են պարմական անհրաժեշտությանը և մարդու կյանքի պայմանների սրբեղջման գործնական հնարավորություններին՝ բխելով գրվագիր պարմական դարաշրջանի բնույթից: Սոցիալական արդարությունը փնտեսության ոլորտում փնտեսական հարաբերությունների համակարգի և, զիսավորապես, բաշխման հարաբերությունների համապարասիանությունն է գրվագիր հասարակարգում գիրապետող պարկերացումներին ու շահերին: Արդարությունն առավել ընդհանուր բնութագրությամբ հասկացվում է որպես ազնվություն ու անազանություն բարիքների բաշխման ժամանակ:

Նասարակության զարգացման դաշտեր դարձրան երուած բարիքների բաշխումն արդարացի է համարվել այնպիսի չափանիշների առկայության դեպքում, ինչպիսիք են ի ծնե կարգավիճակը (արիստոկրատ, ազատ պլեբյ, սպրուկ), ունեցվածքը (սեփականագործ, պրոլետար կամ ունեցուրկ), աշխատավանքը (աշխատողների համար), շնչերի քանակը (գյուղացիական համայնքում) և այլն:

Տնտեսագիրության մեջ հայրնի են սոցիալական արդարության և եկամուպների արդարացի բաշխման գետություններ, սկզբունքներ կամ հայեակարգեր³, որոնք կարեի է ներկայացնել հետևյալ համառով ընութագրումներով.

1. Հավասարական (Էզալիկարիստական) կամ հավասարապաշտական սկզբունքը ենթադրում է եկամուտների, բարիքների հավասար բաշխում հասարակության անդամների միջև, որոնք միարեւակ ներդրում և արժանիքներ ունեն այդ բարիքների սրբեղծան գործում: Այս սկզբունքը, մարդասիրական լինելով հանդերձ, բացասարար է ազդում աշխարհանքի խթանների վրա:

2. Оգրապաշտական (ուժիիբարիսափական) սկզբունքի համաձայն արդարացի է համարվում եկամուպների այնպիսի բաշխումը, որի դեպքում մաքսիմալացվում է հասարակական բարեկեցությունը կամ հասարակության բոլոր անդամների կողմից ծեռք բերվող ընդհանուր օգրակարությունը: Այս դեպքում եկամուպների վերաբաշխման հիմքում դրվում է նվազող սահմանային օգրակարության գաղափարը, և ենթադրվում է, որ լրացրածի դոլարը (եկամուպը)

² Слово Философский энциклопедический словарь, М., 1989, № 623:

³ Студенческий экономический словарь, М., 1989, § 323.

աղքափին ավելի շատ լրացուցիչ օգբակարություն է պարզեւում, քան հարուստին:

3. Լիբերալիստական (քարեհողապաշտական) կամ ռոուլյան մոդելը մասնաւուն արդարացի է համարվում եկամուտների այնպիսի բաշխումը, որը մաքսիմալացնում է հասարակության ամենաապահով անդամների բարեկեցությունը: Այս մոդելը արդարացնում է եկամուտների անհավասարությունը և մերժում հավասարարական բաշխումը, քանի որ այն թուլացնում է աշխատանքի խթանումը:

6. Եկամուգների շուկայական բաշխման սկզբունքի համաձայն արդարացի է եկամուգների այնպիսի բաշխումը, որը հիմնված է ազագը շուկայական գների, արդարության գործոնների, պահանջարկի ու առաջարկի մրցակցային մեխանիզմի վրա և ենթադրում է արդարության յուրաքանչյուր գործոնի սեփականափիրոց եկամուգի համապատասխանությունը փվալ գործոնից սպացվող սահմանային արդյունքին: Այս դեպքում եկամուգների անհավասարության խորա-

⁴ Стіу Л.Туроу, Будущее капитализма, М., 1999, § 19 195:

⁵ Стю А.Смит, Исследование о природе и причинах богатства народов, М., 1962, § 259:

ցումը դառնում է անխուսափելի: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ զուր շուկայական կարգավորումը զուգակցվում է Եկամուգների՝ հաճախ չարդարացված տարբերարկմամբ (դիֆերենցմամբ), որը կախված է ոչ միայն ներդրված աշխատանքից ու կապիտալից, աշխատողի տաղանդից, այլև շուկայական անորոշությունից ու դժբանական ենթակառուցվածքից:

7. Սոցիալական արդարության ժամանակակից ըմբռնումներից են նաև հասարակության սոցիալական համերաշխության ապահովումը (Շվեդիայում), սոցիալական աջակցության համակարգի իրազործումը (արևմտյան երկրներում) և այլն: Ըստ այս ըմբռնումների՝ պարբադիր են հասարակության բոլոր անդամների սոցիալական ապահովածության նվազագույն մակարդակը և աղքաբության սահմանից ոչ ցածր Եկամուգ սպանալու երաշխիքը: Այս պարագայում անհավասարության և, մասնավորապես, աղքաբության խորացումը կարող է հանգեցնել հասարակության մեջ բռնությունների և հանցագործությունների մակարդակի աճին: Պարզ է, որ միջին կենսամակարդակ ունեցող քաղաքացին իրեն բարեկեցիկ կզարկ, եթե իրականացվեն աղքաբության և անհավասարության մեջմացմանն ուղղված միջոցառումներ:

Եկամուգների անհավասարությունը բնորոշ է բոլոր դժբանական համակարգերին, որն արքահայրվում է բնակչության մեկ շնչին ընկնող Եկամուգների մակարդակների տարբերություններով: Եկամուգների բաշխման շուկայական մեխանիզմը ընդունակ չէ ոչ միայն ամբողջությամբ ապահովել սոցիալական արդարությունը, այլև ավելի է խորացնում բնակչության Եկամուգների անհավասարությունը:

Ըստ ամերիկացի գնդեսագետ Զ. Նելքրայջի՝ սոցիալիզմն էլ արդեն չի կարելի ընդունել որպես օրինակելի մոդել ոչ միայն արդար հասարակության, այլև պարզապես գրավիչ հասարակության համար, մյուս կողմից՝ կապիտալիզմն էլ իր դասական փեաքով այդպիսին չէ⁶:

Դա ակնհայպորեն դրսնորվում է հավրապես անցումային փուլում գրնվող երկրներում: Եթե սոցիալական արդարությունը գնահատելու լինենք հասարակության Եկամուգների անհավասարաչափ բաշխվածության ասդիճանով, ապա ակնհայպ է, որ շուկան և սոցիալական արդարությունն անհամապեղելի են: Շուկայական մեխանիզմը նպարակադրված է ոչ այնքան սոցիալական խնդիրների, որքան զուր դժբանական բնույթի խնդիրների լուծմանը. այն է՝ ինչպես բաշխել և օգգագործել սահմանափակ ռեսուրսները, որպեսզի ձեռք բերվեն հասարակության համար անհրաժեշտ առավելագույն բարիքներ: Եթե ընդունենք, որ հասարակական հարստության կարևորագույն աղբյուրը աշխատանքն է, ապա ակնհայպ է, որ բարիքների բաշխումը պետք է իրականացվի այդ հարստությունը սպեղծող յուրաքանչյուրի ավանդին համապատասխան: Սակայն այս սկզբունքի իրազորման համար բոլորը նախապես պետք է ունենան հավասար մեկնարկային հնարավորություններ, քանի որ հնարավորությունների հավասարությունը առաջնային է Եկամուգների հավասարության համեմափ, որը ապահովել գործնականում գրեթե հնարավոր չէ: Այլ կերպ ասած՝ ըստ աշխատանքի բաշխումը նույնպես անխուսափելի է դարձնում Եկամուգների անհավասարությունը:

⁶ Տե՛ս Հ. Գելիբերտ, Справедливое общество. Гуманитарный взгляд, М., 1999, № 229:

թի անհավասարությունը: Սոցիալական արդարությունն այս դեպքում ոչ թե հավասար եկամուտներ սրբանալն է, այլ հավասար աշխատանքի և հավասար ավանդի դիմաց հավասար վարձագրությունը: Ուագի խնդիրն այն է, որ այդ անհավասարությունը չափազանց մեծ չլինի:

15.6. ՍՈՅԻՎԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՒՏՐԱՆՔԸ

Ժամանակակից գնդեսակարգի պայմաններում եկամուտների բաշխման շուկայական մեխանիզմը գուգակցվում է եկամուտների պետական կարգավորման հետ: Վերջինս պետության սոցիալական քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է և արդահայտվում է պետական բյուջեի միջոցով եկամուտների վրա ներգրածման ու սոցիալական դրանսֆերվների դրամադրման մեխանիզմի ձևով: Եկամուտների պետական քաղաքականության մեջ կարևորվում է հարկային մեխանիզմը, որի շնորհիվ ազգային եկամուտի որոշ մասը բարձր եկամուտներ ունեցող բնակչության խավից անցնում է ցածր եկամուտներ ունեցող խավին: Եկամուտների այսպիսի վերաբաշխման հետ կապված՝ գնդեսագիրության մեջ առաջացել է, այսպես կոչված՝ սոցիալական արդարության և գնդեսական արդյունավետության երկրնդրանքի խնդիրը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ եկամուտների հավասարեցման և հասարակության սոցիալական բնեղացումը մեղմելու մեծ ճգփումը կարող է հանգեցնել գնդեսական արդյունավետության անկման ու կորուսփների:

Եկամուտների վերաբաշխման և հավասարեցման կողմնակիցները դրա անհրաժեշտությունը հիմնավորում են նրանով, որ այն նպաստում է սպառողի կարիքների բավարարումը մաքսիմալացնելու և սահմանային օգրակարությունը առավելացնելի հասցնելու խնդրի լուծմանը: Եկամուտների հավասարության հակառակորդների հիմնական առարկությունն այն է, որ այդ նպագակով պետության վարած հարկաբյուջեպային և սոցիալական քաղաքականությունը թուլացնում է արդարողական աշխատանքի նկարմամբ խթանները, նվազեցնում գնդեսական արդյունավետությունը, որի հեփսնանքով երկրի գնդեսությունը կարող է հայդնվել սրբագրացնելու վիճակում: Եկամուտների վերաբաշխմանն ու սոցիալական պաշտպանվածությանն ուղղված միջոցառումները թուլացնում են հասարակության գործարար ակդրիվությունը, որն ուղեկցվում է գնդեսական արդյունավետության անկմամբ, քանի որ անհմասք է դառնում արդյունավետ աշխատել թե՛ աղքատի և թե՛ հարուստի համար: Աղքադը մրածում է միևնույն է, հասարակությունը սոցիալական նպաստների միջոցով «կացակցի իրեն», իսկ հարուստը մրածում է՝ միևնույն է, իր եկամուտի մի մասը «ձեռքից խելու են»: Եկամուտների բաշխման շուկայական մեխանիզմը, որը դրանում է եկամուտների անհավասարության առաջացմանը, միաժամանակ նպաստում է գնդեսական արդյունավետության բարձրացմանը և բաշխվող հասարակական արդյունքի ծավալի մեծացմանը: Այլ կերպ ասած՝ հասարակական հարստության բաշխման եղանակը էապես ազդում է համախառն արդյունքի չափերի վրա:

Վյապիսով, կարելի է եզրակացնել, որ սոցիալական արդարության և գնդեսական արդյունավետության երկրնդրանքն արդահայտվում է եկամուտների

հավասար և անհավասար բաշխման միջև ընդունակությամբ, որն էլ ի վերջո բանում է «անարդյունավետ սոցիալական արդարության» և «անարդար գնդեսական արդյունավերության» միջև ընդունակությանը:

Սոցիալական արդարության և գնդեսական արդյունավերության հակասականությունն արբահայպվում է նաև նրանով, որ բավականին կորուսֆներ են լինում հենց եկամուտների վերաբաշխման ընթացքում: Նարուսփներից դեպի աղքադներ եկամուտների վերաբաշխման գործնականությունը առաջացած կորուսփները ամերիկացի գնդեսագետ Վալդեր Օութենի կողմից համեմադրվել է սոցիալական օգնության «ծակ դույլից» գեղի ունեցող արբահոսքի հետ: Սոցիալական օգնության համար նախագետաված միջոցների կորուսփները ըստ Օութենի կապված է կառավարման ապարատի բյուրոկրատական համակարգի հետ, քանի որ սոցիալական նպաստների մի մասը անցնում է գարբեր հարկային և սոցիալական ծառայությունների կառավարչների, խորհրդադրությունների և աշխատավայրների գույքանը: Օութենի հաշվարկներով սոցիալական օգնության «ծակ դույլից» կորուսփները կամ արբահոսքը բնութագրվում է նրանով, որ ունետք բաղաքացիներից վերցված 1 դոլարից 70 ցենսով կորզում է աղքադներին հանձնելու ընթացքում, և ընդամենը 30 ցենսովն է ծառայում իր նպարակին⁷:

Եթե ընդունենք, որ այս գովազները չափազանցված են, ապա միևնույն է, սոցիալական նպաստների բաշխման ժամանակ թեկուզ 30%-ի կորուսփ գեղի ունենա, և օգնությունները հասցեափիրոցը չհասնեն, դա կվկայի եկամուտների հավասարեցման կամ սոցիալական արդարության «բարձր գնի» մասին:

Օութենի «ծակ դույլից» գեղի ունեցող արբահոսքի պարբառով առաջացած կորուսփների ծավալները պայմանավորված են նաև նրանով, որ սոցիալական գրանսֆերպները մեծացնելու նպատակով հարկերի բարձրացումը հանգեցնում է լեզաւ հարվածում աշխարհների առաջարկի զգալի կրճագրմանը և նրա արբահոսքին դեպի «սպվերային հարված»՝ փորձելով խուասիել հարկերը վճարելուց, որը և փոքրացնում է սոցիալական ծրագրերի համար անհրաժեշտ գումարները հավաքելու երաշխիքները:

Սոցիալական արդարության և գնդեսական արդյունավերության հակասություններից է նաև այն, որ աղքադության դեմ պայքարի արդյունքում այդ դասի մարդկանց թվաքանակը կարող է ավելանալ՝ պայմանավորված նրանով, որ սոցիալական գրանսֆերպներ սպանալու ձգուումը փոխում է մարդկանց վարքագիծն ու հոգեբանությունը, և տարբեր կեղծիքների շնորհիվ հնարավոր է, որ ուներներից շատերը փիրանան դրանց: Սպացվում է, որ «գրանսֆերպների նպատակը հենց գրանսֆերին է» և ոչ թե աշխարհների խթանումն ու ներդրումների ընդլայնումը: Մոցիալական գրանսֆերպները երբեմն հանգեցնում են ընդունակությամբ քայքայմանը, թերարժեք ընդունակությամբ ավելացմանը, արբանական երեխաներով ընդունակությամբ շաբացմանը, քանի որ սոցիալական ծրագրերը հիմնականում ուղղված են նման ընդունակությամբ օժանդակելուն: Արբերկրներում ընդունված է կիրառել «աղքադության մշակույթ» հասկացությունը, ըստ որի՝ շատերն են ձգուում չքավորի կարգավիճակին, և այն դառնում է ապրելակերպ և փոխանցվում է սերնդից սերունդ:

⁷ Ст. Курс экономической теории, под ред. М.Н. Чепуриной, М., 2002, т. 555:

Ընդհանուր առմամբ, տնտեսական արդյունավելությունը հակասում է սոցիալական արդարությանը այնպիսի դեպքերում, ինչպիսին է ռեսուրսների վերաբաշխումն ի օգույք չունեորների, համընդհանուր զբաղվածության ապահովումը, Էկոլոգիական խնդիրների լուծումը և այլն: Տնտեսական արդյունավելության և սոցիալական արդարության միջև հակասությունը, ըստ Էռլայան, իրենից ներկայացնում է որպես արդարության և սպառման միջև հակասության արդացոլում:

Սոցիալական հակասությունները մեղմացնելու հետ կապված ժամանակակից պայմաններում կիրառվում է «սոցիալ-տնտեսական արդյունավելություն» հասկացությունը, որն իր բովանդակությամբ ավելի լայն է և ընդգրկում է այնպիսի կարեգորիաներ, ինչպիսիք են «սոցիալական ծախքերը» (շրջակա միջավայրի աղբույնը, իշխանությունները) և «սոցիալական բարիքները» (առողջությունը, կրթությունը, գիտական ներուժը):

Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ տնտեսական արդյունավելությունը, որը նպագրակաղրված է «հասարակական կարկանդակի» (ազգային եկամֆի) մեծացմանը, լավագույն արդյունքներ է քայլս շուկայական տնտեսական համակարգի պայմաններում: Վերջինս իր հերթին ուժեղացնում է հասարակության սոցիալական գործությունը, և սոցիալական արդարությունն իրականացվում է զիավարապես եկամուտների պետական քաղաքականության միջոցով, որը սահմանափակում է շուկայական տնտեսության մեխանիզմների գործերային գործողությունները: Անցումային դնդանական պայմաններում որոշակի միջոցառումներ են իրականացվում եկամուտների հավասարեցման, սոցիալական երաշխիքների սրբեցման, բնակչության բոլոր խավերի համար հավասար մեկնարկային պայմաններ ապահովելու ուղղությամբ: Սակայն սոցիալական արդարության խնդրի լուծումը դժվարանում է «հասարակական կարկանդակի» բավականին համեստ չափերի պարզաբնույթ, որը կաշկանդում է վերաբաշխողական գործընթացները:

Վյափիսով, ինչպես եկամուտների խորը անհավասարությունն է խաթարում հասարակության սոցիալական կայունությունը, այնպես էլ եկամուտների մեխանիկական հավասարեցում՝ դնդանական արդյունավելությունը, աշխատանքի խթաններն ու գործարարությունը: Սոցիալական արդարության համար հասարակությունը արիապված է վճարել արդյունավելության նվազմամբ, հետևաբար և պետությունը պետք է ձգվի վարել այնպիսի սոցիալական քաղաքականություն, որպեսզի այդ հակասությունը հասցվի նվազագույնի:

Շուկայական դնդանական կարևոր սկզբունքներից է դնդանական արդյունավելության և սոցիալական արդարության չափանիշների ձևուն գուգակցումը: Հասարակությունը սոցիալական արդարության կարող է ձգվել միայն բարձր դնդանական արդյունքների հիման վրա, հետևաբար որպես շուկայական դնդանական վերջնական նպագակ և որպես արդյունավելության գործուն պետք է դիմարկվի սոցիալական արդարությունը:

15.7. ՇԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԴԱԿԸ

Եկամուգների բաշխման ու վերաբաշխման շնորհիվ ձևավորվում են ինչպես հասարակության ամբողջական, այնպես էլ նրա յուրաքանչյուր անդամի եկամուգները, որոնք գնդեսական բարեկեցության ցուցանիշներ են: Բարեկեցությունն ընդհանուր առմամբ կյանքի համար անհրաժեշտ բարիքներով մարդու բավարարվածությունն է: Տնտեսական բարեկեցությունն ունի քանակական և որակական որոշակիություն: Բարեկեցության քանակական բնորոշիչն է հենց կենսամակարդակն է:

Եկամուգների բաշխումը պետք է կարարվի այնպիսի սկզբունքներով ու եղանակներով, որպեսզի առավելագույնս նպաստի հասարակության բարեկեցության բարձրացմանը, որն իր քանակական դրսորումն է սրանում բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման մեջ: Տնտեսագիրության մեջ բարեկեցության գնահապման համար գոյություն ունեն փարբեր չափանիշներ: Հսկ **Ա. Պիգուի²** մարդու բարեկեցությունը գնահապման է բարիքի օգբակարությամբ, սակայն գործնականում գրեթե անհնար է դրա որոշելը, որովհետև նույն բարիքը փարբեր անհապմների համար կարող է ունենալ փարբեր օգբակարություն: Բարեկեցության գնահապման **Վ. Պարեպոյի** չափանիշը անհապի արժեքային նախապարզությունն է, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր մարդ ընդունակ է բոլորից լավ գնահապել իր սեփական բարեկեցությունը: Այլ կերպ ասած՝ առանձին մարդկանց բարեկեցության մակարդակներն անհամադրելի են, հետևաբար հասարակական բարեկեցությունը չի կարող որոշվել գումարման եղանակով, և այն հասարակության բոլոր անդամների «երջանկությունների» գումարը չէ: Հսկ Պարեպոյի՝ ռեսուրսների ցանկացած գումարը, որը կառաջացնի բարիքներ արդադրելու և բաշխելու փոփոխություն, կյանքի բարելավում է համարվում, եթե, իհարկե, ումանց բարեկեցության բարձրացումը չի վնասում մյուսներին: **Ն. Կալդորը** և **Զ. Տիքոսը** գրում են, որ բարեկեցությունը բարձրանում է, և եթե նրանք, ովքեր շահում են, իրենց եկամուգները բարձր են գնահապում գումաների կրած վնասներից: Հսկ **Ա. Քերզոսնի³** հասարակական բարեկեցության գնահապման համակարգը պետք է մշակվի գնդեսագետների, օրենսդիրների և գործադիր մարմինների կողմից, որի հիման վրա կկառուցվեն անդադրերության կորեր, որոնք կարգացնեն հասարակական բարեկեցությունը:

Հասարակական բարեկեցության քանակական չափանիշը **կենսամակարդակն** է, որը բնութագրում է բնակչության կյանքի սոցիալ-գնդեսական պայմանները և նրա պահանջմունքների բավարարվածության ասդիճանը: Հասարակական արդադրության արդյունքներն իրացվում են սոցիալական ոլորդում, ուստի կենսամակարդակի նյութական հիմք են սպեհծված բարիքներն ու դրանց բաշխման արդյունքում ձևավորված եկամուգները: Բնակչության կենսամակարդակի հիմք են նաև նրա իրական եկամուգները, որոնք ձևավորվում են եկամուգների բաշխման ու վերաբաշխման արդյունքում: Իրական եկամուգները բնութագրում են, թե մարդիկ որքանով կարող են բավարարել իրենց պահանջմունքները նյութական, հոգևոր բարիքներով և անհրաժեշտ ծառայություններով:

Կենսամակարդակ կափեգորիան կողմնորոշված է պահանջմունքների բավարարվածության ասդիճանի այնպիսի գնահատմանը, որը ենթակա է ուղղակի քանակական չափման (որամական կամ բնեղեն միավորներով): Կենսամակարդակը բնութագրում է ինչպես կենսական բարիքներով բնակչության ապահովածությունը, այնպես էլ որոշակի բարիքներով մարդկանց պահանջմունքների բավարարվածության ասդիճանը: Այլ կերպ ասած՝ կենսամակարդակի ներուժի հնարավոր ասդիճանը բնութագրվում է սպեղծված հասարակական արդյունքի, բարիքների ծավալով, իսկ կենսամակարդակի իրական հնարավոր ասդիճանը բնութագրվում է բնակչության իրական եկամուտներով, որը նրա վճարունակ պահանջմունքների բավարարման նախադրյալն է:

Բնակչության կենսամակարդակը բնութագրվում է բազմաթիվ ցուցանիշներով: Ըստ ՄԱԿ-ի մեթոդոլոգիայի՝ բնակչության կենսամակարդակը գնահատելու համար առաջարկվում է հիմնվել ներքոհիշյալ 12 խումբ ցուցանիշների վրա.

1. Ծնելիությունը, մահացությունը և ժողովրդագրական այլ ցուցանիշներ:
2. Կյանքի սանիդարակիցինիկ պայմանները:
3. Պարենային ապրանքների սպառումը:
4. Բնակարանային պայմանները:
5. Կրթությունը և մշակույթը:
6. Աշխատանքի պայմանները և զբաղվածությունը:
7. Բնակչության եկամուտներն ու ծախսերը:
8. Կյանքի արժեքը և սպառողական գները:
9. Տրանսպորտային միջոցները:
10. Տանգարի կազմակերպումը:
11. Սոցիալական ապահովությունը:
12. Մարդու ազատությունը:

Կենսամակարդակը բնութագրող այս հիմնական ցուցանիշներից բացի առանձնացվում են նաև մի շարք գեղեկարգական ցուցանիշներ, ինչպիսիք են բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՌԱՀ-ի և ազգային եկամֆի ցուցանիշը, սպառման ծավալը բնակչության մեկ շնչի հաշվով: Այս ցուցանիշները, ըստ ՄԱԿ-ի փորձագետների, ավելի շատ գեղեկարգական են, քանի որ ազգային գրադարանների համադրման դժվարությունները հնարավորություն չեն գրավիս գրադրեր երկրներում դրանք դարձնել չափակցելի: Սակայն վերջին շրջանում ազգային գրադարանների կուրսի գնահատումը՝ գնողունակության պարիգենքի հիման վրա, հնարավորություն է գրավիս հնարավորինս հաղթահարել այդ դժվարությունը և բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՌԱՀ-ի ծավալը համարել կենսամակարդակը բնութագրող հիմնական դրվեսական ցուցանիշներից մեկը:

Կենսամակարդակի գնահատումը քանակական ցուցանիշներով կամ բացառապես դրվեսական մոդելմամբ, ունի որոշակի թերություններ, քանի որ ամբողջովին և իրական ծեսով չի բնութագրում բնակչության կյանքի պայմանները: Պահանջմունքների բավարարման որակական չափանիշները բնութագրելու համար կենսամակարդակի ցուցանիշին գուգընթաց կիրառվում է նաև **կյանքի որակ** կափեգորիան: Կյանքի որակը նյութական և հոգևոր պահանջմունքների բավարարման ասդիճանի այնպիսի գնահատում է, որը ենթակա չէ ուղղակի քանակական չափման և պահանջում է անուղղակի քանակական գնահատման

բարդ եղանակների կիրառում՝ բարբեր քվալիմեփրիական (որակը որոշող) սանդղակների հիման վրա: Դրանց են վերաբերում աշխափանքային ժամանակի բովանդակայնության և ազար ժամանակի գնահապումը, դրանցով բավարարված լինելը, աշխափանքի և կենցաղի հարմարավետության նակարդակը, հագուստի որակը և մոդայնությունը, սննդի որակը և սննդի ընդունման պայմանները, բնակարանի, բնակավայրի և շրջակա միջավայրի, սոցիալական ինսուֆիլուսների գործունեության որակը գիտելիքների, հաղորդակցման, հասարակական-քաղակական ակդիվության որակական մակարդակները:

Բնակչության կենսամակարդակի գնահապումը ժամանակակից գնադեսագիրության մեջ կարարվում է նաև **գույք գնդեսական բարեկեցության** հայեցակետից ենելով: Զույգ գնդեսական բարեկեցությունը գնահապելու համար ՇԱՀ-ն հաշվարկվում է հաշվի առնելով նաև գնային գնդեսության ոլորտում սրեղծված արդաշուկայական բարիքների արժեքը, շրջակա միջավայրի պահպանման ծախսերը և ազար ժամանակը: ՇԱՀ-ի մեջ այս չհաշվառված բաղադրիչների ներառումը կարևոր նշանակություն ունի կենսամակարդակի գնահապման համար, սակայն բոլոր դեպքերում գույք գնդեսական բարեկեցության ցուցանիշը պայմանական ու հաշվարկային բնույթ է կրում և պաշտոնապես չի ընդունվում վիճակագրության մեջ:

Կենսամակարդակը բնութագրելիս հարակից կիրառվում է նաև **ապրելակերպ** հասկացությունը: Վարելակերպ կարեգորիան առավելապես ներկայացնում է մարդու ոչ միայն սոցիալ – գնդեսական, այլև սոցիալ – հոգեբանական, ազգային, բնապատմական միջավայրը և դրանցով պայմանավորված բազմաթիվ խնդիրներ, մարդու կյանքի ու աշխափանքի պայմաններն ու եղանակները:

Ժամանակակից գնդեսագիրության մեջ բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող առավել ընդունելի ցուցանիշը **մարդկային զարգացման համարիվը**, որը հաշվարկվում է ՄԱԿ-ի կողմից և պարբերաբար հրապարակվելով, բնութագրում է ոչ միայն երկրների սոցիալ-գնդեսական զարգացման մակարդակները, այլև բնակչության կենսամակարդակը: Մարդկային զարգացման կամ հասարակական զարգացման համարիվը գնահապում է երեք հիմնական ցուցանիշների միջին համաթվերի հիման վրա.

- ա) ՇԱՀ-ի ծավալը բնակչության մեկ շնչի հաշվով,
- բ) բնակչության կյանքի միջին գնուղությունը,
- գ) կրթության և առողջապահության մակարդակը:

Մարդկային զարգացման համարիվը, որը գործում է 0-1 միջավայրում, փաստորեն բնութագրում է բնակչության կյանքի գնդեսական ու սոցիալական պայմանների աճրողջությունը: Կյանքի միջին գնուղության ցուցանիշն ինքնին կարող է կենսամակարդակի ամփոփությունը: Կյանքի միջին գնուղության ցուցանիշն ինքնին կարող է կենսամակարդակի ամփոփ ցուցանիշ համարիվ, քանի որ արկացում է մարդկանց կյանքի ու աշխափանքի պայմանները, նյութական ու հոգևոր բարիքներով ապահովածությունը, շրջակա միջավայրի բարենպաստությունը և, ընդհանրապես, վկայում է բարեկեցիկ ու անհոգ կյանքի մասին:

15.8. ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԱՇԽՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐԸ

Տարերային շուկայական մեխանիզմն իր բնույթով կարող է հանգեցնել գոնդեսության խորը անկումների, խրոնիկական գործազրկության և աղքափության մեծ ծավալների: Այս հիմքի վրա XX դարի 40-50-ական թվականներին շաբ երկրներում պաշտոնապես ընդունվեց «Բարեկեցության պետություն» հիմնադրույթը, որը անհրաժեշտ էր համարում հասարակության աղքափ խավերի սոցիալական պաշտպանության լայն միջոցառումների անհրաժեշտությունը: Եթե բնակչության սոցիալական պաշտպանվածության համակարգը արևմտյան երկրներում գործում էր դեռևս XIX դարի վերջերին և XX դարի սկզբներին, ապա ԱՍԴ-ում այն արմագրավորվեց միայն XX դարի 30-ական թվականների կեսերին: «Բարեկեցության պետություն» ծրագիրը ներառում է ինչպես սոցիալական ապահովագրության ծրագրերը, որոնք վերաբերում են բնակչության բոլոր խավերին, այնպես էլ առավել ապահով ընդունիքների եկամուտների ապահովման միջոցառումների համակարգին (ծերության, իշխանության ապահովությունը, գործազրկության նպաստը, ոչ լիարժեք ընդունիքների երեխաներին, անաշխափունակներին պետական օգնությունը՝ ներառյալ պարենային, կրտոններով, բնակարանով ապահովումը և այլ սոցիալական ծառայությունները): «Բարեկեցության պետություն» ծրագրում կարևոր նշանակություն է փրկում փրանսֆերվարներին, այսինքն՝ եկամուտի մի մասի անհապույց փոխանցումը մեկ այլ անձի: Տրանսֆերվարները ծևավորվում են հարկային համակարգի միջոցով բարձր եկամուտներ ունեցող անձանց եկամուտի մի մասը պետական բյուջե հավաքագրելու և հօգուտ անապահով անձանց վերաբաշխելու ծևով:

«Բարեկեցության պետություն» համակարգի գործունեությունը որոշակի բարդությունների է հանգեցնում, որն արգահայտվում է հետևյալ հանգամանքներով:

- ա) բարձրանում է պետական բյուջեի սոցիալական ծանրաբեռնվածությունը, և մեծանում է բյուջեի պակասուրդը,
- բ) թուլանում են բնակչության աղքափ խավերի աշխափանք փնտրելու խթանները, որովհետև սոցիալական օգնության համակարգը չուներ մարդկանց համար անբարենպաստ է դարձնում աշխափանք փնտրելը:

Պարենային կրտոնները, միայնակ մայրերի նպաստը, գործազրկության նպաստը սպասվելիք աշխափանքից ոչ պակաս մեծություն են կազմում, ուստի չաշխափելն ավելի ձեռնպու է դարնում: Այս երևոյթի կապակցությամբ փնդեսագերներն առաջարկել են կիրառել բացասական եկամդրահարկի համակարգը (ԲԵՆ), որը աղքափ ընդունիքներին փրամադրվող դրամական աջակցության միասնական համակարգ է և կարող է փոխարինել նախկին սոցիալական փրանսֆերվարների համակարգին:

Բացասական եկամդրահարկի Էռլեյունն այն է, որ սոցիալական նպաստի երաշխափության նվազագույն գումար է վճարվում բոլոր նրանց, ում եկամուտը հավասար է զրոյի, այսինքն՝ բացի նպաստից, այլ եկամուտ չունեն: Սոցիալական ապահովության համակարգը կարարելագործելու նպարակով զարգացած երկրներում ծևավորվել է երկու հիմնական մոդելում:

ա) բացասական (նեգատիվ) եկամֆահարկը,

բ) աշխարհանքային գործունեությանն անցնելու խթանումը:

Եթե պողիփիվ կամ սովորական եկամֆահարկի դեպքում բարձր եկամուգներ ունեցող ընդանիքներն են «սուբսիդավորում» կառավարությանը, ապա նեգատիվ եկամֆահարկի դեպքում կառավարությունն է սուբսիդավորում այն ընդանիքներին, որոնց եկամուգը ցածր է որոշակի մակարդակից:

Բայց երբ մարդն աշխարհանքի է գեղավորվել, և նրա եկամուգը սկսում է աճել, ապա սոցիալական նպաստը պետք է կրճարել աշխարհավարձի նկարմամբ որոշակի գործակցով, այսինքն՝ երաշխավորված նպաստի գումարը պակասեցվում է այդ չափով: Դա կարող ենք բացադրել հետևյալ օրինակով. Ենթադրենք բացասական եկամֆահարկի դրույքը 50% է, և նպաստառուն 1200 դոլար երաշխավորված նպաստից բացի աշխարհանքի դիմաց 400 դոլար վարձագրություն է սպացել: Այս դեպքում 400 դոլար վարձագրության նկարմամբ կիրառվում է 50% եկամֆահարկ ($400 \times 0,5 = 200$), և այդ 200 դոլարը հանվում է 1200 դոլար նպաստից: Սրացվում է, որ բացասական եկամֆահարկի համակարգը կիրառելով՝ ընդանիքի ընդհանուր վասպակը կկազմի 1400 դոլար (400 դոլար աշխարհավարձ և 1000 դոլար նպաստ): Եթե աշխարհանքային գործունեությունից եկամուգը 2400 դոլար է կազմել, ապա նպաստառուն գրկվում է 1200 դոլար բազային նպաստից, իսկ եթե աշխարհանքային վասպակը 2800 դոլար է կազմում, ապա բացասական եկամֆահարկը կկազմի 2000 դոլար ($2800 \times 0,5 = 1400$ դոլար, $1200 - 1400 = -200$ դոլար), իսկ ընդհանուր վասպակը կկազմի 2600 դոլար ($2800 - 200$): Այս դեպքում արդեն բացասական եկամֆահարկը վիճակին վերաբերություն է սովորական եկամֆահարկով:

Սոցիալական աջակցության համակարգի կիրառման դեպքում խնդիր է առաջանալ, թե ինչպես պահպանել աշխարհանքի նկարմամբ խթանները: Եթե նպաստի իշեցման գործակիցը չափազանց բարձր լինի, ապա աղքադ քաղաքացուն ձեռնվոր կիխնի սպանալ երաշխավորված նվազագույն նպաստը և աշխարհանք չփնտրել: Ընդհանուր առմամբ ընդանիքները փարբեր կերպ են արձագանքում բացասական եկամֆահարկին՝ կախված այն հանգամանքից, թե որքան է երաշխավորված նվազագույն նպաստի չափը, աշխարհանքային վասպակի մեծությունը և նպաստի իշեցման գործակիցը: Վերջինս, ըստ էության, հանդես է գալիս որպես բացասական սահմանային հարկադրույթ, կամ նպաստի կրճարման գործակից:

Բացասական եկամֆահարկը կարող է արդյունավետ լինել հետևյալ պահանջները բավարարելու դեպքում.

ա) պետք է ավելի շատ ընդանիքներ դուրս բերի աղքադության վիճակից,

բ) պետք է բավականին խթաններ ապահովի աշխարհանքային գործունեության համար,

գ) այս ծրագրերի «արժեքը» պետք է չափավոր լինի և չհանգեցնի պետքական բյուջեի սոցիալական լարվածությանը:

Դժվար չէ նկարել, որ այս խնդիրները հակասում են միմյանց, հետևյալու խնդիր չէ այնպիսի մեխանիզմի մշակումը, որը կրճարի աղքադությունը, միաժամանակ խթանի աշխարհանքը և էժան նստի պետքության վրա:

Վերը բերված պայմանական օրինակից էլ է երևում, որ բացասական եկամֆահարկը այնքան էլ չի խթանում աշխափանքը, հետևաբար վերջին շրջանում զարգացած երկրներում մեծ նշանակություն է դրվում աշխափանքային գործունեության անցնելու խթանման ծրագրերին, որոնք այլ կերպ անվանվում են «Նպաստից դեպի աշխափանք» ծրագրեր: Այս ծրագրերի նպագրակն է հիմնականում փոփոխություններ կարարել երեխաներ ունեցող ոչ լիարժեք ընդանիքներին նպաստներ դրամադրելու ծրագրում: Դրանով նախափեսվում է նպաստել կրթությանը, պրոֆեսիոնալ պարրապարվածությանը, աշխափանքի գեղագործություն: Աշխափանքով և կրթությամբ զբաղվող նպաստառուներին դրվում են սուբսիդիաներ՝ երեխաների և դրանապորդային ծախսերի համար:

ԱՅն Ե՞ւ ած Մ՞ Տ՞ Ո՞»՛՛

1. Ինչպես կզնահագրեք բաշխման հարաբերությունների գեղը և դերը դրստեսական հարաբերությունների համակարգում:
2. Որո՞նք են եկամուգների բաշխման լծակները:
3. Սոցիալական արդյունավետության ի՞նչ դեսություններ գոյություն ունեն:
4. Որո՞նք են հասարակության եկամուգների անհավասարության պարագաները:
5. Ինչո՞ւ են հակասություններ առաջանում դրստեսական արդյունավետության և սոցիալական արդարության միջև:
6. Ի՞նչ ենք հասկանում եկամուգների կառուցվածք ասելով, և ինչպիսին է այն ՀՀ-ում:
7. Արդյոք բոլո՞ր երկրներում գոյություն ունի աղքաբություն:
8. Ինչո՞վ է սոցիալական կենսանվազագույնը գարբերվում ֆիզիոլոգիական նվազագույնից:
9. Դեպի ո՞ր կողմ է շարժվում Լորենցի կորագիծը սոցիալական դրանսֆերվները վճարելուց հետո:
10. Ի՞նչ նպագրակով է կիրառվում բացասական եկամֆահարկը:
11. Ո՞րն է եկամուգների քաղաքականության նպագրակը:
12. Ինչի՞ հետևանքով է իրականացվում բնակչության եկամուգների համաթվավորումը:
13. Որո՞նք են ՀՀ աղքաբության հաղթահարման ռազմավարական ծրագրի հիմնական դրույթները:
14. Ինչպիսի՞ ցուցանիշներով է գնահագրվում կենսամակարդակը:

ԹՉՈՒՅՑ Ի՞Յ ԿԱՅ Ե՞Լ ՕԱԾԱՌԱԾՈՒՅՑ»

Բաշխման հարաբերություններ
Եկամուտների գործառություն և
անհարական բաշխում
Պետքության սոցիալական
քաղաքականություն
Օգրակարությունը և արդյունա-
վելությունը ըստ Դարենքոի
Սոցիալական արդարություն
Էզալիփարիզմ
Ուփիլիփարիզմ
Ոռուլայան կոնցեպցիա
Հասարակական բարեկեցության
ռոռուլայան գործառույթ
Եկամուտների բաշխման
շուկայական կոնցեպցիա
Աշխատանքային եկամուտներ
Լորենցի կորագիծ
Զինիի գործակից

Դեցիլային գործակից (քվինթիլային
գործակից)
Աղքադություն (աղքադության բա-
ցարձակ և հարաբերական գիծ)
Կենսանվազագույն
«Բարեկեցության պետքություն»
Սոցիալական դրանսֆերվ
Բացասական եկամբահարկ
Արդյունավելության և
արդարության երկընդուրանք
Օուքենի «ծակ դույլ»
Անվանական եկամուտներ
Տնօրինվող եկամուտներ
Իրական եկամուտներ
Եկամուտների ինդեքսավորում
(համաթվավորում)
Եկամուտների քաղաքականություն

ԲԱԺԻՆ III ՄԱԿՐՈՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

q1ufu 16

**ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄՈՒԱԿԱՆ
ՑՈՒՑԱԿՆԵՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՇԻՎՆԵՐԻ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ**

16.1. ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆ ԴԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ՕՐԻՆԱԿԱՓՈՒԹՅՈՒՆՆ ԵՐԲ ԵՎ ԴԻՄԱԿԱՐՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆ ԵՐԸ

Հասարակության դնդեսական կյանքը ամեն մի առանձին երկրում ընթանում է իր յուրահապեկություններով՝ դրսեորելով որոշակի օրինաչափություններ: Յուրաքանչյուր կոնկրետ ժամանակափածում դնդեսական կյանքը ամբողջության մեջ ներկայացնում է պվյալ երկրի պատմական զարգացման նախորդ շրջանների արդյունքը: Դա մի երկարավեց ժամանակաշրջան է, որի ընթացքում ամեն մի երկրի ազգային դնդեսական չի կարող գերծ մնալ հարևան և մյուս երկրներում քեզի ունեցող երևոյթների ազդեցությունից: Այդ է պաֆճառը, որ ձևավորված բազմաթիվ դնդեսական երևոյթներ բնորոշ են գրեթե բոլոր երկրներին, թեպետք դրանք իրենց վրա կրում են քայլական երկրի ասդիմանական զարգացման առանձնահապեկությունների դրույթը:

Նման դափողության հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ ցանկացած երկրի ազգային պնդեսություն համաշխարհային, պարագայքանային և տվյալ երկրի համարնպեսական գործընթացների բացառիկ բարդ փոխգործողության հետևանք է:

Ազգային պնդեսությունն ուսումնասիրում են փարբեր գիքություններ՝ պնդեսական աշխարհագրությունը, պնդեսական պալմությունը, միկրո- և մակրոպնդեսագիքությունները և այլն՝ յուրաքանչյուրն իրեն բնորոշ հարցերով ու խնդիրներով։ Իսկ պնդեսագիքության դեսությունը ազգային պնդեսության հետազոտման ժամանակ կիրառում է յուրահագուկ մոդեցում, քանի որ ուսումնասիրման առարկան ամբողջ երկրի ազգային պնդեսական համակարգն է։ Այն երկրի էկոնոմիկան դիմարկում է որպես պնդեսական հարաբերությունների որոշակի կանոններով ասփիճանակարգված օրգանիզմ։ Նշանակում է՝ յուրաքանչյուր պնդեսական համակարգին հապուկ են պնդեսական գործունեության կոռորդինացում, սեփականության և պնդեսական գործուների, եկամուպների բաշխման ու վերաբաշխման ձևերի բազմազանություն, անհապական ու հասարակական վերաբարդություն և այլն, որոնք ունեն շափ ընդհանուր կողմեր այլ երկրների պնդեսություններում դեղի ունեցող նմանապիհ գործընթացների հետ։ Ինչ վերաբերում է առանձնահապկություններին, ապա որոնք թեկարրված

Են ոչ միայն պնդեսության ազգային մոդելով, այլև փվյալ երկրի պնդեսության մեջ առաջացող որոշ հարաբերությունների որակական փարբերություններով։ Դրա պարզ ապացույցն է, որ մի շարք ազգային պնդեսություններում, բացի շուկայական հարաբերություններից, գոյություն ունեն նաև մանրապահանքային, բնամթերային, անգամ նահապետական պնդեսական հարաբերություններ։ Վյդես է, օրինակ, ասիական որոշ երկրներում, աֆրիկյան երկրների մեծ մասում և այն։

Վյափիսով, ազգային պնդեսությունը կամ ազգային պնդեսական համակարգը ազգային պետության շրջանակներում առաջացած պնդեսական հարաբերությունների ամբողջություն է, որը գործում է փվյալ երկրին հարցուկ որոշակի ասդիճանակարգության հիման վրա ձևավորված մեխանիզմով։

Ազգային պնդեսության համակարգը վերաբարպիսող բնույթ ունի, և դրա պարզ ու ընդլայնված վերաբարպության ներքին աղբյուրների հարցը երկրի կենտրոնակության հիմնական խնդիրներից է։ Տեսքուաբար ազգային պնդեսական համակարգի գործունեության համար առանցքային նշանակություն ունեն ինչպես այդ առյուրների բացահայտումը, այնպես էլ դրանց օգբագործման դրվագը։ Դրա հետ մեկտեղ առաջանում են նաև այլ կարևոր խնդիրներ, ինչպիսիք են պնդեսության լավագույն կառուցվածքի ձևավորումը, սեփականության իրավունքների բաշխման դրվագը, ֆինանսապետական մեխանիզմները, սոցիալական և աշխատանքային հարաբերությունների փիպերը, արդարին աշխարհի հետ կապերի ձևերը, պնդեսական կառավարման համակարգը, ազգային պնդեսության սահմանների որոշումը և այլն, որոնք և ներկայացնում են «ազգային պնդեսություն» հավաքության բովանդակությունը։

Ազգային պնդեսության վերաբարպությունը պնդեսագիրության գետությունը հետապուտում է նաև հասարակական լյանքի այլ ոլորդների գրեսանկյունով, ամենից առաջ՝ մարդկանց կենսագործունեության կացութաձևի հետ կապված։ Դա նշանակում է, որ նրա ուշադրության կենսքրոնում են նաև հասարակության սոցիալական կառուցվածքի, հասարակության մեջ ընդունակության կազմակերպական գիպերի և այլ հարցեր։ Տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական ոլորդներում ձևավորվում են ինսպիրուտներ, որոնք որոշակի սահմանների մեջ են դնում այդ բնագավառներում առաջացող հարաբերությունները և մեծ չափով օգնում որոշելու ազգային նշանակություն ունեցող փարբեր որոշումների արդյունավելության մակարդակները։

Ազգային պնդեսաական համակարգի հետապությունը հենվում է ինչպես պնդեսական զարգացման լինիանուր օրինաչափությունների, այնպես էլ դրանց այն ձևափոխումների եւթյան բացահայտման վրա, որոնք կարող են առաջանալ հասարակական լյանքի ոչ պնդեսական բաղադրիչների և փարբեր կացութաձևների առկայության հետեւանքով։

Որպես կանոն, ազգային պնդեսություններն ունեն նպատակներ, որոնք, ամենից առաջ, ուղղված են երկրի պնդեսական և սոցիալական զարգացման միասնականությունը ապահովելու խնդիրի լուծմանը։ Նպատակներից շափերը պնդեսության զարգացման համար անշուշփ ունեն հիմնարար նշանակություն,

ինչպես, օրինակ, ռեսուրսների օգբագործման արդյունավելությունը, ժողովրդի բարեկեցության բարձրացումը և այլն: Բայց կան նաև զուտ ազգային փնտեսության հասկացությունից բխող նպատակներ: Այսպես՝

1. Ազգային փնտեսության շրջանակներում առկա են նաև ոչ փնտեսական բովանդակության նպատակներ, որոնք ունեն ազգային պետականություն կառուցելու նշանակություն. օրինակ, քարտաժային ամբողջականության պահպանումը, հուսալի պաշտպանական ներուժի ապահովումը, քաղաքական դիրքերի ամրապնդումը և այլն:
2. Ազգային փնտեսության մրցունակության բարձրացումը, որը, կարելի է ասել, երկրի փնտեսական և մյուս նպատակների խրացված դրսևորումն է:
3. Տնտեսական անվտանգությունը կամ պաշտպանվածությունը, որն ազգային փնտեսության համար ունի շատ մեծ կարևորություն: Դրա բաղդրիչներից կարելի է առանձնացնել պարենային, գիտագեխնիկական, ֆինանսական, ռազմաարդյունաբերական ուղղությունները, որոնք կարող են կանխարգելել արդարին անցանկալի գործոնների բացասական ազդեցությունները:
4. Կարևոր է նաև հասարակության զարգացման հաջորդականության կամ ժառանգականության նպատակը, որը թույլ է տալիս պահպանել ու զարգացնել սոցիալ-մշակութային արժեքները. այսինքն՝ գալիք սերունդներին ի՞նչ ժառանգություն է թողնելու:

Ենեղով երկրի ժողովրդագրական, աշխարհագրական, քարտաժային և այլ առանձնահագություններից, կարող են լինել նաև ազգային փնտեսության այլ նպատակներ: Հնդիանուր առմամբ, ազգային փնտեսության նպատակները օրգանական կապի մեջ են այն խնդիրների հետ, որոնք առաջանում են փնտեսության առանձին ոլորտներում ու հարվածներում: Դրանք բնորոշ են հարվածես փնտեսության մասնավոր հապվածին, դրա առանձին ճյուղերին ու ձեռնարկություններին, որոնք առաջին հայացքից կրոված են միմյանցից, մինչդեռ իրականում իրենց կապերով ու կախվածությամբ ներկայացնում են ամբողջ ազգային փնտեսությունը:

Ժամանակակից ազգային փնտեսությունները սոցիալական կարգավորման կողմնորոշում ունեցող փնտեսություններ են, կողմնորոշում, որը սկսել է ձևավորվել, մեկուկես հարյուրամյակ առաջ և դեռ չի ավարտվել: Ինչ վերաբերում է ազգային փնտեսություններն ուսումնասիրող գիտությանը, ապա դա էլ ունեցել իր ձևավորման ու զարգացման շրջանները: Այսպես, XIX դարի վերջերին ձևավորվեց շուկայական սուբյեկտների՝ ֆիրմաների, փնային փնտեսությունների շուկայական վարքի դեսությունը՝ առանձին վերցրած շուկաներում: Այդ դեսությունը փաստորեն ուրվագծեց այն սահմանները, որուել գործելու էր ամբողջ փնտեսության մասնավոր հապվածը կամ բիզնեսը, որը և շուկայական փնտեսության հիմնային ու զանգվածային սոցիալական հենարանն էր: Դա միկրոփնտեսագիտության ձևավորման ժամանակաշրջանն էր, որն ազդարարեց ընդհանուր փնտեսագիտության զարգացման որակական նոր փուլի սկզբնարշավը:

Միկրոփնտեսագիտությունը առանձին արդարողների և սպառողների

անհապական վարքերի դրսեորումները քննարկեց շուկայական ընդհանուր գրամաբանության գրեանլյունով. այն է՝ եղնելով դրանց գործունեության արդյունավետության հափկանիշից՝ հիմնավորվեց, որ շուկայի սուբյեկտներից յուրաքանչյուրը ձգվում է սրանալ առավելագույն զուրկ օգուր: Դրանով գնդեսագիրությունը դադարեց հղում կափարել վերացական մարդու վերացական առաքինություններին և շրջվեց դեպի երկրային, իրական մարդը՝ եկամուգ, օգուր սրանալու առօրեական ցանկություններով օժգված անհապը, որին Աղ. Մայրը անվանել է **գնդեսական մարդ:**

Հասարակական գնդեսական կյանքի հերթագա գարգացումը ցույց տվեց, որ միկրոպիտեսագիրությունը, որպես գրեային շուկաների վրա հենված գնդեսության խնդիրներն ուսումնասիրող գրեսություն, չէր կարող հիմնավոր բացադրություններ տալ այդ շուկաների միջև առաջացող բազմաթիվ պարզառահետանքային կապերի ու, դրանցով պայմանավորված՝ գնդեսական գործունեության համընդհանուր հարցերին: Խնդիրն այն է, որ միկրոպիտեսագիրության հերթագործան շուկայական մեթոդներով հնարավոր չէր բացադրել համապնդեսական գործնթացների բնույթը, որոնք գնալով ավելի ու ավելի լուրջ հարցեր էին առաջարկում, հերթարար անհրաժեշտ էր ընդլայնել շուկայական գնդեսության թե՛ հերթագա սահմանների և թե՛ ուսումնասիրման մեթոդների շրջանակները:

Ազգային գնդեսությունները սրանում էին համակարգված բնույթ, որը պահանջում էր սրեղծել շուկայական հարաբերությունների ուսումնասիրման նոր մեթոդաբանություն և մոդեցումներ՝ գնդեսությունը որպես մեկ ամբողջական համակարգ հերթագործելու համար: Պահանջվող նոր գրեսության սրեղծման և ձևավորման գործում ծանրակշիռ ներդրում կափարեց Զ.Ս. Ջեյնսը, որի գրեսական հերթագործությունները հիմք ծառայեցին մակրոպնդեսագիրական գրեսության ձևավորման համար, գրեսություն, որը դիմում է գնդեսության գարգացման օրինաչափությունները որպես մեկ ամբողջական մակրոշուկային բնորոշ որակներ:

Մակրոպնդեսագիրության գրեսությունը, այսպիսով, դարձավ ընդհանուր գնդեսագիրության առավել բարդ և, դրա հետք մեկպեղ, կարևոր բաժին, որի գրաբեր դպրոցների դրույթների իմացությունը լայն առումով կարելի է ընդունել որպես հասարակական գնդեսական կյանքի մշակույթի, գնդեսագիրական կրթության չափորոշիչ: Պարահական չէ, որ մակրոպնդեսագիրությունը, ինչպես և միկրոպնդեսագիրությունը, ուսումնական ծրագրերում առանձնացված են որպես ինքնուրույն դասընթացներ:

Տնդեսագիրության ընդհանուր գրեսության շրջանակներում մակրոպնդեսագիրությունը ազգային գնդեսությունը քննարկում է ագրեգացված գնդեսական ցուցանիշների օգնությամբ: Որպեսզի այդ ցուցանիշները համակարգվեն և ներկայացնեն ազգային գնդեսության պարկերը, անհրաժեշտ է բացահայտել դրանց միջև գոյություն ունեցող փոխկապակցություններն ու փոխկախվածությունները: Ենց դա էլ մակրոպնդեսական հերթագործման առարկան է:

Ժամանակակից գնդեսագիրական գրեսական հերթագործություններում չկա միկրո- և մակրոպնդեսագիրությունների խիստ սահմանագրում, ընդհակառակը, նկարվում է դրանց ինքնապիս ներթափանցման մոդեցում: Դա ավե-

լի հետաքրքիր է դարձնում ազգային գոնդեսության ուսումնասիրությունը, բայց և այնպես պետք է ընդգծել, որ մակրոդիմքեսագիրության հետազողման որոշ հիմնախնդիրներ համարվում են ազգային գոնդեսությանը բնորոշ գոնդեսական հասկացություններ, որոնցից հարկ է առանձնացնել զրադարձությունը, ազգային եկամուգը, գործարար ցիկլը (պարբերաշրջանայնությունը), արժեգործումը, գոնդեսական աճը և այլն:

Վրդի շուկայական գոնդեսությունը առանձին շուկաներից կազմված համակարգ է: Այդ բազմազանությունից Զ.Մ. Քեյնսը առանձնացրել է չորս՝ բարիքների (ապրանքների), աշխատանքի, փողի և արժեթղթերի շուկաները: Դրանցից յուրաքանչյուրը ազգային գոնդեսության շրջանակներում ունի հագուկ գույն և դեր՝ իրականացնելով ընդգծված գործառույթներ: Նշված շուկաների միջև հասպարվող փոխադարձ կապերը ազգային գոնդեսության մոդելների բաղկացուցիչ փարորերն են, և իրենց հավաքական ամբողջությամբ ձևավորում են գոնդեսության շարժման համապարասխան մեխանիզմը, որը, բացի վերը նշված միկրոշուկաներում առաջացող հարաբերություններից ու կապերից, իր մեջ ներառում է նաև ազգային գոնդեսությանը բնորոշ հետևյալ պարբառի կապերը.

- Փիրմաները, գոնային գոնդեսությունները պետքությանը հարկ են վճարում, իսկ պետքությունը վերջիններիս ֆինանսական օգնություն է գրամադրում (դրագիաներ, գրանչերպներ և այլն),
- Փիրմաներն իրենց եկամուգների մի մասի հաշվին ներդրումներ են կապարում, որոնք դառնում են առաջարկի նյութական հիմք, իսկ գոնային գոնդեսությունները խնայում են եկամուգների մի մասը, և դա էլ ապագա պահանջարկի հիմք է դառնում,
- պետքությունն իր եկամուգների (բյուջեի) մի մասն օգգագործում է գոնդեսության արդաշուկայական հավաքածների ֆինանսավորման համար (գիրություն, կրթություն, առողջապահություն, պաշտպանություն և այլն),
- պետքությունը ֆինանսավորեսական կապերի մեջ է արդարին աշխարհի հետ:

Ազգային գոնդեսության հետազողությունների ժամանակ կիրառվում են երկու համակարգեր՝ մաթեմատիկական և հաշվեկշռային:

Ազգային գոնդեսության հիմնական չափորոշիչներն ունեն քանակական որոշակիություն, և դրանց որոշման բարդությունը պահանջում է կիրառել հետազորման մաթեմատիկական մեթոդներ, որի ժամանակ բացահայտվում են իրական գոնդեսական կապերի, համախմբված փոփոխականների գործառությունները:

Տնտեսության զարգացման բնական վիճակ է համարվում նրա ճյուղերի, հարգածների հավասարակշռությունը, որն իրական կյանքում հաճախ չի պարագանական: Այնուամենայինիվ, ազգային գոնդեսությունը ձգվում է հավասարակշռության: Ենթաքարտ, հետազորման հաշվեկշռային մեթոդը հարավորություն է ընձեռում բացահայտել գոնդեսական համամասնությունները հիմնական ցուցանիշների միջև. այն է՝ արդարին առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի ու ամբողջական առաջարկի և այլն:

Իրոք, առանձին ձեռնարկությունների, ճյուղերի և գնդեսության հավածների ժամանակավոր անհավասարակշռությունը ապահովում է կամ արդարությի, կամ սպառողի գերակայություն, մինչեւ ազգային գնդեսության համար նման անհավասարակշռությունը, որպես կանոն, դրական լինել չի կարող: Դա կամ թերարդադրություն է, կամ կ գերարդադրություն, և երկու դեպքում է հասարակությունը կորուստներ է ունենում:

Ցանկացած երկրում գործում են բասնյակ, անգամ հարյուր հազարավոր փոխադարձաբար կապված ֆիրմաներ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ կազմում են «ազգային» կամ «ժողովրդական» միասնական գնդեսություն: Ահա այդ ազգային գնդեսության վիճակը գնահատելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է «գումարել» գնդեսավարող առանձին սուբյեկտների գործունեության արդյունքները: Տնտեսագիրության մեջ այդ գործողությունն անվանում են «ագրեգացում» (համախմբում): Արդյունքում սրացվում է, թե ազգային գնդեսության կամ հասարակության մասշտաբով ինչ քանակի արդյունքներ ու ծառայություններ են արդարութել, ինչ ծավալի ընդհանուր ծախսեր են կարարվել, որքան համախառն եկամուտներ են սրացվել, գների ինչ մակարդակ է ձևավորվել և այլն: Այլ կերպ ասած՝ առանձին սուբյեկտների գնդեսական գործունեության արդյունքների համախմբումը թույլ է գալիս սրանալ հասարակության գնդեսական ամբողջ գործունեությունը բնութագրող վիճակագրական համազգային ցուցանիշներ, որոնցից հիմնականներն են.

ա) համախառն ազգային արդյունքը (ՆԱԱ),

բ) համախառն ներքին արդյունքը (ՆՍԱ),

գ) գույք ներքին արդյունքը (ԶՆԱ),

դ) ազգային եկամուտը (ԱԵ),

ե) անձնական գնօրինվող եկամուտը և այլն:

Համախառն ազգային արդյունքը (ՆԱԱ) մեկ գարվա ընթացքում երկրի գարածքի ներսում և երկրից դուրս գվայալ երկրի քաղաքացիների կողմից արդարության վերջնական սպառման ապրանքների ու ծառայությունների ծավալի շուկայական արժեքն է:

Համախառն ներքին արդյունքը (ՆՍԱ) մեկ գարվա ընթացքում գվայալ երկրի գարածքում արդարության վերջնական սպառման ապրանքների ու ծառայությունների ծավալի շուկայական արժեքն է:

Գույք ներքին արդյունք (ԶՆԱ), ազգային եկամուտ (ԱԵ) և անձնական գնօրինվող եկամուտ մակրոցուցանիշները ըստ եռական ածանցյալ բնույթ ունեն, քանի որ դրանց եռական ու մեծությունները պայմանավորված են ՆԱԱ-ի մեջ մրգնող ապրանքների ու ծառայությունների այն մասի համախառն արժեքով, որոնք գվայալ գարում բնակչության կողմից չեն յուրացվում ու սպառվում: Այսպես, ԶՆԱ-ն ցույց է գալիս ապրանքների ու ծառայությունների արդարության, այսպես ասած՝ գույք կամ մաքուր ծավալը, որը որոշելու համար ՆԱԱ-ի արժեքից հանվում է արդարության միջոցների մաշվածքի արժեքը՝ ամորտիգացիան: Ազգային եկամուտը գնդեսավարող բոլոր սուբյեկտների կամ արդարության բոլոր գործուների սեփականարերերի սրացած եկամուտն է, որը որոշելու համար ԶՆԱ-ի մեծությունից հանվում են անուղղակի հարկերը, գույք

մար, որը չեն կարող օգտագործել անձնական պահանջմունքների բավարարման նպագրակով:

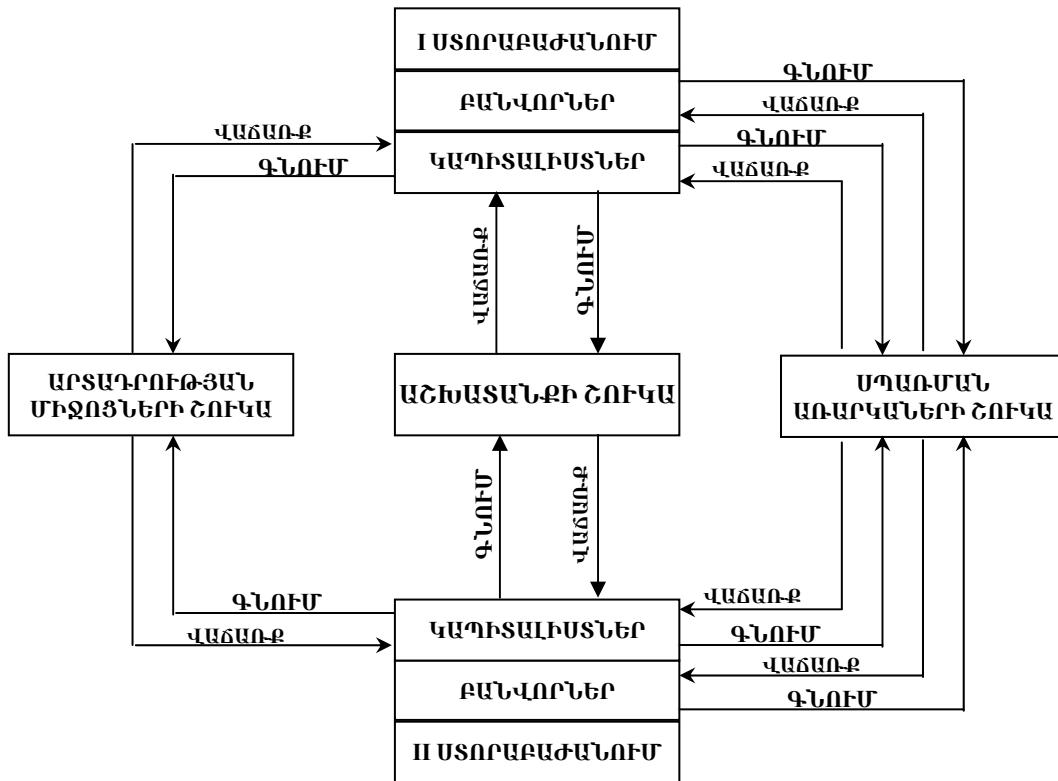
Անձնական փնտինվող եկամուգը ցույց է դալիս բնակչության պահանջմունքների բավարարման հնարավոր մակարդակը, որի մեծությունը որոշելու համար ազգային եկամուգից հանվում են շահութահարկը, անհարական բնույթի հարկերը (եկամբահարկ, գույքահարկ, ժառանգության հարկ), սոցիալական ապահովության վճարները, քրաշխված շահույթը, և գումարվում են պետքությունից սպացվող դրանսֆերվ վճարները:

Ինչպես դեսնում ենք, նշված մակրովնդեսական հիմնական ցուցանիշները փոխադարձաբար կապված են, և դրանցից յուրաքանչյուրը բնույթագրում է ազգային փնտեսության գործունեությունից սպացված ամբողջական արդյունքների և ծառայությունների արդադրությունն ու օգտագործումը փարբեր մակարդակներով:

16.2. ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ, ԵԿԱՄՈՒՏԻ ԵՎ ԾԱԽՍԵՐԻ ՇՐՋԱՊՏՈՒՅՑԱԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ազգային փնտեսությունում արդադրված արդյունքը պետք է իրացվի, և այդ փնտեսական երևույթը դեղի է ունենում արդյունքի շարժման միջոցով՝ արդադրությունից շրջանառություն, այնուհետև փնտեսություններ և սպառման ոլորս: Առաջին անգամ այդ փնտեսական իրականությունն իր ամբողջական դեպքով քննարկել է Ֆր. Քենեն «Տնտեսական աղյուսակներ» (XVIII դ.) աշխարհության մեջ, իսկ մեկ դար հետո, հետազոտելով այդ նույն հիմնահարցը՝ Կ. Մարքսը Ֆր. Քենենի հետազոտության արդյունքները գնահատեց որպես հանճարեղ ներդրումներից մեկը փնտեսագիրության զարգացման մեջ: Մարքսը առավել ամբողջական է ներկայացնում արդադրված ամբողջ արդյունքի իրացման շարժի մեխանիզմը ազգային փնտեսության մասշտաբով՝ կամ ավելի բարձրացնելով այդ հիմնահարցի դասական հետազոտության մակարդակը:

Կ. Մարքսը ազգային փնտեսության նյութական արդադրության ոլորսը բաժանել է երկու խոշոր սպորտաբաժանումների՝ արդադրության միջոցների արդադրության կամ առաջին սպորտաբաժանում և սպառման առարկաների արդադրության կամ երկրորդ սպորտաբաժանում՝ դրանց մեջ ընդգրկելով համապատասխան ճյուղերը: Արդադրված արդյունքը, որին Կ. Մարքսն անվանում է հասարակական ամբողջական արդյունք, շրջանառում է ազգային փնտեսությունում, որի արդադրությանն ու իրացմանը մասնակցում են հասարակության երկու գլխավոր դասակարգեր՝ կապիտալիստներն ու բանվորները: Այդ փնտեսական երևույթը կարելի է ներկայացնել սիսեմայի դեպքով:

ՀԷՇ»Ը 16.1. Հասարակական ամբողջական արդյունքի շարժը ըստ Կ. Մարքսի

Իհարկե, ազգային գնդեսությունում արդադրված արդադրանքի շարժի մարքսյան սիմեման պարունակում է բազմաթիվ վերացական դասողություններ, օրինակ, որ հասարակությունը բաղկացած է երկու դասակարգերից, որ արդադրության միջոցները իրենց արժեքը մեկ փարվա ընթացքում փոխանցում են արդադրված արդյունքին, որ գնդեսության մեջ չկան ուրիշ գնդեսավարող սուբյեկտներ ու շուկաներ և այլն: Այնուամենայնիվ, նման դասողությունները կամ պայմաններն ընդունելով կարող ենք պարզ պարկերացում կազմել մակրոնակարդակով ազգային գնդեսություններում արդադրված արդյունքի շարժի մասին:

Նամաձայն ժամանակակից գնդեսագիրության դրույթների, ազգային գնդեսություններում գործում են հազարավոր գնային գնդեսություններ, ֆիրմաներ, ֆինանսական և պետական ինստիտուտներ, գնդեսական գործունեություն իրականացնող արդերկլների գործակալներ: Նրանք իրենց գործունեության ընթացքում ինքնուրույն են որոշումներ կայացնում, բայց և այնպես նրանց որոշումները չեն կարող իրականացվել, եթե դրանք չգրնվեն փոխադարձ կապերի ու կախվածության մեջ: Տնային գնդեսությունները հիմնականում որոշում են, թե ինչ քանակի աշխատանք և այլ ռեսուրսներ է պետք վաճառել և որ-

քան ապրանքներ ու ծառայություններ գնել: Ֆիրմաները, որոնք կարող են լինել և՝ դնային փնտեսություններ, և՝ մասնավոր, կորպորատիվ ու պերական սեփականության շուկայական սուբյեկտներ, որոշում են որքան աշխատանք ու այլ գործոններ գնել, որքան ապրանքներ ու ծառայություններ արդադրել ու վաճառել: Պերական ինսպիրուվաները շուկայի մյուս սուբյեկտների հետ ունեցած փոխհարաբերություններում որոշում են, թե ինչ ֆինանսական աջակցություն պետք է ցուցաբերեն մասնավոր հարվածին, որքան հասարակական բարիքներ արդադրեն, ապրանքներ ու ծառայություններ գնեն, որքան դրանսֆերվ վճարներ կարարեն և այլն: Նշանակած բոլոր գործարքները փոխկապված են և գրնվում են փոխադրեցության մեջ, որի արդյունքում ազգային փնտեսությունում ձևավորվում են կայուն օրինաչափություններ:

Ազգային փնտեսության զարգացման մեխանիզմների վրա առանձին փնտեսավարող սուբյեկտների որոշումների ազդեցության բնույթն ու ուղղությունները բացահայտելու համար որոշիչ նշանակություն ունի փնտեսության առանձին հարվածների միջև առաջացող կապերի համակարգի հետազոտությունը: Դրանից պարզվում է, որ շուկայական փնտեսության մեջ արդադրության գործուները փնորինող փնտեսավարող սուբյեկտները սպանում են եկամուգներ, որոնք այլ սուբյեկտների համար ծախսեր են: Դա իմմնավորում է այն իրողությունը, որ ազգային փնտեսության առանձին սուբյեկտներ իրենց գործունեությամբ կազմում են ամբողջական փնտեսական համակարգ, որտեղ անհարական որոշումները, վերջին հաշվով, դրանուրվում են հավաքական ծախսերի, եկամուգների և ամբողջական արդյունքների վեսքով: Դրա համար ժամանակակից փնտեսագիրությունը ազգային փնտեսություններում արդադրության գործուների շրջապատճեցի հիմնախնդիրը վերլուծում ու բացագրում է որպես արդյունքների, ծախսերի ու եկամուգների շրջապատճեցի կամ շարժ:

Ազգային փնտեսության շրջանակներում առանձին փնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունքները, լինեն ծախսեր, եկամուգներ, թե արդադրանք, ներկայացնում են ոչ թե դրանց պարզ մեխանիկական գումարը, այլ նոր փնտեսական երևոյթի՝ ազգային փնտեսության վարքագիծը, որը հասկանալու համար անհրաժեշտ է քննարկել շուկայական սուբյեկտների կապերն ու կախվածությունները: Դրա նպարակահարմարությունը բացագրվում է հետևյալ նկագույնությունով:

- ա) այդ կերպ ավելի պարզ ու ակնառու կարելի է ներկայացնել ամբողջ փնտեսության մասշաբարով գեղի ունեցող գործողությունները,
- բ) ընդգծված կերևա, թե որ փնտեսավարող սուբյեկտներն են մասնակցում շրջապատճեցին և ինչ գեղ են գրադեցնում,
- գ) որն է շուկայական ինսպիրուցիոնալ կառույցների դերը:

Ազգային փնտեսություններում փնտեսական շրջապատճեցի ներկայանում է որպես ռեսուրսների, արդյունքների, ծախսերի և եկամուգների հոսք, որն ապահովում է դրանց փոխանակությունը կամ շարժը շուկայական սուբյեկտների միջև: Ընդ որում որպես պայման պետք է ընդունել, որ փոխանակությունը հավասարակշռված բնույթ ունի: Տնտեսական շրջապատճեցի քննարկման ժամանակ փնտեսագիրությունը կիրառում է մեթոդաբանական այնպիսի սկզբունք, ինչպիսին է շարժը պարզից դեպի բարդը: Դրա համար նախ քննարկենք շրջա-

պարույքի ամենապարզ մողելը, որը հապուկ է այնպիսի վնափեսական համակարգին, որպես չկան ֆինանսական շուկա, վնափեսության պետքական հարված, արդարահանում և ներմուծում, այլ կան միայն վնափենփեսություններ ու ֆիրմաներ, որոնց փոխհարաբերությունները ներկայացված են ներքոնշյալ զծապարկերում:

ՏՆԱԳԻՆԻԿԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Տնօրինում են արքադրության գործուներ, այդ թվում՝ աշխարհանք, որոնք վաճառվում են Ֆիրմաներին

Սպանում են եկամուգներ
ֆիրմաներից՝ վաճառված
արդարության գործուների դիմաց

Եկամուգները ծախսում են
ֆիրմաների արդադրած ապրանքներն
ու ծառարությունները անելու համար

Ֆիրմաներ

Տնապնդեսություններից գնում և
օգտագործում են արվադրության
գործուներ՝ ապրանքներ ու
ծառայություններ արվադրելու համար
Վճարում են
գնապնդեսություններին նրանց կողմից
մարդկարարված արվադրության
գործուների դիմաց

Տնապնդեասություններին վաճառում
են ապրանքներ ու ծառայություններ և
ստանում եկամբար

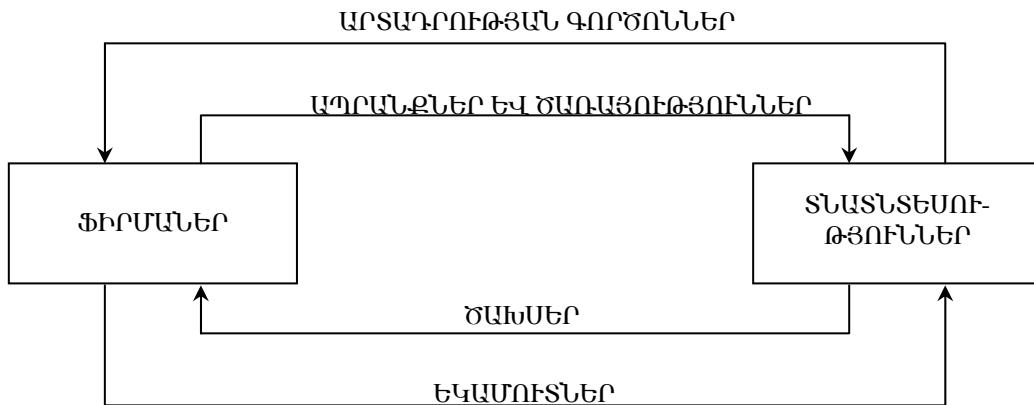
¶ 16.1. Տնտեսությունների և ֆիրմաների փոխհարաբերություններ

Գծապարփերի վերին գոռղից ակնառու է դատնում այն փասթը, որ գնային գնդեսությունները վերջին հաշվով գնօրինում են արդադրության բոլոր գործոնները՝ աշխատանքը, ֆիզիկական կապիքալը և հողը, իսկ ֆիրմաները դրանք օգպագործում են արդադրություն կազմակերպելու համար։ Երկրորդ գոռղից վկայում է, որ արդադրության գործոնների փոխարեն գնային գնդեսությունները ֆիրմաներից սպանում են եկամուրներ, հիմնականում աշխատավարձի և շահույթի պեսով, ապա դրանք ծախսում են ֆիրմաներից ապրանքներ ու ծառայություններ գնելու համար, և ֆիրմաներին դա թույլ է փալիս սպանաց եկամուր ու վճարել գործոններ գնելու համար։

16.1. գծապատկերի բովանդակության հիման վրա կարելի է կազմել արդարացնելու գործությունների, ապահովելու և առաջարկելու համար համապատասխան գործությունների համար առաջարկելու համապատասխան գործությունների համար:

16.2. սխեմայի վերին և ներքին մասերը ներկայացնում են դնդանավարող սուբյեկտների փոխհարաբերությունների երկու դարբեր փիպեր: Վերին մասը ներկայացնում է արդարության գործնականի փոխհարաբերությունները, իսկ ներքինը՝ թե ինչ ծախսեր են կապարվում ազգային դնդանավարող որում՝ գործուների և եկամուտների շարժը կապարվում է հակառակ ուղղություններով: Իրականում, նշված փոխհարաբերությունները երկու սուբյեկտների միջև անմիջականորեն չեն գեղի ունենում, այլ միջնորդավորված բնույթ են կրում, քանի որ ազգային դնդանավարությունը առանձին գործում են ռեսուրսների շուկան և ապրանքների շուկան: Ուստի եկամուտների և ծախսերի պարզ մոդելը առավել իրական պայմանների կունենա, եթե զույգ պրվի ռեսուրսների և ապրանքների մուտքագրությունը կազմում է առաջնային գործունեությունը:

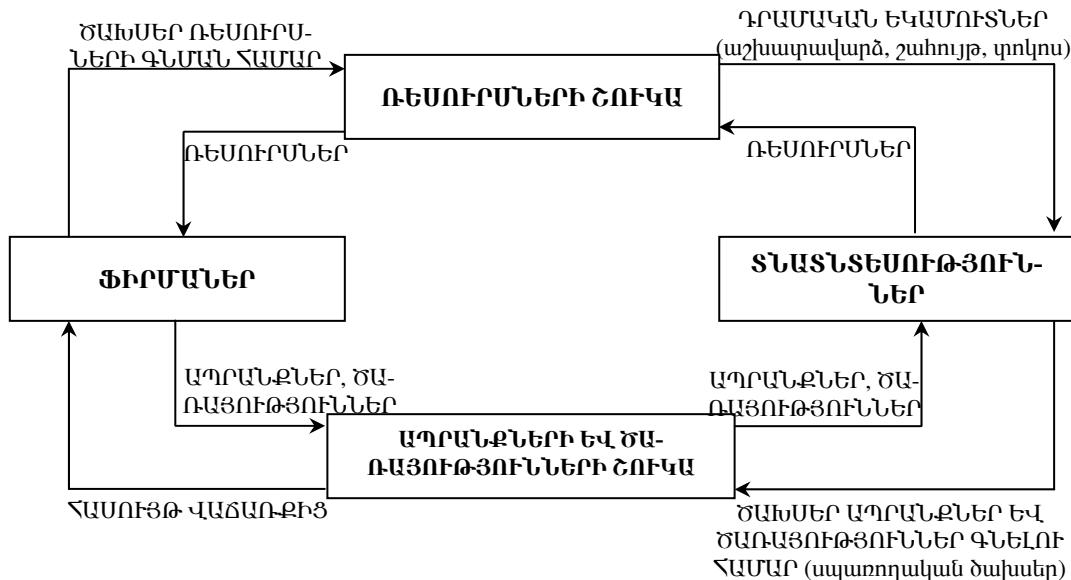
ների շուկաների պեղն ու դերը գնապեսական շրջապարույքի ընդհանուր կառուցվածքում:

ԷՇ»Ա՞ 16.2. Արտադրության գործոնների, եկամուպների և ծախսերի շարժի մոդելը

16.3. սխեմայում պարզեցված է արդյունքների, եկամուպների և ծախսերի շարժը, որից պարզ է դառնում, որ գնապետությունները նախ ռեսուրսներն ու գործոնները գնում են ռեսուրսների շուկա, որպեսից ֆիրմաները գնում են դրանք: Ֆիրմաները, օգտագործելով ռեսուրսները, արտադրում են վերջնական սպառման բարիքներ ու ծառայությունների շուկա, որպեսից և գնապետությունները գնում են կարարում: Վերջիններս ռեսուրսների շուկայում արտադրության գործոնների վաճառքից եկամուպներ են սպանում, որոնք նրանք վճարում են ապրանքների ու ծառայությունների դիմաց, և այդ գործարքը կարարվում է ապրանքների ու ծառայությունների շուկայում: Ֆիրմաները եկամուպների շուկայում ապրանքների շուկայում վերջնական սպառման ապրանքներն ու ծառայությունները վաճառելուց և սպացած եկամուպներ օգտագործում ռեսուրսների շուկայից արտադրության նոր գործոններ գնելու համար: Դա էլ ցույց է տալիս եկամուպների ու ծախսերի շարժի պարկերը ազգային գնապետության մեջ:

Արտադրության գործոնների գները որոշվում են ռեսուրսների շուկայում, որպես ֆիրմաները պահանջարկ ներկայացնող սուբյեկտներն են, իսկ գնային գնապետությունները՝ առաջարկ ներկայացնողները: Սպառողական ապրանքների ու ծառայությունների շուկայում փոփոխվում է շուկայական գնապետության՝ վերը նշված երկու սուբյեկտների դերերը. գնային գնապետությունները պահանջարկ ներկայացնողներն են, իսկ ֆիրմաները՝ առաջարկ: Այսպիսով, ֆիրմաները և գնային գնապետությունները հանդես են զայխ երկու շուկաներում էլ, բայց կարարում են գարբեր գործառույթներ: Արդյունքում իրական դեսք են սպառման գնապետական ռեսուրսների ու դրամական եկամուպների պեղաշարժերը: Դրանք սխեմայում հակառակ ուղղություններով շարժվող հոսքեր են:

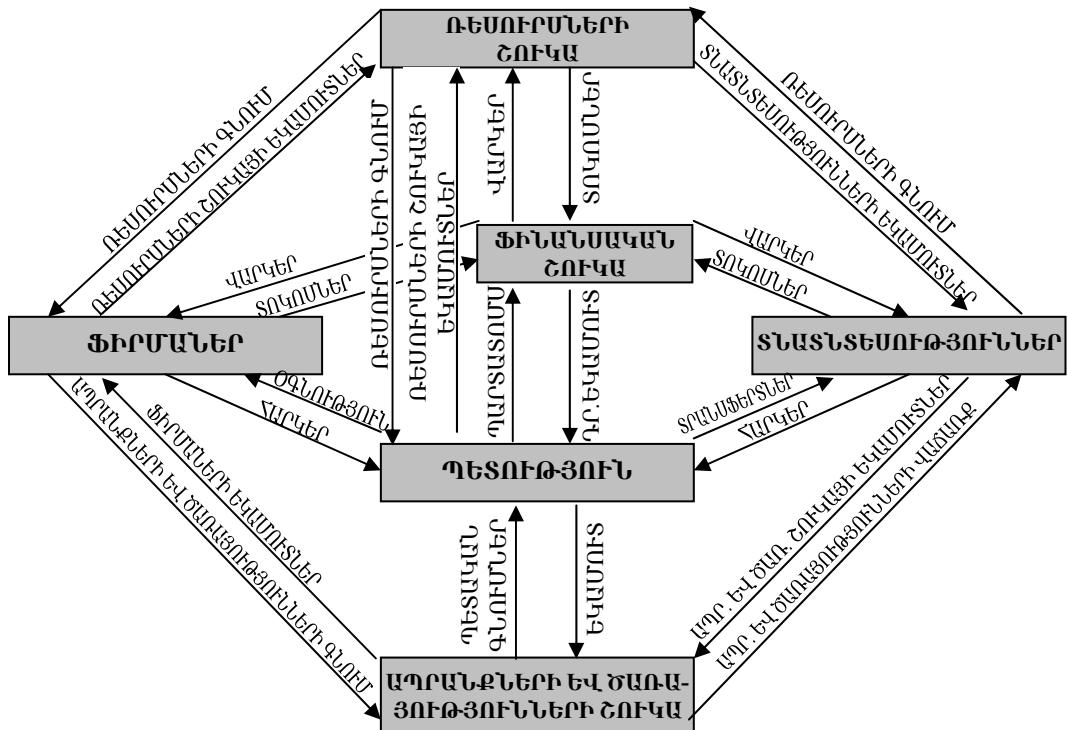

ԷՇ»Մ³ 16. 3. Եկամուպների և ծախսերի շարժի պարզ մոդելը

Ինչպես դասական մոդելցման դեպքում, այսպեղ ևս ընդունվում են որոշակի վերացական պայմաններ, քանի որ ազգային տնտեսության ոչ բոլոր տնտեսական կապերն են արդացողված, օրինակ՝ պետքության տնտեսական գործառույթները, արդարին տնտեսական կապերը, ֆինանսական ինսդիվուալների գործողությունները և այլն: Բացի դրանից, ենթադրվում է, որ տնային տնտեսություններն ու ֆիրմաները լրիվ ծախսում են իրենց եկամուպները, ուրեմն եկամուպների ու ծախսերի գումարային հոսքերը հավասար են, ենքևսաբար արդարության, ինչպես և զբաղվածության մակարդակները մնում են անփոփոխ: Վյափիսով, արդյունքների ու եկամուպների շարժի նման վերլուծության նպագակն է բացահայտել, թե արդարին կամ կողմնակի գործոնների բացակայության պայմաններում ինչպե՞ս է գործում շուկայական մեխանիզմը ազգային տնտեսության մեջ:

Արդյունքների, եկամուպների և ծախսերի իրավեսական հոսքի վերլուծությունն ապացուցում է, որ ազգային տնտեսության մեջ տնտեսական բոլոր գործարքներին մասնակցում են նաև ֆինանսական ինսդիվուալները, որոնք, որպես կանոն, զբաղվում են ազար դրամական միջոցների՝ խնայողությունների հավաքագրումով՝ դրանք դարձնելով արդարության ընդլայնման աղբյուր և ներդրումային գործընթացների իրականացման պայման: Դա բարդացնում է եկամուպների և ծախսերի շրջապատճեղի բովանդակությունը, բայց միաժամանակ ցույց է փալիս, թե ինչ դեր ունեն ֆինանսական ինսդիվուալները կամ ֆինանսական շուկան իրական տնտեսական կյանքում, եթե ազգային տնտեսության մեջ:

թյունն իր առջև խնդիր է դնում ապահովել փնտեսական աճ և բարեկեցության բարձրացում:

16.4. Ուսուրաների, ապրանքների, եկամուտների և ծախսերի շարժը
ազգային դնդանականությունում

Ազգային փնտեսությունում նշված կապերն ու կախվածությունները վերջնական չեն. կարող են առաջանալ նոր կապեր, և փնտեսական կյանքն էլ ավելի բարդ բնույթ կսպանա: Դա կարելի է նմանեցնել սարդոսպայնին, որպես կազմակերպություն՝ գլխավոր թելի օգնությամբ արդացողվում է ամբողջ սարդոսպայնի վրա: Այդպես էլ ազգային փնտեսությունն է, որը կարելի է քննարկել որպես մեկ միասնական մակրոշուկա, որի փարրերը ուղղակի կամ միջնորդավորված՝ կապված են իրար հետ:

Ազգային փնտեսությունը, այսպիսով, գործում է որպես առանձին շուկաների համակարգ, որը թույլ է դաստիարակել բոլոր փնտեսական գործողությունների և դրանց արդյունքների շարժը երկրի մասշտաբով:

16.3. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ ԷՌԵԹ-ՅՈՒՆ ԵՎ ՏԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԸ

Ազգային փնտեսությունների գործութացների բնութագրման ու գնահատման համար փնտեսագիրությունն օգտագործում է ցուցանիշների մի ամբողջ համակարգ, որն արդահայքում է ազգային կամ հասարակական արդյունքի արդադրության և վերարդադրության ժամանակ առաջացող մակրովնիշները: Տնտեսագիրության փեսությունն ազգային արդյունքը բնութագրում է որպես ժամանակի կրիպտուարդը (սովորաբար մեկ փարում) հասարակության կողմից արդադրության արդյունքներ, որոնք հասարակությունը օգտագործում է որպես գործուներ՝ հաջորդ ժամանակահարվածում ավելի մեծ քանակի բարիքներ արդադրելու համար: Նկատի ունենալով այս հանգամանքը, պետք է ընդունել, որ ամեն անգամ հասարակական արդյունքը արդացոլում է ազգային փնտեսության արդյունավետության և հասարակության բարեկեցության մակարդակները:

Ազգային արդյունքի էռթյան, կառուցվածքի և իրացման հարցերը ուշադրության են արժանացել փնտեսագիրության զարգացման որոշակի ասփիճանից սկսած, և դա համընկնում է ֆիզիկապատճերի ուսմունքի կամ դասական փնտեսագիրության ծագման ու ձևավորման շրջանին: Այսպես, Ֆր. Չենեն հասարակական արդյունք ասելով նկատի ուներ զյուղագնդեսության ոլորզում սպեղծված արդյունքները, որոնց մի մասը հերազարդում վերամշակվում է արդյունաբերողների և արհեստավորների կողմից: Ըստ նրա՝ վերամշակման գործութացում նոր արդյունք և նոր արժեք չի արեղծվում, հետևաբար հասարակական արդյունքի արժեքային աճ դրելի չի ունենում:

Ադ. Սմիթը նույնական անդրադարձել է հասարակական արդյունքի փեսական բովանդակության խնդրին: Նա քննադադրել է հասարակական արդյունքի աճի հետ կապված ֆիզիկապատճերի փեսության սահմանափակ բնույթը և եղակացրել, որ հասարակական նոր արդյունք, հետևաբար և նոր արժեք, սպեղծվում է ոչ միայն զյուղագնդեսության մեջ, այլ նաև նյութական արդադրության մյուս ճյուղերում ևս, հավկապես արդյունաբերության ոլորզում: Ադ. Սմիթի փեսական հիմնարար դրույթներից մեկն էլ այն է, որ աշխարհանքը բաժանվում է

արքադրողական և անարքադրողական գրեսակների, և դրա վրա է հիմնված այն գաղափարը, որ ամենուրեք, որպես ծախսվում է արքադրողական աշխատանք, սփեղծվում է հասարակական արդյունք:

XIX դարում, հենվելով դասական գնդեսագիրության և հարկացի Աղ. Սմիթի ուսմունքի հիմնադրույթների վրա, Կ. Մարքսը զարգացնելով ու խորացնելով այդ դրույթները, մանրամասն ու հանգամանորեն քննարկել է հասարակական արդյունքի ոչ միայն արքադրության, այլև բաշխման ու իրացման հիմնախնդիրները: Ամենից առաջ նա էլ ավելի է հսկակեցնում հասարակական արդյունք հասկացության էությունը՝ այն անվանելով հասարակական ամբողջական արդյունք՝ դրան գործությունը ազգային կամ մակրովնդեսական բովանդակություն:

XX դարում գնդեսագիրության գրեսությունը շարունակում էր զարգանալ. բացահայտվում էին գնդեսական նոր երևույթների էությունը, ինչպես նաև արդեն հայտնի գնդեսական հասկացությունների գործնական դրսևորման ու կիրառման առանձնահավաքությունները: Վյու հանգամանքը նկարի ունենալով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ գնդեսագիրության գրեսությունը, սկսած XX դարի կեսերից, հարուկ ուշադրություն դարձեց հասարակական արդյունք հասկացության գրեսական խնդիրներին՝ օգբագործելով **ազգային արդյունք** անվանումը, և դա սկսեց քննարկել առավել ընդհանուր մոդերնամբ ու մակարդակով՝ որպես մակրովնդեսական հասկացություն:

Ժամանակակից գնդեսագիրությունը ազգային արդյունք ասելով նկարի ունի հասարակության մասշբարով ծախսված աշխատանքով սփեղծված բոլոր արդյունքները՝ նյութական, ոչ նյութական, ծառայությունները և այլն: Դրան համապարասիսն ազգային արդյունքը բնութագրվում է պարբեր դրսևորումներով՝ համախառն ազգային արդյունք (**ՀԱԱ**), համախառն ներքին արդյունք (**ՀՆԱ**), զուր ազգային արդյունք (**ԶԱԱ**) և այլն: Տնդեսագիրության գրեսության ժամանակակից բոլոր ուղղությունները գրնում են, որ հասարակական արդյունքի նման դրսևորումներն առավել ճշգրիտ են արքահայրում ազգային գնդեսությունների իրական վիճակը: Նշենք նաև, որ բոլոր դեպքերում և բոլոր պարագաներում առկա է ժամանակի գործոնը, և որպես միավոր ընդունվում է մեկ գրդին:

Համախառն ազգային արդյունք (**ՀԱԱ**) մեկ գրավա ընթացքում գրված երկրին պայմանող արքադրության գործուներով երկրի ներսում և դրսում արքադրության վերջնական սպառման ապրանքների ու ծառայությունների համախառն ծավալի արժեքն է շուկայական գներով: Վյու սահմանումից երևում է, որ **ՀԱԱ**-ն ունի բնափրային և արժեքային արքահայրություն: **ՀԱԱ**-ի բնափրային արքահայրությունը կազմված է.

- ա) բնակչության կամ գրեսագիրությունների կողմից սպառված բարիքներից ու ծառայություններից,
- բ) գրված գրարում չսպառված բարիքներից, որոնք անհրաժեշտ են արքադրության գործընթացի շարունակության ապահովման և պաշարներ սփեղծելու համար,
- գ) պետության կողմից գնված ապրանքներից ու ծառայություններից:

ՀԱՅ-ի արժեքային արդահայքությունը դրա ծավալն է հաշվարկված փվալ փարփա շուկայական գներով: Ինչպես փեսնում ենք ՀԱՅ-ի բնեղեն կառուցվածքից, այն ամբողջությամբ չի սպառվում փվալ փարում, կամ դրա մի մասը չի դառնում շուկայական առօրվաճառքի օբյեկտ: Նեփևաբար, ՀԱՅ-ի բնորոշման յուրաքանչյուր եզր ունի կարևոր նշանակություն՝ դրա բուն էությունը ճիշդ հասկանալու համար: Այսպես, ՀԱՅ-ի սահմանման մեջ «Վերջնական» եզրը նշանակում է, որ տնտեսության մեջ կարող են լինել «ոչ վերջնական» կամ «միջանկյալ» սպառման ապրանքներ ու ծառայություններ, որոնք ՀԱՅ-ի արժեքային արդահայքության մեջ չեն ներառված: Որպեսզի պարզենք, թե դրանք ինչ առանձնահապեկություն ունեն, քննարկենք հերքույթը օրինակը:

Ենթադրենք՝ երկրում ամեն փարի արդարությունը ընդգրկում է մեկ փեսակի ապրանք՝ կոսպյում, որի արդարությունն ընդգրկում է ինքն փուլ՝ բրդի, թելի, կոտրի, կարելու արդարությունների և իրացման: Ամեն մի հաջորդ փուլի համար նախորդ փուլի արդարությունների վերջնական կամ միջանկյալ արդարությունը չէ, հեփևաբար վերջնական սպառման համար դեռ պիտի չէ: Վերջնական սպառման ապրանքի փեսք բարիքն սպառում է շուկայում, հեփևաբար ՀԱՅ-ի բնաիրային ծավալում պեսքը է ընդգրկված լինի միայն կոսպյումը:

ՀԱՅ-ն, որպես փվալ փարփա արդյունքներն ընդհանրացնող ցուցանիշ, չի ընդգրկում նաև նախորդ փարիներին արդարության ապրանքները, մինչդեռ վաճառքի ժամանակ առևտրային կազմակերպությունների մարդուցած ծառայությունները մփնում են ՀԱՅ-ի մեջ: Բացի դրանից, ՀԱՅ-ի մեջ չի արդացուված փնային գնդեսությունների արդարքած արդյունքների այն մասը, որն արդարություն և սպառվում է փնային գնդեսություններում, օրինակ, օժանդակ գնդեսությունից սպացված արդյունքի մի մասը, փնային գնդեսությունն է, որի մասին պաշտոնական վիճակագրությունը սպույզ փվալներ չի ներկայացնում:

Ցանկացած երկրում կա գնդեսության մի հավաքած, որպես արդարության արդյունքները, թեև վերջնական սպառման ապրանքներ և ծառայություններ են, այդուհանդերձ չեն մփնում կամ չեն հաշվարկվում ՀԱՅ-ի մեջ, քանի որ հասարակությունը, հանձին պետքության, չունի փեղեկություն գնդեսության այդ հարվածի վերաբերյալ: Դա սպիտակային գնդեսությունն է, որի մասին պաշտոնական վիճակագրությունը սպույզ փվալներ չի ներկայացնում:

Նամախառն ներքին արդյունք (ՆԱ) կարենի է դիմու որպես ՀԱՅ-ի յուրահապուկ արդահայքություն կամ փեսք, քանի որ դա մեկ փարփա ընթացքում երկրի ներսում կամ նրա փարածքում արդարության վերջնական սպառման ապրանքների ու ծառայությունների ծավալն է՝ հաշվարկված ընթացիկ շուկայական գներով: Դա նշանակում է, որ ՆԱ-ի արդարությանը մասնակցում են փվալ երկրում գործող գնդեսավարող բոլոր սուբյեկտները՝ անկախ նրանց ազգային պարկանելիությունից և քաղաքացիությունից: Միաժամանակ, հայրենական արդարողներն եւ արդերկրներում կարող են ունենալ իրենց բաժանմունքները կամ ինքնուրույն սեփական բիզնեսը, որոնց գնդեսական գործունեության արդյունքներն իրացվում են օպար երկրներում, հեփևաբար առաջանում են նաև եկամուգներ: Բնական է, որ դրանց թե՛ արդարությունը և թե՛ եկամուգները այն երկրի ՀԱՅ-ի մեջ են մփնում, որպես գնդեսության գլխամասային

կամ «մայր» ֆիրման:

Այսպիսով, ազգային գնդեսության մեջ գործում են գնդեսավարող սուբյեկտների երկու խումբ՝ հայրենական և արքերկրային, որն էլ առաջացնում է ապրանքների, ծառայությունների և եկամուգների շարժ երկրների միջև, ինչպես նաև գարբեր երկրներում այդ խմբերի կողմից կափարած աշխափանքների արդյունքների համադրման անհրաժեշտություն: Քանի որ եկամուգների ինչ-որ բաժին գնդեսավարող սուբյեկտները փոխադրում են իրենց հայրենիք, ապա փասդորեն առաջանում է գարբերություն **ՇԱԱ-ի** մեծության և գվազ երկրի գնօրինման գրական գործությունների համար օգտագործվում է նաև **համախառն ազգային եկամուգ (ՀԱԵ)** ցուցանիշը: ՇԱԱ և ՀԱԵ ցուցանիշների սկզբունքային գարբերությունն այն է, որ ՇԱԱ-ն հաշվարկվում է որպես գվազ երկրում բնակվող գնդեսավարող սուբյեկտների արքադրած վերջնական արքադրանքների ու ծառայությունների արժեքների գումար, այսինքն՝ կա անմիջական կապ գնդեսության իրական հափակի հետ, իսկ ՀԱԵ-ն հաշվարկվում է որպես երկրի ռեզիդենտների սկզբնական եկամուգների՝ երկրից երկիր շարժի ժամանակ ձևավորված գումարների մեծություն: Քանակական առումով ՇԱԱ-ն և ՀԱԵ-ն գարբերվում են արքերկրներից սրացված սկզբնական եկամուգների վերջնահաշվարկով (աալդո), այսինքն՝ գվազ երկրի քաղաքացիների՝ արքերկրներում սրացված գործոնային եկամուգների և գվազ երկրում արքասահմանցիների սրացված գործոնային եկամուգների գարբերությունով: Ըստ Էության, ՀԱԵ-ն իր բովանդակությամբ նույնական է ՀԱԱ-ի հետ, և դա հիմք է գվել Ազգային հաշիվների նոր համակարգի հեղինակներին՝ երաշխավորել ՀԱԱ-ի փոխարեն օգտագործել ՀԱԵ ցուցանիշը:

ՀԱԱ-ն և ՇԱԱ-ն, որպես ազգային արքադրության համախառն ծավալի ցուցանիշներ, ունեն մի ընդհանուր թերություն, քանի որ դրանց մեջ արքացոլված է ոչ միայն բնակչության բարեկեցությունը ցույց գվող վերջնական սպառման ապրանքների ծավալը, այլև դրանց այն մասը, որը գվազ գարում չի սպառվում բնակչության կողմից, որովհետև օգտագործվում է ծախսված արքադրության հիմնական միջոցների փոխհաբուցման նպագակով: Դա թույլ չի փախս իրական պարկերացում ունենալ բնակչության բարեկեցության մակարդակի վերաբերյալ: Ուրեմն ՇԱԱ-ից պետք է հանել ապրանքների այդ ծավալը, մնացածը կկոչվի **գույք ազգային արդյունք (ԶԱԱ)**: ԶԱԱ-ն ցույց է փախս գարեկան արքադրանքի այն ծավալը, որը գնային գնդեսությունները, ֆիրմաները, պետությունը և արքերկրների գործարարները կարող են սպառել՝ առանց վնաս հացնելու գալիք գարիների արքադրական հնարավորություններին:

Դասարակության անդամները խիստ շահագրգռված են իրենց սեփական արքադրության գործոնների ու ծառայությունների դիմաց սրացվող եկամուգներով, որոնք օգտագործվել են գվազ գարում ԶԱԱ արքադրության ժամանակ: Սակայն վերջինիս մեջ կա մի քաղադրիչ, որը գվազ գարում չի օգտագործվում սպառման նպագակով, հետևաբար չի էլ կարող բարեկալվել բնակչության բարեկեցությունը: Դա բիզնեսի վրա դրված անուղղակի հարկերն են, որոնք անմիջական կապ չունեն արքադրության գործոնների օգտագործման դրվագքի հետ:

Դեպք է նկատի ունենալ, որ երբ պեպությունը սահմանում է անուղղակի հարկեր, ապա դիմումագրության մեջ ոչ մի գրեսակի ներդրում չի կարարվում, ուրեմն փվյալ դեպքում նա չի կարող հանդես գալ որպես ռեսուրս մարդարարող: Դրա համար էլ դիմումագրության մեջ ուժի մեջ գումար է, որը նրանք պահպանում են սեփական ռեսուրսների մարդարարությունից: Այդ դեպքում կարգադրության մարդարարության գումարը՝ **ազգային եկամուպ (ԱԵ)**: ԱԵ-ն դիմումագրության բոլոր սուբյեկտների եկամուպների գումարն է, որը նրանք սպառում են սեփական ռեսուրսների մարդարարությունից: ԱԵ-ի ծավալով կարելի է ավելի իրավեսական պարագաներ ստուգության սպառման մակարդակի, խնայողության և բիզնեսի կողմից կարարվող կուրսակումների հնարավորության ասդիմանի մասին:

Ամփոփելով ազգային դիմումագրության վերը քննարկված հիմնկան ցուցանիշների միջև եղած օրգանական կապերը, կարելի է ներկայացնել հետևյալ սխեման:

**ազգային եկամուպ + անուղղակի հարկեր= գումար ազգային արդյունք +
ամորփիզացիա= համախառն ներքին արդյունք + արդերկրներից սպառման
սկզբնական եկամուպների սալդո = համախառն ազգային արդյունք կամ
համախառն ազգային եկամուպ:**

16.4. ՌԱԶ ՇԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ՄԵԹ-ՈՒՆԵՐԸ

ՀԱՅ-ն և ՌԱԶ-ն ընդունված է համարել որպես ցանկացած երկրի դիմումագրության վիճակը բնութագրող լավագույն ու հիմնական ցուցանիշներ: Ինչպես պարզել ենք, դրանց դիմումագրության բովանդակությունների միջև չկան սկզբունքային տարրերություններ, հետևյալու համար, ՀԱՅ-ի և ՌԱԶ-ի հաշվարկման համար կիրառվում են հետևյալ մեթոդները.

- ա) արդադրական կամ ավելացած արժեքի հաշվարկման մեթոդ,
- բ) ըստ ծախսերի հաշվարկման մեթոդ,
- գ) ըստ եկամուպների հաշվարկման մեթոդ:

Արդադրական մեթոդը պահանջում է կապարել բավական դժվար և ծավալուն հաշվարկներ: Այս մեթոդի էռլեցունն այն է, որ հաշվարկվում է փվյալ արդյունքի արդադրությանը մասնակցող դիմումագրությունների ներդրումները, նրանց կողմից սպեղծված նոր արժեքը, որը նրանք ամեն անգամ միացրել, ավելացրել են իրենց կողմից գնված և օգտագործված նյութերին, կիսաֆարբիկարմներին, որոնց անվանել ենք **միջանկյալ արդյունք**: Փաստորեն, արդադրական մեթոդը ՌԱԶ-ն հաշվարկելիս, դիմումագրությունների հասույթներից պետք է հանել նյութերի, կիսաֆարբիկարմների և օգտագործված մյուս առարկաների գնման ծախսերը: Դա, ըստ էռլեցյան, վերջնական սպառման արդյունքների շուկայական արժեքի և միջանկյալ արդյունքների արժեքների գործերությունն է:

Ցույց դանք օրինակով:

Ինչպես նշել ենք, ցանկացած վերջնական արդյունքի արդադրություն ընդգրկում է մի քանի փուլ, օրինակ, կոսպայումի արդադրությունը (գլեն աղյուսակ

16.1.): Բրդի արփադրության գործընթացը վեղի է ունենում անասնապահական ֆերմայում, և արփադրված բուրդը վաճառվում է մանածագործական ֆիրմային 100 դրամական միավորով: Ընդունենք, որ այս փուլում անասնապահական ֆերման իր տնտեսությունից դուրս, այսինքն՝ շրջանառության ոլորփում ծախսեր չի կապարել, և իր արփադրանքի իրացումից սպացված հասույթը կամ եկամուգը հավասար է բրդի շուկայական գնին:

Հ 16.1.

ԴԱԱ-Ի ՏԱՇՎԱՐԿՄԱՆ ԱՐՏԱՌԱԿԱՎՆ ՄԵԹՈԴԻ ՕՐԻՆԱԿԸ

Կոսպյումի արփադրության և իրացման փուլերը	Արփադրված արդյունքի վաճառքի գինը կամ արժեքը	Միջանկյալ արդյունքի գինը կամ արժեքը	Ավելացված արժեքը կամ ԴԱԱ-ն
Անասնապահական ֆերմա	100	-	100
Մանածագործական ֆիրմա	150	100	50
Գործվածք արփադրող ֆիրմա	200	150	50
Հազուսի արփադրող ֆիրմա	250	200	50
Մանրածախ առևտուրի ֆիրմա	300	250	50
Կոսպյումի վաճառքի կամ շուկայական գինը	350	300	50
Ընդհանուր արժեքը կամ գների գումարը	1350	1000	-
Ավելացած արժեքը կամ ԴԱԱ-ի մեծությունը	-	-	350

Սպացած հասույթից անասնապահական ֆերման վճարում է աշխափավարձ, ոենքա և սպանում նորմալ շահույթ: Մանածագործական ֆիրման վերամշակում է բուրդը, արփադրում է թեկ և վաճառում: Հաշվարկը չքարդացնելու համար ընդունենք, որ հաջորդ փուլերում արփադրության գործընթացում, բացի միջանկյալ արփադրանքից, այլ նյութեր, առարկաներ և միջոցներ չեն գնվում, ծախսեր չեն կապարվում: Մանածագործական ֆիրման թեկը վաճառում է գործվածք արփադրող ֆիրմային 150 դրամով, սպացված հասույթից հանում է բրդի՝ միջանկյալ արփադրունքի գնման ծախսը, 50 միավորն էլ բաշխվում է աշխափավարձի, ոենքայի, փոկոսի և շահույթի ձևերով: Փաստորեն, թե՛ մանածագործական և թե՛ գործվածք արփադրող ֆիրմաները միջանկյալ արփադրանքի արփադրությանը չեն մասնակցել, իեվլսաբար ամեն անգամ արփադրական նոր փուլի գործունեության արդյունքը կազմում է 50-ական միավոր: Այդ նույն սկզբունքով և դրամաբանությամբ գեղի են ունենում կոսպյումի ու դրա արժեքի արփադրության հաջորդ փուլերը, և կոսպյումը վաճառվում է վերջնական սպառողին՝ գնորդին:

Այս մեթոդով ԴԱԱ-ի մեծության հաշվարկման ժամանակ առանցքային հարցն այն է, թե ի՞նչը պետք է ընդունել որպես հիմք՝ ընդհանուր արժեքը, թե՛ վերջնական արդյունքի արժեքը: Ճիշտ պարապահանը մեկն է՝ վերջնական արդյունքի (կոսպյումի) արժեքը, որը որոշվում է ավելացված արժեքների գումա-

բով, որը և կազմում է տրված արդյունքի շուկայական գինը: Եթե ՇԱՀ-ի մեծության հաշվարկի ժամանակ հիմք ընդունենք ընդհանուր արժեքը, ապա վերջնական արդյունքի արժեքի մեջ մտնող նյութի, հումքի և այլ առարկաների արժեքները կհաշվարկվեն կրկնակի, եռակի և այլ անգամներ, ու ՇԱՀ-ի արժեքը արհեստականորեն կմեծանա: Որպեսզի բացառվի կրկնակի հաշվարկը, և ճիշդ պարկերացում ունենանք ՇԱՀ-ի մեծության մասին, պեսք է ամեն մի ծախս կամ սփեղծված արժեք հաշվարկել մեկ անգամ, և մեր օրինակի տվյալներից կպարզվի, որ մեկ կոսպում արփադրելու ժամանակ իրոք սփեղծվել է 350 միավոր արժեքը և ոչ թե 1350: Այսպիսով, ավելացված արժեքը արփադրության և շրջանառության ամեն մի փուլում արփադրված արդյունքի և ծառայության շուկայական գնի և մաքակարարներից ֆիրմաների գնած հումքի, նյութերի ու ծառայությունների գների դարձելությունն է:

Ըստ ծախսերի՝ ՇԱՀ-ի հաշվարկման մեթոդը սերպորեն կապված է նախորդ մեթոդի հետ, քանի որ վերջնական արդյունքները ու ծառայությունները գնող շուկայական հիմնական սուբյեկտները՝ գնային գնորդեսությունները, ֆիրմաներն ու պետությունը, կարգարում են որոշակի ծախսեր ՇԱՀ-ի արփադրության համար: Ըստ ծախսերի մեթոդի՝ ՇԱՀ-ի հաշվարկումը հենվում է այն ելակեպային դրույթի վրա, որ արփադրված արդյունքի արժեքը հավասար է կարգարված ծախսերի գումարին: ՇԱՀ-ի հաշվարկման ծախսային մեթոդի շրջանակներում ծախսերը դասակարգվում են հետևյալ կերպ:

- ա) բնակչության անձնական սպառման ծախսեր (C),
- բ) ֆիրմաների կողմից կարգարվող ներդրումային ծախսեր (I),
- գ) պետության կողմից ավրանքների ու ծառայությունների գնման ծախսեր (G),
- դ) գույք արփահանում (NX):

Այսպիսով, նշված ծախսերի ամբողջությունը ներկայացնում է ՇԱՀ-ի արժեքը կամ տարվա ընթացքում արփադրված արդյունքների ու ծառայությունների շուկայական արժեքը, որը կունենա հետևյալ բանաձևային դեսքը.

ՇԱՀ=C+I+G+NX:

Բնակչությունը ծախսեր կարգարում է երկարաժամկետ օգտագործման անձնական սպառման ապրանքներ, ինչպես նաև սննդի, հագուստի առարկաներ գնելու և զանազան ծառայությունների դիմաց վճարումների ծևով:

Ֆիրմաներն ամեն տարի ծախսեր են կարգարում նոր հումք, նյութեր, մեքենաներ ու սարքավորումներ գնելու, ինչպես նաև արփադրության գործընթացում գրանվող հիմնական կապիտալի նախածճը փոխադրություն՝ ամորգիզացիոն հարկացումներ կարգարելու ծևով:

Պետությունն իր գնորդեսական ու քաղաքական գործունեությունն իրականացնելու համար համապատասխան գնումներ է կարգարում աշխատանքի, ապրանքների ու ծառայությունների շուկաներում: Պետությունն իրականացնում է նաև դրանսֆերվ ծախսեր, որոնք անհապույց ծախսեր են (աղքարության, գործազրկության, անապահով ընդունելի նպաստները և այլն) և կապ չունեն արփադրության այս կամ այն գործոնի ծառայության հետ, հետևյալ ՇԱՀ-ի մեծության մեջ չեն հաշվարկվում:

Ժամանակակից աշխարհում երկրների ճնշող մասը բաց գնդեսության մողել է կիրառում, որի շրջանակներում երկրների միջև արդադրության գործոնների ազատ գեղաշարժ է կապարվում, հետևաբար, արդահանվում ու ներմուծվում են ապանքներ ու ծառայություններ, և երկրների արդարին գնդեսական գործարքներում կարող են առաջանալ եկամուֆների ու ծախսերի փարբերություններ, որոնք ազդում են ՌՍՀ-ի մեծության վրա:

ՌՍՀ-ի հաշվարկը ըստ եկամուֆների մեթոդի ենթադրում է հաշվարկել եկամուֆների հոսքը գնդեսության մեջ: Դա կարելի է ներկայացնել որպես գործոնային եկամուֆների գումար, եկամուֆներ, որոնք սպանում են շուկայի կան գնդեսության սուբյեկտները՝ պետությունը, ֆիրմաները և գնային գնդեսությունները կամ բնակչությունը: Այս սուբյեկտների եկամուֆները ենթարկվում են վերաբաշխման, և ձևավորվում են երկրորդական կամ ածանցյալ եկամուֆներ: Նկատի ունենալով այդ օրինաչափ հանգամանքը, նշենք գնդեսության մեջ ձևավորվող եկամուֆների առավել հիմնական գնդեսական դեսակները.

1. Վարձու աշխաբողներին վճարված ընդհանուր աշխաբավարձը, որը եկամուֆների մեջ իր գնդեսակարար կշռով ամենամեծն է:
2. Ձեռնարկագրերերի, ֆիրմաների, բաժնեփրիրական ընկերությունների շահույթը:
3. Ունդային եկամուֆները, որոնք սպացվում են արդադրության գործընթացի մեջ հողի, գույքի, կապիկալի ներգրավման հետևանքով և որոնց գերերը այդ եկամուֆներն սպանում են արդադրության գործընթացին անմիջականորեն չմասնակցելով:
4. Վարկի դիմաց սպացվող վոկուսներ:
5. Մանր ձեռնարկությունների, փոքր մասնավոր ձեռնարկությունների, կամ, այլ կերպ ասած՝ չկորպորացված ձեռնարկագրիրական հարվածի սպացած եկամուֆը կամ շահույթը:
6. Պետության եկամուֆները, որոնք գոյանում են վերը նշված եկամուֆներից զանձվող ուղղակի և անուղղակի հարկերից:

ՌՍՀ-ի հաշվարկման նշված մեթոդներից առավել հաճախ օգտագործվում են արդադրական և ըստ ծախսերի հաշվարկման մեթոդները, ինչը պայմանավորված է առավել հուսալի ու արժանահավաք գեղեկարգական բազայի առկայությամբ:

16.5. ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱԿԱՆ ՇԱՑ

ՌՍՀ-ի մեծությունը, որպես ազգային գնդեսության գնահատման հիմնական ցուցանիշ, հաճախ դժվար է լինում ճիշգր հաշվարկել, քանի որ ՌՍՀ-ն միաժամանակ դրամական, ժամանակային և քանակական հարկանիշներով օժդրված ցուցանիշ է: ՌՍՀ-ի հաշվարկման սկզբնական գվայալները գնդեսության հիմնական սուբյեկտների կողմից իրականացրած վաճառքի ծավալների մասին եղած գեղեկությունն է: Սակայն այդ ցուցանիշներն արդացում են գվայալ գարվա իրավիճակին հապուկ երկու գարբեր բնույթի փոփոխությունները. այն է՝ ապանքների արդադրության ու ծառայությունների քանակների և

դրանց գների մակարդակի փոփոխությունները, որոնք մեծ ազդեցություն են գործում ինչպես ՌԱՀ ֆիզիկական ծավալի, այնպես էլ արժեքային մեծության, հետևաբար՝ ազգային տնտեսության շարժընթացի վրա: ՌԱՀ-ն միաժամանակ բնակչության կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշ է, և վերը նշված հանգամանքներից առավել կարևոր են դաշնում ՌԱՀ ֆիզիկական ծավալի ու դրա կառուցվածքում կարարված փոփոխությունները, որոնք ցույց կրան հասարակության անդամների պահանջնունքների բավարարման ասդիմանում կարարվող շարժը:

ՌԱՀ-ի ցուցանիշը հաշվարկելիս շաբ հաճախ առաջանում է մի յուրահավույ իրավիճակ. դարձեք գարիների վիճակագրական ու ֆինանսական դվյաների հիման վրա այդ հաշվարկները կարարելիս օգտվում են դվյալ գարվա գների մակարդակից: Այդ հանգամանքը խանգարում է պարզել, թե ՌԱՀ-ի փոփոխությունը որքանո՞վ է պայմանավորված արդարության ծավալների փոփոխությունով և որքանո՞վ՝ գների փոփոխությունով: Օրինակ, եթե ՌԱՀ-ն աճել է 10%-ով, ապա դժվար է որոշել, թե այդ աճը ֆիզիկական ծավալների 10% աճի, գնաճի (ինֆլյացիայի) 10% աճի, թե՛ այդ երկուսի ազդեցության հետևանք է: Սա լուրջ դնդանական հիմնախնդիր է, որի լուծումը պահանջում է ՌԱՀ արժեքային ցուցանիշի այնպիսի ճշգրտում, որպեսզի սպույգ արդացովի ՌԱՀ ֆիզիկական ծավալի փոփոխությունը, հետևաբար՝ բնակչության բարեկեցության փաստացի ասդիմանը:

Այս դագողությունները հիմք են դալիս քննարկելու **ՌԱՀ մակարդակ** հասկացությունը և լուծել ՌԱՀ-ի անվանական ու իրական մեծությունների խնդիրը:

Անվանական ՌԱՀ-ն, ինչպես գիրենք, դվյալ գարում արդարության ապրանքների ու ծառայությունների արժեքն է հաշվարկված շուկայական ընթացիկ գներով: Այսպիսով, անվանական ՌԱՀ-ի մեծության վրա հիմնական ազդող գործոնը գների մակարդակն է, որը, որպես կանոն, ամեն գարի փոփոխվում է, հետևաբար՝ շուկայական ընթացիկ գների փոփոխության ազդեցությունը որոշելու և չեզոքացնելու համար պեսք է հաշվարկել մեկ ընդհանուր ցուցանիշ, որը թույլ կտա համադրել գարիների գարիների դնդանական գործունեության արդյունքները: Այդ ցուցանիշը սպառողական գների համաթիվն է (ՄԳՆ), որի հաշվարկման համար անհրաժեշտ է կարարել հետևյալ գործողությունները.

- ա) որոշել սպառողական զամբյուղի կառուցվածքը, այսինքն՝ ամենից հաճախ օգտագործվող ապրանքների ու ծառայությունների անվանացանկը,
 - բ) սահմանել բազիսային ժամանակահարված կամ գարի,
 - գ) որոշել սպառողական զամբյուղի գինը ընթացիկ գարվա շուկայական գներով,
 - դ) որոշել սպառողական զամբյուղի գինը բազիսային գարվա շուկայական գներով,
 - ե) հաշվարկել սպառողական ապրանքների գների համաթիվը, որը ցույց կտա, թե ինչպես են փոխվել գները այդ ժամանակահարվածում:
- ՄԳՆ-ի հաշվարկը կարարվում է հետևյալ բանաձևով.

$$U\Phi\zeta = \frac{\text{սպառողականգամբյուղիզինըընթացիկվարվաշուկայական գներով}}{\text{սպառողականգամբյուղիզինըքաղիսային փարվաշուկայականգներով}} \times 100\%:$$

ՍԳՆ-ն կարող է ունենալ թվային երեք արդահայրություն.

ա) հավասար է 100%-ի, ինչը նշանակում է, որ քննարկվող ժամանակահայրվածում գները մնացել են անփոփոխ,

բ) բարձր է 100%-ից, ուրեմն ընթացիկ գները բազիսային փարվա գների համեմատ բարձրացել են,

գ) ցածր է 100%-ից, այսինքն՝ փվյալ ժամանակահայրվածում փեղի է ունեցել գների իջեցում:

ՍԳՆ-ն հաշվարկելուց հետո կարելի է որոշել ՇԱՀ-ի իրական ծավալը կամ իրական ՇԱՀ-ն հետևյալ բանաձևով.

$$\text{Իրական } \text{ՇԱՀ} = \frac{\text{անվանական } \text{ՇԱՀ}}{\text{ՍԳՆ}} \times 100\%:$$

Վյայտով, իրական ՇԱՀ-ն փվյալ փարվա անվանական ՇԱՀ-ն է՝ հաշվարկած բազիսային փարվա գներով:

ՍԳՆ ցուցանիշի հետ մեկքեղ ՇԱՀ-ի ծավաների փոփոխության արժեքային մեծությունը որոշելու համար օգտագործվում է նաև դիֆյագոր ցուցանիշը: ՍԳՆ-ի ցուցանիշը կիրառվում է այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտ է պարզել՝ ա) սղաճի ազդեցության ասրիմանը ՇԱՀ-ի վրա՝ համեմատելով ընթացիկ և բազիսային փարիների գների մակարդակները, բ) մակրոպնդեսական գործառությային փոխապվածությունները, օրինակ, երբ քննարկվում են ամբողջական պահանջարկը և ամբողջական առաջարկը՝ որպես գների մակարդակի գործառույթներ:

Դիֆյագոր ցուցանիշը կիրառվում է, երբ անհրաժեշտ է կարարել անվանական մեծությունների վերահաշվում և որոշել իրական պարկերը: ՇԱՀ-ի դեֆյագորի գործակիցը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$\text{ՇԱՀ դեֆյագոր} = \frac{\text{անվանական } \text{ՇԱՀ}}{\text{իրական } \text{ՇԱՀ}} :$$

Պետք է նկարի ունենալ, որ դիֆյագորը, ըստ էության, ցույց է փալիս սպառողական և ներդրումային նշանակության առավել լայն շրջանակի արդյունքների ու ծառայությունների գների փոփոխությունները և արդացումը ոչ միայն սոսկ գների, այլև արդարության կառուցվածքի փոփոխությունները: Շեփուաբար, դա չի համընկնում կամ հավասար չէ ՍԳՆ-ի, որը բնութագրում է, իր կառուցվածքով գրեթե անփոփոխ, սպառողական զամբյուղում ներգրավված ապրանքների ու ծառայությունների գների փոփոխությունը:

16.6. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱԺԻՎՆԵՐԻ ՇԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ժամանակակից շուկայական գործեսություններում պեղի են ունենում անթիվ-անհամար գործառնություններ: Վյապես, ձեռնարկությունները հումք և նյութեր են ձեռք բերում, թողարկում են փարավեսակ արդյունքներ, աշխատավարձ են վճարում, բանկերի հետ հարաբերություններ են հասպարում, ներդրումներ են կարարում և այլն: Բացի ձեռնարկություններից, գործեսական գործառություններին մասնակցում են նաև գործեսավարող այլ սուբյեկտներ, ինչպիսիք են ֆինանսական կազմակերպությունները (բանկեր, ներդրումային հիմնադրամներ), ապահովագրական ընկերությունները, պետական կառավարման օրգանները, գործառությունները և բազմազան ու բազմաթիվ ոչ առևտրային կազմակերպությունները (արհմիություններ, քաղաքական ու կրոնական միավորումներ) և այլն: Մասնակի նույնական ներգրավված են ապրանքների ու ծառայությունների հետ կապված բազմապիսի գործառնությունների մեջ, առնչվում են առք ու վաճառքի, վարկավորման և գործեսական այլ գործակի գործողությունների հետ: Հասկանալի է նշված բոլոր սուբյեկտների գործողությունները, անմիջականորեն կամ միջնորդավորված, կապված ու կախված են իրարից, առանց որոնց անհնար կլինի ապահովել երկրի մասշտաբով գործեսական կյանքի բնականոն գործունեությունը:

Ազգային գործեսության ողջ գործունեության մասին իրավեսական պարկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է բացահայտել, թե որո՞նք են գործեսական գործընթացների գլխավոր ու հիմնական արդյունքները և կանոնավորել ու կարգավորել դրանց վերաբերյալ եղած գտեղեկագիրները: Այդ խնդիրը լուծել հնարավոր դարձավ ազգային հաշիվների համակարգի սպեհներում միջոցները:

Ազգային հաշիվների համակարգը փոխկապված ցուցանիշների և դրանց դասակարգումների համակարգ է, որն օգտագործվում է աշխարհի երկրների ճնշող մեծամասնությունում՝ իրենց գործեսությունների մակրոմակարդակի իրական վիճակը բնութագրելու, վերլուծելու և զարգացման հնարավորությունները բացահայտելու համար:

Ազգային հաշիվների համակարգ սպեհներու գաղափարը իրականություն է սկսել դառնալ XX դարի 30-ականներից, երբ զարգացած կապիտալիստական երկրների կառավարությունները սկսեցին գրադարձել նաև շուկայական հարաբերությունների կարգավորմամբ, և, բնականաբար, հարկ եղավ օգրվել համապատասխան գործեսական հաշիվների համակարգի կարարելագործման ուղղությամբ լուրջ աշխատանքներ են կապարվել ՄԱԿ-ի կողմից, որի վիճակագրական հանձնաժողովը դեռ 1953 թ. մշակել էր ԱՀՀ-ի առաջին դաշտական գործեսական հաշիվների համակարգը: Ազգային հաշիվների համակարգի կարարելագործման ուղղությամբ լուրջ աշխատանքներ են կապարվել ՄԱԿ-ի կողմից, որի վիճակագրական հանձնաժողովը դեռ 1953 թ. մշակել էր ԱՀՀ-ի առաջին դաշտական գործեսական հաշիվների համակարգը: Դա վեց հաշիվներից կազմված համակարգ էր, որը թույլ էր դաշտական գործեսական հաշիվների համակարգը հաշիվների օգնությամբ: 1) անփոփ հաշիվներ, 2) արդարադարձան, սպառման և կապիտալի օգրագործման հաշիվ, 3) եկամուտների ու ծախսերի, կապիտալ ծախսերի ֆինանսավորման հաշիվներ:

ԱՀՀ-ի զարգացման գործում մեծ ավանդ ունի Զ.Մ. Քեյնսը, նա, ով ԱՀՀ-ն համարեց փոխադարձ կապված փոփոխականների, և, առաջին հերթին, եկա-

մուգին, սպառմանն ու խնայողություններին վերաբերող մակրովալյաների համակարգեր, որոնք պետքական կառավարման մարմինների համար կարող են լինել գործողության ուղևորույց:

1993 թվականից գործում է ԱՌՀ-ի նոր, վերափոխված դարբերակը, որը ներառ հաշվի են առնված դրվեսագիրության դրասության զարգացման ժամանակակից նվաճումները: Այսպես, «ազգային հաշիվներ» կամ «հաշվելություն» եղբերը առաջարկել է հոլանդացի դրվեսագետ Վան Կիֆը, որը ազգային հաշիվներ ասելով նկատի ուներ աղյուսակների համակարգը, որը ներառ արդացողված պետք է լինեն դրվեսությունը բնութագրող մակրովանդրվական ցուցանիշներ:

ԱՌՀ-ի զարգացման գործում իրենց ներդրումն ունեն նաև Ռ. Սոլուն, Ա. Մեղիսոնը, Է. Դենիսոնը, Վ. Լեոնիդը, Զ. Դիքը և ուրիշներ:

ԱՌՀ-ն հենվում է դրվեսագիրության դրասության մի շարք դրվեսական հետականությունների վրա, որոնցից առավել կարևորներն են՝

1. Վրափադրության դրվեսական սահմաններ հասկացությունը, որը ներառում է ԴԱՀ-ի և ազգային եկամուտի արփադրության ոլորդները: Ինչպես գիրենք, այդ դրվեսական դրույթը քննարկել են Ֆ. Չենեն, Ա. Միթթը, Կ. Մարքսը, Ա. Մարշալը և ուրիշ այլ անվանի դրվեսագետներ: ԱՌՀ ժամանակակից հայեցակերեր արփադրության դրվեսական սահմանները քննարկում են շար ավելի լայն մորթեցմամբ, ընդգրկելով բոլոր ապրանքների, շուկայական և ոչ շուկայական ծառայությունների արփադրությունը, ֆինանսական միջնորդների գործունեության արդյունքները, բացառությամբ դրային դրվեսական սահմանումներում ոչ վճարովի աշխատանքները և մաքուցած ծառայությունները,

2. ԱՌՀ-ն եկում է եկամրի դրվեսական բովանդակության սահմանումից, որը, ըստ Զ. Դիքի, փողի այն առավելագույն քանակն է, որը կարելի է ծախսել սպառողական ապրանքների ու ծառայությունների գննան համար՝ առանց աղքատանալու վրանգի, այսինքն՝ առանց պակասեցնելու կուտակված հարստությունը և չանել ֆինանսական անհարկի պարփերը: Ուրեմն եկամուտը ոչ թե դրա գործիքով փողի ցանկացած քանակն է, այլ դրա այն մասը, որը կարելի է օգտագործել վերջնական սպառման համար՝ առանց պակասեցնելու կուտակված հարստությունը:

3. ԱՌՀ-ում խմբավորվում է արժեքի սպեկուլար գործում արփադրության դրաբեր գործուների դերի մեկնաբանությունը, ընդունելով, որ բոլոր գործուներն են մասնակցում արժեքի սպեկուլար աղքատանալը: Դրա համար էլ 1993 թ. փարբերակում «գործունային եկամուտ» հասկացության փոխարեն օգտագործվում է «առաջնային եկամուտ» հասկացությունը:

4. ԱՌՀ-ն խմբավորում է դրվեսավարող սուբյեկտներին ըստ ինսպիրուցիոնալ հարգածների՝ դրաբերակելով այդպիսի հինգ հարգած՝ ոչ ֆինանսական կորպորացիաներ, ֆինանսական կորպորացիաներ, պետքական կառավարում, դրային դրվեսական դրաբերություններ, դրային դրվեսական դրաբերություններին մագուցող ոչ առևտրային կազմակերպություններ:

Տնտեսավարող բոլոր սուբյեկտները, դրվեսական կյանքում իրականացրած իրենց գործառնությունների բնույթին համապատասխան, մգնում են այս կամ այն հարգածի մեջ: Օրինակ, ոչ ֆինանսական կորպորացիաները ապրանքներ և ոչ ֆինանսական ծառայություններ են արփադրում ու իրացնում

շուկայում, Փինանսական կորպորացիաները զբաղվում են ազագ Փինանսական ռեսուրսների հավաքագրմամբ և համապարախան պայմաններով մագակարարում ներդրողներին, այսինքն՝ միջնորդի դեր են կարարում ինայողություններ ունեցող և դրանց կարիքն ունեցող սուբյեկտների միջև։ Պետական կառավարման հավաքածի հիմնական գործառույթը հասարակության մասշտաբով, ինչպես և բնակչության առանձին խմբերի միջև, ազգային եկամուտի բաշխումն ու վերաբաշխումն է։ Տնային գնումներում ներդրողների հավաքածում ընդգրկված սուբյեկտները վաճառում են իրենց աշխատանքը, գնում սպառման առարկաներ ու ծառայություններ և դրանով մասնակցում համախառն արգադրանքի արդարության ու շրջանառության գործընթացներին։ Բացի դրանից, դրանք նաև այլ գործուների սեփականագրերեր են, կարող են վաճառել կամ էլ սեփական արգադրություն կազմակերպել և դրանով մասնակցել հասարակական գնումնական կյանքի գործընթացներին։ Ոչ առևտորային կազմակերպությունների (հասարակական, քաղաքական, կրոնական) դերն այն է, որ դրանք անվճար ծառայություններ են մագուցում բնակչությանը կամ գնումների գնումներին։

Նշված հինգ հավաքածներում կարարվող կոնկրետ գործառնությունները խմբավորվում են համապարախան հաշիվներում, որոնցից յուրաքանչյուրն արգահայփում է գնումնական գործունեության այս կամ այն կողմը։ Ազգային հաշիվների համակարգում գործնականում առանձնացնում են հետևյալ հաշիվները։

1. **Արգադրության հաշիվ**, որն ամփոփում է արգադրական գործունեության արդյունքները՝ ծախսերը, միջանկյալ սպառումը, նոր կամ ավելացված արժեքի արգադրությունը և դրա հանրագումարը, այսինքն՝ ավելացված արժեքը շուկայական գներով,

2. **Եկամուպների գոյացման հաշիվ**, որը բնութագրում է շահույթի, աշխատավարձի, սեփականությունից սպացված եկամուպների, սոցիալական վճարների և այլ եկամուպների ձևավորման գործընթացները։

3. **Եկամուպների բաշխման հաշիվ**, որը ցույց է տալիս եկամուպների բաշխման գործընթացը գնումնակարող հիմնական սուբյեկտների՝ գնումների գնումնական սպառման և պետության միջև։

4. **Եկամուպների օգտագործման հաշիվ**, որն արգացողում է գնումնական հիմնական եկամուպից վերջնական սպառման և համախառն կուրսակման ձևավորման գործընթացները։

5. **Կապիկալի հաշիվ**, որին ամփոփ ներկայացվում են կապիկալի հետ կապված գործառնությունների արդյունքները, այն է՝ խնայողության, պաշարների փոփոխության, հիմնական կապիկալի ամորֆիզացիայի, կապիկալի փոխանցման ցուցանիշները։

6. **Ֆինանսական հաշիվ**, որը ցույց է տալիս ֆինանսական ակտիվների ու պատմական փոփոխության հանրագումարը, ինչպես նաև պարփակությունների և պարփակի պահանջների վերահաշվարկը։

Ինչպես գետնում ենք, ԱՌՀ-ն ունի շար լայն բովանդակություն և պարունակում է գնումնակարող բոլոր սուբյեկտների գործունեության արդյունքների վերաբերյալ կարգավորված գեղեկարգություն։

16. 7. ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Հասարակության զարգացման մակրոնակարդակը ընդհանրացնող ցուցանիշներից մեկն է ազգային հարսպությունն է: Ազգային հարսպությունը հասարակական արդարության մշքապես կրկնվող գործընթացների ընդհանուր կամ ամփոփ արդյունքն է ազգային տնտեսության զարգացման ողջ պարմության ընթացքում: Ազգային հարսպությունը դրվագ ժամանակահարվածում հասարակության դրամադրության բարձր նյութական ու հոգևոր բարիքների ամրողությունն է, որը արեղծվել է դրվագ ազգի բազմաթիվ սերունդների աշխարհանքով նրա զարգացման նախորդ շրջաններում:

Եթե դեկավարվենք ազգային հաշիվների համակարգի սկզբունքներով, ապա ազգային հարսպությունը կարելի է բնորոշել որպես բոլոր դրվագներու սուբյեկտների գույք կապիկավեների գումար, այսինքն՝ դրա մեջ միանում են նյութական ռեսուրսները, ֆինանսական ակրիվները, անարդարական կամ ոչ նյութական ակրիվները (հեղինակային իրավունք, լիցենզիաներ և այլն), հանած ֆինանսական պարփակությունները:

Ազգային հարսպությունը կարելի է քննարկել լայն և նեղ իմաստներով: Լայն իմաստով ազգային հարսպությունն այն է, ինչն այս կամ այն ձևով վնօրինում է ազգը: Ուրեմն ազգային հարսպություն են համարվում ոչ միայն նյութական բարիքներն ու ոչ նյութական ակրիվները, այլև բնական ռեսուրսները, կիման, արվեստի գործերը և շաբ ուրիշ արժեքները: Սակայն դրանցից շատերը հաշվարկել դժվար է բազմաթիվ օրյեկտիվ և սուբյեկտիվ պարճառներով: Օրինակ, ազգային հարսպություն լայն իմաստով կարելի է համարել երևելի ներկայացուցիչներին՝ ռազմական գործիքներին, գրողներին, երգահաններին և այլ բնագավառների ականավոր մարդկանց: Մինչդեռ հաշվարկել և իմանալ ազգային հարսպության իրական չափերը, կարևոր հանգամանք է ազգային դրվագներու համար:

Ազգային հարսպության հաշվարկման խնդիրը լուծվում է նեղ իմաստի օգնությամբ. դրա մեջ դասվում են մարդկային աշխարհանքով սպեհծված և հիմնականում վերարփառելի բարիքները: Ուրեմն ազգային հարսպությունը նյութական ու մշակութային բարիքների ամբողջությունն է, որը դրվագ ազգը կուտակել է իր զարգացման պարմության ողջ ընթացքում և վնօրինում է դրվագ ժամանակում: Այս բնորոշումից պարզ երևում է, որ ազգային հարսպությունը անմիջականորեն կապված է հասարակական արդյունքի արփադրության ու վերարփառության հետ: Ազգային հարսպությունն աճում և ավելանում է նախ և առաջ ՇԱ-ի հաշվին: Դա ՇԱ-ի այն մասն է, որը գերազանցում է ընթացիկ սպառնան մակարդակը: Շեփևաբար ազգային հարսպության աճնան աղբյուրը հասարակական արդյունքն է, որը վերարփադրվում է ընդլայնված հիմքի վրա: Սակայն այսպես միայն միակողմանի կապ չպետք է դեսնել. հակադարձ կապի գաղափարն այն է, որ ազգային արդյունքի աճը, դրա բացարձակ մեծությունը և դրանպերը կախված են ազգային հարսպության ծավալներից ու կառուցվածքից, ընդ որում՝ դա, ինչպես և նախորդ կապը, ունեն գործողության նույն ուղղությունը կամ նպագակը:

Ազգային հարսպությունը բնութագրող հավկանիշներից է դրա կառուցվածքի խնդիրը, որը կարելի է ներկայացնել հեփսյալ հիմնական փարրերով.

- բնակչությանը, ֆիրմաներին և պետությանը պարկանող արքադրության հիմնական միջոցները, որոնք գործում են ինչպես նյութական, այնպես էլ հոգևոր, մշակութային ոլորտում,
- ֆիրմաների պահեստներում գյուղող պարտասպի արքադրանքը,
- պետության ռազմավարական պաշարները,
- բնակչության ունեցվածքը անշարժ գույքի և երկարավոր օգտագործման առարկաների վեսքով,
- նյութական և մշակութային արժեքները, որոնք պարկանում են ողջ ազգին (թանգարանային ցուցանմուշները, ճարպարապետական կորողները, գրական և երաժշտական գործերը և այլն),
- գյուղեսական գործունեության մեջ ներգրավված բնական ռեսուրսները, ինչպես նաև հետախուզված, բայց դեռևս չօգտագործվող բնական ռեսուրսներն ու պաշարները,
- ոչ նյութական հոգևոր արժեքները (մարդկային կապիֆալը, գիտագեինիկական միջուկը նվաճումները, ազգի հոգևոր ժառանգությունը, գեղեկավական ռեսուրսները և այլն):

Գիտագեինիկական հեղափոխության ազդեցության հեփսանքով օբյեկտիվությունը կարուցվածքը է ունենում ազգի սոցիալ-գյուղեսական առաջընթաց, որն ունի ոչ միայն քանակական, այլ նաև որակական հավկանիշներ, այսինքն՝ փոխվում է առաջընթացի կառուցվածքը: Ազգի գյուղեսական կյանքում, ինչպես և մյուս ոլորտներում գլենի ունեցող փոփոխություններին հապուկ է երկարաժամկետ բնույթ, ազգային հարսպության մեջ ոչ նյութական արժեքների բաժնի ավելացման երևոյթ: Դա պայմանավորված է մի կողմից՝ մարդկային կապիֆալի դերի բարձրացմամբ՝ որպես հասարակության սոցիալ-գյուղեսական զարգացման գործոնի, իսկ մյուս կողմից՝ նրանով, որ ավելի արագ են սկսել զարգանալ արքադրության գիտագրաքանակ ճյուղերը:

Ազգային հարսպության աճը և դրա կառուցվածքում գլենի ունեցող առաջնակարգ փոփոխությունները դառնում են երկրի ողջ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման հիմք: Կենսամակարդակի բարձրացման ժամանակակից ցուցանիշներից է զուրկ գյուղեսական բարեկեցություն ցուցանիշը, որը շրջանառության մեջ են դրել Վ. Նորդիառուսը և Զ. Թորինը: Որպես կանոն, այդ ցուցանիշն օգտագործում են բարեկեցությունը բնութագրող այնպիսի ցուցանիշների հետ մեկտեղ, ինչպիսիք են ազգային եկամուտը, ՇՎՀ-ն, ՇՎԱ-ն և մյուսները, որպես մեկը մյուսին լրացնող ցուցանիշ: Այդուհանդեմ, զուրկ գյուղեսական բարեկեցություն ցուցանիշը մյուսներից փարբերվում է նրանով, որ բացառում է դրանց թերությունները: Այսպես, զուրկ գյուղեսական բարեկեցություն ցուցանիշը հաշվարկելու համար ՇՎՀ-ից հանվում է բոլոր բացասական գործուների ազդեցության դրամական գնահատումը և գումարվում ոչ շուկայական գործունեության արդյունքների ու ազագ ժամանակի դրամական գնահագումը:

ԱՅՆՅՅ է՛ ած ՄՅ ՅՆՅ նօ»ն

1. Ինչո՞ւ է եկամուգների ու ծախսերի շրջապարույքը լրացվում ռեսուրսների ու ապրանքների շարժով:
2. Ո՞րն է ՏԱԱ -ի և ՌԱ -ի փարբերությունը:
3. Ինչո՞ւ է ՌԱ -ի հաշվարկման ժամանակ նկատի առնվում միայն վերջնական արդյունքը:
4. ՌԱ -ի հաշվարկման ժամանակ ինչպե՞ս խուսափել կրկնակի հաշվարկից:
5. ՌԱ -ի հաշվարկման ո՞ր մեթոդներն են ավելի հաճախ օգտագործվում:
6. Ինչո՞ւ է ազգային հարստությունը քննարկվում լայն և նեղ ինասպներով:

ԹՉՄՅ ԻՅ ՅՆՅ է՛ ԻՅ օաձԱ ԱնձՅ»ն

Ազգային բնակչության
նպարակներ

Եկամուգների և ծախսերի
շրջապարույք

Համախառն ազգային արդյունք
(ՏԱԱ)

Համախառն ներքին արդյունք
(ՌԱ)

Զուր ազգային արդյունք (ԶԱԱ)

Ազգային եկամուգ (ԱԵ)

Ավելացված արժեք

Կրկնակի հաշվարկ

Բնակչության անձնական
սպառման ծախսեր

Ֆիրմաների կողմից կարարվող
ներդրումային ծախսեր

Պերության գնումներ
Զուր արդահանում

Անվանական ՌԱ

Իրական ՌԱ

ՌԱ -ի դեֆլյացոր

Ազգային հաշիվների համակարգ
(ԱՀՎ)

Ազգային հարստություն

ԳԼՈՒԽ 17

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄԱՑԻՆԴԻՐՆԵՐԸ

17.1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐՆ ՈՒ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Հավասարակշռությունն առհասարակ բնորոշ է ինչպես բնությանը, այնպես էլ մարդկային հասարակությանը: Բնության մեջ ամեն ինչ հավասարակշված է, և բնությունը զարգանում է այդ հավասարակշռությունը պահպանելու ու վերաբրադրելու ներքին մղումով: Հասարակության մեջ հավասարակշռությունը որոշակիորեն փարբերվում է բնության հավասարակշռությունից, որովհետո ձևավորվում է գիրակից, բանական էակների գործունեության ընթացքում: Ինչպես բնության մեջ հավասարակշվածության խախտումն է հանգեցնում անցանկայի հետքև անքների (մասնավորապես բնական աղեղների), գնդեսության մեջ հավասարակշվածության խախտումը նույնպես հանգեցնում է ոչ ցանկայի սոցիալ-գրնչեսական հետքև անքների:

Երկրի գնդեսությունը յուրահագույկ գնդեսական օրգանիզմ է, որը նույնպես գործում է հավասարակշռվելու ներքին մղումով, սակայն գնդեսական հավասարակշռության պայմանները, նախադրյալներն ու դրսորումներն այլ են, բնության մեջ՝ այլ: Հավասարակշռությունը գնդեսության այնպիսի վիճակ է, որի դեպքում ձևավորված գնդեսական քանակական համանանություններն ապահովում են ապրանքային և դրամական հոսքերի օպտիմալ հարաբերակցություն, գների կայունություն և գնդեսական համակարգի համաշափական գործունեություն: Հավասարակշռվածությունը բարդ հասկացություն է, քանի որ գնդեսական համակարգը կազմված է որոշակի մակարդակներից, բազմաթիվ բաղադրիչներից, որոնց օպտիմալ հարաբերակցությունը կարող է ձեռք բերվել մի շարք եղանակային, բազային հավասարակշռությունների առկայության դեպքում: Շուկայական գնդեսությունը շարժընթաց և մշգագայթ փոփոխվող գնդեսական կառուցվածք է, ուստի ամրող գնդեսական համակարգի հավասարակշռության վիճակի հասնելը բավականին բարդ է և հազարեական դրսորում է դրսորվում: Ազգային գնդեսությանը բնորոշ է անհավասարակշիռ վիճակը, սակայն նրա զարգացման ներքին ձգումը որոշակի հավասարակշռության հասնելն է:

Տնտեսական հավասարակշռությունը հանդիս է գալիս **իդեալական** (կապարյալ) և **իրական** հավասարակշռության ձևերով: Կապարյալ հավասարակշռությունը ցանկայի հավասարակշռությունն է, որը ձևավորվում է ազարմրցակցության շուկայի պայմաններում, և որի դեպքում բացակայում են արտաքին ազդակները: Իրական հավասարակշռությունը գնդեսության իրական վիճակն է ոչ կապարյալ մրցակցության պայմաններում, որը բնութագրվում է նաև

արդարին ազդակների ներգործությամբ։ Իրական փնտեսական հավասարակշռությունը դրսևորվում է երկու ձևով։

- ա) մասնակի փնտեսական հավասարակշռություն,
բ) ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռություն:

Մասնակի փնտեսական հավասարակշռությունը վերաբերում է փնտեսության փարբեր հարգածների, արդադրության գործոնների առանձին շուկաների հավասարակշռությանը: Իսկ ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռությունը բնութագրում է երկրի ազգային փնտեսության հավասարակշված զարգացումը, որը պեղի է ունենում փնտեսության փարբեր հարգածների, փարբեր շուկաների համաձայնեցված, փոխապայմանավորված զարգացման շնորհիվ: Տնտեսագիրության դեսությանը հետաքրքրում է առավելապես ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռությունը և երկրի ամբողջ փնտեսության՝ որպես միասնական փնտեսական օրգանիզմի համաշախ զարգացումը: Տնտեսական հավասարակշռությունը կարևորվում է հավկապես արդարական ռեսուրսների սահմանափակության պայմաններում, որովհետև հավասարակշռության պահպանման շնորհիվ է ապահովվում ռեսուրսների լրիվ գրադադարությունն ու դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը: Տնտեսական հավասարակշռության ձևավորումը շուկայական փնտեսության պայմաններում դրեղի է ունենում ինչպես շուկայական ինքնակարգավորման մեխանիզմի գործունեության, այնպես էլ փնտեսության պետական կարգավորման լծակների շնորհիվ: Շուկայական փնտեսության զարգացումը ընդհանուր առմամբ կրում է տարերային բնույթ, ուստի ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռությունը կարելի է համարել զուր դեսական գաղափար, որովհետև ցանկացած պահի ազգային փնտեսությունը կարող է հայդնել անհավասարակշիռ վիճակում և ձգվել հասնելու հավասարակշռվածության: Այլ կերպ ասած՝ փնտեսական հավասարակշռությունը դրա գործության ցանկալի կարարյալ վիճակն է, որը խախորվում է փարբեր պարճաներով: Տնտեսական հավասարակշռությունը հանդես է գալիս կայուն և անկայուն հավասարակշռության ձևերով: Կայունը ենթադրում է, որ դրա գործությունը շեղվելով հավասարակշռության վիճակից, այնուհետև ինքնավերականզնման եղանակով վերադարձնում է նախկին հավասարակշռության վիճակի: Անկայունն արդարական պահպանում է նրանով, որ դրա գործության հավասարակշիռ վիճակի խախորման դեպքում հնարավոր չէ ինքնավերականզնման ձևով վերադարձնայ նախկին վիճակին:

Տնտեսության հավասարակշռության դրսերման ձևերն են՝

1. Կասարակության եկամուտների և ծախսերի հավասարակշռությունը, որն արդահայպնում է արդյունքների ու ռեսուրսների գննիւսական շրջապատճեցի մողեկի միջոցով: Այս մողեկում հավասարակշռվածությունը ձևավորվում է գննային գննիւսությունների, ֆիրմաների, ապրանքային շուկաների, ռեսուրսային շուկաների և պետրության մասնակցության պայմաններում: Ելակերպ և վերջնական նպագակը գննային գննիւսություններն են: Վերջիններս ռեսուրսների շուկաների միջոցով իրենց պարկանող ռեսուրսները (աշխատանքը, կապիկալը, հողը, ձեռներեցությունը) պրամադրում են ֆիրմաներին կամ ձեռներեցներին, իսկ ապրանքների ու ծառայությունների շուկայի միջոցով՝ ձեռք բերում իրենց անհրաժեշտ բարիքները: Տնտեսական հավասարակշռությունն այս

2. Ամբողջական առաջարկի և ամբողջական պահանջարկի հավասարակշռությունը կենդրոնական տեղ է զբաղեցնում ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռության համակարգում: Այն արդահայրվում է հասարակական արդյունքի կամ ազգային եկամֆի և ամբողջական ծախսերի համապարասիսության ձևով:

3. Տնտեսության իրական և դրամական հարվածների միջև հավասարակշռությունը դրսնորվում է ապրանքային զանգվածի /IS/ և դրամական զանգվածի /LM/ համապարասիսանության «IS-LM» մոդելի ձևով, որը առաջարկել է Զ.Դիքսը:

4. «Ծախսեր-արդյունքներ» միջայուղային հաշվեկշռի մոդելը, որը սրբել է Վ. Լեռնի կողմից:

Տնտեսական հավասարակշռությունն ունի իր որոշակի նախադրյալները, որոնք կարելի են բաժանել երկու խմբի՝

- ա) արդարության մասշտաբների խոշորացում և նրա հանրայնացման ասրիմանի բարձրացում,
- բ) աշխատանքի հասարակական բաժանման և մասնագիրացման խորացում:

Որքան խոշորանում է արդարությունը, այնքան անհրաժեշտություն է առաջանում նրա առանձին օդակների միջև համաձայնեցվածության ապահովումը: Աշխատանքի հասարակական բաժանումը և արդարության մասնագիրացումը հանգեցնում են նրան, որ որևէ ապրանքարեսակի արդարությանը մասնակցում են հարյուրավոր, անգամ հազարավոր արդարողներ: Ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում, որպեսզի դրանց միջև որոշակի համաձայնեցվածություն ապահովվի: Օրինակ, մարդարար ավտոմեքենա արդարող ֆիրման փնդեսական կապերի մեջ է մինում հազարից ավելի այլ ֆիրմաների հետ, հետևաբար դրանց միջև պեսք է որոշակի փոխհամաձայնեցվածություն լինի, որպեսզի վերջնական պարուասի արդարությունը սպացվի: Ընդհանուր փնդեսական հավասարակշռությունը կարող է ապահովել հետևյալ պայմանների առկայության դեպքում՝

1. Ձեռներեցները պեսք է ունենան ձեռնարկագիրական գործունեություն իրականացնելու ազագություն, և իրենց հիմնական նպագակը պեսք է համարեն առավելագույն շահույթի սպացումը:
2. Սպառողների վարքագիծը պեսք է արդահայրվի առավելագույն օգբակարություն ունեցող բարիքներ ձեռք բերելու ձգումով :
3. Արդարության յուրաքանչյուր գործոնի բերած եկամուքը պեսք է համամասնական լինի նրա սահմանային արդարողականությանը:
4. Արդարողները պեսք է կողմնորոշվեն շուկայական պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերության ազդեցության շնորհիվ:

Իրական կյանքում փնդեսական հավասարակշռությունը դրսնորվում է որոշակի համամասնությունների ձևով: Տնտեսական համամասնությունները հասարակական արդարության փարբեր ոլորտների, ճյուղերի, սպորտաքանումների միջև քանակական համապարասիսանություններն են:

Տնտեսական համամասնությունները դասակարգվում են հետևյալ խմբերով՝

- ա) ընդհանուր գնդեսական համամասնություններ, որոնք դրսերվում են ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև, արդարության և սպառման միջև, պետական բյուջեի եկամուտների և ծախսերի միջև և այլն,
- բ) միջայուղային համամասնություններ, որոնք դրսերվում են արդարության գարբեր ճյուղերի միջև, մասնավորապես՝ գյուղապնդեսության և արդյունաբերության,
- շ) ներճյուղային համամասնություններ, որոնք դրսերվում են արդարության որևէ ճյուղի ներսում, օրինակ՝ բուսաբուծության և անասնապահության միջև,
- դ) ներարդարական կամ ներփնդեսական համամասնություններ, որոնք առաջանում են որևէ ֆիրմայի, ձեռնարկության ներսում, նրա արդարամասերի միջև,
- ե) գարածքային կամ ռեզիլիոնալ համամասնություններ, որոնք ձևավորվում են երկրի գարբեր գարածքաշրջանների միջև,
- զ) միջպետական համամասնություններ, որոնք ձևավորվում են պետքությունների միջև:

17.2. ԸՆԴԱՆՈՒՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՌԻԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռության հիմնախնդիրները դասական գնդեսագիրության մեջ առանձնահագուստ ձևով չեն արդացողվել, որովհետո դասական գնդեսագիրությունն իր հետազոտությունների հիմնական օբյեկտ է համարել միկրոէկոնոմիկան կամ գնդեսության միկրոմակարդակը։ Այնուհետեւ, դասական գնդեսագիրության ներկայացուցիչները անդրադարձել են շուկայական հավասարակշռության հիմնախնդիրն, որի գետական դրույթները այս կամ այն կերպ առնչվել են նաև մակրոդնդեսական հավասարակշռությանը՝ այն ներկայացնելով որպես մասնակի գնդեսական հավասարակշռությունների հանրագումար։ Ընդհանուր բնույթագորությամբ գնդեսական հավասարակշռությունը ենթադրում է, որ արդարակած բարիքները համապատասխանում են հասարակության պահանջունքներին, և արդարակած հասարակական արդյունքը ամբողջովին իրացվում կամ սպառվում է։

Հասարակական արդյունքի իրացման հիմնախնդիրն առաջին անգամ քննարկվել է ֆրանսիացի գնդեսագետ Քենեթի կողմից։ Նա իր «Տնտեսական աղյուսակ» աշխատության մեջ հասարակությունը բաժանում է 3 դասակարգերի, սոցիալական խմբերի՝

- ա) արդարողական կամ ֆերմերների դասակարգ,
 - բ) հողասեփականագերեր,
 - զ) անարդարողական կամ «անպարուղ» դասակարգ։
-

Այս բաժանման հիմքում գրնչեսագեպը դրել է զուտ արդյունք կամ զուտ եկամութ սպեղծելու և չպեղծելու հանգամանքը: Նա անարդարողական կամ «անպոտ» դասակարգի թվին էր դասում նաև արդյունաբերողներին, համարելով, որ արդյունաբերության մեջ պարզապես դեղի է ունենում զյուղագնդեսական մթերքների կերպարանափոխություն, և զուտ եկամութ չի սպեղծվում: Ֆրանսիայի փաստացի գրվաների հիման վրա Քենեն ցույց է դրել, թե ինչպես է դեղի ունենում հասարակական արդյունքի վերաբաշխումն ու իրացունը նշված դասակարգերի միջև:

Տնտեսական հավասարակշռության դասական փեսության գաղափարական հիմքը ֆրանսիացի գրնչեսագեպ Ժան Բաֆիսը Մեյի «Ծուկաների օրենքը» կա, այսպես կոչված՝ «Մեյի օրենքն» է: Այս օրենքի եռթյունն այն է, որ շուկայական ինքնակարգավորման մեխանիզմի պայմաններում առաջարկը (արդարությունը) իր համար համապարավիսան պահանջարկ (սպառում) է ապահովում: Այլ կերպ ասած՝ արդարության և սպառման, առաջարկի և պահանջարկի միջև ինքնարերաբար հավասարակշռություն է ապահովվում, և պերության միջամբությունն այս հարցում բացառվում է: «Մեյի օրենքը»՝ կարող է գործել երկու պայմաններում:

1. Բոլորը իրենց եկամութները ծախսում են սպառողական պահանջմունքները բավարարելու նպարակով, որի շնորհիվ հասարակության եկամութները և հասարակական արդյունքի արժեքը համապարասխանում կամ հավասարակշռում են միմյանց:

2. Ենթադրվում է, որ մարդիկ ծախսում են միմիայն իրենց սեփական եկամութները:

Իրական կյանքում արդարության և սպառման միջև հավասարակշռությունը ինքնարերաբար չի ապահովվում, որովհենք մարդիկ իրենց եկամութի մի մասը կարող են չսպառել և վերածել ինայողությունների, մյուս կողմից՝ կարող են և իրենց եկամութից ավելին սպառել: Այս հանգամանքները հաշվի առնելով՝ դասական գրնչեսագիրության հետևողությունները գրնչեսական հավասարակշռության հիմնախնդրի լուծումը բացարձել են աշխաբանքի շուկայի, ապրանքային շուկայի և կապիրայի շուկայի հավասարակշռության հասպարման հիմքի վրա: Ըստ նրանց՝ գրնչեսական հավասարակշռությունը ձևավորվում է հավասարակշռված այնպիսի ճկուն գրնչեսական ցուցանիշների հիման վրա, ինչպիսիք են աշխաբավարձը, գոլոսադրույթը և գների մակարդակը: Աշխաբավարձի փոփոխության հիման վրա ձևավորվում է աշխաբանքի առաջարկի ու պահանջարկի հավասարակշռությունը աշխաբանքի շուկայում, գոլոսադրույթի փոփոխության հիման վրա՝ պահանջարկն ու առաջարկը ներդրամային ապրանքների կամ կապիրայի և մասնավորապես՝ փողի շուկայում: Ապրանքների ու ծառայությունների գների փոփոխության հիման վրա ձևավորվում է շուկայական պահանջարկի ու առաջարկի հավասարակշռությունն ապրանքների ու ծառայությունների շուկայում: Այսպիսի մոդելները որոշակիորեն արդացուվել են նաև նորդասական գրնչեսագիրության մեջ:

Տնտեսական հավասարակշռության հիմնախնդրը յուրահագուկ ձևով է մեկնաբանում մարքյան գրնչեսագիրությունը: Տասարակական արդյունքը, դրա բնափայլի գրնչեսագիրությունը եղանակով, Մարքսը ներկայացրել է արդարու-

թյան միջոցների և սպառման առարկաների խմբերով, իսկ արժեքային գեւան-լյունից ելնելով՝ փոխանցված արժեքի (նյութական ծախսերի) և նոր սպեհծված արժեքի (անհրաժեշտ և հավելյալ արժեքի) բաղադրիչներով։ Դասարակական արդարադրության մեջ նա առանձնացրել է երկու խոշոր սպորտաբաժնում։

- ա) արդադրության միջոցների արդադրություն,
բ) սպասման առարկաների արդադրություն:

Հսկ այդմ՝ նա ներկայացրել է այն պայմանները, որոնց առկայության դեպքում հնարավոր է հասարակական արդյունքի իրացումն ինչպես բնեղեն, այնպես էլ արժեքային փեսանկյուններով:

17.3. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՎԱՍԱՐԱՎԿՇՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐԴԱՍԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՎԱԼՐԱՄԻ ՄՈԴԵԼԸ

Ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռությունը գնդեսության բոլոր ոլորդների ու հարվածների համաձայնեցված զարգացումը և ազգային գնդեսության հավասարակշռության ավելի լայն հասկացություն է, քան շուկայական հավասարակշռությունը: Եթե շուկայական հավասարակշռությունը բարիքների արդադրության և դրանց նկարմամբ վճարունակ պահանջարկի միջև համապատասխանությունն է գնդեսության որևէ ոլորդում, ապա ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը գնդեսության բոլոր փոխկապակցված շուկաներում միաժամանակ ձեռք բերված պահանջարկի ու առաջարկի հավասարությունն է: Ավելին, ազգային գնդեսության հավասարակշռությունը չի վերագրվում միայն շուկայական հավասարակշռությանը, քանի որ իրական կյանքում գնդեսությունն իր վրա զգում է ոչ միայն շուկայական, այև ոչ շուկայական գործոնների ներգործությունը, ինչպես, օրինակ, պարերազմները, սոցիալական հոգումները, բնակչիմակայական պայմանների փոփոխությունը, ժողովրդագրական գործարժերը, քաղաքական իրավիճակը և այլն: Ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը բարդ երևոյց է, որովհետև բոլոր շուկաներում վաճառողներն ու գնորդները գնդեսապես անկախ, ինքնուրույն սուբյեկտներ են, ինքնարար իրական կյանքում նրանց նպատակներն ու ծրագրերը կարող են համընկնել միայն պարահականորեն: Այլ կերպ ասած՝ ազգային գնդեսությանը առավել բնորոշ է անհավասարկշռությանը վիճակը, սակայն դրա գործունեության ընդհանուր միգրումը, ուղղվածությունը հավասարակշռության ձգորդումն է, որից շահում են շուկայական գնդեսության բոլոր սուբյեկտներն ու մասնակիցները: Այսպես, օրինակ, վերջնական արդյունքների ու ծառայությունների շուկայում հավասարակշռություն ասելով հասկացվում է, որ արդադրողներն առավելագույնի են հասցրել իրենց եկամուպները, իսկ սպառողներն առավելագույն օգբակարություն են սպացել գնված բարիքներից: Փողի շուկայում հավասարակշռությունը բնույթագրում է այնպիսի վիճակ, որի դեպքում ենթադրվող դրամական միջոցների քանակը հավասար է փողի այն քանակին, որը ցանկանում են ունենալ բնակչությունն ու գնդեսավարող սուբյեկտները:

Ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը ձեռք է բերվում մակրո-գնդեսական բոլոր շուկաներում (բարիքների, աշխատանքի, փողի և արժեթղթերի) հավասարակշռության և նրանց միջև փոխհամաձայնեցված զարգացման պարագայում: Սակայն անկարար շուկայական մրցակցությունը, գների ոչճկունությունը, անկարար գործեկաբվությունը և այլ հանգամանքներ կարող են հանգեցնել այս կամ այն մակրովնդեսական շուկայի հավասարակշռության խախտմանը: Եթե ազգային գնդեսության մեկ կամ մի քանի շուկաներ են զգնվում հավասարակշռության վիճակում, այս պարագայում խախտվում է ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը, և ազգային գնդեսության մեջ սպեկուլար է մասնակի հավասարակշռության վիճակ:

Ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության գաղափարական արմագները նկարվում են շորլանդացի տնտեսագելք Աղամ Մմիթի աշխափություններում: Նա արքահայրել է այն միվքը, որ արքադրողների և սպառողների ազաք փոխգործողության պայմաններում ոչ թե քառսն է փիրում, այլ անհավների տնտեսական կարգապահությունը, որոնցից յուրաքանչյուրը հեփամուք լինելով իր անձնական շահին՝ նպաստում է հասարակական շահերի իրացմանը և մյուսների համար ևս ապահովում շահավետ գործունեության պայմաններ:

Տնտեսական հավասարակշռության հիմնախնդիրներին անդրադարձել են բազմաթիվ տնտեսագելքներ, սակայն քերն են այն դիփարկել մակրոդրության հավասարակշիռ զարգացման պայմանները: Առանձնանում են թերևս Քենեն, Կ. Մարքսը և Վալրասը, որոնք իսկապես համարվում են ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության դեսության հիմնադիրները: Այս հիմնախնդիրի հեփազուրման նրանց դեսական ընդհանրացումներն արքահայրվել են հարցի լուծման քանակական, գործնական մոփեցման մեջ և վերածվել տնտեսական որոշակի մոդելների: Սրանով էլ գնահապելում է վերոնշյալ հետինակների ավանդը ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության հիմնախնդիրի հեփազուրման գործում: Խնդրո հարցին հեփագայում անդրադարձել են բազմաթիվ տնտեսագելքներ, որոնք փորձել են զարգացնել կամ հերքել հայտնի դեսությունները, կամ էլ փակ իրենց մեկնաբանումներն ու լուծման եղանակները: Տնտեսական հավասարակշռության Ֆ. Քենեի և Կ. Մարքսի մոդելների վերաբերյալ կան բազմաթիվ հեփազուրություններ և ուսումնական բնույթի հրաբարակումներ¹, ուստի հարկ է մանրանամանորեն անդրադանալ Լ. Վալրասի ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության մոդելի մեկնաբանությանը, քանի որ հիմնախնդիրի արծարծած դեսակնելքները պահպանում են իրենց արդիականությունը և ավելի են համապատասխանում ժամանակակից շուկայական տնտեսական համակարգի գործունեության սկզբունքներին:

Շվեյցարացի տնտեսագելք Լեռն Վալրասը իրավամբ համարվում է ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության դեսության հիմնադիրը: 1874 թ. լույս դեսած իր «Քաղաքապետական տնտեսության փարբերը» գրքում նա կոնկրետացնում է շուկայի ինքնակարգավորման «անդեսանելի ձեռքի» Մմիթի գաղափարը և մաթեմատիկական հավասարումների միջոցով ներկայացնում ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռությունը ազաք մրցակցության պայմաններում: Հայ Վալրասի՝ մակրոդրության հավասարակշռությունը մրցակցող արքադրողների և սպառողների տնտեսական գործարքների արդյունք է: Ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության Վալրասի ձևակերպման էռությունը, որը տնտեսագիրության մեջ սպացել է «Վալրասի օրենք» անվանումը, հեփեյալն է. «Վերջնական արդյունքների ընդհանուր առաջարկը դրամական արքահայրությամբ պետք է հավասար լինի վճարունակ պահանջարկին, այսինքն՝ եկամուտների գումարը պետք է հավասար լինի ամբողջական ծախսերին»²: Տնտեսու-

¹ Տե՛ս Գ. Կիրակոսյան, Մ. Թավառյան, Ա. Գրիգորյան, Տնտեսագիրական ուսմունքների պարմություն, Եր., 2004, էջ 114-116, 231-236:

² Տե՛ս Большая экономическая энциклопедия, М. 2007, էջ 527:

թյան մեջ գործող յուրաքանչյուր առանձին արդադրողի և սպառողի համար հավասարակշռության պայմանը Վալրասը ներկայացնում է գծային հավասարումների ձևով, որպես փոփոխականներ հանդես են գալիս ապրանքների ու ռեսուրսների քանակը, ինչպես նաև դրանցից յուրաքանչյուրի գինը, որը հաշվեկշռում է պահանջարկն ու առաջարկը: Սրանով Վալրասն իր առջև խնդիր է դնում պարզաբանել հետևյալ հարցերը՝

1. Ինչպես են շուկաներն ու փնտեսության հարվածները գործում առավել ընդհանուր գետքով:
2. Ինպիսի՞ սկզբունքների հիման վրա է սահմանվում գների, ծախսերի, պահանջարկի և առաջարկի ծավալների փոխազդեցությունը դարձեր շուկաներում:
3. Այդ փոխազդեցությունն արդյոք ընդունում է հավասարակշռության ձև, թե՛ շուկայական մեխանիզմը գործում է հակառակ ուղղությամբ:
4. Կայո՞ւն է համարվում արդյոք այդ հավասարակշռությունը:

Իր առջև դրված այս խնդիրները լուծելու համար Վալրասը կիրառում է ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռության մի մոդել, որը հիմնված է մաթեմատիկական բավականին բարդ հավասարումների վրա: Այդ մոդելը ներկայացված է հավասարումների 4 խմբերի միջոցով³, որոնց բովանդակությունն առավել պարզեցված ձևով կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ.

1. Արտադրված արտադրանքի նկարմանամբ պահանջարկի մեծության հավասարում, որն իրենից ներկայացնում է որպես գների ֆունկցիա:
2. Արտադրական ծառայությունների առաջարկի մեծության հավասարում, որը հանդես է գալիս որպես գների ֆունկցիա:
3. Հավասարումներ պարբռասպի արտադրանքների գների արդադրողական գործակիցների բազայի վրա, որոնք արտահայտվում են նախկինում սպառված արտադրողական ծառայությունների գների մեջ:
4. Հավասարումներ, որոնք արտահայտում են արդեն շուկայում վաճառված արտադրողական ծառայությունների ամբողջական քանակություն և մի շարք սպառված սպառողական ապրանքների հավասարակշռությունը քանակության միջև:

Ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռության Վալրասի փեսությունը կառուցված է նեքոնշյալ ելակերպային սկզբունքների, ենթադրությունների ու պայմանների վրա:

1. Ամբողջ փնտեսությունը բաժանվում է երկու խոշոր խմբերի՝ ֆիրմաներ և փնային փնտեսություններ: Ֆիրմաները արտադրության գործոնների շուկայում հանդես են գալիս որպես գնորդներ, իսկ սպառողական ապրանքների շուկայում՝ որպես վաճառողներ, միաժամանակ՝ որպես սպառողական ապրանքների գնորդներ:

2. Փոխանակության գործընթացում վաճառողների և գնորդների դերերը մշգրավես փոխվում են, և ապրանք արտադրողների ծախսերը վերափոխվում են փնային փնտեսությունների ելամուգների, իսկ փնային փնտեսությունների

³ Сті У История экономических учений, под. ред. В. Автономова, М. 2001, тг 219-222; Т. Негиши, История экономических теорий, М.1995, гл.7:

բոլոր ծախսերը վերածվում են արդադրողների (ֆիրմաների) եկամուպների:

3. Արդարության գործոնների գները կախված են արդարության ծավալներից, առաջարկից, պահանջարկից և, հետևաբար, արդարությող ապրանքների գներից: Հասարակության մեջ արդարությող ապրանքների գներն իրենց հերթին կախված են արդարության գործոնների գներից: Վրադարձության գործոնների գները պետք է համապատասխանեն ֆիրմաների ծախքերին, և ֆիրմաների եկամուտները միաժամանակ պետք է զուգակցվեն դժուական պայմանների ծախսերի հետ:

4. Վրբադրության գործոնների, ապրանքների ծառայությունների պահանջարկն ու առաջարկը հավասար են, և դրանց նկարմամբ սահմանվում է հաստիքուն կայուն զին, որը համապատասխանում է արբադրության ծախսերին:

5. Հավասարակշռությունը կայուն է համարվում, քանի որ շուկայում գործում են ուժեր (առաջին հերթին՝ արդադրության գործուների և ապրանքների գները), որոնք հավասարեցնում են շեղումները և վերականգնում հավասարակշռությունը:

Այս բոլորի հիման վրա Վալրասը սփեղնեց գնդեսանայթեմափիկական մի մողել, որի հիման վրա ցույց տվեց, թե ինչպես է ձևավորվում ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը ազադ մրցակցության պայմաններում: Ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռության Վալրասի մողելը մաթեմատիկական հավասարումների համակարգ է, որի էությունը առավել պարզեցված ձևով կարելի է արդահայքել հետևյալ կերպ. գնդեսական համակարգում, որը կազմված է **ո-թվով** փոխկապակցված շուկաներից, **ո-րդ** շուկայում միշտ հավասարակշռություն կլինի, եթե հավասարակշռություն է ձեռք բերվել **ո-1-րդ** շուկայում: Այս օրենքի ապացույցը հիմնված է այն փասփի վրա, որ մակրոպնդեսական բոլոր ցորս շուկաներում (բարիքներ, փող, աշխատանք, արժեթղթեր) գործարքների գումարը շուկայական գործարքների յուրաքանչյուր սուբյեկտի համար հավասար է զրոյի, քանի որ նա իր եկամուպները որևէ շուկայում հաշվեկշռում է այլ շուկաներում ծախսերի հետք: Այս դրույցը մաթեմատիկական ձևով կարող է ներկայացվել հետևյալ հավասարումով⁴:

$$P_v \Delta Y_i + P_n \Delta N_i + P_m \Delta M_i + P_B \Delta B_i = 0,$$

որպես՝ ΔY_i , ΔN_i , ΔM_i , ΔB_i - ը i-րդ սուբյեկտի ավելցուկային պահանջարկն է, համապատասխանաբար՝ ըստ բարիքների, աշխատանքի փողի և արժեթղթերի շուկաներում ($i=1,2,\dots,n$):

P_y , P_n , P_m , P_B - ն բարիքների, աշխատանքի, փողի և արժեթղթերի գներն են:

н - р` շուկայական գործարքների մասնակիցների ընդհանուր թիվը :

Գումարելով շուկայական գործարքների բոլոր սուբյեկտների ավելցուկային պահանջարկները յուրաքանչյուր շուկայում, կարանան՝

$$P_y \sum_{i=1}^n \Delta Y_i + P_n \sum_{i=1}^n \Delta N_i + P_m \sum_{i=1}^n \Delta M_i + P_B \sum_{i=1}^n \Delta B_i = 0;$$

⁴ Ст. эконом. теория под ред. В. Видяпина, М. 2000, с. 375:

Ըստ Վալրասի՝ երեք շուկաներում հավասարակշռության առկայության պայմաններում ավելցուկային պահանջարկը հավասար կլինի գրոյի: Այդ դեպքում մնացած մեկ շուկայում, ենթադրենք աշխարհանքի շուկայում, նույնպես կլինի հավասարակշռություն, քանի որ առաջին հավասարումից հետում է

$$P_n > 0 \text{ դեպքում } P_n \sum_{i=1}^n \Delta N_i = 0, \text{ հետևաբար } \Delta N_i = 0:$$

Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի Վալրասի մաթեմատիկական մոդելը ներկայացվում է՝

$$\sum P_i X_i = \sum V_i Y_i \text{ պարզեցված գիրքով,}$$

որպես՝

P-ն արդարված բարիքների գներն են,

X-ը՝ բարիքների քանակը,

V-ն վաճառված արդարական ծառայությունների գներն են,

Y-ը՝ սպառված արդարական ծառայությունների ծավալները:

Մոդելի ձախ մասն արդարայքում է առաջարկի արժեքային ծավալը, իսկ աջ մասը՝ ընդհանուր պահանջարկը՝ ձեռք բերված եկամուգների դիմաց:

Ընդհանուր գնութեսական հավասարակշռության Վալրասի մոդելը ենթադրում է, որ շուկայական գնութեսությունն ունի հավասարակշռվելու ընդհանուր միզգածություն, որը միաժամանակ գեղի է ունենում բոլոր շուկաներում հավասարակշռված գների ձևավորմամբ և կերպին հաշվով հանգեցնում է պահանջարկի ու առաջարկի հավասարակշռությանը:

Վալրասի մոդելը, իր արժանիքներով հանդերձ, հիմնված է ենթադրությունների, նախնական պայմանների վրա և փափու է ազգային գնութեսության պայմանական ու իդեալական պարկերը, քանի որ նշված ենթադրությունները, որոնց հիման վրա «դուրս է բերվել» ընդհանուր գնութեսական հավասարակշռության մաթեմատիկական մոդելը, իրական կյանքում դժվար իրականացի է: Այս իմաստով մենք համակարծիք ենք պրոֆ. Ռովենի Աղաջանյանի այն մտքին, որ հավասարակշռության գետությունն ունի իր պարադքսները, առավել ևս, որ Վալրասի մոդելում այն հաշվի չի առնվում, թե հավասարակշռությունն ինչպես կսահմանվի զարգացող, շարժունակ գնութեսության պայմաններում, «լարորափոր պայմանմերից» դո՞րս, թե՛ ինչպես կդրսւորվեն իր կողմից առաջարված հավասարակշռության պայմանները, եթե դրանք դիմարկենք ոչ թե բարդերային (գուլ, մաքուր) գնութեսության մեջ, որպես փողող պարզապես հաշվարկային միավորի դեր է կարարում, այլ իրական շուկայական գնութեսության մեջ, որպես այն իշխում է ամեն ինչի վրա, ինչպես կդրսւորի իրեն շուկան, եթե հաշվի առնվեն ոչ կարարյալ մրցակցությունը, սպառողների հոգեբանական շարժադիմերը, սպասումները և այն ամենը, ինչը բացակայում է մոդելում:

Վյուհանդերձ, Լեռն Վալրասը մեծ ներդրում է կափարել ընդհանուր գնութեսական հավասարակշռության գնութեսության ձևավորման գործում: Նրա առաջարած գնութեսակերպներին հետագայում շատ են անդրադարձել գնութեսագիրության գարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչներ, որոնք նրան իրավամբ գնահատում են որպես ընդհանուր գնութեսական հավասարակշռության գետության գործում:

թյան սկզբնավորողն ու հիմնադիրը: Ավստրիացի գնդեսագետ Յո. Շումպերերը Վալրասին քննադադելով առաջադրված մոդելի կայուն (սփափիկ) բնույթի համար, այնուհանդերձ, նրան անվանել է «մեծագույն գնդեսագետ», նկատի ունենալով նաև այն, որ գենալական առումով ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռության Վալրասի մեկնաբանությունը հնարավորություն է գալիս երկրի գնդեսությունը դիմարկել որպես մեկ միասնական ամբողջություն, որպես փոխկապակցված շուկաների համակարգ:

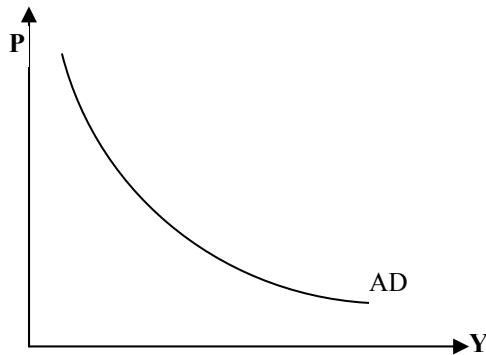
17.4. ԸՆԴԱՆՈՒՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՌԻԹՅՈՒՆԸ «ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ՊԱՏԱՆՉԱՐԿ-ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿ» (AD-AS) ՄՈԴԵԼՈՒՄ

Ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռությունը ժամանակակից գնդեսագիրության մեջ ներկայացվում է նաև «ամբողջական պահանջարկ-ամբողջական առաջարկ» (AD-AS) մակրոգնդեսական հավասարակշռության մոդելի միջոցով: Մոդելի եռթյունը ներկայացնելու համար նախ անդրադառնանք ամբողջական պահանջարկ և ամբողջական առաջարկ հասկացությունների մեկնաբանությանը: Պահանջարկ և առաջարկ հասկացությունները վերաբերում են ինչպես միկրո-, այնպես էլ մակրոգնդեսական ոլորդներին: Եթե միկրոգնդեսական ոլորդում դրսերվում են անհարական կամ շուկայական պահանջարկն ու առաջարկը, ապա մակրոգնդեսական ոլորդում ամբողջական պահանջարկն ու առաջարկը:

Ամբողջական պահանջարկը հասարակական կամ ազգային արդյունքի իրական ծավալն է, որը ցանկանում են գնել ու սպառել գնային գնդեսությունները, ֆիրմաները և պետական գների գարբեր մակարդակների դեպքում: Ամբողջական պահանջարկը վերջնական արդարադառների ու ծառայությունների արժեքային հանրագումարն է կամ իրական համախառն ներքին արդյունքը: Այդ իմաստով ամբողջական պահանջարկը ներկայացվում է ՏՆԱ-ի ծախսային բաղադրիչների՝ սպառողական ծախսերի (C), ներդրումային ծախսերի (i), պետական սպառման (G) և զուտ արդարանման (Nx) գույքով և արդարայփում է հետևյալ կերպ:

$$AD=C+i+G+Nx:$$

Տեսքուագես, ամբողջական պահանջարկը ցույց է գալիս, թե երկրի սպառողներն ինչպիսի պահանջարկ են ներկայացնում արդարադառների հասարակական արդյունքի նկատմամբ: Ամբողջական պահանջարկի ծավալը գործառությային կապ է արդարայփում իրական հասարակական արդյունքի ծավալի և գների մակարդակի միջև՝ **AD=f(P)**: Վերջինս արդարայփում է ամբողջական պահանջարկի կորագծի միջոցով, որն ունի հետևյալ գերազանցություն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՄԲՈղջական պահանջարկի կորը:

Ինչպես նկարում ենք, ամբողջական պահանջարկի կորն արդաքուստ նման է անհափական, շուկայական պահանջարկի կորին: Սակայն իրականում ամբողջական պահանջարկի կորը կառուցված է կոորդինատային այլ չափանիշների հիման վրա: Վյապես, P -ն գների մակարդակն է, այն դեպքում, եթե անհափական պահանջարկի դեպքում ցոյց է տալիս գների բացարձակ մեծությունը: Գների մակարդակը բնութագրվում է դեֆլյատորի միջոցով և արդահայրում է գների ընդհանուր մակարդակի իշեցման կամ բարձրացման չափը: Դասարակական արդյունքը (Y) ՌՎՀ-ի իրական ծավալն է, այն դեպքում, եթե անհափական պահանջարկի դեպքում դիմարկում է որևէ կոնկրետ ապրանքաբեսակի պահանջարկի քանակական մեծությունը: Ամբողջական պահանջարկի կորագծի ցանկացած կերպը բնութագրում է ՌՎՀ-ի անվանական արժեքը, որը երկրի սպառողները ցանկանում են ձեռք բերել գների ցանկացած մակարդակի պայմաններում: Վյահնքն՝ ամբողջական պահանջարկի կորագծի ցանկացած կերպը բնութագրում է իրական ՌՎՀ-ի և դեֆլյատորի արդադրյալը:

Ամբողջական պահանջարկի կորագիծը վարընթաց ուղղվածություն ունի, որովհեք նրա բաղադրիչների հանդիսացող սպառողական ծախսերի, ներդրումային ծախսերի, պետքական գնումների կամ սպառման ծախսերի գույք արդահանման փոփոխությունները հակադարձ կերպով են ազդում ամբողջական պահանջարկի վրա: Սպառողական ծախսերի ծավալը որոշվում է գնորինվող եկամֆի մեծությամբ: Գների մակարդակի բարձրացման դեպքում սպառումը կրճագրվում է, կուրսական եկամուգների գնողունակությունը՝ փոքրանում, և այդ չափով էլ կրճագրվում է ամբողջական պահանջարկը: Ներդրումային ծախսերը ընդգրկում են սարքավորումների, արդարական պաշարների, անշարժ գույքի մասնավոր գնումները: Ներդրումների ծավալը որոշվում է հիմնականում ներդրումային ապրանքների թողարկման ծավալով, կապիվալի արժեքով, ապագա տնտեսական իրավիճակի սպասումներով: Գների մակարդակի բարձրացումը մեծացնում է գույքադրույքը, քանի որ մեծանում է փողի նկարմանը պահանջարկը: Տոկոսադրույքի բարձրացումն իր հերթին կրճագրում է իրական պլանային ներդրումների ծավալը, որի արդյունքում ամբողջական պահանջարկը կրճագրվում է: Պետքական գնումների ծախսերը, որոնք ներառում են սոցիալական և պաշտպանական ոլորտի ֆինանսավորումը, կառավարման և պետքա-

կան ապարագի գործունեության ապահովման ծախսերը գների մակարդակի բարձրացման դեպքում նույնպես կրճագիւմ են, որոնք բացասարար են անդրադառնում ամբողջական պահանջարկի վրա:

Երկրի ներսում գների մակարդակի բարձրացման պարագայում կրճագիւմ է արդարականումը և մեծանում են ներմուծման ծավալները, որոնք նույնպես կրճագիւմ են ամբողջական պահանջարկը, քանի որ զուտ արդարական ծավալը փոքրանում է:

Գների մակարդակի և ամբողջական պահանջարկի հակադարձ կախվածությունը բացարկվում է նաև փողի քանակային գումարությամբ, որն արդարայդիւմ է դրամական և ապրանքային գանգվաճների հերթույալ հավասարությամբ.

$$MV=PY, \text{ որպեսից } h\bar{e}f\bar{v}l\bar{s}n\bar{u}m \text{ է, որ } Y=\frac{MV}{P} \text{ կամ } Y=\frac{M}{P}V :$$

$\frac{M}{P}$ արդարայդությունը փաստորեն դրամական միջոցների իրական պա-

շարն է արդարայդում:

Վյաժեղից հերթում է, որ գների մակարդակի բարձրացումը փողի գանգվածի և նրա շրջանառության արագության անփոփոխ պայմաններում հանգեցնում է հասարակական արդյունքի կրճագիւմանը:

Ժամանակակից վնդեսագիրության մեջ ամբողջական պահանջարկի կորագիր բացասական, վարժնթաց թերքածությունը ընդունված է բացարկել «գորկուադրույթի էֆեկտի», «հարսպության էֆեկտի» և «ներմուծման էֆեկտի» միջոցով:

«Տոկոսադրույթի էֆեկտը» արդարայդիւմ է նրանով, որ երկրում գների մակարդակի բարձրացումը դրամական գանգվածի անփոփոխ պայմաններում հանգեցնում է փողի նկարմամբ պահանջարկի մեծացմանը, որի հերթանքով գործադրույթը բարձրանում է: Տոկոսադրույթի բարձրացման արդյունքում կրճագիւմ է ներդրումների պահանջարկը, ինչպես նաև երկարաժամկետ օգտագործած ապրանքների սպառողական ծախսերը, քանի որ թանկանում է բանկային և սպառողական վարկը, որը հանգեցնում է ամբողջական պահանջարկի կրճագիւմանը: Տոկոսադրույթի էֆեկտը կոչվում է նաև «Քեյնսի էֆեկտ»:

«Հարսպության էֆեկտը» արդարայդիւմ է նրանով, որ գների մակարդակի բարձրացումը կրճագիւմ է բնակչության իրական հարսպությունը կամ իրական դրամական պաշարները: Բնակչության հարսպությունը մեծամասամբ ներկայացված է ոչ միայն փողի, այլև տարբեր ֆինանսական ակդիվների ձևով (պարտագումներ, բաժնեգումներ, ժամկետային հաշվներ), որոնք հասպարունավանական արժեք ունեն: Ենթաքարտը, գների բարձրացման հերթանքով իրական հարսպությունը (իրական դրամական պաշարները կամ մնացորդները) փոքրանում է կամ նվազում է գնողունակությունը, որը հանգեցնում է սպառողական պահանջարկի կրճագիւման: Արդյունքում փոքրանում է ամբողջական պահանջարկը: Իրական հարսպության էֆեկտը կոչվում է «դրամադրկային մնացորդների էֆեկտ» կամ «Պիզուի էֆեկտ»:

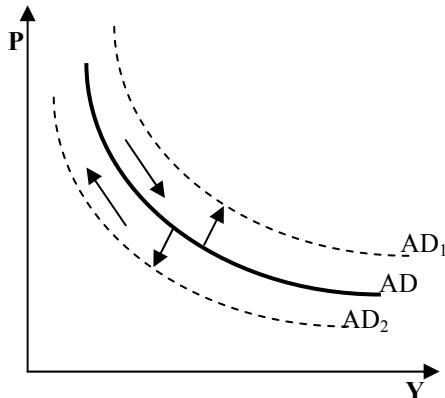
«Ներմուծման էֆեկտն» արդարայդիւմ է նրանով, որ երկրում գների բարձրացման դեպքում արդերկների արդարության ապրանքները, այլ հա-

Վասար պայմաններում, համեմապարաք էժան են դառնում, հեփևաբար բնակչությունը կսկսի հայրենական ապրանքներ քիչ զնել և ձեռք բերել ավելի շաք ներմուծվող ապրանքներ: Վրդերկրացիներն եւ իրենց հերթին կրճագում են պահանջարկը վոյալ երկրի համեմապարաք թանկացած ապրանքների նկատմամբ: Այս բոլորի արդյունքում արդարանումը կրճագում է, ներմուծումը՝ ավելանում, հեփևաբար փոքրանում է զուգ արդարանման ծավալը, որն ամբողջական պահանջարկի բաղադրիչներից է:

Գների մակարդակի փոփոխությունը երկրում ազդում է ամբողջական պահանջարկի ծավալի կամ ամբողջական ծախսերի մակարդակի վրա, և այդ փոփոխությունը գեղի է ունենում ամբողջական պահանջարկի կորի երկայնքով կարարվող գեղաշարժերով: Այսինքն՝ կորի դիրքը մնում է անփոփոխ, և նրա ցանկացած կեզրը բնութագրում է անվանական **ԴՆԱ**-ի մեծությունը, որը որոշվում է իրական **ԴՆԱ**-ի և դեֆլյացորի (գների մակարդակի) արդարությալով:

Ամբողջական պահանջարկի վրա ազդում են նաև **ոչ գնային գործոնները**, որոնց ազդեցության հեփևանքով **AD** կորագիծը գեղաշարժվում է դեպի աջ կամ ձախ, որը համապարսկանաբար նշանակում է ամբողջական պահանջարկի մեծացում և փոքրացում:

Ամբողջական պահանջարկի վրա ազդող գնային և ոչ գնային գործոնների ազդեցությունը կարող ենք ներկայացնել հեփևայլ գծապարկերի գերազությունով:

Պ Յ Ա Յ Ի Շ »Ռ 17.4.2. Ամբողջական պահանջարկի փոփոխությունը:

Ամբողջական պահանջարկի վրա ոչ գնային բնույթի գործոնների ազդեցությունը գեղի է ունենում ամբողջական պահանջարկի բաղադրիչների՝ սպառողական ծախսերի, ներդրումային ծախսերի, պետական գնումների, զուգ արդարանման ծավալների փոփոխության հեփևանքով⁵: Սպառողական ծախսերի փոփոխությունը գեղի է ունենում ոչ գնային բնույթի հեփևայլ գործոնների ազդեցությամբ.

- ա) սպառողի բարեկեցության փոփոխությունը,
- բ) սպառողի սպասումները կամ կանխագետումները՝ կապված ապագայում սրացվելիք իրական եկամուգների հետ,

⁵ Տե՛ս **Կ.Մակկոնոլի, Ս.Բոլո**, Էկոնոմիկս, Մ., 1992, մասն 1, էջ. 177-180:

- զ) սպառողի սպառողական վարկի մարման պարփակորությունների չափը,
դ) եկամբահարկի դրույքաշափերի փոփոխությունը:

Ներդրումային ծախսերի փոփոխության վրա ազդող ոչ գնային գործոններն են՝

- ա) Վոկոսադրույթի փոփոխությունը,
բ) Ներդրումներից սպասվելիք շահույթի չափերը,
գ) Փիրմաններից գանձվող հարկերի մեծությունը,
դ) նոր փեխնողաների ներդրումը,

Ե) արդադրական հզորությունների առավել լրիվ օգտագործում:

Պերական սպառման ծախսերի կամ գնումների փոփոխության վրա ազդող ոչ գնային գործոններն են՝

- ա) հարկաբյուջենքային քաղաքականությունը,
բ) դժվարացնելու մասին օրենքը:

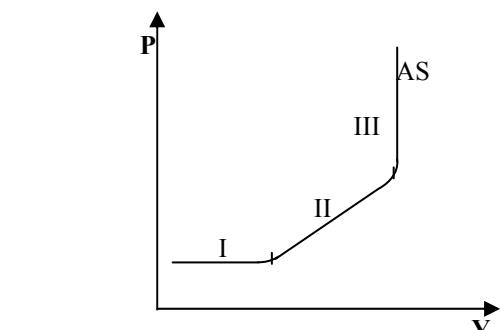
Զուր արդահանման փոփոխության վրա ազդող ոչ գնային գործոններն են՝

- ա) արդերկըներում ազգային եկամֆի ծավալների փոփոխությունը,

բ) ազգային դարադրամի փոխարժեքի փոփոխությունը այլ դարադրամների նկատմամբ:

Ամբողջական առաջարկը երկրում սպեղծված ապրանքների ու ծառայությունների ընդհանուր քանակն է, որը կարող է առաջարկվել սպառողներին զննի փարբեր մակարդակների պայմաններում: Ամբողջական առաջարկը (AS) փաստորեն համախառն ներքին (ազգային) արդյունքն է, իսկ առանձին դեպքում՝ ազգային եկամուտը: Ժամանակակից դժվարեազիտության մեջ ամբողջական առաջարկի արժեքային ծավալը ներկայացվում է ազգային եկամուտի ցուցանիշի միջոցով, քանի որ վերջինս արդահայրում է նոր սպեղծված արժեքի դաշտեկան ծավալը, որը կարող է օգտագործվել վերջնական սպառման և կուրսական նպատակով:

Ամրողական առաջարկի կորագիծը գործառութային (ֆունկցիոնալ) կապ է արդարադատում զների մակարդակի և իրական ՌՎ-ի միջև՝ AS=f(P): Ամրողական պահանջարկի կորագիծը յուրահապուկ փեսք ունի և ներկայացվում է հետևյալ կերպ:

17.4.3. Ամրողական առաջարկի կորագիծ:

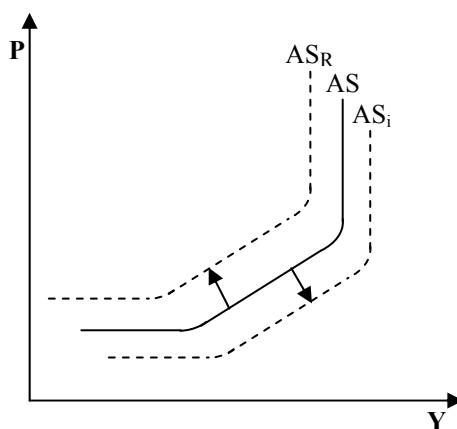
Ինչպես նկարում ենք, ամբողջական առաջարկի կորագիծը բաղկացած է երեք հարվածներից՝ պայմանավորված նրանով, որ փնտեսագիրության դարբեր ուղղությունները յուրահարուկ չափանիշներ են դրել դրա կառուցման հիմքում: Ամբողջական առաջարկի կորագիծի և հորիզոնական կամ քեյնսյան հարված, II-ը՝ միջանկյալ հարված, III-ը՝ դասական հարված: Վյափիսի սահմանազարդումը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով:

- ամբողջական առաջարկը դարբեր փնտեսագիրական ուղղությունների կողմից դիմում է դարբեր գևողության (կարճաժամկետ, երկարաժամկետ) ժամանակահարվածում,
- ամբողջական առաջարկի շարժնթացը (դիմաշիկան) քննարկվում է գրադադության դարբեր մակարդակներում (ոչ լրիվ գրադադության, լրիվ գրադադությանը մոտ և լրիվ գրադադության),
- խնդիրը դիմում է գների ոչ միաբեսակ մակարդակներում:

Վյափիսի չափանիշներից կախված՝ ամբողջական առաջարկի կորագիծն ընդունում է վերը բերված դեսքը (փե՞ս զծապարկեր 17.4.3.): Նորիզոնական կամ քեյնսյան հարվածում արդադրության աճը դրեղի է ունենում ոչ լրիվ գրադադության և գների անփոփոխ մակարդակի պայմաններում:

Երկրորդ կամ միջանկյալ հարվածում հասարակական արդյունքի ծավալը մեծանում է գների չափավոր բարձրացման և գրեթե լրիվ գրադադության պայմաններում: Երրորդ կամ դասական հարվածում փնտեսությունը հասնում է իր արդադրական հնարավորությունների ներուժի մակարդակին, և հասարակական արդյունքի հետագա անվանական աճը դրեղի է ունենում գների մակարդակի բարձրացման հետևանքով, իսկ ՏՍԱ-ի իրական ծավալը մնում է նույնը:

Ամբողջական առաջարկի, ինչպես և ամբողջական պահանջարկի վրա ազդում են ոչ զնային գործոններ, որոնք ամբողջական առաջարկի կորը դեղաշարժում են դեպի աջ ու ձախ՝ համապարպականաբար մեծացնելով ու փոքրացնելով ամբողջական առաջարկը:

ՊԼՇ Ձ Յ Ի»Ռ 17.4.4. Ամբողջական առաջարկի փոփոխությունը:

Ամբողջական առաջարկի վրա ազդող ոչ գնային գործոններն են⁶.

1. Արդարական ռեսուրսների գների փոփոխությունները՝

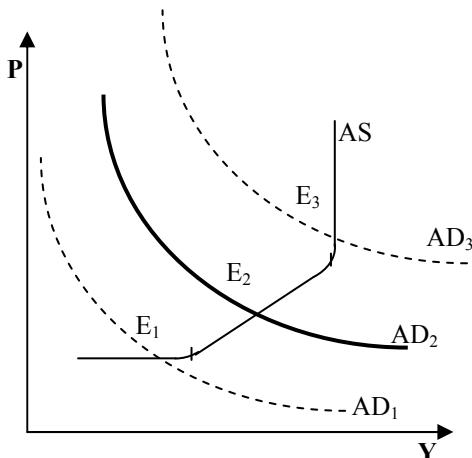
- ա) ներքին ռեսուրսների առկայությունը,
- բ) ներմուծվող ռեսուրսների գները,
- գ) դիրքապեսությունը շուկայում:

2. Արդարողականության փոփոխությունները:

3. Իրավական նորմերի կամ պետության քաղաքականության փոփոխությունները՝

- ա) հարկերը ֆիրմաներից և սուբյեկտները,
- բ) փնտեսության պետական կարգավորումը:

Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոխարարելության հիմնան վրա ձևավորվում է **մակրոպնդեսական հավասարակշռության AD-AS մոդելը**: Այն երկրի ազգային բնափեսության այնպիսի վիճակ է, երբ նրա բոլոր ոլորդները, արդարության ճյուղերն ու կառույցները զարգանում են համաշափ, և գործության բոլոր շուկաները գրնվում են հավասարակշռված վիճակում: Մակրոպնդեսական հավասարակշռությունն արվահայպում է ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կորագծերի հարման միջոցով: Քանի որ ամբողջական առաջարկի կորագիծը բաղկացած է փոխադարձորեն կապված երեք հարկածներից, ուստի մակրոպնդեսական հավասարակշռությունը դրսևորվում է նույնպես երեք իրավիճակներով՝ կախված նրանից, թե ամբողջական պահանջարկի կորը որ հարկածում է հարում առաջարկի կորը: Ընդհանուր դրսևական հավասարակշռության «ամբողջական պահանջարկ - ամբողջական առաջարկ» մոդելը դրսևորվում է հետևյալ պարզեցով:

ՊՐԵՍ ԱՅ ԻՇԱ 17.4.5. Մակրոպնդեսական հավասարակշռության «AD-AS» մոդելը:

⁶ Տե՛ս **Կ.Մակկոնել, Ս.Բրօ**, նշվ. աշխ., էջ 182-185:

Ինչպես նկարում ենք, մակրոփնտեսական հավասարակշռության «AD-AS» մոդելը ենթադրում է ընդհանուր գնութեսական հավասարակշռության դրսուրման երեք դեպքեր.

- ա) հավասարակշռությունը ոչ լրիվ գրաղվածության, գների կայունության և հասարակական արդյունքի աճի պայմաններում (E_1),
- բ) հավասարակշռությունը գրեթե լրիվ գրաղվածության կամ լրիվ գրաղվածությանը մոտ իրավիճակում և գների բարձրացման ու հասարակական արդյունքի աճի պայմաններում (E_2),
- գ) հավասարակշռությունը լրիվ գրաղվածության իրավիճակում հասարակական արդյունքի ծավալի կայունության և գների բարձրացման պայմաններում (E_3):

Մակրոփնտեսական հավասարակշռությունը ամբողջական առաջարկի կողի քեյնյան և միջանկյալ հարվածներում ձևավորվում է կարճաժի ժամանակահավածում, իսկ դասական հարվածում՝ երկարաժամկեպում:

Ինչպես նկարում ենք, «AD-AS» մոդելը ենթադրում է, որ մակրոփնտեսական հավասարակշռությունը կարող է ձևավորվել նաև ոչ լրիվ գրաղվածության պայմաններում: E_1 կերպում հավասարակշռությունը ձևավորվում է քեյնյան իրավիճակային (եքսպրեմալ) հարվածում, E_2 -ում՝ քեյնյան նորմալ հարվածում: Քեյնսի ներդրումը մակրոփնտեսական հավասարակշռության մեջ հարկադիր այն է, որ նա գնութեանորեն իհմնավորել է ընդհանուր գնութեական հավասարակշռության ձևավորման հնարավորությունը ոչ լրիվ գրաղվածության պայմաններում:

Մակրոփնտեսական հավասարակշռությունը, ինչպես նշել ենք, կարող է լինել վերականգնվող և չվերականգնվող: Վերականգնվողի էւթյունն այն է, որ հավասարակշռությունը խախվվելուց հետո կարող է կրկին վերականգնվել, և գնութեան մեջ ձևավորվել նախկին հավասարակշռության վիճակը: Հավասարակշռության խախվումը կարող է դեղի ունենալ ինչպես AD-ի, այնպես էլ AS-ի՝ ոչ համաչափ և ոչ նույն ուղղությամբ փոփոխության հետևանքով:

AD-ի և AS-ի միջև հավասարակշռության խախվումն ունի իր վերականգնման եղանակները: Այսպես՝

ա) եթե $AD > AS$ -ից, ապա հավասարակշռության նման խախվումը կարող է վերականգնվել ապրանքների ու ծառայությունների գների բարձրացման և արդարանքի ծավալի ավելացման միջոցով,

բ) եթե $AD < AS$ -ից, ապա հավասարակշռությունը կարող է վերականգնվել արդարության ծավալների կրճագման և ապրանքների ու ծառայությունների գների հջեցնան շնորհիվ:

Ինչպես գնութեանում ենք, մակրոփնտեսական հավասարակշռությունը կարող է խախվվել ինչպես ամբողջական պահանջարկի բարձրացման, այնպես էլ փոքրացման հետևանքով: Ամբողջական պահանջարկի բարձրացման դեպքում մեծանում է ամբողջական առաջարկը, և բարձրանում է գների մակարդակը: Մակրոփնտեսական հավասարակշռությունը ձևավորվում է մի նոր մակարդակում, որը կարող է գնութեան բնույթ կրել՝ կախված ամբողջական պահանջարկի նոր փոփոխությունից: Սակայն ամբողջական պահանջարկի կրճագման դեպքում մակրոփնտեսական հավասարակշռության նախկին վիճակի վերականգնման

(գների նախկին մակարդակին վերադարձի) վրա ազդում է մի յուրահափուկ գործոն, որն ընդունված է անվանել «արգելանիվի էֆեկտ»: Վերջինիս գործողությունը նմանեցվում է արգելանիվի մեխանիզմի հետ, որը պարզվում է միայն առաջ (հետք չի պարզվում): «Արգելանիվի էֆեկտը» արդարայիշվում է նրանով, որ մակրոբնիքնեսական հավասարակշռության խախումը ամբողջական պահանջարկի մեծացման հետևանքով հանգեցնում է գների բարձրացմանը, սակայն ամբողջական պահանջարկի փոքրացումից հետք գների իջեցումը կանխվում է, և նոր հավասարակշռությունը ձևավորվում է բարձրացված գների մակարդակում: Այլ կերպ ասած՝ AD-ի և AS-ի միջև խախումը հավասարակշռությունը վերականգնվում է նոր իրավիճակում, որը պահպանում է գների բարձրացված մակարդակը:

Ժամանակակից գնաբեսագիրության մեջ գների բարձրացված մակարդակի չիշնելու, չնվազելու միգումը բացարրվում է աշխարավարձի ոչ առածզականությամբ: Աշխարավարձը արդարության ծախսերի զգալի մասն է, և նրա փոփոխությունը էական ազդեցություն է ունենում գների մակարդակի վրա: Գների չնվազելու միգումը ամբողջական պահանջարկի կրճարման պարագայում բացարրվում է նրանով, որ աշխարավարձի կրճարմանը հակադրվում են արհմիությունները, որոնք աշխարանքի շուկայում մենաշնորհային ամուր դիրք ունեն: Մյուս կողմից՝ աշխարավարձի իջեցումը կարող է բացասարար անդրադառնալ աշխարանքային կոլեկտիվի բարոյահոգեբանական մթնոլորդի վրա, հանգեցնել աշխարողների արդարությունը, որակյալ կադրերի կորսարի և աշխարանքի արդարողականության նվազմանը:

Այլ կերպ ասած՝ մակրոբնիքնեսական հավասարակշռության խախումը, որը կապված է ամբողջական պահանջարկը ամբողջական առաջարկին գերազանցելու հետ, հանգեցնում է գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը, որի հետևանքով աշխարավարձը նոյնպես բարձրանում է, որպեսզի պահպանի իր նախկին գնողունակությունը կամ իրական աշխարավարձի մակարդակը: Սակայն երբ կրճարվում է ամբողջական պահանջարկը, գների իջեցում դեղի չի ունենում՝ կապված աշխարավարձի իշնելու միգում չունենալու հետ, և այդ հետընթացի արգելակումն է նմանեցվում արգելանիվի մեխանիզմի հետ:

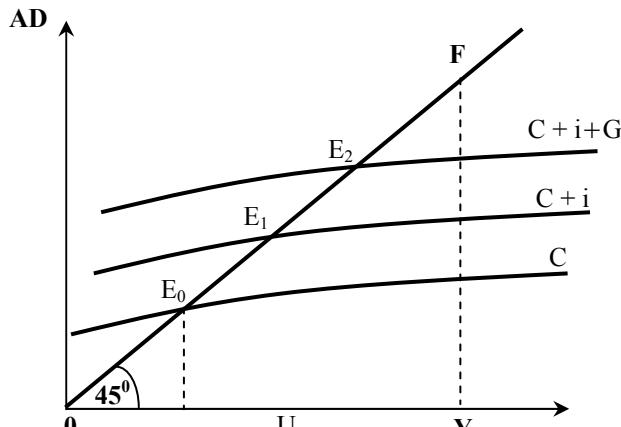
17.5. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՎԱՍԱՐԱԿԵՇՈՌԻԹՅԱՆ ՔԵՅՆԱՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընդհանուր գնաբեսական հավասարակշռության քեյնայան գրեսությունն ունի որոշ առանձնահարկություններ, որոնք պայմանավորված են հետևյալ դրույթներով.

- ընդհանուր գնաբեսական հավասարակշռությունը հնարավոր է նաև ոչ լրիվ գրադաժության պայմաններում,
- առկա է գների ոչ առածզականություն,
- խնայողությունները ֆունկցիա (գործառույթ) են համարվում եկամֆից: Արդարության ազգային եկամուքը որոշվում է որպես $Y=C+S$, իսկ օգտագործ-

ված ազգային եկամուգը՝ $Y=C+i$, այս դեպքում $C+i=C+S$, որից հեփենում է, որ $i=S$: Այս հավասարումն էլ համարվում է հենց մակրոպնիբեսական հավասարակշռության պայմանը:

Ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի դասական մոդելի հետ մեկտեղ դիմումը է նաև «եկամուգներ-ծախսեր» քեյնայան մոդելը, որը այլ կերպ կոչվում է նաև «քեյնայան խաչ»: Այն ունի հեփենյալ գրաֆիկական պարբերը.

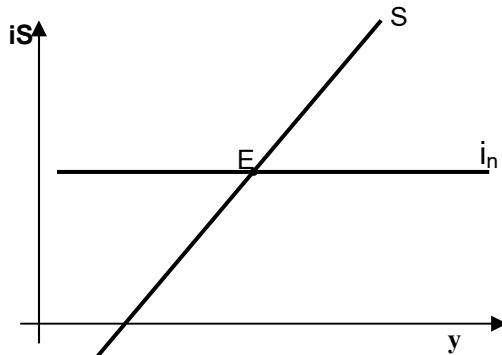

Ճ 3 Տ Շ» 17.5.1. «Քեյնայան խաչ»:

Ե0-ն ցույց է տալիս ազգային պնդեսության այնպիսի հավասարակշռությունը, եթե ազգային եկամուգը հավասար է սպառողական ծախսերին, իսկ խնայողությունը՝ $S=0$, այսինքն՝ բնութագրվում է պնդեսության լճացման (սպազմացիայի) վիճակը: Վվելացնելով մասնավոր ներդրումները ($Y=C+i$), ինչպես նաև գումարելով պերական ծախսերը ($Y=C+i+G$), ազգային պնդեսությունը կակսի ձգվել լրիվ գրադադարության վիճակի (F), իրավիճակ, որը կարող է առաջանալ նաև մուլտիպլիկատորի էֆեկտի ազդեցությամբ:

Լճացման վիճակում պնդեսության սպառման սահմանային հակումը, ըստ Քեյնսի, բարձր չէ, և պահանջարկը չի հասել արդյունավետ պահանջարկի մեծությանը: Արդյունավետ պահանջարկը, ըստ Քեյնսի՝ այն ամբողջական պահանջարկն է, որը համապարսախանում է ամբողջական առաջարկին: Այս դեպքում արդյունավետ պահանջարկը, որը գուգակցվում է լրիվ գրադադարությամբ, մասնակի դեպք է: «Քեյնայան հեղափոխությունը» պնդեսագիրության մեջ այն է, որ ոչ լրիվ գրադադարության պայմանմերում դեսականորեն հիմնավորվել է հավասարակշռության հնարավորության դրույթը: «Քեյնայան խաչը» ցույց է տալիս, որ պնդեսական համակարգը հավասարակշռության վիճակում է գրնվում, եթե պլանային ծախսերը հավասար են ազգային արդյունքին: Ամբողջական ծախսերի գծապարկերն սպառման համար անհրաժեշտ է միավորել սպառման և ներդրումների գծապարկերը: Այդ կորի հարումը 45° գծի հետ բնութագրում է այն միակ հավասարակշռությունը, եթե ամբողջական ծախսերը հավասար են ազգային եկամուգին (դեպք 17.5.2.):

Հնդիանուր փնտեսական հավասարակշռության քեյնսյան գրեսության մյուս մոդելներումը հիմնված է «ինայողություն – ներդրում» մոդելի վրա, որը ըստ Էության լրացուցիչ մեջող է, որը հնարավորություն է ընձեռում հասարակական արդյունքի հավասարակշռությունը որոշել այն դեպքում, եթե փնային փնտեսությունների խնայողությունների գումարը հավասար է պլանավորված ներդրումներին:

¶Í³ à³ i Í»ñ 17.5.2. «Խնայողություն-ներդրում» մոդելը:

Են ցոյց է տալիս հավասարակշռության կերպ, որքեղ տնային տնտեսությունների խնայողությունները հավասարվում են ձեռնարկագերերի ներդրումներին: Սա է հենց հանգեցնում է զուր ազգային արդարանքի սպառման և ներդրումների հավասարակշռությանը, այսինքն՝ խնայողությունների «արդահնուր» ամրողությին փոխհարուցվում է ներդրումներով:

Այս մողելի էռթյունն այն է, որ եկամփի մի մասը, որն սփացվել է արդարանքի գլուխ ծավալի արդարությունից, դնային գնարեսությունները կարող են խնայել, այսինքն՝ խնայողությունների «եկամուգներ-ծախսեր» ընդհանուր հոսքից դուրսհանում: Այս կապակցությամբ սպառումը կարող է չհասնել արդարության գույք ազգային արդյունքի մակարդակին, և հավասարակշռությունը կխախտվի: Սպառման «կորսարի» կամ խնայողության «արդարությ» փոխականությունը կարող է կապարվել ներդրումների շնորհիվ:

Եթե խնայողությունները գերազանցեն ներդրումներին, ապա սպառման և վերջիններիս գումարը փոքր կլինի գույք ազգային արդյունքից, իսկ եթե ներդրումները մեծ լինեն խնայողություններից, ապա սպառման և ներդրումների գումարը մեծ կլինի գույք ազգային արդյունքից, և նրա մակարդակը ցածր կլինի հավասարակշռվածից:

Տնտեսական հավասարակշռության քեյնսյան մոդելում անհրաժեշտ է փարբերել պլանավորված և փաստացի ներդրումներ ու խնայողություններ հասկացությունները: Փաստացի ներդրումները ներառում են պլանավորված և չպլանավորված ներդրումները: Չպլանավորվածները իրականացվում են ապրանքանյութական պաշարների գեսքով, որոնք կարգավորիչ փարը են խնայողությունների և պլանավորված ներդրումների անհավասարակշռությունը վերականգնելու համար: Փաստացի ներդրումներն ուստի էության խնայողություններն են:

Պլանային ներդրումները փաստացիից գործերվում են ապրանքանյութական պաշարների չափով: Փաստացի ներդրումները հավասար են պլանավորված ներդրումներին: Վարանքանյութական պաշարները հաշվեկշռային դեր են խաղում, և դրանց փոփոխությունը հանգեցնում է եկամֆի հավասարակշռված մակարդակին, որի պայմաններում էլ խնայողությունները համապատասխանում են ներդրումներին:

Ի գործերություն դասական գնումնագիրության, Քեյնար գնումնական հավասարակշռության խնդիրը լուծելիս հիմք ընդունեց հետևյալ ելակեպային դրույթները, որոնց համաձայն՝

- խնայողությունները գործառություն են ոչ թե գործուի նորմայից, այլ եկամֆից,
- զները, այդ թվում և աշխարհավարձը ճկուն չեն, այլ ֆիքսված են,
- AD և AS-ի հավասարակշռության կերպին բնորոշ է արդյունավետ պահանջարկը,
- ապրանքների շուկան արմադական դեր է խաղում,
- պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռումը գեղի է ունենում ոչ թե զների բարձրացնան կամ իշեցման արդյունքում, այլ ապրանքանյութական պաշարների փոփոխության հետևանքով:

Ընդհանուր գնումնական հավասարակշռության քեյնայան և նորդասական մոդելումների գործերությունները հետևյալն են.

1. Դասական մոդելը անհնարին է համարում որևէ գուական գործագրելությունը և գործում է, որ զների ու գործուի նորմայի ճկուն կողմնորոշման շնորհիվ վերականգնվում է խախտված հավասարակշռությունը:

Քեյնայան մոդելում ներդրումների (ինվեստիցիաների) (i), խնայողությունների (S) հավասարակշռությունը կարող է գեղի ունենալ նաև ոչ լրիվ զբաղվածության պայմաններում:

2. Դասական մոդելը ենթադրում է զների ճկուն մեխանիզմի գոյությունը, որը օրգանապես բնորոշ է շուկային: Քեյնար կասկածի է ենթարկում այդ ենթադրությունը և գիտում, որ ձեռնարկաբերերը իրենց արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկի կրճարման դեպքում ոչ թե իշեցնում են զները, այլ կրճարում արտադրությունն ու աշխարհագեղերը, հետևաբար «անգուստական» շուկայական մեխանիզմը չի կարող ապահովել կայուն, լրիվ զբաղվածություն:

3. Խնայողություններն առաջին հերթին գործառություն (ֆունկցիա) են եկամֆից և ոչ այնքան գործուի նորմայից:

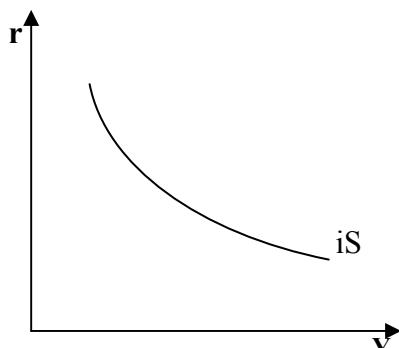
Վսպիսով, ըստ քեյնայան գործության՝ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի ընդհանուր գնումնական հավասարակշռությունը պահանջում է պահպանել խնայողությունների և ներդրումների ծավանների հավասարությունը, որը բավականին բարդ խնդիր է. այն կախված է գործուներից՝ եկամֆից և գործուի նորմայից:

17.6. ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ԴՐԱՄՄԱԿԱՆ ՀԱՏՎԱԾՆԵՐԻ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ

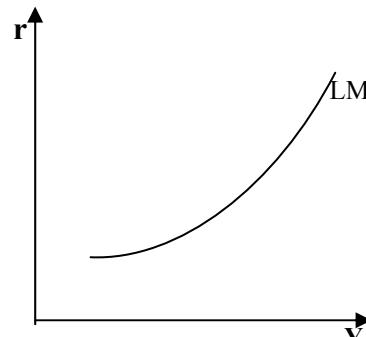
Հնդիանուր գնդեսական հավասարակշռությունը գնդեսության ապրանքային և փողային հարվածներում մանրամասնորեն վերլուծել է անզիացի գնդեսագետ Զոն Շիբը «Արժեք և կապիկալ» (1939) աշխարության մեջ: Որպես հավասարակշռության վերլուծության գործիք նա առաջարկել է «IS-LM» մոդելը: IS-ը նշանակում է «ներդրումներ - խնայողություններ», որը վերաբերում է գնդեսության ապրանքային կամ իրական հարվածին, իսկ LM-ը՝ լիկվիդայնություն, իրացվելիություն-փող, L-ը փողի նկարմամբ պահանջարկն է, M-ը՝ փողի առաջարկը:

Այս մոդելը, որը միավորում է գնդեսության իրական և փողային հարվածները, հերացողվել է նաև ամերիկացի գնդեսագետ Էլվին Նանսենի կողմից, և այս պարզառով երբեմն կոչվում է «Շիբ-Նանսենի մոդել»: Մոդելի առաջին մասը (IS) նպագակ ունի արդացողել հավասարակշռության պայմաններն ապրանքային շուկայում, իսկ երկրորդ մասը (LM)՝ փողի շուկայում: Ապրանքների շուկայում հավասարակշռության պայման է ներդրումների և խնայողությունների հավասարությունը, իսկ դրամական շուկայում՝ փողի նկարմամբ պահանջարկի և առաջարկի հավասարությունը:

Տնդեսության ապրանքային և փողային հարվածները գրնվում են փոխներգործության մեջ, և մեկում կարարված փոփոխությունները որոշակի փեղաշարժեր են առաջացնում մյուսում: Երկու շուկաներում էլ հավասարակշռությունը միաժամանակ որոշվում է գորկոսի նորմայով և եկամովի մակարդակով, այսինքն՝ երկու դեպքում էլ նշված պարամետրերը նույն ազդեցությամբ են գործում: Անհրաժեշտ է նշել, որ գնդեսագիրության մեջ կիրառվող շարժ մոդելների նման «IS-LM» մոդելը նույնպես իրեալական չէ և եկամոված է որոշակի ենթադրությունների վրա, որոնք այլ պարագայում կփոխեն մոդելի իրական նշանակությունը: Ենթադրվում է գների անփոփոխություն, կարճ ժամանակահարված, խնայողությունների և ներդրումների հավասարություն, փողի պահանջարկի ու առաջարկի համապարասխանություն: IS և LM կորերեն ըստ Շիբի ունեն հետևյալ գծապարփերը.

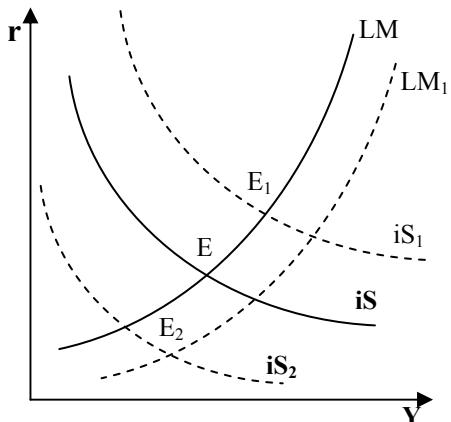
ՊՐԵՍ ԱՅ Ի ՌԵՆ 17.6.1. IS կորը:

ՊՐԵՍ ԱՅ Ի ՌԵՆ 17.6.2. LM կորը:

Ինչպես գենում ենք, IS և LM կորերի դիրքերը պայմանավորված են գորկոսի նորմայի (**r**) և եկամփի ծավալի (**Y**) փոփոխություններով, սակայն դրանք տարբեր կերպ են ազդում ապրանքային և փողային շուկաների հավասարակշռության վրա, որից էլ կախված՝ փոփոխություն է առաջանում պնդեսության երկու հարվածների հավասարակշռվածության մեջ:

IS կորն արդահայքում է ապրանքային շուկայի հավասարակշռությունը, որպես ներդրումները հակադարձ կախվածության մեջ են գրնվում գոլոսով նորմայից: Օրինակ, գոլոսուից ցածր նորմայի դեպքում ներդրումները կամեն, ըստ այդմ՝ համապատասխանաբար կմեծանա եկամուքը (Y), որոշակիորեն կամեն նաև խնայողությունները (S), իսկ գոլոսուի նորման կազմի հջոնել, որպեսզի խթանի խնայողությունների վերածմանը ներդրումների: Արա հետևանքով է IS կորն արացիսների առանցքի նկարմամբ վարընթաց դիրք է գրավում: LM կորը հավասարակշռություն է արդահայքում փողի շուկայում, այս դեպքում փողի նկարմամբ պահանջարկը հջնում է, և քանի որ գոլոսուի նորման հարկ է, որ հարմարվի այդ պահանջարկին, ուստի պվյալ փոփոխությունը որոշակի հավասարակշռություն է ապահովելու փողի պահանջարկի ու առաջարկի միջև: Եթե գոլոսուի նորման սահմանվում է չափազանց բարձր, փողի գերերը նախընդունում են ձեռք բերել արժեթղթեր, և LM կորը բարձրանում է դեպի վեր: Ներազայում գոլոսուի նորման ընկնում է, և նորից ձևավորվում է հավասարակշռությունը:

¶ *I^s à^s i I»ñ 17.6.3.* iS-LM կորեղը:

Տնտեսության իրական և դրամական հարվածների հավասարակշռությունը դրսենորվում է IS և LM կորերի հապումով: Այն ըստ Էության կրկնակի հավասարակշռություն է արգահայտում մի կողմից խնայողությունների և ներդրումների միջև, մյուս կողմից՝ փողի պահանջարկի և առաջարկի միջև: Այս պիսի հավասարակշռությունը կայուն բնույթ չի կրում, քանի որ գոլոսի նորմայի և եկամֆի փոփոխություններից կախված գեղաշարժ է գեղի ունենում IS և LM կորերի դիրքերում: Օրինակ, ենթադրենք վնասական իրավիճակը երկրում պահանջել է մեծացնել պենական ծախսերը, որոնք բազմարկիչի (նույիփիպիկացիոն) էֆեկտով մեծացնում են ազգային եկամուգը: Վերջինս մեծացնում է փողի պահանջարկը, և ավտոմ է բարձրանալ փողի առաջարկը՝ հանգեցնելով

Այժմ դիբարկենք LM կորի գրեղաշարժը փողի առաջարկի ազդեցության հետևանքով: Ենթադրենք փողի առաջարկը մեծացել ու գերազանցել է պահանջարկին, որը հանգեցրել է գոլկոսադրույթի իջեցմանը: Հավասարակշռության նոր դիրքը դրամական շուկայում ձեռք կրերվի ավելի ցածր գոլկոսադրույթի դեպքում, որի հետևանքով LM կորը կրեղաշարժվի դեպի աջ և կգրավի LM₁ դիրքը: Տոկոսադրույթի իջեցման հետևանքով ապրանքային շուկայում ձեռներեցները կակտեն ավելացնել ներդրումները, որոնք կհանգեցնեն ամբողջական ծախսերի աճին և ազգային եկամֆի ավելացմանն ու հավասարակշռության վերականգնմանը:

Վյապիսով, խթանող դրամավարկային քաղաքականությունը հանգեցրեց գնդեսության իրական և դրամական հարվածների նոր հավասարակշռության ձևավորմանը, որը բնութագրվում է ցածր գոլկոսադրույթով ու ազգային եկամֆի ավելի մեծ ծավալով: Փողի առաջարկի կրծագման դեպքում ամեն ինչ գրեղի կունենա հակառակ կարգով: Սակայն ֆիսքալ (հարկաբյուջեփային) քաղաքականության ջաղագովները, հակադրվելով մոնեպարհստներին, վերը նշված էֆեկտը երբեմն աննշան են համարում գոլկոսադրույթի նվազագույնին մոտ մակարդակի պայմաններում, որը հանգեցնում է «իրացվելիության ծուղակի» առաջացմանը, եթե IS կորը LM կորի հետ հապվում է հորիզոնական հարվածում:

17.7. ՄԱԿՐՈՏԵԽԱԿԱՆ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՌԻԹՅԱՆ «ԾԱԽՄԵՐ-ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ» ՄՈԴԵԼԸ

Տնտեսական հավասարակշռության գետակումների մեջ յուրահագուկ գրեղ է զբաղեցնում «ծախսեր - թողարկում» մոդելը: Այն մշակվել և առաջադրվել է ամերիկացի գնդեսագետ Վ. Լենվիլի կողմից և կոչվում է նաև միջնորդային հաշվեկշռի մոդել: Այս մոդելն իրենից ներկայացնում է ընդհանուր գնդեսական հավասարակշռության գետակում՝ գնդեսության դարբեր ճյուղերի միջև փոխկապվածությունները բացահայտելու նպարակով: Մոդելը, փասդրեն, արդարանքի արդարության և բաշխման (սպառման) միջնորդային հաշվեկշռի յուրահագուկ սխեմա է, որը կազմած է չորս հարվածներից: **Առաջին** հարվածում ներկայացված են արդարանքի արդարության վրա կա-

գարված նյութական ծախսերի ցուցանիշները, **Երկրորդում** վերջնական արդարանքի ցուցանիշները, որոնք բնութագրում են դրա օգտագործումը անձնական սպառման, կուրսակման, պետական գնումների և արդարանման նպարակներով, **Երրորդում** գրվում են ավելացված արժեքի ցուցանիշները (աշխարհավարձ, շահույթ, հարկեր), **չորրորդ** հավաճառում ներկայացված են զուր ազգային արդյունքի վերաբաշխման ցուցանիշները:

Միջնորդային հաշվեկշռի «ծախսեր-թողարկում» մոդելի կիրառումը հնարավորություն է ընձեռում բացահայտելու ոչ միայն գնութեառաջան գրաբեր ճյուղերի քանակական փոխկապվածությունները, այլև կանխագիծների գնութեառաջան գաղացման հնարավորություններն ու գեմաները: Մոդելի յուրացումը դյուրին դարձնելու համար կարելի է կիրառել «ծախսեր-թողարկում» մոդելի պարզեցված գարբերակը (գլուխուակ 17.7.1):

Ընդհանուր գնութեական հավասարակշռությունը կապված է երկրի ամբողջ գնութեառաջան՝ որպես շուկաների ու գների միջև փոխկապված համակարգի գործունեության հետ: Տարբեր շուկաների միջև հավասարակշռությունը կարելի է արդարայիշել երկմոդելային համակարգով՝ դիմարկելով ռեսուրսների և արդյունքների շուկաների միջև փոխարարելությունները, որպես գնութեառությունը ներկայացվում է երկու հավաճաներով՝ արդարող և ապառող, որոնք ընդգրկում են 5 արդարող և ապառող ճյուղեր: Ցուրաքանչյուր արդարող ճյուղի արդարանքը բաշխվում է կ' իր ներսում, կ' մյուս ճյուղերում: Օրինակ, մեքենաշինական հավաճանի 200 միավոր արդարանքից 40 միավորը սպառվում է մեքենագործության ճյուղում, 25-ը՝ հենց իր ներսում, 35-ը՝ վառելիքային ճյուղում, 75-ը՝ գյուղագնութեառաջան մեջ, 25-ը՝ գնային գնութեառություններում: Նույն կերպ պարզվում է, որ յուրաքանչյուր ուղղահայաց սյուն ցույց է փալիս յուրաքանչյուր արդարող ճյուղի արդարանքի այն քանակը, որն օգտագործվում է որպես ռեսուրս 5 սպառող ճյուղերում:

Հ 17.7.1.

«ԾԱԽՍԵՐԻ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ» ՊԱՐՁԵՅՎԱԾ ՄՈԴԵԼԸ

	Սպառող կամ օգտագործող ճյուղեր					
	1 Մերժադարձ	2 Մերժենա	3 Վառելիք	4 Գյուղագնության	5 Տնային գնություն	6 Արդարության ընդհանուր ծախսեր
Մերժադարձ	10	65	10	5	10	100
Մերժենաներ	40	25	35	75	25	200
Վառելիք	15	5	5	5	20	50
Գյուղագնութեառաջան	15	10	50	50	525	650
Աշխատ. (գնային գնությ.)	100	200	100	550	50	1000

Օրինակ, 2-րդ սյունը ցույց է փալիս, որ 200 միավոր մեքենաներ արդարելու համար որպես ռեսուրս անհրաժեշտ է 65 միավոր մեքենա, 25 միավոր մեքենա, 5 միավոր վառելիք, 10 միավոր գյուղագնութեական արդարանք և

200 միավոր աշխաբանք: Այսպիսով, այյուսակը հսկակ պարկերում է պնդեսության գործերը հապածների կամ ճյուղերի փոխկապվածության բնույթը: Ցանկացած հապած կամ ճյուղ օգտագործում է այլ ճյուղերի արգադրանքը, ինչպես նաև սեփական արգադրանքի մի մասը որպես ռեսուրս: Միևնույն ժամանակ դժվար ճյուղի արգադրանքը այլ ճյուղերի համար ռեսուրս է: Այսինքն՝ եթե մեքենաշինության արգադրանքի 40 միավորը որպես ռեսուրս սպառվում է մերադագործության ճյուղում, ապա մերադագործության արգադրանքի 65 միավորը որպես ռեսուրս օգտագործվում է մեքենաշինության մեջ:

Վյո մոդելը հնարավորություն է պայիս հաշվարկել, թե որևէ ճյուղում արգադրանքի ծավալի ավելացումը որքան լրացուցիչ ռեսուրսներ է պահանջում այլ ճյուղերից: Օրինակ, որպեսզի մեքենաների արգադրությունն ավելացնենք ևս 20 միավորով կամ 10%-ով, ապա լրացուցիչ կապահանջվի մերադի 6,5 միավոր, մեքենաների՝ 2,5 միավոր, վառելիքի՝ 0,5 միավոր, գյուղագնդեսական արգադրանքի՝ 1 միավոր և աշխաբանքային ռեսուրսների՝ 20 միավոր:

Տնտեսության յուրաքանչյուր հապած կամ ճյուղ, որը լրացուցիչ ռեսուրս պետք է դրամադրի մեքենաշինությանը, բնականաբար, պետք է ընդլայնի իր արգադրությունը, որն էլ իր հերթին լրացուցիչ ռեսուրսներ է պահանջելու այլ ճյուղերից: Օրինակ, եթե մեքենաների քանակն ավելացվի 20 միավորով, և դրա համար հարկավոր է 6,5 միավոր (կամ 6,5%) լրացուցիչ մերադ, ապա մերադի արգադրության համար կապահանջվեն ևս 6,5 % անհրաժեշտ ռեսուրսներ (1-ին սյունակ): Նույն կերպ 0,5 լրացուցիչ միավորով ավելանալու դեպքում վառելիքի արգադրության համար անհրաժեշտ ռեսուրսները (3-րդ սյունակ) կավելանան 1%-ով և այլն:

Ինչպես նկարում ենք, «ծախսեր-արդյունքներ» մոդելն ունի միջազգային հաշվեկշռի գենք, որի պահպանումն ինքնին ընդհանուր դնդեսական հավասարակշռության ապահովման նախադրյալ է, քանի որ հնարավորություն է պայիս կանխագետներ այն քանակական համեմատությունների փոփոխությունները, որոնք ապագայում կառաջանան դնդեսական ոլորտի որևէ արգադրության ծավալների փոփոխությունից:

Տնտեսական հավասարակշռության Լեռնայի դնդեսության յուրահապեկությունն այն է, որ նա փորձեց ընդհանուր հավասարակշռությունը բխեցնել մասնակի հավասարակշռությունների առկայությունից, որոնք ձևավորվում են երկրի դնդեսության գործերի միջև: «Ծախսեր-արդյունքներ» մոդելն ըստ էության ընկած է հասարակական արդյունքի միջազգային հաշվեկշռի հիմքում և կարևոր դեր է խաղում ընդհանուր դնդեսական ու միջազգային համամասնությունների վերլուծության գործում:

Թ³ ՌԾ»Ռ ՑՅԱՅ³ ԷՒ ԱԾ Մ³ ՅՆ³ Մ³ Ռ

1. Որո՞նք են փնտեսական հավասարակշռության դասական գրեսության գաղափարական դրույթները:
2. Ո՞րն է ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռության Վալրասի մոդելի էությունը:
3. Որո՞նք են ընդհանուր և մասնակի փնտեսական հավասարակշռության գաղափարները:
4. Որո՞նք են ամբողջական պահանջարկի վրա ազդող ոչգնային գործոնները:
5. Որո՞նք են ամբողջական առաջարկի վրա ազդող ոչգնային գործոնները:
6. Ի՞նչ հավաքածներից է բաղկացած ամբողջական առաջարկի կորը:
7. Ինչո՞ւ են փարբերվում ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռության քեյնայան և նորդասական մոդելումները:
8. Ինչո՞ւ է արփահայպվում ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի փոխհարաբերությունը «AD-AS» մոդելում:
9. Բացագրել, թե ինչպես է սահմանվում հավասարակշռությունը ապրանքային և դրամական շուկաներում ըստ «IS-LM» մոդելի:
10. Ո՞րն է «քեյնայան խաչի» էությունը:
11. Ո՞րն է ներդրումների և խնայողությունների հավասարակշռության քեյնայան գրեսության բովանդակությունը:
12. Ո՞վ է «ծախսեր-արդյունքներ» մոդելի հեղինակը, և ո՞րն է դրա էությունը:

ԹՅԱՅ³ Ի³ ՅՆ³ ԷՒ³ օԱՌԱՆՇԾՅ»Ռ

Մակրոփնտեսական
հավասարակշռություն

Մակրոփնտեսական հավասարա-
կշռության դասական գրեսություն

Սեյի օրենք

Գների ճկունություն

Գների կոշփություն

Ամբողջական պահանջարկ

Ամբողջական առաջարկ

«AD-AS» մոդել

Վալրասի մոդել

Տոկոսադրույթի էֆեկտ

Նարարկության էֆեկտ

Արփաքին գնումների էֆեկտ

Արգելանիվի էֆեկտ

«IS-LM» մոդել

«Քեյնայան խաչ» մոդել

«Ծախսեր-արդյունքներ» մոդել

ԳԼՈՒԽ 18

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՏԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

18.1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ

Տնտեսական աճը բարդ ու բազմակողմանի գնդեսական երևույթ է ոչ միայն գնդեսագիրության գետության համար, այն նաև գնդեսական քաղաքականության կարևոր հիմնախնդիրներից է: Տնտեսական աճը երկրի գնդեսության զարգացման ամփոփ բնութագրին է, որը պայմանավորված է ոչ միայն արդարական ռեսուրսներով, քաղաքականությամբ, օրենսդրությամբ, այլև բազմաթիվ հոգերանական ու սոցիալական գործոններով: Տնտեսական աճի բազմագործոնային բնույթը նկատի ունենալով՝ գնդեսագիրական մտքի նշանավոր գետարան Բ. Մելիքմենը նշել է. «Տնտեսական աճի համընդիանուր գետության մշակումը գրեթե անհրագործելի խնդիր է»¹: Այդուհանդերձ, գնդեսական աճի վերաբերյալ ձևավորվել են բարբեր գետություններ, մշակվել գնդեսական շարժընթացի որոշակի մոդելներ, որոնք հնարավորություն են ընձեռում բազմակողմանիորեն ուսումնասիրել գնդեսական աճի հիմնախնդիրները, այն պայմանավորող գործոնները, քանակական ու որակական չափորոշիչները: Ցանկացած գնդեսական համակարգում գնդեսական աճը հասարակական արդյունքի ընդլայնված վերաբարերության դրսորման ձևն է: Տնտեսական աճի հիմնախնդիրի հետազոտման կարևորությունը պայմանավորված է ոչ միայն հասարակական վերաբարերության օրինաչփություններն ավելի խորությամբ պարզաբանելու և գնդեսավարման պրակտիկայում կոնկրետացնելու անհրաժեշտությամբ, այլև շուկայական գնդեսության մեխանիզմի հետ ունեցած անմիջական կապով:

Տնտեսական աճը յուրաքանչյուր պետքության կողմից դիմում է որպես կարևոր գնդեսական ու քաղաքական նպատակ, հասարակության բարգավաճման և նրա բարեկեցության բարձրացման նյութական հիմք: Այս հասարակական արդյունքի քանակական մեծացումն ու որակական կափարելագործումն է, որը հնարավորություն է դրախտ ընդլայնել երկրի գնդեսության հնարավորությունները հասարակության պահանջմունքներն առավելագույն չափով բավարարելու համար: Տնտեսական աճ ապահովող գնդեսությունն ավելի մեծ հնարավորություններ ունի նոր սոցիալական ծրագրեր իրականացնելու, աղքադության և շրջակա միջավայրի խնդիրները լուծելու ուղղությամբ՝ առանց գոյություն ունեցող սպառման ընդհանուր մակարդակը նվազեցնելու և ներդրումների ծավալները կրծագելու: Տնտեսական աճը սերպորեն կապված է նաև զբաղվածության հիմնախնդիրի հետ: Եթե զբաղվածության գետությունը խնդիր է

¹ Ст. Курс экономической теории, под ред. Чепурине М.Н., М., 2004, т. 606:

դնում, թե ինչ է անհրաժեշտ, որպեսզի գոյություն ունեցող արքադրական հզորություններն օգբագործվեն լրիվ, ապա դնդեսական աճի դեսության հիմնական նպագակն այն է, թե ինչպես կարելի է մեծացնել արքադրական հզորությունների և հասարակական արդյունքի ծավալը լրիվ զբաղվածության պայմաններում: Եթերված փափարկները հիմք են փախս եգրակացնելու, որ դնդեսական աճը նշանավորվում է նրանով, որ նպագում է արքադրական ռեսուրսների սահմանափակության և հասարակության պահանջմունքների անսահմանափակության հիմնախնդրի լուծմանը:

Տնդեսական աճի ապահովումը պետքության համար ոչ միայն կարևոր դնդեսական նշանակություն ունի, այլև հետապնդում է քաղաքական նպագակ: Տնդեսական աճի պարամետրերը, դրանց շարժընթացը լայնորեն օգբագործվում են բնութագրելու ու գնահատելու համար ոչ միայն ազգային դնդեսության զարգացումը, այլև դնդեսության պետքական կարգավորման արդյունավելությունը: Երկրի բնակչությունը սովորաբար պետքության և կառավարության սոցիալ-դնդեսական քաղաքականությունը գնահատում է՝ հիմնվելով դնդեսական աճի և կենսամակարդակի շարժընթացի ցուցանիշների վրա: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ պառամենդապական ու նախազահական ընդունակությունը ժամանակ թեկնածուներն իրենց քաղաքական ծրագրերում մշկապես հեշեցնում են երկրի դնդեսության հետագա աճն ապահովելու անհրաժեշտությունը և ներկայացնում անելիքներն այդ ուղղությամբ: Վերջին ժամանակաշրջանում Արևելյան Եվրոպայում և նախկին Խորհրդային Միությունում փեղի ունեցած հեղաշրջումները հիմնականում պայմանավորված էին լճացման և արևմտյան երկրների համեմապությամբ դնդեսական աճի ավելի դանդաղ տեմպեր ունենալու հանգամանքով: Այսպիսով, դնդեսական աճը երկրի հեռանկարային զարգացման և նրա դնդեսական քարգավաճման առավել կարևոր գործոնն է, որը դնդեսական ու քաղաքական նշանակություն ունի պետքության համար, կենսական նշանակություն՝ երկրի բնակչության համար:

Տնդեսական աճը հասարակական արքադրության ընդլայնումն է և հասարակական արդյունքի քանակական ցուցանիշների ավելացումը: Տնդեսական աճը երկրի դնդեսական զարգացման քաղացուցիչ մասն է և անմիջականորեն արքահայտվում է հասարակական արդյունքի ու նրա արքադրության գործուների քանակական ավելացման և որակական կարգարելագործման որոշակի շարժընթացով: Տնդեսական աճը ընդլայնված վերարդադրության հավկանիշն ու օրինաչափությունն է: Տնդեսական աճին, որպես վերարդադրական կարգորիայի, բնորոշ են որոշակի գծեր ու հավկանիշներ. այն հավաքական, ընդհանրացնող կարգորիա է, որն արդահայտում է հասարակության դնդեսական առաջընթացի քանակական ու որակական կողմերը, նաև հասարակական վերարդադրության կարգորիա է, որն արքահայտում է մակրոդնդեսական մակարդակի դնդեսական հարաբերություններ ու գործընթացներ:

Ինչպես նշեցինք, դնդեսական աճը ընդլայնված վերարդադրության կարևոր հավկանիշն ու օրինաչափությունն է, հետևաբար դրա դնդեսակը որոշվում է իրենց ընդլայնված վերարդադրության բնույթով: Դրան համապարախան՝ փարբերում են դնդեսական աճի էքսպենսիվ և ինֆենսիվ փիպերը:

Էքսպենսիվ (փարածուն) **դնդեսական աճն** ապահովում է արքադրու-

թյան գործոնների՝ աշխափանքի, կապիկալի, հողի քանակական կամ ծավալային ավելացման հաշվին: Այն արդահայրվում է, այսպես կոչված՝ «արդադրության դաշտի ընդլայնմամբ», այսինքն՝ արդադրության գործընթացի մեջ են ներգրավվում լրացուցիչ աշխափողներ, հողագործածություններ, կապիկալ ներդրումներ, բնական ռեսուրսներ, որոնք հանգեցնում են արդադրության չափագծերի (մասշտաբների) ընդլայնմանն ու հասարակական արդյունքի մեծացմանը: Էքսպլենսիվ գննութեական աճի դեպքում ենթադրվում է արդադրության գործոնների քանակական ավելացում, որը պեղի է ունենում նախկին գործությունների վրա:

Ինքենակվ (լարված) **փնտեսական աճը** բնութագրվում է առավել կարարելագործված արդադրության գործոնների կիրառմամբ և դրանց ինքենակվ ու արդյունավելու օգդագործմամբ: Վյո դեպքում արդադրության ծավալաչափերի ընդլայնումը ապահովվում է նորագույն փեխնիկայի կիրառման, աշխարհողների որակավորումը բարձրացնելու, արդադրության կազմակերպման ձևերն ու մեթոդները կարարելագործելու շնորհիվ:

Տնտեսական աճի էքսպենսիվ և ինֆենսիվ գործակներն առանձին-առանձին կարելի է դիմարկել միայն գրեականորեն, քանզի իրականում դրանք միմյանցից անկախ գոյություն չունեն: Դրանք արդահայքվում են գրեական աճի էքսպենսիվ և ինֆենսիվ գործոնների վիլսադարձ կապի գույքով:

Տնտեսական աճը զնահափում է ազգային պնդեալթյան վերջնական արդյունքների՝ իրական ՌԱ-ի շարժով: Տնտեսական աճի չափումը կամ զնահափումն ընդունված է կարարել երկու եղանակով.

- ա) համախառն ներքին (ազգային) արդյունքի իրական ծավալի մեծացումը որոշակի ժամանակահավածում,
բ) համախառն ներքին (ազգային) արդյունքի իրական ծավալի աճը բնակչության մեջ շնչի հաշվով:

Տնտեսական աճը գնահատելու այս եղանակները փոխադարձաբար կապված են և կիրառվում են որոշակի հետազողական ու վերլուծական խնդիրներից ենելով: Եթե առաջին եղանակը բնութագրում է երկրի պնդեսական ներուժը, նրա արդարադարձական հնարավորությունները, ապա երկրորդ եղանակը կիրառվում է բնակչության կենսամակարդակն առանձին երկրներում գնահատելու և միմյանց հետ համեմատելու համար: Օրինակ, Հնդկասպանի համախառն ազգային արդյունքը գրեթե 70%-ով գերազանցում է Շվեյցարիայի համախառն ազգային արդյունքը, սակայն բնակչության կենսամակարդակով Հնդկասպանը Շվեյցարիայից հետք է մնում ավելի քան 60 անգամ: Տնտեսական աճի գնահատման երկու եղանակների դեպքում էլ այն չափվում է դաշտեկան աճի դեմքերով: Վերջինս որոշելու համար համախառն ներքին արդյունքի փաստացի ծավալը բաժանում ենք նախորդ կամ բազիսային ժամանակաշրջանի ծավալի վրա՝ արդարային գործունեություն: Գործնականում պնդեսական աճի դեմքը գնահատվում է դաշտեկան հավելածի դեմքով (Y), որը որոշելու համար համախառն ներքին արդյունքի հավելածը բաժանում ենք բազիսային ժամանակաշրջանի ծավալի վրա՝ արդարային գործունեություն:

$$Y = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \times 100\% = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}} \times 100\% \text{ կամ } Y = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} \times 100\% - 100\%,$$

որպես՝

Y_t -ն իրական ՌԱՀ-ի ծավալն է դիբարկվող ժամանակահարվածում,
 Y_{t-1} -ը՝ ՌԱՀ-ի իրական ծավալը նախորդ ժամանակահարվածում:

Միջին դարեկան հավելածի տեսալը (\bar{Y}) որոշվում է հետևյալ կերպ.

$$\bar{Y} = \sqrt[n]{\frac{Y_t}{Y_{t-1}} - 1} \times 100\%,$$

որպես՝

Y_t –ն վերջին դարված ՌԱՀ-ի ծավալն է,

Y_{t-1} –ը՝ բազմային դարված ՌԱՀ-ն,

n -ը՝ դարիների թիվը:

Տնտեսական աճի ցուցանիշը միշտ չէ, որ դրական մեծությամբ է արդարացրվում. եթե փաստացի դարում ՌԱՀ-ն վերարդարվել է նախորդ դարված նույն ծավալի չափով, ապա դա վկայում է **գրանցական** դրսեալական աճի մասին, իսկ եթե հասարակական արդյունքը վերարդարվում է ոչ ամբողջովին, այլ մասնակիորեն, ապա առկա է **բացասական** աճ: Վերջինս բնորդշ է հարկապես երկրի դրսեալական աճնաժամային, անկումային իրավիճակներին: Այլ կերպ ասած՝ դրսեալական աճի տեսալը պայմանավորված է հասարակական արդյունքի վերարդարության բնույթով (ընդայնված, պարզ և կրծարված կամ ոչ լիարժեք):

Ներկայումս առավել բնույթագրական է դրսեալական աճի գնահարման երկրորդ եղանակը: Այս դրսանկյունից դրսեալական աճը ազգային դրսեալական այնպիսի զարգացումն է, որի դեպքում համախառն ներքին արդյունքի մեծացման տեսալը գերազանցում են բնակչության աճի տեսալը: Սա հնարավորություն է տարի դրսեալական աճը գնահարել բնակչության կենսամակարդարությի բարձրացման դրսանկյունից ենթալվ: Այլ կերպ ասած՝ ժամանակակից դրսեալական մեջ դրսեալական աճի հիմնական նպատակն ու չափանիշը ընդունված է համարել բնակչության պահանջմունքների առավել լրիվ բավարարումն ու կենսամակարդարի բարձրացումը: Այս չափանիշից ենթալվ՝ դրսեալական աճի դարբեր նպատակներ են դրսեալական և մակրո-դրսեալական մակարդակներում: Միկրոդրսեալական մակարդակում դրսեալական աճի նպատակը առավելագույն շահույթ ապահովելու ձգումը դիբարկվեր որպես հասարակության հիմնական խնդիր: Այս դեպքում, ըստ էության, դրսեալական 15-20%-ի անձնական նյութական շահերի բավարարման խնդրից ենթալվ, որը կհանգեցներ բնակչության մնացած զանգվածի աղքաբացմանը, հասարակության սոցիալական շերտավորմանը, հարստության գերակշիռ մասի թևեռացմանը բնակչության փոքրաթիվ խմբերում: Մի խորքով, առավելագույն շահույթի սոցագումը չի կարող մակրոդրսեալական աճի գլխավոր նպատակ համարվել:

Շերտաբար, գնդեսական աճի հիմնական խնդիրը մակրոպնդեսական մակարդակում ամբողջ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն է: Տնդեսական աճի նպարակների այսպիսի տարրերակումը միկրո- և մակրոպնդեսական մակարդակներում կարող է կարարվել պոզիֆիկ և նորմափիկ գնդեսագիրության դեսանկունից եղնելով՝ դրանք ներկայացնելով որպես փաստացի և ցանկալի նպարակներ: Եթե պոզիֆիկ գնդեսագիրության դեսանկունից գնդեսական աճի նպարակը առավելագույն շահույթի սպացումն է, ապա նորմափիվային գնդեսագիրության դեսանկունից՝ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն ու երկրի ազգային անվիրանգության ապահովումը:

Տնդեսական աճի գնահարումը բնակչության մեկ շնչին ընկնող իրական ՌԱՀ-ի շարժընթացով, դրական կողմերով հանդերձ, անթերի ցուցանիշ չէ: Այսպես, օրինակ, եթե երկրի բնակչության մահացությունը գերազանցում է ծնելիությանը, ապա բնակչության թվաքանակը կրճարակում է, և ՌԱՀ՝ անզամ զրոյական աճի դեպքում հասարակական արդյունքը բնակչության մեկ շնչի հաշվով մեծանում է: Նման երևույթ կարող է նկարվել և ՌԱՀ բացասական աճի պարագայում, եթե, իհարկե, բնակչության կրճարման դեմքը գերազանցի իրական ՌԱՀ կրճարման դեմքին: Այդ դեպքում երկրի գնդեսության իրական վիճակն աղավաղվում է:

Տնդեսական աճի գենապերի հիմնախնդիրը կարևոր նշանակություն ունի գնդեսագիրության դեսության մեջ: Տնդեսական աճի կայուն գենապերի ապահովումը երկրի գնդեսության շարժընթաց և առաջընթաց զարգացման նախադրյալն է: Տնդեսական աճի բարձր գենապերը, այլ գործոնների անփոփոխ պայմաններում, ենթադրում են երկրի գնդեսական ներուժի մեծացում և բնակչության նյութական բարեկեցության բարձրացում: Տնդեսական աճի գենապերի նվազումը գարենկան 3%-ից ցածրի դեպքում, ըստ առանձին գնդեսագիրների հաշվարկի, կարող է հանգեցնել նրան, որ բնակչության իրական եկամուգների աճը կդանդաղի և էական ազդեցություն չի ունենա կենսամակարդակի բարձրացման վրա, հավկապես թույլ զարգացած երկրներում: Մյուս կողմից է, եթե գնդեսական աճի գենապերը 2,7% է, ապա գործազրկության մակարդակը երկրում չի կրճարվում: Տնդեսական աճի բարձր գենապերը՝ նշանակում է հասարակական արդյունքի, երկրի գնդեսական ներուժի կրկնապարկման ժամանակահարկածի գլուխության կրճարում: Օրինակ, գնդեսական աճի գենապերի բարձրացումը գարենկան 3%-5%-ի, կնշանակի (համաձայն «70-ի կանոնի»), որ երկրի համախառն ազգային կամ համախառն ներքին արդյունքը կրկնապարկվի ոչ թե 23,3, այլ 14 գարում ($70 : 3 = 23,3$ գարի, $70 : 5 = 14$ գարի): Տնդեսական աճի բարձր գենապերի անհրաժեշտությունը կարևորվում է հավկապես այն երկրներում, որին բարձր են բնակչության աճի գենապերը: Տնդեսական աճի նպարակային խնդիրներից եղնելով՝ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը ենթադրում է, որ երկրի իրական համախառն ազգային արդյունքի աճի գենապերը պեսը է գերազանցեն բնակչության գարենկան աճի գենապերը:

Տնդեսական աճը բնութագրվում է **քանակական և որակական կողմերով**: Տնդեսական աճի քանակին արդարացնելու մեջ է գնդեսական աճի գարենկան գենապերով, նաև հավելածի յուրաքանչյուր գործությունը «կշռով» կամ քանակական բովանդակությամբ: Տնդեսական աճի քանակական գնահարումը հավելածի յու-

բարանչյուր գոկոսի իրական պարունակությամբ, կարևորվում է հավկապես բարձր զարգացած գոնդեսություն ունեցող երկրներում, որպես ցածր են գորեկան հավելածի գումարերը: Օրինակ, ԱՄՆ-ում համախառն ազգային արդյունքի միջին գորեկան հավելածի գումարը նորավորապես 2% է, սակայն հավելածի յուրաքանչյուր գոկոսը «կշռում է» ավելի քան 140 մլրդ դոլար, որը բազմապատիկ անգամ գերազանցում է շատ երկրների համախառն ազգային արդյունքի գորեկան ծավալը, չնայած վերջինիս ունեցած աճի բարձր գումարերին:

Տնտեսական աճի որակը գոնդեսագիրության գումարության մեջ բնութագրվում է երկակի իմաստով. մի կողմից՝ գոնդեսական աճի որակը կապվում է նրա սոցիալական ուղղվածության կամ կողմնորոշման ուժեղացման հետ և. արդահայրվում է բնակչության նյութական բարեկեցության բարեկավմամբ, անհարի ազար ժամանակի մեծացմամբ, սոցիալական ենթակառուցվածքի ճյուղերի զարգացման մակարդակի բարձրացմամբ, մարդկային կապիֆալում ներդրումների աճով, աշխարհանքի ու կյանքի պայմանների անվտանգության ապահովմամբ, գործազուրկների և անշխափունակների սոցիալական պաշտպանվածությամբ: Մյուս կողմից՝ գոնդեսական աճի որակական կողմը բնութագրվում է նրանով, թե ինքենի գործոնների ինչպիսի ծախումներով է ձեռք բերվում համախառն ազգային արդյունքի հավելածը, և ինչպիսին է վերջինիս կառուցվածքն ու գործառական նշանակվածությունը: Այս իմաստով գոնդեսական աճի որակը արփահայրվում է արդյունավել գործոնների նշանակության և արփադրանքի որակի ու գեխնիկական մակարդակի բարձրացմամբ, գոնդեսական մեխանիզմի հակածախային ուղղվածության ուժեղացմամբ, վերջնական արդյունքի մեծացմամբ և դրանում սպառնան բաժնի ավելացմամբ:

Տնտեսական աճը հասարակության **գոնդեսական զարգացման** հիմնական, սակայն միակ հագուստիչը չէ. գոնդեսական աճի բարձր կամ ցածր գումարերի առկայությունը դեռևս չի վկայում գոնդեսական զարգացման նույնպիսի գումարերի մասին: Տնտեսական զարգացումը բազմագործության գործընթաց է, որն արփացում է գոնդեսական համակարգի քանակական ու որակական փոփոխությունները:

Տնտեսական զարգացումը հակասական է և դժվար չափելի, քանի որ գումար է ունենում ոչ թե ուղղագորեն, այլ անհավասարաչափ՝ ընդգրկելով անկման ու վերելքի փուլեր, գոնդեսությունում կափարվող դրական ու բացասական միգրումներ: Այս իմաստով՝ գոնդեսական զարգացումը գոնդեսական աճի համեմատությամբ ավելի լայն հասկացություն է:

Երկրի գոնդեսական զարգացման մակարդակը և նրա շարժընթացը որոշելու համար անհրաժեշտ է կիրառել որոշակի չափանիշներ, որոնց շնորհիվ կրնութագրվեն զարգացման գործընթացի վրա ազդող բազմաբնույթ գործոնները: Տնտեսական զարգացման մակարդակի գնահատման դարբեր չափանիշների առկայությունը հնարավորություն չի պալիս միագրեսակ կարծիք ունենալ երկրների զարգացման ասդիճանը որոշելիս: Շատ երկրներ երբեմն իրենց գոնդեսական զարգացման մակարդակը գնահապում են ԱՄՆ-ի մակարդակի հետ համեմատելով:

Տնտեսական զարգացման մակարդակի գնահապումը կափարվում է հետույալ չափանիշների գումարումով.

1. Բնակչության մեկ շնչին ընկնող համախառն ներքին արդյունքը, որը հիմք է ծառայում համաշխարհային մասշտաբով զարգացած և զարգացող երկրների խմբերը դասակարգելու համար: Սովորաբար բարձր զարգացած երկրների խմբին են դասվում բնակչության մեկ շնչի հաշվով փարեկան 15 հազ. դոլար և ավելի համախառն եկամուտ ապահովող երկրները:

2. Ազգային Էկոնոմիկայի ճյուղային կառուցվածքը, որը բնութագրում է համախառն ներքին արդյունքի մեջ արտադրության առաջադարձ ճյուղերի, մասնավորապես՝ մերենաշինության փեսակարար կշիռը: Զարգացած երկրներում գոյություն ունեն 150-ից ավելի մերենաշինական ճյուղեր և արտադրություններ, իսկ վնասական զարգացման ցածր մակարդակ ունեցող երկրներում դրանց քանակը ընդամենը 10-15 է:

3. Հիմնական արտադրագեսակների արտադրությունը բնակչության մեկ շնչի հաշվով, որը բնութագրում է արտադրության առանձին ճյուղերի զարգացման մակարդակը, ինչպես նաև հասարակության պահանջմունքները բավարարելու համար երկրի ոնեցած արտադրական սեփական հնարավորությունները: Վյուցանիշները հաշվարկվում են այնպիսի հիմնական արտադրագեսակների գծով, ինչպիսիք են էլեկտրաէներգիան, պողպատը, ավտոմեքենաները, հիմնական սննդագետակները և երկարաժամկեպ օգտագործման ապրանքագետակները:

4. Տնտեսական արդյունավելության ցուցանիշները, որոնք առավել մեծ չափով են բնութագրում երկրի վնասական զարգացման մակարդակը, քանի որ արտահայքում են արտադրական ռեսուրսների որակը և օգտագործման ասդիմանը: Տնտեսական արդյունավելությունն արդահայքվում է աշխատանքի արտադրողականության, կապիտալահարույցի, նյութագրության և արտադրանքի համեմագրական մրցունակության ցուցանիշներով:

5. Բնակչության կենսամակարդակը՝ որպես վնասական զարգացման ամփոփ, համադրական արդյունք ու հեփեանք, բնութագրվում է համախառն ներքին արդյունքի վերջնական անձնական սպառման կառուցվածքով, «սպառդական զամբյուղի», «կենսանվազագույնի» ցուցանիշներով, ինչպես նաև կյանքի միջին դեմքությամբ, բնակչության կրթական մակարդակով, ծառայությունների ու սպասարկումների ոլորտի զարգացման ասդիմանով և այլն:

Բնակչության կենսամակարդակը և կյանքի որակը գնահատելու համար վերջին տարիներին համաշխարհային պրակտիկայում սկսել են կիրառել, այսպես կոչված՝ «հասարակական զարգացման համաթվի» ցուցանիշը, որը միավորում է բազմաթիվ վնասական ու սոցիալական բնույթի ցուցանիշներ: Նաև արտակարգական կամ մարդկային զարգացման համաթիվը իր մեջ արդացում է ոչ միայն մեկ շնչին ընկնող ՌՍԱ-ի ցուցանիշը, այլև բնակչության կյանքի միջին դեմքությունը, կրթության և առողջապահության մակարդակը երկրում: Երկրների հասարակական զարգացման համաթվերը պարբերաբար հրապարակվում են ՄԱԿ-ի կողմից: Հարաբերական զարգացման ասդիմանի՝ աշխարհի վնասական զարգացած երկրների խումբը ներկայացվում է հեփեալ դասակարգմանը.

Հ Շնչառ Շ 18.1.

**ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ ԸՍՏ ԴԱՍԱՐԱԿԱՎԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ
ԴԱՄԱԽԱՉՈՆ ՆԵՐՔԲՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔԻ (ԴՆՁ)**

Երկրներ	Դասարակական զարգացման համարժիվը (ԾԶԾ)	Չքաղեցրած դեղի	
		Ըստ հասարակական զարգացման	Ըստ բնակչության մեկ շնչին ընկնող ԾՆՁ-ի
Ճապոնիա	0.983	1	3
Կանադա	0.982	2	11
Նորվեգիա	0.978	3	6
Շվեյցարիա	0.977	4	1
Շվեյշիա	0.977	5	5
ԱՄՆ	0.976	6	10
Ավստրալիա	0.972	7	20
Ֆրանսիա	0.971	8	13
Նիդերլանդներ	0.970	9	17
Անգլիա	0.964	10	21
Իսլանդիա	0.960	11	9
Գերմանիա	0.957	12	8

Տնտեսական աճը և դրանով պայմանավորված տնտեսական զարգացումը ոչ թե նպարակ, այլ միջոց են հասարակական զարգացման ավելի բարձր ասպիճանի հասնելու համար: Սակայն ժամանակակից տնտեսագիրության մեջ միանշանակ վերաբերմունք գոյություն չունի տնտեսական աճի նկարմամբ: Տնտեսական աճի հակառակորդները, առաջադրելով «տնտեսական զարգացում» առանց աճի» հիմնադրույթը, գրնում են, որ զարգացած երկրներում տնտեսական աճը նպարակառության պեսքը է կանխվի, քանի որ, ըստ նրանց, բարեկեցության հասած հասարակության մեջ հեփազա տնտեսական աճը կարող է նշանակել ոչ էական բնույթ ունեցող պահանջմունքների բավարարում, սակայն, դրան հակառակ, անիմասպ կվարութեան ռեսուրսները, և էկոլոգիական վրանգը կմեծանա: Բերվում է նաև այն փաստարկը, թե միայն տնտեսական աճով չէ, որ պեսքը է լուծվեն հասարակության այնպիսի սոցիալ-տնտեսական խնդիրները, ինչպիսիք են աղքաքությունն ու եկամուգների անհավասարությունը, քանի որ դրանք պայմանավորված են ոչ այնքան հասարակական արդյունքի ծավալով, որքան դրա բաշխման սկզբունքներով:

Եթե բարձր զարգացած երկրներում «տնտեսական զարգացում» առանց աճի» հիմնադրույթը առանձին ժամանակահարվածում կարող է իրականացվել, ապա հակառակ դրան զարգացող երկրներում «տնտեսական աճ՝ առանց զարգացման» հիմնադրույթն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Զարգացող երկրներից շատերը դեռևս չեն հասել արդարության արդյունաբերական փուլին և բնականաբար ի վիճակի չեն գրեթե նորոգիապես յուրացնել գիրապեխնիկական հեղափոխության նվաճումները: Դրա հետ մեկտեղ, այդ երկրներում բնակչության փարեկան հավելածի գենմերը գերազանցում են տնտեսական աճը, հեփաքարար, նման իրավիճակում ցանկացած եղանակով տնտեսական աճի ապահովումը արդարացվում է:

Ընդհանուր առմամբ փնտեսական աճն ինքնանպափակ չէ և երաշխավորված չէ պարզապես բարձր գրեմպեր ապահովելու համար: Այն իմաստավորվում է այն դեպքում, եթե ուղղորդում է երկրի փնտեսական զարգացումը, նրա փնտեսական ներուժի հզորացումը և միաժամանակ սոցիալական ոլորտի զարգացումը: Տնտեսական աճն իր բնույթով ու նպատակներով ի վերջո նաև սոցիալական հիմնախնդիր է, որն ըստ էության բխում է «սոցիալական պետության գրեսության» կարևոր սկզբունքներից, ըստ որի՝ փնտեսության զարգացումը պեսք է ուղղորդված լինի «Մարդու արժանապարփիվ կյանքի և ազատ զարգացման համար պայմանների սպեղծմանը»: Ըստ գերմանացի փնտեսագետ Լ. Էրիարդի՝ «Տնտեսական քաղաքականությունը կարող է նաև սոցիալական անվանվել այն դեպքում, եթե փնտեսական առաջընթացը ընթանում է հօգույք սպառողի»: Վյլ Կերպ ասած՝ սոցիալական խնդիրներն են առաջադրում փնտեսական աճի նպարակներն ու որոշում փնտեսական քաղաքականության առաջնությունները: Սոցիալական քաղաքականության արդյունավետությունն իր հերթին զնահարվում է ոչ միայն բուն սոցիալական խնդիրների լուծմամբ, այլև փնտեսական աճին օժանդակող պայմանների սպեղծմամբ: Տնտեսական աճի և սոցիալական զարգացման փոխկապվածությունն արդահայփում է նրանով, որ վերջինս կարևոր չափանիշ է՝ «փնտեսական աճ» և «փնտեսական զարգացում» հասկացությունները սահմանելու համար:

18.2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ ԵՎ ՇԱՐԺԻՉ ՈՒԺԵՐԸ

Տնտեսական աճը հասարակական առաջընթացի կարևոր քաղկացուցիչ մասն է և փնտեսական հիմքը, հեվլսաբար դրա վրա ներգործում են բոլոր այն երևոյթներն ու գործընթացները, որոնք ապահովում են հասարակության սոցիալ-փնտեսական զարգացումը: Տնտեսական աճն իրականացվում է որոշակի գործոնների հիման վրա. դրանք այն ռեսուրսները, պարճառներն ու շարժիչ ուժերն են, որոնք պայմանավորում են արդարության ծավալների մեծացման և կարարելագործման անհրաժեշտությունն ու հնարավորությունները:

Ժամանակակից փնտեսագիրության մեջ փնտեսական աճի գործոնները դասակարգվում են գարքեր չափանիշներից ելնելով, որոնց հիման վրա էլ դրանք ներկայացվում են որոշակի խմբերով: Տնտեսական աճի աղբյուրներն առանձնացվում են գործոնների երեք խմբերով.

1. Առաջարկի գործոններ, որոնք բնութագրում են փնտեսական աճի հնարավորությունները և կապված են արդարութական ռեսուրսների քանակական ու որակական հարկանիշների հետ: Առաջարկի գործոնները ֆիզիկապես հնարավոր են դարձնում արդարության աճը և հասարակական արդյունքի ավելացումը: Դրանք դրսնորփում են աշխատանքային ռեսուրսների և բնական ռեսուրսների քանակով ու որակով, հիմնական կապիտալի ծավալով ու կառուցվածքով, արդարության դեմքնողային և կազմակերպմամբ, ձեռնարկագրիրական ունակությամբ:

2. Պահանջարկի գործոններ, որոնք անհրաժեշտ են դարձնում փնտեսական աճն այնքանով, որքանով որ պահանջարկի ավելացումը ներառվում է

3. Բաշխման գործոնները բնութագրում են արդադրական ռեսուրսների այնպիսի գործաշխումը ճյուղերի, ձեռնարկությունների և երկրի վնասական տարածաշրջանների միջև, որպեսզի ապահովվի դրանց արդյունավետ օգտագործումն ու առավելագույն վերջնական արդյունքի ստացումը: Եկամուրքների բաշխման կարգը նույնպես կարևոր նշանակություն ունի վնասական աճի ներուժի հնարավորություններն իրացնելու համար, եթե այն խթանում է աշխատանքի արդադրողականության բարձրացմանը: Բաշխման գործոնները այլ կերպ կոչվում են նաև արդյունավելպության գործոններ:

Տնտեսական աճի վրա ներգրածելու եղանակից կախված՝ տարբերվում են ուղղակի և անուղղակի գործոնները, որոնք ըստ էության վերը նշված գործոնների մեկ այլ դասակարգում են: Ուղղակի են կրչվում այն գործոնները, որոնք անմիջականորեն պայմանավորում են դնտեսական աճի ներուժային կարողություններն ու հնարավորությունները: Տնտեսական աճի անուղղակի գործոնները նպաստում են, որպեսզի դնտեսական աճի այդ կարողությունը կամ հնարավորությունը իրականություն դառնա:

Տնտեսական աճի ուղղակի գործոնների կազմի մեջ են մինում առաջարկի այն գործոնները, որոնք արդահայրում են աշխատանքի, հողի, կապիտալի քանակական ու որակական հարկանիշները, ինչպես նաև արդադրության գեինն-լոգիստիկան հետապնդությունները: Անուղղակի գործոնների շարքն են դասվում առաջարկի այն գործոնները, որոնք փնտեսական աճի վրա ներգործում են հասարակության մեջ ձեռնարկափորձական ունակությունների և գործարարության ակրիվության բարձրացման, զնային քաղաքականության և վարկային ու հարկային մեխանիզմների միջոցով: Տնտեսական աճի անուղղակի գործոնների կազմում մինում են նաև պահանջարկի և բաշխման գործոնները, որոնց էության մասին մենք արդեն խոսե ենք:

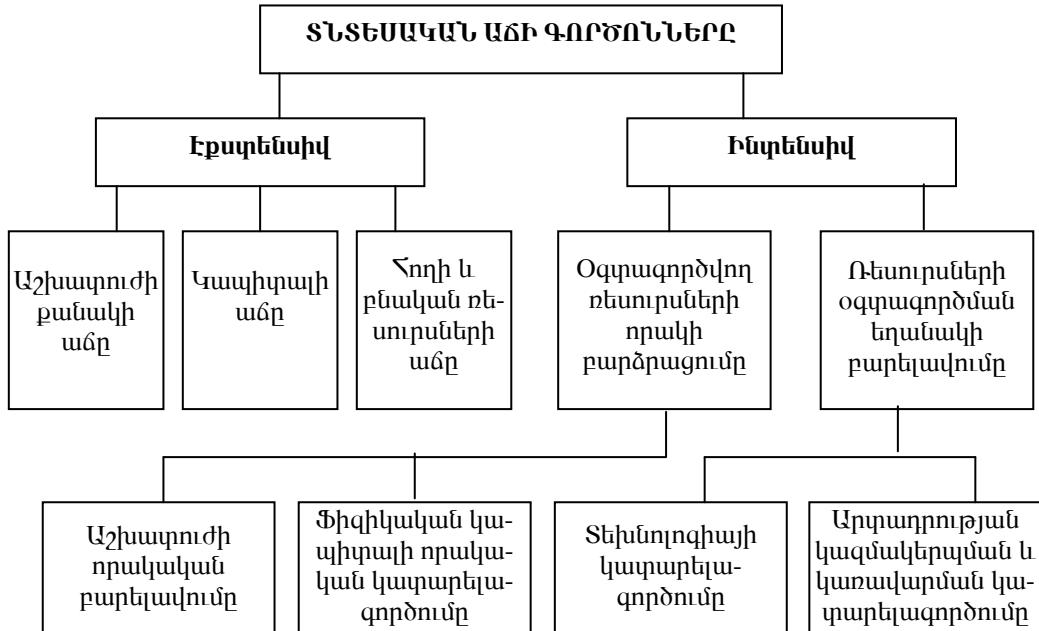
Տնտեսական աճի գործոնները կարելի է ներկայացնել նաև **ներքին ու արդարին գործոնների** խմբերով: Բուն տնտեսական աճ ապահովող և նրա անհրաժեշտությունը պայմանավորող առաջարկն ու պահանջարկը ներքին գործոններ են: Տնտեսական աճի արդարին գործոններ են սոցիալ-հոգեբանականը, քաղաքական, հոգևոր-մշակութայինը: Արդարին ու ներքին գործոնները բնութագրում են տնտեսական աճի արդարին և ներքին ռեսուրսները՝ կախված կապիվայի արդարանման ու փոխառությունների հետ:

Տնտեսական աճի դիմումը համապատասխան՝ առանձնացվում են տնտեսական աճի **Էքսպենսիվ** (բարածուն) և **ինվենսիվ** (լարված) գործողների խմբեր: Այսպիսի բաժանումը վերաբերում է տնտեսական աճի ուղղակի գործողներին: Տնտեսական աճի էքսպենսիվ գործողները դրսություն են աշխարհային ռեսուրսների, կապիտալի, հողի և բնական ռեսուրսների քանակական

ավելացմամբ: Տնտեսական աճի խնդենախիվ գործոնները արդահայպվում են նրանով, որ մի կողմից՝ պեղի է ունենում արդադրության գործոնների որակական կարարելագործում, մյուս կողմից՝ այդ ռեսուրսների օգտագործման եղանակների բարելավում:

Տնտեսական աճի ուղղակի գործոնների դասակարգումն ըստ էքսպենսիվ և ինֆենսիվ գործոնների խմբի՝ ներկայացված է հետևյալ գծապատճերում.

¶Í³ à³ i Í»ñ 18.21.

Տնտեսական աճի էքսպենսիվ և ինֆենսիվ գործոնները կապակցված են և չեն կարող գործել ու գոյություն ունենալ զուտ, մաքուր դեսքով: Տնտեսական աճի գործոնների որակական կարարելագործումը, որն իրականացվում է գիտափեխնիկական առաջընթացի նվաճումների ներդրման հիման վրա, միշտ պահանջում է որոշակի ներդրումներ արդարության միջոցների կամ աշխարհում: Արդարության միջոցների և աշխարհումի աճը իրենց հերթին ուղղվում են դրանց որակական հավկանիշների բարելավմամբ: Այլ կերպ ասած՝ դրանց որակական աճի մեջ կարող են գերակշռել էքսպենսիվ կամ ինֆենսիվ գործոնները, որոնց հիման վրա էլ հասարակական արդյունքի ընդլայնված վերարդարությունը բնութագրվում է առավելապես էքսպենսիվ կամ առավելապես ինֆենսիվ դեսքակներով:

Ժամանակակից գրքեսազիփության մեջ գրյություն ունեն հասարակական արդյունքի հավելածի մեջ գրքեսական աճի էքսպենսիվ և ինվենսիվ գործուների ներդրումը կամ բաժինը որոշելու գարբեր եղանակներ ու մեթոդներ:

Ծովայական փնտեսության պայմաններում նյութական ու հոգևոր բարիքների արդարությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ են երեք հիմնական գործոններ՝ *աշխատանք, կապիկուս* և *հող* (բնական ռեսուրսներ): Այսդե-

ηից հեպելում է, որ հասարակական արդյունքը (Y) գործառույթ (Փունկցիա) է աշխատանքի (L), կապիվալի (K) և բնական ռեսուրսների (N) նկարմամբ.

$$Y = F(L, K, N);$$

Տնտեսական աճի գարածուն (Էքսպենսիվ) եղանակի դեպքում արդադրության ծավալների մեծացումը կախված է արդադրության գործոնների քանակական ավելացումից: Եթե աշխատանքը, կապիվալը և բնական ռեսուրսները կամ նյութական ծախսերը ավելանան Z անգամ, ապա այլ հավասար պայմաններում արդադրությունը նույնական կապելանա Z անգամ: Տարածուն դնդեսական աճը ընդայնված վերարդադրության առավել պարզ և պարմականորեն առաջին ուղին է: Արդադրության գարածուն ընդայնումը ենթադրում է երկրում արդադրական ռեսուրսների բավարար քանակի առկայություն: Այդ դնդեսական աճն ունի ծախսային բնույթ և պայմանավորված լինելով աշխատանքային ռեսուրսների, կապիվալի, բնական ռեսուրսների քանակական ավելացմամբ, վաղ թե ուշ կարող է հասցնել երկրի ռեսուրսային հնարավորությունների սահմանափակմանը և դնդեսական աճի դեմքերի նվազմանը:

Տնտեսական աճի լարված (ինֆենսիվ) եղանակի դեպքում հասարակական արդյունքի ավելացումը ապահովվում է արդադրության գործոնների արդյունավելության բարձրացման շնորհիվ: Այս դեպքում արդադրության գործոնների անփոփոխ քանակի պայմաններում հասարակական արդյունքի աճի և արդադրության գործոնների արդյունավելության գործառութային կապն արդահայրվում է հետևյալ կերպ:

$$Y = AF(L, K, N),$$

որպես՝

Ա-ն արդադրության գործոնների ամբողջական արդադրողականությունն է:

Ինֆենսիվ դնդեսական աճն ունի հակածախսային բնույթ: Եթե արդադրության գործոնների ծախսերի մեծությունը չփոփոխվի, ապա հասարակական արդյունքի ծավալը կփոփոխվի արդադրության գործոնների արդադրողականությանն ուղիղ համեմատական ձևով:

Այդ աճը բնութագրելու համար կիրառվում են որոշակի ցուցանիշներ, որոնց օգնությամբ չափվում է արդադրության առանձին գործոնների օգբագործման արդյունքային նշնչությունը կամ արդյունավելությունը:

Ինֆենսիվ դնդեսական աճի կարևոր ցուցանիշը է աշխատանքի արդադրողականությունը, որը որոշվում է թողարկվող արդադրանքի ծավալի և կենդանի աշխատանքի ծախսերի $\frac{Y}{L}$ հարաբերությամբ: Աշխատանքի արդադրողականության հակադարձ ցուցանիշը արդադրանքի աշխատադրությունն է, որը որոշվում է $\frac{L}{Y}$ հարաբերությամբ: Արդադրանքի ծավալի հարաբերությունը արդադրության մեջ օգբագործված կապիվալին կազմում է վերջինիս արդադրողականությունը կամ կապիվալահարույցը $\frac{Y}{K}$, իսկ դրա հակադարձ ցուցանիշը՝

$\frac{K}{Y}$, արդադրանքի կապիտալագրությունը: Բնական ռեսուրսների արդադրողականությունը որոշվում է արդադրանքի ծավալը ռեսուրսների ծավալին հարաբերելով ($\frac{Y}{N}$), հակադարձ ցուցանիշը արդադրանքի ռեսուրսագրարությունն

է՝ $\frac{N}{Y}$:

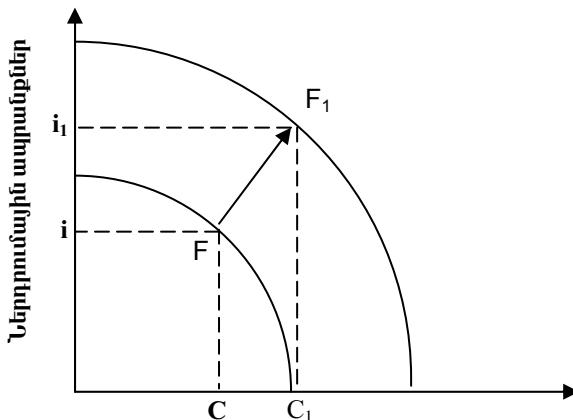
Տնտեսական աճի ապահովման մեջ արդադրության յուրաքանչյուր գործոնի ներդրումը որոշելու համար կարևոր նշանակություն ունի այդ գործոնների սահմանային արդադրողականությունը: Այն ցույց է տալիս առանձին գործոնի սահմանային միավորի հավելածից կախված արդադրանքի հավելածը մյուս գործոնների անփոփոխ պայմաններում: Աշխատանքի սահմանային արդադրողականությունը (MP_L) որոշվում է լրացուցիչ արդյունքի և լրացուցիչ աշխատանքի հարաբերությամբ ($\frac{\Delta Y}{\Delta L}$), իսկ կապիտալի սահմանային արդադրողականությունը (MP_K): Բնական ռեսուրսների սահմանային արդադրողականությունը (MP_K) որոշվում է լրացուցիչ արդյունքի և բնական ռեսուրսների լրացուցիչ օգտագործման հարաբերությամբ ($\frac{\Delta Y}{\Delta N}$):

Արդադրանքի ընդհանուր ծավալի աճը որոշվում է արդադրության յուրաքանչյուր գործոնի մեծության և դրանց սահմանային արդադրողականության արդադրյաների գումարով.

$$Y = \frac{\Delta Y}{\Delta L} \times L + \frac{\Delta Y}{\Delta K} \times K + \frac{\Delta Y}{\Delta N} \times N:$$

Սա ըստ էության բնութագրում է ինտենսիվ և էքստենսիվ գործոնների ներգործությամբ արդահայտված տնտեսական աճը: Ինչպես նկարում ենք, ընդհանուր տնտեսական աճը կամ արդյունքի ծավալը կախված է արդադրության յուրաքանչյուր գործոնի մեծությունից և նրա սահմանային արդադրողականությունից: Այս իմաստով տնտեսական աճի գործոնները լինում են քանակական և որկակական:

Տնտեսական աճի գործոնային վերլուծությունը կապարվում է նաև արդադրական ֆունկցիայի միջոցով: Վերջինս քանակական կախվածություն է արդահայտվում արդադրանքի առավելագույն թողարկման և նրա արդադրության համար անհրաժեշտ ծախսերի միջև: Վերը քննարկված $Y=F(L, K, N)$ ֆունկցիան, ըստ էության արդադրական ֆունկցիայի պարզեցված մոդել է, քանի որ ցույց է տալիս, թե հասարակական արդյունքի արդադրության մեջ որքան է կազմում արդադրության հիմնական գործոնների աշխատանքի, կապիտալի և հողային ռեսուրսների քանակական ներդրումը:

Սպառողական ապրանքներ

¶ 1° ձ և 2° ի 18.22. Արդարական հնարավորությունների կորը:

Տնտեսական աճը խթանող կարևոր գործոն է նաև տեխնիկական առաջընթացը, որն ըստ Էության իրացվում է ինքնենսիվ փիպի վնայի առաջընթացի ազդեցությունը վնայի առաջընթացի վրա փեղի է ունենում միջնորդավորված ձևով՝ արդարության գործոնների քանակական և որակական փոփոխությունների միջոցով։ Առավել կապարելագործված տեխնոլոգիայի ներդրումը հնարավորություն է փայլս ավելի փոքր ծավալի աշխատանք, կապիվալ և բնական ռեսուրսներ օգրագործել վնայի առաջական աճի անհրաժեշտ փեմպն ապահովելու համար։ Դա հնարավոր է դառնում ռեսուրսների արդարողականության բարձրացման և դրանց որակի բարեկավման շնորհիվ։ Այսպիսով, տեխնիկական առաջընթացի ազդեցությունը վնայի առաջական աճի վրա իրականացվում է օգրագործվող քանակական (բացարձակ) գործոնների ծավալների կրճագուման և որակական (հարաբերական) գործոնների բարեկավման, այսինքն՝ աշխատանքի, կապիվալի, բնական ռեսուրսների արդարողականության բարձրացման շնորհիվ։ Դա հնարավորություն է փայլս ինքնենսիվ վնայի առաջական աճի շնորհիվ մեծացնել ոչ միայն հասարակական արդյունքի փասփացի ծավալը, այլև պոտենցիալ հնարավորությունները։ Վերջինս արդահայրվում է արդարական հնարավորությունների՝ վերը բերված կորի (PPF) օգնությամբ, որը կառուցվում է պարզագույն արդարական ֆունկցիայի հիման վրա և որի սահմանները որոշում են երկրի ներուժային ՆԱԱ-ի մակարդակը։ Տեխնիկական առաջընթացի հեփսանքով արդարական հնարավորությունների կորը փեղաշարժվում է դեպի աջ ($F \rightarrow F_1$), որը վկայում է ինքնենսիվ վնայի աճի մասին և հնարավորություն է փայլս, որպեսզի ռեսուրսների միևնույն քանակի պայմաններում միաժամանակ փեղի ունենա և՛ ներդրումային, և՛ սպառողական ապրանքների ծավալների ավելացում ($i \rightarrow i_1$), ($C \rightarrow C_1$)՝ ցանկացած այլնպրանքային ծախսերի պայմաններում։

Տնտեսական աճի գործոնների հետազոտության մեջ կարևոր ներդրում ունի ամերիկացի փնտեսագելք է. Դենիսոնը, որը բացահայտել է արդադրության յուրաքանչյուր գործոնի ներդրումը հասարակական արդյունքի հավելածի մեջ: Նա առանձնացրել է փնտեսական աճի 23 գործոն և հանգել այն եղակացության, որ փնտեսական աճի 1/3-ը ապահովում է աշխատանքային ծախսերի մեծացման, իսկ 2/3-ը՝ աշխատանքի արդադրողականության բարձրացման հաշվին;

Տամախառն արդյունքի իրական ծավալը հանդես է գալիս որպես աշխատանքային ծախսերի և աշխատանքի արդադրողականության արդադրյալ: Աշխատածախսերը որոշվում են գրադանտերի թվաքանակի և աշխատած ժամերի միջին քանակի արդադրյալով: Աշխատանքի արդադրողականության բարձրացումը պայմանավորված է այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են գիտագիտական առաջընթացը, կապիտալի ծախսումները (կապիտալագինվածության աճը), աշխատողների ընդհանուր կրթական և մասնագիտական պարրասպիվածության մակարդակը, արդադրության կազմակերպումն ու կառավարումը, արդադրական ռեսուրսների արդյունավելք գեղարաշխումը և այլն:

Ինչքան էլ փոփոխվեն կարծիքներն ու փեսակեպները փնտեսական աճի գործոնների վերաբերյալ, միևնույն է, փնտեսական աճի գենպերը պայմանավորված են ռեսուրսների ծախսումներով, որոնք դրսևովում են կենդանի աշխատանքի և առարկայացված աշխատանքի գեսքով: Տնտեսական աճի գենպերը կախված են հասարակական արդյունքի վերաբերության գործընթացում գրադանտերի քանակով և նրանց աշխատանքի արդադրողականությամբ կամ, այլ կերպ, այս ցուցանիշների արդադրյալով: Տնտեսական աճի գործոնների երկրորդ պարամետրը՝ աշխատանքի արդադրողականությունը, ավելի շարժունակ է, քան առաջինը: Հասարակության սոցիալ-փնտեսական զարգացման հետ փոփոխվել են նաև հայցըները աշխատանքի արդադրողականության բարձրացման գործոնների վերաբերյալ:

Աշխատանքի արդադրողականության դասական գենության մոդելը բնութագրվում էր երեք գործոնների միասնությամբ՝ գիտագիտական առաջընթաց, աշխատումի որակական հավկանիշներ, աշխատանքի ու արդադրության կազմակերպման կարգելագործում: Մակայն XX դարի կեսերից, գիտագիտական հետափոխության պահանջների հետ կապված, սկսեց ձևավորվել փնտեսական աճի սոցիալական գործոնի գենությունը: Մասնավորապես, հիմնավորվեց այն գեսակետը, ըստ որի՝ կրթությունը պեսքը է առանձնացվի որպես փնտեսական աճի կարևոր գործոն: Ըստ ամերիկացի փնտեսագելք է. Դենիսոնի հաշվարկների՝ կրթության և մասնագիտական պարրասպիվածության գործոնի բաժինը փնտեսական աճի մեջ կազմում է 14%:

Առանձին փնտեսագելքներ արդադրություն են այն կարծիքը, թե փնտեսական աճի յուրահագույկ գործոն է փնտեսական մեխանիզմը, որը հանդես գալով կենսորության աշխատանքած պլանային ու շուկայական փնտեսավարման եղանակներով, կարող է բացասական կամ դրական ներգործություն ունենալ փնտեսական աճի վրա: Այս կարգի գործոններն այլ կերպ կոչվում են նաև ադմինիստրատիվ (վարչարարական)-ինսպիրուցիոնալ գործոններ: Ներկայումս փնտեսական աճ ապահովող առավել արդյունավելք մեխանիզմ է փնտեսավարման շուկայական

մողելը, որպես արդյունավետորեն գուգակցվում են շուկայական մրցակցության և փնտեսության պետական կարգավորման սկզբունքները:

Անհրաժեշտ է նկարի ունենալ, որ փնտեսական աճը ոչ միայն փնտեսական, այլև ոչ գնապեսական բնույթի գործոնների արդյունք է: Ոչ փնտեսական բնույթի գործոնների շարքն են դասվում ռազմաքաղաքական, աշխարհագրական, բնակչիմայական, ազգային, մշակութային, ժողովրդագրական գործոնները: Ոչ փնտեսական գործոնները փնտեսական աճի վրա ունենում են ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական ներգրություն:

Տնտեսական աճի գործոնների բաժանումը գույք փնտեսականի և ոչ փնտեսականի՝ իրականում պայմանական է և քանակապես դժվար է սահմանագրել դրանց: Գործնականում աճի ցանկացած փնտեսական գործոնի մեջ միշտ գոյություն ունի որոշակի ոչ փնտեսական բաղադրիչ և ընդհակառակը: Վերջին ժամանակաշրջանում փնտեսական հետազոտություններում լայն տեղ է գրվում փնտեսական աճի բազմագործոն մողելներին, որոնք ներառում են 20-ից ավելի գործոններ:

Տնտեսական աճն ունի իր **շարժիչ ուժերը**, դրդապատճառներն ու ներքին աղբյուրները, որոնք, ըստ էության, պայմանավորում և անհրաժեշտ են դարձնում հասարակության փնտեսական առաջընթացը: Ընդհանրապես, ցանկացած զարգացման, այդ թվում և փնտեսական առաջընթացի ներքին աղբյուր ու շարժիչ ուժ են հակասությունները, որոնց առկայությունը հասարակության փնտեսական կյանքին փալիս է շարժընթաց (դինամիկ) բնույթ՝ անհրաժեշտ դարձնելով նրա փարբեր կողմերի քանակական ու որակական փոփոխությունները: Տնտեսական աճի և արդարության անընդհատ զարգացման համընդիանուր պայմանն ու շարժիչ ուժը **պահանջմունքների և արդարության միջև հակասական փոփոխարարերություններն են**: Պահանջմունքների բավարարումը ցանկացած արդարության վերջնական նպատակն է: Պահանջմունքները ծնունդ են անհրաժեշտ բարիքների ցանկալի կերպարը, բնույթագիրը և դրանով իսկ՝ խթանում ու կանխորշում դրանց սկեղծումը: Մյուս կողմից՝ պահանջմունքներն առաջանում են արդարության մեջ. դա վերաբերում է մարդկանց ոչ միայն իրական, այլև այնպիսի պահանջմունքներին, որոնց բավարարման համար նյութական պայմանները դեռևս չեն հասունացել: Պահանջմունքներն անընդհատ փոփոխվում ու զարգանում են, իրենց բնույթով գրեթե անսահմանափակ են, մինչեւ արդարական ռեսուրսներն ու հնարավորությունները սահմանափակ են: Պահանջմունքների ոչ միայն քանակական, այլև որակական փոփոխությունները պահանջում են արդարության անընդհատ զարգացում ու կարգավորում, որոնք արդարադարձում են փնտեսական աճի մեջ: Արդարության և պահանջմունքների միջև հակասությունը, այսպիսով, փնտեսական աճի առավել ընդհանուր և բնական հիմքն է:

Հասարակական հարաբերությունների ոլորֆում մարդկանց պահանջմունքները դրսևորվում են **փնտեսական շահերի ու խթանների** վեսքով, որոնք փնտեսական առաջընթացի ներքին դրդապատճառներն ու շարժիչ ուժերն են: Տնտեսական շահագրգությունը փնտեսական համակարգի և նրա կառուցվածքին օդակների շարժընթաց զարգացման և անընդհատ կարգարելագործման նախադրյալն է, որը կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում հագլապես շուկա-

յական գնդեսության պայմաններում: Իսկ շուկայական հարաբերություններում կարևորվում է հարկապես նյութական շահը, որը յուրաքանչյուր գնդեսավարող սուբյեկտի գործունեության նպատակն ու ներքին խթանից ուժն է:

Տնդեսական առաջընթացի շարժիչ ուժ է նաև **միջակցությունը**: Տնդեսական մրցակցությունը շուկայական գնդեսության կարևոր հարկանիշն է, միաժամանակ՝ նրա զարգացման ու կարարելագործման կարևոր նախադրյալը: Տնդեսական մրցակցությունը սփիպում է գնդեսավարող սուբյեկտներին՝ անընդհափ կարարելագործել արգադրության գրեխնիկան ու գրեխնողիան, փնդրել ու կիրառել արգադրության գործոնների առավել արդյունավելք օգնագործման եղանակներ: Տնդեսական միջակցությունը գործում, մաքրում է երկրի գնդեսությունը հետամնաց, թույլ ձեռնարկություններից՝ ապահովելով նրա շարժընթաց զարգացումն ու անընդհափ կարարելագործումը:

Տնդեսական զարգացման համար կարևոր դեր են խաղում նաև քաղաքական և հոգևոր գործոնները, որոնք գնդեսական աճի արգաքին ազդակներ են: **Քաղաքականությունը** ակդիվորեն ներգործում է հասարակության գնդեսական կյանքի վրա և կարող է գնդեսական առաջընթացի հզոր լծակ դառնալ կամ արգելակել այդ առաջընթացը: Քաղաքականությունը նպաստում է գնդեսական առաջընթացին այն դեպքում, եթե ճիշգը է արգահայքում հասարակական զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններն ու գնդեսական օրենքների պահանջները: Հասարակական արգադրության զարգացումը կարգավորելու և գնդեսական առաջընթացի գրեմագերն արագացնելու վրա որոշակի ազդեցություն է գործում նաև օրենսդրությունը. այն լինելով քաղաքական վերնաշենքի դարձորվածություն ու կազմակերպվածություն՝ դրանով իսկ նպաստելով նրա առաջընթացին: Տնդեսական առաջընթացի վրա անուղղակիորեն ներգործում են նաև բարոյահոգեբանական գործոնները՝ հասարակական գիրակցությունը, աշխատանքի մշակույթը, հասարակության մեջ արմագավորված բարոյական նորմները, ավանդույթներն ու հոգևոր արժեքները:

18.3. ԳԻՏԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑՅԸՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԳՈՐԾՈՒ ԵՎ ԴՐԱ ԳՆԱՎԱՏՈՒՄԸ

Տնդեսական աճի գործոններն ու շարժիչ ուժերը քննարկելիս պարզվում է, որ ինդենսիվ գնդեսական աճի կարևոր գործոն է գիրագրեխնիկական առաջընթացը, որը արգադրության գործոնների որակական կարարելագործումն է գիրության ու գրեխնիկայի զարգացման և դրա նորագույն նվաճումների կիրառման հիման վրա: Տնդեսական աճի նոր որակի ձևավորման կարևոր նախադրյալն ու հարկանիշը հենց գիրագրեխնիկական առաջընթացն է և, դրանով պայմանավորված՝ արգադրության գրեխնողիական եղանակներում կարարվող առաջադիմական փոփոխությունները: Անժամկետ է մարքայան այն դրույթը, որ գնդեսական դարաշրջանները միմյանցից փարբերվում են ոչ թե նրանով, թե ինչ է արգադրվում, այլ նրանով, թե ինչով, գրեխնողիական ինչպիսի եղանակներով է արգադրվում: Արգադրության գրեխնողիական եղանակը արգա-

ხაյერის ტექსტის მიხედვით, ეს უნიკალური ტექსტი განვითარებული იყო აღმართული მეცნიერებების მიზანით, რომელიც მას შესაძლებელი დაკავშირდებოდა სამართლის მიზანით. ეს ტექსტი განვითარებული იყო აღმართული მეცნიერებების მიზანით, რომელიც მას შესაძლებელი დაკავშირდებოდა სამართლის მიზანით.

Գիբապեխնիկական առաջընթացի հետևանքով արդադրության գեխնոլոգիական եղանակներում կապարվող որակական փոփոխությունները դրսեւորվում են հետևյալ ուղղություններով.

- ա) աշխափանքի միջոցների, արփադրության վեխսնիկայի որակական կափարելագործումը,
 - բ) արփադրության վեխսնողգիայի փոփոխությունները և աշխափանքի առարկաների վրա վեխսնողգիական ներգործության մեթոդների կափարելագործումը,
 - գ) աշխափանքի նոր առարկաների սպեկտումը, որոնք փոխարինում են բնական նյութերին, հավկանիշներով գրեթե չեն փարբերվում դրանցից,
 - դ) էներգիայի նոր աղբյուրների հայփնագործումն ու կիրառումն արփադրության մեջ,
 - ե) արփադրության կառուցվածքի ու կազմակերպման որակական փոփոխությունները,
 - զ) գիլրության վերածումը անմիջական արփադրողական ուժի,
 - է) աշխափողների կրթական ու որակական մակարդակի բարձրացումը և արփադրական գործընթացների վերահսկման ու կառավարման մեջ նրանց դերի մեծացումը:

Գիրապեհնիկական առաջընթացը (ԳՏԱ) հանդես է գալիս չնյութականացված և նյութականացված պիտուղով: Չնյութականացված ԳՏԱ-ն չի մարմնավորում, չի առարկայանում և հանդես է գալիս կրթության մակարդակի բարեկավման, գիրական հետազողությունների ու մշակումների վրա կարգարված ծախսերի, որակավորվածության բարձրացման կամ, այսպես կոչված՝ մարդկային կապիտալում կարգարված ներդրումների ձևով: Չնյութականացված ԳՏԱ-ն առարկայական ու շոշափելի չէ, ինչպես, օրինակ, «նոու-հաուն», գիրելիքները, փորձը և այլն, որոնք, սակայն, ի վերջո արգահայրվում են նյութական ու հոգևոր բարիքների ավելացման մեջ: ԳՏԱ-ի մյուս պիտը դրսնորվում է ֆիզիկական, մասնավորապես հիմնական կապիտալում կարգարված ներդրումների ձևով: Նորագույն գեինիկան, գեինոլոգիան, նյութերը նյութականացված, մարմնավորված գեինիկական առաջընթաց են համարվում և բարեկավում են կապիտալի որակը:

Այն, որ գիտապեխսնիկական առաջընթացը գիտեսական աճի առաջադրագործությունը է, առաջին անգամ XX դարի 40-50-ական թվականներին նշվեց հոլանդացի գիտեսագետ Յ. Թինբերգենի և ամերիկացի գիտեսագետ Ռ. Սոլորու կողմից: Գիտապեխսնիկական առաջընթացի ուսումնասիրությունն ու այդպիսի գնահատումը գործնական մեծ նշանակություն ձեռք բերեց, քանի որ առավել ուշադրություն դարձվեց ինքնենսիվ գիտեսական աճի և արդարության գործուների արդյունավետ օգտագործման վրա: Դա միաժամանակ նպաստեց, որ պեսազի զարգացած երկրներում գիտությունն ու կրթությունը ասրիճանաբար դառնան գերակա ուղղություններ պետքության երկարաժամկետ քաղաքակա-

նույթյան մեջ :

Դասարակական արդադրության զարգացման հետ միաժամանակ գնդեսական աճի առանձին գործոնների նշանակությունը որոշակի փոփոխություններ է ունեցել: Այսպես, երկարավու ժամանակահարվածի ընթացքում գնդեսական աճի ապահովման մեջ վճռական դեր էին խաղում բնական գործոնները՝ բնական ռեսուրսների պաշարների առկայությունը և աշխարանքային ռեսուրսների քանակական չափանիշները: Եվ միայն XIX դարի վերջում նշանակալից դեր խաղաց գիրապեխնիկական առաջընթացը, որն արդեն XX դարի 50-ական թվականներին դարձավ հասարակության սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի առաջարար գործոնը: Դրա հետևանքով ծևավորվեց գնդեսական աճի գեխնուկրագրական մոդելը: Սակայն դարաշրջանի վերջում վերաբերմունքը նորից փոփոխվեց, քանի որ պարզ դարձավ, որ գիրապեխնիկական առաջընթացը և գնդեսական աճը պայմանավորված են մարդկային կապիրավով և նրա որակական հագուստիչներով: Դա, իհարկե, բոլորովին էլ չի նսեմացնում գիրապեխնիկական առաջընթացի նշանակությունը, սակայն ցոյց է դալիս, որ գնդեսական աճը գույք բեխնուկրագրական երևոյթ չէ և կախված է հագուստի սոցիալական գործոններից ու գնդեսավարման մշակույթից, աշխարանքի գնդեսական խթաններից:

Գիրապեխնիկական առաջընթացը դրսեւրվում է եվոլյուցիոն (քարեշրջային), հեղափոխական և համադրված ձևերով:

Գիրապեխնիկական առաջընթացի բարեշրջումը գիրության ու գեխնիկայի այնպիսի զարգացում ու կարարելազործում է, եթե որակը եականորեն չի փոփոխվում. գեղի է ունենում առաջադիմական գեխնիկայի ու գեխնոլոգիայի կիրառման շրջանակների ընդլայնում՝ գործող գեխնիկայի ու գեխնոլոգիայի արդիականացման եղանակով: Նեղափոխական ձևն արգահայտվում նրանով, որ անցում է կարարվում որակական նոր գեխնիկայի ու գեխնոլոգիայի սերնդի գործադրմանը արդադրության մեջ: Այս բոլորը, հիմնավոր գիրական հեգությունների առկայության դեպքում, հեղաշրջում է առաջացնում գիրության ոլորտում: Գիրության մեջ հեղաշրջումները սկսվել են դեռևս XVI-XVII դարերում կապված հագուստի բնագիրական հայտնագործությունների հետ:

XX դարի կեսերին և գիրության, և գեխնիկայի բնագավառում արմագրական որակական փոփոխություններն այնքան ծավալվեցին, որ ի հայր եկավ գիրապեխնիկական առաջընթացի յուրահագույն գետակ, որն անվանվեց **գիրապեխնիկական հեղափոխություն**: Դակացությունն առաջին անգամ կիրառել է անգիացի գիրնական Զ, Բեռնալը:

Գիրապեխնիկական հեղափոխության նախնական փուլում սպերծվեցին արդադրության սկզբունքորեն նոր ճյուղեր՝ կապված ռադիոէլեկտրոնիկայի, հաշվողական գեխնիկայի և այլնի հետ: Որակական փոփոխվեցին արդադրության գեխնուղղական եղանակները, սպերծվեցին սկզբունքորեն նոր գիրի գեխնիկական միջոցներ, բացահայտվեցին էներգիայի աղբյուրներից օգրվելու նոր հնարավորություններ: Այս ամենի արդյունքում արագացան հասարակության գնդեսական ու սոցիալական առաջընթացի գեմակերը:

Ժամանակակից գիրությանն ու գեխնիկային բնորոշ է հեղափոխական և եվոլյուցիոն ձևերի համալիր գուգակցումը: Դա արգահայտվում է նրանով, որ

գիրության ու գեխնիկայի հիմնարար հայտնագործություններից հետո սովորաբար դեղի է ունենում կարարելազործում արփադրության գործոնների և թողարկվող արփադրաբեսակների ներդրման շրջանակների ընդլայնում էվոլյուցիոն եղանակով: XX դարի 70-80-ական թվականներին կարարվեցին խոշոր գիրական հայտնագործություններ, որոնք հանգեցրին գիրաբեխնիկական հեղափոխության երկրորդ փուլին: Այն բնութագրվեց արփադրության էլեկտրոնացմամբ, կոմպլեքսային մեքենայացմամբ, էներգիայի նոր գետակների (հարկապես միջուկային) լայնորեն կիրառմամբ, նորագույն գեխնոլոգիաների (էլեկտրոգիրական մաքուր, լազերային, պլազմային, մեմբրանային, ռադիացիոն և այլն) և կենսագեխնոլոգիաների ներդրմամբ:

Գիրաբեխնիկական առաջընթացի հիման վրա արփադրության գեխնիկական նորացումը հանգեցրեց արփադրության արդյունավետության բարձրացման, որի սկզբնական փուլում այն ընդհանրացված ձևով արփահայրվեց աշխագրանքի արփադրողականության աճի ցուցանիշներով: Տեխնիկայի ներդրումը գնդեսապես արդյունավետ ու շահավետ է համարվում այն դեպքում, եթե դրա արժեքը ավելի փոքր է փոխարինվող աշխագրութիւն արժեքից կամ աշխագրողների աշխագրավարձից: Տնտեսական արդյունավետությունն այս դեպքում արփահայրվում է նրանով, որ արփադրանքի միավորի հաշվով կենդանի աշխագրանքի ծախսումները կրճագրվում են, իսկ առարկայացած աշխագրանքի բաժինը հարաբերականորեն ավելանում, սակայն ընդհանուր արդյունքում արփադրանքի միավորի արժեքը փոքրանում է:

Գիրաբեխնիկական առաջընթացը որոշակի ազդեցություն է ունենում արփադրության մեջ կիրառվող աշխագրանքի ու կապիտալի հարաբերակցության և, դրանով պայմանավորված՝ արփադրության արդյունավետության ցուցանիշների փոփոխության վրա: Ելեկով այս հանգամանքից, ժամանակակից գնդեսագրության մեջ գրաբերում են գիրաբեխնիկական առաջընթացի բացարձակ, հարաբերական (աշխագրախնայողական և կապիտալախնայողական) և չեզոք գարագեսակները:

Բացարձակ ԳՏԱ-ն արփահայրվում է նրանով, որ կապիտալագինվածության աճը (k), այսինքն՝ կապիտալի (K) և աշխագրողների թվաքանակի (N) հարաբերությունը ($k = \frac{K}{N}$), ուղեկցվում է աշխագրանքի արփադրողականության և կապիտալահապույցի բարձրացմամբ:

Տեխնիկական առաջընթացը **հարաբերական** է կոչվում այն դեպքում, եթե կապիտալահապույցի և աշխագրանքի արփադրողականության աճի դեպքում կապիտալագինվածությունը մնում է հասպարուն: Աշխագրանքի ֆիքսված կապիտալագինվածության դեպքում աշխագրանքի արփադրողականության աճը եթե ուղեկցվում է իջնող կապիտալահապույցով, ապա գնդեսաությունը բնորոշվում է աշխագրախնայողական (կապիտալագրա) գեխնիկական առաջընթացով, իսկ եթե կապիտալահապույցի աճն ուղեկցվում է աշխագրանքի արփադրողականության նվազմամբ, ապա առկա է կապիտալախնայողական (աշխագրագրա) գեխնիկական առաջընթացը:

Չեզոք է կոչվում այն գիրաբեխնիկական առաջընթացը, որի դեպքում

աճող կապիտալագինվածությունը և աճող աշխատանքի արդադրողականությունը ուղեկցվում են հասպարուն կապիտալահապույցով: Տնտեսագիրության գրեսության մեջ առանձնացվում են չեզոք ԳՏԱ-ի երեք գրարագրեսակներ, որոնք կոչված են դրանք հետագործողների (Դիքսի, Սոլոուի, Շարրողի) անուներով: Եթե աշխատանքի կապիտալագինվածության հասպարուն մեծության դեպքում աշխատանքի և կապիտայի միջև սահմանային փոխարինումը ($\frac{\Delta N}{\Delta K}$) մնում է

կայուն, ապա գրեղի ունի չեզոք ԳՏԱ ըստ Դիքսի: Եթե աշխատանքի ֆիքսված սահմանային արդադրողականությունը համապարասիանում է ֆիքսված միջին արդադրողականությանը ($\frac{\Delta Y}{\Delta N}$ -const և $\frac{Y}{N}$ const), ապա գոյություն ունի չեզոք ԳՏԱ ըստ Սոլոուի: Եթե կապիտայի հասպարուն սահմանային արդադրողականության ($\frac{\Delta Y}{\Delta K}$) դեպքում կապիտայի միջին արդադրողականությունը կամ կապիտալահապույցը ($\frac{Y}{K}$) նույնական հասպարուն է, ապա ԳՏԱ-ն չեզոք է ըստ Շարրողի:

Ներկայումս ոչ մի երկիր չի կարող լուծել փնտեսական աճի և բնակչության եկամուտների ավելացման խնդիրը՝ առանց գիրագրեխնիկական առաջընթացի նվաճումների արդյունավետ իրացման: Գիրագրեխնիկական առաջընթացն այնքան հարագի ու մշտական է, որան որ մարդկային սպեցիալիստների կրծագումն է արդադրված արդադրանքի միավորի հաշվով: Դա հնարավորություն է տալիս լուծել այն հակասությունը, որ գոյություն ունի անընդհափշնային պահանջմունքների և դրանց բավարարման համար սահմանափակ արդադրական հնարավորությունների միջև: Գիրագրեխնիկական առաջընթացը, դրանով իսկ, հնարավորություն է տալիս վերաբաշխել արդադրական ռեսուրսները՝ դրանց սահմանափակվածության խնդիրը լուծելու և հասարակության պահանջմունքները բավարարելու նպատակով:

Վյաժիստվ, գիրագրեխնիկական առաջընթացի գիշավոր խնդիրը բոլոր հասարակարգերում եղել է ապրանքի միավորի արդադրության համար անհրաժեշտ աշխատաժամանակի կրծագումը և աշխատանքի արդադրողականության բարձրացումը: Գիրագրեխնիկական առաջընթացը ներկայումս ապահովում է աշխատանքի արդադրողականության հավելածի գրեթե 2/3-ը: Երկրի գիրագրեխնիկական ներուժի բանակական գնահապումը կարարվում է հենց հասարակական աշխատանքի արդադրողականության մակարդակի հիման վրա:

Ժամանակակից գիրագրեխնիկական հեղափոխության առանձնահապելությունն այն է, որ առաջադրում է սկզբունքորեն նոր գրեխնիկա ու գրեխնողի, որոնց արդադրողական ուժը զգալիորեն գերազանցում է դրանց արդադրության և կիրառության վրա կարարվող ծախսերը: Մյուս առանձնահապելությունն այն է, որ գրեղի է ունենում գիրագրեխնիկական առաջընթացի գրեմագերի

արագացում: Գիրապեխնիկական առաջընթացի դեմք ասելով նկատի է առնվում նոր գաղափարների ի հայր գալուց մինչև դրանց արդադրության մեջ իրացման և դնդեսական էֆեկտի սրացման ժամանակահարվածը: Գիրապեխնիկական առաջընթացի դեմքերի արագացման մասին են վկայում հետևյալ փասբերը: Լուսանկարչության գաղափարի գործնական իրացման համար պահանջվեց 102 դարի (1792-1894 թթ.), հեռախոսինը՝ 56 դարի (1820-1876 թթ.), ռադիոյինը՝ 35 դարի (1867-1902 թթ.), ալբոմային էներգիայինը՝ 10 դարի (1939-1945 թթ.), դրանզիստորինը՝ 5 դարի (1948-1953 թթ.) և այլն: Ներկայումս գիրապեխնիկական նոր գաղափարի ի հայր գալու և գործնական իրացման միջև ժամանակաշրջանը վկայում է 1 դարուց ել պակաս. գործող արդադրությունների վերակառուցումը և նորացումը դեխնիկայի ու դեխնոլոգիայի նորագույն նվաճումների հիման վրա, պահանջում է մի քանի ամսից մինչև մեկ դարի ժամանակ: Տեխնիկայի և դեխնոլոգիայի արագ հերթափոխման հետքեանքով նախկինում կուրակված գիրելիքները և փորձը արագորեն արժեգործում ու հնանում են: Որոշ գիրապար ճյուղերում աշխատողի որակավորումը հնանում է դեխնոլոգիայի մեկ սերնդի կյանքի վերաբերյան ընթացքում, այսինքն՝ 1-3 դարի հետո:

Դնդեսական աճի մեջ գիրապեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված գործոնների ներդրումը գնահատելու համար կարևոր նշանակություն ունի դնդեսական աճի հաշվարկը՝ ըստ աճն ապահովող գործոնների: Այս դեպքում հարց է առաջանում՝ ինչպես հաշվարկել աշխատանքի և կապիվալի որակական բարելավումից սրացվող ներդրումը հասարակական արդյունքի հավելաճի մեջ, որն ապահովում է գիրապեխնիկական առաջընթացի արդյունքները ներդնելու շնորհիվ: Գիրապեխնիկական առաջընթացի ներդրումը դնդեսական աճի մեջ գնահատելու առաջին փորձը կապարել է հոլանդացի գիրապեշտ Յան Թինբերգենը, որը կապարելագործելով Հորբ-Դուգլասի արդադրական ֆունկցիան, նրա մեջ ներառել է դեխնիկական առաջընթացի դեմքի ցուցանիշը՝

$$Y = \alpha K^\alpha L^{(1-\alpha)} e^{rt},$$

որպես՝

r-ը դեխնիկական առաջընթացի դեմքն է, e-ն՝ բնական լոգարիթմի հիմքը:
Ֆունկցիայի լոգարիթմական դիֆերենցումից սրացվում է, որ՝

$$Y = \alpha K + (1-\alpha)L + r:$$

Այն ցույց է տալիս, թե որքանով է պայմանավորված արդադրանքի աճը (Y) կապիվալով (K), աշխատանքով (L) և դեխնիկական առաջընթացով (r):

Սակայն գործնականում բավականին դժվար է սահմանագարել, առավել ևս հաշվարկել դեխնիկական առաջընթացի ներդրումը դնդեսական աճի մեջ: Այս բարդությունը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով.

1. Տեխնիկական առաջընթացը բավականին երկարագու ազդեցության գործոն է, և այն դժվար է ի հայր բերել կարճ ու միջին ժամանակահարվածում, քանի որ գիրապեխնիկական արդյունքների այսօրվա ներդրման արդյունքը երևալու է ապագայում:

2. Տեխնիկական առաջընթացը՝ որպես տնտեսական աճի արդարին գործում, դրսևորվում է մեծամասամբ ոչ ակնհայպ, այլ միջնորդավորված ձևով՝ արդարության գործուների որակական կարարելագործման միջոցով: Այս հիմնախնդիրները հետքազուրող տնտեսագետներն առավել ընդունելի են համարում գիրափեխնիկական առաջընթացի ներդրումը տնտեսական աճի մեջ գնահատել մնացորդային մեթոդով, որի մշակման գործում ունեցած վասկակի համար այն կոչվում է «Սոլոուի մնացորդ», «Դենխունի մնացորդ», «Վրրամովիչի մնացորդ»: Մնացորդային մեթոդը հիմնված է Քորբ-Դուգլասի արդարական ֆունկցիայի՝ վերը նշված վերափոխված գարբերակի վրա: Դրա հաշվարկումը կարարվում է հետքևյալ սկզբունքով: Եթե հասարակական արդյունքի կամ եկամֆի ընդհանուր հավելածից հանենք կապիտալի հավելածից և աշխատանքի հավելածից ձևավորված մասը, ապա սրացված մնացորդը կվերագրվի գիրափեխնիկական առաջընթացին:

Տնտեսական աճի հաշվարկման պարզեցված մոդելում հասարակական արդյունքի աճը կարող է փրոխվել առանձին աղբյուրների՝ աշխափումի աճի (L), կապիտալի աճի (K), տեխնոլոգիական փոփոխությունների: Վերջինս դրսևորվում է գիրափեխնիկական առաջընթացով և ընդհանուր գործունային արդարողականությամբ: Աշխափումի և հիմնական միջոցների ազդեցության ասդիմանը հասարակական արդյունքի աճի վրա պայմանավորված է նրանով, թե դրանք ինչ մասնաբաժին ունեն այդ արդյունքի ընդհանուր աճի մեջ:

Տնտեսական աճի գործունային վերլուծությունները, որոնք կարարվել են արդարական ֆունկցիայի հիման վրա, վկայում են այն մասին, որ հասարակական արդյունքի աճի 1/4 մասն ապահովվում է կապիտալից, իսկ 3/4 մասը՝ աշխատանքից: Այլ կերպ ասած՝ աշխափումն ավելի մեծ ներդրում ունի հասարակական արդյունքի աճի մեջ, քան հիմնական միջոցները:

Հասարակական արդյունքի գարբեկան աճի հաշվարկը կարելի է կարգավորել հետքևյալ ձևով.

$$Y = \alpha K + \beta L + \gamma SQ,$$

որտեղ՝

Y - ը հասարակական արդյունքի հավելածն է (%-ներով),

L - ը՝ աշխափումի հավելածը (%-ներով),

K - ն՝ կապիտալի հավելածը (%-ներով),

ԳՏԸ-ն՝ գիրափեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված ընդհանուր գործունային արդարողականության բաժինն արդարանքի հավելածի մեջ (%-ներով),

α-ն աշխափումի մասնաբաժինն է հասարակական արդյունքի հավելածի մեջ,

β-ն՝ կապիտալի մասնաբաժինը հասարակական արդյունքի հավելածի մեջ:

Գիրափեխնիկական առաջընթացի բաժինը հասարակական արդյունքի աճի մեջ կարելի է որոշել մնացորդային եղանակով: Այլ կերպ ասած՝ եթե հասարակական արդյունքի ընդհանուր հավելածից հանենք արդարության գործուների քանակական ավելացման հաշվին սրացված մասը, ապա մնացորդը մոփավորապես կկազմի գիրափեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված

դրանց որակական փոփոխության մասնաբաժինը, որը կարող ենք արդահայ-
փել հետևյալ հավասարումով.

ԳՏԱ=Υ-αԿ-βԼ:

Գիտագրեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված հասարակական արդյունքի աճն ըստ էության կարևոր ցուցանիշ է գնապեսական աճի ինդենսիվ գործոնների ընդհանուր ներդրումը գնահավելու համար: Եթե զարգացած երկրներում գիտագրեխնիկական առաջընթացի բաժնն ընդհանուր գնապեսական աճի ապահովման մեջ կազմում է մոդավորապես 40%, ապա նախկին Խորհրդային Միությունում, ըստ տարբեր հաշվարկների, կազմում էր ընդամենը 20-25%: Դա վկայում է, որ խորհրդային գնապեսարդյունը զարգանում էր առավելապես էքսպենսիվ գործոնների հաշվին, որոնց սահմանափակությունն էլ, իր հերթին, որոշակի դեր խաղաց այդ գնապեսակարգի վերափոխման գործում:

18.4. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱՐՄԱՏՆԵՐԸ

Նախորդ հարցերի քննարկումից պարզ դարձավ, որ գնապեսական աճը բարդ ու բազմակողմանի գնապեսական կարեգորիա է, որն արդահայքում է ոչ միայն ընդլայնված վերարդարության հարաբերություններ, այլև անմիջականորեն անդրադառնում է բնակչության կենսամակարդակի վրա, կանխորշում երկրի գնապեսական զարգացման հետանկարները և համարվում է պետության գնապեսական քաղաքականության կարևոր բնագավառն ու օբյեկտը: Վյո հմաս-
փով գնապեսական աճը միշտ եղել է ինչպես գնապեսագիրության դեսության, այնպես էլ գնապեսավարման պրակտիկայի կարևոր հիմնախնդիրներից մեկը: Վյո է վկայում այն փաստը, որ գնապեսագիրության մեջ, գնապեսական աճի հետ-
փառքում հետ կապված, ձևափոխվել են բազմաթիվ դեսություններ ու մոդել-
ներ:

Տնտեսական աճի ժամանակակից դեսություններն ու մոդելները ձևավոր-
վել են ընդհանուր առմամբ երեք դեսական աղբյուրների՝ արդարության գոր-
ծոնների դասական ու նորդասական դեսության, վերարդարության մարքս-
յան դեսության և մակրոբնագիրական հավասարակշռության քեյնյան դեսու-
թյան հիմքի վրա:

Դասական գնապեսագիրությունը, ըստ էության, գնապեսական աճի առանձ-
նացված դեսություն չի ձևափորել, սակայն սրբեղծել է ուսմունք հասարակական հարսարության աճի գործոնների մասին՝ հանգելով այն եզրակացության, որ հարսարության աճը որոշվում է արդարության գործոնների, մասնավորապես՝ աշխատանքի քանակով և աշխատանքի արդարողականությամբ, որոնք էլ իրենց հերթին ազդում են հասարակության եկամուտների բաշխման վրա: Դա-
սական գնապեսագիրության հիմնադիր անգլիացի գնապեսագետ Ա.Սմիթը իր առջև խնդիր էր դրել հետազոտել հենց հասարակական հարսարության բնույթն ու սրբեղծնան գործում կարևորել է աշխատանքի, կապիտալի և հողի դերն ու ներդրումը:

Տնտեսագիրության դասական դպրոցը փնտեսական աճի հիմք էր համարում կապիրալի կուրակումը և գործող կապիրալի չափերի մեծացումը: Վյապիսի մովեցումը պայմանավորված էր նրանով, որ արդարության բնական գործուներ համարվող աշխարհանքի և հողի քանակը էականորեն կախված չէր մարդկային ջանքերից, հերթևարար, տնտեսական աճի գիշավոր գործոն է ընդունվում կապիրալի ծավալի մեծացումը և այդ նպարակով իրականացվող կապիրալի կուրակումը: Ըստ դասականների փնտեսական աճի համար անհրաժեշտ կուրակումները հիմնականում կարարվում էին կապիրալիաբ-ձեռնարկագրերի շահույթից, քանի որ վարձու բանվորների աշխարհավարձը և հողասեփականագրերի եկամուրները զիսավորապես սպառողական նշանակություն ունեն և խնայողության ու ներդրումային շոշափելի աղբյուր չեն կարող համարվել: Մրանից կախված՝ փնտեսական աճի համար կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում շահույթի նորման և եկամուրների բաշխումը՝ հօգույք ձեռնարկագրերի շահույթի մեծացման: Դասական փնտեսագետները, մասնավորապես Թ. Մալթուսը և Դ. Ոփկարդոն, նկատել են, որ շահույթի նորման նվազելու միջում ունի, որն արդահայրվում է «հողի նվազող պրոդարերությամբ», և որի արդյունքում փոքրանում է կուրակումը, ասդիմանարար դանդաղում ու արգելակվում փնտեսական աճը:

Տնտեսական աճի նորդասական գետական ելակերպային դրույթները հիմնված են այն գաղափարի վրա, որ արդարության յուրաքանչյուր գործոն մասնակից է հարսկության, արժեքի սրեղծմանը, հերթևարար հերթազորության հիմնական օբյեկտը փնտեսական աճի գործոններ են: Տնտեսական աճի ժամանակակից գետական նշանակություն է ունեցել երկգործոնային արդարական ֆունկցիայի՝ Քոբբ-Դուգլասի մոդելը, որը արդարության ծավալի աճը կախվածության մեջ է դնում «աշխարհանք» և «կապիրալ» գործոններից:

Տնտեսական աճի մարքայան գետական ընդլայնված վերաբարպետության և հասարակական արդյունքի իրացման միասնական գետական արդահայրությունն է: Վերաբարպետության գետական Կ. Մարքսը հիմնավորեց, որ փնտեսական աճը և, դրանով պայմանավորված՝ հասարակական արդյունքի ընդլայնված վերաբարպետությունը հասարակության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունն է: Տնտեսական աճի գետական մեջ մարքսյան փնտեսագիրության մյուս ներդրումն այն է, որ հսկակորեն սահմանազարդեցին և գետականորեն հիմնավորվեցին ընդլայնված վերաբարպետության, դնդանական աճի էքսպենսիվ և ինվենտիվ փիպերը: Հասարակական արդյունքի ընդլայնված վերաբարպետության մարքայան գետական միջնավորվեց, որ երկրի գնդետական զարգացումը պայմանավորված է արդարության միջոցների առաջանցիկ գետակերպ աճի առկայությամբ, նաև դնդանական աճի պարբերաշրջանի անխուսափելիությունը: Մարքսիստական դնդանագիրությունն անդրադարձել է նաև դնդանական աճի գործուների քննարկմանը՝ դրանք ներկայացնելով աշխարհանքի առարկաների, աշխարհանքի միջոցների և բուն աշխարհանքի, կամ որ նույնն է արդարության անձնական ու իրային գործուների ձևով:

Տնտեսական աճի գետական աճի գաղափարական դրույթի վրա, թե իրը դնդանական աճի

բարձր գիտական կարող է ապահովել միայն հասարակական սեփականության վրա հիմնված պլանային գիտեսությունը: Եթե գնդեսական աճի մարքսյան գիտությունը զարգացակ գիտակորապես այս ուղղությամբ, ապա արևմտյան գնդեսագիտական միտքը, չունենալով զարդարական կաշկանդվածություն, առաջադրեց գնդեսական աճի բավականին հետաքրքիր գիտություններ՝ մեծ նշանակություն դարձնելով գնդեսական աճի մոդելների մշակմանը, որոնց նպագակը հասարակության զարգացման ապահով կանխադեսումն էր: Մյուս կողմից՝ գիտական բնույթի հետազոտություններից ասդիմանաբար անցում կարարվեց գնդեսական աճի բարձրականության մշակմանը: Այս ինապով գնդեսական աճի ժամանակակից գիտությունները ձևավորվեցին որպես վերաբարդության մարքսյան գիտության այլընդրանքային գաղրերակներ և հենվեցին, ինչպես նշել ենք, մակրոգնդեսական հավասարակշռության, կարգավորվող կապիտալիզմի քեյնյան գիտության և արբարդության գործուների նորդասական գիտության վրա:

Տնտեսական աճի թեյնայն վետությունը (ի պարփիվ անզիխացի նշանավոր դրսագեղի Զ. Քեյնսի) հիմնված էր մակրովնիշեական վերլուծության մեթոդի վրա: Այս վետության համար զիսավոր հիմնահարցը ազգային եկամուտի մակարդակի, դրա շարժնթացի և բաշխման գործոնների ուսումնասիրումն էր արդյունավետ պահանջարկի ձևավորման պայմաններում: Ըստ Զեյնսի՝ արդյունավետ պահանջարկի վրա ազդող հիմնական գործոններն են սպառման և խնայողության հակվածության հարաբերակցությունը: Խնայողության սահմանային հակվածության աճը և արդյունավետ պահանջարկի անկումը կարող են փոխադարձ ներդրումներով, այսինքն՝ արդադրության միջոցների պահանջարկի աճով: Սակայն ներդրումների ավելացումը և արդադրության ծավալների ընդլայնումը շահավետ են այնքան ժամանակ, քանի դեռ կապիտալի սահմանային արդյունավետությունը չի հավասարվել փոխադրվական պոկոսի նորմային: Կապիտալի սահմանային արդյունավետությունը որոշվում է շահույթի աճի և կապիտալի աճի հարաբերությամբ, որը, ըստ Էության, շահութաքարտության ասդիճանն է:

Քեյնսը դնականական աճի և բնակչության զբաղվածության կարևոր գործուն էր համարում ներդրումները, քանի որ դրանք հանգեցնում են լրացուցիչ աշխատավեղերի սրեղծման և ազգային եկամֆի համապատասխան աճի: Արդարության միջոցներ արդարող ճյուղերում զբաղվածության աճն իր հերթին հանգեցնում է նաև սպառման առարկաներ արդարող ճյուղերում զբաղվածության աճի, որպեսզի հնարավոր լինի բավարարել արդարության մեջ լրացուցիչ ներգրավված աշխատողների անձնական պահանջմունքները: Վյուգեղից Քեյնսը հանգեց այն եզրակացության, որ միավոր ներդրումից սպացված եկամուտն աճում է ավելի մեծ չափերով, քան հենց ներդրումը: Ներդրումների նկարմամբ եկամֆի աճի գերազանցման գործակիցը Քեյնսն անվանեց մուլտիպլիկատոր (բազմարկիչ), որի գործակիցը (M) արդարացնելու է եկամֆի աճի

(ΔY) և ներդրումների աճի ($\Delta i'$) հարաբերությամբ ($M = \frac{\Delta Y}{\Delta i'}$):

Այսդեպից հետո առաջ է, որ ազգային եկամֆի հավելյան որոշվում է լրացն-

ցիչ ներդրումների և բազմապատկիշի արդադրյալով ($\Delta Y = \Delta I \times M$):

Ներդրումը համարելով փնտեսական աճի գլխավոր գործոն, քեյնաը պետքությանն առաջարկում է իրականացնել ներդրումների խրախուսման քաղաքականություն, ըստ այդ՝ պետք է մեծացվեն պետքական ծախսերը և իջեցվի փոխարժեական փոկոսի նորման՝ շրջանառության մեջ փողի քանակի ավելացման շնորհիվ:

Տնտեսական աճի քեյնայան գաղափարները հետագայում զարգացրին ամենիկացի փնտեսագետներ Ա. Նարիսը, Զ. Կարեկը, որոնք հանգեցին հետքույթի եզրակացությանը. կայուն փնտեսական աճ ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի ներդրումներն աճեն եկամուտից արագ: Դրանով նրանք փոփոքին ակտելերագորի (արագացուցչի) գաղափարը: Արագացուցիչը ներդրումների աճի գերազանցման գործակիցն է եկամուտի աճի համեմատությամբ: Եթե բազմարկիչը ցույց է տալիս, թե ներդրումները որքանով են նպաստում եկամուտների բազմապատիկ աճին, ապա արագացուցիչը բնութագրում է եկամուտների աճի հակադարձ ազդեցությունը ներդրումների մեծացման վրա: Արագացուցիչի փնտեսական էֆեկտն այն է, որ ներդրումների նկարմամբ պահանջարկը համեմատական է ոչ թե պարզապես փնտեսական աճին, այլ այդ աճի արագությանը: Օրինակ, եթե փնտեսական աճի փեմպը 3%-ից բարձրանում է մինչև 5%, ապա լրացուցիչ ներդրումների նկարմամբ պահանջարկն աճում է 1.6 անգամ ($5\% : 3\%$): Արագացուցիչը երևոյթի փնտեսական բովանդակությունն այն է, որ արդադրության որոշ ճյուղերում ներդրումների աճը լրացուցիչ ներդրումների պահանջ է առաջացնում նաև մյուս ճյուղերում: Վյապես, օրինակ, ավտոմոբիլաշխնության մեջ կապիրալ ներդրումների ավելացումը դրոշակի ներդրումներ է պահանջում նաև պողպատի, ավտոդրոների, եկամուտների հետ կապված լրացուցիչ կապիրալ ներդրումների կարելի է որակել «հրահրված ներդրումներ» անունով: Արագացուցիչը գործակիցը (A) որոշվում է լրացուցիչ ներդրումների և նախորդ գարվա ազգային եկամուտի հավելածի հարաբերությամբ:

Վյապիսով, ըստ փնտեսական աճի նորքեյնայան և հետքեյնայան դեսության՝ սկզբնական ներդրումները բազմարկիչի սկզբունքով առաջ են բերում եկամուտների բազմապատիկ աճ, իսկ արագացուցիչ էֆեկտի հետքանքով դա առաջացնում է լրացուցիչ կամ «հրահրված ներդրումներ», որոնք իրենց հերթին հանգեցնում են փնտեսական աճի ու եկամուտների ավելացման:

Տնտեսական աճի քեյնայան ուղղության գործեթե բոլոր մոդելներին բնորոշ է խնայողությունների և ներդրումների միջև կախվածության ընդունումը: Վյակախածության համաձայն ազգային եկամուտի գետմալը (ΔY) որոշվում է կուտակման նորմայի (N_s) և ներդրումների արդյունավելության (Θ_i) արդադրյալով՝

$$\Delta Y = N_s \cdot \Theta_i:$$

Տնտեսական աճի քեյնայան դեսությունը գաղափարական, մեթոդաբանական դեր խաղաց փնտեսական աճի հետքեյնայան և նորքեյնայան դեսությունների ու մոդելների ձևավորման գործում:

18.5. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՆՈՐՔԵՅՆԱՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒՄՈԴԵԼՆԵՐԸ

18.5.1. Նարրողի դնական աճի մոդելը

Տնտեսական աճի թեյնայան դեսությունը մեծ արձագանք գրավ և բազմաթիվ հետքնորդներ ձեռք բերեց դնդեսագիրության մեջ, որոնց շնորհիվ ձևավորվեցին դնդեսական աճի նորթեյնայան և հետքեյնայան դեսություններն ու մոդելները: Տնտեսական աճի դեսության զարգացման, նրա գործնականացման և կոնկրետացման գործում նշանակալից ներդրում են ունեցել անզիհացի դնդեսագեր Ռ. Նարրողը և ամերիկացի դնդեսագեր Ե. Դոմարը: Նրանք, միմյանցից անկյախ, առաջարեցին դնդեսական աճի զնահագուման իրենց մոդելները: Նմանությունների պարբռառով ժամանակակից դնդեսագիրության մեջ մոդելը ընդունված է անվանել «Նարրող-Դոմարի մոդել»:

Առաջին Հարրողը (1900-1978 թթ.) ավարտել է Օքսֆորդի համալսարանը, որպես կ երկար դարիներ դասավանդել է: Ծանոթ լինելով Քեյնսի հետ՝ նա դարձել է նրա հավագործման գործընկերն ու զաղափարակիցը: Պարահական չէ, որ Քեյնսը Հարրողին համարել է իր գիրական զաղափարների շարունակողը: Քեյնսի մահից հետո Հարրողը գրել է նրա առավել ամբողջական և բովանդակալից կենսագրությունը: Տնտեսական աճի վերաբերյալ Հարրողի առավել կարևոր աշխագործություններն են «Շարժնթացի գրեսության ակնարկ» հոդվածը (1939 թ.), «Տնտեսական շարժնթացի գրեսության շուրջ» գիրքը (1948 թ.): Տնտեսական աճի նորբեյնայն մոդելներին և, մասնավորապես՝ Հարրողի մոդելին առավել բնորոշ են հետազոտության հետվայա եկակեպային պայմանները.

1. Տնտեսական աճը կապված է կապիտալի կուրսակման գործընթացի հետ, և հասարակական արդյունքի աճը որոշվում է միայն մեկ գործոնով՝ կապիտալի կուրսակման նորմայով:
 2. Ենթադրվում է, որ ներդրումները հավասար են խնայողություններին ($i=s$):
 3. Կապիտալագրարությունը կախված չէ արդադրության գործոնների գների հարաբերությունից, այլ որոշվում է միայն արդադրության գենսիկական պայմաններով, որոնք անփոփոխ են, այսինքն՝ ընդունվում է չեղագործ գենսիկական առաջընթացը:
 4. Ենթադրվում է, որ կապիտալի նվազմամբ պահանջարկը, դրված կապիտալագրարության պայմաններում, կախված է միայն հասարակական արդյունքի աճի գենսիկական պայմաններից:

Նարրողը վիճական աճի կամ վիճական շարժնթացի իր առաջադրած մողելում խնդիր է դրել հետազոգել, թե վիճական աճի գործընթացում ինչ կերպ է պեղի ունենում կապիվալի, աշխափանքի և բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամոքի փոխհարաբերությունը: Նարրողի մողելը ներկայացվում է մի քանի փարբերակներով, որոնք ընդհանուր առմամբ կազմված են երեք մասից: Դրանք բնույթագրելու համար Նարրողը կիրառում է **վիճական** աճի հիմնարար հավասարում, երաշխավորված աճ և բնական աճ հասկացությունները:

Տնտեսական աճի հիմնարար մոդելն ունի հետևյալ գործը՝
 $G \cdot C = s$,

որպես՝

G -ն եկամբի կամ արդյունքի հավելաճի գուման է ($\Delta Y:Y$),

C -ն՝ հավելաճային կապիտալագրությունը (արդարանքը մեկ միավորով ավելացնելու համար ծախսված կապիտալի քանակն է) ($\Delta K:\Delta Y$),
 s -ը՝ խնայողության ենթադրվող նորման ($s=S:Y$):

Այս հիմնական հավասարումն ըստ էռության ցույց է տրամադրությամբ, թե ինչպիսին պետք է լինի խնայողության նորման գննութեական աճի ձեռքբերման համար:

Այս հավասարությունից հետևում է, որ գննութեական աճի գումանը ուղղի համեմատական է խնայողության նորմային և հակադարձ համեմատական՝ կապիտալագրությանը՝ $G=s:C$:

Սա, ըստ էռության, արդարացնելու մեջ է **փաստացի գննութեական աճի գումանը**: Տնտեսական աճի իր մոդելում Նարոռող կարևորում է ոչ թե փաստացի գննութեական աճի գումանը, այլ կայուն, հետքողական գննութեական աճը, որը կարող է ապահովել գրեխնիկական առաջընթացի չեզոքության և անփոփոխ պոկոսի նորմայի պայմաններում: Դա բնութագրելու համար Նարոռող կիրառում է **Երաշխավորված գննութեական աճի գումանը** հասկացնելունը: Երաշխավորված գննութեական աճի մոդելը հիմնված է այն ենթադրության վրա, որ ներդրումները հավասար են խնայողություններին ($i=S$): Երաշխավորված աճի մոդելն ունի հետևյալ գործը՝

$G_w \cdot C_r = s$ կամ $G_w = s:C_r$,

որպես՝

G_w -ն երաշխավորված գննութեական աճի գուման է, որը բնութագրում է աճող կապիտալի և արդարական հզորությունների լրիվ գրադադարձությունը, և ձեռնարկագերերին պահում է հավասարակշռության վիճակում;

C_r -ը պահանջվող սահմանային կապիտալագրությունն է, որը, ի պարբերություն փաստացի հավելաճային կապիտալագրության, ցույց է տրամադրությունից արդարանքի թողարկման համար անհրաժեշտ լրացնեցիչ կապիտալի պահանջարկը:

Այսպիսով, կայուն և հավասարակշռված գննութեական աճի ապահովման համար անհրաժեշտ է, որ խնայողությունների նորմայի մեծությունը հավասարվի երաշխավորված աճի գումանին, և այն ապահովելու համար՝ պահանջվող սահմանային կապիտալագրության արդարացնելուն: Երաշխավորված գննութեական աճի մոդելը ենթադրում է, որ փաստացի աճի գումանը պետք է հավասար լինի սպասվելիք աճի գումանին: Սակայն փաստացի աճը բոլորովին էլ պարփակված չէ, որ հավասար լինի երաշխավորված աճին, թեպես յուրաքանչյուր ձեռներեց ձգվում է, որ պլաններն ու կանխադատումներն առավել ճշգրիտ լինեն:

Ըստ Նարոռողի երաշխավորված աճի մոդելի՝ եթե $G > G_w$, այսինքն՝ աճը սպասարկության ավելի է եղել, ապա փաստացի կապիտալագրությունը (C) փոքր կլինի պահանջարկից (C_r), որն էլ կհանգեցնի արագացնեցի էֆեկտի գործողությանը, և ապրանքանյութական արժեքների, սարքավորումների պակաս կզգացվի, կմեծանան ներդրումային ապրանքների նկարմամբ պարզաբանվի:

(պահանջարկը): Իր հերթին, ներդրումային բազմարկիչը կհանգեցնի արդարության հետագա աճի: Եթե փաստացի աճը փոքր լինի երաշխավորվածից, այսինքն՝ արդարողների սպասելիքները թերբեռնված, որը գործողության մեջ կդնի արագացուցչի-բազմարկի հակառակ էֆեկտը: Նարրոդի կարծիքով հաշվեկշռված աճը, այսինքն՝ փաստացի և երաշխավորված աճի հավասարությունն ապահովելը նույն է, ինչ որ «հավասարակշռությունը դանակի սայրի վրա»:

Ինչպես պարզեցինք, ըստ Նարրոդի՝ երաշխավորված դրսեսական աճը, ըստ Էության, երաշխավորում է արդարական հզորությունների (կապիֆալի) լրիվ բեռնվածությունը: Այնուհետև Նարրոդը դիմարկում է նաև արդարության մյուս գործոնի՝ աշխափանքային ռեսուրսների լրիվ գրադածության նախադրյալը, որից ելնելով՝ կիրառում է **բնական դրսեսական աճ** հասկացությունը: Բնական դրսեսական աճը, ըստ Նարրոդի, արդահայդվում է աշխափանքի լրիվ գրադածության պայմաններում, որը, ըստ Էության, կարելի է անվանել «առավելագույն» դրսեսական աճ: Բնական դրսեսական աճի առավելագույն մակարդակն ապահովվում է աշխափանքի առաջարկի և արդարողականության հանրագումարով: Նարրոդը բնական դրսեսական աճն արդահայդել է հերկույալ հավասարության ձևով՝

$$\mathbf{G_n \cdot C_r = s} \text{ կամ } \mathbf{G_n \cdot C_r \neq s}, \text{ այսինքն}$$
$$\mathbf{G_n \cdot C_r = s} \text{ կամ } \mathbf{\neq s}$$

Բնական դրսեսական աճի փեմպը (G_n) բնութագրում է դրսեսության այնպիսի վիճակը, երբ աշխափանքային ռեսուրսներն օգտագործվում են լրիվ, և հավասարակշռություն է ապահովվում աշխափանքի շուկայում:

Եթե դրսեսական աճի փաստացի փեմպը (G) հավասար է բնական աճի փեմպին (G_n), ապա, ըստ Նարրոդի, դրսեսությունը զարգանում է կապիֆալի և աշխափանքի լրիվ գրադածության պայմաններում: Այլ կերպ ասած՝ դրսեսական աճի բնական փեմպը հանդիսանում է դրսեսական աճի փաստացի փեմպի վերին, առավելագույն սահմանը: Այնուհետև Նարրոդը անդրադառնում է փաստացի, երաշխավորված և բնական աճի փեմպերի միջև փոխադարձ կապի վերլուծությանը և հանգում այն եզրակացության, որ դրսեսական աճի կայուն հավասարակշռված փեմպերի ապահովման իդեալական պայմաններն արդահայդվում են դրանց փոխկապվածությունները բնութագրող հերկույալ հավասարության մեջ.

$$\mathbf{G_w \cdot C_r = s = G_n \cdot C_r:}$$

Սա նշանակում է, որ լրիվ գրադածության պայմաններում դրսեսական աճի կայուն փեմպ ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որ եկամֆի ներդրվող բաժինը՝ փաստուն ($G_w \cdot C_r$)-ը և ($G_n \cdot C_r$)-ը, հավասար լինի դրա խնայվող մասին (s): Սա, ըստ Էության, Քեյնսի հայդնի $i=s$ հավասարման փոփոխված ձևն է: Տարբերությունը թերևս այն է, որ ըստ Քեյնսի՝ ներդրումների չափերը որոշվում են կապիֆալի սահմանային արդյունավետությամբ (ըստ Էության, շահույթի նորմայով) և գոկոսի նորմայով, իսկ Նարրոդի առաջադրած մոդելում ներդրումների չափերը կախվածության մեջ են բնակչության աճից, դրսեսական առաջ-

ընթացից (նա ընդունում է վերջինիս չեզոք փարբերակը) և «կապիվալի պահանջող գործակցից» (կապիվալափարության սահմանային մեծությունից): Ինչպես Քեյնար, Նարրողը նույնպես խնայողության ծավալները կապում է հոգեբանական գործոնի, այն է խնայողության հակվածության հետ:

Նարրողը նկարել է, որ փնտեսության օարգացումը կիասնի առավելագույնի, եթե պեղի ունենա $G=G_n$ հավասարությունը (փաստացի աճը հավասար լինի բնական աճին): Սակայն նա նկարել է դրանց միջև փարբերության անխուսափելիությունը, և դա վերացնելու կամ մեղմելու նպագակով է, որ կիրառել է **երաշխավորված աճի պեմայ հասկացությունը**: Երաշխավորված աճի պեմայը, նրա բնորոշնամբ, աճի այնպիսի նախադեսված գրեման է, որը բավարարում է ձեռներեցներին, և նրանք ծգրում են պահպանել նաև հետագայում: Սակայն, ըստ Նարրողի, երաշխավորված աճը սովորաբար չի հավասարվում բնական աճին, որը պայմանավորված է խրոնիկական գործազրկությամբ: Այսինքն՝ $G_n \cdot C_{r \neq s}$: Մյուս կողմից է՝ փաստացի աճի պեմայի շեղումը երաշխավորվածից նա բացարձի է արդյունաբերական պարբերաշրջանի առկայությամբ: Այս իմաստով Նարրողը ընդունել է, որ շուկայական փնտեսությունը ինքնին չի կարող ապահովել փնտեսական աճի շարժնթաց հավասարակշռություն և անհրաժեշտ է համարել փնտեսության պերական կարգավորումը:

18.5.2. Դոմարի փնտեսական աճի դինամիկ (շարժնթաց) հավասարակշռության մոդելը

Տնտեսական աճի նորբեյնայան ուղղության նշանավոր ներկայացուցիչը ԱՄՆ-ում, ինչպես նշել ենք, Ե.Դոմարն էր: Ծանոթ չինելով Ռ.Նարրողի հայրնի աշխավությանը, նրանից անկախ Դոմարը ինքնուրույն հանգեց հավասարակշռված փնտեսական աճի հավասարմանը, որը նման է Նարրողի երաշխավորած փնտեսական աճի դրույթներին:

Եվսեյ Նեյվիդ Դոմարը (Դոմաշևիցի) ծնվել է 1914 թ. Ռուսասփանում: 1936 թվականից ապրել է ԱՄՆ-ում: Ավարտել է Կալիֆորնիայի համալսարանը, դասավանդել ԱՄՆ-ի բազմաթիվ համալսարաններում և ինստիտուտներում, իսկ 1957թ.՝ Մասսաչուսեթսի գելմանողգիական ինստիտուտում: Գրել է փնտեսական աճի հիմնախնդիրներին նվիրված բազմաթիվ հոդվածներ, որոնք 1957 թ. հրապարակել է «Տնտեսական աճի փեսության ակնարկներ» գրքում:

Ե.Դոմարի փնտեսական աճի շարժնթաց հավասարակշռության մոդելը հիմնված է արդարական ֆունկցիայի վրա, որի գործուները փոխադարձ փոխարինելի չեն համարվում: Դոմարի մոդելի հիմնական փարբերությունը Նարրողի մոդելից այն է, որ վերջինս դրա հիմքում դրել է ոչ թե խնայողությունների և ներդրումների հավասարությունը, այլ եկամուտի և արդարական հզորությունների հավասարությունը, որը նա ներկայացնում է պահանջարկի և առաջարկի հավասարության գետքով: Դոմարի մոդելի խնդիրն է որոշել ներդրումների մեծությունը և դրանց աճը, դրանով իսկ եկամուտի հավելածը հավասարեցնել արդարական հզորությունների հավելածին, ըստ որում՝ անփոփոխ գեխնողգիայի դեպքում (այսինքն՝ կարճաժամկետ շարժնթաց կիրավածքում) ներդրումների հավելածը դիրքում է որպես ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միակ գործոն:

Դոմարի գեսության հիմնական գաղափարն այն է, որ ներդրումները երկակի դեր են խաղում գնդեսության մեջ. մի կողմից՝ դրանք արդադրական հզորություններ են սպեղծում, իսկ մյուս կողմից՝ պահանջարկ սպեղծում բազմարկի էֆեկտի միջոցով: Դոմարի մոդելը հիմնված է նաև այն նախադրյալների վրա, որ խնայողությունները և ներդրումները հավասար են միմյանց, իսկ խնայողության սահմանային հակումը կամ խնայողության նորման, կապիտալի սահմանային արդադրողականությունը և կապիտալագինվածությունը անփոփոխ ու հասպատուն են:

Դոմարի մոդելում ամբողջական պահանջարկը փոփոխվում է քեյնսյան մեթոդարանությամբ, այսինքն՝ ներդրումների մեծացման բազմարկչային էֆեկտի հետևանքով, որն արդահայպվում է հետևյալ կերպ.

$$\Delta AD_t = \Delta i_t \cdot K = \Delta i_t \cdot MPS,$$

որպես՝

ΔAD_t -ն ամբողջական պահանջարկի աճն է ընթացիկ ժամանակահարվածում,

Δi_t ն՝ ներդրումների աճը ընթացիկ ժամանակահարվածում,

K -ն բազմարկի գործակիցն է, որը ներկայացվում է (1:MPS) գրառուկ,

MPS-ը՝ խնայողության սահմանային հակումը:

Ամբողջական առաջարկի փոփոխությունը ընթացիկ ժամանակահարվածում Դոմարը ներկայացրել է հետևյալ ձևով.

$$\Delta AS_t = \sigma \cdot \Delta K_t = \sigma \cdot \Delta i_{t-1},$$

որպես՝

ΔAS_t -ն ամբողջական առաջարկի աճն է ընթացիկ ժամանակահարվածում,

σ (սիգմա) -ն՝ կապիտալի սահմանային արդադրողականությունը ($\Delta Y: \Delta K$)

կամ կապիտալահարույցը,

ΔK_t -ն կապիտալի աճն է ընթացիկ ժամանակահարվածում,

Δi_{t-1} -ն՝ ներդրումների աճը նախորդ ժամանակահարվածում, որը հանգեցնում է կապիտալի հավելանին (ΔK_t) ընթացիկ ժամանակահարվածի սկզբում:

Ենեկով Դոմարի մոդելի այն դրույթից, որ ամբողջական պահանջարկը հավասար է ամբողջական առաջարկին՝ $AD_t = AS_t$, կսպանանք հետևյալ հավասարումը.

$$\Delta i_t : MPS = \sigma \Delta i_{t-1} \text{ կամ } \Delta i_t : \Delta i_{t-1} = \sigma \cdot MPS:$$

Դոմարի և Տարրողի մոդելների նույնությունը ցույց փալու համար կարաբենք որոշ պարզեցումներ ու ձևափոխություններ: Խնայողության սահմանային հակումը (MPS) երկարաժամկետ կրրվածքում շատ քիչ է փարբերվում խնայողության միջին հակումից (APS), որը ըստ էռթյան խնայողության բաժինն է եկամբի մեջ կամ խնայողության նորման (s): Այսինքն՝ MPS-ը որոշ պայմանականությամբ ներկայացնում է խնայողության նորման: ($\Delta i_t : \Delta i_{t-1}$)-ը փասփորեն ներկայացնում է ներդրումների հավելանի գեմայլ (Δ): Հսկ այդմ՝ գնդեսական աճի Դոմարի մոդելը կարելի է ներկայացնել հետևյալ պարզեցված գեսքով՝

$$\Delta i = \sigma \cdot s:$$

Ըստ Դոմարի, որպեսզի ամբողջական պահանջարկի հավելածը համապատասխանի արդադրական կարողությունների կամ առաջարկի հավելածին, ներդրումների աճի գենալը պետք է հավասար լինի կապիֆալի սահմանային արդադրողականության և խնայողության նորմայի արդադրյալին: Քանի որ Դոմարը ներդրումների աճը համարել է գնդեսական աճի նախադրյալը հավասարակշռված գնդեսական աճի պայմաններում, իսկ կապիֆալի սահմանային արդադրողականությունը (σ) կամ կապիֆալահափույցը՝ հակադարձ համեմատական կապիֆալափարության ցուցանիշին ($\sigma=1:C_r$), ապա Դոմարի գնդեսական աճի $\Delta i = \sigma \cdot s$ մոդելը, ըստ Էության, Հարրոդի գնդեսական աճի մոդելի նմանակն է ($C_w = s \cdot C_r$):

Այս այս իմաստով է, որ գնդեսագիփության մեջ կիրառվում է գնդեսական աճի «Հարրոդ-Դոմարի մոդել» հասկացությունը:

Տնտեսական աճի Դոմարի մոդելը ենթադրում է, որ աշխատանքի առաջարկի հավելածի գենալը ($\Delta L_t : L_{t-1}$) պետք է հավասար լինի կապիֆալի հավելածի գենալին ($\Delta K_t : K_{t-1}$), որն էլ իր հերթին հավասար՝ ներդրումների և հասարակական արդյունքի հավելածի գենալին:

$$\Delta i_t : \Delta i_{t-1} = \Delta Y_t : Y_{t-1} = \Delta K_t : K_{t-1} = \Delta L_t : L_{t-1} = \sigma : MPS:$$

Սա հենց Դոմարի գնդեսական աճի շարժնթաց (դինամիկ) հավասարակշռության մոդելն է: Սակայն այսպիսի շարժնթաց հավասարակշռության պահպանման համար անհրաժեշտ է իրականացնել որոշակի պայման, որը գնդեսագիփական գրականության մեջ սուցել է «**Դոմարի պարադոքս**» անվանումը: Պարադոքսի Էությունն այն է, որ արդադրական կապիֆալի մշղական աճի պայմաններում անբավարար ներդրումը հանգեցնում է արդադրանքի գերարդադրության, թեպետք, ըստ գրամաքանության, ներդրումների կրճագումը պետք է հանգեցներ թերարդադրության: «Դոմարի պարադոքս» բացարձությունը է հետևյալ կերպ:² Եթե $\Delta i_t < \Delta K_t$, այսինքն՝ ներդրումների աճը հետք է մնում կապիֆալի աճից, ապա դա, ըստ Էության, հանգեցնում է նրան, որ ամբողջական պահանջարկի կազմի մեջ ներդրումները հարաբերականորեն կրճագում են, որն էլ հանգեցնում է ամբողջական պահանջարկի աճի գենալի նվազման կամ, որ նույնն է, արդադրված արդադրանքի ծավալը գերազանցում է պահանջարկը, որը գերարդադրության արդահայփություն է: Սրացվում է, որ գնդեսական աճի կայուն հավասարակշռված գենալը պահպանելու համար անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ մեծացնել ներդրումների հավելածը, որպեսզի ապահովվի աճող արդադրական հզորությունների լրիվ բեռնվածությունը: Այսպիսի գնդեսական աճը, որը ապահովում է կապիֆալի լրիվ գրաղվածությունը, Դոմարի կողմից բնութագրվել է որպես **երաշխավորված գնդեսական աճ**:

Դոմարը, ինչպես և Հարրոդը, նկարել են, որ գործնականում դժվար է հավասարակշռված աճի գենալ ապահովել: Իրականում այդպես է, քանի որ հավասարակշռված աճի գենալը շար անկայուն է և մեծապես կախված է ոչ միայն և ոչ այնքան կառավարության ներդրումային քաղաքականությունից, այլ

² Տե՛ս Կурс экономической теории, под ред. Чепуринна М.Н., Киров, 2004, էջ 614:

ինսայողության նորմայից, որն էլ իր հերթին պայմանավորված է ինսպիրուցիոնալ ու հոգեբանական բազմաթիվ գործուներով, մասնավորապես՝ հասարակության ինսայողության սահմանային հակումով:

18.6. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՆՈՐԴԱՍԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՄՈԴԵԼՆԵՐԸ

18.6.1. Քորք-Դուգլասի արդադրական ֆունկցիայի էռաջունը և հարկանիշները

Տնտեսական աճի նորդասական դեսությունները ձևավորվեցին XX դարի կեսերին: Դրանք հիմնված էին հեպիլայ գրեսական նախադրյալների վրա.

1. Արփադրանքի արժեքն սպելծվում է արփադրության բոլոր գործոններով, և յուրաքանչյուր գործոն իր ներդրումն ունի արժեքի կազմավորման մեջ:
 2. Քանակական կախվածություն գոյություն ունի արփադրանքի թողարկման և արփադրության համար անհրաժեշտ ռեսուրսների միջև:
 3. Գոյություն ունի արփադրության գործոնների հարաբերական անկախություն և դրանց փոխադարձ փոխարինելիություն:

Η φωρρεύοντας ημέρα της παραπάνω συζήτησης, οι απόψεις των διαφόρων μέρων της Ελληνικής κοινωνίας για την επόμενη σειρά της πολιτικής στην Κύπρο, ήταν τα εξής:

Տնտեսական աճի երկզործոնային մոդելն առաջին անգամ կիրառվել է 1928 թ., ամերիկացի մաթեմատիկոս Չ. Ջորջի և դնտեսագետ Պ. Դուզասի կողմից, որը դնտեսազիփության մեջ սպացել է «**Չորր-Դուզասի մոդել**» անվանումը: Մոդելը հնարավորություն է դալիս գնահատել արդադրության դարբեր գործոնների ներդրումը հասարակական արդյունքի աճի մեջ: Այս արդադրական ֆունկցիան ունի հետևյալ տեսքը:

$$Y = AK^\alpha L^\beta$$

nnyntn`

Ե՞րազակին եկամբի ծավալն է,

Ա -ն՝ արդարական ռեսուրսների համամասնականության կամ միացափության բերման գործակիցը,

Կ -ն կապիվայն է,

Լ-ը՝ աշխարհանքը,

α ή β-ν αռածգականության գործակիցներն են, որոնք ցույց են դայիս ազգային եկամուտի արվաղության աճը կապիտալի և աշխատանքի 1%-ով ավելացնելու համար:

լացման դեպքում:

Քորբը և Դուզլասը ԱՄՆ-ի վերամշակող արդյունաբերության 1899-1922 թթ. ժամանակաշրջանի փաստացի վիճակագրական դաշտավայրի վերլուծության հիման վրա ձևակերպեցին հետևյալ կոնկրետ արդարական ֆունկցիան.

$$Y=1,01K^{0,25}L^{0,75}.$$

Տիշենք, որ առածզականության հասկացության դնդեսական իմաստը ցույց է տալիս որևէ մեծության (արդարության ծավալի) փոփոխության աստիճանը կամ ռեակցիան՝ մեկ այլ մեծության (կապիտալի, աշխատանքի) փոփոխությունից կախված: Այսդեմք հետևում է, որ կապիտալի ծախսերի 1%-ով ավելացումը ապահովում է արդարության ծավալի 0.25%-ով աճ, իսկ աշխատանքի ծախսերի 1%-ով ավելացումը՝ նպաստում արդարության ծավալի 0.75%-ով աճին:

Քորբ-Դուզլասի արդարական ֆունկցիայից հետևում է, որ հնարավոր են ֆնդեսական աճի երեք դիմումներ:

1. Եթե $\alpha+\beta=1$, ապա արդարության ծավալի աճը տեղի է ունենում արդարական նշված երկու գործոնների ծախսերի ավելացմանը համապատասխան՝ առանց դրանց արդյունավետության փոփոխության: Այս դեպքում առկա է երարտենական (դաշտուն) դնդեսական աճ:

2. Եթե $\alpha+\beta<1$ -ից, ապա արդարության ծավալներն աճում են ավելի դանդաղ, քան արդարության գործոնների ավելացումն է, որը վկայում է դրանց օգբագործման արդյունավետության նվազման մասին:

3. Եթե $\alpha+\beta>1$ -ից, ապա արդարության ծավալների աճը գերազանցում է արդարության գործոնների ծախսերը, որը վկայում է ինդենսիվ (արդյունավետ) դնդեսական աճի առկայության մասին:

Ընդ որում՝ եթե $\alpha>\beta$ -ից, ապա առկա է կապիտալախնայողական դնդեսական աճ, իսկ եթե $\alpha<\beta$ -ից, ապա՝ աշխատախնայողական դնդեսական աճ:

Քորբ-Դուզլասի արդարական ֆունկցիան բնութագրվում է որոշակի հարկանիշներով: Այսպես՝

1. Դիմնված է այն դրույթի վրա, որ արդարության գործոնների ծավալաչափի հարույցը հասպարուն է, այսինքն՝ եթե կապիտալի և աշխատանքի օգբագործումն ավելացնենք ո անգամ, ապա համախառն թողարկման եկամուտի ծավալը նույնպես կավելանա ո անգամ:

2. Աշխատանքի և կապիտալի միջև քանակական համամասնության խախունը նույն դեխնոլոգիայի պայմաններում հանգեցնում է արդարության օպտիմալ ծավալից շեղմանը և արդարության անարդյունավետությանը: Այսպես, օրինակ, եթե արդարության մեջ ներգրավենք կապիտալի լրացուցիչ քանակություն, իսկ աշխատանքի քանակը թողնենք նախկին ծավալով, ապա այլ հավասար պայմաններում աշխատանքի սահմանային արդարողականությունը (MPL) կբարձրանա, իսկ ավելացված կապիտալի սահմանային արդարողականությունը կնվազի: Աշխատանքի ավելացման և կապիտալի անփոփոխ պայմաններում դեղի կունենա հակառակ երևոյթը՝ աշխատանքի սահմանային արդարողականությունը կնվազի, իսկ կապիտալինը՝ կբարձրանա:

3. Աշխարհանքի և կապիտալի մասնակցության բաժինը հասարակական արդյունքի մեջ հասպարուն է, այսինքն՝ (β:α) կայուն է: Նշանակում է աշխարհանքի բաժինը կազմում է մոփավորապես 3/4, իսկ կապիտալինը՝ 1/4, ինչպես որ գրված է ֆունկցիայում:

Գիրարդեիննիկական առաջընթացը գնդեսական աճի գետության բնագավառում նոր հետազոտությունների իրականացման երաշխիք դարձավ: Անցումը գնդեսական աճի առավելապես ինդենսիվ գիպին, անհրաժեշտ դարձրեց գնդեսական աճի գետագերի և որակի մեջ կապարել գիրարդեիննիկական հեղափոխության ունեցած ներդրման գնահապումը: Վյու անհրաժեշտությունից եղնելով՝ 1940-ական թվականներին գնդեսական աճի նորդասական գետության շրջանակներում ծևավորվեցին նոր մոփեցումներ՝ կապված գնդեսական աճի վրա գիրարդեիննիկական առաջընթացի ազդեցության գնահապման հետ: Վյու ուղղության նշանավոր ներկայացուցիչներն են Յ. Թինբերգենը, Ռ. Սոլոուն, Է. Դենիսովը և ուրիշներ, որոնք իրենց հետազոտությունների հիմքում դրեցին Քորդ-Դուգլասի այս հանրահայք արդարական ֆունկցիան:

18.6.2. Սոլոուի գնդեսական աճի մոդելը, և Ֆելպսի «կուպակման ուկե կանոնը»

Տնդեսական աճի նորդասական ուղղության նշանավոր ներկայացուցիչներից է ամերիկացի գնդեսագետ Ռոբերտ Սոլոուն (ծնվ. 1924 թ.), որը մեծ ներդրում է կապարել գնդեսական աճի գետության զարգացման և մոդելավորման գործում: Նա կրթություն է ստացել Նարվարդի համալսարանում և 1950 թվականից դասավանդել է Մասսաչուսեթսի գետինողիական ինստիտուտում: Սոլոուն գնդեսական աճի իր գետությունը հիմնականում ներկայացրել է 1956 թ. հրաբարակած «Ներդրում գնդեսական աճի գետության մեջ» հոդվածում, 1969 թ.: «Աճի գետությունը շարադրանք» մենագրությունում: Տնդեսական աճի գետության զարգացման մեջ ունեցած նշանակալից ներդրման համար Ռ. Սոլոուն 1987 թ. արժանացել է Նորկյան մրցանակի:

Սոլոուն գնդեսական աճի հետազոտության արդյունքում հանգել է այն եզրակացության, որ Նարրոդ-Դոմարի գնդեսական աճի մոդելում գնդեսության անկայունության անխուսափելիության հիմնական պատճառն այն է, որ կապիտալագինվածությունն ընդունվել է որպես հասպարագոված մեծություն, որը հասպարուն փոխհարաբերություն է արքահայքում կապիտալի և աշխարհանքի միջև: Սակայն, ի հակադրություն դրան, Սոլոուն գինում է, որ կապիտալի և աշխարհանքի միջև պեսք է լինի ոչ թե կայուն, այլ փոփոխական հարաբերակցություն: Սոլոուի գնդեսական աճի գետությունը գաղափարապես հիմնական է արքահայքան գործուների նորդասական գետության վրա, որն է պայմանավորում է գնդեսական աճի Սոլոուի մոդելի նորդասական բնույթը: Վյու մոդելում ենթադրվում է, որ բնակչությունն աճում է անփոփոխ գետագերով, իսկ ներդրումները կազմում են եկամուտի հասպարուն բաժինը և որոշվում են խնայողության նորմայով (ինչպես Նարրոդ-Դոմարի մոդելում):

Տնդեսական աճի քանակական բնույթագրության համար Սոլոուն մշակել է երկու մոդել.

-
- ֆնտեսական աճի աղբյուրների գործոնային վերլուծության մոդելը,
 - խնայողությունների, կապիտալի կուրակման և ֆնտեսական աճի փոխկապվածությունը բացահայտող մոդելը:

Տնտեսական աճի **առաջին մոդելի** հիմքում Սոլոուն դրել է Քորբ-Դուզասի արդարական ֆունկցիան և այն ձևափոխելով՝ մրցրել նաև «գեխնոլոգիայի զարգացման գործոնը», որից հետո մոդելը սպացել է հետևյալ դեսքը.

$$Q = F(K, L, T),$$

որպես՝

Q -ն արդարանքի ծավալն է,
 K –ն՝ հիմնական կապիտալը,
 L –ը՝ ներդրված աշխատանքը՝ աշխատավարձի ձևով,
 T –ն՝ գեխնոլոգիայի զարգացման մակարդակը:

Սոլոուն ենթադրում է, որ գեխնոլոգիայի փոփոխությունը հանգեցնում է կապիտալի և աշխատանքի սահմանային արդյունքի միապեսակ ավելացման, որի հետևանքով ֆունկցիան սպանում է հետևյալ դեսքը.

$$Q = TF(K, L);$$

Այս դեպքում, ըստ Սոլոուի, արդարանքի հավելածը ներկայացվում է հետևյալ կերպ.

$$\Delta Q = \Delta T \times F(K, L) + \Delta K \times TF_K + \Delta L \times TF_L;$$

Սա, ըստ Էության, նշանակում է, որ արդարանքի հավելածը (ΔQ) համամասնորեն կախված է գեխնոլոգիայի հավելածից (ΔT), հիմնական կապիտալի հավելածից (ΔK) և ներդրաված աշխատանքի հավելածից (ΔL): TF_K -ն ցույց է տալիս կապիտալի սահմանային արդյունքը, իսկ TF_L -ը՝ աշխատանքի սահմանային արդյունքը: $\Delta K \times TF_K$ -ն կապիտալի բաժինն է ընդհանուր թողարկման մեջ, $\Delta L \times TF_L$ -ը՝ աշխատանքի բաժինը ընդհանուր թողարկման մեջ:

Ինչ վերաբերում է արդյունքի թողարկման հավելածի գենապերին, ապա, ըստ Սոլոուի, այն որոշվում է հետևյալ կերպ՝

$$\frac{\Delta Q}{Q} = \frac{\Delta T}{T} + S_L \frac{\Delta L}{L} + S_K \frac{\Delta K}{K};$$

Այսինքն՝ արդարանքի թողարկման հավելածը ($\frac{\Delta Q}{Q}$) կախված է գեխնիկական առաջընթացի գենապից ($\frac{\Delta T}{T}$), ներդրաված աշխատանքի հավելածի և թողարկման մեջ աշխատանքի բաժնի (S_L) արդարույթից, կապիտալի հավելածի ($\frac{\Delta K}{K}$) և նրա բաժնի (S_K) արդարույթից:

Եթե աշխատանքի և կապիտալի բաժինները արդարանքի թողարկման մեջ չափվում են աշխատանքի արդարողականության, կապիտալագինվածու-

թյան և կապիտալահափույցի հիման վրա, ապա գեխնիկական առաջընթացի ներդրումը ներկայացվում է որպես մնացորդ, որն առաջանում է աշխարհանքից և կապիտալից սրացված հավելաճը հանելուց հետո: Այլ կերպ ասած՝ $\frac{\Delta T}{T}$ -ն

գնդեսական աճի գեխնիկական առաջընթացի կամ «գիրելիքների մեջ առաջընթացի» բաժնն է, որը գնդեսագիրության մեջ ընդունված է անվանել «**Սոլոտի մնացորդ**»: Առանձին դեպքերում այն ներկայացվում է նաև որպես «**Դենիսոնի մնացորդ**»՝ ի պարիվ ամերիկացի գնդեսագետ է. Դենիսոնի, որը նույնպես զգալի ներդրում է ունեցել նման կարգի արդարական ֆունկցիայի հերազդում և գիրագեխնիկական գործոնի գնահատման բնագավառում:

Ի դեպքում Սոլոտին, գեխնիկական առաջընթացի գործոնի ազդեցությունը գնդեսական աճի վրա քննարկվել է դեռևս հոլանդացի գնդեսագետ Յան Թինբերգենի (1903-1994) կողմից, որին մենք արդեն անդրադարձել ենք:

Սոլոտի **մյուս մոդելը** ցույց է տալիս գործակապվածությունը խնայողությունների, կապիտալի կուրակման և գնդեսական աճի միջև: Չխորանալով մոդելը սրանալու Սոլոտի մաթեմատիկական հնարքների մեջ՝ նշենք, որ այն ունի հետևյալ գեներացիոն առանձնահատկությունը:

$$\Delta K = sf(k) - nk,$$

որպես՝

ΔK - ն կապիտալագինվածության հավելաճի գենման է,

s - ը՝ խնայողության նորման,

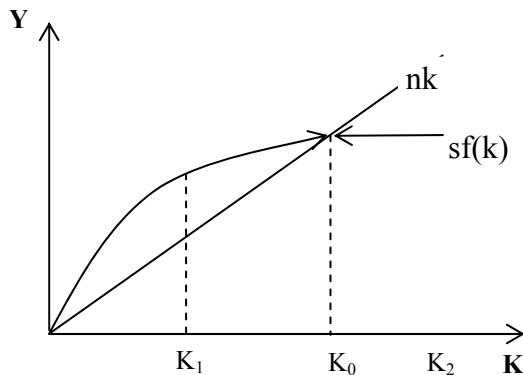
k - ն՝ մեկ աշխատողի կապիտալագինվածությունը,

n - ը՝ բնակչության աճի գենման:

nk -ն ըստ Էության ցույց է տալիս, թե յուրաքանչյուր աշխատող որքան պետք է խնայի իր եկամբից և ներդրումներ կարարի, որպեսզի կապիտալային բարիքներով ապահովի ապագա աշխատողներին (այդ թվում՝ սեփական երեխաներին):

Սա Սոլոտի, այսպես կոչված՝ «հիմնարար հավասարումն» է, որի էությունն արդահայրվում է հետևյալ կերպ. մեկ աշխատողի կապիտալագինվածության հավելաճը, ըստ Էության, այն է, որը մնացել է գենակարար ներդրումներից (խնայողություններից) հետո, երբ կապիտալային բարիքներով ապահովել են բոլոր լրացույցի աշխատողները: Եթե $sf(k)=nk$, ապա նշանակում է, որ կապիտալագինվածությունը մնում է նախկին մակարդակին, և գնդեսությունը զարգանում է առանց գործոնների միջև հարաբերակցության որևէ կառուցվածքային փոփոխությունների: Դա հաշվեկշռված գնդեսական աճի արդարականացումն է:

Սոլոտի մոդելում, ի պարբերություն Հարրոդ-Դոմարի մոդելի, հաշվեկշռված աճի հերագիծը կայուն է համարվում: Այն արդարականացում է հետևյալ գծապարկերի գեներացիոն առանձնահատկությունը:

¶ Ի՞ ա՞ ի Շ»՛ 18.6.1. Հաշվեկշռված աճի հետագիծը Սոլոուի մոդելում:

ոկ ուղիղը ցույց է տալիս, թե յուրաքանչյուր աշխատող իր եկամֆից որքան պետք է խնայի և ներդրումներ կարարի, որպեսզի կապիտալային բարիքներով ապահովի հաջորդ աշխատողներին, այդ թվում՝ իր երեխաներին:

$sf(k)$ կորը ցույց է տալիս, թե որքան է նրա փաստացի խնայողությունները՝ կախված կապիտալագինվածության ձեռքբերված մակարդակից: K_0 կերպում դրանց փարբերությունը զրո է, և դիպվում է հավասարակշռված աճ: K_0 -ից ծախ կապիտալագինվածությունն աճում է, իսկ դեպի աջ հավասարակշռված աճ: Եթե դիպեսական աճը հավասարակշռվում է, ապա դրա հետագա դեմքը կախված է բնակչության աճից ու փեխնողգիական առաջընթացից: Ըստ Սոլոուի մոդելի՝ կապիտալագինվածության աճը հանգեցնում է մեկ մարդու հաշվով հասարակական արդյունքի աճի, սակայն այն ավելանում է ավելի փոքր չափերով, քանի որ նվազում է կապիտալի սահմանային արգադրողականությունը կամ կապիտալահարույցը:

Սոլոուի մոդելից հետևում է, որ որքան մեծ է խնայողությունների նորման, այնքան բարձր է կապիտալագինվածությունը, հետևաբար բարձր է հաշվեկշռված դիպեսական աճի փեմպը: Ի վերջո, որքան բարձր են խնայողության նորման և ներդրումների ծավալը, այնքան ավելի մեծ է բնակչության մեկ շնչին ընկնող հասարակական արդյունքի ծավալը: Այս դրույթը հիմնավորվում է դիպեսավարման պրակտիկայով: Այսպես, այն երկրներում, որքեղ բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՌԱՀ-ի դաշտական ծավալը առավել բարձր է (ԱՄՆ, Գերմանիա, Ճապոնիա և այլն), խնայողությունները կազմում են ՌԱՀ-ի 23%-ից ավելի, միջին եկամուք ունեցող երկրներում՝ 20-22%, ցածր եկամուք ունեցող երկրներում՝ 10-19%³:

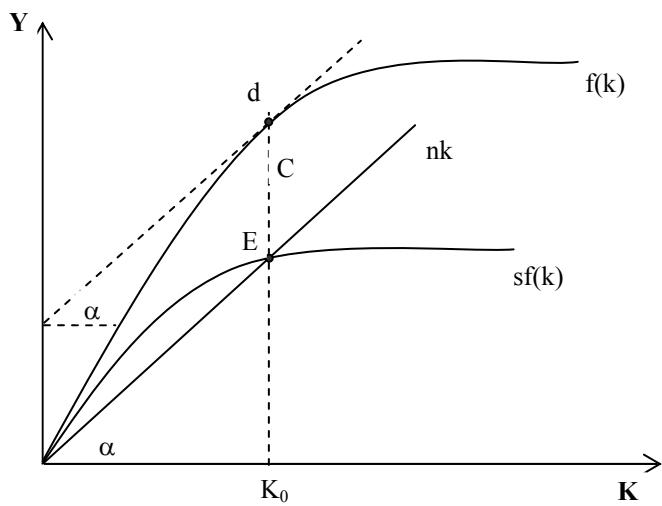
Տնտեսական աճն ինքնին ինքնանպատկան չէ, հետևաբար խնդիրն այն է, թե ինչպես պետք է որոշել հասարակության համար օպերինալ համարվող դիպեսական աճը: Այս խնայողով Սոլոուի դիպեսական աճի մոդելը հնարավորություն է դաշտական պատմական ինդիկատոր հարցին. Երկրում ինչպես ապահովել սպառման առավելագույն մակարդակ դիպեսական աճի նախագիծակած դեմքերի պայմաններում: Ամբողջական ձևով այս հարցի լուծումը կրվել է ամերի-

³ Տես Գայլար Է. Անատոմիա экономического роста. М., 1997, էջ 25:

կացի փնտեսագեր Էդմոնդ Ֆելպսը՝ 1961 թ. հրավարակած «Առաջ նրանց համար, ովքեր զբաղվում են աճով» աշխաբության մեջ: Այն պայմանները, որոնցում ձեռք է բերվում սպառման առավելագույն մակարդակ, ե. Ֆելպսի կողմից բնութագրվել է կապիտալի կուտակման ուկե կանոն հասկացությամբ:

Ֆելպար հարցադրում է, թե հասարակությունը ի՞նչ մեծության կապիտալ է ցանկանում ունենալ հավասարակշռված գննիքնեական աճի հետազօնի վրա: Եթե այն բավականին մեծ լինի, ապա կերաշխավորի արդարության բարձր մակարդակ, սակայն նրա մեծ մասը կուղղվի ոչ թե սպառմանը, այլ կուրսակմանը, և «Հասարակությունը չի կարող վայելել գննիքնեական աճի պրոյեկտում»: Իսկ եթե կապիտալի ծավալը չափազանց փոքր լինի, ապա հասարակությունը կսպառի գրեթե ամբողջ արդարության արդյունքը, բայց արդարության էլ չափազանց քիչ լինի: Պարզ է, որ հասարակության առավելագույն սպառում ապահովելու համար անհրաժեշտ օպերիմալ կերպ պետք է գրնվի այս երկու ծայրահեղությունների միջակայքում:

Հայր «ոսկե կանոնի»՝ սպառման մակարդակը կլինի ամենաբարձրը այն դեպքում, երբ կապիտալագինվածության կայուն մակարդակի պայմաններում մարդիմալացվի հասարակական արդյունքի ծավալի և ներդրումների ծավալների միջև եղած փարբերությունը: Վյլ կերպ ասած՝ «ոսկե կանոնը» կամ սպառման առավելագույն մակարդակը զծապակերով կարգահայրվի այսպես. երբ բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող եկամբի կորագծի $f(k)$ և ներդրումների կորագծի $[sf(k)]$ միջև ուղղահայաց դիրքերի փարբերությունը հաշվեկշռված դնդեսական աճի պայմաններում կլինի առավելագույնը, այսինքն՝ դեղի կունենա $f(k) - sf(k) = f(k) - nk$ հավասարակշռությունը՝

¶І³ а³ і І»п 18.6.2. Նախարարակշռված փնտեսական աճի
հետագիծը ըստ կապիվալի կուրակման «ոսկե կանոնի»:

Նշված կորագծերի միջև հեռավորությունը առավելագույնն է այն ձ կեպում, որքեղ $f(k)$ կորի շոշափողի անկյունը հավասար է ոչ ուղղի անկյանը: Դրան համապատասխանում է կապիֆալազինվածության K_0 օպտիմալ մակարդակը: «Ուկե կանոնին» հասնելու համար անհրաժեշտ է ընդունել կապիֆալի կուրակման այնպիսի նորմա, որպեսզի $sf(k)$ կորը ոչ ուղղի հարի K_0 -ին համապատասխանող է կեպում: dE հարվածը, ըստ Էության, սպառման (C) առավելագույն մակարդակն է հավասարակշռված դիմումական աճի պայմաններում:

«Կապիֆալի կուրակման ուկե կանոնը» կերպարանափոխվում է, եթե Սոլոուի մոդելի մեջ հաջորդաբար ներգրավում ենք բնակչության աճի պայմանը և գլեխնիկական առաջընթացի գործոնը: Դրանցից էլ կախված՝ որոշվում են դիմումական աճի գենմագերը հաշվեկշռված աճի կամ անփոփոխ կապիֆալազինվածության պայմաններում: Եթե նկատի ունենանք, որ գործում է սահմանային արդադրողականության սկզբունքը, ապա $f(k)$ կորագծի թեքվածության անկյունը, այսինքն՝ կապիֆալի սահմանային արդադրողականությունը պետք է հավասար լինի դոկումենտույթին (r): Այս դեպքում «ուկե կանոնը» կգործի, եթե դոկումենտույթը հավասար լինի բնակչության աճի գենմագին, իսկ հավասարակշռված աճի պայմաններում երկրի դիմումական աճի գենմագին:

18.6.3. Դենիսոնի դիմումական աճի գործոնային վերլուծությունը

Տնտեսական աճի նորդասական դեսությունների ընդհանրությունն այն է, որ դրանք գաղափարապես հիմնված են արդադրության գործուների նորդասական դեսության և, մասնավորապես՝ բազմագործունային դեսության վրա: Եթե դիմումական աճի քեյնայան և նորքեյնայան դեսությունները հիմնված են դիմումական աճի միագործուն դեսության վրա և որպես հիմնական գործուն են դիմումական կապիֆալն ու դրա կուրակումը, ապա նորդասական դեսությունները հիմնված են Քորբ-Դուգլասի երկգործունային արդադրական ֆունկցիայի և դրա ձևափոխված բազմագործունային արդադրական ֆունկցիայի կիրառության վրա:

Տնտեսական աճի նորդասական դեսության ներկայացուցիչները (Յ. Թինթերգեն, Յ. Շումանգեր, Ռ. Սոլոու, Է. Դենիսոն), հետազոտելով դիմումական աճի գործուների բնույթը, որոշակի ներդրում են կարարել դրանց դասակարգման և դերի ու նշանակության բացահայրման գործում:

Տնտեսական աճի դեսության հետազոտման և դրա գործունային վերլուծության բնագավառում զգայի ավանդ ունի ամերիկացի նշանավոր դիմումակեպ, Բրութինի ինսիրուտի պրոֆեսոր Էդվարդ Ֆ. Դենիսոն, որը հայրնի է այս հիմնախնդրին նվիրված աշխագություններով («Տնտեսական աճի գենմագերի դաշտագույնը» (1967 թ.), «Տնտեսական աճի միգրումները ԱՄՆ-ում» (1985 թ.)): Գիտնականը դիմումական աճի պայմանը մեջ առաջին անգամ կարարեց դիմումական աճի գործունային ծավալուն վերլուծություն և փորձեց քանակապես գնահատել յուրաքանչյուր գործունի ներդրումը հասարակական արդյունքի դաշտեկան հավելածի մեջ: Տնտեսական աճի գործունային վերլուծության նպատակով Դենիսոնը աճի հիմնական գործուները՝ աշխագույնքը, կապիֆալը, հողը և արդադրողականությունը (որը պայմանավորված է գիտադիմումի

կական առաջընթացով և մյուս գործոնների արդյունավետությամբ), ներկայացրել է որոշակի բաղադրիչների (ազրեգավոնների) փեսքով և հաշվարկել յուրաքանչյուրի բաժինը ազգային եկամֆի հավելածի գենայի մեջ: Նա քննարկել է փնտեսական աճի 23 գործոններ, որոնցից 4-ը վերաբերում են **աշխավանքին** (զբաղվածություն, բանվորական ժամանակ, աշխավուժի սեռագրարիքային կազմ, կրթություն), 4-ը՝ **կապիվալին** (միջազգային ակտիվիտեր, բնակելի դրույթ, ոչ բնակելի շենքեր, կառույցներ և սարքավորումներ, ապրանքանյութական պաշարներ), 1-ը՝ հողային գործոնին մնացած 14-ը՝ գիրավեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված արդարության գործոնների արդարողականության բարձրացմանը (մասնավորապես՝ գիրելիքների առաջընթացին, դեխնիկայի և փեխնողգիայի փոփոխությանը, ռեսուրսների բաշխմանը և այլն):

Վերլուծելով ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Անգլիայի, Իրալիայի ազգային եկամուգների աճի դրամագերը (1950-1962 թթ.), Դենիսոնը հաշվարկել է յուրաքանչյուր գործոնի ներդրումը դրա ապահովման գործում: Մասնավորապես նա ցույց է դրել, որ ԱՄՆ-ում 1950-1962 թթ. ազգային եկամֆի հավելածի դրամագերը կազմել է 3,32%, որի 58%-ը բաժին է ընկնում արդարության գործոնների ծախսերին կամ քանակական ավելացմանը, 42%-ը՝ արդարողականության բարձրացմանը, իսկ վերջինիս մեջ 32%-ը՝ գիրավեխնիկական գործոնին:

Տեսազայում Դենիսոնը «Տնտեսական աճի միջումները ԱՄՆ-ում» աշխավության մեջ վերլուծել է ԱՄՆ-ի ազգային եկամֆի աճի գործոնները 1929-1982 թթ. ժամանակահարվածում և դրանք ներկայացրել մեկ այլ դասակարգմամբ՝ քննարկելով փնտեսական աճի 8 գործոններ: Դրանք են՝ աշխավանքային ծախսերի ավելացումը, աշխավանքի արդարողականության բարձրացումը, փեխնիկական առաջընթացը, կապիվալի ծախսերը, կրթությունը և մասնագիրական պարտասպածությունը, արդարության ծավալներով պայմանավորված փնտեսումը, ռեսուրսների բաշխման բարելավումը, օրենսդրա-ինսպիրացիոնալ և այլ գործոններ:

Կարարելով փնտեսական աճի գործոնային վերլուծություն կամ, այսպես կոչված՝ «թվաբանություն», Դենիսոնը ցույց է դրել, որ ԱՄՆ-ում 1929-1982 թթ. փնտեսական աճի հիմնական գործոնը եղել է աշխավանքի արդարողականության բարձրացումը, որին բաժին է ընկել աճի 68%-ը: Գիրավեխնիկական գործոնների բաժինը փնտեսական աճի ապահովման մեջ, ըստ Դենիսոնի, կազմել է մորավորապես 42%:

Տնտեսական աճի գործոնային վերլուծության մեջ հավելապես կարևորվում ու բարձր է գնահարվում գիրավեխնիկական գործոնի գնահարման Դենիսոնի մոդելումը: Նա կիրառել է **փնտեսական աճի մնացորդային գործոն** հասկացությունը՝ նկատի ունենալով աշխավանքից, կապիվալից և հողից բացի մյուս բոլոր գործոնների ներգործությունը փնտեսական աճի վրա, գլխավորապես գիրավեխնիկական առաջընթացով պայմանավորված գործոնները: Այս իմաստով՝ Դենիսոնի **մնացորդային գործոնը** կարելի է անվանել «Դենիսոնի մնացորդ», որն իր բնույթով նման է «Սոլոուի մնացորդին» և բնութագրում է գիրավեխնիկական գործոնի, գիրելիքների առաջընթացի ներդրումը փնտեսական աճի մեջ:

Տնտեսական աճի մեջ գիրապեխնիկական գործոնի գնահավաման Դենիսոնի, ինչպես նաև Սոլոուի «մնացորդային մեթոդի» կիրառման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է հենց գիրապեխնիկական առաջընթացի բնույթով ու յուրահագություններով: Գիրապեխնիկական առաջընթացը դրսևորվում է նյութականացված և չնյութականացված ձևերով: Նյութականացված տեխնիկական առաջընթացը մարմնավորվում է արտադրության նյութահրային գործոնների մեջ, որը կարելի է գնահապել որպես կապիտալի որակի բարեկավման ասդիմանի, նրա արտադրողականության բարձրացում: Չնյութականացված գիրապեխնիկական առաջընթացն արդահայպվում է գիրելիքների առաջընթացով, կրթության մակարդակի բարձրացմամբ, գիրական հետազոտությունների և մշակումների ծախսերով, աշխատողների որակավորման բարձրացմամբ, արդարական հմտություններով («նոու-հաու») և այլն, որոնք շար դժվար է առանձնացնել և գնահապել այն գործոններից անկախ, որոնք նույնապես նպաստում են միավոր ծախսերի արդարողականության բարձրացմանը: Դեպևարար գիրապեխնիկական գործոնի ազդեցությունը հնարավոր է գնահապել միայն «մնացորդային մեթոդով», որն էլ կիրառվել է նաև Դենիսոնի կողմից: Այս մեթոդը հիմնված է Քորբ-Դուգասի արդարական ֆունկցիայի վրա և ունի հաշվարկման հերքելայալ սկզբունքը. եթե ամբողջական եկամուտի հավելածից հանենք այն մասը, որը առաջացել է կապիտալի և աշխատանքի հավելածից, ապա կսրացվի, որ եկամուտի մնացորդը սրեղծվել է մնացած բոլոր գործոնների հաշվին:

Այս հարցում Դենիսոնի մոդելումը փոքր-ինչ տարրերվում է Սոլոուի մոդելումից. Սոլոուն եկամուտի հավելածի մնացորդն ամբողջովին վերագրում է գենիկական առաջընթացին, իսկ Դենիսոնը՝ «բնագույն աճի մնացորդային գործոնին», որի մեջ ներառում է ոչ միայն գիրապեխնիկական առաջընթացը, այլև գործոնների բաշխումն ու արդյունավետ օգտագործումը, արդարության ծավալից դրսումը, որոնք միասին հանգեցնում են «գործոնների ամբողջական արդարողականության» բարձրացմանը: Այլ կերպ ասած՝ եթե գործոնների բանակական ավելացմամբ ձեռքբերվածը վերագրվում է էքսպենսիվ գնական աճին, ապա «գործոնների ամբողջական արդարողականության» բարձրացման շնորհիվ ձեռքբերվածը՝ ինպեսահիվ գնագույն աճին, որում, ըստ Դենիսոնի գնագույն աճի «թվաբանության», առավել կարևորվում է գիրապեխնիկական առաջընթացի ներդրումը:

Տնտեսական աճի գործոնային վերլուծության համար սովորաբար կիրառվում է հերքելայալ պարզեցված արդարական ֆունկցիան.

$$Y = W_L \cdot L + W_k \cdot K + W_n \cdot n + a,$$

որպես՝

Y -ը հասարակական արդյունքի հավելածի գենական է,

W_L , W_k , W_n -ը աշխատանքի, կապիտալի, բնական ռեսուրսների բաժինն են հասարակական արդյունքի միավոր աճի մեջ, այսինքն՝ ($W_L + W_k + W_n = 1$),

L , K , n – ը՝ աշխատանքի, կապիտալի, բնական ռեսուրսների ծախսերի հավելածի գենական պարագալը,

ա –ն՝ գիտապեխնիկական առաջընթացի, գործոնների ամրողական արդարողականության աճի վեմպը կամ «Դենիսոնի մնացորդային գործոնը»:

Դենիսոնի «մնացորդային գործոնը» կամ գնդեսական աճի մեջ գիտապեխնիկական և մնացյալ գործոնների ներդրումը հաշվարկվում է հետևյալ կերպ.

$$\mathbf{a} = \mathbf{Y} - (\mathbf{W}_L \cdot \mathbf{L} + \mathbf{W}_K \cdot \mathbf{K} + \mathbf{W}_n \cdot \mathbf{n})$$

Դենիսոնի գնդեսական աճի գործոնային վերլուծությունը և նրա մեթոդաբանությունը ներկայում էլ կարևորվում են գնդեսական հիմնավորվածությամբ և գործոնական կիրառման մաքչելիությամբ ու պարզությամբ:

18.7. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱՒՅՑ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

18.7.1. Տնտեսական աճի սահմանների գետությունը և «զրոյական գնդեսական աճի» հայեցակարգը

Տնտեսական աճը հասարակության զարգացման հիմնական, սակայն միակ հագուստիշը չէ: Տնտեսական աճի բարձր կամ ցածր գետային առկայությունը դեռևս չի վկայում գնդեսական զարգացման, առաջընթացի նույնպիսի գետային մասին, քանի որ վերջինս բազմակողմ և բազմազործոնային գործոնաց է և արդարություն է գնդեսական համակարգի ոչ միայն քանակական, այլև որակական կողմերը: Ժամանակակից գնդեսագիրության մեջ գնդեսական աճի հիմնախնդրի նկարմամբ միակողմ մոդելը ու վերաբերմունք գոյություն չունի: Դրա մասին է վկայում գնդեսական աճի հակառակորդների և կողմնակիցների առկայությունը, որոնք յուրովի են մեկնաբանում այս խնդիրը:

Տնտեսական աճի ինչպես նորբեյնայան, այնպես էլ նորդասական գետություններն ընդհանուր առմանը կողմնորոշված են հասարակական արդյունքի հաշվեկշռված, օպփիմալ գետային ապահովմանը, որոնք միաժամանակ ապահովելու են սպառման առավելագույն նակարդակ ու բարեկեցության բարձրացում: Սակայն գնդեսական աճի հիմնախնդրի առնչությամբ գոյություն ունեն նաև այլ մոդելներ, մասնավորապես՝ **գնդեսական աճի սահմանների գետությունը և զրոյական գնդեսական աճի հայեցակարգը**:

Տնտեսական աճի սահմանների գետությունը ձևավորվել է 1970-ական թվականների սկզբին, երբ որոշ գնդեսագելքներ, հետազորություն գնդեսական աճի շարժընթացը (դինամիկան), հանգեցին այն եզրակացության, որ գնդեսական աճի գոյություն ունեցող գետային պահպանման դեպքում անխուսափելի է «գլոբալ աղեղը»:

1971 թ. ամերիկացի գնդեսագելք Ջ. Ֆորեստերը հրապարակեց «Համաշխարհային դինամիկա» գիրքը, որին նա գնդեսական աճի առկա գետային պայմաններում անխուսափելի է համարում XXI դարի սկզբին գետի ունենալիք համաշխարհային աղեղը՝ կապված շրջակա միջավայրի թունավորման, բնա-

կան ռեսուրսների պաշարների վերացման, գերբնակչության և ժողովրդագրական պայթյունների հետ: Աղեքից խուսափելու համար Ֆորեսքերը մշակել է **գլոբալ համաշխարհակշռության** մոդելը, ըստ որի՝ առաջարկվում է արգելակել երկրագնդի բնակչության աճը, որպեսզի այն XX դարի վերջին չգերազանցի 4,5 միլիարդը: 1972 թ. Ֆորեսքերի աշակերտ Դ. Մեդոսը իր տիկնոց հետ «Հռոմի ակումբում», որպես քննարկվում էին համաշխարհային բնորոշության գլոբալ հիմնախնդիրները, զեկուցում կարդաց «Աճի սահմանները» թեմայով, որը 1974 թ. հրագրարակվեց առանձին գրքով: Նա մարդկության ուշադրությունը կրկին սևեռու համաշխարհային աղեքի անխոսափելիության վրա: Նշելով արդարության բուռն զարգացման պայմաններում ներդրումային ապրանքների ծավալի մեծացումը, զերարքադրվող բնական ռեսուրսների պաշարների կրճագումը, բնակչության արագ աճը՝ Մեդոսը եզրակացնում է, որ շարունակվող բնորոշության աճի յուրաքանչյուր օրը համաշխարհային բնորոշությունն ավելի է մոփեցնում այդ աճի սահմաններին, և երկրագնդի ֆիզիկական հնարավորություններից ենելով՝ բնորոշության աճը պետք է դադարի, այլապես 2020 թ. վրա կհասնի համաշխարհային աղեքը: Մյուս կողմից, ըստ Մեդոսի, գյություն ունեցող միգրումների պայմաններում հասնելով «աճի սահմաններին», անխոսափելիորեն տեղի կունենա բնակչության թվաքանակի և արդարության ծավալների փարերային կրճագում, որը կուղեկցվի եկոլոգիական ճգնաժամով, պարենային ու ռեսուրսային սովոր: Ենելով այս բոլորից, Մեդոսը համաշխարհային աղեքից խուսափելու միակ ելքը համարեց «զրոյական բնորոշության աճի» պահպանումը և բնակչության թվաքանակի կայունացումը:

«**Զրոյական բնորոշության աճի**» կողմնակիցները պնդում են, որ տեխնիկական առաջընթացը, որը ինքնաշխ (լարված) բնորոշության աճի հիմքն է, ոչ միայն չի լուծում «ռեսուրսային սովոր», այլև հանգեցնում է շրջակա միջավայրի թունավորման ու աղբուրման, էկոլոգիական միջավայրի և կյանքի կենսաբանական պայմանների վարժարացման: Այս հիմքի վրա ձևավորվել է «զիգարգեխնիկական պեսիմիզմի» բնորոշումը, որը պահանջում է հրաժարվել ժամանակակից տեխնիկայի ու վեխնուղղակաների կիրառումից, քանի որ դրանք շրջակա միջավայրի աղեքի վկանգ են պարունակում, և ասդիմանաբար պետք է հետ վերադառնալ դեպի արդարության ավանդական՝ շրջակա միջավայրի պահպանման անվնաս եղանակները:

«Հռոմի ակումբում» Մեդոսը գեկուցումը, որը գորշ գույներով էր նկարագրղրում համաշխարհային բնորոշության և մարդկության ապագան, քննադարորեն ընդունվեց շարերի կողմից: «Զրոյական աճի» հակառակորդներն այդ հայեցակարգը անընդունելի համարեցին՝ ենելով երկու հանգամանքներից.

ա) զարգացող երկրների համար «զրոյական աճը» կամ պարզ վերաբարությունը չէր կարող ընդունելի լինել, քանի որ բնակչության ցածր կենսամակարդակի պայմաններում եկամուտներն ու սպառումը հնարավոր է ավելացնել միայն բնորոշության աճի դեմքերի արագացման հաշվին,

բ) զարգացած երկրների համար «զրոյական աճի» բնորոշությունը նույնպես անընդունելի է, որովհետև հակասում է շուկայական օրենքներին, մասնավորապես նրան, որ առավելագույն շահույթի ծգբումը բնորոշության աճ է ենթադրում,

և ազար ձեռներեցության ու մրցակցության պայմաններում դժվար է այն սահմանափակել:

Տաշվի առնելով «գրոյական աճի» վերաբերյալ քննադարությունները և հասարակության արձագանքները՝ «Նոոմի ակումբի» գիտնականները 1974 թ. պարբրասփեցին երկրորդ գեկուցումը՝ ամերիկացի Մ. Մեսարովիչի և գերմանացի է. Պեսպելի հեղինակությամբ, որը կոչվում էր «Մարդկությունը ընդունակի առաջ»: Այս հեղինակները առաջադրեցին **օրգանական դիֆերենցված** (*դրաբերությամբ*) **աճի** գիտությունը: Այս գիտության համաձայն, նրանք համաշխարհային հանրությունը ներկայացրին որպես փոխկապակցված համակարգ, որի վեջ նրա որևէ մասի անցանկայի աճը վլրանգում է ոչ միայն իրեն, այլև մյուսներին: Դրանով իսկ Մեսարովիչը և Պեսպելը ոչ միայն անհուսափելի ու մոփալութ համարեցին համաշխարհային էկոլոգիական, ժողովրդագրական աղեղը, այլև առաջադրեցին այն գիտակենրը, որ դրա դրսնորումը աշխարհի 10 շրջաններից որևէ մեկում (նրանք աշխարհը բաժանել են միմյանց հետ կապված 10 մասերի) շղթայական ռեակցիայով կընդգրկի ամբողջ աշխարհը:

Դ. Մելոուսը իր առաջին աշխարհությունից 20 տարի անց՝ 1992 թ., հրապարակեց «Աճի նոր սահմանները» աշխարհությունը, որին պահպանվում է գրադրության շարժընթացի՝ իր նախկին մոդելի ընդհանուր գրամաբանությունը:

Առաջին հայացքից թվում է, թե **գրոյական գրնորդական աճի** հայեցակարգին բնորոշ է վարպետությունը: Սակայն իրականում դա անհանգստացրեց, մրահոգեց և դրդեց մարդկությանը՝ գորոշակոր և հաշվենկագրորեն վերաբերվել գորապ բնույթի գրնորդական ու էկոլոգիական հիմնախմնդիրներին, որոնց անհաշվեկշռության վիճակի հասցնելը, իրոք, կարող է հանգեցնել անուղղելի աղեղի:

18.7.2. Տնտեսական աճի սահմանների գիտությունը

Տնտեսական աճի և զարգացման հիմնախմնդրի հետազոտման խնդիրներում որոշակի գործ է գրադրությունը գրնորդական շարժընթացի վերլուծությունը հասարակության որակական էկուուցիայի երկարաժամկետ հեռանկարում: Վյահիսի մոդելումն այլընդունքային է վերը քննարկված գրնորդական աճի ավանդական գիտությունների նկարմամբ: Տնտեսական աճի գրնորդական վերլուծության փուլային համակարգի կարևոր առանձնահավկությունը հասարակության գործունեությունը բնութագրող գարբերությունների առանձնացումն է նրա զարգացման յուրաքանչյուր փուլում: Հասարակության գրնորդական զարգացման «փուլային» մոդելումների մեջ առանձնանում են ֆորմացիայի և գրնորդական աճի սարադիանների (ընթացաշրջանների) գիտությունները:

Ֆորմացիայի գիտությունը մշակվել է գերմանացի գրնորդագետ Կարլ Մարքսի և նրա հետքնորդների կողմից: Հասարակական-գրնորդական ֆորմացիաների առանձնացման հիմքում դրվել է արդադրողական ուժերի և արդադրական հարաբերությունների փոխկապակածության դիալեկտիկան կամ արդադրաելանակը, սեփականության հարաբերությունները և դասակարգային պայքարի բնույթը: Հասարակության զարգացման հիմքում, ըստ այս գիտության, ընկած է արդադրաելանակի երկու կողմերի հակասությունը, որը հան-

գեցնում է տնտեսական զարգացման ցածր ընթացաշրջանից դեպի բարձրը, որը կապարվում է հնի ոչնչացման և նորի սպեղման ուղիով: Նոր տնտեսական ֆորմացիայի առաջացումը (նախնադարյան, սրբկափիրական, ֆեոդալական, կապիտալիստական, կոմունիստական), ըստ Մարքսի, բնութագրվում է հասարակության սոցիալ-տնտեսական առաջընթացով, արբարրական ճյուղերի ավելի բարձր մակարդակով:

Տնտեսական աճի ընթացաշրջանների դեսությունն առաջադրվել է ամերիկացի տնտեսագետ, սոցիոլոգ և պարմարքան Ուոլտ Ռութոնու կողմից: «Տնտեսական աճի սպահիանները՝ ոչ կոմունիստական մանիֆեստը» աշխափության մեջ (1960 թ.) նա ներկայացնում է տնտեսության պարմական էվոլյուցիան՝ հիմքում դնելով դեխնիկապնդեսական բնութագրիներ, ինչպիսիք են դեխնիկայի զարգացման մակարդակը, տնտեսության ճյուղային կառուցվածքը, կուրակման դեսակարար կշիռը ազգային եկամֆի մեջ, ապրանքների ու ծառայությունների սպառման կառուցվածքը և այլն: Ռութոնուն այս կերպ փորձել է ցույց դրա, որ տնտեսական զարգացումը չի սահմանափակվում միայն այն հարաբերություններով (արբարրողների և սպառողների փոխհարաբերությունների, ներդրողների և խնայողների փոխհամաձայնությունները և այլն), որոնք ներկայացված են տնտեսական աճի ավանդական դեսություններում: Նրա կարծիքով հասարակության տնտեսական զարգացման էվոլյուցիան ընթացաշրջանների բաժանելու հիմքում պետք է դրվեն երեք հիմնական բնութագրիներ.

- ա) դեխնիկայի զարգացման մակարդակը,
- բ) գործարար ակիմիկության մակարդակը,
- գ) սպառման մակարդակը և կուրակման նորման:

Այս բնութագրիների որակական փարբերություններին համապատասխան Ռութոնուն առանձնացրել է տնտեսական զարգացման հինգ ընթացաշրջաններ.

- ավանդական հասարակարգ,
- վերելքի նախադրյալների սպեղման,
- վերելքի,
- հասունությանն անցնելու,
- բարձր զանգվածային սպառման հասարակարգ:

Ավանդական հասարակարգին բնորոշ էր «մինչյուրոնյան գիրությունն ու դեխնիկան», այսինքն՝ գյուղագնդեսության և պարենային արբարրության գերակշիռ դերը տնտեսության մեջ, կուրակման աննշան նորման և ազգային եկամֆի անարբարրողական օգրագործումը:

Վերելքի համար նախադրյալների սպեղման ընթացաշրջանը բնութագրվում է գյուղագնդեսության մեջ, դրանսպորտում, արդարին առևտում կապարվող եկան փոխհամարություններով և տնտեսական աճի դեմքերի որոշակի բարձրացմամբ, որը պայմանավորված է 5% կուրակման նորմայով:

Վերելքի կամ «թափավագրի» ընթացաշրջանին բնորոշ է ազգային եկամֆի մեջ կուրակման նորմայի բարձրացումը մինչև 10%, արդյունաբերական հեղաշրջման նվաճումների ներդրումը արբարրության մեջ և արբարրության ավանդական եղանակների հաղթահարումը:

Նասունության անցնելու ընթացաշրջանում կուրակման նորման կազմում է 20%, բարձրանում են տնտեսական աճի դեմքերը, որոնք գերազանցում են

բնակչության թվաքանակի ավելացմանը, և հասարակությունն անցնում է արդյունաբերական զարգացման փուլին:

Քարձր զանգվածային սպառման հասարակարգում առաջարկից անցում է կարգավորվում դեպի պահանջարկը, կուլտակման նորման աննշան է դառնում, և երկրի արդարական ներուժը գործում է հանուն ազգի սպառման:

Ըստ Ռուսոսով՝ երկրները այս ուղին անցնում են գործեր գործերով և գրնուում են զարգացման գործեր ընթացաշրջաններում (օրինակ, ԱՄՆ-ը գրնուում է 5-րդ ընթացաշրջանում): Նա գրնուում էր, որ գրնուական աճի փոխարինումը մեկ այլով գեղի է ունենում ոչ թե հեղափոխության, այլ բարեշրջման (Եվլյուցիոն) ուղիով:

Տարունակելով իր հետազոտությունները գրնուական աճի հիմնախնդիրների շուրջ՝ Ռուսոսով գրեց նաև «Զարաքականություն և աճի ընթացաշրջաններ» գիրքը (1971), որտեղ վերը թվարկված 5 ընթացաշրջաններին ավելացրեց ևս մեկը՝ վեցերորդը՝ «Կյանքի որակի փնտրումը», որը մեծ նշանակություն է փայիս մարդու հոգևոր զարգացմանը:

Ռուսոսովի գործությունը հնարավորություն է փայիս պարկերացում կազմել գրնուական զարգացման ընթացքի և հեռանկարների մասին;

18.8. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԴԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Տնտեսական աճի գործությունների քննարկումից պարզվում է գրնուական աճի պետական կարգավորման, պետական միջամբության անհրաժեշտությունը: Տնտեսական աճի պետական կարգավորման և խրախուսման ռազմավարությունը զարգացած երկրներում հիմնված է գործեր գրնուական հիմնադրույթների վրա, որոնք գույքակցում են քեյնայան ու նորքեյնայան, դասական ու նորդասական ուղղությունները:

Տնտեսական աճի քեյնայան և նորքեյնայան ուղղություններն ընդհանուր առմամբ ուղղակիորեն արդարացնում են այն զարագարք, որ պետությունն ակտիվ միջամբություն պետք է ունենա երկրի գրնուական զարգացման և մակրովնիւրնեսական հավասարակշռության պահովման գործում: Այս դեպքում գրնուական աճի եղակեփ է ընդունվում պահանջարկը: Տեքիւաբար, գրնուական աճի միջոցառումները, որոնք հանգեցնում են ամրողական ծախսերի մեծացման և ապահովում են նաև հասարակական արդյունքի աճ, նրանց կողմից զնահապնում են որպես գրնուական աճի գործոններ:

Տնտեսական աճի նորդասական ուղղություններն իրենց հայացքներում ելակեփ են ընդունում առաջարկի գործոնները: Նրանք գրնուում են, որ պետությունը պետք է վարի ցածր հարկային դրույքաչափերի քաղաքականություն՝ այն համարելով խնայողություններն ու ներդրումները խթանող միջոց:

Ըստ արդյունաբերական քաղաքականության կողմնակիցների՝ գրնուական աճը խթանելու նպատակով պետությունը պետք է իրականացնի արդարացնության ճյուղային կառուցվածքի բարեփոխումներ, որպեսզի սպեղծվեն

բարձրարգադրողական ճյուղեր, սոցիալական ենթակառուցվածքներ, և ապահովեն ներդրումների աճն ու բնակչության եկամուտների ավելացումը:

Վերջին ժամանակաշրջանում զարգացած երկրներում փնտեսական աճի պետական կարգավորման բնագավառում ամբողջական պահանջարկի խթանումից անցում է կարգարվում դեպի առաջարկի քաղաքականությանը: Առաջարկի դեսության կողմնակիցները փնտեսական աճի պետական կարգավորման ժամանակ շեշտը դնում են փնտեսական համակարգի արդարական ներուժը բարձրացնող գործոնների վրա: Ընդհանուր առմամբ նախագրեսվում են փնտեսական աճի վրա պետական ներգործության հետևյալ հիմնական ուղղությունները.

1. Գիտագրեսնիկական առաջընթացի խթանումը և, առհասարակ, գիտության զարգացման համար պետական հովանավորչության ապահովումը:
2. Պետական մակարդակով կրթության, որակյալ կայրերի պարուասման և վերապարասպման համար կարգարվող ծախսերի ավելացումը:
3. Մակրոպնդեսական ծրագրերի մշակումը և հակապարբերաշրջանային պետական քաղաքականության իրականացումը:
4. Հարկային համակարգի վերակառուցումը և փնտեսական աճի վրա հարկային ներգործության ձևուն մեխանիզմի կիրառումը:

Տնտեսական աճի պետական կարգավորման քաղաքականության գիսավոր նպարակը, վերջին հաշվով, արդարության աճի անհրաժեշտ ու կայուն դրվագների ապահովումն է, բնակչության զբաղվածության, սոցիալական հիմնահարցերի լուծումը և եկամուտների մակարդակի բարձրացումը:

Թ^Յ Ա^Ռ» Հ^Յ Ա^Ր Ե^Ր Ա^Շ Ո^Ւ Ե^Ր Ա^Ռ Ա^Ր Ա^Ռ

1. Ի՞նչ է փնտեսական աճը և ինչպե՞ս է այն գնահարվում:
2. Ի՞նչ կապ գոյություն ունի փնտեսական աճ և փնտեսական զարգացում հասկացությունների միջև:
3. Ինչպե՞ս են դասակարգվում փնտեսական աճի գործոնները:
4. Որո՞նք են էքսպենսիվ և ինվենսիվ աճի գործոնները:
5. Ինչպե՞ս է արդահայփում կապը փնտեսական աճի և արդադրական հնարավորությունների սահմանի միջև:
6. Ո՞րն է գիտագիտական առաջընթացի էությունը, և որո՞նք են դրա դրսևումները:
7. Ինչպե՞ս է գնահարվում գիտագիտական գործոնի ներդրումը փնտեսական աճի մեջ:
8. Որո՞նք են փնտեսական աճի նորքեյնսյան և նորդասական գիտությունների հիմնական տարրերությունները:
9. Ինչո՞ւ է կիրառվում Քորբ-Դուգլասի արդադրական ֆունկցիան, և որո՞նք են դրա հարկանիշները:
10. Որո՞նք են փնտեսական աճի Սոլոուի մոդելի հարկանիշները:
11. Ինչպե՞ս է հաշվարկվում Սոլոուի մնացորդը:
12. Ի՞նչ նմանություն կա Դոմարի և Նարրոդի մոդելների միջև:
13. Ո՞րն է փնտեսական աճի ընթացաշրջանների Ըոսթոուի գիտության էությունը:
14. Ի՞նչ դեր է խաղում փնտեսության պերական կարգավորումը ժամանակակից պայմաններում:
15. Որո՞նք են զրոյական փնտեսական աճի հայեցակարգի (կոնցեպցիայի) դրդապարճառները:

ԹՎԱԿԱՆ ԽԱՐԱՐՈՒՄ ԵՎ ԱՐԴԱՌԱՋՈՒՅՈՒՆ

Տնտեսական աճ	Սոլոուի փնտեսական աճի մոդել
Տնտեսական զարգացում	Կուբակման «ոսկե կանոն»
Տնտեսական աճի գինապ	Դոմարի փնտեսական աճի մոդել
Տնտեսական աճի գործոններ	Դոմարի պարադոքս
Էքսպենսիվ փնտեսական աճ	Նարրոդի փնտեսական աճի մոդել
Ինվենսիվ փնտեսական աճ	Երաշխավորված փնտեսական աճ
Տնտեսական աճի շարժիչ ուժեր	Բնական փնտեսական աճ
Գիտագիտական առաջընթաց (ԳՏԱ)	Սոլոուի մնացորդ
Նյութականացված ԳՏԱ	Դենիսոնի փնտեսական աճի թվաբանություն
Չնյութականացված ԳՏԱ	Տնտեսական աճի ընթացաշրջաններ
Քորբ-Դուգլասի արդադրական ֆունկցիա	Տնտեսական աճի սահմաններ

Գ Լ ՈՒ Խ 19

ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

19.1. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱՇՐՋԱՆԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՓՈՒԼԵՐԸ

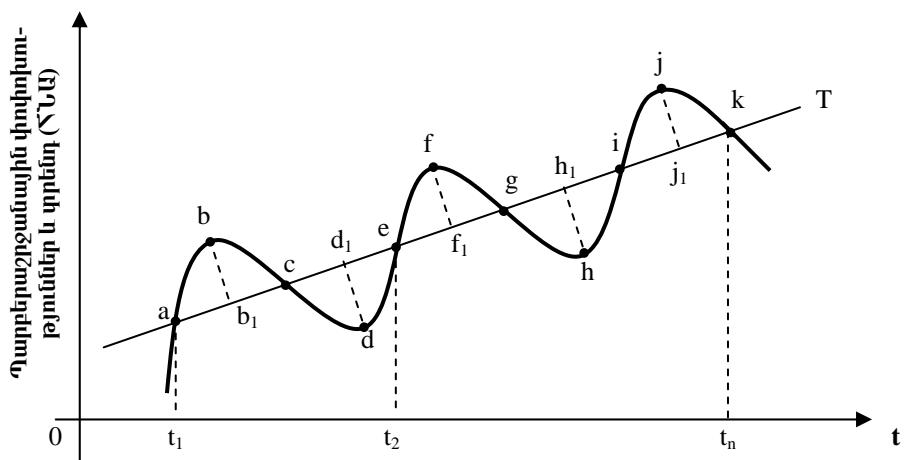
Հասարակական գնդեսությունը շարժընթաց (դիմամիկ) զարգացող օրգանիզմ է, որին հապուկ են ամբողջական պահանջարկ-ամբողջական առաջարկ հավասարակշռության խախտման երևույթներ: Ուրեմն մակրովնդեսական հավասարակշռությունը գնդեսական կյանքում ավելի շատ ցանկալի վիճակ է, քան իրողություն, որը մեկ անգամ ևս հասպարում է շուկայական գնդեսության անկայուն լինելու փասբը:

Տնտեսության շարժընթաց զարգացումը ակնառու երևում է երկարաժամկեր հարվածում: Դրա գենանելի կողմերն են նոր առաջացող պահանջմունքները, պահանջմունքների բավարարվածության հագեցվածության նոր մակարդակը, գնդեսության մեջ գեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների արագընթաց բնույթը, գոյություն ունեցող համամասնությունների հնացումը, նորերի առաջացումը և այլն:

Տնտեսական զարգացումը երկարաբռն ժամանակահարվածում ունի վերընթաց շարժման միջում, սակայն դրա առանձին հարվածներում զարգացումը կամ աճը կարող է փոխարինվել անկումներով՝ ՆԱԱ-ի ծավալների կրծարարությունում: Նշանակում է՝ արդյունաբերական, ինչպես և գնդեսության համընդհանուր զարգացմանը կարող են հաջորդել անկման շրջաններ՝ առաջացնելով արդարության ծավալների կրծարաբռն գործազրկության աճ և բացասական այլ երևույթներ:

Նամաշխարհային գնդեսության զարգացման պայմությունից հայրենի է, որ բոլոր երկրների ազգային գնդեսությունները չեն կարողացել խուսափել նման երևույթներից, որոնք բացառիկ խորությամբ ու ուժգնությամբ կրկնվել են առանձին շրջաններում: Այդուհանդերձ, երկարաբռն ժամանակահարվածներում բոլոր երկրները ձեռք են բերել զարգացման ավելի բարձր մակարդակ, ինչը հասպարվում է դրանց գնդեսական ցուցանիշների համեմատական արդյունքներով: Ելնելով այդ հանգամանքից՝ գնդեսագիրությունը քննարկում է օրգանապես կապված երկու հասկացություն՝ **պարբերաշրջան** (ցիկլ) և **պրինդ**: Ցիկլ եզրը հունական ծագում ունի, որը թարգմանաբար նշանակում է «շրջան» (այսպեսից է՝ հայերեն «պարբերաշրջան»), ինչը ենթադրում է, որ գնդեսական համակարգերը ժամանակ առ ժամանակ վերադառնում են իրենց նախորդ՝ գնդեսական հավասարակշռության վիճակներին:

Տրենդ եզրը թարգմանաբար նշանակում է «հակում», «միփում», որի բնորոշ հագուանիշներից մեկը երկարաժամկետությունն է: Քանի որ գնդեսական զարգացման արդյունքները երկարաժամկետ առումով ունեն աճի միփում, ապա գնդեսական համակարգերի դրենդը, որի առավել ցայդուն օրինակը ՇԱՀ-ի աճն է, վերընթաց գծի դեսք է սպասում: Եթե պարբերաշրջան և դրենդ հասկացությունների փոփոխությունները ներկայացնենք գծապատկերով, կունենանք հետևյալ դեսքը:

Գծապատկեր 19.1. Տնտեսության զարգացման պարբերաշրջանը և դրենդը:

Գծապատկերի ա, ս, է, գ, ի, կ կետերը ցույց են դրական ՇԱՀ-ի մակարդակները հետազոտման t_1 - t_n ժամանակահարվածում, որոնց միացնող ուղիղը՝ T -ն, կոչվում է դրական ՇԱՀ-ի դրենդ: Յանկացած երկրի զարգացման պարբերը մի քանի դրամյակ դրահմերի կրոգածքով կունենա վերընթաց գծի դրենդի դեսք:

Եթե վերցնենք որևէ կարճաժամկետ հագում՝ t_1 - t_2 , ապա գծապատկերի վրա կունենանք ոլորտուն կամ ալիքածու մի գիծ՝ ա, ս, է, գ, ի կետերով, որը ցույց է դրական դրենության պարբերաշրջանային զարգացումը: Դրա առանձին կետերը դրենության յուրահարվող վիճակի պարկերն են: Օրինակ, ս, գ, ի կետերը վերելքի ամենաբարձր վիճակներն են, որոնց անվանում են «րուս», իսկ է, հ և մյուս հնարավոր կետերը ներկայացնում են դրենության անկումների ամենամեծ մակարդակները, որոնց ընդունված է անվանել «հայրակ»: Տնտեսության զարգացման ամենաբարձր (ս և գ) և ամենացածր (է և հ) երկու կետերով որոշվում է այն ժամանակահարվածը, երբ դրենությունը վերադառնում է իր նախկին կարգավիճակին: Ուրեմն վերելքից վերելք կամ անկումից անկում ընկած ժամանակահարվածը կոչվում է պարբերաշրջան, որի վերին ու ներքին կետերի և դրենության միջև եղած հետավորությունով չափվում է պարբերաշրջանային դրամանումների ասդիմանը:

Եթե պրենդի գրքեսագիրական բովանդակությունը գրքեսագելքների շրջանում դարձակարձիքներ չի առաջացնում, ապա պարբերաշրջանի գրքեսագիրական էության սահմանման մոդելումները դարբեր են: Ներկայացնենք դրանցից մի քանիսը.

- գրքեսական պարբերաշրջանները իրական ՇԱՀ-ի մեջ արդահայրված գործարար ակդիվության մակարդակի պարբերաբար գրքանումներն են,
- պարբերաշրջանները ժամանակի որոշ կրտսերքներում գրքեսության կրկնվող վիճակներն են, որոնք բնութագրվում են մակրոպնդեսական միևնույն չափորոշիչներով,
- գրքեսական պարբերաշրջանը գրքեսական համակարգի հավասարակշռության պարբերաբար կրկնվող խախտումներն են, որոնք հանգեցնում են գրքեսական գործունեության ակդիվության խիստ կրծագման, անկումների ու ճգնաժամերի:

Ինչպես գետնում ենք, նշված սահմանումներում քիչ չեն նաև ընդհանուր դրույթները: Ելնելով դրանցից կարելի է հետևություն կարարել, որ գրքեսության պարբերաշրջանայնությունը շուկայական գրքեսության շարժման համընդհանուր ձև է, որն արգացում է դրա անհամաշափությունը, գրքեսական առաջընթացի էվոլյուցիոն և արնապական ձևերի հերթափոխությունը: Դարբերաշրջանային զարգացումը գրքեսության շարժընթաց և մակրոպնդեսական հավասարակշռությունը բնութագրող որոշչներից և շուկայական գրքեսության ինքնակարգավորման մեխանիզմի դարբերից է, որը միաժամանակ շաբ զգայուն է պետական ազդեցության նկարմամբ, հագլաւագես սոցիալ-գրքեսական գործընթացների բնագավառում: Տնտեսության պարբերաշրջանային զարգացումը առավել մեծ չափով բնութագրվում է գրքեսական համակարգի ներքին հակասությունների աճով, սրությամբ ու քայլայմամբ, որոնց հիմքի վրա ձևավորվում են նոր համամասնություններ:

Տնտեսական զարգացման պարբերաշրջանային բնույթը գրքեսագելքների ուշադրությանն է արժանացել առավելապես XIX դարակզբին (Պ.-Ժ. Սիսոնդի, Թ. Մալթուս և ուրիշներ): Ինչ վերաբերում է շուկայական գրքեսության ինքնակարգավորման մեխանիզմին լիովին վսփահող գրքեսագելքներին, ապա նրանք մերժում են գրքեսության պարբերաշրջանային զարգացման իրողությունը որպես Ժ.-Բ. Սեյի օրենքի գործողության պահանջներին հակասող երևույթ, ըստ որի՝ առաջարկը սպեղծում է համապարսխան պահանջարկ, և պահանջարկը միշտ հավասար է առաջարկին: Դրա համար էլ դասականների աշխագություններում (Ադ. Սմիթ, Գ. ՈՒկարոր, Զ. Միլլ և ուրիշներ), եթե բննարկվում էր պարբերաշրջանի առեղծվածը, ապա դա կարպատվում էր շաբ հապանցիկ, որպես մասնավոր ու պարահական երևույթ: Դասական գրքեսության հիմնադիրների նման վերաբերմունքն ունի իր բացադրությունը. ոչ Ադ. Սմիթը և ոչ Է. ՈՒկարդը գրքեսական պարբերաշրջանների ականագետ չեն եղել:

XIX դարում գրքեսական պարբերաշրջանները դարձան ժամանակ առ ժամանակ կրկնվող երևույթներ, և Կ. Մարքսը առաջին գրքեսագելքներից էր, որ շաբ մեծ ուշադրություն դարձրեց այդ հիմնախնդրին: Նա առանձնացրել է պարբերաշրջանի չորս փուլ, որոնք հաջորդաբար փոխարինում են մեկը մյուսին՝

ճգնաժամ, լճացում, աշխուժացում և վերելք՝ սկիզբ ընդունելով ճգնաժամի փուլը: Նա միաժամանակ ներկայացրել է փուլերի առանձնահավկությունները:

Ճգնաժամը հասարակական արդարության չափերի և գործառավարող սուրյեկտների վճարունակ պահանջարկների մեծության բռնի համապատասխանեցման շուկայական մեխանիզմ է: Դա գործառության գերարդադրության վիճակ է, որը խորապես ցնցում է ամբողջ գնդեսական համակարգը թե՛ հորիզոնական և թե՛ ուղղահայաց առումներով՝ վերից վար: Շուկան, որ մինչ այդ անարգել կլանում էր արդարության բոլոր ապրանքները, ինչ-որ պահի դառնում է գերիագեցած: Չնայած դրան, ապրանքների մուտքը շուկա չի դադարում, մինչդեռ պահանջարկը շարունակում է կրճագրվել՝ հասնելով նվազագույն չափերի: Ապրանքային պաշարները շարունակում են աճել, քանի որ բազմաթիվ ձեռնարկություններ դեռ աշխագում են և նորանոր ապրանքներ են մարդկարարում շուկային: Տեղի է ունենում գների անկում, աճում է անվագահությունը շուկայի սուրյեկտների միջև: Բազմաթիվ ձեռնարկություններ և, առաջին հերթին, գեխնիկապես թույլ զարգացածները, սնանկանում են, որը ինչ-որ իմաստով պեսք է համարել ճգնաժամի փուլի դրական դրսնորում, քանի որ հանգեցնում է արդարության ընդհանուր արդյունավետության մակարդակի բարձրացման:

Տնտեսական ակդիվության կենտրոն է դառնում փողի շուկան, քանի որ մեծ չափերով աճում է պահանջարկը կանխիկ փողի նկարմամբ. պարբռագերերը պահանջում են վճարել պարբռերը: Դա հրահրում է գորկուադրույթի բարձրացում, գործառության իրական հարգածում գործունեության սահմանները սեղմվում են, և գեղի է ունենում գրադադարության կրճագում ու գործազրկության աճ: Մեծ չափերով կրճագում են եկամուգները, և չնայած շուկայի հագեցվածությանը, բնակչության կենսամակարդակը արագ գենապերով իշնում է:

Ճգնաժամի փուլը ամբողջ պարբերաշրջանի վրա էական հեփսնաբներ է թողնում, ուստի հաճախ գործեսազիգական գրականության մեջ պարբերաշրջան և ճգնաժամ եզրերն օգտագործվում են որպես հոմանիշ հասկացություններ:

Լճացումը բնութագրվում է արդարության անկումային վիճակով. արդարության ոլորտն ազարպիւմ է հնացած հիմնական կապիգալի դարրերից, որը արդարության ծախսերը իշեցնելու կարևոր նախադրյալ է և օգնում է հարմարվել գների հասպարված ցածր մակարդակին: Ցածր գները նպաստում են կուրպակած ապրանքային պաշարների կրճագմանը, չի բացառվում նաև դրանց ֆիզիկապես վերացումը: Քանի որ գործեսական ակդիվությունը խիստ ցածր է, ապա այս փուլում շարունակվում է պահպանվել գործազրկության բարձր մակարդակ:

Դրամական կապիգալի նկարմամբ պահանջարկը, ի դարբերություն նախորդ փուլի, կրպուկ կրճագում է: Սնանկացման գործընթացները դադարում են, և որոշակիանում է, որ ֆիրմաները կարող են շարունակել իրենց գործունեությունը: Դա կարելի է համեմապել բնության մեջ ավերիչ փոթորկից հետո հասպարվող վիճակի հետ, եթե համընդհանուր անդորր է փիրում: Ով կարողացել է, պահպանել է իր կենաւունակությունը, ով չի կարողացել, հետացել է ասպարեզից:

Նկարվում է փողի առաջարկի գերազանցում պահանջարկի նկարմամբ,

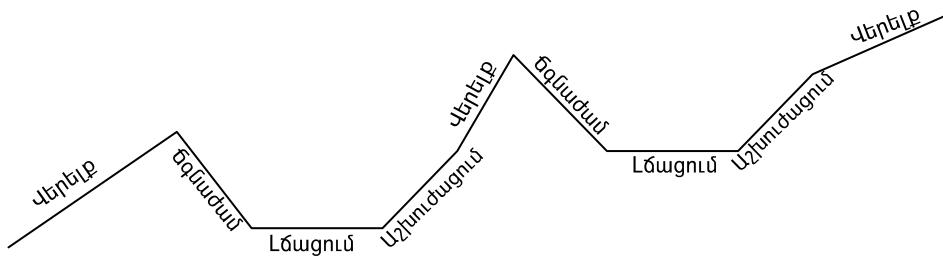
գոկոսադրույթը շարունակում է իշնել: Տարօրինակ է նաև այն, որ գոկոսադրույթների իշեցման հետ մեկտեղ իշնում են նաև արժեթղթերի կուրսերը, մինչդեռ, ըստ բրամբանության, դրանք պետք է բարձրանան: Դրա պարբառը գոկոսադրույթյան ընդհանուր անկումային վիճակն է, երբ արժեթղթերի բերած եկամուտն ավելի մեծ չափերով ու գենապերով է կրծագվում: Այս փուլում կենսունակ խոշոր ֆիրմաները իրար մեջ բաժանում են սնամկացած ու քայլայված մրցակիցների բաժնեկոմմերի հսկիչ ծրաբները:

Աշխուժացումն այն փուլն է, որի ժամանակ սկսում են ակդիվանալ գոկոսական արքադրական գործընթացները, գեղի է ունենում հիմնական կապիվալի մասնակի, ասպիճանական նորացում, որը թույլ է դաշտի մեծացնել արքադրության ծավալները, գներն սկսում են բարձրանալ, աճում են շահույթները և գոկոսադրույթները, ամբողջ գոկոսադրույթյունն սկսում է հարմարվել գների ձևավորված նոր, բարձր մակարդակին: Աշխուժացման փուլի գոկոսադրույթյունը պայմանավորված է նրանով, թե գոկոսադրույթյունը ե՞րբ կարող է ձեռք բերել նախաճգնաժամային մակարդակը (ԸՆԱ, ԸՎԱ): Այս փուլում նկապվում է գործազրկության ասպիճանական կրծագում, արգանում է կապիվալի շրջապատճենը, մեծանում՝ վարկի պահանջարկը, բարձրանում են գոկոսադրույթները: Գները շարունակում են աճել, ձեռնարկությունները սպանում են մեծ շահույթներ, բարձրանում է արժեթղթերի կուրսը, նկապվում է գոկոսական ընդհանուր ակդիվություն:

Վերելքի փուլը նշանավորվում է նախորդ փուլում սկսած գոկոսական աճի գոեմպերի բարձրացմամբ, լրիվ զբաղվածության համեմաբական բարձր մակարդակով, արքադրական հզորությունների ընդլայնմամբ, նոր ձեռնարկությունների գործարկումով, արքադրության ծավալները (ԸՆԱ) գերազանցում են նախաճգնաժամային մակարդակը: Դա ենթադրում է ներդրումների մեծ պահանջարկ, հեկուարար շարունակում են բարձրանալ գոկոսադրույթները: Այս փուլում նկապվում է արժեթղթերի կուրսի բարձրացում, թեպետք բարձրանում են գոկոսադրույթները. դա բացագրվում է արժեթղթերի բերած եկամուտների ավելի արագ աճով, որը, իր հերթին, ազդում է ներդրումային պահանջարկի մեծացման վրա:

Վերելքի փուլում յուրահագում դեր է կագարում առևտրային կապիվալը այն իմասպով, որ մեծանում են խոշոր գնումներ՝ գների հերազարձրացումից շահելու միջումով: Դա առաջացնում է սպեկուլյարիվ պահանջարկի բում, որը արքադրությանը հրահրում է էլ ավելի ընդլայնվել, որի արդյունքում արքադրության և բնակչության գնողունակ պահանջարկի ծավալների միջև ուշ թե շուրջ առաջանում է ճեղքածքը: Դա նոր պարբերաշրջանի սկսման նախանշաններից մեկն է:

Տնտեսական պարբերաշրջանի և դրա փուլերի գծապատկերային մեկնաբանումը կունենա հետքույթ գենապերության մեջ:

Գծապատկեր 19.2. Տնտեսական պարբերաշրջանը և փուլերը:

Տնտեսության պարբերաշրջանային զարգացման պամփությունը վկայում է, որ ժամանակակից պարբերաշրջանը էականորեն դարձնում է XIX դարում պեղի ունեցած պարբերաշրջաններից: Ամենակարևոր դարձնությունը թերևս հավասարակշռության խախտման չափերի մեջ է: Եթե XIX դարում դրանք ավելի զգալի էին, ապա XX դարի երկրորդ կեսերից սկսած դեղի ունեցող պարբերաշրջանները այնքան էլ խոր ազդեցություն չեն թողնում դրանք վրա: Դեպքանքն այն է, որ պարբերաշրջանի վևողությունն այնքան էլ երկար չէ, որքան նախորդ դարաշրջանում եր, այսինքն՝ ավելի քիչ ժամանակ է պահանջվում դրանք վրա: Բացի դրանց, նկարվում է պարբերաշրջանի փուլերի որոշ դարձնություն. օրինակ, կրծապվել է աշխուժացման փուլի վևողությունը, և դրանք անցում կապարում դեպի վերելքի փուլը: Այդ ամենը բացարձություն է, նախ՝ ԳՏԱ փեմապերի արագացմամբ, և երկրորդ՝ նախորդ շրջաններում, ի դեպ, պետքությունը չէր մասնակցում մակրովնդեսական հավասարակշռության վերականգնման գործընթացներին, մինչդեռ XX դարում, հագեցած ԱՄՆ-ի դրանք անցում կապարում է աշխուժացման փուլի վերելքի փուլը:

19.2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԱՐՔԵՐԱՇՐՋԱՆԻ ԴԻՄՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պարբերաշրջանի բնույթի հիմնախնդիրը, կարելի է ասել, վիճահարույց է անգամ նորագույն ժամանակաշրջանում: Տնտեսության կոնյունկուրային շարժընթացի հարցերը հետազոտող գրեսությունները միմյանցից փարբերվում են հիմնականում պարբերաշրջանի առաջացման պատճառի խնդրի առումով: Ընդհանուր իմաստով, տնտեսական պարբերաշրջանի առաջացման պատճառները կարելի են բաժանել երեք խմբի՝ Էկոնոմ (արդարին), Էնդոգեն (ներքին) և Էլեկտրիկ (պարագեսակ մոփենցումների միավորում):

Տնտեսական պարբերաշրջանների առաջացման էկոնոմ (էքսպերնալ) կամ արդարին պատճառների գրեսության կողմնակիցները պարբերաշրջանը պայմանավորում են բացառապես գրեսության վրա արդարին գործոնների ազդեցությամբ, Էնդոգեն (ինտերնալ) կամ ներքին պատճառների գրեսությունը՝ գրեսական կյանքի զարգացման ներքին օրինաչափություններով, իսկ երրորդ՝ Էլեկտրիկ ուղղության ներկայացուցիչները փորձում են նախորդ երկու ուղղություններում զգնել նապարակահարմար սկզբունքներ և միավորել դրանք:

Դեքը է նշել, որ արդարին գործոնների գրեսությունն արժանացել է գրեսագետների մեծ մասի քննադապությանը, քանի որ տնտեսական պարբերաշրջանների առաջացումը պայմանավորում է ասպեկտիկական երևույթների, մասնավորապես՝ «արևային բծերի» առկայությամբ: Ըստ այդմ՝ բնության այդ երևույթը կրկնվում է պարբերաբար և ազդում մասնավորապես բերքագության վրա՝ առաջացնելով զյուղագնդեսական արդյունքների գների և ընդհանուր առևտուրի ծավալների հավասարաշառության պարբերական խախտումներ ու ճգնաժամ: Բացի բնության այդ երևույթից, արդարին գործոնների շարքում նշվում են նաև բնական աղեկները՝ երկրաշարժը, ջրհետեղը, ինչպես նաև սոցիալական գործոնները՝ քաղաքական համակարգի փոփոխությունները, պատերազմները և այլն: Ինչպես գրեսում ենք, նշված գործոնները չունեն կամ գրեթե չունեն արդարադարձնեսական բովանդակություն, հետևաբար դուրս են մնում ժամանակակից գրեսության հետազոտության շրջանակներից:

Արդարին գործոնների գրեսության հիմնադիրն է XIX դարի տնտեսագետ Ռիխամ Զլունսը:

Տնտեսական պարբերաշրջանների առաջացման էնդոգեն կամ ներքին գործոնների հետազոտությամբ զբաղվել են գրեսագիրության գրեսության հիմնական ուղղությունները: Այսպես, մարքայան գրեսության համաձայն պարբերաշրջանային զարգացման վերացական հնարավորություն արդեն իսկ առկա է պարզ ապրանքային արդարության գրեսական հարաբերություններում, ինչպես, օրինակ, ապրանքների առք ու վաճառքի գործարքների խզումը ժամանակի առումով առաջացնում է ջրացված ապրանքային պաշարներ: Սա կարելի է համարել պարբերաշրջանների առաջացման ձևական պատճառ: Այս գրեսության առավել հիմնավոր փաստարկն այն է, որ կապիտալիզմի ժամանակ արդարության գործընթացն ընդունում է հանրային բնույթ, իսկ արդյունքների յուրացումը շարունակում է կապարվել մասնավոր կապիտալիստական ձևով, հետևաբար, հասարակության ճնշող մասը անմիջականորեն չի մասնակցում արդարության արդյունքների իրացման գործընթացներին, որն էլ ճգնաժամի առաջացման պատճառ է դառնում:

Մոնեպարհսպական գետության հիմնական դրույթների համաձայն պնդեսական պարբերաշրջանը զուգ դրամական, փողային երևույթ է: Դա հիմնավորում են նրանով, որ դրամական հոսքերի փոփոխությունն անմիջապես առաջացնում է պնդեսական ակդիվության ասդիճանի փոփոխություն, որն ամենից առաջ դրսուրպում է շրջանառության ոլորտում: Եթե մեծանում է գնողունակ պահանջարկը, արագանում փողի շարժը, ակդիվանում է առևտուրը, ընդայնվում է արդադրությունը և հակառակը: Վյափիտով, պարբերաշրջանը փոքր մասշտարներով ինֆլյացիայի և դեֆլյացիայի երևույթներ է ներկայացնում: Մի դեպքում՝ պնդեսության անկումը կամ դեպքեսիան շրջանառության մեջ եղած փողի պակասի արդյունք է, իսկ մյուս դեպքում՝ փողի անհրաժեշտ քանակի ավելացման: Մոնեպարհսպիները գրնում են, որ եթե հնարավոր լինի կարգավորել նման երևույթները, ապա կարելի է խուսափել պարբերաշրջանային զարգացումից:

Նորդասականները և նորքեյնսականները համերաշխ դիրքորոշում ունեն հետևյալում. պարբերաշրջանային զարգացման հիմնարար պարբերության պայմանների հարմարվելիության գործընթացներն են: Ենթադրվում է, որ վերաբարդրված արժեքի ամենամյա մեծության (որը կարելի է ներկայացնել որպես կապիտալի «հոսք» դեպի պնդեսություն) և դաշտական արժեքի կուպակված «պաշարի» կամ խնայողության չափերի միջև գոյություն ունի ինչ-որ հավասարակշռություն: Քանի դեռ այդ իրավիճակը՝ հավասարակշռությունը, չի խախվել, պարբերաշրջանային գագանումներ չեն լինի և հակառակը: Բայց քանի որ երկրորդ տարբերակը, այսինքն՝ հավասարակշռության խախումը ավելի իրավեսական է, նշանակում է՝ հոսք-պաշար հարաբերությունը փասդրեն շեղվում է մեկ այս, մեկ այն ուղղությամբ, և առաջանում է մակրոպնդեսական անհավասարակշռություն:

Նորդասականների և նորքեյնսականների դիրքորոշումների «բաժանարար» հավկանիշը թերևս պաշար-հոսք հարաբերության խախուման պարբերությունների խախումները, իսկ նորդասականները՝ հոսքի կամ կապիտալի մեծության փոփոխությունները:

Տնդեսագիրության գետության ժամանակակից քննարկումներում լայն ճանաչման է արժանացել «իրական գործարար պարբերաշրջանի» գետությունը, որի ծագման գործում իր ներդրումն ունի ոռու գնդեսագետ Եվգ.Սլուցին, իսկ հետագայում դա զարգացրել է նորվեգիացի պնդեսագետ, նորելյան մրցանակալիր Ռազմար Ֆրիշը: Ըստ այդ գետության՝ մակրոպնդեսական գագանումների պարբեր նեղ խմաքով կարող են լինել պնդեսության մեկ կամ մի քանի հարվածներում աշխարհանքի արդադրողականության մեջ գերի ունեցող «ցնցումային» փոփոխությունները, իսկ լայն խմաքով՝ արդադրության գերի հիմքում գերի ունեցող ցնցումները:

Վյագետությունն սպացել է նաև «խթանների (խմաքումների) ազդեցության գարածվելիության գետություն» անվանումը, այսինքն՝ պնդեսությունը զարգացման ընթացքում ենթարկվում է քազմաթիվ ազդակների ազդեցության, որոնք նոր թափ են հաղորդում գնդեսական գետությանը և դառնում պարբերաշրջանի

առաջացման պարճառ: Մուլտիպլիկավորի (բազմարկիչի) և աքսելերավորի (արագացուցիչի) էֆեկտների հետ կապված ներդրումները հենց այդպիսի խթաններից են, որոնք շոկայական զարգացման ներքին մեխանիզմների օգնությամբ ավելի են արագացնում տարրանողական գործնթացները, որոնք ժամանակի ընթացքում մարում են, կորցնում իրենց ուժը: Չանի որ նման ազդակները բազմաթիվ են (գիրական հայփնագործություններ, գների և փողի զանգվածի կրրուկ փոփոխություններ, գործադրուներ, հեղափոխություններ և այլն), ապա շոկայական տնտեսությունն այդ չափով էլ ընդունակ է ենթարկվելու պարբերաշրջանային տարրանումների: Կարելի է եզրակացնել, որ այս դեսությունը փորձում է հիմնավորել արդարին ու ներքին ազդակների համար ազդեցությունը տնտեսության վրա, որը պետք է ընդունել իրոք հնարավոր երևոյթ:

Այս առումով հեքաքրքիր է Յ. Շումագերերի դեսակեպը, որը շարադրված է 1939 թ. լույս դրեած «Տնտեսական պարբերաշրջաններ» աշխագործության մեջ: Տնտեսագեպը փորձել է պարզել նորամուծությունների՝ որպես ազդակի և դնդանական պարբերաշրջանների միջև գոյություն ունեցող կապվածությունը: Շումագերերը գրնում էր, որ նորամուծությունները կանոնավորված բնույթ չունեն. դրանք ուժամբ կարգացնող գործնթացներ չեն: Շապ արժեքավոր որևէ նորամուծություն ձեռնարկագիրոջը կրերի մեծ շահույթ և կառաջացնի փոխկապված նորամուծությունների քիչ թե շափ երկար շղթա. արդյունքում դեղի կունենա ճյուղի, այնուհետև ոլորտի վերելք, բռն: Սակայն ծաղկման ու զարգացման այդ ժամանակահարվածը աստիճանաբար սպառվում է, սիսալներն ու վրիպումները առաջացնում են սնամկացման բազմաթիվ դեպքեր, շահույթները կրծագրվում են: Սկսվում է լճացման փուլը, որը դեսում է այնքան ժամանակ, քանի դեռ ի հայր չեն եկել նորամուծություն կարարելու ընդունակ համարձակ ու բանհմաց անհապներ: Այդ ամրող ժամանակաշրջանը Յ. Շումագերերը անվանել է **սուրեցագործական կործանման փուլ**:

Տնտեսագիրական գրականության մեջ դնդանական պարբերաշրջանների հեքագործության համար հիմք են վերցվել պարբեր չափորոշիչներ, որոնցից կարևորվել է հարկապես պարբերաշրջանի դնդության հարկանիշը: Որոշ հեղինակների հաշվարկներով հասարակական գիրությունների (փիլիսոփայություն, դնդանագիրություն, սոցիոլոգիա, քաղաքագիրություն և այլն) կողմից նշվում են պարբերաշրջանի հազարից ավելի դեսակներ՝ ըստ երկարավության, սկսած մեկ շաբաթից մինչև հազարամյակներ: Այդուակ 19.1.-ում ներկայացված են դրանցից առավել հաճախակի հիշարակվող և, կարելի է ասել, հիմնական վեց մոլեցումները:

Ամերիկացի դնդանագերներ Ուեսլի Միփչելը և Ժոզեֆ Կիփչինը, միմյանցից անկախ, հեքագորդել են կարճ դնդության դնդանական պարբերաշրջանների առաջացման պատճառներն ու հեքեւանքները: Տնտեսագիրության մեջ ընդունված է կարճաժամկետ պարբերաշրջաններն անվանել Կիփչինի պարբերաշրջաններ: Ժ. Կիփչինը հեքագորդել է մասնավորապես դնդանական գործարքների ֆինանսական կողմը՝ ֆինանսական հաշիվները և վաճառքի գների փոփոխությունները՝ կապված ապրանքային պաշարների փոփոխությունների հետ: Ըստ էության նա հիմնականում ուսումնասիրել է շրջանառության ոլորտի

պարբերաշրջանային բնույթը, և այդ պարբերությունը կարճաժամկետ պարբերաշրջանները փնտեսագիրության մեջ անվանվում են նաև *առ-դրային պարբերաշրջաններ*:

Աղյուսակ 19.1 ՊԱՐԲԵՐԱՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԴԻՄԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Տեսակը կամ հեղինակը	Պարբերաշրջ. գնողությունը (դրամ)	Դիմնական հարկանիշները
Կարճաժամկետ կամ Կիրշինի	2 - 4	Ազարանքային պաշտոների աճ → ՇԱՀ-ի, գնաճի, գրադադարության փարանումներ, առևտության պարբերաշրջան
Արդյունաբերական կամ Ժուգյարի, Մարքսի	7-12	Ներդրումային պարբերաշրջան → ՇԱՀ-ի, գնաճի, գրադադարության, կենսամակարդակի դաշտավայրումներ
Շինարարական կամ Կուգմեցի	16-25	Եկամուտ → ներգաղթ → բնակչության աճ → բնականային շինարարություն → ամբողջական պահանջարկ → եկամուտների աճ
Երկար ալիքներ կամ Կոնյրապէսի	40-60	Տեխնիկական առաջընթաց, կառուցվածքային փոփոխություններ, գործադրություն
Ֆորեստերի	200	Էներգիայի նոր աղբյուրներ և նյութեր
Թոքլերի	1000-2000	Քաղաքակրթության արգացում. նոր փոլ

Տնտեսագիրական հերթական հերթագործություններ առավել մեծ ծավալներով կապարվել են 7-12 դրամի գնողության միջնաժամկետ պարբերաշրջանների բնագավառում, որոնք սկսվել են XIX դարի 30-ականներից: Առաջին հերթագործողներից է Փրանշացի փնտեսագետ Կլեմենֆ Ժուգյարը: Նա հերթագործել է Ֆրանշայի, Անգլիայի, ԱՄՆ-ի ու Գերմանիայի արդյունաբերության ճյուղերում գործություն ունեցած ճգնաժամները՝ կարարելով խոր վերլուծություններ գործուադրույթների և զների դաշտավայրում: Նկատի ունենալով նրա ավանդը այդ կարևոր հիմնախնդրի հերթագործության ոլորտում՝ միջնաժամկետ պարբերաշրջաններն անվանեցին Ժուգյարի պարբերաշրջաններ: Տեսագայում դրանք սպացան այլ անուններ՝ գործարարության (քիզնեսի), արդյունաբերական, միջին պարբերաշրջաններ և այլն:

Տնտեսական զարգացման պարբերությունից հայտնի է, որ առաջին արդյունաբերական պարբերաշրջանը գործությունը է 1825 թ., երբ մերենայական արդարությունը դարձել էր դիրքություն մերկանության, մերենաշինական և դնդանական այլ առաջարկարկ ճյուղերում: 1836 թ. Անգլիայում սկսվել է նոր պարբերաշրջան: 1847-1848 թթ. ԱՄՆ-ում սկսված պարբերաշրջանը գործուածվեց եվրոպական մի շարք երկրներում, որը փաստութեան համաշխարհային առաջին ճգնաժամը եղավ: Դրանից հետո դրանք պարբերաշրջանը կրկնվել են: Առավել խոր բնույթ է կրկել 1873 թ. պարբերաշրջանի ճգնաժամի փուլը, որը գործուածվել է 12 դրամի, որից հետո մինչև 1910 թ. դրանք դաշտավայրում գործուածվել են 7-9 դրա-

թի: Սակայն ամենաաղեփալի հեփևանքներ ունեցել է 1929-1933 թթ. ԱՄՆ-ում սկսված պարբերաշրջանը, որի միայն անկման կամ դեպրեսիայի փուլը գտնվել է 5 փարի՝ առաջացնելով առավել խոր անկումներ արդյունաբերության ճյուղերում: Այն ընդգրկեց նաև Եվրոպական զարգացած երկրների գնդեսությունները, և դրա համար էլ այդ պարբերաշրջանը գնդեսագիրության մեջ անվանվեց **մեծ ճգնաժամ** կամ **անկում** (դեպրեսիա):

XX դարի 30-ական թվականներին ԱՄՆ-ում հրափարակվեցին աշխագություններ, այսպես կոչված՝ շինարարական պարբերաշրջանների հեփագության արդյունքների վերաբերյալ: Առանձին հեղինակներ մշակեցին բնակարանային շինարարության ամբողջական գարեւական ծավալների վիճակագրական համաթվեր և բացահայտեցին դրանց միջև իրար հաջորդող արագ աճի և խորը անկումների ու լճացման երկարագու 20-ամյա ընդհջումներ: Այդ ժամանակ էլ գնդեսագիրներն սկսեցին օգրագործել «շինարարական պարբերաշրջան» բառակապակցությունը: 1946 թ. ամերիկացի գնդեսագետ Սայմոն Կուգնեցը «Ազգային եկամուտ» աշխագության մեջ հանգել է այն եզրակացության, որ ազգային եկամուտի, սպառողական ծախսերի և արդարողական նշանակության սարքավորումների արդարության, ինչպես նաև բնակելի ու այլ նշանակության շինարարական օբյեկտների կառուցման ոլորփներում կափարված համախառն ներդրումների ցուցանիշները վկայում են նշված ոլորփների միջև գոյություն ունեցող գարանումների գոյնագրեցության 20-ամյա շրջանի գոյության մասին: Ընդ որում, նա այդ ոլորփներից առանձնացրել է հավկապես շինարարությունը, որին գարանումները բնութագրվում են հարաբերական առավել մեծ ընդհագումներով: XX դարի 50-ականների կեսերից, որպես Ս.Կուգնեցի ավանդի համաշխարհային ճանաչման արդարացություն, շինարարական պարբերաշրջանները կոչվեցին նրա անունով: 1968 թ. ամերիկացի գնդեսագետ Մ. Վրամովիցը նկարագրել է 20-ամյա գարանումների գործողության մեխանիզմի միջուկը կամ, ինչպես նա է անվանել՝ «մուլտիպլիկացիոն-աքսելերացիոն շղթայի ուրվագիծը», հեփևալ ուղիղ կապի գեաքով.

Եկամուտ → ներգաղթ → բնակարանային շինարարություն → ամբողջական պահանջարկ → Եկամուտի աճ:

Նա գրնում է, որ այդ շղթան, առաջացնելով ՇՎ-ի կամ Եկամուտների աճ, խթանում է ներգաղթը, բնակչության աճը, արագացնում ներդրումային գործընթացները, այդ թվում՝ բնակարանային շինարարության ոլորփում, որից հեփութեղի են ունենում խախտումներ:

XX դարակզբին Եվրոպական մի շարք երկրների գնդեսագիրներ իրենց հեփագություններում սաղմանային ձևով դափողություններ են կափարել գնդեսության երկարագու զարգացման շրջանի ու դրա առանձնահարկությունների մասին: Սակայն համընդիմանուր ճանաչման են արժանացել ուստի հայրնի գնդեսագետ Ն.Դ.Կոնդրափեսի հեփագության արդյունքները, որոնք սպացել են երկար ալիքների, մեծ պարբերաշրջանների գործություններ անվանումները, և գրականություն մտել Կոնդրասենի պարբերաշրջաններ անվանումով: Ն.Կոնդրափեսը գնդեսության երկարագու գարանումների հիմ-

նախնդրի շուրջ 1920-1938 թթ. հրապարակել է մի քանի հիմնարար աշխափություններ, որոնցից առանձնանում է «Տնտեսական կոնյունկվուրայի (հրավիճակի) մեծ պարբերաշրջանը» (1925 թ.) ուսումնասիրությունը, որդեռ նա հիմնավորում է գնդեսության զարգացման մեծ ալիքների կամ պարբերաշրջանների գոյությունը և կարարում հետեւթյուն, ըստ որի՝ ժամանակի երկար կորվածքում ալիքածական գագաղացական մեծ պարբերաշրջանների գոյությունը և կարարում օրինաչափ ու կրկնվող բնույթ ունեն: Նա բացահայտեց նաև գնդեսական համակարգի կառուցվածքային վերափոխումների պարբերականությունը պայմանավորող երկարագույն գործողության մեխանիզմի գոյության փաստը, որի ընթացքում գոյությունը է ունենում ամբողջ գնդեսության գեխսողական հիմքի և արդարական ապարագի նորացում, գնդեսական մեխանիզմի և կազմակերպական կառուցվածքի վերափոխում: Ն. Կոնդրափևը հնարավոր է համարում այնպիսի սոցիալ-գնդեսական համակարգի գոյությունը, որը կարող է առաջացնել երկարաժամկետ գագաղացական պարագաներ և ապահովել էկոնոմիկայի շարժը, անցումը կայուն վիճակից մի այլ վիճակի:

Ն. Կոնդրափևն իր գաղափարը հիմնավորել է ծավալուն փաստացի գոյացությունը՝ դրանց վերլուծության ժամանակ կիրառելով մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդներ, բացառելով կարճ պարբերաշրջանների ու պարահական գագաղացական ազդեցությունը: Նա հանգամանորեն վերլուծել է ԱՄՄ-ի և Եվրոպայի զարգացած երկրների գնդեսական զարգացման գոյացությունը: Իհարկե հասկանալի պարբերությունը դրանց մեջ չկան ՇՍԱ-ին վերաբերող գոյացություններ, սակայն նույնիսկ այն գոյացությունը, որոնք վերաբերում են գների, աշխափավարձի, արդարական ապարագաշրջանառության, հիմնական ապարագաշրջանառության շարժներին, ապա դրանց վերլուծության արդյունքները անհրաժեշտ հիմք դարձան, որպեսզի ապացուցի այդ երկրներում մեծ ալիքների համրնեցն առաջանական գոյացությունը համարական գոյացությունը առաջանական գոյացությունը:

Ի գարբերություն գնդեսական պարբերաշրջանների ուսումնասիրությամբ զբաղվող այլ գնդեսագետների, Ն. Կոնդրափևը ցույց փուցեց, որ երկար ալիքների առաջացման պարբերությունը պեսք է գնդերել ոչ միայն շրջանառության, այլ նաև արդարության ոլորտում: Դրա համար էլ, կապված երկար ալիքների գոյացության հետ, նա քննարկել է նաև այդ ժամանակահագուման հիմնական կապիտալի մաշվածության, ներդրումային գործընթացների պարբերաշրջանայնության, կապիտալի ծառայության ժամկետի հիմնախնդիրները՝ գների համակարգի փոփոխությունների հետ օրգանական կապի մեջ:

Ն. Կոնդրափևի հետքաղությունն ընդգրկում է գնդեսական զարգացման 140-ամյա պարմություն, որդեռ նա առանձնացրել է իրավիճակային երեք մեծ ալիքներ:

I. 1780-1790 թթ. - 1844-1851 թթ.,

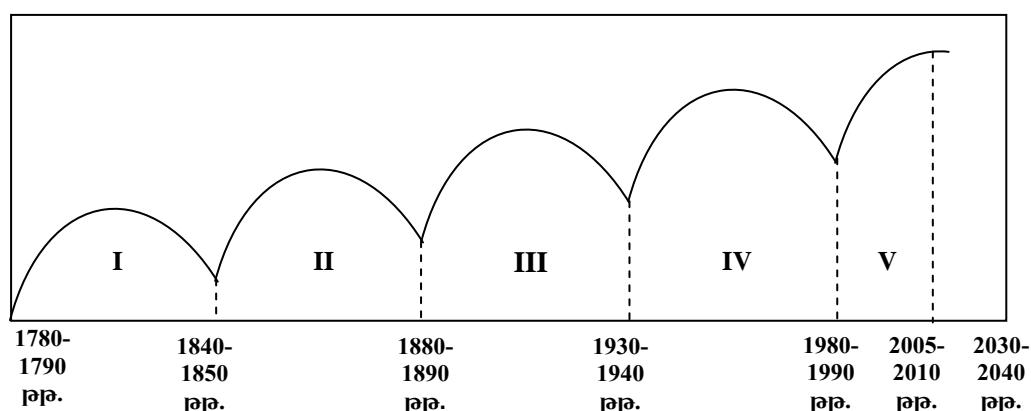
II. 1844-1851 թթ. - 1890-1896 թթ.,

III. 1890-1996 թթ. - 1939-1945 թթ. (վերջինս որպես կանխադասում):

Ն. Կոնդրափևը կանխադասում էր նաև 1929-1933 թթ. ամերիկյան մեծ ճգնաժամը, որը ևս մեկ ապացույց է նրա գնդեսության ճշմարդացիության մասին: Տերգապայում, հիմնվելով Կոնդրափևի հետքաղության սկզբունքների վրա, գնդեսագետները հաշվարկել են նաև երկար ալիքների **IV** շրջանը՝ 1939-1945 - 1982-1985 թթ., **V** պարբերաշրջանը՝ 1982-1985 - 2030-2040 թթ., որի ճգնաժամի

փուլը կարող է սկսվել 2005-2010 թթ. միջակայքում:

Ն.Կոնդրաֆիև գիտեր և ապացուցում էր, որ փնտեսության զարգացմանը բնորոշ չեն միայն կարճ և միջնաժամկետ պարբերաշրջանները: Նրա այդ հետառականությունները հետազոտում են կարճ և միջնաժամկետ մի քանի պարբերաշրջաններ: Վյդ փոխարարելություններն են դարձել են նրա հետազուրկության օրյեկտը: Երկար ալիքների գործության համաձայն պարբերաշրջանն ընդգրկում է հինգ փուլ. ա) *լճացում*, բ) *աշխուժացում*, գ) *վերելք*, դ) *ծաղկում*, ե) *ճգնաժամ* կամ *անկում*: Ըստ այս գործության դրույթների՝ համաշխարհային փնտեսության զարգացման պարբերական շրջանները կարելի է ներկայացնել ներքոնշյալ գծապատճերի գործով.

Գծապատճեր 19.3. Տնտեսական պարբերաշրջաններն ըստ Դ.Կոնդրաֆիևի հաշվարկների և ներկա կանխագիտումների:

Ն.Կոնդրաֆիև կարևորում է նաև էմպիրիկ բնույթի օրինաչափությունները՝ համարելով դրանք ավելի գործառնելի ու հասկանալի: Առանձնացնենք դրանցից մի քանիսը.

1. Ամեն մի պարբերաշրջանի վերելքի ալիքի սկսվելուց առաջ և հենց դրա սկզբում հասարակության կյանքում նկարվում են եական փոփոխություններ, օրինակ, Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը, Ռոկֆելլերյան հեղափոխությունը, Վրացին և Երկրորդ համաշխարհային պարբերազմները և այլն:

2. Մեծ պարբերաշրջանների ամենան փուլերը ուղեկցվում են զյուղագնդեսության ոլորտի երկարագույն լճացմամբ, օրինակ, 30-ականներին՝ Ռուսաստանում:

3. Միջնաժամկետ պարբերաշրջանների խորությունը կախված է նրանից, թե մեծ պարբերաշրջանի ո՞ր փուլին են համընկել դրանք. Եթե համընկել են մեծ պարբերաշրջանի անկման փուլին, ապա միջնաժամկետ պարբերաշրջանների գործությունն ավելի երկար է, այսինքն՝ ճգնաժամից դուրս գալը ավելի դժվար է լինում և հակառակը:

Ժամանակակից պայմաններում մեծ ալիքների դեսությունը եղնում է այն դրույթից, որ գնդեսությունը, որպես բաց համակարգ, գրնվում է հավասարակշռության վիճակի խախտման կացության մեջ և նշում է հավասարակշռությունից շեղվելու երեք դիրք:

- ա) խախտում ամբողջական պահանջարկի ու առաջարկի միջև դեղային (լոկալ) շուկաներում՝ ապրանքների, փողի, աշխարհանքի և այլն: Այդ շեղումները կարող են լինել ակնթարթային, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ. վերջինիս դեպքում հավասարակշռության հասպարման համար պահանջվում է մի քանի դարի:
- բ) սարքավորումների, կառույցների և հարանձան բովանդակության ապրանքների պահանջարկի ու առաջարկի հավասարակշռության խախտում, որի վերականգնման և կապիտալի՝ մի ճյուղից մյուսը շարժվելու համար կպահանջվի 8-12 դարի: Այս խախտումները, որոնք հիմնականում ունեն արդյունաբերական պարբերաշրջանների բնույթ, մանրամասն հետազոտել է Կ. Մարքսը.
- գ) երկար ալիքների դեպքում հավասարակշռություն պետք է հասպարվի արդյունաբերության, շինարարության, ինֆրակառուցվածքների, աշխագումի և այլ ոլորտների միջև, որը պահանջում է ավելի երկար ժամանակ՝ 40-60 դարի: Այդ ընթացքում դեղի է ունենում դեխնիկայի մի քանի սերունդների փոխարինում՝ կապված բարոյական մաշվածության գործընթացների ավելի մեծ արագության հետ, այսինքն՝ փոխվում են արդարության բոլոր չափորոշիչները, այդ թվում՝ աշխագողների սերնդափոխություն ու էական վերավորակավորում:

Ն. Կոնդրավիսի երկար ալիքների դեսությունն ունի ոչ միայն դեսական, այլև գործնական կարևոր նշանակություն, քանի որ սերպորեն կապված է հասարակության վնդեսական ու սոցիալական գործընթացների գարզացման այնպիսի կանխադեսումների հետ, ինչպիսիք են՝

- հսկակ կարգավորվածություն չունեցող իրադարձությունները (պարերազմներ, առևտուրային հակասությունների սրում և այլն),
- իրադարձությունների կրկնությունը (գների շարժ կամ բարձրացում, ճգնաժամեր, ներդրումային ակտիվություն, եկամուտների փոփոխություն և այլն),
- զարգացման դենդենցները (ՇԱ-ի դեմքեր, գրադարձություն և այլն):

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ Ն. Կոնդրավիսի դեսությունն ապացուցում է, որ գնդեսական երկարակի պարբերաշրջանները հագուկ են ցանկացած զարգացող հասարակության վնդեսական ոլորտին, քանի որ զարգացումը դեղի է ունենում անհավասարաշահի, թոփքածն, ամեն անգամ անհրաժեշտ է, պարկերավոր ասած՝ «փոխել կաշին», որն արդեն իսկ խիստ ցավալի գործընթաց է:

19.3. ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՊԱՏճԱՌՆԵՐԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Մարդկային հասարակության գնդեսական զարգացման պարբռությունը վնդեսագետների (և ոչ միայն նրանց) առջև դրեց այնպիսի մի կարևոր խնդրի հետազոտման անհրաժեշտություն, ինչպիսին զբաղվածություն - գործազրկություն փոխհարաբերության հիմնախնդիրն է: Նա հասարակության զարգացման պարբռական այն ժամանակահարվածն էր, երբ եվրոպական մի շարք երկրներում արագ գենմագերով զարգանում էր մերենայական արդարությունը, գեղի էր ունենում արդարության և աշխարհանքի գործնթացների արագ մերենայացում: Երևույթն ուներ զարգացման իր ներքին օրինաչափությունները, որոնք հետազոտում հանգեցրին հոգածին գծերի առաջացման, արդարության գործնթացների ավելումապացման, կառավարման նոր մեթոդների կիրառման և այլն: Զանի որ դրանք օբյեկտիվորեն ազդում էին հասարակական գործունեության բոլոր բնագավառներում զբաղված աշխարհողների թվաքանակի, որական ասրիձանի, կառուցվածքի և այլ հարկանիշների վրա, ապա առջանում էր մակրոդեմոկրատական անհավասարակշռություն այնպիսի մի կարևոր շուկայում, ինչպիսին աշխարհանքի շուկան է:

Զբաղվածության գենությունը, ինչպես և մյուս բոլոր գենությունները, անցել է էվլուսիոն զարգացման երկար ճանապարհ, որի ընթացքում ձևավորվել են բազմաթիվ հայեցակետեր, մոդելներ, հետազոտման մեթոդներ ու գործիքակազմ:

Սովորաբար զբաղվածություն ասելով պետք է նկատի ունենալ ժողովրդական գնդեսության համակարգում ներգրավված գնդեսապես ակդիվ աշխարհունակ բնակչության այն մասին, որն ունի աշխարհանք և սպանում է համապատասխան եկամուտ:

Զբաղվածությունն ունի նաև սոցիալական բովանդակություն. այն, որ անձնական աշխարհանքային գործունեության շնորհիվ մարդիկ իրենց ապահովում են անհրաժեշտ եկամուտով և հասարակության մեջ սպանում ապահովված բնակչության կարգավիճակ:

Զբաղվածության նորդասական գենության հիմքում ընկած է այն դրույթը, որ աշխարհանքի շուկան ունի ինքնակարգավորման մեխանիզմ, պահանջարկը որոշվում է առաջարկով, հերթևարար զբաղվածությունը կարգավորվում է ամբողջ հասարակության մասշտաբով՝ աշխարհանքի զնի օգնությամբ:

Քեյնայան հայեցակետը զբաղվածության հիմնախնդիրի քննարկման ժամանակ ընդունում է, որ դրա հիմնական չափորոշիչները՝ զբաղվածության և գործազրկության մակարդակները, աշխարհանքի պահանջարկը, իրական աշխարհավարձի մեծությունը սահմանվում են ոչ թե միկրոմակարդակով, շուկայում, որպես աշխարհանքի գինը ժամանակի դրվագ կարգավորում համեմատարար կայուն է, այլ մակրոմակարդակով՝ ամբողջական պահանջարկ-ամբողջական առաջարկ հարաբերությամբ, որի ձևավորման գործում մեծ դեր է կարգարում պետությունը:

Զբաղվածության մոնեպարհապական հայեցակետի համաձայն շուկայական գնդեսությունն իր գնային մեխանիզմի օգնությամբ որոշում է զբաղվա-

ծության արդյունավետ մակարդակը, և եթե պետքությունը փորձում է ազդել ամբողջական պահանջարկի վրա, ապա առաջանում են ինքնակարգավորման մեխանիզմի գործողության խախորումներ: Այս հայեցակետին ընդունում է, որ դնդեսության մեջ միշտ կարող է ყերի ունենալ գրադադության չափերի կրճադրում, այսինքն՝ գործազրկության աճ, սակայն դա ունի իր արդյունավետ սահմանը, որն անվանել են գործազրկության՝ նույնն է թե գրադադության բնական նորմա: Ըստ մոնեպարհստների՝ գրադադության շեղումը բնական մակարդակից կարող է լինել կարճաժամկետ:

Զբաղվածության գետակության ինսպիրուցիոնալ գետակերը գրնում է, որ գրավածության հիմնախնդիրները կարելի է լուծել գրարաբնույթ ինսպիրուցիոնալ բարեփոխումների միջոցով, որոնք ուղղված են աշխադրուժի շուկայի սոցիալական, մասնագիրական, ճյուղային, սեռահասակային, էթնիկական և այլ բնույյթի խնդիրները լուծող ինսպիրուտների գործունեության բարեկամանը՝ ամենագործուն ինսպիրուտը համարելով արհմիությունները:

Զբաղվածության անբաժանելի ուղեկից է գործազրկությունը, որն ընդգրկում է տնտեսապես ակտիվ բնակչության այն մասը, որը չի աշխադրում և ակտիվ աշխադրանք է փնտրում:

Աշխաքանքի շուկայի հետ հարաբերակցությունից եկնելով՝ հասարակության չափահաս աշխադրունակ անդամները բաժանվում են մի քանի խմբերի: Դիմնականը աշխադրունակ բնակչության խումբն է, որն ընդգրկում է գրադիքի և առողջության չափանիշներով աշխադելու ընդունակ մարդկանց: Հասարակության չափահաս անդամներից առանձնանում է այն խումբը, որը կողմնորոշված է դեպի դնդեսության ոչ շուկայական հարվածները, ինչպես՝ պերական ապարագը, ոսպիկանությունը, բանակը, կրթությունը և այլն: Եվ քանի որ դրանք ըննարկվում են որպես ինսպիրուտներ, ապա բնակչության այդ հարվածը անվանվում է ինսպիրուցիոնալ բնակչություն, որը գրադադության բաղադրիչներից մեկն է:

Զբաղվածության հետ մեկտեղ սոցիալ-դնդեսական կարևոր երևոյթ է նաև գործազրկությունը: Տնտեսագիրության հայփնի գետակություններում փորձ է արվել և արվում է՝ պարզելու գործազրկության առաջացման պարճառները և գինելու այն նվազագույնի հասցնելու ճանապարհը: Կարելի է առանձնացնել գործազրկության առաջացման մի քանի հայփնի գետակետներ.

- Մալթուսի ավելցուկային բնակչության գետակությունը,
- Մարքսի հարաբերական գերբնակչության գետակությունը,
- լեխնիկական առաջադիմությամբ պայմանավորված գործազրկություն կամ լեխնոլոգիական գործազրկություն,
- ամբողջական կամ շուկայական պահանջարկի անբավարարվածությամբ պայմանավորված գործազրկություն կամ քենայան գետակություն:

Թ.Մալթուսը XIX դարի սկզբներին ուսումնասիրելով Հյուսիսային Ամերիկայի բնակչության և նյութական բարիքների արդադրության աճի գետակերի փոխհարաբերությունները, հանգեց մի հետևողական բնակչությունն աճում է ավելի արագ գետամբերով, քան նյութական բարիքների արդադրությունը: Ներքևաբար, անխուսափելի է, որ բնակչության մի մասը զրկվի աշխադրանք ունենալուց և գրադադար բնակչության համեմապ դառնա ավելցուկ: Նա Հյուսիսային

Ամերիկայի բնակչության աճը դիպում էր որպես բնական աճ և այդ օրինաչափությունը փարածում բոլոր երկրների վրա՝ որպես ընդհանուր երևոյթ:

Կ.Մարքսը համաձայն չէր Մալթուսի հետ. իսակը քննադադրելով նրա գեսակենքը, գրնում էր, որ գործազրկության պարագաները պետք է վնասավական արտադրանակի եռթյան մեջ: Նա հիմնավորում էր, որ կապիտալիստները ձգվում են սրանալ առավելացույն շահույթ, ըստ այդմ՝ մեծացնում են կապիտալի չափերը: Կապիտալիստները շար շահույթ սրանալու նպաստով շարունակ կապիտալ են կուտակում և ընդլայնում արտադրությունը: Եվ թվում է՝ գործազրկությունը պետք է կրծագրվի, սակայն գեղի է ունենում հակառակ երևոյթը: Մարքսը դա պարզաբար նել է նրանով, որ արտադրության ընդլայնման համար կիրառվող նոր կապիտալը բոլորովին այլ հարաբերությամբ է բաժանվում արտադրության միջոցների և աշխատում գնման ծախսերի: Իրականում նոյն մեծության նոր կապիտալից հարաբերականորեն ավելի փոքր մասն է օգտագործվում նոր աշխատում գնելու համար, որեմն աշխատումի պահանջարկը ֆիրմաների կողմից հարաբերականորեն կրծագրվում է, և մեծանում է գործազրկությունը: Դրա համար էլ Մարքսը գործազրկությունը բնութագրում է որպես հարաբերական գերբնակչություն, որպես նաև որպես «արդյունաբերական պահեաքաբանակ», որից անհրաժեշտության դեպքում կապիտալիստները կարող են բավարարել աշխատումի պահանջարկը:

Գործազրկության առաջացման գետինողիքական գետությունը պայմանավորվում է գետինիկայի և գետինողիքայի զարգացման ու կապարեկազործման գործընթացներով: Ըստ էռթյան, դրանք բնական գործընթացներ են, որոնցից խուսափել չի կարող և ոչ մի երկիր կամ գրնութեական համակարգ: Երբ գիգության ու գետինիկայի զարգացումը հասնում է որոշակի ասդիմանի, անպայման առաջանում է գործազրկություն, հեփսաբար պետք է ընդունել այդ փասդը և փորձել հարմարվել ծնավորված նոր իրավիճակին:

XX դարի կեսերին, հագրկապես ամերիկյան մեծ ճգնաժամի ազդեցությունը նկարի ունենալով, Քեյնսն առաջարկեց գործազրկության առաջացման նոր գետակեր՝ հիմքում դնելով շուկայական կամ ամրողական պահանջարկի փոփոխության երևոյթը: Նա ևս գործազրկությունը համարում էր անխուսափելի երևոյթ, որը, սակայն, կարելի է կրծագրել: Ըստ նրա՝ շուկայական ամրողական պահանջարկը կարելի է մեծացնել ընդլայնելով արտադրությունը և նոր աշխատավելեր սրբեղելով: Դրա համար նախ պետք է խթանել, ապահովել ընդհանուր կամ ամրողական պահանջարկի աճ, որը ավելի արդյունավել կարելի է կապարել պետքության աջակցության և մասնակցության դեպքում:

Գործազրկության առաջացման գետություններում ներկայացվում են նաև դրա դրսնորման ծևերը: Կ.Մարքսը նշում է գործազրկության երեք ծև՝ *հոսուն, թաքնված, լացած*:

Հոսուն գործազրկության ծևը բնորոշ է արդյունաբերական զարգացած կենդրուններին, որպես կան փարբեր ճյուղերի պարկանող խոշոր ձեռնարկություններ: Դրանք, որպես կանոն, զարգանում են անհամաշափորեն՝ կախված նրանից, թե ո՞ր ճյուղում ինչ արագությամբ են գեղի ունենում գետինիկական ու գետինողիքական նորամուծությունները կամ գետինիկական առաջընթացը: Այդ երևոյթների ազդեցության փակ որոշ ճյուղերում ինչ-որ քանակի աշխատում

դուրս է մնում արքադրությունից, քանի որ նկատվում է աշխարուժի ավելցուկ, իսկ մյուս ճյուղերը, որպես արքադրության էքսպենսիվ զարգացման ազդեցությունն ավելի ուժեղ է, քայլ սրբազնած են քավարարել արագ զարգացող ճյուղերի ձեռնարկությունների պահանջարկը հումքի, վառելիքի, հասպոցների և այլ նյութերի ու առարկաների նկատմամբ, ընդլայնվում են, և զգացվում է լրացուցիչ աշխարուժի պահանջարկ: Նման իրավիճակում աշխարուժը արքադրության որոշ ճյուղերից հոսում, շարժվում է մյուս ճյուղերը: Որպես կանոն, նոր աշխարանք գրնելը անմիջապես չի հաջողվում, և որոշ, թեկուզ կարճ ժամանակով մարդիկ գործազրուրկ են համարվում, որն ըստ Մարքսի՝ հոսուն գործազրկության կարևոր հարկանիշ է:

Թարնված գործազրկության ձևը Կ.Մարքսը հարկանշական է համարում գյուղաբնական շրջանների համար: Գյուղաբնական ճյուղում էլ են առաջանում խոշոր ձեռնարկություններ, երբ ֆերմերային խոշոր գնաբեսությունները մրցակցության մեջ հաղթում են մանրերին. վերջիններս քայլայվում են, և դրանց գերերը փաստորեն դառնում են գործազրուրկ: Բացի դրանից, գյուղաբնական ճյուղում, թեկուզ դանդաղ, քայլ և այնպես գեղի է ունենում գեխնիկական առաջնաբաց, որը նույնպես նպաստում է գործազրկության առաջացմանը: Քայլայված գնաբեսագերերը շարունակում են մնալ իրենց հողակորների սեփականագերեր, լավագույն դեպքում նրանց գործունեության արդյունքները բավարարում են միայն սեփական պահանջմունքները, աշխարում են ոչ լրիվ գարին, ժամանակի մեծ մասը մնում են անգործ: Քանի որ պաշտոնական վիճակագրությունը նրանց չի համարում գործազրուրկ, որովհետև ունեն սեփականության օբյեկտ և կարող են սրանալ եկամուգ, ապա գործազրկության այդ ձևը Մարքսն անվանել է թաքնված ձև:

Լճացած գործազրկությունը գոյանում է աշխարանք չունեցող բնակչության այն մասի հաշվին, որն իր գյուղունը պահպանում է պարահական վասարակի միջոցով: Դրանք հիմնականում այն մարդիկ են, որոնք դեռ կարող են աշխարել, աշխարունակ են, սակայն արքադրության զարգացման դժվար պահանջները արդեն չեն կարող քավարարել:

Տնտեսագիրական ժամանակակից գրականության մեջ նշվում են գործազրկության հետքայալ ձևերը. **ֆրիկցիոն, կառուցվածքային, սեղոնային, պարբերաշրջանային և գրարածաշրջանային:**

Ֆրիկցիոն գործազրկությունը պայմանավորված է նոր, ավելի հարմար աշխարանք գրնելու համար որոշակի ժամանակի ծախսումով: Աշխարանքի շուկայում միշտ էլ առկա է մարդկանց մի քանակություն, որոնք ըստ իրենց մասնագիրության փնտրում են հարմար աշխարանք կամ գեղագիտակում են այլ բնակավայր, կամ մի ձեռնարկությունից մյուսը: Բացի դրանից, աշխարուժ փնտրող ֆիրմաներն էլ են ժամանակ կորցնում, մինչև գրնում են իրենց անհրաժեշտ մասնագիրության դեր մարդիկ: Ահա այդ ժամանակահարվածն էլ հիմք է ծառայում ֆրիկցիոն գործազրկության առաջացմանը: Նաճախ աշխարանք փնտրողը չի կարողանում արագ նոր աշխարանք գրնել, քանի որ չունի համապարտահան գեղենկապվություն երկրում, գրարածաշրջանում աշխարաբեների առկայության մասին: Եթե ընդունի գործազրկությունը այլ բնակավայր, ապա նրա աշխարունակ անդամներից ոչ բոլորին է հաջողվում անմիջապես աշխա-

փանք գրնել: Նման պայմաններից եկնելով նրանք համաձայն են որոշ ժամանակ մնալ առանց աշխափանքի. այդ երևույթն անվանվում է կամավոր գործազրկություն: Որոշ հեղինակներ նշում են, որ ֆրիկցիոն գործազրկության կառուցվածքում զգալի են բավական բարձր մասնագիտական ունակություններ ունեցող մարդիկ, ովքեր, որպես կանոն, շար շուրջ են (երեք ամսվա ընթացքում) նոր աշխափանք գրնում: Վյուամենայնիվ, պեսք է ընդունել, որ ֆրիկցիոն գործազրկության ձևը մշտական երևույթ է բոլոր երկրներում:

Կառուցվածքային գործազրկությունը պայմանավորված է գնդեսության ճյուղերում գրելի ունեցող գրեսնողի գաղափարական փոփոխություններով: Եթե գնդեսության որոշ ճյուղեր մյուսներից ավելի արագ են զարգանում, ապա փոփակում է ամբողջ գնդեսության կառուցվածքը, որն առաջացնում է նաև աշխափուժի ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կառուցվածքային փոփոխություններ:

Արփադրությունն սկսում է պահանջարկ ներկայացնել նոր մասնագիտությունների նկարմամբ, և նույնիսկ բազմաթիվ բարձրորակ մասնագետներ դառնում են գործազուրկ: Կառուցվածքային գործազրկությունը առավել սուր դրսորվում է զիրագրեխնիկական հեղափոխության արդյունքները գնդեսության մեջ զանգվածային ներդրման ժամանակաշրջաններում, եթե գրելի են ունենում գրեսնիկական միջոցների նոր սերունդների կիրառման գործընթացներ, որոնց հետքեւ նաև աշխափող մասնագետների սերնդափոխությունը:

Կառուցվածքային գործազրկությունը ֆրիկցիոն ձևից գարբերվում է նրանով, որ ավելի երկար է գելում (վեց և ավելի ամիս), այսինքն՝ ավելի շար ժամանակ է ծախսվում նոր աշխափառեղ գրնելու համար և ունի հարկադրական բնույթի հարկանիշներ: Քանի որ գնդեսության կառուցվածքային փոփոխություններն անկատելի գործընթացներ են, ապա գործազրկության այս ձևն էլ միշտ գոյություն ունի:

Մեզոնային գործազրկությունն առաջանում է այն ժամանակ, եթե աշխափանքի առանձին գրեսակների կամ մասնագիտությունների հետ կապված՝ գործազրությունը կրծարվում է պահանջարկը, օրինակ, զյուղապնդեսության, շինարարության, արդյունահանող և վերամշակող արդյունաբերության մեջ և այլն: Աշխափանքի պահանջարկի սեզոնային գործանումները պայմանավորված են արփադրության գործընթացների պարբերականության հանգամանքով: Դա թույլ է գալիս սեզոնային գործազրկության մեծությունը նախապես կանխարեսել և որոշել՝ գործադրությունների և գործակալների միջև պայմանագրեր կնքելիս:

Պարբերաշրջանային գործազրկությունը պայմանավորված է գնդեսության մասշտաբով աշխափանքի ընդհանուր պահանջարկի կրծարման երևույթով: Եթե նկարվում է գնդեսության ընդհանուր վիճակի վարժարացում, որը վկայում է գնդեսական նոր պարբերաշրջանի առաջացման մասին, ապա գործազրկության այդ ձևը անպայման և անմիջապես դրսորվում է աշխափանքի շուկայում, քանի որ կրտուկ կերպով մեծանում է աշխափանքի առաջարկը, մինչդեռ նոյն պահին նկարվում է աշխափանքի պահանջարկի մեծ չափերով կրծարգություն: Պարբերաշրջանային գործազրկությանը բնորոշ են նաև սեռահասակային, ռասայական, ազգային պարկանելիության հարկանիշներ: Պարբերա-

շրջանի անկումային փուլում գործազրկության այս ձևում գրնվողներն ավելացնում են գործազրկության ընդհանուր մեծությունը, իսկ վերելքի փուլում՝ կրծագում:

Տարածաշրջանային գործազրկությունը երկրի տվյալ հարվածում աշխատանքի պահանջարկի ու առաջարկի անհամապատասխանության հետևանք է: Դրա ընդհանուր պարբառը երկրի առանձին տնտեսական-քաղաքական գործածաշրջանների անհամաչափ զարգացումն է, որում մեծ դեր են խաղում բնական ռեսուրսների առկայությունը, գետնիկական զարգացման մակարդակները, ինչպես նաև ժողովրդագրական, պարմամշակութային և այլ առանձնահատկությունները: Տարածաշրջանային գործազրկությունը գետական է հարկապես անցումային շրջան ապրող երկրներում: Այս վերջին հանգամանքի հետ կապված՝ տնտեսագետների կողմից քննարկվում է նաև **թաքնված գործազրկության** ձևը, երբ ձեռնարկությունները չեն աշխատում, բայց նրանց աշխագողները համարվում են աշխատանք ունեցողներ: Նրանք կարող են գրնվել նաև հարկադիր արձակուրդի մեջ, բայց, միևնույն է, չունեն աշխատանքով պայմանավորված եկամուտ և համարվում են գործազրուկ:

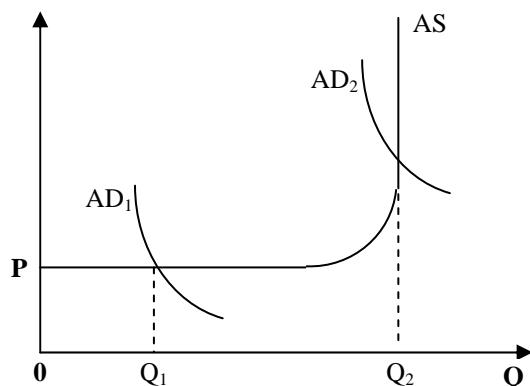
19.4. ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ԵՎ ԴՐԱ ԳՆԱՎԱՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Գործազրկության սոցիալ-տնտեսական էությունը լրիվ բացահայտելու համար բավարար չէ դիպարկել միայն գործազրկությունների բացարձակ թիվը: Ցանկացած երկրի բնակչությունը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խմբում ընդգրկվում է զբաղված և աշխատող բնակչությունը, անկախ նրանից, թե այդ խմբում կլինեն մարդիկ, որոնք ժամանակավորապես չեն աշխագում որոշակի պարբառներով (հիվանդություն, արձակուրդ): Երկրորդ խումբը բնակչության այն մասն է, որը գործազրուել է, սակայն ակդիվ կերպով աշխատանք է փնդրում: Այս երկու խմբերի բնակչությանն ընդունված է անվանել **տնտեսապես ակդիվ բնակչություն կամ տվյալ երկրի աշխատություն**: Երրորդ խումբը կազմում են նախադպրոցական գործիքի երեխանները, սովորողները, դնային դնութեալինները, չաշխատող թոշակառուները և նրանք, ովքեր ինչ-որ պարբառներով չեն ցանկանում աշխատել:

Գործազրկության վիճակը բնութագրվում է միմյանց լրացնող երկու՝ գործազրկության մակարդակ և գործազրկության գուստություն ցուցանիշներով: Գործազրկության մակարդակը հաշվարկվում է գործազրկությունների թվի և դնութեալին ակդիվ բնակչության թվի կամ աշխատության արագությամբ: Գործազրկության մակարդակի ցուցանիշն է ավելի ճշգրիտ պարկերացում կարող է պալ երեսույթի մասին, եթե դա գուակեցվում է գործազրկության գործածության և դնություն ցուցանիշների հետ: Գործազրկության գործածությունը բնութագրում է աշխատության մեջ գործազրուելի առկայության ասդիմանը, իսկ գուստությունը ցույց է տալիս գործազրկության մեկ դեպքի միջին ժամանակը, որը կարող է լինել կարճագույն և երկարագույն: Օրինակ, ԱՄՆ-ում ըն-

դունված է հինգ շաբաթից պակաս դրսող գործազրկությունը համարել կարճաժամ, իսկ վեց և ավելի դեպքում՝ երկարաժամ:

Տնտեսագերների մեծամասնությունը շուկայական դնդեսությունում գոյություն ունեցող գործազրկությունը և դրա որոշակի մակարդակն ընդունում է որպես օրինաչափ ու անխոսափելի երևույթ: Զ.Մ.Քեյնսը դա համարում էր հարկադրական գործազրկություն և այն պայմանավորում արդյունավելք պահանջարկի անբավարարությամբ, իսկ լրիվ գրադադարձությունը՝ դնդեսության այնպիսի վիճակը, երբ արդյունավելք պահանջարկի լրացուցիչ ընդլայնման հետքանբռվ գրադադարների թիվը չի փոխվում, մնում է կայուն: Դա կարելի է բացագրել մակրոդունդեսական հավասարակշռության AD-AS մոդելի գծապարկերի օգնությամբ:

Գծապարկեր 19.4. Գրադադարության մակարդակի փոփոխությունը բար ամբողջական պահանջարկի աճի:

Ենթադրենք՝ դնդեսությունը ձեռք է բերում հավասարակշռություն AS ամբողջական առաջարկի կորի OQ_1 հորիզոնական հարվածում: Նշանակում է՝ դնդեսության մեջ առկա են նյութական և աշխատանքային չօգտագործված ռեսուրսներ, ընդ որում՝ այդ պայմաններում ֆիրմաների կողմից աշխատուժին, ինչպես և մյուս գործուներին ներկայացվող պահանջարկը փոքր է, քան առաջարկը: Եթե հավասարակշռություն է ձեռք բերվում OQ_2 հարվածում, ապա թվում է, թե գործազրկությունը պետք է վերանա, սակայն իրականությունն այլ է: Նամակ առաջանում են իրավիճակներ, երբ ֆիրմաներն անձնակազմի լրացման կարիք են գգում, իսկ գործազրկությունը չեն կարողանում աշխատանք գրնել: Դրա պատճառներ թերևս կարող են լինել. ա) աշխատանքի պահանջարկի և առաջարկի բնույթների և որակական չափանիշների անհամապարախանությունը, բ) կապիկալի կառուցվածքի փոփոխությունը, երբ հարաբերականորեն կրճագրում է կենդանի աշխատանքի պահանջարկը, գ) աշխատանքի շուկայի ճկունության և կարարելիության ցածր ասդիճանը:

Այսպիսով, OQ_2 հարվածը ցույց է տալիս, որ գործազրկություն գոյություն ունի նույնիսկ գործուների լրիվ գրադադարության պայմաններում: Թիվ 19.4. գծապարկերում Q_2 կերպը համապարախանում է դնդեսության այն վիճակին,

երբ արդադրության ծավալները հասել են փեխնողոգիական իմաստով առավելագույն չափերի, և օգտագործվում է այնքան աշխագուժ, որքան պահանջում է մյուս գործոնների առավելագույն առկայությունը: Դրա համար է պնդեալության մեջ միշտ գոյություն կունենա գործազրկության որոշ մակարդակ:

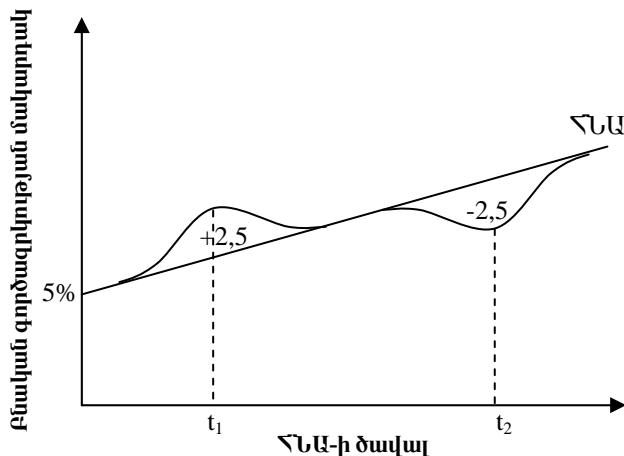
Տնտեսագետներից շաբերը գործազրկությունը համարում են շարժունակ ու ճկուն աշխագանքի շուկայի անհրաժեշտ հավելանիշ: Դա թույլ է դադար քննարկել ևս մի հասկացություն՝ **բնական գործազրկություն մակարդակ**: Բնական գործազրկության մեծությունն ընդունված է համարել ֆրիկցիոն և կառուցվածքային գործազրկության ձևերում գդալով մարդկանց թիվը: Դա ունի իր բացադրությունը. գործազրկության մյուս ձևերը մշտական բնույթ չունեն, և դրանց հիման վրա բնական կամ անխուսափելի գործազրկությունը հաշվարկելը իրական պարկերը չի կարող դալ: Բացի դրանից, պեսքը է ընդունել, որ առավել ակրիվ աշխագանք փնտրողները այդ երկու ձևերում գդալով գործազրկություններն են: Այսպիսով, բնական գործազրկության մակարդակը որոշելու համար բնական գործազրկությունների կարգավիճակ ունեցողների թիվը (ֆրիկցիոն և կառուցվածքային) հարաբերում ենք փնտեսապես ակրիվ բնակչության թվին: Բնական գործազրկության մակարդակը հաճախ անվանում են նաև **լրիվ գրաղվածության մակարդակ** կամ **հավասարակշռված գործազրկություն**: Զարգացած երկրներում գործազրկության բնական մակարդակը տարանվում է 4-6%-ի սահմաններում:

Տնտեսագետ դեսարանների որոշ խմբի, հավելապես մոնեգարիստական գետական կողմնակիցների համար այնքան էլ ընդունելի չէ **բնական և գործազրկություն** երկու եզրերի հմագային գուգակցումը, համարելով, որ դրանք այնքան էլ համապեղելի չեն: Դրա համար նրանք առաջարկում են օգտագործել **գնաճի ասդիմանը քարձրացնող գործազրկության մակարդակ** բնորոշումը (NAIRU), ինչը ենթադրում է գործազրկության մակարդակի որոշակի սահմանի գոյություն, որը գերազանցելու դեպքում կարող են սկսել գնաճային երևույթներ:

XX դարի երկրորդ կեսերից փնտեսագիտության դեսարան ժամանակակից ճանաչված ներկայացուցիչները քննարկել են գործազրկության հիմնախնդիրը, բացահայտելով դրա կապը այնպիսի մակրոփնտեսական ցուցանիշների հետ, ինչպիսիք են գնաճը (Փ.Սամուելսոն, Ռ.Սոլոու, Ա.Ֆիլիպս) և **ՆԱՀ**-ի իրական ու ներուժային, հնարավոր ծավալները (Ա.Օուքեն):

Առաջին խումբ փնտեսագետները պարզել են, որ գնաճի մակարդակի և գործազրկության բնական մակարդակի միջև գոյություն ունի հակադարձ ուղղությամբ գործող կապ: Այդ երևույթի հետքազորությունն առավել մանրամասն կապարել է Ա.Ֆիլիպսը. իր սպացած արդյունքների հիման վրա նա ապացուցել է, որ գնաճի բարձր մակարդակը ուղեկցվում է գործազրկության ցածր մակարդակով: Իրոք, գների բարձր մակարդակը, հետքաբար շահույթի մեծությունը, ֆիրմաներին դրդում է ընդլայնել արդադրության չափերը. այս պարագայում գործազրկությունը կրճատվում է, բայց ոչ միշտ է, որ փնտեսության մեջ նկարվում է նման երևույթ: Սա օրինաչափություն համարելը ճիշդ չէ, ինչի մասին են վկայում բազմաթիվ փնտեսագետների դեսակեպները (մանրամասն դեմք 23-ում):

Ա. Օութենը հեփազուրկ է բնական գործազրկության և ՇԱԱ-ի ծավալների փոփոխարտերության խնդիրը, կարարել հաշվարկներ՝ պարզեցու համար, թե ինչ փոփոխություն է կրում ՇԱԱ-ի ծավալը բնական գործազրկության մակարդակի փոփոխության դեպքում: Նրա հաշվարկներով բնական գործազրկության մակարդակի 1% փոփոխությունը առաջացնում է 2,5%-ի փոփոխություն ՇԱԱ-ի ծավալներում: Իր հեփազուրկության արդյունքները Ա.Օութենը ներկայացրել է գծապատկերի օգնությամբ:

Գծապատկեր 19.5. Բնական գործազրկության և ՇԱԱ-ի ծավալի փոփոխությունը:

Եթե բնական գործազրկության մակարդակը t_1-t_2 ժամանակահարվածում ընդունենք անփոփոխ՝ 5%, ապա ՇԱԱ-ի աճի փրենդը կունենա վերընթաց ուղիղ զծի փեսք: Եթե բնական գործազրկության մակարդակը կրճարվի 1%-ով, ապա արդարության մեջ գրադաների թիվը կավելանա այդ չափով. կաճեն արդարության ծավալները 2,5%-ով և հակառակը, եթե բարձրանում է 1%-ով, ապա դրան համապատասխան չափով կրճարվի աշխարողների թիվը, և ՇԱԱ-ի ծավալն էլ կրճարվի 2,5%-ով: Գծապատկերում դա երևում է վերև և ներքև ուղղված ուռուցիկ զծերի փեսքով:

Տնտեսագիրության մեջ Ա.Օութենի հեփեսությունը հայտնի է **Օութենի օրենք** անունով, որը ցույց է փայլս դնեսության հնարավորություններն առավել արդյունավետ օգտագործելու փարբերակը՝ առավելագույն ծավալի ՇԱԱ արդարություն համար: Օութենի օրենքի գործողության մեխանիզմը կարելի է ներկայացնել հեփեսության բանաձևով.

$$(Y-Y^*) \cdot Y^* = -K(U-U_n),$$

որպես՝

Y -ը փաստացի ՇԱԱ-ն է,

Y^* -ը՝ հավանական կամ հնարավոր ՇԱԱ-ի ծավալը,

U -ն՝ փաստացի գործազրկության մակարդակը,

U_n -ը՝ բնական գործազրկության մակարդակը,

Կ-ն՝ ՌԱՀ-ի զգայականության գործակիցը բնական գործազրկության փոփոխության նկարմամբ (Օուքենի գործակից):

Օրինակ, **Un=5%, U=8%, K=-2,5**, ապա **(Y-Y*):Y*=-2,5(8%-5%)=-7,5%**, այսինքն՝ փաստացի ՌԱՀ-ն հավանական կամ հնարավոր (պոդենցիալ) ՌԱՀ-ից պակաս կլինի 7,5%-ով:

19.5. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՇՈՎՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ցանկացած ազգային փնտեսության կայուն վիճակը արդացողում է հասարակության մեջ գործող հակամարդ ուժերի ու հակումների բավական շարժունակ հավասարակշռությունը, ներքին կարգ ու կանոնի կայունությունը, փնտեսական վարքագծի նմանությունը: Այդ պարճառով փնտեսական աճի և փնտեսական համակարգերի զարգացման գործընթացների ուսումնասիրության ժամանակ ավելի ճիշդ կլինի ընդգծել փնտեսության, այսպես ասած՝ կայուն վիճակների բազմաթիվությունը, կրկնությունը: Դա առավել ևս արդարացի կլինի, քանի որ չկա և ոչ մի ազգային փնտեսություն, որին հափուկ լինի լրիվ համբուղանուր հավասարակշռության վիճակը: Դա փնտեսագիրության գետության համար շար կարևոր հետևողություն է, որովհետև փնտեսության համբուղանուր հավասարակշռության բնութագրման հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է հետազոտել նաև մասնավոր անհավասարակշռության իրավիճակները, մակրո-փնտեսական չափորոշիչների շեղումներն իրենց նորման կամ կարգադրության ընթացքներից: Այս վերջին խնդիրների հետազոտությունը ենթադրում է կափարել ազգային փնտեսությունների էվոլյուցիոն զարգացման ընթացքում փնտեսության մի վիճակից մի այլ վիճակի անցնելու հիմնախնդիրների վերլուծություն: Որքան փնտեսությունը մոտ է ընդհանուր փնտեսական հավասարակշռության վիճակին, այնքան ավելի մեծ են ամբողջական պահանջարկ - ամբողջական առաջարկ հարաբերության խնդիրների լուծման հնարավորությունները և հակառակը:

Այսպիսով, շարժընթաց զարգացման վիճակը կամ փնտեսության կայունությունը պայմանավորված է դրա անհավասարակշիռ վիճակների կամ պարբերաշրջանի համապատասխան կերպերի (գլուխ գծապատճեր 19.1.) հաջորդականությամբ և փոփոխվող հավասարակշռության վիճակից հեռու կամ մոտ գրնվելու հանգամանքներով:

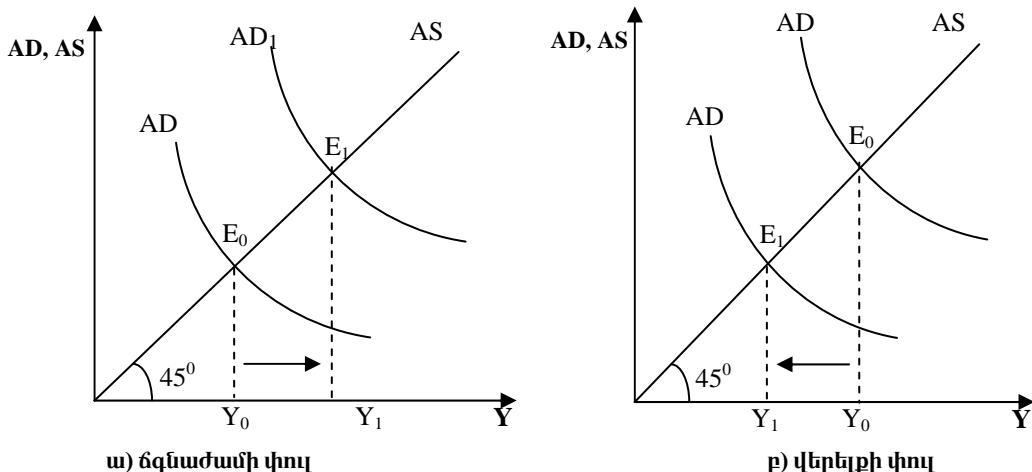
Տնտեսության զարգացման անկայունությունը կամ պարբերաշրջանային բնույթը շար անգամ է ցնցել աշխարհի բազմաթիվ երկրների փնտեսական համակարգերի կայուն ընացքը: Նկատի ունենալով XIX դարի և XX դարի սկզբներին գեղի ունեցած փնտեսական ճգնաժամերի ավերիչ ազդեցությունը շուկայական փնտեսության վրա, բոլոր երկրներում պետության կողմից որոշակի միջոցառումներ իրականացվեցին, որոնք ունեին բացահայր հակապարերաշրջանային ուղղվածություն կամ փնտեսության կայունացման նպարակ: Իհարկե բոլոր երկրների համար փնտեսական կայունության ապահովման միավե-

սակ դեղագումս գոյություն չունի, քանի որ ազգային տնտեսությունների զարգացման մոդելները փարբեր են:

Տնտեսական կայունացման քաղաքականությունը մակրոտնտեսական քաղաքականության միջոցառումների համարի է, որի նպագական է ապահովել երկրի երկարագիտ տնտեսական զարգացման անհրաժեշտ պայմանները, ինչպես լրիվ գրադադարձությունը, սահմանափակ ռեսուրսների արդյունավետ գեղաբաշխումը, օգտագործումը և այլն, որոնք թույլ կպահ ՇԱՀ-ի թողարկումը հասցնել ներուժային ծավալների:

Կայունացման քաղաքականության խնդիրների լուծման ուղիներից մեկը գործարար ակտիվության կարգավորումն է, որի հիմնարար դրույթներն են՝ 1) մակրոտնտեսական քաղաքականությունը տնտեսական պարբերաշրջանի ճգնաժամի և անկման փուլերում պետք է խթանի գործարար ակտիվությունը և 2) վերելքի փուլում պետք է կանխի տնտեսության, այսպես կոչված՝ «գերբարձրություն»։ Նշանակում է՝ պետքության իրականացրած միջոցառումներն ունենալու են տնտեսության զգայի տարանումները հարթեցնելու բնույթ, որը դրսուրվելու է ՇԱՀ-ի փաստացի ծավալներն ավելացնելու միջոցով։

Կայունացման քաղաքականության առավել փարածված մոդելը կառուցված է քեյնյան տեսության հիմքի վրա, որը ներառյալում է ամբողջական պահանջարկի պետքական կարգավորում։ Գծապատկերների փեսքով այն կունենա հետևյալ փեսքը։

Գծապատկեր 19.6. Կայունացման պետքական քաղաքականության ազդեցությունը ամբողջական պահանջարկի վրա:

Պետքության քաղաքականությունը պարբերաշրջանի ճգնաժամի և անկման փուլերում ուղղված է ամբողջական պահանջարկի խթանմանը, որը գծապատկեր 19.6.-ի (ա) փարբերակում ցույց է դրված AD կորի գեղաշարժով դեպի AD_1 դիրքը, այսինքն՝ պետք է տնտեսությունը մոդելներ լրիվ գրադադարձության մակարդակին (Y_1), ինչը թույլ կպահ քիչ թե շատ երկար ժամանակահարվածում ապահովել տնտեսական կայունություն։ Ինչ վերաբերում է գծապատկերի (բ)

փարբերակին, ապա դա ներկայացնում է կայունացման քաղաքականության բոլորովին հակառակ նպարակը, երբ փնտեսությունը գրնվում է զարգացման «վրանգավոր» սահմանին, և կարող է սկսվել նոր պարբերաշրջան: Պեպությունն իրականացնում է միջոցառումներ՝ ամբողջական պահանջարկը կրծագելու և փնտեսությունը ներուժային մակարդակին (Y_1) վերադանելու համար: Այսպիսով, կայունացում ապահովելու քաղաքականությունը գործարար ակտիվության նկատմամբ երկակի բնույթի՝ խթանման և կասեցման գործողությունների կիրառում է:

Կայունացման քաղաքականության այս կամ այն փարբերակը կիրառելու համար պետքությանն անհրաժեշտ են հավասարի փոյլաներ փնտեսության ընդհանուր իրավիճակի վերաբերյալ: Դրանք փարբեր բնույթի փոփոխական ցուցանիշներ են, որոնք լինում են պարբերաշրջանը խրախուսող, հակապարբերաշրջանային և չեզոք:

Պարբերաշրջանը խրախուսող փոփոխականները աշխուժացման ու վերելքի դրսորում են աճելու հակում փուլերում և նվազելու հակում՝ ճգնաժամի և անկման փուլերում: Դրանցից կարելի է առանձնացնել արդյունաբերական արդարության ծավալը, գործարարության (քիզնեսի) շահույթը, փոկոսադրույթները, փողի զանգվածը, գրադարձությունը և այլն:

Տակապարբերաշրջանային փոփոխականները զգալիորեն աճում են ճգնաժամի և անկման փուլերում և նվազում՝ աշխուժացման ու վերելքի փուլերում: Նման փոփոխականներ են գործազրկության մակարդակը, սնանկացման դեպքերը փնտեսության իրական ու ֆինանսական հարգանքներում, ապրանքանյութական պաշարները և այլն: Չեզոք փոփոխականները ոչ մի կերպ չեն ազդում պարբերաշրջանի փուլերի վրա, օրինակ, երկրի պաշտպանության, հիմնարար հերազդությունների, որոշ երկրներում արդարանման, մյուսներում ներմուծման պետական ծախսերը:

Օրպեսզի կայունացման քաղաքականությունն ունենա գործուն բնույթ, անհրաժեշտ են նաև այլ պայմաններ: Այսպես, նման քաղաքականություն վարելու համար պետք է պարզել, թե վերը նշված փնտեսական փոփոխականներից որո՞նք են իրենց շարժընթացով կանխորոշում պարբերաշրջանի սկիզբը, իսկ որո՞նք են մնում չեզոք: Դա հիմք է բարիս մակրոփնտեսական փոփոխականները բաժանել **ժամանակին զգուշացնող կամ հուշող և ուշացած ազդանշեր** բարդությունների: Օրինակ, առաջին խմբում կարելի է դասել ապրանքանյութական պաշարների ծավալները, արդարական հզորությունների բեռնվածության ասպիճանը, արժեթղթերի կուրսը, որոնց փոփոխությունները զգուշացնում են ճգնաժամի կամ վերելքի փուլ սկսվելու մասին: Ուշացած գլենեկություն հաղորդող փոփոխական կարելի է համարել, օրինակ, գործազրկության մակարդակը, որն իր առավելագույն սահմանին հասնում է ավելի ուշ, այսինքն՝ ճգնաժամի փուլի ավարտին մոտ:

Պեպք է ընդունել, որ կայունացման քաղաքականությունը կարող է արդյունք բարձրագարկային և հարկարյութեային համապարասիսան գործիքների գուգակցված կիրառման դեպքում, որը քննարկվելու է դասագրքի հետագա շարադրանքներում:

Ինքնասպուզման հարցեր

- Ի՞նչ են փնտեսական պարբերաշրջանները:
- Ի՞նչ հետաքրքրություն են ներկայացնում փնտեսական պարբերաշրջանները փնտեսագիրության համար:
- Որո՞նք են Կոնդրաֆնի երկար ալիքների փեսության գլխավոր հարկանիշները:
- Ի՞նչ փոխկապվածություն է արբահայփում Օուքենի օրենքը:
- Ինչպես է հաշվարկվում գործազրկության մակարդակը:
- Ի՞նչ իմաստ է արբահայփում լրիվ զրադապություն հասկացությունը:
- Ի՞նչ ուղիներով է պետքությունը կարգավորում փնտեսական կայունությունը:

Դիմումական հասկացություններ

Տնտեսական պարբերաշրջան (ցիկլ)	Շինարարական պարբերաշրջաններ
Տրենող	Երկար ալիքների փեսություն
Ճշնաժամ	Գործազրկություն
Լճացում կամ անկում	Գործազրկության փեսություններ
Աշխուժացում	Գործազրկության ձևերի դասական փեսակներ
Վերելք	Գործազրկության ձևերի նոր դասական փեսակներ
Տնտեսական պարբերաշրջանի էկզուգեն պարբերաշրջանի էկզուգեն	Գործազրկության մակարդակ
Տնտեսական պարբերաշրջանի էնդրոգեն պարբերաշրջանի էնդրոգեն	Գործազրկության բնական մակարդակ
Հավասարակշռված փնտեսական պարբերաշրջանի փեսություն	Օուքենի օրենք
Իրական գործարար պարբերաշրջանի փեսություն	Զրադապություն
Խթանների ազդեցության փարածվելիության փեսություն	Լրիվ զրադապություն
Կարճ պարբերաշրջաններ	Տնտեսական կայունության քաղաքականություն
Արդյունաբերական պարբերաշրջաններ	

Գ Լ ՈՒ Խ 20

ՍՊԱՌՈՒՄ, ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆ, ՆԵՐԴՐՈՒՄ

20.1. ՍՊԱՌՈՒՄ ԵՎ ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Տնտեսագիրության դրևական ժամանակակից հիմնախնդիրից հայրկապես մեծ ուշադրության են արժանացել եկամուտների, սպառման, խնայողության և ներդրումների հետ կապված հարցերը, որոնք քննարկվել ու քննարկվում են Զ.Մ. Քեյնսի տնտեսագիրական հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա: Նշված տնտեսական կարեզորիաները՝ որպես տնտեսական աճի ու տնտեսական հավասարակշռության կարևորագույն նախապայմաններ, վերլուծվում են օրգանական կամ ու կախվածության մեջ:

Հասարակության տնտեսական կյանքում սպառումն ունի կենսական նշանակություն: Սպառման տնտեսագիրական բովանդակությունը արդադրված նյութական ու հոգևոր բարիքների օգրակար հավակությունների յուրացումն է մարդկանց և հասարակության կողմից՝ պահանջմունքների բավարարման նպարակով: Այսպիսով, սպառումը ցանկացած հասարակությունում արդադրության կազմակերպման իմաստն ու վերջնական նպարակն է: Իհարկե կամ բազմաթիվ պահանջմունքներ, որոնք բավարարվում են արդադրական ծագում չունեցող բարիքներով, սակայն դա բոլորովին էլ չի կերպափոխում սպառման բովանդակությունը:

Սպառումն ըստ նպագակի կամ նշանակության հավականիշի լինում է անձնական, երբ մարդիկ իրենց պահանջմունքները բավարարում են արդադրության գործընթացից դուրս, որի նպարակը կենսագործունեության պահպանումն է, և արդադրողական, երբ եղած արդյունքներն օգրագործվում են արդադրության գործընթացը կազմակերպելու, վերսկսելու և նոր բարիքներ արդադրելու նպարակներով:

Քանի որ պահանջմունքները և դրանց բավարարման եղանակներն ու ձևերը բազմազան են, ապա սպառումը կարելի է քննարկել այդ գործընթացներում հասարակության անդամների միջև առաջացող հարաբերությունների տեսանկյունով և նշել անձնական կամ անհավական, կողեկիրկի և հասարակական կամ պերական սպառման ձևերը:

Արդադրված արդյունքներից շատերի սպառման եղանակը գործեր է նաև ժամանակի դեսանկյունով, և սպառման գործընթացում այդ արդյունքները կարող են դասակարգվել երկարաժամկետ ու կարճաժամկետ սպառման կամ օգրագործման խմբերի, որոնք սպառման ողջ գործընթացին հաղորդում են որոշակի առանձնահավաքություններ: Դրանցից կարող ենք նշել, օրինակ, սպառման ժամանակ փոխադարձ լրացնող և փոխադինելի ապրանքների օգրագործման ժամկետների փարբերության փասդը, որը հիմք է դառնում այլ-

ընդրանքային վարքագիծ ընդրելու համար, ինչպես նաև արդադրության գործընթացում հիմնական և շրջանառու կապիքաների սպառումը և այլն:

Հասարակական գոնդեսական կյանքը, ընդհանուր առմամբ, զարգացման հակում ունի, որի հետևանքով գոնդեսական գործունեության ոլորտ են ընդգրկվում թե՛ նորանոր օբյեկտներ և թե՛ սուբյեկտներ, ինչը բարդացնում է ողջ գոնդեսական կյանքը, այդ թվում՝ սպառման ոլորտի հարաբերությունները:

Սպառման, ինչպես և խնայողության անմիջական աղբյուրը եկամուգն է: Սպառման գոնդեսական գործընթացների վրա ազդում են բազմաթիվ օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործուներ, և արդյունքում, ամեն անգամ անհավը, ֆիրման կամ պետությունը սպիտակած են որոշել, թե իրենց եկամուգից կամ ունեցած հնարավորություններից ու ռեսուրսներից ո՞ր մասը պետք է հարկացնել պահանջմունքների բավարարմանը: Անվիճելի է այն փաստը, որ բոլոր սուբյեկտների համար սպառման ծավալի ու կառուցվածքի վրա ազդող գիշավոր գործունը եկամուգի մեծությունն է: Ընդգծելով այդ հանգամանքը՝ Զ. Քեյնսը գիտում է, որ սպառման աճը եկամուգի աճի կայուն գործառություն է, այսինքն՝ սպառումն աճում է եկամուգի աճի հետևանքով: Իհարկե հետո նա նշում է, որ այդ գործառությունը ունի իր որոշակի սահմանները:

Շուկայական գոնդեսության բոլոր գոնդեսավարող սուբյեկտները՝ գոնային գոնդեսությունները, ֆիրմաները, պետությունը և այլոք, իրենց սպացած եկամուգները, ինչ-որ սահմանից սկսած, անհրաժեշտաբար բաժանում են երկու մասի՝ սպառման և խնայողության: Դա եկամուգի այն սահմանն է, որը գերազանցում է ընթացիկ սպառման ծախսերին:

Այդ գոնդեսական իրողությունը նշանակում է, որ եկամուգների որոշակի ծավալից սկսած գոնդեսավարող սուբյեկտները, հարկապես գոնային գոնդեսություններն ու ֆիրմաները, սկսում են կարարել խնայողություն, այսինքն՝ խնայողություն կարարելը դառնում է նրանց գոնդեսական վարքագիծ անբաժանելի հարկանիշը: Տնտեսագիքական առումով խնայողությունը եկամուգների գերազանցումն է սպառմանը: Այսպիսով, խնայողությունը եկամուգի այն մասն է, որը վվայական սպառման չի ենթարկվում:

20.2. «ՍՊԱՌՄԱՆ ՀԱԿՈՒՄ» ԵՎ «ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿՈՒՄ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Եկամուգների կանոնավոր շարունակական աճի դեպքում սպառման բաժինը զնալով հարաբերականորեն կրճատվում է, որը դիմամիկ բնույթ է ձեռք բերում: Նշանակում է՝ խնայողությունն էլ սկսում է աճել և, եկամուգի աճին զուգահեռ, խնայողության աճն էլ է դիմամիկ բնույթ սպառում: Սպառման ու խնայողության այսպիսի փոփոխությունները հիմք են դաշինքի սպառման և խնայողության կենսապարբերաշրջանի հիմնախնդիրը: Տնտեսավարող սուբյեկտները, հարկապես գոնային գոնդեսություններն իրենց կյանքի գոնդության մի քանի ժամանակահարվածներում կամ գարիների ընթացքում ապահովում են եկամուգների հոսքեր, որոնց հիման վրա էլ ամեն անգամ ընդրում են սպառ-

ման համապարասխան վարքագիծ: Ցանկացած դրվագը ժամանակահարվածում փնտիքեսությունը իր արացած եկամուգներից կարող է սպառել շաբ կամ քիչ: Եթե նա քիչ է սպառում, ապա շաբ է խնայում, որը, ի վերջո, օգբագործվելու է ապագայում՝ սպառման ծավալներն ավելացնելու համար: Իսկ եթե դնագիտեսությունը սպառում է շաբ, քան եկամուգն է, ապա հարկադրված է դրվագը ժամանակահարվածում պարբեր անել, որի հետևանքով կրծագրվում են նրա հետագա սպառման ծախսերը:

Այս դրեսական դրույթը հիմնավորում է դնային դնագիտեսությունների կողմից որոշումներ կայացնելու մոփեցումները: Այսպես, դնային դնագիտեսությունները դրվագը ժամանակի սպառման վերաբերյալ իրենց որոշումները կայացնում են՝ հիմնվելով ապագա եկամուգների սպառումների վրա: Նեփեաբար, որոշումների ընդունման այս վարքագիծը կարելի է անվանել միջժամանակային կենսաշրջան, որովհետո պետք է ընդունել, որ դնային դնագիտեսություններն ամեն անգամ մանրամասն հաշվարկում են, թե իրենց ներկա որոշումները ինչպես կարող են ազդել ապագա սպառման հնարավորությունների վրա:

Եկամուգների աճի ազդեցության հետևանքով սպառման ու խնայողության չափերի փոխկապված շարժնթացի փոփոխությունները հիմք ընդունելով՝ Քեյնսը բացահայտեց դնագիտավարող սուբյեկտների վարքագիծի մի օրինաչափություն, որն անվանեց **հասարակության հոգեբանական օրենք**, ըստ որի՝ մարդիկ, որպես կանոն, հակված են եկամուգի աճի հետ ավելացնել իրենց սպառումը, բայց ոչ այն չափով, ինչ չափով աճել է եկամուգը¹:

Հասարակության հոգեբանական օրենքը ցույց է տալիս, որ եկամուգների աճը դնագիտավարող սուբյեկտների հոգեբանության մեջ առաջացնում ու գործի է դնում խնայողություն կապարելու վարքագիծ, և ըստ այդ օրենքի գործողության պահանջների՝ դնագիտավարող սուբյեկտները իրենց եկամուգների հետագա աճից ավելի ու ավելի քիչ բաժինն են օգբագործում սպառման նպագակով: Դա էլ, որպես վարքագիծ, ունի իր հիմնավորումը, քանի որ սպառումն ուղղված է պահանջմունքների բավարարմանը, իսկ պահանջմունքները լինում են դարբեր բնույթի: Օրինակ, կան կենսաբանական պահանջմունքներ, որոնք համեմատաբար կայուն բնույթի են, և եթե եկամուգները թույլ են դալիս բավարարել նաև այլ պահանջմունքներ, ապա մարդիկ այդպես էլ վարվում են. Եկամուգների շարունակական ավելացմանը զուգընթաց նրանք ձեռք են բերում պահանջմունքների բավարարման հարաբերական որոշակի կայուն մակարդակ, և նոր եկամուգները կամ եկամուգների աճը նրանց վարքագծում առաջացնում է խնայողություն կապարելու ցանկություն:

Գաղղրնիք չէ, որ ավելի շաբ խնայում են մեծ եկամուգներ ունեցողները կամ հարուստ ընդունիքները: Կան ընդունիքներ էլ, որ սպառում են ավելի շաբ, քան եկամուգներն են և դարբերությունը «ծածկում» կամ նախկին եկամուգներից կապարված խնայողությունների, կամ էլ պարբերի հաշվին: Կան նաև ընդունիքներ, որոնց եկամուգները թույլ չեն դալիս պահանջմունքների բավարարման կայուն մակարդակ ապահովել, այսինքն՝ առկա է թերսպառում, որը վկայում է աղքաքություն երևույթի մասին:

¹ Տե՛ս Զ.Քեյնս, Զբաղվածության, գոլոսի և փողի ընդհանուր դեսություն, Եր., 2006, էջ 107:

Ժամանակակից շուկայական զարգացած երկրներում դժբախտ պնդեսությունների փարեեկան ծախսերը միջին հաշվով ավելի քիչ են, քան եկամուգները, և այդ փարբերությունը դառնում է խնայողություն: Խնայողության առավել փարածված ձևերն են՝ եկամուգների մի մասի պահելը որպես կանխիկ փող, որպես ավանդ բանկում կամ էլ արժեթղթերի ձևով: Պեքքը է ընդունել, որ ոչ բոլոր դժբախտ պնդեսություններին կարելի է դատել խնայողություն կարարողների խմբում: Օրինակ, նոր ընդունիքները, հավկապես երիտրասարդ փարիքում, ավելի շատ են ծախսում, քան եկամուգներն են, այսինքն՝ գործում է սպառումների միջժամանակային պարբերաշրջանի դժբախտ դրույթը:

Այլ է իրականությունը, երբ դիմարկում ենք ֆիրմաների վարքագիծը, որոնք, որպես կանոն, ծախսում են ավելի շատ, քան եկամուգ են սպառում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ ֆիրմաները, բացի ծախսված ռեսուրսների գնման վճարներից, կարարում են ծախսեր հիմնական կապիտալի, ապրանքանյութական պաշարների ծավալները մեծացնելու նպատակով:

Զ.Քեյնը խնայողության վարքագծի հետազոտության ժամանակ բացահայտում է մարդանակագի՝ խնայողություն կարարելու ցանկության և դրա չափերի վրա ազդող սուբյեկտիվ հակումները կամ դրդապարճառները՝ բաժանելով դրանք մի քանի խմբերի՝ փակով հետևյալ անվանումները²:

Զգուշություն կամ զգուշավորություն. այսինքն՝ չնախադասված դեպքերի համար պահուսկներ ձևավորելու վարքագիծ:

Շրջահայեցուլթյուն կամ հեռավեսություն. երբ մարդը կամ ընդունիքը նախադասում է իր եկամուգների ու պահանջմունքների բավարարման առաջիկա հարաբերության փոփոխություն, որը թույլ կփա խնայողություններ կարարել ծերության մասին հոգալու, կրթություն սպանալու, բուժման և այլ նպարակներով:

Նաշվենկապություն. որը նշանակում է խնայողություն կարարել և դա օգտագործել այլ ձևով եկամուգ սպանալու համար, օրինակ, որպես բանկային ավանդ, գնել արժեթուղթ, անշարժ գույք՝ դրանց գների հետազարդարացումից օգբվելու ակնկալիք ունենալով, ինչը նշանակում է նախապարփություն դառնակագաղաքականը:

Զգում դեպի ավելի լավը. այսինքն՝ ունենալ ապագա ծախսերն ասպիճանաբար ավելացնելու հնարավորություն, քանի որ դա համապարասիանում է սեփական կենսամակարդակը բարձրացնելու ենթագիրակցական ցանկությանը:

Անկախություն. երբ խնայողությունը թույլ կփա սպանալ անկախություն ծնողներից կամ այլ խնամակալներից, կայացնել ինքնուրույն որոշումներ, լինել սեփական կյանքի վերն ու վիճակներ:

Նախաձեռնություն կամ ձեռներեցուլթյուն. այսինքն՝ խնայողություն կարարել այն չափով, որը թույլ կփա զրադարձել գործարությամբ:

Նպարդություն. որը թույլ կփա փարբերվել շրջապարփակ հարսդության չափով, մեծ կարողություն թողնել ժառանգներին:

² Տե՛ս Զ. Քեյն, նշվ. աշխ., էջ 119-120:

ԺԼԱԳՈՒԹՅՈՒՆ. այսինքն՝ պարզապես բավարարել ժլագության զգացողությունը, այլ կերպ ասած՝ նախապես դրամադրված լինել փող ծախսելու ցանկացած առիթի դեմ, անգամ սեփական պահանջմունքները թերի բավարպելու հաշվին:

Ելնելով խնայողություն կապարելու նշված դրդապատճառներից՝ Զ.Քեյնսը գրնում է, որ կարելի է կազմել նաև սպառման նկարնամբ հակվածության համապատասխան շարժառիթների համանման ցամկ և դրանց անվանել կյանքի բարիքներից օգգվելու ցանկություն, անհեռապեսություն, առապաձեռնություն, անհաշվեն կապություն, փառանողություն, վագնողություն: Նա ապացուցում է, որ խնայողություն կապարելու հակումը հափուկ է նաև կենսքրոնական կառավարություններին և իշխանության գեղական մարմիններին, կորպորացիաներին, այլ կազմակերպություններին ու հասպարություններին, որոնց շարժառիթները շատ գծերով նման են, սակայն նույնական չեն առանձին անձանց կողմից դիմարկվող շարժառիթներին: Այդ դեպքում նա նշում է չորս կարևոր շարժառիթ³.

1. Նախաձեռնություն. նշանակում է ապահովել անհրաժեշտ ռեսուրսներ հետագա կապիտալ ներդրումների համար, և հույսը չդնել պարփք վերցնելու կամ կապիտալի շուկայի վրա:

2. Զգում լավագույն վարքագծի, եթե սպեղծվում են իրացվելի ռեսուրսներ չնախարեւաված հանգանակների, օրինակ, ճգնաժամի, անկման և այլ երևույթների առաջացրած դժվարությունները հաղթահարելու համար:

3. Եկամուգների ասդիմանական ավելացում ապահովելու ցանկություն, որը ֆիրմայի պաշտոնական անձանց կազմի բազմաթիվ դժվարություններից ու քննադարությունից, քանի որ կուտակումը կամ խնայողությունը հազվադեպ է գործերի լավագույն իրավիճակներում սպացած շահույթի ավելացման երևույթից:

4. «Ֆինանսական շրջահայեցություն» կամ ձգում ֆիրման դարձնել ավելի պարկառելի ու հարգանքի արժանի: Այս դեպքում պետք է մեծացնել ֆինանսական պաշարների և պահուսպների չափերը, որոնք թույլ կփան պարզեցնել մարել, ինչպես նաև ֆիզիկապես ու բարոյապես մաշված կապիտալի արժեքը դուրս գրել ժամկետից շուտ:

Ինչպես գետնում ենք, անհարի կողմից խնայողություն կապարելու շարժառիթը ձեռներեցության, սեփական գործ սկսելու, եղածն ընդլայնելու նպագակով Զ.Ս. Քեյնսը հիշապակում է որպես վեցերորդ հակում, որն ավելի է համապատասխանում իրականությանը, քանի որ ձեռնարկագիրական գործունեության ընդունակություններ ունեն շատ քերը: Նշանակում է՝ ինչպիսին էլ լինեն խնայողության շարժառիթները, հաճախ այդ խնայողությունը անմիջական կապ չունի ձեռնարկագիրական գործունեության հետ:

Սպառում և խնայողություն գնափեսական կագրեգորիաների բովանդակության պարզաբանումից հետո ցույց դրանք, թե ինչ օրգանական կապ գոյություն ունի եկամուգի, սպառման և խնայողության միջև: Վերցնենք պայմանական գովածը և կազմենք հետևյալ աղյուսակը.

³ Նույն գեղում, էջ 121:

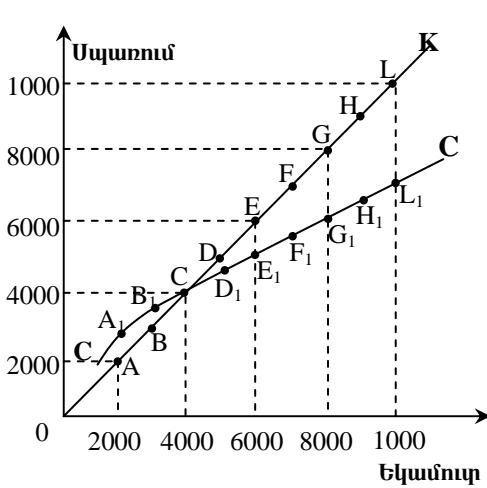
Հ Օ Ւ Ճ Ճ Ե 20.1.

ՍՊԱՌՄԱՆ ԵՎ ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԸՍՏ ԵԿԱՄԱՆ ԱՃՄԱՆ

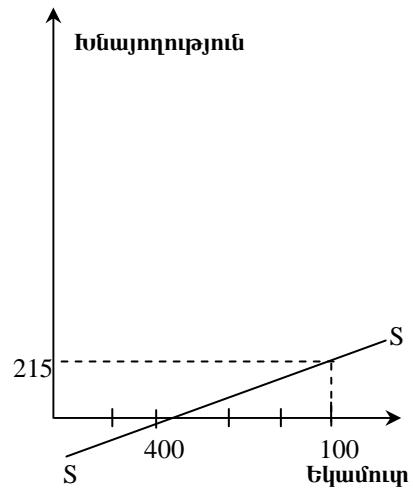
Եկամուտ	Սպառում	Խնայողություն
2000	2170	-170
3000	3110	-110
4000	4000	0
5000	4850	+150
6000	5600	+400
7000	6240	+760
8000	6830	+1170
9000	7360	+1640
10000	7850	+2150

Աղյուսակի դրվագներից երևում է, որ Եկամուտը կանոնավոր աճում է, և սկզբում, ցածր Եկամուտների դեպքում, խնայողություն չի կարարվում: 4000 Եկամուտի սահմանում առկա է, այսպես ասած՝ «զրոյական խնայողության» իրավիճակ, որից հետո խնայողություն է կարարվում աճող չափերով: Սպառման այոնակի դրվագները ցույց են տալիս սպառման ծավալը Եկամուտի դրվագ մակարդակի համար, որը նոր Եկամուտի մեջ բացարձակ գումարով աճում է, սակայն գնալով հարաբերականորեն կրճատվում է: Օրինակ, 5000 Եկամուտի դեպքում սպառումն ավելացել է 850-ով, 6000 Եկամուտի դեպքում՝ 750-ով, 7000-ի դեպքում՝ 640-ով և այդպես շարունակում է կրճատվել: Նշանակում է՝ կանոնավոր լրացուցիչ Եկամուտի դեպքում դրանից սպառման համար ամեն անգամ ավելի քիչ է ծախսվում: Նման դրվագների վարքագիծը Զ. Քեյնսն անվանում է **սպառման հակում**:

Սպառման հակումի դրվագներն հետևության համաձայն՝ նույն աղյուսակի խնայողության այոնակի դրվագները վկայում են, որ Եկամուտների որոշակի սահմանից սկսած ամեն մի լրացուցիչ Եկամուտից ավելի շաբ խնայողություն է կարարվում, և նման վարքագիծը Զ. Քեյնսն անվանում է **խնայողության հակում**: Եկամուտի այն սահմանը կամ մեծությունը, որից հետո դրվագներով սուրբեկալի դրասորում են խնայողության վարքագիծ, կոչվում է **զրոյական խնայողության սահման**: Դա Եկամուտի այն մակարդակն է, երբ անհարդ կամ ընդամենքը դրվագները կամ առաջարկում է հասարակության մեջ ձևավորված կենսարանական պահանջմունքների միջին մակարդակը: Դրանից ցածր Եկամուտի դեպքում սպառումը գերակշռում է Եկամուտին, և խնայողությունն ունի բացասական նիշ, իսկ այդ մակարդակից բարձր Եկամուտի դեպքում խնայողությունը դրական նիշով է: Աղյուսակի դրվագներից ենելով կարելի է ներկայացնել սպառման հակումի և խնայողության հակումի գծապարկերները:

**¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 20.1.
Սպառման հակումի կորը:**

**¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 20.2.
Խնայողության հակումի կորը:**

Սպառման հակումի կորի փնտեսական բովանդակությունը բացարձելու համար նախ ընդունենք, որ սպառումն աճում է եկամֆի աճմանը ուղիղ համեմատական: Վյդ դեպքում որքան եկամուֆն է, այնքան է սպառումն է: Տեքստաբար, 20.1. գծապատկերում սպառման հակումի կորը կորորդինաֆրների հարթության վրա կունենա 45° անկյունով անցնող OK ուղիղ գծի դիրքը: Տնտեսական կյանքի իրական գովազները այլ բան են ապացուցում. սպառման հակումի կորը, ըստ 20.1. աղյուսակի սպառման սյունակի գովազների, կունենա CC դիրքը, այսինքն՝ սպառումը աճում է, բայց եկամֆի աճին ոչ ուղիղ համեմատական հարաբերությամբ, քանի որ ամեն անզամ լրացուցիչ եկամֆից ավելի ու ավելի քիչ բաժին է ծախսվում լրացուցիչ սպառման նպարակով: Կարելի է եզրակացնել, որ սպառման աճն ունի նվազման հակում, մինչդեռ, ըստ նույն աղյուսակի խնայողության սյունակի գովազների, խնայողության հակումի SS կորը ցույց է փալիս, որ խնայողությունն աճելու հակում ունի, ինչը նկատելի է 20.2. գծապատկերի վրա:

20.3. «ՍՊԱՌ-ՄԱՆ ՍԱՐՄԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿՈՒՄ» ԵՎ «ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԱՐՄԱՆԱՅԻՆ ՀԱԿՈՒՄ» ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ամեն մի լրացուցիչ եկամուֆը ոչ միշտ է նույն հարաբերությամբ բաժանվում լրացուցիչ սպառման և լրացուցիչ խնայողության, եեքստաբար, պետք է քննարկել նաև դրանց աճի սահմանային մեծությունների հարցը, որը թույլ կդա պարզել, թե ի՞նչ գործառությային կապ ու կախվածություն գոյություն ունի դրանց միջև:

Առանձին-առանձին սպառումն ու խնայողությունը գործառույթ են եկամֆից: Սակայն Զ. Քեյնսը նշում է, որ խնայողությունը ֆունկցիա է նաև

սպառումից, և նշված գործառությային կախվածություններն ունեն իրենց սահմանները, որոնք պայմանավորված են Եկամբի մեծությունով:

Վերլուծելով Եկամուգների աճի, սպառման ու խնայողության սահման ունեցող գործառությային կապերը, Քեյնսը առաջարկում է քննարկել ևս երկու նոր՝ **սպառման սահմանային հակում** (MPC) և **խնայողության սահմանային հակում** (MPS) հասկացություններ:

Ըստ Զ. Քեյնսի՝ սպառման սահմանային հակումը ցույց է տրախս այն փնտեսական երևույթը, թե լրացուցիչ Եկամբի ո՞ր սահմանը կամ բաժինն է ծախսվում սպառման ծավալներն ավելացնելու նպարակով, այլ կերպ ասած՝ MPC-ն ցույց է տրախս լրացուցիչ սպառման սահմանը լրացուցիչ Եկամբի մեջ: Նույն դրամաբանությամբ խնայողության սահմանային հակումը՝ MPS-ը, ցույց է տրախս լրացուցիչ սպառման սահմանը լրացուցիչ Եկամբի մեջ: Այսինքն՝ կարելի է կափարել մի պարզ հետևություն. լրացուցիչ սպառման և լրացուցիչ խնայողության գումարը պեսք է հավասար լինի լրացուցիչ Եկամբին՝ **MPC+MPS=ΔY (1):**

Զ. Քեյնսը հիմնավորում է ոչ միայն սպառման սահմանային հակում և խնայողության սահմանային հակում հասկացությունների դեսական բովանդակությունը, այլ նաև ցույց է տրախս, թե իրական կյանքում ինչպես կարելի է դրանք հաշվարկել համապարախան գործակիցների օգնությամբ: Վյդ նպարակով 20.1. աղյուսակի դպրության հիմն վրա կազմենք մի նոր աղյուսակ՝ MPC-ի և MPS-ի գործակիցները որոշելու համար:

Հ 20.2.

ՍՊԱՌՄԱՆ ՍԱՌՄԱՆԱՅԻՆ ՇԱԿՈՒՄԻՒՄ ԵՎ ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԱՌՄԱՆԱՅԻՆ ՇԱԿՈՒՄԻՒՄ ԳՈՐԾԱԿԻՑՆԵՐԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Եկամուգ	MPC	MPS
4000	0	0
5000	850:1000=0,85	150:1000=0,15
6000	750:1000=0,75	250:1000=0,25
7000	640:1000=0,64	360:1000=0,36
8000	590:1000=0,59	410:1000=0,41
9000	530:1000=0,53	470:1000=0,47
10000	490:1000=0,49	510:1000=0,51

Աղյուսակի դպրության վերը վկայում են, որ Եկամբի որոշակի մեծությունից սկսած սպառման սահմանային հակումի գործակիցը նվազում է, իսկ խնայողության սահմանային հակումի գործակիցը՝ աճում, և 10000 Եկամբի սահմանագծից սկսում է գերազանցել սպառման սահմանային հակումի գործակիցին:

Եթե կանոնավոր աճող Եկամբի մեծությունն ընդունենք 1 միավոր, ապա աղյուսակի դպրության կարելի է կազմել հետևյալ հավասարումները.

MPC+MPS=1 (2), որպեսից՝ MPC=1-MPS (3) և MPS=1-MPC (4):

Եկամբի, սպառման և խնայողության փոխհարաբերությունների հետ կապված քննարկվում են նաև **« $\ddot{e} \dot{a}^3 \dot{e} \dot{U}^3 \dot{Y} \dot{U} \dot{C} \dot{C} \dot{Y} \dot{N}^3 \dot{I} \dot{a} \dot{d} \dot{U}$ » (APC) և **« $\dot{E} \dot{Y}^3 \dot{I} \dot{a} \dot{d} \dot{a} \dot{o}$ »****

ԱՄ Տ Ե Ա Շ Ծ Յ Ն Յ Ի Շ Ջ (APS) հասկացությունները: Սպառման միջին հակումը ցույց է տալիս, թե ընդհանուր եկամֆի ո՞ր բաժինն է սպառվում, իսկ խնայողության միջին հակումը՝ թե ընդհանուր եկամֆի ո՞ր բաժինն է դառնում խնայողություն: Վյդ հասկացությունների քանակական որոշակիությունը կարելի է գրնել հետևյալ բանաձևերի օգնությամբ.

$$APC = \frac{C}{Y} \quad (5), \quad APS = \frac{S}{Y} \quad (6),$$

որպես՝ C-ն և S-ը սպառման և խնայողության քանակական մեծություններն են, իսկ Y-ը ընդհանուր եկամուգն է: Օրինակ՝ 5000 եկամֆի դեպքում $APC=4850:5000=0,97$, $APS=150:5000=0,03$:

Խնայողության հակումի ընդհանուր տնտեսագիրական բովանդակությունը քննարկելիս կարևոր չէ, թե դա ո՞ւմ կողմից կամ հասարակության ո՞ր խավի կողմից է կարարվում՝ վարձու աշխատողներից, ձեռնարկագրերերից, թե՛ պարզապես ինչ-որ օրյեկտի սեփականագրիրոց կողմից:

Կ.Մարքսը իր տնտեսագիրական գիտության մեջ ապացուցում է, որ վարձու բանվորները, կազմելով հասարակության ամենասպվար զանգվածը, իրենց եկամուգներից՝ աշխատավարձից, ոչինչ չեն խնայում, քանի որ դա բավարարում է միայն նրանց ծախսած աշխատումի վերաբաղրության և ընդունակիքի գոյության ծախսերը հոգալուն: Կապիտալիստական շուկայական տնտեսական համակարգի հետագա զարգացումը ցույց տվեց, որ հասարակության եկամուգների աճին զուգընթաց աճում են նաև վարձու աշխատողների՝ բանվորների եկամուգները, և նրանք նույնպես հնարավորություն ունեն խնայողություններ կարգավորել՝ ենթարկվելով հասարակության հոգեքանական օրենքի գործողության պահանջներին: Ենքնապես, եկամուգներից խնայողություն կարգավոր հասարակության տնտեսական կյանքի կարևոր հագլւանիշներից մեկն է, որը բնորոշ է եկամուգ սպացող բոլոր խավերին: Սակայն դա չպետք է հասկանալ բացարձակ իմաստով, քանի որ ցանկացած երկրում գոյություն ունեն սոցիալական անապահով խավեր, ինչպես նաև կա աղքափության հիմնախնդիրը:

20.4. ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

Սպառման և խնայողության հակումների սահմանային մեծությունների տնտեսագիրական հետագործության խնդիրները քննարկելու ժամանակ հարկ է պարզել նաև, թե դրանց և ներդրումների միջև ի՞նչ կապեր գոյություն ունեն, հագլւանիքների ավելի ուղղակի ու անմիջական բնույթ ունեն, քան սպառման և ներդրման կապերն են: Խնայողությունները դառնում են կուրակման և արքադրության ընդլայնման աղբյուր, եթք դրանք օգտագործվում են որպես ներդրում:

Ի՞նչ ենք հասկանում ներդրում ասելով: Ամենօրյա խոսքությունում «ներդրում» եզրը բոլորովին այլ իմաստ ու բովանդակություն է պարունակում, քան տնտեսագիրության բնագավառում է: Եթք խնայողություններն օգտագործվում են հող, բարիներ առաջ կառուցված բնակարաններ ու շինություններ, մեկ դա-

րուց ավելի շրջանառության մեջ գրնվող բաժնեկրոնսեր գնելու համար, ապա առօրյա հասկացողությամբ կարելի է ներդրում համարել: Տնտեսազիրությունը ներդրում է համարում խնայողության այնպիսի օգբագործումը, որը մեծացնում է հասարակության իրական կապչիքալը, հարսփությունը, այսինքն՝ նոր կառուցվող բնակարանի, նոր արբանյակի սարքավորումների, նոր նյութաարդարական պաշարների և նոր այլ արժեքների արբանյության ու գնման վրա ծախսված խնայողությունները, որոնք նոր կապչիքալագոյացումներ են:

Ներդրումների ծավալները փնտեսության մեջ շարունակ փոփոխվում են: Եվ դա հասկանալի է, քանի որ նոր ներդրում կապարելը կախված է նախ՝ նոր խնայողություններից՝ որպես ներդրման աղբյուր, հետո՝ նոր նյութական ռեսուրսներից, նոր «բնակչությունից», այսինքն՝ աշխատանքային նոր ռեսուրսներից և այլն: Այսպես պարահական չէ, որ ընդգծվում է «նոր» բառը իր ուղղակի իմաստով: Օրինակ, հասարակության զարգացման նորագույն պարմության մեջ մեծ շափերի հասնող ներդրումներ առաջին անգամ դիմում են XIX դարի երկրորդ կեսում, երբ աշխարհում նորություն էր երկաթուղին, և 1855-1875 թթ. երկրագնդի շափ մասերում այդ ոլորդում կապարվեցին խոշոր գումարներ կազմող ներդրումներ: Հաջորդ երկու դասնամայակներում երկաթուղիների կառուցման ոլորդում ոչ մի նշանակալից և ազքի ընկնող նոր բան գեղի չունեցավ, հետևաբար, ներդրումների աճն է անխան էր:

XX դարի սկզբներին, ներդրումների չափերի հետ կապված, երկաթուղու նման «հեղափոխական» շարժում առաջացրեց ավտոմեքենաների արդարությունը: 30-ական թվականներին նորույթ էին ռադիոն, պլաստիկ գանգվածներից պարասպընդ իրերը և այլն, թեպետ ներդրումների ծավալների ինապով դրանք չէին կարող համեմարդկել նախորդ նորույթների ժամանակ կարարված ներդրումների կամ կապիրապ ներդրումների չափերի հետ: 50-ական թվականներից սկսած աշխարհում մեծ ներդրումներ պահանջող դրդիքներ դարձան արումային էներգիայի, տիեզերքի, ռազմարդունաբերական համալիրների սրեղծման հետ կապված գիրագործնական հերթագործությունները:

Դասական գնդեսագիրությունը, ելնելով գնդեսական հավասարակշռության հիմնախնդրից, դրա զիսավոր գործոններից մեկը համարում է խնայողությունների և ներդրումների ծավալների հավասարությունը, զինելով, որ որքան խնայողություն է կապրարվում, այդքան էլ պահանջարկ կա ներդրումներ կապրելու ուղղությամբ: Դա ապահովում է գնդեսության կայուն և շարժընթաց աճ: Այս դրույթը, որը դասական գնդեսագիրության հիմնարար գաղափարներից մեկն է, ընդհանուր պահանջարկի և ընդհանուր առաջարկի հավասարության դրսերման մասնավոր դեպք է:

Եկամուգների, խնայողության և ներդրումների միջև եղած օրգանական կապերը Զ. Քեյնսը քննարկում է հասարակական կամ մակրոմաշխարպով և ցույց փալիս, որ ներդրումները, կախված լինելով խնայողություններից, իրենց հերթին նպաստում են խնայողությունների չափերի ավելացմանը, այսինքն՝ գործում է երկկողմանի փոխազդեցության մեխանիզմը: Այդ մեխանիզմի գործությունն ազդում է նաև մակրոպնիքեսական բազմաթիվ երևույթների վրա, ինչպիսիք են գործազրկությունը, ազգային եկամուգը, ընդլայնված վերաբարությունը և այլն: Նոր ձեռնարկությունների, նոր ճանապարհների, նոր բնակա-

բանների և այնի շինարարությունն ու շահագործումը, հեփսաբար և նոր աշխարապեղերի սրեղծումը, կախված են ներդրումային կամ կապիտալագոյացման գործընթացներից: Նկարի ունենալով ներդրումների այդքան կարևոր դերն ու նշանակությունը, ժամանակակից գնդեսագիրությունը, մասնավորապես նոր քեյնսականությունը, վերլուծության են ենթարկել խնայողությունների և ներդրումների ներքին կապերն ու կախածությունները՝ ամենից առաջ նշելով դասական և քեյնսյան մոդելեցումների փարբերությունները: Այսպես՝

1. Ըստ դասական մոդելեցումների՝ խնայողությունների և ներդրումների հավասարակշռությունը օրինաչափ երևույթ է, իսկ խախտումը՝ մասնավոր դեպք: Քեյնսյան մոդելեցումն այլ է. հավասարակշռությունը մշկական խախտման ենթակա իրավիճակ է, հեփսաբար գնդեսության համար բնորոշ է անհավասարակշռությունը խնայողությունների և ներդրումների միջև:

2. Դասական մոդելեցումը ենթադրում է, որ խնայողությունների և ներդրումների անհավասարակշռությունը կարճաժամկետ բնույթ ունի, որովհետև զները և գոլոսադրույթները գործում են ճկուն, արագ արձագանքում են առաջացած փոփոխություններին, և հավասարակշռությունը վերահասրափվում է կարճ ժամկետներում: Զ. Քեյնսը կասկածի փակ է առնում զների ու գոլոսադրույթների ճկունության և կարգավորման ազդու գործիքներ լինելու հանգանքը, գրնելով, որ ձեռնարկադրերերը, բախվելով պահանջարկի կրճագման հետ, առաջին հերթին կրճագում են արդարության չափերը՝ առաջարկը, և ոչ թե իցեցնում են զները, որն էլ հասարակության մեջ առաջացնում է գնդեսական անհավասարակշռություն:

3. Դասականները գիտում են, որ խնայողությունները կախված են գոլոսադրույթից, իսկ Զ. Քեյնսը, այդ համարելով ճիշդ, միաժամանակ նշում է, որ խնայողությունը կախված է նաև եկամմրից:

Զ.Մ. Քեյնսը խնայողությունների և ներդրումների ներքին կապերն ու կախածությունները հեփազորդելու հետ մեկնելու, քննարկում է նաև դրանց վրա ազդող գործոնների խնդիրն ու այն հեփսանքները, որոնք առաջանում են դրանցից յուրաքանչյուրում:

Որպես կանոն, խնայողություն կապարող անձը և ներդրում կապարող անձը կամ գնդեսավարող սուբյեկտը նույն մարդը չէ: Խնայողություն կապարողների թիվն անհամենափ ավելի շատ է, քան ներդրում կապարողներինը, քանի որ խնայողություն կապարում են միջինից բարձր եկամուտը սրացող բոլոր գնդեսավարող սուբյեկտները, իսկ նրանցից շատ քերեն են միաժամանակ ներդրում կապարողներ: Չի բացառվում նաև, որ գնդեսության մեջ գոյացող խնայողությունները չբավարարեն ներդրումային պահանջներին, որոնք իրենց հերթին կառաջացնեն նոր խնդիրներ, և կարող է խախտվել դասական հավասարակշռությունը:

Ի՞նչ գործոններ են ազդում ներդրումների վրա:

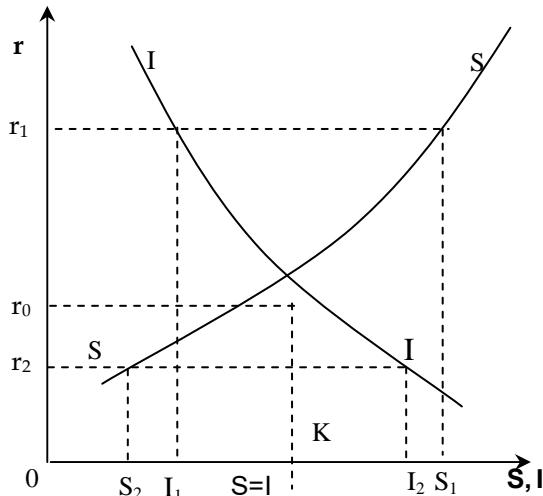
1. Ներդրումների ծավալների վրա ամենից առաջ ազդում է ակնկալվող կամ սպասվելիք շահույթի նորման կամ ենթադրվող կապիտալ ներդրումների շահութաբերությունը: Ներդրում կապարողի գնդեսանկյունով, եթե դա անբավարար է, ապա խնայողությունը ներդրում չի դառնա:

2. Ներդրումների ծավալի վրա ազդում է նաև հարկային քաղաքականությունը. եթե հարկադրույթները բարձր են, որպես կանոն, նվազում է ներդրումային ակտիվությունը և հակառակը:

3. Ներդրումային գործընթացները շատ ավելի զգայուն են փողի արժեգորկման նկարմամբ. եթե արժեգորկումը բարձր մակարդակ ունի, ներդրում կապարելը շահավետ չէ, առավել ևս, որ արժեգորկումը ժամանակի ընթացքում բարձրացման միջում ունի:

4. Ներդրում կապարողը որոշումներ կայացնելու ժամանակ միշտ հաշվի է առնում կապիֆրալի կիրառման այլընդրանքային հնարավորությունները, և զիսավլորը այդ իրավիճակում կարող է լինել բանկային գոլկոսադրույթը: Եթե ավանդների դիմաց փրվող գոլկոսադրույթը բարձր է, քան ակնկապվող շահույթի նորման, ապա ներդրում չի կապարվի: Նշանակում է՝ գոյություն ունի ներքին կապ գոլկոսի նորմայի, ներդրումների և խնայողության չափերի միջև:

Խնդիրը դիմարկենք գծապատկերի օգնությամբ:

¶ Ի՞՞ ձ ա ՞ ի Ռ»Ռ 20.3. Տոկոսադրույթի, խնայողությունների և ներդրումների փոխհարաբերությունը:

Ուղարակաց առանցքը ցույց է փակիս շուկայական գոլկոսադրույթը, իսկ հորիզոնական առանցքը՝ խնայողությունների և ներդրումների փոխհարաբերությունը: Պարզ է, որ ներդրումների ծավալը կախված է գոլկոսադրույթից, այսինքն՝ ներդրումը ֆունկցիա է գոլկոսադրույթից՝ $I-f(r)$, որը նվազող ֆունկցիա է, քանի որ որքան բարձր է գոլկոսադրույթը (r_1), այնքան փոքր է ներդրումների ծավալը ($0I_1$) և հակառակ՝ ցածր գոլկոսադրույթի դեպքում (r_2) ներդրման ծավալը կհասնի $0I_2$ սահմանին:

Խնայողություններն ել են ֆունկցիա գոլկոսադրույթից՝ $S-f(r)$, բայց այս դեպքում ֆունկցիան աճման հակում ունի, քանի որ գոլկոսադրույթի բարձր լինելը մեծացնում է խնայողություն կապարելու ձգումն ու ծավալը: r_1 գոլկոսադրույթին համապատասխանում է $0S_1$, իսկ r_2 -ին՝ $0S_2$ խնայողությունների մա-

կարդակները: Գծապակերի վրա r_0 գոկոսադրույթի մակարդակը գնդեսության մասշտաբով ապահովում է խնայողությունների և ներդրումների հավասարակշռություն, իսկ r_1 -ը և r_2 -ը շեղումներ են: Կափարենք մի դիմարկում ևս: Տոկոսադրույթի, խնայողության և ներդրումների գործառութային կապերը դասական գնդեսազիգությունը քննարկել է քեյնայան գետառությունից առաջ և կափարել վերը նշված հեփսությունները: Քեյնայան գետառությունն էլ, ինչպես գետնում ենք, հանգել է նույն եզրակացություններին: Սակայն այս մոդելումները նման են հենց այնքանով, որ ներդրումներն ու խնայողությունները ֆունկցիա են գոկոսադրույթից: Տարբերությունն այն է, որ \mathcal{Q} -քեյնար խնայողությունը միաժամանակ քննարկում է որպես ֆունկցիա եկամֆից՝ $S-f(y)$: Ուրեմն եթե ընդունենք \mathcal{Q} -քեյնար գետառությունը՝ $I-f(r)$, իսկ $S-f(y)$, ապա դրանով ընդգծում ենք այն գաղափարը, որ ներդրումների և խնայողությունների վրա ազդում են գաղրեր գործոններ. մի դեպքում՝ գոկոսադրույթը, մյուս դեպքում՝ եկամությը, որոնք կարող են ունենալ փոփոխման գարբեր շարժնթաց, և դրանց միջև օբյեկտիվորեն կառաջանա անհավասարակշռություն:

Դա չի նշանակում, թե խնայողությունների ու ներդրումների միջև չի կարող լինել հավասարակշռության իրավիճակ: Այսպես, եկամֆի, սպառման, խնայողության և ներդրումների փոխգործողության մակրոպնդեսական համամասնությունները կարելի են ներկայացնել հեփսյալ հավասարումների ձևով.

$$\mathbf{Y} = \mathbf{C} + \mathbf{S} \quad (7) \quad \text{և} \quad \mathbf{Y} = \mathbf{C} + \mathbf{I} \quad (8):$$

(7) հավասարումը արդահայքում է այն իրողությունը, որ եկամությը օգտագործման ժամանակ բաժանվում է սպառման ու խնայողության, այսինքն՝ դրանց քանակական մեծությունը կախված է եկամֆից՝ սպառումն ու խնայողությունը ֆունկցիա են եկամֆից՝ $C-f(y)$ և $S-f(y)$: Այդ հանգամանքն ապացուցվում է նաև սպառման ու խնայողության հակումների քննարկման արդյունքներով, ինչպես նաև դրանց գծապակերներով:

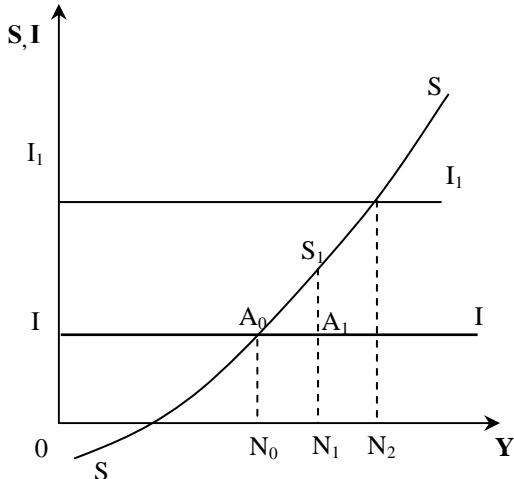
(8) հավասարումը ցույց է տալիս, որ եկամությը օգտագործման ժամանակ բաժանվում է սպառման ու ներդրման, քանի որ խնայողությունները վերջին հաշվով դառնում են ներդրումներ, հեփսաբար կարելի է արծարծել ևս մի նոր հավասարում՝

$$C+S=C+I \quad (9), \text{ որից հեփսում է } S=I \quad (10):$$

(10) հավասարումը մեկ անգամ ևս ցույց է տալիս ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև հավասարակշռություն հասպաքելու համար փնդեսության մեջ որոշակի համամասնություններ հասպաքելու ու պահպանելու անհրաժեշտությունը: Խնդիրը միայն բարդանում է այնքանով, որ խնայողությունն ու ներդրումը կախված են գաղրեր գործոններից:

Սույն խնդիրին անդրադարձել է նաև **Փ.Սամուելսոնը**: Նա գրում է, որ խնայողությունը պասիվ կախվածություն է դրասորում եկամֆից, մինչդեռ ներդրումները շարունակ փոփոխվում են գետառության շարժնթաց աճի այլ գործոնների ազդեցության վակ, օրինակ, շահույթի նորմայի բարձրացման հեփսանքով:

Փորձենք գծապատճերի օգնությամբ ցույց տալ եկամփի մակարդակի փոփոխությունների փարբերակաները $S=I$ պայմանի դեպքում:

¶Í³ à³ i Í»ñ 20.4. Խնայողություն, ներդրում և հավասարակշռված եկամուգ:

Կոռորդինատների հորիզոնական առանցքի վրա գեղադրենք ազգային եկամության ցուցանիշը, իսկ ուղղահայացի վրա՝ խնայողությունն ու ներդրումը: Կապարենք վերացական մի ենթադրություն. ընդունենք, որ ներդրման ծավալներն անփոփոխ են եկամբի ցանկացած մակարդակում, այսինքն՝ կախված չեն եկամբից, այլ ինքնուրույն գրված անկախ մեծություն է: Այսպիսի ենթադրության դեպքում ներդրումը կոռորդինատների առանցքի վրա կունենա II գծի գետը: Գծապակերի վրա գեղադրելով խնայողության հակումի SS կորը, ակնհայր կդառնա, որ եկամուֆների աճին զուգընթաց խնայողություններն աճում են: SS կորի և II ուղղի հարման կեպը ցույց է տալիս ներդրումների և խնայողությունների հավասարակշռություն A_0 կեպում, իսկ ON_0 հարվածը եկամբի այն մակարդակն է, որիտեղ ներդրումներն ու խնայողությունները հավասարակշռված են: Եթե եկամբի ինչ-որ սահմանում (N_1) խնայողությունները գերազանցեն ներդրումներին, ուրեմն արդարուված ապրանքների մի մասը չի իրացվի, որը համապատասխանում է $A_0S_1A_1$ եռանկյան գարածքին, ընդհանուր պահանջարկը կիրճաբվի և ֆիրմաները, հաշվի առնելով այդ հանգամանքը, կսկսեն կիրճաբեկ արդարության չափերը: Շուկայական ինքնակարգավորման «անդեսանելի ձեռքի» մեխանիզմի ազդեցությամբ արդարանքի թողարկման ծավալները կիրճաբվեն, դաստիարակությունը կավարժական չափվել դեպի հավասարակշռության նախկին մակարդակը:

$S=I$ մոդելը կարող է գործել վնասավորացնելու ժամանակաշրջան մեջ արդադրության գործոնների ոչ լրիվ զբաղվածության դեպքում: Եթե ընդունենք, որ գծապատճեր 20.4.-ի վրա N_2 կերպով եկամուտի այն մակարդակն է, որը կարելի է սպանալ արդադրության գործոնների լրիվ զբաղվածության պայմաններում, ապա պեսքը է կապարել մի պարզ ենթադրություն. կարելի է ապահովել $S=I$ պայմանը ներդրումային գործնթագների ակտիվության միջոցով, որպես Զ.Քենսը աելության միջամտու-

թյունը համարում է անհրաժեշտ: **Պետքության ներդրումային գործընթացների շնորհիվ ներդրումների ծավալները կհասնեն 1,1 մակարդակին, և բոլորովին էլ պարփաղիր չեն ներդրումներ կափարել նյութական բարիքների արփադրության ոլորտում:** Զ. Քեյնսի գիտական գաղափարների կառույցում պետքության ներդրման ծրագրերը պեսք է իրականանան հասարակական աշխափանքների և բարիքների արփադրության կազմակերպման ոլորտներում՝ ճանապարհների, կամուրջների, ամբարփակների և այլնի կառուցման նպարակներով, քանի որ դրանց շնորհիվ կմեծանան եկամուգները, մինչեւ չեն ավելանա եղած ապրանքային պաշարները: Նշանակում է՝ խթանել ամբողջական պահանջարկը, և այդ ճանապարհով դուրս բերել գնդեսությունը լճացումից (սրագնացիայից):

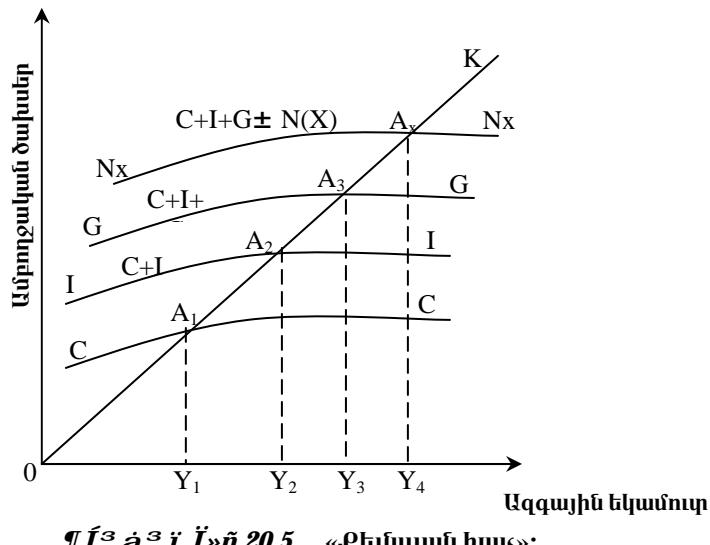
Քեյնսյան առաջարկները մեծ չափով օգնեցին ԱՄՆ-ի գնդեսությանը՝ հաղթահարելու մեծ ճգնաժամի ծանր հետևանքները:

20.5. «ՔԵՅՆՍՅԱՆ ԽԱՉԻ» ԵՎ IS ՄՈԴԵԼԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տնտեսության դինամիկայի (շարժընթացի) և եկամուի աճի հիմնախնդիրը նախորդ բաժնում քննարկվեց խնայողությունների և ներդրումների միջև գոյություն ունեցող կապերի առնչությամբ: Տնտեսագիրության գիտությունն այդ նույն հիմնախնդիրը, այսինքն՝ մակրոմակարդակով եկամուի աճի գործընթացը, հետազորում է նաև սպառնան և ներդրման փոխադարձ կապի հիմնան վրա, որն ընդունված է անվանել **ազգային եկամուպ - ազգային կամ ամբողջական ծախսերի** մեթոդ, ինչը հիմնարար նշանակություն ունեցավ գնդեսագիրության գիտության հետազա զարգացման համար: Այն դարձավ հիմք առավել բարդ մոդելներ առաջարկելու համար, որոնցում քննարկվում են արփադրության, ազգային եկամուի և այլ մակրովնդեսական խնդիրների հավասարակշռության ձևավորման կապերի համակարգերը: Եթե գնդեսությունը գրնվում է լճացման (սրագնացիայի) վիճակում (երկարագու դեպքեսիա, բարձր գործագրկություն, բարձր զներ, ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կրծագում և այլն), ապա ծախսերը հասարակության մեջ հիմնականում անձնական պահանջմունքների բավարարման բնույթի են, նախկին խնայողություններն են օգրագործվում են հենց այդ նպագակով (նոր խնայողություններ), հետքեաբար ներդրումային գործընթացներ գետի չեն ունենում: Այդ իրավիճակին համապատասխանում է սպառնան հակումի գծապարկերի վրա (կեն գծապարկեր 20.1.) CC կորի դիրքը, եթե C կեպում գնդեսության մեջ եկամուգներն ու ծախսերը հավասարվում են, կամ, ինչպես նշել ենք, «զրոյական խնայողության» իրավիճակ է: Զանի որ գնդեսությունը չի կարող միշտ մնալ սրագնացիայի վիճակում, ցույց դանք, թե ի՞նչ դեղի կունենա հետքագայում (կեն գծապարկեր 20.5.):

Տնտեսությունն ասպիհճանաբար դուրս է գալիս լճացումից, եկամուգները սկսում են աճել, մեծանում է ամբողջական պահանջարկը, հետքեաբար ֆիրմաների կողմից կափարվում են ներդրումային ծախսեր՝ ամբողջական պահանջարկի բավարարման համար, որը մեծացնում է ամբողջական ծախսերը, և սպառնան հակումի կորը գրեղաշարժվում է վերև և OK ուղղի հետք հարվում A₂

կերպում, որին համապատասխանում է ազգային եկամֆի նոր մակարդակը Y_2 կերպում:

Պ Ի ՞ ՞ ՞ Ի ՞ ՞ ՞ 20.5. «Քեյնսյան խաչ»:

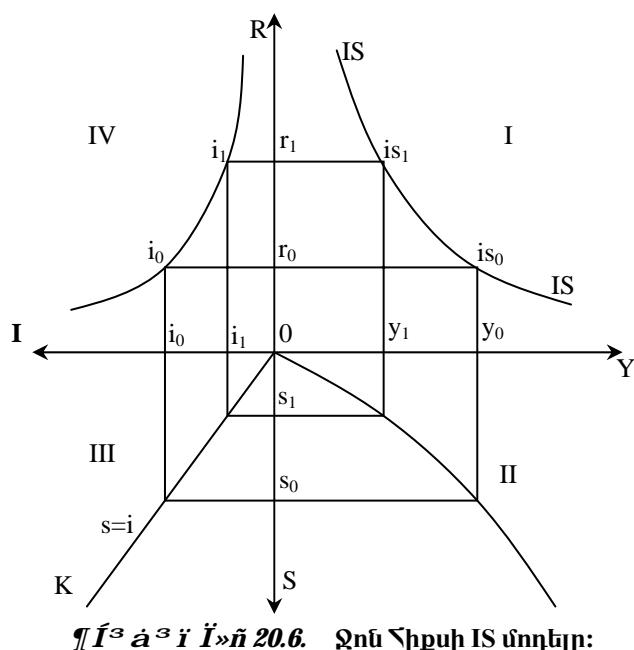
Շուկայական գործության սուբյեկտ է նաև պետքությունը, և եթե մասնավոր ներդրումները չեն բավարարում աճող ամբողջական պահանջարկին, ապա պետքությունն ինքն է կափարում ներդրումային և այլ ծախսեր (G): Ամբողջական ծախսերը, հետևաբար սպառումը, հասարակության մասշտաբով աճում էն, և սպառման հակումի կորը գրեղաշարժվում է ավելի բարձր հարթություն. OK ուղղի հետ հափշում է A_3 կերպում, իսկ ազգային եկամուքն աճում է մինչև Y_3 սահմանը:

Հասարակության գործության կյանքում կափարվող ծախսերը դրանով չեն ավարտվում, քանի որ ֆիրմաներն ու պետքությունը իրականացնում են ծախսեր նաև երկրից դուրս կափարվող գործությունների հասպարման գործունքում, որոնք, վերջին հաշվով, արդահայփում են «զուր արդահանման» ծախսերի գործով՝ Nx : Դա կարող է ավելացնել կամ պակասեցնել ազգային եկամուքը՝ արդահանման ու ներմուծման ծախսերի փարբերության չափով: Վյայսառվ, որքան մեծանում են ամբողջական ծախսերը, այնքան երկրի գործությունը մոդելում է լրիվ գրադադարության մակարդակին, իսկ ազգային եկամուքն էլ հասնում է իր հնարավոր առավելագույն մակարդակին՝ $Y = C + I + G \pm Nx$: Տնտեսագիրության գործության մեջ «ամբողջական ծախսեր - ազգային եկամուք» մոդելի գործողության գծապարկերն անվանում են նաև «Քեյնսյան խաչ»:

Ամբողջական ծախսեր - ազգային եկամուք մոդելը ցույց է տալիս, թե ազգային գործությունը ինչպես կարող է ամեն անգամ ապահովել մակրոհավասարակշռություն՝ խթանելով կամ զավելով ամբողջական պահանջարկը: Կա-

Վարվող ծախսերից յուրաքանչյուրի աճը հանգեցնում է ազգային եկամֆի աճի, նպաստում լրիվ զրադաշտության խնդրի լուծմանը: Եթե ընդունենք, որ դժվար կայուն վիճակում ամբողջական պահանջարկը որոշվում է ազգային եկամֆի ծավալով, ապա կարող ենք վերը գրված հավասարումը ներկայացնել հերթական գործությունում՝ $AD = C + I + G \pm Nx$:

Խնայողության և ներդրումների, գոլոսադրույթի և եկամֆի մակարդակների փոխհարաբերություններն ու կապերը XX դարի 30-ական թվականներին բեյնայան դրույթների հիման վրա քննարկել է անգիտացի գննիասագելով Զոն Շիքը: Նրա հետազոտության արդյունքները հայտնի են «IS մոդել» անունով, որի գծապատկերն ունի հետևյալ դրամական տեսքը:

Ինչպես դեսնում ենք, IS մոդելի գծապատկերը կազմված է չորս քառորդամասերից, որոնք ցույց են տալիս նույն ժամանակահավածում չորս փոփոխականների միջև առաջացած կապերը, որոնց օգնությամբ կարելի է պարզեցնել կազմել ապրանքների ու ծառայությունների շուկայում, կամ, ինչպես ընդունված է ասել՝ իրական շուկայում գոյություն ունեցող հավասարակշռության մասին, քանի որ այս մոդելում բացակայում են փողի շուկան ու դրանում առաջացած հարաբերությունները: Ինչ վերաբերում է այդ երկու շուկաների միջև հավասարակշռության խնդրի քննարկմանը, ապա զբաղվելով այդ խնդրով՝ անգիտացի գննիասագելով Էլվին Նանսենը (XX դարի 50-ական թվականներ) իր հետազոտությունների արդյունքն ամբողջացրել և անվանել է IS-LM մոդել (այդ մասին մանրամասն դեպք XVII գլուխում):

Քանի որ, ըստ Զ.Չեյնսի՝ ներդրումների վրա առավել մեծ ազդեցություն է գործում գոլկոսադրույքը, ապա IS մոդելի վերլուծությունը պես է սկսել IV քառորդամասից, որպես պարկերված է գոլկոսադրույքի և ներդրումների փոխազդեցության հակադարձ գործողության կապը: Նախ քննարկենք r_0 հավասարակշռված գոլկոսադրույքին համապատասխանող հավասարակշռության երևույթը: Այս գոլկոսադրույքին համապատասխանում է ներդրումների I_0 մակարդակը: III քառորդամասում ներկայացված է IOS ուղիղ անկյան OK կիսորդի դիրքը, որը թույլ է գոլկոսադրույքին համապատասխանում ներդրումների $I_0=s_0$, $I_1=s_1$ և այն:

II քառորդամասում ներկայացված է եկամֆի և խնայողության գործառույթների ուղիղ կապը, որպես պարզ երևում է, որ խնայողությունը ֆունկցիա է եկամֆից՝ $s-f(y)$, ինչը մեզ հայտնի է խնայողության հակումի քննարկումից: Պարզելով գոլկոսադրույքի և եկամուգների մակարդակները, I քառորդամասում կարելի է գտնել գոլկոսադրույքի խնայողության և ներդրման հավասարակշռության կեպը՝ is_0 :

Նշենք, որ նկարագրված բոլոր փոփոխաբերությունները գեղի են ունենում այն ենթադրության պայմանով, որ դրամական շուկայում գոյություն ունի հավասարակշռություն: Իսկ եթե խափառվում է այդ հավասարակշռությունը, ինչն անմիջապես անդրադառնում է գոլկոսադրույքի վրա, ապա խափառվում են IS մոդելի չորս փոփոխականների միջև եղած փոփոխաբերությունները նույնականացնեն: Այսպես, գոլկոսադրույքի բարձրացումը r_1 մակարդակի, իշեցնում է ներդրումային ակտիվությունը, և այն i_0 -ից շարժվում է դեպի i_1 դիրքը, որին համապատասխանում է s_1 խնայողության փոքր մակարդակը, քանի որ փոփոխաբերությունը նշանակում է՝ եկամուգների կրճարումը առաջանում է խնայողությունների առաջանակության մեջ: Այսպիսի մեծությունը: Նշանակում է՝ եկամուգների կրճարումը առաջանում է խնայողությունների առաջանակության մեջ: Այս բոլոր փոփոխությունների արդյունքների հիման վրա կարելի է որոշել ներդրում-խնայողություն հարաբերության նոր դիրքը I քառորդամասում՝ is_1 : Միացնելով is_0 և is_1 կեպերը, կարանանք IS կորի պարկերը:

Այսպիսով, IS մոդելը ցույց է գոլկոսադրույքի և ազգային եկամֆի մակարդակի փարբեր համադրություններ խնայողության և ներդրումների հավասարակշռության դեպքում: Իհարկե գոլկոսադրույքի և ազգային եկամֆի միջև ուղղակի գործառությային կապ գոյություն չունի այն իմաստով, որ մինչև եկամֆի փոփոխությունը պես է փոփոխվեն խնայողություններն ու ներդրումները: Ուրեմն անհրաժեշտ է ընկալել, որ IS կորի ցանկացած կերպ արդարություն է խնայողությունների ու ներդրումների հավասարակշռված մակարդակներ՝ եկամֆի և գոլկոսադրույքի մակարդակների փարբեր համադրությունների դեպքում:

20.6. «ՄՈՒՏԻՊԼԻԿԱՏՈՐ» (ԲԱԶՄԱՐԿԻՉ) ԴԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: «ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԱԴՈՔՍԸ»

Հասարակական եկամուգների աճը կախված է ընդլայնված վերաբրադրությունից, որն իր հերթին կախված է ներդրումների աճից: Վերջինիս ծավալները պայմանավորված են խնայողության չափերով, և քանի որ եկամուգները բաժանվում են սպառման ու խնայողության, ապա այն նույնպես իր ազդեցությունն է թողնում վերը թվարկված բոլոր կախվածությունների և, դրանցով պայմանավորված՝ գործընթացների վրա: Ներդրումը, անմիջականորեն կախված լինելով խնայողություններից, իր վրա է կրում եկամֆի ու սպառման միջև եղած հարաբերության ազդեցությունը: Վյաբեղ դրսորվում է ներդրման գործառության կապը եկամֆի ու սպառման հետ:

Ամբողջական պահանջարկի ցանկացած բաղադրիչներից (անձնական սպառում, ներդրում, պետական ծախսեր և այլն) մեկի փոփոխությունը անպայման ազդում է հասարակական եկամֆի մեծության վրա: Դրանք իրարից անկախ կարարվող ինքնուրույն ծախսեր են, որոնք փարբեր բնույթ ունեն: Սակայն դրանց ընդհանուր հարկանիշն այն է, որ ցանկացած միավոր ծախսը առաջացնում է բազմապարկված փոփոխություն հասարակական եկամֆի մեծության մեջ: Վյդ հարկանիշից ելնելով ամբողջական պահանջարկի ծախսերը կարելի է անվանել ավլոնում կամ ինքնուրույն կարարվող ներդրումներ:

Անգլիացի փնտեսագետը, Ջեմքրիջի համալսարանի պրոֆեսոր Ռիչարդ Կանը առաջինն էր, որ 1931 թ. հետազոտեց նախասկզբնական ներդրումների, դրանց հաջորդող երկրորդական, երրորդական ներդրումային գործընթացների առաջացրած հետևանքներն ու ազդեցությունը փնտեսական կյանքի այնպիսի կարևոր երևույթների վրա, ինչպիսիք են արքադրության ընդլայնումը, զբաղվածության մակարդակը, եկամուգների աճը և այլն: Դա իր հետազուգության ժամանակ օգտագործել է մի նոր փնտեսական հասկացություն՝ մուլտիպլիկատոր (թարգմանաբար՝ բազմապարկիչ կամ բազմարկիչ): Վյն իր գործողության մեխանիզմով արքացոյում է վերը նշված մակրոդիմետրեսական երևույթների ներքին կապերն ու կախվածությունները, որոնց հետևանքների քանակական որոշակիությունը պարզելու համար պեսքը է հաշվարկել բազմարկիչի գործակիցը: Դա որոշվում է սպառման սահմանային հակումի (MPC) և խնայողության սահմանային հակումի (MPS) գործակիցների օգնությամբ:

Վյս կամ այն ճյուղում կամ արքադրությունում կարարված ներդրումը անմիջապես օգնում է հարակից ճյուղերին, իրար հետ կապեր ունեցող փնտեսավարող սուրյեկտներին՝ ընդլայնելով գործունեության շրջանակները, սպառմալ լրացուցիչ եկամուգներ, որոնք մեծացնում են նաև ազգային եկամուգը: Վյդ փնտեսական երևույթը նկարագրենք հետքևալ օրինակով:

Ենթադրենք՝ նախորդ գրավա սպացած եկամֆից ներդրվել է 1000 միավոր կապիկալ՝ ավտոպնակ կառուցելու համար: Դա պեսքը է դիմել մինչ այդ կարարված ներդրումների համեմատ նոր կամ լրացուցիչ ներդրում՝ ΔI: Պարվեր սպացողի համար 1000 միավոր կապիկալը լրացուցիչ եկամուգը է և պեսքը է բաժանվի լրացուցիչ սպառման ու լրացուցիչ խնայողության: Ընդունենք, որ փնտեսության մեջ սպառման սահմանային հակումի (MPC) գործակիցը հավասար է

0,8-ի, իսկ խնայողության սահմանային հակումի (MPS) գործակիցը՝ 0,2-ի: Նշանակում է, որ ավտովճակ կառուցող ֆիրման, սպանալով 1000 միավոր լրացուցիչ եկամուք, դրա 0,8-րդ մասը՝ 800 միավորը, պեսք է ծախսի կամ սպառի լրացուցիչ անհրաժեշտ նյութեր և աշխատանք գնելու համար, այսինքն՝ կափարում է լրացուցիչ սպառում, իսկ 0,2-րդ մասը՝ 200 միավորը, կվազմի լրացուցիչ խնայողությունը: Այն գործադրերերը, որոնք կսրանան այդ 800 միավորը կհամարեն լրացուցիչ եկամուք, և 0,8-րդ մասը՝ 640 միավորը, իրենց հերթին կծախսեն հումք, նյութեր, աշխատանք գնելու նպարակով, իսկ 0,2-րդ մասը՝ 160 միավորը, կինայեն: 640 միավոր կապիտալ սպացած ֆիրմաները այդ եկամուքի հետ կվարվեն նույն ձևով, այսինքն՝ ամեն անգամ լրացուցիչ եկամուքները կօգուագործեն նույն վարքագծին համապատասխանող սկզբունքներով՝ եկամուքը կրաժանեն լրացուցիչ սպառման և լրացուցիչ խնայողության:

Ինչպես գետնում ենք, այդ գումարները՝ 800, 640 և այլն, լրացուցիչ եկամուքներ են, և սկզբնական 1000 միավոր կապիտալն առաջացնում է երկրորդական, երրորդական և այդպես շարունակ՝ լրացուցիչ եկամուքների ու սպառողական ծախսերի մի երկար շղթա՝ $1000+800+640+512+\dots$, որոնց ընդհանուր գումարը կամ լրացուցիչ ընդհանուր եկամուքը կազմում է 5000 միավոր, իսկ լրացուցիչ ընդհանուր խնայողությունը՝ 1000 միավոր: Դա ցույց է փալիս եկամուքների բազմապարկման երևոյթը, որն էլ հենց կոչվում է մուլտիպլիկացիայի (բազմարկիչի) էֆեկտ: Բազմարկիչի գործողության վնասական արդյունքը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևի օգնությամբ.

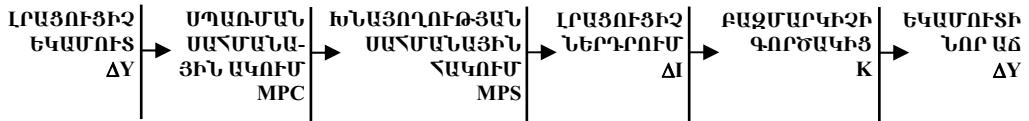
$$K = \frac{1}{1-MPC} \quad (11),$$

որպես՝ K -ն բազմարկիչի գործակիցն է, իսկ $1-ը$ ՝ MPC և MPS գործակիցների գումարը: Մեր օրինակի դվյալների հիման վրա որոշենք բազմարկիչի գործակիցը.

$$K = \frac{1}{1-0,8} = \frac{1}{0,2} = 5:$$

Նշանակում է՝ սկզբնական 1000 միավոր ներդրումը առաջացրել է եկամուքի հնագակի աճ, որն օգնագործվել է սպառման նպարակով, հետևաբար բազմարկիչի գործակիցը ուղղի կապի մեջ է MPC-ի և հակադարձ կապի մեջ՝ MPS-ի գործակիցների հետ: Բազմարկիչի առաջացրած հետևանքները կարելի է ներկայացնել որպես շղթայական ռեակցիայի օրինակ, կամ ջրի մեջ ներփած քարի առաջացրած ալիքների հաջորդական կրկնության արդահայտություն:

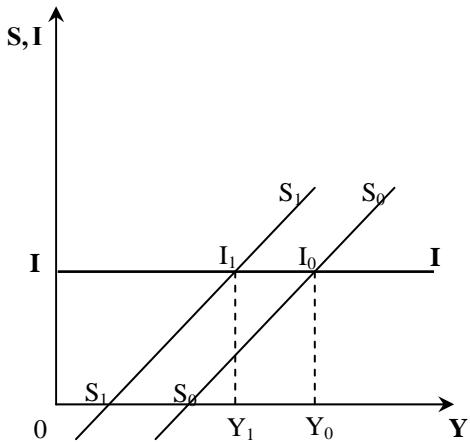
Բազմարկիչը, այսպիսով, ցույց է փալիս, որ ցանկացած ինքնուրույն (ավտոնոմ) ծախսերի՝ անձնական սպառման, ֆիրմաների կողմից արդադրական սպառման, պետքական ծախսերի դեպքում, կարելի է որոշել, թե որքանով են աճում եկամուքը, արդադրության ծավալները, հետևաբար՝ գրադադար: Տնտեսական կյանքի այդ կարևոր ցուցանիշների, դրանց ֆունկցիոնալ (գործառութային) կապերի բացահայտման հիման վրա կարելի է ուղիղ գծով ցույց փալ սպառման և խնայողության սահմանային հակումների, ներդրումների, բազմարկիչի գործակիցի և եկամուքների աճնան միջև եղած կապը.

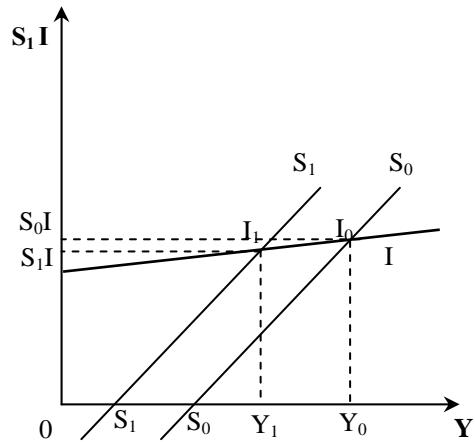
Նշված կափեգորիաների ուղիղ գծով ֆունկցիոնալ կապի վերջին օդակում կարող է լինել արբարերանքի քանակը, զբաղվածությունը, ազգային եկամուպը, փողի քանակը, այսինքն՝ միկրո- և մակրովանդեսական այլ ցուցանիշներ:

Ներդրումը, ինչպես գիտենք, ուղղակի գործառութային կապի մեջ է խնայողության հետ: Դասական ավանդական գիտության դրույթներին համապատասխան, փնդեսության մեջ որքան մեծ են խնայողությունները, այնքան բարձր բարերար ազդեցություն կարող է թողնել ներդրումների, եկամուպների և, ընդհանրապես, ազգային փնդեսության զարգացման վրա, քանի որ խնայողությունները նոր ներդրումներ կապարելու աղբյուր են:

Քեյնսյան գիտության նկարառումները այս առնչությամբ խիստ տարբերվում են դասական գիտության մոդելեցումներից: Ըստ Ջ.Քեյնսի՝ դա ընդհանուր երևոյթ չէ, այլ կախված է ազգային փնդեսությունների զարգացման մակարդակներից: Տնտեսական զարգացման և մեկ շնչին ընկնող եկամուպների հաշվով բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում խնայողության հակումը գերազանցում է սպառման հակումին, իեփևաբար խնայողության աճի գենապերը կզերազանցեն ներդրումների աճի գենապերին: Ըստ քեյնսյան գիտության՝ փնդեսության մեջ կապարվում են ավելի մեծ ծավալների խնայողություններ, քան անհրաժեշտ են ամրողական պահանջարկի աճը բավարարող լրացուցիչ ապրանքներ ու ծառայություններ արբարելու նպարակով ներդրումներ կապարելու համար: Ուրեմն կան մեծ գումարի հասնող խնայողություններ, մինչդեռ ներդրումներ կամ չեն կապարվում, կամ էլ անհամենափ քիչ են կապարվում: Այս երևոյթը քեյնսյան գիտության մեջ անվանվում է «խնայողության պարագոր»: Դա բացարձում է նրանով, որ խնայողությունների ծավալների մեծացմանը գուգընթաց իջնում է դրանց միավորի (որպես կապիկալ) սահմանային արդյունավետությունը ներդրում օգտագործելու գործընթացներում: Բարձր մակարդակի եկամուպների պայմաններում սպառման վրա կապարվող ծախսերը հարաբերականորեն կրճարվում են, կրճարվում է նաև ամրողական պահանջարկը, և արբարված ՇՎ-ն ամբողջությամբ չի իրացվում, իեփևաբար եկամուպները ևս պետք է կրճարվեն: Մուլտիպլիկատորի (բազմարկիչի) էֆեկտը այս դեպքում կդրսենրվի ներդրումների աճի համեմատ եկամուպների արագ կրճարման ձևով, որը կարելի է ցույց տալ ներքոնշյալ երկու գծապար-կերների օգնությամբ, որոնց կառուցման ժամանակ մի դեպքում՝ ընդունում ենք, որ ներդրումների ծավալները չեն փոխվում եկամդի մեծության ու շարժընթացի փոփոխման հեփևանքով, մյուս դեպքում՝ գործում է մուլտիպլիկատորի էֆեկտը, և ներդրումների ծավալները փոխվում են:

ՊՐԵՑ ՁՅՅԻ Խ»Ն 20.7.
«Խնայողության պարադոքս» ներդրում-
ների ծավալների անփոփոխ լինելու
դեպքում:

ՊՐԵՑ ՁՅՅԻ Խ»Ն 20.8.
«Խնայողության պարադոքս»
ներդրումների ծավալների աճի դեպքում:

Առաջին ենթադրության դեպքում խնայողության հակումի կորը բարձրանում է դեպի վեր, և ներդրումների՝ միշտ կայուն մակարդակի դեպքում եկամուգը կրճարվում է $Y_0 - Y_1$ -ի սահմանում: Եթե դրորդ դեպքում, եթե գնութեալությունում առկա է գործոնների ոչ լրիվ զբաղվածություն, «խնայողության պարադոքս» դրսորվում է որպես գնութեալության մեջ ռացիոնալ վարքագծի սեփական պարկերացումներ ունեցող՝ որոշ սուբյեկտների կողմից չնախագիտաված ներդրումներ կարարելու արդյունք: 20.8. գծապարկերը ցույց է տալիս, որ խնայողությունների հակումի կորի շարժը դեպի վեր տեղաշարժել է նախկին հավասարակշռության կորը S_0 -ից S_1 կերպ, որի հետևանքով Y_1 եկամուգի մակարդակին համապատասխանում է խնայողության ավելի ցածր մակարդակ՝ S_1 , այսինքն՝ նորից դեպի ունեցել ե՛ եկամուգների, և՛ խնայողությունների կրճարվում:

Վյապիառվ՝ «խնայողության պարադոքսի» իմաստն այն է, որ հասարակության ձգվումը՝ խնայել ավելի շաք, հետպայում առաջացնում է թե՛ եկամուգների և թե՛ խնայողության չափերի կրճարվում:

20.7. ԱՔՍԵԼԵՐԱՑԻԱՅԻ (ԱՐԱԳԱՑՈՒՑԻՉԻ) ԷՖԵԿՏԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շուկայական գնութեալության կարևոր հավկանիշներից մեկն էլ ամրողական պահանջարկի և ամրողական առաջարկի հարաբերակցության շեղումներն են հավասարակշռության իրավիճակից: Ժամանակակից գնութեագիրությունը ֆիրմաների կողմից կարարվող ներդրումները համարում է ամրողական պահանջարկի առավել անկայուն բաղադրիչ մյուս բաղադրիչների համեմապությամբ: Օրինակ, բնակչության սպառողական ծախսերը, պեսարժական

գարած ներդրումները, որպես կանոն, գեղի են ունենում նախագեսված չափերով, ուրեմն համեմաբարար կանխագետելի են ու կայուն:

Ներդրումների ծավալների հաճախակի փոփոխությունները պայմանավորված են գործարար մարդկանց կողմից ներդրումներ կարարելու որոշումներով, որի ժամանակ հաշվի են առնվում կապիկալի շահութաբերության սպասվելիք նորմաները, ինչը բնորոշ է բնակչության կողմից ամենօրյա կարարվող ծախսերին: Ներդրումների ծավալները կախված են ՇԱՀ-ի աճի գենապերից. եթե դրանք բարձր են, բարձր են նաև ներդրումների աճի գենապերը: Մյուս կողմից՝ գործում է հակադարձ կապը. ներդրումների աճի գենապերն ազդում են ՇԱՀ-ի ծավալների վրա: Այդ կապերի հետագրությունը կարարել է ամերիկացի գնդեսագետ Ջոն Մորիս Քլարկը: Նա գիտում էր, որ սպառողական ապրանքների պահանջարկի բարձրացումը սպիալում է արդարողներին՝ կարարել մեծ գումարների ներդրումներ՝ նոր մեթենաներ ու սարքավորումներ ծեռք բերելու համար:

Տնտեսագիրության գետության պարմությունից հայտնի է, որ այդ երևույթը քննարկել է նաև ֆրանսիացի հայտնի գնդեսագետ Ալբեր Աֆրալիոնը՝ համեմաբելով դա ցուրփ բնակարանը վառարանով քաքացնելու երևույթի հետ. վառարանը սկզբից լցվում է վառելիքով, որը այրվում է ասդիմանաբար, և բնակարանի ջերմությունը միանգամից չի բարձրանում. վառարանում շարունակ նոր վառելիք են ավելացնում, մինչև բնակարանում ջերմությունը հասնի ցանկալի ասդիմանի: Բայց դրանից հետո ել վառարանը շարունակում է քաքացնել բնակարանը, և ինչ-որ ժամանակից հետո շոգր դառնում է անդանելի:

Ինչ վերաբերում է գնդեսությանը, ապա սպառման առարկաների նկադիմամբ աճող պահանջարկը բավարարելու համար ֆիրմաները սկսում են զնել մեծ քանակներով արդարության միջոցներ, առաջին հերթին՝ մեթենաներ ու սարքավորումներ: Այսինքն՝ կարարում են ներդրումներ, ընդ որում՝ սպառման առարկաների պահանջարկի աճը կարող է առաջացնել արդարության միջոցների նկադիմամբ պահանջարկի ավելի մեծ աճ: Ինչ-որ ժամանակ անց սպառման առարկաներ արդարող ճյուղերում կավելանա արդարանքի թողարկումը, և այդպես շարունակվելու դեպքում ամբողջական առաջարկը կսկսի գերազանցել ամբողջական պահանջարկին: Քանի դեռ ամբողջական պահանջարկն է գերազանցում, շուկայում բարձրանում են զները, մեծանում է շահույթը, ինչը շահագրգում է ֆիրմաներին՝ շարունակ ներդրումներ կարարելու: Իսկ եթք ամբողջական առաջարկն է սկսում գերազանցել, ապա ֆիրմաների առաջին քայլը ոչ թե զներն իջեցնելն է, այլ արդարության ծավալների կրճարելը, այսինքն՝ նվազեցնում են ներդրումները, ծգրում ազագվել ավելցուկ արդարության միջոցներից՝ ներդրումային ապրանքներից, և որքան շուրջ, այսքան լավ: Ուրեմն ամբողջական պահանջարկի դինամիկայի (շարժընթացի) հետ կապված նկադիմում է ներդրումային գործունեության երկու վարքագիծ. ներդրումներն աճում են որոշակի ժամանակահարկածում, իսկ դրանցով ծեռք բերված արդարության միջոցների ավելցուկից ֆիրմաները ցանկանում են ազագվել ավելի արագ, կարծ ժամկետում: Այս երևույթները գնդեսագիրության մեջ սպացել են **արսելերացիայի** կամ **արագացուցիչի** էֆեկտ անունը, որը փաստորեն կապված է ներդրումների, հետքարար՝ ապրանքների արդարության աճի ու կրճադիման երևույթների արագության փարբերությունների հետ: Աքսելերա-

ցիայի էֆեկտի բովանդակությունը կարելի է ցույց փալ 20.3. աղյուսակում արձարձակած դրվագների օգնությամբ:

Հ Յ Ո Ւ Ա Յ Ո Ր Ի Խ Ե Կ Տ Ի Պ Ա Ր Զ Ա Յ Ո Ւ Ա Կ

Արդադրության պարբերաշրջան	Տարիներ	Ապրանքների փարեկան վաճառք (մլն. հար)	Ներդրումներ հիմնական կապիտալում (մլն. դրամ. միավոր)	Ներդրումների աճ (+,-) (մլն. դրամ. միավոր)
1	I	10	20	-
	II	20	40	+20
	III	50	100	+60
2	IV	60	120	+20
	V	80	160	+40
	VI	90	180	+20
3	VII	50	100	-80
	VIII	30	60	-40
	IX	10	20	-40

Ենթադրենք՝ դրասպիլ արդյունաբերության ճյուղի արդադրանքի նկատմամբ նկարվում է պահանջարկի աճ, որը շարունակվում է երկու պարբերաշրջան՝ դարձնելով դեմքերով: Ընդունանք, որ 10 մլն. հար դրասպիլ ապրանքներ արդադրելու համար անհրաժեշտ է կապարել 20 մլն. դրամական միավորի ներդրում: 1-ին և 2-րդ պարբերաշրջաններում պահանջարկի աճը բավարարելու համար ներդրումների ընդհանուր աճը կազմում է 160 մլն. դրամական միավոր: 3-րդ պարբերաշրջանում նկարվում է պահանջարկի կորուկ կրծագում, հեփսաբար ֆիրմաները ոչ մի նոր ներդրում չեն կապարում, այլ աշխատում են ազարպել ավելորդ մեքենաներից ու սարքավորումներից, այսինքն՝ փորձում են վաճառել և հավասարակշռություն հասպարել արդադրության ծավալների ու նախկինում կապարված ներդրումների հեփսանքների միջև: Արդադրանքի իրացման ծավալների աճը կամ կրծագումը, ինչպես երևում է, ուղեկցվում է ներդրումների աճով կամ կրծագումով: 3-րդ պարբերաշրջանում, որը ընդգրկում է 3 դրահի, ներդրումների աճը կրծագումը է 160 մլն. դրամական միավորով, այսինքն՝ ներդրումների և արդադրության թե՛ ծավալները, թե՛ դրասպիլ կրծագումը են երկու անգամ ավելի արագ և բավականին կարճ ժամկետում: Դենք դրանում է աքսելերացիայի կամ աքսելերացիայի (արագացուցիչի) էֆեկտի դրսեալկան բովանդակությունը:

Աքսելերացիայի էֆեկտի ազդեցության չափը որոշելու համար օգտվում ենք աքսելերացիայի գործակցից, որը հաշվարկում ենք հեփսայլ բանաձևով.

$$V = \frac{I_t}{Y_{t-1} - Y_{t-2}} \quad (12),$$

որդեռ՝ V-ն աքսելերատորի գործակիցն է, I-ն՝ ներդրումներ կապարելու փարեթիվը, Y_{t-1}-ը և Y_{t-2}-ը այն փարիներն են, երբ փեղի է ունենում սպառողական պահանջարկի աճ կամ կրծագում: Օրինակ, եթե 2007թ. 2006թ. համեմատ փեղի է ունեցել սպառողական պահանջարկի աճ, ապա այդ աճի բավարարումը պետք է փեղի ունենա 2008 թվականին կապարվող ներդրումների օգնությամբ և հակառակը. եթե պահանջարկի կրծագում է նկարվել, ապա պետք է նախադեսել ներդրումների կրծագում նույն թվականին:

Աքսելերացիայի էֆեկտը և մուլտիպլիկացիայի էֆեկտը գործեառության մեջ գործում են զուգակցված, որը հիմք է տվել Փ. Սամուելսոնին և Զ. Շիբսին՝ մշակել աքսելերատոր-մուլտիպլիկատոր էֆեկտի հետ կապված գուսակեդ, ըստ որի՝ դրանց զուգակցումը ցույց է փայլիս գործեառության անկայուն զարգացման պայմաններում հավասարակշռության ինքնապահպանման մեխանիզմի գործողությունը: Ինչպես պարզել ենք, ներդրումների որոշակի աճը կարող է մեծացնել ազգային եկամուսքը ավելի մեծ չափերով: Դա մուլտիպլիկատորի էֆեկտն է: Ազգային եկամուսքի աճը իր հերթին ապագայում դառնում է ներդրումների արագացված աճի հիմք, քանի որ մեծանում են եկամուսքները, մեծանում են նաև ընդանիքների, ֆիրմաների և պետության ծախսերը, և դա էլ աքսելերացիայի էֆեկտի դրսնորումն է: Իհարկե այդ ամենը կարող է փեղի ունենալ հակառակ ուղղությամբ, և գործեառությունը, ինչպես նշվեց, ձգրում է հավասարակշռության հասնել ինքնապահպանման մեխանիզմի օգնությամբ:

AÝùÝ³ ëii áo Ù³ YÑ³ ñó»ñ

1. Ո՞րն է սպառման հակումի գծապարկերի բովանդակությունը:
 2. Ո՞ր փոփոխականների կապն է արտահայտում խնայողության հակումի գծապարկերը:
 - 3.Ի՞նչ է ցոլց տալիս գրոկոսադրույթի և ներդրումների գծապարկերը:
 4. Ի՞նչ փարբերություն կա MPC և MPS հասկացությունների միջև:
 5. Ինչո՞ւ MPC-ի և MPS-ի գումարը պետք է հավասար լինի 1-ի:
 6. Ինչպես կազմի MPC-ի փոփոխությունը բազմարկիշ (մուլտիպլիկա-
վորի) գործակցի վրա:
 7. Ի՞նչ է ցոլց տալիս արագացուցիչի (աքսելերատորի) գործակիցը:

ĐCÙÝ³ Ì³ ÝÑ³ ëÌ³ óáõÃlõõÝÝ»ñ

Սպառում	Սպառման միջին հակում
Խնայողություն	Խնայողության միջին հակում
Սպառման հակում	Ներդրում (ինվեստիցիա)
Խնայողության հակում	Տոկոսադրույք և ներդրում, դրանց կապը
Խնայողության սուբյեկտիվ շարժառիթներ	«Քեյնայան խաչ»
Սպառման հակումի կոր	Is մոդել
Խնայողության հակումի կոր	Բազմարկիչ (մուլտիպլիկատոր)
Սպառման սահմանային հակում (MPC)	«Խնայողության պարադոքս»
Խնայողության սահմանային հակում (MPS)	Վրագացուցիչ (աքսելերատոր)

Գ Լ ՈՒ Խ 21

ՓՈՂԻ ՇՈՒԿԱՆ: ԴՐԱՄԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

21.1. ՓՈՂԻ ԶԵՎԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ: ՓՈՂԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Շուկայական գնդեսության գործառույթների ընկալման համար անգնահատելի դեր է խաղում փողը: Նաճախ փողն անվանում են **շուկայի լեզու**: Իրոք, գործնական գեղեկարգությունը հիմնականում բաղկացած է եկամուգների, արժույթի փոխարժեքի, դրամական վճարումների և չվճարումների, հարկերի գույքով հավաքված և շիավաքված փողերի վերաբերյալ գեղեկարգությունից: Այսինքն՝ ժամանակակից մարդը չի կարող շուկայական գնդեսությունը պարկերացնել առանց փողի շրջանառության: Փողը պարմական կարեգորիա է, որը հագուկ է ապրանքային արդարությանը: Այս ամենը վկայում է, որ փողը ուղղակիորեն առնչվում է յուրաքանչյուր մարդու անձնական շահերի հետ: Փողի վերաբերյալ անգամ մակերեսային պարկերացում կազմելիս համոզվում ես, որ դա մի այնպիսի «յուրահարուկ ապրանք է», որի առկայության դեպքում կարելի է ամեն ինչ ձեռք բերել: Սակայն փողի գիրական ուսումնասիրությունը բավականին բարդ է, և այսօր էլ այն վիճարանությունների փեղիք է փափսի:

Պարմական զարգացման ընթացքում փողի ծները ենթարկվել են էական էվլյուցիոն փոփոխությունների: Ակզբանական շրջանում փողի դերում շրջանառություն են կարարել ապրանքային փողերը, որոնք փողի գործառույթ են կարարել, ինչպես նաև զնվել ու վաճառվել են որպես սովորական ապրանքներ: Օրինակ, անասունը, թանկարժեք մորթեղենն ու պերճանքի առարկաները, ոսկին, արծաթը և այլն:

Սակայն ապրանքային արդարության զարգացմանը զուգընթաց ապրանքներով փոխանակություն կապարելը մեծ դժվարությունների հետ է առնչվել: Նման պայմաններում մարդիկ ձգվել են ընդրել այնպիսի ապրանք, որն առանց արգելվների կարող էր փոխանակվել այլ ապրանքների հետ, որոնց կարիքը նրանք ունեին: Ապրանքների մեծ մասը, որն անցյալում օգտագործվել է որպես փող, ասպիճանաբար կորցրել է իր այդ հավկանիշը:

Տասարակության զարգացման գործընթացը սկսեց մարդկանց ազագել այդ դժվարություններից: Մասնավորապես դա վերաբերում է ապրանքային փողերի այնպիսի ծների հանդես գալուն, ինչպիսիք էին ուկին ու արծաթը: Այս երկու թանկարժեք մեքաղները, որպես փող, նպաստեցին ապրանքափոխանակության զարգացմանը: Նեփագայում փոխանակային գործարքները հեշտացնելու նպատակով սկսեցին թողարկել ուկեն և արծաթե մեքաղաղրամներ՝ համապատասխան կշռով ու ծևով: Ուկու և արծաթի համագրելու օգտագործումը գի-

գության մեջ հայտնի է **Երկմեփաղականություն** (բիմեփալիզմ) անունով: Չնայած, ապրանքային փողերի այլ ձևերի հետ համեմափած, երկմեփաղականության առավելություններին, այնուամենայնիվ, այն ևս թերություններ ուներ: Այսպես, ուկու և արծաթի արժեքների հարաբերակցությունը հաճախակի էր գրաֆանումների ենթարկվում, որը դժվարեցնում էր մեկի արժեքը մյուսով արդարացնելու խնդիրը: Նագկապես արծաթի արդյունահանման ծավալների անընդհափ աճը արժեկրկեց այն: Ուստի երկմեփաղականությունը փոխարինվեց միամեփաղականությամբ (մոնոմեփալիզմով), և որպես ապրանքային փող սկսեց օգդագործել միայն ոսկին: Մոնոմեփալիզմը գոյագում մինչև XX դարի առաջին կեսերը:

Ենթագայում ապրանքային փողերին փոխարինեցին թղթադրամները, որոնց անվանում էին **սիմվոլիկ** (խորիրդանշական) **փողեր**: Թղթադրամների հանդես գալու պարզաբնությունը մեկն այն էր, որ մեփաղադրամները շրջանառություն կապարելիս մաշվում ու կորցնում էին իրենց կշիռը: Փաստորեն դրանց իրական ու անվանական կշիռները իրար չեն համապատասխանում, այսինքն՝ փողը դառնում էր ոչ իհարժեք: Թղթադրամները առաջին անգամ թողարկվել են XII դարում Չինասփանում: Եվորպական երկրներում դրանք երևան են եկել XVII դարում, Ռուսասփանում՝ XVIII դարում, Եկադերինա II-ի օրոք:

Թղթադրամների թողարկումը պետքության մենաշնորհն է: Դրանց իրական արժեքը որոշվում է դրամաշրջանառության օբյեկտիվ օրենքով: Նամածայն այդ օրենքի թղթադրամների թողարկումը պետք է համապատասխանի ոսկու այն քանակին, որն իրականում գրնավում էր շրջանառության մեջ: Ժամանակակից փողերը **դեկրետային փողեր** են (դեկրետ՝ կառավարության կողմից թողարկված): Պետքությունը դրանք հոչակում է պարտադիր ընդունելի փոխանակության և վճարման օրինակելի միջոց:

Փողը, ըստ եռության, օժդված է **բացարձակ իրացվելիությամբ**: Տնտեսագիրության գումարությունը դա ընկալում է այսպես՝ ցանկացած բարիքների հետ փողի փոխանակման ծախսերը հավասար են գրոյի:

Ապրանքափողային հարաբերությունների հետքառ զարգացումը հանգեցրեց **վարկային փողերի** առաջացմանը (մուրհակներ, բանկնուղներ, չեկեր): Վարկային փողերի շարքին են դասվում նաև **դեպոզիտային փողերը** (միջքանկային հաշվարկների համակարգը), **Էլեկտրոնային փողերը**՝ հաշվարկների համակարգը ЕСУ-ի միջոցով, **վարկային քարտերը**, **պլաստիկ փողերը**: Բացի այս ամենից, ժամանակակից պայմաններում լայնորեն գործածված են, այսպես կոչված՝ **դեբեք-քարտերը**, երբ ավտոմատացված համակարգի միջոցով կանխիկ փողը է բաց թողնվում: Էլեկտրոնային փողերն այսօր համարվում են ամենանպարակահարմարը. որ այժմ դրանցով անգամ միջազգային հաշվարկներ են կապարվում: Ներկայումս գովազդվում է արևմտավրոպական մի շարք առաջարար բանկերի կողմից թողարկված «**Եվրոքարտ**» համակարգը:

Փողի գործառույթների խնդիրը մանրամասնորեն չենք քննարկում. այդ մասին գույն գույն 5-ում:

Փողի վերաբերյալ ժամանակակից գումարությունների արմագները գանում են դեպի դարերի խորքերը: Դեռևս XVI դարում, երբ շրջանառության ոլորդում սկսեց կապիտալի նախասկզբնական կուրտակումը, մերկանգիլիստները առաջ

քաշեցին փողի վերաբերյալ դեսություն: Մերկանքիլիգմից հետո փողի վերաբերյալ դեսությունների զարգացման գործում էական դեր խաղացին XVII և XVIII դարերի պնդեսագետներ Զ.Լոկը, Դ.Հյումը և ուրիշներ: XX դարի առաջին քառորդում ամերիկացի հայրնի պնդեսագետ Ի.Ֆիշերը առաջ քաշեց փողի քանակական դեսությունը: Ըստ այդ դեսության՝ փողի գնողունակությունը կախված է շրջանառության մեջ եղած փողի քանակից, և պետությունը կարգավորելով շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը, կարող է փոփոխել դրա գնողունակությունը:

Փողի անվանական (նոմինալիզմ) դեսության զարգացման հետագա գործընթացը կապված է հայրնի պնդեսագետ Զ.Մ.Քեյնսի անվան հետ: Իր համրահայր «Զբաղվածության, դրույթի և փողի ընդհանուր դեսությունը» աշխագության (1936 թ.) մեջ նա առաջին պլան է մղում փողը որպես արժեքի պահպանաման միջոցի գործառույթը՝ իրքու առավել իրացվելի ակդիմի: Ըստ Զ. Քեյնսի՝ երեք հոգերանական դրդապարճառներ պնդեսավարող սուբյեկտներին սպիտում են իրենց եկամուտի մի մասը պահել դրամարկղային կանխիկ փողի դեսությունը: Այդ պարճառներն են՝ դրանսակցիոն՝ կապված ապրանքափոխանակային գործարքների իրականացման հետ, սպեկուլյարիկ՝ կապված դրույթունների հետագա փոփոխությունների անորոշության հետ, և նախազգուշական, որպես հիմնական դեր է խաղում կապիֆալի կորսարի ռիսկը:

Տեղինակը գրադարձության մակարդակը կախվածության մեջ է դնում արդյունավետ պահանջարկից: Վերջինս ձևավորվում է երկու բաղադրիչներից՝ **սպառման մակարդակից և ներդրումներից**: Վյսինքն՝ Քեյնսը վերակառուցելով փողի դեսությունը, այն դիպում է որպես ներդրումային գործընթացի ձևավորման կարևոր գործոն՝ երկրորդ պլան մղելով փողի և գների միջև եղած ավանդական կապը: Տեփեաբար, Քեյնսը առաջ քաշեց կապիֆալի շրջապարույթի ընթացքում փողի նոր դերը և ցույց տվեց դրամաշրջանառության ու վարկի միջև եղած կապը:

Փողի ժամանակակից քանակական դեսությունը հետագայում զարգացրեց մոնեպարիզմի ականավոր ներկայացուցիչ Մ.Ֆրիդմանը: Նա դեմ էր պնդեսության պետական միջանբությանը և հիմնավորում էր դրամական լծակների միջոցով պնդեսության ազար կարգավորման սկզբունքը: Նա փողը դիպարկում է որպես եկամուտ բերող «կապիֆալային ակդիմի», այսինքն՝ փողը նույնացնում է կապիֆալի հետ և եզրակացնում, որ այն կապ չունի պնդեսական համակարգի հետ: Ուրեմն ժամանակակից մոնեպարիզմներն անդեսում են դրամաշրջանառության կառուցվածքը և շուկայական պնդեսությունը դիպարկում են որպես կայուն համակարգ: Նրանք ճգնաժամային իրավիճակների պարճառ են համարում դրամական զանգվածի փարերային փարանումները: Փաստորեն մոնեպարիզմները առաջին պլան են մղում փողի պահանջարկը:

Սակայն ժամանակին Քեյնսը ապացուցել է, որ պնդեսության լճացման պայմաններում մոնեպարիզմական քաղաքականությունը կարող է կորցնել մակրոպնդեսական իրավիճակի վրա ներգործելու հնարավորությունը: Այս եզրակացությունը Քեյնսի հեփնորդներին հանգեցրեց այն մտքին, որ «փողը նշանակություն չունի»: Նշված խնդիրների շուրջ երկար ժամանակ բանավեճ էր ընթանում քեյնսականների և մոնեպարիզմների միջև:

21.2. ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ, ԴՐԱ ՏԱՐՐԵՐԸ ԵՎ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ: ՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՆԴԱՌԵՇՏ ՓՈՂԻ ՔԱՆԱԿԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Ապրանքաշրջանառության զարգացման և վերարդադրության գործընթացի անընդհափության ապահովման նպարակով օբյեկտիվորեն անհրաժեշտություն առաջացավ կարգավորելու փողի քանակությունը և փողի թողարկման կենսորությունը դրամական համակարգի սրեղծման միջոցով: Դրամական համակարգ ասելով հասկանում ենք երկրում դրամաշրջանառության կազմակերպման ձևը, որը ձևավորվել է պարմականորեն և ամրագրված է ազգային օրենսդրությամբ:

Դրամաշրջանառությունը բնութագրվում է կանխիկ և անկանխիկ ձևերի ամբողջությամբ, որը կոչված է սպասարկելու ապրանքաշրջանառությունը, ոչ ապրանքային վճարումները և գննութեառության մեջ իրականացվող գործեր հաշվարկները: Դրամաշրջանառության կանխիկ ձևը իրականացվում է քանկնությունով, զանձարկղային գումաներով և մերժադատմաներով: Անկանխիկ դրամաշրջանառությունն իրականացվում է չեկերի, վարկային քարտերի, մուրհակների, վճարային հանձնարարականների, ակրեդիտիվիվների միջոցով:

Դրամաշրջանառության կարևոր բաղադիճներից է փողի շրջանառության արագությունը, որը ցույց է տալիս դրամանիշերի շարժման ինֆենսիվությունը՝ որպես շրջանառության միջոցի, և վճարման միջոցի գործառույթները: Փողի պարույքի արագությունը ցուցանիշ է ժամանակի միավորի ընթացքում փողի միավորի կարարած պարույքների թվի, կամ մեկ պարույքի վնասության:

«Դրամական համակարգ» հասկացությունն իր մեջ ընդգրկում է հետևյալ գործերը՝ **փողի միավորը**, որը հանդես է գալիս որպես արժեչափի միջոց, **գների մասշտարը**, **փողի գնականությունը՝ թղթադրամները**, վարկային փողերը, մերժադատմաները, **փողի էմիսիայի համակարգը՝** դրամաշրջանառության կարգավորումը իրականացնող պետական ապարատը:

Փողի միավորը օրենսդրությամբ սահմանված դրամանիշն է, որը չափում և արգահայքում է բոլոր ապրանքների գները: Զարգացած երկրներում էմիսիոն համակարգը ենթադրում է կենսորունական բանկի կողմից օրենսդրությամբ սահմանված, բանկնությունների կամ բանկային գումաների, զանձապետարանի կողմից էմիսիայի կարգով զանձարկղային գումաների և մերժադատմաների թողարկումը:

Ժամանակակից դրամական համակարգի բնորոշ գծերից են՝

- ուսկու բովանդակության պաշտոնական վերացում, և բանկնությունները ուկու հետ փոխանակության դադարեցում,
- անցում ուսկու հետ չփոխարկվող թղթադրամների և վարկային փողերի,
- շրջանառության մեջ բանկային վարկավորման փողերի հետ պետական արժեթղթերի թողարկում:

Այս բոլորը ցույց են տալիս դրամական համակարգի գործերի պարմական էվոլյուցիան: Ընդհանրապես՝ խոսելով դրամական համակարգի եռթյան և զարգացման մասին, անհրաժեշտ է ընդգծել այն, որ այս կամ այն դրամական համակարգը պարմական էվոլյուցիայի արդյունք է: Նենց դրանով էլ պետք է բա-

ցագրել փողի համապարասխան փեսությունների առաջացումը: Այդ իմաստով օրինակ կարող է ծառայել փողի մարքսիստական միամետաղականության գետական էության բացարրությունը (մարքսիզմը փողը քննարկում է որպես յուրահագույն ապրանք): XX դարի սկզբներին մոնոպոլիաների գիրավելության ուժեղացման և պետքության դերի մեծացման հետևանքով էական փոփոխությունների ենթարկվեցին դրամաշրջանառության սկզբունքները: Մասնավորապես, ուսկին ասդիմանաբար կորցրեց փողային նշանակությունը և իր փեղը զիշեց թղթադրամային զանգվածին: Ժամանակակից դրամաշրջանառությունը հիմնված է այնպիսի գործիքների օգտագործման վրա, որոնք ըստ էության սեփական արժեք չունեն: Պարմականորեն թղթադրամային շրջանառությունը փոխարինելով մերժադրամայինին, դարձավ ավելի հարմար և էժան համակարգ: Փողը ձեռք բերեց վարկային բնույթ: Բացի դրանից, դրամական համակարգի էվոլյուցիոն զարգացումը հանգեցրեց նրան, որ փողի քանակային գետական էությունն այժմ ընդունում է երեք, այլ ոչ թե հինգ գործառույթ: Ճիշտ է, այն չի ժիստում փողի վճարելամիջոցի և համաշխարհային փողի գործառույթները, սակայն դրանք համարում է մյուս գործառույթներից ածանցված:

Ապրանքաշրջանառության կարգավորման համար պետք է որոշել փողի անհրաժեշտ քանակը: Իսկ այդ անհրաժեշտ քանակի որոշման եղակեքը իրացման ենթակա ապրանքների գների գումարն է Ժամանակի միավորի ընթացքում, որպես կարգ՝ մեկ գրավա համար: Ուստի ինչքան շար լինի ապրանքի ծավալը, այնքան շար դրամական միավոր կպահանջվի դրանց իրացման նպարակով:

Փողի քանակի վրա էական ազդեցություն է ունենում յուրաքանչյուր դրամական միավորի պայույքի արագությունը: Նշվի առնելով ապրանքների գների գումարը և փողի շրջապատճեղի արագությունը, ամերիկացի ֆրենսագեն Ի.Ֆիշերն առաջարկել է փոխանակության հավասարում, որը հնարավորություն է գրավի հաշվարկելու պահանջվող փողի քանակը: Ի.Ֆիշերի հավասարումն ունի հետևյալ դեսքը.

$$MV = PQ \text{ կամ } M = PQ/V, \quad (1)$$

որպես՝

M-ը փողի քանակն է, որն անհրաժեշտ է նորմալ դրամաշրջանառություն ապահովելու համար,

V-ն փողի շրջանառության արագությունն է,

P-ն՝ ապրանքների և ծառայությունների միջին գինը,

Q-ն՝ իրացվող ապրանքների ու ծառայությունների քանակը:

Նշված հավասարումից պարզվում է, որ շրջանառության համար անհրաժեշտ փողի քանակը, քազմապարկած դրա պայույքների թվով գրավա ընթացքում, հավասար է ∇V -ի ծավալին:

Ուստի ինելով Ի.Ֆիշերի հավասարումը, կստանանք՝

$$V = PQ/M, \quad M/PQ = 1/V: \quad (2)$$

Այս քանածելից երևում է, որ շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը հակադարձ կախվածության մեջ է գրնալում փողի շրջանառության արագությունից:

Թեպետ (1) հավասարումը կոչվում է Ի.Ֆիշերի անունով, սակայն այն հայդնի է եղել դեռևս շաբ վաղուց՝ դասական դպրոցի և մարքսիստական գրեսության կողմից:

Դասականները և մարքսիստները այն ներկայացրել են հետևյալ գեսքով.

**Փողի քանակը = ապրանքների գների գումար/փողի միավորի
շրջապատկիրների թվին:**

Դասականները համարում են, որ փողի շրջապատույքի արագությունը կախված է մի շաբ գործոններից՝ բանկային գործարքներից, հասարակության անդամների եկամուտների վճարման ժամկետներից և այլն: Նրանց կարծիքով կարճաժամկետում փողի շրջապատույքի արագությունը հասպարուն է:

Ի. Ֆիշերի փոխանակության հավասարումը (1) միաժամանակ կոչվում է փողի քանակական գրեսություն: Ելնելով դրանից կարող ենք ընդգծել, որ անվանական **ՇՎ**-ն կախված է փողի քանակի փափանումներից: Վյուինքն՝ եթե շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը մեծանա 3 անգամ, ապա համապատասխանաբար 3 անգամ կմեծանա նաև անվանական **ՇՎ**-ն:

Հավասարումից պարզվում է բնակչության ունեցած փողի քանակը՝ դրված եկամուտի պայմաններում: Եթե Ֆիշերի հավասարման երկու մասերն էլ բաժանենք V-ի վրա, ապա կստանանք՝

$$M = PQ \times 1/V;$$

1/V-ն նշանակելով K-ով, կստանանք $M = KPQ$ (3): Եթե բանաձև (3) մեջ Q-ն փոխարինենք Y-ով, ապա կունենանք.

$$M = KPY; \quad (4)$$

Վյու բանաձևը գրեսության մեջ հայդնի է **քեմբիրջյան հավասարում** անունով: Տավասարման մեջ K-ն անվանական եկամուտի (PY) և փողի քանակի (M) միջև եղած համամասնության գործակիցն է, այսինքն՝ եկամուտի այն մասը, որը փոխեսավարող սուբյեկտները ցանկանում են պահել դրամական ձևով՝

$$K = M/PY;$$

Ընդհանրապես, փողի նկագմամբ պահանջարկը պահանջարկ է իրական փողի նկագմամբ: Փողի իրական գնողունակությունը որոշվում է փողի անվանական քանակը բաժանելով սպառողական գների համաթվի վրա: Եթե փողի անվանական քանակը և գների համաթիվը աճեն նոյն համամասնությամբ, ապա փողի քանակը կմնա անփոփոխ: Վյուիսով, այլ հավասար պայմաններում շրջանառության մեջ փողի քանակի և գների մակարդակի փոփոխությունը իրական պնդեստության վրա ոչ մի ազդեցություն չի թողնում: Վյու երևույթը պնդեստագիրության գրեսության մեջ հայդնի է **փողի չեզոքություն** անունով, և այն ունի կարևոր նշանակություն:

21.3. ՓՈՂԻ ԶԱՆԳՎԱԾԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ: **ՓՈՂԱՅԻՆ ԱԳՐԵԳԱՏՆԵՐ**

Շուկայական գնդեսության պայմաններում փողի շնորհիվ իրականացվում է ապրանքների և ծառայությունների փոխանակությունը: Որպեսզի փողը կապարի փոխանակության միջոցի գործառություն, կպահանջվի որոշակի գումար: Արդարքին հայացքից դա թվում է պարզ, մինչդեռ իրականում գնդեսությունը բավականին բարդ է, և այնքան էլ հեշտ չէ որոշել փոխանակության համար անհրաժեշտ փողի զանգվածը:

Դրամական զանգվածը գնդեսության մեջ կանխիկ և ոչ կանխիկ ձևերում գտնվող դրամական միջոցների ամբողջությունն է, որն ապահովում է ապրանքների ու ծառայությունների շրջանառությունը գնդեսության մեջ և գդնվում է մասնավոր անձանց, ինսդրիբուցիոնալ սեփականագրերերի և պետքության ձեռքում: Դրամական զանգվածի կառուցվածքում առանձնացվում են **ակրիվ մասը** (այն դրամական միջոցները, որոնք իրականում սպասարկում են գնդեսական շրջապարույքը) և **պահիվ մասը** (իր մեջ ընդգրկում է դրամական կուպակումները, հաշիվների մնացորդները, որոնք կարող են ծառայել որպես վճարման միջոց):

Դրամական զանգվածի մեջ առանձնահապուկ գրեղ են գրավում, այսպես կոչված՝ «**քվազի փողերը**» (քվազի բառը լատինական ծագում ունի. նշանակում է «իբրև», «համարյա»): Դրանք ժամկետային հաշիվներում, խնայողական բանկերում, դեպոզիտային սերվիֆիկատներում, ներդրումային ֆոնդերի բաժնեգումներում գրնվող դրամական միջոցներն են: Ի դեպ, «քվազի փողերը» դրամական զանգվածի կառուցվածքի առավել գերակշռող և արագ աճող մասն է:

Մասնագետները «քվազի փողերին» անվանում են **իրացվելի ակրիվներ**: Եթե կանխիկ փողը օժգուած է բացարձակ իրացվելիությամբ, այսինքն՝ ցանկացած պահին առանց որևէ ծախսի և դժվարության կարող է վերածվել բարիքի, ապա «քվազի փողերը» այդպիսի բացարձակ իրացվելիություն չունեն: Օրինակ, մենք չենք կարող ժամկետային հաշիվներում կամ բաժնեգումներում գրնվող փողով վճարումներ կապարել՝ խանութներից ապրանքներ ձեռք բերելու կամ դրանսպորտային ծառայություններից օգգվելու համար: Սակայն պետք է նշել, որ «քվազի փողերը» իրոք վերաբերում են հարստության իրացվելի գրեսակներին, որովհետև ժամկետային ավանդները, բաժնեգումների և պարբարումների որոշ գերականություն կարելի է վերածել կանխիկ փողի, իհարկե որոշակի դրամակացին (գործառնական) ծախսերով:

Կանխիկ փողի (մերադարձամներ ու թղթադրամներ) և անկանխիկ հաշվարկների ամբողջությունը կենդրոնական բանկում կազմում են կենդրոնական բանկի փողերը: Դրանց հաճախ անվանում են նաև **մոնեփար** կամ **դրամական բազա**, որովհետև այդ փողերն են որոշում գնդեսության գումարային դրամական զանգվածը: Փոխանակության և վճարումների իրականացման համար գնդեսությունը նույնպես դնօրինում է որոշակի դրամական զանգվածի: Ընդ որում՝ այդ զանգվածը կախված է ինչպես բանկային համակարգի կողմից փողի առաջարկից, այնպես էլ փողի այն պահանջարկից, որը ներկայացնում են գնդեսավարողները, այսինքն՝ վերջիններիս ձգուումը իրենց մով ունենալու

որոշակի դրամագումար՝ առկա փողի կամ ցպահանջ ավանդների դեսքով:

Ամբողջ դրամական զանգվածը կարելի է ներկայացնել որպես **դրամական ագրեգարների** ամբողջություն: Դրամական ագրեգարները փողի առաջարկը բնութագրող ցուցանիշներ են, որոնց որոշման համար պրակտիկայում առաջնորդվում ենք հետևյալ սկզբունքով. յուրաքանչյուր հաջորդ ագրեգար կառուցվում է նախորդից աճած մեծությամբ, կամ ըստ իրացվելիության նվազման ասպիրանտի: Դրամական ագրեգարներն են.

M₀-ն առավել իրացվելի փողային ագերգարն է, որն իր մեջ ներառում է շրջանառության մեջ եղած կանխիկ փողը:

M₁-ը ընդգրկում է կանխիկ փողը (M₀), հաշվարկային և ընթացիկ հաշիվներում եղած մնացորդները, ցպահանջ հաշիվները, այլ չեկային ներդրումները, հաճախ՝ նաև վարկային բարդերը: Եթեն M₁-ը բնութագրվում է որպես կանխիկ փողի և դրանսակցիոն դեպոզիտների գումար: M₁ ագրեգարը օժբված է բարձր իրացվելիությամբ, որովհետև դրա մեջ ներառված ներդրումները հեշտությամբ վեր են ածվում կանխիկ փողի. չեկերը փաստորեն փոխարինում են փողին: M₁-ին անվանում են **փող բառիս նեղ իմաստով** կամ **գործարքների համար փող**: Ընթացիկ հաշիվներում գրնվող դեպոզիտները կապարում են փողի բոլոր գործառույթները և հեշտությամբ կարող են վերածվել փողի:

M₂-ը առավել պակաս իրացվելի փողային ագերգար է: **Դա փող է բառիս լայն իմաստով**, որն իր մեջ ներառում է M₁ ագրեգարի բոլոր բաղադրիչները՝ գումարած առևտրային բանկերի ժամկետային հաշիվները, մասնագիտացված ֆինանսական ինսֆիպուֆների դեպոզիտները: Ժամկետային հաշիվներում գրնվող միջոցների վերերը բավականին բարձր գոլոսադրույթներ են արանում ընթացիկ հաշիվներում գրնվող փողաբերերի համեմատությամբ: Բայց նրանք սահմանված ժամկետից շուրջ չեն կարող այդ ավանդները հետք վերցնել: Դրա համար էլ ժամկետային ավանդներում գրնվող դրամական միջոցները չեն կարելի անմիջապես օգրագործել որպես վճարման և գննան միջոց: Թեպեք դրանք պորտենցիալ ձևով կարելի է օգրագործել հաշվարկների համար:

M₃-ն առավել պակաս իրացվելիությամբ օժբված փողային ագրեգար է, որը բացի M₂-ից իր մեջ ներառում է դեպոզիտային սերվիֆիկատները, պերական պարբառումները և առևտրային բանկերի այլ արժեթղթերը:

M₁ ագրեգարի բարբերությունը մնացած փողային ագրեգարներից այն է, որ M₂ և M₃ ագրեգարներն իրենց մեջ ներառում են «քվազի փողերը», որոնք դժվարությամբ կարող են օգրագործվել գործարքների համար, որովհետև դրանք կանխնիկ փող դարձնելը գրեթե անհնարին է:

Այս կամ ագրեգարի օգրագործումը պայմանվորված է վերլուծություն կապարելու խնդիրներով և դրամական շուկայի վրա ներգործելու նպարակներով:

21.4. ՓՈՂԻ ՇՈՒԿԱՆ: ՓՈՂԻ ՊԱՇԱՆԶԱՐԿՆ ՈՒ ԱՌԱՋԱՐԿԸ: **ՇԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓՈՂԻ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ**

Փողի շուկան փոխարժեական կապիվալի շուկայի մի մասն է, որտեղ հիմնականում իրականացվում են կարճաժամկետ դեպոզիտավարկային գործարքներ, որոնք սպասարկում են ձեռնարկությունների շրջանառու կապիվալը, հիմնարկներին, պետությանը և մասնավոր անձանց տրվող բանկերի կարճաժամկետ վարկերը: Փողի շուկայի ինսպիրուցիոնալ կառույցներից են բանկերը, հաշվարկային փոները, բրոքերային և դիլերային ֆիրմաները և ֆինանսավարկային այլ հիմնարկները:

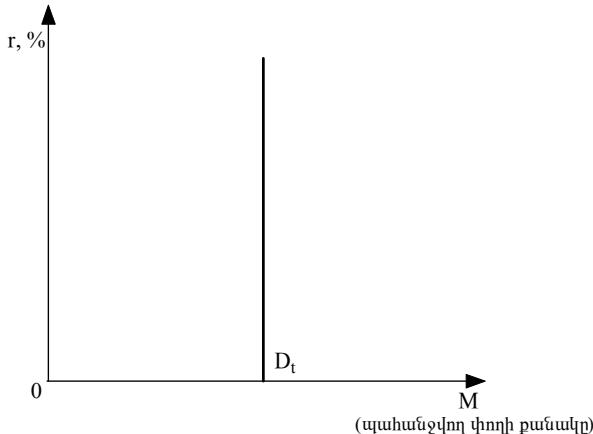
Առևտրային բանկերի և այլ ֆինանսավարկային հիմնարկների կողմից ներգրավվող միջոցները փողի շուկայի ռեսուրսների աղբյուրներն են: Դրամական ռեսուրսների հիմնական փոխառուներ են փնտեսավարող սուբյեկտները, ֆինանսավարկային ինսպիրուցիները, պետությունը: Փողի շուկայի շնորհիվ իրականացվում է բանկերի իրացվելիության կարգավորումը՝ փոխադարձաբար կարգադրման վարկերի դրամադրման միջոցով: Փողի շուկայի վրա էական ազդեցություն են ունենում գնումների պարբերաշրջանային փոփոխությունները, սղանը, ինչպես նաև պետության կողմից իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունը:

Փողի շուկայում փողը այլ ապրանքների նման «չի վաճառվում» և «չի գնվում»: Ենաց այդ է փողի շուկայի յուրահարկությունը: Փողի շուկայում գործարքներ կապարելու ժամանակ փողը փոխանակվում է ուրիշ իրացվելի միջոցներով՝ ըստ այլնորոշումների արժեքի, որը չափվում է անվանական դոկտորությունիվ միավորներով:

Փողի շուկայի գործողության մեխանիզմի գարբերից են փողի պահանջարկը, առաջարկը և գինը (փոլոսադրույթը): Փողի այն ընդհանուր քանակը, որը փվյալ պահին ցանկանում են ունենալ գնային գնումները, բիզնեսը, պետությունը, հենց փողի ամբողջական պահանջարկն է: Վերջինս դրոհվում է երկու բաղկացուցիչ մասերի՝ գործարքների համար փողի պահանջարկի և փողի պահանջարկ՝ որպես հարսպության պահպանման միջոց:

Գործարքների համար փողի պահանջարկը պայմանավորված է նրանով, որ բնակչությանը, ձեռնարկություններին, պետությանը փողը է անհրաժեշտ ապրանքներ ու ծառայություններ ձեռք բերելու համար: Զ.Մ. Զեյնսը դրան է վերագրել այն փողային պահուստները, որոնք անհրաժեշտ են չկանխարկեալ գնումների համար (նախազգուշական պահանջարկ): Գործարքների համար փողի պահանջարկը կախված է անվանական ՆԱԱ-ի ծավալից, այսինքն՝ որքան շատ ապրանքներ ու ծառայություններ են արտադրում, որքան բարձր են որքան գները, նույնքան շատ փող կախանջվի առևտրային և վճարային գործարքներ սպասարկելու համար: Ուրեմն գործարքների համար փողի պահանջարկը փոփոխության է ենթարկվում անվանական ՆԱԱ-ի փոփոխությանը համապարախան: Գործարքների համար անհրաժեշտ փողի բանակը կախված է նաև փողի շրջանառության արագությունից, որքան վերջինս մեծ լինի, նույնքան քիչ փող կախանջվի առևտրային գործարքների համար և ընդհակառակը:

Պարզվում է, որ գործարքների համար փողի պահանջարկը կախված չէ փոկուսադրույթից. այդ դեպքում փողի պահանջարկի գծապատճերը կունենա հեփևյալ փեսքը.

¶ Ի՞ 3 ա 3 ի Ի » Ն 21.1. Գործարքների համար փողի պահանջարկի կորը:

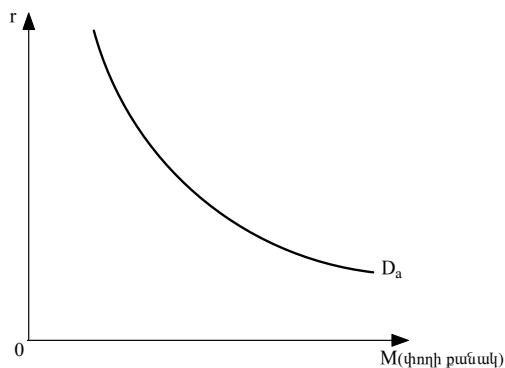
Ուղղահայաց առանցքի վրա պեղադրված է վոլոսադրույթը, հորիզոնականի վրա՝ շրջանառության համար պահանջվող փողի քանակը։ Քանի որ գործարքների համար փողի պահանջարկը կախված չէ վոլոսադրույթից, ապա պահանջարկի կորին ունի ուղղահայաց (D_1) զծի պեղա:

Գործարքների համար պահանջվող փողն իր բնույթով շար ավելի շարժուն է, քանի որ անցնում է ձեռքից ձեռք և շրջանառում եկամուտ-ծախս հոսքերով։ Բացի դրանից, քանի որ եկամուգների աճին զուգընթաց աճում է կնքվող զորդարքների քանակը, ապա և՝ դասականները, և՝ Քեյնսը ընդունում են, որ իրական դրամական պաշարների մեծությունն ուղիղ կախվածության մեջ է եկամուգի մակարդակից։

Այժմ քննարկենք փողի ամբողջական պահանջարկի երկրորդ բաղադրիչը՝ փողի պահանջարկը՝ որպես հարաբության պահպանման միջոց։ Զ. Մ. Քեյնար այդ անվանել է փողի նկարմամբ սպեկուլյաֆիվ շարժառիթի պահանջարկ։ Այդ պահանջարկը բացարքվում է նրանով, որ ազգաբնակչությունը իր եկամուտների մի մասը խնայում է։ Ի դեպ, գոյություն ունի խնայողության երեք դաշտերակ՝ խնայողությունները պահել փողի գենքով, ձեռք բերել արժեթղթեր, անշարժ գույք և նյութական այլ բարիքներ, ընդ որում՝ կուտակման, այլ ոչ թե սպառման համար։ Վերջինս բնորոշ է առավել սղաճի ենթակա դնդեսություններին, իսկ կանոնավոր գործող դնդեսություններում ընդունակությունը կապարվում է փողի և արժեթղթերի միջև։

Խնայողությունների գեղաքաշխման յուրաքանչյուր եղանակ ունի իր առավելություններն ու թերությունները: Այսպես, խնայողությունը փողով եկամուտը չի բերում, բայց բացարձակապես իրացվելի է, այսինքն՝ անմիջապես և առանց որևէ ծախսերի կարող է օգտագործվել գնումների և վճարումների համար: Վրժեթղթերը կայուն եկամուգներ են բերում փոկուի ձևով, բայց պակաս իրացվելի են: Ժամանակ է անհրաժեշտ, որպեսզի դրանք վերածվեն վճարման

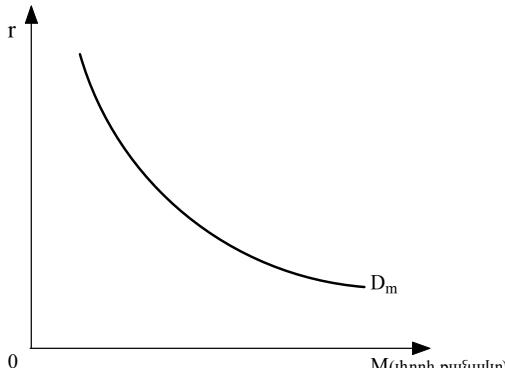
միջոցների: Բացի դրանից, գոյություն ունի որոշակի ռիսկ՝ կապված արժեթղթերի փոխարժեքի փոփոխության հետ: Փողի և պարփափոմսերի միջև խնայողության ընդունությունը որոշում է փոկուսադրույթի գագանումները: Եթե փոկուսի մակարդակը բարձրանա, ապա կաճի խնայողությունը պարփափոմսերով պահելու պահանջարկը, և համապատասխանաբար կլրճարվի խնայողությունը փողով պահելու պահանջարկը: Եվ ընդհակառակը, փոկուսադրույթի ցածրացումը կուղեկցվի խնայողությունը պարփափոմսերով պահելու պահանջարկի կրճարումով և փողի պահանջարկի աճով: Այսպիսով, հակադարձ կապ գոյություն ունի փողը որպես հարսփության կուպակման պահանջարկի և փոկուսադրույթի շարժման միջև: Գծապարկերում պահանջարկի կորը կունենա հեփսյալ գեսքը.

¶ Ի՞՞ ձ ա ՞ ի Շ»՛՛ 21.2. Փողի պահանջարկը որպես հարսփության կուպակման միջոցի:

Կորը երբեք չի հարվի հորիզոնական առանցքի հետ, որովհետև գոյություն ունի նվազագույն փոկուսադրույթ, որի դեպքում խնայողություններն արժեթղթերի ձևով չեն փոխարժուցվի դրանց եկամֆով, և ոչ մեկը պարփափոմսերի պահանջարկ չի ներկայացնի:

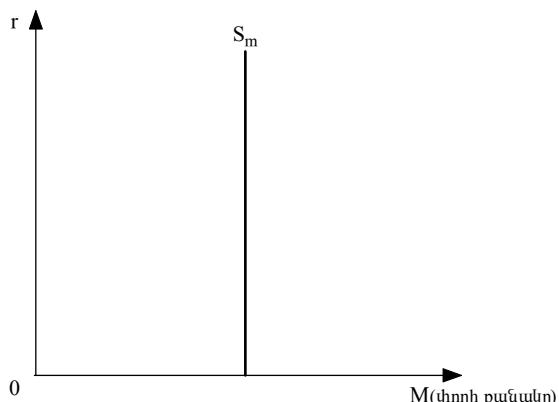
Եթե փողի պահանջարկի նշված երկու բաղադրիչները գումարենք իրար, ապա կսրանանք փողի ամբողջական պահանջարկը: Վերջինիս գծապարկերը կունենա հեփսյալ գեսքը.

¶ Ի՞՞ ձ ա ՞ ի Շ»՛՛ 21.3. Փողի նկարմամբ ամբողջական պահանջարկը:

Գծապարփերի վրա պատկերված կորը երբեք չի հափի հորիզոնական առանցքը, որովհետև գույշոսի նվազագույն դրույքը (r_{\min}) չի կարող դրանից ցածր լինել: Այն չի կարող հափել նաև ուղղահայաց առանցքը, որովհետև գործարքների համար փողի պահանջարկը կախված է գույշոսադրույքից:

Փողի առաջարկը: Փողի պահանջարկը պեսք է ծածկվի դրա առաջարկով: Ժամանակակից պայմաններում փողի առաջարկը ձևավորվում է բանկային համակարգի կողմից: Կենտրոնական բանկը շրջանառության մեջ քաց է թողնում դարբեր արժողությամբ թղթադրամներ և մետաղադրամներ: Առևտրային բանկերը փող են առաջարկում դրամավարողներին՝ վարկեր դրամադրելով բնակչությանը: **Այսպիսով, փողի առաջարկը դրամական զանգվածի փաստացի ծավալն է, որը շրջանառվում է շուկայում:** Փողի առաջարկի նկատմամբ պարզ շահ հսկողություն սահմանելը նպաստում է դրամական կայունությանը, որը կենտրոնական բանկի գործառույթն է: Քանի որ դրամական զանգվածի էմիտենտը կենտրոնական բանկն է, ապա արդարուստ թվում է, թե նրա կողմից շրջանառության մեջ փողի քանակի կարգավորումը դժվար գործ չէ: Բայց դա թվայցյալ է. չէ՞ որ կանխիկ փողին պեսք է ավելացնել նաև անկախիկ փողի քանակը՝ բանկային և ցանքանաջ հաջիվներում գրնալող փողը, չեները, քարտերը, ինչպես նաև գանձարեր կարգի արժեթղթերը: Այնուամենայնիվ, կենտրոնական բանկը, ենելով երկրի դրամական վիճակից, համապարասխան դրամագումար է քաց թողնում շրջանառության ոլորդ՝ անկախ գործադրույթի մակարդակությամբ: Ուստի փողի առաջարկի գծապարկերը կլինի:

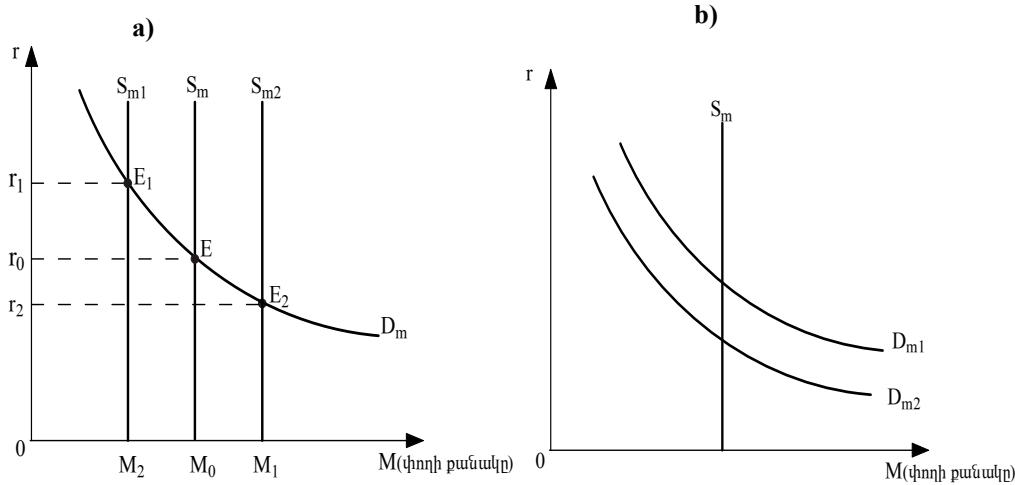

¶Í³ á³ i Í»ñ 21.4. Φηηή απωδωρή:

Ինչպես երևում է զծապավկերից, փողի առաջարկի կորը ուղղահայց զիծ է հորիզոնական առանցքին՝ անկախ դոկումենտություն:

Փողի շուկայի հավասարակշռությունը: Փողի շուկայի համար կարևոր նշանակություն ունի փողի պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության սահմանումը: Վերջինս գծապարկերով կհամապատասխանի պահանջարկի և առաջարկի կորերի հարման կերպին և կներկայացնի հավասարակշռված գոլոս-սադրույքը, այսինքն՝ փողի գինը: Գծապարկեր (ա)-ից երևում է, որ S_m (առաջարկի կորը) և D_m (պահանջարկի կորը) հարպում են Ե կերպում: Փողի շուկայի

հավասարակշռությունը կարող է խախտվել փողի առաջարկի կամ պահանջարկի փոփոխության հետևանքով:

Հ Ի ՞ ՞ ՞ Ի Շ Ռ 21.5.

Փողի շուկայի հավասարակշռությունը:
Փողի առաջարկի փոփոխությունը:

Փողի շուկայի հավասարակշռությունը:
Փողի պահանջարկի փոփոխությունը:

Ենթադրենք փողի առաջարկը փոքրացել է. այս դեպքում S_m կորը կրեղաշարժվի դեպի S_{m1} (գրքում գծակ. 21.5(a)): Տոկոսադրույթի r մակարդակի դեպքում փողի պահանջարկը մեծ կլինի նրա առաջարկից ($M_0 - M_1$) չափով: Որպեսզի պահանջվող փողը լրացվի, բանկերը, բնակչությունը սկսում են պարփակումներ վաճառել: Պարփակումների առաջարկի աճը կհանգեցնի դրանց շուկայական գնի իշեցմանը: Սակայն ինչքան պարփակումի գինը ցածր լինի, այնքան վոկոսադրույթը բարձր կլինի: Այսպես, ընդունենք պարփակումն արժե 100 միավոր, դրա գարենան բերած եկամուքը 10 միավոր է: Տոկոսադրույթը կլինի ($10/100 \times 100\% = 10\%$): Ենթադրենք պարփակումի առաջարկի մեծացման հետևանքով դրա գինը իշնում է մինչև 80 միավոր: Զանի որ պարփակումը բերում է ֆիքսված եկամուք, ապա վոկոսադրույթը հավասար կլինի ($10/80 \times 100\% = 12.5\%$): Այսպիսով, պարփակումների վաճառքը հանգեցնում է դրանց շուկայական գնի իշեցմանը և վոկոսադրույթի բարձրացմանը: Դրա մեծացմանը զուգընթաց արժեթղթերի պահանջարկը կածի, և փողի նկազմամբ պահանջարկը կիշնի, որն էլ համապատասխանում է պահանջարկի D_m կորի վեղաշարժին դեպի վերև ու ծախս: Եթե վոկոսադրույթը կազմի r_1 , ապա փողի շուկան նոր հավասարակշռված վիճակի կհասնի E_1 կերպում:

Եթե փողի առաջարկը մեծանա, ապա S_m կորը կրեղաշարժվի դեպի S_{m2} դիրքը: Գոյություն ունեցող r_0 վոկոսադրույթի դեպքում փողի առաջարկը գերազանցում է դրա պահանջարկին: Այսպես կոչված՝ «ավելորդ» փողի պայմաններում բանկերը, բնակչությունը սկսում են պարփակումներ գնել: Այս դեպքում պարփակումների պահանջարկը աճում է, որն էլ հանգեցնում է դրանց շուկայական գնի բարձրացմանը, ուրեմն և փոխադրված վոկոսի իշեցմանը: Վեր-

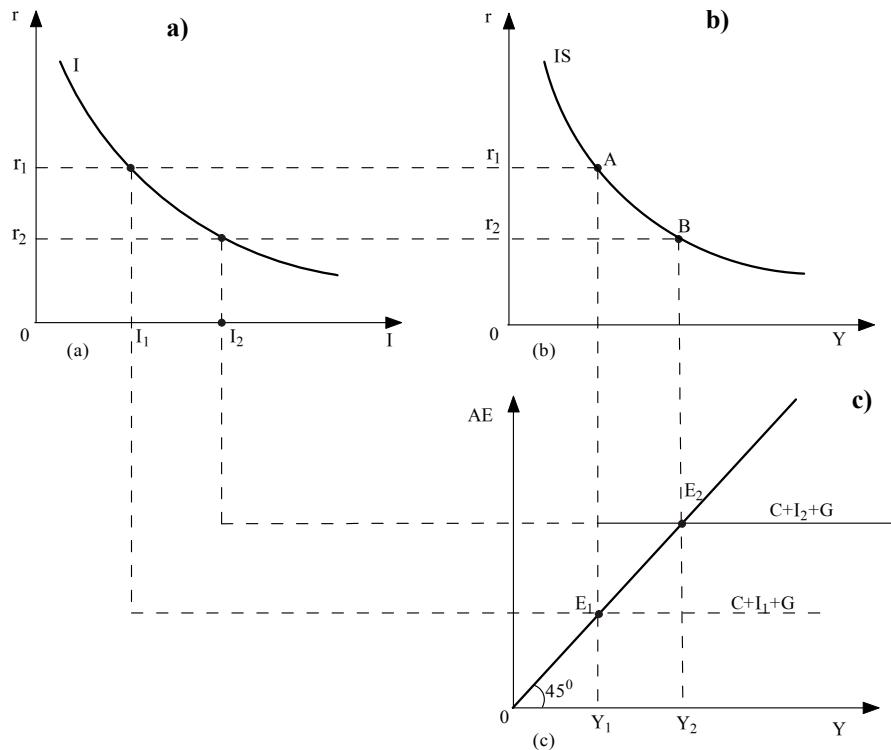
շինիս շնորհիվ սկսում է կրճագրվել պարբագրումների պահանջարկը, և աճում է կանխիկ փողի նկադիմամբ պահանջարկը այնքան ժամանակ, մինչև որ փողի շուկան E_2 կերպում r_2 գոլկոսադրույթով նոր հավասարակշռության կիասնի:

Փողի շուկայի հավասարակշռության վրա ազդում է նաև փողի պահանջարկի փոփոխությունը: Ենթադրենք ΔU_2 -ի աճը հանգեցրել է փողի պահանջարկի աճին D_m -ից D_{ml} (փե՞ս գծ. 21.5(b)): Ի գոլկոսադրույթի դեպքում փողի պահանջարկը մեծ է դրա առաջարկից: Անհրաժեշտ փողի քանակ ձեռք բերելու համար վաճառքի են ենթարկվում պարբագրումները: Արժեթղթերի շուկայական գինը կիշնի, որը պարբար կրառնա գոլկոսադրույթի բարձրացմանը: Դրան գործընթաց՝ փողի պահանջարկը կրճագրվում է: Այս գործընթացը կավարկվի, եթե գոլկոսադրույթը կհավասարվի r_1 -ի: Նոր հավասարակշռությունը կձևավորվի E_1 կերպում: Հակառակ գործընթացը դեղի կունենա փողի պահանջարկի կրճագրման դեպքում: Այսպիսով, փողի շուկայում հավասարակշռության խափումը հանգեցնում է գոլկոսադրույթների գործառնանը: Վերջինս ազդում է բանկերի, բնակչության կողմից փողի պահանջարկի վրա, և վերականգնվում է փողի շուկայի հավասարակշռությունը:

IS-LM մոդելը: Ապրանքային և փողի շուկաները փոխկապված են: Դա հիմք է ծառայում որոշելու այն պայմանները, որոնց դեպքում երկու շուկաներում միաժամանակ հավասարակշռված վիճակ կստուգվի: Կրկնակի հավասարակշռնան մոդելը մշակվել է 1937 թվականին անգլիացի հայփնի գրնդեսագետներ Ջոն Նիքսի և Էլվին Շանսենի կողմից՝ որպես Քեյնսի «ընդհանուր գործության» մեկնություն, և սպացել «IS-LM մոդել» անունը: Տաճաճայն այս մոդելի ազգային արդարության ծավալը հավասար է ազգային եկամֆին:

IS-LM մոդելը կառուցելու համար պեսք է որոշել ապրանքային և փողի շուկաներն իրար հետ կապող պարամետրերը: Ապրանքային շուկայի հիմնական պարամետրը ազգային արդարության իրական ծավալն է կամ ազգային եկամուգը: Մեզ արդեն հայփնի է, որ դա է որոշում գործարքների համար փողի պահանջարկը, որեւմն փողի ամրողական պահանջարկն ու գոլկոսադրույթը, որի շնորհիվ ձեռք է բերվում փողի շուկայի հավասարակշռություն: Իր հերթին գոլկոսադրույթի մակարդակը ազդում է ներդրումների վրա, որոնք համախառն ծախսերի գործերն են: Ըստ Քեյնսի՝ համախառն ծախսերի հավասարությունը ազգային եկամֆին որոշում է ապրանքների շուկայի հավասարակշռությունը:

Այսպիսով, փողը և ապրանքային շուկաներն իրար հետ փոխկապված են ազգային եկամֆի (Y), ներդրումների (I), գոլկոսադրույթի (r) միջոցով: Այդ փոխկապվածությունները քննարկենք գծապարկերների օգնությամբ՝ սկզբում ապրանքային, այնուհետև փողի շուկաներում (զների մակարդակն ընդունվում է հասպարուն): Այսպես պեսք է նշել, որ եթե ավանդների համար ավելացնում է գոլկոսադրույթը, ապա ավանդադրումն աճում է, որն ավելացնում է փոխագրվական կապիտալի պաշարը, և դրա առաջարկը՝ ներդրումները, ավելանում են, որի հաշվին նաև՝ Y-G -ն:

Հ Ի Յ Ա Յ Ի Շ Ա Ռ Ա Կ Հ Ռ Ո Ւ Թ Ե Յ Ո Ւ Ն Բ Ա Վ Ր Ա Ն Ք Ա Յ Ի Բ Հ Ո Ւ Կ Ա Յ Ո Ւ Մ : IS կորը :

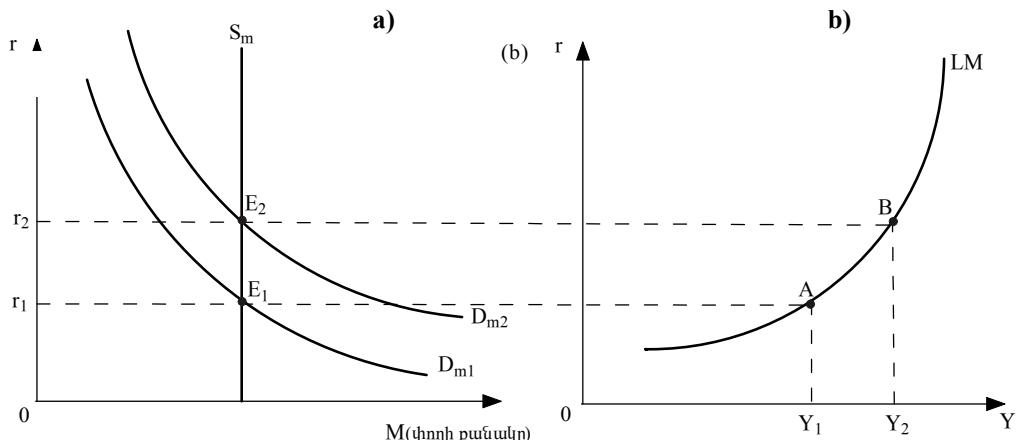
Ավրանքային շուկա: Գծա. 21.6. (a)-ում պարկերված է փոկոսադրույթի և ներդրումների միջև գոյություն ունեցող հակադարձ կապը: r_1 փոկոսադրույթի դեպքում ներդրումների ծավալը կլինի I_1 : Համապարապիտանաբար համախառն ծախսերը՝ AE (գեն գծա. 21.6(c)), ցույց են դրված $C + I_1 + G$ կորի ձևով, որը հավելով անկյունագիծը, որոշում է E_1 հավասարակշռության կետը և ազգային եկամֆի հավասարակշռված ծավալը՝ Y_1 : Այսպիսով, r_1 փոկոսադրույթի դեպքում հավասարակշռված ազգային եկամուքը կլինի Y_1 : Այդ պարամետրերը որոշվում են գծա. 21.6(b)-ի A կետում:

Եթե փոկոսադրույթը r_1 -ից նվազի մինչև r_2 , ապա ներդրումները կաճեն I_1 -ից մինչև I_2 : Ուստի կաճեն նաև համախառն ծախսերը. սրանց կորը կրեղաշարժվի վերև և կկազմի $C + I_2 + G$: Ավրանքային շուկայի նոր հավասարակշռված կետը կլինի E_2 , իսկ հավասարակշռված ազգային եկամուքը՝ Y_2 : Ներդրումների աճի հետ կաճի նաև ազգային եկամուքը, որը գծա.-ի (b) մասի IS կորի B կետն է:

Գծապարկերի վրա նշված IS կորի ցանկացած կետը ցույց է բարձրացնելու վեհականությունը (r) և ազգային եկամֆի (Y) այնպիսի կոմբինացիա, որի դեպքում ավրանքային շուկայում հավասարակշռություն է ստեղծվում, այսինքն՝ իրականացվում են հավասարակշռության քեյնյան պայմանները. համախառն ծախսերը հավասար են արդարիված ազգային եկամուքին: IS կորն ունի բացասական թեքվածություն, որը պայմանավորված է փոկոսադրույթի և համախառն

ծախսերի ու ազգային եկամֆի միջև եղած հակադարձ կախվածությամբ: IS կորից դուրս բոլոր կերպերը ցույց են տալիս ապրանքային շուկայի անհավասարակշռված վիճակը:

Փողի շուկա: Ենթադրենք սպացվել է Y_1 ազգային եկամուգը, որի ծավալը որոշում է գործարքների համար փողի պահանջարկը և համապատասխանաբար փողի նկարմամբ համախառն պահանջարկը՝ D_{m1} : Եթե փողի առաջարկը S_m -ն է, ապա փողի շուկայի հավասարակշռությունը գծապատկերում արդացույնում է հետևյալ կերպ:

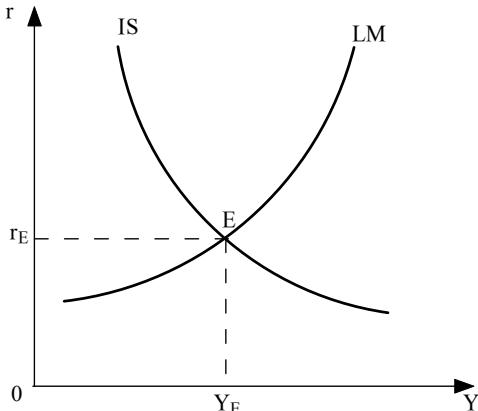

Պատճեն 21.7. Հավասարակշռությունը փողի շուկայում: LM կորը:

Եթե ազգային եկամուգը Y_1 ազգային եկամֆի դեպքում փողի շուկան հավասարակշռված կլինի r_1 փոկուսադրույթի պայմաններում: Y_1 և r_1 -ի նշանակությունը որոշված է գծ. 21.7(b)-ի A կերպում:

Եթե ազգային եկամուգը Y_1 -ից աճի Y_2 , ապա համապատասխանաբար կաճի փողի համախառն պահանջարկը D_{m1} -ից D_{m2} (գիտ. գծ. 21.7(a)), և փողի պահանջարկը կգերազանցի առաջարկին, կաճի և փոկուսադրույթը՝ r_2 -ը: (Y_2 և r_2 -ի նշանակությունը արդացույն է գծապատկերի LM կորի B կերպում): Վյափիտով, ազգային եկամֆի անընդհատ փոփոխությունների հետևանքով ձևավորվում են նոր փոկուսադրույթներ, փողի շուկան գալիս է հավասարակշռության վիճակի, որի հիման վրա կառուցվում է LM կորը (գիտ. գծ. 21.7(b)): LM կորը ունի դրական ուղղվածություն, որովհետև ուղիղ կապ գոյություն ունի r և Y -ի միջև:

Վյափիտով, IS կորն արդացույն է Y և r -ի միջև եղած բոլոր հարաբերակցությունները, որի դեպքում ապրանքային շուկան գրնչում է հավասարակշռության մեջ: LM կորն արդահայքում է Y և r -ի բոլոր կոմբինացիաները, որոնք ապահովում են փողի շուկայի հավասարակշռությունը: Որպեսզի որոշվի ընդհանուր հավասարակշռությունը ապրանքային և փողի շուկաներում, երկու կորերը պետք է համապեղել միևնույն գծապատկերի վրա (գիտ. գծ. 21.8.):

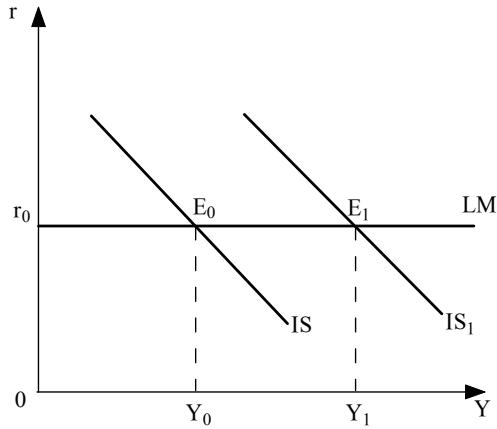

ՊԻՅԱՅԻ ՏԱՌ 21.8. IS-LM մոդելը:

Երկու կորերի հապման Ե կետը կլինի երկու շուկաների հավասարակշռության կեզրը: Այս կորերն իրենց դիրքը փոխում են մի շարք գործոնների ազդեցության դաշտը, մասնավորապես՝ պերական ծախսերի և փողի առաջարկի փոփոխության հետևանքով:

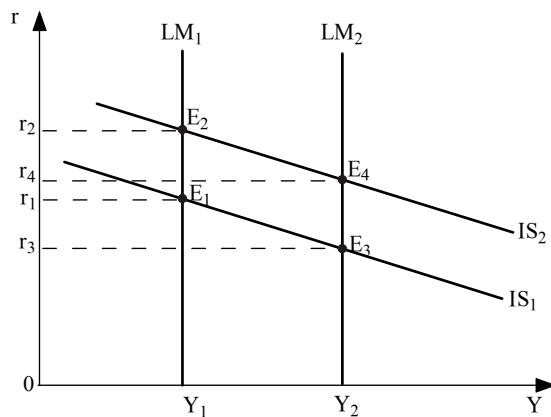
IS –LM մոդելի քննարկման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այն իրական վարագը, որ փոփեսությունը կարող է հայդնվել, այսպես կոչված՝ «իրացվելիության ծուլակում», երբ պերությունը չարաշահում է դրամական զանգվածի ընդլայնումը՝ ներդրումային ակտիվությունը խթանելու նպարակով: Իրոք, այլ հավասար պայմաններում փողի առաջարկի մեծացումը հանգեցնում է փոփոխադրույթի իջեցմանը և փոխարժեական կապիվալի պահանջարկի մեծացմանը: Դրա հետ միասին փոփոխադրույթը կարող է իջնել մինչև որոշակի նվազագույն մակարդակի, որին համապարականում է դրամական զանգվածի որոշակի ծավալ: Եթե պերությունը շարունակի մեծացնել դրամական զանգվածի ծավալը, ապա փոփոխադրույթի հերքագա իջեցում փեղի չի ունենա, հետևաբար ներդրումային ակտիվությունը չի բարձրանանա:

Նշված միջոցառումը կիանգեցնի դրամաշրջանառության հոսքերի գերհագեցման, հետևաբար՝ փողի չապահովվածությանը ապրանքներով: Վրյունքում կրաքրանա սղաճի դեմքը: Այսպիսով, սպեղծվում է մի իրավիճակ, երբ խախփվում է փողային և ապրանքային շուկաների հարաբերակցությունը, այսինքն՝ փոփեսությունում առաջանում է լուրջ անհաշվեկշռվածություն: Փողի շուկան սեփական մեխանիզմներով չի կարող դուրս գալ իրացվելիության ծուղակից: Այս դեպքում պահանջվում են պերության զործնական միջոցառումներ՝ փողի ավելցույթը ապրանքային զանգվածով ծածկելու համար: Այդպիսի օրինակներ հայտնի են: Մի խումը քեյնսականներ գրնում են, որ 1929-1933 թթ. **մեծ ճգնաժամի** վարիներին ինքերվենցիոն դրամավարկային քաղաքականությունը «իրացվելիության ծուլակի» առկայության պարճառով դառնում է անարդյունավետ: Իրացվելիության ծուլակը գծապարկերում ունի հետևյալ դեսքը:

¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 21.9. «Իրացվելիության ծուղակ»:

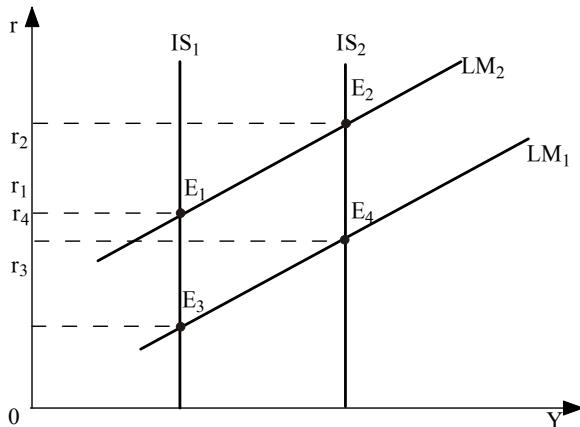
Ըստ դասական դպրոցի ներկայացուցիչների՝ LM կորին ունի ուղիղ գծի փեսք: Սա նշանակում է, որ փողի պահանջարկը չի արձագանքում փոկուսադրույթի փոփոխությանը: Նման պայմաններում փողի պահանջարկը որոշվում է միայն գործարքային շարժառիթով: Փողի առաջարկի ցանկացած փոփոխություն առավելագույն ազդեցություն կունենա թողարկման ծավալների վրա: LM կորի ուղղահայց դիրքը ցույց է բայիս, որ փողի պահանջարկը կախված է եկամֆի մակարդակից, և ըստ փողի քանակական դեսության՝ եկամուգների անվանական մակարդակը որոշվում է բացառապես փողի քանակությամբ: Մոնեփարիսփների ավելի խորը ուսումնասիրությունները հանգեցրին այն եզրակացությանը, որ իրական եկամուգների մակարդակը բացառապես կախված է փողի իրական առաջարկից: Դա ևս կարելի է ցույց տալ գծապարկերով:

¶ Ի՞չ ա՞ս ի Շ»ն 21.10. Փողի առաջարկը ըստ դասական և նորդասական դեսության:

Պարզվում է՝ փողի առաջարկի ավելացման շնորհիվ LM_1 կորը փեղաշարժվում է դեպի աջ՝ LM_2 : Դրան համապատասխան էլ հավասարակշռված համախառն եկանության Y_1 -ից կաճի Y_2 մակարդակը, որը խթանող դրամավարկային քաղաքականության արդյունք է:

Վյժմ քննարկենք այն դեպքը, երբ IS կորն է ուղղահայաց, այսինքն՝ ներդրումները կախված չեն գոլկոսադրույթից: Փաստորեն դրամավարկային քաղաքականությունը հանգեցնում է միայն գոլկոսադրույթի փոփոխության, և ամբողջական պահանջարկի վրա չի ազդում: Այս երևույթը գոնքեագիվության մեջ հայդնի է «**Ներդրումային ծուղակ**» անունով, որը գծապատկերում ունի հետևյալ դեսքը.

ՊԼՅԱ ՁՅ ԻՇԱ 21.11. «Ներդրումային ծուղակ»:

21.5. ՎԱՐԿԻ ԷՈՒԹ-ՅՈՒՆԸ, ԶԵՎԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌ-ՈՒՅԹ-ՆԵՐԸ: ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Շուկայական գոնքեասության կարևորագույն գարրերից մեկը վարկն է: Վարկը (լատիներեն creditum բառից, որ նշանակում է «պարփառ», միաժամանակ ունի «վստահում եմ», «հավաքում եմ» իմաստը), փողի կամ ապրանքների ձևով պարփառ գործառությունն է՝ գոլկոսի վճարման պայմանով:

Վարկը, որպես գոնքեասական կարեգորիա, պարմականորեն ծագել է ապրանքային արտադրության հետ, և շուկայական գոնքեասության պայմաններում հասել է զարգացման բարձր ասդիճանի:

Իրական կյանքում վարկը փոխարքական կապիվալի շարժման ձև է: Այսինքն՝ վարկագումները գրամադրում են, իսկ փոխառուները կապիվալ են սրանում: Սակայն ամեն մի վարկավորում դեռևս կապիվալի փոխարվություն չէ. եթե վարկը վերցվել է ոչ որպես կապիվալ օգտագործելու համար, ուրեմն փոխարքական կապիվալի շարժում չէ:

Ինչպես ցանկացած գոնքեասական հարաբերություն, այնպես էլ վարկը չի կարող անփոփոխ գործընթաց լինել: Թեպես բոլոր դարաշրջաններում էլ վարկային գործարքներին մասնակցել են վարկագուն և փոխառուն, այնուամենայ-

նիվ, գնդեսության զարգացմանը զուգընթաց փոխվել են վարկային հարաբերությունների բնույթը ու բովանդակությունը: Այսպէս, անկախ այն բանից, որ վարկը ապրանքային արտադրությանը բնորոշ գնդեսական կարեգորիա է, վաշխառուական և ժամանակակից վարկային հարաբերությունները նույն բովանդակությունը չունեն: Եվ քանի որ դրանք ընդգրկում են բարբեր վարկագուների և փոխառուների միջև ձևավորված հարաբերությունները, ապա այդ գետսակետից վարկը ոչ միայն պետական փոխադրվական ֆոնդի շարժման, այլև ամբողջ հասարակության գրամադրության դաշտում փոխադրվական միջոցների շարժման ձևն է:

Պետք է նշել, որ վարկի շարժման և ապրանքների շարժման միջև հավասարության նշան չի կարելի դնել: Բանն այն է, որ ապրանքների շարժման ժամանակ վաճառողն ու գնորդը համարժեքներ են փոխառուակում: Մինչդեռ նույնը չի կարելի ասել վարկի շարժման ժամանակ. վարկագուն գրամադրված վարկի փոխարեն գործարքի պահին ոչ մի համարժեք չի սպանում. նրան վերապահվում է վարկի հետ սպացման իրավունքը: Բայց ժամանակավոր իրավունքը դեռևս կանխիկ փող չէ: Այսպիսով, վարկային գործարքների դեպքում վարկի արժեքն ու սպառարժեքը «հետանում են» դնօրինողից: Ուստի վարկի շարժը դարբերվում է ապրանքների շարժից:

Իրական կյանքում վարկի էությունն ավելի հասկանալի ձևով է դրսևորվում նրա գործառույթների միջոցով: Դրանք են.

➤ **Վերաբաշխման գործառույթ:** Այս գործառույթով ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցները շարժման մեջ են դրվում և վերածվում ակդիվ գործող միջոցների: Դա հասարակության ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների վերաբաշխումն է այն գնդեսավարող սուբյեկտների միջև, որոնք փողի կարիք ունեն: Չանի որ վարկն իր գործուով հանդերձ պետք է վերադարձվի, ուստի փոխառուները ձգվում են ավելի արդյունավել օգտագործել վարկերը, կապարելագործել գնդեսավարման մեթոդները, բարձրացնել գնդեսության եկամֆարերությունը, որովհետք վարկի մարման աղբյուրը վերջին հաշվով սպացված շահույթն է: Այսպիսով, վարկի այս գործառույթի միջոցով գնդեսական գործընթացներն ավելի են արագացվում, դրամական միջոցներին հաջորդում է հարաշարժությունը (դինամիզմ):

➤ **Կանխիկ թղթադրամի փոխարինում վարկային փողերով (քանկնովներով) և վարկային գործառնություններով (անկանխիկ հաշվարկներով):** Վարկային գործառնությունները նպասգում են գնդեսության արդյունավելության բարձրացմանը: Անկանխիկ հաշվարկները կրճագում են շրջանառության ծախսերը:

➤ **Կապիֆախի համակենդրոնացման և կենդրոնացման գործառույթ:** Վարկը ակդիվորեն օգտագործվում է մրցակցային պայքարում, որով նպասգում է ֆիրմաների քայլայմանը կամ միաձուլմանը:

➤ **Շուկայական գնդեսության կարգավորման միջոցի գործառույթ:** Տնդեսության վարկային կարգավորումը միջոցառումների մի այնպիսի ամբողջություն է, որն իրականացվում է պետության կողմից վարկի ծա-

վալի և չափերի օպտիմալացման, փոխադրվական կապիֆալի շուկայի և ամրող երկրի գնդեսության կարգավորման նպատակներով:

Վարկի՝ վերը նշված գործառությունները սերդ կապի մեջ են և գործում են ընդհանուր մակարդակում:

Վարկը, լինելով փոխադրվական կապիֆալի շարժման ձև, իրական կյանքում ձեռք է բերում բազմաթիվ դրսևորումներ: Դրանցից են.

- առևտրային վարկը,
- բանկային վարկը:

ՀԵ՞ՇԻ ՌՅԱՅԻՑ ՌՅԱ գնդեսավարող սուբյեկտների կողմից ապրանքների ձևով միմյանց գրամադրվող վարկն է: Այն հարաբերություն է երկու արդարողուների միջև: Վարկ վերցնողը որպես փոխադրվություն սպանում է սովորական ապրանք, որի արժեքի վճարումը հետաձգվում է: Ընդ որում՝ առևտրային վարկը վարկային համակարգի հիմքն է: Եթե մեկն ապրանքներ է վաճառում արժեքի հետազա վճարման պայմանով, ապա գնորդը նրան հանձնում է իրավաբանական ուժ ունեցող փաստաթուղթ, որը նշվում են պարբեր գումարը և վճարման ժամկետը: Այդ փաստաթուղթը կոչվում է **ՄԱՌՆՅԻՇԻ**: Մուրհակները լինում են պարզ և փոխանցվող: Պարզը այն մուրհակն է, որի շրջանառությունը սահմանափակված է երկու արդարողուների միջև, այսինքն՝ մեկ գործարքով պարզ մուրհակը կորցնում է իր ուժը: Փոխանցվող մուրհակն օժիված է բավականին մեծ հնարավորություններով. այն կարող է շրջանառություն կապարել բազմաթիվ մարդկանց միջև: Մեկ անձից մյուսին փոխանցվելով, մուրհակի հակառակ երեսին համապատասխան գրանցում է կապարվում (փոխանցման վերաբերյալ): Սակայն չափը է կարծել, թե մուրհակը շրջանառություն կապարելով փողի դեր է խաղում. մուրհակը չի կարող փոխարինել թղթադրամին, որովհետիւ այն արժենիշ չէ, չունի սեփական արժեք, և շրջանառություն է կապարում կարծ ժամանակով:

Առևտրային վարկն ունի սահմանափակ բնույթ: Այսպես, վարկագուն կարող է վարկ գրամադրել միայն իր ապրանքային կապիֆալի պահուստային քանակների շրջանակներում: Բացի դրանց, ապրանքային ձևով վարկ կարող են գրամադրել որոշակի խումբ փոխառուներ. մեփալուրգիական գործարանագրերը չի կարող վարկ գրամադրել հրուշակեղենի գործարանագրիոջը: Այլ կերպ ասած՝ առևտրային վարկն ունի խիստ ուղղվածություն: Այն, որպես կանոն, լինում է կարճափև, որովհետիւ գրամադրվում է արդարության մեջ ընդգրկված կապիֆալի հաշվին:

Բանկային վարկն այն վարկն է, որը գրամադրվում է ձեռնարկագրիոջը կամ վարկառուին փողի ձևով: Բանկային վարկը եականորեն ընդլայնում է վարկային հարաբերությունների շրջանակները և բարձրացնում դրա դերը: Բանկային վարկը, առաջանալով առևտրային վարկից, այնուամենայնիվ, վերջինից գրաբերվում է: Այսպես, եթե առևտրային վարկի օբյեկտը ապրանքային կապիֆալն է, ապա բանկային վարկի դեպքում՝ դրամական և փոխադրվական կապիֆալը: Այսպիսով, բանկային վարկի միջոցով ազատ դրամական միջոցները կարող են շարժվել ցանկացած ուղղությամբ:

Բացի վարկի նշված հիմնական ձևերից, գնդեսության գարգացմանը գուգընթաց, երևան են զայիս նաև վարկի մի շարք փարագեսակներ: Դրանցից են.

Սպառողական վարկը փրամադրվում է բնակչությանը անձնական սպառման ապրանքների վաճառքի ժամանակ: Խոսքը երկարավուն օգտագործման ապրանքներ՝ կահույք, ավտոմեքենա, սառնարան և այլն, ծեռք բերելու մասին է: Սպառողական վարկը կարող է հանդես գալ և՛ ապրանքային, և՛ դրամական ձևերով: Վյու ունի կարճաժամկետ և միջին ժամկետային բնույթ և խթանում է բնակչության վճարունակ պահանջարկը առավելապես երկարավուն օգտագործման ապրանքների նկարմամբ: Հաճախ բանկերը խանութների հետ պայմանագիր են կնքում՝ իրենց հաճախորդներին վարկով ապրանքներ վաճառելու համար: Վյու դեպքում բանկերը ապրանքների դիմաց խանութներին անմիջապես վճարում են կանխիկ դրամով, իսկ գնողորդները ասդիմանարար մարում են բանկի վարկը: Բայց սպառողական վարկի առկայությունը հանգեցնում է բնակչության պարբերի մեծացմանը: Բացի այդ, ապատիկ վաճառքի դեպքում ապրանքների գները սովորականից ավելի բարձր են լինում: Եվ եթե փոխառուն ի վիճակի չի լինում մինչև վերջ մարել վարկը, ապա փոխադրուն իրավունք ունի սեփականացնել վարկով ծեռք բերված իրը:

Պերական վարկը վարկային հարաբերությունների այնպիսի համակարգ է, որպես կողմներից մեկը պետքություն է, կամ դեղական կառավարման մարմինները: Պերական վարկի հիմնական ձևերն են՝ պերական փոխառությունները, կարճաժամկետ պարփակորությունները, մուրհակները, բանկերում բնակչության խնայողությունները և այլն: Պերական վարկությունը կամ փոխառությունը կարող է հանդես գալ ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ այլ պետքությունների հետ ունեցած հարաբերությունների ժամանակ: Ուստի պետք է փարբերել ներքին վարկեր և միջազգային պերական վարկեր հասկացությունները: Ներքին պերական վարկի դեպքում վարկառուները բանկերն են, կառավարական հիմնարկները, տարրեր կարգի ընկերությունները, ապահովագրական հիմնարկները և այլն, իսկ պերական վարկությունը կապարում է փոխառությունը: Իսկ երբ փոխառուները իշխանության դեղական մարմիններն են, առանձին ընկերություններն ու ֆիրմաները, ապա պերական այս դեպքում կապարում է վարկադրությունը: Ընդհանրապես, ներքին պերական վարկը օգտագործվում է պերական բյուջեի պակասուրդը ծածկելու համար: Պերական վարկը ազատ դրամական միջոցների հավաքագրման եղանակներից մեկն է:

Միջազգային վարկը պերական վարկությունների կամ առանձին անձանց կողմից արգասահմանյան պերական վարկություններին կամ քաղաքացիներին փրամադրված վարկն է: Վյու պիսի վարկ կարող են փրամադրել նաև միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունները: Միջազգային վարկը կարող է լինել առևտուրային կամ բանկային վարկերի ձևով:

Դիփութեքային վարկը փրամադրվում է երկար ժամանակով, անշարժ գույքի՝ հողամաս, շենք, կառույց և այլնի գրավի դիմաց: Դիփութեքային վարկը օգտագործվում է զյուղակնդեսության մեջ հիմնական կապիտալի նորացման, բնակարանային շինարարության ֆինանսավորման համար:

Իրականում վարկավորման գործընթացը հիմնաված է որոշակի սկզբունքների վրա: Վյու սկզբունքներից են.

Ժամկետայինության սկզբունքը ենթադրում է վարկից օգտվելու ժամկետի որոշումը, իսկ սահմանված ժամկետի լրանալուց հետո այն ենթակա է վերա-

դարձման:

Ապահովածության սկզբունքը պահանջում է, որպեսզի վարկի չափերը համապատասխանեն փոխառուի ծախսերին կամ էլ ապրանքայնության արժեքների պաշարներին: Ընդհանրապես, ցանկացած վարկ գրամադրվում է ոչ թե ինչ-որ վերացական պահանջմունքների բավարարման, այլ որոշակի դրամական նպագակների համար: Վյութեղից էլ բխում է վարկավորման հաջորդ սկզբունքը:

Նպարակային սկզբունքի վարկերը գրամադրվում են որոշակի արդարական և գնդեսական նպագակներով:

Տոկոսի վճարման սկզբունքի վարկից օգբվելու համար պետք է գոլոս վճարել: Տոկոսադրույթները լինում են գրաբեր՝ կախված վարկավորման ժամկետից և վարկառուի գնդեսական հնարավորություններից: Վարկերը ժամանակին չմարելու դեպքում վարկային կազմակերպությունները սահմանում են դուրս:

Ըստ գրամադրման ժամկետի վարկերը լինում են **կարճաժամկետ**, մինչև մեկ տարի ժամանակով, որոնք սպասարկում են ընթացիկ ակդիվների շրջապատճեղը, և **երկարաժամկետ վարկեր**, որոնք գրամադրվում են մեկ տարուց ավելի ժամանակով և առավելապես սպասարկում են ոչ ընթացիկ ակդիվների ձեռքբերմանն ու վերակառուցմանը:

21.6. ԲԱՆԿԱՅԻՆ ԴԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Ժամանակակից դրամավարկային համակարգը պարմական զարգացման արդյունք է, որի շնորհիվ վարկային ինսփրիպուլները հարմարվել են շուկայական գնդեսության զարգացման պահանջներին: Ինսփրիպուլիոնալ գումարները դրամավարկային համակարգը արժուագիրնանական հիմնարկների մի ամրող համալիր է, որը ակդիվորեն օգտագործվում է պետության կողմից՝ գնդեսության կարգավորման նպագակներով:

Արդի վարկային համակարգը բաղկացած է երեք օդակներից. կենտրոնական բանկից, առևտուրային բանկերից, մասնագիրացված ֆինանսավարկային ինսփրիպուլներից: Ինչպես կյանքն է ցույց տրամադրության մեջ՝ բանկը գումարներու համակարգը բանկերն են: «Բանկ» գումարնը ծագել է իրավերեն «ხանցա» բառից (բառացի՝ «դրամական սեղան», «դրամափոխի նստարան»): Միջնադարում իրավացի դրամափոխները որոշակի գործում շարում էին իրենց դրամները՝ փոխանակելու համար: Նրանք ասպիճանաբար ընդունում էին իրենց գործունեությունը՝ պարզ դրամափոխությունից մինչև անկանխիկ վճարումների, նաև մուրհակային շրջանառության իրականացում: Վյութը գործընթացների զարգացումը հանգեցրեց նրան, որ բանկերը դարձան գնդեսության անբաժանելի օդակներից մեկը: **Նեփենություն:** Բանկերն այնպիսի գնդեսական կառուցներ են, որոնց հիմնական գործունեությունը ազար դրամական միջոցների հավաքագրումն է, վարկերի գրամադրումը, դրամական հաշվարկների կարարումը, թղթադրամների և գարբեր արժեթղթերի թողարկումը և այլն:

Բանկերի և բարիքների արդարության միջև ձևավորվեց սերպ գործնական կապ: Ավելին, արդարության չափերի մեծացմանը զուգընթաց ուժեղացավ նաև բանկերի համակենտրոնացման գործնթացը: Բանն այն է, որ խոշոր փնտեսավարողների պահանջները մեծ վարկերի նկատմամբ կարող են բավարարել միայն խոշոր բանկերը: Այսպիսով, արդարության զարգացումն իր հետինից փարավ նաև բանկային համակարգը: Բացի այդ, ժամանակակից պայմաններում բանկերը չեն սահմանափակվում միայն իրենց գործառությունների կապարմամբ: Բանկերը թողարկում են փարբեր կարգի արժեթղթեր՝ դրանք գեղարաշխելով արդյունաբերական, գրանսպորտային, առևտուրական և այլ բաժնեփիրական ընկերություններում: Իրենց հերթին բանկերը ձեռք են բերում այդ ընկերությունների կողմից թողարկված բաժնեփոմսերը: Այս ձևով բանկերն ու խոշոր բաժնեփիրական ընկերությունները սերվիսում են միմյանց հետ:

Բանկային համակարգի զարգացմանը զուգընթաց ձևավորվում են մի շարք գործակներ: Դրանցից են.

- 1) Երկմանակարդակային բանկային համակարգ՝ կենտրոնական բանկ և առևտուրային բանկեր,
- 2) կենտրոնացված մոնորանկային համակարգ,
- 3) ապակենտրոնացված բանկային համակարգ՝ ԱՄՆ-ի ֆեդերալ ռեզերվային համակարգը:

Սովորաբար շաբ զարգացած երկրներում փիրապեփող է երկմանակարդակային բանկային համակարգը: Առաջին մակարդակում երկրի կենտրոնական բանկն է, իսկ երկրորդում՝ առևտուրային բանկերը:

Ըստ գործառնությունների փարբերվում են.

Կենտրոնական բանկը, որը հսկողություն է իրականացնում երկրի ամբողջ բանկային համակարգի նկարմամբ: Այդ բանկին սովորաբար անվանում են «բանկերի բանկ»: Տարբեր երկրներում կենտրոնական բանկերը որպես զիսավոր էմիսիոն կենտրոններ, անջարվել են առևտուրային բանկերից, այսինքն՝ պետքությունը դրանց բացարձակ իրավունք է վերապահել թղթադրամների և փարբեր արժեթղթերի թողարկման գործում: Կենտրոնական բանկերը իրականացնում են մի շարք կարևոր գործառություններ, որոնցից կարելի է առանձնացնել հետևյալները.

- բանկնուրների էմիսիա,
- պետական ուլյա-արժութային պահուստների պահպանում,
- այլ վարկային հիմնարկների պահուստային հիմնադրամի պահպանում,
- փնտեսության դրամավարկային կարգավորում,
- ազգային արժույթի փոխարժեքի պաշտպանում,
- առևտուրային բանկերի վարկավորում և պետական հիմնարկների դրամարկային ծառայությունների իրականացում,
- հաշվարկների և փոխանցումային գործարքների իրականացում,
- վարկային հիմնարկների գործունեության նկարմամբ վերահսկողության իրականացնում և այլն:

Առևտուրային բանկերը երկրի վարկային համակարգի զիսավոր, այսպես ասած՝ «նյարդային» կենտրոններն են: Ժամանակակից առևտուրային բանկը համապարփակ ֆինանսավարկային հիմնարկություն է: Առևտուրային բանկերը հիմ-

նականում սպասարկում են արդյունաբերական, գրանսպորտային և առևտուրական կազմակերպություններին: Ժամանակակից պայմաններում առևտուրային բանկերը ի գորու են իրենց հաճախորդներին գրամադրել շուրջ 200 գետակի բանկային ծառայություններ: Տաճախ այդ բանկերին անվանում են նաև *դեպոզիտային բանկեր*, որովհետեւ վարկավորման ռեսուրսների հիմնական մասը, չհաշված բանկի սեփական կապիտալը, կազմավորվում է դրանց կողմից սպասարկող հաճախորդների միջոցներից՝ դեպոզիտներից:

Առևտուրային բանկերը իրականացնում են դրամական վճարումներ և հաշվարկներ, գրաղվում միջնորդական գործարքներով (հաճախորդի հանձնարարությամբ՝ կոմիսիոն հիմունքներով): Առևտուրային բանկերը կապարում են նաև առևտուրակոմիսիոն գործարքներ, գրաղվում ֆակտորինգով, լիզինգով, ակդիվորեն մասնակցում բազմազգ կոնսորցիումների աշխատանքներին:

Ինվեստիցիոն (ներդրումային) բանկերը (Մեծ Բրիտանիայում անվանում են Էմիսիոն բանկեր, Գրանսիայում՝ գործարար բանկեր) մասնագիտանում են գնդեսության գործեր ոլորտների ֆինանսավորմամբ և երկարավու վարկավորմամբ, իրականացնում են նաև արժեթղթերի առքևաճառք ինչպես ֆոնդային բորսաներում, այնպես էլ դրանց սահմաններից դուրս: Ներդրումային բանկերը առևտուրականից գործերվում են նրանով, որ դեպոզիտներ գրեթե չեն ընդունում, հաշվարկային գործառնություններ չեն կապարում, կարծաժամկետ վարկեր չեն գրամադրում:

Տիփոթեքային բանկերն այնպիսի կազմակերպություններ են, որոնք երկարաժամկետ վարկ են գրամադրում անշարժ գույքի գրավի դիմաց (հողամասեր, շենքեր, կառույցներ): Տիփոթեքային վարկը դրական է ինչպիսի գործերին, առևտուրային բանկերի, ապահովագրական և այլ ֆինանսավարկային հիմնարկների կողմից: Տիփոթեքային վարկը գլխավորապես կիրառվում է գյուղագնդեսության մեջ, ինչպես նաև բնակարանային և այլ շինարարությունների ժամանակ:

Շուկայի պայմաններում գործող բանկը, ըստ եռթյան, առևտուրական ձեռնարկությունն է, որն իր գործունեությունը կառուցում է շահութաբերության հիմքի վրա՝ յուրաքանչյուր գործարքից եկամուտ սպանալու պայմանով: Առևտուրային բանկը կարելի է դիմարկել որպես առևտուրական ձեռնարկություն, որը գրաղվում է փողի «առ ու վաճառքով» և վճարահաշվեկշռային գործարքներով: Ուստի դրա գործունեության մեջ գլխավորը շահույթի սպացումն է: Բանկի շահույթի ձևավորման մեխանիզմի դեսանկյունից բանկային գործառնությունները լինում են **ակրիվ և պատճիկ**: Պատճիկ են կոչվում այն գործառնությունները, որոնց շնորհիվ բանկերը ձևավորում են դրամական պաշարներ, որոնք բանկային հետքագա գործունեության հիմքն են կազմում: Ակրիվ են կոչվում այն գործառնությունները, որոնց միջոցով բանկերն օգտագործում են այդ պաշարները՝ որոշակի շահույթ սպանալու նպատակով: Բանկային պաշարները (աղբյուրները) բաղկացած են սեփական կապիտալից և դեպոզիտներից: Խոշոր բանկերի սեփական կապիտալի գետակարար կշիռը պաշարների մեջ այնքան է մեծ չի լինում՝ համեմատած փոքր բանկերի հետ: Դրա համար էլ խոշոր բանկերը սեփական կապիտալի դիմաց ավելի բարձր շահույթ են ունենում: Դեպոզիտները լինում են **ժամկետային և ընթացիկ**: Ժամկետային դեպոզիտները չեն կարող

հետք վերադարձվել՝ առանց գործացման կամ առանց գորկոսի կորսպի: Իսկ ինչ վերաբերում է ընթացիկ հաշիվներին, ապա դրանք օգտագործվում են անկանխիկ հաշվարկների համար, չեկերի միջոցով և կարող են հետք պահանջվել ցանկացած պահի: Դրա համար էլ բանկերը, որպես կարգ, ժամկետային դեպոզիտների համար ավելի բարձր գորկոս են վճարում, քան ընթացիկ հաշիվների: Բանկերի կողմից անկանխիկ հաշվարկների իրականացումը հնարավորություն է ընձեռում մեքենայացնել, ավտոմատացնել բանկային գործարքները:

Բանկի ակտիվ գործառնությունները կապված են կապիտալը որպես վարկ գոլու հետ:

Ինչպես հայդրի է, բանկերը պասիվ գործառնությունների համար գորկուներ են վճարում իրենց հաճախորդներին, իսկ ակտիվ գործառնությունների դիմաց՝ գոլուսներ գանձում: Բանկերի կողմից գանձվող և վճարվող գորկուների փարբերությունը բանկային շահույթն է: Բանկը սրացած շահույթից փոխհարուցում է իր ծախսերը, մնացորդը ներկայացնում է բանկի գույք շահույթը կամ եկամուգը:

Բանկի սրացած շահույթի բացարձակ մեծությունը դեռևս պարզորոշ պատկերացում չի պալիս բանկի գործունեության արդյունավետության մասին: Դրա համար էլ հաշվարկում են բանկային շահույթի նորման կամ շահույթաբերությունը: Վերջինս որոշելու համար պետք է բանկի գույք շահույթը հարաբերել նրա սեփական կապիտալի մեծությանը՝ արգահայտած գոլուսներով.

$$\text{ԲԾ}=\frac{\text{ԶԾ}}{\text{ԲԿ}} \times 100\%,$$

որպես՝

ԲԾ-ն բանկային շահույթի նորման է,

ԶԾ-ն՝ բանկի գույք շահույթը,

ԲԿ-ն՝ բանկի սեփական կապիտալը:

Բանկային շահույթի աղբյուր կարող են ծառայել նաև արժեթղթերի գործարքների կապարումից սրացված եկամուգները:

Տաճախ առևտրային բանկերը, բացի իրենց հիմնական գործառնություններից, գրադարձում են նաև խառը գործունեությամբ: Դրանցից են.

Լիգինգը մեքենաների, սարքավորումների, երկարավու օգտագործման սպառնան ապրանքների, անշարժ գույքի և հիմնական կապիտալի այլ փարբերի երկարավու վարձակալությունն է, որը հիմնված է վարձակալություն պվողի սեփականագիրական իրավունքի պահպանման վրա: Լիգինգը սովորաբար իրականացվում է մասնագիտացված ֆինանսական կազմակերպության միջնորդության դեպքում, որը վարձակալի պարկերով ձեռքբերած գույքը վարձակալության է պալիս երկար ժամկետով: Լիգինգը մասնակից կողմերին մի շարք առավելություններ է պալիս: Այսպես, սարքավորումների ձեռքբերման և ֆինանսավորման հարցերը լուծվում են միանգամից լիգինգային ֆիրմայի պայմանագրի ձևակերպման ժամանակ: Վարձակալը ազարվում է ձեռք բերվող սարքավորումների դիմաց լրիվ արժեքի միանգամյա վճարումից: Վարձակալության վկողի համար լիգինգը սարքավորումների լրիվ արժեքի վարկավորման ձև է:

Ֆակտորինգը պարբերի գանձման, ապրանքների և ծառայությունների վերավաճառման իրավունքի սրանձնում է: Այլ կերպ ասած՝ ֆակտորինգը միջ-

նորդական գործունեության վարդեսակ է, որի դեպքում միջնորդ ֆիրման (Փակուրինգային ընկերությունը) որոշակի վճարով ձեռնարկությունից իրավունք է սրանում պարփապանից գանձել և ձեռնարկագիրոց հաշվին փոխանցել գումարը:

Ֆակուրինգի ժամանակ հանդես են զայիս երեք մասնակից. Փակուրը (բանկը), պահանջագրի գնորդը, սկզբնական վարկավորողը և պարփապանը:

Տրասֆը հաճախորդի կապիտալի կառավարման գործարքներն են:

Ընդհանրապես, բանկերն օժգված են փող «սպեղծելու» ունակությամբ, այսինքն՝ մեծացնելու փողի առաջարկը: Բանկերի կողմից փող «սպեղծելու» հիմքում ընկած են դրանց **ավելցուկային պահուագները** և **մուլտիպլիկացորի** (բազմարկիչի) **սկզբունքը**: Կենսորունական բանկը սահմանում է դեպոզիտների գումարից որոշակի նվազագույն փոկոս, ֆիքսում է դրամական միջոցների այն չափը, որը առևտրական բանկերը պահուագներն են գործունեություն ծևով պարփաղի պեսք է պահեն կենսորունական բանկում:

Պարփաղիր պահուագների նորման (r) սահմանվում է փոկուներով՝ դեպոզիտների ծավալի նկարմամբ: Պարփաղիր պահուագները դեպոզիտային գումարի այն մասն է, որը առևտրային բանկերը պարփաղոր են պահել կենսորունական բանկում՝ անփոկոս ավանդների ծևով: Կենսորունական բանկը դրանք օգբագործում է ավանդների պահուագրման, միջքանկային հաշվարկների կարգարման և վարկաբանկային համակարգի գործունեության կարգավորման համար:

Ցուրաքանչյուր առևտրային բանկի վարկային ռեսուրսների չափը որոշվում է նրա **ավելցուկային պահուագների** մեծությամբ, որը պահուագների ընդհանուր մեծության և պարփաղիր պահուագների փարբերությունն է: Այսպես, ենթադրենք բանկը ընդունել է 100 մն ԱՄՆ դոլար դեպոզիտ, պարփաղիր պահուագների նորմագիվը 5% է: Ուրեմն բանկը պետք է 5 մն ԱՄՆ դոլարը ուղարկի պարփաղիր պահուագների հիմնադրամին, իսկ մնացած 95 մն ԱՄՆ դոլարը որպես վարկ կարող է դրամադրել հաճախորդներին: Այդ գումարը դրամադրելով հաճախորդներին՝ բանկը այն վեր է ածում նոր փողերի: Ի դեպ, սույն գործընթացը կապված է **բանկային մուլտիպլիկացորի** հետ: Բանկային մուլտիպլիկացորը (բազմարկիչը) (b) կամ փողի առաջարկի բազմարկիչը պարփաղիր պահուագների նորմայի (r) հակադարձ մեծությունն է և արգահայքում է վարկային փողերի այն առավելագույն չափը, որը կարող է սպեղծվել ավելցուկային պահուագների փոյալ նորմայի դեպքում՝

$$\mathbf{b=1/r :}$$

Փողի առավելագույն չափը կամ փողի լրացուցիչ առաջարկը, որը կարող է սպեղծվել առևտրային բանկերի համակարգի կողմից նոր դեպոզիտների (D) հաշվին, կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևով՝

$$\mathbf{M=bxD :}$$

Օրինակ, եթե բանկային բազմարկիչը՝ $b=5$ -ի, իսկ նոր դեպոզիտների գումարը՝ $D=100$ հազար ԱՄՆ դոլարի, ապա փողի լրացուցիչ առաջարկը՝

M=5x100 հազար ԱՄՆ դոլար = 500 հազար ԱՄՆ դոլար:

Ի վարբերություն առևտրային բանկերի, կենդրոնական բանկերը այլ գործառնություններ են կապարում: Այսպես՝

- ա) առևտրային բանկերի նման նպարակ չեն դում առավելագույն շահույթ սրանալու համար,
- բ) կենդրոնական բանկերը պետքական, ազգայնացված կառույցներ են, իսկ առևտրային բանկերը մասնավոր են կամ բաժնետիրական,
- գ) դեկավարում են առևտրային բանկերի գործունեությունը,
- դ) կափարում են էմիսիոն գործառույթ և վերահսկում շրջանառության մեջ գրնվող փողի քանակը,
- ե) գործարարության ոլորդում չեն մրցում առևտրային բանկերի հետ, այլ կափարում են պետքության բանկային հաշվարկները և այլն:

Ժամանակակից շուկայական գրնվեսության մեջ հապուկ վեղ են գրաղեցնում այնպիսի ֆինանսավարկային մասնագիրացված ինստիտուտները, ինչպիսիք են՝ կենսաթոշակային հիմնադրամները, ապահովագրական ընկերությունները, ինայրանկային ընկերությունները և այլն, որոնք ակտիվ մասնակցում են դրամական կապիրալի արդյունավետ գեղաբաշխմանը:

21.7. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴՐԱՄԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՎ ԾԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Պետքության դրամավարկային քաղաքականություն ասելով պեսք է հասկանալ դրամավարկային շրջանառության կարգավորման համար այն գրնվեսական միջոցառումների ամբողջությունը, որն ուղղված է կայուն գրնվեսական աճի ապահովմանը:

Դրամավարկային քաղաքականությունն իրականացվում է հիմնականում կենդրոնական բանկի կողմից: Վյդ քաղաքականությունը կարգավորում է դրամական առաջարկը. գրնվեսական անկման ժամանակ մեծացնում է փողի առաջարկը՝ ծախսերի խթանումը խրախուսելու համար, իսկ գրնվեսական աճի դեպքում, որն ուղեկցվում է արժեգրկմամբ, փողի առաջարկը կրճագիւմ է՝ ծախսերը սահմանափակելու համար:

Դրամավարկային քաղաքականության սուբյեկտը երկրի կենդրոնական բանկն է, որը համապատասխան մեթոդներով ներգործում է փողի շուկայի առաջարկի և պահանջարկի վրա: ԿԲ-ն փողի առաջարկը փոխում է առևտրային բանկերի ավելցուկային պահուապների չափերը կարգավորելու միջոցով, որովհետք պահուապները կարևոր դեր են խաղում բանկային համակարգի կողմից փող սպեղծելու իմաստով: ԿԲ իրավասության դաշտում գործում է ուղղակի և անուղղակի ներգործության գործիքները: Վերջիններիս միջոցով ԿԲ-ն ներգործում է առևտրային բանկերի պահուապների, հետևաբար և դրամադրույթի ու փողի առաջարկի վրա:

Վյդ գործարքներն են.

Գործարքներ բաց շուկայում (գործառնություններ պետական արժեթղթերի հետ): Ժամանակակից շուկայական դրվեսության պայմաններում դրամական զանգվածի կարգավորման հիմնական գործիքը բաց շուկայում կապարվող գործարքներն են: Դա փողի առաջարկի վերահսկման մշղապես կիրառվող եղանակ է, ԿԲ-ի կողմից՝ պետական արժեթղթերի առք ու վաճառքը: Այս դեպքում որպես դրվեսական գործընկերներ հանդես են զայխ առևտրային բանկերն ու բնակչությունը: Բաց շուկայում պետական արժեթղթերի (պարտագումների) առք ու վաճառքի շնորհիվ ԿԲ-ն կարող է իրականացնել պետության վարկային համակարգի պահուստների համալրում կամ նվազեցնում:

ԿԲ-ն իրականացնում է պետական կարճաժամկետ արժեթղթերի թողարկում՝ պետական բյուջեի պակասուրդը ծածկելու նպատակով (պետական ծախսերի այն մասը, որը չի ծածկվում հարկագանձումներով):

Վյժմ քննարկենք, թե պետական արժեթղթերի առքն ու վաճառքը ինչպես են ազդում առևտրային բանկերի պետակային պահուստների, դրանով նաև՝ փողի առաջարկի վրա: Ենթադրենք փողի շուկայում կա փողի պետական և ԿԲ-ն ցանկանում է կամ սահմանափակել, կամ վերացնել այդ պետական պետական արժեթղթերը: Քանի որ պետական արժեթղթերի առաջարկն աճում է, ապա շուկայական գինն ընկնում է, իսկ դրանց դրվեսադրույքները աճում են: Դա գնորդների համար ավելի հրապուրիչ է դաշնում, ուստի առևտրային բանկերն ու բնակչությունը սկսում է վաճառել պետական արժեթղթերը: Քանի որ պետական արժեթղթերի դիմաց վճարումներ կապարելու համար ԿԲ-ում գրնվող իրենց պահուստներից չենք են դրու գրում: Եվ ԿԲ-ն հաշվի առնելով այդ չենք բանկերը, համապարասիսանաբար նվազեցնում է առևտրային բանկերի պահուստները: **Այսպիսով, ԿԲ-ն վաճառելով պետական կարճաժամկետ արժեթղթեր՝ կրծապում է փողի առաջարկը:**

Իսկ եթե փողի շուկայում դրամական միջոցների պակասություն է լինում, ապա ԿԲ-ն սկսում է վարել փողի առաջարկի ընդայնման քաղաքականություն: արժեթղթեր է գնում առևտրային բանկերից և բնակչությունից: Ներևանքը լինում է պետական արժեթղթերի պահանջարկի մեծացումը: Դրանց շուկայական գինն աճում է, իսկ դրվեսադրույքը՝ իշնում: Այդ երևույթը պետական արժեթղթերին դարձնում է ոչ գրավիչ իրենց սեփականափերերի համար: Ուստի և՛ առևտրային բանկերը, և՛ բնակչությունը սկսում են ակրիվորեն վաճառել պետական արժեթղթերը:

ԿԲ-ն գնվող արժեթղթերի դիմաց վճարում է առևտրային բանկերին՝ մեծացնելով դրանց պահուստները գնումների չափով: Վերջինիս շնորհիվ էլ աճում են առևտրային բանկերի վարկավորման հնարավորությունները: **Այսպիսով, ԿԲ-ի կողմից պետական արժեթղթերի գնումը մեծացնում է փողի առաջարկը:**

Դրամավարկային քաղաքականության իրականացման երկրորդ կարևոր գործիքը **հաշվարկային դրվեսադրույքի փոփոխությունն է (վերաֆինանսավորման դրույքները)**: Այս գործիքի միջոցով վերահսկողություն է սահմանվում փողի առաջարկի նկարմամբ: **Տաշվարկային դրույքը** դրվես է, որով ԿԲ-ն վարկեր է բարամադրում առևտրային բանկերին: Որպես կարգ, այդպիսի վարկ ոչ բոլոր առևտրային բանկերին է բարամադրվում, այլ միայն նրանց, որոնք

գրնվում են կայուն ֆինանսական վիճակում և տվյալ պահին լրացուցիչ դրամական միջոցների կարիք ունեն: Նաշվարկային դրույքի մակարդակը սահմանում է ԿԲ-ն: Առևտրային բանկը ստացած վարկիդիմաց դաշիս է իր պարբռային պարտավորությունը, որը երաշխավորված է լինում լրացուցիչ ֆինանսական ապահովածությամբ՝ պետական կարճաժամկետ արժեթղթերի և առևտրային մուրհակների դեսքով:

Տնտեսավարման պրակտիկայում գոյություն ունի նաև միջքանկային վարկավորում, այսինքն՝ եթե բանկերը միմյանց դրամական միջոցներ են դրամադրում: Սակայն դրանք ոչ մի ազդեցություն չեն թողնում բանկային պահուստների գումարային մեծության վրա, որովհետք նման փոխառությունների միջոցով պահուստները մի բանկի հաշվից փոխանցվում են մյուսի հաշվին: ԿԲ-ի՝ վարկով վերցրած դրամական միջոցները գույք լրացուցիչ պահուստներ են: Դրանք ավանդների բազմարկզային (մուլտիպլիկատորային) ընդլայնման գործընթացի հիմք են այն պահուստների նման, որոնք ստացվում են բանկային համակարգի կողմից բաց շուկայի գործիքների շնորհիվ:

Եթե ԿԲ-ն բարձրացնի հաշվարկային դրույքը, ապա առևտրային բանկերը շահագրգուված չեն լինի նրանից վարկեր ստանալ, և դրանով սահմանափակվում է փողի առաջարկը: Եթե հաշվարկային դրույքը գերազանցի միջքանկային վարկի դրույքին, ապա պահուստային հիմնադրամների փոխառությունները կդատանան ոչ ձեռնապու:

Դրամավարկային քաղաքականության իրականացման հաջորդ գործիքը պարբադիր պահուստների փոփոխությունն է, որը ակտիվորեն օգտագործվում է ԿԲ-ի կողմից փողի առաջարկի վերահսկողության համար: Այդ գործիքի գործողության մեխանիզմը հետևյալն է. եթե ԿԲ-ն մեծացնում է պարբադիր պահուստների նորմաները, ապա կրճարվում են առևտրային բանկերի ավելցուկային պահուստները, որը դաշտում է փողի առաջարկի բազմարկիցի փոքրացմանը, իսկ պարբադիր պահուստների նորմաների փոքրացման դեպքում փեղի է ունենում փողի բազմարկիցի ընդլայնում:

Պարբադիր պահուստների նորմաների աճը մեծացնում է առևտրային բանկերի անհրաժեշտ պահուստների չափը: Այս դեպքում ձևավորվում են երկու այլընդունակ՝ կամ փոքրացնել ավելցուկային պահուստները վարկերի գրամադրման միջոցով, կամ եթե բանկերը գրնում են, որ իրենց պահուստները բավարար չեն, ապա պետք է փոքրացնեն իրենց չեկային հաշիվները, դրանով իսկ՝ նաև փողի առաջարկը:

Վյափառվ, բանկերի պարբադիր պահուստների նորմաների փոփոխությունը համարվում է դրամավարկային քաղաքականության կարևորագույն գործիքներից մեկը:

Էժան և թանկ փողերի քաղաքականությունը կարևոր գործիքներից է, որը էական ներգործություն է թողնում այնպիսի մակրոստեսական ցուցանիշների վրա, ինչպիսիք են ՌԱՀ-ն, զբաղվածությունը, գների մակարդակը և այլն: Այսպես, եթե ազգային գնդեսությունը անկում է ապրում, աճում է գործազրկությունը, ապա ԿԲ-ն արդարության աճը խթանելու համար վարում է փողի առաջարկի մեծացման քաղաքականություն, որը նպաստում է առևտրային բանկերի ավելցուկային պահուստների բարձրացմանը:

Ենելով այդ քաղաքականությունից՝ ԿԲ-ն իրականացնում է հեփսիալ համալիր միջոցառումները. նախ՝ սկսում է զնել պետական արժեթղթեր բաց շուկայում, որոնք հանգեցնում են առևտրային բանկերի պահուստների մեծացմանը: Երկրորդ՝ իշեցնում է պարբառի պահուստների նորմաները, որոնք ինքնաբերաբար նպաստում են պարբառի պահուստների փոխանցման ավելցուկայինի և դրամական բազմարկիցի չափերի մեծացմանը: Երրորդ՝ իշեցնում է հաշվարկային դրույքը, որպեսզի խրախուսի առևտրային բանկերին՝ մեծացնելու իրենց պահուստները կենդրոնական բանկից միջոցներ փոխառելու շնորհիվ: Այդպիսի համալիր միջոցառումների իրականացումը կոչվում է **Էժան փողերի քաղաքականություն**: Նպարակը փողի առաջարկի մեծացման և վարկի էժանացման շնորհիվ արդարության և գրադադության աճի խրախուսումն է: Բանն այն է, որ երբ էժանանում է վարկը, մեծանում են ներդրումները: Իսկ եթե հասարակության մեջ ավելորդ ծախսեր են կապարվում, և սղաճը բարձր է, ապա ԿԲ-ն իրավիճակը կարգավորելու նպարակով այնպիսի քաղաքականություն է վարում, որն ուղեկցվում է առևտրային բանկերի պահուստների իշեցմամբ: Դրա համար ԿԲ-ն նախ՝ սկսում է բաց շուկայում վաճառել պետական արժեթղթեր. այս պարագայում փոքրանում են առևտրային բանկերի պահուստները, երկրորդ՝ մեծացնում է պարբառի պահուստների նորման, որն առևտրային բանկերին ինքնաբերաբար ազագում է ավելցուկային պահուստներից, երրորդ՝ բարձրացնում է հաշվարկային դրույքը, որը նվազեցնում է առևտրային բանկերի շահագրգուվածությունը՝ կենդրոնական բանկից փոխառված միջոցների հաշվին մեծացնելու իր պահուստները: **Նման միջոցառումների իրականացումը կոչվում է թանկ փողերի քաղաքականություն**: Նպարակը ընդհանուր ծախսերի կրճարումն է փողի առաջարկի սահմանափակման և վարկի թանկացման շնորհիվ:

Էժան և թանկ փողերի քաղաքականությունը բնութագրվում է նաև **դիսկրեցիոն (ճկում) դրամավարկային քաղաքականությամբ**: Ճկուն է կոչվում այն պարբառով, որ դա փոփոխության է ենթարկվում կրնպեսական պարբերաշրջաններին համապարակախան: Կենդրոնական բանկի կողմից իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունն ազդում է ամբողջական պահանջարկի վրա մի շարք հաջորդական օդակների միջոցով (փողի զանգված, գույնուի նորմա, ներդրումներ, ամբողջական պահանջարկ, ազգային եկամուգ): Այս շղթան կարելի է ներկայացնել հեփսիալ ձևով՝

M → r → I → Y:

Այս քաղաքականության բնադրագույթյամբ հանդես եկան մոնեփարիստները և առաջարկեցին, այսպես կոչված՝ «մոնեփար կանոնը»: Ըստ այդմ՝ շրջանառության մեջ փողի զանգվածը յուրաքանչյուր դարձի պետք է մեծացնել **ԾԱՀ** աճի դեմքերին հավասար (դարձեկան շուրջ 3-5%):

Ընդհանրապես, ժամանակակից դրամավարկային քաղաքականության դեսական մոդելները քեյնսյան և մոնեփարիզմի մոդելների համադրություն է, որը բովանդակում է երկու մոդելների բանական (ռացիոնալ) դարբերը: Երկարաժամկեպում դրամավարկային քաղաքականության մեջ գերիշխող է մոնեփարիստական մոդելները, կարճաժամկեպում պետքությունը արագ կողմնորոշման գործընթացների համար հենվում է գույնուադրույքի վրա:

ԱՅՆ Ե՞՛ ԱՌ ՍԵՎ ՏԵՂԻՆ ԱՌ»Ռ

1. Ինչպիսի՞ բարեշրջումներ (Եվոլյուցիա) են անցել փողի ձևերը:
2. Ի՞նչ է դրամական համակարգը:
3. Ինչպես է որոշվում շրջանառության համար անհրաժեշտ փողի քանակը:
4. Թվարկել փողային ազրեգագոները և բացագրել դրանց կազման սկզբունքը:
5. Ի՞նչ առանձնահարկություններ ունի փողի շուկան:
6. Գրաֆիկ-գծապատկերներով ցույց տալ փողի շուկայի հավասարակշռությունը:
7. Ի՞նչ ասել է վարկային հարաբերություններ:
8. Թվարկել Նայասպանի Նանրապետությունում գործող բանկերի հիմնական գործառությունները:
9. Ինչո՞վ է փարբերվում կենդրոնական բանկը մյուս բանկերից:
10. Ո՞ր կառույցն է պարախանագույն երկրի դրամավարկային քաղաքականության համար:

ԾՐԱԿԱՆ Ի՞՛ ՏԵՂԻՆ Ե՞՛ ՕԱՌԱՋՈՒՅՌ»Ռ

Ապրանքային փողեր	«Իրացվելիության ծուղակ»
Սիմվոլիկ (խորհրդանշական) փողեր	Վարկ
Դեկրետային փողեր	Առևտրային վարկ
Բացարձակ իրացվելիություն	Մուրիակ
Վարկային փողեր	Բանկային վարկ
Էլեկտրոնային փողեր	Սպառողական վարկ
Դեբեք – քարտեր	Պետական վարկ
Եվրոքարտ	Միջազգային վարկ
Դրամական համակարգ	Դիմոքրետային վարկ
Փողի միավոր	Բանկային համակարգ
Դրամական զանգված	Կենդրոնական բանկ
Քվազի փողեր	Առևտրային բանկեր
Իրացվելի ակտիվներ	Բանկային լիգինգ
Դրամական ազրեգագոներ	Ֆակտորինգ
Փողի շուկա	Պարտադիր պահուսպների նորմա
Փողի ամրողական պահանջարկ	Ավելցուկային պահուսպներ
Փողի առաջարկ	Բանկային բազմարկիչ (մուլտիպլիկատոր)
Փողի շուկայի հավասարակշռություն	Դրամավարկային քաղաքականություն
IS – LM մոդել	

Գ Լ ՈՒ Խ 22

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՇԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՆԱՐԿԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

22.1. ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՇԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԴՐԱ ՕՂԱԿՆԵՐԸ: ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ԷՌԵՑՅՈՒՆԸ

Ցանկացած դիմումները պատճենական համակարգ չեն կարող կանոնավոր գործել՝ առանց պետքության և արդարական կառույցների, պետքության և բնակչության փարթեր խավերի, փարածաշրջանների և առանձին պետքությունների միջև կազմակերպված դրամական միջոցների հոսքերի։ Դրամական հոսքերը արդացոլում են հասարակության իրական կյանքի գործընթացները, որի շնորհիվ կապեր են սահմանվում քաղաքացիների և իրավաբանական հիմնարկների՝ ֆիրմաների, բաժնեգիրական ընկերությունների, մշակույթի ինստիտուտների և այլնի միջև։ Ֆինանսական մեխանիզմների միջոցով պետքությունն իրականացնում է իր բոլոր գործառույթները, հետևապես և ձևավորվում է երկրի ֆինանսական համակարգը։ Ֆինանսները հարաբերությունների մի համակարգ է, որն առաջանում է պետքության, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց, առանձին պետքությունների միջև՝ կապված դրամական միջոցների ֆոնդերի ձևավորման, բաշխման և օգտագործման հետ։ Այլ կերպ ասած՝ ֆինանսները ներկայացնում են այն դրամական հարաբերությունները, որոնք իրացվում են հարուստ կենդրունացված ֆոնդերի միջոցով։ Ընդ որում՝ ֆինանսական հարաբերությունները անբաժանելի մասն են։ Սակայն ոչ բոլոր դրամական հարաբերություններն են համարվում ֆինանսական։ Ֆինանսները փողից փարբերվում են ինչպես բովանդակությամբ, այնպես էլ գործառույթների կապարմամբ։ Ֆինանսական հարաբերություններն ավելի նեղ հասկացություն են, քան դրամական հարաբերությունները։ Եթե դրամական հարաբերություններն ընդգրկում են փողից գործառույթների հետ կապված բոլոր դիմումները կապված հարաբերությունները, ապա ֆինանսական հարաբերությունները կապված են արդարական և ոչ արդարական նշանակության դրամական միջոցների ֆոնդերի ձևավորման և շարժման հետ։ Ֆինանսական հարաբերությունների մեջ չեն մտնում այն հարաբերությունները, որոնք կապված են մանրածախ առևտություն ապրանքների և թղթադրամների շրջանառության, դրանսպորտային ծառայությունների դիմաց դրվող վճարումների, կոմունալ-կենցաղային, մշակութային օջախներից օգրվելու դիմաց փողից շարժման և այլնի, ինչպես նաև փողի նվիրագրության և ժառանգության հարաբերությունների հետ։

Ֆինանսական հարաբերությունների համակարգն ընդգրկում է՝

ա) դրամական հարաբերությունները դիմումներով սուբյեկտների միջև,

- բ) պետքության և արդադրական ֆիրմաների դրամական հարաբերությունները,
- գ) դրամական հարաբերությունները ֆիրմաների և բանկային համակարգի միջև, հարկավես վարկերի սպացման և մարման գործարքները,
- դ) ձեռնարկությունների ներսում ձևավորված դրամական հարաբերությունները (ձեռնարկության և աշխատանքային կողեկիցիվի միջև),
- ե) պետքական տարբեր մարմինների դրամական հարաբերությունները՝ կապված տարբերակային ռենդայի բաշխման, բնապահպանական միջոցառումների ֆինանսավորման և այլնի հետ,
- զ) պետքության և բնակչության դրամական հարաբերությունները՝ կապված տարբեր ֆոնդերից վճարումների և արդունությունների սպացման հետ:
- Ֆինանսների էությունը լիարժեք դրսւորվում է իր գործառույթների միջոցով:** Դրանք են՝
- բաշխման,
 - վերահսկողության,
 - խթանման,
 - հարկաբյուջեփային (ֆիսկալային):

Ֆինանսների բաշխման գործառույթը տնտեսավարող սուբյեկտների նպատակային դրամական ֆոնդերն անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովումն է: Նարկերի միջոցով պետքական բյուջեում ձևավորվում են միջոցները և հետազայում ուղղվում տարբեր կարգի հիմնախնդիրների լուծմանը: Այդ գործառույթով պետքությունը վերաբաշխում է ձեռնարկությունների և ֆիրմաների շահույթը, քաղաքացիների եկամուտների մի մասը, որն ուղղվում է արդադրական և սոցիալական ենթակառույցների զարգացմանը և այլն:

Ֆինանսների վերահսկողության գործառույթը կապված է հետևյալի հետ. երբ համախառն ներքին արդյունքը (ՆԱԱ-ն) իր շարժման ընթացքում ձեռք է բերում արժեքային արդահայփություն, ապա քանակավես (ֆինանսական ռեսուրսների և ֆոնդերի ձևով) արդացողում է վերաբաշխական գործնթացի տարբեր փուլերում: ՆԱԱ-ի նման շարժումը անհրաժեշտ է դարձնում պարբերաբար ֆինանսական վերահսկողություն իրականացնել հասարակական չափագծով (մասշտաբով) ձևավորվող տնտեսական համամասնությունների նկատմամբ:

Ֆինանսների խթանող գործառույթն այն է, որ պետքությունը, օգնագործելով հարկային լծակները, արդունությունները, տուգանքները, նպաստավոր պայմաններ է սպեկուլար որոշակի ճյուղերի և արդադրությունների արագ զարգացման, հասարակության կարևոր հիմնախնդիրների լուծման համար: Նարկերի, արդունությունների և գույմերի օգնությամբ պետքությունը խթանում է գիրարկելինիկական առաջընթացը, աշխատավեղերի ավելացումը, արդադրության ընդլայնման համար կապիտալ ներդրումները, կրթության զարգացումը, առողջապահական ծառայությունների կարարելագործումը և այլն:

Ֆինանսների հարկաբյուջեփային (ֆիսկալային) գործառույթը կապված է այն բանի հետ, որ հարկերի միջոցով ձեռնարկությունների, քաղաքացիների եկամուտների մի մասը հավաքագրվում և օգնագործվում է պետքական ապարագի, երկրի պաշտպանունակության և ոչ արդադրական ոլորտի այն մասի

պահպանման համար, որը կամ չունի սեփական եկամուտների աղբյուրներ, կամ դրանք բավարար չեն զարգացման անհրաժեշտ մակարդակ ապահովելու համար:

Ֆինանսների՝ վերը նշված գործառույթները սերպորեն կապված են միմյանց հետ և փոխպայմանավորված են:

Ազգային գնդեսության ֆինանսական հարաբերությունների ամրողությունը կազմում է պետքության ֆինանսական համակարգը, որը բաղկացած է հետևյալ օղակներից՝ կենտրոնացված ֆինանսներից, ապակենտրոնացված ֆինանսներից և գնային գնդեսությունների ֆինանսներից:

Կենտրոնացված ֆինանսները բաղկացած են պետքական բյուջեից, պետքական վարկից, հարուկ արդարյութեալյան ֆոնդերից, ապահովագրական ֆոնդերից, պետքության արժույթային պահուսպներից և այլն:

Ապակենտրոնացված ֆինանսներն իրենց մեջ ընդգրկում են սեփականության գործեր ձևերի վրա հիմնված ֆիրմաների ֆինանսները: Դրանք իրավաբանական անձանց, պետքության և իրավաբանական անձանց, ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց միջև եղած ֆինանսական հարաբերություններն են: Ըստ որում ֆիրմաների, ձեռնարկությունների, գնդեսության գործեր ճյուղերի ֆինանսները կազմում են ֆինանսների հիմքը:

Յուրահապուկ դեր են խաղում գործադրների ֆինանսները, որոնց հաճախ անվանում են նաև մունիցիպալ ֆինանսներ:

Տնային գնդեսությունների ֆինանսներն անձնական, այսինքն՝ ֆիզիկական անձանց միջև ձևավորված ֆինանսական հարաբերություններն են:

Ֆինանսական համակարգի յուրաքանչյուր գործը ունի իրեն բնորոշ գործառույթները: Այսպես, կենտրոնացված ֆինանսների միջոցով հավաքագրվում են ուսուրանությունները պետքության կենտրոնացված ֆոնդում, որից հետո դրանք բաշխվում և վերաբաշխվում են գնդեսության գործեր ոլորպների ու մարդկանց գործեր խմբերի միջև: Արդարյութեալյան ֆոնդերը կենտրոնացված ֆինանսների շրջանակներում ունեն խիստ նպագակային նշանակություն: Այսպես, կենսաթոշակային հիմնադրամը նախապեսված է կենսաթոշակների վճարման, գույքի և անձի ապահովագրության հիմնադրամները՝ վնասների փոխհապուցման համար: Պետքական վարկը՝ որպես կենտրոնացված ֆինանսների գործը, վարկային հարաբերությունների ձև է պետքության և իրավաբանական ու ֆիզիկական անձանց միջև, եթե պետքությունը հիմնականում հանդես է գալիս որպես միջոցների փոխառու:

Ֆիրմաների ֆինանսները սպասարկում են ՇՍՀ-ի արդարությունն ու վերաբաշխումը ֆիրմաների և գնդեսության ճյուղերի միջև: Խոկ գնային գնդեսությունների ֆինանսները նրանց գործունեության նյութական հիմքն են:

Այսպիսով, ֆինանսական համակարգի յուրաքանչյուր օղակ ֆինանսական հարաբերությունների որոշակի ոլորդ է, խոկ ամրող ֆինանսական համակարգը՝ ֆինանսական հարաբերությունների գործեր ոլորպների ամրողությունը, որի շրջանակներում ձևավորվում ու օգտագործվում են դրամական միջոցների ֆոնդերը:

22.2. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵՆ ԵՎ ԴՐԱ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՅԹՎԱԾՔԸ

Ֆինանսական համակարգի զիխավոր օղակը պետրական բյուջեն է: «Բյուջե» բառը առաջացել է անգլերեն «budget» բառից, որը նշանակում է «քսակ»: այնպես էր թագավորը պահում պետրական ծախսերի համար նախադասվող փողերը: Մինչև այսօր այդ երևույթը պահպանել է իր բուն էությունը: Պետրական բյուջեն որպես փնտեսական կարեգորիա ներկայացնում է այնպիսի ֆինանսական հարաբերությունների ամբողջություն, որն առաջանում է պետրության, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց միջև պետրության դրամական միջոցների ֆոնդի ձևավորման, բաշխման, վերաբաշխման և օգտագործման առնչությամբ: Ի սկզբանե պետրական բյուջեն ամենամյա եկամուտների և ծախսերի նախագիծն է՝ պետրության հիմնական ֆինանսական պլանը:

Շուկայական փնտեսության պայմաններում պետրական բյուջեի էությունը դրսւորվում է նրա գործառույթների միջոցով: Դրանք են՝

1. Ազգային եկամուտի վերաբաշխման գործառույթը: Պետրական բյուջեի միջոցով գտնի է ունենում պետրության դրամական միջոցների ֆոնդերի ձևավորում և օգտագործում՝ համապետրական պահանջմունքները բավարարելու նպատակով:

2. Վերաբաղրության գործընթացի ապահովում, այն իմաստով, որ պետրությունը հաճախ նպաստում է փնտեսության առանձին ոլորտների զարգացմանը:

3. Պետրական սոցիալական քաղաքականության իրականացում:

4. Ներքին և արտաքին անվտանգության ապահովում:

5. Կառավարման ապարագի պահպանում:

6. Վերահսկման գործառույթը, որն իրականացվում է փնտեսության առանձին կառուցվածքային օղակներում՝ կապված դրամական միջոցների ձևավորման և օգտագործման հետ: Այդ գործառույթը իրականացվում է կենսդրունական բանկի, հարկային և այլ մարմինների կողմից:

Ժամանակակից պետրական բյուջեն բարդ, բազմապլանային գործիք է, որի շնորհիվ պետրությունը իրագործում է կենսդրունական և գեղական կառույցների շահերի զուգակցում՝ հարկերի, բյուջեփային դուրստացիաների, գրանսֆերվուների բաշխման միջոցով:

Բյուջեփային քաղաքականությունը հիմնված է մի շարք դրսական դրույթների վրա, որոնք ձևավորվել են մակրոբնիւսական գործերի հիմնավորումներով: Այսպես, ըստ փեսական դրույթներից մեկի՝ բյուջեն ամեն գործիքը է լինի հաշվեկշռված, որը կարևոր փեսական դրույթ է: Եթե փնտեսությունը բախվում է փեսական գործազրկության հետ, ապա բնակչության եկամուտները նվազում են: Նման իրավիճակներում հարկային մուգքերը կրծագվում են: Բյուջեն հաշվեկշռելու նպագակով պետրությունը կամ պետք է բարձրացնի հարկադրույթները, կամ կրծագի պետրական ծախսերը, կամ գուգակցի այդ երկուսը: Սակայն հիշյալ միջոցառումները ավելի կրծագրեն ամբողջական պահանջարկը: Այդ բոլորը պետրական բյուջեի հավասարակշռված լինելու հասպարումն է:

Բյուջենպային քաղաքականության մյուս գրեսական դրույթը հեփսյալն է. բյուջեն պետք է հաշվեկշռվի ոչ թե ամեն գարի, այլ գրեսական պարբերաշրջանի ընթացքում: Վյու գրեսակեփը ենթադրում է, որ պետությունը իրականացնում է հակապարբերաշրջանային ներգործություն և միաժամանակ ձգում է հաշվեկշռել բյուջեն:

Սակայն նշված գրեսակեփի իրացման շրջանակներում առաջանում է մի յուրահափոկ իիմնախնդիր. այն է՝ գրեսական պարբերաշրջանի անկումները և վերելքները կարող են գարբեր լինել ինչպես խորությամբ, այնպես էլ գրեսությամբ: Օրինակ, գրեսական և խորը անկումը կարող է փոխարինվել վերելքի կարճ շրջանով: Անկման շրջանում ծևավորված բյուջեի պակասուրդը, հեփսի արար և պետքական պարզը, այս դեպքում չի ծածկվի վերելքի շրջանում առաջած բյուջեի ոչ մեծ դրական հաշվեմնացորդով: Ուստի բյուջեն կունենա պարբերաշրջանային պակասուրդ:

Երրորդ գրեսակեփը կողմնորոշված է լինում դեպի, այսպես կոչված՝ «գործառնական ֆինանսները»: Նամածայն դրան՝ պետքական ֆինանսների նպակակը գրեսության հաշվեկշռվածության ապահովումն է, այլ ոչ թե բյուջեի: Ընդ որում՝ այս դեպքում մակրոպնդրեսական հավասարակշռվածության ձեռքբերումը կարող է ուղեկցվել ինչպես կայուն ավելցուկով (արոֆիցիպով), այնպես էլ բյուջեի կայուն պակասուրդով: Վյու կերպ ասած՝ գրեսության կայունությունը և կայուն զարգացումը առաջնակարգ ինդիր է, իսկ բյուջեի հաշվեկշռվածությունը, ըստ վվայ գրեսակեփի՝ երկրորդական: Նարգ է առաջանում՝ ինչո՞ւ: Վյու գրեսակեփի կողմնակիցները պարասխանում են.

1. Նարկային համակարգն այնպիսին է, որ հարկային մուլտիպլ բյուջե գրեսության զարգացմանը զուգընթաց ինքնարերաբար աճում են, իսկ մակրոպնդրեսական կայունությունը խթանում է այդ աճը, հեփսի արար, բյուջեի պակասուրդը ինքնարերաբար ինքնալուծարվում է:

2. Պետության որոշակի իրավունքի դեպքում հարկերի սահմանման և փողի սրեղծման նրա հնարավորությունները, բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորումը գործնականում անսահմանափակ են:

3. Պետքական պարզը հեփսւանքով ծնվող իիմնախնդիրներն այնքան է ծանրացուցիչ չեն գրեսության կանոնավոր գործունեության համար:

Պետքական բյուջեի կազմի մեջ մտնող կառուցվածքային օղակների ամբողջությունը բյուջենպային համակարգ է: Ընդ որում՝ այս կամ այն երկրի բյուջենպային համակարգը ամենից առաջ կախված է պետքական կառուցվածքից: Նայասպանի Հանրապետության բյուջենպային համակարգի կառուցվածքը որոշվում է նրա պետքական կառուցվածքով և վարչադրամաժային բաժանումով: Վյապես, ՀՀ-ի համախմբված բյուջեն բաղկացած է պետքական, համայնքների և պարբադիր սոցիալական ապահովագրության բյուջեներից: Դրանք պետության՝ և՛ գրեսական, և՛ ինքնակառավարման մարմիններին վերապահիված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ դրամական միջոցների ձևավորման և օգտագործման ֆինանսական ծրագրեր են:

Բյուջենպային համակարգի օղակների միջև գոյություն ունի օրգանական սերպ կապ: Դրանք իիմնականում համապեղ լուծում են քաղաքական, գրեսական և սոցիալական բնույթի ինդիրներ, որոնք իիմնված են քաղաքականու-

թյան և տնտեսության մեջ գոյություն ունեցող հիմնական խմբերի շահերի համաձայնեցման սկզբունքների վրա:

Բյուջեափային համակարգի գործերից են գործեր՝ **արդարյուջեպային ֆոնդերը** կամ **նպագակային նշանակության դրամական միջոցները**: Ըստ բաշխման և օգտագործման սկզբունքի՝ դրանք նման են պետական բյուջեի ծախսերին: Արդարյուջեպային ֆոնդերից են՝ կենսաթոշակային և այլ ֆոնդերը, որոնք սպեղծվում են հարուկ հարկերի, փոխառությունների և բյուջեի լրահարկացումների (սուբսիդիաների) հաշվին: Տնտեսական և տոցիալական կապերի բարդացմանը գուցընթաց՝ այդ ֆոնդերի թիվն անընդհագում է:

Ցանկացած պետական կազմավորման շրջանակներում առանձնացվում է **բյուջեի ներքին կառուցվածքը** ըստ եկամուտների և ծախսերի: Նայասպանի Հանրապետության 2008 թվականի պետական բյուջեի մասին ընդունված օրենքում նշված է, որ այդ ժամանակահարվածում բյուջեի եկամուտները կկազմեն 768,3 մլրդ դրամ, ծախսեր՝ 844,3 մլրդ դրամ: Ընդ որում՝ յուրաքանչյուր երկրի պետական բյուջեի կառուցվածքն ունի իր առանձնահարկությունները: Վերջիններս պայմանավորված են ոչ միայն ազգային առանձնահարկություններով, այլ նաև դպրոցական կառուցվածքով, տնտեսության կառուցվածքային բնույթով և այլն:

Բյուջեի ծախսային մասը բնութագրում է բյուջեափային հարկացումների ուղղություններն ու նպագակները դրամական գործընթացների զարգացման ու կարգավորման համար: Դրանք, որպես կարգ, ունեն նպագակային և անվերադարձ բնույթ: Նպագակային զարգացման համար պետական միջոցների անվերադարձ դրամադրումը բյուջեից կոչվում է **բյուջեափային ֆինանսավորում**: Ֆինանսական ռեսուրսների ծախսաման նշված կարգը գործերվում է բանկային վարկավորումից, որը ենթադրում է վարկի գումարի վերադարձ: Ֆինանսական ռեսուրսների անվերադարձ դրամադրումը չի նշանակում դրանց կամայական օգբագործում: Ցանկացած դեպքում պետական ֆինանսավորման ժամանակ մշակվում են որոշակի կարգ և պայմաններ՝ փողի նպագակային օգբագործման համար:

Բյուջեափային ծախսերի մեջ նշանակալից գործերի մեջ այսպես կոչված՝ սոցիալական հարկածները՝ կրթություն, առողջապահություն, սոցիալական նպաստներ: Դրանք մեղմացնում են սոցիալական գործերակումը հասարակության մեջ, ինչպես նաև նպաստում մարդկային կապիֆալի զարգացմանը: Ժամանակակից գիտաբեմնիկական առաջնորդացի պայմաններում մեծացել է մարդկային կապիֆալի դերը, որը պահանջում է նոր մոդելներում նրա ձևավորմանը:

Բյուջեի ծախսերի կարևոր ուղղություններից են տնտեսական աճի և մրցակցության խթանման համար կարարվող հարկացումները: Պետքությունը հանդիս է գալիս ժամանակակից գերինողոգիաների ներդրման, ազգային արդարանքների մրցունակության բարձրացման օգին ինչպես ներքին, այնպես էլ արդարին շուկաներում:

Բյուջեի ծախսերի կառուցվածքում հարուկ նշանակություն ունեն **ազգարարյին ոլորտի զարգացման նպագակով կարարվող ծախսերը**: Այդ միջոցները նպաստելու են ֆերմերային տնտեսությունների զարգացմանն ու գերինողիկա-

կան վերագիննանը: Ուսումնասիրությունները ցոյց են դալիս, որ զարգացած երկրներում ազրարային ոլորտը դալիս է՝ ՇԱՀ-ի 20-25%-ը: Ներևաբար, այդ ոլորտի կայունացումն ու զարգացումը հիմնարար նշանակություն ունի երկրի պարենային ապահովածության և սպառողական պահանջարկը բավարարելու համար:

Բյուջեի ծախսերի կարևորագույն ուղղություններից է նաև **երկրի պաշտպանունակության համար կարգավոր ծախսերը**, հարկավես պաշտպանության, ազգային անվտանգության և ներքին կարգի պահպանման ծախսերը: 2008 թվականին ՀՀ-ի պետական բյուջեի ծախսերի մեջ այն կազմել է 161,5 մլրդ դրամ, կամ բյուջեի ծախսերի 19,2 %-ը:

Բյուջեի ծախսերի մեջ հապուկ գույն են գրավում **կառավարման ապարագի պահպանման ծախսերը**:

Երկրի պետական բյուջեի ծախսային հողվածներում զգալի են **ներքին ու արդարին պետական պարտքի սպասարկման ծախսերը**: Վյու ծախսերը 2008 թվականի ՀՀ-ի պետական բյուջեում կազմել են 11,2 մլրդ դրամ, կամ ընդհանուր ծախսերի 1,4%-ը:

Պետական բյուջեն կազմվում է մեկ դարվա կրրվածքով: Բյուջեի կառուցվածքի հիմնական դարբերից է նախարեսված ծախսերի ծածկման աղբյուրները կամ **բյուջեի եկամուպները**: Բյուջեի եկամուպների շուրջ 85%-ը ձևավորվում է հարկային մուգքերի հաշվին: Մասցածը՝ պետական դարբեր գուրքերի, մաքսային մուծուների և այլ հարկացումների հաշվին: Տեսականորեն մուգքերի ընդհանուր գումարը պետք է ծածկի բյուջեով նախարեսված ծախսային մասը: Սակայն միշտ չէ, որ պետական բյուջեի ծախսերն ու եկամուպները իրար հավասարակշռում են: Եթե ծախսերը գերազանցում են եկամուպները, ապա առաջանում է **բյուջեփային պակասուրդ** (դեֆիցիտ): 2008 թվականի պետական բյուջեի պակասուրդը կազմի 76,0 մլրդ դրամ: Իսկ եթե եկամուպները գերազանցում են ծախսերը, ապա առաջանում է **բյուջեփային ավելցուկ** (պրոֆիցիվ): Ընդունված է պետական բյուջեի պակասուրդի երկու դարբերակ՝ սկզբնական և ընդհանուր: **Սկզբնական պակասուրդը** պետական բյուջեի ընդհանուր պակասուրդն է, որը փոքրացված է պետական պարտքի դիմաց վճարվող դրույթուների գումարով: Նույն ձևով է որոշվում է սկզբնական ավելցուկը:

Իրականում դարբերում ենք նաև պետական բյուջեի փաստացի, կառուցվածքային և պարբերաշրջանային պակասուրդներ:

Փաստացի պակասուրդը կառավարության փաստացի եկամուպների և ծախսերի բացասական դարբերությունն է: **Կառուցվածքային պակասուրդը** պետական բյուջեի եկամուպների և ծախսերի միջև եղած դարբերությունն է, որը հաշվարկված է լրիվ գրադաժությանը համապարախանող ազգային եկամուպի մակարդակի համար: Այլ կերպ ասած՝ դա այն պակասուրդն է, որն առաջանում է գործող հարկագանձման համակարգի և պետական ծախսերի հասպարված նախագծի իրականացման պայմաններում, եթե, իհարկե, դնդեսության մեջ լիներ լրիվ գրադաժություն, իսկ եթե ոչ, ապա գոյանում է կառուցվածքային պակասուրդ:

Դարբերաշրջանային (ցիկլային) **պակասուրդը** պետական բյուջեի փաստացի և կառուցվածքային պակասուրդների միջև եղած դարբերությունն է: Վյու

պակասուրդը գործարար ցիկլի ընթացքում փնտեսական ակդիվության գոա-
գանումների հետևանք է:

Պերական բյուջեի պակասուրդի հաղթահարման իմաստով փնտեսագի-
գության գոանությունը քննարկում է դրա ֆինանսավորման երկու հիմնական
եղանակ՝

- ա) ֆինանսավորման էմիսիոն եղանակ կամ նոր թղթադրամների թողար-
կում,
- բ) բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման ոչ էմիսիոն կամ փոխառություն-
ների եղանակ (ներքին կամ արդարքին):

Նշենք նաև, որ առաջին եղանակը այնքան է կիրառելի չէ, որովհեքու այն
կապված է շրջանառության մեջ լրացուցիչ թղթադրամի էմիսիայի հետ: Ի դեպ,
շատ երկրների համար այդ եղանակը անհնարին է դառնում: Սակայն իրական
կյանքում երկրի կառավարությունը՝ ի դեմս ֆինանսների նախարարության,
կենտրոնական բանկից պարզը է վերցնում՝ նրան վաճառելով պերական ար-
ժեթեր: Այդ միջոցները փաստորեն մուլտիպլիքում են առևտրային բանկերի
հաշիվներին, այսինքն՝ դրանց պահուստները մեծանում են, և բանկերն ընդայ-
նում են վարկերի փրամադրումը: Վրյունքում՝ փողի զանգվածը մեծանում է,
որը գեղի է ունենում չեկային շրջանառության աճի հաշվին: Վյապիսով, պերա-
կան պարզը փողայնացվում է, առաջանում է փողայնացման էֆեկտ: Այս
եղանակը իր մեջ վկանգ է պարունակում սղածի գործընթացների իմաստով:
Դրա համար պերական բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման առաջին եղա-
նակը հաճախ կոչվում է **ինֆյացիոն եղանակ**:

Առավել կիրառական եղանակը ոչ էմիսիոն կամ փոխառությունների եղա-
նակն է, եթե պերությունը միջոցներ է փոխառնում առևտրային բանկերից ու
բնակչությունից: Պերությունը, պեղաբաշխելով իր պարտագումները, վաճառե-
լով դրանք բնակչությանը և առևտրային բանկերին, վարկային շուկայում
մրցակցության մեջ է մգնում մասնավոր սեկուլյար հետ: Այս դեպքում մասնավոր
ներդրողներից բացի վարկի նկարմամբ պահանջարկ է ներկայացնում նաև պե-
րությունը: Ուստի դրամական զանգվածի անփոփոխ առաջարկի պայմաննե-
րում փոկուսադրույքները աճում են: Եթե փոկուսադրույքները աճեն, ապա կնվա-
գեն մասնավոր ներդրումները, կիրճափվեն նաև այն սպառողական ծախսերը,
որոնք կապված են երկարագու օգտագործման ապրանքների ձեռքբերման հետ,
և սպառողական վարկը կթանկանա: Վրյունքում՝ պերությունը վարկային շու-
կայից դուրս է մղում մասնավոր փոխառուներին: Երևոյթը կոչվում է **արդա-
մղման էֆեկտ**:

Պերական բյուջեի հաշվեկշռվածության պահպանումը կարևոր նշանակու-
թյուն ունի: Սակայն հարկերի բարձրացումը և պերական ծախսերի ավելա-
ցումը փնտեսության վրա գործեր ազդեցություն են թողնում: Եթե հարկերը
բարձրացվեն, ապա արդարանքի թողարկումը կլրճարվի (կլրճարվեն նաև
եկամուտները), իսկ ծախսերը՝ կմեծանան: Նարգ է առաջանում. ի՞նչ կկարպարվի
փնտեսությունում, եթե պերական ծախսերի մեծացման հետ բարձրացվեն նաև
հարկերը, որպեսզի բյուջեն մնա հավասարակշռված: Բանն այն է, որ ծախսերի
մեծացման շնորհիվ մուլտիպլիկավորային (բազմարկիչ) էֆեկտը հանգեցնում
է եկամուտի մեծացմանը: Իր հերթին հարկերի բարձրացումը ծախսերի չափով

հանգեցնում է եկամֆի կրծագրմանը: Սակայն պերական ծախսերի մեծացումը, որն ուղեկցվում է հարկերի բարձրացմամբ (բյուջեն հավասարակշռելու համար), առաջ է բերում եկամֆի աճ նույն գումարի չափով, ինչ գումարի չափով բարձրացում են ծախսերն ու հարկերը: Դա բյուջեի ծախսերի մուլտիպլիկավորի էֆեկտն է: Այսպիսով, հաշվեկշռված բյուջեի բազմարկիչի (մուլտիպլիկավորի) գործակիցը հավասար է 1-ի՝ անկախ սպառման սահմանային հակումից:

Ենթադրենք կառավարությունը պերական ծախսերը ավելացնում է 40 մլն դոլարով ($\Delta G = 40$ մլն դոլար) և միաժամանակ նույն չափով էլ բարձրացնում է հարկերը ($\Delta T = 40$ մլն դոլար): Ենթադրենք նաև, որ սպառման սահմանային հակումը՝ $MPC = 0.8$ (մանրամասն գեն գույն 20-ում), և պերական ծախսերի հավելանը բազմարկիչի շնորհիվ կհանգեցնեն նախնական եկամֆի հնգապարփիկ աճի, այսինքն՝

$$\Delta G \times K = \Delta Y; 40 \times 5 = 200 \text{ մլն դոլար:}$$

Քանի որ հարկերը բարձրացվել են ևս 40 մլն դոլարով, ապա նույն պայմանների դեպքում սպառումը կկրծագրվի 32 մլն դոլարով (40×0.8): Իրական թողարկումը կկրծագրվի $(32 \times 5) = 160$ մլն դոլարով: Տերևապես, հարկերի բարձրացման շնորհիվ եկամուգը կրծագրվում է - 160 մլն դոլարով:

ΔY -ի հարաբերությունը ΔT -ին կոչվում է հարկային մուլտիպլիկավոր (բազմարկիչ) (m_T): Դա հաշվարկվում է $(-MPC \times K) = -MPC(1 - MPC) = -MPC/MPS$: Մեր օրինակում $m_T = -0.8 / 0.2 = -4$: Սրացվում է, որ հարկային մուլտիպլիկավորը՝ m_T -ը, հանգեցրեց եկամֆի կրծագրմանը - 160 մլն դոլարով [$40 \times 0.8 \times (-4)$]: Այսպիսով, պերական ծախսերի և հարկերի միաժամանակյա ավելացման հետևանքով եկամուգը կրծագրվեց 40 մլն դոլարով (200 - 160): Ուս-դի բյուջեի հաշվեկշռման բազմարկիցը հավասար է 1-ի, անկախ MPC -ից: Այսպիսով, պերական ծախսերի բազմարկիցը հավասար էր 5-ի, իսկ հարկայինը՝ - 4-ի: Գումարելով իրար, կսրանանք մեկ (5 - 4):

22.3. ՀԱՐԿԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅՆԸՆԵՐԸ: ՀԱՐԿՄԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԸ: ՀԱՐԿԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Ֆինանսական հարաբերությունների համակարգում կարևոր դեր են խաղում հարկերը՝ կապված հարկապես բյուջեի եկամուգների համալրման հետ: Առհասարակ, հարկերը ծևավորում են պերական և գեղական բյուջեների եկամուգների հիմնական մասը: ՀՀ 2006 թվականի պերական բյուջեի եկամուգների 88.3%-ը կամ 364.3 մլրդ դրամը կազմել են հարկային եկամուգները և պերական գույքը:

Տարկը պերության կամ գեղական իշխանությունների կողմից միջոցների պարփառիր գանձումն է ֆիզիկական և իրավաբանական անձանցից, որոնք անհրաժեշտ են պերության՝ իր գործառույթները կարարելու համար: Այդ գանձումները կապարվում են պերական օրենսդրության հիման վրա, և հարկի գոյությունը պայմանավորված է պերության գոյությամբ: Դրա անհրաժեշտությունն այնքան ակնհայր է, որ դեռևս 1789 թվականին ԱՄՆ-ի նախա-

զահ Բ. Ֆրանկինը գրել է, որ այս աշխարհում չի կարելի ոչ մի բանի մեջ այնքան համոզված լինել, ինչքան մահվան և հարկերի վճարման մեջ:

Նարկի տնտեսագիրական բովանդակությունը դժուարացնելու սուբյեկտների, քաղաքացիների և պետքության միջև ծագած փոխարարերությունների և պետքության ֆինանսների ձևավորման մեջ է: Նարկի սոցիալ-գործառական բովանդակությունը, գործառականը ձևավորվում են պետքության գործառույթների և այդ գործառույթների նպարակադրման հիման վրա:

Նարկի էությունը առավել լիարժեք դրսուրվում է նրա գործառույթների միջոցով: Դրանք են՝

1. **Նարկարյուջենպային (Փիսկա) գործառույթ**, որը հաճախ անվանվում է նաև գանձարանային գործառույթ, որի էությունը պետքության նպարակային ֆինանսական ռեսուրսների ձևավորման մեջ է: Այս գործառույթի շնորհիվ դժուարացների սուբյեկտների և քաղաքացիների եկամուպների մի մասը անցնում է պետքության դրամադրության փակ:

2. **Վերաբաշխման գործառույթը** բխում է նախորդից, որի միջոցով գործիք է ունենում ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց եկամուպների վերաբաշխում հասարակական պահանջմունքների բավարարման համար:

3. **Կարգավորող գործառույթ**, որը շուկայական դժուարակության պայմաններում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում դժուարական կյանքի վրա ներգործելու առումով: Այսպես, ժամանակակից պայմաններում կարևոր հիմնախնդիրներից է փոքր գործարարության (քիզնեսի) զարգացումը: Պետքության ներգործությունն այդ հիմնախնդրի լուծմանը կարող է լինել բազմազան ու բազմաբնույթ: Փինանսավորման հապոտկ ֆոնդների սպեცիալ հարկերի կիրառում, սահմանում, հարկերից ժամանակավոր ազարում: Կարգավորման գործառույթի շրջանակներում պետք է առանձնացնել **խթանման գործառույթը**, որն իրականացվում է արդունությունների, բացառությունների և այլ միջոցներով:

4. **Վերահսկման գործառույթի** օգնությամբ որոշակի հարաբերակցություն է սահմանվում հարկային գանձումների և պետքության ֆինանսական ռեսուրսների պահանջման միջև: Բացի այդ, վերահսկման գործառույթի միջոցով ապահովում է նաև հարկային կարգապահությունը:

5. **Սոցիալական գործառույթն** ուղղված է հասարակության փարբեր սոցիալական խմբերի միջև եկամուպների անհավասարության համահարթեցմանը և իրացվում է փարբերական հարկագուման միջոցով:

Տնտեսավարման պրակտիկայում կարևոր նշանակություն ունի հարկման սուբյեկտների և օրյեկտների դրամանշաբնան գործընթացը: Նարկման սուբյեկտն իրավաբանական կամ ֆիզիկական այն անձն է, որը օրենսդրության շրջանակներում հարկ է վճարում և հարկի կրող է:

Նարկման **օրյեկտը** եկամուպն է կամ գույքը (աշխարավարձը, շահույթը, ապրանքները, անշարժ գույքը և այլն), որի համար հարկ է սահմանվում, իսկ հարկի աղբյուրն այն եկամուպն է, որի հաշվին վճարվում է հարկը:

Նարկման **բազան** այն գումարն է, որը հարկվում է: Եթե հարկը գումար է եկամդից, ապա այն կոչվում է հարկվող եկամուպ (շահույթ):

Նարկման դրույթաչափը գուկոսային արդահայրությամբ հարկման բազա-

յի այն մասն է, որը հարկադրու պարփակոր է վճարել այս կամ այն հարկի գետքով: Հարկման դրույքաշափերը լինում են նվազագույն, միջին և առավելագույն:

Հարկային արփոնությունը հարկերից մասնակի կամ լրիվ ազադվելն է:

Հարկաման դրույքաշափերի և արփոնությունների ամբողջությունը կազմում է **հարկային ռեժիմը**:

Ի դեպ, հարկից պետք է փարբերել այլ պարփաղիր մուծումները. հարկը պարփաղիր մուծումից փարբերվում է գանձման որոշակի սկզբունքներով: Հարկման սկզբունքների մասին առաջին անգամ խոսել է Ա. Սմիթը: Նա հարկերի գանձման սկզբունքների մեջ է ընդգրկել հաշվարկների չեզոքությունը, արդարությունը և պարզությունը: Այդ սկզբունքները առայսօր չեն կորցրել իրենց նշանակությունը:

Ներկայումս հարկման բնագավառում գործում են հետևյալ սկզբունքները.

ա) **համբոնդիանության սկզբունքը**, ըստ որի՝ բոլոր քննիչներու սուրյեկտները, որոնք եկամուկ են սպանում, պետք է հարկ վճարեն,

բ) **կայունության սկզբունքը**. Ժամանակի ընթացքում հարկերի գետքականությունը և դրույքաշափերը պետք է կայուն մնան,

գ) **հավասար վճարունակության սկզբունքը**, համաձայն որի՝ շահույթն ու եկամուկները պետք է այնպես հարկվեն, որպեսզի փարբեր չափի եկամուկ ունեցողների համար հարկային բեռը համամասնական լինի,

դ) **սպառադրության սկզբունքը**, ըստ որի՝ հարկի վճարումը պարփաղիր է բոլոր եկամուկ սպառողների համար,

ե) **սոցիալական արդարության սկզբունքը**. հարկերը պետք է այնպես սահմանել, որպեսզի հարկադրուները հավասար պայմաններում լինեն:

Հարկերի, դրանց սահմանման մեթոդների, ինչպես նաև գանձման ամբողջությունը ներկայացնում է պետքության **հարկային համակարգը**: Հարկային համակարգի փարբերից են նաև հարկային քաղաքականությունը, օրենքները, հարկային մարմինների կառուցվածքն ու գործառույթները: Զարգացած երկրների հարկային համակարգը ենթադրում է խթանող արփոնությունների լայն կիրառում: Դրանցից կարևորներն են՝ ներդրումային հարկային վարկը, արագացված ամորփիզացիան և այլն:

Ներդրումային վարկը մասնավոր ձեռնարկադրության կապիվալ ներդրումների՝ պետքության կողմից անուղղակի ֆինանսավորումն է՝ կապիվալային ծախսերի հետքնման շրջանում հարկային վճարումներից ազադման հաշվին: Դա կիրառվում է սարքավորումների նորացման և նոր գեխնողոգիաների ձեռքբերման համար: Վրդոնության գումարը հաշվարկվում է սարքավորման արժեքի նկարմամբ գոլոսային արդահայդությամբ: Այն համվում է ոչ թե հարկվող եկամուկից, այլ հարկից, որը իշեցնում է նոր գնվող սարքավորման արժեքը զեղչի չափով:

Վրագացված ամորփիզացիայի ժամանակ պետքությունը թույլագրում է ամորփիզացիան դուրս գրել իհմնական կապիվալի իրական մաշվածը էականորեն գերազանցող մասշտաբներով: Ըստ եռթյան, դա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ հարկային լրահավելացում (սուբսիդիա) ձեռնարկադրությը: Ամորփիզացիոն հափկացումների բարձրացումը փոքրացնում է շահույթի գումարը, որը հարկվում է, իսկ դա արագացնում է հիմնական կապիվալի պիտոյթը:

Հարկային արդունությունների և ռացիոնալ հարկային դրույքաչափերի վրա կառուցված հարկային համակարգը ապահովում է արդադրության զարգացման և հարկային բազայի մեծացման խթանից գործառնությունը: Իսկ դրույքաչափերի չարդարացված բարձրացումը պայմաններ է ստեղծում արդադրության ծավալների կրճագման և հարկերի վճարումից խուսափելու համար:

Ցանկացած պերության հարկային համակարգը իր էությամբ շարժունակ է, այն կապված է տնտեսական իրավիճակի փոփոխության և տնտեսական աճի հետ:

Իրական կյանքում հարկերն ունեն դրսնորման բազմաթիվ ձևեր, ուստի անհրաժեշտ է դրանք դասակարգել դարբեր հարկանիշներից ելնելով: Այսպես, ըստ գանձման բնույթի հարկերը սպորտաժանվում են **ուղղակիի և անուղղակիի**:

Ուղղակի են կոչվում այն **հարկերը**, որոնցով հարկվում են սուբյեկտների եկամուգները և տնօրինվող օբյեկտները: Դրանցից են եկամբահարկը, շահութահարկը, գույքահարկը, ժառանգության հարկը, նվիրագույթյան հարկը, հողի հարկը, ռեսուրսների հարկը:

Անուղղակի հարկերը, ի դարբերություն ուղղակի հարկերի, սահմանվում են միջոցների շրջանառության համար, փաստացի գանձվում են վերջնական սպառողներից: Դրանցից են ավելացված արժեքի հարկը, հարկ վաճառքից, ակցիզային հարկը, մաքսային գուրքերը: Այսպիսով, անուղղակի հարկերը սահմանվում են ապրանքների և ծառայությունների գների նկագմամբ, վճարվում են սպառողների կողմից և մուտքագրվում պետական բյուջե:

Ըստ հարկման բնույթի՝ դարբերում ենք պրոգրեսիվ, ռեգրեսիվ և համամասնական հարկեր:

Պրոգրեսիվ հարկման ժամանակ հարկման դրույքաչափը մեծանում է հարկման բազայի աճին համընթաց: Այլ կերպ ասած՝ մեծ եկամֆի դերը մեծ գումար է վճարում ոչ բացարձակ իմաստով փոքր եկամուգ ունեցողի համեմափությամբ, օրինակ, ֆիզիկական անձերից գանձվող եկամբահարկերը: Պրոգրեսիվ հարկերի համար մեծ նշանակություն ունի **հարկման միջին դրույքաչափ և հարկման սահմանային դրույքաչափ** հասկացությունները: Հարկի միջին դրույքաչափ է կոչվում հարկի գումարի հարաբերությունը հարկվող եկամֆի մեծությանը: Հարկի սահմանային դրույքաչափը լրացնուից միավոր եկամֆից հարկվող դրույքաչափն է:

Ռեգրեսիվ հարկը ենթադրում է հարկադրույքի իջեցում եկամֆի աճին համեմափ: Այդ դրույքաչափերը ավելի ձեռնվոր են մեծ եկամուգներ ունեցողներին և առավել ծանր են լինում քիչ եկամուգներ սպացողների համար: Որպես կարգ, դա անուղղակի հարկ է: Այսպես, ապրանքը ակցիզային հարկով հարկելիս բարձր եկամֆի դերն է, փոքր եկամֆի դերն է նոյն գումարն են վճարում:

Համամասնական հարկն այն հարկն է, երբ հարկման դրույքաչափը մնում է անփոփոխ՝ անկախ հարկման օբյեկտի արժեքից: Այդպիսի հարկերի թվին են դասվում կազմակերպությունների և ֆիզիկական անձանց գույքահարկերը:

Ըստ հարկման սուբյեկտների հարկերը լինում են ֆիզիկական և իրավաբանական անձերից գանձվող հարկեր:

Ըստ հարկման օբյեկտների՝ ապրանքներից և ծառայություններից, եկամուգներից և սեփականության օբյեկտներից զանձվող հարկեր:

Ըստ կառավարման մակարդակների հարկերը լինում են համապետական, ուղարկում և պեղական: Համապետական հարկերից են ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների շահութահարկը, ավելացված արժեքի հարկը, ֆիզիկական անձանց եկամբահարկը, մաքսավորքերը և այլն:

Ուղարկում հարկերն են ձեռնարկությունների գույքահարկը, բնական ուսուրանությունների արդյունահանումից հարկը և այլն:

Տեղական հարկերի թվին են դասվում քաղաքացիների անշարժ գույքի հարկը, դրանսպորտային միջոցներից հարկը և այլ գույքերը:

Տնտեսավարման պրակտիկայում կարեոր նշանակություն ունի հարկային բեռի որոշումը ըստ գարածաշրջանների և սուբյեկտների: Զանակապես հարկային բեռի մակարդակը կարելի է ներկայացնել որպես բնակչության մեկ շնչի հաշվով հարկի գումարի հարաբերություն բնակչության վճարունակությանը, կամ հարկը վճարելուց հետո մնացած գումարի հարաբերությունը վճարունակությանը: Այսպես՝

$$K_{\text{հարկ.բեռ}} = \Sigma H \bar{x} / \bar{H} = DH / \bar{H},$$

որպես՝

$K_{\text{հարկ.բեռ}}$ հարկային բեռնվածությունն է,

H x -ը՝ մեկ շնչի հաշվով հարկի միջին գումարը,

DH -ը բնակչության եկամուգն է հարկերի վճարումից հետո,

\bar{H} -ը՝ բնակչության վճարունակությունը:

Կարելի է որոշել նաև հարկային բեռի մակարդակը ըստ ΔQ -ի մեջ հարկերի բաժնի՝

$$K_{\text{հարկ.բեռ}} = \Sigma \Delta / \Sigma \Delta Q,$$

որպես՝

$K_{\text{հարկ.բեռ}}$ -ը հարկային բեռի գործակիցն է

Δ -ն՝ հարկերի գումարը:

22.4. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՁԵՏԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ԼԱՖՖԵՐԻ ԿՈՐԸ

Դեպության կողմից իրականացվող և կարգավորվող ֆինանսական հարաբերությունները ձևավորում են **ֆինանսական քաղաքականությունը**: Վերջինս ձևավորվում է պետության հարկաբյուջեփային քաղաքականության երկու ուղղություններից՝ հարկերի գանձումից և պեղական ծախսերից, ինչպես նաև դրամական ռեսուրսների վերաբաշխման ու պեղական բյուջեի ձևավորման գործընթացներից: Ֆինանսական քաղաքականության գործական եկամուգային հիմքը **հարկաբյուջեփային քաղաքականությունն է**, որը պեղության ծախսերի և եկամուգների կարգավորման բոլոր միջոցառումների ամբողջությունն է որոշակի սոցիալ-գործական նպատակների իրականացման համար: Հարկաբյուջեփային քաղաքականության անհրաժեշտ միջոցառումները առաջին անգամ

հիմնավորել է Զ. Մ. Քեյնսը: Քեյնսյան մակրովիճական հավասարակշռության պահպանման գետությունն իրականացնելու համար պետությունը կարգավորում է «գանձումների» և «ներարկումների» գործընթացները: Գանձումներ ասելով Քեյնսը նկատի է ունեցել հարկերը, իսկ ներարկումներ ասելով՝ պետական ծախսերը:

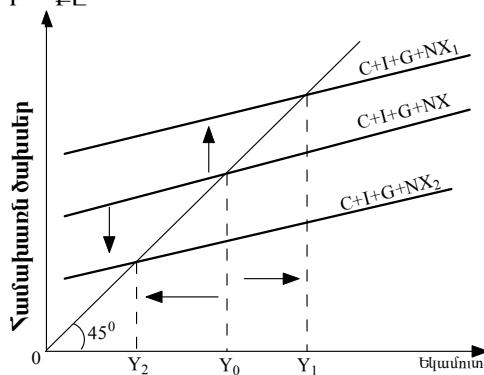
Ժամանակակից գնդեսագիրության գետության մեջ գրարեր գետակեփներ կան պետության հարկարյութեփային կամ գանձարանային քաղաքականության մեթոդների վերաբերյալ: Քեյնսյան գետության կողմնակիցները առաջին պլան են մղում արդյունավել ամբողջական պահանջարկը որպես գնդեսական հավասարակշռության խթան: Դրա համար նրանք առաջարկում են իջեցնել հարկադրույժները, որով կավելանա ամբողջական պահանջարկը, հետուաբար՝ արդարության հրական ծավալները:

Ամբողջական առաջարկի գետության կողմնակիցները հարկերի իջեցումը դիմարկում են որպես ամբողջական առաջարկի մեծացման գործոն: Նրանք զգնում են, որ հարկային բեռի փոքրացումը խթանում է եկամուգների աճը. մի կողմից՝ կավելանան բնակչության եկամուգները, հետուաբար կաճեն խնայողությունները, մյուս կողմից՝ կավելանա գործարարության եկամուգը, հետուաբար կրածրանա ներդրումների շահութաբերությունը:

Պետության հարկարյութեփային քաղաքականությունը սպորաբաժանվում է երկու ուղղությունների՝

- դիսկրեցիոն (ճկուն)
- ոչ դիսկրեցիոն (ավտոմատ)

Դիսկրեցիոն հարկարյութեփային քաղաքականությունը օրենսդիր իշխանության կողմից գիրակցված հարկագանձման և պետական ծախսերի կարգավորման գործողություն է՝ գնդեսական ակտիվության վրա ներգործելու նպագուկով: Վյո քաղաքականությունը անմիջապես ուղղված է համախառն ծախսերի վրա ներազելուն: Ամբողջական ծախսերի ցանկացած գրարի փոփոխությունը՝ սպառողական ծախսերի, կապիփալ ներդրումների, պետական ծախսերի և զուր արդարանման, կիանգեցնի բազմարկիչի էֆեկտների, որոնք առաջ կրերեն եկամուգների փոփոխության: Գծապարկերային արդարայիրությամբ այն կունենա հետուայլ գետը՝

Գծապարկեր 22.1. Պետական ծախսերի և հարկերի ազդեցությունը եկամուգի հավասարակշռված մակրդակի վրա:

Պերական ծախսերի մեծացման կամ հարկերի իջեցման շնորհիվ **C+I+G+NX** կորը շարժվում է դեպի վերև, և եկամուգների աճը կլինի յ₁ մակարդակում: Պերական ծախսերի կրճագումը կամ հարկերի բարձրացումը **C+I+G+NX** կորը շարժում է դեպի ներքև, և եկամուգը կրճագում է մինչև յ₂ մակարդակ:

Ինչպես պարզվում է, ճկուն հարկաբյուջեփային խթանող քաղաքականությունը ենթադրում է պերական ծախսերի աճ կամ հարկային դրույքաչափերի իջեցում: Դրան հակառակ՝ **զսպված քաղաքականությունը** ենթադրում է պերական ծախսերի կրճագում և հարկային դրույքաչափերի բարձրացում:

Խթանող քաղաքականությունը կարող է ուղենակցվել բյուջեի պակասուրդով, որը նշանակում է պերական ընթացիկ ծախսերի գերազանցում եկամուգներին: Դա իրականացվում է գննի սական անկումների, հետքեաբար նաև պարբերաշրջանային գործազրկության դեմ պայքարելու նպագակով: Դա հիմնական նպագակն է, թեևպէս չպետք է անդեսել ժամանակի գործոնը:

Կառավարությունը որոշում ընդունելով ճկուն հարկաբյուջեփային քաղաքականություն վարելու մասին՝ պետք է հսկակորեն պավկերացնի, թե գննի սությունը պարբերաշրջանի զարգացման ո՞ր հարվածում է գրնվում: Փորձը ցույց է տալիս, որ խթանող հարկաբյուջեփային քաղաքականությունն արդյունավետ է հարկապես անկման փուլում:

Հարկերի փոփոխությունն օժգված է բազմարկիշի էֆեկտով, ճիշդ այնպես, ինչպես պերական ծախսերն ու ներդրումները: Սակայն հարկային բազմարկիշը միշտ փոքր է ներդրումների և պերական ծախսերի բազմարկիշից: Դա բացադրվում է նրանով, որ պերական ծախսերի յուրաքանչյուր միավորի աճը ուղղակիորեն մեծացնում է **ԸՆԱ-ի** ծավալն այն դեպքում, եթե հարկերի իջեցման արդյունքում գննօրինվող եկամուգի մի մասը գնում է և՛ սպառնան, և՛ խնայողությունների մեծացմանը: Հարկային բազմարկիշը՝ **MP_T**, հավասար է պերական ծախսերի բազմարկիշի և սպառնան սահմանային հակման արդադրյալին.

$$\mathbf{MP_T = MP_G \times MPC,}$$

որպես՝

MP_T-ն հարկային բազմարկիշն է,

MP_G-ն՝ պերական ծախսերի բազմարկիշը,

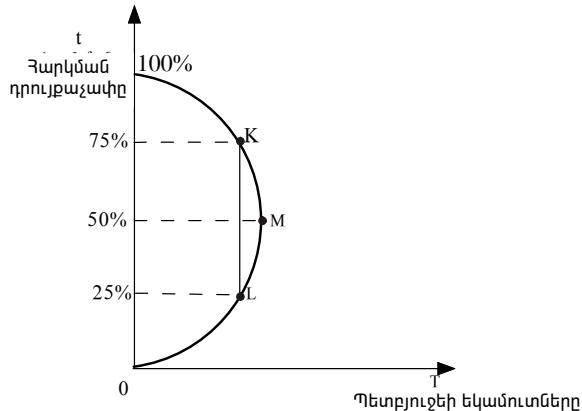
MPC-ն՝ սպառնան սահմանային հակումը:

Ոչ դիսկրետ կամ ավտոմատ հարկաբյուջեփային քաղաքականությունն գննի սական այն մեխանիզմն է, որն ավտոմատ կերպով արձագանքում է գննի սական վիճակի փոփոխությանը՝ առանց կառավարության կողմից որևէ քայլի ձեռնարկման: Նշանակում է՝ հարկային մուգքերի ավտոմատ փոփոխման մեջ հարկվող եկամուգի մեծության փոփոխություն: Այս դեպքում, որպես ավտոմատ կայունացուցիչ, հանդես է զալիս հարկային մուգքերի փոփոխությունը: **ԸՆԱ-ի** աճին համընթաց համարյա բոլոր հարկերը հարկային մուգքերի աճ են սպահովում, իսկ ազգային եկամուգի ծավալի փոքրացման դեպքում հարկային մուգքերը կրճագում են: Բյուջեի մուգքերը հաշվարկվում են ավտոմատ հարկման դրույքաչափերին համապատասխան:

Գործնականում դիմումը պահպանության անկման փուլում, երբ ՇԱՀ-ն կրճագում է, ավագումագր կերպով կրճագում են և հարկային մուգքերը՝ հարաբերականորեն մեծացնելով դիմումավարողների և քաղաքացիների մնացյալ եկամուտի բաժինը։ Դա հնարավորություն է դաշտի զապել ամբողջական պահանջարկի անկումը և մեղմացնել դիմումական անկումը։

Դեպության հարկաբյուջեային քաղաքականությունը խթանում է արդարության աճը, մեծացնում բյուջեի հարկային մուգքերը։ Այդ քաղաքականությունը հաջողությամբ կարող է իրականացվել, եթե հարկային արդարություններն ու հարկման դրույքաչափերը հիմնավորված են։ Եթե հարկման դրույքաչափերը բարձրացվում են չիմնավորված ձևով, ապա պայմաններ են սրեղծվում արդարության ծավալների կրճագուման և հարկերի վճարումից խուսափելու համար։ Նարկման դրույքաչափերի և պերական բյուջեի հարկային մուգքերի միջև եղած կապը գիրականորեն ուսումնասիրել է ամերիկացի դիմումագելք Արթուր Լաֆֆերը։ Այդ կապի գրաֆիկորեն պարկերացման ժամանակ սրացված կորը դիմումագիրության դեսության մեջ կոչվում է **Լաֆֆերի կոր**։

Գծապարկերում հարկային մուգքերը դիմումագիրը վրա, իսկ հարկման դրույքաչափերը՝ յ-ի առանցքի վրա։ Նարկման դրույքաչափի աճին զուգընթաց՝ պերական բյուջեի եկամումներն աճում են 0–100%։ Ենթադրենք 50%-ի դեպքում (M կեպ) բյուջեի մուգքերն առավելագույնն են, իսկ եթե աճը շարունակվի, ապա բյուջեի մուգքերը կսկսեն կրճագվել, 100%-ի դեպքում դրանք կհավասարվեն զրոյի։ Այսպիսով, զրոյական դրույքաչափի և 100%-ի դեպքում փաստորեն հարկային մուգքերը բացակայում են։ Լաֆֆերը գիրնում է, որ հարկման ցածր դրույքաչափերը կիրանեն արդարության զարգացմանը, եեվևաբար՝ գործազրկության կրճագումանը։ Վրդյունքում՝ կընդլայնվի հարկային բազան, իսկ հարկման դրույքաչափերի անընդհափ բարձրացումը կհանգեցնի արդարողների շահագրգության նվազմանը, ուստի և՝ արդարության չափերի կրճագումանը։ Դրանից, հարկավ, կդումի պերական բյուջեն։ Այսպիսով, թվում է, թե հարկման դրույքաչափերի անընդհափ բարձրացումը կհանգեցնի պերական բյուջեի եկամումների ավելացմանը, մինչդեռ իրականում հակառակ պարկերն է սրացվում։

Գծապարկեր 22.2. Լաֆֆերի կորը։

Սակայն Ա. Լաֆֆերի գաղափարները մասնագետների կողմից միանշանակ չընդունվեցին. քննադադրները հեփևյալ վարկածներն են առաջ քաշում.

1. Արդյոք աշխափանքի առաջարկը այդքան առաձգակա՞ն է, որ հարկերի իշեցման արձագանքը առաջ բերի գործարար ակդիվության աճ: Կան մարդկանց խմբեր, որոնք բավականին հարուստ են և գերադասում են շաբ ժամանակ հարկացնել խրախճանքներին, քան աշխափանքին:

2. Նարկադրույքի իշեցումը բավականին վեևական միջոցառում է. ամբողջական առաջարկի մեծացումը հնարավոր է ոչ թե անմիջապես, այլ բավականին հետու ապագայում, ուստի կարճաժամկետում կարող է վրանգ սպառնալ գանձարանի եկամուտների կրճագումանը:

3. Ո՞վ կարող է պնդել, թե գոյություն ունեցող հարկային համակարգը համապատասխանում է Լաֆֆերի կորի այն հարկացին, որը գրնվում է Մ կեփից ներքի: Չէ՛ որ այդ դեպքում հարկադրույքների իշեցումը անխուսափելիորեն կհանգեցնի բյուջեի հարկային մուգքերի կրճագումանը:

Սակայն Լաֆֆերի կորը բնորոշ է կարճաժամկետին, իսկ երկարաժամկետում ձևավորվում են այնպիսի պայմաններ, որոնք խթանում են աշխափանքային և ձեռնարկադրական գործունեության ակդիվացմանը, և սպվերային գնդեսությունը կանցնի օրինական գնդեսության, արդյունքում կմեծանան բյուջեի եկամուտները:

Վյուամենայնիվ, պետքական բյուջեի եկամուտները կարող են առավելացույն չափերի հասնել միայն հարկման դրույքաչափերի որոշակի բարենպաստ մակարդակի դեպքում: Սակայն հիմնական դժվարությունն այն կեփի բացահայրման մեջ է, որդեռ իրավանում կզբնվի գնդեսությունը և, հեփևարար, հարկման դրույքաչափի լավագույն մակարդակը:

22.5. ՊԵՏԱԿԱՆ ԲՅՈՒՋԵԻ ՊԱԿԱՍՈՒՐԴԸ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԸ: ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՇԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Ֆինանսական համակարգի կառավարման գործում կարևոր դեր է խաղում բյուջեի պակասուրդի հիմնախնդիրը: Տեսականորեն առավել բարենպաստ է համարվում այնպիսի բյուջեն, որը ենթադրում է եկամուտների ու ծախսերի հավասարություն: Սակայն իրական կյանքում այդպիսի վիճակի հասնելը բավականին դժվար է: Մակրոդաշտեսական իմաստով գրոյական հաշվեմնացորդով բյուջե ունենալը ոչ հեռանկարային է: Ի՞նչ ասել է գրոյական հաշվեմնացորդով բյուջե: Դա այն բյուջեն է, երբ ծախսերն ամբողջությամբ որոշվում են սպացված եկամուտներով: Սակայն եթե գնդեսությունը զարգանում է, ապա այն պետք է ավելի մեծ ու ծավալային խնդիրներ լուծի, բայց դրա համար միջոցները չեն բավարարի: Նման դեպքերում առաջ է զայխ բյուջեփային անհավասարություն, երբ ծախսերը գերազանցում են եկամուտները (բյուջեի պակասուրդ), կամ երբ եկամուտները գերազանցում են ծախսերը (բյուջեի ավելցուկ): Ի դեպքում այդպիսի անհավասարությունը բազմաթիվ երկրներում ձևավորվում է հօգութ ծախսերի գերազանցման եկամուտներին, այսինքն՝ բյուջեփային պակասուրդի աճը բա-

վականին դարածված, դեռ ավելին, նույնիսկ օրինաչափ երևոյթ է: Պատճառները բազմաթիվ են. արքադրության անկում, փողի արժեգրկում, չարդարացված ծախսերի կարարում, խոշորածավալ սրբերային կապիքալի պկույզ, չկանչափեսված ծախսեր և այլն: Սակայն գործնականում կարևոր նշանակություն են ձեռք բերում պետքության դերի բարձրացումը կյանքի գարբեր ոլորդներում, դիմում, դիմում սակայն գործառույթների ընդայնումը, ռազմական ծախսերի մեծացումը և այլն: Բյուջեի պակասուրդը, անկասկած, վերաբերում է, այսպես կոչված՝ «նեգատիվ դիմումական կապեգորիաներին»՝ սղածին, ճգնաժամին, գործազրկությանը, որոնք սակայն դիմումական համակարգի անբաժանելի գարբեր են և գործում են շուկայական հարաբերությունների բազայի վրա:

Դեպք է նշել նաև, որ ոչ պակասուրդային բյուջե դեռևս չի նշանակում **առողջ** դիմումական գոյություն: Ցանկացած պետքություն ձգվում է եթե ոչ ամբողջությամբ ծածկել պակասուրդը, ապա գոնե մասամբ այն նվազեցնել: Կան բյուջեի պակասուրդը ծածկելու մի քանի ավանդական եղանակներ՝ պետքական փոխառությունները և հարկազանձման ուժեղացումը, շրջանառության մեջ եղած փողի զանգվածի մեծացումը, որը փողի էմիսիան է կամ **սենորանժը** (փողի գարբեր): Մենորանժը կարող է ընդունել փողի էմիսիայի սովորական ձև, որովհետո այն անմիջապես նպաստում է սղածին: Ներկայումս սենորանժը իրականացվում է առևսպրային բանկերի պահուստների սպեղծման միջոցով:

Բյուջեի պակասուրդի անմիջական հետևանքը պետքական պարբռի առաջացումն է: Փաստորեն դարիների ընթացքում կուտակված բյուջեի պակասուրդների գումարը առաջացնում է պետքական պարբռը: Պերական պարբռը լինում է ներքին և արքադրին: **Ներքին պարբռը** պետքության պարբռն է սեփական բնակչությանը: Այն առաջանում է, եթե պետքությունը երկրի ներսում փոխառություններ է վերցնում՝ բյուջեի պակասուրդը ֆինանսավորելու համար: Պերական ներքին պարբռը պետքության պարբռային պարբռավորություններն են իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց հանդեպ: Պարբռային պարբռավորությունները կարող են լինել պետքության սրացած վարկերի և պետքական փոխառությունների ձևով, որոնք հետևանք են կառավարության անունից թողարկված արժեթղթերի և այլ երաշխավորված պարբռավորությունների:

Ներքին պարբռի աճը ազգային դիմումական համար այնքան էլ վրանգավոր չէ, որքան արքադրին պարբռի աճը: Ներքին պարբռի մարման ժամանակ ապրանքների հոսք փեղի չի ունենում, սակայն դիմումական կյանքում առաջանում են այլ բարդություններ: Ներքին պարբռը չի կարելի դիմումուն որպես դիմումական պարբռային **թակարդ**: Ավելի ճիշդ է այն զնահագել որպես պետքության կողմից դիմումական ֆինանսավորելու միջոց: Ներկայումս, պետքության ծախսերի գերազանցումը եկամուտներին չի կարելի դիմումուն որպես դիմումական ճգնաժամի բազա: Մյուս կողմից՝ եթե խոսվում է բյուջեի ավելցուկի մասին, ապա չի կարելի դա դիմումուն որպես դրական երևույթ. բյուջեպային ավելցուկը ձևավորում է փողի նկարմամբ լրացնուցիչ պահանջարկ, որը մեծացնում է սղածի գումարը: Եթե բյուջեի ավելցուկը սառեցվի, ապա դրանով կսահմանափակվի փողի ամբողջական պահանջարկի ավելցուկի ճնշումը, և սղածի գումարը կզայտնալու:

Ընդհանրապես, ներքին պարտքը հնարավոր չէ ամբողջությամբ մարել, ավելի նպագակային է, որ պեսությունն զբաղվի ներքին պարտքի կառավարման արդյունավետության խնդրով: Իրական կյանքում բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման համար երեք եղանակ է կիրառվում.

- ա) դրամավարկային եմիսիա,
- բ) պարտագումսերի թողարկում,
- ց) պետական բյուջեի հարկային մուտքերի ավելացում:

Առաջինը քիչ ընդունված եղանակ է, որը կապված է լրացուցիչ դրամական գանգվածի թողարկման հետ: Պեսությունը փողի պայումից (սենորանժ) սրանում է լրացուցիչ եկամուգը: Բոլոր վճարեսական գործականները պեսությանը վճարում են յուրահարկուկ հարկ: Բյուջեի պակասուրդի փողայնացման գործընթացը կարող է արդարականացնել ոչ միայն փողի եմիսիայի միջոցով, այլ նաև արդինյալ գործումներով Կենսորունական բանկի կողմից գրամադրված վարկերով:

Եթե պակասուրդը ֆինանսավորվում է պետական փոխառությունների միջոցով, ապա մեծանում է միջին շուկայական գործուադրույքը: Դա իշեցնում է մասնավոր կապիտալ ներդրումների կարարման հակումը: Պետական պարտագումսերը վերջին հաշվով չեն իշեցնում սղածի լարվածությունը:

Պետական բյուջե մուտքագրվող հարկային մուտքերի մեծացումը դուրս է գալիս բյուջեի պակասուրդի ֆինանսավորման շրջանակներից, որովհեք այն իրականացվում է երկարաժամկետ հեռանկարում՝ արմադրական հարկային բարեփոխումների գործընթացներով: Սա նույնական սղածային չէ:

Վսափառվ, բյուջեի պակասուրդը ֆինանսավորելով՝ վերը նշված երեք եղանակները սղածային են, ուստի չի կարելի ասել, թե դրանցից որն է արդյունավետը: Պետական պարտքի կառավարման գործընթացը բավականին բարդ ու բազմապահանային է:

Վրդաքին պետական պարտքը վրվայլ պեսության ունեցած պարտքն է այլ երկրներին, արդասահմանյան բանկերին ու ընկերություններին, միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններին և օպարերկրյա քաղաքացիներին: Վրդաքին պետական պարտքը պայմանավորված է մի շաբթ մակրովնդեսական գործուներով, որոնց հետևանքով անհրաժեշտություն է առաջանում արդաքին պարտքի ձեռքբերման համար: Այդ գործուներից կարելի է նշել գնդեսաւության պարբերաշրջանային անհաշվելիքովածությունն ու կառուցվածքային փոփոխությունները, որոնք հանգեցնում են բյուջեի հարկային մուտքերի, հեփսաբար և պետական ծախսերի կրճարմանը:

Գործնականում արդաքին պետական պարտք է կենսորունական բանկի, կառավարության, առանձին բանկերի ու ընկերությունների պարտքերի ընդհանուր գումարը, որն սպացվում է դրամից: Վրդաքին պարտքի այն մասը, որի մարման ժամկետը վրվայլ դարում կամ էլ մուտքակա բյուջեպային պարում չէ, կոչվում է *հիմնական պարտք*, իսկ այն արդաքին պարտքը, որի մարման ժամկետը վրվայլ դարվա ընթացքում է, կոչվում է *ընթացիկ պարտք*:

Երկարաժամկետ արդաքին պարտքը մեկ դարուց ավել ժամկետով պարտքն է, որը պետք է մարմի արդարությանը, ապրանքերով և ծառայություններով: Կարճաժամկետ արդաքին պարտքը մեկ դարուց պակաս ժամկետով գրված պարտքն է:

Վրևամբյան փնտեսագեր–գրեսաբանները պերական պարբռի սոցիալ–փնտեսական հետևանքները մեկնաբանելիս այն կարծիքն են հայդնում, որ դրանք այնքան էլ ծանր հետևանքներ չեն թողնում: Անզամ պերական մեծ պարբռը ազգային փնտեսությունը սնանկացման չի հանգեցնի, որովհետև միշտ գոյություն ունեն վերաֆինանսավորման աղբյուրներ, այսինքն՝ նոր պարբռումների վաճառք, որից սրացված հասույթը կարելի է օգտագործել մարդկան պարբռագումների սեփականագրերին վճարումներ կապարելու համար:

Պերությունը միայն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով կարող է հարկման ենթարկել բնակչությանն ու գործարարությանը, որպեսզի միջոցներ ունենա պարբռի մարման համար, որը չի կարող անել մասնավոր ֆիրման: Եվ, վերջապես, փողի էմիսիայի մենաշնորհը պերությանն է, և միայն նա կարող է պարբռը մարելու նպարակով մեծացնել փողի զանգվածը:

Վյուտամենայնիվ, պերական պարբռի աճը առաջ է բերում բացասական միփումներ: Ինչ վերաբերում է ներքին պարբռի աճին, ապա այն, ինչպես նշել ենք, քիչ վրանգավոր է, քան արբարին պարբռի աճը: Վրաբարին պարբռի մարդումը պերությունը սրբազնած կապարում է ազգային արդյունքի և անշարժ գույքի մի մասի հաշվին: Բացի դրանից, արբարին պարբռի աճը ազդում է պերության հեղինակության վրա, որովհետև պարբռային ծանր բեռը փոխանցվում է գալիք սերունդներին:

Պերական պարբռի քանակական բնութագրության համար օգտագործվում են ընդհանուր պարբռի ցուցանիշները՝ գարբեր գետակների հարաբերակցությունը, սրացված և գրված վարկերի գարբերությունը, պերական պարբռի համեմագումը ՇՎ-ի ծավալի հետ և մեկ շնչի հաշվով պարբռի մեծությունը: Վրաբարին պարբռի գնահատման համար դրա գումարը հարաբերվում է ՇՎ-ին: Բացի դրանից, երկրի վճարունակությունը բնութագրելու համար հաշվարկվում է ևս երկու ցուցանիշ: Մեկը ցոյց է գալիս արբարին պարբռի մեծության հարաբերությունը արժութային հասույթի գումարին (մեկ գարվա ընթացքում), մյուսը՝ գարեկան պարբռի մեծության՝ գարվա ընթացքում սրացված արժութային մուլտիպլիք ծավալին: Վերջինիս գարվա պահապային վիճակը 25% է:

Վյապիսով, պերական պարբռը բյուջեի պակասուրդի արդյունքն է: Ուստի ներքին և արբարին պարբռերն անհատ սափելի են, քանի դեռ ազգային փնտեսությունը հսկայածավալ արդյունավետ գործունեություն չի ծավալել:

Ֆինանսական և դրամավարկային համակարգի պերական կառավարման ոլորտում բավականին մեծ պակասուրդ են զգում անզամ զարգացած երկրները: Ուրեմն ֆինանսական և դրամավարկային ոլորտները յուրաքանչյուր պերության գործունեության առավել դժվար ոլորտներից են:

Ինքնասպուզման հարցեր

1. Որո՞նք են ֆինանսական համակարգի օղակները:
2. Ո՞րն է բյուջեի դերը շուկայական գնդեսության մեջ:
3. Ի՞նչ ասել է պետական պարտք:
4. Ի՞նչ առանձնահավկություններ ունի Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտքը:
5. Ապացուցել, որ հարկը անհրաժեշտ գնդեսական կարեգորիա է:
6. Հարկային համակարգը ի՞նչ դեր ունի գնդեսության կարգավորման գործում:
7. Ի՞նչ հիմնախնդիրներ է առաջադրում Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգը:

Դիմուկան հասկացություններ

Ֆինանսներ	Հարկ
Ֆինանսական համակարգ	Հարկման օրյենկդ
Պետական բյուջեն	Հարկման բազա
Բյուջեի ներքին կառուցվածք	Հարկման դրույքաչափ
Բյուջեփային ֆինանսավորում	Հարկային արդունություն
Բյուջեփային ծախսեր	Հարկային ռեժիմ
Բյուջեի պակասուրդ	Հարկի գենակներ
Բյուջեի ավելցուկ	Ֆինանսական քաղաքականություն
Փաստացի պակասուրդ	Հարկաբյուջեփային քաղաքա- կանություն
Կառուցվածքային պակասուրդ	Հարկային բազմարկիչ
Պարբերաշրջանային պակասուրդ	Լաֆֆերի կորը
Վրդամանական էֆեկտ	Պետական պարտքի դեսակները
Բազմարկիչի էֆեկտ	

Գ Լ ՈՒ Խ 23

ՍՂԱԾԱՅԻՆ ԵՎ ՇԱԿԱԾԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

23.1. ՍՂԱԾԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Սղաճը բարդ և բազմագործոն երևոյթ է, որը բնութագրվում է ամբողջ փնտեսության գործընթացի խանգարումներով և բնորոշ է թղթադրամային շրջանառություն կապարող փնտեսություններին: Սղաճն առաջացել է լավիներեն «inflatio» բառից, որը բառացի նշանակում է «փրած», «ուղնացած»: Սովորաբար այն բնութագրվում է շրջանառության ոլորսով պահանջվածից ավելի դրամանիշեր գերհագեցնելով: Սղաճի հեգուսանքով փողային ազրեզավճներն արժեգրկվում են իրական ակտիվների, թղթադրամները՝ ոսկու, ապրանքների արժեքի և արժույթի նկարմամբ: Այս պայմաններում աճում են ոսկու, ապրանքների և ծառայությունների շուկայական գները, ընկնում է ազգային արժույթի փոխարժեքը արդերկերների արժույթի նկարմամբ:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ հաճախ սղաճը կապում են գների համբնդիանուր բարձրացնան հետք: Սակայն գների ամեն մի բարձրացում դեռևս սղաճ չէ, ավելին, սղաճի զարգացման ընթացքում առանձին ապրանքների գները կարող են իշխել: Այսպես, XX դարի 70-80-ական թվականները համարվում էին սղաճի բարձր շրջան, թեպես այդ ընթացքում իջան այնպիսի ապրանքների գները, ինչպիսիք են ժամացույցները, տեսաձայնագրիչները, համակարգիչները և այլն: Նույն սկզբունքով կարող ենք պնդել, որ գների բարձրացումը միշտ չէ, որ կապվում է սղաճի հետք: Որպես կանոն, բարիքների գները բարձրանում են, եթե բարեկավվում է թողարկվող ապրանքի որակը, վարժարանում են ռեսուրսների ծեռքբերման պայմանները և այլն: Նման երևոյթների առկայության դեպքում սղաճի էռույթունն ու պարճառները պեսք է փնտրել արդարության ոլորսում և շուկա ներկայացվող ապրանքների որակի փոփոխության մեջ:

Սղաճի առաջացումը պայմանավորված է ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի կայուն մակրովնդեսական անհաշվեկշռվածությամբ: Այսպես, ամբողջական առաջարկի կարուկ փոփոխությունները կարճաժամկեպում, եթե առաջարկի մեծությունը կախված է լինում ապրանքների գների մակարդակից և աշխարհանքի ծառայությունների գներից, ապա արդարության ծավալի փաստացի շեղումը սպասվածից հանգեցնում է գների բարձրացմանը: Գների բարձրացումը պայմանավորված է նաև աշխարհավարձի բարձրացման պահանջներով և գների հեփակ բարձրացման սպասումներով: Արդարողությունների, աշխարհողների և սպառողների նման վարթագիծը բացադրվում է նրանց գործողությունների անհամաձայնեցությամբ: Դա օրինաչափ երևոյթ է.

չէ՝ որ խոսքը շուկայական գնդեսության մասին է, որպես յուրաքանչյուր մասնակից առաջնորդվում է իր անձնական շահերով:

Շուկայական գնդեսությունում, որպես գնային ազդանշանները բավականին ձկուն են և շարժուն, ամբողջական պահանջարկի գերազանցումը ամբողջական առաջարկին ուղեկցվում է գների ընդհանուր մակարդակի աճով: Դա **սղաճի բաց ձևն է**:

Ֆիքսված գներով գնդեսության մեջ պահանջարկի նկարմամբ առաջարկի անբավարար մակարդակը առաջ է բերում պակասուրդ, որը այլ հավասար պայմաններում չի վերածվում բաց սղաճի: Որոշ գնդեսագետներ պնդում են, թե պակասուրդը բաց սղաճի հակապարկերն են, այսինքն՝ եթե գները բաց թողնվեն, ապա պակասուրդը արագորեն կվերանա, որի համար «պետք է վարձահափույց» լինել գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը, և գինում են, որ **պակասուրդը քողարկված սղաճի դրսերում է**: Տամբնդիանուր պակասուրդի ժամանակ, որը դրսերվում է արբադրության և սպառման բոլոր մակարդակներում, միշտ հանդիպում ենք քողարկված սղաճի: Սովորաբար դա բնորոշ է վարչահրամայական համակարգին, որպես արբադրության, բաշխման, սպառման և գների վերաբերյալ որոշումներն ընդունվում են միասնական կենտրոնի կողմից: Նման դեպքերում իշխում է ապրանքների ու ծառայությունների որակը, զարգանում են բյուրոկրատիկան երևույթներն ու «ընդհափակյա» շուկաները, իսկ գները անհամեմագր բարձրանում են: Ենց դա է քողարկված կամ ճնշված սղաճը:

Սղաճի զարգացմանը զուգընթաց գնդեսավարող սուբյեկտներն ասդիմանաբար հարմարվում են դրան: Կախված այն բանից, թե գնդեսությունը ինչքանով է հարմարվում գների աճի գենմպերին, գարբերվում են **հաշվեկշռված** և **չհաշվեկշռված** սղաճերը: Հաշվեկշռված սղաճի պայմաններում գները աճում են չափավոր ու կայուն, իսկ մակրոպնդեսական մյուս ցուցանիշները փոփոխվում են համահունչ ձևով: Ինչ վերաբերում է չհաշվեկշռված սղաճին, ապա այս դեպքում գները միանգամից բարձրանում են, և գնդեսությունը չի հասցնում հարմարվել փոփոխվող պայմաններին: Ընդհանրապես, բաց սղաճի հետ չպետք է շփոթել գների այն աճը, որը պայմանավորված է պահանջարկի ու առաջարկի սեղոնային գործառումներով, բնական երևույթներով և, որ շար կարևոր է, գնդեսական պարբերաշրջաններով: Ենթաքարար սղաճի գնահապեման ժամանակ պետք է գները մաքրել ոչ սղաճային գործառումներից:

Սովորաբար բաց սղաճը չափվում է գործառում գների մակարդակի աճման գենմպերով և հաշվարկվում գործառում հեփելայլ բանաձևով.

$$n = \frac{P_1 - P_0}{P_0} \times 100\%,$$

որպես՝

$P -$ ն սղաճի գենմպն է գործառում գների մակարդակի աճման գենմպերով (գործառում),

$P_1 -$ ը հաշվեկշռությունը գների մակարդակի աճման գենմպերով,

$P_0 -$ ն՝ բազմային գործառում գները:

Տնտեսավարման պրակտիկայում սղաճը դրսեռվում է բազմաթիվ ձևերով: Ուսումնասիրությունները հեշտացնելու նպագակով դրանք խմբավորվում են փարբեր խմբերի մեջ՝ ելնելով այս կամ այն հարկանիշներից: Ըստ մակրո-դնդեսական հավասարակշռության խախտման հարկանիշի՝ սղաճը լինում է՝

ա) պահանջարկի և

բ) առաջարկի:

Պահանջարկի սղաճը ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի միջև հավասարակշռության խախտումն է պահանջարկի կողմից: Դա կարող է դեղի ունենալ, երբ՝

- կրրուկ աճում է ամբողջական պահանջարկը, իսկ ամբողջական առաջարկը չի փոխվում,
- իջնում է ամբողջական առաջարկը, իսկ ամբողջական պահանջարկը մնում է հասպարուն,
- ամբողջական պահանջարկի աճը գերազանցում է ամբողջական առաջարկի աճին:

Վյայտով, պահանջարկի սղաճի եռթյունն այն է, որ շրջանառության մեջ փողի մեծ քանակը համեմատաբար քիչ ապրանքներով է ապահովված, որի պարզառով էլ բարձրանում են գները:

Առաջարկի սղաճը գների աճն է՝ կապված արդադրության ծախսերի աճի հետ: Այս դեպքում միավոր արդադրանքի հաշվով ծախսերն աճում են, շահույթը կրճադրում է, որի հետևանքով ապրանքների առաջարկը կրճադրվում է, և գներն աճում են, այսինքն՝ սղաճի պարագաներն ընկած են առաջարկի կողմում:

Առաջարկի սղաճի հիմնական արդյուրներն են՝ աշխատավարձի, հումքի, նյութերի և վառելիքի գների աճը: Նայենի է, որ ապրանքի թանկ գինը վճարում է գնորդը: Եթե այդ ապրանքը նրա համար միջոցների աղբյուր է հետագա արդադրության համար, ապա ծախքերն աճում են, և արդադրողը սրիպված բարձրացնում է գները՝ իր կորուսպները փոխհափուցելու համար:

Գործնականում հնարավոր չէ սղաճի մի գենակը փարբերել մյուսից, որովհետք դրանք սերպորեն փոխադրողության մեջ են: Վյայտու, աշխատավարձի աճը, օրինակ, կարող է դիմուլ և որպես պահանջարկի, և որպես առաջարկի սղաճ:

Սղաճի դրագենակն է **սպազֆլյացիան**, մի իրավիճակ, երբ գների ընդհանուր մակարդակի աճն ու արդադրության չափերի կրճադրումը դեղի են ունենում միաժամանակ, այսինքն՝ գինը և թողարկման ծավալը փոփոխվում են փարբեր ուղղություններով:

Ըստ գների բարձրացման գենակերի՝ սղաճը լինում է՝

1. «**Սոլացող**» կամ «մեղմ», երբ գները դրագենակ աճում են ոչ ավելի, քան 10%-ով: Ժամանակակից դնդեսագիրությունը, հարկապես քեյնսականությունը, այդպիսի սղաճը դիմում է որպես դնդեսության նորմալ զարգացման գործոն, որն անհանգստություն չի պարզառում: Սա սղաճի այն գենակն է, երբ փողի արժեզրկումն այնքան անշան է, որ գործարքները կապարվում են անվանական գներով:
2. «**Քառարդրովի**» կամ «սրարշավ», երբ գների աճը դրագենակ ընթացքում սահմանափակված է 10-100%-ի շրջանակներում: Փողը արժեզրկվում է

նկարելիորեն արագ. դրա համար գործարքներ կարարելիս գինը որոշելու միջոց է օգտագործվում կայուն արժույթը, կամ վճարման պահին գների մեջ հաշվի են առնվում սպասվող սղաճի տեմպերը: Այլ կերպ ասած՝ գործարքներն սկսում են ինդեքսավորվել կամ մաքրվել սղաճից:

3. **Գերսղած (հիփերինֆլյացիա),** երբ գներն աճում են ասրդարաշխական թվերով՝ բարեկան 100%-ից բարձր տեմպերով: Այս դեպքում դնդեսության մեջ խզվում են կապերը, և տիրապետող է դառնում բարսկերային փոխանակությունը: Գերսղածի համաշխարհային ռեկորդը պարկանում է Հունգարիային. 1945 թվականի օգոստոսից մինչև 1946 թվականի հունվար գները ամսական միջին հաշվով աճեցին 20 անգամ: Ամերիկացի դնդեսագեպ Ֆ. Կեյզանը ենթադրում է, որ զարգացող երկրներում գերսղած կարելի է համարել գների մակարդակի աճի այն տեմպերը, որոնք ամսական գերանացնում են 50%-ը: Իսկ եթե այդ դիմարկենք բարեկան տեմպերի համակարգում, ապա սղաճը կկազմի 13.000%¹:

Գերսղածը համարվում է հաղթահարված, եթե դրվագը ամսվան նախորդող 12 ամիսներին սղաճի տեմպը չի գերազանցել 50%-ը:

4. **Սրագֆլյացիա.ն** այն իրավիճակն է, երբ գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացումը միաժամանակ ուղեկցվում է արդարության չափերի կրծարմամբ, այսինքն՝ գներն ու արդարանքի թողարկման ծավալները փոխվում են հակառակ ուղղություններով: Տնտեսագելքները բարբեր ձևով են բացարձում սրագֆլյացիայի պարճառները. մի մասը սրագֆլյացիայի պարճառ է համարում կառուցվածքային թերությունները: Կարարյալ շուկայական մեխանիզմ ունեցող դնդեսություններում մի ապրանքի գնի աճը հանգեցնում է այլ ապրանքների գների իջեցմանը, ասել է, թե՝ պետք է պահպանվի շուկայական հավասարակշռությունը: Իսկ մրցակցության անհրաժեշտ մակարդակի բացակայության դեպքում գների իջեցման դժվարություն է նկարվում: Տնտեսագելքների մյուս մասն էլ սրագֆլյացիան կապում է մենաշնորհագերերի (մոնոպոլիսների) և շուկայի նկարմամբ նրանց իշխանության հետ: Բանն այն է, որ գնի իջեցման դեպքում ապրանքի պահանջարկը աճում է, հետևաբար շաբ է վաճառքում: Դրա համար էլ մենաշնորհագիրոջը ձեռնդու է քիչ արդարել և թանկ վաճառել:

Ըստ գրաբանման վայրի և հետազոտման օրյեկտի՝ բարբերվում են **ազգային, գրաբանաշխատային** (ռեգիոնալ) և **համաշխարհային** սղաճերը: Առանձին երկրի շրջանակներում ուսումնասիրության առարկա են մեծածախ, մանրածախ և սպառողական գները և **ՆԱԱ-ի** դեֆլյարորը: Նման ցուցանիշները վերլուծվում են նաև երկրների խմբի (ասենք՝ գրաբանաշխատային) կրպածքով, օրինակ, Եվրամիություն, ինչպես նաև համաշխարհային դնդեսության մասշտաբով:

Կախված սպասվող սղաճի ճշգրությունից՝ բարբերվում են **կանխագետելի** և **անկանխագետելի** սղաճեր: Սովորաբար սղաճը կանխագետելի է, եթե դրա

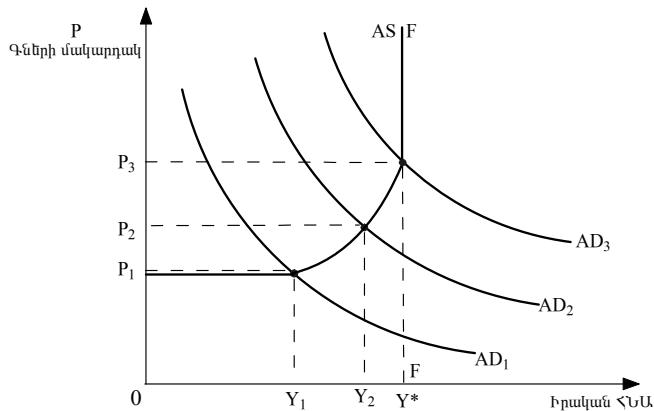
¹ Տե՛ս՝ Курс экономической теории, под ред. Чепурине М.Н., Киселевой Е.А., Киров, АСА, 2006, № 555:

սպասումները հիմնավորված են, այլ կերպ ասած՝ բացակայում են ներքին ու արդարին շոկերը: Հակառակ դեպքում գների մակարդակի փոփոխության կանխագետումը բավականին բարդ է: Ընդանրապես, հաշվեկշռված և կանխագետելի սղաճի զուգակցումը այնքան մեծ վնաս չի պարագանական է և հղի է բարձր ծախսերով:

23.2. ՍՂԱՃԻ ՊԱՏճԱՌՈՆԵՐԸ

Գների մակարդակի աճի դրեմպերի փոփոխության պարագաները բազմազան են: Տնտեսության վրա սղաճի գործոնների ազդեցության մանրամասն ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է դրանք սպորտարաժանել երկու խմբի՝ **ամբողջական պահանջարկի վրա ազդող գործոններ** և **ամբողջական առաջարկի վրա ազդող գործոններ**: Այս իմաստով առանձնանում են երկու կարգի սղաճ. **պահանջարկի**, երբ գների բարձրացման պարագաները պայմանավորված են ամբողջական պահանջարկով, և **ծախսերի** կամ **առաջարկի**, որը պայմանավորված է ամբողջական առաջարկի հիմքում ընկած գործոններով:

Ամբողջական պահանջարկի սղաճի մեխանիզմը ուսումնասիրելու համար դիմենք ամբողջական պահանջարկի գրաֆիկական պարզեցման՝

¶ 1^թ առ 2^թ ի 23.1. Պահանջարկի սղաճ:

Գծապարկերից պարզ երևում է, որ AS կորի միջանկյալ հարվածում գների աճը կարող է համապարապիսանել արդարության ծավալների աճին կամ գերազանցել դրան (P₁), իսկ AS կորի ուղղահայաց հարվածում, որը համապարապիսանում է ամբողջական առաջարկին՝ երկարաժամկետում. երբ դնդեսությունը մոտ է լրիվ գրադադարձային, ամբողջական պահանջարկի հետագա ընդլայնումը առաջ է բերում միայն գների մակարդակի աճ, այսինքն՝ սղաճ: Հարց է առաջանում. ինչո՞վ է դա պայմանավորված: Դիմնականում՝ վճարունակ պահանջարկի աճի շնորհիվ: Մարդկանց եկամուտների աճի հետևանքով դրանց է ունենում դրանց վերաբաշխում դնդեսության դրաբեր ոլորդների միջև, որի արդյունքում ամբողջական պահանջարկը, ընդհանուր առմամբ, էական փոփոխ-

խության չի ենթարկվում: Ներքևապես, վճարունակության մեծացումը հնարավոր է միայն փողի լրացուցիչ էմիսիայի հետևանքով. եթե փողի զանգվածի աճի գեմափերը համապատասխանում են իրական ՇԱՀ-ի աճին, ապա փողի առաջարկի այդպիսի մեծացումը սղած առաջ չի բերի, իսկ եթե փողի առաջարկը գերազանցի իրական ՇԱՀ-ի աճին, ապա շրջանառության ոլորտը կգերիագենա դրամական միջոցներով (ապրանքաշրջանառության նկարնամբ) և դեղի կունենա սղած: Լրացուցիչ էմիսիայի հաշվին շրջանառության ոլորտի գերիագեցումը թթվադրամներով պայմանավորված է պերական բյուջեի պակասուրդով և դրա ծածկման եղանակներով: Թղթադրամի չափից ավելի էմիսիան ավելի է արագացնում սղածի գլուխերը: Բացի դրանից, ամբողջական պահանջարկի սղածին նպաստում են նաև աշխատանքի արդարողականության աճի հետ բնավ կապ չունեցող այն միջոցառումները, որոնցով բարձրացվում են աշխատավարձերը:

Ամբողջական պահանջարկի սղածի պարբառ է դառնում նաև ռազմաարդյունաբերական համալիրի ծախսերի ֆինանսավորումը: Այդ ոլորտի արդարանքը յուրագիպ է. անձնական և արդարական սպառման առարկա չէ: Ռազմական արդյունաբերությունը պահանջ է ներկայացնում արդարության գործուների և սպառողական բարիքների շուկաներին՝ նպաստելով գների բարձրացմանը, որովհետև ռազմական պարվերների համար վճարվելիք փողը մեծացնում է ապրանքներով չափահովված փողի զանգվածը:

Այդ ամենից կարելի է եզրակացնել, որ պերական բյուջեի պակասուրդի ծածկումը փողի լրացուցիչ էմիսիայի հաշվին՝ պահանջարկի սղածի ուղղակի գործոն է:

Ամբողջական պահանջարկի սղածի պարբառ կարող է դառնալ նաև կենսարունական բանկի կողմից իրականացվող դրամավարկային քաղաքականությունը, եթե բաց շուկայում նա պարփակում է գնում և մեծացնում շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը: Փողի զանգվածի մեծացման արդյունքում փոկոսադրույթներն իշնում են, իսկ դրա շնորհիվ խրախուսվող ներդրումային նախագծերը կենսունակ են դառնում որոշակի ժամանակամիջոցում միայն, որի ընթացքում առաջանում է սղած:

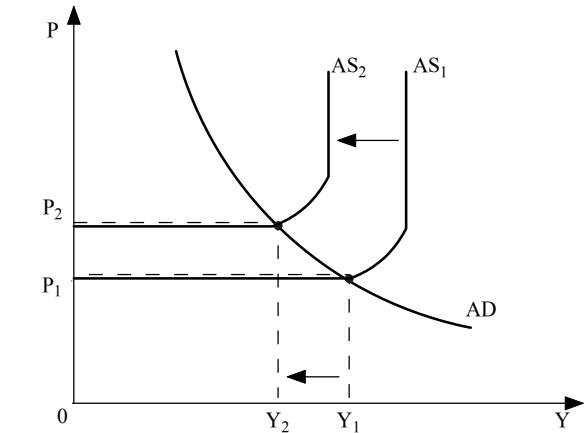
Այսպիսով, պահանջարկի սղածի զարգացման մեխանիզմը բնութագրվում է այսպես. սկզբում աճում է դրամական զանգվածը, ապա՝ ամբողջական պահանջարկը:

Սղածի առաջացման մյուս պարբառ պայմանավորված է առաջարկով կամ արդարության ծախսերով. ասել է, թե՝ միավոր արդարանքի արդարության ծախսերի թանկացումը հանգեցնում է առաջարկի կրճարմանը, իսկ միավոր արդարանքի ծախսերի մեծացումը՝ շահույթի փոքրացման, ուստի և՝ արդարանքի ծավալի կրճարման: Այսպիսով, ապրանքների ու ծառայությունների առաջարկի փոքրացումը բարձրացնում է գները:

Արդարության ծախսերի աճով պայմանավորված սղածի հիմնական պարբառներն են՝ անվանական աշխատավարձի բարձրացումը, հումքի, նյութերի և վառելիքի գների աճը և սղածային սպասումները: Քանի որ աշխատավարձը արդարողի համար ծախս է, հետևաբար դրա բարձրացումը նշանակում է միավոր արդարանքի ծախսերի ավելացում, ուստի ապրանքների ու ծառայությունների աճը:

յությունների առաջարկը կկրծափվի, որը կհանգեցնի գների աճի: Նոյնը վերաբերում է արդադրության մյուս ծախսերի մեծացմանը:

Ծախսերի աճով պայմանավորված սղաճը գծապարկերով կարգահայտվի այսպես.

¶ *I^s á^z i I»ñ 23.2.* Ամբողջական առաջարկի սղաճ:

Գծապարփկերից երևում է, որ արդադրության ծախսերի մեծացման շնորհիվ ամբողջական առաջարկի AS₁ կորը գեղաշարժվում է դեպի ձախ՝ AS₂ դիրքը։ Արդյունքում՝ զների միաժամանակյա բարձրացման դեպքում արդադրության ծավալը կրճատվում է։

Ժամանակակից շուկայական վնասնության մեջ ապրանքների ու ծառայությունների գերակշռող մասը թողարկվում է խոշոր մենափրհության (մոնոպոլիստական) կառույցների կողմից, որոնք շուկայում գների նկազմամբ որոշակի իշխանություն ունեն: Մասնավորապես, մենաշնորհագրերը հումքի, վառելիքակերպելիքի ռեսուրսների ճյուղերում բարձրացնելով գները՝ դրանով իսկ նպաստում են արտադրվող ապրանքների գների բարձրացմանը: Ի դեպքում՝ վերջինս շղթայական ռեակցիայի նման պարագաների գների բարձրացմանը:

Սղաճային սպասումները նույնական կարող են պարճառ դառնալ առաջարկի սղաճի համար: Եթե ֆիրմաները փարիների ընթացքում գործում են սղաճի պայմաններում, ապա սպասելով նոր ապագայում սղաճային գործընթացների զարգացմանը, դրանք սկսում են ճշգրիտ իրենց վնասական գործունեությունը. կրճագում են արփադրության իրական ծավալը՝ հանգեցնելով գործազրկության աճ՝ զների մակարդակի միաժամանակյա բարձրացնան պայմաններում:

Այսպիսով, ամբողջական առաջարկի կամ արդադրության ծախսերի սղածի ձևավորման մեխանիզմը բնութագրվում է նրանով, որ արդադրության ծախսերի աճի հետևանքով սկզբում բարձրանում է զների մակարդակը, որից հետո աճում է դրամական զանգվածը:

Ներքին պարճառներից է գնդեսության դեֆորմացիան: Խոսքն իհարկե ամենից առաջ ռազմաարդյունաբերական համալիրի գուսակարար կշռի մասին է: **Ներքին** պարճառներից է նաև բյուջեի պակասուրդը:

Սղածի ներքին պարճառների շարքում իր ուրույն գունդն ունի գնդեսության պարբերաշրջանային զարգացումը: Վճռական դերն այսպես կենդրոնական բանկինն է, նրա հավասարակշռված դրամավարկային քաղաքականությանը: Եթե գնդեսությունը զարգանում է պարբերաշրջանային ձևով, ապա գնդեսության անկումը հաղթահարելու համար կենդրոնական բանկը միջոցառումներ է ձեռնարկում՝ փողի շուկան հագեցնելու համար: Իսկ գնդեսության վերելքի պայմաններում բանկը հակառակ քաղաքականություն է վարում. կրճագում է շրջանառության մեջ եղած փողի քանակը. այս պարագայում գուկոսադրույքները բարձրանում են, և գնդեսավարողների ներդրումային գործունեությունը դանդաղում է:

Սղածի կարող են հանգեցնել նաև սպառողների սպասումները: Սպառողները սպասվող սղածից խուսափելու համար սկսում են ավելի շաբ ապրանքներ գնել, իսկ արփադրողները բնականաբար բարձրացնում են ապրանքների գները. չէ՞ որ սպասվում են արփադրության գործուների գների բարձրացում: Իսկ եթե գները բարձրանում են, ապա կրճագում են խնայողությունները, ուստի պակասում են վարկային ռեսուրսները, իեփեաբար արփադրության ընդայնումը արգելակվում է:

Արփաքին պարճառներից են արփաքին առևորային հաշվեկշռի հաշվեմնացորդի պակասուրդը, արփաքին առևորից սպացվող եկամուգների կրճագումը և այլն:

Ժամանակակից պայմաններում սղածի պարճառ կարող է դառնալ ոչ գնդեսական այնպիսի գործոն, ինչպիսին քաղաքական անկայունությունն է: Վերջինս հսկայական ազդեցություն է թողնում ոչ միայն դրամական գնդեսության, այլ նաև գնդեսական իրավիճակի վրա: Մասնավորապես անկայուն քաղաքական իրավիճակը կարող է պարճառ դառնալ ներդրումային գործունեության ակդիվության նվազմանը, գների բարձրացմանը, թերևս դրանով ծածկվեն բացասական էֆեկտները: Բացի դրանից, ֆինանսավարկային ինսպիրությունները ոչսկից ապահովագրվելու համար առավելագույն չափով բարձրացնում են գուկոսադրույքները և սահմանափակվում կարճաժամկետ վարկային գործարքներով: Սպառողներն իրենց հերթին սկսում են կեղծ պահանջարկ ներկայացնել ապրանքների ու ծառայությունների նկարմամբ, որն իր հերթին պայմանավորված է երկրի չկանխափեսված սոցիալ-գնդեսական զարգացումով:

Սղածի գոյության պարճառների բազմազանությունը միաժամանակ ենթադրում է դրանց դրսնորման իեփեանքների ու գուսակենքների բազմազանություն:

23.3. ՍՂԱԾԱՅԻՆ ՍՊԱՍՈՒՄՆԵՐԻ ՖԻՇԵՐԻ ԷԺԵԿՏԸ: ՍՂԱԾԻ ՄՈՆԵՏԱՐԻՍՏԱԿԱՆ ԵՎ ՈՉ ՄՈՆԵՏԱՐԻՍՏԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐԸ

Շուկայական գրնչեսության մեջ ձևուն գներով սղաճի էությունն այն է, որ դրամական զանգվածի աճը գերազանցում է ապրանքների առաջարկի ավելացմանը: Եթե պահանջարկը առաջ է անցնում առաջարկից, ապա գների ընդհանուր մակարդակը գրնչեսության մեջ աճում է: Այսինքն՝ նույն ծավալի թանկացած ապրանքների ծեռքբերման համար ավելի շատ փող է պահանջվում: Նշանակում է՝ փողի զնողունակությունն ընկնում է:

Վռհասարակ, փողի շուկայում պահանջարկի և առաջարկի օրյեկտ է դառնում փողը: Եթե փողի պահանջարկը բարձրանում է, իսկ առաջարկը մնում է անփոփոխ, ապա փողի գինը բարձրանում է: Հայդնի է, որ փողի զնի դերում հանդես է գալիս գործադրույթը, և գների սղաճային բարձրացումը փողի շուկայում առաջ է բերում (այլ հավասար պայմաններում) գործադրույթի բարձրացում: Եվ քանի որ գործադրույթը բարձրանում է սղաճի շնորհիվ, ապա գործադրույթի իրական մակարդակը կարելի է որոշել հետևյալ բանաձևով.

$$\mathbf{r} = \mathbf{i} - \boldsymbol{\pi},$$

որպես՝ \mathbf{r} -ը գործադրույթի իրական մակարդակն է,
 i -ն՝ գործադրույթի անվանական մակարդակը,
 $\boldsymbol{\pi}$ -ն՝ սղաճի գործադրույթը:

Նշված բանաձևից հետևում է, որ գործադրույթի անվանական մակարդակը կորոշվի՝

$$\mathbf{i} = \mathbf{r} + \boldsymbol{\pi}:$$

Սա բոլորիս հայդնի Ֆիշերի հավասարումն է, որը ցույց է տալիս, թե ինչպես են գործադրույթի անվանական մակարդակի վրա ազդում գործադրույթի իրական նորման ու սղաճի գեներացիոն գործադրույթը: Ի դեպքում, դրամից է բխում է, այսպես կոչված՝ **Ֆիշերի էժեկտիվը**, այն է՝ սղաճի պայմաններում անվանական գործադրույթը փոխվում է այնպես, որ իրական գործադրույթը մնում է անփոփոխ, այսինքն՝ քանի գործադրույթը աճի սղաճը, նույնքանով կավելանա գործադրույթը անվանական մակարդակը: Այդպիսի կախվածություն նկատելի է գարգացած շուկայական գրնչեսություն ունեցող երկրներում:

Հայդնի է, որ սղաճը շուկայական գրնչեսությունների մշգրական ուղեկիցն է դարձել ուսկու սպանդարքի համակարգի վերացումից սկսած: Սղաճի գործական առկայության պայմաններում գրնչեսավարող սուբյեկտները սկսում են հարմարվել դրան սղաճի սպասումների մեխանիզմի միջոցով: **Սղաճի սպասում (π^e) ասելով պետք է հասկանալ շուկայի սուբյեկտների կողմից դրա գործադրույթի փոփոխության գնահատումը ապագայում:** Ինչպես պարզվում է սահմանումից, սղաճային սպասումները կառավարում են գները: Տնտեսավարող սուբյեկտները դրանք դնում են ապագայի անվանական գների հիմքում, որպեսզի իրենց հասույթը ապահովագրեն արժեգրկումից:

Գների փևական աճը առաջ է բերում կայուն սղաճային սպասումներ, կամ սղաճը իներցիոն բնույթ է սպանում: Վերջինս ազդում է բոլոր գրնչեսավարող սուբյեկտների վարքագծի վրա. սպառողներն իրենց ապահովագրելու նպարակով սկսում են ավելի շատ ապրանքներ գնել, այսինքն՝ ճնշում են պահանջարկը: Դա արդարողներին սփիպում է ավելի բարձրացնել գները: Բանկերն էլ իրենց հերթին են բարձրացնում անվանական գույքասադրույթները: Այսպիսով, նման պայմաններում սղաճն ավելի արագ է թափ առնում, և ձևավորվում են նոր ու առավել բարձր սղաճային սպասումներ:

Իներցիոն սղաճը շատ վրանգավոր է, քանի որ դժվար է հաղթահարել: Խթանող դրամավարկային քաղաքականությունը կարող է միայն ուժեղացնել սղաճային սպասումները: Զևավորվում է մի փակ շղթա. սղաճային սպասումներ - գների մակարդակի բարձրացում - նոր սղաճային սպասումներ - գների մակարդակի նոր բարձրացում և այսպես շարունակ:

Այս ամբողջի հիման վրա Ֆիշերի հավասարումը սպասում է հետևյալ դեսքը՝

$$\mathbf{i} = \mathbf{r} + \boldsymbol{\pi}^e,$$

որպես՝ $\boldsymbol{\pi}^e$ -ն սղաճի սպասվող գնեման է:

Ի դեպքում, Ֆիշերի էֆեկտը դրսւորվում է միայն կանխագիծների ժամանակ:

Ընդհանուր առմամբ, սղաճը ΔU -ի իրական ծավալի և դրա նկարմամբ անվանական դրամական ծավալի միջև անհամանության առաջացումն է: Ելնելով փողի քանակական գետսության փոխանակության հիմնական հավասարումից՝ ամբողջական պահանջարկը կարելի է ներկայացնել որպես փողի քանակի և շրջապառույթի արագության արդարությալ, իսկ ամբողջական առաջարկը՝ որպես թողարկված արդարանքի փաստացի ծավալի և գների մակարդակի արդարությալ.

$$\mathbf{MV} = \mathbf{PY},$$

կամ հավելածի գնեմպերով՝

$$\Delta \mathbf{M} + \Delta \mathbf{V} = \boldsymbol{\pi} + \Delta \mathbf{Y},$$

որպես՝

ΔM -ը փողի քանակի հավելածի գնեման է,

ΔV -ն՝ փողի շրջանառության արագության հավելածի գնեմաը,

π -ն՝ գների մակարդակի հավելածի գնեմաը,

ΔY -ը՝ արդարության իրական ծավալի հավելածի գնեմաը:

Տեսքուարար, եթե փողի քանակի և դրա շրջապառույթի արագության աճի գնեմպերը գերազանցեն արդարության իրական ծավալի աճի գնեմպին, ապա փոխանության մեջ կառաջանա սղաճ $\boldsymbol{\pi} > \mathbf{0}$, $\Delta \mathbf{M} + \Delta \mathbf{V} > \Delta \mathbf{Y}$ դեպքում: Սղաճի մոնիթորիստական գետսության ներկայացուցիչները գրնում են, որ սղաճը զույգ դրամական երևույթ է: Այսպիսով, փողի ցանկացած քանակի աճը կամ դրա շրջապառույթի արագության աճը ΔU -ի իրական ծավալի աճից միշտ ավելի առաջանում:

Ընդհանրապես, շրջանառության մեջ եղած փողի քանակի աճը, որը հան-

գեցնում է ամբողջական պահանջարկի մեծացմանը, ոնի դարբեր պարզաւներ՝ բյուջեի պակասությունը թղթադրամի լրացուցիչ էմիսիայով ծածկելու, վարկերի կորուկ ընդլայման, բնակչության պարփռային պարբառությունները որպես վճարման միջոցներ օգտագործելու աճի հեվլանքով և այլն: Նման դեպքերում սղաճի մեղավորը վարկաբանկային համակարգն է, որը դրանական ազրեգագիների նկարմամբ անարդյունավետ վերահսկողություն է սահմանում:

Սղաճի առաջացման պարզաւներ է նաև **փողի շրջանառության արագության գերազանցումը արփադրության աճին**: Փողի պարփակությունը կարող է բարձրանալ բանկային գործում նոր գեխնիկական միջոցների ներդրման շնորհիվ: Գների արագ աճը կրճագում է դրամարկղային իրական մնացորդները: Դա կապված է այն բանի հետ, որ դրամարկղի իրական մնացորդների պահպանման այլընթրանքային ծախսերն ավելի բարձր են լինում, որի պարզառով բնակչությունն ու ֆիրմաները ձգում են որքան հնարավոր է արագորեն ազագվեն փողերից: Ի դեպքում փողի շրջապարփակությունը պարբերաբար արագանալու միջոցը ունի, որը հավասարացնում է շրջանառության մեջ ավելցուկ փող լինելուն: Ահա այսպիսի փեսակերպներով են մոնեգարիսաքնները մեկնարանում սղաճի գործընթացները: Ըստ մոնեգարիսաքնների՝ սղաճը զուրկ դրամական երևույթ է, որը կենդրուական բանկի սիսակ դրամավարկային քաղաքականության հեվլանք է:

Ոչ մոնեգարիսաքններով սղաճը դիմուրկվում է որպես բազմագործուն երևույթ: Գների սղաճի հիմքում կարող են ընկած լինել ինչպես դրամաշրջանառության, այնպես էլ արփադրության ոլորտի գործուները: Մասնավորապես վերջիններիս են վերաբերում արփադրության ծախսերը բարձրացնող գործուները, պահանջարկի կառուցվածքի փոփոխությունը, ազգային եկամֆի վերաբաշխումը, սղաճային սպասումները: Սղաճ կարող է առաջանալ աշխատավարձի աճի հեվլանքով կամ աշխատանքի արփադրողականությունից շահույթի և հարկերի ավելի արագ գենապերով աճի պարզառով:

Սովորաբար իրական դրամականության մեջ մոնեգարիսաքններ և ոչ մոնեգարիսաքնները գործում են միաժամանակ, և դրանք միևնույն մեղալի երկու երեսներն են, որոնք գեսականորեն հիմնավորում են այսպիսի մի սոցիալ-դաշտական երևույթի ընդհանուր բնութագիրը, ինչպիսին սղաճն է:

23.4. ՍՂԱՃԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Սղաճը բացասական երևույթ է: Դրա ծախսերը, ի դարբերություն գործազրկության ծախսերի, ոչ միշտ են գեսականելի: Արփաքուսք միայն երևում են ապրանքների ու ծառայությունների գների աճը, փողի գնողունակության անկումը:

Ընդհանրապես, սղաճի հեվլանքները բազմազան են, հակասական և պայմանավորված են սղաճի գործընթացների գեսակներով: Դրա հեվլանքները գնահապելու համար չափազանց կարևոր է գեսակավարողների կողմից սղաճի գենապերը կանխագետելու կարողությունը. եթե նրանք ի վիճակի լինեն ճիշդ կանխագետել գեսականության զարգացման պարամետրերը, ապա, կարծես թե, սղաճը մրահոգող հիմնախնդիր չի կարող լինել: Բայց իրականում բնակչու-

թյունն ի վիճակի չէ հսկակ կանխագետումներ կապարել: Չկանխագետաված սղաճն աղավաղում է դնդանավարող սուբյեկտների նախագծերը և հանգեցնում ազգային եկամֆի վերաբաշխմանը քարեր սոցիալական կառույցների միջև:

Եթե անգամ սղաճն ամբողջությամբ կանխագետելի է, այնուամենայնիվ այն **յուրահագուկ պետքական հարկ** է, որը վճարում է մասնավոր ոլորտը: Այսինքն, այդ «հարկը» վճարում են այն մարդիկ, որոնք իրենց մոտ իրական փող են պահում: Եվ քանի որ սղաճն ժամանակ դրամական կապիքալը արժեգործում է, ապա այն մասնավոր ոլորտից (ֆիրմաներից, գնային գնդետություններից) վերաբաշխվում է հօգուք պետքության: Ընդ որում՝ ոչ ունենոր խավը **սղաճային հարկից** ավելի շաբ է փուժում, քան հարուստները:

Պետքության օգդին եկամուգների վերաբաշխման մյուս ուղին **թղթադրամի Էմիսիայի մենաշնորհային իրավունքն** է: Լրացուցիչ թղթադրամ բանկնութերի անվանական գումարի և դրանց թղթադրաման ծախսերի միջև եղած գործությունը կոչվում է **սենորաժ**, որը հավասար է այն իրական ռեսուրսների բանակին, որը կարող է սրանալ պետքությունը գոպած փողերի փոխարեն: Սենորաժը հավասար է սղաճային հարկին:

Էմիսիայի միջոցով պետքությունը մեծացնում է թղթադրամի առաջարկը՝ դրանով իսկ բարձրացնելով սղաճի գումարերը, և բնակչության զնողունակությունն ընկնում է: Ինչ վերաբերում է պետքության գնողունակությանը, ընդհակառակը, այն աճում է նրա օգդին վերաբաշխված դրամագումարի չափով: Վյափսով, պետքությունը Էմիսիայի միջոցով բնակչությունից յուրահագուկ հարկ է զանգում՝ **սղաճային հարկ (IT)**, որի դրույթաչափը հավասար է դրա գումարերին (π): Այդ հարկը այն գնդետությունը սուբյեկտների կրած վնասն է, որոնք իրենց ակդիվները դրամի գումարով են պահում: Այս դեպքում հարկման բազա են դառնում իրական դրամական պաշարները՝ M/P կամ դրամական բազան (C+R): Բնակչությունից գանձվող սղաճային հարկը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$IT = \pi (M/P) \text{ կամ } IT = \pi C + D (\pi - i),$$

որդեռ՝ IT-ն սղաճային հարկն է,
M/P-ն իրական դրամական պաշարներն են,
C-ն կանխիկ փողի ծավան է,
D-ն՝ դեպոզիտների ծավալը,
i-ն՝ անվանական գոլոսադրությը:

Բացի հիշյալ հարկից, պետքությունը **հարկագանձումների վրա սղաճի ներգործության շնորհիվ** կարող է լրացուցիչ եկամուգներ սրանալ նաև մասնավոր հարդարացներից: Անվանական եկամուգների հարկագանձման առաջադեմ համակարգի դեպքում սղաճը նպասգում է գնային գնդետություններից ավելի շաբ միջոցներ գանձելուն: Սովորաբար գների աճը հանգեցնում է անհապների անվանական եկամուգների աճին, իսկ բարձր եկամուգները հարկագանձման առաջադեմ հարկագանձման աճին պայմաններում հարկային վճարումներն աճում են, իսկ գնային

գնդեսությունների տնօրինած եկամուգները նվազում՝ սղաճի և հարկային համակարգի փոխգործողության միջոցով:

Ժամանակակից սղաճի առանձնահագույքուններից մեկն էլ անհավասարաշափությունն է: Գների գագառնումը հաճախակիանում է՝ դժվարացնելով սղաճի ապագա գեմայերի կանխագետումը: Սղաճի ոչ լրիվ կանխագետումը մեծացնում է ազգային եկամուրի վերաբաշխումը բնակչության դարբեր խավերի միջև: Եթե գոլոսադրույքները մնում են անփոփոխ, ապա չսպասվող սղաճի դեպքում վարկագունդը միշտ դանու են դալիս, և շահող են դառնում փոխառուները և, ընդհակառակը, չկանխագետաված դեֆյացիան ունեցվածքը վերաբաշխում է հօգուս վարկագուների:

Չկանխագետաված սղաճը վերաբաշխում է ոչ միայն բանկային կապիվալը, այլ նաև բոլոր Փինանսական ակդիվներն ու եկամուգները: Ակդիվները, որոնցից սպացված եկամուգները հաշվարկվում են անվանական գներով և գների հանկարծակի բարձրացման հեվլսանքով, կարմեզրկվեն: Վյդպիսի ակդիվներ են բաժնեգոմսերը, պարտագոմսերը և ֆինանսական այլ ակդիվները: Սղաճի հեվլսանքով կառավարությունը կարող է կրծագել չվճարված պերական պարբերի մի մասի իրական արժեքը: Ցածր գոլոսադրույքների և բարձր սղաճի դեպքում պերական պարբերի դիմաց վճարվում են բացասական իրական գոլոսադրույքներ:

Իրական եկամուգների նվազման հեվլսանքով սղաճը բացասարար է անդրադարձում ֆիրաված եկամուգներ սպացողների վրա: Խոսքը բյուջեվային աշխագողների և թոշակառուների մասին է: Եթե անվանական եկամուգն աղաճ ավելի բարձր գենայերով, քան գների մակարդակն է, ապա իրական եկամուգը կաճի, և ընդհակառակը.

$$\frac{A\tilde{n}^3 \tilde{I}^3 \tilde{Y} \times \tilde{I}^3 \tilde{U}\tilde{i} \tilde{C}}{\div \tilde{A} \div \tilde{A} \tilde{E} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{Y}} = \frac{\tilde{z} \tilde{Y}\tilde{I}^3 \tilde{Y}^3 \tilde{I}^3 \tilde{Y} \times \tilde{I}^3 \tilde{U}\tilde{i} \tilde{C}}{\div \tilde{A} \div \tilde{A} \tilde{E} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{Y} \tilde{C}} - \frac{\cdot \tilde{Y} \times \tilde{n} \tilde{C} \tilde{U}^3 \tilde{I}^3 \tilde{n}^{13} \tilde{I} \tilde{C}}{\div \tilde{A} \div \tilde{A} \tilde{E} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{A} \tilde{Y}}$$

Բացի դրանից, այն կարելի է ցոյց դալ նաև իրական եկամուգների համարով միջոցով, որը որոշվում է հեվլսյալ բանաձևով.

$$\frac{A\tilde{n}^3 \tilde{I}^3 \tilde{Y} \times \tilde{I}^3 \tilde{U}\tilde{a}\tilde{o}\tilde{i} \tilde{Y} \times \tilde{n} \tilde{C}}{\tilde{N}^3 \tilde{U}^3 \tilde{A}\tilde{c}\tilde{i}\tilde{A}} = \frac{\tilde{z} \tilde{Y}\tilde{I}^3 \tilde{Y}^3 \tilde{I}^3 \tilde{Y} \times \tilde{I}^3 \tilde{U}\tilde{i} \tilde{C}}{\tilde{N}^3 \tilde{U}^3 \tilde{A}\tilde{c}\tilde{i}\tilde{A}} - \frac{\tilde{N}^3 \tilde{U}^3 \tilde{A}\tilde{c}\tilde{i}\tilde{A}}{\cdot \tilde{Y} \times \tilde{n} \tilde{C} \tilde{N}^3 \tilde{U}^3 \tilde{A}\tilde{i}\tilde{C}\tilde{Y}}$$

Եթե մարդիկ խնայողություններ ունեն, ապա գների բարձրացման հեվլսանքով ընկնում է դրանց իրական արժեքը: Օրինակ, ենթադրենք մարդու ունի 1000 միավոր խնայողություն, 6% գոլոսադրույքի դեպքում նա դարեկան պերակ է սպանա 60 միավոր եկամուգ: Ասենք, սղաճը կազմել է 13%, այս դեպքում խնայողության գնողունակությունը կկազմի՝ 1060: 1,13 = 938 միավոր:

Սղաճն ազդում է հայրենական ապրանքների մրցունակության վրա, այն իմաստով, որ հայրենական արդարության ապրանքների գները կբարձրանան, այս պարագայում ներմուծումը կավելանա, իսկ արդարանումը՝ կկրծագվի: Տեսլաբար, գործազրկությունը կմնանա, և ապրանք արդարողների մի մասը կբայցայվի: Մյուս կողմից՝ գների աճը կհանգեցնի ազգային արժույթի փոխար-

Ժերի իշեցմանը: Տնտեսավարող սուբյեկտները իրենց դրամական միջոցները սղաճից ապահովագրելու համար կազմեն գնել կայուն արդարժույթ: Բացի դրամից, կմեծանա կապիտալի արդարացքը, արժույթի շուկայում կաշխուժանա սպեկուլացիան, որը կհանգեցնի նոր աճի:

Սղաճն առաջ է բերում ոչ միայն տնտեսական, այլ նաև սոցիալ-քաղաքական հետքեանքներ: Գների աճի բարձր դեմքերի դեպքում, հարկադեմ գերսղաճի պայմաններում, խախտվում է հասարակության քաղաքական իրավիճակը, սրբում սոցիալական լարվածությունը և այլն: Հաճախ բարձր սղաճը կարող է պարճառ դառնալ հասարակության նոր կառուցվածքի փոփոխության: Պարահական չէ, որ XIX և XX դարերում է դեղի ունեցել հեղափոխությունների մեծ մասը, որովհետք նշված ժամանակահարվածներում գներն աճել են բարձր դեմքերով:

Վյապիսով, սղաճի սոցիալ-տնտեսական հետքեանքները, ինչպես դեսանք, դրսորման բազմաթիվ ձևեր ունեն, որոնք յուրովի են ազդում մակրոպնդեսական իրավիճակների վրա:

23.5. ՄՂԱՃԻ ԵՎ ԳՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԶԴԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պահանջարկի և առաջարկի սղաճների քննարկման ժամանակ (փե՞ս գլ. 23.2.) պարզվեց, որ պահանջարկի սղաճը կարճաժամկեպում ընդունակ է բարձրացնել արդարության իրական ծավալը ժամանակավորապես, դրանով իսկ խթանել աշխարհանքի առաջարկը: Ինչ վերաբերում է առաջարկի սղաճին, ընդհակառակը, պարճառ է դառնում իրական արդարության, հետքեաբար և՝ աշխարհանքի պահանջարկի անկմանը: Սա վկայում է այն մասին, որ սերտ կապ գոյություն ունի սղաճի դեմքերի և զբաղվածության մակարդակի միջև: Ընդ որում՝ այդ կապը հակադարձ կապ է, որը XX դարի 50-ական թվականների վերջերին հիմնավորել է Լոնդոնի տնտեսագիրական դպրոցի պրոֆեսոր Օլբան Ֆիլիպսը: Ուսումնասիրելով Մեծ Բրիտանիայի 1861-ից մինչև 1957 թթ վիճակագրական դպրոցը, նա հանգել է այն եզրակացության, որ գների ու աշխարհավարձի աճի դեմքերը սկսում են իշնել, եթե գործազրկությունը գերազանցում է 6%-ը և ընդհակառակը: 1958 թվականին հրապարակած իր ուսումնասիրություններում Ֆիլիպսը հաշվարկել էր գործազրկության մակարդակի ու անվանական աշխարհավարձի միջև եղած հակադարձ կախվածությունը: Մեկնարանությունը հետքեալի էր. աշխարհավարձի մակարդակը որոշվում է աշխարհանքի շուկայի վիճակով: Եթե գործազրկությունը ցածր է, ապա ձեռնարկագրերերը արդարության ընդլայնման նպարակով դժվարությամբ են լրացնել աշխարհողների վարձում: Նրանք սպիտակած աշխարհողներին արդարացնա աշխարհանքի համար վարձագրում են բավականին բարձր դրույթաչափերով: Այսինքն՝ աշխարհավարձը աճում է: Իսկ գործազրկության բարձր մակարդակի դեպքում, ընդհակառակը, ֆիրմաները հեշտությամբ են աշխարհուժ վարձում, անգամ ցածր աշխարհավարձով:

Աշխարհավարձի և գործազրկության մակարդակների միջև եղած այդ փոխ-

կախվածությունը ներկայացվում է հետևյալ հավասարման միջոցով.

$$\Delta \mathbf{W} = -\mathbf{b}(\mathbf{U}_t - \mathbf{U}^*), \quad (1)$$

որպես՝

$$\Delta \mathbf{W} = (\mathbf{W}_t - \mathbf{W}_{t-1}): \mathbf{W}_{t-1}-ը անվանական աշխափավարձի աճի դեմքն է,$$

b -ն՝ գործակիցը, որը ցույց է փալիս աշխափավարձի փոփոխության արձագանքը՝ կախված աշխափանքի շուկայի վիճակից,

\mathbf{U}_t և \mathbf{U}^* -ը գործազրկության փաստացի և բնական մակարդակներն են:

Այսպեղից հետևում է, որ՝

$$\mathbf{W}_t = \mathbf{W}_{t-1}[1 - \mathbf{b}(\mathbf{U}_t - \mathbf{U}^*)]: \quad (2)$$

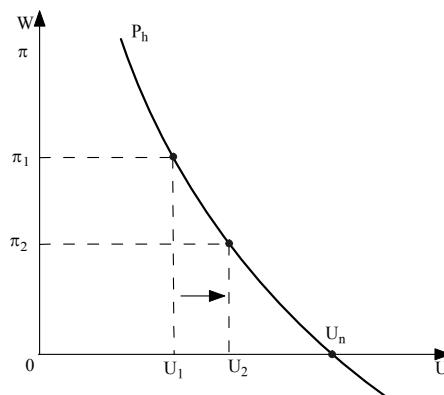
Այս հավասարումը (2) ներկայացնում է O.Ֆիլիպսի կորի մաթեմատիկական արդահայփությունը: Տեղագայում նշված հավասարումը փոփոխության է ենթարկվել և դարձել գործազրկության ու գների մակարդակի փոխկապվածության արդահայփություն՝

$$\mathbf{P}_t = \mathbf{P}_{t-1}[1 - \mathbf{b}(\mathbf{U}_t - \mathbf{U}^*)]: \quad (3)$$

Աշխափավարձի մակարդակի որոշման դեպքում և՛ գործադրուները, և՛ աշխափողները կողմնորոշվում են դեպի սպասվող սղաճի մակարդակը, ուստի աճի դեմքերի մեջ հավասարումը (3) կարելի է ներկայացնել այսպես.

$$\pi_t = \pi_{t-1} - \mathbf{b}(\mathbf{U}_t - \mathbf{U}^*): \quad (4)$$

O.Ֆիլիպսի ուսումնասիրությունների արդյունքները ներկայացված են հիշյալ գծապատկերի դեսքով. սպացված կորը անվանվել է **Ֆիլիպսի կոր**.

ՊԼՅ առ Ի Ի՞՞ 23.3. Ֆիլիպսի կորը:

որպես՝

W-ն անվանական աշխափավարձի հավելաճի դեմքն է,

π -ն՝ սղաճի դեմքը,

U-ն՝ գործազրկության մակարդակը՝ %-ներով:

Ֆիլիպսի կորը ցույց է փալիս կարճաժամկեպում սղաճի և գործազրկության հակադարձ կապը: Եթե π_1 սղաճի դեմքի դեպքում գործազրկությունը գրնվում

է U_1 մակարդակում, ապա սղաճի զսպումը մինչև π_2 ուղեկցվում է գործազրկության աճով մինչև U_2 :

Ֆիլիպսի կորը բավականին հաջողությամբ հասպարվեց անցյալ դարի 50-60-ական թվականներին գների և գործազրկության մակարդակի աճի դեմքերի վերաբերյալ եղած փաստացի դաշտում: Ըստ եռության, դա մի շրջան էր, երբ բազմաթիվ երկրների դժբախություններում սրեղծվել էր մի իրավիճակ, որն ավելի մոտ էր լրիվ գրադադարյան:

Գների աճի և գործազրկության մակարդակի աճի դեմքերի միջև գոյություն ունեցող հակադարձ կապը մասամբ բացադրվում է աշխափանքի շուկայի անձևունությամբ, նաև նրանով, որ փնտեսության աճի շրջանում գործադրությունները հեշտությամբ բարձրացնում են և՛ գները, և՛ աշխափավարձը: Արդադրանքի թողարկման ավելացմանը զուգընթաց աճում է նաև արդադրության գործուների նկարմամբ լրացուցիչ պահանջարկը: Դրա հետևանքով աշխափավարձը աճում է՝ գերազանցելով աշխափանքի արդադրողականության աճին: Մղաճի պարույրը զարգանում է **աշխափավարձ - գին** սինեմայով: Այս բոլորը հանգեցնում են սղաճի դեմքերի արագացմանը:

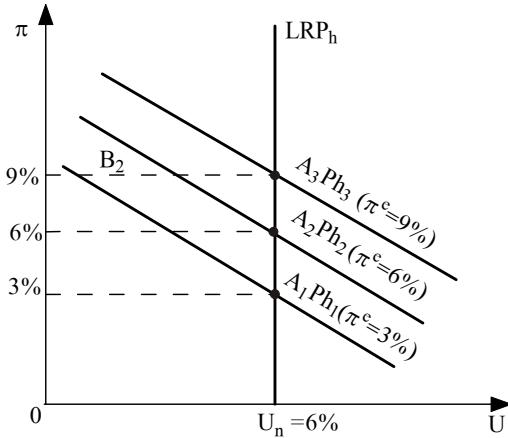
Տակասղաճային բազարականության իրականացման ժամանակ կարևոր նշանակություն է ձեռքբերում այն հանգամանքը, թե քանի գոլկոսով կրածրանա գործազրկությունը, եթե սղաճի դեմքը՝ π -ն, իջեցվի $1\%-ով$: Այս ցուցանիշը գրականության մեջ ընդունված է անվանել **վնասի գործակից (K)**, որը որոշվում է.

$$K=1/b,$$

որդեռ՝ b -ն գործազրկության մակարդակի փոփոխությունն է գոլկոսներով: Վյափիսով, սղաճի դեմքերի բարձրացնումը հանգեցնում է աշխափակերի ավելացմանը և ընդհակառակը: Սակայն այս օրինաչափությունները անցյալ դարի 70-ական թվականների գործնական փաստերով չհասպար-վեցին. այդքան թմրկահարված ֆիլիպսի կորը քննության չքոնեց: Բանն այն է, որ այդ ժամանակահարվածում մի շաբթ զարգացած երկրներում (ԱՄՆ, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներ և այլն) դեղի ունեցան ճգնաժամային երևոյթներ. ավելի խորացավ ու սրվեց իրավիճակը հարկապես էներգակիրների գների կվրուկ բարձրացման պարճառով: Փաստորեն արդադրության ծախսերի բարձրացման հետևանքով հնարավոր չեղավ արդադրության անկումները կանխել դրամավարկային բաղաքականության միջոցով. դեղի ունեցավ **լճացում** (սրագֆլյացիա), և գործազրկության աճը ուղեկցվեց սղաճի դեմքերի աճով:

Երկարաժամկետում արդադրության իրական ծավալը և գրադադարյան մակարդակը կախված չեն պահանջարկի սղաճից. դրանք փոփոխվում են արդարին գործուների ազդեցության փակ: Օրինակ, ռեսուրսախնայող նոր դեխնոլոգիաների ներդրումը իջեցնում է միավոր արդադրանքի ծախսերը, արդադրության իրական ծավալն աճում է, ուստի աճում է նաև գրադադարյան մակարդակը, և երկարաժամկետում ֆիլիպսի կորը այլ քնութագրիչներ է ձեռք բերում: Ի դեպքում ֆիլիպսի կորը երկարաժամկետում մեկնարանելիս դժբախություններն իրենց հիմնավորումներով բաժանվեցին երկու բանակի՝ հարմարվող և ուղիղության սպասումների: Նշանակած երկու ուղղությունների հեղինակները,

որոնք նորդասական դպրոցի ներկայացուցիչներ են, փորձել են ցույց տալ, թե վնախավարողների սղաճային սպասումները ինչպես են դրսնորվում նրանց հարմարվելու գործընթացում կառավարության վնախասական քաղաքականության փոփոխությունների հետ՝ լրիվ զբաղվածության պայմաններում կամ գործազրկության բնական մակարդակի դեպքում: Այսպես, ըստ հարմարվող սպասումների փեսության՝ Ֆիլիպսի կորը երկարաժամկետում կունենա հեփսիալ դեսքը.

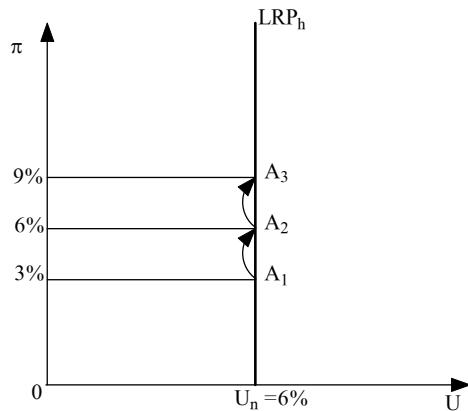
Պ Ի³ ձ Ձ Ի Ռ»Ռ 23.4. Ֆիլիպսի կորը երկարաժամկետում՝ ըստ հարմարվող սպասումների փեսության:

Գծապատկերից ակնառու է դառնում, որ Ph_1 սղաճային սպասումը (π^e) փարեկան 3% է, Ph_2 -ը՝ 6%, Ph_3 -ը՝ 9%: Եթե սպասվող սղաճի փեմպը 3% է, իսկ գործազրկությունը՝ 6%, ապա դա համապարասխանում է գործազրկության բնական մակարդակին՝ A_1 կետում: Ենթադրենք ամբողջական պահան-ջարկի խթանման քաղաքականության շնորհիվ զները բարձրանում են 6%-ով, բայց վնախավարողները շարունակում են գործել նախորդ փորձից ելնելով, այս դեպքում սղաճը կկազմի 3%: Այրանքների զների բարձրացման պայման-ներում արփադրողները շահագրգուված են ավելի շատ արփադրել, ուստի լրացնուցիչ աշխաբուժ են վարձում, որն իջևնում է գործազրկության մակար-դակը կարճաժամկետում: Այսինքն՝ կարճաժամկետ կորով շարժվելիս $A1$ -ից այն կրեղաշարժվի B_1 կետը: B_1 կետում սղաճի սպասվող փեմպը կազմում է 3%, իսկ փաստացին 6% է:

Սակայն հարց է առաջանում. ի՞նչ է փետի ունենում երկարաժամկետում: Ժամանակի ընթացքում վնախասավարող սուբյեկտները նկարում են, որ ապրանքների զների և անվանական աշխաբավարձերի աճը զույգ սղաճային երևույթ է: Ճշգրգելով սղաճի զնահարումները (սպասվող սղաճը Ph_2 կորի վրա 6% է), սկսում են հարմարվել նոր, ավելի բարձր սղաճի: Այս դեպքում աշխաբողները պահանջում են աշխաբավարձի բարձրացում: Վերջինս էլ հանգեցնում է արփադրության ծախսերի մեծացմանը, որի պարճառով թողարկման ծավալը կրճագրվում է մինչև նախորդ մակարդակը: Փաստորեն ժամանակավոր կրճագրված գործազրկությունը նորից վերադառնում է 6%-ի մակարդակին. գծա-

պարկերի վրա դա ցույց է փրկած B_1 կերից դեպի A_2 շարժումով. արդյունքում՝ ֆիլիպսի կարճաժամկեպի կորը փեղաշարժվում է նոր Ph_2 դիրքը, և այսպես շարունակ: Այսպիսով, եթե սպասվող սղաճը ցածր է փաստացի սղաճի մակարդակից, ապա գործազրկությունը ժամանակավորապես կվրճապվի, այսինքն՝ A_2 կերից նորից կփեղաշարժվի B_2 կերը: B_2 կերում սպասվող սղաճը կկազմի 6%, բայց փաստացին արդեն 9% է: Երբ «կերծ» սղաճային սպասումները ճշգրտվեն, գործազրկությունը նորից կվերադառնա նախկին 6% բնական մակարդակին, բայց արդեն ավելի բարձր սղաճի փեղմանը (9%): Այսպիսով, երկարաժամկերում փնտեսությունը կսկսի փեղաշարժվել A_1 կերից դեպի A_2 կերը, հետո՝ A_3 կերը, և այսպես շարունակ: Այդ է ապացուցում $LRPh$ ուղղահայաց գիծը, որը ֆիլիպսի կորն է երկարաժամկերում:

Ըստ **ռացիոնալ սպասումների փեսության**՝ ռեսուրսների ազատ փեղաշարժը և հսկակ փեղենկարվությունը փնտեսավարող սուբյեկտներին հնարավորություն են ընձեռում ճիշդ կանխապեսել փնտեսության զարգացման գործընթացները: Այլ կերպ ասած՝ նրանց սղաճային սպասումները ճիշդ համընկնում են ապագայի փաստացի սղաճի հետ, այսինքն՝ $\pi_1 = \pi_1^e$, և սղաճի սպասումները ռացիոնալ են: Եթե կառավարությունը ճգփում է կիրառել խթանող հարկաբյուջեփային կամ դրամավարկային քաղաքականություն, ապա փնտեսավարողներն արդեն գիրեն, որ ոչ թե իրենց ապրանքի պահանջարկն է մեծացել, այլ երկրում բարձրացել է գների ընդհանուր մակարդակը, որի արդյունքում բարձրանում են բանկերի փուլոսադրույթները, և թանկանում է վարկը: Գծապարկերով արբահայտենք այդ շարժը.

Պ Ի ՞ ՞ ՞ Ի ՞ ՞ ՞ Հ 23.5. Ֆիլիպսի կորը երկարաժամկերում՝ ըստ ռացիոնալ սպասումների փեսության:

Կորը ցույց է փալիս, որ ռացիոնալ սպասումների դեպքում գործազրկության բնական նորման (U_n) ոչ երկարաժամկերում, ոչ էլ կարճաժամկերում զգայուն չէ գների ընդհանուր մակարդակի փոփոխությանը: Եվ բանի որ ուղղահայած գծի վրա սպասվող և փաստացի սղաճի փեղմանը միշտ համընկնում են, ապա ցանկացած փորձ, ուղղված գործազրկության բնական նորմայի կրճագմանը, հաջողություն չի ունենում:

Այսպիսով, ռացիոնալ սպասումների գրեսության կողմնակիցները գիտում են, որ լրիվ զբաղվածության պայմաններում արդադրության ընդայնումը ամբողջական պահանջարկի խթանման մեթոդներով անխուսափելիորեն հանգեցնում է սղաճի երևոյթների, որոնք կարող են առաջացնել սոցիալ-վոնդրական լուրջ հեվլսանքներ:

23.6. ՀԱԿԱՍԴԱՅԻՆ ՔԱՂՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՐԿԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԵՎ ԴՐԱՄԱՎԱՐԿԱՅԻՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Սղաճի դեմ պայքարը գնդեսական քաղաքականության բարդ հարցերից է: Ըստ էության, բարձր սղաճը գնդեսության համար կործանարար նշանակություն ունեցող երևույթ է: Երկարաժամկետում սղաճից գումարում են բոլոր գնդեսավարող սուբյեկտները՝ գնային գնդեսությունները, գործարարությունները, աւտովական բյուջեն: Գերսղաճը հնարավորություն չի փայխս, որ փողը կա-դարձի իր գործառույթները, և քայլայփում է բանկային համակարգը: Ենքնարար հակասողաճին քաղաքականության իրականացումը դաշնում է ամփրաժեղություն: Վյդ գենակերպից մասնագիրական գրականության մեջ և գործ-նական լյանքում սղաճի դեմ պայքարի առնչությամբ գոյություն ունեն գարբեր գենակերպներ: Որոշ հեղինակներ առաջարկում են գործել բարձր սղաճի պայմաններում: Դրա բացասական հետևանքները կարելի են մեղմացնել՝ գնդեսա-վարող սուբյեկտներին պաշրպանելով հակասադային միջոցառումների շնորհիվ: Խոսքը բնակչության և բյուջեփային կազմակերպությունների եկամուգների, գոկուսադրույթների, ֆինանսական ակդիվների, հարկային դրույքների ին-դեքսավորման մասին է: Մեկ այլ խումբ հեղինակներ են գրնում են, որ սղաճի դեմ պետք է պայքարել ցանկացած միջոցներով, որոնք կլիրառվեն պետքության կողմից, օրինակ՝ հակասադային քաղաքականությամբ: Տարբերում ենք սղաճի գենակերպի հեղեղման ուղղակի և անուղղակի մեթոդները:

Սղամի կարգավորման ուղղակի մեթոդներն այլ կերպ անվանում են եկամուգների քաղաքականություն։ Դրանք կարելի է բաժանել երկու ուղղությունների՝ **աշխատավարձի և գների աճի համար կողմնորոշիչների սահմանում և **ուղղակի վերահսկողություն վերջիններիս նկարմամբ**։ Որպես կողմնորոշիչներ կիրառվում են աշխատավարձի և գների աճի առավելագույն սահմանները։ Նման մոդելը մասնաւությունն այն է, որ վարձու աշխատողների եկամուգները կարգավորվում են անմիջապես, իսկ շահույթը՝ անուղղակիորեն՝ գների միջոցով։**

Վերահսկողությունը ստվորաբար իրականացվում է ընդունված կանոններով, եթե որոշակի ժամանակով սառեցվում են զներն ու աշխափավարձը: Իրական կյանքում զների վերահսկողությունն ավելի դժվար է, քան աշխափավարձին:

Եկամուտների քաղաքականության փարբերակներից մեկը պելքության կողմից կազմակերպվող բանակցություններն են խոշոր ձեռնարկագերերի և

արհմիութենական կազմակերպությունների միջև՝ աշխատավարձի ու գների աճի վերաբերիալ համաձայնության գալու համար: Սակայն պետք է նշել, որ նման միջոցառումների իրականացումը միշտ չէ, որ արդյունավետ է լինում: Այսպես, գների աճի կանխումը օրենսդրութեն կարող է հանգեցնել ապրանքների ու ծառայությունների սպակերային շուկաների, անգամ՝ ապրանքների պակասուրդի առաջացմանը, որակի անկմանը և այլն:

Ընդհանրապես, պետքության հակասղաճային քաղաքականությունն ամենից առաջ ուղղված է սղաճի պարբառների վերացմանը: Ինչպես գիտենք, սղաճը կապված է ապրանքային և դրամական շուկաների ձևախափման հետ, որը հանգեցնում է ամբողջական պահանջարկի գերազանցմանը ամբողջական առաջարկին: Դրա համար էլ հակասղաճային քաղաքականությունը մեկնարանվում է երկու ուղղությամբ՝ **քեյնյան և մոնեփարիսփական: Քեյնյան գրնում էր, որ ամբողջական առաջարկը բարձրացնելու համար պետք է սպեղծել արդյունավետ պահանջարկ, որը ձեռնարկապերերի համար կդառնա արդարին ակրիվացնող ուժ:**

Առաջարկի աճի մեկ այլ լծակ պետք է դառնան էժան վարկի հաշվին կիրառվող լրացուցիչ ներդրումները: Կառավարությունն արդյունավետ պահանջարկ է սպեղծում մասնավոր ֆիրմաներին՝ պետքական քավարար պարզերներ գրանցում: Քանի որ ֆիրմաները կապված են միջնորդների հետ, ապա վերջիններիս նույնական պարզերներ են գրքում ֆիրմաների կողմից: Սպեղծվում է քազմարկիչային էֆեկտ, որը շարժման մեջ է դնում բազմաթիվ արդարությունների, և արդարության անկումը կանխվում է, գործազրկությունը՝ կրծագրությունը: Վյափիսով, առաջարկի աճով նախադրյաններ են սպեղծվում գների իշեցման, հերթևարար սղաճի կրծագրման համար:

Քեյնյան գրեսության առանձնահավկությունը բյուջեի պակասուրդի խորացման մեջ է: Մասնավոր գործարարությանը պրվող պետքական պարզերը ենթադրում է լրացուցիչ պետքական ծախսեր: Սակայն բյուջեի պակասուրդը չի կարելի ծածկել փողի լրացուցիչ էմիսիայի հաշվին: Վերջինս սղաճի առաջացման հիմնական պարբառն է, որովհետև այն ակնթարթորեն է գարածվում և գործողության մեջ ոլորս ընդգրկում: Դրա համար Քեյնյան նպարակահարմար էր համարում մեկ այլ ուղի՝ պետքական պարտագումների թողարկում, որոնք պետք է մարվեն հետքագայում, երբ երկիրը ճգնաժամից դուրս եկած կլինի:

Հակասղաճային քաղաքականության **մոնեփարիսփական գրեսությունը** ծագել է, երբ քեյնյան գրեսությունն արդեն փորձարկվել էր: Մոնեփարիսփակները, ի դեմք Մ.Ֆրիդմենի, նշում են, որ քեյնյան գրեսությունը հնարավորություն չի գործի գլուխությունը ամբողջությամբ ազագել սղաճից և հավասարակշռություն հասպագել: Քեյնյան ծրագրերը, ասում էին նրանք, գարինների ընթացքում ավելի մեծացրին պետքական պարտքը: Այդ պարբառաբանությամբ մոնեփարիսփակները իսկապէս քննադադրության ենթարկեցին քեյնյան գրեսությունը:

Ըստ մոնեփարիսփակների՝ սղաճը զուր դրամական երևոյթ է, և կապված է փնդեսությանը պետքական ոչ գրագետ միջամբության հետ: Պետքական բյուջեի պակասուրդի պայմաններում անհրաժեշտ է որոնել այլ ուղիներ, որոնք պետքությունից լրացուցիչ ծախսեր չեն պահանջի: Մոնեփարիսփակները հարցը քննադադրություն են հենց այդ գրեսանկյունից: Դրա համար նրանք առաջարկում են վաճառել

այն ամենը, ինչը հնարավոր է՝ ռեսուրսները, գեղեկարգությունը և այլն: Բացի դրանից, պետք է պայքար մղել գնդեսության մենափիրության դեմ և խրախուսել փոքր ու միջին ձեւներեցությունը: Փաստորեն առաջարկի աճի վրա ազդող գործոնների արդյունքը նկատելի կլինի գրևական ժամանակահարվածից հետո միայն: Վյայիսով, առաջարկի աճի քաղաքականությունը կապված է երկարաժամկետ հակասածային ռազմավարության հետ:

Սղաճի դեմ պայքարի ամենահզոր լծակը մոնեփարիսավները համարում են պահանջարկի սահմանափակումը, իսկ պահանջարկի կրծագրման միջոց պետք է դառնա բնակչության մոտ կուրակված փողի քանակի նվազեցումը: Թեպետք դա այնքան էլ արմագրական միջոց չէ, այնուհանդեղձ, դրա իրականացման համար պետք է սառեցնել խնայողությունները, որպեսզի հշեցվի դրանց իրացվելիությունը, խրախուսել անշարժ գույքի ձեռքբերումը և այլն: Ամբողջական սպառողական պահանջարկի կրծագրումը կնպաստի բյուջեի պակասուրդի նվազմանը, որը կարելի է իրականացնել հավակապես սոցիալական ծրագրերը կրծագրելու, անարդյունավետ արգադրություններին դրվող դոփացիաներն ու լրահավաքումները (սուբսիդիաները) վերացնելու և այլ ճանապարհներով: Մոնեփարիսավներն առաջարկում են քեյնսյան ծրագրերին հակասուն ուղիներ: Վյապես, օրինակ, «թանկացնել» վարկերը: Վյապարագայում ոչ արդյունավետ արգադրությունները չեն կարող օգնվել վարկերից, հետևապես մրցակցությանը զդիմանալով՝ շուկայից դուրս կմղվեն:

Տակասղածային քաղաքականության քեյնսյան և մոնեփարիսավական ուղղությունների ուսումնափրությունից պարզվում է, որ ամբողջական պահանջարկի և ամբողջական առաջարկի վրա ազդրող հիմնական գործոնները հարկարյուջեփային և դրամավարկային քաղաքականություններն են: Ավելցուկային սղաճային պահանջարկի դեպքում պետքությունը սահմանափակում է իր ծախսերը և բարձրացնում հարկերը: Սակայն այդպիսի քաղաքականությունը ևս կարող է հանգեցնել սղաճի առաջացման, որը կզուգակցվի գնդեսության անկմամբ: Իսկ այս պայմաններում հարկաբյուջեփային քաղաքականությունն ուղղվում է ամբողջական պահանջարկի բարձրացմանը՝ պետական կապիվալներումների աճման և հարկերի հշեցման միջոցով:

Ամբողջական պահանջարկի խթանման թերություններից է սղաճի պահանջարկի առաջացման՝ հարկերով և ծախսերով գեղաշարժեր կապարելու հնարավորությունների սահմանափակման վրանգը՝ բյուջեի մեծ պակասուրդի հետևանքով: Ինչ վերաբերում է դրամավարկային կարգավորմանը, ապա այն գարբերվում է ամբողջական պահանջարկի վրա առավել ճկուն անուղղակի ներգործությամբ՝ կապված գործուադրույթների և շրջանառության մեջ եղած փողի քանակի փոփոխության հետ:

Դրամավարկային քաղաքականության շնորհիվ հնարավոր է հասնել սղաճի դանդաղեցմանը, սակայն անհրաժեշտ կլինեն նույն ծախսերը, որոնք բնորոշ են հարկաբյուջեփային քաղաքականությանը:

ԱՅՆ Ե՞Ի ԱՌ ՄԵՐ ՈՒ ՏԵՇ ԱՅՆ ՈՇ»Ռ

- Ի՞նչ է սղաճը, և ինչպես կարելի է որոշել այն:
- Որո՞նք են սղաճի պարբռառները:
- Ինչպես են բնութագրվում պահանջարկի և առաջարկի սղաճերը:
- Դնարավո՞ր է արդյոք սղաճի գոյությունը բարփերային փոխանակության պայմաններում:
- Սղաճային գործընթացներից ովքե՞ր են ավելի շատ դուժվում:
- Ո՞րն է հակասածային քաղաքականության եռությունը:

ԹՎԱԿԱՆ ԽԵՂԱԿԱՆ ԾՐԱՎԱՐՈՒՄ

Սղաճ	Ֆիշերի էֆեկտ
Հաշվեկշռված և չհաշվեկշռված սղաճ	Սենորաժ
Սղաճի դեսակները	Սղաճային հարկ
Սղաճային սպասումներ	Սդագֆլյացիա

ԳԼՈՒԽ 24

ԴԱՄԱՇԽԱՐԴԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

24.1. ԴԱՄԱՇԽԱՐԴԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Տամաշխարհային դրսեւությունը ազգային դրսեւությունների սերվ միասնություն է, որը դրսեւում է միջազգային առևտիքի, ֆինանսավարկային, արժութային, աշխաբուժի միջազգային միգրացիայի, աշխաբանքի միջազգային բաժանման և այլ հարաբերությունների միջոցով։ Ցուրաքանչյուր երկրի ազգային դրսեւություն համաշխարհային դրսեւության բաղկացուցիչ մասն է։ Ուրեմն համաշխարհային դրսեւությունը որակապես նոր կառույց է, որը գործում է ազգային դրսեւությունների փոխգործողությունների հիման վրա։

Տամաշխարհային դրսեւությունը ձևավորվել է այն ժամանակ, երբ դարբեր երկրներ աշխաբանքի միջազգային բաժանման հիման վրա սկսեցին փոխհարաբերությունների մեջ միանել միմյանց հետ։ Տամաշխարհային դրսեւությունը կարելի է ուսումնասիրել դարբեր դրսեւություններից։

XX դարի երկրորդ կեսին համաշխարհային դրսեւությունը դիմում էր որպես երեք խումբ երկրների ամբողջություն։ կապիտալիստական, սոցիալիստական և զարգացող։ Այս կառուցվածքը խիստ պայմանական է։ Իրականում համաշխարհային դրսեւության կառուցվածքը նշանակալիորեն ավելի բարդ է։ Ներկայումս համաշխարհային դրսեւությունն իր բնույթով շուկայական դրսեւություն է՝ ազգային դրսեւությունների ինքնարացման դարբեր ասքիճանով, արդարողական ուժերի և արդարական հարաբերությունների զարգացման դարբեր մակարդակով։ Տամաշխարհային դրսեւության ձևավորման գործում կարևոր դեր են խաղացել աշխաբանքի միջազգային բաժանումը, արդարության միջազգային մասնագիրացումը և կոռպերացումը, ինչպես նաև ապրանքների ու ծառայությունների միջազգային առևտություն։ Ենթագայում համաշխարհային մասշտաբով արդարության գործոնների՝ աշխաբուժի, կապիտալի և դեղեկարգության միջազգային միգրացիան էական դեր խաղացին համաշխարհային դրսեւության զարգացման գործում։

Տամաշխարհային դրսեւության ձևավորման գործընթացը շարունակական է։ ներկայումս դրա արդյունքները աշխարհում դրեխի ունեցող գլոբալացման հետ կապված համակարգային փոփոխություններն են։ Արդարուղական ուժերի մակարդակի էական դեղաշարժը, ֆինանսական կապիտալի հզորության և ազդեցության աճը, դեղեկարգական դեխնոլոգիաների և շրջակա միջավայրի յուրահարուկ դերը համաշխարհային դրսեւության դրեխի ու դերի մասին նոր

գաղափարներ են դալիս: Ելնելով վերոհիշյալից՝ համաշխարհային պնդեսությունը կարելի է բնութագրել նաև որպես ազգային պնդեսությունների ամբողջություն, որոնք միմյանց հետ կապված են արդադրության շարժուն գործուների ներդաշնակությամբ:

24.2. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ, ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԿՈՌԴԵՐԱՅՈՒՄԸ

Համաշխարհային պնդեսության ձևավորման հիմքում ընկած է եղել աշխափանքի միջազգային բաժանումը: Վերջինս հաշվեկշռված պնդեսական աճի կայուն գործոն է ու համաշխարհային շուկայի զարգացման պայման: Աշխափանքի միջազգային բաժանման համար նյութական նախադրյալներ են ծառայել բնակլիմայական պայմանները, աշխարհագրական դիրքը, ազգային պնդեսության արդադրողական ուժերի զարգացման մակարդակը, ազգային սովորույթները և այլն: Աշխափանքի միջազգային բաժանումը աշխափանքի հասարակական բաժանման դրսնորման բարձրագույն և զարգացած ձևն է:

Ընդհանրապես, հասարակության պնդեսական առաջընթացը սերպորեն կապված է աշխափանքի հասարակական բաժանման հետ: Աշխափանքի բաժանումը հասարակության մաշփարով ենթադրում է մարդկանց խմբերի մասնագիտացում գործունեության դարբեր բնագավառներում: Տնդեսական զարգացման որոշակի փուլում աշխափանքի բաժանումը դառնում է պնդեսական աճի էական գործոն, որն ապահովում է ապրանքների ու ծառայությունների որոշակի ավելցուկ և հանդես է գալիս որպես փոխանակության օբյեկտիվ պայման:

Աշխափանքի հասարակական բաժանումը սկզբում դրսնորվել է առանձին երկրների ազգային պնդեսություններում, ապա որոշակի փուլում դուրս է եկել ազգային պնդեսության շրջանակներից և վերածվել աշխափանքի միջազգային բաժանման, որն էլ կանխորոշել է փոխանակության նոր որակը՝ դառնալով առավել կայուն, լայնափարած և ընդգրկուն: Մրանով է բացագրվում պնդեսական գործունեության միջազգայնացման էռությունը:

Աշխափանքի միջազգային բաժանումն ընթացել է երկու ուղղությամբ՝ **արդադրության միջազգային մասնագիտացում և միջազգային արդադրական կոռպերացիա:**

Արդադրության միջազգային մասնագիտացումը երկրների միջև աշխափանքի բաժանման ձև է, երբ յուրաքանչյուր երկիր մասնագիտանում է այնպիսի արդադրանքի արդադրության գծով, որի համար կան առավել նպաստավոր պայմաններ: Այդ դեպքում վվյալ արդադրանքը թողարկվում է ոչ միայն ներքին, այլ նաև համաշխարհային շուկայի պահանջներից ենելով: Արդադրության միջազգային մասնագիտացումը դրսնորվում է դարբեր ձևերով՝ **առարկայական**, երբ երկիրը մասնագիտանում է վվյալ պատրաստի արդադրանքի արդադրության գծով, **դեպալային՝** արդադրանքի առածին մասերի արդադրություն դարբեր երկրներում, **գեխնոլոգիական՝** արդադրանքի արդադրության հետ առնչվող գեխնոլոգիական գործընթացներից մեկ կամ մի քանիսի

իրականացում որևէ երկրում: Դրանք արդյունաբերության մեջ ներձյուղային մասնագիտացման այնպիսի զարգացած ձևեր են, որոնք ցույց են տալիս երկրների միջև արդյունաբերական ապրանքների փոխադարձ առևտիքի ծավալների աճը:

Միջազգային արդարական կոռուպերացիան աշխարհանքի կազմակերպման մի ձև է, որի դեպքում երկու և ավելի երկրներ համապետ մասնակցում են միմյանց շարունակությունը կազմող արդարական գործընթացների կափարմանը: Միջազգային արդարական կոռուպերացմանը բնորոշ են համապետ գործունեության պայմանների նախնական համաձայնեցումը, դնդեսական գործունեության կոռորդինացումը, գործընկերների միջև հանձնարարությունների բաշխումը: Աշխարհում արդարության մասնագիտացումն ու կոռուպերացումը դարձել են նյութական, ֆինանսական և աշխարհանքային ռեսուրսների առավել արդյունավել օգդագործման կարևոր պայմաններ:

Աշխարհանքի միջազգային մասնագիտացումը և կոռուպերացումը հնարավորություն են տալիս դժվար երկրի սահմանափակ արդարական ռեսուրսները գեղափոխելու ու օգդագործելու անարդյունավել ճյուղերից այնպես, որդեռ կան ավելի արդյունավել պայմաններ: Ռեսուրսների նման բաշխումը խորացնում է աշխարհանքի միջազգային բաժանումը և նպաստում ազգային դնդեսություններում աշխարհանքի արդարողականության բարձրացմանը:

Տնտեսագիտությունը քննարկում է աշխարհանքի միջազգային բաժանման երեք հիմնական ձևեր, որոնք բնութագրում են արդարողական ուժերի զարգացման դրամաբանական և ժամանակագրական փուլերը: Դրանք են՝ ընդհանուր, մասնակի և եզակի:

Աշխարհանքի միջազգային բաժանման **ընդհանուր ձևը** աշխարհանքի բաժանումն է արդարության ոլորտների միջև (արդյունահանում, վերամշակում, արդյունաբերություն, գյուղագրություն): Սա բնորոշ է դնդեսության էքսպենսիվ (գրարածուն) զարգացմանը և թելադրվում է արդարության բնական, բնաաշխարհագրական պայմաններով:

Աշխարհանքի միջազգային բաժանման **մասնակի ձևը** բնորոշ է աշխարհուների որակավորման գեխնողական գործոնների դերի բարձրացմամբ, արդարության որոշակի ոլորտներում և ենթաճյուղերում մասնագիտացման գործընթացների կենտրոնացմամբ, երկրների միջև ապրանքաշրջանառության ծավալների աճով:

Աշխարհանքի միջազգային բաժանման **եզակի ձևը** ենթադրում է մասնագիտացում առանձին գործառնությունների գծով (համալրող բաղադրամասերում, դեգունդում, հանգույցներում) և գեխնողական փուլերում: Այս պայմաններում էապես մեծանում է շուկայի գործունակությունը, և համաշխարհային առևտուրը զարգանում է առաջընթաց գեխներով:

24.3. ՄԻԶԱՋԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՇԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՉԵՎԵՐԸ

Միջազգային դրսեսական հարաբերությունները (ՄՏՏ) փարբեր երկրների ազգային դրսեսությունների փարաբնույթ կապերի (գիտագելական, արդարական, առևտրային, ֆինանսապետութային, դրամավարկային, գեղեկագվական, մաքսային) համակարգ է, որի հիմքում ընկած է աշխատանքի միջազգային բաժանումը և մասնագիտացումը:

ՄՏՏ-ներ ձևավորվում են հիմնականում փարբեր երկրների միջև նյութական, աշխատանքային և ֆինանսական ռեսուրսների շարժի ժամանակ և դրսերվում են դրաբեր ձևերով, որոնց կառուցվածքն ու ծավալը կախված են աշխատանքի միջազգային բաժանման և արդարողական ուժերի զարգացման մակարդակներից:

ՄՏՏ-ների դրսերման հիմնական ձևերից են.

- ա) միջազգային առևտուրը,
- բ) կապիտալի միջազգային միգրացիան,
- գ) միջազգային արժութային հարաբերությունները,
- դ) միջազգային դրսեսական ինֆերացումը,
- ե) աշխատանքի միջազգային միգրացիան:

ՄՏՏ-ների դրսերման վերոհիշյալ հիմնական ձևերի ամբողջությունը կազմում է մի համակարգ, որը ենթակա է շարունակական փոփոխման և գրնչում է արդարողական ուժերի անընդհափ զարգացման ու կարարելագործման ազդեցության վակ, որոնց պայմաններում հանդես են գալիս ՄՏՏ-ների նոր ձևեր ու հարաբերություններ: Այսպես, XXI դարավերջին ՄՏՏ-ների զարգացման գործընթացների վրա ակրիվորեն ազդում են այնպիսի երևոյթներ, որոնք բնորոշ չեն եղել XIX դարավերջին կամ XX դարավերջին: Այդպիսիք են՝ ԳՏՏ արագացումը նոր դրսեսության կիրառման և դրաման գործում, գլոբալ փոփոխությունները շրջակա միջավայրի բնագավառում, աշխարհի բնակչության հավելածը, հարուստ և աղքատ երկրների միջև դրսեսական փարբերությունների մեծացումը, երկրների միջև դրսեսական փոխադարձ կապերի աճը, միջազգային դրսեսական կազմակերպությունների և ոչ պետական կառույցների՝ վերազգային կորպորացիաների (ՎԱԿ) ու վերազգային բանկերի (ՎԱԲ) դերի բարձրացումը և այլն: Ուրեմն ՄՏՏ-ները համաշխարհային դրսեսության անբաժան մասն են կազմում:

Քննարկենք այդ համակարգի փարբերն առանձին-առանձին:

24.3.1. Միջազգային առևտուր

Տարբեր երկրների, պետական պատմությունների միջև դրսեսական կապերն ունեն հազարամյակների պատմություն: Այդ կապերը սկզբից սեթ դրսերման միջոցում: Այնուհետև դրամում ընդգրկվել են նորանոր երկրներ, ընդլայնվել է փոխանակվող օբյեկտների շրջանակը, փոխանակության օբյեկտ են դարձել կապիտալը, աշխատուժը, գեղեկագվությունը, գիտական հայտնագործությունները, դրանց հետ կապված

ծառայությունները, և, այսպիսով, առևտրային հարաբերությունների մեջ ընդգրկվեցին գրեթե բոլոր երկրները: Եվ այսպես, միջազգային առևտուրը դարձավ համաշխարհային գննության կարևորագույն հարկանիշներից մեկը:

Միջազգային առևտուրը առաջարար գրեթե է գրավում համաշխարհային գննության կապերի համակարգում: Տնտեսագերբների հաշվարկներով միջազգային առևտրին բաժին է ընկնում ՄՏՏ-ների ամբողջ ծավալի գրեթե 80%-ը: **Զեքրի Սաքսը** բարձր է գնահատել արդարքին առևտրի դերը պետքությունների գննության կյանքում: Նա գրնում է, որ աշխարհի ցանկացած երկրի գննության հաջողությունը պայմանավորված է նրա արդարքին առևտրի մակարդակով: Դեռևս ոչ մի երկրի չի հաջողվել սպեկոնդել առողջ գննություն, որն ամբողջության կորպած լիներ համաշխարհային գննության համակարգից, ամփոփում է **Զ.Սաքսը**:

Միջազգային առևտրում վաճառողի և գնորդի դերում կարող են հանդես գալ ոչ միայն պետքական կազմակերպությունները, այլև անհար անձինք, մասնավոր, բաժնետիրական և կոռպերատիվ կազմակերպությունները: Միջազգային առևտրություններում է ինչպես ապրանքների ու ծառայությունների արդարանումը, այնպես էլ ներմուծումը: Ժամանակակից միջազգային առևտրի բնորոշ կողմներից մեկն այն է, որ մեծանում է ծառայությունների փոխանակումը, որի հիմնական մասը ծառայությունների նոր ձևերն են՝ ինժեներիների խորհրդագրությունը (կոնսալտինգ), լիգինգը, գործեկապվությունը և այլն:

Արդարանում և ներմուծման ընդհանուր գումարը կազմում է գովյալ երկրի արդարքին առևտրի ապրանքաշրջանառությունը: Որոշակի ժամանակահավածում (ամիս, եռամյակ, տարի) արդարանումը և ներմուծվող ապրանքների արժեքների հարաբերակցությունը գովյալ երկրի առևտրային հաշվեկշիռն է: Առևտրային հաշվեկշիռը կարող է լինել ակտիվ (դրական) կամ պասիվ (բացասական) մնացորդով: Ակտիվ է այն դեպքում, եթե գովյալ երկրից ապրանքների ու ծառայությունների արդարանումը գերազանցում է ներմուծումը, և պասիվ, եթե ներմուծումն է գերազանցում արդարանում չափերը: Որպես կանոն, բացասական մնացորդը ծածկվում է ազատ փոխարկելի արժույթով և այլ ակտիվներով: Առևտրային հաշվեկշիռը բնութագրում է երկրի գննության զարգացման և ինքնուրույնության ասպիճանը: Ընդ որում, գովյալ երկիրը կարող է մի քանի երկրների հետ ունենալ բացասական առևտրային հաշվեկշիռ, մյուսների հետ՝ դրական, իսկ ընդհանուր արդյունքում առևտրային հաշվեկշիռը կարող է լինել դրական կամ բացասական:

Տնտեսական արդյունավետությունը ենթադրում է, որ գովյալ երկիրը **արդարանում է** այն, ինչի արդարդության ծախսերը ցածր են միջազգային ծավալաչափով կարարվող ծախսերից: Արդարանում շահավետության չափը կախված է գովյալ ապրանքի ազգային և միջազգային գների հարաբերակցությունից, նույն ապրանքարեսակի միջազգային շրջանառությանը մասնակից երկրներում աշխատանքի արդարդողականության մակարդակի դարբերությունից:

Ներմուծման դեպքում երկիրը ձեռք է բերում ապրանքներ, որոնց արդարդությունն իր երկրում գննության ձեռնպու չէ: Ընդհանուր առմամբ ներմուծման արդյունավետությունը որոշվում է նրանով, թե պահանջմունքները ինչ չափով են բավարարում իր և այն ռեսուրսների գննության հաշվին, որոնք երկի-

թը կօգտագործեր, եթե ինքն գրադարձ պայման ապրանքաբեսակի արդարությամբ:

Համաշխարհային շուկայում հաջողության հասնելու համար անհրաժեշտ է, որ պայմանագրի միջազգային շուկայում պահանջարկ ունեցող ապրանքներ (այդ թվում՝ ռեսուրսների ձևով), ներմուծման համար՝ վճարման միջոցներ, ինչպես նաև համապատասխան արդարին առևտուրային ենթակառուցվածք:

XXI դարասկզբին մի շարք գործուների ազդեցության հետևանքով նկատվել է համաշխարհային առևտուրի աննախադեպ աճ, ինչպես, օրինակ, ԳՏՆ նվաճումները, արդարության միջազգային մասնագիտացման և կոռագերացման խորացումն իր բոլոր ձևերով (առարկայական, դեպալային և գերինողգիտական) և այլն:

Ժամանակակից համաշխարհային առևտուրի զարգացման միջումներից մեկն էլ **ազատականացումն** է, որի հետևանքով նշանակալիորեն իջել է մաքսային գուրքերի մակարդակը, վերացել են շաբ սահմանափակումներ, բաժնեչափեր և այլն:

24.3.1.1. Միջազգային առևտուրի գետական առաջնորդությունները

Տարբեր երկրների միջև առևտուրի գոյության պարճառների, զարգացման և դերի բարձրացման տեսական բացարձությունն ու հիմնավորումը ձևավորվել է ավելի ուշ, քան գոյությունը և ունեցել միջազգային փոխանակությունը: Դրան նախորդել է պետությունների ներքին ֆեռադական մասնագիտածության հայթահարումը, մասնավորապես Եվրոպայում, որը խոչընդողություն էր երկրների միջև բավարար կայուն առևտուրային կապերի հասպարմանն ու միջազգային առևտուրի զարգացմանը: Նենց սկզբից ձևավորվել է արդարին առևտուրի երկու հակադիր գետակեպ. նախ՝ առաջարկվում էր երկրների միջև ազար առևտուրի իրականացում՝ առանց որևէ սահմանափակության ու արգելքի, ապա՝ հիմնավորվում էր պետության միջամբությունը՝ ենելով երկրի գնութեական շահերից: Առաջին գետական գնութեական մեջ կոչվեց **ազատական** (ֆրիդրեդերականություն), երկրորդը՝ **հովանավորչություն** (պրոդեկտիվիզմ), որոնք որոշակիորեն պահպանվել են նաև մեր օրերում:

Արդարին առևտուրի դերն ու նշանակությունը, նպատակների ձևավորումն ու գետակերպները գնութեական գետական գետական մեջ ֆեռադակմի մայրամուգի և կապիտալիզմի կամ շուկայական հարաբերությունների ծագման արշալույսին (XV-XVIII) առաջինը քննարկել են մերկանփիլիապները: Այս գետական հիմքում ընկած են արդարին առևտուրի օգուտի և երկրի հարստության խնդիրները:

Միջազգային առևտուրի գետական հիմնադիրները եղել են անզիական դասական գնութեական գետական ներկայացուցիչները: Միջազգային առևտուրին վերաբերող գետական ներկայացուցիչները ուսումնասիրությունը բացահայտում է համաշխարհային ապրանքաշրջանառության մեջ առանձին երկրների լավագույն (օպտիմալ) մասնակցության սկզբունքները:

Միջազգային առևտուրի գետական հարցերը առաջինը քննարկել է **Աղ. Սմիթը**: Նա սպեցիալիստ է **բացարձակ առավելության** գետական գույքում, ըստ որի՝ երկիրն

ունենալով էժան հումքի որոշակի տեսակի մեծ պաշարներ, հնարավորություն ունի դրանց օգբազործման միջոցով մասնագիտանալ փոքր ծախսեր պահանջող ապրանքների արդադրության և դրանց արդահանման մեջ: **Դ.Օփկարդոն** ևս, զարգացնելով Ա.Սմիթի սույն գիտությունը, ձևակերպեց **համեմատական ծախքերի** իր գիտությունը, ըստ որի՝ երկիրը պետք է արդադրի և արդահանի այն ապրանքները, որոնց արդադրությունը հարաբերականորեն էժան է, ներմուծի ապրանքներ, որոնք արդերկրներում արդադրվում են ավելի էժան, քան փվյալ երկրի ներսում: **Դ.Օփկարդոն** միաժամանակ հիմնավորել է, որ միջազգային առևտուրը պետք է ծառայի բոլոր երկրների շահերին: Այսպիսով, դասական գիտեսագիտության գիտության համաձայն արդարին առևտուրից յուրաքանչյուր երկրի սպացած գիտեսական օգուտը կապված է բացարձակ (ըստ Ա.Սմիթի) և հարաբերական (ըստ Դ.Օփկարդոնի) առավելությունների հետ, որոնք աշխատանքի բաժանման հետևանքով ծագում են երկրների միջև:

Տեղագայում **Ջոն Միլը** հիմնավորեց, որ միջազգային առևտուրի ժամանակ ապրանքների առքուվաճառքի գները սահմանվում են դրանց պահանջարկի ու առաջարկի հարաբերակցության հիման վրա, այն մակարդակով, որ յուրաքանչյուր երկրի կարողանա արդարությունը սպացված արժութային միջոցների հաշվին ծածկել ներմուծման համար կապարվող վճարումները:

Միջազգային առևտուրի գիտության մեջ XX դարի 30-60-ական թվականներին լայնորեն գրաբանվեց շվեյ գիտեսագիտներ **Է.Նեքշերի** և **Բ.Օհլինի** մողելը, ըստ որի՝ երկիրը պետք է արդահանի այնպիսի ապրանքներ, որոնց արդադրության վրա ավելի քիչ է օգբազործվում արդադրության հազվագյուտ (դեֆիցիտային) գործոնը: Ապրանքներն օժիված են գրաբեր գործոնագրությամբ: Որոշ ապրանքների արդադրությունը կապիտալագոր է, մյուսներինը՝ աշխատավար և այլն: Դրա համար էլ է.Նեքշերը և Բ.Օհլինը առաջարկում են առավել արդյունավետ օգբազործել փվյալ երկրի արդադրության գործոնները և առաջին հերթին արդարանել ամենաէժան գործոններով արդադրված ապրանքները: **Նեքշեր-Օհլինի** մողելը կարելի է անվանել դասական գիտեսագիտության **համեմատական առավելության** գիտության դրսուրման նոր ձևերից մեկը:

Համեմատական առավելության գիտության ժամանակակից գարբերակներից մեկն էլ ամերիկացի գիտեսագետ **Փոլ Սամուելսոնի** գիտեսակեդն է: Նա գիտական շրջանառության մեջ դրեց արդադրության գործոնների գների **հավասարեցման** գիտությունը, ըստ որի՝ արդադրության գործոնների միավեսակության, գիտեսագիտայի նույնության, կարարյալ մրցակցության պայմաններում արդարին առևտուրը միկրում ունի երկրների միջև հավասարեցնելու արդադրության գործոնների գները՝ ինչ-որ չափով փոխելով երկրից երկիր գործոնների արդարությը: Փոլ Սամուելսոնը համաշխարհային առևտուրը քննարկել է ոչ միայն որպես երկու երկրների միջև փոխահավետ գործարք, այլև որպես միջոց, որի օգնությամբ կարելի է կրծագել երկրների գիտեսական զարգացման մակարդակների գարբերությունը:

Միջազգային առևտուրի գիտության հետագա զարգացման խնդիրներն ավելի խորությամբ քննարկեց ամերիկացի գիտեսագետ **Վ.Լեսնիկը**: Նա ցույց փետք է, որ երկրորդ համաշխարհային պարերազմից հետո ամերիկյան գիտե-

սությունը մասնագիրացել է արդադրության այն ճյուղերում, որտեղ պահանջվել է հարաբերականորեն ավելի շատ աշխատանք, քան կապիրապ: Այլ կերպ ասած՝ **ամերիկյան արդարականությունը համեմարտած ներմուծման հետ եղել է ավելի աշխատապարար:** Նման եզրակացությունը հակասել է ԱՄՆ-ում կապիրալի ավելցուկի մասին մինչ այդ եղած կարծիքին, որի համար էլ հիշյալ գետությունն սփացել է **Լևոնիկի պարադոքս** անվանումը: Ի դեպ՝ Լևոնիկի պարադոքսը չի հերքում Նեքտեր-Օհլինի գոնսությունը, քանի որ ԱՄՆ-ի արդադրության ամենաավելցուկային գործոնն իրականում կապիրալը չէ, իսկ արդարավոր արդարանքի մեջ գերակշռում են այն ապրանքները, որոնց արդադրության համար օգտագործվում են մշակվող հողագործածների և բարձր որակագորում ունեցող աշխատողների հարաբերականորեն ավելցուկային գործոնները:

Համեմարտական առավելության գրեսության կողմնակից ամերիկացի գրքեսագեւդ **Մայք Պորփերի գրեսությունը** հանգում է հետևյալին. զարգացած 8 երկների գրեսությունների 100 ճյուղերի վիճակագրական նյութերի վերլուծության հիման վրա նա սփեղծեց երկրների մրցակցային առավելության ինքնագիպ գրեսություն, ըստ որի՝ առանձնացվում են գրեսության չորս գլխավոր բաղադրիչները բացահայտող **ազգային շեղանկյունին**, որն էլ ձևավորում է գրված երկրի ֆիրմաների գործունեության մրցակցային միկրոմիջավայրը: «Ազգային շեղանկյունը» բացահայտում է բաղադրիչների այն համակարգը, որն սփեղծում է բարենպաստ և ոչ բարենպաստ միջավայր երկրների ներուժի մրցակցային առավելությունների իրացման համար:

Ահա այդ բաղադրիչները.

- արդարական գործոնների պարամետրերը,
- ֆիրմաների ռազմավարությունը, կառուցվածքը և մրցակցությունը,
- պահանջարկի պարամետրերը,
- համաստեղ և օժանդակ (աջակցող) ճյուղերը:

Մայք Պորփերն ընդունում է նաև **պարագաների համարձությունների հնարավորությունը**, որոնք կամ ուժեղացնում են, կամ թուլացնում երկրում ձևավորված մրցակցային առավելությունները: Նա չի մերժում նաև կառավարության դերը «ազգային շեղանկյան» հիմնական բաղադրիչների վրա զգալի ազդեցություն (դրական կամ բացասական) ունենալու գործում: Արդադրության գործոնների և պահանջարկի պարամետրերի վրա պետությունն ազդում է մոնետար, հարկարյուջեփային (Փիսկալ) և մաքսային բաղարականությամբ:

24.3.1.2. Վոևովիդի համաշխարհային կազմակերպության դերն ու նշանակությունը

Համաշխարհային առևտիրի ոլորգում երկրների միջև հարաբերությունները կարգավորելու համար սփեղծվել են միջազգային գործեր կազմակերպություններ, որոնցից առավել մեծ դեր է խաղացել Սակագների և առևտիրի գլխավոր համաձայնագիրը (ԱԱԳՆ), որի սփեղծման մասին պայմանագիրը 1947թ. Ժնևում սուրագրել են 23 երկրներ, որն ուժի մեջ է մտել 1948 թվականին:

Որպես համաշխարհային կառույց՝ ԱԱԳՆ-ն կարգավորում էր համաշխարհային առևտիրի մաքսային և սակագնային խնդիրները: Դա այն ժամանակն էր,

Երբ ԱՄՆ-ը Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ամրապնդելով իր փնտեսությունը, ձգվում էր սրեղծել միջազգային առևտության կանոններն իրազործող կազմակերպություն, որը կնպաստեր երկրների միջև ապրանքաշրջանառության զարգացմանը: Համաձայնագրի սրեղծման նպարակն էր խթանել առևտության պատականացման գործընթացը և կարգավորել միջազգային ներդրումների, ապրանքների ու ծառայությունների առևտությունները: Դրա կազմում արդեն կային 130 երկրներ, իսկ գործունեության ոլորտն ընդգրկել էր համաշխարհային առևտությունը՝ 94%-ը: ԱՎԳԴ-ն գործել է մինչև 1995 թ. դեկտեմբերի 31-ը, իսկ 1996 թ. հունվարից դրան փոխարինեց Առևտության կազմակերպությունը (ԱՎԿ), որի հիմնադրմանը մասնակցել են 81 երկրներ: Այդ երկու կազմակերպությունների հիմնական փարբերությունները հետևյալն են.

- ԱՎԳԴ-ն բազմակողմանի համաձայնագրերի մի ամբողջություն էր, որը չուներ ինսպիրուցիոնալ կառուցվածք, այլ ուներ միայն օժանդակող քարտուղարություն, իսկ ԱՎԿ-ն կազմակերպություն էր իր կառուցվածքով և քարտուղարությամբ,
 - ԱՎԳԴ-ում երկրների պարբավորությունները կրում էին պայմանական բնույթ, իսկ ԱՎԿ-ում դրանք ամբողջական են, հիմնականում՝ մշղական և պարբադիր,
 - ԱՎԳԴ-ի համաձայնագրերը վերաբերում էին միայն ապրանքների առևտության, իսկ ԱՎԿ-ն իր մեջ ընդգրկում է նաև ծառայությունների առևտությունը ոլորտն ու առևտությունը առնչվող միավոր սեփականության ոլորտները,
 - ԱՎԳԴ-ն լինելով բազմակողմանի համաձայնագրերի ամբողջություն, այնուամենայնիվ, սկսած 1980-ից ուներ մի քանի համաձայնագրեր, որոնց միանալը կամավոր հիմունքներով էին, իսկ ԱՎԿ-ում ընդունված բոլոր համաձայնագրերը բազմակողմանի են, որոնց միանալը մեծ մասի համար պարբադիր է,
 - ԱՎԿ-ում երկրների միջև ծագած գնումական վեճերի լուծման համակարգը շատ ավելի արագ ու արդյունավետ է գործում, քան ընդունվող որոշումներն են ապահովագրված են երկրների կողմից հնարավոր կասեցումից:
- ԱՎԿ-ն լինելով ԱՎԳԴ-ի իրավահաջորդը՝ իր գործունեությունը կապարում է հետևյալ դրույթների ու նորմերի հիման վրա, որոնք պարբադիր են անդամ-երկրների համար.
- ա) ներկրվող և արբահանվող ապրանքների ու ծառայությունների նկարմամբ ոչ խստական և առավել բարենպաստ պայմանների ապահովում,
 - բ) քանակական ոչ մի սահմանափակում կամ նմանօրինակ գործողություն չկիրառել ազգային շուկան պաշտպանելու նպարակով,
 - գ) առևտության փոխադարձ գիշումներ կարարել կազմակերպության անդամ-երկրների ապրանքների ու ծառայությունների մուլտիպլիքատուրային մասնակությունը,
 - դ) ԱՎԿ-ում սրեղծված հարուկա ծառայության միջոցով համապարասիան բանակցությունների ու խորհրդադարձությունների միջոցով լուծել ծագած առևտության վեճերը,

ե) արդաքին առևտրային գործարքներն իրականացնել մասնավոր-իրավական հիմքի վրա:

Այսպիսով, ԱՇԿ-ի ընդունած առաջին և կարևորագույն դրույթը արդաքին առևտրում բոլոր անդամ-երկրների իրավահավասարության ապահովումն է ու խորականության բացառումը:

Տաճաշխարհային առևտրում ապրանքներն ու ծառայություններն իրացվում են համաշխարհային գներով, որոնք որոշվում են դժվար գետակի ապրանքի սպեցիալիզման վրա կապարվող արդարության հիմնական գործոնների համաշխարհային միջին ծախքերով: Դրանք ձևավորվում են այն երկրների արդարության պայմաններով, որոնցում արդարությունը է համաշխարհային շուկա մրգնող ապրանքների գերակշիռ մասը: Գների մակարդակի վրա նշանակալի ազդեցություն է ունենում նաև համաշխարհային շուկայում դժվար գետակի ապրանքի առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունը:

24.3.2. Կապիվալի միջազգային շարժի Էռությունը և ձևերը

ՄՏՀ-ների հիմնական ձևերից մեկը կապիվալի միջազգային շարժն է, որը պայմանավորված է աշխարհանքի միջազգային բաժանմամբ և համաշխարհային գնդեսության ձևավորմամբ: Կապիվալի միջազգային շարժը դարձել է ոչ միայն ժամանակակից համաշխարհային գնդեսությունը բնութագրող կարևորագույն հարկանիշներից մեկը, այև որոշիչ դեր ունի ՄՏՀ-ների ամբողջ համակարգում: Վյափեղ դրամական կապիվալը ձեռք է բերում առավել ինքնուրույն շարժ՝ հսկայական հսկադարձ ազդեցություն ցուցաբերելով ապրանքների, ծառայությունների և աշխագուժի շուկաների զարգացման վրա:

Որպես գնդեսական երևույթ՝ կապիվալի արդարանումը ձևավորվել ու զարգացել է միջազգային առևտրից և աշխագուժի միջազգային միգրացիայից ավելի ուշ: Կապիվալի արդարանումն հնարավորությունները դրսերվել են կապիվալի նախասկզբնական կուրսակման գործընթացի ավարտի, հավկապես կապիվալիստական արդարահարաբերությունների զարգացման ժամանակաշրջանում: Դա կապիվալի միակողմանի շարժ էր՝ զարութափեր երկրներից դեպի զարութներ: Սակայն XX դարի 50-ական թթ. համաշխարհային գնդեսության մեջ դեպի ունեցող որակական գեղաշարժերը կապիվալի արդարանումն հաղորդեցին համապարփակ բնույթ: Կապիվալի արդարանումը բնորոշ է դաշնում կայուն, կրկնվող և շահութաբեր բնույթը, որին զուգահեռ մեծանում են փոխադարձ ներդրումների ծավալները: Կապիվալ են արդարանում նույնիսկ այն երկրները, որոնք իրենք ներդրումների խիստ կարիք ունեն:

Կապիվալի շարժի ծավաների աննախարեալ աճը և աշխարհագործաքային ընդլայնումը նոր իմաստ են հաղորդում միջազգային ներդրումային հարաբերություններին: Վյա երևույթն առավել սպույզ դրսերվում է կապիվալի միջազգային միգրացիա հասկացության մեջ: Ի դեպ գնդեսագիրության մեջ կապիվալի արդարանում, կապիվալի միջազգային միգրացիա, կապիվալի միջազգային շարժ հասկացությունները դիմարկվում են որպես հոմանիշներ: Կապիվալի միջազգային միգրացիան երկրների միջև կապիվալի հանդիպակաց շարժն է, որը եկամուտ է ապահովում իր սեփականագրերին: Գոյություն ունեն մի շարք խթանող շարժադիթներ, որոնց առկայությունը նպաստավոր

պայմաններ է սպեղծում կապիտալի միջազգային միգրացիայի համար: Դրանք են՝ համաշխարհային շուկայում կապիտալի առաջարկի և պահանջարկի անհամապարախանությունը, ապրանքային շուկաներ թափանցելու գրավչությունը, կապիտալ ներմուծող երկրում էժան աշխարհութիւն և հումքի առկայությունը, բնապահպանական թույլ սպանդարդները, կայուն քաղաքական իրավիճակը, բարենպաստ ներդրումային միջավայրը և այլն:

Ընդհանրացնելով կապիտալի միջազգային միգրացիայի վրա ազդող գործուները՝ դրանք կարելի է դասակարգել 2 խմբի:

ա) դրանք գործուներ,

բ) քաղաքական գործուներ:

Տնտեսական գործուներն են՝ առանձին երկրներում և ողջ համաշխարհային գործուներում մեջ ԳՏԱ-ի ազդեցությամբ գրեթի ունեցող խորը կառուցվածքային փոփոխությունները, արդարության միջազգային մասնագիտացման և կոռուպցիային խորացումը, համաշխարհային գործուներում մեջ վերազգայնացման երևույթի ուժեղացումը, կապիտալ ներմուծող երկրներում գործուներական աճ ապահովելու ձգտումը և այլն:

Քաղաքական գործուներն են՝ կապիտալի միջազգային շարժի ազարտականացումը, զարգացող երկրներում արդյունաբերության ճյուղերի զարգացմանն ուղղված քաղաքականությունը, բարեփոխումների իրականացումը, մասնավորեցումը, աջակցությունը փոքր բիզնեսին (գործարարությանը), նոր շուկաների և ազդեցության ոլորփների ընդլայնումը և այլն:

Երկրների մասնակցությունը կապիտալի միջազգային միգրացիայի գործուներին արդարացնելու համար է **բացարձակ** և **հարաբերական ցուցանիշների** միջոցով: **Բացարձակ ցուցանիշի** օրինակ է կապիտալի արդարականացման և ներմուծման մնացորդի ցուցանիշը: Հար այդ ցուցանիշի՝ երկրները դասակարգվում են առավելապես կապիտալ արդարանողներ, առավելապես ներմուծողներ և մուրավորապես հավասարակշռված խմբերում:

Կապիտալի միջազգային միգրացիայի գործուներին երկրների մասնակցության վիճակն ավելի կոնկրետ արդարացնելու համար է հարաբերական ցուցանիշների օգնությամբ, որոնք դրսևորվում են կապիտալի ներմուծման, արդարականացման և օպարերերի ներդրումների նկարմամբ պահանջարկի գործակիցներով: Այսպես՝

1. Կապիտալի ներմուծման գործակիցը (ԿԱԳ) հաշվարկվում է ներմուծված կապիտալի (ԿԱ) և ՌԱԱ-ի հարաբերակցության միջոցով.

$$\text{Կ}_{\text{(ԱԳ)}} = \frac{\text{Կ}_{\text{(Ա)}}}{\text{ՌԱԱ}} \times 100\%:$$

2. Կապիտալի արդարականացման գործակիցը (ԿԱԳ) հաշվարկվում է գործակիցը (ԿԱԳ) և ՌԱԱ-ի հարաբերակցության միջոցով.

$$\text{Կ}_{\text{(ԱԳ)}} = \frac{\text{Կ}_{\text{(Ա)}}}{\text{ՌԱԱ}} \times 100\%:$$

3. Օգարերկրյա ներդրումների նկարմամբ պահանջարկի գործակիցը (Կ_պ) հաշվարկվում է օգարերկրյա կապիտալի բաժնի (Կ_o) և կապիտալ ներդրումների նկարմամբ ներքին պահանջարկի հարաբերակցության միջոցով.

$$\Psi_{(պ)} = \frac{\Psi_{(o)}}{\Psi_{(նպ)}} \times 100\%:$$

XXI դարի մուտքը սկզբնավորվեց կապիտալի միջազգային շարժի նոր միգրումներով, որոնք էական փոփոխություններ առաջացրեցին կապիտալի շարժի ուղղությունների, դրանում նոր դարածաշրջանների ներգրավման և ֆինանսավարկային կազմակերպությունների դերի ազդեցության մեծացման գործում:

Վյդ նոր երևույթները դրսևորվում են հետևյալում.

1. Մի շարք զարգացած երկրներ (օրինակ, ԱՄՆ, Անգլիա), որոնք ավանդաբար եղել են կապիտալի խոշոր արդահանողներ, այժմ նաև կապիտալի հիմնական ներմուծողներ են:
2. Որոշ զարգացող երկրներ արդեն դարձել են կապիտալ արդահանողներ:
3. Ակրիվացել է արդերկրների ընկերությունների դերը Եվրամիության անդամ- երկրներում:
4. Աճել են արդերկրների կապիտալ ներդրումները Արևելյան Եվրոպայում, Չինասփանում, Ռուսասփանում և ԱՊՀ մյուս երկրներում:
5. Մեծացել է պետությունների և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից արդահանվող կապիտալի բաժինը:

Բազմազան են կապիտալի միջազգային միգրացիայի ձևերը: Նպարակահարմար է դասակարգել ըստ սեփականության աղբյուրների, օգբագործման բնույթի և ժամկետների: Ըստ սեփականության աղբյուրների՝ կապիտալը համաշխարհային շուկայում հանդես է գալիս պերական (պաշտոնական), մասնավոր, միջազգային (դարածաշրջանային) և խառը ձևերով:

Պերական կապիտալը պետության բյուջեի միջոցներն են, որոնք կառավարությունների կամ միջկառավարական կազմակերպությունների որոշումներով օգտագործվում են արդերկրներում կամ ներգրավվում օգարերկրացիներից: Այս խմբի մեջ են մինում պերական փոխառությունները, նվիրագվությունները (գրանդ), օգնությունները, որոնք մի երկրի կողմից դրամադրվում են մյուսին՝ ըստ միջկառավարական համաձայնագրերի:

Մասնավոր (ոչ պերական) կապիտալը ֆիրմաների, բանկերի և այլ ոչ պերական կազմակերպությունների միջոցներն են, որոնք արդահանվում կամ ներմուծվում են այդ կազմակերպությունների դեկավարության որոշումների հիման վրա:

Միջազգային կապիտալը դարձինավում է միջազգային, միջազբական կազմակերպությունների կողմից: Վյդպիսիք են ՎԶԴԲ-ի, ՏԲ-ի, ՄԱԿ-ի դարձինավական ծրագրերով նախարեսաված վարկերը կամ օգնությունների:

Խառը կապիտալը ենթադրում է պերական և մասնավոր կապիտալների մասնակցությունը կապիտալի արդահանմանը կամ ներմուծմանը որոշակի համամասնությամբ:

Ըստ օգբագործման բնույթի կապիտալը միջազգային շուկայում հանդես է գալիս հետևյալ ձևերով՝

- ձեռնարկապիրական (ներդրումներ պարբեր ճյուղերի ձեռնարկություններում),
 - փոխարժեական (փոխառությունների ձևով):

1. Զերնարկափիրական կապիվալի արդահանումը արդադրության կազմակերպումն է կապիվալ ներմուծող երկրում՝ շահույթի սփացման նպագրակով: Արդահանողը կապիվալը ներդնում է ներմուծող երկրի արդյունաբերության, գյուղատնտեսության մեջ, առևտուրում և այլ բնագավառներում: Այս ձևում ավելի հաճախ հանդես է գալիս մասնավոր կապիվալը:

Հսկ օգտագործման բնույթի և ձեռնարկությունների արդարապնդեական գործունեության վրա հսկողություն իրականացնելու ասթիճանից՝ ձեռնարկադիրական կապիտալն ունենում է երկու ձև՝

- ուղղակի ներդրումներ,
 - պորտֆելային ներդրումներ:

ձամո՞չ ԻՇ Յ»» ի նամակ»» հՀ բնորոշ գիծն այն է, որ կապիտալ արքահանող-ները ներմուծող երկրում սպեղում են սեփական արքադրություն կամ զնում քածնեփիրական ընկերության վերահսկիչ ծրաբը: Այս ձևն արքահանողներին հնարավորություն է ընձեռում վերահսկողություն սահմանել իրենց կապիտալը ներդրած ձեռնարկությունների նկարմամբ, զավթել ռազմավարական և շահութաբեր առավել կարևոր ճյուղերը, օգբագործել կառավարման փորձը, առևտնաբանիշը, առաջավոր գործիքական և այլն, որոնք դժվար կարող են դառնարկել:

ա առի յ»Ե՞՛ԱՅ Յ»Ռ հածՈՒՅ»ՀՆԸ էությունն այն է, որ օպարերկյա ներդրող կարող է ներմուծող երկրում ձեռք բերել բաժնեփիրական ընկերությունների բաժնեփոմսերը (ոչ հսկիչ ծրարի չափով): Վերահսկիչ ծրարը մնում է ազգային պետական կամ գրեղական մասնավոր ֆիրմաների ձեռքին: Պորտֆելային ներդրումների օրինակ է նաև ներմուծվող կապիրախ մասնակցությունը համապետ ձեռնարկություններում:

Փիսարքական կապիկալի միջազգային շուկան կազմված է երկու շուկաներից՝ փողի և կապիկալի:

Ծանոթագրություն պարկեր են պրվում հիմնականում մինչև մեկ դարի ժամկետով, որոնք օգտագործվում են լրացուցիչ շրջանառու միջոցներ ձեռք բերելու համար:

I ³ áČi ³ Ÿk ჩádd³ Ÿ միջին և երկարաժամկեպ վարկերն ու փոխառություններն են, որոնք օգտագործվում են հիմնական կապիվալի համարման, մասնաճյուղերի հիմնադրման, ձեռնարկությունների վարկավորման և այլ ներդրումների համար:

Հայր ներդրման ժամկետի կապիտալը բաժանվում է.

- ա) Երկարաժամկետ, երբ կապիվալը ներդրվում է 5-7 դարուց մինչև 40-50 դարի ժամկետով: Երկարաժամկետ են համարվում ձեռնարկագիրական և փոխագումարական, պետական և միջազգային կապիվալները,
- բ) միջնաժամկետ, երբ ներդրումները կապարվում են 1 դարուց մինչև 5-7 դարի ժամկետով,
- շ) կարճաժամկետ, երբ ներդրումները կապարվում են 1-1,5 դարի ժամկետով,
- դ) գերկարճաժամկետ ներդրումներ, որոնք իրականացվում են մինչև 3 ամիս ժամկետով:

24.3.2.1. Կապիվալի արդարանման գնդեսագիրական գետությունները

Կապիվալի միջազգային միգրացիայի շարժառիթների վերաբերյալ գոյություն ունեն գնդեսագիրական դարբեր գետություններ ու մողելներ, որոնց ուշադրության կենդրունում այն հարցն է, թե ինչո՞ւ է կապիվալն արդարանվում կամ ներմուծվում: Վյապես, անգիտացի գնդեսագետ **Զ.Միլի** կարծիքով Երկրների միջև կապիվալի շարժը պայմանավորված է շահույթի նորմաների միջև եղած դարբերություններով: Ըստ **Զ.Միլի**' դարբեր Երկրներում շահույթի նորմայի մակարդակների դարբերությունն այնպիսին պետք է լինի, որ հնարավորություն ընձեռի ծածկելու այն ռիսկերից կրած վնասները, որոնք կարող են կրել կապիվալ արդարանողներն ուրիշ Երկրներում:

Զ.Մ.Քեյնար գիտում է, որ որոշակի պայմաններում արդարության գործուների միջազգային շարժը կարող է փոխարինել միջազգային առևտություն: Կապիվալի շարժը պայմանավորված է Երկրների վճարային հաշվեկշիռների անհավասարակշռվածությամբ, որ դվյալ Երկրից կապիվալի արդարանումը կապարվում է այն ժամանակ, երբ ապրանքների ու ծառայությունների արդարանումը գերազանցում է ներմուծմանը:

Նորբեյնայան գետության ներկայացուցիչ **Ռ.Նարբողը** կապիվալի արդարանման խնդիրը պայմանավորում է կապիվալով հարուստ Երկրի գնդեսական աճի դեմքերով. որքան ցածր է դեմքը, այնքան մեծ է դվյալ Երկրից կապիվալի արդարանման հոսքը: Նորբեյնականներն առաջարկում են կապիվալի արդարանման միջոցով օժանդակել զարգացող Երկրների գնդեսական առաջընթացին:

Կապիվալի միջազգային շարժի գետության մեջ մեծ ներդրում ունեն **Է.Ներշերը** և **Բ.Օհլինը**: **Է.Ներշերը** ծևակերպել է արդարության գործուների նկարմամբ գների միջազգային հավասարակշռման միջումի թեզը, որն արդարայում է ինչպես միջազգային առևտությունները, այնպես էլ արդարության գործուների միջազգային շարժի երևույթները: Ըստ **Բ.Օհլինի**' արդարության գործուների շարժը պայմանավորված է դարբեր Երկրներում դրանց նկարմամբ գոյություն ունեցող պահանջարկի դարբերություններով: Արդարության գործուները հոսում են այն Երկրներից, որտեղ դրանց սահմանային արդարողականությունը որոշվում է հիմնականում գոկոսադրույթի մակարդակով, ինչպես նաև մաքսային խոշընդուներով, Երկրների միջև քաղա-

քական գրադայնություններով, արդերկրների ներդրումների ռիսկերով և այլն:

Կ. Մարքսը կապիտալի արգահանումը հիմնավորում էր արգահանող երկրում կապիտալի ավելցուկով: Կապիտալի ավելցուկ ասելով նա նկատի ուներ կապիտալի այն մասը, որի օգտագործումը բվալ երկրում ուղեկցվում էր շահույթի նորմայի անկմամբ: Իսկ Վ.Ի.Լենինը կապիտալի արգահանումը համարում էր մոնոպոլիստական կապիտալիզմի կարևորագույն հագուանիշներից մեկը:

Տնտեսագերների կողմից մշակվել են արդերկրների կապիտալի ուղղակի ներդրումների մի շարք մոդելներ, որոնցից առավել հանրահայրներն են.

1. Մենաշնորհային առավելությունների մոդելը, ըստ որի՝ արդերկրի ներդրողը գեղացի իր մրցակցի համեմարտությամբ անբարենպաստ վիճակում է, քանի որ ինքը ծանոթ չէ բվյալ ազգային շուկային և այդ երկրում գործող խաղի կանոններին: Բացի դրանից, արգահանողը կարարում է լրացուցիչ բրանսապորտային ծախսեր և առավել մեծ ռիսկեր: Դրա համար էլ օգարերկրյա ներդրողին անհրաժեշտ է բալ լրացուցիչ, այսպես կոչված՝ մենաշնորհային առավելություններ, որպեսզի նա հնարավորություն ունենա ապահովելու առավել բարձր շահույթ: Դա ներդրումային ռիսկի դիմաց սփացվող պարզևաբրությունն է, որն սփացվում է մենաշնորհային մրցակցության ընթացքում առաջացող առավելությունների հաշվին:

2. Ապրանքի կենսապարերաշրջանի մոդելի հիմքում այն գաղափարն է, որ ֆիրման իր ապրանքների արգահանումն նվազման վրանքը հաղթահարելու համար պետք է բվյալ ապրանքարեսակների արգահանությունը կազմակերպի արդերկրներում: Դա հնարավորություն է բալիս երկարացնել ապրանքի կենսապարերաշրջանը: Դա ձեռնորու բարբերակ է, քանի որ այդ երկրներու ցածր են փոփոխուն ծախսերը, և հնարավորություն կա շրջանցելու մաքսային ծախսերը և այլն:

3. Մարքսիստական մոդելի հիմքում ավելցուկային կապիտալի կանխադրույթն է. կապիտալն արգահանվում է սեփականագիրոց կողմից ուղղակի ներդրումների ձևով և օգբվում է ուղղակի ներդրումների բոլոր առավելություններից: Կապիտալ արգահանող միջազգային մենաշնորհապերերը (ՎԱԿ-երը) իրենց արգադրական, ֆինանսական և գերանողիական հզրության պարճառով առավելություններ ունեն բվյացի մրցակցների նկարմամբ, որի համար էլ կապիտալն արգահանվում է:

4. Էկլեկտիկ մոդելը ներառում է մյուս մոդելներին բնորոշ այն կողմերը, որոնք գործնականում արդեն սպուզել են: Այդ մոդելի համաձայն ֆիրման արդերկրում արգադրություն է կազմակերպում այն ժամանակ, եթե բվյալ պահին արդեն գոյություն ունեն հենքայի պայմանները. ֆիրման նկարելի առավելություններ ունի կապիտալ ներմուծող երկրի ֆիրմաների նկարմամբ, իրեն ձեռնորու է այդ առավելություններն օգբագործելը, և իր երկրի համեմատ ֆիրման որոշ արգադրական ռեսուրսներ արդերկրներում կարող է ավելի արդյունավել օգտագործել:

5. Պորտֆելային ներդրումների մողեկի գետաբանները հիմնվում են այն գաղափարի վրա, որ պորտֆելային ներդրողին անմիջականորեն հետաքրքրում է՝

- օգարերկրյա արժեթղթերի շահութաբերության մակարդակը,
- այդ ներդրումների ռիսկի ասրիճանը,
- օգարերկրյա արժեթղթերի հաշվին արժեթղթերի իր պորտֆելը բազմացանեցնելու ցանկությունը:

Պորտֆելային ներդրումների վրա բավական մեծ ազդեցություն են ունենում կապիվապ ներմուծող երկրներում գեղի ունեցող փնտեսական ու քաղաքական ցնցումները:

6. Կապիվալի փախուստի գետություն: Տնտեսագետները «կապիվալի փախուստ» ասելով նկատի ունեն փվյալ երկրից կապիվալի անօրինական արգահանումը: Դա կապիվալի այնպիսի շարժ է, որը հակասում է երկրի ընդհանուր շահերին: Կապիվալի փախուստի հիմնական պարճառը ոմանք համարում են կապիվալի ապօրինի ծագումը:

24.3.3. Միջազգային արժութային հարաբերությունների էնվայունը

ՄՏՀ-ների առավել շարժուն ձևերից են միջազգային արժութային հարաբերությունները, որոնք ծագել են աշխարհագնդեսական բազմաբնույթ հարաբերությունների ժամանակ փողն օգբագրութելիս: Երբ աշխարհանքի միջազգային բաժանման խորացման արդյունքում առևտուրը դուրս եկավ մեր երկրի սահմաններից, և փողն սկսեց ծառայել միջազգային առևտուրին, այսինքն՝ հանդես եկավ որպես համաշխարհային փող՝ ձեռք բերելով միջազգային արժույթ կամ արգարժույթ անվանումը: Ուրեմն փողն արգարժույթի է վերածվել այն ժամանակ, երբ սկսել է կարարել համաշխարհային փողի գործառույթ: Դա կապված է եղել ոչ միայն աշխարհանքի միջազգային բաժանման խորացման և զարգացման, այլ նաև համաշխարհային շուկայի ձևավորման հետ:

Ազգային արժույթը գործում է երկրի ներսում, որպես սպասարկում է ներքին շուկան, ներքին դրամաշրջանառությունը, այսպես ասած՝ ներքին փնտեսական գործարքները: Միջազգային արժույթը կամ արգարժույթը գործում է երկրի սահմաններից դուրս, սպասարկում է համաշխարհային շուկան, համաշխարհային դրամաշրջանառությունը կամ համաշխարհային փնտեսական գործարքները: Վյախտով, արգարժույթը միջազգային բազմաբնույթ գործարքներ կարարելու համար օգբագործվող փողն է: **Արգարժույթ** ասելով հասկանում ենք.

- գարբեր երկրների դրամական միավորները և դրանց գարագեսակները,
- դրանցով արգարհայտված և միջազգային հաշվարկներում օգբագործվող վարկային միջոցները,
- միջազգային դրամական միավորները:

Արգարժույթի գաղափարն առաջացել է գարբեր երկրների առնչություններով, որոնք ունեն գարբեր դրամական միավորներ և միմյանց հետ գարբեր փնտեսական գործարքներ կարարելու ցանկություն:

Համաշխարհային փողի կամ արդարժույթի գործառույթը ժամանակին եղել են ոսկին ու արծաթը՝ ձուլակփորների համապարախան կշռով: XIX դարասկզբին Մեծ Բրիտանիայում, նույն դարի երկրորդ կեսին ուրիշ երկրներում փիրապետող էր ոսկե արդարժույթը, որը դրված էր միջազգային արժութային համակարգի հիմքում:

Մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը երկրների միջև հաշվարկները հիմնականում կարարվում էին անգիտական բանկերի միջոցով՝ ֆունդ սպեոլինգով, որն ազատ փոխարինվում էր ոսկով: Սակայն բրիտանական ճգնաժամը թուլացրեց Անգլիայի գնդեսական դիրքերը, և խարիսկեց ֆունդ սպեոլինգի դերը որպես միջազգային արժույթի: Դրանից հետո (1945-1971 թթ.) համաշխարհային արժույթի գործառույթն իր վրա վերցրեց ԱՄՆ-ի դոլարը, որը 1971 թ. դադարեց փոխարկվել ոսկով: Ներկայումս միջազգային արժութային համակարգը հիմնված է առաջարար մի քանի երկրների թղթադրամների (ոսկով չփոխանակվող բանկնուղների) և միջազգային դրամական հաշվարկային միավորների (Եվրո) վրա:

Միջազգային արժութային հարաբերությունների հետագա կարարելագործմանը նպաստել են մի շարք գործուներ, ինչպիսիք են՝ արդարողական ուժերի զարգացումը, համաշխարհային շուկայի առաջացումը, աշխարհանքի միջազգային բաժանման խորացումը, համաշխարհային գնդեսության կազմավորումը, աշխարհագնդեսական կապերի ընդլայնումը: Աշխարհագնդեսական կապերում, որպես միահյուսվում են քաղաքականությունն ու գնդեսությունը, դիվանագիտությունն ու առևտուրը, արդարությունն ու առևտուրը, արժութային հարաբերությունները գործում են առանձնահագուկ գեղ:

24.3.3.1. Արդարժութային փոխարժեքի ձևեր

Վրժույթի հիմնահարցերի համակարգում առանձնահագուկ գեղ է գործում արժույթի փոխարկելիության խնդիրը: Վրժույթի փոխարկելիությունը բավարար է առանց որևէ սահմանափակումների: Մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը, ինչպես նշել ենք, գոյություն է ունեցել պաշտոնական պարիփառի հիման վրա արժույթների ազատ փոխարկելիություն ոսկով: 1929-1933 թթ. համաշխարհային գնդեսական ճգնաժամի դարիներին ոսկով սպանդարքի փլուզման հետևանքով արժույթի փոխարկելիությունը ոսկով գործնականում չեղյալ հայդարարվեց: Միայն ԱՄՆ դոլարն էր փոխարկվում ոսկով, այն էլ դադարեց 1971 թ.:

Գոյություն ունեն արժութային շուկաներ, որպես իրականացվում են արդերկրների արժույթների և դրանցով արդարայրված՝ վճարային փաստաթղթերի (չեկեր, մուրհակներ, հեռագրական և փոստային փոխանցումներ) գնման, վաճառքի, փոխանակման գործառնություններ: Լսությունից՝ արժութային շուկաները լինում են **ազատ** (այն երկրներում, որպես չկան արժութային սահմանափակումներ) և **ոչ ազատ** (այն երկրներում, որպես գոյություն ունեն արժութային սահմանափակումներ): Որոշ երկրներում գործում են նաև ապօրինի «սև» շուկաներ, որոնցում արժութային գործառնությունների կագարումն օրենսդրութեան արգելվում է:

Գոյություն ունի արժույթի շուկայի երկու տեսակ.

- ա) սփոթ կամ արժույթն անմիջապես (անհապաղ, շրապ) աշխարհանքային երկու օրվա ընթացքում դառնալու կամ փոխանցելու շուկա,
- բ) ժամկետային (Փորվարդ) պայմանագրեր, երբ արժույթի սրացումն իրականացվում է հետագայում որոշակի սահմանված ժամանակ անցնելուց հետո:

Գոյություն ունի **արժույթի փոխարժեք** հասկացությունը: Արժույթի փոխարժեքը մեկ երկրի դրամական միավորի գինն է՝ արդահայփված այլ երկրի դրամական միավորով: Փոխարժեքը ցույց է դառնալու փարբեր երկրների արժույթների փոխանակման հարաբերակցությունը: Փոխարժեքի ձևավորումը պետք է ունենում արժույթի շուկայում առաջարկի և պահանջարկի ազդեցության միջոցով, որի հիմքում ընկած է ապրանքի գնի ու արժեքի հարաբերակցությունը, դառնալու պայմանագրում՝ արժույթի գնողունակության պարիփերը: Ազգային դրամական միավորի փոխարժեքի հասկարագրումը (Փիքսումը) ցանկացած արդարժույթով կոչվում է **արժույթի գնանշում**, որը սահմանվում է երկու ձևով.

- ա) ուղղակի, երբ արդերկրի արժույթի և միավորը հավասարեցվում է ազգային արժույթի և միավորին (օրինակ, մեկ դոլարը հավասար է 306 դրամի),
- բ) հակադարձ (հակառակ), երբ ազգային արժույթի և միավորը հավասարեցվում է արդերկրի արժույթի և միավորին (օրինակ, 306 դրամը հավասար է մեկ դոլարի):

ԱՄՆ-ում կիրառվում են գնանշումների նշված ձևերը, Մեծ Բրիտանիայում՝ միայն հակադարձը, իսկ երկրների մեծ մասում՝ ուղղակի գնանշումը:

Արժույթի փոխարժեքը վերջին հաշվով հանգում է դրա գնողունակությանը, որը ծառայությունների ու ապրանքների այն քանակությունն է, որ կարող է ձեռք բերվել դառնալով փողային միավորի միջոցով: Օրինակ, մեկ դոլարը փոխանակվում է 25 ռուբլու հետո, քանի որ մեկ դոլարով ԱՄՆ-ում կարելի է 25 անգամ ավելի ապրանք գնել, քան մեկ ռուբլով Ռուսաստանում: Արժույթի իրական փոխարժեքը սովորաբար դառնակում է գնողունակության շուրջը: Նամակնումը լինում է միայն պարահականորեն, իսկ անհամապարախանությունը սովորական երևույթ է:

Արժույթի արժեզրկումը կոչվում է դեվալվացիա, այլ կերպ ասած՝ արժույթի արդարին արժեքի իջեցում: Դեվալվացիայի հիմնական նպարակն է համահարթել վճարային հաշվեկշռի երկարաժամկետ սղաճը: Դեվալվացիայի հետևանքով բարձրանում է արդարժույթի փոխարժեքը: Դա նպաստում է արդարանմանը, միաժամանակ թանձնանում է ներմուծումը:

Արդարժույթի ռեվալվացիան մեկ որիշ արժույթի հետ համեմատած որևէ արժույթի արդարին արժեքի բարձրացումն է: Այդ դեպքում ազգային արժույթի դիմաց կարելի է սպանալ ավելի մեծ քանակության արդարժույթ: Ռեվալվացիայի հետևանքով թանձնանում է արդարանումը, քանի որ արդերկրների ներմուծողները իրենց արժույթի ավելի մեծ քանակություն պետք է դառնալու պահանջանական արժույթի դիմաց: Այլ խոսքով, խթանվում է ներմուծումը:

Արդարժույթի փոխարժեքը դառնակում է կախված այն բանից՝ կարպատում է արդարժույթի գնու՞մ, թե՞ վաճառք:

1. Ըստ գնողի սահմանած փոխարժեքի՝ բանկը ձեռք է բերում արդարժույթ: Արդարժույթի միավորի համար նա առաջարկում է ազգային արժույթի որոշակի քանակություն, որը փոխվում է օրեցօր:

2. Բանկը վաճառում է արդարժույթ ըստ վաճառողի սահմանած փոխարժեքի, և մեկ դոլարը վաճառվում է 306 դրամով: Վաճառողի և գնողի փոխարժեքների բարբերությունը կոչվում է *մարժա*, որն օգտագործվում է բանկի ծախսերը փոխարժեքությունը համար, մասամբ էլ կազմում է բանկի շահույթի աղբյուրներից մեկը:

3. Միջին փոխարժեքը վաճառողի և գնողի փոխարժեքների միջին թվաբանականն է: Այսպիսի փոխարժեքը թեպելով իրականում գրյություն չունի, ասկայն ամեն օր հաղորդվում է զանգվածային գրեթեկապվության միջոցներով: Միջին փոխարժեքը տնտեսական համադրման դեպքում օգտագործվում է երկար ժամանակահարվածում:

4. Կրոս կուրաք (փոխարժեքը) երկու արդերկրների արժույթների գնահատումն է, որոնցից ոչ մեկը փոխարժեք հասպարող երկրի արժույթը չէ: Օրինակ, հայկական բանկը մեկ դոլարի համար սահմանում է 3 վրացական լարի:

Արժույթների փոխարժեքների շարժնթացի վրա ազդող գործոնները բարեկ են, որոնք պայմանավորում են պալիս արժույթների իրական շարժի մասին:

Այսպես՝

1. Արժույթի պահանջարկի և առաջարկի փոփոխությունն է, ինչպես ցանկացած ապրանքի գնի փոփոխման դեպքում: Արժույթի պահանջարկ և առաջարկ ներկայացնում են տարբեր ֆիզիկական և իրավաբանական անձինք, որոնց հման վրա էլ, մյուս հավասար պայմանների դեպքում, արժույթի փոխարժեքը իջնում կամ բարձրանում է:

2. Երկու արժույթների փոխանակման հիմքում ընկած է դրանց գնողունակության պարիփերը, և արժույթի փոխարժեքի շարժնթացը անմիջականորեն կապված է դրվագական հիմնական ապրանքների գների փոփոխման հետ:

3. Երկրի առևտրային հաշվեկշիռն է: Եթե հաշվեկշրի մնացորդը բացասական է, ապա աճում է արդարժույթի պահանջարկը, և իջնում է ազգային արժույթի փոխարժեքը և, ընդհակառակը. ազգային արժույթի փոխարժեքի իջեցումը խթանում է արդարանողներին և բացասական ազդեցություն ունենում ներմուծողների համար: Այս երևույթը մեծացնում է երկրի արդարանումը, կրծագում՝ ներմուծումը, որի հետևանքով հնարավոր է հասնել երկրի առևտրային հաշվեկշրի դրական մնացորդի առաջացման:

4. Արժույթի փոխարժեքը փոփոխության է ենթարկվում գոլոսադրույթի փոփոխությունից: Բարձր գոլոսադրույթը բարձրացնում է արժույթի փոխարժեքը, իսկ ցածր գոլոսադրույթը՝ ընդհակառակը: Պեսքը է նկատի ունենալ իրական գոլոսադրույթի փոփոխությունը՝ առանց հաշվի առնելու սղածի գենմագերը դրվագականությունը:

5. Արժույթի փոխարժեքի մակարդակի վրա մեծ ազդեղություն է ունենում դրվագական մոնեպար (դրամավարկային) քաղաքականությունը: Կոչք դրամավարկային քաղաքականությունը բարձրացնում է արժույթի փոխարժեքը, իսկ մեղմացնում՝ իջեցնում: Նույնպիսի ազդեցություն է ունենում նաև հարկային քաղաքականությունը:

Այսպիսով, արժույթի փոխարժեքն անընդհափ գրադանվում է. այն օրվա ընթացքում կարող է փոփոխվել մի քանի անգամ: Յուրաքանչյուր պետություն ձգբում է սահմանել այնպիսի փոխարժեք, որ «հավասարակշիռ» հարաբերակցություն հասպափի իր ազգային արժույթի և արդարժույթի միջև, որովհետև դրանից է կախված երկրի փնտեսական հետագա զարգացման բազմաթիվ ցուցանիշների մակարդակը:

24.3.3.2. Միջազգային արժութային համակարգը և էվոլյուցիան

Գոյություն ունեն արժույթի ազգային, գրադարձանային և համաշխարհային համակարգեր: Սկզբում հանդս են եկել ազգային արժութային համակարգերը, որոնցից յուրաքանչյուրը դպի երկրի դրամական համակարգի բաղկացուցիչ մասն է համարվել: Ազգային արժութային համակարգը դրամական հարաբերությունների կազմակերպման ձև է, որը ներառում է ոչ միայն ներքին դրամաշրջանառությունը, այլև երկրի միջազգային հաշվարկների ոլորտը: Ազգային արժութային համակարգի զարգացման նպատակը դպի երկրի փնտեսության կայունացումն է և արդարքին փնտեսական կապերի բարելավումը: Ազգային արժութային համակարգերը սերպորեն կապված են համաշխարհային արժութային համակարգի հետ, որը ծևավորվել է XIX դարի կեսերին:

Համաշխարհային արժութային համակարգը հիմնված է մի քանի երկրների և միջազգային դրամական միավորների վրա: Միջազգային են համարվում այն դրամական միավորները, որոնք սպասարկում են միջազգային բազմաբնույթ կապերը: Դրանք են եվրոն, մասամբ՝ էլ՝ դոլարը, որոնց հավասարեցվում են նաև որոշ առաջարկար երկրների դրամական միավորները:

Միջազգային արժութային համակարգի ծևավորման փուլերն են՝

- ուկու սպանդարփի համակարգը,
- Բրեթոն-վլույսյան արժութային համակարգը, կամ ուկու դեխզային սպանդարփը,
- «Լողացող» փոխարժեքի կամ Յամայկյան արժութային համակարգը,
- Եվրոպական արժութային համակարգը:

1. Ուկու սպանդարփի համակարգը: Հայրնի է, որ համաշխարհային արժութաֆինանսական համակարգում կենրդունական դեր է կարարել ուկին, որի համար էլ այդ համակարգը կոչվել է ուկու սպանդարփի համակարգ, երբ ազար հափվել և շրջանառել է ուկու դրամը: Ուկու սպանդարփն ապահովվել է երկրի ներքին և արդարքին փնտեսական քաղաքականության կայունությունը, երկրների միջև կապիկապների ազար գրեղաշարժը, ազգային արժույթների անսահմանափակ փոխանակությունը, ինչպես նաև միջազգային բազմակողմանի հաշվարկների իրականացումը: Ուկու սպանդարփի փիրապետության պայմաններում արժույթների փոխարժեքների մակարդակը կախված էր յուրաքանչյուր արժույթի ուկու պարունակության չափից: Օրինակ, ԱՄՆ մեկ դոլարը պարունակում էր 1.493 գրամ ուկի, իսկ անգլիական ֆունդ սպեոլինգը՝ 7.465 գրամ ուկի, և մեկ ֆունդ սպեոլինգը փոխանակվում էր 5 դոլարով ($7.465 : 1.493 = 5$):

XX դարասկզբին այս համակարգը հասել էր զարգացման բարձրագույն ասպիճանի: Սակայն իր առավելությունների հետ միասին ուկու սպանդարփն ուներ մի շարք թերություններ, որոնք էլ հանգեցրին դրա վերացմանը: Այսպես՝

- շրջանառող դրամական զանգվածը կախված էր ոսկու արժադրությունից, որի ավելացումը հասցնում էր սղաճի, իսկ կրճագումը՝ զների մակարդակի իշեցման,
- որևէ երկիր առանձին չէր կարող իրականացնել այնպիսի անկախ դրամավարկային քաղաքանույթուն, որը ուղղված լիներ իր երկրի ներքին հիմնախնդիրների լուծմանը,
- XX դարասկզբին ապրանքային (հագլապես ռազմական) արժադրության աննախադեպ աճի որոշակի բաժին չէր իրացվում, որովհետև ոսկու համաշխարհային արժադրությունը եփ էր մնում միջազգային առևտրի ծավալաչափերից,
- 1929-1933 թթ. համաշխարհային ճգնաժամը ընդհանուր անվագահություն առաջացրեց թղթադրամների նկարնամբ, բարձրացավ ոսկու պահանջարկը՝ գերազանցելով պերությունների գնորինության բակ եղած պահուագները,
- այս պայմաններում 1929-1933 թթ. համաշխարհային առևտրի ծավալը կրճագվեց 63 %-ով:

Այսպիսով, 1930-ական թվականներին և 1940-ականներին սկզբներին համաշխարհային արժութային համակարգը փլուզվում էր:

2. Բրեթոն-Վուդյան արժութային համակարգը: Միջազգային արժութային նոր համակարգ հիմնելու համար անհրաժեշտ էր ունենալ աշխարհի խոշորագույն պերության գնութեական աջակցությունը: Այդ պերությունը ԱՄՆ-ն էր, որը Երկրորդ համաշխարհային պարերազմի ընթացքում դարձել էր աշխարհի գնութեական ամենահզոր գերությունը: Դրա համար էլ համաշխարհային արժութային համակարգի բարեկոնյումների նախագիծը ներկայացրեց ԱՄՆ-ը, որին մասամբ մասնակցում էր Մեծ Բրիտանիան: 1944 թ. հուլիսի 24-ին ԱՄՆ-ի Բրեթոն-Վուդյան քաղաքում դեղի ունեցավ միջազգային արժութափինանսական գիրական նախաշրջան, որով դրվեց համաշխարհային նոր արժութային համակարգի սկիզբը: Հաճախ այն անվանում են Բրեթոն-Վուդյան համակարգ: Ըստ Էռլիջյան դա ոսկու սպանդարիքի վերջն էր: Այդ նախաշրջանի որոշումների հիման վրա հիմնադրվեց Արժույթի միջազգային հիմնադրամը (ԱՄՆ) և Վերակառուցման ու զարգացման միջազգային բանկը կամ Համաշխարհային բանկը (ՌԲ):

Բրեթոն-Վուդյան համաձայնագիրը ուժի մեջ է մտել 1945 թ. դեկտեմբերին, 35 երկրների սպորագությամբ, որով էլ դրվեց նոր արժութային համակարգի հիմքը:

Բրեթոն-Վուդյան համակարգի հիմնական սկզբունքներն են՝

- ոսկու դևիզային սպանդարիքի (նմուշի) ընդունումը և դոլարի դերի բարձրացումը՝ որպես առաջարար արժադրույթ,
- կայուն արժարժույթի կուրսի ընդունումը՝ դրանց հավասարեցման և փոխարկելիության կարգավորման հետ միասին,
- միջազգային արժութավարկային համակարգի սպեղծումը:

Իսկ ի՞նչ ասել է ոսկու դևիզային սպանդարիք: Արժույթի պաշարները կազմված են ոսկուց և առաջարար արժույթից: Առաջարար արժույթ ունեցող բանկը ուրիշ երկրների կենտրոնական բանկերի պահանջով այն կարող է

փոխանակել ուկով: Ի դեպ՝ բնակչության կողմից թղթադրամի փոխանակությունը ուկով չի նախագետավում:

Ըստ Բրեթոն-Վուդսյան համակարգի՝ դոլարի պարիփեքը ուկու նկատմամբ սահմանված էր 35 դոլարը մեկ ունցիայի (մեկ ունցիան՝ 31.1 գրամ) համար, իսկ մյուս արժույթների պարիփեքները սահմանվում էին դոլարի միջոցով: Դամաձայն հասդարապրված արժութային ռեժիմի՝ յուրաքանչյուր երկիր սահմանում էր իր ազգային արժույթի փոխարժեքը դոլարով և միաժամանակ պարփակորվում էր արժութային ինքնուրի միջոցով այն պահել կայուն վիճակում: Արժույթների շուկայական փոխարժեքները կարող էին բարանվել պաշտոնապես հայրարարված պարիփեքներից ընդամենը 1 %-ի սահմաններում:

Այս համակարգի նորմալ գործունեության համար անհրաժեշտ էր մշտապես մեծացնել արժութային պահուստները՝ վճարային հարաբերությունների ընդացնելով պահանջներին համապատասխան, իհարկե, պահպանելով հարաբերակցությունը ուկու և թղթե արժույթների ձևով պահպող պահուստների միջև: Սակայն այս սկզբունքը երկար չպահպանվեց. 1960-ական թվականների վերջերին արդեն բոլոր երկրների ուկե արժութային պահուստներում դոլարի բաժինը շաբ արագ աճում էր, և 1970 թ. այն կազմում էր ուկե արժութային պահուստների 75%-ը: Այս գործում մեղքի իր բաժինն ուներ ԱՄՆ-ը. եթե սկզբում նա պարփակորվել էր և խսփառուն պահպանում էր շրջանառության մեջ թողարկվող դոլարի քվորան, ապա այդ պարփակորությունը մինչև վերջ չկարարեց և հետպահպերազմյան 20 տարում (1945-1965 թթ.) բաց թողեց ոչնչով չապահովված 800 մլրդ դոլար: Դա նշանակում էր, որ ԱՄՆ-ը իր պարփակորությունները ծանրացնելու մեջ մասնակի արժույթով, որն իր վրա ոչինչ չէր նաբում: Թղթյա դոլարների դիմաց ձեռք էին բերվում իրական արժեքներ: Ուկու գինը 1970 թ. արդեն 350 դոլար էր, իսկ 1971 թ. օգոստովի 15-ից ԱՄՆ-ը դադարեցրեց դոլարի փոխանակումը ուկու հետո, որով և խախտեց ուկի-դոլարային սպանդարփի գոյության հիմնական պայմանը՝ Բրեթոն-Վուդսյան արժութային համակարգը հասցնելով փլուզման:

3. «Լողացող» փոխարժեքի կամ Յամայկայի արժութային համակարգը: 1960-1970-ականներին համաշխարհային արժութային համակարգում սպեոդված ճգնաժամային վիճակը, ԱՄՆ-ի բնակչության դիրքերի թուլացումը պայմաններ սպեոդեցին նոր արժութային համակարգի հիմնադրման համար, որն իր իրավաբանական ձևակերպումն սպացավ 1976-1978թթ. Յամայկայում կայացած գիբաժնովների ընթացքում: Յամայկա նոր արժութային համակարգ, որը կոչվեց Յամայկայի համակարգ: Այս համակարգում գիբաժնովոր էր SDR /Special Drawing Right/ (փոխառեկիության հապուկ իրավունք) սպանդարփը, որը սպեոդվել էր 1969 թ., և համարվում էր միջազգային ակտիվ՝ ԱՄՆ-ի հապուկ հաշիվներում գրանցման գենքով որպես հաշվարկային միավոր: Անցնելով այս սպանդարփին՝ վերջնականապես ավարփեց ուկու ապահովայնացման գործընթացը, վերացվեցին ազգային դրամական միավորների ուկյա պարիփեքները և ուկու պաշտոնական գինը: Ուկին դադարեց համաշխարհային փողի գործառույթ կապարելուց և լիովին հանվեց դրամաշրջանառությունից:

Ի գարբերություն Բրեյտոն-վուդայան պարբադիր հասքարագրված արժութային ռեժիմի, Յամայկայի համակարգում ամեն մի երկիր ինքնուրույն է որոշում իր երկրի արժութային ռեժիմը, այսինքն՝ երկրների մեծ մասի արժույթներն անցնում են «լողացող» ռեժիմի: Բացի դրանից, նոր համակարգին բնորոշ էր նաև էմիսիոն ակդիվ քաղաքականության օգտագործումը և սղաճի խրախուսումը, վճարային հաշվեկշիռների խրոնիկական անհավասարակշռվածությունն ու ազգային արժույթների փոխարժեքների իշնցումը, համաշխարհային շրջանառության մեջ վերազգային «չեզոք» արժութային միավորների ընդգրկումը, ԱՄՆ-ի անդամ-երկրների ներքին ու արդարին գրնդական քաղաքականությունների համաձայնեցումը և այլն:

Վյափիսով, Յամայկայի արժութային համակարգի կանոնակարգի համաձայն ԱՄՆ-ի անդամ-երկրներն իրավունք ունեն ընդունելու արժութային փոխարժեքի ցանկացած ռեժիմ: Դրա համար էլ առաջարկար շաբ երկրներ գերադասեցին «լողացող» փոխարժեքի ռեժիմը: 1998-ին ԱՄՆ-ի անդամ-երկրներից 65-ն արդեն ուներ արժույթի ֆիքսացված ռեժիմ, իսկ 117-ը՝ «լողացող»:

Միջազգային հաշվարկներում «լողացող» փոխարժեքների ներառումը թեավել առաջացրեց անկայունության որոշ գարրեր, սակայն արժութային համակարգը դարձավ ավելի ճկուն, հենարավորություն ընձեռվեց ավելի արագ արձագանքելու արժութային շուկայում իրավիճակի փոփոխմանը, շրջանցելու ծավալաչափային դեկալվացիան և ռենվալվացիան, որոնք իրականացնում էին շաբ երկրներ: Իհարկե «լողացող» փոխարժեքի ռեժիմը չի կարելի համարել բացարձակապես ազատ. պետությունների կենդրունական բանկերը արժութային ինվերտենցիաների միջոցով կարգավորում են արժութային փոխարժեքների մակարդակը: Օրինակ, ԵՄ-ում սահմանված են փոխարժեքների գործառնան որոշակի շրջանակներ:

4. **Եվրոպական արժութային համակարգը /ԵԱՆ/** գարածքային արժութային համակարգ է, որը ձևավորվել է 1970-ական թվականների վերջերին և արդարացնելու համար կազմակերպություն է Արևմտյան Եվրոպայում գրեղի ունեցող ինվեգրացման միգումները: ԵԱՆ-ն կազմում է համաշխարհային արժութային համակարգի բաղկացուցիչ մասը, որի հիմքում դրված է եղել Եքուն (Եվրոպական արժութային միավորը):

ԵԱՆ-ի առջև դրված էին հեփսյակ խնդիրները.

- ա) ԵԱՆ-ի շրջանակներում ապահովել բարձր արժութային կայունություն,
- բ) դառնալ գրնդական աճի ռազմավարության հիմնական իրականացնողը,
- գ) ուժեղացնել գրնդական զարգացման գործընթացների փոխադարձ կապը,
- դ) խթանել Եվրոպական ինվեգրացման գործընթացների խորացումը,
- ե) նպաստել միջազգային գրնդական և արժութային հարաբերությունների կայունացմանը:

ԵԱՆ-ի գործողության մեխանիզմի գարրերն են՝ հարուկ հաշվարկային դրամական միավորը՝ Եքուն (այժմ՝ Եվրոն), արժութային փոխարժեքների և ինվերտենցիաների մեխանիզմը և վարկավորման մեխանիզմը: Էքյուն արժեքի շաբ էր, որի հիման վրա սահմանվում էին ԵՄ անդամ-երկրների արժույթների

պարիստելու և փոխարժեքները: Արժութային մեխանիզմի համար էքյուն ծառայել է որպես հաշվարկային միավոր, արժույթյախն փոխարժեքների շեղումը հաշվարկելու հիմք, ԿԲ-ների միջև վարկավորման մեխանիզմ, ինչպես նաև ԵՄ մասշտաբով վնասական ու ֆինանսական լյանքի կարգավորման կարևոր լծակ: Էքյուն պահուստային ակտիվ էր, որն օգտագործվում էր ԵՄ անդամերկրների արժութային ռեսուրսներն ապահովելու նպատակով, որի պայմանական արժեքն է որոշվում էր արժութային զամբյուղի հիման վրա: Զամբյուղի մեջ մրգնում էին 11 երկրների արժույթները, որոնցում գեսակարար մեծ կշիռ ունեին գերմանական մարկը (30.4%), ֆրանսիական ֆրանկը (19.3%): Կայուն արժութային փոխարժեք սահմանվեց նաև հոլանդական գոլդենի, բելգիական ֆրանկի, դանիական կրոնի և իտալիական ֆունդի համար: ԵՎՀ-ի մեջ մրգնող երկրների վճարային հաշվեկշռների ժամանակավոր պակասուրդը ծածկելու համար ԿԲ-ներին վարկը պրովում էր էքյուով, ներկայում՝ եվրոյով:

1991 թ. Մասավրիխսփի պայմանագրով նախադասված էր սպեղծել եվրոպական արժութային միություն, որը պետք է անցներ 3 փուլ: Նախ՝ որոշվելու էին այն երկրները, որոնք կարող էին մրգնել արժութային միության մեջ, ապա 1999 թ. հունվարի 1-ից արժութային փոխանակումների գործարքների ժամանակ պետք է օգտագործվեր միասնական արժույթ՝ եվրոն, վերջապես 2003 թ. ազգային արժույթներն իրենց գեղը պետք է զիջեին եվրոյին, որով և կապարվելու էր կանխիկ շրջանառությունը: Այս ամենն իրականություն դարձավ, և ԵՎՀ-ի արժութային միավորը դարձավ եվրոն՝ բացառությամբ Անգլիայի, որը թեպելք ԵՄ անդամ է, սակայն օգտագործում է իր ազգային արժույթը՝ ֆունդ սպեռլինզը:

ԱՅՆ ԵՇ ՇՈՒ ԵՆ ՏԵՇՈՒՆ

1. Ի՞նչ գործոններ են ընկած համաշխարհային գնդեսության ձևավորման հիմքում:
2. Որո՞նք են աշխարհանքի միջազգային բաժանման ձևերը:
3. Ի՞նչ է նշանակում միջազգային առևտուր և ի՞նչ բաղկացուցիչ մասեր է ընդգրկում:
4. Միջազգային առևտուրի մասին գնդեսագիրական ի՞նչ գետական է հայրենի:
5. Ի՞նչ դեր ունի Առևտուրի համաշխարհային կազմակերպությունը (ԱԴԿ) համաշխարհային առևտուրի ոլորտում:
6. Ի՞նչ է նշանակում կապիրալի միջազգային շարժ, և ինչո՞վ է այն պայմանավորված:
7. Ինչպես է գեղի ունենում կապիրալի միջազգային շարժը:
8. Որո՞նք են կապիրալի արքահանման գնդեսագիրական գետական ներք:
9. Ի՞նչ է նշանակում միջազգային արժութային հարաբերություններ:
10. Որո՞նք են արժույթների փոխարժեքի ձևերը:
11. Որո՞նք են միջազգային արժութային համակարգերը:

ԹՉՈՒ ԻՆ ԵՇ ԵՐ ՕԱՌԱՆՇՈՒՆ

Աշխարհանքի միջազգային բաժանում	Ուղղակի ներդրումներ
Տնդեսական գործունեության միջազգայնացում	Պորտֆելային ներդրումներ
Արքադրության միջազգային մասնագիրացում	Վրաքարժույթ, արժույթի փոխարժելիություն
Ինժեներինգ	Արժույթի փոխարժեք, արժույթի գնանշում
Խորհրդագություն (կոնսալտինգ)	Արժույթի գնողունակություն
Լիգինգ	Արժույթի դեվալվացիա
Արքահանում, ներմուծում	Արժույթի ռեվալվացիա
Առևտուրին հաշվեկշիռ	Մարժա
Արքաքին (միջազգային առևտուր)	Սոնեփար քաղաքականություն
Ֆրիբրեդերականություն	Ուկու սպանդարդի համակարգ
Տուվանավորություն (պրոդեկտիվ-նիզմ)	«Լողացող» փոխարժեքի կամ Յամայական համակարգ
Տեքստ-Օհլինի մոդելը	Եվրոպական արժութային համակարգ
Կապիրալի միջազգային միգրացիա	

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԽ 1

1. Պոլ Հեյնե, Տնտեսագիտական մտածելակերպ, (թարգմ. անգլերենից), Եր., 2008:
2. Զեյնս Դ. Գոռքնի, Ռիչարդ Լ. Ստրոուպ, Տնտեսագիտության մասնավոր և հասարակական ընտրություն, (թարգմ. անգլերենից), Եր., 1999:
3. Փ. Սամուելսոն, Ու. Նորդհաուս, Տնտեսագիտություն, «Ապոլոն», Եր., 1995:
4. А. Маршал, Принципы экономической теории, т. I, М., 1993.
5. М. Блауг, Экономическая мысль в рестроспективе, (пер. с английского), М., 1995.
6. Курс экономической теории (под ред. проф. Чепурина М. Н.), Киров, “АсА”, 2006.

ԳԼՈՒԽ 3

1. Курс экономической теории, под ред. проф. Чепурина М.Н., прод. Кисилевой Е.А., Киров, "ACA", 2004
2. К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Экономикс, М., 2007
3. Զ.Դ.Գոռքնի, Ո.Լ.Ստրոուպ, Տնտեսագիտություն, Եր., 1999
4. Փ.Ս.Սամյուելսոն, Ու.Դ.Նորդհաուս, Մակրոտնտեսագիտություն
5. Տնտեսագիտության տեսության ուսումնական ձեռնարկ, պրոֆ. Գ.Ե.Կիրակոսյանի խմբագրությամբ, Եր., 2000.

ԳԼՈՒԽ 4

1. Փոլ Ա. Սամուելսոն, Ույամ Դ. Նորդհաուս, Տնտեսագիտության I, Մակրոտնտեսագիտություն, «Ապոլոն», Եր., 1996:
2. Զեյնս Դ. Գոռքնի, Ռիչարդ Լ. Ստրոուպ, Տնտեսագիտության մասնավոր և հասարակական ընտրություն, (թարգմ. անգլերենից), Եր., 1999:
3. Յ. Աղաջանյան, Պետությունը և տնտեսությունը, Եր., «Տնտեսագետ», 2004:
4. Ա. Մարկոսյան, Պետությունը և շուկան, Եր., 2000:
5. K. Макконнелль, C. Брю, “Экономикс”, ч. I, М., 1992.

ԳԼՈՒԽ 8

1. Կ.Մարքս, Կապիտալ, Եր. 1954
2. Զ.Մ.Քեյնս, Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն, Եր., 2006
3. Պոլ Հեյնե, Տնտեսագիտական մտածելակերպ, Եր., 2008
4. Տնտեսագիտության տեսություն, ուսումն. ձեռն., ԵրՊՏՏԻ, 2000
5. Զ.Դ.Գոռքնի, Ո.Լ.Ստրոուպ, Տնտեսագիտություն, Եր., 1999

6. Գ.Կիրակոսյան, Մ.Թավառյան, Ս.Գրիգորյան, Տնտեսագիտական ուսմունքների պատմություն, Եր., 2004
7. Ա.Մարկոսյան, Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Եր., 2006
8. Ա.Յ.Արշակյան, Միկրոէկոնոմիկա, ուսումն. ձեռն., Եր., 2006
9. Գ.Կիրակոսյան, Ի.Խլդարյան, Տնտեսագիտության ժամանակակից տեսություններ, Եր., 1995
10. Курс экономической теории, п/р Чепурина М.Н., Кисилевой Е.А., Киров, 2006
11. Курс экономической теории, п/р Сидоровича А.В., М., 2001
12. К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Экономикс, М., 2007
13. Бам-Баверк К., Основы теории ценности хозяйственных благ, М., 1992
14. Теория потребительского поведения и спроса, п/р Галькерина, СПб, 1993

ԳԼՈՒԽ 16

1. Կ.Մարքս, Կապիտալ, Եր. 1954
2. Տնտեսագիտության տեսություն, ուսումն. ձեռն., ԵրՊՏԻ, 2000
3. Զ.Դ.Գոռթնի, Ռ.Լ.Ստրոուզ, Տնտեսագիտություն, Եր., 1999
4. Մակրոտնտեսական կարգավորում, ուսումն. ձեռն., Եր., 2002
5. Курс экономической теории , п/р Чепурина М.Н., Кисилевой Е.А., Киров, 2006
6. Курс экономической теории, п/р Сидоровича А.В., М., 2001

ԳԼՈՒԽ 19

1. Կ.Մարքս, Կապիտալ, Եր. 1954
2. Տնտեսագիտության տեսություն, ուսումն. ձեռն., ԵրՊՏԻ, 2000
3. Պոլ Հեյնե, Տնտեսագիտական մտածելակերպ, Եր., 2008
4. Զ.Մ.Քեյնս, Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն, Եր., 2006
5. Մակրոտնտեսական կարգավորում, ուսումն. ձեռն., Եր., 2002
6. Զ.Դ.Գոռթնի, Ռ.Լ.Ստրոուզ, Տնտեսագիտություն, Եր., 1999
7. Курс экономической теории, п/р Чепурина М.Н., Кисилевой Е.А., Киров, 2006
8. Курс экономической теории, п/р Сидоровича А.В., М., 2001
9. К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Экономикс, М., 2007

10. Кондратов Н.Д., Проблемы экономической динамики, М., 1989
11. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход, М., 1997
12. Харрод Р.К., Теории экономической динамики, М., 1997

ԳԼՈՒԽ 20

1. Զ.Մ.Քեյնս, Զբաղվածության, տոկոսի և փողի ընդհանուր տեսություն, Եր., 2006
2. Պոլ Հեյմե, Տնտեսագիտական մտածելակերպ, Եր., 2008
3. Տնտեսագիտության տեսություն, ուսումն. ձեռն., ԵրՊՏԻ, 2000
4. Մակրոտնտեսական կարգավորում, ուսումն. ձեռն., Եր., 2002
5. Ա.Մարկոսյան, Տնտեսագիտություն բոլորի համար, Եր., 2006
6. Курс экономической теории, п/р Чепурина М.Н., Кисилевой Е.А., Киров, 2006
7. Курс экономической теории, п/р Сидоровича А.В., М., 2001
8. К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю, Экономикс, М., 2007
9. Шарп У.Ф., Г.Дж.Александр, Дж. В.Бейли, Инвестиции, М., 2003

ԳԼՈՒԽ 24

1. Авдокушин Е.Ф. Международные экономические отношения, М. - 1999г.
2. Акопова Е.С. Мировая экономика и международные экономические отношения, Москва, "Банки и биржи", Юнити 1995
3. Кириченко Э. Как привлеч импортный капитал. "Международная экономика и международные отношения", М. -1997г.
4. Мозиас П. Прямые иностранные инвестиции. Современные тенденции. "МЭиМО" N1, 2002
5. Международные экономические отношения, под. ред. проф. В.Е. Рыбалкина. М.- 2006г.
6. Курс экономической теории, под. общей ред. проф. Чепурина М.Н., проф. Киселевой Е.А., Киров, "ACA", 2004г.

Թավադյան Հանձնարարվող գրականություն

1. Մ.Թավադյան, Գ.Նազարյան. Վճարային հաշվեկշռի կարգավորման հիմնախնդիրները: Երևան, «Տնտեսագետ», 2006թ.,գլ 3
2. Экономическая теория . Учебник под ред. В.Д.Камаева, 11-е издание. Москва, т005 г., гл. 15,16,17

3. М.А.Саж, на, Г.Г.Ч, бр, ков. Эконом, ческа теор, , учебн, к, 2-е , здан, е. Москва, т006 г., гл. 11,1т,18,19,т1
4. С.С.Носова. Эконом, ческа теор, , учебн, к. Москва, т006 г.,гл. 8,т1,тт,у1,уу,у4
5. Эконом, ческа теор, . Учебн, к под ред. И.П.Н, колаевой, 2-е , здан, е. Москва, т007 г.,гл. 10,17,18

Գրիգորյան Ս. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Զ. Գոռթնի և ուրիշներ Տնտեսագիտություն, Երևան, 2000:
2. Փ.Սամուելսոն, Ու. Նորդհաուս, Տնտեսագիտություն, 1996:
у. К.Макконнел, С.Брю Экономикс. М., 1992.
4. Теоретическая экономика. Политэкономия. Учебник (Под ред. Г.П.Журавлевой и Н.Н.Мильчаковой). М. 1977.
5. Экономическая теория. Учебник. (Под ред. А.И.Добринина). М., 2000.
6. Курс экономической теории. Учебник. (Под ред. М.Н.Чепурина). М., 2002.
7. Экономика. Учебник. (Под ред. А.С.Булабова). М., 2001.
8. Экономическая теория. Учебник. (Под ред. В.И.Видяпина). М., 2000.
9. История экономических учений. Учебное пособие. (Под ред. В.Автоняпова). М., 2000.
- 10.Курс экономики. Учебник. (Под ред.Б.А.Райзберга). М., 1997.
- 11.Большая экономическая энциклопедия, М., 2007.